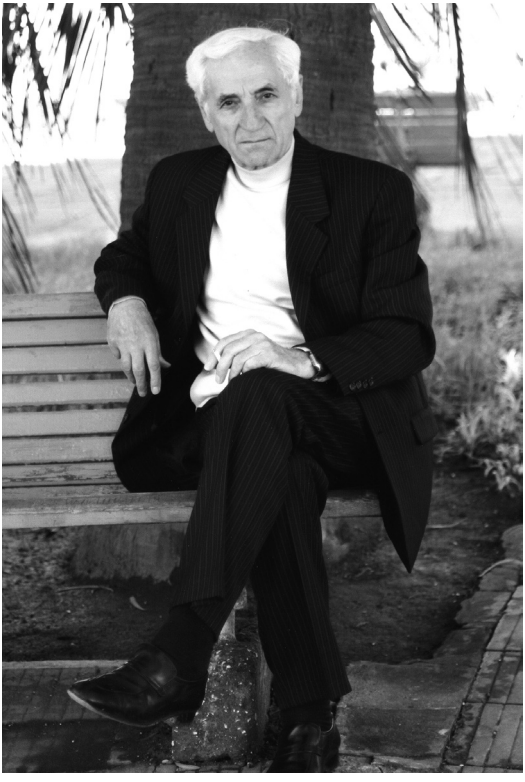

Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2010

Џьума Аҳәба

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Аҩбатәи атом

Аԥхәыҧшәкәтыжьырҭа
Аҟәа 2010

Џьума Аҳәба

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Аҩбатәи атом

Ароман
Аповест
Адрама
Апублицистика

Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2010

ББК 84(5Абх) 6-4
А 81

Џьума Аҳәба. Иҩымҭақәа реизга 5-томкны. 2-тәи атом.
Аԥҳәынҭшәкәтыжьырта. Аҟәа, 2010. – 566 д.

Џь. Аҳәба иҩымҭақәа 2-тәи атом ианылеит ароман «Ахаҳә зыршәуа», аповест «Асыԥсеи аҙиаси», адрама «Ес-ииуа ирыциуа», иара убас ипублицистика.

© Џьума Аҳәба, 2010

АХАҲӘ ЗЫРШӘУА

Ароман

С тропы своей ни в чем не соступая,
Не отступая – быть самим собой.
Так со своей управиться судьбой.
Чтобы в ней себя нашла судьба любая
И чью-то душу отпустила боль.

А. Твардовский

Аҽеага ахәы иҩыҵра иныҵарс, иҽеанҵашәа даагылан, ҳқыҵа аҩадахьала иаҽеԥынгылоу ашьхақәа дырзыԥшуа, Ана-на Гәында длымҵаныҳәошәа, икәмызцәа хылԥа ааихых: «Ҳазшаз ҳрыцҳашьа, лакәушәа ишоуп, уара, абри аду-неиажә, – иҳәан, ҿааиҵит сабду, – алабз хәытәуа, кәыркәа мза ианасакьаҳәымҵоу, имʒытʒо, асымҟәыл рықәжьуп анҵ ашьхақәа. Адунеи аҵыхәан иауҟаху, ибжьоузеи дара рҟынʒа, мышкала унеиуеит. Абар, уахәаԥш араҟа, – маҟҿаҳәаранʒа иҩеиуаз аԥьықәреи абгьы ааникылеит. Аҩынашәа ҳаҵан. – Абжьымра иарканʒан, рыбгьқәа еикәаҳәны, аҵаҳмада ижакьеиԥш, ашлара иалагеит. Изыхнарҟьозеи, ахааʒага! – Инапы наиҟьеит, баша исҳәоит, сыбжьы заҳауада ҳәа аанаго, нас, ԥытрак игәы дынҵахәыцын, сара дсыхәаԥшуа, иажәа аахиркәшеит: – Ауаҩы, дад, аҧсабара иахшаз, акы игхар, ҳгәы изыԥжәахуеит. Ауаҩы рыцҳа иоума, аҧсабара дуʒʒа ахаҵагьы гхаԥхала иҵәупеи…»

Иҟазшьа здыруан сабду. Аус шицууа, аʒба дакындаз, ʒаагара сишьҭуан, сыԥсы ааивызгон, мамзаргьы мҩасҩык ибжьы иргандаз, иахьынʒеицәажәо саргьы сҿага нкасыжь-рын ҳәа ушхәыцуа, цәажәарак ныхиртлоит. Абжьааԥны ажәак науҿыҵшәар шԥаҟалои! Изызку уара уакәʒамшәа: «Алаҳәа Еиқәаҵәа ихәхааит, аҵра ишԥазҭамгылои абз мыж-

да!» – иҳәоит дахлафшәа. Дызустада Алаҳәа Еиқәатцәа ҳәа уиазцаар–«Анцәа иџьшьоуп, уи уихааным, џьаҳаным итыпхааит!» – иҳәоит. Уи иаанаго, акрануфои акранууеи убз уҽы итакла ауп.

Ииҳәаз саҳаит, аха цқьа сазхәыцуа сыћамызт. Ианаасгәалашәалак, санду лнапқәа насыхькьысызшәа, ићәандаʒа сцәа-сжьы ианыруан амшын.

Иҽеага аннымҩанитца, асаба ҩытцыббит.

– Исҳәаз умаҳаʒеи?..

– Исаҳаит, даду, исаҳаит. Ауаҩы цқьа дышшам еиԥш, цқьа ишам иара дызхылтцыз аԥсабара ахатагьы… Амшын уажәы егьа ићәандоуп…

– Аҽеага ухаштны ушыћаз, иугәаласыршәеит. Урт еицызароуп, дад, аҽеагагьы акаламгьы. – Иҽеага аҽы азна анышә наҽаиҳәҳәан, иарсны инаиргылеит. – Уаала ашәшьырахь, урыцхауп, зынʒа ухы аршаћәеит амра.

Аштаҽы ҳааин, ахьаца амтан ҳнатәоны, амҩаду аћнытә мотоциклк ашьтыбжь ааҩит. – Даахуеит! Џьара акы даҳәоит. Ауга, акәатана, мамзаргьы иштцаҳәоу ацәқәа. Иматацикл цаҳәаны далацәаґәалаайт! Аҳампалоуп иахьисто! Иуаҳахьома, аґьатаматцәћьа агәыла имырхуа, абнара ҳшылатәоу! – иҳәеит даду, аха иҳәашьала издыруан, дзызиҳәалак шиитоз игәыла. Реиҳа иитахыз ауаа иаҳагьы дырзаґьуан. «Сара сгәы аґьʒом, сыбз ауп иаґьуа, сыбз, сыбз, убри шԥашәзымдыруеи, агаʒақәа!»

Амотоцикл агәашә аҽы ианааникыла, акәчышь иашьтаз ауарбажә еиԥш, еилаханто ишьтахьћа иааиуаз асаба наихьʒан, думбаʒо инаихатәеит.

Аштаа даатаалеит хатцарпыск. Ихытцуан шықәса ҩажәижәаба раћара. Дсымбеижьтеи акыр цуан аћнытә, ааигәа дааиааншʒа дысзымдырʒеит.

Аԥсшәақәа ааибаххәеит. Ҳнеибартәеит.

– Уаргьы аҽеага удыркыма, хцарауаҩ? – иҳәеит сара даасыхәаԥшын, ахатцарпыс.

– Иику аҽеага уаараʒам, – иҳәеит сабду. Ашәшьы амра аналыпхо еиԥш, итәылатцараз иажәақәа хьанаршшон иԥышәырччара.

– Утәы-стәы ҳәа ианеихоуп Нарҵаа аныкәзаа! Уара уакәзами, ареволиуциа ҟаҳцеит, иҳамоу еицаҳзеиԥшуп, еицаҳтәуп, еилых ҳамамзароуп ҳәа аизарақәа рҿы иқәгылоз! – аҿааирхеит ҳгәыла.

– Афы усроуп, узажәза! Уара иалудырааузеи аколхоз ҳалалап ҳәа сҳәозу, дасу ҳхала ҳаҟаз ҳәа срылазу?! Усҟан уара зынзаскгьы умизацызт, – ахаҵарԥыс ииҳәоз игәы шарҟәандаз мҩашьо, аԥҵа иаҳагьы иҵаҕахан, иаҳагьы иалԥхеит амра ашәахәақәа.

– Иахаану ирымҳәои. Издыруада, уааҳәызар? Баша усацәҳауеит. Зегь акоуп сыззааиз суҭоит. Насгьы сара схы мацара сазхәыцны акәзам сшуҭааз. Уара узоуп. Уара иузеиҕьуп, – днасыхәаԥшын, даалацәҟәысит ахаҵарԥыс.

– Изласзеиҕьузеи, умҳәоишь? Ауҕә усҭан, ихужәеит. Ачалт уган, «аваҵарақәа» ԥуҵәҵәеит. Убри аума исзеиҕьу?!

– Аа, уԥшы ииҳәо! Сымцәаҕәар, сымчалтыр, аарыхра ҟасымҵар, сныҟәгара зықәшәода? Хьымзҕыс сзауада? Уара, сгәыла. Насгьы, иҭоугало аԥьықәреи абоугои? Сызлагараҿы иноугароуп…

Сара издыруан,ҳгәыла аусҳәарҵа азааигәара иҟаз азлагара дшахылаԥшуаз. «Дахылаԥшуеит, ацаԥха иара имоуп» – ҳәа акәымзар, ҳзышьцылахьоу, иҳаҳахьоу «азлагарахьча» ҳәа азәгьы изиҳәомызт, избанзар азлагараҿы аҵкыс уи аус иуан аҕәхырҵаҿы. Азлагара аганаҿыҵәҟьа казармак гылан, убраҟа ахьархь изыкҿан, ақды изноугар, иаахны иуиҭон.

– Иуҳәақәо акгьы иухәом, сгәыла. Иузеиҕьуп, иаасыгхо насыҵо, сыргәыбзыҕны, аарыхра сырҟаҵа…

– Абни дубома, хыхь иқәтәоу? – инапы ажәѡан ахь инаирххеит сабду, ихаҵа уахь дымнаԥшзо, – Ииҳәаз удыруама уи? Азы даамҵанарсзаап, абри уара иуеиԥшыз, азәы. «Усыцхраа, азы сагоит!» – ҳәа ҿиҭит ани иахь. Ииҳәазеи зугәахәуа, ҳшамкәа ҳазшаз? «Анапы усҭама?» – иҳәан ҿиҭит. «Исуҭеит», – иҳәеит азы иагоз. «Ашьапы усҭама?» –«Исуҭеит». – «Инауҟьаааууҟьар, азы уалҵуеит», – иҳәеит. Ирҭахзам, сыҿгьы уара уахь ицар аҵахзам, скәаҵангьы уабар абҕа ааԥҵәоит. Уматацикл абжьы шаасаҳаҵәҟьаз, иҵакны далацәаҕәааит, сҳәеит.

Агәыла дицхраар бзиа ибон сабду, аха иаҳа еиҕьишьон агәыла ихы данахәоз.

Аҽеи акәаҭани рзыҳәан данааша, ианигаша, сабдугьы иказарма ҵиҟьарц азыҳәан аҕәы ихырц, ақыдқәа аннеигаша еибыҳәаны ианалга, ихы насықәикын:

– Иаҳхысыз асабшазы Аԥсара ақыҭан сыҟан. Убраҟа аʒәи сареи уʒбахә ҳалацәажәон, – иҳәеит.

– Бзиароума, узыҟаз? – ҷааиҭит даду. – Арҭ аѡышыкәсаахышыкәсак Аԥсара иҟалақәахьоу удыруеит. Уи аѡыза ажәабжь иааѡрада инамѡааит, – уажәраанʒа иҷыкәыз аччаԥшьи иажәақәа ирылыжжуаз алафи нҷыцәаан, дынкахәыцуа даатәеит сабду.

– Иҟалақәаз шԥасзымдыруеи, аха Анцәа имчала уажәы сыззыҟаз бзиароуп.

Сара акгьы сыздыруамызт иҟалақәаз ҳәа изҷыз. Ԥшьышыкәса ирыкәын Аԥсны анҵытц, аҵарахьы сыҟазижьҭеи. Ишысмаҳац шидыруазгьы, иҟалақәаз ҳәа изҷыз ҳалацәажәаны, ацәгьеи абзиеи еилыхны, ишәаны-изаны ҳалгазшәа, иаахиркәшеит сабду:

– Шәыцкәынцәоуп, дадраа, шәыхшыѡ иаҳа иҵаруп, насгьы алахтра анықала аамҭазы шәиит. Аибашьра шәымбеит, агәаҟра шәхыжәымгеит. Сара, дадраа, ашәҟәы аԥхьашьаҵәҟьагьы сыздыруам, аха сыхшыѡ хәыцала аѡны сахьтәоу схәыцлоит. Ҳабацәа ажәытәан иʒбаны ишьҭырхыз, ҳмырʒкәа ҳаазго, абри ламысуп, абри ламысдароуп ҳәа ирыԥхьаʒаз, ҳаамҭа ҷыц азыҳәан иаҳмыхәо, уимоу, иаҳԥырхагақәоугьы ыҟоуп. Уи сақәшаҳаҭуп. Сызқәышаҳаҭым, икажьтәқәам, еихаҳҳалашагьы рацәоуп. Аԥсара иҟалақәаз зыхҟьазеи? Иламысуи иламысдароуи рцәеилаѡашьо иахьалагазоуп. Ѡажәак еихысҳәаалоит. Гәыԥуа Гач ҳәа дыҟан, иԥсаҭа шкәакәахааит, ишиаҳауа ажәа аламыс ааужьыҵкьар, аа, сукәыхшоуп, уаҟәыҵ, абааԥс, егьа уҳәаргьы, убри ажәа сара сахьгылоу иужьыҵумыршәан, ҳахзырҵәаз, ҳазмырҷиаз иароуп, иҳәон. Илымҳақәа икуан. Сара аламыс саназхәыцуа, схаҷы иаайуа шәасҳәап? Ақәыԥьма…

– Устцәҟьа убахьоу! – иааԥьеишьеит ҳгәыла. Сара сааԥышәыррчеит.

– Ааи, ааԥсара ақәымкәа, саԥхьа иаагылоит, аблақәа цымцымуа, ижьышо ақәыцьма. Ҳаиуанс иаамԥыхьашәалак афо цьышәшьозар ақәыцьма?! Иара иафашт, аха иазкуама? Ишԥаҟанаҭоит? Харантә ирхаѡоит. Ашәарах рҳауеит. Шьамхыла иаԥысуада, иаҳҳәап, ашьабсҭеи ақәыцьмеи? Ақәыцьма, ашьҭахьтәи ашьапкәа рҳәазо, ахаангьы ашьабсҭа изахьӡаӡом. Излакуазеи? Ашьабсҭақәа цоит, иара рышьҭоуп. Уамак инаскьаанӡа, акык-ѡбак рхала инкаҳауеит. Ақәыцьма иаҷаҵахәхоит. Икаҳаз иарбану? Згәаҵәа уашәшәыраз. Иарыцкьоит ақәыцьма, ашьабсҭақәа иѡарылагьежьны, ичмазаѡуи згәы бзиоуи ааилнахуеит. Сажәа ахы ахьхоу еилышәкааит. Убас иааҳалагьежьуеит аламыс. Абри ауп иҟалаз Аԥсара. Анцәа ҳацәыхьча! Ишәарҭоу қәыцьмоуп аламыс.

– Зыламыс уашәшәырахаз, ишуҳәо еиԥш, иаҷаҵахәхааит ақәыцьма. Уи сақәшаҳаҭуп. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ашьабсҭақәа рҳаны, еижәхысланы иандәықәлалак, згәаҵәа бзиоугьы аныбԥало ҟалалоит. Убри ауп ишәарҭоу, ирыцҳароу, – уара иуҳәаз сазхәыцит, аха саргьы исҳәазгьы устәҟьа иҟәнушьо иҟам, уазхәыц ҳәа аанаго сабду днаихәаԥшит ҳгәыла, нас сара ихы насыкәикын:

– Убраҟа, Аԥсара сахьыҟаз, иуасымҳәеи, аӡәы дуазҵаауан. Дудыруама аниҳәа, самыԥхьац, аха ҳқыҵа рԥьаны агазеҭ ианиҵан, ҳапреседател дипҟарц акы ааигымхеит, сҳәеит. Алаф иазууазеи, ҳаигәылацәоуп, ибзиаӡангьы дыздыруеит, сҳәеит. Ихьӡыз… Исгәалашәеит. Алиас сыхьӡуп, иҳәеит. Ижәлагьы иҳәан, исхашҭит. Угәы дҵаз.

Раԥхьаӡа абас исаҳаит абарҭ анҵамтакәа зѡыз… мап, изѡыз мацара акәым, анҵамҵакәа рҷы иаҳәо, илахьеиқәҵагоу, кыргьы игәҭархәыцгоу, ахҵыс зхызгаз Алиас Ҟәланба иӡбахә. Усҟан ҳашьха қыҵан амѡақәа уажәеиԥш ибзиамызт. Аарла инеиуан амашьынакәа.

Мчыбжьык аҟара аатҵьаны, ҩенак, ампахьшьы сыжәѡа иқәыршә, амшын ашҟа сылбаарц, агәашә сынҵытцуаны, санынаԥш, ҩуаѡык дааиуан. Иҩы аԥхӡы агәыдшылан.

Данысзааигәаха, цқьа снеиҷаԥшит. Амра иашәхьаз ихыиҷы аатцаҕан. Ақә ѡылганы, маӷк иаадуцәан иԥынҵа. Абз ҟьаҟьаӡа ихаз ахылԥа иатцыҳәҳәоз ихахәы шлацк аларшәы-

мызт. Исарочка шкәакәа амаԍрақәа кьаҽʒа, иеиқәа ахы ҭбааны, ачча уанаркыртә, аҽуаѡ ишинымаалоз деилаҳәан. Аха зегьы уханаршҭуан, иблақәа унархыԥшылар. Аччаԥшь рыҵан илакыҵақәа, избанзар иахәҭоуп, аԥсшәа уеиҳәоит. Аха иччаԥшь иаҵубаауан иблақәа ирхыз ахьаа, алахьеиқәҵара. Усеиԥш иԥшышьахоит ацәгьеи абзиеи иалаԥшхьоу, ауаѡытәыѡса акыр деилызкаахьоу, аха ари, зарԥысра аҭәымҭа иҭагылоу, иблақәа ирхызҵазеи асеиԥш? Дызнымшәаша данышәама, хнырҳәышьа амоуа, акыр ицәыʒма?

Аѡныҟа дысзымѡахымгеит. Сгәы иаанагом, аҽгьы аԥхʒы налабартә, иаргьы чеиԥьыкак днацҳартә аамҭа имоуа аҟараҵәҟьа дыццакуан ҳәа. Ҳаидхаларц иҭахымызт. Исеиҳәашаз заа иʒбахьан.

Абригадирцәа иныҟәырго збахьеит сахҭан шәыра еиқәаҵәак. Агармошкеиԥш, инеидылоит, аҵɣа ауып. Убри ашәыра икәадыр амаха иадҳәалан. Инапы надкылан, арахәҭиаа ажәа анахырҳәаауеиԥш:

– Ҳамҭак узаазгеит. Уаҽа иануҵоит. Ишуҭаху уазныҟәа. Сара акгьы саргәаҟʒом. Аԥсҭазаараҽы исцәыʒшаз сцәыʒхьеит, исоушазгьы соухьеит. – Маԛк дааҭгылеит. Иблақәа ирхызбаалази, маԛк изажәцәаны иҳәамашь шысгәахәызгьы, ииҳәаз ажәақәеи шаҟа еидҳәалоузеи сгәахәт. Аҟәыɣара қәрала ишыҟамло еиԥш, ацәгьеи абзиеи рхыгарагьы қәрала акәхарым ишыҟало. Иажәа инаицҵеит.

– Хыԛәкыс, гәҭыхас исыматҵәҟьази, аԥсҭазаара ахаҭа мѡас сзыԛәнаҵази зуҭахузеи. Акы заҵәык иуасҳәо, иҟаларын, саргьы, уара уеиԥш, ашәҟәқәа бзиа избозҭгьы, аха… Уи сҳәеит ҳәа, еиɣьу-еицәоу, сара рыцҳа сакәым, ҳазшаз ихаҭагьы ицәеилаѡашьахьеит. – Ишәыра-гармошка инапы нақәикит. – Абраҟа иҵоуп зеиԥш тетрадқәак. Ԓьара карандашьла иѡуп, ԓьара каламла. Инасымѡатәшәа, уара уʒбахәгьы сҳәоит. Иаɣьцәаны исҳәазар, усцәымгәаан. Ушәҟәык саԥхьахьеит. Абаѡхатәра имамкәа дыҟам, ибаѡхатәра иаирԥаҵаша, мѡас изқәиҵаша издыруам, ианаԓьалбеит, Аԥсны зегьы даҟәыцыргьы, игәылара Аԥсара иҟалазгьы уаҳа игәаҵан имнеиʒеи, убри иѡырауазеи сгәахәт. Аха ашьҭахь сазкылсит

даҽеа хшыԥеилкаарак. Ҳгәылара инхо шәакәым, ҳара, аԥсараа ҳхаҭақәагьы, иззымдыруа ҳрацәаԥуп иҟалаҵәҟьаз. Абри зыхьӡ ала изԥыз, лареи сареи иҳахьыз мацара заҵәык еилыскаауеит ҳәа сшаҷыз, уск даҽеа уск ахы артло, ужьажьо аӡиас уаналанахало еиԥш, саланахалеит. Издырырц истахӡақәамызгьы ааԥшит. Абраҟа иануп зегьы. Уара иустоит. Хшыԥрҵарашәа суацәажәозар, угәы иалымсын, маҷк суеиҳабуп. Иузеиҕьысшьоит акы: жәԥангәашәԥхьара аатны избаз иеиԥш деилукаартә дубааит ауаԥы, дубааит, аха данеилукаалак, угәы ихымшәааит. Урыпхьа стетрадқәа. Сгәанала ухы иаурхәартә иҟоуп. Игәасҭахьеит, угәы иааҭоу умаӡа зегьы зоуҳәаз уирҳәызшәа, дуцәымыҕхоит, даҽеазны дубарц уҭаххаӡом. Сара убас сырзыҟалеит абарҭ стетрадқәа. Уиадагьы, рыхьӡқәа ԥсахны, ихԥааланы исзыҟаҵом, егьабасҭаху. Уажәы ишыҟоу, рыхьӡқәа, рыжәлақәа шану, аԥны аҵәахра гәаҕьуацәоуп. Аӡәы имԥыхьашәар, еиҵа цәгьарак ахылҵыр ҟалоит, ашьажә баауам, иԥсуам рҳәоит. Иахәҵаны иуԥхьаӡозар, лара зыхьӡ ала изԥыз, лыхьӡҵәҟьа ааныжь. – Ашәыра иааҭиган, иаасиркит атетрадқәа.

Инарҳәы-аарҳәуа сышрыхәаԥшуаз, иҽышькыл акыхагьы сымҵакәа, дыԥеыжәлеит.

Урҭ атетрадқәа, аӡәы игра иҙап, инагӡангьы сырмыԥхьеит усҟан. Уиднахалартә, дызлаугәаԥхаша акыр шидубалозгьы, исгәамԥхашаз ҟазшьақәак иҵызбаait усҟан Алиас. Еиҳарак исгәамԥхеит хшыԥрҵарала дахьсацәажәаз. Усҟан исыздыруамызт, ихигаз азин шинаҭоз, усеиԥш ацәажәара. Уажәшьҭа, арҭ анҵамҵақәа ансиҭаз аахыс акыр шықәса анҵы, дара ирнызгьы исызҵазгьы зынӡаск даҽеакала срызхәыцит. Раԥхьаӡа сылаԥш анахызгаз, исахьарку ԥымҵак азыхәан уаԥы ихы иаирхәаша егьаламызшәа избеит. Иаҳәозеи? Иаабац, иҳаҳац. Ахьымзг ихихырц азыхәан арԥыск дегьызеиҕьым хаҵак дышьны дылкаижьит. Ауаԥшьра ҟазҵаз ихәҵаз дақәнаршәеит азакәан. Ахьӡи ахьымзҕи ракәзар, аԥсара хьӡыс хьымзҕыс иршьо, ацивилизациа злысхьоу ажәларқәа зынӡаскгьы ирхашҵхьеит. Абзиабара акәзар... Ари аԥыза абзиабара, ҳаамҵа даараӡа иашьашәалам. Ромеои Вертери раамҵа цахьеит. Усҟан абас

агәааанагара шсымазгьы, сыхшыԥ азышьҭны, уажәааигәа саԥхьеит. Уаҟа иʒбахә аҳәозшәа, сыбла даахгылеит, иԥсаҭа бзиахааит, сабду. Сгәы иныкәԥит уи иажәакәа. Аеҵәа анкыдшәалак, иацрыҵуа алашара ҳара ҳҟынʒа иааʒаанʒа, акыр шыкәса амԥа ишыкәхо еиԥш, убас иԥаын сабду аламыс азыҳәан ииҳәаз ажәакәа…

Алиас исалам шәҟәы… Мап, иуаз ажәа, акьыԥхь иазсырхиарц саналага, исыʒбеит, иԥышьа, иҳәашьа акгьы сымԥсахырц, ишыҟаз еиԥәсырхарц.

Даҽеакгьы. Актәи, аԥбатәи ҳәа ахԥәа аҭо, ашара саламгеит. Ауаз ажәа еихшашьас иамоузеи! Ҳаизыʒырԥып..

* * *

Адица…

Быхьʒ акьаад ианаыскҵа, акәтаҧь ацәа иагәылҵыз аҵыс ԥшԥа ушахәаԥшуеиԥш, иԥьашьо, сагьахʒыʒаауа, акраамҭа сахәаԥшуан. Еидысхәыцлакәаз… Мап… Мап… Ԥынтәхынтә илахьшьны исҵәаҧәеит. Быхьʒ сҳәарц ахьыҵтахым, исхашҭырц сахьашьҭоу мацара акәым изыхҟьаз. Сахьынтәалагашаз сзымдырит абри ашәҟәы. Ҳара ҳԥыҵан мацара акәым, ҳнаԥстәи ақыҵақәа рҽгьы бнаҵаа-ааҵаақәар, Алаҳәа Еиԥәаҵәа ҳәа хьыʒшьарас изырҵаз аʒәы иʒбахә баҳауеит. Ага бҧьыци ашьха бҧьыци еиԥәшәоит ҳәа, уии сареи ҳшеиԥәшәаз, иҳахҭибахԥәаз ртәы ала салагар?.. Аилкаара бцәыцәгьахоит.. Издыруада, иаҳа еиҧзар аҵыхәтәан бареи сареи ҳанеиԥәшәаз, ма Ахеивҟьа ичараҽы ҳанеицыкәашаз ала салагар?.. Аха усҟан, угәаҵәадоума, сыччаԥшь иаҳа угәаҵаҽы ишԥанхеи сылабжышԥәа раҵкыс бҳәар?..

Сзаламгарызеи иахьатәи амш инаркны.

Аусура иамшуп. Ԥыцьа ахацәа рнапҟәа акәымшо, ашә-ԥды дуԥәа еиԥырссо, аҧәы ахьырхуа ацех аԥнытҵҟа, иаалырҟьаны иааҭынчрахеит. Иаҧьбжьы гоит абригадир. Ахьархь ацԥәа ԥытҵәҵәазаап. Ҵәымҧума, хымԥасума, акы алан ақды. «Аснабженец» Фриц (сара соуп ус ихьʒызҵаз, ихьʒытҵәҟьа уажәшьҭан ибасҳәап) инапҟәа рхахо, ииҳәо узеилмырго,

ауалыр дҭаҟаауашәа, ацех ибжьы дәылыѡуеит. Иара акгьы шихарам иҳәозар акәхап. Арахь иҿанааиха, афымца лашара наиҿаԥхеит. Зынгьы-ԥхынгьы илҵуа аԥхҙы, иҙамѡаӷәеи иҟыԥсцәеи арцырцыруан. Дамшә, сла еиӷәаҵәа, иахьҭатәоу алаҭра ашә насыркит, Фриц изыҵымҟьарц. Абригадир даҟәыҵуам:

– Шаҟантә иуасҳәахьоузеи, аибашьра ахьцоз аԥсҭаӷәа рҿы иԥумҟалан, убрантә иааумгалан ақыдқәа ҳәа. Бжак ахызаҵәӷәа рылоуп, даҿа бжакы – абомбақәа рыԥҿыхақәа. Иалаҕьаны аҵла иахьалоу ахьархь аннақәшәалак… Уахәаԥш ахьархь иазнауз! – Иԥсахы ԥыжәжәоит. Иплан еиҵахар аҵкыс, адалакь ыӷәыршьызшәа, Аԥсны абна ыӷәырхыр еиҕьишьоит ҳцех абригадир. Иаҭеикыз ажәақәак назирхан, ихаҿы цырцыруа, абригадир ишҟа зынҙаскгьы дхьамԥшҙо, егьа уҳәаргьы, зегь акоуп уԥсы снапы иакуп ҳәа ихы-игәы ақәыбзиаха, имгәацәа шьышьуа, акды ишьапы нақәиргылан, хыччашақә дԥышәыррчо дгылоуп Фриц «аснабженец». Сара сахьтәац, ацех уахьындәылҵуа, ҕәқәак неидсаланы, иааидчаԥалашәа иҟаҵоу стол ԥшьыркца хәыҷык саԥхьа иргыланы стәоуп. Ашьжьымҭан изжәыз схыԥсааит. Аѡы анызжә, сыгәҭыхақәа сгәы иааҵалеит рҳәоит ҷьоукы. Сара аҵәыцак анызжә инаркны аҙәгьы игәхьаагара сгәы иҵалом. Ажәѡан ашәшьы нхыҵны, иаразнак икаххаа иҧхо иалагоит амра.

Ашьҭыбжьааѡуеит амшын. Ихыхәхәала иаауеитҭагалантәи аԥша ҵәыҵәы. Ҳзауад шаҟа ирацәаны аҕәы ахуа, убриаҟара абна маҷхоит, шаҟа абна маҷхо, убриаҟара ахақәитра ауеит, игәырҕьоит аԥша.

Ѡымз раҟароуп иаанхаз, Адица, нас даҿа шыкәсык нахыҙаа ицоит ҳаԥсҭазаара, даҿа шыкәсык нахылоит… Ибзиоуп, исҳәарым. Аха, ишԥазури, ибгәаласмыршәар, ибаҿԥнысымҳәар сзычҳауам, бара игәабымҭаҙеит уажәы, 1965 шыкәсазы, ҭагалан, ишҵыз шыкәсык сара Аҧсара кажьны сыкәҵижьҭеи. Быцча, бахыхәмар, бахлаф: «Почтим минутои молчаниа» ҳәа.

Ирҳәоит, ауаѡы абнаршәыра дылаланы дышнеиуа ижәѡа ҭҟьар, дҟьалар, егьа аамҭа абнаршәыра дылазаргьы, егьа дгьежьыхынҳәыргьы, ижәѡа ахьҭҟьаз, дахьымѡахҟьаз аҭыԥ

ахь дыхнымҳәыкәа имԥа изынагӡом ҳәа. Еилыбымкааи исҳәарц исҭаху? Издыруада абри дазхәыцзар Меригьы? Слазҭаароуп.

Сынтәа хәышықәса ҭит, хәышықәса, ԥсҭазаарак злаӡаз. Еилыскааз, сзызхәыцыз агәра снаргеит. Уи Амш бгәаласыршәар бгәы шыбнархьуа, аха Убри Амш, Убри Ашьыжь, Убри Амҿыша… Сара изласхамыштуоу? Ашықәси амзеи ракәым, ишыббо исхамышҭит аҿены шымҿышаз, исхыччозшәа, амра ашәахәаԥәа ркыдыччало ишааԥшуаз ашьхаԥәа, ԥҭацк шрыбжьаршәымыз амшыни ажәԥани ахьеихало.

Усҟан шааӡа дабаббеи, дабабыԥшааи ҳгәыла зҕаб хәычы? Уажәааигәоуп ианеилыскаа, бара бхаҭа бымнеикәа, агәыла зҕаб хәычы дзынабышьҭыз. Усҟан даараӡа иԥьасшьеит. Бҟазшьаԥәа ируаку, егьраԥхьагылоу, бхыламырҟәра, маԥкгьы қьышәԥәҭарала аԥшра иахылҭыз акеиԥш исыԥхьаӡеит. Бышнеиц, агәашә аартны, ҳашҭа бынҭалар… Ишыбдыруа, ибеишуамызт, игәырҕьо ибԥылон ҳла… Иабаԥырхагаз шааӡазар… «Ашкол аҿы иаҳҭарц иҳадырҭаз схашҭит, ашәҟәы сымамызт…» Акгьы бымҳәаӡаргьы ҟалон, зныкыр ма сан, ма саб аӡәыр дбазҭаахьазма, бабаҟаз, баазгазеи, ибҭахузеи ҳәа. Ишыҟаиҭац, дҿаԥха-ҿаччо днабԥыланы, бхы днагәзрын саб, бааи, нан, бааи, бара бшеибгоу ҳәа лнапы лыргьежьрын сан.

Агәашә анҭытҵ, ааида бавагыланы, избарцгьы сҭахым уани уаби ҳәа, ашҭа аҭалара бхы иахьаҭәабымшьаз, аԥагьарахь багацәеит ҳәа сыӡбеит усҟан. Ибҳәақәаз ахьхасымҭаз, сахьдыршанхаз инацлеит сгәаарагьы. Убри азыҳәаноуп сбышьҭаланы сзымнеизгьы. Ашәахьаҿены, ашкол аҿы ҳанеибабалак, сгәааны сыбмацәажәарцгьы сгәы иҭан. Усҟан, саб иҳәашьа, саԥсҭаахә дысхыччозаарын.

Аха, Адица, ашьжьымҭан ишьацәхныслаз шьыбжьааӡа дшьацәхныслон ҳәа, гәнаҳарак иахылҭуазаап даҿеа гәнаҳарак. Ашәахьа ашьжьымҭан иҟабҭаз ансаҳа, уааӡа сахьиашамыз инацысҭазаап даҿеакгьы. Ҳашҭа дызҭамлаз, сани саби лбарц зылҭахымыз, лгәы иҭаз лдыруан, дыԥхашьаны лыблақәа лызцәырымгазаап ҳәа сыӡбеит. Хаҵа бцарц бгәы ишҭазгьы, убри

амҽыша ашьжьымҭан аѡныҟа бнеизҭгьы, ҳахьтәац акәасқьа ауадаҽы ҳнатәарын, насыԥла, игәыргьахәха иниасрын амш.

Бхаҭа бнеира ацымхәрас, сшыбҭаху, агәашә анҭытц бшысзыԥшу маӡала исалҳәарц, агәыла ӡгаб хәыҷы днабышьҭит.

Ибгәалашәоит, ҳанааиқәшәа, исҳәо-изуа сақәымшәеит. Уажәы избо ҷьысшьоит, амалагьы иҟәышым схы-сҽы, усҟан шаҟа ибзамыҟәыз. Рҽаабырхеит ахҽа иаѡызаз бажәа еиқәаҭәақәа. Мап, сҳәашьа ԥшӡаӡам. Ашьшьы-шьшьыхәа рҳәара бналагеит уазҳәарак иаѡызаз бажәақәа. Салаԥыбшәарц, мамзаргьы быхәмарны ибҳәоз ҷьысшьеит. Уимоу, былабжышқәа рҽанаархагьы, быргәыбзыҕшьа сақәымшәеит.

– Алиас, уаҳа ԥсыхәа ыҟам, ҳаиԥыртԥроуп уареи сареи.

– Уаҭәынӡоу?

– Зынӡаск.

– Гагарин иеиԥш, акосмос ахь бцома? Хымԥада ԥхыӡ бааԥсык ббеит. Бара аԥхыӡ бааԥс аныббоз, сара избеит аԥхыӡ бзиа. Ииашаҭәҟьаны ибасҳәоит. Алабақәа наҳаҭарсуа ҳажәхьахт, аарла ҳныҟәо саб иашҭа ҳақәуп. Аҭәца азна аӡы ҳзааигеит ҳмаҭа. Убри еимакны ҳшеисуаз сааԥшит иахьа ашьжьымҭан.

Ибгәаламшәои ибасҳәаз? Уи ԥхыӡӡамызт. Ашамҭаз, санааԥш, сзызхәыцуаз акәын. Сазхәыцуан сҳәар, бысхыччон аҟнытә, аԥхыӡ ахь ииазгеит.

Ҭаны, агәашә анаѡс, уаҟа архәараҽы сышгылаз банца, цәалашәара бааԥсык насылсит. Изакәызеи, мшәан, илҳәақәаз? Изахьӡузеи бзиала? Ишԥа? Ҳашҽеиԥыртцуеи? Иҟалақәаз ҳара ҳаизааигәанамтәызар, изаҟаразаалак гәынҷыхьак ҳабжьанамҭеит. Уаҳа илҳәақәазеи? Иахьа, ма уаҭәы дықәтцуеит сан лҳәеит. Еилыскааит. Хымԥада, лан длыцны дцарц лыӡбеит. Мап, ҷьоушъҭ, лан дықәызцо дрылоуп лхаҭагьы, нас длыцны дышԥацои? Лан лтәы ҳалацәажәахьеит, иаҳҳәахьеит, ҳалгахьеит. Даҽеа школк ахь диасырц лыӡбазар ҟалап, дысхашҭыр ҳәа дшәоит. Егьырҭ ҳамшқәа зегьы лыԥсҭазаара иалхны икалыжьыргьы, харшҭшьас илымоузеи уахык, ҭхык…

Убри аҭх…

Ирҳәоит, иҟоуп ҳәа ԥсаатәк, знызаҭәык ашәа зҳәо. Аԥсы ахьынӡаҭоу иааҳәараны иҟоу ашәа зегьы аҳәоит знык ала.

Ҳара ҳабзиабара иазоужьын ҵхы заҵәык.

Ибдыруеит, Адица, ҳабзиабара анаӡӡеи (бара боуп ус лыхьӡызҵаз) бѡыза гәакьа Мери шаҟа дыгәрагоу. Абри ашәҟәы бзыѡны саналгалак, лара илыстоит, уи ибылҭап. Бшаԥхьалак, амца инақәжь. Уи ԥсцәаҳас иазыҟалап амца, ҳабзиабара ԥсцәаҳас ишазыҟалаз еиԥш… Уи ҳаԥхьаҟа еилыбкаап. Амца иахәхароуп: араҟа иаҳәо, абзиарақәа аалхны, ацәгьарақәа. Иҟалап, иҟаӡамызшәа амца иахәхарц бҭаххаргьы бареи сареи иаҳтәыз амши аҵхи, аха уаҟа акгьы алшом, имчыдоуп амца, имчыдоуп иара, аамҭа ахаҭагьы. Уи амши, уи аҵхи раҵкыс иаииааи аамҭа, адгьылаҷы дҟалом ауаѡытәыѡса.

Сыԥсеиқәырхаѡ, ахьча-ҭаҳмада Гәдиса исеиҳәеит лакәк.

Шеишықәсеи рыбжьара, уахыки-ҿнаки аџьныш-қаҷаа ҳаитәуп, егьырҭ ҳамшқәа, ҳаҵхқәа дрықәиҭуп ҳазшаз. Исыздыруам ари алакә ахьынӡаиашоу. Ус акәзаайт, ус иҟазааит ауаатәыѡса рзыҳәан шеишықәсеи реикәшара. Аха сара сзыҳәан ахьча-ҭаҳмада ииҳәаз нарҳәы-аарҳәноуп ишыҟоу. Ибгәаларшәа убри ашықәс. Сымшқәа, сыҵхқәа зегьы убри ашықәсан аџьныш-қаҷаа итәын, анцәа-ламыс дыстан уахыки-ҿнаки. Иситеит уахыки-ҿнаки, егьырҭ иаанхаз амшқәеи аҵхқәеи рыхгара сылшарц.

Инацыстап.

Сара абзамыҟә, ҳаиԥырҵуеит ҳәа саҳәара банаҷыз, бажәақәа схы-сгәахьы имнеизаргьы, иабаҟаз сыблақәа. Иҟалаша ҟаланы ианалга ашьҭахь, саназхәыц, иеилыс-кааит аухантәарак быштәуоз ишбыршаз. Мап, быштәуоз аҟараҵәкьа здырит быблақәа санырхыԥшыла. Исзым-дырызшәа ҟастеит. «Лан илхароуп. Исымбазшәа ҟастап. Илгәаласыршәарым. Гра баапсны иҳамоуп аҧсараа. Ҳааҟәымҵӡакәа игәалаҳаршәоит аҧсра иақәшәаз. Изылгәа-ласыршәарызеи ари, аҧсра аҵкыс еицәоу…».

Ашәахьаҿны акласс ашә санынхыҵ, иҟалаз ансарҳәа ҳѡызцәа… Иҟалаз ансарҳәа акәым, иҟалазеи, ишәыхьзеи ҳәа сазҵаара ианалага… Иаалырҟьаны хаҵа бахьцаз аҵкысгьы, ҳакласс аҷы зегьы иџьаршьаз, зыгәра рзымгоз Маџьгана бахьиццаз ауп.

– Алиас, уара иухароуп. Хымԥада, лгәы нурхеит.

– Алиас, ҳазегьы иаадыруеит шәшеизыҟаз. Аиаша ҳауҳәароуп.

– Адунеи аҿы иҟамзаап абзиабара, – лҳәеит иҳацҭаз аҳәы.

– Уара умацара уакәҳам, ҳазегьы ҳгәы нлырхеит Адица. Мап лцәаҳкуеит аиаша ҳауҳәар. Иҳаҳә, уара иудыруазма уи Маԥьгана диццараны дшыҟаз?

Иԥьабшьап ирасҳәаз.

– Издыруан, – сҳәеит.

– Артистцәа! – игеит ҳѡызак ибжьы. Аҳәгьы имаимкит. – Бзиа еибабозшәа ихәмаруан. Ҳаргьы агәра аагон. Артистцәа!

– Еимакык шәымазма?

– Аимак рымандаз, иаҳмаҳауаз. Сара сыблала шәызбеит, асабшаҿены, аурокқәа ҳанрылга, шәеицны шәцон аѡныҟа. Лара лҳаблахь ицоз амѡахь умѡахытцит, днаскьоугеит.

– Исгәалашәаз, сара иузҿыстцит, еи, Алиас, уара уҳаблахь ицо егьи амѡоуп ҳәа.

Ҳазхара ҳаччеит.

– Иҟалаз шәасҳәап, Адица дымҵадырсит, хымԥада. Ҳееибаркны ҳцап, димаҳхып. Изумҳәозеи, амчымхара уакәшәазар?

– Мап, аѡызцәа, аҳәгьы дымҵаимырсҙеит, лхала диццеит. Саргьы, издыруан, – еиҵа ианысҳәа, иԥьаршьеит. Ирҳәо рҿамшәо, инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшуан. – Сара издыруан, мап, издырыр акәын… Шәысҟәаҵ наҟ. Лара шәлазҵаа…

Иаҳагьы исзеиҕьхеит арҵаѡы дахьааѡналаз.

Актәи аурок абжаранҳа стәан. Аԥенԥьыр салԥшны, ҳашкол ашьҭахь иҟоу абаҳчахь санынаԥш, абҳәаса акәу, атамакәа ракәу, ибыбышҙа ишәҭын, аԥенԥьыр илаԥшуан. Сыблаҿы аилаҳѡара, шәкы-зқьы какаҷ сса-ссаҳа агьежьыхынҳәра иалагеит.

– Алиас, адәахьы уабаԥшуеи! – арҵаѡы сыхьҙ анааиҿыцҟьа, акласс зегьы сара сышҟа иаахьаҳәит, аха аҳәгьы ажәак иҿыцымшәеит. Сыблакәа шыстәахышаз схаҿы имааиҙеит. Санаахьаҳә, арҵаѡы, аҭоурых ҳзырҵоз Михаил Алықьса-иԥа,

ауаѡы гәшаҭа, изнапык усгьы аибашьраҽы инижьит, иаанхаз инапы игәы инадиҭан:

– Уара… Уҵәуома уара? – аниҳәоуп, сахьыҟаз схаҽы ианааи. Апарта снапы нхәыҵасҵан, сышәҟәыҵра анаахәыҵызга:

– Усҵ, икы, – лҳәан, аҳәгьы имырбакәа, еилаԥьгәаны ачабра ааслыркит саԥхьаҵәҟьа итәаз Мери. Апарта ашә анасыркуаз, сылаԥш нақәшәеит иҵаԥҟаны иануҵаз быхьҙ. Ашә аҽы снеихьан, сегьымхьаҳәкәа, сыбжьы ныҵкааны:

– Саҭашәымҵан, – сҳәан, ашә ныдысҵеит.

Уажәы, иахьа уажәраанҳа еилыскаақәахьоу, издырқәо рыбжа аиҵабжак иадамхаргьы издыруандаз усҟан, сахьцашазгьы иҟасҵашазгьы сымдыруаз.

* * *

…Ашәҟәы бзыѡра сшаҽыз, сааҟәыҵны, мшқәак скарандашь атетрад инаԍрасымҵар амуит. Бара ашәҟәы бзыѡра, ма убри ала бацәажәара, аҵкыс еиҳау иарбан насыԥу, иарбан ныҳәоу иҟоу ҳәа самхаҳәар, агәра бымган, избанзар, аа, бымбои, даҿа ныҳәак ансзыҟала, бацәажәара сааҟәыҵын, уи аныҳәа сыҿнасҵеит. Абри ауп изахьҙу аиаша, Адица.

Аквартал азыҳәантәи ҳаплан анеихыршьала, мызктәи ҳуалафахәы аҟараҵәҟьа апремиақәа ҳарҭеит. Иҳадыз азымхозшәа, инацҵангьы иԥаҳҟаз, инацҵангьы иаҳҳыз ҳабноуп, аха уи атәы зҳәода. Саб иаҳар, зыѡны былны зыҿзырԥхаз шәиѡызахеит иҳәашт.

Заҟа ҳиашамзеи, заҟа абзиара ҳнымаалозеи сла Дамшәи сареи. Аԥсцәаҳа дидаҳкылоит, даҳцәымԍуп Фриц. Уи иакәмызҭгьы ҳаушьас иҟааз апремиа. Сара иахьаасҵаху инысхуа срықәиҭуп арҵ аԥарақәа. Зыҟны сыҟоу аԥҳәыси сареи ҳшеилаҙахьоу усоуп, суалафахәы ахыхь ԥьаракыр ҟәрышьқәак соузар, иахьысҵаху инысхуеит.

Апремиа «ҳныҳәарц» ҳцеит ҳҿеибаркны. Ҳаицын хѡык. Спарақәа сымпыҵарҟәыҷуа сԥыба ианааҭысхуаз, иара ибзоураны иахьсоуз азымхозшәа, акрыфарҭа даасналан Фриц: «Сара ишәхысшәаауеит», – аниҳәа, уиҟәаҵ, ишәааит, изымҭода ҳәа аанаго, иблақәа насирбеит исыватәаз. Исымуит. Исы-

муит акәым, ибасҳәап иҟалатцәҟьаз. Изшәараны иҟаз сара шсакәыз аниба, иԥарақәа неилаԥыгәаны иԥьыба итеитцеит Фриц. Уажәшьта сбазцаауеит, иара иакәу, сара сакәу иззеицәоу, аҳаҳ аларцартә, атра иахьсызтамкуа сыбз, уи ауаҩ ахьҳ бааԥс ахьихьҳысцаз.

Сҩызцәа ҿыцкәеи сареи ҳаиҩызара абас атцәыцала ианҳар-ғәғәалак, адунеи аҿы акәтағь кәымпылуа ианыҟалалак, Дамшәгьы, ани, зыҟны скыдтәалоу аԥҳәысгьы иаҳагьы исеигәырғьоит. Дамшә гәырғьоит, избанзар мыцхәы санылахҿыху ауада сзыҩнатәаҳом. Ҳаицны адәахьы ҳандәылтцуеит. Сара ашьхаҟа, ҳҟыта ахьыҟоу ԥшраха, гәыкраха исысуеит. Дамшә акәзар, агәазхара иҩуеит, агәазхара ашьапы иааҩаханы пату нарыкәнатцоит атцлакәа. Уи ауп уи патуқәтцашьас иамоу. Егьи, зыҟны скыдтәалоу дзеигәырғьо, ус сҟьаф анҭоу, лареи сареи ҳаидызкыло… Абзиабара иашатцәҟьа…

Сахьаанҿасыз…

Мери ислыркыз ачабра сыблақәа ирыдгәала, акласс сшындәылтцыз, ашта сынҭытцны сцеит. Аԥенџьыр аҟнытә исызҿиҭит ҳартцаҩы. Акыр ихаразшәа, схьамԥшҙеит. Бареи сареи мышкы, амҿыша ҳабжьысит. Бара асабшаҿены, бынхьаԥшны, дааиуама ҳәа бысзыпшуа, ашкол агәашә бынҭытцит уаҳа бҭамларц, сара – ашәахьаҿены.

Уажәоуп саназхәыц. Агәашә санҭытц, адәқьан ашҟа сегьымнаԥшит. Зынҙаскгьы исгәаламшәаҙеит, адәқьан аԥхьа, аҿенышьыбжьон иҟалаз ауаҩшьра. Усҟан сыԥхызгьы иаламшәацызт, убраҟа икатәаз ашьеи, сара сгәатца итаԥсоз алабжыши џьара акала рԥашәқәа еиларсуп ҳәа.

Адица, уинахыс, уиаахыс… Арҭ ахәышықәсак… Аха зны ибасҳәароуп ари ашәҟәы аҩра салазыргаз. Сыхабар бырҳара сыхгьы сыгәгьы итамызт. Ҵаны, ҳус аҭцаара салагахьан. Итыстцаауан схазы. Бара баҳәара… Иабасыхәо, изыстахузеи. Ашәҟәы лзыҩра акәым, машәырны џьара ҳаиқәшәаргьы, дысзымдырҙошәа ҟасцап. Иаҳагьы лгәы ԥнажәап, иаҳагьы сшьа зуеит. Асеиԥш лбара даԥсамызт. Лара лыгра сара исыкәлыжьуан. Лхататцәҟьа лоуп аегоистка, зхада хәыцырта змам. Абас бзысҳәахьан, абас ҙбаны салгахьан. Амала изу-

ҭахузеи ҳәа бсазҵаар аҭак шысзыћамҵозгьы, сахымпо, иҙбаны салгахьан даҽеакгьы. Бареи сареи ҳаицәыҙра зыхћьаз аиашатәћьа аилкаара сыпсҭазаара зегьы азкхозаргьы, еилымкаакәа сашьҭыҵуам.

Иҙбаны исымаз аазырҳәызеи? Ирыхћьеит ѡба. Иаҳа-иаҳа еилыскаандаз, исыпшаандаз ҳәа сагәыланахалацыпхьаҙа, ҽыцк анааԥшлак, Адицагьы илдыруандаз сҳәо салагахьан. Уи инацылҵеит Мери. Ҳанаааиԥыла, аԥсшәагьы еибаҳҳәаанҙа:

– Мери, сыбзиабара анаҙҙеи Мери! – сҳәеит саахәмаршәа.

– Асаби дыззымааҙаз анаҙҙеи, – лҳәеит лара лахьеиқәрала. Иааҙаз аҵиаа абахә бганы иагазар, амра иахарагәышьоузеи! Мери, амра, аҵиаа… Саб иажәабжьк аасгәалашәеит. Ашәаԥыцьаԥ еиԥш, ауаѡытәыѡсагьы аԥсабара дахылҵит. Аха излеиԥшым уасҳәап, дад, адгьыл бзиазар, ианаамҭоу ацәаакыра аиур, ианаамҭоу амра ақәыпхар, еизҳазыҕьоит ашәаԥыцьаԥ. Ауаѡы урҭкәа изхом. Зыда ԥсыхәа имам даҽеакгьы ыћоуп, зыда ԥсыхәа имам. Мери саныналыхәаԥш иаасгәалашәеит. Мери, дыҵәрышкәаҙа, дхахаҙа, блымҳақәа сырбеи, срылԥшны изботит Америка, сара с-Мерика ҳәа засҳәалоз… Бара ааигәа дыббахьоу?

Дамшә ачапырхәа ахаҵаны, исышьҭарԥало, аҳабла адәқьанаҷы снеит. Уаћа иҵагылоу аҳәсахәыцқәеи сареи ҳаибадыруеит. Сзыпхьарц исҵаху ашәћәқәа рдыруеит. Адетеқтивқәа. Исзынрыжьуеит. Убри азыхәан, Ромео иеиԥш абзиабара сгәаҵәахы кны самоушәа, ма сцьыба иҵазароуп ашакалад, мамзаргьы снапаҷы искызароуп шьыҵәрак ашәҭқәа. Ашәћәы ансызнырмыжьуагьы, ихабҵару, сара уи сеигәырҕьаны ићасҵоит. Мап, урҭ рахьтә аҙәы дысгәаԥхоны, сгәы лызцаны, акәым. Иара ус. Ахаҵа ԥьара аҙәы илиркыр акәзаап ашәҭ. Инхәыҵакны, ақьаад илаҳәаны шәћәык аасырҵеит. Конан Доиль иакәхарушь? Еиҵах Сименон. Уик схы ааилеигаҙеит. Сизаҕьуеит, арахь аԥхьара сзаћәыҵуам.

Санындәылҵуаз, адәқьан аԥхьаҵәћьа иаангылеит амашьына «Победа». Аԥьбгьы аԥшшәы аҭаны, ашьҭахь хьыпсааҙа. Аруль икын хаҵак. Ихыҵрын шықәса ѡажәижәаба раћара. Мери лхаҵа иакәзаап. Ҳшааибалырдырҵәћьаз:

– Ашьҭыбжь ала издыруеит умашьына иагу, – сҳәеит.

– Иудыруазар, иаҳзыӄауҵарауазеи, – лҳәеит Мери.

– Ҭоуба сухьеит амашьына арульгьы шысымкуа, аѡнытҵӄагьы сышҭамҧшуа ҳәа, – иаасгәалашәеит аҭоуба зызуз. Мери уи ауласҳәахуаз. Мери сҳәахт, бара ибдыруашәа.

Слыхәаҧшуеит Мери. Иџьасшьоит. Лҙамѡаӄәа ҭыҧхаауа, лыблаӄәа ҭышеишеиааауа, лыџьымшьӄәа кахәхәа-кахәхәа… Схы иҵашәаз басҳәап. Аарыхра азыҳәан ишоу адгьыл шыӄоу еиҧш, анра-хшара азыҳәан Анцәа иишаз аҳәса ыӄазаап. Хшара длоуцыҧхьаҙа, иаҳа-иаҳа деиґьхоит. Лоурагьы иацлазшәа збеит. Иабаӄоу лҿаархәашәа лгылашьа. Ишыбдыруа, анасыҧ дасу иара итәала еиликаауеит. Аха, сгәанала, аѡсҵаа илымҳа џьгәоуп, анасыҧ иашаҵәӄьа лымазар ҟалап Мери.

Сыжәѡа нҵарс иаанылкылан, саанаскьаҧхьаны:

– Уабаӄоу, уабаҳцәыҙи?! – усеилкааѡык диеиҧшха, сыблаӄәа днархыҧшылеит. Амца насыхӄьеит. Раҧхьа исгәалашәаз бара бакәҙам, Адица. Иудыруазеи Алхас изы-зуз лаҳазар. – Шаӄантә Адица дсазҵаахьоузеи иҙбахә баҳахьазар ҳәа! Наӄ унах, изакәызеи, апенсионерцәа реиҧш, ула ушьҭаргыланы!

– Ибылакьысҙом. Дамшә, Дамшә, уааскьеи, уналыфѡи, – аҷапырхәа саахеит. – Бахәаҧшла иӄанаҵо. Ииашаны беилнакааит. Саргьы убас сгәы иаанагоит, Дамшә. Уи бзиоуп.

– Унан, ари алахьыцәгьа, уаѡҧсу џьшьаны, ала дацәажәозаап. Уаҳа узацәажәо думаҙами?

– Амц зымҳәо, сзымҧсахуа абриак заҵәык ауп. Ибзиоуп, Дамшә, ибзиоуп.

– Изакәызеи, уара, ибзиоу?

– Ахы ланарӄәит. Иҵыхәаршәшәеит. Иаанаго бдыруама иӄанаҵаз?

– Анцәа срыцҳашьа, деилагеит ари ауаѡ!

– Сызлабзымдырӄәо рацәоуп. Сара ауаѡы дысшьыргьы сылшоит.

– Уф! Акәты ахы зызхымҵәо!

– Иаанаго басҳәап Дамшә иӄанаҵо? Ари ауаѡы, уара узыҳәан дразуп, лыгәра га ҳәа санаҳәеит. Иҵыхәаршәшәеит, ахы ланарӄәит бҷаҧхьа.

– Иҵуазеи ҳаибамбеижьҭеи. Ҳанеиқәшәагьы, ала аʒбахәоуп ҳазлацәажәо! Уабаҟоу, уара, Алиас, уабаҳцәыʒи?! Гәрыʒ-шашәаʒ… Узыниазеи?

– Изаҟаразаалак џьара акала базҿлымҳахартә иҟам, Мери. Иаабац, иҳаҳац. Арԥыск ашкол каижьит. Ихы зыхирҟьазу? Дызхатәаз апарта ашә анааиртлак, убраҟа хьʒык анын, убри ахьʒ данаԥхьалак… Узхыччаша акоуп. Ашкол анкаижь, аѡны дыҟан. Ашьха дыргеит. Иаѡсҭаахә диԥырҵырц дырныҳәеит. Ашьҭахь – арра, иқәлацәа зегьы реиԥш, ашьҭахь, ԥыҵраамҭак – иқыҵаҿы. Уи ашьҭахьу? Дыкәҵит, еиҵах иѡызцәа аиҳараѡык реиԥш. Уажәы иѡыза гәакьа аҷапырхәа ахаҵаны дбывагылоуп, Мерика – Америка. Маҳ, Дамшә, лшьапаҿы уиартә аҟараҵәҟьа дугәаԥхама? Игәабымҭаʒеи, Мери, сара салҵижьҭеи шаҟа иҩархаз Аԥсара?!

– Уаҟәыҵ аҽехырцәажәара! Заманалаҵәҟьа иудыруеит уѡызцәа ушаҳбоз. Иҵуа удыруоу уԥшаара сашьҭоуижьҭеи. Ажәак уаҳәатәыс исымоуп. – Скылкааны дсыхәаԥшуан. – Алиас, ты капитулиант. – Аҿаалырхеит. – Уаҳама? – аҩа ишҟа ииасуа аибашьѡы иеиԥш, лхы ларҟәны, лнапқәа ѡышьҭылхит. – Еилумкааи? Ухьаҵит, унаԥхаѡуп!

– Классоваиа солидарност. Аҳәса шәеидгылоит. Бахәаԥш, Мери, Дамшә иҟанаҵо, иааҟәымҵʒакәа бшьапы иахьнашьуеит аҵыхәа. Иаасабҳәалак бақәиҭуп… Бѡыза лыбзиабара сара саԥсамхеит ҳәоуп ишыбдыруа. Ус акәыз.

– Сара издыруа уара уԥхыʒгьы иаламшәац. Ҳәарада, Адица лзоуп изысҳәо. Егьирахь уара, ҳаклассаҿы иреиҕьыз ашәҟәыԥхьаѡ…

– Мери, иааркьаҿны ибасҳәо убри ауп, бѡыза лҿаԥхьа сара сыламыс цқьоуп. Сыламыс ахьыцқьам даҽеаԥьароуп. Аха уи Адицеи бареи ишәусым.

– Сара издыруа акоуп, уара уаԥсамхеит абзиабара ду. Угәы иалымсын. Уара уанбаии? Иарбан шықәсоу, иарбан шәышықәсоу уаниз?

– 1943, афашистцәа ҳаԥсадгьыл ашьаарҵәыра иаларгылаҩны ианрымаз аамҭазы. Саб аибашьрахьтә даныхынҳә адырѡашықәсан. Уи агәра снаргоит, ииашаҵәҟьаны иара сшиԥоу.

– Узԥоу дсыздыруам, аха уара уиит Наполеон Москвантә дыԥхаҵаны данкарцоз ашықәсан. Убриаҟара шьҭахьҟа

унхеит, сԥыза бзиа. Ах, абзиабара пату ақәрымҵеит, аамыстҭашәа ицәанырра ҟәымшәышәқәа рзеилымкааит. Ахшыԥ хьшәашәа иашәышықәсоуп ҳара ҳшәышықәса! Ты капитулиант и егоист.

– Баасылгаҙеит, Мери.

– Убасҟак сузгәааны сыҟоуп. Ешьаҵас бзиа узбон…

– Бара, Мерика-Америка, иаҳа-иаҳа аԥшҙахара баҷуп, ибҷеиҵозеи бхаҵа? – сылзымгәааҙеит. Уара узыҳәан абзиа зҭаху егьа даҕьны дцәажәаргьы, азин имоуп. Лара излалдыруаз ала, уажәы илҳәақәоз иашан. Саргьы сҽазысымкит лгәааанагара аиҵакра. Иҟазааит ус. Изхароу, аԥсаратәи аҭахмадцәа рҳәашьа, Алаҳәа Еиқәаҵәа дихәхааит. – Иҟалаз ҟалеит, ҳалгеит, Мери. Иҟоузеи Аԥсара? Ааигәа уаҳа аҙәыр дыршьхьоума?

– Џьара аҙәы иаԥьал ааны, мамзаргьы дажәны… Егьирахь… Ҳшофер Алхас даныбҕалаз уқәҵхьазма?

Абас акәзаап аусеилкааԥцәа ацәгьара зуз дшаҷаԥыршеуа. Дызқәымгәыҕзо азҵаара анирҵалак, ишьара дыкәҟьоит. Сҽылархәны Дамшә ашьышьра салагеит. Сқьышә иқәыххит: «Уи дыбҕамландаз, сара сықәҵуазма!» – ҳәа сҳәарц.

– Бца, Мери, бца. Бхаҵа дыбзыԥшуп.

– Усыхәаԥши арахь. Иҵегь иуасҳәарц исҭахыз…

– Аԥныш узыԥнышхазеи ҳәа ианиазҵаа, издыруаз зегьы ахьысҳәоз иахҟьаны сыԥнышхеит иҳәеит. Еилыскаахьоу, издырқәо бдыруандаз, Мери, баргьы бықәҵыр ҟаларын Аԥсара…

– Уара суԥызаҙам. Зегь реиҳа узысҭахыз. Ашәҟәы лызԥы Адица.

– Егьа бҳәаргьы убриак сабҳәоит ҳәа сыҟамызт. Ҵаны, бара ианакәзаалакгьы ацәанырра аԥхьа ибыргылон ахшыԥ хьшәашәа. Аха аԥбагьы ԥсыс ирхазароуп бҳәалон аԥсыцкьара. Сара сымацара сакәымзаап зҽызыпсахыз. Хәышықәса заҵәык рыла… Даҽа жәабаҟа шықәса ҵыр зынҙаск ҳзымеицәажәозар акәхап класск еицҭаз. Ахаҵа дызмоу аԥҳәыс ашәҟәы лызԥы ҳәа…

– Егьа иԥьоушьаргьы, Мери соуп изҳәо. Ашәҟәы лызԥы. Иугәалашәома аҵыхәтәантәи ҳаицәажәара? Уара иуҳәои Адица илҳәои мши-ҵхи реиԥшоуп ишеиԥшым.

– Баргьы аиаша аилкаара башьҭоуп. Зегьы акака ҳрышьҭоуп. Аԥсҭәаҳа ичаала кны ҳара дҳашьҭоуп… – саахәмарит.

– Сара сзышьҭақәоу нас еилукаап. Исоуҳәақәаз, нас еилыскаақәаз ҳәа узҷу зегьы ланҵаны ашәҟәы лызԝы. Иҟоу иреиҭәоуп аилибамкаара. Еиԥырҵуагьы ргәы иҭоу еибыҳәаны…

– Ргәы иҭоу рзеибыҳәондаз, изеилибакааундаз, Мерихеит, нас еиԥырҵуазма?! Ашәақьқәа еигәыдырҵозшәа, ибҕеибаҵозма? – Дамшә ҵыхәаршәшәо илышьҭоуп, лара амашьынахь днеиуеит. – Акызаҵәык сбазҵааует, Мери. – Дааҭгылеит. Даахьаԥшит. Лныҟәашьеи лыԥшышьеи мацарагьы сызҵаара аҭак сарҳәон, аха исҵахын ажәала исаҳар, исҵахын агәра згар, сара сызлахәдахаз, меигҙарахда ишимоу даҿеаҙәы.

– Мери, бара насыԥ бымоума?

– Ааи, – лышьҭахьҟа даахынҳәит. Даасыдгылеит. Лыбжьы рхәыҷны, лажәа алаԥш акыр ҳәа дацәшәозшәа, слымҳа дынҭахәыҵхәыҵит. – Насыԥ сымоуп, Алиас, аха абни, амашьына аруль инапқәа ақәҵаны исзыԥшу, ихала сыкәа дҭашәаз ԥьумшьан. – Еилукаама ҳәа аанаго дысҿаԥшуан.

– Мери, баша ирҳәозаап анасыԥ ауаԝы ихшыԝ арцагәуеит ҳәа.

– Иҭабуп. Сызуҳәаз ҟаумҵар, Адица лымацара лакәым, уареи сареи ҳаиԝызарагьы унаԥхеит. Ишынеибакәу зегьы ланҵаны, ашәҟәы лзыԝны уанаалгалак, уналыдгыланы, унапала илыҵ, уҵахызар, сара илысҵоит. Ҳаилаҙама? Асабицәа рзыҳәан акәырҷыжь ыҟаны удыруазар адәқьанаҷы?

– Уи сара исҵахҙам, аринахысгьы исҵаххараны сыҟаҙам. Мери, бара, ма бараҙәк бынасыԥ балагәыргьо бахьыҟоу сара сшеигәыргьо…

– Уаргьы насыԥ уманы уҟалоит, угаҙамхар, – адәқьан дныԝнаххит сҳәоны, даадәылҟьеит.

– Ахшара рмоуҙои, уара, шәзауад ацуҵаҷы? Аколиаска ҳара иабаҳҵаху лҳәеит ахәаахәҵԝы, – амашьына днадыххылеит. Ашә аартны дҵалаанҙа, лнапы аҷыԝарханы, лхаҵа ихахәы иналылшьын, – Сылашара, атәым хаҵа сахьиацәа-

жәо, сахьихәаччо, узысхымбаауазеи, иаа? – Сара сышҟа даахьаԥшит. Уҽыркаҵаны уҟаз, ухы шьҭыхны икы ҳәа аанаго, днасалацәҟәит. – Уажәшьҭа уахьыҟоу здыруеит. Миронгьы иасҳәоит. Баша убналарц уаламган. Иуасҳәаз ухоумыршҭын.

Мѡамш иқәлартә, асаба насҷарчы, ицеит Дамшәи сареи уаҟа ҳашгылаз. «Зегьы ирзымхозар акәхап анасыԥ ҳәа изҷу. Идефициту товаруп. Ҳарҵ, измаӡаз, уи шыҟоу агәрагара ҳцәымӡырц, иаҳзааигәоу ԥьоукы инариҵоит. Угәы ҳарамзар, шьыцра еиқәаҵәала ушьыцла, уқьиазар, урҵ рынасыԥ ашәахәақәа, уаргьы угәаҵа инҵаԥхоит. Мери… Ҳазегьы ҳажәны ҳанҧслакгьы, лара даанхоит дышқәыпшу, цәала-жьыла мацара акәым, гәыла-ԥсылагьы. Абаагәара бганы еилаҳар, иаҳагьы еиҕьуп иахьбгаз, уажәшьҭа еиҕьны уаѡы иҟаиҵоит лҳәоит. Акласс аҷы аӡәы лгәы нирхар, уара бзиа узбон, уаԥсамхеит сыбзиабара лҳәон. Реиҳа данаҕьуаз абри акәын илҳәоз. Абас сышлызхәыцуаз, даҽакгьы схы инҵашәеит. Издыруада, сара ишсалҳәаз еиԥш, сара сзыхәан, ашәҟәы изѡы ҳәа ларгьы илалҳәазар? Иамоузеи хықәкыс? Иалҵып ҳәа дзықәгәыҕуазеи? Акыр алҵып ҳәа сгәыҕны аума сара, араҟа сааижьҭеи, зеилкаара саҷу рыҵҵаара сзалагаз? Убригьы убас аиаша лдыруазар лҵахуп аҟароуп. Илҳәаз башоуп, илҵшәадоуп, насгьы ахаҵа дызмоу, аԥхәыс ашәҟәы лзыѡра – ламысдароуп. Иҟасҵахьоу ацәгьара сзымхошәа, уажәы уигьы нацыстҵар…

Иаасхәаз ашәҟәы агазеҭ илаҳәаны, сѡыҵра иҵак, аѡныҟа амѡа сахьықәыз, убри ҳаиқәшәара иаҳа изалскааз сыздыруам, иаасгәалашәеит, Адица, бан… саҭамыз, Мсыгәда анышә данамардоз аҽены ҳанеиқәшәаз. Сара снаскьаны сызгылаз еилыбкааит. Лара илымоу агәырѡа лызхоит, саргьы сзылзацларызеи сҳәеит. Абри азыҳәаноуп, бхаҵа сааигәара бмааикәа, сара сызбыдымгылаз. Ауаатәыѡса зегьы шыҟоу, сара рыцҳа сакәым, изшазгьы цқьа издыруам. Издыруа убри ауп, схы саназхәыцлак, зны сгәааует схы-сгәы ахшәо аҟынӡа, даҽазных сшыччо скьатеиах ԥҵәоит. Игәабҭахьоу? Иреиҕьу хәырбгьыцуп ухы уанахыччо. Сара, ауаса ишацәымҕымхара ақәыцьма, ашьац ишацәымҕымхара амцабз, Маԥьгана, бара

бхатҵа, бааигәара дгыланы ианызбалак, снаидгыланы дналывысҟьандаз сҳәо аҟынӡа зыԥсахы еилалоз ауаҩы, аҽены, бан (еиҵа исамхаҳәеит бан ҳәа) Мсыгәда анышә данамардоз бара бааигәара дахьыҟамыз, бара дахьбывагыламыз сизгәааит, дуаҩымзаап, дламысдазаап сҳәеит. Уажәшьҭа бара еилкаа реиҳа исҵаху, бааигәара дыҟазар акәу, ишәшьырагьы бхьымкьысуа, дыбцәыхаразар акәу. Сылабжыш даԥсам ҳәа димҵәуеит бара бзыхшаз, сара мыжда, иара ихатҵа хшла дкәабоушәа, маалыкьҵас дыԥсыцкьоушәа.

Ауаҩшьра ҟазҵаз иатҵкыс деиҵоума, бзиабарак зшьыз?!

Сатабымҵан. Исатәам бхатҵа изыҳәан асеиԥш аҳәара.

Исгәалашәоит, аԥсыжра аҽены, зегьы баарылҵны, сахьгылаз бааины банаасыдгыла:

– Иҵабуп, Алиас, уахьааз, – бҳәеит. – Ҳқыҵантә уараӡәзатҵәык уоуп дызҵәуаз.

Быԥшын ажәақәак басҳәарц. Сара быблақәа сырхыԥшылон. Мап, Адица, сара сзыҳәан акы рхызбаарц сашьҭамызт. Сара стәы еилкааны салгахьеит. Иԥьабшьашт быблақәа ирхызбааларц исҵахыз сҳәар. Дылҵәуаҵәҟьоушь абри лан? Инаԥшуа рҟнытә, ҽырбашақә даау, мамзаргьы лгәы далсҵәҟьаны акәу? Сбыдмышшылеит. Бара инацыбҵеит:

– Анцәа диныҳәартә, абраҟа, ари алахьыцәгьа дылгәылазар акәхап, аӡәы атакси наишьҭит. Убри иоуп шәаԥьҳәаҩыс илоуӡазгьы. Аказы суҳәоит. Араҟа сара уаҩԥс дсыздыруам, унатҵаа-аатҵаа, исзеилкаа атакси назышьҭыз дызусҵоу. Аԥара нихит, дзыхсырҟьозеи. Лара гәаҟ илҭынхаз шәаԥьҳәарагь лызнауеит, дагьажуеит.

– Еилыскаап, хьаас иҟаҵатәым. Саргьы аказы сбыҳәоит. Бан дахькҿоу ауада бахьынышнало, барҕьарахьҵәҟьа шәындыҟәра хәыҷык гылоуп. Убраҟа иҵоуп фотоқәак, салам шәҟәқәак, қьаад бҕьыцқәак. Еиҳарак сызбыҳәо, афотографиақәа бмырӡын.

– Ибзиоуп, Алиас, ибзиоуп, акыр азыҳәан иуҭахызар, сара иузысҵәахып. Уара уҩны абзиара азыҳәан ауаа неилааит, – бнасыдҵит. Адица, базымхәыцӡеи ибасҳәаз? Сара иабаздыруаз бан луадаҿы ашәындыҟәра хәыҷы иҵаз? Да-

ҽеакгьы. Ишԥабарҳәеи лгәылацәа? Илыԥсышьахазеи, илыхьзеи бан? Аҵыхәтәан дзацәажәаз, аҵыхәтәанӡа илҳәаз ажәакәа заҳаз ҳәа аӡәыр дыбдыруама?

Абарҭкәа рыда басымҳәаргьы…

Саб ажәак сеиҳәалон, убригьы аасгәалашәеит.

Амҩа уаныланы уцоит. Асаба качуп, абжьымра кацеиуеит. Ицәырԥссо иуфоит атама. Агәаҕь кауршәыр… Атама агәаҕь акәым, зԥашә аузышьҭхьоу аҵиаакәа ыҵнарҩаарц егьагым амра. Уцоит, умҩасҩуп. Уаҳа абраҟа умҩасраны уҟаӡам. Иуфеит утама. Унапаҷы иаанхеит, аҭаҳмада иӡамҩакәа реиԥш, акыҷырақәа зылдоу атама агәаҕь. Убри, дад, иршәны икаужьаанӡа, иабоуԥырхагоу, уназхәыц иахькаужьша. Шьапык иахьарҟьыцыша икаумыршәын. Илоумыршәын асаба. Анышә тата ахәыҵаҵара уахьымӡозаргьы, иршәны иныларшә аужәра. Иудыруазеи, аԥсы еиқәхар. Иҟалоит, дад, уара иухьымӡар. Уцеит, ҳазегьы ҳаиԥш, уаргьы умҩасны. Аха ушьҭахьҟа иааиуа ухәыҷы иааҷихуеит атама.

Абзиара ахылҵра аҟны иҟоума, инасыԥха, имарымажаха иԥылеит Маԥьгана, инаимҩатәны, исцәагозеи ҳәа зны ибеиҳәаз ажәа. Исхашҭыз ԥьыбшьома уи анбеиҳәоз дышбыхәаԥшуаз.

Иҟоуп даҽеакгьы.

Ауаз зҳәо, ихаҵа акыр ихәарц азыҳәаноума изиҳәо? Иара итәы ӡбоуп. Имҩа данысит. Иааит иҷҳәара. Изаҳауа ргәы иҵанархәыцырц…

Иаҳҳәап, бымҩасны бышцо баамҩахыҵыр, дабаҟоу, иԥстазаашьоузеи анкьатәи… Дарбан? Бҩызоу? Быбзиабаҩу? Анкьатәи бдырҩы…

Ҳқыҵа агаҷа аганахьала иаҽеԥынгылоу ахәада бҩықәгыланы бааԥшыр, иказказуа амшын бынхыԥшылоит. Амш анеилгоу, ԥсаатәк иаҟараны иббоит уаҟа иху аҭбақәа. Лҩаҵәк еиқәаҵәаӡа, аҽҵыхәа еиԥшха, ажәҩан иналалоит. Убри алҩаҵә зхылҵуа ҳара ҳзауад атрубоуп. Иҟаҳҵаша басҳәап. Бымшира аҽены, иарбан саатү басҳәоит, цқьа бзырҩы. Азауад аҷыҵыбжьы баҳартә иҟасҵоит. Ишыҟасҵо зыбҭахузеи, бара быхьӡ ала ҷнатуеит. Аха уажәы, Адица, уи азыҳәан акәым

ҳзауад сзалацәажәо. Хыбрак шәыргыларц шәгәы иҭазар, шәҽаашәха сара сахь. Қыдқәак шәзаагар, бзиоуп, ишәзаамгаргьы, «ҳаснабженец» ҳнаиацәажәар, аҧсҭаҽынтә ақыдқәа анаааиго, шәара шәзыҳәангьы инациҵоит. Хкыс иаашәҭаху аахны инашәиркуеит. Ажәахаала изацәажәатәу, ћәрышқәак зцьыба иҭаҵатәу сара издыруеит. Бара бхазыҳәан акәымкәа, Баʒ, башьа уажәшьҭа уамак изнымхеит, доурышьҭны дшаалак, хаз анхара далагозар… Аха уи сҳәаргьы, сабаћоу мшәан, имацара дызлаанижьуазеи шәаб.

Баʒ… Иʒбахә саналацәажәа, ианыћалаз иахьа акәушәа, сыбла иаахгылеит…

Мызкы мҵыцызт Гагарин акосмос ахь дыҧрижьҭеи. Ишәҭуан ашәыр ҵлақәа рпытћәырқәа тћәацны, аҵла рыбґьы ҧшқақәа гәылҵуан. Гәырґьарак аманы аʒышьҭра иҭытцыртә мчык аузшәа, ихышхыҵәаны ашәах хачыла, ашьҭыбжь Аҧсара зегьы иалыѡуа, иццакуан Чаґьыр. «Ауаѡы дгарҵит игара, ҳәаак амаʒам илшара»… Иажәеинраалақәа рыҧхьара даҽын апеременақәа раан ҳакласс аҽтәи ҳпоет. Агазеҭ аҧхьашьа ззымдырʒоз аҭаҳмадацәаҵәћьа, акосмос ахь ацара иаҵанакуаз ззеилымкаауаз, ауаѡытәыѡса ићаимҵацыз, ихшыѡ иалимыршацыз акы шыћаиҵаз дырны, иахыҽхәон. Џьоукгьы алаф напҵыршьуан:

– Иихҳәозеи ани, жәѡан иагәылсны ицаз, ҷьаракыр дибазар Анцәа?

Еиҳарак Гагарин иҧырра сгәалазыршәаз, ауаѡшьра аныћалаз, ҳакласс анапхгаѡы, аҭоурых арҵаѡы иихҳәазоуп. Уаҳа аурок мѡаҧгашьа шыћамызгьы, насгьы ахысыбжь анга, аурок абжа шцахьазгьы, ҳазегьы ҳархынҳәны акласс ахь ҳааигеит, ахы зықәшәаз дыргаанʒа, ауаа еимпаанʒа ҳаимышьҭзеит.

– Ауаа акосмос ахь ианцо, аҧсараа ҳшыбнаурааз ҳаанхеит, – иҳәеит иажәа хьаала иҭәны.

Убри ҳаапынра… Ишҧаћалои аʒыхь, ахәхәаҳәа, ицқьаʒа, ихааʒагаха ишааруа, ʒыхәашьк налаҭәар. Акыр мши-ҵхи цароуп аʒыхь аҽарыцқьаанʒа. Ҳзымҽхазкыз агәадура, агәырґьара, ʒыхәашьха иналаҭәеит игаз ахысыбжь.

Ибгәалашәозар, ѡашан. Иарбан мшызи иарбан урокзи ракәым, убри аамҵазы сзызхәыцуазгьы схашҵуам, игәабҵа-

хьазар, ауаҩы цәгьарак, ма бзиара дук дақәшәар, ианузеиҭеиҳәо, ууанҳа дызҿыз, дзызхәыцуаз, уимоу, амшҵаҟьа зеиԥшраз ала далагоит, избанзар иԥсҭазаара аҿеиҩнашоит ууанҳеи убри ахҵыс нахыси ҳәа.

Сзызхәыцуаз…

Қалақь дук аҿы абаҳча ҳаҵаланы ҳнеиуеит бареи сареи. Бара бакәҳам, сара соуп изку асаби дзыниалоу акәырҷыжь. Ҳақәрахь ҳнеихьеит. Ҳара дҳахшоу, даҳмаҵоу сыздыруам ҳзеигәыргьо асаби. Аԥенџьыр салԥшны, ҳашкол абаҳчахь саныԥшлак, аҵаца лкасеиԥш, ишкәакәан, сыбла ихгылон абҳәаса ашәҵқәа.

Мзқәак роуп инхаз, нас ҳалгоит ашкол, нас бзиала, Аԥсара. Бара аҩбатәи апартаҿы бтәан. Сара, ибгәалашәоит, ҳакласс аҿы еидтәалақәаз шықәсык ала сшәеиҳабын. Сахьычмазаҩхаз иахҟьаны, шықәсык ансцәыҳ, шәсыхьҳеит аабатәи акласс аҿы, насгьы сызшаз дамеигҳакәа аура ахьситаз аҟнытә, стәан ашьҭахьҳатәи апартаҿы. Иаҳагьы еиҕьын. Апарта анаасыртлак, быхьҳ ҭаԥҟаны иахьаныз, сышьҭахьҟала аҳәгьы ибомызт.

Ахысбжь анга сцәырҳазшәоуп сшыҭрысыз. Атапанча ҭҟьеит знызаҵәык. Иааҭынчрахеит. Ашьҭахь, ҳаҕеиҵа, лашьа, ма лаб дыршьызшәа, лыҳәҳәабжь геит ԥҳәыск. Ахысыбжь аҵкысгьы убри аҳәҳәабжьоуп ҳаилазыргьежьыз. Арҵаҩы ҳизныммкылеит. Сгәы иалоуп, Адица, ҳхынҳәны акласс ахь ҳанааи, ҳарҵаҩы ииҳәаз ахьыбмаҳаз. Ахаан идҳамбалацызт убри аҩыза ацәажәашьа. Игәасымҭаҳеит бхынҳәны акласс ахь бышҳацымцаз. Ахы зықәшәаз дызусҭаз анбаҳа, бара бхала еилыбкааy, мамзаргьы аҳәыр ибеиҳәоу ихысыз дарбаныз?

– Наҟ уца, уара усс иумоузеи араҟа?! – днасыҵаҟьеит саб. Ҳара ахысыбжьи аҳәҳәабжьи анҳаҳа, ҳаибарыҩны ҳааит, аха уара уабаҟаз? Аапынраха, ақәа ауам, асы леиуам, ухҭарпа ухаҵаны, ууапа уҭашьшьы узеилаҳәоузеи? Сиазҵаарц нақәыскит, аха… Иазҵаара аҵкысгьы, сназхәыцит даҿакгьы. Иҿырҭынч, акгьы ҟамлаҳазшәа дызгылоузеи? Дыззыԥшҳамыз, иԥьеишьаша акгьы ҟамлаҳеи?

Адәқьанаҿынтә, ашьаршьаф еиԥшха, цаха шкәакәа дук аарган, ашьа илкьасо ишьҭаз иқәдыршәырц ианалага, зынҳа ауаҩра шәцәыҳма ҳәа аанаго:

– Иҟашәҵои, уара, ауаҩы иԥсы шҵоу ашьаршьаф иҿашәыршәуама?! – ҳәа ҿиҵит аҳәы.

Уи ибжьы ҿацаҳа ишгазгьы:

– Дыршьит! Дыршьит! – рҳәон ааигәа-сигәа игылаз.

Зыҳәҳәабжь газ аԥҳәыс, ҳара ҳаннеи, дныҵаҳа дцахьан. Баргьы еилыбкаазар акәхап уи дызусҵаз. Ахы зыкәшәаз ианшьа иԥҳа лакәын. Аԥсараа хҵас ала, диаҳәшьан. Дцеит аҭынхацәа иралҳәарц, абԥьар шьҭырхырц ашьоуразы. Аха, ибдыруеит, аҳәгьы ашьоура иҿазимкит. Уеизгьы бара бахьцаз, иаразнак бҿахьыбҵәахыз ҟәышраны иҟабҵеит. Бхала идырны, бхы иҵашәаны бцоу, аҳәыр ибеиҳәоу? Араҟа бахьыҟоу бара ибыхәҵам, бца наҟ ҳәа баҳәара зегь реиҳа изыхәҵаз саб иакәын. Асеиԥшқәа раан, еиуарала, еиҵынхарала, зегьы неилыҵ-ааилыҵуеит, дасу иахьиҵыԥу аганахь диасуеит. Ҳәарада, шәара шәганахь акәын дахьадгылоз саб. Бареи сареи ҳаизыҟазаашьа дазымхәыцыргьы, ибдыруеит, изакә еиҩызароу ирыбжьоу баби иареи. Саб сшынаихәаԥшыз машәыр ихьыр ҳәа сшәан, снаидгылеит. Иаасгәалашәеит, мшқәак уи аԥхьа, машәыршәа идызбалахьаз атапанча. Ишызбаз ангәеиҵа: «Ҳамҵоуп, иԥсҭынхоуп, исызкажьуам», – иҳәан, ицәымыҕхан, сылаԥш ахьақәымшәаша иҵәахит. Сара уи сзымбатәбараха, сааҟәымҵзакәа сазхәыцуан. Саб, адунеихаан абԥьар аашьҭыхны агыгшәыгҵәҟьа иамеихсыц, аибашьра дахьыҟаз игәыгьны афашистцәа узшьуазу ҳәа алаф злырхуаз, имаҟахы иавҵоуп ауаҩы ишьыга!.. Иашоуп, данааилашәо илакыҵақәа ҵырмақьахоит, иныҳәаҷа анырку ирҳәалоит: «Ианаҵаху аҳәагылагьы дацәшәом!», – аха ихы игәы анақәыбзиоугьы абԥьар ныҟәгауа... «Ахьʒи ахьымʒги рзыҳәаноуп ауаҩы адәы дзықәу». Абри ауп иажәа иналаҵаны, реиҳа лассы-лассы иихәало. Аха уи зхиҳәаауа, хьʒы змоу аамышьҭахь, ауаҩы ихаҵа акгьы ҟаимҵароуп хьымʒгы изыргаша...

Уажәы, ауаҩы дықьуа, дгызуа, дыхәны данкажьу аамҵазы, сара еиҳарак иԥьасшьаз, иԥсы аиқәырхара, ицхраара азыхәан акгьы ааҟамҵаʒо дышԥагылоу...

– Дегьԥсымкәа дегьбзамкәа дкажьуп. Ас ҳихәаԥшлома? – хаҵак ҿааиҵит саб днаидгылан. Ихҭарԥа ааирҽеин, иуапа

инхәыҵаиҵеит саб инапқәа, араҟа ус рымам, исҵәахуеит иҳәарц иҵахызшәа.

– Ицеит амашьына ааргарц, – иҳәеит саб. Иҳәеит анхаҩы ишиҳәара, макьана ацәаҕәара акыр набжьоуп, аха сцап абнарахь, уҕак злыҵша амаҭәахә ҧысҟап ҳәа.

– Иҟалазеи, шәанаԥьалбеит, иршьыда, дызшьыда?! – макьана иԥсы шҭазгьы иааилак аԥсцәа рахь дрыԥхьаӡон.

– Баӡ дхысит. Баӡ, Арсана иԥа, – башьа ихьӡ аҵкысгьы, баб ихьӡ слымҳа иантасоуп, иҟалаз бара ишыбхьысуаз саназхәыц, Адица. Сымдырроума, сыгачамкроума, сыԥсықәара, исыздыруам изыхҟьаз, аха сақәымшәеит иҟасҵашаз. Ихысыз башьа шиакәыз ансаҳаҵәҟьа, ҩыза дсымазар днасыргыланы, иаразнак бааигәара, быхьчара, бгәы арҕәҕәара…

– Дзеихсыда Баӡ?

– Дзеихсыз уздыррым!

Сара урҭ сышрызхәыцуаз, ихысыз Баӡ шиакәыз цқьа схаҧы ианааи, зынӡаск иаасхашҭит саб идызбалахьаз атапанча. Иаргьы:

– Абыржәыҵәҟьа шәца наҟ! – иҳәан, ахәычқәа дааҳалаԥшит. – Усс ишәымоузеи араҟа!

Ҳарҵаҩгьы шәаала аниҳәа, аҧеизгара ҳналагеит, ашкол ахь ҳхынҳәырц. Иааҟәымҵӡакәа исаҳауан:

– Дшыршьуаз узымдырӡоз?!

– Дзеиԥш арԥысузеи иқәӡыз!

– Аԥхәыс илхымҟьо егьыҟам.

– Ишьтәыз Аруҭан иакәӡамызт, изыгәаҕьуамызт акәымзар, зегьы зхароу лакәын ишьтәыз.

Снаихәаԥшит илабашьа иҵарсны игылаз ҭаҳмадак. Изеиҳәоз ҳәа иааигәара аӡәгьы дгыламызт. Игәы иҵхоз анизнымкыла, ихала дцәажәон:

– Ҳхала ақәибахра ҳалагеит. Аиашаҵәҟьа ҳзиуан. Алаҳәа Еиқәаҵәа. Ҧасеиԥш уи даалондаз, аӡәыр атапанча ныҟәыжәгозар, аӡәыр шәхысуазар збарын. Иршәаны иаанумкылозар, акы иазаанкылом…

Ҳанынаскьагьы акраамҭа ҳхьаԥш-кәаԥшуан. Мери даасыдгылан, смахәар рыҕәҕәаны иаанылкылеит. Лылабжышқәа аҳәҳәыҳәа иаауан.

– Шәиԥәатԥ наԥ! Алажәеиԥш дыршьит, уажәшьҭа, иара убасԥәҟьа, алажәеиԥш дыжтәуп, – слымҳа инҭаѡит хатԥак ибжьы. Исзеилымкааит арҭ ажәақәа ирытԥаркуаз, Адица, ишысзеилымкааз еиԥш убри аҽены убраҟа иҟалаз, ишыҟалаз ауаѡы иеихсра атԥкыс инеиҳаз даҽеакы. Бара ибҳәашт уи атԥкыс еиҳау иҟоузеи ҳәа. Анцәа бақәимыршәааиҭ, аха иҟазаап аԥсра атԥкысгьы акырʒа еицәоу.

Ҳхынҳәны ашкол ахь ҳанцоз, ашофер диватәаны, аидара гага машьынак иманы днеит Мирон. Дыбдыруеит, еишьа еиҳабык иеиԥш избо, уажәы ҳқьиҭаҷы трақтористс иҟоу. Ибгәалашәозар, уи усҁан ҷыц аррантә дааны дыҟан, ар рыматәа ишәимхыцызт. Ар рыматәа ахьишәыз уажә сзалацәажәо, ҳарԥаѡы убри дшааибаз, днаиеигәыргьан:

– Егьа умҳәан, арра дамааʒахьеи рыцҳа, ауаѡы иԥсы аиқәырхара иараʒәк иоуп иашьҭалаз, – иҳәеит. Мирони сареи қәрала иҳабжьаз усҁан ирацәаны акәын ишызбоз. Саргьы арра санца, саныхынҳә, агараж аҷы аусура саналага, иара ишықәсҟәа, анцәа иумҳәан, аха ԥьарак иаангыланы, сара сышықәсҟәа ирыцлозшәа, қәрала иаҳа ҳаизааигәахеит.

Уажәы, Адица, Мирон иʒбахә анцәырызга, гәхьаагарак сгәатԥа инҭалан, убас сҳәеит сгәанала: «Сани саби раамышьҭахь, сгәы ззыбылуа ҳәа Аԥсара исзынхаз убриаʒәк иоуп». Бара усгьы баласҭом. Бара ԥсраҽенынʒа исыцу хьаауп. Егьырҭ сѡызцәа, ашкол иҳацҭаз роума, агәылацәа роума, бзиа избоз аʒәгьы днымхеит уаҟа. Ԥьоукы арра иахьцаз иаангылеит, ԥьоукы атԥара иҭалеит, иаанхаз усура, ицеит ақалақьқәа рахь. Иԥьабшьаша, Мирон абас сшизыҟоугьы, ашәҟәы изызѡып ҳәа зныкгьы сгәы иҭамшәац. Ианыстҵозеи? Иасҳәозеи? Сшыҟоу, сахьыҟоу, уаҳа акгьы. Уи иара игәы иахәаʒом. Егьирахь ианыстҵаша…

Акыр иухәома, ихѡааз атԥла аԥашәқәа зеиԥшроу гәоуҭар? Иаҳҳәап, аԥашәқәа рҟнытә иалагеит уи амахәқәа рыхѡаара. Иубеит, еилукааит. Аԥсы узҭатԥома? Ибаҳахьоума, ауаѡы дызҷеу шыбзамыҟәроу ихаҭа еиликааува, арахь дызҷеу абзамыҟәра дзаҟәымҵуа. Ԛынтәгьы ибзамыҟәрахоит убри, бзамыҟәрала узҷеу даҽаʒәгьы иоуҳәар. Иаҭахызар уѡыза

гәакьа иакәзааит. Бара избасҳәауоу? Ибасҳәаҙомызт, бхаҭа, насгьы шьала-дала ибзааигәоу уаҟа иалахәымызҭгьы. Егьирахь, уаҳа изанысҵозеи Мирон? Шерлок Холмси акомиссар Мегреи иҟарҵақәо еиҭаҳәааны исзыѡуам. Дамшә абарҵаҷы иааҷаҳәааны, мамзаргьы Петрович инаизныжьны кинок ахь сцалоит, ҳаѡны ашҭаҷы нардк снаслоит, апенсионерцәа сырзыҙырѡуа снатәоит. Аамҭа шаасоулак, снабжьыслоит Аҟәаҟа. Аҳәынҭқарратә архивқәа, аусбарҵақәа рҷы ажәытәаи аусҷәа рыԥхьара… Аԥсара саныҟаз, Адица, ҳаи, абарҭ ачарақәа, аԥсрақәа сгәахы ааԥырҵәеит, аԥсреи ачареи рзыҳәан мацароума адәы ҳзықәу сҳәалон. Араҟа урҵқәа убасҡак имаҷуп, исгәалашәом ианбыкәу саныҟаз чарак, ма ԥсрак аҷы. Шықәсык ҵырц егьагым арахь сааижьҭеи, аха ԥьарак-ѡыԥьарак заҵәыкоуп сахьнеихьоу. Аԥсара асабшақәа, амҿышақәа зегьы убри акәын изызкыз. Амашьына санақәтәазоума, механикс саныҟаз аума, иаасрыхуаз аиҳарак убарҭ инарықәҙуан, сара мыжда, сыҷкәын ԥҳәыс дааигараны, ма сымаҳә даасышьҭраны сыҟоу ԥьушьап. Изысҵаз иргеит, иалгеит. Изхысҳәааua, изанысҵозеи Мирон? Хыхь-хыхьла бахәаԥшуазар, егьацымло, егьагымхо, ашьшьыҳәа зытра иҵоу аҙиас иаѡызоуп сыпсҭазаара. Иҵегьы еиґьхон, Алышькьантыр иагаша, сла еиқәаҵәа Дамшә акәмызҭгьы. Уи исызнауз уажәашьҭан ибзанысҵап.

Иааркьаҷны, Адица, ибхашҭхьоу, анкьатәи… ибзиоуп, бѡыза ҳәа акәыз, бѡыза иԥсҭазаара абас иҟоуп. Хԥаны еихагылоу ѡнык дындәылҵуеит ашьжьымҭан, азауад ианҷнаҵлак ашьҭахь саатыбжак анаатцлак.

Иармарахьала, маҷк иаԥхьаҟа даанаскьаны, днеиуеит ԥҳәыск. Уи усура данцогьы данаауагьы илкуп шәыра дук. Убасҡак ашәыра дашьцылахьеит, иантацәугьы ианыхьантоугьы лкышьа еиԥшуп. Лхаҵеи лареи еидкыланы улыхәаԥшыр, маҷк иаалыццәагәышьоуп, аха уи иаанагом амцхә дышәпажәпацәоуп ҳәа.

Еицны километрабжак аҟара иаанаскьоит. Ргәы нибарханы акәым изымеицәажәо. Еибырҳәаша рымҵәахьеит, зымгәахә ззаамрыхыз анхаѡы ица шҭацәуеиԥш. Амѡақәа ахьеи-

хыҵуа ианнеилак, лара днымѡахыҵуеит. Лҽыналхоит аус ахьылуа ахәычбаҳчахь.

– Шьыбжьон аѡны акруфозар, ухәы архьшәашәага иҵагылоуп, – лҳәоит.

– Уахь, ахәычбаҳчахь снеины исфар ҟамлаʒои, аѡныҟа баҵаланы изаабго? – иҳәоит ахаҵарԥыс. Лаф ссирк иҳәазшәа, ииҳәаз ихаҵа дарччоит.

– Ламыс умазар, имжәкәа угәарла, – лҳәоит лыбжьы аарла иааѡыртә данынаскьалак.

– О, бара, ишсабҳәара, аламыс ныҳәан иаажәып рҳәар, сара мап скуама?! – аҵәыцак нылбааирпҟазшәа, гәышьҭыхрак днамҽеханакуеит ахаҵарԥыс.

Анцәа диныҳәароуп уи аԥҳәыси сареи ҳаибазырдырыз. Аԥсарантәи санаа, мызкы бжьысуамызт ауада сымԥсахкәа. «Сриукзак» сызқәа инкыдҵаны, Дамшә сышьҭарԥало сҽынасхон. Алаҳәара ѡны, абаҟәқәа инарыдсырҷаблон: «Аласба зцу ахаҵарԥыс қьырала иааникылоит ауада». Џьара сара схаҵа сыргәаԥхомызт, ҽаԥьара Дамшә иахырҟьаны сыдрырҳауан. Ҽнак, ари, зыҟны сыҟоу аԥҳәыс, дангәаа, исмаҳаʒацыз, аха сгәаҵәахыҵәҟьа иалақшашаз ажәаԥҟак аҽаалырхеит: «Инармышьҭуаз лак ицын». Исычҳаит. Ииашагәышьан. Илзырҳәазгьы Дамшә ауп. Абзиара анаалом. Шықәсыбжак ҵуеит акраҽалҵоижьҭеи, лыѡны абарҵа ҭбаатыцә, абарҵа лаша иқәтәоуижьҭеи, иамуит, гәыкала убри аԥҳәыс илзыҟамлеит, цәгьарас илыднабалаз сыздыруам.

Бара ибыԥсҭазаашьоузеи, Адица?

Ҳқыҵа гәхьаазгалоит, насгьы сахьықәцыз сахьхәны сыҟоуп ҳәа басҳәар, бызжьеит. Ҭаны, амш аҽанеиҵанакыша, ажәытә хәрақәа ахьаа шрызцәырҵуеиԥш, абраҟа, амшын аҟәара схықәгыланы, ҳқыҵа ахьаҽаршәу, ҳашьха ҽаѡаҟа санԥшлак, ихьухьууа гәхьаагарак сгәаҵа инҵысуеит. Иџьабшьаша, ауатка, ма аѡы нақәтәар, апырпыл ахьысшьызшәа, иаҳагьы имжьыжькуеит уи ахәра. Иансзымчҳаʒалак, ҳаѡны актәи аихагылаҽы инхо апенсионер Петрович Дамшә наизныжьны, сабшала, мҽышала снабжьыслоит.

Сабшак ҳаѡны, ақыҭан сахьнеиз, исхамышҭуа, сзырхәыцша акы збеит. Ибгәаламшәои, еимданы ҳаԥхьахьан «Ҳаџьы-

Мураҭ». Убраҟа, алагамҭаҿы автор иҳәоит Ҳаԥьы-Мураҭ иҭоурых игәалазыршәаз аҳаскьын, амыркыцьы аҵбахә. Шьапы иазмырҟьыцит, кәаҭан иазымгеит, аҧсҭазааразы иқәпоз амыркыцьы ахы еиқәнархеит. Бысхыччаргьы, ашәҟәыѡѡы амыркыцьы ишизнарҵысыз еиԥш агәалашәара дуҵҵа, саргьы хәыцрақәак сгәаҵан изырҿыхашаз акы збеит ҳқьыҭан.

Аррахьтә схынҳәны санаа, ибдыруеит, ԥытраамҭак амашьына сақәтәан. Ашьҭахь, механикс сиаргеит агараж аѡныцҟа. Изхысҳәаауа, аҵәырѡы рҟны «аблат» сыман усҟан. Ҽнак ус ҿааиҭит саб:

– Алиас, дад, атрақтор иақәтәоу уѡыза Мирон дысзааугар, игәгьы нсырхарым, уск сзыҟаиҵарц сиҳәарцоуп.

– Изуҭахузеи атрақтор, ацәаҕәара иаамҭам, аужәра хаҳҿом, – сҳәеит. Аҵынра цқьа имцацызт.

– Унаԥши, иубома аҵахәа зқәу абни ал? Амхырҭа аҵыхәан игылоу?

– Ишԥасымбои, аҳаӷӷа иадгылоу.

– Изшаз дазылпҳан, аҽеимыртаҕа, иазҳазыҕьаны игылоуп ал. Аҵахәа акәзар, имарымажахеит. Ал иааҵеит. Хәба-фба калаҭ ажь ҿысхуеит. Иҵегьы ажь снаҭагәышьон, ҭынхада, аҽаварҕәҕәа, анирахьҟа иавагылоу аҳаӷӷа акәымзар. Аҳаӷӷа ашҟа еихоит аҵахәа. Ес-ааԥынра арахь саханы иаазгоит, избанзар, ишубо, аҳаӷӷа абҕьы еилачуп, ажь ҽеихом, иҿало ажьымжәақәагьы уқәланы иузҿыхуам, ақәыцқәа улалоит. Икасҿан, иаҳагьы амахәҭақәа ахылиааит. Иԥысҟар, машәыр ауеит, анҵ, иаҵагылоу аҵәаҵлақәа ирықәҳауеит. Атрақтор лаҳархар, иаатҵаажәоит, алгьы аҵахәагьы рыпсы ршьоит, – иҳәеит саб. Сазхәыцын, ииҳәаз иашаны исыԥхьаҵеит. Аҳаӷӷа акгьы ҿалом, иҿалогьы уаѡԥсы изыфом.

Ҳаиѡызара аамышьтахьгьы, сыбзиарақәа рацәаны идын Мирон. Атрақтор акы анагхалак, агаражаҿы шаҟантә изыҟасҵахьааз. Мап шысцәимкуаз здыруан.

Сцеит, даазгеит.

Атрос лакәҳаршан, шаҟа аԥьабаа адибалаз, атрақтор шаҟа иҳәҳәаз, иҕызыз зыбҭахузеи, иҵҳәаны илкаҳажьит аҳаӷӷа. Аҳаӷӷа лавыѡрны ианкаҳа, ихтит, иааԥшит ал.

– Ҳаи, Анцәа шәиныҳәааит. Абри ал иақәу ажь иалхны, ҳаԥшьак аҩы шәыхьҙала иҭастәоит. Аԥсы ашьеит, рыцха, сыҵла қьиа, сыҵла бзиа, – дгәырҕьон саб. Мирон ихы наиқәикын: – Иԥсаҭа бзиахааит уара уаб, Аԥҵа. Уи ашьха данҵаха, иаагара ицаз срылан саргьы. Алаба данҵаны, зқәала мацара хаха-хымш ҳныкәаны, ашьха дылбаахгеит. Исгәалазыршәаз, ажәлар рзыҳәан иԥсы ҭан узхылҵыз, уаргьы уи икәал уҭагылоуп, ауаҩы абзиара абаизыкасҵари ҳәа адәы уқәуп, узшаз уиныҳәааит, – иҳәеит. Сара сахьгылаз сакара сыцлеит. Саб асеиԥш ажәа аниҳәа, издыруан убасеиԥшҵәкьа згәы иаанагоз шырацәаҩыз. Ибдыруеит, абыргцәа рхеидкыла далоуп саб. Ахҵәара, анхара уҳәа, уск азыҳәан акәым, аҵәца аашьтыхны, аҙәы иныҳәаҷа иҳәозаргьы, абыргцәа ишырҳәаша иҷеақәыршәаноуп дышцәажәо.

Мирон иаб данигәалашәа, ицәажәара ииасыр ҳәа сшәеит даҷеаԥьара. Сҩыза дызҭахыз зегьы зыхәаҷера ҳаҷыз амцабз, ишакәым днаҵхар ауан. Ибдыруеит зыҙбахә сымоу. Мирон иаб иваракыҵәкьа дыржит Аруҭан, бара башьа Баҙ иишьыз. «Ажәлар рзыҳәан иԥсы ҭан, зыԥсаҭа шкәакәахаша Аԥҵа» – ҳәа аниҳәа саб, абжьаапны ишиҳәалоз еиԥш, абанс еиԥш иҟаз ауаҩы иваракыҵәкьа дыжтәызма амаҳагьа, ҳара ҳҷы иҟауҵалак ауеит акәымзар ҳәа ииҳәац нациҵар ауан. Аиаша сҳәозар, саргьы даараҙа исцәымгын, егьиашам ҳәа исыԥхьаҙон ус иахьыҟарҵаз. Аха уаҳа ԥсыхәа амоукәа, урҭ аҩыцьа анеиварж, уажәшьҭа, Мирон днеины Аруҭан дыҵхны дкаижьыр, зыԥсы дыҵырхыз ишыбдыруа, зашьа дыршьыз реиԥш, ахьымҙг…

Саб ицәажәара даҷеаԥьара иахызгарц:

– Шәахәаԥш аҳаҷҷа адацқәа зеиԥшроу. Рымахәҭақәа шеиԥшым еиԥш, рԥашәқәагьы еиԥшымзаап аҵлакәа. Аҳаҷҷа аԥашәқәа, аинцәыш еиԥш, иҩеижьуп, – сҳәеит. – Арҭ аҵлакәа рымахәқәа ааибуамызт аҳауаҷы, аха шәрыхәаԥш, аԥхәызба лыхцәы анылԥо еиԥш, рҷеикәыршаны ихәыҵазаарын рԥашәқәа.

– Иакәым ҟаҳҵазар ҟалап, – ҷааиҵит Мирон. Уи иаб ишырҳәаҵәкьо еиԥш дыҟазҭгьы, ииашаҵәкьаны иаб диеиԥшуп. Ауаҩԥсы игәы иалсша акәым, ашәаԥыцьаԥҵәкьа даԥырхагахар ҳәа дшәоит. Атрақтор дақәтәаны данаауа ҳаихыцча-

лон, уаҟа умиасын, ашьац ааны иҟоуп, атрақтор иарҟьыцуеит ҳәа.

Иблақәа ҭырхаха аҵлақәа рԥашәқәа дрыхәаԥшуан.

– Аҳаӷӷа аԥашәқәа анытҵнажәоз, шәрыхәаԥш, ал аԥашәқәагьы ԥнаҵәҵәеит. Рҽеикәыршаны, еилысны иҟазаарын, – Уи данцәажәо, дааҟәымҵҙакәа ублақәа дырхыԥшылоит. Угәы иамыхәаша ажәак ицәалашәар, убла инхибаалоит, али-ԥси рыла инхьаиршшоит.

– Иазынхаз аԥашәқәа иара иазхоит. Арҭ, ихәытҵнаҳәақәазгьы анышә нарыкәсыҳәҳәоит, хьаас иҟаумҵан, нхамҩа бзиа Анцәа иуиҭааит. – Ҧытрак дынкахәыцит саб. – Аиаша ыҟам адунеиаҿы, ажәлар рус зхы ақәызҵаз ивараҿытҵәкьа дыржит амаҳагьа. – Иамуит, изымчҳаит имҳәар. – Сара исымбац, Аԥсара ада, амаалыкьи аԥьныши ԥьарак еиваржуа. Иҟам аиаша...

– Шәаала аҩныҟа, ҳхәы хьшәашәоит, нана ҿылҵуан, – сҳәеит. Иҵегьы дҟәыҷаз ԥьысшьон саб. Изаҽԥниҳәоз, иара итәала, аԥсараа ракәын. Аха дышԥазымхәыци уи аҽԥныҳәа, аԥсараа ирынԥаны, иара Аԥҭа иҷкәын заҵәы Миронгьы ишиаахоз.

Аапын, аԥхын, нанҳәа шоура... Уаҳа аапынра изаԥымлеит саб ил-ҵла. Уажәааигәа ашҭа сыҟәгыланы, акраамҭа сахәаԥшуан. Иҩаны игылоуп ал. Анаҩсан, аԥашәқәа хаххала, ааида иаважьуп аҳаӷӷа. Изҟәиҵаша, даҽа ҵлак ааигәара игыламызт, ишԥазиуаз аҙахәа. Дааҩаханы ашьапы илыҵахиҵәеит ашьаҟьар ахылҿиаарц. Аҙахәа ажәла ирҙшам, аха сара уи акәым сзызхәыцуа. Еибарҕацом ҳәа саб дызхәаԥшуаз аҵлақәа, рԥашәқәа убасҟак еилысхьан, руак аԥашәқәа аҵхшьа рымамызт, егьи аԥашәқәа ԥымыҵәҵәакәа. Абарҭ аҵлақәа рԥашәқәа реиԥш, иҟалоит еилысхьазар, рҽеидырҳәалахьазар ацәгьеи абзиеи. Ацыхаҙы уацны уҿылаухар, амшын аҿы ушнанаго еиԥш, абри ахшыҩҵак хәычы схы иҭагьежьуа сшазхәыцуаз... Ҳаԥхьаҟа еилыбкаап ибасҳәарц исҵаху... Ахаан бгәы иҭашәахьоу, абри сара иббо изгәаҕыып ҳәа ауаҩы иҭархара? Сара, арҭ ҳахьыҟоу дыҟаҙам, ашәҟәқәа ихы еиларгахьеит ҳәа ҳакласс аҿы изыхлафлоз, згәаҵа бзиабарала иҭәыз?! «Алиас, акыр ыҟоушь адунеиаҿы абзиабара аамышьҭахь?» Сҩызцәа рлафқәа слымҳа иҭаҩуеит.

Бгәы ишԥаанагои, Аԥсара кажьны, сыԥәԥны сызцазеи?

Арра сахьынҙаҟаз, саныхараз, иаҳа ахгара сзымариан, саныхынхә, еиҭа қыҭак аҿы, бааигәара санықала, быбла аҭаԥшра схьаақәа есҽны иартытлар атԥкыс. Усоуп ишыбдыруа. Ибцәызҙом, уигьы ықагәышьан, арра сцаанҙеиԥш, сымшгьы сыԥхгьы неибанеиԥшны шәшьыла иҭалаҳамызт. Еилыҕраан сыжәѡан. Аԥҭа еиқәарақәа хьанҭаҙа инхаҳаларгьы, амра иагон иԥыжәжәаны. Сара сыԥәԥра аиҳараҙак зхароу даҽеакуп. Ибдыруеит, аррахьтә саныхынхәауаз, снықәызгашаз занаатк ԥаны сааит. Аколнхараҿы, Мирон ибзоурала, аидара мѡангага машьына сақәдыртәеит. Ибзианы иныкәысцон. Агараж аиҳабы иажәа сахыԥомызт, иахьырҳәаз, ианырҳәаз аамҭазы сыхианы сгылан. Ажәакала, арратә дисциплина ԥытраамҭак снанагеит. Аха нас, саб иҳәашьа, схынкылара аҕәарақәа кәадахо иалагеит. Ишыбдыруа, бхаԥа Маԥьгана усҟангьы амашьына дақәтәан. Цәгьарак иҭазгалароуп ҳәа схы инҭашәаргьы, наҟ инасҧырысцон. Абас ҳшааиуаз, шықәсыбжак аатԥхьаны, амашьына саақәырхын, агараж аѡныԥкахь сиаргеит, ишбасҳәаз еиԥш, механикс. Сус ианалацәажәоз, ацәгьара исзиухьаз изымхозшәа, дысҿагылеит Маԥьгана. Уара иузеиҕьу ауп исҭаху ҳәа ииҳәаз, баша хырқьиароуп. Иахьагьы иԥәымаҕха сгәы иалақшоит иажәақәа:

– Аѡыжәра даҟәыԥроуп. Ишаабо, аргамаду машәыр иуеит. Зны аԥла даахалап, ҽазны ажра иҭаижьлап амашьына. Ауаа шақәтәаз ихьызҭгьы?!.

Ламысла исҳәозар, иажәақәа иашагәышьан, аха, Адица, аԥсҭазаара иунарҧо аҟәыҕарақәа ируакуп, иҳәатәуи иҳәатәыми реиѡдыраара. Уара иуҳәаз иашоуп, иаахтны уцәажәеит, уи азин снаҭоит, саргьы уара узын сгәы иааҭоу зегь сҳәар ҳәа сналаганы, издырқәоз зегьы, ҳѡызцәа ишраҳауаз иасҳәаазҭгьы… Иареи бареи шәзеиҿамԥшуа, шәагьзеилымҵуа шәаақәсырхон. Бара ибдыруеит исҳәартә исымоу.

Ҳара ҳҳабла уахьналало дынхоит, баргьы ибзианы дыбдыруеит, Алхас зыхьзу даҽа машьынарныкәаѡык. Бхаҵеи сареи аидара мѡангагақәа ҳанрықәтәаз, уи «асамосвал» ныкәаицон. Уажәы изшьапык хамҟәалаҙо, алаба ааиҵшьуа аѡны

дыҟоуп, апенсиа иоуеит, избанзар, аколнхара аус азыҳәан амԥа дшыԥәыз ауп амашәыр дшаԥәшәаз. Исгәалашәоит, агараж ахь саниарга, аԥныҟа ҳаицаауан Алхаси сареи. Шыԥәса ԥынԥажәижәаба ирҭагылаз, зусушьа бзиаз, зыԥнгьы ибзианы иҟаз, уаԥ ҭынчк, уаԥ гәыразк иакәын усҟан, уажәы, сара данышьаԥәысҟьа ашьҭахь, дшыҟала, иҽешиԥсахыз сыздыруам акәымзар.

Маԥьгана имацара иакәызшәа исҽагылаз, амашьына дақәхтәуп ҳәа убриаҙәк иҙбазшәа, схы сызнымкыло:

– Дахьынҙасыҕраԥалахьоу азхоуп уажәшьҭа, – сҳәеит, сыԥсы ааины сгәы икылахо. Алхас дааԥышәырччеит. Иаҳагьы амца сыҵанаҵеит. Сҽы иаҳәоз акәын иаҳауаз, сгәы иҭаз абаидыруаз.

– Цәгьара узимуит. Аамҭа анцалак, ианухыԥсаалак, иҭабуп ҳәа аниоуҳәауа…

– Изакә ҭабупузеи иасҳәо! Сара снасыԥданы адәы сахьыԥәирхаз азыҳәан иҭабуп ҳәа иасҳәома?! Шәызегьы шәеиԥшуп!

– Убриаҟара инасыԥума ашоферра! Ҳара, амашьына аруль зку ҳаҵкыс уара узлеиҵәоузеи? Иамуҙар, уагьеиҕьуп! Унапы ҳаныԥшылоит, – иҳәеит Алхас. Иҳәатәымыз шсамхаҳәаз еилыскааит, сагьеигәырҕьеит «снасыԥданы адәы сахьыԥәирхаз» ҳәа сзырҳәаз Алхас зынҙаскгьы иахьызымдыруаз.

– Ҿимҭыр акәын, иара ҿимҭыр акәын! – иауамызт, сҽысзынкыломызт. Иаҳа-иаҳа ихыҵуан ихәаҽны исымаз.

– Иузиухьоузеи, уара?

– Уиазҵаар, иуеиҳәап. Иазхоуп исычҳахьоу! – аԥсык аасыгхеит бареи сареи ҳамаҙа самхаҳәарц. Сыҽнеыскылеит. Сара сыда даҽеаҙәы издыруам, Адица, шаҟа ицәгьаз аҽынкылара. Алхас уаԥ ҟәыҕак иоуп, акыр дазымхәыцкәа, имшәакәа-имзакәа акгьы иҳәаҙом. Изакә еиҕароу маҙала иҳабжьоу иасҳәаргьы, усҟанҵәкьа сышны санықаз, сыздкажашаз ажәақәак схы инҭагаланы, ашьҭахь иҟалаз ҟамлартә, излахирԥаша ԥьара акы сзиҙбуан. Ус егьыҟасҵандаз бымбои… Сгәы иаанагом, бара бзырхынҳәыша ԥьара акы иҙбарын, мԥакы сыԥәиҵарын ҳәа. Уи уажәшьҭа аԥааимба-

ргьы дахәом. Дзыхәоз убри акәын, иахьа Аԥсара сыҟазаарын. Аԥсара акәым, Аԥсны салҭны сцахгьы, Алхас деибга-деизԥыда имашьына дақәтәандаз.

Бзиарас иҟасҭаз, ҳқыҭаҷы аангылашьа сымам, сықәҵыроуп ҳәа ʒбаны саналга, иныкәыршәны сцеит Алхас иҷы.

Мап, Адица, бацәымшәан, бареи сареи ҳамаʒа сыԥсы иахсмырʒааʒеит. Ҳаицәажәара базыʒырԥыр, иҟалаз баргьы еилыбкаауеит. Ҳаицәажәара сҳәеит, иара акыр иҳәозшәа. Амца зҭашыз ахш анхыҵуеиԥш, Алхас ажәак абжьаршәха имҭо, сара аҳәара салагеит. Убри аламҭалазы шаҟа ҵхы сыцәамыз, адәы санықәугьы, акгьы сымбаʒо, шаҟа сазхәыцхьаз, баҳәашьас иҟасҭарызеи. Џьаҳаным гыларҭас ироуааит сара сгәаҟрақәа зхароу!

Алхас изшьапык хамҟәалаʒо, сахьихәаԥшуаз, асаби иеиԥш, сгәи сылабжыши еилаҵәон. Арыцҳашьара, агәаҕ, схы-сгәы ахшәара... Мап, Адица, арҭԥәа ракәмызт. Исыздыруамызт уи закәу мчыз, аха гәныхәҵыстала еилыскаауан, мчык аҷаԥхьа сара сшыхәмаргахаз.

Адица, уи дуаԥыбжаны адәы дыԥәзырхаз сара соуп.

Агәра бызгом? Иԥьабшьоит?

Агәра бызгом, сара уи аԥыза ҟасҵеит, уи аԥыза ацәгьара сылоуп ҳәа? Схаҵагьы сыԥхыʒ иалашәар, агәра сызгомызт сақәшәаанʒа.

Базыʒырԥы Алхаси сареи ҳаицәажәара.

– Умԥахыҵ аԥныҟа, Алиас, иҵуазеи сыԥны умааижьҭеи. Ахәышәтәырҭаҷынтә саазгада? Уара. Убринахыс иухьзеи? Убналеит, усымбац. Сухашҭʒеит. Сара уаҟа, ахәышәтәырҭаҷы сахьышьҭаз, дсыздырʒомзаарын Алиас, шаҟа дуаԥы гәыбылԥузеи, зегьы реиҳа дысхылаԥшит ҳәа, урҿхәара саҷын. Аԥны сааганы сынкаужьт, угәы нсырхазшәа, уинахыс убналеит, – иҳәеит. Ишыбдыруа, аԥсараа ауаԥы дызлаҟоу, насгьы абзиара иҟаиҵаз инаҵҵаны аҳәара бзиа иаҳбоит. Усоуп ишиҳәаз Алхас сара сзыхәан ииҳәаз ажәақәа, аха иахьиашазгьы рацәан. Амашәыр данақәшәа, изыҟаиҵаз абзиарақәа маҷк анациҵа, маҷк ианеихеиҳа, уи ауаԥ ихы-игәаҷы ишьақәгылеит аиԥызара бзианы издыруа, ауаԥра злоу хаҵар-

ԥыск ихаҽсахьа. Уажәы сааит сара, сара схаҭатцәкьа, ишьақәиргылаз, дзызхәыцуаз ахаҽсахьа хсырбгаларц.

Агәашә аҽы сыбжьы ансырга, сара шсакәыз анидыр, ибаҳандаз, шаԥа дгәыргьаны аҭак ԥаиҵаз. Илаба иҵшьуа ашҭа дықәланы данаауаз, Адица, сахьгылаз сдақәа сылԝаазар ԥалап. Данаасыдгыла, дышԥасыхәаԥшуаз, ишԥаԥаз иблақәа! Сара ирхызбаалоз акы акәын: «Иузызухьааз, уанаԥьалбеит, сумыцхраацзар, суԥырхагамызт, уара узыҳәан цәгьарак сгәы иҭамшәацызт, аа, исзууз!» Имцабзха, угәаҵа ҭырблаауан иблақәа.

Исҳәашаз, аҵх еиқәара салаԥшуа, цәамԝахә ансымамыз, ишысҳәа-шысҳәоз, ҽырҳәала исҵахьан.

Сеынкыланы, харантә сналагеит:

– Уԝны иԥада, Алхас?

– Аԥшәмаԥҳәыс дыԥоуп. Уигьы дубап, уааҳалатәап, умԝахыҵ. Игәхьаазгоит ҳгараж, ҳааицәажәарақәа, – даҽын ҭынчҭынч. – Уаазгазеи шаанӡа? Бзиароума?

– Мԝакы сықәлоит, Алхас. Ажәақәак уаҳәатәыс исымоуп. Иуамҳәакәа сызцом, – сыԥшышьа игәамԥхазар акәхап, аԝныԥа анеира уаҳа исыдымцалакәа, агәашә дынҭытцит. АмԝаԀу анымԝахыҵ, аҵла амҵахь ҳҽынаҳхеит. Ишьапы усгьы ихаԥҳәаломызт, еиҵыхны инаиваиҵан, иҿаарнаашәа днатәеит.

– Уажәыгь агараж аԝныҵԥа аус ууама, Алиас? Угәы иалымсын, иухарагәышьоуп. Уԝыжәыԝны, ажрақәа унар-ҭаҳауа удәықәым, аха лассы-лассы уқьаф ҭаутцалоит. Амашьына, амцахә, шыԥоу умдыруеи… Усԥан баша уизгәааит Маԥьгана… – сара исҳәарц исҵахыз ашԥа сиасаанӡа, иныб-жьаиршәит.

– Аԥсаатә амҵәыжәԝа ԥҵәаны, нас уара уԥсаатәума, узыԥырӡом ҳәа… – сҿаанаскылеит. – Уазымхәыцын, баша исҳәеит. Иуасҳәарц исҵаху, сыззааиз… Аха уи ашԥа сиасаанӡа, сыхьӡала… – сԥьыба сынҭалан, шәмаатк аԥара ааҭызгеит. – Уԥкәын данцо, ӡык алаижәып, исызиҵ. Сара сгәы иахәоит, – иԥьыба инҭасҵеит.

– Иҭабуп, Алиас. Уаԥхьаԥа, уанҭаацәарахалак, ухы-ухшара, уеиҵаԝԝы уанықалалак, ҳаргьы Анцәа ҳауԥигалааит. Иу-

цəызʒом, апенсиа сызхагəышьом. Ахəыҷы данцо исҭарызеи ҳəа схəыцуа стəан. Уара иҟауҭахьоу маҷума. Исхашҭыз џьушьома, ахəышəтəырҭаҷы санышьҭаз, шаҟа абзиара сзууз, – иҳəеит. Иҟалаз анеилыбкаалак, ибдырып сахьихəаԥшуаз сгəы шыҟаз. Сара саҵкыс деиҷьын Баʒ, ауаҩы дызшьыз. Уи дызхишьааз ыҟан. Диаша, диашам, даҽеа зҵаароуп. Аха ари, харак змаʒамыз, иаԥьал ааиаанʒа… Ишԥаизырҳəоз апсараа? «Амашəыр мыжда, ауаҩы бзиа, ауаҩы цəгьа ҳəа еилых дамаʒам. Машəырла дҭахагəышьеит». Егьырҭ зегьы ҳарҟəаҵып, бара, бара бхаҭагьы, харак быдуп ҳəа гəҩарасгьы ибкуамызт.

– Исыздыруам, Алхас, сшалагара… Апсара сыкəҵырц сыʒбеит. Акы суазҵаашан, уаныбҷалаҵəҟьа, саатҟгьы мҵыцкəа, угəы ишԥаанагои, сара сназгазеи уаҟа?

– Сразҟы унанамгеи. Сшьапы усума, схаҭа сеиқəхараны сыҟазма, уара усықəымшəаазҭгьы.

Убри аниҳəоз аамҭазы, ҳнаҩс, аҷьҷьа-гəгəаҳəа ашьҭыбжь рго, аҳабла иалгоу амҩаду ианыршəланы ицеит машьынак. Иарбан машьыноу, ашьҭыбжь алагьы идыруеит ашофер. Иббазшəа быҟандаз, Адица, амашьына ашьҭыбжь аниаҳа, уи иблақəа шыҟалаз. Убасҟанҵəҟьа уи азхəыцха сымамызт, сажəа иаҳəаны саналга, мшқəак анҵы, иблақəа шыҟаз, ихыиҷы аҽшеиҵанакыз ансгəалашəа, исҳəеит сгəанала: «Уи анцəа дишаны дыҟан амашьына аныҟəцараз».

– Уанбҷала, Алхас, сара суқəымшəаргьы, ашəанцəа ууаргон ахəышəтəырҭахь. Ухабзиара аҟнытə иуҳəеит. Сара иҟасҵаз уи акəʒам, Алхас. Сара, ақыҵа салҵымҭаз…

– Сгəы иаанагомызт убри уара иуҳəап ҳəа. Уараʒəзаҵəык уоуп хшарас уаб имоу. Уажəыгь ихьааугома амашьына уахьақəырхыз? Сымч ҷыҵк аҟара иаасылалар, саргьы агараж аҩныҵҟа аусура салагоит. Суцхраалап… Уара иуеицəоума слесарцəас аус зуа. Унапы ҟазоуп, амашьына иагхаз иузыҟамҵо ыҟаʒам, зегьы ҳəыркьиуа иудгылоуп. Уи иазууазеи. Ақалақь ахьтə иахьа уанааua, инасыҵарсуа искыша, џьара неигас, иԥшʒоу, иманшəалоу лабак сзаахə.

– Иузаасхəоит, Алхас…

– Смашьына иақəтəоу дахылаԥшуошь?

– Ууанҷас, Алхас. Уламыс уанамыргәаҟ, егьирахь ауаҩы ихимго егьыҟам.

– Уара уи абауҳәарҭоу... Уламыс уаргәаҟыртә иҟаутҵахьоузеи?..

– Абар иҟасҵаз,– снапы нақәыскит ишьапы. Лафны исҳәоз ҷьишьеит. Дааҧышәырччеит. Ахаан ихы-игәы иҭамшәаҳац, гәҩарас иимкҳац акы иаҳар дышҧаҟалои? – Ууаҩы бжаны адәы уқәсырхеит. Анцәа иҧьшьоуп, ҳҩыҧьегьы ҳразҟы иаҵанакит, уҧсы ахьеиқәхаз...

– Уара иууазеи! Схәыҷқәа рразҟоума... Уи иашоуп, сахьыбҕалаз збаз, агәра рызгом, сыҧсы еиқәхеит ҳәа. Хәҭахәҭала еимыхноуп амашьына шхаргалаз.

– Уара ишҧоудыруеи, Алхас, иаалырҟьаны иахьзеи умашьына?

– Иуасымҳәеи ахәышәтәырҭаҷы санышьҭаз. Уаҟа унаҳаанҳа, ишудыруа, ууаҟәымҵҳакәа ҩада ухалоит. Шәантәыла уалаларц уамак угымкәа, инаараны унҵалоит. Даараҳа ихлағьароуп. Игәасҵазшәа сыҟан атормозқәа, хар рымаҳамызт. Сара смашьынала сцазҵгьы иаҳа еиҕьын. Маҧьгана имашьына сзақәтәаз, ҳзавгар исеиҳәеит, уара узы, иацынтәарак Маҧьгана имашьына даҷын, иагыз-иабзаз ҟаиҵеит, Шәантәыла еиҧш иҟоу амҩа цәгьа ашҟа ацаразгьы имазеиу убри ауп ҳәа. Ҳколнхара аферма аиҳабы, аҧхын, арахә иманы ашьха даныҟаз, ашәанцәа драцәажәеит аҟауар издыршьарц. Ааҧтраҷы игылоу аҧьматра хыбтәын. Иахәҵаз ашәҟәқәа еиқәиршәеит. Аконторашы ирыҳбеит Маҧьгана дрышьҭырц аҟауар аагара. Иҟалашаз ауп, улахь иану узахыҧом. Уаҵәы ашьжьымҵан Маҧьгана амҩа дықәлараны дшыҟаз, уахеиҧш... Иумбои, аразҟы иман, иаалықәшәан, аҧсра далагеит иан. Аҟәаҟа дигеит игәылацәа рмашьыналас ала. Данцоз, ҳферма аиҳабы иҷы дынкыдгылан, сан дхәарҭам, ахәышәтәырҭахь дызгоит, иҟалап мчыбжьык, жәамш раҟара амҩа сзықәымлар, узҧшуазар, ууаҧшы, иамуазар, даҿаҳәы дшәышьҭы ҳәа иеиҳәеит. Ҧшышьа рымамызт. Аҳынра ааигәахон. Асы аур, амҩа акуан, – гәҭахәыцрала акәын ишигәалаиршәоз Алхас. Избон уажәадагьы акырынтә дшазхәыцхьаз. – Ишҧаҟаиҵоз,

ихарагәышьоузеи аферма аиҳабы! Ашара дазымпҵшыкәа, аколнхара ахантәаҩы иҷы дцеит. Дыцәан, дааирпҵшит, диацәажәеит, иҟаз иеиҳәеит. Иудыруазар акәхап, еицны сара сҷы инеит…

– Иуҳәарауааз, Алхас, ҳагәнаҳа агартә, иуҳәаруааз смашьына еиқәшәам, усеиҧш амҩа сзықәлом ҳәа! – саағьатцәыгьатцәит.

– Маԥьгана дцаргьы, дыбҕалон. Егьа аԥышәа имазаргьы, уаҟа ашофер акгьы илшомызт.

– Уи уара уусс иалааз, дыбҕаландаз, дҭахандаз…

– Сара смашьына уашәшәыроуп, амҩа уадаҩ, амҩа хара иқәлартә иҟам анысҳәа, Маԥьгана имашьына еиқәышәшәа игылоуп, ацаԥха аанижьит. Убри ала уца ҳәа исыҳәеит.

– Даҿеаʒәы имашьына сақәтәом уҳәаззҭгьы…

– Мчыла срышьҭуамызт. Аха, уара ухаҵа уазхәыц, асы аур, амҩа акыр, рахә гәарҭак… Убас дсыҳәеит аферма аиҳабы, амҩа ақәымлашьа сымамызт.

– Ах, уаангылазҭгьы… Уаҵәы амҩа уқәлараны уахеиԥш, Алхас, сара смыцәаʒакәа исыршеит. Зны сахьхәуан, сҩагыланы сцап, агараж снықналан, Маԥьгана имашьына зынʒа изымқәацо иҟасҵап, ари хаҵарам сҳәон… аха нас… Ашара адәы ишаақәлаз, иахьа инаʒоит сгәырпҫа, амра нҵашәааншәа, иԥсʒы аақып, сшьа кәапеила истап, сара сгәаҵәахы иашәиҵаз ашәы, иҵынхацәа инаршәылап ҳәа… Ажәха смоуртә, аҵәыцақәак нҵасырпҟан, абжьаапҳны аасҵа, заа снеит агараж аҷы…

– Ижәны ушыҟаз, амашьына ааигәарагьы анеира азин шумамызоума, уара, бзиа збаша, ушсышьҭала? Уажәоуп абри саназхәыц Алиас. Иԥьасымшьеи, дабаанагеи, усс имоузеи ҳәа.

– Алхас, Алхас бзиа, Алхас қьиа… усеиԥш иԥьоушьаша, иузымдыруа акыр ыҟоуп. Иаасараʒа. Ашьшьы-шьшьыҳәа саҵыҵыроуп сеидара. Суацәажәарц, Аԥсара сыкәҵааншәа, зегьы уасҳәарц зҳаны саналга, иаҳа сгәы ааҭынчхеит. Схы сацәажәон, уара иухьхьоу иаҩызоума ауаа ирыхьқәахьоу, иҟарҵахьоу. Иҟалаз ҟалеит, Анцәа иԥьшьоуп, ԥсҭбарада шәеилгеит, иухаршҭ ҳәа. Иауамызт. Сыбла иаахгылон улахь, уʒамҩа иахьшьыз ашьа?.. Амашьына уҵҟьаны, анаара уаҷамҳазҭгьы…

Убаҩгьы ҳцәыҙуан. Ишысҳәоз… Ашьжьымҭан шаанҙа снеит агараж аҟны. Ҳзавгар ибудкаҿы дтәан. Иԥьеишьеит, аха сқьаф шҭаз аниба, аҩны данзымтәа, даазаап игәахәт. Ишимуаз агараж ашә аасыртит. Сахыццакуан абара уаҟа ишыҵагылам Маԥьгана имашьына.

– Ишәыҵалазеи, уара, аҙәы ашара адәы иқәлаанҙа даалап, даҿаҙәы амра гылаанҙа агараж дыҵалеит, ианбыкәыз аусуразы ариаҟара шәаныфраҭқәаз, – дҟәындҟәындуан ҳгараж аҟарул.

– Ҳшоферцәа аҙәыр даахьоума? – снаиазҵааит исзымдыруашәа.

– Даахьоума закәызеи, уажәшьҭа Шәантәыла днеихьеит. Асеиԥш амҩа хара дшықәлоз рдыруан, иаха амашьына аҩныҟа ирҭар, даханы, шьапыла аранҙа дааны, аҙхыҵра ҟалазшәа, ашацкыраз, реиҳа ацәа аныхаау сырҿыханы… – Дгәамҵхамҵуан ҳгараж аҟарул. Уи усоуп дшыҟоу, даґьуа, иажәақәа ырԥьбараноуп еснагь дышуацәажәо, ихы шьҭыхны, шамаха, дуҿаԥшҙом, аха адунеи азна дуаҩ қьиоуп.

– Уара ацәа хаара уалихит, уи иашамкәа иҟаиҵагәышьеит, аха иаргьы уизхәыци, иара изыҳәан имариазма шаанҙа, хаҵеи-ԥхәыси реиҳа рыгәқәа… Насгьы ма лара дзакә ԥхәыс ԥшҙоузеи, ашьыжь аԥсышәак ламҳәакәа… Ҳа-ҳа! Ицәгьоуп, ицәгьоуп уԥхәыс ԥшҙа аиарҭаҿы дааныжьны шаанҙа агылара! Аҩнынтәи шьапыла дахьааз ҳәа узҿу… Иаҳагьы изеиґьуп, ҳауа цқьак ифеит, амашьына атормоз ақәыґәґәара азыҳәан иаҳагьы ишьапы аус ауа иҟалоит…

– Ҳаи, Алиасхеит, шаҟа иуаҭәамзеи иуҳәақәо. Усҿаҭәҳәеи, ижәны уҟоума? Иухыԥсаар, уажәақәа урызхәыцыр, ухаҭа иԥхоушьап. Арԥыск, қәлак изыҳәан иуҳәар акы иамусуп, аха… Дуабзар ауеит. Абзиара ашьҭахь бзиара ыҟамзаап. Уара узыҳәан аҙәы баапсык ааиҳәар, Алхас дырҿагылоит, уара иара изыҳәан ҷтыҙәҙаала… Ҷфу! Усԥырҵ наҟ! – иҿанынаиха, имахәар лҭарсны дхьасырԥшит. Цқьа исмаҳаз ҷьысшьеит. Исмаҳау даҿа хьҙык иамхаҳәоу?

– Уаанҿас, уаанҿас… Алхас ииуазеи? Алхас имашьына абан иахьгылоу. Ацәа уалан, Шәантәылаҟа ицаз Алхас иакәыз ҷьушьеит. Маԥьгана иоуп…

– Алхас иакәу, Маԥьгана иакәу уара исурҭома!Сара сакәым, аха ухаҭаҭәҟьа уоуп ацәа иалоу. Ацәажәашьа ззымдыруа!

Саԥхьа дтәоу дтәаму схашҭуан, уимоу, сыблагьы цқьа дабомызт изасҳәоз, Алхас. Игәасҭаз, агәашәахь днаԥшуан уажәы-уажәы. Аҳәы иаҳар иҭахымызт исҳәоз.

– Сара сзымцарыз Шәантәылаҟа, Маԥьгана иеицәа иныҟәысцома амашьына? – иҳәеит.

Сажәа инацысҵеит. Ирласны иҳәаны сцар акәын.

– Маԥьгана имашьынала уара ушцаз аныздыр, Алхас, сшыҟалаз уасҳәар…Аԥхыҳ ҷаасҭа иалҭыз сиѡызахеит. Изакә цәгьароу… Мап, изакә хаҵарам иҟасҵаз, изакә хәымгароу икказа исзаатит. Убасҟан сааигәара дгылазҭгьы иара, Маԥьгана ихаҭа, зегьы наиаҳәаны, саҭаумҵан, сеиқәырха, сыԥсы ҷых ҳәа сиашьапкуан, аха уи дабаҟаз! Ажра зжуа иԥа дҭаҳауеит ҳәа, уара Алхас, уара, ҳгараж аҷы реиҳа пату зқәысҵоз, реиҳа зыбзиарақәа сыдыз!.. Ҳгараж аҟарул схы аҭыԥ иқәҟьаз ԥьишьеит. Схы кны сыѡит, раԥхьа избаз машьынак ахь. Сушьҭалеит.

– Уаанҷас, Алиас, уаанҷас… – агәра изгомызт макьанагьы Алхас. – Сара сызлацаз амашьына шыбҭалоз удыруазма? Схаҷы исзаагом…

– Анаара уанынҭала… Уара, аԥышәа ду змоу арнықәаѡ…

– Атормоз аҷкьартә… Аѡы ижәуеит, амашьына дақәышәх ахьиҳәаз азыҳәан Маԥьгана дҭаурхарц…

– Сара сынасыԥ ҷаҟәаны!.. – снапала инеихасыԥьгәеит сқьышәқәа. Ҳәарада, амашьына арнықәара насыԥс исыԥхьаҳоны, уи аруль аасымпытызхыз ашьа ҳабжьазар еиԥш, ҭас дсыԥхьаҳошәа игәы иаанагеит Алхас.

– Схаҷы исзаагом, схаҷы исзаагом! – дѡагыларц далагеит. Ихамкәаалоз ишьапы даханы инаиҵаиргылеит… Ицәеижьы аҵкысгьы сажәақәа ицәыхьанҵахан,деизкәыҷы днатәеит. Сара сакәымкәа, даакәымҵҳакәа саб ихьҳ аҳәара даҷын. Ихьҳ мацара, уаҳа акгьы ацымҵакәа. Дышԥеихылҵи абри иѡыза аҵеи, ицәа шԥаԥиҷеи иҳәозар акәхарын игәаныла. Инапы иҟьеит наҟ успырҵ ҳәа. Баша ирҳәоит ауаѡы агәырҭьара анимоу ауп данԥышәыррчо ҳәа. Дԥышәыррчо даасыхәаԥшит

Алхас. Усеиԥш аԥышәырччара атԥкыс лабак рыхха дсысыр… Сара сыҟаʒамшәа, сышьҭамҭа адунеи иқәбахьаны, ихала заҵәык дтәоушәа, гәҭахәыцраны ус ҽааиҵит:

– Ҳаи, абри аѡыза смаҳакәа, сагьҭахатԥәҟьандаз. Баʒ ауаѡы дишьит. Уи ибаргәызеи ари ашәыргәында иаасҭа. Диаша диашам, ахьʒи ахьымʒɣи ҳәа хлымʒаахрак рыбжьан Баʒ иишьызи иареи. – Дышԥаухәаԥшри, цәала-жьыла мацара акәымкәа, зыгәгьы ахәра ануҵаз. Даасыхәаԥшит.

– Уара?!..Аѡы мыжда иԥырхагоуп акәымзар,уаѡышьалагьы аʒәы ишьҭахь дгыломызт, инапгьы ахьы аԥссоит ҳәа ззаҳҳәоз… Схаҽы исзаагом… Схаҽы исзаагом. Санбԍала… Ууанҽас, ууанҽас… Ииашатԥәҟьаны, анаара санынҵала, аҽеѡҳәа атормоз ѡаҽҟьеит. Аруль сыххәыцра иаҟәытԥит. Сҭыԥеит акабина ашә еимԥааны, аха усҟан амашьына бԍалахьан. Сҭымԥазҭгьы, шә-ԥсык схазаргьы сынхомызт…

Алхас ихаҽы иааганы, иҟалаз дахьынʒазхәыцуаз, иаалырҟьаны исҽыҵҟьеит, Адица, ууанʒа сыбжьы ҭыганы исымҳәацыз:

– Иуҭраԥало уиҭраԥаларoуп, мамзар ауаа ршьапы уатԥаҟьацуеит… – Баша иҳәаз ажәақәан. Урҭ сара сырзыхьчомызт. – Иԥьоушьа-лакәушьаргьы, Алхас, ууаѡыбжаха, улаба наутԥшьуа адәы уқәсырхеит… Анцәа иԥьшьоуп, уԥсы еиқәхеит.

– Шаҟантә сазхәыцхьаз,санбԍала,ашәанцәа алаба санҵаны санаатыргатԥәҟьа, абраҟа дабаанагеи ҳәа… ҳмашьынала уахьнеиз… Дабаҟаз, дабацоз, ҟауар аагара иара дцозҭгьы, сара сзишьҭуаз, иара дцарауаз сҳәахуеит, – дцәажәон гәҭахәыцрала. Иаразнакԥәҟьа сгыланы сызцомызт. Исҳәашаз ажәақәа зегьы сырмазеихьан, аха иҳәааны сшаалгалак иҟасҵаша… Сыԥсы алеивызгарц, даҽеакы цәырызгеит, иара иаҳа-имаҳа агәхьаа мкыкәа… Схала санықоугьы шаҟантә исгәалашәахьаз уи.

– Ашәарыцараҽы исыхьхьоу ҳәа ажәабжьк иҳәалоит саб, – аԥсы дыззыкҽоу иԥышәырччара еиԥшха, ԥышәырччарак мчыла сҟьышә инықәыстԥан, иаҳа ҭынч ҽаастит. – Ҳаѡны иачычазаап ахьшь. Акәтрыхьшь. Уи анучыча, абгахәыцы атԥкыс еицәоуп. Аҿҙаны ҵлак инықәтәон. Уаѡы данықам ина-

қәыршәаны, инышьҭасны иагон акәҷарақәа. Саб дахаԥазаап. Иахьықәтәаҵ, абард еилачыраҽы иааины инықәтәеит ахьшь. Деихсырц, ишәакь анаахаиршалоз, дгәанамҭазар акәхап, аԥьал ааины, аблақәа хырку, ажәԥан иалхәхәа иԥырны иаакылсын, ахьшь нықәнацан, амахә инықәтәеит ԥсаатәк. Инацәа аҵакны, ашәакь днаҵхеит. Хланҵы инҭалеит. Исшьыз закәызеи ҳәа днеизар, аҳәыҳә агәы ҵыблааны икаршәуп. Адунеихаан цәгьара ƀазымҵац аԥсаатә ƀәымшәышә… – схаҭагьы издыруан исҳәоз шыԥсажәаз.

– Уара уаб, дзышьҭазамыз ишьызаргьы, ма дзышьҭаз имдыруаз. Икәҷарақәа афон ахьшь, дыхнарҵәон. Агәаҕ иман. Уара, уанаԥьалбеит, душьыртә аƀара…

Иауамызт, убас акы сҽанаҳәон, иаахтны, зегьы ирдыруа…– Ус акәыз, сшәыргәындоуп ҳәа иудыруаз… Аԥы ыжәны дақәтәоит ҳәа, аизара ƀатҵаны, амашьына санақәырхуаз, раԥхьа ажәа иара ииҳәаз, ианажьра сылымшеит. Усоуп ишудыруа. Ус иудыруаз, уи бзиоуп. Егьирахь иҳабжьоу уара изуҭахузеи, Алхас.

– Иƀказар акәхап исзымдыруа ԥьара акы. Аха асеиԥш ƀауҵарц азыҳәан, ма хьымӡӷы бааԥсык уиргахьазароуп, мамзаргьы ашьа шәыбжьазароуп. Усоуп аԥсараа ишаадыруаз жәытәнатәаахыс. – Ҽымҭ дтәан. Ацашьа сақәшәомызт. – Аƀәа ахәышәтәырҭаҽы санноуга, санышьҭоуҵа, шаƀа усыдгьежьылоз, сахьынӡашьҭаз, лассы-лассы унеиуа, аҳақьымцәа аҳамҭақәа рзыƀатҵо… Алиас иакәзаарын сара ҭынхас исымаз сҳәахуан… Ауаԥытәыԥса мыжда дышшоу, дзакәу, иԥныҵƀа иҷроу, сара рыцҳа сакәым, дызшаз ихаҭагьы дизымдыруазар ƀалап… – избон сиԥырҵыр шиҭахыз. Аха, сара, бара ибҳәан еиԥш, аегоист, сеидара сатцытцыр акәын.

– Ашьацҳәа исҳаз, Алхас, уара, изхараӡамыз уаҽашәеит. Иƀасҵаз убеит. Даҽеакгьы уасҳәап. Шьыжьы, хәылпазы, ишудыруа, агараж аҽы ҳаиқәшәоит Маԥьганеи сареи. Уара абас узызуааӡа, анасып иҽықәыхәҳә Маԥьгана агараж аƀны даннеилак, сара сшьара сыкәƀьон. Цәгьала схы ныскылон, имԥанысымҵарц ма ажьаҳәа, мамзаргьы абруқәа рырҵәига ацаԥха…

– Абасƀак агәаҕ… Арахь иунымпшӡо…

– Исыздыруам, Алхас, исылҵны ицаз, аха уара уанбҕала

ашьҭахь, Маԥьгана иаҳагьы игәаҭ акра ацымхәрас, ихоуҵару, сгәаҵа иҭаҙыҭит агәаҭ. Исыздыруам, исзеилкааруам изакә мца ԥхарроу уи аҵааршә иадшылаз. Схаҭа иԥьасшьон изакә аԥсышәаҳәашьоу иҵызгаз. Уаҟагьы саанымгылеит. Исгәалашәеит зны схала исеиҳәахьаз. «Маԥьгана, – сҳәан, ҽаасҭит ҽенак, – иугәалашәома, уара уҽы сара хара шсымам еилукаап мышкызны ҳәа соуҳәахьан?» – снаиазҵааит. Хашҭшьас имаз. «Уажәоуп убри схаҽы ианааи». Иаргьы деигәыргьеит. Агараж дшааҵалалак, имашьына акыр агзар, ԥаса дышсыргәаҟлоз еиԥш акәымкәа, иаарласны, сацклаԥшны изыҟасҵон. Исылаҙамыз амҵахырхәара, сыблақәа ирхыҳәҳәыла ирхылеит. Уара, Алхас, ахәышәтәырҭа уҭыҵит, апенсиа урҭеит. Иҟалаз аԥсараа ирхашҭит. Аха сара? Агәаҭ ииасит схаҭа сышҟа, Алхас. Шьыжьы, хәылԥазы агараж аҽы Маԥьгана дшаазбалак, уара сыбла уаахгылон. Схы-сгәы ахшәо салагеит. Иара, Маԥьгана, ҳаинышәаны ҳалгеит анигәахә, иналаршә-ѡаларшәны иҭаацәа рыҙбахә далацәажәон. Еиҳарак гәахәарала иҳәон, иԥҳәыс Адица, лыԥҳаԥсацәеи лареи бзиа ишеибабо, лара илыхшазшәа ишылзыҟоу. Ари мызкы, ари ѡымз… Уара убгалашьа шыҟалаз, имашәырым ҳәа гәѡарас иркындаз, еилыркаандаз, сҭаркрын, исхызгарын, схынҳәрын, уинахыс сеидара сацәцарын сгәахәуан зны, ҽазны исыҙбуан ауаа унысҵап ҳәа. Иуарҳәарын…

– Уи сара иабасыхәоз?

– Уаҳа иҟасҵарыз? Ажәытәан, иудыруеит, ашьашәара ҳәа акы ыҟан…

– Сшьапы ахә ушәар… – уажәы зынҙаск даҽеа ԥышәырччарак ала дааԥышәырччеит. – Шаҟа иаԥсоузеишь, интересно, сшьапы? – Дѡагылеит, шьаҽақәак днаспыртҵт, иқәысҵаз аидара аницәыхьанҭаха, дааҭгылеит. – Ҳаи, шәанаԥьалбеит, абасҟак аби ԥеи еиԥшымкәа… – Абри ажәа иҳәаанҙа, Адица, саргьы сгәы иҭашәахьан, саб иасҳәандаз ҳәа. Уи дҳабжьаҟазаҵгьы, зегьы ирманшәалон. Шаҟаѡы ирҳәо саҳахьоузеи, саб ииҳәаз даххәыцызҵгьы, Аруҭан иахьагьы иԥсы ҭазаарын, Баҙгьы абахҭа дҭатәомызт ҳәа. Иасҳәар акәын саб…

Сизыԥшын. Исаҳәа, гәшаҭара ҟаумҵан, исаҳәа исыԛәнаго. Уара узыҳәан аҵкысгьы, сара сзы игәырдагахоит.

Иухәҭоу, ламысла иурҳаз аҽхәаԥхьыз умаҳар аҵкысгьы еицәазаап, иуԛәнаго ажәа цәаԥҽыгақәа уаҳәараҵәҟьа иаԥсам ҳәа, уламыс уаназынрыжьуа. Инапы неиҟьан, наҟ успырҵ ҳәа насирбеит Алхас. Убри аамҭазы сқьышә иааԛәыххит, сыҳәҳәааны ҷыстып: «Уара ииздыруам, Алхас, Маԥьгана сара исзиухьоу. Сара сеиԥш уара уирҳәындаз, ихаҭагьы душьуан, иԝнгьы амца ацроуҵон!»

Иҟаларын, Адица, ауаатәыԝса ргәы иҭоу зегьы аҳәара рылшозҭгьы адунеи даҽакхаргьы. Ахаҵа иаҭәам маʒала дкылатәан ахысра… Аха егьи, иаахтны, ҳазхибарҟьаз зегьы ирдыруа… Усҟан раԥхьаʒа бара бхаҭа исзыбҳәон анаԥхаԝы ҳәа…

Ашьшьыҳәа иԥьыба дынҭалеит Алхас. Иаатигеит иҷкәын астудент изыҳәан исҭаз аԥарақәа. Сара сышҟа дхьамԥшʒакәа, иршәны инасымҵеиԥсеит.

Аԥсара санықәҵуаз аҽны…

Ашәҟәы бзыԝра, бацәажәара сшаҷыз, еиҭах скарандашь стетрад инаɣраҵаны, сыстол амгәа инҭасымҵар амуит.

Ақды дуʒʒақәа аманы иааит амашьына. Урҭ ашәҵлақәа здукыларызеи! Бгәы иалымсуазар… Зҭәымҭа иҭагылоу аԥхәыс ԥшʒа лцәа-лжьы… Ишкәакәаʒа, иҟәымшәышәʒа… Рцәақәа ирҭыԥхаауа… Инарҳәы-аарҳәуа игәаҳҵоит ахьархь иаҷаҳҵаанʒа. Ауаԝы ихәра ахьɣьаз ашәахсҭа аҭыԥи, ашәҵла ахымԝас ахьақәшәаз, ажьҷа ахьаази даара еиԥшуп. Аҽеикәарҳәны, ажьы ҭашәашәаʒа. Иаатаԥҟаны ахы алрымхыр, ахьархь ацқәа ааԥнаҵәоит. Хык алаҳҳцыԥхьаʒа, аибашьра иалахәыз надеизалоит.

– Ари ҳара ҳаибашьыԝцәа иҵдырҟьаз хымԝасуп.

– Уаангылишь, рхы иҭашәартә, афашистцәа иртәу хызаҵәуп, уажә избама…

– Аҵла деиқәнархеит еибашьԝык, – иныхиркәшоит аʒәы.

Ашоферцәа ццакуеит. Ииаргаз ақыдқәа али-ԥси рыла инкажьны, аԥсҭаҟа ихынҳәыроуп. Усоуп урҭ ирусушьоу. Шьыбжьааншʒа, аԥсҭақәа рахьынтә, аидара иаҵақь, азауад ахь

иаауеит, ашьыбжьышьҭахь рышьҭахьҟа ихынҳәуеит, уаха рыԥхьара ргарц. Ус ҟарымҵар, мышкала ицаны изаауам, насгьы ԥьара-ԥьара амаақәа рҿы амашьынақәа зеивысуам. Аус анызымуаз, уахык, сыԥхьара сыманы, издыруаз шоферк снаиватәан сиццеит. Избар сҭахын. Мап, саналага, егьа сланарҟәыргьы, зегьы сҳәап. Ашьхақәа сара сзыҳәан, Адица, иԥсеиқәырхагоуп, ҽазны ибасҳәап урҭ рыла сшеиқәхаз. Аҳауа ахьузымхо, уԥсы ахьҟәыкуа уадак уѡнакызар, аԥсеивгаразы адәахьы ушындәылҵуеиԥш, мызкаҟара уажәаԥхьа, зегьы сзеилалан, гәхьаагәыкраха исысит. Ҳзауад аклуб аҿы акино ааргалоит. Иналаршә-ѡаларшәны артистцәагьы аамѡахытҵлоит. Ашәҟәқәагьы, урҭгьы иамуит, акгьы смыхәо салагеит. Петрович инаисҭан Дамшә, сабшак ауха, фатәқәак жәтәқәак аашьҭыхны, сцеит ашьхаҟа, абна ахьԥырҟо.

Басла ацҳа ҳѡықәсны, Аҟәа ҳѡалсит. Ҳҿылаҳхеит аҙык рыбжьара, Аҟәа-ГЭС ахьҭагылоу шыҟоу. Ҳцоит, ҳцоит, иақәым амѡа ҵыхәаԥҵәара. Ԥсҳәы ақыҵа, агаҿа аганахьала иаҽԥынгылоу ашьха Дау ашьапаҿы ҳаѡкылсит. Уаҟа абнаԥҟаѡцәа ақьалақәа ргыланы ирымоуп. Изакә наарақәоу иаҿаланы аҵлақәа ахьԥырҟо, атрақторқәа арханы ианылбаарго, шаҟа ишәарҭоу, ашьҭыхга кранқәа… Иԥьоушьаша рацәоуп, аха, Адица, зегь реиҳа уамашәа избаз амѡоуп. Ҳанцо ѡадараны ҳахьхалоз, насгьы амашьына ахьыласыз акәу, уиаҟара хырѡа азызмуҙеит. Ѡажәихәба, ѡажәижәаба тонна аидара лақәҵаны, ихынҳәны амѡа ианаақәлалак, убасеиԥш мѡақәак ирҿысуеит… Ганкахьала ацаҟьа иадыҕәҕәалоит, уажәы-уажә инахькьысуеит, егьирахьтәи аганахь унаԥшыр, иахьысҳәогьы, сыхлахаҵ гьежьуеит… Акабина схы нҵырҳәҳәан, агьежьқәа снарыхәаԥшит. Агьежьқәа ѡба рахьтә руак, адгьыл иқәымкьысʒо, аҳауа иалакнаҳан. Есҽны зыԥсҭазаара ашәарҭа иҵагылоу ауаѡы дашьцылоиҵ, иашоуп, аха данашьцылалакоуп иаҳагьы данҵахо. Сара сызцыз ашофер ашәаразы дшәомызт, аха иблақәа ирхызбаалон, амашьына атормоз аннамҟьа, акабина аҵыԥаразы дшыхиаз. Иухауршҭыр, аԥара ишыднарҟаҵо, иухауршҭыр, абна ахьықәырхуа изакә ԥырхага дуу, абна ҵызго ашоферцәа, зегьы ргәышԥқәа рҿы изадкнаумҳаларызеи ахьтәы еҵәақәа.

Уажәшьҭа базхәыц, убри аѡыза амѡа даҽысны, деибгадеизѡыда азауад аҽы данааилак, уаѡцас ихамҵгылар, игәы шыҟало. Акрановшьчик дныҵахәаша дцеит. Аидара иаҵақь амашьынақәа гылоуп. Издыруада, акран аус арура зылшода? Схы сырҽхәап.

– Ижәны дыҟамзар, инапы зегьы адыруеит Алиас.

– Акран акы анагхалак иара иоуп иҟазҵо, аус изамыруа дыҟоума…

Иалагеит сыргәыбзыҕра. Ибцәызҙом, иансыҳәо бзиа избоит. Саргьы ҷьоукы сырҵахызаап, ҷьоукы сара сыда ԥсыхәа рымамзаап сгәахәуеит, Аха Анцәа исирбароуп сыда ԥсыхәа бымамкәа! Ибымбои, еимырҵәаз аҭакәажә леиԥш сшышәиуа.

Ҩажәак еихысҳәаалоит. Иабатәи гәыԥшқароу, ахшыѡ хьшәашәа ианасакьаҳәымҵоу ҳаамҵазы, ари еиԥш… Иҳәа ибҵаху! Акранаҷ аусушьа ахьыстҵаз зыхҟьаз басҳәап. Уи акабина ахьыҟоу убасҟак иҳаракуп, ԥшьба-хәба етаж еихагылоу аѡны аҟара. Уаҟа уанҵатәоу, азауад ахаҵеи, уи аҳаблеи, амшыни, аҙиас Кәыдри ракәым, иааигәаҙаны иубоит ҳара ҳқыҵа, Аԥсара. Ус ансымам, акрановшьчикгьы игәы сырҷыҕьуам, сынхалалоит. Сгәазхара снаԥшы-аапшуеит. Аус шаируагьы гәасҵалоит. Уамак аҭахҙам аҵара. Ҭаҟантәи «вира!», «маина!» ҳәа ианҷырҵлак, рыбжьы аарла иуаҳауеит, ирҳәаз цқьа иузеилмыргозар, абираҟ хәыцқәа наҟьа-аакьо иудырбоит.

Уиаҟара зысҳәарызеи, ашәҟәы бзыѡра саакәытцны, акран ахь сыѡхаларопп, мамзар ѡба-хԥа машьына уаҵәтәи русура еиԥкьоит. Шоферк дааин, акгьы мҳәакәа, ԥытрак дсыхәаԥшуан. Сымҷтәы метр аашьҭысхит. Акарандашь ақьаад инақәыскит.

– Ари убома, ԥасатәи сколлега, аҕәы ахьархь иааҷыҵны, абри амаҟа ҟьаҟьа иқәланы ианаайуа, иумдыруеи сара сус?! – сҳәеит.

«Ҳаснабженец» Фриц (Самсон Григорич, ихьҙцәкьа бҵахызар) идирҵахьеит. Иԥьыба дынҵалан, еиқәырчаҟәа аԥара ааҭигеит. Амаца иасуа, абри аҟара сцоит ҳәа ианықәиҵо еиԥш:

– Ҳаиҵоумырхан, суҳәоит, – иҳәан, ԝажәихәба маад саԥхьа иныкәиҵеит. Ҽысымҭзеит. – Имаҷзар, иузацыстоит. – Изимҳәозеи, ԥхынрак иалагзаны машьына хәыҷык ахә ирҳауеит. Аԥарагьы цәгьа избом, аха…

– Исуҭо сҭахзам, шәмашьынакәа аидара рыкәысхырц шәҭахызар, шәца, иашәҳәа адиреқтор, ихаҭа дсыҳәааит, – сҳәеит. Азин ахьсымамыз аамышьҭахьгьы, адиреқтор дсыҳәар зысҭахыз даҽеакгьы ыҟоуп. Маҷк ҳаивҵанагалан ҳааиуеит. Изхараҵәкьоу басҳәар, агәра бызгарым. Дамшә. Уажәы абнаҟа, алаҭра иҭатәаны, иҭаҳәахаа ицәоу сла еиқәаҵәа Дамшә. Фриц, адиреқтор, сара, ҳазегьы ҳзеиҿамԥшуа ҳшыҟанаҵаз, ҽазны ибзанысҵап.

Изымуит адиреқтор дааины дысмыҳәакәа. Ԝажәихәба маад сцәызит, аха исырҳаз еиҳауп.

Арельсқәа рыкәырныҟәара, анаскьагара-ааскьагара аҭахымызт акран. Амашьынакәа рҿынзаинаzон анапы.

Аидарақәа рыкәысхит. Иҭабуп ҳәа рнапқәа насдырбан, ашоферцәа рмашьынакәа рахь иԝит. Азауад агәашә инҭҟьеит. Асаба харчыла, ицеит аԥсҭаҟа. Урҭ цеит, ҭынчрахеит. Сҭатәоуп акран абудка. Снаԥшуеит ашьхаҟа, уахь, иахьыҟоу Аԥсара. Сыбла аҟәызгеит. Исҭахым снаԥшыр. Ажәԝан ԥҵацк хыршәлам. Аԥхын шиасыз, ибарақьаҭха ишааиз ҭагалара, уахьынаԥшуа анхацәа рымхырҭақәа рыла иудыруеит. Ԥьоукы амхы ҿырхуеит, аԥҳә дырхуеит. Инахьхьи, анаԝсан, убла агәы ԥнаҟо, имҵысзо, ицырцыруеит амшын. Ихышьшьыла ицоит аҕба. Иабацоишь убри аҕба? Иақәтәадашь? Саныхәыҷыз, Адица, ҳаԝны иахыԥрааны, еицрыхәхәа ишцо анызбалак апҟақәа, саргьы сыжәга ҳәа ҿысҵуан азыҳәан, сара избаанҳа, лылаԥш рыкәшәар сан, аԝны сныԝнагаланы ашә алыркуан. Исыздыруамызт исцәыргоз закәыз, аха апҟақәа еснагь акы сцәыргон. Изхысҳәааua, саныԝеидас, апҟақәа реиԥш сара исзыҟалеит аҕбақәа. Сыбла ишабо асқьала инадҵны, амшын ихышьшьыла, алаԥшҳәаа иналаз ианцалак, убри аҕба сара сыхәҭак сыцәгьычны иагазшәа збоит. Акран абудка сахьҭагылоу, снапы сылахь иаԥыракуа, снаԥшуеит, зцәаара збо аҕба ашҟа. Аӈныш ишаҟараз, маҷ-маҷ еиҳахо, апҟа иаҟарахеит. Ус анакәха, арахь иаауеит. Уаҟа иҭатәоу, зыԝныҟа ихынҳәуа…

Уаҳа иамуит. Ашырҳәа саахьаҳәит сышьҭахьҟа, зан дызцәыҙыз асаби иеиԥш. Еилыҟрааупаьхакәа. Убас еилыҟрааупаьхакәа зны-зынла ажәҩан. Аԥхыни аҙыни ианеимаркуа амшқәа рзы, ажәҩан иааҵеибаҳәоит, иҙлачҙа, унацәа нарылауркьысыр аҙы злыҵәрааупаьхакәа. Урҭ еиԥшуп алҩақ иашәыз аҵуан. Иласҙа аԥша иама инеиуеит, апҟақәа реиԥш ишкәакәоу аԥстәқәа. Урҭ рыбжьара анааимҟьалак, ишеишеиуа иааԥшуеит амра. Ашьхақәагьы рыҵаҟаҵәҟьа ицәиаҵәааупаьхароуп, нас ишьацԥшшәылахоит, ианааскьалак алҩақ нарҿаҳауеит, нас ицәеиқәарахоит. Рханҙа, змаҭацәа ирылагылоу аҵлаҳәыста иеиԥш, ишлаҭәаҭәаҙа иааԥшуеит Ерцахә.

Абан, Аҩыраҙара уахьынахысуа, уналалоит ҳара ҳқыҭа. Аҳаблақәа, зхала анаарақәа ирҿагылоу, ахәқәа ирықәгылоу аҩнқәа… Алашыбжьқәа, ауаа реиқәҿытра… Исгәалашәо аҿаанахоит… Бсызжьом, бара зынҙаск бысгәаламшәаҙеит. Анаарақәа инарҵало, инхало, ақыҭа иалсны иаауеит амҩаду. Уи кылсуеит ақыҭа агәахьы, аусҳәарҵа ахьыҟоу. Сара схаҵа схы ианызбаалеит уажәы убри амҩа. Ҳқыҭа салҵны санаауаз… Иҵхьоузеи, шықәсы заҵәыкоуп. Сгәалашәараҿы убас ихарахоит, уиаахыс шықәсышәк ҵхьоушәа.

Шықәсык-ҩышықәса раҟара ҳқыҭа снаԥны, ԥьара усура сцоит анысҳәа, иамарымкит сани саби. Сани саби ибзианы ирдыруан бареи сареи ҳус. Дцар еиҕьуп, игәы ихашҭып, издыруада, инасыԥгьы иԥшаар рҳәан, сеибыҵара иалагеит.

Сыматәакәа нтасҵан, сыбҕа инкыдысҵеит атуристцәа ршәыра. Ҳгәылара ирымысхын, аҩны иҳаман аласба ԥшқа, уажәы абнаҟа иҵатәоу Дамшә. Акәасқьа абарҵаҿы саб иазкаиршәыз аҿықәҵаршә иқәианы ицәан. Ахәы ԥшқаҙа, ибыбышҙа, аԥынҵа хыԥьгәыгәын хәыҷы хиаҵәааҙа, иаашьтысхын, сабиҵас инасгәыдсыҳәҳәаалеит.

– Уацәымшәан, нан, сара иузысаазоит. Уаныхынҳәуа, ихәмаруа иуԥылап, – лҳәеит сан.

Саб ҿымҭ, ихы рҟәны дышьҭаԥшуа дгылан.

Инасыртәан, сҿанынасха, сыхьҵәуара иалагеит аласба. Инҵаҳа-аатаҳауа, ашьапқәа аарла ирықәгыло, ибажәгәаламуа исышьҭалеит.

– Уца, уца, – иҳәеит ашҭа сҭицозшәа, ибжьы аарҿацаны саб. Уи еснагь дуаѡгәшаҭоуп. Даҽеа ҟазшьоуп илымоу сан. Зны-зынла дуаѡы гәыԥшқоуп, ҽазны ахаҵа гәымбылԥьбара диѡызоуп.

– Уаапкит, изакәызеи иҟу-ҵәуо иҟанаҵо, – испырылгарц аласба аашьҭылхит. Убас аҵәаара иалагеит, сналымпыҵасын иаалымсхит. Лгәы нхьаԥсаан, – акы иазҳәоуп, уахьцо иугароуп, – лҳәеит.

– Инармышьҭуаз лак ицын ҳәа, ихаҭа царҭа имахым, аласба абеигои?! – днаскьаны дгылан, сара дсыхәамԥшзо, ҿааиҵит саб.

Сан аѡцараҿы днеин, ачаи ҿыхга акаҵкәыр аалгеит. Аласба нҭалыртәеит. Издыруазҭгьы, Адица, уи ала иахҟьаны сзықәшәақәараны сыҟаз, сгәы неиқәҳәаланы, сыбла иахьамбаша инкаршәны сықәҵуан усҟан. Саргьы сгәы азхьаауан, сангьы ас анылҳәа, ашҭа иҵызгап, саанаскьар, акаҵкәыр ишҭатәоу нхаѡык игәашә аҿы исыргылап ҳәа сызбеит.

– Иугароуп, иугароуп, ирҳәоит, аԥшәма ашҭа данҭыҵуа ала, ма аҽеы ишьҭалар, деибга-деизѡыда аѡныҟа дхынҳәуеит ҳәа. Ари ушьҭаларoума, сабиҵас иухьҵәуоит, – лхаҭа лгәыҵхақәа аласбахьы иниалгеит сан.

– Ига, ига! Ухынҳәыр, иаакоу зегьы уара иутәуп, ухнымҳәыр, абхәҭаас иуоуз убри аласбоуп, – иҵаҭын шынкаиршәыз даҽеакы неиҿыҵаикын, амца нацраирсит саб. Асҟак аҵаҭын дахо сымбацызт. Агәашә сыштыҵуа ибарц иҵахымзу, абаҳчахь дцеит.

Агәашә санынҵыҵ, саахьаԥшын, ҳашҭа снықәыԥшит. Сан лымацара дгылан. Сарҭмаҟ сызқәа икыдуп, акаҵкәыр амаа смахәар иахаршәуп. Абасеиԥш акаҵкәыр ныҟәигон, исгәалашәоит, аибашьра анеилгаз раԥхьатәи ашықәсқәа раан, аҳабла иалаз амаʒагәар, «Асапын, арахәыц, агәырқәа!» – ҳәа даақәымҵʒакәа ҿиҵуан. Гәашәк саннавсуа, аласба акаҵкәыр ишҭатәоу ашҭаҿы инаргыланы сцап сҳәон. Араҟа ирыцҳауп, амла иадыркуеит, анаѡсан инхақәо иаҳа еиҕьхар? Аблақәа гәкы-ҵәыкуа иаасыхәаԥшуеит. Саавалеит, ԥсраҽенынʒа исзымшәо, зыбзиарақәа сыду ахьча-ҭаҳмада Гәдиса инхара. Агәашә ааигәара, аҵла амҵан дтәан ихаҭа, ихҭарпа ихых, ишьамхы иахарпаны.

– Умѡахытҵ, дад, – иҳәан даагылеит. Уаѡҵас аԥсшәа иамҳәакәа сивсны цашьа сымамызт. Иҵкыс еиҕьу иззынсыжьуада аласба. Аԥсара аҙәыр ихы-иҵыхәа, дзакә уаѡу, дызхылҵшьҭроу, изакә шьоу илоу, иламыс зеиԥшроу уҳәа акыр еилукаарц уҭахызар, унаидтәал, унаиацәажәа Гәдиса. Ихаҭа дызхаану ракәым, иабдуцәа зхаанымызгьы, ихаҭа далаԥшызшәа идыруеит.

Шаҟа ажәа ҟәыҕа, шаҟа хәырбҕыц ажәа сеиҳәахьаз ашьха симаны даныҟаз.

– Ирҳәоит, дад, дасу иҿеи илеи иара иеиԥшхоит ҳәа, – аласба ахы ааишьышьит. Лажәла бзиоуп, уара иузаазгеит, даду Гәдиса ҳәа... Имцуп исҳәо, Адица, аҙәгьы исызимҭо, усҟангьы сгәаҵәахы аҿаднаҳәалахьан уи ала.

Ақыҭа мѡаду ианыршәланы сшаауаз, дшыббац, аҭаца касы лхаршә, ачча лҿықәыхәҳә, саԥхьаҟа даауан... Аҭаца касы анысҳәа, ҳәарада, ибдырит зыҙбахә сымоу Маҵкәа шлакәу. Ашкол ахь ҳанцоз-ҳанаауаз, харантә дшаҳбалак, егьараан ҳамѡахытҵны хҿеаҳҵәаххьан. Исхашҭуам, ҿенак, гәаҟ-лахьыцәгьа данааҳԥыла:

– Сгәы дрыцҳанашьоит данызбалак, аҿены хәлаанҙа сшьара сзықәлаҙом, – бҳәеит быбжьы нытҵакны. Сара:

– Леилаҳәашьа, нас шаҟа илыгу санаалыхәаԥшлак, ачча сакуеит, – сҳәеит.

– Уара угәаҵәадоума?! Ууаи, ҳҿеаҳҵәахып, – бымѡахытҵит.

– Шәсымбо ҷьышәшьома, ахагақәа, ачықьра шәаватәоуп. Баша шәҿышәҵәахуеит. Зегьакоуп счарахь шәнеироуп, – анылҳәа, бара былабжышқәа бырцәыԥхашьан ибҵәахит. Дыԥҳәысыз, дхаҵаз, дарбанзаалакгьы Аԥсадгьыл ахьчараз иоуз агәырѡа хаҵарала, ичҳаны ихигароуп, уи азыҳәаноуп ҳзиуа, адәы ҳзықәу ҳәа, исазҳәаз, имазеины схы иҭазҵаз дарбану здыруада, ажәа бзамыҟәқәак рҳәара салагеит.

Уажәы дшааиуаз анызба, гәырҕарак схы ахызбаауазу, схылԥа аасхысхын, аласба инахызѡеит. Ҳаузыԥшуп, ирласны ууаи ҳәа сзаарыцҳаз ҷьыбшьап, сласны сҷынасхеит. Данаасывала, уск азыҳәан дсышьҭны, иахьылзыҟамҵаз лхы лырқьиозшәа:

– Баша сцеит, Алиас, аԥошьҭамԥангаԥ акгьы симҭаҙеит. Ҳа-ҳа-ҳа! Баша иҵәахуеит, имсымхыр суҙом, – лҳәеит. Зны иналхалҵеит, нас иаалхыхны лыжәԥахыр иныкәлыршәит лкасыш. Ԥаса исызцәырҵлоз, имцыз аҿырхаҵара, ақәаршԥы зысыз асеиԥш ицеит, испырҵит. Лара лҷаԥхьа харак сыдны, уимоу, убри аԥҳәыси сареи акала ҳаиԥшны, ԥьара хьаак ҳаиднакылозшәа збеит. Иахьа ибимҭазаргьы, даҿазны ибиҭап асалам шәҟәқәа, бгәы кабмыжьын ҳәа, ас еиԥшқәа раан ирҳәақәо акымзарак схаҷы имааит. Акаҵкәыр сызқәа иавак,ҷымҭ сгылан. «Хара уцома?» – днасазҵааит. Дыԥхашьаԥхаҵоит ҭацара сзылуашәа. Шаҟа ибзианы иҟаҳҵазеи, Адица, бареи сареи, ҳԥызцәа хәычқәак реиԥш, знызаҵәыкгьы: «Аҭаца Маҵкәа! Хаҵада ҭаца Маҵкәа!» – ҳәа ахьлызҷаҳамҭыз. «Ирласны ухынҳәы, Алиас. Сашьцәа, шаахынҳәлак, счара…» «Ихынҳәуеит, Маҵкәа, башьцәа хынҳәуеит,» – слеихырхәан сналԥырҵит. «Анцәа уиныҳәааит! Убри ами абзиа! Ачарахь шәneи ҳәа анрасҳәалак, рылабжышқәа хаҟәҟәалоит ԥьоукы,» – аччабжь наҵаҵо, сышьҭаҳәара даҷын. Исыздыруам сшьамхқәа сызланыркылаз.

Ҳконтора ахьгылоу, ҳқыҭа агәахьы скылсит. Сара сеиԥш, автобус рҭахызу, ус рымамкәа иахьааиқәшәаз ишеицәажәоз еидхалоу, аҭәаҵла амҵан ирацәаԥны итәан абыргцәа, наихырқәа змамыз аҭаҳмадцәа. Арԥаш анхыҿео еиԥш акәын, инахараны ишгоз рыччабжь. Ирҳәоз шысмаҳауазгьы, заа аччаԥшь рыкәлеит саргьы сқьышәқәа. Сыԥшызар, рыгәҭа дгылоуп Ахеивҟьа. Сыкәҵымҭаз сгәазхара сизыҙырԥып сҳәан, саргьы уахь, сҷынасхеит. Уиҵашьыцып. Деилагоуп, ихы еивҟьоуп рҳәоит, арахь аԥсараа зегь реиҳа иҟәышу абырг иаҟараҵәҟьа пату иқәырҵоит. Дымԥахымгакәа аҙәы игәашә давижьуам.

Уи аҿены Ахеивҟьа ииҳәақәоз, излаирччоз, даҿазны ибзанысҵап, Адица.

Уажәы еиҭа сыхнымҳәыр ауам Маҵкәа лышҟа.

Сабаанҷаси?

Амԥан сшааиуаз дансҵыла… Ибасҳәеит, ҳанмачқәаз, данаҳбалак ҳҿеахьаҳҵәахуаз азыҳәан уажәы сыԥхашьо, еидкылашьа шҳамамгьы, ԥьара акала ҳаизааигәаны, ҳлахьын-

ҭацәа џьара рԥашәԥәа еиладырсуа… Ажәакала, Маҭкәа лхаҷсахьа сыбла ианхгыла, даҽа гәалашәарак амч ақәымхазт, акран абудка ашьшьыхәа сааҭытцын, ҭаҟа сналбааит. Амашьына иаԥәысхыз ақыдԥәа ацех ашҟа аѡнагалара иалагахьан. Алаҭра иҭытцны, инхышҷышуа, инаԥшы-ааԥшуа игылан Дамшә. Ԥытрак самбар, излаҷаҳәоу адаԛ ацҳара иалагоит.

– Дамшә, Дамшә, – ахы аасшьышьит, – аиашаҭәҟьа изууит Фриц, аиашаҭәҟьа изууит, – сҳәан, аҭлаҳәысҭа илабашьа аниҭаиргәо еиԥш, сааханы, сшьапқәа инарыдсырҕәҕәалеит. Уажәы Дамшә ашҟа усеиԥш агәыблра хышхыҭәаны изсыжәлаз, аиашаҭәҟьа изууит Фриц ҳәагьы сзырҳәаз, Маҭкәа дахьсгәалашәазоуп. Исыздыруамызт, еилкааны исымамызт изыхҟьоз, аха убри, «ҳаснабженец» Фриц (Самсон Григорич), зегьрыла иара изыҳәан аԥсҭазаара марымажаханы, зегьрыла зхы-згәы ақәыбзиаз ауаѡы раԥхьаӡа данызба инаркны, снаихәаԥшцыԥхьаӡа, сыбла даахгылон, аҭх лашьца иалиааз аҳаскьын деиԥшха адәы иқәу Маҭкәа.

Идрыԥхьаӡало ахара астатиа азырмыԥшаац.Дҭакуп уажәы Фриц, иус аилкаара иаҷуп.Сара сқьышә снапы наԥыракуа, схаԥыцқәа аӡәгьы имырбо, адәы сыкәуп. Агәра ганы сыҟоуп, Дамшәи сареи ҳшымѡашьаз.

Базыӡырѡы иҟалаз. Ашьжьымҭан ишьаҵәхныслаз шьыбжьаанӡа дшьаҵәхныслон рҳәеит. Уԥсҭазааратә мѡа анналаго ушьаҵәхныслар, уԥсҭазаара абжара еиѡшаанӡагьы ушьаҵәхныслоит ҳәа акәхап иаанаго. Сзықәтцызеи Аԥсара? Дысхасыршҭып Адица. Ахақәитра асҭап сгәы. Сыбла дыхгылом Маԥьгана. Дсымбалар еиҕьуп Алхас. Исхашҭып, зегь схашҭып ҳәа…

Сааит, сусурҭа сара исызхоит. Иаахтны адиреқтор исеиҳәан еиԥш, «кусок хлеба тоже ест». Уулафахәы аамышьтахьгьы, ҟәрышьқәак умоуп ҳәоуп иаанаго. Сыҟан Анцәа ишиҳәара. Сгәы иҭыхон акы заҵәык – бареи сареи ҳаицәыӡра зыхҟьаз аилкаара. Акы алсхуеит, ԥьара исыхәоит ҳәа акәым. Акомиссар Мегре, иҵаҭынжәга неиҵаҵо, атәымуаа русқәа еиликааузар, рҭып иқәиҵозар, сара изсылымшарызеи схатәы ус заҵәык

аилкаара. Ԥаса сашьҭан, схаҭа издыруазарц азыҳәан мацара, уажәы, Мери схы иантәалгала ашьҭахь, ишынеибаку зегьы лантәаны, ашәҟәы бзызԝырц ажәа анлыста…

Аусʒбарҭақәа рархивқәа… Ахьча-ҭаҳмада Гәдиса раԥхьа днаргыланы, иахаану абыргцәа рацәажәара…

Еилыскаахьоу акыр ишырацәаз, еилыскааранy иҟақәаз шсымаз, даҽеа уск сналанажьит, иаапкыша Дамшә. Иахьырҳәогьы смаҳац уи аԝыза ала адәы иқәуп ҳәа. Иагәамԥхаз, егьа абзиара азиургьы, иауам, инышәараны иҟам.

Ишбасҳәаз еиԥш, ашьжьымҭан, усура сцарц, зыҟны сыҟоу аԥҳәыс слыцны сандәылҭуа, иаргьы аҷапырхәа ианкны иаадәылызгоит. Аусурахь иаазгоит. Иԥхаʒа, итатаʒа аҭра иахьҭатәоу, ацәыцә наганы иатәасыԥсеит.

– Дамшә, уабаҟоу?! – анысҳәалак, ахы наҭа-аҭо сҷаԥшра иалагоит.

– Игәхьааугома Аԥсараҟа? Аккара еиужьқәа, аԥсҭа еиԝыхаақәа, ашьха цыԝ-цыԝқәа… Акыр угәалашәауоу, иухашҭʒоу? – исыхәаԥшуеит. Зыҟны сыҟоу аԥҳәыс луада абарҭақәа ԝба амоуп. Реиҳа идуу абарҭа, алоҷьа ҳәа изышьҭоу аҟны, атәарҭа азыҟасҭеит Дамшә. Ацәылашара адәы ишаақәлалақ, иԝаԥаны, аԥхьатәи ашьапқәа абыркьыл инықәнаргылоит. Иԥшуеит ашьхаҟа. Аҭаца дааргараны дахьыҟоу аҭаацәа реиԥш, алакыҭа ҭылашаауеит, ашьхақәа ирхыку ажәԝан. Сгылаанʒагьы асаркьа салԥшны, уахь сыԥшуеит саргьы. Исыздыруам, уахьынтәи, ауаа ҳԥынҭа иазеилымкааyа фԝык аҷасуоу, мамзаргьы дара рышҟа инеирц иазҷырҭуоу ашьхақәа, аха Дамшә убрахь ишыԥшуа, аԥынҭа хампача ақәацқәацара иалагоит, нас, амыждараз, абжьы ԝыҭнацоит.

– Дамшә, ҷумҭын! – сҳәоит сшышьҭоу.

– Уԥсы иарҭеит, – дааҳәыҭцымыҭцуеит, лхы ахыза нақәылҭцоит аԥшәмаԥҳәыс.

– Ҳқыҭа гәхьаанагоит.

– Шәԝыцьегьы ақыҭаҷы шәеикәаржуа Анцәа исирбеит. Ҳзыниазеи, – ацәа даалҭуеит аԥшәмаԥҳәыс. Илоуҳәои, диашоуп.

– Бахьаанарԥшыз иаҳагьы иаҳзеиґьуп. Бзиа ҳаибабаларц аҭахуп, – лаф ҭацәқәак наҳәааны, лхыза сынхәыҵалоит. Лгә-

алаҟара бжьнахны, сгәыҕраҟәа анбашаха, саргьы Дамшә ашәиԥхьыӡ назышьҭуа, саҕьуа, саагыланы, сҿааиласҳәоит.

– Иахьаҵәҟьа, суҳәоит, иахьаҵәҟьа иаҳԥырга, – лҳәоит. Исзаанхоит акы. Сеиҭаналагоит аԥшәмаԥҳәыси иареи рыбжьаҟазара.

Абри азмырхакәа, Адица, хымз уажәаԥхьа, сусура реиҳа ианасакьаҳәымҭаз, нанҳәа мзазы, сусҟәа ааԥхасҵанатәит, ҳдиреҟтор иҳәан еиԥш, ҳзауад аԥсы ахьҭаҵәҟьаз ахаԥыц наларԥан иацҳаит. Иҟанаҵаз хьасыршап, чеиԥьыкала ашьаԥса сшәап шысҳәоз, саргьы инеицәастәит. Иашаҵәҟьаны исеиҳәеит аҭаҳмада Гәдиса. Дасу иҿеи илеи иара иеиԥшхоит.

Иҟалаз уиоуп, ҳзауад аҿы, иаасымѡатәшәа ихьӡ басҳәахьеит, Самсон Григорич ҳәа аӡәы аус иуеит. Сара араҟа аусура саналагаз, 1965 шықәсазы, иара дшоферын. Аибашьраан америкаа иҳарҭаз, студебекер ҳәа изышьҭоу, машьынак дақәтәан. Уи амашьына ауразоуроу еихатәуп. Иҟалап, абасҟак ирацәаны аиха ахьамоу азыҳәан акәзар, егьырҭ амашьынақәа раҵкыс, уи ашьҭыбжь зыцәгьоу. Амашьына дахырҟьаны ашофер дацәымыгхоу, мамзаргьы ашофер ихырҟьаны, амашьына хҭанаку сыздыруам, аха, алышькьантыр иагаша, зыҿены азауадаҿы иаазгаз аҿены инаркны, абри ауаѡы ҕас дышьҭнахит Дамшә. Амашьына данақәтәаз, азауад агәашә дшаатәалалак, ақәыцьма афѡы аҿасызшәа, иаатҟьаны, ахухуҳәа ашра иалагон. Аҭра инҵацаланы ашә асыркуан. Убраҟагьы аҿазеиқәыкуамызт. Азауад агәашә дҭыҵаанӡа, ашра иаҟәыҵуамызт.

– Дамшә ашра иалагеит, хымԥада Самсон Григорич даауеит, – рҳәон аусуцәа. Исеиҳәахьан сгәыла, ажәытә усуѡы, апенсионер Петрович: «Алиас, уҿицәыхьчала убри ауаѡ. Аибашьраҿы иҟаиҵоз сыздыруам, аха аибашьра ҟалаанӡа, даара ацәгьарақәа ҟаиҵахьан». Сара сусс иалоузеи, аибашьра ҟалаанӡа дызҿыз, сусс иалоузеи аибашьраҿы иҟаиҵаз. Схаҭа бзиарамзар цәгьара сзимуц. Бзиарамзар ҳәа сызҿугьы бцәыӡарым. Џьаргьы иарбамкәа, аҕәы ихуазар, мамзаргьы аѡнымаҭәахә ирхиозар, амаҟа ҟьаҟьа ианысны,

саԥхьа имиаскәа, цашьа, гашьа имаҙам. Сметр нақәҵаны, иаашәаны, ашәҟәы иананыстҵа, ицәыҙыз акы иаԝызоуп. «Исымбарц» азыҳәан… Бхаҵа ибдырп. Сара сымацара соума. Шаҟантә ача амҵаиршәзеи, аҵубарқәа аиҵазеи Дамшә. Ҷыц санааз, иҵегьы ианхәыҷыз инаркны… Аха башахеит. Иазҳауан Дамшә. Маҵурала ԝада дԝеиуан Самсон Григорич. Уи маҵурала шаҟа ԝада дԝеиуаз, ҳәарада, ԝада ихалон, иҕәҕәахон сара сдәыԥсшәагьы. Исцәагозеи. Снаивсыр, сынкажьцәап, иаасхашҵып. Аха Самсон Григорич маҵурала шаҟа ԝада дԝеиуаз, сара иқәыстҵоз апатугьы шаҟа иацлоз, истахы истахым, иҙамԝа ҭҭәаа-ҭыԥхаақәа анаасҷалашалак, шаҟа аччаԥшь сҷықәыстҵоз, убриаҟара ицәымҕра акуан, иаҳа-иаҳа ҕас дышьҭнахуан Дамшә.

Маҵурала ԝада дԝеиуан зысҳәаз, ҿнак, иаалырҟьаны, амашьына даақәырхын, апаркет ахьырхуа ацех аҷы еиҳабыс дҟарҵеит. Ԝымзҟа дыҟан уаҟа. Ашьҭахь дрышьҭит апстаҟа. Абна ԥызҟо бригадирс дрырҵеит. Уаҟагьы мзқәак ракәын дахьыҟаз. «Снабженецс» дарҵеит азауад зегьы. Бжеиҳан дыҟаҙамызт, уахь, аԥстаҟа дҭан. Аԥсы ашьеит Дамшә. Америкаа рстудебекер даҿаҙәы данақәтәа, алымҳа шьаҭақәа ҭнахуа, егьа иҕьарҕьарзаргьы, Дамшә уи агәхьаа шакым анызба, еилыскааит «америкаа рыфԝы» амашьына иахнакааит, арныҟәаԝгьы уахь даднакылеит, дара дыртәыз ҷьнашьеит ҳәа исҳәоз шиашамыз.

Мызкахьы знык, ԝынтә дауан аԥстаҷынтә Самсон Григорич. Усҟангьы ҳара ҳцех ахьыҟоу зынҙаскгьы днеиҙомызт. Аибашьра аветеранцәа рпатреҵқәа ахьқыду аҳаҭыртә ҕәы аԥхьа даниасуа, мачк даатгыланы, иара ипатреҵ днахәаԥшны, гәахәарала дԥышәырччо, дышиашоу аҳасабеилыргаԝ дахьтәоу дныԝналон. Аԥара амихуан абнаԥкаԝцәа рзыҳәан. Дынхалон адиреқтор дахьтәоу аԝбатәи аетаж ахь.

– Шәыԥшы дахьцо Григорич…

– Маҵурала ԝада аԝеира азыҳәан, убриакоуп мԝас иҟоу.

– Иахьа ҳдиреқтор игәалаҟара бзиоуп.

– Аҙәыр ус шәымазар, шәнеи, иаарласны шәус ҟашәҵоит.

Рыбла иамбо ҳәа иҟоузеи, рыбзгьы нкылашьас иаутозеи аусуцәа!

– Ани дибар ҳәа дшәаны, иҽзаноуп уахь дышнеиуа, – инапыршьуеит апарторг дахьтәоу акабинет рнапы нақәкны. Егьиашаҵәҟьаны, убриаҙәк «инапахьы дизаамгац» Григорич.

Сара, аиаша басҳәап, сыҟан ашьшьыҳәа, акгьы сҽалам-галакәа.

Ҽнак, иаапкыша Дамшә, аҭра иҵасымкызаап, адәахьы иштәаз, Самсон Григорич данаавала, ацқәа хырԥьаԥьа, иҩаҵрысны, ақәыцьма ишажәымлара, ижәлеит. Анцәа иԥьшьоуп ааигәара сшыҟаз. Ахәда самҵасны иааныскылеит. Исымпытҵҟьарц еихон. Сара исымбацызт убасҟак игәаахьаны, убасҟак ишуа. «Соушьҭ, успԥырҵ, ма иара, ма сара, ҳуаҙәык адунеи ҳаныҙаароуп» – аҳәозшәа саҳауан. Аԥырҳәа ишьапы мҩанҵаны дықшеит иара. Дықшеит ишҵыгьуеиԥш аҽада. Дамшә снахахьан, ишьапы ақәымшәеит акәымзар, зныктәи иқшарала изышьхакуамызт, аха ихаҵа ишьапы ҿаҙамкәа иааҽнаҳаҳаауан. Аха ииҳәаз ажәақәа имҳәакәа, ииашаҵәҟьаны шьапыла дегьасындаз быбои, ҭынч, сшыҟаз сыҟазаауан аусураҿы. Сара иабасҵахыз убартқәа.

– Уара, ақамсажә уакәым, фриц иавчаркақәа сырзымфеит! Уеиҕрысҵәап! – ҳәа наиҿыҵҟьеит амыждараз. Ҳаблақәа ааиқәшәеит абарҭ ажәақәа аниҳәоз. Адица, ибықәшәира дырхыԥшылааит урт рҩыза аблақәа! Ус иԥшуеит ақәыцьма, асыс ианазытрысуа, ус иԥшуеит алаҳәа еиқәаҵәа, ажьабаа ианахаҩо. Ибжьгьы убасоуп ишсаҳаз. Алаҳәа еиқәаҵәа анҟыруа… Ахәда снапы акәыршаны, ицәысыхьчарц искыз Дамшә, иҵегьы ирыҕәҕәаны иааныскылеит, аха уажәы уи ус ирыҕәҕәаны изааныскылаз, сара схаҵа сицәнахьчарц азыҳәан акәын. Алаҳәа еиқәаҵәа ухаҟыраait ззырҳәо… Иҵегьы иԥьасшьаз, игәабҭахьоу сыздыруам, алаҳәа еиқәаҵәа шааҟырлак, абжьы аҙәгьы ишизымычҳауа адыруазар акәхап, иаразнак, иахьҟырыз аҭып ныжьны, ицоит аҽыԥхьанакырц. Дахьца дахьаа сымбаҙеит. Уинахыс ԥьара ҳааиқәшәар, асыс ԥшқа иҽеиԥштәны дсеихырхәаны аԥсшәа насеиҳәон. «Ҳаи, Анцәа иныҳәароуп Дамшә, дышԥабжьеи уҳәарауеи!» – сҳәон сгәаныла. Ус зыҟаиҵоз, иҿыҵҟьаз ажәақәа схашҭырц азакәын. Аха сара иаҳагьы лассы-лассы исгәалашәон. Абас

зқазшьа бзиоу, абас абжьы хаа зхоу, иқәшәазеи, иараби, убасқан? Иара иакәҙамыз изтәыз сызхыԥшылаз аблақәа, иара ибжьы акәҙамыз алаҳәа схақырызшәа… Ас санхәыцлак, иаасгәалашәон: «Фриц иавчаркақәа сырзымфеит».

Харантәи ибжьы иргон:

– Алиас, нақ иҵакы ула, ушқа снеироуп.

– Дамшә, уҵал арахь! Ҩумҭын! – аҭра инҵасцалон. – Усцәишьуеит. Уара уакәым, Фриц иавчаркақәа дырзымфеит.

Изақаразаалак хшыҵцак бааԥсык аҵаҵаны акәмызт ус зысҳәоз. Уимоу, фырхаҵарак қаиҵахьаны, уажәы ифырхаҵара аҙбахә сара иахьысҳәо иаҳагьы гәахәас иқаиҵоит ҳәа сгәыԓуан. Ихаҭа ишиаҳауаз ианысҳәалак, агәырґьара ацымхәрас, ихы-иҧы цәышхон, иҵахә-ҭахәҙа, иттәаа-ҭтәааҙа иқоу иҙамҵақәа, ипқыш-пқышҙа аԥхҙы нарықәҭәон, аха уигьы сызлаҳашаз аҙыблара салаҳаны саналгоуп саназхәыц.

Иґыґкны иқоу аҳәира акәиц алашәар еиԥш, исҧыҵқьаз ажәа цех-цыԥхьаҙа иныҵналан, зегьы ражәа иалалеит:

– Фриц… Шақа ихьҙы бзиоузеи изуԥшааз…. Фриц!

– Сара изысыԥшааит, аха иара ихаҭа иҳәеит. Дамшә акәым, уи Фриц иавчаркақәа дырзымфеит.

Ишицәымґыз гәазҭахьаз, мамзаргьы ишәымҳәан ҳәа зеиҳәахьаз, инацыртцон:

– Игәы иалсуеит. Ҩазны ишәымҳәан. Афашистцәа фрицаа хәа ирышьҭан, ишәхашҭма!

Ҳшықоу бымдыруеи ауаатәыҵса, аҭоурых акыр ҳнарҵахьоума! «Ихьҙ шәымҳәан, ефесаа, Геростратᵹ. Уи ацәгьара бааԥс қаиҵеит. Зеиԥш бла иамбацыз, зеиԥш напы иқанамҵацыз ахан хьыҵәцара амца ацраҵаны иблит Геростратᵹ. Ефесаа дыԥҳәысыз дхаҵаз, аҙәгьы ишәҧытцашәмыршәан Геростратᵹ ихьҙ», – ҳәа шынарҳәа-нарҳәоз, иаҳагьы ԥсраҙра ақәымкәа иқарҵеит Геростратᵹ ихьҙ.

– Сшәыхәоит, сшәыкәыхшоуп, Фриц ҳәа иашәымҳәалан Самсон Григорич. Ицәаԥеыгоу хьҙуп. Ҳаԥсадгьыл иакәлаз афашистцәа игәаланаршәоит. Машәыршәа иҧытқьеит Фриц ҳәа. Фрицаа дырҧагыланы деибашьуан. Ишәымбаҙои, аҳаҭыртә ґәаҧы ипатреҭ шашаҙа иахькыду, – ҳәа саақәымҵҙакәа ишынарасҳәа-нарасҳәоз, иаҳагьы Фриц ҳәа наихьҙысҵеит

уи ауаҩ. Ихьӡысҵеит, аха изыхьӡысҵаз дызуҫтада, Адица! Ҳдиреҟтор иатҵкыс зылшо.

Уаҟа саангыландаз. Сыҩнытҵҟа, исызгәамҭазакәа, иҿӡаны аус аура далагеит Шерлок Холмс. Схы сырҿхәом, Адица, аха ашьжьымҭан сымшьацәхныслазҭгьы, агәра ганы сыҟоуп, сусуеилкааҩхон. Исылазар ҟалап уи азыҳәан абаҩхатәра. Изхысҳәаауа, Самсон Ҕригорич иамхаҳәаз, иҿытҵҟьаз ажәакәа акакала рызхәыцра салагеит. Ауаҩы иаалырҟьаны дшәар, дзакәытҵаҟьоу аазырҧшыша ажәа иҿытҵкьоит. Уи ажәа ҵәахуп, ихҩоуп, ишыхту еиҧш аҩы зҭоу аҳаҧшьа. Агәырҕьароуп, ма агәырҩоуп аҳаҧшьа ахҩа ахызҟьо. Иаанагозеи, уара уакәым, Фриц иавчаркаҟәа сырзымфеит ҳәа ииҳәаз? Излеиҳәо ала, афашистцәа анҳаҟәла инаркны деибашьуан, аибашьра анеилга ауп даныхынҳә. Орденк, медалк ҳәа акгьы имам. Уи егьоурым. Шаҟаҩы ҳамҭа рымамкәа ихынҳәызеи. Аха асҟакҵаҟьа деибашьызар, ааигәа, Аиааира амш аназгәаҳҭоз, атрибуна дыкәгыланы данцәажәоз, иҟасҵаз ахатҵарақәа ҳәа иҳаиҳәаҟәаз иашазар, имҭашьас иҟааз аҳамҭакәа? Будапешт ахы ишакәиҵаҳтәуаз, Реихстаг абираҟ ҟапҧшь анахадыргылоз, Берлин амҵан дшыҟаз... Абасҟак агәалашәарақәа аниҳәоз, изихашҭзеи афашистцәа равчаркаҟәа ртәы? Ишсыжәырҵоз, сшырфоз, сышрыцәцаз ҳәа налаиҵарауаз?.. Излеиҳәо ала, еснагь аибашьра аилашра агәҭаҵәаҟьа далан. Уаҟа иҟарҵозеи авчаркаҟәа? Урҭ ахьыҟаз аконцлагерҟәа рҿы акәын. Атҟәацәа зҷаҧшьоз аесесовеццәа ирывагылан авчаркаҟәа.

Абас схәыцуа сышнеиуаз, Адица, аҵыхәтәан сзызкылсыз аҟны саннеи, сгәы иаанагаз, сыбжьы рдуны исҳәаазшәа, сшәан, саанаҧшы-ааҧшит. Иалҵуазеи, ииашам агәҩарақәа рыла, аибашьра аветеран ицәа ҧысҿыр? Мап, уи уаҳа сазымхәыцроуп.

Аха,шаҟа абас сҳәоз,иаҳагьы схаҷы иаaиуан.Дрытҟәахьан, хымҧада дрытҟәахьан Самсон Ҕригорич. Убраҟоуп авчаркаҟәа дырзымфакәа дахьрыцәцаз.

Схы агәра арганы салгеит уи дытҟәаны дыҟан ҳәа. Убринахыс исызцәырҵит даҿа зҵаарак. Дрытҟәахьазҭгьы, данцәажәоз, амитинг аан, иажәа изалаимҵазеи? Шаҟаҩы,

итҟәаны иахьыҟазгьы, афашистцәа ирҽагыланы ақәпара иаҽыз. Атҟәацәа шдыргәаҟуаз, агазтә камерақәа рҽы ауаа шырхәаҿуаз, ишырбылуаз ҳаиҳәар, афашизм агәаҕ ҳаркра азыҳәан уи еиҕьу иарбан ҽырпштәу. Аха иара машәырынгьы алагери авчаркақәеи рыʒбахә иҽытцымшәац.

Абас санхәыцуаз, ибцәызʒом, сызгәык иаҳәоз даҿеакын. Ацәгьара ҟазтцо, ацәгьара зыʒбауа иоуп даҿеаʒәгьы дуаɯы цәгьоушәа, дыцәгьахәыцɯушәа… Амашьына атормоз аҽҟьартә иҟазтцада?! Дегьызеиҕьым ахатца, дуаɯыбжаны адәы дықәзырхада? Ухатәы ʒбаны ʒбара уцала. Даҿеаʒәы еиликаалааит уи ихы-итцыхәа. Аха, Адица, зныкыр аʒәыр ихы дазхәыцны иҿеникылахьоума! Уимоу, зыламыс цқьам иоуп, дааҟәымтцʒакәа аламыс атәы иалацәажәо. Уигьы сзымдыруа ҷьыбшьома, аха…

Дамшә анизытрыс иҽытцҟьаз ажәақәеи Аиааира амш аан ииҳәақәази сааҟәымтцʒакәа еиҽсырпшуан. Урт анеиҽсырпшуаз, слымҳа итаɯуан, Дамшә анизытрыс ибжьы зеипшраз, иптышьа шыҟаз. Ижьышо ақәыцьма. Иҟыруа алаҳәа еиқәатцәа… Арахь иара убри амш инаркны, ицьабшьаша, сцәымыгхара, ғас сышьтыхра ацымхәрас, мыцхәы ирхааны, иблақәа амтцақьақьара рхыҳәҳәыла апсшәа саҳәара далагеит, сара сгәаҽы уи иаҳагьы еиханаҳаит ицәымгра, иаҳагьы гәаарас дыснаркит. Иснаалом, абзиара снаалом.

Иныкәырпшшәа иʒбахә басҳәахьеит ҳаɯны актәи аетаж аҽы инхо апенсионер Петрович. Хәылпазыла убрии сареи агәарп аҽы ҳнатәалоит, ҳаицәажәалоит. Дамшәи Петровичи, иара иҳәашьа, «взаимопонимание» рыбжьоуп, еилибакаауеит. Алапш шынаиқәшәалак, игәыргьа-гәыргьо ашатцәышатцәра иалагоит. Итцыхәаршәшәоит, ишьапаҽы аҿеканаршәуеит.

Петрович иасҳәеит Самсон Григорич изыҳәан гәɯарас исымақәаз.

– Уҿалаумгалан, итцɯақәа ҿеимзаргьы, азауадаҽы ипашәқәа ғәгәаны иҳахьеит, уара дузеицәахар ҟалоит, – аниҳәа, гәтахәыцраха исысит. Акәты ашьыга ашьапхыц итцнахуеит. Узшаз цқьа уимшеит, Алиас. Шаҟаɯы рыбзиабара реижьа-

хьоузеи, аха ирхыргеит, ахәыҷқәа ишырхырго еиԥш аимхәаршәаа. Аҳәсақәа ааргеит, инхеит, ахшара роуит. Уара утәы аҳәы иналыдгьалан, уналыдыԥсыла уцеит. Абар уахькылнагаз. Изхараҳамыз ауаҩы… Уҩынкыл, Алиас, ма уажәшьҭа уҩынкыл. Убри аамҭа иқәырҳыха узҭада. Ахаҵара ћауҵеит, Алхас изууз иаахтны иоуҳәеит. Убасҵәћьа игәағьны, угәаарақәа иаҳәа Самсон Григорич. Убри акы. Аҩбатәи. Ухы иадумҵеи, уԥсҭазаара азукуазаргьы, Адицеи уареи шәеицәыҳра, шәыбзиабара ашәы ашәызҵаз адацԥашә аилкаара? Уашьҭаз убри. Алаҳәа еиқәаҵәа абжьы ихоума, ақәыцьма аԥшышьа иԥшышьоума, «аснабженец» уара усс илоузеи. Аибашьра иҟаз, ииашаҵәћьаны Аԥсадгьыл зыхьчоз, Аԥсадгьыл ҭины, зхы еиқәзырхаз, еилызкааша ыҟоуп. Абас схы ћажо, схы сазаґьуа санаазхәыцлак аҵаца касы зны иналхаҵо, нас иаалхыхны, лыжәҩахырқәа инарықәыршәуа, сыбла даахгылон Маҵкәа. Амш лашара анубалак, уеизгьыуеизгьы изугәалашәарызеи аҵх лашьца. Фриц аибашьра дыҟан, ацьабаақәа ибеит, аха уажәы ицьабаақәа ихашҭхьеит, ихы-иҷы ихалашеит, иҳамҩақәа ҷыҟаԥшьааҳа, аԥсҭазаара далагәырґьо адәы дықәуп. Аибашьра еилгеижьҭеи шықәсык ахылацыԥхьаҳа, иаҳа-иаҳа ирҭбаауеит имаћа. Аибашьра еилгеижьҭеи ашықәсқәа шаћа инаскьо, Маҵкәа иаҳагьы деиԥшхоит аҵла алҩаара иаҷу амахә. Уи иара ихароузеи?

Убри аамышьҭахьгьы, Адица, сгәаҵа иҵашәаз убри акәиц, имцабзха еибазыркыша даҽакгьы ыҟан.

Баҳ ауаҩы данишь, инақәырццакны бара хаҵа банца, ҳҩыцьегьы ҳалымгаҳакәа ашкол анкаҳажь, ибдыруазар акәхап, дысзеиқәырха, абааԥс ҳәа, саб сзиҵаз ахьча Гәдиса даараҳа дуаҩ ћәыґоуп, уи исеиҳәақәоз ахаан исхашҭуам.

– Ушыбзаз уԥсит ҳәа ззырҳәода, дад? Ахьымҳг згаз изыҳәан мацара акәу цьушьома? – ҷааиҵит уахык аҵып аҷы ҳаштәаз. – Даҽаҳәы игәырҩа угәаҵа имнеиуа уаныҟала, уԥсы шҭаз уалгеит, дад. Итатаҳа, иҟәымшәышәҳа аҵла иадиаауеит ацәымса злырхуа. Аԥсы ҭоуп. Амра ақәшуеит, ахьҭа асуеит. Ишнеиуа, иҩаны, ицәымсаха аҵла иадхалоит.

Убас еиԥш сназхәыцит. Ашкол ҳанҭаз еиԥш, уажәы Адица амҩа даныланы дышнеиуа Маҵкәа даалԥылар, илҳәарушь

ԥаса илхәоз: «Алиас, суҳәоит, ҳамԝахыҵны ҳҽеаҳҵәахып, сгәы алабжышқәа аҭаԥсара иалагоит снаԓҽаԥшыр. Сара сынасыԥ схы ахызбаауеит». Ҳқыҵаҽы иззымдыруада уи лҭоурых. Лара дшыхәыҷыз лани лаби ԥсхьан, аха аеҭымра даламырԥшыкәа, рнапы дықәыргыланы драазон лашьцәа. Ус дшоуп ауаԝы, аҟәарҭ ыʒыр, рыҽшеидыркыло еиԥш акәҷарақәа, зани заби зыԥхо ахшара, иаҳагьы рнапы еикәдыршоит. Лашьцәа рхаҵарԥысра ианаатагылоз, аҽырбара, анасыԥ ҳәа ианхәыцуаз аамҭазы иалагеит аибашьра. Раԥхьа аибашьра дыргеит лашьеиҳабы. Аԥҳәыс дааигар амуаз, Маҵкәагьы ҵацак длоурын, аха, ибымдыруеи, аиҳабы дшыҟоу аиҵбы ԥҳәыс дааигом, дыʒгабзар хаҵа дцом ҳәа аҵас бзамыҟә иҳамоу. Аиҳабы ишьҭанеиуаз дыԥшын, аибашьра еилгап, сашьа дхынҳәып, дҭаацәарахап, нас саргьы сыԥҳәысаагара сазхәыцып ҳәа. Аха аибашьра зыʒбаз ауаа цәала-жьыла рышьра азыҳәан мацара акәзам изиʒбаз, уи иʒбеит ауаа рыгәҭыха ссирқәагьы амцабз зыцрасыз ахьычԥаԥыр амҵәыжәԝақәа иреиԥшнатәларц. Дшәозар акәхап ауаа рыгәҭыха ссирқәа зегьы наʒо иалагар, насгьы дарадара рыгәра еибаго, иқәибамхуа еидгылар, иара иҟны иԝеины ицәыргар ҳәа инцәа ҭыԥ. Аибашьра дыргеит Маҵкәа лашьа агәыбжьанытәгьы. Шыкәсык-ԝышыкәса ааҵхьаны, урҭ рымԝа дныкәлеит аиҵыбʒагьы. Аибашьра ианналагоз лара, Маҵкәа, жәиԥшь-жәохә шыкәса ракәын илхыҵуаз. Лашьцәа аʒәаʒәала амԝа ианнықәлоз, иларҳәон, абжа ҵабыргны, абжа иашаны: «Ҳаҳәшьа хәыҷы, ҳара ҳцоит Аԥсадгьыл ахьчаразы. Ҳхынҳәуеит иаарласны. Бара баҳзыԥшы, ҳанаахынҳәлак, аҭаца маҭәа бзиақәа бзаҳзахып, аҭаца касы бхаҳҵап, ачара бзуны, хаҵа бҳашьҭып».

Аибашьра, Аԥсадгьыл ахьчара зегьы ирзеиԥшыз усын, ишԥаҟалҵоз?! Агәылацәа аалхылаԥшуан, лымацара аԝны дахын аԥҳәызба ҵәрышкәа хәыҷы. Аибашьра цон, лара уахиҽни илызҳауан. Лыкәлацәа зызхәыцуаз ларгьы дазхәыцуан – ирласны илызҳандаз, лыкәра аҵанакуа дшааҟалалак, ларгьы дцарын лашьцәа ахьыҟоу. Ашәҟәқәа лзырыԝуан, хьаас иҟалымҵарц, ларгьы лыԥсҭазаара зызкыз убри акәын – лашьцәа ргәы зырҭәҭәаша асалам шәҟәқәа рыԝра.

Ҳшаахынҳәалак, ҭаца маҭәала беилаҳәаны, ачара ду бзуны хаҵа бҳашьҭуеит, анасыԥ бзаҳаԥшаауеит ҳәа иларҳәаз, лысалам шәҟәқәа рҿы ирзанылҵон, сашьцәа, зыда ԥсҭазаара сымам, исашәҳәаз ажәа нашәыгҙароуп, аиааира шәыманы шәшаахынҳәалак, шәашьҭалароуп аҭаца маҭәа ҳәа.

Аибашьра ианалага, шықәсык аҟара аатҳьаны, дҭахеит лашьцәа руаҙәк, аиҳабы. Ашәы лшәылҵеит.

Иҵит шықәсык. Лашьцәа ѡыцьа лзынханы иҟан. Шықәсык аиҳа ашәы ныҟәбымган, ибзынхаз башьцәа ирԥырхагоуп анырҳәа, илшәылхит. Аха мызкгьы ҵаанҙа, ашәҟәеиқәатцәа еиҭа иаагәышьеит. Дҭахеит лашьцәа даҿеаҙәгьы. Убригьы дылҵәуеит. Аншьан кҿалҵеит, лашьцәа ѡыцьа рпатреҭқәа ашәы нарыкәыршаны икналҳаит. Иахаану ирхамыштуа ирҳәоит, лықәра ианаумшьартә, амыткәма ҳәаны, аншьан иақәҵәуарц инеиуаз, дрыкәшо, лашьцәа шылҵәуоз.

Аамҭа цон. Аибашьрахьтә иааѡуаз агәырґьаҿҳәашақәа гәырґәгәаагас илзыҟалон, лгәахәра хәырбґьыцны инақәлон – иаҳа-иаҳа аиааира ргон ҳаибашьыѡцәа. Иаҳа-иаҳа игәышьҭыхгахон иаанхаз лашьазаҵә иҟнытә иаауаз ашәҟәқәа. Ақыҭаҿы имѡаԥысуан агәырґьаратә митингқәа. Зегьы агәырґьара анрымоу, згәы ахәра баапс анугьы, ихәра аиааира изымариахоит, насгьы еиҳарак уи, ахәра зну агәы қәыԥшзар, уаҳа ашәытақәа аннамҵацзар аԥсҭазаара. Сашьцәа ѡыцьа ҭахазаргьы, баша иҭамхеит, аґа дықәырцеит ҳадгьыл, уажәшьҭа, исзаанхаз сашьа иаарласны дхынҳәуеит ҳәа дшыԥшыз, аибашьра аилгара мшқәак шагыз, дҭахагәышьеит ахѡыктәи лашьагьы.

Ибгәаламшәои, Адица, ҳара жәба рҿы ҳантәаз, аибашьра еилгеижьҭеи жәохә шықәса аҵра азгәарҭон ҳҟыҭан. Аибашьра иалахәыз, рыгәқәа аорденқәеи амедалқәеи рыла ирыԥхны еизеит. Ҳара, аиҳабыра класс аҿы итәаз ҳакәым, актәи акласс инаркны, ашкол иатәаз зегьы, ашәҭқәа кны, ҳарҵаѡцәа хрыма ицеит. Исыздыруам иахьынтәааз, аха рчынқәа брыхәаԥшызар, игәабымҭар ауамызт, рыжәѡахыр иқәыз аеҵәақәа шыцырцыруаз аҿены уаҟа инеиз аинралцәа, аподполковникцәа. Ҳарҭ, аҷкәынцәа, ашьыцреи агәырґьареи ҳаиманакуа, урҭ ракәын ҳазхәаԥшуаз.

Иқәгыланы ицәажәеит аҙәырԥы. Ҭаҳмадакгьы иажәа даналгоз:

– Ҳаи, иҟарымҵаҙандаз, иаҳа еиҧын! Ҳахәрақәа дыртлеит, – иҳәеит ишьҭарҵаз ахаҳә азыҳәан, илабжышқәагьы ааирыцқьеит.

«Абраҟа иргылахоит Аџьынџьтәылатә еибашьра дуҙҙа аан иҵахаз аԥсараа рҵеицәа ирызку абаҟа» – ҳәа зныз ахаҳә атқысгьы, зегьы адеизаланы, еиқәышьшьы, лахьеиқәҵарала иахәаԥшуан, акласстә ҕәы еиԥшха, ахаҵа еиқәаҵәаны, ажәлақәеи ахьҙқәеи хьтәы нбанла иԥны ианҵаны игылаз аҕәы. Уажәеиԥш усҟан рпатреҵқәа кыдрымҵацызт, рыжәлақәагьы амармалташь аҿы иҵаԥҟаны ианырымҵацызт. Ибдыруеит, иԥсаҵа бзиахааит, Маҵкәа лашьцәа, руа дарбану сгәалашәом, ипатреҵ кыдҙам. Знызаҵәыкгьы, гәыхәтәхьымҙа, ипаҵреҵ ҭимхҙацзаарын.

Исгәалазыршәаз, убасҟан амитинг аныҟаз, Ахьҙ-аԥша аҕәы днадгыланы, Маҵкәа лашьцәа ахԥыкгьы рыхьҙқәа, рыжәлақәа нагҙаны даԥхьон, лыбжьы ҭыганы, акыр-кырҳәа дыччон. Зылабжышқәа зрыцқьоз раҵкысгьы, убри иаҳа дрыцхашьо, иналыхәаԥшуан. Ԥхәыс быргк дналыдгылан лнапқәа аалыкәлыршеит. Лызқәа лнапы кыдшьыланы ишьышьуа, дыргәыбзыҕуа, ус налалҳәеит:

– Маҵкәа, нан, ажәлар ирхашҭырц рҵахым башьцәа. Урҭ Аԥсадгьыл рхы ақәырҵеит. Уажәы баша аҕәаҿы иануп рыхьҙқәа. Уажәшьҭан, адгьыл иақәлахо, ахаҳә ҭаԥҟаны, рыхьҙ анырҵоит. Иҵахагәышьеит, нан, урҭ.

– Излабҳәозеи ус. Иаҳагьы лгәы еиҵасуеит, рыԥсы ҭоуп, ихынҳәуеит бҳәар, – лыбжьы рхәычны, Маҵкәа илмаҳартә, уи иналҿалырхьит даҿа ԥҳәыск.

– Шәаҟәыҵ амц аҳәара! – илуамызт аԥҳәыс. – Лашьцәа акәытҵара иҵакны иршьыз ԥьыбшьома, ахацәа ахьҭахоз иҵахеит. Аиаша лдыруазааит, дҵәуаанит, икалыпсааит алабжыш! Иаҳа далҵуеит. – Лыбжьы налырдуун, Маҵкәа илаҳартә, шәаԥьҳәаԥык ишиҳәара: – Иршьит, нан, алемсаа иршьит башьцәа. Урҭ уаҳа ихынҳәуам, – лҳәеит.

Сара исцәымыҕхеит. Раԥхьаҙа акәны иларҳәоз ԥьысшьеит. Сыԥшын уажәымзар-уажәы аҳәҳәабжь гоит ҳәа. Ибдыруеит,

ҳаныхәыҷыз, аибашьра анцоз, ианеилга, шықәсык-ԝышықәса анҵгьы, иаалырҟьаны аҳәҳәабжь налыԝуан ақыҵа. Ҳаԝны ҳаннеилак, аҧсы дыкҽамызт, зегьы ашҵаҽы еилагыланы, рыхқәа неидкыло еибарҵәуон.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – дааччеит Маҵкәа. – Сашьцәа… Ахԝыкгьы исарҳәаз жәдыруама? Арахь шәааскьеи, шәааскьеи… Ишәаҳауама? Ачарахь шәсызнеи… Ҳа-ҳа-ҳа! Сашьцәа ачара сзуны хаҵа срышьҭуеит. – Данаахьаҧшуаз, лылаҧш насыкәшәеит. Лҳара лнапқәа акәыршаны илыдгылаз аҧҳәыс, лылабжышқәа анхаҟаҟәала, илзымычҳазт, днапырҵит. – Уара? – Дсыхәаҧшуан. Схы ахьызгара сзымдырит. – Уаргьы унеи ачарахь. – Сзыцәшәаша ҳәа акгьы рхысымбаалеит лыблақәа. Лыматәа шкәакәақәа, ииашаҵәҟьаны хаҵа дцозшәа, ицқьаны иуанҭан. Акы заҵәык угәахы зырҵрысуаз, уаԝы ишимбац, ԥшак налысыр дкаҳауеит уҳәартә, илыгын. – Умнеиуеи, счарахь умнеиуеи? – анылҳәа, сыбжьы сыхәлашәеит.

– Умшәан, дад, уаԝы диҧырхагаҳам, – иҳәеит ибжьы нытцак, сааигәара игылаз хаҵак. – Лашьа, аиҵыбҳагьы дҵахеит ҳәа ашәҟәы мыжда анлоу инаркны, абас дҟалеит, гәаҟцәгьа.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – лнапқәа лқьышә иаҧыракны, лыбжьы хәаҷуа, дцәыҵаччон Маҵкәа.

Уи закә ччаҧшьыз еилыскаартә сԝеидасхьан…

Адица, аҷены слымҳа иҵаԝыз Маҵкәа лыччабжь сгәаҵаҽы инхеит, ақыҵа иналыԝлоз аҳәҳәабжьқәа иреиҧшха. Исзынхеит леилаҳәашьагьы. Лара заҵәык маҭәа шкәакәала деилаҳәааны, аиҵбыратәи аклассқәа рҽы итәоу аҙгабцәа хәычқәа реиҧш, лыхцәы жәпа, лыгәчама инахысуа, иҧаны илыкәыз, рҵыхәақәа рҽы абант ҟаҧшьқәа алапаны… Иԥьасшьоит иахьанҙагьы лыпсы злаҵоу. Уи дзеиҧшроу… Аибашьра иазку акиноқәа рҽы избақәахьеит ҳсолдаҵцәа зхы иақәиҭыртәыз, аконцлагерқәа рҽы иҵакыз атҟәацәа. Маҵкәа убарҵ шаҟа дреиҧшу сшазхәыцуа, амца иахакнаҳау ашәха ахәша аналҵуеиҧш, иҙамԝа ҿыҟаҧшьаақәа аҧхҙы рылыҵәҵәо, иҵчаа-ҵчааҙа, иҵахә-ҵахәҙа санынаиҿаҧшлак Самсон Григорич, алаҳәа аҟырра еиҧшха, ианаасаҳалак ибжьы… Аха иҵегьы деицәазаргьы, сусураҽы ҭынч сыҟазарц,

«кусок хлеба» сымазарц, ҳаинышәар акәын иареи сареи. Уи азыҳәан мҩас иҟоузеи? Сан лшьа шсылоу ҩашьом. Абжьааԥны мыцхәгьы дуаҩы гәшаҭоуп, дҟәымшәышәуп, ухаҵкы сцааит ҳәа лнапы ыргьежьны угәыдылкылоит, аха лгәы ԥшқара данынахыс, иреицәоу абрагь диҩызахоит. Абарҵа иқәгыланы аԥсҭақәа рахь иԥшуаз, уара, абзиара знымаало, уца, ухынҳәы узлыҵыз ақәыԥьмақәа рахь сҳәан, абна ҭызгоз машьынак инақәҷаҳәааны исышьҭит Дамшә.

– Анцәа иԥьшьоуп, ҭынчрахеит ҳаҩны, – дгәыргьеит зыҟны сыҟоу аҧхәыс. Ахымш рыҷены, усура ҳцарц, амардуан ҳналбаауаны, абз ҭҳәа, ицыркьыԥуа, аҳәынҵәа агәыдтатала иааҳԥылеит Дамшә.

Салгеит, исылшараҳа Аԥсара ахаршҭра, аԥырҵра, еилыскааит, ҳуаҙәк адунеи ҳаныҙаанҙа, еиԥырҵшьа шҳамам уи алеи сареи. Зны-зынлагьы убас сгәы иааҭашәоит: «Сыкәымҵыр, Аԥсара сыҟазар иаҳа еиҧызаргьы ҟаларын. Сызцәыбналарц исҵахыз, иаҳагьы исхьынҳалеит. Иҟазма даҷеа мҩакы, уаҟа сшыҟаз сацәцартә?» Абри саназхәыц, Адица, иаасгәалашәеит уахык исыхьыз. Аҵх аҷееиҩнашахьан. Усҟәак сыман агараж аҷы. Аҩы ыжәны дсымбацызт бхаҵа, Маԥьгана. Аарлаҳәа агараж иҵаигалеит имашьына. Саниба, акабина дыштатәаз, инапы нҵырҳәҳәан, аҭаҳмада асаби даниргәыбзыҧуеиԥш, схахәы инапы алшьуа:

– Усызгәааны уҟоуп, Алиас. Сара исҵахымызт угәы нсыршар, – иҳәеит иажәаҟәа еихҟьашо.

– Уара иудыруазма Адица бзиа дшызбоз? – сҳәеит, иара иижәыз аҩы сара агәаҧьра сыланаҵазшәа.

Сгәы сынҵахәыцит: «Ижәны данықоу ауаҩы иаҳа аиаша иҳәоит».

– Издыруан. Сара издырқәо рацәоуп... – ҷааиҵит ибз еилаԥаҵо. – Уара зынҙаскгьы бзиа дубаҙомызт. Уара уакәзам, лара лакәын бзиа узбоз... Аха уаҳа бзиа улбаҙом. Лара лҷала исалхәеит. Бзиа улбон, аха уаҳа бзиа улбаҙом, избанзар... Избанзар, уара бзиа дубаҙом... – наҟ сиԥырҵит. Агараж сдәылҵит, Шәантәылаҟа ацара, Алхас ибҧалара мызкаҟара бжьан усҟан. Адәахьы сахьгылаз исаҳауан, дҟыжә-быжәуа аҳәара даҷын сара зынҙаск схахьы исзаамгаҙашаз. Аҙы иҵыргаз аԥ-

сыʒ еиԥш, аҳауа сызхомызт, сҽы раҳаны исыхәлазгалон аԥсыԥ. Схынҳәны саатцалеит агараж. Аруль ихы нақәитцан, дыцәеит Маԥьгана. Сеитандәылтцит. Саанаԥшы-аапшит. Ауаԥшьаѡ дтаҳәахаа дыцәан ибудкаҽы. Сшьамхқәа атцысра иалагеит срызнымкыло. Аʒәгьы сибом. Агараж ашә асыркып. Аус асыруп амашьына. Сцап ашьшьыхәа сындәылтцны. Амашьына аус шаируаз дыцәазтгьы, азамеканиа ћалеит рҳәап. Ицызжәуаз мҳәашьа рымам иҕәҕәаны ижәны дшыћаз… Абензин ацыԥхь наласызтгьы…

Атцх еимаҳаны илашьцан. Иқәарԥссон. Аҳауа сзымхо, атцх сшалагылаз, сгәы инықәѡит бжьык: «Игәаҕьы! Анцәа дуитеит. Баша ахатца ҳәа аиқәа ушьоуп ианузымгәаҕь. Уаѡԥсы изеилкаараны дыћаʒам».

Сдәылтцуан, сыѡналон агараж. Итаҳәахаа ицәан ақыта. Иаҳа-иаҳа икәадахон сшьамхқәа. Ацәа балан баргьы, Адица. Акабинаҽы ихәда абжьы гон Маԥьгана.

Атцх сшалагылаз…

Атцла гылоуп ԥашәла, ауаѡы иԥсы златоу ауаѡы илоуп ҳәа ирҳәо ажәаԥћа убри ауха еилыскааит иатцанакуаз. Ауха сацәихьчеит, ашьтахь иамуит акәымзар. Сыбла даахгылеит… Дааины, даасыдгыланы дсацәажәошәа… ахьча-таҳмада Гәдиса. Ашьха санигаз еиԥштцәћьа, аухагьы сеиқәирхеит.

Бара дыбдыруеит, ишыбдыруа еиԥш, аԥсаратәи атаҳмадцәа зегьы. Сара ибасҳәап уи зынʒаск дызлабзымдыруа. Ибасҳәап иажәабжь. Схатагьы исцәымгуп ихшыѡртцагоу, игәыпцәагоу ажәабжьқәа. Аха уи ииҳәақәаз… Ићалоит баргьы быпстазаараҽы ԓьара ибыхәар… Аха атаҳмада иажәабжь ламыс-еиқәырхага басҳәаанʒа…

Ауаѡы дишьит башьа, Баʒ…

Бан, Мсыгәда, ақыта даналырцоз аҿены, ашьжьымтан бара бнеит сара сҽы. Убри аҿены, ахатцәћьа хатца бцеит.

Ҳәарада, Мери ибалхәеит, сылабжышқәа аластцәахырц, лчабра шыскыз, акласс сындәылтцны сцеит ашәахьаҿены. Ихыртцәагаз уи амцабз, бара бышћа исымаз абзиабара мацара акәын изхылтцуаз ҳәа басҳәар, еилазгеитоуп, ашәћәы бзызѡырц анысыʒбуаз, сахымпо, иԥћаны схазы ишьтыс-

хыз – исзеицәоуп, исзеиҕьуп ҳәа сазымхәыцкәа, иааҟалаз, ишааҟалаз иаахтны аҳәара.

Сцеит ашкол ашҭа сынҭытҵны.

Уинахыс, Адица?

Баргьы ибыздыруам, илыздыруам Меригьы.

Мирон имашьына ҳақәтәаны, итҵегьы аҩызцәа сыманы шаҟа ҳшәышьҭаз, аҳәара иаҧсам. Ибдыруеит, шәҳәмбеит. Шәнаскьазгаз иҿала ишсеиҳәазгьы, агәра сызгомызт, аухатҵәҟьа адәыҕба шәҭаланы шәышцаз. Уаҳа сызлеиҟажашаз ажәақәа анизымҧшаа:

– Алиас уакә сакәзар, слышьҭаланы, шьаҿакгьы ҟасҵомызт, – иҳәеит Мирон.

– Улышьҭаломызт, избанзар уара бзиа иубо дуцәымӡӡац, – инаиаҭаскит иаарымҽыҕны.

– Даҧсам, уи уара убзиабара даҧсам. Асабшаҽены лареи уареи шәеицны, амҽышаҽены даҽаӡәы иццаз, бзиа лбара акәым, аҧсшәа лаҳәарагьы даҧсам.

– Лара илҭахны дицымцаӡеит. Сара агәра згом лхала диццеит ҳәа. Ма дымҵаирсит, мамзаргьы даҽа мчымхарак дақәшәеит.

– Ажәытәан, аҧҳәызба дымҵазырсуаз, аҽыхәда длақәкны, ауапа даалаҳәаны дигон. Уажәы дымҵадырсуеит машьынала. Иумаҳахьеи?!

– Бзиабара ҳәа акгьы рымаӡамкәа аҳәса ааргоит ҳәагьы саҳахьеит, – сҳәеит сажәақәа ырымчны. Исҳәоз баша агәыҧжәара ишыснарҳәоз идыруан. Иақәҿимҭӡеит.

– Сара исмаҳац, дәыҕбала аҧҳәызба дымҵадырсит ҳәа. Инаскьазгоз иуеимҳәеи, адәыҕба иақәсыртәеит, Адица лнапаҿы ачамадан лкын, дацклаҧшны деилаҳәан ҳәа?! Иуеиҳәеит, иумаҳаӡеит. Рыѽнатаҿы иҟалақәаз умдыруеи, дцеит, диццеит Маҧьгана…

Агәра сымгар исылшоз. Ибдыруеит, ари ҟалеит, Гагарин акосмос ахь даныҧыр, мызкы аатҵхьаны. Даҽа мызкаҟара аѽны сыҟан. Ашкол ахьгьы сзымнеиуаз, ҳѽызак дызбаргьы сызцәырымҵуаз, сыбзиабара ахьсызхымгоз азыҳәан мацара акәмызт. Бара, ҧҳәыск, ибцәыцәгьахап уи аилкаара,

ахацәа роуп еиҳарак усеиԥш иҟоу гәнызго. Сара ашәҟәы саныхын, ахьымʒԥ сырган, сларҟәын, сцәа ԥҿеын. Сыбла ихыԥшылоз, ҳгәы иалсит амчымхара узыԥәшәаз ҳәа акәын ишсыхәаԥшуаз.

Ашкол агәхьаа зкыдаз. Сгәабзиара акәын хәыцырҭас ирымаз сани саби. Изхысҳәаауа, убасҟан, мызкаҟара анаатԥ, аапынра ниасны, аԥхынра анааи, асы ʒыҵны илеины, амѡақәа анаат, ашьхаҟа срышьҭит ахьча Гәдиса сицҵаны. Сеигәырґьаны сиццеит саргьы. Сгәабзиара акәмызт хәыцырҭас исымаз. Ԥыҭраамҭак салҵны сҟалон Аԥсара. Исаҳауамызт быʒбахә, дызбомызт Маԥьгана, рыцҳашьарала аʒәгьы дсыхәаԥшуамызт. О, Адица, ибыԥәшәира ихәаԥшлааит усеиԥш иҟоу блала. Уажәаааигәа, аус асырурц акәым, иара ус, ԥшыхәѡыс сҟарҵазшәа, ашьҭыхга кран сыѡхалан, акабина сынҭагылеит. Сыԥшуан Гәдиса сицны сахьыҟаз ашьхаҟа. Абан, агаҿа аганахьала иаԥырагылоу ашьхаԥәа ирхыҳәхәо, уапа иаҵәала аҿҭаҳәҳәа иахьаапшуа, зымҵан ҳгылаз ашьха Лыхҵа. Аколнхара аԥсаса ҳацказцаз, амѡаԥгацәа ҳнаганы, аҭып ҳзыргыланы, ѡымшҟа рыԥсҟәа анааиҭарк, илбааит аѡныҟа. Арҭ ахәышыԥәсак рылагьы, иианыԥшыртә, аҿар еиҵагылахьеит Аԥсара. Усҟан, хәышыԥәса уажәаԥхьа, аибашьра еилгеижьҭеи уамак ахьымҵуаз аҟнытә, ҳԥыҵаҿы дааразә имаҷын ахацәа. Агәыԥ аиҳабы далхны, ргеибаркны, ирацәаѡны ашьхаҟа ианцалоз, инеимда-ааимда ианыхьчалоз аамҵа цахьан. Имаҷмызт аԥсаса, хышә хы ыҟан. Ҵаны, рбара уамак ицәгьамызт. Ашьжьымҭан иѡаргыланы, ма арѡаш анырцә, мамзаргьы аҭып аганаҿытҷәҟьа анаара инаҿаҳҵон. Акруны акрыфаны, ашьыбжьы аныѡхыҳәҳәо, ҳцон арахә ахьҳәуаз. Иааԥхьаҳцон. Рҿаархон аҭып ахь. Збара цәгьоу аԥьмахьаԥәа роуп. Аʒарақәеи дареи еиҵухлароуп, хазы-хазы иҵоукларoуп. Есышьыжь, есыхәылбыҿха иухьаларoуп, ахш, ашә рҭып иԥәуҵароуп. Ҳара иҳамаз ахьаԥәа ракәмызт. Урҭ даҷеа ҷьоукы рыцын, даҷеа шьхак аҿы игылан. Ҳара иаҳфаша змыҵуаз ракәын ҷьмахьас иҳамаз. Егьырҭ зегьы ашьтәқәа, ақыжәқәа, аԥьма ҵәыркәа, аʒарақәа…

Ҳаҟан абас ҳѡыцьа, змахәҿа мчыдақәа аколнхараҿы уамак ирмыхәоз аҭаҳмадеи, згәабзиара уашәшәыраз арԥы-

си. Убасҟангьы, иахьа – уажәгьы шаҟантә сазхәыцхьоузеи, ашьха санцашаз аламҭалаз, саб ииҳәаз:

– Угәнаҳа рзымгароуп, унасыԥ шԥарҷаҟәеи!

Уи имҳәеит ҷыдала бара ибызкны угәнаҳа лзымгароуп ҳәа, мамзаргьы изкымызт Маԥьгана. Изусҭцәадаз дызҷыз? Аамҭа бжьысит уиаахыс, саб иацәажәашьа иаҳа издыруа сѡеидасит, аха макьанагьы исзымгәыҷьыц, уара ишԥоудыруеи, изусҭцәада, изҷаҟәада сынасыԥ, ҳәа иазҭаара. Усҟан, ашьха саныҟаз, Адица, сара сзыҳәан адунеиҷ иаман ѡ-ԥшшәы заҭәык – ашкәакәеи аиҟәаҭәеи. Ѡ-хықәк ирхықәгылан ауаатәыѡса, рыгәҭа ирыбжьысуан аҙиас. Хықәк аҷы игылан ауаа бзиақәа. Сан, саб, сѡыза Мирон, сызцу ахьча-ҭаҳмада, аԥсараа. Ахеивҟьа ҳәа изыхлафуа, ашәы еиқәаҭәа аҭкыс еицәаха, аҭаца маҭәа шкәакәа аибашьра изышәнаҭаз Маҭкәа, нас, дыбдыруеит, шаҟа бзиа даабоз, аҭоурых ҳзыртоз ҳарҭаѡы напызаҭә. Быԥшызар акәхап сѡыза Мери далаимҭаҙои ҳәа. Уи зынҙаск даҷеакуп, даҷеа бзиабароуп. Аҙиас егьи ахыҟә аҷы игылан ауаа хәымгақәа, адуне аҷы иааҟало анасыԥдарақәа зегьы зыхҟьо. Урҭ раԥхьа игылан изыхәҭаны, ахьча-ҭаҳмада иҳәашьа, алажә еиԥш иржыз Аруҭан, ақыҵа иалырцаз Мсыгәда, нас, бгәы иалсгәышьаргьы, бзыццаз Маԥьгана. Ауаѡ бзиа аҙиас дырны ауаа бааԥсҟәа рахь даннеилак, гызмалрак наиҭагаланы, ибзиара аадырхәашьуан. Аҭкыс еицәан ауаѡы бааԥс аҙиас данырлакгьы. Ауаа бзиақәа еичирчон, ицәгьара шҳамха ианрылаиҭалак, иҟарҭара ирҳәара рзымдыруа, уҳахәаԥшыр, уҳазхәыцыр, ҳуаа цәгьақәамшәа ҳаҟоуп, арахь, аныха ҳакызшәа, аҙәи-аҙәи ҳаибаҭахымкәа ҳашԥеилахеи рҳәо иаақәирхоит, рҳәатәы еиқәымшәо иааилаирхоит. Ихаҭа днаскьаны днагылоит. Дааԥшуеит. Иблақәа ҭылашьцаауп. Уеизгьы-уеизгьы иҵылашьцаазароуп, иҵҟәитцҟәитҙа, аашьышь аблақәа иреиԥшзароуп. Схаҷы адунеихаан исзаамгацызт Фриц иблақәа иреиԥшны. Дыччоит, днаскьаны дахьгылоу ахәамга-гәыԥжәага. Дрыхәаԥшуеит ауаа бзиақәа. Ибоит урҭ рыхәдацәақәа шҵибакааз. Иҟаҵатәузеи ауаа цәгьақәеи ауаа бзиақәеи еиҭанамиааиларц азыҳәан? Иацҵатәуп, аҙәгьы дызмыруа аҟынҙа инагатәуп

урҭ ирыбжьысуа аʒиас. Уинахыс адунеи иаҳа-иаҳа ицқьахо аҽынанахоит. Насып ҳаманы ҳҟалоит. Ҳапшып уааиʒа, ҳапшып убри амш аҽенынʒа. Абасеиԥш иҟоу амш дазыԥшны акәзар сабгьы бзиа изибо ажәаԥҟак аҳәара: «Згәы цаз инасыԥгьы цеит». Сышԥазхәыцрыз? Бара бышҟа ииазгар, иаанхон акы – сԝызцәа ԝыцьаҟа-хԝыкҟа ааизганы, машьынак ааԥшааны, бхаҵа иашҭа ҳанҭалар, амашьына бынҭажьны, схы ахьынахо, уаԝԥсы ҳахьизымԥшаауа бгара. Уи аԝыза аҟаҵара улымшеит, Алиас. Ажәытәан хаҵарас иршьоз уара иуцәыʒит. Ус анакәха, узыниаз уанышәа. Духаршҭ Адица. Илеиґьу шаҟаԝы аҭыԥҳацәа ыҟоузеи иара абраҟа, ҳҟыҭаҷыҵәкьагьы.

Сара абас схы сацәажәо, абас санхәыцуаз, аʒыршьҭра ҷыц аҭауа арԝаш мԝахызго иеиԥш, саб сызциҵаз ахьча-ҭаҳмада даҽакала сыхәышәтәра даҷын. Сыхәышәтәра иаҷын иара, шьхатәыла ахаҵа. Шьхатәыла аʒбахә збасҳәо, ухы-угәы уханаршҭуа, ублақәа хнакуа ишыԥшʒоу, ажәԝан иалашьшьуа ахрақәа рымҵан уаннеилак, уара убасҟак уахьхәыҷу, уахьымчыдоу ушазхәыцуа, аныхабаа уԝнагылоушәа, гәнаҳарала иҵәу адгьыл уаҟәыҵханы, ажәԝан ахь, иумбаʒац дунеик ашҟа ушханагало, ушьа-уда иҵаланы Аиргьаа ран хәшәы ссирк улыржәызшәа, аҳауа зԝыда ушарыцқьо, мамзаргьы сара сзықәшәааз аԝыза иақәшәааз изыхәан азаҵәра аҵкьыс еиґьу даҽакы шыҟам, уи азаҵәра шаҟа уҵаху ашьха ишуоуа уҳәа, салаланы ибасҳәарц акәʒам, Адица. Ҵаны, урҵқәа зегьы уа иҟоуп меиґʒарахда.

Сыхәра дахькьысуамызт ахьча-ҭаҳмада, сара исыхьыз даҽаʒәы ихьызшәа, ихшыԝ ааʒагаз иажәа ҟәышқәа инарылаҵаны дцәажәон арахә хьаас иҳамамкәа ҳанаатәа-лак. Издыруан исыхьыз саб ишиеиҳәахьаз, аха аʒәгьы иеимхәаʒаргьы аилкаара мариан гәыҵха хьанҭак сшаргәаҭеиуаз. Ибасҳәеит, исцәыʒыз сыбзиабара мацара акәмызт имцабзха исыґраз. Схала аҭып аҷы санаанхалак, иаакнысхуан Гәдиса иабԥьар. Ауаԝы исахьа аҭаны (ҳәарада, Маԥьгана иеиԥшны) исыргылон ацәаҳа. Скылԥшуан. Раԥхьаʒа санхысуаз, снапқәа ҵысуан, сыблақәа хызԝон. Исхыччо, имҵысʒо, ахаҳә иавԥшны исыхәаԥшуан ацәаҳа. Ҽнак убас шыҟасҵоз дхын-

ҳәит Гәдиса. Сара уи дызбо сыҟамызт. Сгәыҭҟьара саиааиуан. Сыбла шәыхгылан, амаалыкьи аҧьныши еидкылашьа рымоу аҳа, еидкылашьа змамыз Маҧьганеи бареи. Исгәалашәон зны, ахысыбжь анга, акласс ҳдәылбҕыжәааны ҳаннеи, башьа Баʒ изыҳәан ирҳәаҟәоз:

– Ауаҩы дзиуа ахьʒи ахьымʒҕи рзыҳәаноуп.

– Уаҳа хыхшьа амамызт рыжәла иахылаз ахьымʒҕ.

Саб инарыцирҕызт:

– Ари аҩыза ахьымʒҕ хәыҧсас иамаз ашьа заҵәык акәын.

Маҧьгана иеиҧшны иҟасҵаз ацәаҳа аихсра сшаҷыз, исызгәамҭаʒеит Гәдиса данаааиз. Ашьха инавҵалахьан амра. Амра ус аҭашәаразы ашьха ианаавҵалалак, ашәахәаҟәа аиҩхаара инҵаҳәазаны, рҿеынҵшьны, ашьшьыҳәа анаара иҩаҷалон, ашьхаҟәа рхыцәҟәаҟәа рахь иҩхалон. Макьана ахәлара акыр набжьан. Аҭып аҧхьа, исгәалашәоит, ахаҳә ҟьаҧс иҟәын аҿыкәҵаршә.

– Аҿы аҧхʒы афҩы ахыҵын, иумбои, амра афҩы ахылеит, – даахан, аҿыкәҵаршә дныкәтәеит аҵаҳмада. Имбаʒозшәа ҟаиҵеит аҭып анаҩс, аҧьарсахьа арсны, аҵәырасҟәа, аастҵла амахә хәычҟәа ахарпаны, агәышпаҷы адырʒы бҕьы ҟьаҟьаʒа иадҵаны исыргылаз ацәаҳа. Ашәакь сышьҭахь иавакны сгылоуп.

– Утәа, дад, уабҧьаргьы наҟ инышьҭаҵа.

Аҭып снытҵалан, ашәакь ныкнасҳаит. Аҧхʒы исыкәнаҵәаз рыцкьо, схынҳәны сааин, иахьсирбаз снатәеит. Даҕьыр, дсацәхар ишәакь ахьыскыз азыҳәан... Исеиҳәалак сыкәнагоит, исычҳароуп.

– Ажәак уасҳәоит,дад,иухоумыршҭын.Ҳашьха анаҩс иҟоуп даҿа ҳәырҵак, ҭып ргыларҵа бзиак. Иҵегьы санычкәыназ, аибашьра ҟалаанʒагьы, ахьшьцәа ҳрацәаҩны ҳаицны убраҟа ҳахьчалон. Асыҧса ахьҭажьуҳәа иашьҭан. Ашьҭахь, убри асыҧсаҷы Аҧҵа даныбҕала, Аҧҵа дахьҭахаз ҳәа азаҳҳәо ҳалагеит. Изхысҳәааua, убри анаара саҷаҧшуа, схала сахьтәаз акыр схәыцит. Сҵасымчала, исшәеит-изʒеит. – Сара издыруан, акы сеиҳәарц аниҵаху, сара иансызкугьы, иажәабжь далагон инархараны. – Изырҳәозеи, дад, ацәгьеи абзиеи рышьхәа

еивҵоуп ҳәа? Убарҭ аҩбагьы ауаҩы еицилоуп азыҳәаноуп. Ирҳәоит, ауаҩы дызшаз раҧхьаʒа даниша, иааилаиҵаз зегьы бзиара мацаран ҳәа. Шықәсык дихылаҧшуан. Шаҟа мшы, шаҟа ҵхы амоу убоит ашықәс. Амш зны ишәшьуп, зны амра ҧхоит. Аҵхгьы убас, зны иҵәцоуп, зны еимаҳаны илашьцоуп. Ахьҭа бааҧс, ашоура цәгьа… Зегьы дыдиршьцылон ауаҩы. Егьагмызт ашықәс нҵәарц дихылаҧшуеижьҭеи. Уахыки-ҿнаки, дааҧсама, даҿа уск имазма, ишыҟалах здыруада, ауаҩы ихала даанижьит дызшаз. Даакылсит убри аамҭазы аџьныш-қаҷаа. Дыҧшызар, ауаҩы ихала заҵәык дыҟоуп. Амш лашарагьы, аҵх лашьцарагьы ирзиуша издыруам, иҭацәуп.

– Сара иусырҵоит, ауаҩы, ари амши ари аҵхи рзыҳәан иҟауҵо, – иҳәеит аџьныш-қаҷаа. Абзиара аамышьҭахь адунеи аҿы даҿакы ыҟоуп ҳәа згәы иҭамшәацыз, асаби иҩызаз ауаҩы, иаармарианы дақәшаҳаҭхеит. Иирҵеит аџьныш-қаҷаа, илаиҵеит аха изакәызеи илаиҵақәаз! Амцҳәара, амаҳагьара, аҧсахра, ацәгьахәыцра, аҳарамра, ажәакала, ишҧаҟалои ауац иаҵыҵуа аʒы наганы ахш иалаутәар, убас иҟаиҵеит ауаҩы ишьа. Убриаахыс, ауаҩы ишьа-ида инарҭаланы, ихыигәаҿы рышьхәа неивҵарҵеит дызшаз ибзиарақәеи уахыки-ҿнаки ирылагʒаны аџьныш-қаҷаа илаиҵаз ацәгьарақәеи. Шеишықәсеи рыбжьара ауаҩытәыҩса имшқәа иҵхқәа зегьы дызшаз итәуп, амаалықь диҩызоуп, аха уахыки-ҿнаки итәуп аџьныш-қаҷаа. Убри амши убри аҵхи рзыҳәан ауаҩы днеины дынхықәгылоит бʒаларҭак. Шьаҿак нықаиҵеит, дцеит, дыбʒалеит, дахысит иуаара. Ихы имч ақәхар, иҧсы ацәигар, адырѿаҿены иҟаиҵарц игәы иҭашәаз ацәгьара ҧхаишьоит, иахьыҟаимҵаз деигәыргьаны, ихы игәы ақәыбзиахоит. Ус акәымкәа, иҿизнымкылар, аџьныш-қаҷаа имч иқәхар, адырѿаҿены адунеи лашьцоит иара изыҳәан. Ихьымʒгишьеит ҳәа излаихәозеи, иҟаиҵашаз ҟаҵаны далгахьеит. Имшқәа иҵхқәа рҿынархоит. Аџьныш-қаҷаа данитәыз иирҟаҵаз ацәгьамыцәгьарақәа хьаиршшалароуп, ихы-иҧсы ҿихроуп, ишьаида иалицароуп. Ашьакаҭәара ҟалазар, ашьаҧса ишәароуп. Аҳы, уажәшьҭа сацәцеит, уф гәышьа, сҿысрыцқьеит, гәнаҳа сымазар исхысхит шиҳәо, еиҭа иааихуеит ани, аџьныш-қаҷаа

дызқәиҭу амши аҵхи, еиҵа днеилеиқшоит, еиҵа цәгьарак наиирҟаҵоит, ажәа бааԥсык наиирҳәоит, ма ԥсыҭбарак… Анцәа уақәимыршәааит, дад, ухы умч ақәхалааит, – ахьчаҭаҳмада даасҷаԥшит. Сара сазхәыцызшәа, схахьы иааз-газшәа ҟасҵеит иажәа. Исаҳаҵәҟьоит ҳәа агәра анига, иажәа ныхиркәшеит. – Абас имҩасуеит, дад, гәыргьарала иҭәу, аха агәырҩацәгьагьы зцу, Анцәа ԥсыцкьеи Аԥьныш-қаҷааи еимаркуа ауаҩы иԥсҭазаара.

– Ажәакала, ауаҩы данишоз ицишеит анасыԥдара… – сҳәеит, иажәақәа сқьышә инықәҵашәа.

– Уи иара ишизырманшәало еиԥш. Дарбану насыԥ змоу?

– Зыбзиабара иалхәыдамхаз… – Сагьаақаԥшьхеит, исыҵидыраазар ҳәа сшәаны. Сгәы иҭаз сқьышәгьы иқәкын.

– Еи, дад, абзиабарада ауаҩы дхәарҭам, иашоуп, аха уиадагьы инеиҳақәоу ыҟоуп. Уламыс аныцкьоу насыԥзами? Даҽеакгьы суазҵааyеит. Дарбану ихаҵа ҭәгәоу? – Сыбла иаахгылеит Маԥьгана исахьа аҭаны иҟасҵаз ацәаҳа. «Ихаҵа ҭәгәоу убри иоуп, ибла аԥыԥь мҵысʒакәа зшьа зуа». Акгьы иасымҳәаʒеит. Сыгәҭыха сыҵидыраар ҳәа сшәон. Пытрак дхәыцуан. Аҭак аҵкыс изҵаарақәа схамышҭыр иҭахны: – Иԥсыцкьоу ауаҩы дарбану, дад? Дарбану ихаҵа ҭәгәоу? – уажәы сара саҵкыс иара ихы дназҵааит. – Аԥьныш-қаҷаа данитәу амши аҵхи рзыҳәан зхы анкылара зылшаз. Шьашәы дҭарыблыроуп! Уижьоит, уиргәыбзыгуеит, иара итәы анықаутҵа, ууаҩра еиқәурхарашәа иуирбоит, аха уара уаниааи еиқәурхеит ууаҩра, ухаҵа ҭәгәахеит. – Сара исықәкны ишиҳәоз симырдырырц акәу, мамзаргьы изымҳәашаз гәыҵхак ихаҭагьы имазу, иажәа далгеит шысҳәоз, сшымгәыгʒоз, даҽеакгьы, схаҵа исыхьхьоу ҳәа, ажәабжьк наԥишьит. Уи сара зынʒаскгьы схахьы иаасымгаʒеит. Аҭып ҳныҵалеит. Ахәышҭаараҿы ҭынч ҳҭәан. Аҵаа-ҵла амахәқәа аапиҵәҵәан, аарла еибакыз амца инақәиԥсеит. Иажәабжь усгьы сазхәыцуамызт, сахәаԥшуан сагьазхәыцуан аҵаа-ҵла, сазхәыцуан уи ццышәызтәуаз амца. «Амца арцәоит, даду, абгьы аҿассы амахә аʒа амца иақәырҵома?» – ҳәа, ишызымуаз, иҟанаҵалак убап ҳәа исыԥирҟеит аҵаа-ҵла.

Амца иагьнақәыстҵеит, афархь-ԝа еиԥшха, иԥеибакит. Дтәан уажәы амцабз иҿалашо. Ахәыштҵараҿы дантәозгьы икызар акәын илабашьа. Сара сатҟыс амца дацәажәозшәа инапқәа амҵакны: «Ґәнаҳарак ансымпытҵҟьалак, амца иахәхартә, ламысдарак ансыхьлак, адырԥаҿены, ихәашьыз аʒыхь анзалак еиԥш, схы аҭып аҿы ианааилак, санхәыцлак, сыламыс саргәаҟуа шаҟантә адәы сықәхахьоузеи. Убас сеиҳәошәа саҳауеит хыхь иқәтәоу: «О, уанаԥьалбеит, сара абасҟак аԥьабаа удбаланы, ууаԥны уанысша, уара ишԥаулымшеи уахыкиҿнаки ухы ахьчара!» – ҳәа.

Аҭып дныҵытҵит. Ианысгәалашәо, абыржәгьы иԥхасшьоит, уи ибеит иажәақәа схахьы ишаасымгаз.Сара сызқәыларц иҵахыз амԥаҿы исыхәоз абԥьармызт урҵ ажәақәа. Амра шынҵашәаз еиԥш, иаразнак ахәлара иалагеит. Саргьы сныҵытҵит аҭып. Ҭаҟа, аԥхааҿы иҵаҷаʒа иҵачхьан анаҟә. Усоуп ара ишыҟоу, ишаахәлалак, анаҟә нҵачуеит, амра аныԥагылалак, анаҟә нҵаʒытуеит. Аҭаҳмада ажәԥан ахь инапқәа ԥышьҭихын, ибжьы рхәыҷны, ииҳәоз сзеилымкаартә, ихазы ныҳәаԥхьыʒк наиҳәеит. Дызшази аԥьныш-қаҷааи сыздыруам, аха ихаҵа ажәԥани адгьыли деимаркуазшәа збеит. Илашьцаʒа, ихьанҵаʒа ишьҭан адгьыл. Ишаалашьцаз еиԥшҵәҟьа, аеҵәақәа аацәыртцын, еилыԥьԥьаауа, ауаԥытәыԥса ихшыԥ ҳәаак амоу аҳа, ҳәаак, нҵәарҭак амаʒамкәа иаҳхагылан, иара ашҟа иԥхьоз ажәԥан. Уахьгьы егьыҟам иҳәозшәа, инарҵауланы даақәыпсычҳаит. Дхынҳәны аҭып данаатҵала, иблақәа ирхыз амца ҷыцәаахьан, аха амца анҷыцәаалак ашьҭахьгьы аԥхарра ззынхо ахәышҵаара еиԥшын.

Убри аухаҵәҟьа, агәалашәарақәа данрылархала акәхап, гәнаҳак змам даараʒа имаҷгәышьоуп ҳәа дналаган, ихаҵа ихьқәахьаз, иҟаиҵахьаз алахьаиршшарц акәхарын, даҽа ажәабжькгьы сеиҳәеит. Уи даҽазны ибзаныстҵап.

* * *

Ишбасҳәаз еиԥш, бхаҵа Маԥьгана аруль ихы ақәҵаны даныцәа, аҵх еимаҳаны ианылашьцаʒа, сара схы ахьныскылаз, аҭаҳмада иажәабжь мацара иабзоуроуп ҳәа басҳәар,

бызжьеит. Уи амацара акгьы алшомызт. Даҽеаҙәы ихигаз, дзызкылсыз, уара уамак уанаҳәоны, уамак унарҵоны исымбеит. Еиҳараҙак сҽазҳәаз… уара, зхада хы иазымхәыцуа, уи злоугәалашәазеи бҳәашт. Уи иарбану, Адица, бареи сареи ҳҷыдахаз, даҽеаҙәы, идыр акәым, гәҩарасгьы имам. Схы снацәажәеит: «Алиас, иаҳҳәап, дҭаурхеит Маҷьгана. Имашьына дышҭатәоу амца лацроуҵан, дыблит, агәра ганы уҟоуп адунеихаан уаҩы изеилкаауам ҳәа. Уи башоуп, ацәгьара мышкызны ицәырымҵыр, ахы ҙырнамгар ауам. Иааууҵыҵыр? Ииашоуп, уацәшәом абахҭа. Убасҟан акәхаҵәҟьоит уегоиступ ҳәа Адица иуалҳәаз аниашахо. Дзыхурҟьазеи ҳәа иануазҵаалак иуҳәозеи? Амашьына сақәхны агараж ахь саниаргоз раҧхьа иара иахьиҳәаз… Уи башоуп. Уиаахыс зегьы ирбо ираҳауа аҧсшәа еибышәҳәоит, ачеиҷьыка еицышәфахьеит. Аиаша уҳәароуп дзыхурҟьаз. Сара исымҳәаргьы, бареи сареи ҳус здыруаз… Саргьы мҳәашьас иҟасҵоз… Насгьы изысымҳәарызеи! Ушьа ууазар, иууроуп инагҙаны».

Ибдыруеит, Адица, шаҟа дыгәрагоу Мери. Ибзынасышьҭуа ари, ацәымҭреи абзиабареи рыла иҭәу ашәҟәы, бара, еиҵабасҳәахуеит, бшынаҧхьалак, амца илақәыжьны иблы, амца илақәыжьны ишыбыблыз еиҧш уажәы абраҟа ибгәаласыршәо амши аҵхи. Иҟалап, уи хаҵарамзар, аха сара уи амши, уи аҵхи рыда уаҳа акгьы ахьсымам аҟнытә, баргьы ишаабгәалашәало здыруазар, егьырҵ амшқәеи аҵхқәеи рхыгара иаҳа исзымариахон.

Ахьча-ҵаҳмада ииҳәаз ҳхаҷы иааганы ҳазхәыцуазар, шеишықәсеи рыбжьара, уахыки-ҿнаки аҷныш-қаҷаа ҳаитәуп, уинахыс егьырҵ ҳамшқәа ҳаҵхқәа зегьы убри, ххы анҳазнымкылаз амши аҵхи рзыҳәан иҳампыцҟьаз ацәгьара ххы-ҳгәаҷы арыцқьара иазкуп. Иаҳҳәап, егьыҟаҵәҟьоуп ауаатәыҩса рзыҳәан убас. Аха, игәасҵаз убри ауп, сара сзыҳәан уи иааиҳәаз нарҳәы-аарҳәноуп ишыҟоу. Сымшқәа, сыҵхқәа зегьы аҷныш-қаҷаа итәын усҟан, убри ашықәсаны… Анцәа ҧсыцқьа ситәын уахыки, нас уахыки-ҿнаки анцалак, сара исылшарц егьырҵ, нҵәашьа рымамкәа, аҷныш-қаҷаа иитәу амшқәа аҵхқәа рхыгара. Ҳанцәақәан, Адица, уи аҿени

уи аухеи бареи сареи ҳхаҭақәа. Убри ауха дгьыли-жәԥани еиԥылеит, еиниеит аԥсҭазаара алагамҭеи анҵәамҭеи…

Ибгәалашәоит, ҳаҟан ҳара ҳҿы, сани саби рыԥны. Ҳԥыԥьегьы агәра ҳгахьан, сара сеиԥш, баргьы ибтәуп ҳәа уи аԥны-агәара. Бареи сареи ҳакәым, агәра ргахьан уи ахәышҭаара еихәлазкызгьы.

Абыржәы, абри, уазк иаԥызоу ашәҟәы бзыԥра саналагаз еиԥш, усҟангьы ҭагалара ниасуан. Ԥыиьа аигәылацәагьы рышьтәа ашьышьа еиԥшым ҳәа,ибжьоузеи Аԥсарантәи араҟа, ҳзауад ахьгылоу амшын ахыҟәанынӡа, аха шаҟа еиԥшымзеи аԥсабара, шаҟа еиԥшымзеи аҳауагьы. Араҟа ауаԥы иаҳа дхьанҭахоит, ауапа цәаакы ишәушәа. Иаҳа лассы-лассы ақәа леиуеит. Ҭагалантәи аҳауа ишьамхы рҵарыгаха, амшын иаҳа ашьхақәа рахь иааскьазшәа, иааигәаӡаны ицырцыруа ианҵатәаз, ҳауаԥра ҳанҭысны, ҳгәы рҭынч, ҳажәра ҳанҭалеит, иумбои, ҳшышлаз рҳәозшәа, зхыцәҟәақәа асы ҟәашӡа ирыҟәҳахьаз ашьхақәа анааԥшуаз, ҽенак, мап, амш анҵәамҭазы, хәылԥазык, агәашә сынҭытцит, анаара иаҷаланы иааиуаз ажәқәа снарыҵаҟьарц, ажәгәарақәа ирҵасцаларц. Бзиа избоит, иара ианимбо, саб икәмызцәа хылԥа насхаҵаны, сабду, ԥсаҭа шкәакәа, илабашьа аанкылара. Ианимбо зысҳәаз, ицәымґны, имуаны акәым, аха ирлафны, дахыччаахыхәмаруа:

– Уаб ихылԥа ухаҵареи уабду илабашьа ашьҭыхреи ус иаармарианы азин уоуа ԥьумшьан. Уаԥсахароуп, уаԥсаха, – иҳәоит. Изхысҳәааua, убасҟан, анасыԥ аманы, ахәлара ақыҭа ианаалалоз аламҭалазы, саб икәмызцәа хылԥа схаҵаны, сабду илабашьа насыҵарсуа, аԥны аӡәгьы дахьыҟамыз аҟнытә, урҭ зегьы иҟарҵақәаша схала иҟасҵоит ҳәа схы агәра арганы, агәашә стыҵны сахьаанаскьаз, сыԥшызар, хәыцрак дҭанагалоу, ишаԥу еиԥш, хаҵак дылԥылозар, усҟак диҷамԥшырц азыҳәан акәу, лхы аарҟәны, аеҵәақәа зҵаԥсоу ажәԥан еиԥшха касык лхаҵаны, саԥхьаҟа, дааиуеит ԥҳәызба ҵәрышкәак. Убасҟан ада усеиԥш сыбзымхәыццызт, Адица, усеиԥш иҟаз блалагьы сбыхәамԥшыцызт. Жәаа шыҟәса… Сара саниз сан убриаҟара акәын илхыҵуаз. Аурыла, сара уаҳа иансзымҳа, сыҵкыс деиҳахоит. Исзымдыруа тәымуа-

ѡык дааиуашәа, мҵәыжәѡада сзырԥыруаз сгәырґьара ҵәахуа слабашьа сыҵарс, сыкәмызцәа хылпа сааханы, сыбла инҭажьшәа, ҭынч саагылеит. Ашьҭахь ибҳәон, саб иакәыз ԥьыбшьеит, брызнымкыло икәадахеит бшьамхқәа, иаҳагьы схы ларҟәны, бшьаҽақәа рысса, баасывалеит. Быбжьы рхәыҷны:

– Хәылбзиақәа, – аныбҳәа, ччараха исысит.

– Убас, пату иқәҵа, «Шәара» ҳәа биацәажәала бабхәа!

Банаасҽапҵш, амцабз рҽықәлахьан бзамѡақәа.

– Уф! Афы уҽасааит, узеиԥшроузеи!

– Иҳашәхәар цәгьамызт, амра аҭашәамҭаз, ахәлара иналакны, шәымѡа ахьхоу? – ирлафшәа исҳәеит, аха ииашаҵәҟьаны еилыскаарц сҭахын бахьцоз. Ахыбаара мыжда…

– Уара уда уаѡ дыҟам ԥьушьома! Рандеву… Иуаҳахьоума усеиԥш ажәа? Маҙала аиқәшәара…

Алаф ххәон, ҳаччон, ҳахәмаруан. Убас аҙышьҭра иҭакәашоит, иччоит, ихәмаруеит, ицоит, иццакуеит арѡаш. Иаздыруам аԥхьаҟа иазыԥшу, ишарҭынчуа, ишналаҙуа, ахра бганы изыкәхаз ашәҭ ишаѡызанатәуа амшын.

Аҵыхәтәантәи ашыкәс…

Иаарыцкьаны фымз бжьан ауаѡԥсы иԥсҭазаара далызхыз ахыцаҳәацаҳә аҭкьара…

Уи аԥхьа, уиатҵкыс иаҳагьы еицәаз, Мсыгәда…

Издыруада, Адица, ҳара иаҳзымдыруаз мчык ҳарццакәазҭгьы?

«Уажәыҵәкьа, баасзыԥшы, ажәқәа шынҭастцалак бнаскьазгоит».

«Уажәыҵәкьа, иаасараҙа, иаарласны ажәқәа схьоит, нас…».

«Даҽеа маҷзак ирцәааит аҳәарақәа, нас иаарытцхны ҳцоит иахьаабҭаху».

Сымацара сыҟан аѡны. Ауха ишзымамузаз наҳәаны, сасра ицеит сани саби. Бѡыза лахь ҳцара зсыргәагәоз, сазхәыцны, заа ԥьара акы шәаны-изаны исыманы акәмызт. Акы заҵәык акәын иаҵаз – аҽхәара. Ибымбои, ҭаацәарак ныҟәызгартә сыҟоуп, ажәқәа гәарасҵоит, исхьоит, иҭаскуеит, сынхаѡуп.

Ҳнеит аԥныҟа. Усҟан, ибгәалашәозар, ҳаԥны ауаҧьаҟ амаҳамызт. Амаҵурҭа агәҭаҵәҟьа еиқәаҳҵон амца. Иахакнаҳан архнышьна. Бара бшәон, быҧхашьон, бцарц бҭахын.

– Абысҵа аауны, акыршаҳфалак ҳцоит, – еиҭах аҽхәара. Иббома асасцәа ҳаԥны ианымԥахытҵлак сара сшырҧыло. – Еи, аҧшәмаҧҳәыс, быстак ааҳзеихьшьи. Абасоума бхаҵа дышныҟәыбго!

– Уажәытҵәҟьа, уажәытҵәҟьа! Абысҵа аауны, сыҧсы надкыланы инауҷастцоит, схаҵа хәыҷы! – иччоз, ихәмаруаз, иццакуаз арԥаш ашьшьыҳәа баашьҭнахит баргьы.

– Бара абысҵа ахьынҳабуа, ацәарҭағәы снықәиапишь. Иабаҟоу амарҭақ?! Иабаҟоу араҟа иқәыршәыз аупыжә?! Шаҟантә ишәасҳәахьоузеи, суапыжә шәаламкьысын ҳәа! – саб иажәақәа ракәын урҭ.

– Абар, саҳ ухаҵкы, амарҭақ ахьыҟоу, абар иахьknaҳау аупыжә, – аха ауапа кнысхит снапала. Быжԥа инҭарпаны иаабыкәсыршеит. Бхахәы, быцьымшьқәа, ауапа, рызегьы ҧшшәык акәын ирымаз. Убри аҵх еиқәара иалҧхон шарҧиеҵәа иеиҧшыз аеҵәақәа ԥба – быбла гәығақәа. Убасҟан аҟара идуны, ишеишеиуа исымбац урҭ. Амца иацрыҵуаз алашара бҷахәмаруан. Убри ауха быблақәа ирыҧшышьаз, убри ауха ибхалашоз бхы-бҷы, иахьа-уажәгьы исзаанхеит. Иҟалап, уи зыхҟьаз даҽакгьы ыҟазар. Убри ауха еиԥшахеит бареи сареи ҳабзиабара, ҳаизыҟазаашьа, бареи сареи ҳаҧсҭазаара зегьы. Еиԥшахеит уааҳеи уинахыси ҳәа.

– Абас, аа, быҧши, абри ауапа абас ишбыкәыршоу, быздоит, Адица, баамҵарсны…

– Сабоуго, уԥны сыҟоупеи… Сара уара умҵасырсыр? – ауапа сара инасшәыбҵеит. Сара уи ацәарҭағәы инықәсыршәит. Ҳаргьы, ҳнапқәа еикәырша, ҳныкәтәеит. Ҳара ҳаман ҳатҟәаны, дгьыли-жәԥани ҳхазыршҭыз насыҧк. Уажәшьтан, аамта шаҟа инаскьо аҟара, иаҳа-иаҳа ихьанҭахо ихынҳәларц азыхәан, инаҳаҵышшан ицеит, ҳаннажьит адгьыл. Уажәазы сара араҟа смыцхәуп аҳәан, иҙыҵит, аҽаҙеит ажәԥангьы.

Уаҳа аҙәгьы данацымхыраа, иақәыз амҷқәа нхыблаан, амч маҷхо, ашьшьыҳәа инҷыцәааит амца.

Аҵх лашьца иалагылан ҳанасыҧ ахан хьыҵәцара – амаҵурҵа.

Ашара адәы иқәымлацызт бара амца аиқәҵара баналагаз. Ибымакны, сара еиқәысҵоит сымҳәеит. Сгәы иахәон бара иахьеиқәыбҵоз. Ибҳәоз ажәақәа цқьа схахьы инеиуа сыћамызт, цқьа смылбаацызт ажәѡан. Сгәанала баргьы ибҳәоз ажәақәа уамак брызхәыцуамызт, ус, џьара акы ҳәатәуп ҳәа… Издыруада, акырӡа базхәыцны ибҳәазар?

– Алиас, еиқәӡамызшәа ицәеит амца. Абзиара иазҳәам, Алиас, амца ахьыцәаз, абзиара иазҳәам, – быбжьы агәыҧћьара аҵазшәа збеит. Усћан сазхәыцит ҳәа басҳәар бызжьеит, аха уажәы, абри ашәћәы аныбзызыѡуа, иаасгәалашәеит аҧсараа иҳамоу ҵаск. Хаҵеи-ҧҳәыси анеибагалак, раҧхьатәи ауха, рѡызцәа, рықәлацәа, ашәаҳәареи акәашареи рыла иѡнырҵәааауа, иаашаанӡа, амца иакәшаны итәоит амаҵурҵаҷәы. Издыруада, убри аҵас бгәаларшәаны акәзар усћан изхыбҳәааз?

– Бара адунеи быќәнаҵы, Адица, сара схәышҵаара ҷыцәаауам, – сҳәеит, сажәақәа рҵакы сазхәыцыртә сыћаз-шәа. Издыруан шәћәы бызшәала санцәажәо шыбцәымґыз. Бара еиҵа ицәырыбгеит амца аӡбахә. Ахәышҵаараҷәы аимдара салагеит. Аҧырґқәа неидкыло, амца неихәласкит. Ацәарҵагәы быќәтәан ауапа быкәыршаны. Бнапқәа аанкыланы, исҳәац ажәақәа:

– Бара адунеи быќәнаҵы иҷыцәаауам схәышҵаара, – анысҳәах, схаҷәы иааит урҵ ажәақәа ахьынтәааузаз. Зны ирлафны, ҽазны аныҳәаҷәа иналаҵаны, сан илеиҳәалоит саб. Ибдыруеит, усћан ада ибасымҳәацызт усеиҧш ажәа ҳаракқәа. Иараби, исҳәарауаз сгәы иааҵаз зегьы. Зегьы заҵахыз, исҳәандаз ииашаз ажәазаҵәык. Исҳәандаз ҧсҵазаара шсымам бара быда. Усћан, убри, бареи сареи иаҳҵәыз, амаалықь иҧсеиҧш ицқьаз аҵх анниас, хыбрак аҵаћа ҳанеицаҧыла амш лашара… Амра ашћа ҳҷы нарханы… Усћан акәым, сара, зыбз зыхәлашәаз, ҽазынгьы исызҳәама. Уажәшьҭа иҳәала шаћа узҳәо. Егьа уалҵны убналаргьы, аҧсаратәыми, ус уагьаанхоит. Уажә иаабама аҧсараа, иҧсы ахьынӡаҵаз ажәа ћәандак зарымҳәацыз, аҳалал анирҵо дынцәартәуеит.

Амаҭурҭа агәҭаны аԥхарра ацрыҵуан амца. Уигьы ашара иаԥылон. Ҳара ҳѡыцьа ҳамца, ҳхәышҭаара…

Ҳара ҳѡыцьа, Адица, ҳѡыцьа заҵәык ҳнапы иакуп, ҳара ишаҳҭаху иҳазбуеит ҳхәышҭаара алахьынҵа ҳәа агәра ганы ҳаҟан. Ус акәын ишаҳдырҵоз: «Дасу инасыԥ иара инапы иакуп». Иабаадыруаз, ҳара ҳииаанзагьы, ҳхәышҭаара алахьынҵа збаны ишалгахьаз даҽа цьоукы.

Ианакәу здыруада, мѡасѡык днеиуан амѡа даныланы. Ицҳафыруа ихны, ижәѡа иқәын аиха. Дышнеиуаз, инаимѡатәны, ицәагоз, имѡаниҵеит аиха. Аҵла агәыцә аҿынза ихәны днаԥырҵит. Хьаа-баа имазамкәа, игәырҿыхагоу ашәак ҳәауа, имѡа ианыршәланы дцеит амѡасѡы.

Сара ибасҳәап, Адица, бара иԥьабшьаша. Бареи сареи ҳаицәызра зыхҟьаз, аԥашәқәа ахьыҟоу аԥшаара…

* * *

…Ашәҟәы бзыѡра сшаҿыз, ипапка иѡыҵрак, плашь цәышк ишәҵаны, ибласаркьақәа цырцыруа, аус ахьызуа даакылсит Фрици сареи ҳус еилызкааua. Ихарагәышьоузеи, сара соуп уи ауаѡ абри аѡыза аус пылҳат аилыргара иқәзыршәаз, арахь аусеилкааѡ санааиҿаԥшлак, сыблақәа даарыхгылоит иара, Самсон Григорич (Фриц) ихаҭа, слымҳа инҭаѡуеит алаҳәа еиқәаҵәа аҟырра еиԥшу ибжьы.

Иҵегьы еилкаатәқәак иман. Изҵаарақәа рҭак ҟасҵеит. Исҳәаз иашоуп ҳәа снапы натҵазѡит. Драцәажәеит даҽа ѡыцьаҟа аусуцәа. Днеит, дааицыԥхьаза дахьнеиц – апарторг иҿы.

Сшьара сықәҟьан, аҽны уаҳа бара бзыҳәан акалам сзымкит.

Сабаанҿаси… Ааи, бареи сареи ҳаицәызра зыхҟьаз аԥашәқәа ахьыҟоу аԥшаара… Аԥсара сыкәҵаанзагьы убри азхәыцра салагахьан. Схы иҭазыршәазгьы уиоуп…

Ибасҳәап аханатә.

Дықәышәцеижьҭеи, Аԥсара лшьапы налалмыргылац бан, Мсыгәда. Усами бара ишыбдыруа? Акинолента шьҭахьҟа иааргьежьны даҽазнык ҳнахәаԥшып.

Бан ақыҭа даналышәцаз аҽны, мап, аухатҵәҟьа бара хатҵа бцеит.

Иниасит ааԥын.

Аԥхынра аналагамҭаз, ашьхаҟа сигеит Гәдиса.

Убри ашьҭахь арра сыҟан.

Схынҳәит Аԥсараҟа. Маԥьгана изыҳәан исыргылаз ашьацхәа даҽашәеит Алхас. Иҟасҵаз ахьхәра аҭахым. Аԥхәыс лышҟа абзиабара иахҟьаны, аҳәынҭқаррақәа ыкәибахуеит, абзиабара зегьы ариашоит. Ашәҟәқәа, аҭоурыхтә фақтқәа... Ирацәан аҽырԥштәқәа. Урҭ исырҭон ахақәиҭра. Сеидара санатҵыҵлак, сызԥылалак блеиҵыхла сырҽаԥшуан. Иауамызт, сашьаҳауан аԥсараа хҵаск. Ахаҵа иаҭәам, абзиабарагьы иазырқьиом, иҟауҵаз шәыргәындароуп. Ахаҵа дкылатәаны дхысуам. Уажәшьҭа инхазеи? Иаахтны Маԥьгана иацәажәара. Ицәырҵит даҽеакгьы, ууанҙа зцәаарагьы сахьымԥшыцыз. Маԥьгана иакәушь зегьы зхароу? Дзухашҭзеи Мсыгәда? Абас санхәыцуаз, ашара адәы ишаақәлалак, усгьы сзыцәомызт, сѡагыланы агараж ахь сцон. Уаҟа аихатәы шьқаԥ иҭагылоуп ма ауатка, ма аѡы... Аԥара сԥыба ианҭамгьы, Анцәа илыԥха лоуроуп, уалла исылҭоит ҳадәқьанхьча. Бгәы иаанамган имцабзха исыцраз, сзыргәаҭеиуаз былабара сахьалхәыдахаз мацароуп ҳәа. Исыздыруам иарбан ҳәааау, аха сыбзиабара, ҳәаак иахысны, даҽеа дунеик сзаартра иалагахьан.

Абри аѡыза санҭагылаз аамҭаз, ҽнак, шаанҙа аѡны сындәылҵит. Ихәшәуп, аиашазы, амѡа. Ухы-угәы уханаршҭуеит. Иара уатәнатәуеит. Ажәѡан ишагәылсуа еиԥш асар рымѡа, адгьыл ду иқәданы инагоуп уара узну умѡахәасҵа хәыҷы. Наараны унҭалоиҭ, усҟан ажәѡан иаҳа иҭшәахоит, адунеигьы еизыҵәоит, уаныѡхахалак, уара уда аҳ дамам аԥсабара. Агаҽаҟа унаԥшыр, иҵаслымха, ицәиаҵәааҙа иҵатәоуп амшын. Инкахәыцуа ажәѡан иаҵагылоуп ашьхақәа.

Ҳара ҳҳабла аҟнытә, ибдыруеит, сгараж ахьыҟаз, ақыҭа агәҭахьы укылсырц азыҳәан иҟоуп ѡ-мѡакы: уажәы амашьынақәагьы аннықәалалартә иҟарҵаз, амѡадуи ашьаҟауаа рымѡа ҳәа изышҭоу амѡахәасҵеи. Сыццакуамызт, насгьы бзиа избоит амѡа санықәу. Сҽынасхеит амѡаду ала. Уи амѡа аԥсараа ҳаԥсыжырҭақәа ирывсуеит. Ашьаҟауаѡ,

анышәынҭраҟәа имбаҙакәа давсыргьы ауеит аҧсабара бҕьы иатҵәала иҩычазар.

Ҩажәак еихысҳәаалоит. Ажәытәан иҟаз зегьы бааҧсын, икажьтәуп ҳәа мап зцәаҳкыз ируакуп, сгәанала, ирҙтәымыз ҵаск. Здунеи зыҧсахыз рызҟәа ҭып аҧшаашьаҵәҟьагьы ҳаҟәымшәо ҳалагеит. Иҧсы анҭаз иҭып шидыруаз еиҧш, изҟәа аҭыпҕьы идыруан, насгьы аҧсараа ҳгәырҕьареиҧш, агәырҩа дугьы мыцхәы иҙыраагомызт. Даҽеаҙәы имамзар ҳара иҳамоу агәырҕьара, ҳара ҳхы ахаабаауан. Даҽеаҙәгьы игәы инархьыр ҳәа ҳшәон хара иаҳҭааз агәырҩа. Уажәы, ҳагәҟәа ҵаҕахоу, ҳгәырҩа ҳаманы амҩаду ҳанылеит. Ҭынхагьы-ҭынҵгьы, баша мҩасыҩгьы, зегьы ижәдыруаз, ҳрыцҳашәшьа рҳәошәа, аҧсы анышә дамардо иалагеит амҩаҟәа рҿыкәҟәа рҿыҵәҟьа, ма рашҭа аҧынҵаҿы, ргәашә ушынҵалалак, уччаҧшь еиҟәаҵәахарц рҭахушәа. Сара сыҧҳәысызҭгьы, есышьыжь абарҵа сшаақәгылалак, анышәынҭра агәы снықәыҧшлар, быпату схы иқәуп, аха адунеихаан хшара дсоуамызт. Изхысҳәаауа, усҟак игаҙамызт, унымҩахыҵны умнеикәа, анышәынҭра узыкәымҧшуа, инаханы аҧсыжырҭақәа ҟазҵаз ажәытәәи аҧсараа.

Исгәалашәоит, аҧхынра аниасымҭазы акәын. Аҭырас камҳацызт. Аҽуаҩ дзылымсуа, аандақәа ирывҵиааны, асабеи аҧшеи амхырҭақәа ацәыхьчо, ииаҵәаҙа игылан. Уҽыжәымзар, аҭырас уахыҧшны, амҩаду аҟнытә, анышәынҭраҟәа убаҙомызт. Уаҟа анышә иамадоу сандугьы сабдугьы налаҵаны, аибашьрахьтә ахәрақәа иманы даныхынҳә, шыкәсыкгьы мҵыцкәа иҧсыз саб иашьа иоума, Мирон иаб, Аҧҭа, иара, лаж иржыз Аруҭан уҳәа, ибцәыззом, аҙәгьы схахьгьы дыҟамызт. Сбызхәыцуамызт баргьы. Амшын ахь илаҟәны, азыбжак амырффа, ишкәакәаҙа икыдын, изыкәшоз амза. Ашьхақәа иаарывҵуан, уи иахьҙарц иццакуаз амра. Ҳаиҕьхартә аҽеиҭакра ҳалымшозаргьы, ҳаҟаз ма иара ус, уажәы ҳшыҟоугьы, амала иҳамаз абни амшын, абарҭ ашьхақәа, абри ажәҩан гәыцкьа, ҳахыбаамыз, ҳангәаалак ҳаззаҕьло, асаба зынчылоу абри ҳҟыҵа мҩаду. Макьанагьы иҧшааны ҳалымгац, амаҷыыраа аныкәырцоз зҿышәтақәа ршәаҳаз аҧсараа ҳзыхьқәа.

Анышәынҭрақәа снарывсуан, амҩа аҿықәан, машьына ласык сылаԥш нақәшәеит. Акыр агхама, иҵәыбжьысма, мамзаргьы машәырк ҟалама сҳәан, уахь сҿынасхеит. Ашьҭахьтәи ашә аартуп. Хаҵак дҭаиоуп. Абасҟак шаанӡа, абраҟа, анышәынҭрақәа рааигәара даазгазеи сҳәан, иаасцәымыӷхеит. Сназхәыцит даҽеакгьы. Сара арра сахьынӡаҟаз егьаҩы рдунеи рыԥсахит, егьа нышә ҿыц ԥырҟеит аԥсараа, иҟалап, ааигәа здунеи зыԥсахыз аӡәы иҵынхацәа анышәынҭра иаҭаазар, аха асҟак шаанӡа, амра жәҩанаҿы аԥшәымара анамуц аамҭазы… Амашьына сынҭаԥшит. Инапқәа ихы иаҵаҵаны, игәы ҩарха, ҭаҳмада хачачак дҭаиоуп. Дыцәаазаап, сара дыԥсыз ҷьысшьеит. Дыԥсыз ҷьысшьеит, арахь иԥаҵақәа санынарыхәаԥш, Адица, ччараха исысит. Ԥаҵамзар избахьоузеи, егьырҭ зегьы ракәым, Гәдиса иԥаҵа мацарақәагьы убаны уаҳа иуҭахузеи, рҵыхәақәа ашәақь аҧсеиԥш, имхәаӡо, «абарҭ ирымаҿоуп» ҳәа данықәуа иааникылоит. Ари аҭаҳмада хачача иԥаҵақәа аҭыҧь атәыҩақәа реиԥш рҽеикәарҳәаны, иулакьакьарц рҭахушәа, наҟ-ааҟ иԥынҵа иавагылан. Убринахысгьы, убри аҭаҳмада даазбацыԥхьаӡа, аԥсраҿы сгылазаргьы, исзынкыломызт, ачча садыркуан урҭ аԥаҵақәа.

Сыбжьы наиқәсырган, даасырԥшит.

– Аа, ҳцоума, уажәыҵәҟьа, – иҳәан, илақәа рҟәыҷуа, дҩагылеит.

– Уабаанагеи, узуҫтада? Шаанӡа, анышәынҭрақәа рааигәара…

Атрымтрым дышьҭыԥо, ахьҭа наиԥырицан, ацәагьы далҵуа, анышәынҭрақәа рахь даанаԥшын:

– Иумбои, дсыҳәан, даазгеит, – иҳәеит днапырҟәыҷышьапырҟәыҷуа. Саанаԥшит анышәынҭрақәа рахь. Аӡәгьы дсымбеит. – Лареи сареи изаҟаразаалак акала ҳаизыҟам, ауада дахьыҩноу лааигәара сынхоит ауп. Шаҟа мааҭ уҭаху уст҃оит,амала ақыҭаҿыхаанӡа,ианаацәылашо убра ҳаҟазароуп лҳәан… – дшышьҭыԥац деиҭашьҭыԥон ашышкамсҟәа дыркызшәа.

Амҩа иавгаз ажра снахыԥан, аҭырасҟәа цкьа иаарҽены, санынаԥш, ԥҳәыск лцәаара снахьыԥшит. Илҭынхоу аӡәы инышәынҭра даҭаазар акәхап, сусс иалоузеи.

– Изаҟаразаалак акгьы сзеилымкааит. Дызусҭада ауада қьырала иԥноу, дызусҭада ақыҭа ҽыхаанӡа анышәынҭрақәа ирҭааит? – снаиазҵааит.

– Исҭоубоуп дшысзымдыруа… Унеи, уара дудыруазар. Шаанӡа, аӡәгьы ҳимбароуп лҳәан… – Аҵыхәтәантәи иажәақәа ацимҵазҭгьы, иҟаларын, дызусҭаз еилымкааӡакәа, снаивсны сцаргьы. Ашьыжь шара шаҟа ибзиаз, аҳауа шаҟа изԥыдаз ала, агәхьаагьы скуамызт ҳҵас – аӡәыр анышәынҭра дықәны дубозар, унымԥахыҵ, анышә иамадоу унаиеихырхәа, аха уизыҟала угәыргәгәаганы анышәынҭра иқәу аҭынха, зыпсы ҭоу. – Сара издыруеит аҧсуаа шәҵасқәа. Цәгьарак, маҳагьарак ҟазҵаз, аламыс зырхәамгаз, иҧсы ҭазар акәым, дыпсхьазаргьы ианашәыжьуам. Анышә иамадара даҧсам ззышәхәаз, дыҵхны дкашәыжьуеит. Сгәы иахәоит шәыдгьыл ус пату ахьақәышәҵо. Исҭоубоуп, ари аҧхәыс ԥьара акала дсуам, акгьы ҳзеилам… – даҽын аҭаҳмада ԥаҵа-кьатрацә.

Саатгылеит. Амра ашьхақәа иаарывҵын, аӡаӡа акәабара ианалага, адгьыл ахылԥа-ԥсылԥа ахылҵуан иҵаҕаӡа. Ижыда, исхамышҭи, аҧхәыс дахьықәу анышәынҭраҽы? Мирон иаб, аҧсараа зыхьӡ ҳалаҽхәо Аԥҭа. Аха Мирон иан, ԥхәыс кьаҽк, насгьы асҟак шықәса анҵы, анышәынҭра дықәло… Иганаҽы иржыз… Акгьы сзеилкаауам. Аруҭан, амаҳагьа Аруҭан. Иаасгәалашәеит уаҟа анышә дахьамардоз азыхәан изакә ҭыӡшәаз иҟаз. Хымԥада иаҳәшьцәа руаӡәк лоуп анышәынҭра иатәааз. Ауаа ианраҳауа, рашьа инышәынҭра ааигәара имнеиӡозшәа, уимоу, дрымҵәуаӡазшәа рхәоит. Ашәгьы ршәырымҵаӡеит. Маӡала анышәынҭраҽы иианы… Бара, Адица, уахь неишьас ибымаз, сара сыҟан Аруҭан даныржуаз, Мирон иаҳаҭыразы снеит. Уи иргәыбзыгра, инкылара ҳаҽын иԥызцәа. «Зегьакоуп дыҵысхуеит, саб ииаигәара дыжны!..»

— Ари иахьӡу лаж дыржитоуп, ихьааумган, дад, – иҳәеит саб. Анышәԥҟара зхы иатәаазшьодаз. Ҟьалацәақәак аарган, аԥара рыҭаны иддыржит. Аҭоубыҭ дҭамҵакәа, уапыжәк дылаҳәаны, дынҭарыжьын, анышә наиқәрыжьит. Аҧсадгьыл зыпсахуагьы аҵкыс еицәаны дыржуам. Ихы ишьапы ахьхоу еилукаартә ҵәыгәыгәыкгьы ихарсымызт. Анышәынҭра хыз-

кааудадаз. Алакәа дәахьцарҭас иҟарҵеит, гәыгәырҭас ирыман аҳәакәа. Ирласны адгьыл иалаҙыр, ирласны ашьац, аҳәира ахиаар… Уажәы сыԥшызар… Амра ашәахәакәа анакәыԥха, иԥеижь цырцыруа, ихьҙыркны Аруҭан ихьҙи ижәлеи ануп иханы ишьҭоу ахаҳә еиқәаҵәа. Анышәынҭра акәзар, раҙныла ишәны, аихатә гәара акәыршоуп, иҭбааны, даҽеаҙәы диваржуазаргьы иҭыԥ ааныжьны. Игана҆ҧы ижу, ҳакласс а҆ҧтәи апоет ажәеинраалакәа зыхьҙниԥылоз сԥыза Мирон иаб Аԥҭа инышәынҭра аҵкысгьы еиҕьны иҟаҵоуп.

Ибдыруеит, анышәынҭракәа ирыкәыршаны игылоуп аҳәарԥсарқәа. Руак ашьапы савагылоуп, сыԥшуеит. Макьанагьы схаҧы иҟоу Аруҭан иаҳәшьцәа роуп. Исгәаласыршәоит арра сцаанҙа урҭ ирзырхәалоз. Усҵәҟьа ҟарымҵар акәын. Ауаагьы акы рҳәоит, дара ртәгьы рдыруазароуп. Мгәарҭак ирыцҭшааз рашьа иԥсы иамеиканыр ауан. Ихьыз ихы ахҭниҵеит. Инышәынҭра ҵәԥанқәак накәыршаны, ларткақәак наадырхар. Аха, Адица, ибдыруеит, аԥсҭазаара усоуп ишыҟоу. Аԥсы инаихырҳәаҳәаны, абзацәа рнапы еибадыркуеит. Аруҭан иҭынхацәеи шәара шәҭынхацәеи ишәыбжьалаз ахҟа даҽеа ԥсҭбарак ахылымҵырц, Аруҭан мап ицәыркыр акәын иҭынхацәа. Ус егьиашан. Даҽеа ажәоуп, дара, аԥсы инаихырҳәаҳәаны знапқәа еибазыркыз, рхаҭақәа гәнаҳа рымоу ирымаму, рхаҭақәа рыламысқәагь ахьынҙацкьоу. Ҳагәнаҳақәа ҳаԥсы иахмырҙааua, уимоу, гәнаҳа ҳамаҙамшәоуп еимакны, аршәха ҳаибамҵо ахаҳәқәа шлышьклаҳҵаз Мсыгәда.

Аруҭан ихьҙи ижәлеи анҵаны игылаз ахаҳә агана҆ҧытәҟьа, амармалташь иалхны, ашьапгьы хаҳәла иҟаҵаны игылоуп стол ԥшьыркца хәыҷык. Аирыз, ашәҭқәа зҭагылоу аваза, аҙәыр днеины ихиҭәалошәа, аҵәцақәа аваргыланы арыжәтә… Акыр ҵхьаны еилыскааит, аҽены иара, лаж иржыз Аруҭан имширазаарын.

Лхы-л҆ҧы умбаҙо, лкасы лашьҭны, анышәынҭра зрыцкьоз аԥхәыс, лхы даաԥахан, иахьынҙаԥеихьоу гәалҭарц, амра даннахәаԥшуаз, снал҆ҧаԥшит. Сгәахы нытҙыҙаан, иаасцәымыҕхеит, цәгьарак шыҟасҵоз сақәыркызшәа. Снал҆ҧаԥшит… Анышәынҭра иқәыз бан лакәын, Адица. Башьа иишьыз,

бареи сареи ҳразҟыдара зыхҟьаз, Аруҭан инышәынҭра дықәын, ақыҵа иалырцаз, шәара илыхшаз мап зцәышәкыз аԥҳәыс ламысда…

* * *

Уажәраанӡа ибасҳәон, сгәы ахәра хәрыбԓьыцс иакәиҵарц, ахьча-ҭаҳмада исеиҳәақәоз. Даҽеакгьы бзанысҵап.

Ҳаҟоуп ашьха. Санылбаалак иҟасҵаша ӡбаны салгахьеит. Шьхабжаҳәын ашыла, аџьыка уҳәа, афатә рыманы иҩеит ҳанышьхнылоз аҭыԥ ҳзыргыланы ихынҳәыз. Аԥсара ажәабжьс иҟоу, ацәгьеи абзиеи ишрылацәажәоз, ҳәарада, иаацәырыргеит шәара шәыӡбахә. Сгыланы сцар, схы сраргамар ҳәа сшәеит. Исмаҳаӡозшәа стәан.

– Сгәы далоуп Арсана. Дзеиԥш хаҵа бзиоузеи, ԥсышьацәгьа лоуртә, зылахь ада ԥылҵәаз, – иҳәеит аӡәы баб изы.

– Иԥәақәра сцаait иҷкәын, Баӡ. Уи иеиԥш зеиԥшу ахацәарԥар ыҟанаҵ, иӡуам аԥсараа ҳаламыс.

– Лыԥҳа иҟалҵаз шԥоубои?! Лан мап лцәылкит, ашҭа дҭылцеит.

– Уи иашаны иҟалҵеит. Дахьиашам, аҽенытәҟьа, иаалырҟьаны хаҵа дахьцазоуп.

Арҭ ажәақәа ансаҳа, сгәы иаахәеит. Аха уи ишьҭахь егьырҭ инацырҵаз…

– Иџьасшьо, дмазеины дгылазма Маџьгана?

– Дзимгарыз, ахаҵеиба, қәрала аумаӡа деиҳабны, лара аԥшӡара дыкны даго. Аеҵәа кыдшәаны икәа иҭамшәеи.

– Уааӡагьы аигәаԥхеибашьара рыбжьазар акәхарын.

– Аигәаԥхеибашьара акәу… Ҳа-ҳа-ҳа! Лан длыԥҳазар… Ан лкалҭ аԥҳа илҽацәхоит…

Сара даасҽаԥшит Гәдиса. Ирҳәақәоз имаҳаӡозшәа ҟаиҵеит. Ражәа рҽасырхьит, мамзаргьы сгыланы сцеит ҳәа басҳәар бызжьеит. Стәан бысзымдырӡозшәа. Быхьчашьа сымамызт. Ҳамаӡа – бареи сареи хыбрак аҵаҟа ашьыжь ша-ра ҳшеицаԥылахьоу – жәдыруандаз, егьа шәҳәарын сгәахәт.

– Исзеилымкааua, Аруҭани лареи анеидырбала, ианаргамаха, дықәҵны дзымцазеи? – ҽаазиҵит аӡәы.

Сеигәырҕьеит ацәажәара Мсыгәда лышҟа иахьиеигаз.

– Лара дыҚәҵны дзымцазааит, аха иара, Аруҵан дигарауаз ԥхәысс, дцандаз диманы… Иахьагьы иԥсы ҭазаарын.

– Иҟалаз аиаша аҳәгьы издыруам. Ауаԓы иҚәыҳбара мариоуп, иеилкаароуп ицәгьоу, – ҿааиҵит Гәдиса. Дантәоугьы дангылоугьы импыҵимыжьуаз илабашьа адгьыл иналаиҚшеит. – Сара исҳәо убриоуп, иҟалаз, аԥсараа иҳахьыз акыр ҳархәыцроуп. Мсыгәда дыҚәырцеит, Аруҵан дыршьит, аха иаанхаз? Ҳара ҳхаҵаҚәа ламысдарак ҟаҳҵахьазар, ма цәгьара ҳгәы иҵазар… Ашьха, ишыжәдыруа ус ыҟам, ҳтәоуп, ҳцәажәоит. Ажәабжьк шәасҳәоит. Хацәа бзиаҚәак зегьрыла ҳуаа бзиаҚәоуп, зегьрыла ҳуаа ԥсыцкьаҚәоуп ҳәа зхы зыԥхьаҳоз, ԥхәыс-ласык ишакәым лхы шымԓаԥылгоз дақәыркызаап. Лымахцәа данкны, абри аԥхәыс-ласы ҳлырԥхашьеит, ауаатәыԓса ҳцәа ԥылҿит, дахьурхәыроуп ҳәа днаргазаап ҳазшаз иҿы. Ишԥаҟаиҵоз, ҳазшаз? Зхаҵа дзыԥсахыз, аламысдара ҟазҵаз, ишлыхәҵоу длызныҟәароуп, дахьирхәыроуп. Аха аԥхәыс лымахцә данкны дназгазгьы закә уааy ибоит, рыҵԓаҚәа идыруеит. «Шәарҭ шәахьтә аҳәы, гәнаҳара ҟазымҵац, ахаҳә аашьҭыхны илгәыдиҵааит! » – иҳәеит. Аҳәгьы ахаҳә изышьҭымхит, измыршәит. Гәнаҳарала дҵәуп ҳәа инаргаз аԥхәыс наҟ иналпырҵит. РыԓныҟаҚәа ицеит, иҳәеит. Ари аԥсҭазааразҿы, сара ахшыԓ шәсырҵом, зыламыс ззеиҚәырхаз, ижәдыруама ирзутәу? РбаҟаҚәа ргылатәуп.

* * *

Абарҭҟәа сгәалашәоит, срызхәыцуеит, зны лгәаҕ хышхыҵәаны инасыжәло, ҿазны, ишыстахҳам, рыцҳашьарак сгәаҵаҿы иҳәыцымыцуеит. Лара лхы-лҿы ҭаҳәҳәаны, лыҵкы еиҚәаҵәа асаара ишьҭасуа, ҳаскьынҚәак нытҵхуа, анышә неихырԥхьо, лнапҟәа нықәылшьуелт, гәлымҵәахк анышә дамадоушәа, дыҚәуп анышәынҵра.

Сцарц сышьҭахьҟа саахынҳәит. Уаҳа ишԥаҟасҵо? Лара лзыҳәан сгәы иҵоу сызлаҳәом, лцәыԥхашьара агәхьаа скым, уи саиааип, аха ҳәашьас иамоузеи араҟа, анышәынҵраҿы?! Имашьына мҵадырсыр ҳәа дшәозшәа, иҿадырҟәыҟәла дгылан аҭаҳмада ԥаҵа-кьатрацә.

– Уара аратәума? – днасазҵааит. Даазгазгьы лара улеиԥшуп ҳәа аанаго сыблақәа ҵырхәны снаихәаԥшит. Мсыгәда лзыҳәан исыцралаз агәаҕ, акыр ихаразшәа, иара иахь иниазгеит.

– Уара уеиԥш иҟоу роуп ауаа ахҟа рыбжьазҵо!

Иарбану думаны узааз? Шәѡыԥьегьы шәшьапқәа шәыҵаԥыҵәҵәазар акәын! – сҳәеит.

Днеиԥьит, иҵегьы дхачачаха.

– Сара дсыздыруам араҟа ижу дызусҭоу. Иаазгаз аԥҳәысгьы цқьа дсыздыруам. Аԥара сылҭоит, даазгоит, дызгоит…

– Акырынтә дааганы дугахьоу?

– Анышәынҵтра зегьы зны шаанӡа, зны уахынла ислырҟаҵеит. Амашьына ашьҭахь дынҵатәоит, дцәажәаӡом. Лылабжышқәа анаауагьы, шьҭыбжьык лыхәылшәом. Дҵәуоит ҽымҭ, аӡәы иаҳар ҳәа дшәошәа. Дбашьоума уаҟа ижу сҳәан, ҽылымҵӡеит, дыбхаҵазма сҳәан, ажәак лымҳәеит.

– Бзиабаѡыс длыман. Дылхыршьааит. Уҽырҭынч! – сҳәеит сыԥсахы еилало.

– Аиаша уасҳәап, ари аѡыза абзиабара!.. Абас бзиа сызбо аԥҳәыс сылхыршьаар, ԥьанаҭ сцазшәа збон. Лыкәра шмаҷымгьы, уажәгьы ԥшӡак лоуп. Амашьына ашьҭахь дахьҭатәоу, сшыҭаҳмадоугьы, сызқәа чыхә-чыхәуеит, – иҳәан, алакәымҳа лабыҵә ѡакәа иреиԥшха, ихаԥыц ҭарԥшарқәа аарԥшуа, дааԥышәырччеит.

– Унапы аалыхьшьы, мап лҳәар ҳәа умшәан!

– Шаҟа гәаҭла уҭәузеи…

– Гәаҭла сҭәу, сгәы ахәра ану!..

– Ахаҵа иаҭәам усеиԥш аԥҳәыс лыхцәажәара. Аԥсуаа шәакәӡами изҳәо ала бзиа аԥҳәыс илеишуам ҳәа?

– Ари дыԥҳәысӡам, дыҷьнышуп.

– Илхыршьааз уара дуабызма, мамзаргьы дуашьоу? – илабыҵә хаԥыцқәа збар ҳәа дшәозшәа, инеихаирԥсит иқьышә кыҷқәа. Исҳәарц егьаасыгымхеит, сқьышә иаақәыххит: «Уара иабоудыруеи, абни, анышәынҵтра иқәу аԥҳәыс сара данаасҧылалаҟ, сзымцәажәо сыбз шсыхәлашәоз, сан лаҟара пату шлықәысҵоз. Абни лыԥҳа лызхәыцралоуп адәы сшықәу!» Исҳәаҽеит имҳәакәа. Иаасгәалашәеит зны саб иихәаз.

«Иҟам, шәанаԥьалбеит, адунеи аҿы қытак, Аԥсара еиԥш, аԥныши амаалықьи ахьеиваржуа, диашан Мирон, иаб дыҵхны даҽеаԥьара дижыр акәын». Иганаҿы Аруҭан дахьжу азымхошәа, лара, Мсыгәдагьы дааны... О, Адица, ианԥслак аԥныши амаалықьи ахьеиваржуа акәым ихьаау, рыԥсы ҭаны адәы иахьынӡақәу урт ангәыдеибакыло ауп уаҩы изымчҳауа.

– Дахьаазгаз азыҳәан аԥара лымсхӡом. Иаҳагьы пату лықәысҵалоит, – ҿааиҭит ашофер хачача. – Егьа дыԥшӡан... Сҭакәажә лҿы днаганы, абасоуп ишаҭаху абзиабара ҳәа, еибасырдырроуп. Саргьы аԥҳацәа сымоуп, смаҭацәа... Ари аҩыза абзиабара... Илхыҵуазеишь?

– Илхыҵуеит 47 шықәсеи хымзи хымши, – сҳәеит хәамгашьарала иҭәны сажәақәа. Сцарц сҭахын, мчык сааннакылон. Мчык акәым, гәагк сҳәар иаҳа ииашахап. Хымзи хымши ҳәа исзымдырӡақәоз наԥысшьит. Аха илхыҵҵәкьоз, ибдыруеит, ииашаны исгәалашәеит. Сымчи сыхшыҩи, аԥсараа аӡәырҩы реиԥш усгьы аицныкәара рцәымгуп. Схы сызнымкылазт, убриала сшьа зуазшәа, инеиқәырццакны рҿаасырхеит.

– Иуасҳәап иҵегьы лбиографиа? 1939 шықәсазы хаҵа дцеит. Усҟан аинститут дҭан. Хаҵа дцеит иаалыркьаны. Убасҵәкьа ҟалҵеит лыԥхагьы. Урҭ ирԥырхагоу шьацәгьак рылоуп. Дзыццаз Арсана ихьӡуп, лара латцкыс акыр деиҳабуп.

– Иԥсы ҭоума?

– Динвалидуп. Аҩны дтәоуп. Иҵегьы уасҳәарыма? 1940 шықәсазы аԥа длыхшеит. Уажәы уи абахҭа дҭакуп. Лыбзиабаҩ дишьит. 1943 шықәса, сентиабр 6 рзы длыхшеит аԥҳа, илыхьӡуп Адица. Уаҳа? Ларгьы уаргьы даҽазны абрахь шәанаа, шәшьапқәа шәмыхәо ишәыцрахар ҟалоит. Еилукаама?!

– Аԥсараа шәшыкәибахуаз здыруазҭгьы, шәқыҵа инахараны савсуан.

– Ҳақәибахуоу, ҳаиқәзырхо акы ахьчаразы ашьа каҳҭәауоу, уара усс алам. Уара иаҳагьы иузеиҕьӡами, аа, дугоит, дааугоит, аԥара урҳауеит. Уалачала ҳрыцҳара,– сҳәеит, исгәалашәеит аԥсараа ҳаԥсадгьыл ахьчара азыҳәан аҟараҵәкьа ҳаламыс ахьчаразы ашьа каҳҭәахьеит ҳәа саб иихәахьаз.

– Уара ма гәала дуҳҳак умоуп, џьоукы угәы ндырхан, изыхҭнуҟьара дуздыруам, мамзаргьы гәаҕла уҭәноуп ушиз, – иҳәан, наҟ дынхьаҳәит аҭаҳмада ԥаҵа-кьатрацә. – Иуасҳәан иумаҳаит. Уаҳа аԥара лымсхҳом. Сгәы иаанагомызт асеиԥш абзиабара ыҟоуп ҳәа. – Изеиҳәоз сара сакәҳамшәа, наҟ дыԥшуа даҽын. Аҽы иазымииааиз акәадыр дасуан ҳәа, ари дзыхсырҟьозеи ҳәа сгәы сааҭахәыцит. Саҭаимҵарц, ажәа ҟәандақәак аниасҳәа, игәы аахьаԥссан:

– Аҟәа, Красни мост азааигәараҵәҟьа сынхоит. Ацҳа аҟнытә иубарҭоуп ҳаѡны. Басла ихыԛәгылоуп. Агәылацәа унаразҵаар, лара лзыҳәан шаҟа абзиарақәа уарҳәо уаҳап, – иҳәеит зҭынха бзиак дзыхьчо ибжьы ихаҵаны. Саргьы сыѡныҵҟа иҽыханы иҟаз аџьныш-қачаа иҽеиҵәахит, амра аҽаԥхар аҽшаҵәахуеиԥш ацәыслампыр.

Усҟан Аԥсара сыкәымҵыцызт, аԥшаара саламгацызт бареи сареи ҳанасыԥ иаԥышькласуаз аԥашәқәа. Схахьы иҟамызт, Мсыгәда дахьынхо ҳәа аԥаҵа-кьатрацә исеиҳәаз џьара исыхәап, исҭаххап ҳәа.

– Ари аѡыза абзиабара, ари аѡыза! Ашәҟәқәа рҽы саԥхьахьан акәымзар, аԥсҭазаараҽы исымбацызт, – ихазы иҳәозшәа даҽын ашофер. – Ауада дахьыѡноу шҭа хәыҷык амоуп. Абнаҟа иааганы илыргылеит анышәынҭра иакәлыршаз аихатә гәара, агәашә. Раҙныла ицырцыруа илшәит. Изакәызеи бара ҳгәыла иҟалҵо ҳәа слазҵааит сҭакәажә. Издыруазеи, слазҵаан, дыхәмарны илҳәоу, снышәынҭра хыскаауеит ҳәа салҳәеит. Ҳахыччеит. Ҩынла аус луеит, уахынла аѡны дҙахуеит, иаалырҳауа бзиа илбоз инышәынҭра инахҭнылҵоит. Дыԥсижьҭеигьы…

– Дыршьижьҭеи, – еиҭасҳәеит. – Данҵакыз дҭахазҵгьы… – наҟ иацсымҵаҙеит, аха исҳәарц исҭахыз бхала ибдырп.

– Данҵакыз уҳәоу? Данԥсы ариаҟара ҟазҵо, иԥсы ҭаны, абахҭа данҵакыз, лара данизыԥшыз… Ажәытәан акәын абзиабара аныҟаз рҳәахуеит…

– Мышкгьы дизыԥшымызт… – сҳәеит. Усҟан, абас анысҳәаз, Адица, исҳәеит ус, џьара акала Мсыгәда дласырҟәырц, лцәа ԥысҽырц. Иабаздыруаз, ииашаҵәҟьаны ишысҽашәаз. Мап, исҽашәаҵәҟьаны акәҙам ишысҳәаз. Ус, аихшьаала ҟаҵаны

акы сазкылымсыцызтоуп. Амала снаԥшны иахьызбоз, азхәыцра салагахьан… Рыԥшшәы шырхаҳахьазгьы, инахараны уаԥхьартә иҩежьҙа иуҽаԥхон, амармалташь еиқәатцәа ҭаԥҟаны Аԥҵа ибарелиеф атцаҟа ианыз ацифрақәа. Урҭ ацифрақәа, нас ихьҙ ижәла ирҿыцит, ишәит иҷкәын Мирон. Ирҿыцит Аруҵан уаҟаданырж. Аԥсараа иргәалаиршәеит уаҟа ижудызуст̌оу, дара рнапала анышә дшамардаз, дара ишдыргылаз ихьҙи ижәлеи зну ахаҳә. Уажәы ишәхашҵма, иважәжуа дызуст̌ада?! Убарҭ ацифрақәа сышрыхәаԥшуаз… Ианбыкәу, данбаҭахеи Аԥҵа? Абан иахьану 1939 шықәсазы. Убри ашықәсаноуп аԥсараа ҳкасса рҳәны ҳусҳәарҭа анырыблыз. Урҭ аҩба шықәсыла ианеизааигәаха… Сзызхәыцлак бара иахьбыдыскыло аҟнытә… Хаҵа данбацеи Адица лан, Мсыгәда? Уигьы убри ашықәсан. Ԥхынрак азыҳәан, акы, аԥсараа рҳәны, амца ацрарҵеит ҳусҳәарҭа, ҩба, ашьха дахьцаз дҭахеит Аԥҵа, хԥа, Аруҵан абахҵа дҭаркит, ԥшьба, хаҵа дцеит Мсыгәда. Абарҭ ахҭысқәа зегьы еидҳәалоушь ԥьара акала? Ииашаҵәҟьаны машәырла дҭахоушь Аԥҵа? Исгәаласыршәеит ахьча Гәдиса уи иҵахашьа шыҟалаз ҳәа исеиҳәаз. Ашьха иҟан. Аколнхара аԥсаса ирыцын. Ҽнак асыԥса иқәлеит аԥсаса. Аҿны амра ғәғәаны иасхьан, итҟәацыр ҟалон асыԥса. Аколнхара аферма, ажәлар рмал…

Ишырымуаз, умцан, машәыр ҟалоит ҳәа шизҿырҵуаз, асыԥса дықәлеит Аԥҵа…

– Мчыбжьык аԥшаара иаҿын аԥсыбаҩ…

– Дшахыршьаауа лдыруазаргьы илуам, даҭаауеит анышәынҵра. – Ихазы акы аҙбара даҿын аҵаҳмада ԥаҵа-кьатрацә. – Иҟалоит, дҭаркаанҙа, ианқәыԥшқәаз бзиа еибабозҭгьы, иҟалоит, ааҙаб цәгьа ихыганы даныхынҳә, дры-цҳалшьаны…

– Лара бзиа сылбеит ааҙаб ахьысхызгаз азыҳәан, сара бзиа дызбеит лгәаҵа иахьнеиз азыҳәан сгәаҟрақәа! – сара стәала еиҵасҳәеит зны, ибгәалашәозар, ҳкыҵан инеиз атеатр аҟны ақтиор еиқәатцәа цәымҟырк иҳәоны исаҳахьаз ажәақәа. Избон ашофер иԥшышьа. Ушқәыԥшыз ибажәхеит угәи-угәаҵәеи. Уара ухы-ухыҩ иазеилымкааУ акы ыҟоуп араҟа. Ииҵаху игәы иаанагалааит, сара уи иаха сымам уажәы.

Аԥсаҭла ашьапы саадҭит. Дхынхәны дызлаауаз амҩахәасҭа снангылеит. Сыԥхашьазшәа, ма сшәазшәа иарбану сара сызцара! Сылбааит, дыԥхашьааит, дыкәҭааит лара. Исԥырҭшәа, ихҽшәа иҟаз гәаҕ-шьоурак еиҭа исзыхынхәит. Ашыкәс акәым, амзагьы сгәалашәоит. Жәиԥшь шыкәса сырҭагылан. Абри аԥхәыс лыхәаԥшра салагеит адунеи иқәу анацәа зегьы дреиҕьны, зегь раҵкыс дҟәышны, зегь раҵкыс аламыс лыманы. Дарбан ану лара илыхшаз дзыхшахьоу. Сылжьон. Лажәақәа мцын, лыччаԥшь мцын. Лхаҵа имацара иакәҙам илыԥсахыз. Сылнаԥхеит саргьы. Скәаҳаны днасхысны дцеит. Иарбану сара сзылцәыԥхашьара. Аиаша ҟалҵеит Адица. Сара бсаным, сыбла бҽабмырбан ҳәа лалхәеит. Уажәраанҙагьы сҽыԥхьакны сышԥагылеи. Лымҩа саԥгылан. Ажәак аалхәар, сгәаҵа иааҭоу зегьы аҽаасырхап. Абас сгәы сынҵахәыцуа, сгылан сыԥшуан анышәынҵрахь, кәашарҵа ҭыԥк еиԥш иԥхьаҙауа. Сыгра аусымдырхуа. Ԥхашьараха ианаасыслак, сыбжьы насыхәлашәоит, зышьшьырак сынҵаакәкәала сагоит. Аха знык иара аҵкыс саниааи, иреицәоу ацәгьацәыԥхамшьа сиҩызахоит. Убас сҟаларoуп уажәы.

Дсывсны ада цашьа лымаҙам. Исуалуп, исыхәҭоуп. Адицеи сареи ҳзыхәан мацара акәҙам. Аԥсараа зегьы иаҳуалуп Аԥҵа инышәынҵра ахьчара. Ҳара ҳзыхәан иԥшьоу ҭыԥуп. Ҳарҵаҩцәа ҳаԥхьа иргыланы, ашкол аҽынтә ҳааны, шаҟантә игәы ашәҭқәа ыкәаҳҵахьоузеи! Аруҭан дахьиваржыз азмырхакәа, уажәы лара, Мсыгәда лхаҵагьы…

Сҙара ҭарс, дымҩахымҵкәа дызсывымсуа лымҩа саԥырагылоуп. Амра ашьхақәа иҩархыкны икыдлахьан. Аҙаҙа карбаны иалгахьан. Аҳауа иалаҙхьан, адгьыл иахылҵуаз ахылҩа-ԥсылҩа.

Анышәынҵра иакәыршаз аихатә гәарарында агәашә ҽан. Дынҵытҵит. Аҙәыр ааигәара днеиуазшәа, абарқәам нҽалҵан, ацаԥха налыркит. Иласҳәақәаша… Сымцәажәар иаҳа еиҕьзар? Исымҵәахып сыблақәа. Дырхыԥшылааит. Ирхылбаалап дзыԥсоу – ацәымҕра, ахәамгашьара. Сгылан, сгылашьала илырдыруа – Аԥсара дыкәызцаз среиуоуп саргьы. Данынасывсуа слыкәыжьцәап. Дааиуан лыҵкы

еиқәатцәа шьҭассы, лхы рҟәны. Сааигәара дааиааиҙа сгәалымҭаҙеит. Лхы дааѡахан, днасҽаԥшит. Иаасыҵбаз зегьы нхыбгалеит. Саҭабымҵан, Адица, сыԥсықәара, бгәы ишалсуа здыруеит, убри лакәын сыздумкылацыз бҳәашт, аха ишԥазури… Сара сыбла иаахгылеит, снархыԥшылеит… бара быблақәа. Бара бакәын саԥхьа игылаз, бара бакәын исыхәаԥшуаз. Уажәы, абарҭ ажәақәа аныбзызыѡуа, цқьа сазхәыцны исгәаласыршәоит. Усшәақәа избазар? Мап. Иҵбаа-ҷбааҙа, ианухәаԥшуа иҵышеи-шеиааua, рҵыхәақәа рҽы рҽааидхало, агызмалреи аҳалалреи рхыҳәҳәыла, зны рҽеуцәырҙарц рҭахушәа, рҽеыҵәахуа, нас аԥҵа иацәцаз амреиԥш еиҭаацәырҵуа, уажәы избама быблақәа. Урҭ ракәын исыхәаԥшуаз. Иахьырҳәогьы смаҳац, ани ԥҳаи ракәым, еициз аиҳәашьцәагьы убас рыблақәа еиԥшны. Мсыгәдеи бареи шәеидкыланы шәыҵбахә алацәажәара… Еидкылашьас ирымоузеи аџьныши амаалықьи. Аха, Адица, саазқәылаз даҽеакалагьы ахәыцра салагеит. Иҟазар акәхарын аамҭак, аџьныш зегьрыла даныџьнышыз, амаалыкь зегьрыла данԥсыцкьаз. Амѡа хара иахьынҙакәыз… Зны дмаалыкьны иҽеыҟаимҵар, адыд-мацәыс дашьуан аџьныш, амаалыкыгьы зны дыџьнышымхар, иҵаԥҵәон аҵларкәыкә иаҷаҟәаз ацҳа. Уажәы, Адица анышәынтраҷы данызбаз аахыс шыкәсык егьаагымхо ианҵы, исзымдырқәоз акыр анеилыскаақәа, сахьхәны сыҟоуп, усҟан лакҵа хаак дахьҭасмырԥшыз. Сыбла даахгылоит: деиқәара-еиҵараха, ашьшьыҳәа саԥхьа дниасит. Лныҟәашәа убас иҟан, игылаз ауаѡы, ашәҭ икызма, ишьҭахь иавакызма аиха, лара лзыҳәан зегьа какәын. Дсывсны дцоит сҳәоны, даатгылеит. Даахьаҳәит. Адица, уи аԥҳәыс лыблақәа ирхысымбаалеит ахьхәра, илыхьыз, лшьаҷахьымҙг азыҳәан аԥхашьара. Иҟаҵатәыз, ԥсыхәа змамыз акы ҟазҵаз ауаѡы иԥшышьа лыман.

– Ԥҳәыс улыхшазар, – лажәақәа ҭышәынтәаланы, дмыццакыкәа ҷаалҵит, – исанажь, нан…

– Аԥҳәыс слыхшеит, аха сара сзыхшаз… – сажәақәа еилаԥаҭеит. Лара инацылҵеит: – Сыԥҳаи уареи шәеинасыԥхар сара ишызбоз, Анцәа сибааит. Исыхьыз шәаргьы шәысзаҵлеит.. Уара иухароуп…

– Ишԥа?! Сара исхараны… – сыԥсы ааины сыхәда икылахеит.

– Усҟангьы иузеилымкааит, уажәгьы иузеилымкаац. Сылахьыцәгьара сзымхозшәа… Иухароу шыҟоугьы, насыԥ бзиа Анцәа иуиҭааит, – ажәѡан днаҵаԥшит, шәыѡны саннеилак ишыҟалҵалоз еиԥш, ухаҵкы-уԥсаҵкы ҳәа лнапы аалыргьежьын, лхы днас-насит. Амашьынахь лҷыналхеит. Аҳкәажәк лыматҵ иуазшәа дхырхәа-хырхәо, ашә налзааиртит аҭаҳмада ԥаҵа-кьатрацә. Ашьҭыбжь ныҵабеит, ицеит ақыҭа мѡа ианыршәланы амашьына, сара сахьгылаз, иахьаанага сзымдырӡо, слымҳа инҭаѡит исабҳәалоз ажәак – аегоист. Азхәыцра сналагеит раԥхьаӡа иансабҳәаз.

– Уара уда даҽеаӡәы даасыхәаԥшыр,иаразнак уеилашәоит. Уи иаанагозеи? Уегоиступ.

– Дызбыхәаԥшрызеи?!

– Дсыхәаԥшыр… Сиццар?

– Бзиа дбаны биццар, иҟастҵарызеи, саргьы даҽеаӡәы даазгап, аха мчыла банига…

– Мчыла аӡәгьы сизгом.

– Бзимгозеи! Ажәытәан ауапа шәнылархәон, аҽыхәда шәныԛәыркуан. Уажәы иаҳагьы имариахеит. Амашьына шәынҭадыртәоит, шәааалгеит. Уахыкоуп, нас уаҟа шәаанхоит.

– Уахык акәым, шыԛәсык сыѡнакны симазаргьы, исҵахым иҷы саангылом.

– Иббома ибҳәаз?! Бхала бшьапы ашьацхәа иаҷабыршәеит. Бара биегоистказами? Бзиа бибозар иара, игәы ибмырхьырц азыхәан, бхы бхаршҭны…

Усҟан, Адица, бареи сареи ҳаԥын иахьымкьысцызт аҵаа хьшәашәа. Агәра ганы сыҟан, сара бшызбо еиԥшҵәкьа, баргьы убас быҟоуп ҳәа сара сзы. Уи иаанагозеи? Баргьы, сара сеиԥш, ибцәыӡхьан ахақәиҵра. Бахьынӡаздыруаз… Анцәа иумҳәан ииашахо сан лажәақәа: «Уаҳа дзеиԥшрахоз Мсыгәда лыԥха!» Ибҳәақәози, иҟабҵази…

Ибҳәақәози ашьҭахь иҟабҵази еидкыланы сышрызхәыцуаз, даасгәалашәеит ҳҟыҭаҷы Ахеивҟьа ҳәа хьыӡшьарас изырҭаз ақьачақь.

Аԥсара санықәҵуаз, ибасымҳәеи, сарҭмаҟ сызкәа икыдҵа, акаҵкәыр иҭартәаны Дамшә, ҳқыҭа агәахьы скылсит. Аусҳәарҭа ашҭаҷы быргцәакәак, ҷарацәакәак тәоуп, алаф рҳәоит, иччоит ихәмаруеит. Абасҟак изыргәыргьозеи ҳәа рааигәа снеизар, Ахеивҟьа рыгәҭа дгылоуп. Днапырхаха шьапырхахоит. Зны ажәѡан ахь ирԥшуеит зегьы, даҽазны шәеихырхәала ҳәа реиҳәарц иҭахушәа, инахәаирԥшуеит изыкәтәоу, изыкәгылоу адгьыл. Иреиҳәо саҳаанҙа, аччаԥшь насҷыкәлеит. Инхара-инҵыра сзымдыруандаз. Нхаѡык ишьҭахь дгылаҙам. Иԥсаса, ишьамаҟа… Хык иҭиргьы уаѡԥсҵас иҽееилеимҳәои, аха, иаҵоу сыздыруам, иреицәоу ананамга иеиԥш ауп дшеилаҳәоу. Алакәа ицрыхозшәа, акалҭкәа хьыжәкәыжәуп, иқәыршә-ҵаршәуп, кәрыжәаа ирыкәлоу икәымжәы, ишьаргәацәкәа ашәарҭлеиқәа рыкәыршоуп, алымҳакәа ҷахыҵәҵәоуп амра иабылхьоу ихҭарԥа. Ихыҵуазеи, саб иаҵкысгьы деиҵбуп, арахь аԥсараа зегьы дреиҳабушәа, ижакьакәа аушьҭны, ихахәы ихәда иҭассы, дпапу ҷьушьап, Гәдиса дааиԥыларгьы, ушԥаҟоу, дад, Гәдиса иҳәоит. Исхашҭуам зны ииҳәоз: «Ауаѡы иԥшреи-исахьеи ииҳәои еинаалозароуп». Иԥшра-исахьа ҳәа дызҷыз иҽееилаҳәашьа акәын. Санаарыдгыла, инапы илахь иаԥыракуа:

– Шәиԥыл, шәиԥыл, шәиеигәыргьа, даҽа бзамыҟәк дшәыцлеит, – иҳәеит. Сгәаар еицәастәуан. Исыхирччаз снарылаччеит. Иара иажәа инаците ит. – Адунеи зегьы нарҳәыаарҳәноуп, дадраа, ишыҟоу. Шәарҭ аԥсараагьы, шәыхшыѡқәа аарҳәноуп шәхы ишҭоу.

– Уара узусҭада, ирылантәааз, аԥсаратәҙами? – иныбжьаиршәит аҙәы.

– Умыццакын. Ашьауардыни аҟәараани еиѡызцәашәтәуеит. Ибзиоуп, саргьы уахь сшәылаз. Зашхәа уҵоу иашәа уҳәароуп. Атҳ ҳара ҳзыҳәан имшы каҷҷароуп, амш – ҵхы лашьцароуп. О, сара, сараҙәк, зхы атып иқәны иишаз… Уи сҳәаргьы, шәара шәымацара шәоума, иара, аԥсабара азакәанқәагьы нарҳәыаарҳәноуп ишыҟоу.

Аҙәы исымашәкуама ҳәа дааҳалаԥшит. Имак ухаҵазар, убас еиԥш иҟоу хьҙыртәрак аҳәааирхап, уара уакәым, умаҵцәагьы ирхымҵуа. Ақтиорцәа реиԥш инапқәа ѡышьҭихит:

– О, хыхь иқәтәоу, иаҳхыччаз! Уналбааԥшны абарҭ, иумҭатәоу абзамыҟәқәа, исызраҳәа, сара сакәым, дара рхаҭақәа рхы шеивҟьо, зегьы нарҳәы-аарҳәны ишырбо, иантҵәуатәу ишыччо, ианыччатәу ишҭәуоу. Цәгьарас иршьо – шыбзиоу, бзиарас иршьо – шыцәгьоу.

– Иҟаҳҭазеи ҳара гәаҟқәа? Хабжь иаԥхьа хабжь уаѡы изхәом.

– Сароу? Сара Анцәа сааишьҭит шәыхшыѡ аҭра иҭасыртәарц. Аа, абри уара, – инапы наиқәикит, уԥҵәазар уеиԥишьуеит ззырҳәо абз зҿоу, хшыѡлагьы аҳәы ишьҭахь идмыргыло быргк. Абырг ибла аԥыцьгьы мҵысит. Ихы дақәгәыҕуан, иҵѡа цқьан. – Аԥсараа иҳаиҩьқәоу дреиуоуп абри, усами?

– Усоуп ишаадыруа…

– Жәаха ҽенак акампаниаҿы ҳантәаз, ҭамадас иҳамаз, слымҳақәа кыдҵаны сизыҳырѡуан, уара уныҳәаҿа аниклак ииҳәарызеишь ҳәа. Иажәа иналаиҵеит аԥь еиԥш уҩҩәоуп, абахәаԥшь уаѡызоуп ҳәа.

– Ииашоуп, ахацәа ҭҩҩәақәа усоуп ишырзаҳҳәо…

– Уара утәала уирҽхәеит ус уазҳәаз? Иажәақәа хәшаха игәы иныкәлеит иаргьы. Иԥаҳҟап аԥьҵлақәа жәаба. Убри аҟараҵәҟьа ԥаҳҟап алтҵлақәеи ашәкәеи. Иаабап иҵыкка иҵацәу хыԥхьаҳарала иахьеиҳау. Аԥь аҟара зыѡнытҵҟа ҭацәу ҵла ыҟаҳам. Иуеиҳәаздҭгьы ашәҵла уеиԥшуп ҳәа, ашьа улаҳам, узхарамфоуп ҳәа уеиҳәазшәа угәаап. Ашәҵла аԥшшәы убас иҟоуп.

– Абахәаԥшь? Уи иахьзеи? – Аҵкыс еицәоуп. Абахәаԥшь уаѡызоуп, шәышықәса убас инаугҳааит иҳәахит. Асаршьҭра иҵысуа, аарла инеиуа аѡарҳы нымѡахганы, абахә ашҟа аҿылархеи, иарбану иаҳа иҩҩәоу убап. Убахә рбганы илканажьуеит. Иаҳәишь аԥсаратәык аѡарҳы уаѡызоуп ҳәа, ухы ԥҿены улкаижьуеит. – Еиҵа инапқәа ажәѡан ахь иѡышьҭихит. Датҵаԥшуан ԥыҵраамҭак, аҳәы диацәажәозшәа гәаныла. – О, сара, сараҳәк, аԥсараа снарылкааны, схы аҵып иҵартәаны сзушазеи?! – Ҳаргьы, аччара иахашәалаз, ԥыҵѡык уахь ҳшынаԥшуаз, ажәѡан аҵан, ашьхақәа иѡархыкны, ҳалаԥш

нақәшәеит ашьауардын. Ихәыҷзаны, ҷынҷак иаҡараны ажәѡан ҭамҭамра инаҭазит. Иаҳцәызит шаҳҳәоз, иаҳа-иаҳа иазҳауа, зны ҳәыҳәк иаҡарахо, нас апҡа еиԥшхо, даҽа ԥсаатәк салашәмырѡашьан аҳәозшәа, ххаҷыҭаҡьа иаҳхагьежьит. ҳаршанхеит, ҳалаԥш адхалеит. Аҕба ус изхызсаларым амшын, уи шаҡа аҽырҭынч, мыцхәы аҽемырҭысзо, ишаҭаз иараҙәзаҭәык аҳас измаз ажәѡан.

– Ахеивҡьагьы иблақәа аарҳәшәа, ашьауардын дышнахәаԥшыз, дҷаҳахазшәа, ажәак ихәлымшәо даанхеит азнык азыҳәан, нас аҷааирхеит:

– Шәыԥшы, шәыԥшы, о, шәарҵ, зыхшыѡ аарҳәны иҭоу аԥсараа! Шәаҭашьыцуеит, шәыхшыѡ мҭанарсит, шәгәы ҭнагеит ашьауардын?

– Иашоуп!

– Узҭамшьыцшоума, аԥрышьа, аԥшҙашьа!

– Уаҳа ишԥазышәхәақәо? – азәаҙәала икылкааны днарыхәаԥшит. Аԥсараа зны иара иахь инхьаԥшуан, даҽазны инаҭаԥшуан иҙса-ҙсо ажәѡан иаҭаз аԥсаатә. – Аҽехәаԥхьыз агшәырхом, ус акәзами?

– Ииашоуп. Сара, иаҳҳәап, ашьауардын абла ухоуп ҳәа соуҳәар, сгәы иахәоит.

– Сара саҡара сыцлоит ашьауардын ахшыѡ ухшыѡуп ҳәа соуҳәар.

– Ашьауардын агәы изҭоуп ҳәа ззырҳәаз уаҳа ҽехәаԥхьыҙс ииҭахузеи!

– Ишәымбои, иаразнак ишеилашәыԥсаз, аҳәаха шәибаҭом. Ашьауардын абла ухазар... Ибзиами? Иашоуп, ашьауардын абла ҭаруп. Аха изызкузеи алаԥш? Ажьышара. Ашьа акаҭәара. Ашьхақәа изырхаԥыруазеи? Зыԥсы зыхнахша ҷьара акы иашьҭоуп. Сшәазҭаауеит, зыхшыѡ аарҳәны иҭоу аԥсараа, акәты шәаѡызоуп ҳәа азәы ишәеиҳәар шәышԥаҡалои? Шәҡамақәа ҭышәпаауеит. «Акәтеиԥш длашәуп, акәтеиԥш дгазоуп, акәтарцынеиԥш дшәыргәындоуп». Иреицәоу цәҳагас ишәымоуп. Арахь уԥшыр, акәты ада ԥсыхәа шәымазам. Асас дышәҭаар, иҽҳәарҭәины, иҡаԥшьҙа изны акәты наимҭашәҭоит, акәтаҕь ҷьны, ма ихырпҡаланы, даҽазны

ижәны ишәфоит. О, сара заҵәык зхы аҭып аҿы иҟоу, изуст-ҵцәада сызланагалаз! Шәыҽхәаԥхьыӡ ашьауардын иазкуп. Ицәаԥҽеыгоу ажәакәа – шәныҟәызго акәты. О, шәарҵ, ацәгьа ибзианы иахцәажәо, абзиа ицәгьаны аӡбахә зҳәо! Шәара саншәырҽхәо, схы-сгәы ахшәоит, саншәырԥьо – саҟара сыцлоит. Срыцҳашьа, сшамкәа сызшаз, саргьы схы еивҟьа сызлоу аԥсараа реиԥш! – иччон аԥсараа, срылаччон саргьы.

* * *

Иахьа уажәраанӡагьы рыччабжь слымҳа иҵаѡуеит. Аԥсара саналхәдаха, Адица, усгьы агәаларшәароуп исзыншаз. Ҳқыҵа сшазхәыцуа, Ахеивҟьа ииҳәоз алафқәа анаасгәалашәалак, зны сарччоит, аха даҽазныхгьы сархәыцлоит. Шәеилкаарақәа, шәеиҿырԥшрақәа нарҳәы-аарҳәуп иҳәоит, аха, издыруада, ҳхы-ҳгәаҽы урҵқәа мацара ракәымзар инарҳәы-аарҳәу? Дара, аԥсараа аӡәырѡы, зыԥсы ҭоугьы, иԥсхьоугьы, излаадыруа акәӡамкәа, зынӡаск даҽа ԥьоукы ракәзар? Изхиҳәааземи ахьча-ҭаҳмада Гәдиса, ҽенак, Аԥҵа иҵахашьа шыҟалаз шсеиҳәоз, иныҵакны инациҵаз? «Аиашаҵәҟьа ҳҳәар иабаҳахәо, дҵахеит, дфырхаҵоуп, ус иҟаз ихьӡ-иԥша». Хара ҳазцарызеи, инцәастәуаз бара? Бара бхаҵа, Адица? Дасу инцәа, ихаҵа дишоит. Бынцәасымтәыкәа, бшыҟаҵәҟьаз сбыхәаԥшуазҵгьы... Исҳәап, исымҳәап ҳәа алак-ѡакра саналагалак, ус сгәы сынҵахәыцуеит.. Сажәакәа усгьы акгьы рылшом, ихәаҽуа изысҵәахрызеи! Сыбзиабара азыхәан исҳәо ажәакәа... Абри аҿы ииашаҵәҟьаны сегоиступ. Исҳәоит сгәы иааҭоу зегьы, уинахыс иаҵахызар... Иаҵахызар нцәа дсымамкәангьы сыкәхааит адәы.

* * *

Сара дызбарц сҵахуп убри, дарбану ахаҳә аашьҭыхны Мсыгәда лгәыдҵара згәагьуа? Ахшгьы еиқәаҵәак хшәалозар, дарбану зыламыс шәытакгьы амаӡамкәа зымѡа ианысны ицаз амѡасѡы?

Ҽнак, Аԥсара сықәцаанӡа, агараж аҿы аусура ашьҭахь, ԥаҭлыкаҟаак адәқьанаҿынтә иааҳган, хыжәлақәакгьы ҳаԥшаан, ҳтәоуп, ҳцәажәоит, ҳаибаныҳәоит. Бхаҵа, Маӌьгана, ус ҿааиҵит:

– Сшәыҳәоит, даҽазны, сара сахьтәоу, убри лыӡбахә шәаламцәажәан, – зыӡбахә имаз ианхәа, бара бан лакәын, – сара сакәым, аѡны иҟоу, лыԥҳагьы илҭахым иахьлаҳауа уи лыӡбахә анцәырыргалак. Бан блеиԥшуп ҳәа зны иаасҿытцҟьан,ддәылҵны дцарц акы аалыгымхеит. Быԥшра-бсахьа азоуп изысҳәаз ҳәа дыргәыбзыҕуа дныскылеит. Уи азыҳәан аҵан ҭыԥҳа дылѡызоуп, аҵан чычиақәа ирыхшаз ҳәа Анарҭ ианлаҽԥниҳәа, лымгәа ааркьаны, асаби даалыҕрыхны дынкалыжьын, дықәҵны дцеит…

– Аԥшра-асахьа акраҵанакуама! – инхьаиршшеит аӡәы. – Аус злоу, агәаҭоуп, аламысоуп. Ламысла еиԥшымхааит, ԥшрасахьала закәыхи. Аа, сара сгәыла, азганк илахь инҭаҳауа, ихахәы анааиѡишалак, Гитлер ихы аахҵәа ихагылоуп. Арахь иара, ауаа ишьы акәым, акәты ахы ахьхырҵәо ибар, дыбналоит, игәы иазычҳаӡом.

– Убри ауми исҳәо, ларгьы илцәымҕуп, саргьы шаҟаѡы сдыргәаахьоузеи! Уԥҳәыс лан длеиԥшуп рҳәоит, – еиҭах зегьы дааҳалаԥшит Маӌьгана. Сара ҿысымҵзеит. Схы ларкәны, ашьшьыҳәа стәан. Уажәы иансгәалашәогьы гәахәараны сгәаҵа инҭысуеит убасҟан аӌьныш-қаҷаа иаҵкыс сахьиааиз. Ицәгьоуп, Адица, ахаҳә аршәра, агәаҕьра цәгьоуп. Иааҳәны уара ухы иаахар ҟалоит. Усеиԥш ухьыр, иухаразар, иучҳап. Илоуҵазоуп иааурыхыз. Иаҳа ихьанҭоу даҽакуп. Ибасҳәап зыӡбахә сымоу. Акәты ашьыга ашьапхыц иҵнахуеит ҳәа, сара сакәзар сыбзиабара аԥашәқәа аҵаԥызҟаз? Шәеибазырдырда Маӌьганеи бареи? Хымԥада уажәы, бхаҵеи бареи, ишәгәалашәыршәоит уи шыҟалаз.

Усҟан жәба рҿы хҭәан. Аурокқәа ҳанрылга ҳаицны ҳаауан. Ишыҟаҳҵац, ҳѡызцәа рышьтахьҟа ҳҿынкыло, ҳхала ҳааизынхеит. Шьыбжьышьтахьын. Ишӡынразгьы, амра кацеиуан. Бышәҟәыҵра зны бхы инықәыбкуан, ҽазны иаабывабкуан. Ишкәакәаӡа асаба рықәтәан ҳаимаақәа.

Машьынак абжьы геит ҳашьҭахьҟа. Ҳаахьаԥшит. Ҳқьышәқәа аччаԥшь рықәын, аҳәыр аҳамҭақәа иманы даҳзаауазшәа. Амашьынақәа ргәыблра сгәаҵан иҷыхахьан усҟангьы. Баша исҳәазар ҟалап, сыбзиабара сшьапы сықәнамҟьазҭгьы, ашкол исыцҭақәаз ԥьоукы реиԥш, саргьы ҵара дук сҭалон ҳәа. Уи иазаауазеи. Санаахьаԥшҵәҟьа издырит Маԥьгана «ипалутарка». Ҳқыҭан усҟан ашоферцәа акосмонавтцәа абыржәы пату шрықәу еиԥш акәын ишырбоз. Сыҷхәарц сҭахын бара бҷаԥхьа:

– Сара ибзиаҳаны дыздыруеит ари «палутарка» иақәтәоу. Ҳаѡны изныкымкәа днеихьеит, имашьына арульгьы зныкѡынтә исиркхьеит, Маԥьгана ихьзуп.

– О, Алиас! – инапы нҭирҳәҳәеит акабина.

– Иббома, шаҟа иааигәаны ҳаибадыруа.

– Шәааи, шәҭатәа, шәызгап.

– Сымацара сыҟам, Маԥьгана.

– Дсымбои, анцәахша дуцуп. Дааг, дҭалааит уигьы, – акабина ашә ааиртит. Амцабз анабалак, иазнауа азымдырҙо, иԥырны ишнеиуа еиԥш ахьычԥаԥыр, ашырҳәа акабина быѡҭалан, бнаиватәеит. Саргьы сынҭалеит.

Атама ыфаны даналга, агәаҕь ыршәны инкаиршәит амѡасѡы. Шьапы иамкәаҳацызт агәаҕь ахькашәаз адгьыл. Аамҭа акыр бжьысит. Ихашҭит амѡасѡы. Имѡа харан, ашықәсқәа хьанҭаха изқәа иқәлахьан. Днеиуеит илаба наиҵарсуа. Ажәѡан аҵаԥшра ицәыхьанҭоуп. «Амѡасѡы, уаасыхәаԥш, иреиҕьу шәыруп сымахәҭақәа ирҷоу. Иҷых реиҳа итатоу, реиҳа иҟаԥшьу, реиҳа ихаау атама». «Умахәҭаҷы сзынаҳом. Исылшом сыбҕа аиҵыхра». «Иухашҭит, амѡасѡы, сара сызхылҵыз агәаҕь, адгьыл ԥсыла ишылауршәыз. Уааскьа сышҟа». Атама амахәҭа ашьшьыҳәа изылаҟәит.

Убасҟанҵәҟьа, акабина ҳҭатәаны ҳанцоз, сгәы иҵашәеиҵ, ҳагәҭа бысмыртәар акәын ҳәа. Имашьхәылҵқәа ааԥшуа, змаҕрақәа ҷахҵәаз кьаҷк ишәын Маԥьгана. Исыздыруам цас иҟаиҵоу ицәыҟалоу, аха игәасҭеит, инацәкьарақәа аруль ишакәыршазгьы, знык-ѡынтә бгәыԥҳәы ишахькьысыз имашьхәылҵ. Бцәа бҭаҳызан, амцабз быхькьысызшәа, бҟаԥшьхеит.

– Дызусҭада, дзыԥҳада, Алиас, ари аԥҳәызба? – бара дбыхәаԥшит.

Иасҳәеит. Қәрала еиҳабу ирҳәаац, ахәыҷқәа шаҟа ирласны ирызҳауа, унхьаԥшны уаахьаԥшаанӡа хаҵа ицаша, аҳәса аазгаша ракәны ишааҟало ҳәа дналаган:

– Иахьеиԥш исгәалашәоит баб Арсана ԥҳәыс данаааигаз, – имашьхәылҭ еиҵа бгәыԥҳәы ишахькьысыз аныз-ба, абыржәыцәкьа амашьына аанкыл, наҟ ҳҭыҵуеит, уара уламысдоуп ҳәа иасҳәарц аӡбара сналагоны, қәрала ихыҵуа даналацәажәа, амца исыҵаз маҷк иааихсыҕьит.– Шәыѽны ашьҭахь, аиѽхараҕы ахьаҵлақәа иҵагылоу, аӡынра аныцәгьахалак, аԥсҭа иҵаланы абнаҳәақәа шаауа, ашәарыцаѽцәа зегьы ирдыруеит. Аха Арсана иаԥхьа аӡәгьы дызнеиуамызт. Уажәы илабақәа кны, аарлаҳәа дныкәо, ашҭа дықәуп. Шәарыцара убраҟа снеицыԥхьаӡа даасгәалашәоит, – бара бахьтәаз бшаҵәы-шаҵәуан. Амца исыцраз инацлеит.. Ҳамѽа иҵегьы шынабжьаз, амашьына уахь ахы шхазгьы, исымузт, ҳҭыҵит. Арҭқәа зегьы акакала ибгәаламшәозаргьы, ҳәарада, акабина банынҵытҵуаз ииҳәаз ажәақәа бхашҭрымызт:

– Бара насыԥс бзауз ахаҵа, иԥсы шҭоу ҷьанаҭ дцеит.

Ахаҳә шьҭыспаарц снаԥшы-ааԥшит. Ииҳәашаз иҳәахьан, бгәаҵа иҵашәахьан. Сара сыԥшышьа шыкәаз аныбба:

– Уара уегоиступ, – бҳәеит ибҳәац ажәа. Ҷысымҭзеит. Маҷк ҳнаскьеит. Сшьара санаакәла, алаф ахь ииазгарц:

– Ибзиоуп, сара сегоистыз, аха бара ибхабмыршҭын Саҭанеи Гәашьа шбакәым. Саҭанеи Гәашьа иаалгәаԥхаз ахаҵа лара дылтәын, – сҳәеит.

– Шаҟа иԥшӡаны дԥышәырччоз гәоумҭаӡеи? – сгәы ԥыбжәарц ибҳәеит.

– Иԥҳәыс бара баҵкысгьы дыԥшӡоуп. Иԥҳацәа ракәзар, зынӡа анцәахшақәа! – иԥҳәыс иԥҳа ҳәа аӡәыр дызбахьахындаз, ҳаѽны данықаз саб даниныхәоз иажәа иналеиҵеит аҟароуп. Уажәааигәа сазхәыцит; ииашаҵәкьаны бара Саҭанеи Гәашьа ҷьара акала былзыкаҵәкоушәа, цәыкәбарқәак лшьа былоуп. Баша изырҳәом Маԥьгана, иԥҳәыс қәыԥш лкалҭ дыҵахылѽеит ҳәа. Саҭабымҵан, аҭаацәа аҵәы шәыласҵошәа иҟалеит сажәақәа. Издыруеит. Усоуп. Изхарада? Бара… Мап,

ихаҭа ихароуп. Дзыҟамыз аԥсраҽы бан анышә данамардоз? Исгәалашәоит шаҟа баргәааз даҽазны имашьына бақәымтәан анысҳәа. Бсырбаандаѡызшәа, бҽасҳәазшәа ббеит. Зхы ԥьаргьы илазмырҟәуа, Адица, ирзааигәоу ауаа ракәым, аԥсабара ахаҭагьы раҕахоит, илаҟәны рықәыҕәҕәара иалагоит ажәѡангьы. Бсыцәцар, бысцәыҕыр ҳәа сшәаны, шаҟа бҽасҳәоз, бсырбаандаѡуаз, сара, амдыр, иаҳагьы исырласуазаарын ҳаицәыҕра. Баша ирҳәом ажьырҕы ԥьбара аҭра ԥнажәоит ҳәа. Маԥьгана имацара иакәызма, ашкол аҽы аҕәы даабацәажәаргьы…

Ԥшра-сахьала зан илеиԥшу, гәыла-ԥсыла Саҭанеи Гәашьа илыхшаз…

Ани ԥҳаи ирыххәааны ажәабжьк сеиҳәеит, ашьха симаны данықаз, Гәдиса. Даҽаҕәы илыххәаазшәа, бан илықәкны… Уажә иббама аԥсараа ҳцәажәашьа, ацә иақәкны – ажә.

Адица, ани аԥҳаи ирыххәааны аҭаҳмада исеиҳәаз бзаныстцарц сшаҽыз, саҭабымтцан…

Алышькьынтыр иахәхароуп Дамшә!

Уи алеи сареи ҳшеизыҟоу басҳәап… Анцәа иумҳәан, аха, иаххәап, аԥстазаара угәы ахшәар, уагьзаԥырымтцуа, уамышьтуа, арахьгьы иуҭахымкәа ушықәхо еиԥш, исыҭ ҳәа аҕәы исеиҳәар, егьзлоуҳәаҕазеи ҳәа сизгәааув, арахь бжеиҳан… Сықәтцит, сацәыбналеит, икасыжьит Аԥсара. Уахьцалак иуцзаанит ҳәа, сан лнапала, Аԥсара Дамшә ааснаркит амѡа санныкәлоз. Азауадаҽы исызноухьаз азымхозшәа, аѡнгьы аҭыҕшәа аасыланатцеит.

Зыҟны сыҟоу аԥҳәыс, (агәылацәа излардыруала, сыԥҳәыс), хатцарԥыс ѡызак длымоуп, дҭаацәароуп. Аѡны дааилаанит, дцалаанит, сара дабасԥырхагоу сҳәеит. Дамшә алаԥш наиқәшәеит, абга афѡы аҽасызшәа изытрысуеит. Аѡны аѡнытцқа данаба, дааѡтцәа днышьҭанатцоит.

Уара араҟа ууаиааҕагьы иара тәарҭас, гыларҭас иман. Улагьы уаргьы игәы ншәырхар, шәѡыԥьагьы шәдәылҟьҟьаноуп шәышцо ҳәа иаахтны исалхәеит ани, зыҟны сыҟоу. Асеиԥш «аультиматум» аныҟалтца, ҳхы аҭыԥ иқәзар, ашьшьыхәа ҳаҟазароуп Дамшәи сареи, ҳѡыԥьагьы акыдтәалаѡцәа. Ахы ахьныҟәнагаша, иҭәы иԥха иахьыҟалаша аз-

хәыцра ацымхәрас, абзиара знымаало Дамшә, лѡыза ишҟа иамаз ацәымгра, ифѡы лыхнакаауа, лара лышҟагьы инанаго иалагеит. Базхәыц ари сара шаҟа ихьаазгоз, шаҟа исзеицәаз. Лара лыбзиарақәа раԥхьа игылоуп лчеиԥьыка. Агәыла дааима, дсасума, унхьаԥшны уаахьаԥшаанҳа, астол лырхиоит. Афатә бзиаҳаны иҟалҵоит, избанзар шеф-поварс аус луеит, ахәыҷбаҳчаҷы. Убри аганахьала акызаҵәык грас илымоу, абысҵа, афара акәым, аушьагьы лхашҭхьеит. Сара ѡымш исычҳаргьы, ахымш рыҷены ианаасҷамшәа, арыжәтә дшашьҭало еиԥш аѡыжәѡы, сыҷҟьаса снашьҭалоит. Ахәыҷбаҳчаҷы ахәыҷқәа абысҵа рҷашәҵалар, иабаԥырхагоу ҳәа ласҳәан, ахәыҷқәа аҳәынҵқарра иааҳоит, ус анакәха, ирҷаҳҵогьы ҳәынҵқарра чысуп лҳәеит, ажәак сзымхәо саҷалырхеит. Изхысҳәаауа, сказы абысҵа сара изулар акәхеит.

– Ашыла зааухәоузеи, ҳара аԥьыкәреи агарҭа ҳамам, – иҳәан, аѡны сыҟаны санаауаз, аатҵәа дук азнаҵәкьа саб аԥьыкәреи сиҭеит. Ишлапҟьаз иҟан, иаазгеит машьынак илҭажьны. Сан иҷҳарпып лҳәан, исымуит. Сара иаҳагьы еиґьысшьоит аҷырпра. Аатҵәа ишҭаз, Дамшә ахьыкәтәоу абарҵаҷы иныкәсыргылеит. Дамшә аѡны иааныжьны санцо, ахәда адаҷ нахасыршәуеит. Абарҵаҷы илеиѡеиуеит, абыркьыл ашьапқәа ныкәыргыланы, ахы ыркьынаауа инаԥшыааԥшуеит.

Изакә фѡу аԥынҵа иҵасыз бара идыр, аԥьыкәреи зҭаз аатҵәа абарҵаҷы иансыргыла инаркны, ашаҵәы-шаҵәра иалагеит. Гәыргьараха, хәмарраха иасит. Аҿарҭынчып сҳәеит. Ианаасгәыдԥала, ахы аасшьышьын, иаасыргәыбзыґит. Усура сцеит, амыждараз, иааныжьны. Схынҳәаанҳа, аԥшәмаԥҳәыс дааихьан. Сааѡналазар, аибашьраҵәкьа ыҟоуп ҳуадаҷы. Ацқәа хырԥьаԥьан абарҵа акәакьаҷы икҷагылоуп Дамшә. Ашвабра рыхха илкуп аԥшәмаԥҳәыс. Абарҵа зегьы иԥсаҟьаны иқәыпсоуп аԥьыкәреи. Егьи, иҟанаҵалакгьы, аатҵәа ахьгылазынҳа инаҳан, икны иахазаап. Иканажьит. Иԥнартлеит. Алапҟьақәа ирылахәмаруан. Ауаѡԥсы иеиԥш иҷнарпуазшәа… Иаасцәымыґхеит. Ашвабра ахаԥыцқәа ианыҵалыкшалак, убас итрысны итцкьон, ларгьы ґәґәак лоуп,

аха адаҷ ԥнатҵәар, изланукылозеи, гәатҵаҕара иааиуа… Дааихнахуеит. Иараби, Адица, сара сзыхәан ишԥаиӡби «инармышьҭуа лак ицуп» – ҳәа раԥхьаӡа изхәаз.

Иргәыбзыԥны, идәылызгарц ашәахь исыма сҽанынасха, агәырґьара шыћаз ала, издырит исанаҳәарц иаҵахыз. Ҳара иаҳҭыԥым араћа, уаала, ҳақәҵып…

– Улагьы уаргьы шәеиԥшуп, абзиара знымаало, – инасышьҭалҳәеит.

Ҳҭәан Петрович иҽы, ҳаицәажәон. Сара исгәалашәон дасу иҽеи илеи иара иеиԥшхоит ҳәа Гәдисагьы исеиҳәахьаз.

Аиԥшхара…

Ашьха симаны даныћаз, «сыхәышәтәра азыхәан ахәшә сыржәра» аамҵа анааилак, ажәабжьк, ма лакәк, днахыкәшааахыкәшо схәыцраҿәа саарылигон. Ҳзыхшаз рыцәгьа, рыбзиа, рыгәнаҳа, рыԥсыцкьара, ҳара иҳашьклаҳәуа ишҳашьҭоу ҳәа дналаган ҽенак:

– Насыԥ змоу Мирон иоуп, – сҳәеит. – Иара иакәым, имаҵацәагьы ныҵагылап иаб, Аԥҵа ихьӡ-иԥша иацрыҵуа ашәашьыра. – Мышқәак убри аԥхьа Аԥҵа дахьҭахаз сирбан, схы иҵагьежьуан. Ҳанқәыԥшу бзиарак аћаҵара иазымхәыцуада, шьыцра бзиала снаиҵашьыцит жәлар рмал ахьчара зхы ақәызҵаз Аԥҵа. Саргьы убас жәлары, ргәы иахәаша фырхаҵарак ћасҵазшәа сыћандаз. Аԥсараа рнапы сықәыргыла сымѽаԥыргарын. Амитинг ћарҵарын ҳқыҵа агәҭаны. Инеимда-ааимдо ажәақәа анырҳәалак ашьҭахь, исыхьӡынѽылоу ажәеинраалақәа ирыԥхьарын. Аруҭан наћ дыҵхны дыѽкажьны, изыхәҭоу, араћа изаҭәоу абри иоуп ҳәа анышә самардарын сара. Убасћан Адица еилылкаарын икалыжьыз дызусҵоу, дегоисту, мамзаргьы жәлар рус ихыиԥсы ақәиҵоу…

Бԥырҵшьас иҟаны избоз акызаҵәык акәын – сгәаҵаҷы бгәаг арбыжкра. Ииашаны илҳәеит сан, ииашаны илҳәеит: «Мсыгәда лыԥҳа уаҳа дзеиԥшрахоз». Бзысҵоз аӡы кәапеик налеиҭәон Гәдисагьы. Аха ԥсаҭала исҳәозар, уахык бцәа бхыхра (ҳәарада, быхьӡ мҳәакәа, бара ибықәкны, аха иара изымдыруа дыћазма сажәақәа зызкыз бара шбакәу),

ишакәҙам быхцәажәара санаҡәымҵҙа, ламысла иаҳҳәозар, ҳахьиашам ыҡагәышьоуп, игәоумҭаҙаци, дад, абаарраҿгьы ашәҭыц ииуеит ҳәа дналаган, ан длыхәапҵшны апҳа лыхә ашьара иахҳәааз ажәабжь хәыҷык сеиҳәеит. Уи араҡа ибзаныстомызт бара быхьчара иазкымызҭгьы.

– Апсаратәи арԥыск ԥҳәысҳәара дцеит, – иҳәеит. – Ажәытәан ишԥаҡаз, аҳәса шԥааргоз? Ауапа даалаҳәааны, аҿыхәда длыкәк, еес, дрыма ицон. Аҙәы дрымаикыр, аҵыкьхәа илаигәыдҵаны дыршьуан, – снаԥшит, агәаҕьра сыланаҵарц сзеихслоз ацәаҳа ахьгылаз ашҡа.

– Амҿееиқәа ажәытәангьы иҡан, уажәгьы иҡоуп, урт ыкәызхуа аарԝарагьы ҡалом, дыды-мацәысгьы. Уҙырԝла. Иԝызцәа ицны ԥҳәысҳәара дцеит арԥыск. Аԥшәмацәа ҳаҭырла ирԥылеит. Рхәы ҡарҵеит. Иччоит, алаф рҳәоит. Лара, апҳәызба ԥшҙа, апҳәызба ссир дыкәгьежьааны, рымаҵ луеит. Имацара акәасқьа абарҵаҿы дтәоуп ԥҳәысҳәара инеиз. Дааҡәымҵҙакәа абаҳчахь дыԥшуеит. Апҳәызба ари ангәалҭа, ус днаиазҵааит:

– Ҳасас игәаԥхазаап абаҳча. Ииашаҵәҟьаны, уаҡа аҵәаҟәа ҡаланы иҿоуп… Иаҳа дызхәаԥшуазеи?

– Аԥшҙа-ссир, абаҳча акәҙам сызхәаԥшуа. Бнаԥши, абаҳчаҿы иҿаҳәоуп сҿы. Абни аҿы ан лакәушәа иҡан. Аҵла иқәланы иҳәуан. Сахәаԥшуеит, аригьы ус ҡанаҵарушь ҳәа.

Апҳәызба ҡәыҕак лакәын. Лан дыԥҳәыс ласын, лытҵәакәа ҿеимызт. Ари зиҳәаз сара сԥишәарц азыҳәаноуп, сан слеиԥшхозар еиликаарцоуп лҳәеит, илдырит. Аҭак даҿакала, иара ишигәаԥхашала иҡалҵаргьы амуаз аха…

– Ан аҵла иқәлозҭгьы, иаргьы аангылашьас иамоузеи! Ан ианарбаз ҡанамҵои, – лҳәеит. Дҡәыҕазҭгьы, дналҿаԥшыр, илҳәази лгәы иҭази шеиқәымшәоз аилкаара мариан. Дԝагылан, шәаала, араҡа ус ҳамам иҳәан, иԝызцәа иманы ашҭа дынҭытцит. Уаҳа ԥҳәыс дизаамгаҙакәа иара днеимгәажәит. Лара? Лара хьҙи-ԥшеи лыманы, рнапы дыкәыргыла анышә дамаздаз лматацәа руаҙәк уаԥхьа дтәоуп. Изхысҳәааua. Усҵәҟьа…

Сара схы-сгәы иҭытцуам, сазхәыцуеит Аруҭан инышәынҭраҿы данызбаз, Мсыгәда исалҳәаз. Иаанагозеи «сна-

пала дысшьит?» Уи аилкаара сзыцәгьахаргьы, избан, изыс-зеилымкаауазеи иаанаго: «Иухароу шыҟоугьы, насып бзиа Анцәа иуитааит», – ҳәа исалҳәаз? Сара исхароузеи? Анышәынҭра аҟаҵара… Дымшәа-дыԥхамшьа… Уахь анеира… Абзиабара мацара акәушь? Адица, сара сҭысит абзиабара аҵкыс еиҳау акгьы ыҟам ҳәа анысҳәоз аамҭа. Еидкылашьа рымам, издыруеит, аха аԥсрагьы убасоуп. Аԥсра аҵкыс еицәоу егьыҟам ҳамҳәои? Башоуп. Анцәа иаҳзааумган акәымзар, иҟазаап аԥсра аҵкыс еицәоугьы. Сара исыздыруам дарбану иаҳа ирыцҳашьатәу, иԥсыз Аруҭан иакәу, ԥсым-бзам адәы иқәхаз Мсыгәда лакәу. Бгәы иаанамган уи лзыҳәан сгәаҵа иҵаз агәаҕ аамҭа иагеит, иҵаҙыҵит, лгәыбылра сызцәырҵит ҳәа басҳәарц сҭахушәа. Иланасыжь акәым, иаҳагьы иацлеит лгәаҕ исымоу. Исыхьит, сыԥсит, аиакәым ҟасҵеит ҳәа акәымкәа, дазхәыцны лшьаҷа еихылгазшәа, илыхьызгьы дахьхәны дыҟамызшәоуп уи сара дшызбаз. Абзамыҟә аламысдара ҟаиҵар ишԥаизууеи? Уаҳа изеилкааумызт уҳәоит. Аха даҽеакуп зхаҷы зегьрыла зыхшыɯ ыҟоу, иҟаиҵо закәу здыруа иеихиго ашьаҷа.

Иауам, испыртцуам анышәынҭраҷы исалҳәаз ажәакәа. Исгәаласыршәоит уи аус аҵыхәала саб исеиҳәакәаз, уи иҟнытә еилыскаакәаз.

Ибдыруеит, ахьымʒҕ бааԥс ақыҵа ианрылаɯɯ, уаɯшьрак ахылҵыр ҳәа ишәан, жәытәнатә аахыс ҳқыҵаҷы еиҷкаау абыргцәа рхеидкыла еизеит. Урҵ дрылахәын саб. Усҟан иара ɯ-мцакы дрыбжьанакны дыҟан. Абыргцәа рхеидкыла дызлалаз ала, уи иуалын ашьакаҵәара ҟамлартә еиԥш аус арманшәалара. Аха убас ҟаиҵарц азыҳәан, уи даиааир акәын даҽеа цәаныррa дук. Ихаиршҭыр акәын еишьцәак реиԥш ишеибабо ахьымʒҕ здыз баб Арсанеи иареи.

– Ажәытәан аɯыза ишьа иуан аɯыза. Аиашьа гәакьа иаҵкысгьы ашьа зыдхалоз аɯыза иакәын, – аниҳәа ҽнак, игәасҵеит, сан шаҟа лыԥшшәхәы лыԥсахыз. Уи иажәеи иуси хҭак ишеицҭадыршәуаз лдыруан. – Сара соуп зегьы зхароу, дзырɯашьаз сара соуп ҳәа, илзынаҳашьҭыз аҳәса рҷала иаҳзаалыцҳаит лара, Мсыгәда. Дзакәытә ԥҳәысузеи! Даҳзымдырʒозаарын! – Даҷын саб.

– Схаҟара пату лықәыстцон… – лҳәеит сан. – Уара сузгәаалахуан, иакәым ажәа шпеиҳәеи, асеиԥш ажәа ауаҩы иарҳәома ҳәа… Иухашҭма, Арсана уи данигоз иауҳәаз?

– Дсызхәыцма! Иуазма, иԥсы лылаханы дыҟан.

– Уажәы ас лыхьӡ ангоуп акәымзар, усҟан илыгыз?! Иарбану дзимгарыз, – лыӡбахә лаҳар шылымуазгьы, уажәы дналыдгылеит сан.

– Диццеит, аха дышпаицциеи! Усеиԥш дуццар аҵкыс, уԥсы ахьынӡаҵоу унасыԥданы уҟазар иаҳа еиҧьуп. Ишынеибакәу изхароу иара иоуп. Ишпеизеилымкааи, усҟан Мсыгәда дызицццаз, – ихаԥыцқәа аҷҷа рыцгон саб.

Ҷыстуамызт. Исгәалашәон, шьхатәылан, аҳәымца иадтәаланы, бани баби рзыҳәан ахьшьцәагьы ирҳәақәоз.

– Ақыҵа далаҳцеижьҭеи дыжәбахьоу Мсыгәда? – ҷааиҵит аӡәы. – Амца егьа ацәа ахнаблааргьы, агәаԥшь азынхозаап аҵла бзиа. Лгылашьа, лныҟәашьа, дыззымдыруа дналыхәаԥшыр, игәы иаанагом ахлымӡаах дақәшәахьеит, қәралагьы амаҵа длоухьеит ҳәа.

– Уара избо, улеилаҳаит ҳәа сыҟоуп. Иҳазҳәом акәымзар… Лхаҵа Арсана, аинвалид, ишьапқәа имыхәо аибашьрахьынтә дхынҳәит. Ламысдароуп, иара изыҳәан цәгьарак аҳәара, аха, ишәҳәа, аибашьра ҟалааныӡа, Мсыгәда данигаз, иара диқәнагозма? Иԥшра-исахьа ыҟамкәа, қәралагьы акыр длеиҳабны. Ииашаҵәкьаны ирҳәоит, ауаҩы шықәсык знык деилагоит ҳәа. Уажәы, Аруҭан иҷы аус анлоуз акәӡам, убасҟан, Арсана даниццауазоуп Мсыгәда данҩашьаз.

– Аӡәыр иҳәо шәаҳахьазма Арсана иԥҳәыс ҳәа, зегьы ишаҳҳәоз Мсыгәда лхаҵа ҳәа акәын.

– Дзыццаз лара лаҵкыс деицәан, уи сақәшаҳаҵуп. Аха иԥьоушьаша, бзиабаҩыс ишьҭылхыз? Уи дзеиԥшраз зышәымҳәозеи? Дануацәажәоз иқьышәқәа инапы рԥыраимкыр, угәы хынҳәрын. Ихаԥыцқәа… Иӡамҩақәа? Алҩа иарҩаз ажәцәеимаа. Ирҳәоит, аԥҳәыс ԥшӡа, еснагь лара дҳаракны дгылазарц, ԥшра-сахьала лыҵкыс еицәоу далылхуеит ҳәа. Иԥшра-исахьа ухы иқәукып, ихьӡ-иԥша узымдыруазар… Лыблақәа хҩазаргьы, ллымҳақәагьы дагәахама…

Сара сақәшаҳаҭым, Адица, аԥыныш-қаҷаа изыҳәан ахьчаҭаҳмада ииҳәаз. Хҿыхгас иҙбоу акоуп. Џьара акала иуаѡра ихьчар акәын. Ибзиоуп, иаҳҳәап, шықәсык ахь уахыки-ҽнаки аԥыныш-қаҷаа дитәызаait ауаѡы, ауаѡ бзиа. Егьырҭ имшқәа зегьы итәызаait дызшаз. Усҟан ишԥаизаҳҳәо ауаѡы баапс? Абзиа уахыки-ҽнаки дѡашьоит. Уаанҙатәи ибзиарақәа убри амши аҵхи напышькласуеит. Ацәгьа? Уи шеишықәсеи рыбжьара аԥыныш-қаҷаа дитәуп. Иаалырҟьаны уахыки-ҽнаки деиҭаауеит Анцәа. Убасеиԥш иҟоу бзиарак иирҟаҵоит, егьырҭ амшқәа раан иҟаиҵахьаз ацәгьарақәа зегьы наҵанарҙыртә, «амрагьы шәытак амоуп» рҳәартә еиԥш.

Ауаѡԥсы, Адица, сара рыцҳа сакәым, дызшаз ихаҭагьы дибар дизеилымкааua аҟара иҽеиҭеикхьеит. Сара исзеилкаандаз сыбзиабара аԥашә аҵызҟааз, аҟәыҷацәа зегьы раҵкыс сҟәыҷаны схы сыԥхьаҙарын, сраԥысрын аусеилкааѡцәа зегьы. Дзыԥсоузеи, шьыри, акомиссар Мегре!

Абар, аусҙбарҭаҷы иҵәаху, башьа Баҙ иус. Ианалагаз бдыруеит. Маи мза, 1961 шықәса. Мызкгьы иадымхалеит… Дсымбацызшәа, акраамҭа сахәаԥшуеит Баҙ ифото. Дзакәыҵәҟьаз сзымдырҙозаарын, схәыҷаахыс издыруаз ауаѡы. Ҭаны, ҳаиѡызцәаны, ҳаицныҟәо ҳаҟамызт. Аха ашкол аҷы мацарагьы маҷ аамҭа ҳаицҭазма. Бареи сареи ҳаҵкыс х-класск рыла деиҳаны дтәан. Уажәы, адокументқәа рылоуп ишеилыскааз Баҙ Аҟәа аиндустриатә техникум дшалгаз ала ақьаадқәа. Ҳқыҭаҷы ааба даналга, дабацеи ҳәа сыҟан. Сара исгәалашәом, уи ашкол аҷы азәы диеисхьаны. Убасҟак дҭынчын, дуаѡы ҽыԥхьакѡын, дцәылашьшьума уҳәартә, амала, ибзианы исгәалашәоит, ампыл асраан, азәгьы дихьҙомызт, амба дҭагыларгьы, ацыҕ еиԥш акәын дшыласыз. Ашкол аҷы иҟарымҵацызт афымцатә ҵәҵәа. Абарҵа абаҟәқәа амасар рыдчаԥаланы икнаҳан асаркьал. Аѡажәатәи ашықәсқәа раан, ҳқыҭан игылаз аныхабаа андырбга, ашкол адиреқтор асаркьалқәа руак, уамак идуцәамыз, иааганы ашкол абарҵаҷы, харантә унаԥшыргьы иахьубашаз инықнеиҳаит. Ашаха ацымхәрас, ахәыҷқәа иԥырҵәон аҟнытә, агәыцә иадкнеиҳалеит, ахьхьаҳәа еилаԥсо, адаҷ-па

хәыҷы. Арҭаԥцәа руада аҟнытә, рҭаԥык, ма иара адиреқтор ихаҭа, икабинет даадәылҵны, ажәакгьы мҳәаҙакәа, инапы ааирҭысуан, аперемена нҵәеит, аҭәҵәа шәас ҳәа. Шәарҭ, аҙгабцәа уахь шәназышьҭуадаз. Ҳара еимаҳкуан. Џьоукы аҭәҵәа ишаҵагылоу мацара, имыхәмарҙакәа, иаандырҵәон аперемена, асаркьал иасырц иԥшны. Ҩнак сара снамҵасуаны, Баҙ иааникылеит асаркьал агәыцә иацраҳәаз адаҷ. Знык-ԥынтә раҟара агәыцә ыргьаланы дасхьан. Насыҧла, аҙәгьы даҵагыламызт. Ирҕәҕәаны дахама, мамзаргьы цқьа иҿаҳәамызма, ишыҟалаз сыздыруам, асаркьал ахаҭа ахьҟнаҳаз иԥамҟьеит. Абыркьыл иаахеит. Илаҟәыԥрын, агәараҳәа аԥаршьҭра илҭаҳаит. Еилагьежьрахеит.

– Машәыр ҟалама, машәыр?

– Ишҧаҟалеи?

– Иҧҿыма?

Машәыр шыҟамлаз аниба, иҧсы илалан, асаркьал ахьышьҭаз инарҳәы-аарҳәуа дахәаҧшуан адиреқтор. Иҟалап, уи изыҳәан, асаркьал, аурокқәа ҳанрылгози, ҳанрылагози ахьҳанаҳәоз аамышьҭахьгьы, ианаҳәақәоз ыҟазҭгьы. Шаҟа деигәырҕазеи иахьҧымҿыз.

– Аҭоурых… Ҭоурыхтә реликвиоуп ари! Шәара ижәдыруама шаҟа шәышықәса ахытҵуа!.. Иказыжьда? – дааҳалаҧшит. Аҙәгьы ҿаҳамҵеит. Дааҳалҵын, ҿымҭ иаҧхьа днагылеит Баҙ. – Уара уоума?

– Машәыруп. Исҭахымызт, исцәыҟалеит, – иҳәеит Баҙ.

Убасҟан иҟаитҵаз, иҟазшьа аилкаара азыҳәан акыр санаҳәомашь ҳәа сазхәыцит уажәы. Дшәыргәындоума уҳәартә, еисрак зҿалазымгалоз, ибла неихамҟәысит, сара соуп асаркьал казыжьыз ҳәа адиреқтор ианиеиҳәоз.

Убасгьы сгәы сынҭахәыцит: «Аснабженец» Фрици сареи иҳахьыз аус аҿы, сара сҭыҧан Баҙ иакәызҭгьы, ихы шҧамԥаҧигоз, ишҧаҟаитҵоз?» Сыбзиабара аус аҿы, сгәанала, ишыҟаитҵоз сымԥашьахуа издыруеит. Сара саҟара ихы иргәаҟуамызт. Иҙбуан иаармарианы, иҙбуан жәлары ишырбо, иаахтны. Бзиа иибоз аҧҳәызба дицәызгаз изынаицҳауан, дшугаз еиҧш унапала даархынҳәны, ашьшьыҳәа сашҭа дын-

ҭатца ҳәа. Иажәа акгьы аналымҵлак, деиқәных абџьарла иҽааибыҭаны днеины, иԥсықәара днаиаԥца, диманы аѡныҟа дауан.

Ибдыруеит, ақыҭа далҵааит, сыбла иҽеимырбааит ҳәа знык изынаицҳаит Аруҭан, изынаицҳаит ѡынтә. Дегьызеиҕьымыз ауаа изынаишьҭит. Ашьҭахь иҟаиҵаз бдыруеит.

Сахәаԥшуеит иус аҷы, акьаад иадырҷабланы, иаҕроу ифото. Бара, иаҳәшьа, иаҳа бнаӡааӡоуп, иара кьаҷк, имахашьаха еилаҟацаӡа, дҭынчӡа дахьгылоу, усыламкьысын, сулакьысуам рҳәоит иблақәа. Инапала идирбоит данхысуаз дахьгылаз. Адәқьан аԥхьа, агәашә дахьаатәалазоуп.

Ашаҳаҭцәа руаӡәк, ахәаахәтѡы ԥҳәызба, абар илҳәаз:

«Аруҭан адәқьан дыѡнан. Аҭаҭын ааихәеит. Дызусҵоу сгәалашәом, аӡәы днаидгылан, акы наиеиҳәеит. Аруҭан ихы-иҷы аҽеаԥсахит. Дгьежьыхынҳәуа ҧытраамҭак дгылан. Адәахьы саанаԥшит. Ҳадәқьан ашҭаҷы агәашә ҷоуп. Агәашә дҭаланы, дааскьаны, иԥьыбақәа инапқәа рҭакны ашҭаҷы дгылан Баӡ. Иԥшышьа злаҟаз ала, сгәанала, уи убраҟа данааи ауп Аруҭан ааигәа дшыҟоу аниарҳәа. Сѡыза ӡҕаб, ахәаахәтѡы, уҽыҵәах, ашьҭаҵарҭахь уѡнал хәа иалҳәеит. Ҳара иаадыруан урҭ шеиҕацәаз. Илакѡакрақәа рышьҭахь, аҭаҭын амца наиркын, ашьшьыҳәа дындәылҵит Аруҭан. Ашҭа аҵыхәахь аҟара днеихьаны… ахысыбжь геит».

Адәқьан данаадәылҵ, иԥьабшьаша, дыѡ акәым, иныҟәашьагьы иацимҵеит. Иҟан аҽеыԥхьакырҭа. Аанда аганахьала игылан агаз зҭарҭәоз абак ду. Иҽенаваикыр ҟалон. Ауаа ишырбо дшәар, дыѡыр ԥхеишьама, мамзаргьы… Исыздыруам иахысҳәаара.

Иагәыларҷабны аус иаҕроуп даҽеа фотокгьы. Уаҟа Баӡ афымца ҭел хаҽерак еикәарҳәны ижәѡахыр ихшьуп. Амаганеиԥш, рԥынҵақәа ырхәааны, аҽеышькыл еиԥш ишьапы акылхырҭа рышьхәақәа рҷы иаҭаны, инапаҷы икуп абаҟәқәа дызларықәлоз аихацқәа. «Ҳирлашеит, иҵсынҵры ҟалааит, Арсана иҷкәын», – рҳәон аҵсараа.

– Абри аус аамышьҭахь, ууанӡа ишҧеизыҟаз Баӡи Аруҭани? Аиҕара рыбжьазма? – Аруҭан иаҳәшьа длазҵааит аусеилкааѡ.

– Баʒ изныкымкәа ҳаԥны днеихьан. Иаҳагьы далкааны пату иԥәитɕон сашьа. Афымцалашара анаҳзыћаитɕа, ишимуаз, ахә иитɕеит, еидтәаланы акреицырфеит, – ачеиԥьыка пату шаԛәимтɕаз, Баʒ дышуаԥым ҳәа уинахыс иацылтɕақәаз бара изыбʔахузеи. Ауаа иахьраҳауа, лашьа диԛәыʒбуазшәа дцәажәон, аха аус аҷы шаћа лылшоз лашьа длыхьчон. Леилкаара мариоуп. Бхаҷы ииаг абри еиԥш асахьа. Арутан инхара-инʦыра бзианы ибдыруеит. Шьамханынʒа иԥышьʔыхны игылоуп аԍәтәы кәасқьа. Аԥны ахышәаратɕышәара иавоуп абарʦа. Аԥьтә ћауар, излахыбу, убасћак ахылтɕуеит, акалʔкәа рҷы ашыцламʔа ақәиаахьеит. Абарʦа азыбжаранʒа иахьынҳаланы иақәуп аҳардан ʒахәа. Иҟалоит, ажь анҷалашаз аамʔазы акәзар. Усћан ишәʔуеит аʒахәа. Аԥатɕа хәычқәа амышәшәаны икаԥсоит. Ашьхыʔɕә ихʔаркуеит. Иахылтɕуеит убасеиԥш фԥы хаак, ухлахаʦ аргьежьып. Иҟалоит, ʔагалан акәзар. Иԥежьхоит, аԥсы алтɕуеит аʒахәа абԍьы. Ихьархьаруеит аԥша ахьасуа. Излииаз, иарԥшʒоз аʒахәа амахә, иаԥырʦыр аʔахым, аха урʔ еиҟәнамыкәкәаар ауам аԥша. Зны ашьхарахь иарнаауеит, ҽазны ииаанарҳәуеит агаҷаћа, зны мчыла иажәлоит, ҽазны иаргәыбзыԍуеит, аха агәʔакы акоуп – ииаит, абԍьы, уаамʔа, уҷшәа, иианыжь умахә гәакьа.

Абри акәасқьа абарʦаҷы итәоуп ԥыцьа ахацәа. Афатәажәатә рымʦагылоуп. Руаʒәк иуаԥра днахыҳәҳәаахьеит. Иблақәа цқьа урхыԥшылар, убас еиԥш угәы иаанагап дышʔиʦаара дыʔʦааны далгахьеит ауаԥы, егьа иоуҳәаргьы, иара изыҳәан акгьы ҷыцым, иара изыҳәан акгьы ԓьашьатәым. Ицәхаԥшь-цәиқәароуп иаанханы изықәу ихахәы. Абахʔаҷынтә дхынҳәижьʔеи шыкәсқәак шʦхьоугьы, ихы-иҷы иацәымʒыц ахьʔеи аʦаа цәгьеи рышьʔамʔа. Даныччо, аҳәса реиԥш, иччаԥшь дацәыԥхашьошәа, иʦәахуеит, иҷы инапы наԥыраикуеит. Дырцәыԥхашьоит ахәышʔаара иҽҳәыргазшәа, ихыжәжәа-ԥыҽҽеиы, ихыблаа-ҷыблааʒа иҟоу ихаԥыцқәа. Даақәымтɕзакәа аʔатын дахоит. Иныԥшыр иʔахым игәаʦа ʔызблааua агәалашәарақәа. Убри ахаʦа иаԥхьа дтәоуп зʔәымʔа иʔагылоу арԥыск. Уи иʒамԥақәа ашьеи-ахши

еилаҭәоушәа еилыԥхаауеит, иблақәа ихалашоит. Урҭ аблақәа рҿеахьыргара рмоуа, зны иԥхашьоит, ҿазны инархыҳәҳәылоит агәадура. Изҳаит, дхаҵахеит уажәшьҭа уи арԥысгьы… Аруҭан дызҭаркыз, иҟаиҵаз шҿеим, ишҵаура усым иаҳахьеиг Баʒ, аха зегьакоуп гәыблрак, ҳаҭырқәҵарак изцәырҵуеит. Днаиазҵаауеит.

– Абасҟак шықәса абахҭа… Ахьҭа, амла, аҵаа! – хылахшыѡла иеиликаауеит уи шхаҵарам. Иауам, изыхәаҿуам игәаҵан иҿыхаз агәыблра. – Ицәгьазу, Аруҭан? Аѡныҟа гәхьааугозу?

– Ишԥоуҳәеи? «Аѡныҟа гәхьааугозу?» Иуҭахума аиашa уасҳәар? Мап, зынʒаскгьы игәхьаазгаʒомызт, – Баʒ изеилкаауам ари аѡыза аҭак. «Иаанагозеи? Агәаҵәадара? Агәахшәара? Мамзаргьы…» Баша игәы дҭахәыцуеит. Убасҟангьы, убри ашьҭахь абахҭаҿгьы аҭак изымԥшаазт, наҟ ихаиршҭит арԥыс. Аха, аҭак шизымԥшаазгьы, ихамышҭуа иаанхеит убасҟан иеиҳәаз даҿеакы. – Абахҭа акәʒам ицәгьоу, зегь реиҳа ицәгьоу ахьымʒгоуп, дад, ахьымʒг. Даҿеа убриаҟара сықәырҵахгьы, цәгьак, бзиак аҿы сызнеиуа, сыбла сызцәырго сыҟандаз. – «Хымԥада, ихьыз гәнигоит, иҟаиҵаз шҿеим еиликаait. Ачарахь уҳазнеи хәа иарҳәар, мамзаргьы шәаԥьҳәаѡык иашҭа дҭалар, ииҳәо акоуп… Иҭабуп иахьсеиҳәаз, сара ԥьара снеиуа-сааиуа сыҟам…»

Аѡныҟа имѡахыҵуа мыцхәы диеигәыргьоит Аруҭан.

Асасдкылара иаҵанакуа аамышҭахьгьы, иѡныҟа имѡахыҵыз, ичеиԥьыка мап ацәызымкыз, ианаижьитоуп иху ахьʒ бааԥс. Урҭ асасцәа аʒәгьы диеиԥшым уажәы иаԥхьа итәоу арԥыс. Дҭиҵаауашәа, дихәаԥшуеит, мызқәак анаабжьыслак, илеигәыдҵаны дызшьраны иҟоу. Уи имбарц залшомызт ари арԥыс убри аѡыза агәаґьра шилоу. Аха зегь реиҳа дзызхәыцуа, игәаланаршәо… Ицәажәашьа… Иашоуп, Баʒ зегь реиҳа иан дызлалеиԥшу ибжьалоуп. «Абасҵәкьа акәын ари иан лыбжьы шыҟаз…»

Усҟан, иаргьы абасҵәкьа, абри арԥыс иеиԥш, ихаҵарԥысра данҭагылаз аамҭазы, агәра анигоз уи абжьы, азыʒырѡра ԥсҭазаарас ианишьоз… Реиҳа игәалашәауа, аҵыхәтәанʒа акәны…

Аныҳәаҽақәа иҳәоит, аҭаҭын днаҽыхоит Аруҭан, аха игәанала дазхәыцуеит, акакала игәалаиршәоиҭ, абри, иапҵьа итәоу, арԥыс ибжьы изнарҽыхаз… Уинахыс, убри ауха нахыс…

…Амза убасҟак иттәааҙа ишеи-шеиуан, ашәытақәа ианыз уԥхьаҙарын. Ашьхара аганахьала ақыҭа иахагылоуп уи ахәы, дара ахьеиқәшәалоз. Уантәи Аԥсара уахынла уалаԥшыр, инеибанеиԥшны, иуарҳал еиқәаҵәаха ишьҭоуп ақыҭа. Ажәщан иалышәшәаны, ауарҳал еиқәаҵәа иқәыԥсазшәа, анаҟа-араҟа икәеицеиуеит аѡнқәа иркылԥхо алашарақәа. Алашарақәа ахьарку бзиа илбон аԥхәызба, иаҳагьы еиҕьишьон арԥыс; аѡнқәа зегьы рҽы, алашара шаадырцәалак, инеиԥырҵны ицоит рыѡныҟақәа. Ууанҙа, ѡнык аҽы алашара аркнаҵы… Амѡа нымѡахыҵ, адәҳәыԥш аҽы иқәгылоуп аԥьҵла. Ақыҭаҽы ианыҟоу, уброуп иахьеиқәшәало. Убри, аҵыхәтәантәи аухаз, нанҳәа мза ѡажәиак, 1939 шықәсазы, аѡнқәа зегьы рҽы алашарақәа дырцәахьан. Уаҟа инхоз насыԥ роуртә, асаат хҧа инархысаанҙагьы ѡнык аҽы алашара аркын.

– Уажәшьҭа сцароуп, Аруҭан, аѡныҟа. Ас аҵх цахьаны, аѡны, сан, саб, сашьцәа, аҙәы сааибар…

– Мсыгәда, дара ирдыруеит сара ишыздыруа, сара ишыздыруа дара ирдыруеит, дара акгьы сарҳәаҙом, сара акгьы расҳәаҙом, ҳазегьы бара акгьы баххәаҙом, – ажәақәа ырхәмаруа алаф иҳәоит арԥыс, нас рыҵаҟа ишьҭоу ақыҭахь днаирԥшуеит. – Абни аѡнаҽы алашара дырцәаанҙа баангыл. «О, баанҽас, баанҽас, сылашара, аԥхыҙ беиԥшха, бымцан, бымцан, бысцәымҙын!» Иахьынтәаагоу бдыруазар арҵ ажәақәа? Урҵ иҙбеит, агеницәа ргени Аруҭан, аԥсуа Петрарка!..

– Мсыгәда лыхьҙ камшәо, Беатриче лыхьҙ еиԥшха еиқәзырхаз, – Аруҭан илаф лыҷенақәыршәаны инаиаҵалкит Мсыгәда.

Иаҳа-иаҳа иттәаауан амза. Рыблақәа ҭыцьцьааува, ауаатәыѡса ишеимаркло еиԥш адгьыл, ажәщан еимаркуан аеҵәақәа. Арԥыси аԥхәызбеи еицәшәа-еицәыԥхашьо… Ирзымгәаҕьит аибагәзра. Убри аҵх дара рыбзиабара азыхәан ишҵыхәтәантәихоз рдыруазҭгьы, рынарцә мѡа иқәырга-

лаша, еибагәзрак ма иацәыргарын… Ақыҵа ацәа иҵанагалон. Аҵыхәтәантәи аҩнаҷгьы алашара анҷыцәаа, Мсыгәда лгәашә аҷынзаа днаскьеигеит Аруҭан. Уаҵәынзаа ҳәа инеиԥырҵит еснагь ишеиԥырҵлоз еиԥш.

Аруҭан иаԥхьа итәаз, Мсыгәда лыҷкәын дихәаԥшуа: «Уамашәаҵәкьа иан лыбжьы ихоуп ари арԥыс», – иҳәеит игәанала.

* * *

Убасҟан, ааԥнума, ҭагаланума, акәасҟьа абарҵаҷы Аруҭани Баʒи анеидтәалаз, Аруҭан иаҳәшьа илҳәан еиԥш, ҭынхацәакәак реиԥш ианеибаныхәоз, мамзаргьы даҽазны, урҭ рыҩны Баʒ афымцалашара анирҽеиуаз, иаҳҳәап, Баʒ ибазҭгьы, акәасҟьа азал аҷы, ажәытә патефон аганаҷыҵәкьа икәу афотоқәа ральбом… Уаҟа иагәылоу афотоқәа дыргәылаԥшуа иҷынаихар… Ибақәоз фотоқәас? Ԝажәижәабатәи ашықәсқәа раан Аԥсара ақыҭантәи акомҷарра ақтивистцәа. Ачаи аҷыхраҷы реиҳа ахьʒ-аԥша змақәаз. Ашкол еицалгаз гәыԥԝык ашколхәычқәа. Урҵқәа зегьы, иаҳҳәап, усҟак илаԥш рыдымхалеит, хәыцырҵас ишьҭимхит. Аха Баʒ илаԥш адымхаларц залшомызт фоток. Уи ҭыхуп Аҟәа, асасааирҵа «Абхазиа» аԥхьаҵәкьа. Еидгылоуп арԥыски ԥҳәызбаки. Алаба рхыршьылазшәа, аԝыцьагьы еиҟароуп, инаʒа-аaʒақәоуп. Лаԥхьаҟа ииаганы, (дырхыҽхәозар акәхарын), ԝбаны иԥаны, лʒара инахысуа, аԥҳәызба, лгәышԥы иадуп лыхцәқәа. Лыблақәа лхаччоит. Аныха дамҵагылоушәа, ихылпа ихыхны икуп арԥыс. Реидгылашьа ианубаалоит ацәшәа-цәыԥхашьара, аҳаҭыреиқәҵара, аиҽырбара. Реизыҟазаашьа азыҳәан шаҟа уанаҳәозеи реидгылашьа.

Абри афото аҷы Аруҭан дидгылоуп, Адица, Баʒи бареи шәан, Мсыгәда. Убри ибахьазҭгьы, урҭ реизыҟазаашьа идыруазҭгьы Баʒ, дымхыскәа, итапанча днахарызушь?

Ирҳәоит, раԥхьаʒа адгьылаҷы зшьапы еихызгаз ауаԝы, ишьапы иаҵамҟьыцызҭгьы ашышкамс, ауаатәыԝса ҳамԝа асҟак ишьаарҵәырахомызт ҳәа. Изхысҳәаауа, Баʒ инапы инахашаз аʒәы диқәшәазҭгьы аҽены, бареи сареи ҳажәԝан шәыла иҵалаҳахомызт.

Баʒ дмырхыскәа аҽены днызкылашаз уаѡԥсы дышԥаиқәымшәеи анысҳәа…. Зныкыр аԥсаратәык иҳәо баҳахьоума, Баʒ ауаѡы даниҳаршьыз ҳәа, зегьы ишырҳәо Баʒ Аруҭан данишьыз ҳәоуп.

Дишьу, дидыршьу?

Ауаѡшьра ƙаларц саатқ аƙара шагыз, хәѡык арԥарцәа еицны, ҳқыҭан, адәқьан азааигәара иƙоу акрыфарҭа иныѡналеит. Иаармарианы акы инацҳаны, аҵәыцақәак аанкыланы, русқәа рахь ицарц акәын. Аколнхара арахә рытраҽы афымца неигон убри аҽены Баʒ. Егьырҭгьы усқәас ируаз, изҿқәаз, ирыхьʒқәоу, ирыжәлақәоу ануп, аха бара изыбҭахузеи аус аҽы иаҳәақәо зегьы. Ибзагәылызѡааууеит аʒәык-ѡыцьак ашаҳаҵцәа ирҳәақәаз рахьтә акык-ѡбак.

«Мап, ижәны ҳаƙамызт. Ԥатлыкак ауатка ҳамҵагылан хәѡык. Исгәалашәом дарбану раԥхьа Аруҭан иʒбахә цәырызгаз. Аҵәца ааникылеит Баʒ. Уи иихәазу? «Сара ахьымʒг сыдым. Ҳқыҭа абыргцәа, аƙәыҷацәа неит Аруҭан иҽы. Ақыҭа уалҵ ҳәа иарҳәеит. Аҵкыс еицәоу иарбану! Уара, Баʒ, хьымʒг удым ҳәа сарҳәеит». Сара слымҳала исаҳаит Баʒ абас шиҳәаз. Уи дишьырц зынʒаскгьы игәы иҵаʒамызт».

«Абыргцәа Аруҭан ақыҭа далырцеит, сара уажәшьҭа хьымʒг сыдым» аниҳәа Баʒ, аʒәык-ѡыцьак ахьтәаз инцәыҵаччеит. Баʒ дгәааит. Ажәақәа еимаркит. Арԥарцәа Баʒ ихыччара иалагеит. Еилыскааит. Акрыфарҭаҽы аисра ƙаларц егьаагымхеит. Изыхƙьазеи?.

– Аруҭан ақыҭагьы далымҵит, уаѡысгьы уимшьеит. Узеиԥшраҵәƙьаз гәаҭаны, уан диман, – иҳәеит аʒәы. Дық-шарц апаҭлыка шьҭихит Баʒ. – Сара узсысуазеи, узыкшозар, ахьымʒг узыргаз, абнаƙа адәқьан дыѡноуп, ихы уас! – Изҳәаазу? Дысгәалашәом. Мап, даанысымкылаʒеит Баʒ. Аруҭан дипƙааит, ихьымʒг ихихып сҳәеит. Ааи, ҳаиѡызцәоуп. Мап, дишьуеит ҳәа зныкгьы сгәы иҵамшәеит. Аҳәызба, атапанча ахаан акгьы ныƙәимгацызт. Дызлахысыз атапанча иара итәымызт. Уи Аруҭан импыҵиԥаait. Сара исымбеит ианимпыҵиԥаауаз, аха зегьы усоуп ишырҳәо».

Ари, аѡбатәи ашаҳаҵгьы, иахьынʒаилшоз Баʒ дихьчон. Брызхәыцма иажәақәа «ахьымʒг ихихып», «ҳаиѡызцәоуп?»

Иԥьабшьаша, Баʒ акрыфарҭаҷы идтәалаз, амца иҧатҵаны Аруҭан дижәызҵаз, аусеилкааԝ данразҵаауаз акәзааит, сара ҷырмашьца ҟатҵаны санрацәажәоз акәзааит, аҳәызатҵәыкгьы инаиҷыҵымшәеит ҳаргьы иаҳхарақәоугьы ыҟоуп ҳәа. Убри аҟнытә, гәԝарас искит, иҟалап, дара, убарҭ рахьтә аҳәы иитазар ҳәа Баʒ дызлахысыз атапанча. Руаʒәк, реиҳа гәԝарас исымаз сҷеыргызмалны снаиазҵаайт:

– Аус уанақәшәалакоуп аԝыза данеилукаауа. Баʒ ихьымʒг ихихырц азыҳәан иԝызцәа шәицхраайт, – сҳәеит.

– Ҳазлаицхраазеи? – иааԥьеишьеит.

– Аҷены акырицызфоз шәуаҳәык атапанча ишәымҭазҭгьы, ихьымʒг злаихихуаз! Уи ԝызараҳами?

– Ахеивҟьа иҳәалоит еиԥш, сыхшыԝ аарҳәны иҧан убри аамҭазы. Сгәы иҧаз нарҳәы-аарҳәны исҳәон. Еибаҳҳәаз зегьы зыбҭахузеи.

Мап, урҭ аҳәгьы иимҭеит атапанча, уи агәра згеит. Дара, ииашаҧәҟьаны, Баʒ адәқьан дшыҧалаз анырба, ахьʒи ахьымʒгы ҳәа Баʒ амца наиҧарҧан дрышьҭит, ауаа ишырбо, диҷасырц, ианеиҳаха, шәахсҭак иниҧарц. Атапанча Аруҭан имамызт, имазаргьы иҧимгеит ҳәа агәра злазго, ашаҳаҧәа зегьы ирҳәоит, Баʒ уи иааигәара зынʒаскгьы дымнеиʒеит, днаскьаны дгыланы ҷиҭит. Ибжьы инақәырццакны дхысит. Ажәа иихәазгьы ахымԝас иаԝызан, иҧирҟьаз ахызатҵәгьы ԥсҭыхгахеит. Ауаԝ ҭынч, аҷеыԥхьак, ашьац змырҟьыцуаз, кәтык зымшьыцыз ҳәала, нас бара!

Иԥьабшьаша, аусеиҷкааԝ ихшыԝ азымцаʒеит, дазымхәыцʒеит, мамзаргьы агәхьаа имкʒеит. Ибзиоуп, Баʒ излеиҳәаз ала, аԥьармыкьаҷы аҳәы дааидгылан, атапанча уҭахума ҳәа днаиазҵаан иирхәҳазаайт, уажәы дибаргьы дизымдыруазаайт дызусҭоу. Ианааихәазгьы, рыжәла адунеихаан иахымҵуа ахьымʒг анахыла ашьҭахь акәзааит. Аха аҷенышьыбжьон, аапынраз, апҳын мшы еиԥшха, ианԥхарраз, сарочка заҵәла деилаҳәаны, амаҟаҵәҟьа зыҵдамыз аиқәа анишьаз, иабаҟаз, иҵәахны иабаимаз атапанча? Абас акакала еиҷыршәшәаны сазхәыцуа сҷыласхан, агәра згеит, атапанча шимамыз Баʒ. Имамызт акрыфарҭа дандәылҟьаз. «Баʒ Аруҭан данишьыз аҷены адәқьан апҳьа уара уда иҵегьы игылақәадаз?» –

ҳәа снаиазҵааит саб. Ибдыруеит баби иареи еишьцәак реиԥш ишеибабо, убри аҟынтә, ари аус иаадҳәалоу зегьы игәалашәоит. Аҽены уаҟа игылаҟәаз ҳәа, аҙәаҙәала рыхьҙқәа ансеиҳәа, иршәыз ирхаз ҳәа саниазҵаа, ицәаԥеыгоу жәак иасҳәаазшәа, дгәааны дсыҵаҟьеит.

– Иуаҳахьоума акәты ашьыга ашьаԥхыц иҵнахуеит ҳәа?! – дызласымбаҙацыз ала, иблақәа ҵархәны днасыхәаԥшит. – Ухы иазеицәоу аамышьҭахь, даҽеакы уимырҟаҵо, ушԥеишеи, уара, анасыԥда, узшаз! – зегь реиҳа сгәы иалсыз «анасыԥда» ҳәа ииҳәаз ажәоуп, аха сгәы иалымсызшәа ҟаҵаны, иаасычҳан, лаф хәыҷыкгьы наҵасҵан:

– Акәты иахароузеи, иазымдырҙо, изгаша ахәшә адгьыл иҵарҵахьазҭгьы, – сҳәеит сҽырҟәышны. Сыгәгьы сынҭахәыцит. «Ҳаҕацәа ргәы ԥаҳҳәаларц анаҳҭаху, ҳхала ацәгьара ҳхы иазаҳаулап. Ацәгьара сара изызуп ҳәа акәын, ҳаи, аҟаҵаха шԥасаимраҙеи, ихала ихы ишԥазиуи ҳәа иԥсахы ԥыжәжәо даанхоит». Ҳаицәзырҙыз еилысымкаакәа гәҭынчра сауам, исыхьыз аҵкыс еицәоу исыхьуа здыруазаргьы. Изури, иумыртҟәацкәа, агьежьра изаҟәыҵраҳа адгьыл, ари аус артытра, азхәыцра иаҟәыҵраны иҟазам, исхагылоу акәымпыл. Сыбзиабараҷы мацара акәызҭгьы, изулак иск҃ажарын. Аҵкыс еицәоуп ацәымгараҷгьы.

Аԥсара уқәҵышьа шыҟалаз удыруеит, Алиас. Ҵәахышьа амамызт. Алхас имашьына ахьыбҕалаз уара ишухароу ақыҭауаа ирылаҳхьеит. Ууаит араҟа. Иҭынчҙа, икәаԥҙа, уахьалымԥсааша ҭыԥк уԥшааит. Ахыҵакырҵагьы умоуп. Изуҭахузеи узҷқәоу, изуҭахузеи иузеицәоу? Иузеицәоу анысҳәа, раԥхьа игылоуп Дамшә. Абзиара сзаазго, ацәгьара сзызуа… Бзиара – ҳәа акыр сзаанагама, Адица, бара бышҟа исымоу абзиабара? Исылшозар ббоит, ацәыбналара, схаршҭра. Еиҷырԥшышьас ирымоузеи бҳәашт, аха, убри, бара бышҟа гәыҵхас исымоу иаҳызахеит Дамшә ашҟа исымоу агәыбылрагьы. Аҳбагьы цәгьамзар бзиара сзаарымгац. Аха аҳбагьы сынарцәымҳа иныкәызгало исыдхалеит.

Сзыкәтәаз амахә раԥхьаҙа Дамшә ианаҷаҟәаз…

Ишбасҳәаз еиԥш, Самсон Григорич азауад ашҭа дшаатҭнабаалак, абгыҙ афҳы аҷасызшәа, аҕыҕра, ашра иала-

гон. Саргьы сшынаихәаԥшлак, сыбла даахгылон Маҭкәа, ашәеиқәаҭәа аҵкыс игәыҭшьаагаха, акасыш лхаҭаны. Ҳидызцалазеи бҳәарауеи. Ашьа ицаша ада иалагылом. Сҽы иҭагыломызт схаԥыцқәа, уаҳа акгьы. Амаҭ зыршьуа абз азыхәааноуп. Ирҳәоит, амаҭ ашҳам хәшәуп ҳәа. Аха ашҳам даҽаҙәы ихәап, аԥсы ҭазааит ҳәа дхәыцны, иара ицҳар, ахы мырҷаҷакәа дарбан аԥсаратәу иаанзыжьхьоу! Иԥьабшьаша, схаԥыцқәа лабыҭә ѡак аҟарагьы иҭәгәамызшәоуп ишныҭышәшәаз. Иахьбасҳәогьы ԥхасшьоит, аха иаҳагьы еиҭьуп. Дахькасыжьыз иашаны иҟасҵеит, ишьа изымуит, даԥсамызт бҳәалап. Баша сазгәаауеит, акгьы ахарагәышьамызт Дамшә раԥхьаҙа Самсон Григорич данаҭрасыз. Аҽеикәарҳә итәаны ицәан. Днавсуаны, ахы ианааѡаха, убас амгәацәа дҭасит, азныказ абжьы азҭымкааит, нас иҵәааит. Слымҳақәа скит. Ишьҙарауаз убри аҽены.

Ѡажәак еихысҳәаалоит. Дамшә исызнауқәахьоу саназхәыцлак, иаасгәалашәоит Гәдиса иажәабжьқәа даҽакы. Ихымхәыцкәа, агәнаҳа иҟарҵаз иахырҟьаны, Нани Дади ԥьанаҭ баҳча иҵицеит, иҳәеит, изшаз. Ԥхҙашала, ԥьамыҭәала, иааурыхлаait уҽаҵахәы ҳәа ахаҵа диқәшәиит. Ашәиԥхьыҙ лыгимырхеит, ахаҵа дхызхыз аԥхәысгьы. Хьаацәгьала ибоулааит ахшара иҳәеит. Убриаахыс ауаѡы изыҳәан инеицылеит аԥхҙашеи ахьаацәгьеи. Даниуа – ахьаацәгьа, адәы дықәзарц азыҳәан – аԥьамыҭәа. Абри аҟны еиԥшуп ауаѡи аиашеи. Адунеи зегьы еицырзеиԥшу иаша дуҙҙак акәым, аҙәызаҵәык дзакәыҵәҟьаз аиаша ааԥшырц азыҳәан, сара схаԥыцқәак ныҵҟьҟьар акәхеит. Нани Дади ԥьанаҭ иантицоз дышрықәшәиз еиԥш, саргьы Аԥсара саныкәҵуаз исыцын, сан лнапала акаҵкәыр инҭалыртәан, исыманы сааит шәиԥхьыҙк. Иаазгеит ахы шьышьуа, агәы шьышьуа. Зыҟны сыҟоу аԥшәмаԥҳәыс илҳәан еиԥш, сыԥсы иарҭаҵәҟьандаз!

Уиаҟара зысҳәарызеи!

Ишбасҳәаз еиԥш, Фриц (Самсон Григорич) раԥхьаҙа данҕыҕнагаз, абна аазго «американски студебеккер» дақәтәан. Хәыҷы-хәыҷла маҵурала деиҳахон. Зны абнаԥҟаѡцәа дрыман бригадирс, ашьтахь «снабженец» дҟарҵеит азауад зегьы азыҳәан. Уи маҵурала деиҳахацыԥхьаҙа сара

сгәатцаҽы иаҳа-иаҳа иазҳауан ацәшәагәытҟьара-гәыблра, аха Дамшә агәатцаҽы иазҳауан даҽеакы – нышәашьа змам агәаҕ-цәымгра, иаҳагьы ицәымшәара. Аплан анынаҳагҙалак, апремиа анҳауа, раԥхьаҙа ихьӡ ҳәаны, адиреқтор зҽаԥхьа дхырхәоз Самсон Григорич иакәын. Ҳазегьы иаҳуалԥшьаны иҳаԥхьаҙон, апремиа шааҳаулак, Самсон Григорич, ҳаԥсы знапы иаку Самсон Григорич, «всемогушьчи» Самсон Григорич кониакк, ма «Московскаиа» изықәыргылара. Аха схаԥыцқәа аныцирҟьҟьаз аҽены, апремиа ахьҳауз азыҳәан иҟасцаз «макарич» столмызт ҳазхатәаз.

Хырқьиара ицаз, ҽадаиала даргеит ҳәа, аинышәара иазкыз астол ҳнахыргеит, ахҟа зыбжьоу ҳнарԝызаха. Саб иҳәан еиԥш, усгьы схы саҕаны Анцәа сишеит. Синышәарц сшаҽыз... Аинышәара сҳәеит, ибамҳәаҙакәа аиҕарара иҳабжьалаз зыхҟьаз, ишыҟалаз.

Зны-зынла ишыҟаицалоз еиԥш, ҽенак, ақыдқәа анааига, ихынҳәны аԥсҭаҟа амашьына анцоз даццеит Самсон Григорич. Ауха уаҟа, аԥсҭаҽы дыҟан. Дзацәажәаз, дышрацәажәаз, ириҭаз, ирымихыз, дара, иеиԥш зеиԥшу рҳәашьа, «обшьчии иазык» шиԥшааз, сара сусс иалоузеи! Адырԝаҽены данаауаз, дызлацаз амашьына ду азнацәҟьа ақәцаны иааигеит... Иааигеит, Адица, аха изакә бноузеи иааигаз! Аԥсҭаҽынтә иаарго, зыхрагьы азин ҳамоу ашә-ҭлақәа роуп. Ари убасеиԥш иҟаз аа-ҭлақәак ҳәа ааигеит, имфа имжә сахәаԥшландаз уҳәап. Апартком амаҙаныҟәгаԝ, ԥсшьара даныҟаз иақәиршәеит акәымзар, уи дыҟаны иааигазҭгьы, убасеиԥш қтык ҟаицарын, уаҳа азауад ашҭа дҭармыжьло.

Ианааигаз аҽеныцәҟьа ихыр акәын, мамзар, иара иҳәан еиԥш, ҷьара «клиаузникк» ибар ҟалон. Хԥа-хԥа метр инаҙон ақыдқәа. Акрановшьчик илымҳа дынҭахәыҭхәыҭын, иаарласны инақәихит. Ацех иҭаргалеит. Сара исымбаҙошәа, ҽымҭ, сҽырҭынч, сҭыԥ аҽы стәоуп. Иаасгәалашәақәо наныстцоит абри, бара бзыҳәан изыԝуа, атетрад.

Ашәарыцаԝ бзиа сиеиԥшуп. Стәоуп амԝа кны.

– Аԝбатәи асменаҽы ҳаангылозаргьы, иузаҳҳуеит, – рҳәеит ахьархь иадгылақәаз. Ишбасҳәаз еиԥш, ахьархь иана҆ҽыцлак, амаҟа ҟьаҟьа иныкәҳауеит. Уи анапы иантцаны,

сара сахьтәоу, ацех ашәаҧы иаанагоит. Аура сшәоит ҕәык. Егьырҭ, уинахыс аметр ныкәцаны, шаҟа сантиметр икьакьоу аагәаҭаны, ақьаад инанысҵоит. Ауреи аҟьаҟьареи анааихушьалалак, иалҵуа ала иудыруеит шаҟа кубометр ыҟоу.

Ахьархь инаҧарҵеит аа-қды. Аҟәартәарақәа нхарҟәало иаанысқылеит амҧтәы сантиметр. Сусуга қьаад ахаҧы инанысҵеит «Красное дерево» ҳәа. Аганвых насывсит. Исымбазшәа ҟасҵеит. Амаҟа иаманы аҧаанахеит иҟаԥшьҙа, иуҧаԥха-уҧаччо аҕәыцәкьа. Ажәпашьала харантәгьы издырит, «пиатидесиаткан». Саԥхьа ианниасуаз, сметр нақәсыршәын, шаҟа сантиметр иҟьаҟьоу аагәаҭаны инанысҵан, сцәыцыԥшны иара, «ҳзауад аԥсҟы зкыз» иахь саанаԥшит сгәеимҭаҙоишь ҳәа. Ахьархь иадгылаз аҙәы днаидыххылан, сара ихы сықәкны, илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит. Даасыхәаԥшит Самсон Григорич.

– Иҟауҵозеи, Алиаа-сик?! – иҳәан, сара сышҟа иҧааихеит. Усоуп араҟа ишсыԥхьо – «Алиасик». Ихәда ԥсылара иҵыцны ибжьы ахьаауаз амҩа алхра азыцәгьазар акәхарын, ианԥыцәцәа-ԥыцәцәалак, «ҟыр-ҟыр-ҟыр» ҳәа алаҳәа аҟырра угәаланаршәон. Хәаԥьа Шьардын иԥьмақәа еимҵааны ирыма иандәықәла, иаргьы акы мҵарсны деихеит. Усгьы иԥиҟеит, ихуеит, иҵиуеит, шьапык ԥуҟар уҭаркуа аҟынҙа, азакәан иахьчо, аа-ҵла. Изԥирҟаз, изақәызцаз, изаазгаз, изызхуа уҳәа, арысҟаҩык амҳаҵәқәа ахьырҧишьуа, сара сзеицәада. Саргьы сҧы амҳаҵә анымаало иҟоума. Ухы уаҕоуп имҳәои сзыхшаз саб, схы саҕазар ибап.

Снапала исырбеит Самсон Григорич, исшәоит, ақьаад ианысҵоит ҳәа.

– Ани, думдыруеи ани, апарторг? – сҳәан, азауад анапхгаҩцәа ахьтәоу акорпус ахь снапы насырххеит. – Ақьаад инанҵаны исҵоит, «красное дерево» кубометрла… – убасҟаноуп ианигәалашәаз, саргьы амҳаҵә шысҧышьтәыз.

– Ушԥасхашҭи, – иҳәан, ихы днасит, сиҵәуозшәа. Санԥслак симҵәуар, иаҳагьы еиҕьасшьоит, амала сыԥсы шҭоу, сылақәа шааԥшуа, сихамышҭааит. Имгәацәа инапы ахьшьуа, даасыдгылеит. Иҟалашоуп акәымзар, данаасыдгыла, ашә асыркырауаз Дамшә зҭатәаз алаҭра.

– Сара акгьы суԥырхагам, Самсон Григорич. Инанҵаны, апарторг инаисҭоит, нас иареи уареи шәеицәажәа, – сҳәеит сҿыр машьцаны.

– Али-аа-сик-к! Уара ҳа-ҳа-ра уаҳтәуп, ууаѡы бзиоуп. Уаԥхьаҟа азыҳәангьы ҳгәы иҵа-ҵақәоу ыҟ-ҟоуп. Адиреқтори сареи ҳшеи-зыҟ-ҟоу удыруеит, ибзиара аҟнытә, их-хаҟара пату сықәи-қәиҵоит, – иҿы акуа, рхала иԥыҵәҵәон ажәақәа, ихәдаҿы далақьк ҵагыланы иԥнаҟозшәа. «Ҳаи, шәанаԥьалбеит, алаҳәа аҟырра ишԥеиԥшҵәҟьоу ибжьы!» – Зны-зынла иуҳәақәо наҟ ууаҟәыҵыр, абригадирра, азавскладра зҳәаз иеиԥш, адолиа бзиа ахьуоуша уаѡ дазхәыцып.

– Сара сахьыҟоу сызхоит, – сҳәеит, уиала сузхыхуам ҳәа аанаго. Изеилымкааую дыҟамызт.

– П-по-нимаешь, Ал-иас-ик! Аҟәа уаѡ дук изыҳәан исҵахуп. – Иҵегьы иҿынасзааигәаитәит. Аѡфѡы иҿҟьон. Иаҳагьы сгәы ԥнажәеит. Иара далаԥшны иитҳаху ижәуеит, сара… Инапы дааѡахеит, Анцәа димҵаныҳәозшәа. Цқьа еилыскаарц дсыхәаԥшуа, – двухетажни аѡны далгеит иргыланы. Уи акыр зылшо уаѡуп. Араҟа, апенсионерцәа рҵыԥаҿы уанбанʒатәоу…

– Сара, Самсон Григорич, иуасымҳәеи, ақьаад инанҵаны апарторг исҭоит. Уии уареи «обшьчи иазык» шәыԥшаа.

– Ҳаи, абнаршәыра ушылҵыз ушԥанхеи! Аибашьраан «иазык» аагара иаҳа имариан, ҳпарторг иҟны «обшьчиизык» аԥшаара аҵкыс. Настоиашьчи клиаузник. Уара, Ал-иас-ик, ауаѡразы… – иԥьыба инапы нҵаиршьшьит. Игылашьа убас иҟан, адунеи аԥшәма иара иакәны, сара сшышкамсушәа. Иккаʒа иеилыскааит убри аамҵазы: «исҿишьуа амҳаҵәгьы» шысҵахым, сгәы иалазгьы зынʒаск уи шакәмыз. Сланарҟәуаны исыԥхьаʒеит сахьгәеимҵаз, уаѡыс сахьимшьаз. Сара, реиҳа игәоумҵаʒо, зегьы среицәаха саԥгылап умѡа. Усмыҳәар ада ԥсыхәа умамкәа уҵасыргылап. Уажәшьҵа, ууанʒа данназга, исҵахыз акызаҵәык акәын – иитҳаху ҟаиҵааит, сара рыцҳа сакәым, Абрыскьыл мчык аҿаԥхьа ихьамҵуа, адыргантҵыхәа хәычʒа аиааира илымшеит. Сара соума адунеи еиҟаразтәуа, сара исылшо акызаҵәыкоуп, схы аиқәырхара. Саҕагәышьазааит схы. Аха схы-сгәы ахымшәааит.

Сиԥыртцыроуп сыԥсы сыманы. Абас сгәы инҭасҳәан, иԥьыба инҭаиршьшьыз инапы снамҭасит, уаҟа иҭагәаны иааныскыларц, аха уи сара сымч абақәхоз. Еидгәаланы ԥарақәак аатигеит. Абар, сԥьыба инҭаитцоит, саргьы акгьы сылшом. Исыздыруам, Адица, иҟалаз… Ҳанеиндыршәоз:

– Акгьы ахараҙам Дамшә. Уара ҷуҭит: «Дамшә, возьми!» ҳәа, ҷуҭит акәым, уҭәааит, – рҳәеит изаҳауаз аѡызцәа.

Аԥхыҙ салоушәа исгәалашәоит, ииашаҭәҟьаны бжьык саҳаит, аха агәра ганы сыҟаҙам, сара сыбжьы шакәыҭәҟьоу. «Дамшә! Дамшә, усыцхраа!»

Сҭаакәарылозшәа…

Изласгәалашәо ала, аҙәгьы имбартә, арахь ууаскьа ҳәа Самсон Ґригорич снаигәыдиҳәҳәалашәа, аԥарақәа зкыз инапы сԥьыба ианынҭаиршьшьуаз аамҭазы, иара ахьҭатәаз, алатра ашҟа ҳнаскьеибагоу, мамзаргьы адаҷ ауцәаны иҷаҳәазу, Дамшә ѡыҭцыѡрын, ишьтахьҟала инаигәыдпалан, имашьхәылҭ ацқәа ѡаланаршьшьит.

– Дамшә! Дамшә! Держи! – ҳәа сыҳәҳәазаап. Уажәааигәа аусеилкаарахь (ишыббо, ҳара ҳус аилкаара сшашьҭаз, схаҭа аусҙбарахь исыԥхьо, аусеилкааѡ сҭиҵаауа саақәхеит) исыԥхьаны, схынҳәны санааи, усуѡык, алаф аҵаҵаны, ус ҷааиҭит:

– Уи зегьы бзиоуп, аха Дамшә ахаԥыцқәа Ґригорич имашьхәылҭ ианаланарҟаца, доушьҭ ҳәа акәымкәа, держи ҳәа зҷуҭызеи?

– Дшәеит азыҳәан. Дамшә иакыз ицнапык акәын, егьи инапы аҷыларханы, ихәламшәа ааикызҭгьы, иԥсы хәычы наихиршәон, – амца наҵаиҵеит иѡыза. Уик зынҙа икьатеиах ԥҵәо дыччон. Дара изырымҳәозеи. Аҵла иалыѡрыз, амаҭ ицҳаит хәа, Аԥсара иҟасҵахьаз, исыхьхьаз сзымхозшәа, араҟагьы аҙыблара сѡалаҳаит, иаапкны, Алышькьынтыр иаго ббааит Дамшә.

Дыргеит ахәышәтәыртахь. Инапы ҷарҳәеит. Агәырқәа иларҵеит. Адырѡаҷены шаанҙа снеит азауад аҷы. Иҟасҵара сзымдыруа, сгьежьыхынҳәуа сгылан. Аусура амш иналагоны, иааит ацех аѡныҵҟа аус зуа ѡыԥьа аусуцәа. Ҟәрышьқәак ансымоу уарашк рзыкәсмыргылацзар, уаҳа бзиара рзызымуц,

ҭаны, цәгьаракгьы рыҭасымгалац. Аҩыцьагьы насыдтәалан, сацәажәара иалагеит:

– Алиас, иаха ҳаҟан Самсон Григорич иҩны.

– Дышпаҟоу игәабзиара? Иахантәарак смыцәаҙеит. Иаапкыша Дамшә, абз шҳамума, ишьа бжьнахма?..

– Дамшә аҙбахә уаҳа иуҷоумыршәан. Ҳиҳәеит уара узыҳәан Самсон Григорич.

– Сара сзыҳәан шәышпаиҳәеи, сара акгьы сҭахҙам, – сҳәеит, изиҳәаз сзеилымкаазт.

– Упшы, акгьы иҭахҙам. Ахақәиҭра угәы ахшәама, арпыс?! Ушьапы уақәиҭны, иахьуҭаху уцо-уааua, адәы уахьықәу угәы ахшәазар, иуҳәар уажәраанҙагьы... Ҳа-ҳа-ҳа!

– Уара, Алиас, абахҭа ушьапы шҭаургылаз уаҳа иумбаҙои?!

– Иҟасҭазеи цәгьарас, абахҭа сҭаркыртә? Апсара санықаз сара исхараны машьынак бгалахьеит, аха уи иақәтәази сареи ҳаицәажәахьеит. Уи дашшуам, – инасҷыцҟьеит.

– Апсара иҟауҭахьоу ҳара иҳаздыруам. Ҳара иаха ҳааицәажәан, дрыцҳауп, уажәоуп ақыҭаҷынтә данааз, уаҩы гәыпшагьаҭҳак иоуп, дынкылахәаша дыҙуеит ҳҳәан, ҳцеит Самсон Григорич иҷы. Иаҳҳәаз, иҟаҳҭаз зегьы зуҭахузеи, уажәы уускәа абасоуп ишықоу. Астол урхиароуп иахьаҭәҟьа. Зегьы ишҳаҳауа аминауаҭра шьҭоуҭароуп.

– Сароу? Сара иҟасҭазеи аминауаҭра шьҭасҭартә еипш? Аҭарҵыша сиҭарц далагеит, исымуит, сыҳәҳәеит. Ала ицҳаит...

– Превышение самозашьчиты... Уи иаанаго удыруама? Аҭарҵыша уиҭозар, дгьычуазар, уашшындаз, уара азин узҭада, асовет уаҩы, аибашьра амца қьоуқьад далагыланы, апсадгьыл зыхьчоз, ала ижәҭаны ирцҳара. Учеиҵьыка афара дахьақәшаҳаҭхаз, унасып иакит.

– Аҭарҵыша сиҭарц даҷын, аҭарҵыша. Уи дгьычҩуп! – изуамызт.

– Агәра згода? Избада аҭарҵыша уиҭарц дшаҷыз? Данааудгыла, Дамшә, возми уҳәан, ала иурцҳаит. Уара иуҳәаз аамышьҭахь, иара, иуеиҳәазгьы уаҩы имаҳаит, иҟаиҭазгьы уаҩы имбеит. Ала ахьиирцҳазгьы изымхо, он ешьчо и кле-

ветвик рҳәоит. Уигьы наузаԥыршьуеит. Ҳара урыцҳашьаноуп изуаҳҳәо. Ухы урʒуеит.

– Ажәакала, ҳиҳәеит, дақәҳаршаҳаҵит. Ачеиԥьыка ƀауҵоит, аминауаҵра шьҭоуҵоит. Убриала шәеилгоит, мап анакәха, ухы иавба, – иҵабуп ҳәагьы раҳәаха смоукәа, инасыдҵны ицеит.

Схы сыкәажь стәан. Ииашаҵәƀьаны, сгәы иалоуп ала ахьицҳаз, аха, Анцәа ибоит, мчыла исмырцҳаит. Дысҵахымызт, данызбалак сгәаҵа ҵаахьшәашәак ҭалон, слымҳақәа алаҳәа аƀырбжьы ҭыѡуа иалагон, аха сара исцәымɣу зегьы Дамшә дсырцҳауа салагар, ахаԥыцқәагьы ххаап. Иаапкыша Дамшә, ишызымуаз иситаргьы, знык амҳаҵә сыҷшьны даналгалак, иƀалаша аныƀалалак, ацқәа аланарԥарауаз имашьхәылҵ. Исҵахымызт иансиҵоз, уажәшьҭа ишԥаƀасҵари, иабазгари сҳәарын сыламыс аҷаԥхьа.

Астол рхиатәуп…

Аҳәара мариоуп, аха аƀаҵара? Иабаазгои астол зласырхио аԥара? Уаɣа дуаминауаҵааит ҳәа аʒәыр диныҳәахьазар, иныҳәаԥхьыʒ ишԥақәшәеи уара?! Аиашаҵәƀьа рҳәеит аусуцәа. Сеимгәаххаа сҵеикуеит. Сара исымҳәахьаз, мшәан, уи ихы даɣаны Анцәа дишеит иҳәоит сабгьы. Акыс, аҵыхәтәан ҳанеибабоз, Баʒ данхысуаз уаргьы уаƀа ууапа уҵашьшьы угылан, атапанча изҭаз дудыруеит, иуҳәом акәымзар ҳәа иасҳәан, зынʒа игәы сыхшәаны, дгәааны дыƀоуп.

Шаƀа еидысхәыцлаз зыбҭахузеи, уара шәышықәсаƀа шьҭахьƀа унхеит, уара ишуҳәо сныƀәар, Аԥсара сахьаҵәурʒызгьы азымхакәа, сызқәаҵыԥ Аԥсны иƀамло, сурʒуеит ҳәа, сыламыс, изхәаҷеышаз, ажәа ԥьбарақәак наҷасықшан, астол зласырхиаша, аԥара сашьҭалеит. Сара суалафахәы, ишаасоулак, ибасҳәахьеит, мааҵк ахымхкәа, зыƀны сыƀоу аԥҳәыс иналысҵоит. Шьыжьымҵанла, шьыбжьон иуфаша ҳәа, мааҵк, ма мааҵыбжак наслыркуеит. «Шәѡыԥьегьы акрышәҷасҵоит, ахыбра шәымоуп, уаҳа ишәҭахузеи!» Егьиашаҵәƀьаны, уаҳа акгьы ҳҵахʒам Дамшәи сареи. Мызкы исылҵо еизызгаргьы, уиала астол рхиашьас иамоузеи! Аха уаҳа ԥсыхәа ыƀам, исыԥсахуама, ауал сықәысҵома, иƀаҵатәуп. Алаҳәа аƀырра иеиԥшха, зыбжьы слымҳа иҵаѡуаз, Самсон Ԍригорич иҷаԥ-

хьа аминауаҭра шьҭасҵароуп ҳәа ҙбаны саналга, ууанҙа, иара данызбалак, сыбла дыхгылозҭгьы Маҵкәа, уажәы убри, зашьцәа ргәырԥа иагаз аԥҳәыс лхаҷсахьа инасзацлеит даҽа… Ибасҳәар агәра бгашам, избанзар еидкылашьа рымам… Инасзацлеит Мсыгәда лхаҷсахьагьы. Аԥбагьы исарҳәоз акакәын – уаҟәҙыргьы, ухы лоумырҟәын убри иҷаԥхьа.

Ҳахшыԥ аҵкыс еицәаны иҳамазаап, Адица, ҳгәырҵҟәыл, цәгьагьы-бзиагьы ахьаҳхамышҭуа. Ҳани ҳәаби ҷьанаҭ баҳча ианҭицоз, сгәанала, ҟәадас ауаа ирыҟәиҵақәааз иреицәоуп акгьы ахьырхамышҭуа. Анцәа иԥьшьоуп издырҟәо ахьмачу, ус анакәха, исгәалашәақәогьы уамак иахьырацәам, акәымзар, сара сыбз сҷы излаҭамгыло, схы сызлаҕоу ала, издыруа рацәазҭгьы, урҵқәа зегьы схамышҭуа, ихышхыҵәаны рҷаархалар, схаԥыцқәа ԥба ракәым, агәра ганы сыҟоуп, ишамырҟьоз сыцламҳәа зегьы шеибгоу. Изхысҳәаауа, астол сырхиарц, афатә-ажәтә сахьынҙашьтаз, Маҵкәеи Мсыгәдеи сыбла ишаахгылалак, рацәажәара сналагон: «Изиҷыҵҟьазеи, уара уакәым, Фриц иавчаркақәа сырзымфеит ҳәа? Авчарькақәа ахьыҟоу алагерқәа рҷоуп. Аконцлагер аҷы дыҟан Самсон Григорич. Аесесовеццәа дырҷаԥшьон. Урҭ ирыдгылан немецки авчаркақәа. Ижәрымҵартә, дрымкратә иҷеыҟаиҵеит. Изла? Бзиа дызларбазеи афашистцәа?»

Абарҭ схы иҭагьежьуаз азҵаарақәа, Адица, схы ахьынҙастәыз, схи сымчи ахьынҙеиқәхоз, изулак, исхәаҷуан. Дысхәаҷуан аԥьныш-қачаа. Аха уи, дысхыччо, дысзыԥшызаарын. Аминауаҭра зумҳәарызеи Анцәа иуциҳәозар. Уара иуҙбуа, уаԥсҭаахә дахыччозар, иулшозеи! Аԥсҭаа ичысхә – арыжәтә мыжда… Ижәла сара срыжәтә. Шаҟа ужәуа, убриаҟара сара устәхоит иҳәон.

Аусуцәа ҳакрыфарҭаҷы жәаԥык рхәы сырхиеит. Ҳаигәылацәоуп, дҟәыҕоуп, ажәақәакгьы насхиҳәаап, деиҳабуп сҳәан, иасҳәеит, даасыԥхьеит сгәыла Петрович.

– Сара уара узыҳәан исылшо убри ауп, Самсон Григоричи уареи шәахьынҙеинышәо, иуԥырхагамхо, Дамшә уҟәыскуеит, – иҳәеит абжа лафны. Иаахтны имҳәеит, аха ишигәамԥхаз збеит. Дымнеиҙеит.

Ахәыҟатцаԝ, угәы нсырхом ҳәа аниасҳәа, дацклаҧшны иҟаиҵеит афатә. Ҳзауад ааигәара дынхоит агыруак. Лартҟак, ҕәык уҳәа, инхараҷ цьара акы аниҵаху, мап ицәаҳкуам. Насгьы иаргьы асасцәа (акомиссиа) анаҳҭоу, мамзаргьы аныҳәараҟәа раан, ҳаҧсы ҷихуеит. Атцәца ашәуа аҳардан-ԝы имсхит.

Аусура амш анынцәа, ишеибаҳҳәахьаз еиҧш, анҭ, сара сзыҳәан иацәажәааз аусуцәа ԝыцьа дрыманы инеит Самсон Григорич.

Ачеиҧьыка ҳнахатәеит. Ҳнапы аҳмыркыц. Ҳнеихәаҧшы-ааихәаҧшуеит. Анҭ аԝыцьа рыблакәа сдырбоит иухәҭоу ҟатца, иахәҭоу ажәа уҳәароуп ҳәа.

Сԝагылеит. Схаҧыцкәа еибган, скьышә снапы адкылатәыс исымамызт:

– Ҳатыр дуззаа зқәу, Самсон Григори-иҧа! – сналагеит. Ирласны исҳәароуп. Иара ажәак иҳәар, ибжьы алаҳәа аҟыршьа аасгәаланаршәар, сыбла иаахгылар анҭ, илахьыцәгьахаз ԝыцьа аҳәса, сыбжьы насыхәлашәоит. – Сара уара уҷаҧхьа ахара дуззаа сыдуп. Уара абзиара сзууан, сара саҧсамхеит. Абарҭ аԝызцәа ишраҳауа аминауатра шьҭасцоит уҷаҧхьа, – инасыкәлашьцеит, скьышә иқәыххит Фриц ҳәа иасҳәарц, аха исхәа҆еит. – Суҳәоит, исанаужьырц.

– Али-иас-иик! Сеигәыргьоит ҳахьеилибакааз, – иҳәан, дԝагылеит. Акызатцәык иҟасцаз, сара сышҟа иҷанааиха, сахьгылаз сымцысзеит. Схы аныстәыз исылшаз убри ауп. Аминауатра анышьҭасца, уажәшьҭа акрыфара азин ҳамоуп иҳәан, дназыцҳаз аҳәатцыс амаха шикыз, иқьышә ҧсылакәа ашша рыкәытцәтцәо, дааин сзамԝа днагәзит.

– Уара уакәын иара ишҟа инеишаз, – игәасымҭеит изҳәаз.

– Дыҷкәыноуп, уажәада дақәымшәац, иапхьаҟа цқьа иҵап, – ибжьала дыздырит «аточильшьчик».

Ҳалагеит акрыфара, акрыжәра.

– Аԝыжәра азыҳәан саб иихәало шәасҳәап, – иаацәырызгеит. Иабасҭахыз, иабасгәалашәеи! – Аԝы, иҳәеит, ауаԝы ицламҳәа абруқәа аркәадоит. Исмаҳац ацламҳәа абруқәа рыла иҷоуп ҳәа. Аха иҷкәын абруқәеи агаикақәеи рҷы аус ахьсымаз азыҳәан акәхап ус зиҳәаз. Иаҳа еилыскаарц.

– Ацламҳәа абруқәа… Уи бзианы иҳәоуп. Зны иркәадалатәуп, аиаша уамхаҳәарц азыҳәан. Анцәа иныҳәароуп Дамшә! – аҵәца аашьҭихит «аточильшьчик». – Самсон Григорич имахәар иамыцхазҭгьы Дамшә, абри аѡыза астол ҳахатәараны ҳаԥхазма. Шәааи иаҳныҳәап.

– Дамшәу? – саарылаҧшит. – Шәызегьы ишәылшоит сышәнаҧхар, Дамшә – адунеихаан… – иабасҵахыз уҳәарауеи ари аѡыза аҿырԥәыҷара! – Аҧсшәа наиасҳәар амҿеи, аҳарам, аҧсахѡы, Дамшә изыҵԥьоит.

– Уара излоуҳәо ала, Дамшә Самсон Григорич изицҳаз… – рҽааирхеит, ахьархь анихуа ихаҧыцқәагьы рыцихуашәа, «аточильшьчик».

– Самсонгригоричфрицу?! – абруқәа анкәадаха, зегьы леимасырѡызит. – Самсонгригоричфриц, Дамшә уазымгәааројп. Дамшә арентген уҵоушәа, угәы, угәаҵәа… Уара уи ианухәаҧшыҵәԥьа! – ишԥа сҽынасхеит дгәыдыскыларц. – Сара сакәҙам, Дамшә ауп Фриц ухьҙызҵаз. Исшьуеит убри азыҳәан. Уара, Фриц Григорич, узларыцәцазеи алемсаа равчаркақәа?! Аконцлагераҽы… фри… – иаадыды-мацәысит. Ҵаԥа иҵабганы акәым, иѡышьтыҧан, аѡада ицеит адгьыл. Иара аѡада ицеит, сара – ҵаԥа.

Астол схәыҵыҵаанҙагьы игәасҵахьан схаҧыцқәа ѡба шыҵыԥьԥьаз. Анцәа иныҳәароуп днызкылаз. Ишьапы убас ахыҷәра иқәикшеит, схы илаахазҭгьы, илықәԥьыцуан. Адгьыл гарыгаҿо, астол санаахәыҵыҵ, сыҳәҳәеит ишсылшоз:

– Дамшә! Дамшә! Думышьтын! Алагераҽы дыԥан! Афашистцәа дрыдгылон! Держи, предатель, убиица!

* * *

Уажәы, Адица, абарҵ ацәаҳәақәа аныбзызыѡуа, убас сназхәыцит, ауаатәыѡса агәреибагара ахьҳамам иахԥьаны ҳашнибарҵәало еиҧш, еицәшәаны акәзар алақәеи ақәыцьмақәеи зықәибахуа?! Ибасҳәахьеит, аҙәыр ишьра сылшозар, дысшьуан Самсон Григорич, дысшьуан сицәшәаны.

Схаҧыцқәа ҷьаҳаным ртыҧхааит, ихьааума, ԥәрышьқәак сыҧшаап, иҵасыргылап. Аус пылҳаҵ салаҳаит. Дҭаркит

Самсон Григорич. Ашшыԥхьыз смоуҙеит. Уимоу, «аучасткови» дансацәажәоз, исхароу рацәоуп, ауаа ишраҳауаз ицәаԥҽыгаз ажәақәа иасҳәеит ҳәа слалаган, иааиасҳәаз акгьы ицәысымҙеит. Зегьакоуп еиликаауан. Иахьынҙасылшоз дсыхьчеит. Сара аҙәгьы изыҳәан цәгьара сҭахым. Аусураҽы, Адица, схы сырҽхәом, пату сыкәырҵон. Зегьы хылагәыла ҳнеилалеит. Сыҙтахугьы, адиреқтор ибар ҳәа ишәаны, харантәоуп аԥсшәа шсарҳәо. Рҽеыршеит. Раԥхьатәи агәыԥ: «Аиашаҵәкьа изууит. Азауад ихы иҵарԥаны, иааиҵахыз ћаиҵон. Ԥхьаҙашьа амам иитихьоу абна. Уи абра даанагааншҙа инаԥхы цқьан ҳдиреқтор. Иара дићьашьит. Аибашьра дцаанҙа дызҽыз… Шаћаѡ иԥсы иеиҵахьаз… Аибашьраҽы сахьыћаз иҟасҵақәаз ҳәа ииҳәақәо еиқәшәом. Умшәан, Алиас, иудгыло ҳаћоуп». Даҽакуп ирҳәо аѡбатәи агәыԥ: «Уаргьы афашьа уздыруам, акрызфогьы акриҽоуҵом. Абзиара унаалом, Алиас. Иузиуз уқәнагоит. Уара иухћьаны апремиа ҳцәыҙит». Рыбла ихызбаалоит, савагаланы срымазар, схаԥыцқәа иаанхазгьы рыћәшәара сыкәшәон. Аха зегь реиҳа сзызгәааша, исцәымыҕхаз даҽа гәыԥкгьы ыћоуп. Урҵ, сара иаасыдгылан, инхьаԥш-кәаԥшны, рыбжьы ныҵакны, исыцәнымхошәа, ажәақәак анырҳәалак, инацырҵоит: «Убас, убас, Алиас! Аиаша уазықәпаѡуп. Убас, маладец!» – нас аиқәыԥхьаҙара иналагоит иҵегьы исҳәақәаша, иҟасҵақәаша. Инасыдҵны адиреқтор иҽы ианнеилак, инапырћәыҷы-шьапырћәыҷуа, аҳәара иналагоит: «Иҳабаргәыз Алиас дҳаланагалаанҙа! Амыждараз дудукылон. Дзеиԥш уаѡузеи, иара ихћьаны, абахҵа иҵашәаз. Уи дҽухышт, аха избан, мышкгьы абахҵа аҵатәара зиқәшәазеи!»

Ладагьы-ѡадагьы ихьатыруа аҵла, аԥша иазыхжәаҙом рҳәоит. Иҟалап, убарҵ, ахԥатәи акатегориа иаҵанакуа ракәзар, аҧсҭазаара иаҳагьы ианаало. Уи сара сусс иалоузеи! Сара сзызхәыцша, схаҵа аҧсҭазаара азыҳәан сԥаԥсаны сахьыћамлашоуп. Уажәазы избаз убри ауп, снапаҽы аҵәыцак азна ицқьакәакәараҙа ахш ааныскылар, ажәха соуаанҙа, ма мҵык аҽеынҭаршәны аҽеашьуеит, мамзаргьы, ажәѡан ҭуанушәа, лѡақк налшәааны еиқәаҵәаҙа инхаҳалоит.

Шаћа сгәырҕьаз бдыруандаз уажәааигәа…

Исазҵаарц,еиҵаианбасыԥхьои,ҳанбеиҷадыргылоиСамсон Григоричи сареи ҳәа сынкахәыцуа сшыԥшыз, сшымгәыгҙоз, дҷаԥха-ҷаччо, сыгәхьаагара иблақәа ирхыҳәҳәыла, азауад агәашә даатәалеит Мирон, аԥсараа ҳатрақторист, аԥсараа ҳколнхара амал, ажәлар рмал ахьчара зхы ақәызҵаз, зны-шәынҵраҷы зыхьҙи зыжәлеи ҭаԥҟаны иану, зхаҷсахьа барелиефны иҵасоу, Аԥҵа иҷкәын, сара сѡыза бзиа Мирон. Ақыҵа салҵырц, сықәҵырц ҙбаны ишсымаз идыруан, аха схы зыхсырҟьоз иасымҳәаҙеит. Иидыруа, бара сшыбзыҟоу заҵәыкоуп. Егьирахь, уаҳа иаҳәашьа сымамызт. Акгьы зхараҙамыз Алхас изызуз, аринахысгьы Маԓьганеи сареи… Алхас иԥсы анеиқәха, Маԓьганагьы дналаҵаны, ауаатәыѡса зегьы рышҟа иаасызцәырҵыз – ацәгьара ранажьра, уаҕа чысла дшьы ҳәа, аԥсуаа ирҳәо ақәныҟәара…

Аԥсшәа цқьа еибаҳҳәаанҙа:

– Уалга, уалга, ҳдәықәҵа, сыццакуеит, – иҳәеит агәырҕьара игәы иҵаз инамырҳәо.

– Ҳабацои?

– Амѡан иуасҳәап. Уҭыԥҷы аус зуша аҙәгьы дузымԥшааҙои?

– Дсыԥшаап. Абригадир иасҳәап. Бзиароума?

– Бзиароуп, уалга!

Имашьына хәыҷ азауад агәашәаҷы игылан. Изныҟәымцар ҳәа бшәозу, амашьынақәа рзыҳәан дынцәоуп. Шаҟаѡы ирҳәо саҳахьоузеи, Мирон дшысабиҙаз иаб дҵамхазҵгьы, ианаамҵаз ацхыраара иоузҵгьы, амашьынақәеи атрақторқәеи рныҟәцара акәым, ихала атрақтор ҷыцқәа, уаѡы иимбац амашьынақәа иҙбуа дҟалон ҳәа.

Амѡа ҳақәуп, ҳцоит Аҟәаҟа. Ицнапык сызқәа инкыдишьылоит, игәырҕьара саргьы сшьа-сда иалалар иҵахушәа. Егьиашаҵәҟьаны, изакә гәырҕьароу шысзымдыруагьы, ихышхыҵәо, Мирон дзымҿхазкыз агәырҕьара, сара сахьгьы ииасит. Акыс сгәырҕьара, схаԥыцқәа инарыдкыланы, исылицазшәа, Самсон Григоричи сареи «ҳаинышәазар» аахыс, аарѡара иқәнакыз аԓьықәреи иаѡызаха акәын ишыҟаз.

– Сабоуго, Мирон, иҟалазеи?

– Ԥҳәыс дузаазгоит, – амашьынаҷы иареи сареи ҳхала ҳашҭатәазгьы, ихы аарнааны, слымҳа инҭеиҳәеит. – Уҭаца ахшара длоураны дыќоуп..

– Уара уԥҳәысу? – снаиазҵааит, дызҷыз иԥҳәыс шлакәыз сзеилымкаазшәа. – Аԥсара санықәҵуаз лцәалтәымкәа… Ишԥацои аамҭа мыжда.. Ҳаи, Анцәа иџьшьоуп. Ухаҭа уабиԥазаҵәын, хшара думамызт. Шаќа сургәырґьазеи! – Убас дысгәыҵасыҳәҳәеит, амашьына ицәымѡахќьарц акы ааигымхеит. – Акы уасҳәашан, лара ахшара длоузар, ҳара уажәы ҳабацои? Аҳақьым даҳгома аѡныќа? Аԥсарагьы иќами, уара, ахәышәтәырҭа. Умыццакын, ҳкыдуќьоит.

– Лан Аќәаќа даҳгар лҭаххеит. Ҳрыхьҙароуп. Ҳаԥхьаќа машьынала инеиуеит. Лангьы уаќа дҭатәоуп.

– Уанхәоу? – сҳәеит аҵәы налаҵашәа.

– Зашәа анхәа уаргьы дуоуша, ахьѡежь!

– Еилыскааит. Уԥҳәыс ахшароураз… Арахь уанхәа… Машьынак аҷы…

– Ианаалыгха, днаҳгеит Аԥсара ахәышәтәырҭаҷы.

Цас иауазшәа, араион ахь дцан, дыќамызт аҳақьым. Амедсестрацәа ҳазларықәгәыґуазеи, амашьына ҳамоуп, ҳцап Аќәаќа лҳәеит лан. Сара уаќа сабарыцҭатәарыз. Машьынак ааныскылан, лани лареи нҭасыртәеит. Амѡаноуп саназхәыц уара ушьҭысхырц. Санхәеи сареи ҳаицәыԥхашьо, акыр рҭаххозаргьы, иаҳзеибымҳәо… Иаасымѡатәны сныдыххылеит уара уҷы.

– Уи бзианы иќауҵеит. Мирон, усымбеижьҭеи, шаќа угәхьаазгаз… – сыҷныскылеит. – Имариангьы уақәшәеит аус ахьызуа.

– Исоумҳәахьаз. Анаќа анеишьа уажәы избазма! Егьараан аѡнымаҭәахәқәа рымысххьеит.

Сқьышә иаақәыххит Самсон Григорич иоума иузҭаз ҳәа сиазҵаарц, аха сыҷныскылеит. Иара иоуп, дыздыруеит иҳәар, схаԥыцқәа ирзиуз, иаргьы дышҭаку, иааќалаз зегьы иасҳәар акәхон. Ауаѡы агәырґьара анимоу аамҭазы, Фриц иҙбахә цәырганы, игәалаќара зыбжьысхрызеи.

– Амѡа ҳанықәлоз, Ахеивќьа… Дугәаламшәои шәыхшыѡ аарҳәны иҵоуп ҳәа ҳазҳәалоз? Ахәышәтәырҭаҷы днеины

дыҟан, дҳақәшәеит. Исеиҳәаз удыруандаз. «Ҳазмырҷио удыруама аԥсараа? Аԥсабара агәы нҳархеит азыҳәаноуп», – иҳәеит. «Иҟаҳҵазеи, уара, агәы зынҳархазеи аԥсабара?» – сҳәан, ихы еивҟьоуп ҳәала, исеиҳәаз даара сархәыцит. «Аԥсабарагьы аԥҳәысгьы аҙәы роуп. Ауаатәыѡса зхылҵыда? Аԥсабареи аԥҳәыси ирхылҵит. Ҳара, аԥсараа, ҳашҧалзыҟоу аԥҳәыс? Дины данынкашәо инаркны, ҭас дышьҭаҳхуеит. Ачкәын дир, аҵыкьҳәа ҳхысуеит, ацә лкажьны ишьны, ачара изаауеит. Аҙҭаб дир, иакәымк ҟалазшәа, ҳнапырҟәыҷышьапырҟәыҷуа ҳаагылоит», – иҳәеит.

– Диашоуп. Ахшара дзауша аԥҳәыс дҟалар, ахацәа умоур ҳәа ушәома. Аҙҭаб данилакоуп иаҳагьы ианхыстәу, ачара анутәу. Мирон, ухаҵазар, аԥҳа дуоургьы, ачара ҳазу, ашәақьгьы ҭырҟьа, ма уараҙәк агәы ҟаҵа аԥсабара, – сҳәеит.

– Аиашазы, аԥа сизгәаҟгәышьоит. Иумдыруеи, саб сара сшысабиҙаз дҭахеит. Сан уаҳа хаҵа дымцеит… Сабиҧазаҵәуп…

Иаб иҙбахә анцәырига, иаасгәалашәан, амѡа ҳахьықәыз, иасҳәеит иаб изыҳәан исаҳахьаз.

– Ахьча-ҭаҳмада Гәдиса сицны ашьха саныҟаз, Мирон…

– Угәы ахәрақәа анухәышәтәуаз… – иҳәеит дааԥышәырччан. Ус имҳәандаз сгәахәт, аха данаасыхәаԥш, иҳәашьеи иԥшышьеи убас иҟан, ианасыжьит. Иара, сшымгәыҕзоз, инаԥишьит:

– Адицеи уареи шәахьеинасыԥымхаз, сыгәра га, иаҳагьы иузеиҕьуп. Иҿеиҙам лхаҵеи лареи реизыҟазаашьа. Агараж аҿы, ишудыруа, лассы-лассы ҳаиқәымшәалар ауам Маԥьганеи сареи. Ашьжьымҭан ахаҵа снаиҿаԥшыр, иѡны аѡнытҵҟа бзиа дыҟоу, цәгьа дыҟоу, иаразнак издыруеит.

– Еицәоугьы иқәнагоит, игәахы талырҷаҷо Анцәа исирбеит!

– Агәнаҳа Анцәа иуимырҳәааит. Иара иакәу, лара лакәу изхароу дсыздыруам. Аха унасыԥдарала ишьақәдыргыларц излагаз аҭаацәара егьалымҵит ҳәа сыҟоуп. Ахшарагьы дшырмоуа умбои!

– Аҳәынаԥқәа рыхшо Анцәа исирбеит, – ианысҳәаҵәҟьа сахьхәит, схаҵа сшыланарҟәуаз здыруан. Аха ааигәа азауад

аҽы исыхьқәазгьы, Маԥьганеи бареи иахьшәывызбо аҟнытә, сыҽсызнымкылеит. Ицәымыҕхеит сцәажәашьа Миронгьы. Уи дшыҟоу уажә избама. Ауаатәыɯсагьы аԥсабарагьы рҽаԥхьа ауал уқәны уиит, уқьиара шәашьа амам убри ауал ҳәа илахь инанҵаны дыршазшәоуп дшыҟоу. Ишиаҳауа шәиԥхьыӡк уҽытцкьар, цәгьарак ҟауҵазар аҟара, иблақәа алашьцара нархаҳалоит. Мирон абас дшыҟоу анысҳәалак, ахьча-таҳмада Гәдиса, еснагь ииҳәоз акакәын: «Анцәа днаигӡааит, иабду ихаҵа-ԥсаҵа».

– Агәнаҳа Анцәа иуимырҳәааит, Алиас. Усымбеижьҭеи, гәаԓа уҭәуа уалагазаап. Уи ҽеим, аɯыза, – иҳәеит Мирон, дыхәмаршәа. – Анцәа дхасҵаҳом, иудыруеит, аха агәра згоит, ишыҟоу убасеиԥш мчык, аиакәым зҳәо, аиакәым ҟазҵо, ихьызыгӡо. Уара ухаҵа иухьымӡаргьы, иухшаз ирыхьӡар ҟалоит. – Еиҵа даасыхәаԥшит. Арҭ, аҵыхәтәантәи иажәақәа аниҳәа, сыбла даахгылеит Алхас. – Иҙбахә анцәырызга, уи аҵыхәала ҳаицәажәап. Сеилумкаауеи? Уаби сареи ҳгәы иҵақәоу ыҟоуп. Ажәытәангьы ибзианы иҳамақәаз ыҟан, ҵаскқәак, қьабзқәак... Ахҟа зыбжьоугьы, аишьцәа реиԥш еибабо иааҟарҵон.

– Уи уаҟәыҵ уажәы.

– Еилыскааит.

– Ишуасҳәоз саҟәыцит, Мирон. Ахьча-ҭаҳмада исирбон уаб дахьҭахаз.

– Аиаша уҳәома? Уара ублала иубама? Ихоуҵару, сара иахьа уажәгьы сымнеиӡац уаҟа. Шаҟантә иақәыскхьоузеи сцап, избап ҳәа. Сан илуам. Иааласҳәеит, саашьны сынкаумыжькәа усышьҭуам лҳәоит. Иламҳәакәа, уааи, ҳаиццап уареи сареи. Сыблала избар сҭахуп. Џьара хаҳәк ѡны иҟастцаргьы сҭахуп, ма ацаҟьа лҭаԥҟаны, ихьӡи ижәлеи нанысҵар...

– Ишашьҭоу удыруоу уи аҭыԥ уажәы? Аԥҭа дахьҭахаз ҳәа ахьӡцаны ирымоуп.

– Сгәы иҵоу удыруама? – аӡәыр иаҳауазшәа, еиҵах иқьышә слымҳа инадикылан, маӡала, – Аԥа дсоур, уаҳа хьӡык ихьӡысцом, саб ихьӡ ада.

– Уи бзианы иуҳәеит. Аҵкыс еиҧу ахьӡ узыԥшаауам, – сҳәеит сара гәыкала. Гәɯарақәак схы иҵашәахьан, Аԥ-

ҭа данҭахаз, Аруҭан данҭаркыз, Мсыгәда хатҵа данцаз, иааԥьоушьартә иахьеиқәшәоз шықәсла, мзала, аха усеиԥш уажәы акгьы саламцәажәеит.

– Ҳаицәажәап абас, аԥа дсоур, саб ихьӡ ихьӡысҵоит, акампаниагьы ҟасҵоит, аԥҳа дсоур, ахьӡгьы уара илыҵ, акампаниагьы уара иуқәыз. Илыхьӡуҵо усгьы издыруеит. Пҳәыс хьӡыс иаақоу зегьы иреиґьу иарбану? Адица, ус ами? Сабхәында ҳәа баша иуалҳәома уҭаца. Абан, ҳаԥхьа иахьнеиуа, изҭатәоу амашьына, – Кьалашәыр ацҳа ҳанаақәс, иҽеизнымкылазт, азныказы ҳнарывсит. Ианхәа дылбар ҳәа дшәо, арахь иԥҳәысгьы дналзыԥшит дынцәыҵыԥшшәа. Саргьы сналыхәаԥшит асаркьа сналԥшны.

– Лан дылҽаччо, лтәашьа злаҟоу ала, иахьа сыздыруам аха даҽа мызкгьы хшара длоурц лгәы иҭаӡам ҳәа сыҟоуп,– сҳәеит, иаарласны хшара дзоуран иҟоу сналҽаԥшыр дыздыруашәа.

– Уччозу, утәарҭа акәтаґь аԥьуазу убара уҟан, ахшароура уқәындаз, – иҳәеит абра-ԥара иацу анасыԥ уажәнатә ихыиҽы иқәыҳәҳә Мирон. Сара убас сгәы иаанагеит: ҳназго «Москвич», иаалырҟьаны иаҳҳәап, иаанҽасыр, амашьынагьы саргьы ҳаашьҭыхны, ахшараурҭа хәышәтәырҭа аҟынӡа ҳаигоит ҳәа абри ахаҵа. Амч мацара акәындаз, иԥшрагьы бзиахозаап ауаҩы анасыԥ илыжж данцо. Амра рхылашаауан сҩыза иблақәа. – Иҟоу уасҳәап, Алиас, адунеи аҽы цәаныррас иаақоу егьы иреиҳау иарбану удыруазар? Абзиабароуп уҳәашт. Уи ачымазара саргьы исхызгахьеит…

– Ачымазара уҳәоу? Абзиабара ас азырҳәо…

– Ааи, агәыхь чымазара… Уара уда, даҽеаӡәы абзиабара… Ахаан исхашҭуам, абни, уҭаца данызгоз, лыҩны ааигәара, амашьына мҩахыганы иҵәахны, сҩызцәеи сареи ҳанҧшыз сшыҟаз. Дааирц ианеибаҳҳәааз аамҭа иахыԥеит саатк, иахыԥеит ҩ-саатк. Адунеи аҭшәахара иалагеит, шәыта еиқәаҵәак иаҩызахеит амза. Ашарԥазоуп дандәылҵ. Убриаҟара сгәы цеит, ҩымшгьы агәра сызгомызт деибга-деизҩыда дшааз, сааигәара дшыҟоу. Аха иҟоу уасҳәап, адунеи аҽы иаақоу зегьы иреиҳауп уԥҳәыс ахшара длоурц уанԥшу аамҭазы иузцәыртуа ацәаныррa. Уаҟа еилало рацәоуп. Иужәлоит

агәырҕьара, уамҽеханакуеит агәыҭҟьара, ҭаха унаҭом агәалашәара. Угәырҕьоит уахьабхо азыҳәан, угәы ҭзыӡааууа ушәоит дманшәаланы ахшара длоурымашь ҳәа. Даҽеакгьы. Иԥьоушьашт. Иудыруеит, сан лыԥсы ҭоуп. Хатцагьы дымцаӡеит. Лыԥсҭазаара зегьы сара исыхҭнылҵеит. Саб данҭахоз, сан излалхәо ала, сгарантцан. Аха саб ихаану убасҟак иӡбахә сарҳәахьеит, дсацәажәошәа ибжьы саҳауеит. Изхысҳәааууа, уҭаца ианаалыгха, иаразнак саб даахгылеит сыбла, – саргьы дсацәажәон, уажәы-уажә даанаԥшуан, зны ҳаԥхьаҟа инауишьҭуаз, ҽазны зышьҭахьҟа иҽааникылоз амашьына ашҟа. Ибцәыӡӡом, Адица, сара маҷк аччаԥшь сызнарҵысуан уи ииҳәаҟәоз. – Иҟам, иҟам уԥхәыс ахшара длоураны ианыҟоу аамҭазы иузцәырҵуа аҵкыс еиҳау даҽеа цәаныррак! Уаԥхьаҟа иубап уи…

– Сара сыԥхәыс ахшара длоуны далгахьеит…

– Ус умҳәан, – сыжәѡа днас-насит, аха иара иҭагылазаашьа егьа еилыскаарц сҽазыскыргьы сара ишысцәыцәгьаз еиԥш, иаргьы сара сҭагылазаашьа изеилкаауамызт.

Аԥсабара иамамызҭгьы, Адица, ахатәы закәанқәа, ауаатәыѡса иазаҳаӡбыр акәхон. Урҭ азакәанқәа иахьынӡабзиоу, мамзаргьы иахьынӡацәгьоу сара сыхшыѡ хәычы иазеилыргом. Акызаҵәык, избаз убри ауп, иара, аԥсабара, иузԥнаҵәаз уанынахыҳәҳәа, иаразнак уахьнархәуеит. Иҟалап, даҽеа ԥсабаратә закәанкгьы аус ауазар Мирон иҟны, аҳа аҽеныҵәҟьа иалагӡаны, аус зуны избаз убри ауп, аԥсабара иуананамыжьуазаап амцхә угәырҕьацәар. Ииашаны иҟарҵоит аԥсараа, агәырҕьара дугьы, агәырѡа ду еиԥштцәҟьа, усҟак иахьӡыррымго.

Ақалақь ҳанналала, раԥхьаҟа ҳцап иҳәан, ҳара ахшараурҭа ахәышәтәырҭаҽы ҳнеир акыр ҳаԥсоума ҳәа алаф шилсхуаз, иԥҳәыси ианхәеи ҳашьтахьҟа иаанҳажьит.

Басла ацҳа ҳаннықәсуаз, даасгәалашәеит, иԥаҵақәа кьатрацәӡа, Мсыгәда анышәынтраҽы дназгаз аҭаҳмада хачача. Уи излеиҳәаз ала, Басла ацҳа унықәгыланы уаанаԥшыр, Мсыгәда дахьыѡноу аѡны лаҟа хәычы ашҭа унҭаԥшуеит. Аӡиас ихықәгылоуп. Сгәы аҭҳараҳәа аисра иалагеит. Абраҟа ааигәаӡа дыҟоуп, ҳара ҳаицәыӡра зыхҟьаз аԥҳәыс, ан ла-

мысда. Лымацара лакәушь уи зегьы зхароу? Издыруада, лара лхаҭагьы… Уаҳа лызхәыцра сҭахымызт.

Ахшара дзоураны иҟаз аԥҳәыс ҳашьҭахьҟа дааныжьны, ахшараурҭа ѡнаҷы Мирони сареи заа ҳнеит. Мирон усгьы шаҟа дуаѡы еилҟьа-еилгәыцәу бдыруеит. Али-ԥси рыла, илԥылартә, ршьапы иқәиргылахьан акушеркацәа, драцәажәон аҳақьымцәа. Изықәтәаз амашьына ахәышәтәырҭа агәашә ишнадгылаз, иаразнак дрыма ицеит. Ианхәагьы ахәышәтәырҭа аѡнытҟа, ашҭахь дынҭалеит. Ҳара агәашә ҳҭытҵны, адәахьы ҳгылоуп. Мирон иакәым, лара, анхәагьы амаҳә дицәыԥхашьоит. Сара уи ахьызбо ччараха исысуеит.

Ҳаԥшуп. Аҭаҭын дахоит, длеиѡеиуеит Мирон. Игәы злассыргәгәаша ԥьара акы сҳәақәарц салагоит, аха башоуп. Ианхәа лзыҳәан: «Анигьы амла дагеит», – иҳәахуеит уажәыуажә. Ҳаннеиз акыр иҳаракны икыдыз амра, ашьшьыҳәа илаҟәуа, инҭашәеит. Алашарақәа каххаа иадыркит. Усҟак зыбҭахузеи, атақси днақәсыртәан, лҭынхацәақәак рахь дызгеит Мирон ианхәа. Уаҟа данаансыжьуаз:

Нан дукәыхшоуп, шәара шәцаанӡа, ахшара длоуны дҟалозар, усыраапсоит, аха уаадгыланы исаҳәа, сара сышьҭалаӡом, – лҳәеит. Ажәа лыстеит, уеизгьы-уеизгьы ишласҳәо ала. Аресторан, ма акрыфарҭахь ҳцап иҳәеит Мирон, аха исымуит. Ҳцан алауашь ааҳхәеит, аԥаҭлыка иҭаз уарашк ҳамԥыхьашәан, уигьы аашьҭысхит. Ҳҭатәоуп амашьына.

Аҵх агәы еиѡнашоны, ахалаҭ лышәҵаны, ахәышәтәырҭа даадәылҵит акушерка.

– Ҳара ҳахьоуп дахьааua, дыздырит, абри лоуп сзацәажәаз, дызгазгьы, – иҳәан, амашьына дынҭкьеит Мирон. Саргьы снаишьталеит.

Лааишьеи лҳәашьеи сгәамԥхеит. Сеааныскылеит. Анцәа уҟазар, дырманшәал сѡыза. Уи даԥсоуп иара.

Амедицинатә еиҳәшьа, Мирон дшынаидгылаз, ажәақәак иаарласны инаиалҳәан, ашырҳәа лышьҭахьҟа даахынхәит.

– Ур-ра-а! – иргеит Мирон. Дѡышьҭыԥеит. – Аԥа дсоуит, Алиас, аԥа! – сгәанала, уажәраанӡа дыԥхашьаны зыҟны дцәырымҵрыз ианхәа иааигәара дыҟазҭгьы, даашьҭыхны дгәыдикылон. Зны сара сахь иҷааихеит. Иҷеааникылеит.

Иԥьыбақәа еимдо, аҭаҭын дашьҭалеит. Сара амедицинатә еиҳәшьа лышҟа сҿынасхеит. Ахәышәтәырҭа дныԝналоны даахьасырԥшын:

– Гәыргьаҿҳәашас, – сҳәан, ирмазеины искыз ԥарақәак лԥьыба инҭасҵеит.

– Мап, – иааҭԥааны инаслыркит. Исгәамԥхеит лцәажәашьа.

– Асоума ауаԝы ишидырныҳәало. Беигәыргьоу бамеигәыргьоу аилкаара уадаԝны, ччаԥшьк бқьышә иқәҙамкәа…

– Уара узлаизыҟоузеи? – лҳәан, ҳааигәара дыҟоума, лыбжьы иаҳауамашь ҳәа Мирон иахь даанаԥшит. Избоит ҳәатәык шлымоу, аха аҳәара шылцәыцәгьоу.

– Ҳаиԝызцәа бзиақәоуп. Аԥа!.. Иҭабуп, агәыргьаҿҳәаша… – еиҭа аԥарақәа лысҵарц сналагеит.

– Аԥа диоуит, аха…

– Исзеилкаауам, аԥа диоузар диоуит, аха ҳәа зацҵатәузеи? Ахәыҷы игәабзиара, лара иԥҳәыс?

– Игәабзиара, икапан, зегьрыла дхәыҷы бзиоуп, иангьы лыхшароура мариан, далҵхьеит…

– Ибымҳәо закәызеи?

– Ахәыҷы… Ахәыҷы диит длашәны… Сара исызиаҳәом…

Саргьы исызиамҳәеит, Адица.

Ианхәа лҿы ҳныдгылан, бжа иашак наласҳәеит. Ҳахьааауаз, алымԝанык, амашьынаҿы сахьидтәалаз, зны ацәа сҭаналазшәа ҟасҵон, ҿазны ацәажәара даҽеаԥьара иахызгон. Мирон игәыргьара хышхыҵәо, дааҟәымҵҙакәа дызлацәажәоз иҵеи иҙбахә акәын. Дшыхәыҷу маха-шьахала дыгәгәааны, хыла-хшыԝла дыбзианы дшииаҙо, аҽықәтәара шиирҵо, дшәаҳәаԝны, дкәашаԝны дшыҟаиҵо…

– Исаҳәеи уаҳа изыҟасҵара? Ибаргәузеи! Сара саб данҵахоз, нхара-нҵырас иҳамааз? Маҵурҭа заҵәык. Уажәы акәасҟьа, аказарма, ацаҵәҟьа ргылатәыс имам. Сара ирҳаны исымоу аԝызцәа, аҭынхацәа, изацымҵаргьы, дара ибар уаҳа иҭахҙам, иԝны асас дагхом. Иумбои сара саб изакә малу исзынижьыз. Ихьҙ-иԥша, уи ишәшьыра… Уара иудыруеит, Алиас, ақытаҿы, рыбзиара аҟнытә, пату сықәырҵоит. Саныхәыҷыз, сан иахьагьы илҳәоит, аԥьыкәреи еилаԥсаны

илырҭон, ҳара ҳмал ахьчара зхы ақәызҵаз Аԥҭа иҭаацәа амла иаҳаркуам ҳәа. Саргьы, срыхәартә санышеидас, иахьаасылшо схы рхызбаауам. Ҳџьабаа уаԥсахеит ҳәа, сахьнеилак, ачеиџьыка ахьсызцәырырго, сгәы иахәоит. Уи аҵкыс еиҳау малс ииҭахузеи уаха ииз… Уцәама, уара?

– Сышԥацәо, уара бзиа збаша…

– Исҳәоу умаҳаҙозшәа утәоуп…

– Зегь реиҳа бзиарас уҧкәын изыќауҵаша уасҳәап… Даҽеа ҧкәынак духшар, еишьак диоур….

– Знык ахшараура далагазар, лхаҵкы сцааит, сыԥхәыс, ќоҳ, зынҙак сыламыс сфаҙеит, уҭаца хәыҷы… Уаргьы ԥхәыс данааугалак, уаргьы дануоулак аԥа, абыржәы уштәоу еиԥш, схырсысуа стәозар убап… Иубалап иќасҵақәо…

– Уара агәра ганы уҟоума сара насыԥ сыманы сшыќало? – инахызгеит.

– Иауазеи агәра сымгакәа. Уԥшра ыќа, усахьа, ухшыш баа-ԥсымкәа… Дарбану раԥхьатәи зыбзиабара зыцныќәахьоу? Зегь ааухаиршҭуеит аԥа дануоулак, зегьы…

Мирон агәра гаҵәќьаны дыќоуп сара мышкызны насыԥ сыманы сҟалоит ҳәа. Саргьы агәра зысымгарызеи, мышкызны иблақәа ирбо дҟалоит ҳәа уи ихшаз аҵеи.

Иаҳагьы еиҧызар Мирон аиаша ахьиасымҳәаз?

Убри ауха, Адица, Мирон аиаша шиасымҳәаз еиԥш, аиаша басымҳәаҙеит баргьы, Мирон аԥа даниоу ашьҭахь, мчыбжьык аатҵхьаны, бареи сареи ачараҽы ҳанеиқәшәаз. Ибасымҳәаҙеит аиаша, избанзар, сазхәыцуа салагахьан акы – иахьатәи аиаша уаҵәы имцхар ҟалоит, мамзаргьы, иќалоит, иахьатәи амц, иреиҧу иашаха иаакәгылар уаҵәы. Сааԥшып, иаасычҳап. Ибгәаламшәои, ҳаицыкәашаны ҳанаақәҵ, бнасыхәаԥшын:

– Иуҭахымзаргьы, ус иаԥуп ҳәа, уааԥышәырччар, иухьзеи, уқьышәқәа еихарԥсны, – аныбҳәа, сыччаԥшь иаҳагьы исҵәахит. Сгәы мыччозшәа, убри аҟнытә сқьышәқәа аччаԥшь рықәҵашьа амамшәа ҟасҵеит. Усҟацәа иччон сгәы, бара бахьызбоз уаҳа исҭахыз, аха ччашьа змамыз сқьышәқәа ракәын. Сааԥышәырччар, Фриц иԥсы иеиҭаз схаԥыцқәа

шыҵагыламыз ббон. Убри адагьы, сҽымҵрала исҳәеит даҽа мцыкгьы. Ибцәызʒеит ачара саҳәаʒамкәа сышнеиз.

Дааиʒа бымнеиааит, Чаҵә Чагә ҳәа дыҟазаарын. Исаҳахьеит уи абас иҳәалон ҳәа. Схаҵоуп ҳәа аиқәа ушьаны, Аҧсны ҟьаҟьа дуʒʒа уқәны, амц шҧоуҳәои, узырҧхашьаша, ашәыргәында ииҳәо амц. Аха иамуʒакәа, амц умҳәар ада ҧсыхәа умамкәа уҭагылозар, иҳәа убас еиҧш иҟоу мцык, ѡбаҟа-хҧаҟа шықәса иуҵымҵыша.

Сара уи ачараҽы исымҳәаз аиашақәа ѡба-хҧа шықәса ракәым, ѡымш-хымш рылагьы иаасыҵыҵуеит. Схаҧыцқәа шыҵхыз бара ибымбартә сқьышәқәа еихасырҕәҕәазаргьы, избаз инабарҳәап. Ачара саҳәамкәа сышнеизгьы балҳәозар акәхап Мери, избанзар ауха, лысаби дыкны данаасыдгыла, ус наласҳәеит, заа иʒбаны исымазшәа:

– Мери, сышҧаббои, схаҵаʒами уажәы?

– Иҟауҵазеи хаҵарас?

– Ишҧасабҳәеи… Аҧҳәыс бзиа дызбо ахаҵа, ихы ахьлықәиршәаша дашьҭазароуп, уара зынʒаск дахьумбаша, лыʒбахәгьы ахьумаҳаша уқәҵны уцеит ҳәа сазҳәада? Бара. Абар сахьааз. Сзаазеи? – ллымҳа инҭасҳәеит: – Ачара саҳәаʒамкәа сааит, аʒәы иааиаҳар, сшыбзоу сыҧсит.

– Маладец! Уаазааит. Иаҧырхагам иахьуаҳәам. Мирон уицуп. Уи азхоит, насгьы баша крыфаны усгьы уцарым.

– Уахь бысцәымшәан, иахәҭаз ахаршә иацҵангьы исшәеит.

Снеира шыҟалаҵәкьаз бдыруама? Ишбасҳәаз еиҧш, сгәырҕьареи хьаас исоузи неилаҭәо, ҽымҭуа, ситҵаҕьычызшәа, сѡыза иблақәа рхыҧшылара сцәыхьанҭаха, ахшараурҭа аѡны аҟнытә ауха ҳанаауаз , ус ҽааиҵит Мирон:

– Иааиуа асабшаҽены умнеиʒои Аҧсараҟа?

– Иҟоузеи, сызнеиуазеи?

– Ишҧа, иумаҳаʒаци?! Сенсациа, ЧП ҟаланы иҟоуп, уара, Аҧсара! Пҳәыс дааигеит… Дарбану зугәахәуа? Ахеивҟьа ҧхәыс дааигеит, Ахеивҟьа! Баҭал-иҧа Бақьыр! Ихьʒҵәҟьа ххәаларoуп уажәшьҭа, акәымзар…

– Пҳәыс димаʒамыз, уара, уи?

– Еилыҵижьҭеи хышықәсаҟа ҵуеит. Иумаҳаʒаци уи иҧхәыс дызилҵыз?

– Усҟан арра сыҟан.

– Иуздырҙом? Ассир уасҳәоит. Игәоуҭахьоу, дхьыжәкәыжәны иҽеилеиҳәоит, ихы ирҟәыдуам, иԥаҵа исом, аха еснагь ишәу цкьоуп, ихаҭагьы дпашәҙа дыҟоуп, ианигәаԥхалак, убас дацклаԥшны иҽеилеиҳәоит, дарбану ицымцара! Абз иара иҿоуп, иаармарианы дхихуеит аҙгаб. Иҵытҵны ицаз, раԥхьатәи иԥхәыс, аԥсаратәын. Иихәац умдыруеи? Аԥсараа шәыхшыѡ аарҳәны иҵоуп, иаашәҳәо зегьы нарҳәы-арҳәноуп ишеилкаатәу ҳәа леиҳәеит знык, илеиҳәеит ѡынтә. Акы аныбҳәо, инарҳәы-аарҳәны иҳәала, нас иаҳа ииашахоит аниҳәа, сыхшыѡ аарҳәны иҵоума лҳәан, аби иҳәеит. Амц сҳәар ииашахома? Ииашахоит. Аиаша сҳәар, имцхома? Имцхоит. Ус акәзар, сыԥсахаара, адунеихаан укасыжьуам, уахгьыҽынгьы уѡны агәҭа сыѡнагылоуп, умш аабзиахааит лҳәан, лыматәақәа аашьҭыхны, еес, уцаргьы уцала. Бхынҳәы иҳәан, уԥшыз лҳәеит. Дыԥшын хышықәса раахыс.

– Ачара сеимҳәаҙеит. Ҳаиуацәам, ҳаигәылацәам…

– Издыруеит. Адица длуоуп лхаҵа ила, еизааигәангьы инхоит.

Амашьына аѡнытҵҟа илашьцан. Избандаз иԥшышьа шыҟоу, изакә блақәоузеишь дызласыхәаԥшыз?

– Алакә уҳәоит, Миронхеит. Маԥьгана ихаҭа дахьызбо сзычҳахуам, иара дахьиуоу азыҳәан, аҙәы ичараҽы сышԥацои!

– Ачарахь ицо аѡыза диго умаҳаҙаци? – иҳәеит. Игәы иҭаҵәҟьаз шимҳәаз аилкаара мариан. Уқытан ачарахь уцозар, аѡыза дабоуҭаху, умаҳәымзар.

Иҵит мышкы. Ѡымш. Иааигәахон асабша. Саақәымҵҙакәа сазхәыцуан. Мери схы иҭалгалеит ашәҟәы лзызѡырц Адица. Избан? Ҳаинасыԥымхаҙаргьы, ма еиѡызцәаҵас ҳаицәымзырц. Уаҳа иаҵанакуазеи? Ибзиоуп, уи убри азыҳәан акәыз. Мирон? Абыргцәа реиԥш, ѡыцьа ргәы нибархар иахьеиниршәаша, ламысрак ахьыҟаиҵашаз иашьҭоу Мирон, иҭаацәароу аԥҳәыс лзыҳәан ачараҽы дҟалоит, унеи, шәеибабап ҳәа саҳәара… Иаҵоузеи? Иаанагозеи? Дызлаздыруала акәзамкәа, даҽакала даахәызар? Дааҳәызар сара сеиԥш? Сара сзыҳәан акәзамыз акласс аҽы изырҳәоз «ҳашәҟәыԥхьаѡ, ҳинтеллигентик» ҳәа?

Разҟыла деиқәхеит акәымзар, убри ашәҟәыԥхьаѡ, аинтеллигентик ауаѡы дҭаирхон. Ибаҳахьоума, Адица, шьапык иарҟьыцит ҳәа амыҭ? Зегьы идырҟьыцуа ашьац ԥшқа ауп. Абри еиликаазар Мирон гьы?

Шаҟа еидысхәыцлаз зыбҭахузеи. Ҭынха бзиак иишәашаз ахаршә аашьҭысхын, сыббеит, ачараҷы сыҟан.

Ииашаны игәабҭеит, ачараҷы иааҟасҵоз зегьы цасҳәа иҟасҵон, иаасҳәоз зегьы, гәы аҵаҙамкәа, цасҳәа исҳәон.

Ахаршә анысшәоз зегьы ираҳартә ҷаасҭит:

– Иахьа анасыԥ зауз, аԥсараа ҳҟәыҵа ду, ҳуаѡ қьиа Бақьыр, сара дсаншьам, дсаҳәшьаԥам. Аха иареи сареи ҳаиднакылоит ажьрацәара аҵкыс еиҳамзар еиҵам – гәылаԥсыла аибаҭахра, аилибакаара, – ианбыкәыз Ахеивҟьеи сареи гәыла-ԥсыла ҳаибаҭахны, ҳаилибакааува ҳаныҟаз. Сажәа ҭацәқәа сшырмеиҙоз еиԥшҵәҟьа, ахаршәгьы самеиҙакәа ианысшәа, сажәа ҭацәқәа, акәапеи аҙы инҭушьыр еиԥш, ҵакыла ихыхәхәа иҭәит.

– Аҵеи замана димами, аха иабаҟоу, аѡы мыжда иԥырхагоуп акәымзар, – лхәеит ԥхәыск сара цқьа исаҳартә саб ихьҙ нацҵаны.

– Бзиа избоит, ди, иҟасҵарызеи! – сҳәеит сҽамариашаны, аҵәыцак ыжәны сшыҟамызгьы.

Бара, ишбыхәҭаз еиԥш, амаҵ буан ашьаԥа аѡныҵҟа. Асаан фатәқәак анҵаны банааҳавсуаз:

– Сахьшьа, – сҳәан, сыбжьы насыргеит аҳәааанхыҵтәи аԥсуаа рҳәашьа ҟаҵаны, – инабго афатә ҳара иҳабҭондаз, иаҳфо ҳамаҙамкәа ҳтәоуп, – исыватәақәаз, игаҙазма, ирдырит, исҳәаз даҽа ҵакык шаҵаҵәахыз, избанзар, асаан ақәыргыларҵа умоуа, афатә ҳамҵагылан, ѡбагьы, банаасыхәаԥш, бхы-бҷы аахәацы-хәаԥшьхеит. Иаҳагьы еиҕьын. Маԥьгана бибарауаз убри аамҭазы. Ҳанеицыкәашозгьы даара снаԥшы-ааԥшит ҳаибомашь ҳәа. Ҳаибааит, аҭыҙшәа шәоуааит. Ашәа анцәырызгаҵәҟьа, саԥхьа даагылан, ашкол аҷы ишеицаҳҳәалоз еиԥш, иаасыцлырҕызит Мери. Актәи аѡбатәи абжьы ҳәа ҳнацәақәа рыла инеибаҳарбеит. Лара усгьы дшыҟоу бдыруеит, иаразнак ачкәынцәа, аҙгабцәа налыдеизалоит. Еизылгеит ашәа зҳәашаз. Укәашароуп ҳәа

дсыҳәеит Мери. Иансалҳәаз бдыруама скәашарц? Бара усгьы амаҵ аура баҽын. Еиҵах афатәқәа быманы аҵамада ишҟа бхы рханы банааҳавсуаз, бара днабышьклаԥшны, даасыхәаԥшын:

– Еиѡызара ҳзеилазар, усыцкәаша, – лҳәеит. Ашырҳәа астол снахыԥеит. Знык аҟара ҳаақәгьежьаахьаны, бара бхынҳәны бҽанаабха, Мери бара бныкәҵаны, лара ауаа днарылашәкәа дцеит. Аҳәыр бла ҵарыла дҳахәаԥшызҵгьы, ҳшьаҽа анеихааго инаркны, ҳаиқәшәаны ҳазлакәашо ала, ҳәарада, еиликаауан, уажәадагьы ҳшеицыкәашахьаз. Ашкол аҽы ҳанеицыкәашалоз, ибыкәашашьаз сгәаласыршәон, исылшоз ала, бсырманшәалар сҵахын. Ибзианы, ииашаны иҟабҵеит ибзымдырҙо аҙәы бицкәашозшәа ахьыҟабҵаз, ишьҭыбхыз убри ароль аҵыхутәанынҙа ибзынамыгҙеит акәымзар. Ахаҵа имацара иакәҙам, дынхырхәашәа, иҵабуп уахьсыцкәашаз, насгьы ибзианы укәашеит ҳәа аԥҳәысгьы ажәада аҳәара луалуп икәашаны ианаақәҵлак. Сара исабымҳәазааит иҵабуп ҳәа, аха ашәа зҳәоз, иаҳзеинызҟьоз? Урҵ бреихырхәар акәҙамыз? Бара ҳшаақәҵыҵәҟьаз, быблақәа ҵәахны, ауаа бнарылаҙ бцеит. Кәашара баныкәлоз бԥыраҳәа аабымҕыхны избыркыз аԥҳәызба, илымпыҵаханы ишылкыз анызба, убас сгәы иааҭашәеит: илымсхып аԥыраҳәа, саԥхьа иныкәҵаны снатәап… Ибдыруеит, уаҟа, ачараҽы шаҟа ирацәаѡны иҟаз бареи сареи ҳтәы здыруаз…

Ианаамҵаз схы снапаҽы иаазган, Мирон снаиххәыцын, ҳцеит имашьына ҳнакәтәаны. Исхашҭыз, агәашә ҳанынҭыҵуаз, Мери даасыхьҙеит.

– Усгәаԥхеит, – лҳәеит.

– Бхаҵа дкажь, бсыцца, – сҳәеит алаф ахь иниаганы.

– Адица дшәаны дыҟан…

– Уажәшьҭа быздахыда ҳәа лаҳәа… Сказыжьуа срыхьҵәуаҙом.

– Угәы иҵаҙамоуп иуҳәо. Аѡгьы мыцхәы умжәит, ажәа мыцхәгьы умҳәеит, – слымҳа инҵалҳәеит. – Изуасҳәаз ашәҟәы ѡны уалга. Уара, агаҙа, иузеиҕьуп. Мамзар ас, нанду лгәанала дкәашон ҳәа…

– Бара иабаабгеи бѡыза бзиа дызбоит ҳәа? Дысхашҭхьеит.

– Духашҭхьеит? Ашьаԥаҷы уантәаз, Адица даниассааиаслак иуԥшышьахоз убандаз… Сара сакәым, Маԥьганагьы игәеиҭан, ашьаԥа дыҵыҵны дцеит. Усҟак ауаѡы деиликааауеит, дыгәшаҭоуп ҳәа сыҟамызт.

– Дыбзиоуп азыҳәанами дызбымаҳәу… Уи акәын ибыгыз, бааины лхаҵа дсымарҽхәаала… – аѡы ишыснарҳәаз здырит, аха иҳәаны салгахьан.

Схынҳәны санаа, Дамшәи сареи ҳааигәара иҟоу абаҳча ҳшыҵаз, иаалырҟьаны сназхәыцит, шаҟа агәыҵҟьара бақәсыршәаз убри ачараҷы снеирала. Мап, сахьыббаз шыбцәымԓымхаз аҟара сымбартә сгаʒам, слашәым, аха сцәымшәашьа бымамызт. Бара излабдыруала, аррахьтә саныхынҳә, аколнхараҷы сзыԥатәаз амашьына саақәхны, агараж аѡныҵҟа аусура саладыргеит сѡыжәра иахырҟьаны. Ашьҭахь, аѡыжәра санаҟәымҵ уаҟагьы аус сзымуит, сыԥәымҵыр амуит. Сара исҳәом, аѡыжәра сахьалагаз быламыс баргәаҟааит, бхы иавба ҳәа. Абасала дааҳәит ҳәа ибдыруа ауаѡы, ачараҷы аѡы ижәыр, бхаҵа ибла данаахгылалак, изымчҳар, ҭаԥкәымла еизыҵҟьар, хаҵаҵас еилгап, аха иҟами аҭаԥкәым аҵкыс еицәоу – ажәа бааԥс. Сыбз, саб иҳәашьа, абруԥәа кәадахар, иҟам-иным леицҵаны… Иарбану иҟам-иным зеицысҵара, исҳәар аиаша? Улазҵаа, Маԥьгана, уԥҳәыс, улазҵаа ауаа ишраҳауа, лареи сареи хыбрак аҵака ҳаицаԥымлацзар уалҳәап ашьыжь шара. Бара ибдыруеит, аԥсараа рзыҳәан уи иаҵанакуа – хыбрак аҵаҟа аҵх еицырхыганы, амш лашара аицаԥылара. Агәыргьын рхарҵар иаѡызоуп. Ишԥарҳәоз иʒырыѡуаз? Ухаҵам, уламысдоуп, ууаѡым рҳәааит, ирҳәааит ирҵаху сара сзыҳәан. Аха бара? Бара ишԥабзырҳәарыз? Игәырҕьаҵәа ҷырҵуан Мсыгәда лыԥҳа уаҳа дзеиԥшрахоз ҳәа. Ачараҷынтә санцоз, бара бнаскьаны ашҵаҷы бгылан, ижәны сахьынʒаҟаз бызгәамҭеит. Мери ибалҳәап, ачараҷы сыҟазу сыҟамзу узымдыруа аҟынʒагьы ижәны сшыҟамыз, амала Мери иласҳәаз ажәа ҷьбараҟәа сзырҳәаз… Сара ус сишеит сызшаз, аԥсҭазаара шаҟа азқәа сеианархо, сара

иаҳагьы сшьапы рыҕәҕәаны аргылара салагоит. Цәгьамзар бзиара сзаанамгеит сызхылҵыз Аԥсара, аха сгәанала, иусырбап сара усҵәҟьа усылахәмарыр шызымуа, иусырбап ухаҭа узеиԥшроу сҳәеит.

Ақыҭа амҩаду иануршәланы ҳнеиуан Мирон и-«Москвич» ала. Амш лашара ҷыцәааны, аҵх шаҟа ақыҭа иахатәоз аҟара, иаҳа-иаҳа аԥсы ахалон, илашон, амшын ахь илаҟәны икыдыз амза. Мирон саҳәара даҷын, сара сшабиԥазаҵәу, сани саби рымацара аҩны ишаху, макьаназы, Анцәа иԥьшьоуп, рхы иахәартә иҟоуп, аха имажәуа дызусҵада, избода, ирхылаԥшуада, нхара-нҵыра дук қьаԥҭаха иахьықәымхаша сазхәыцырц.

Ииҳәозгьы саҳауан, аха сара сзызхәыцуаз даҷеакын.

– Аусҳәарҭа ҳанаавала, Мирон сиҳәан, амашьына ааникылеит. Сынҭытцит. Афымцалашарақәа ахьаркымыз иаҳагьы еиҕьын. Урҭ абаҟә аҷынтә ианылашо, аҵх егьа илашьцамзаргьы, инахараны акгьы убаҙом. Ишырҳәо еиԥш, агәыр каршәзар иубартә иарлашон амза. Аеҵәақәа еилыԥьԥьаауан. Исыздыруам Аԥсара ахаҭа ахьысцәыҙыз шаҟа сгәы иалоу, аха аԥсаратәи ажәҩан аҩыза… Мап, ажәҩангьы зегьынԥьара еиԥшым, ишеиԥшым еиԥш адгьыл.

Гәалашәарак изҵысызаап, ихала даанхар иҵахуп иҳәазар акәхарын, амашьына дҭымҵҙеит, ихы кыдҵаны дхырсысуа дҭатәан Мирон.

Абан, абнаҟа, уажәы акультуратә хан ахьгылоу, убасҟан игылан аусҳәарҭа. Анаҩс, уахьаанаскьо, наараны илашьҭуп. Аԥхьаҟа, адәы уаннықәслак, абнара унылалоит, усҟан иаҳагьы ибнаразар акәхарын. Убраҟа илданы игоуп амҩахәасҭа, ашьаҟауаа, нас, ааигәа инхо рырахә ирныҟәарҭоуп. Амрагыларахьала, километрак аҟара уанцалак, ақыҭа зегьы уалаԥшыртә, хәаданы уҩхалоит. Убраҟатәи аҳаблаҷоуп иахьынхоз, Мсыгәда лан, лаб, аибашьра иҵахаз лашьцәа. Ларгьы, ҳәарада, хаҵа дцаанҙа, уи аҩнаҭаҷы акәын дахьыҟаз. Убри ахәаҷы, убри аҩны азааигәара, иҟалап уажәгьы игылазар урҭ ахьеиқәшәалоз аԥь-ҵла, акгьы еиҭаҳамкәа, ишыҟац уажәгьы иҟазар, урҭ ааԥшны, ақыҭа иахьынтәалаԥшлоз адәҳәыԥш. Убрахьынтәи даауан Аруҭан. Аусҳәарҭа давсны, абнахьхьи,

адәы анаанҵәалак, абнара инылало амҩахәасҭала дцеит. Дцеит убри ауха, акасса рҳәны, аусҳәарҭа анырблыз ауха… Ианырблыз акәу, иниблыз акәу?

Схынҳәны сааин, амашьына санынҵала, џьара акы ҳәатәын аҟынтә:

– Аруҭан дахьыршьыз аҭыԥ сахәаԥшуан, – сҳәеит адәқьан аԥхьаҟа снапы нарххашәа.

– Иҙбахә уаҕоу иҳәеит, дабоугәалашәеи! Ишԥаҟасҵари, ала бзиа аԥхәыс илеишуам рҳәоит, иласҳәарызеи ԥҳәыск, акәымзар, саб дахьиваржызгьы азмырхакәа, Аруҭан инышаынҵрагьы ҟалҵеит, уара, Мсыгәда. Иамуҙозар, дыжәжгәышьа сҳәеит уаҟа даныржуаз, ашьҭахьгьы шаҟаҩы исархәаз удыруама, дыҵхны дкажь, уаб ицәа ԥиҿеит ҳәа, аха аԥсы симеиканит, исычҳаит. Уажәы саб инышәынҵра аҵкыс еиҕьума уҳәап, ихьҙ ижәла ҭаԥҟаны ахаҳә ианҵаны, еихацла ихкааны… Уажәшьҭа уазхәыц, иахаану ԥсышт. Абзиа еиԥш, ацәгьагьы рхашҭуеит. Мышкызны џьоукы нахәаԥшып саб инышәынҵра. Инахәаԥшып Аруҭан инышәынҵрагьы. Инеидыркылап. Изеиԥш уааԥсы бзиаҟәоузеи Аԥсара иаԥхахьоу рҳәап, – иԥсахы ԥыжәжәон Аԥҭа иԥа.

– Нышәынҵрала аԥсы ихә ршьондаз, иумбои, Нестор Лакоба дахьжугьы ҳаздырҙом, аха Аҟәа агәҭа еихаххаа идыргылеит ибаҟа, – сҳәеит иахьынҙасылшоз сажәа ҳаракны, арахь, убри аамҵазы ибцәыҙом, иара иабгьы, Аруҭангьы зынҙаск срызхәыцыр сҵахҙамызт. Зны-зынла, бысхыччаргьы, уаҩы дахьыҟаҙам саманы ицоит, иԥыруа ажәҩан иалалоит, исхагылоу амҟәыба кәымпыл. Сара ҿаԥьара сеихон, Аԥсара-ҟа сирхынҳәуан Мирон. Уаҳа Аԥсара самышьҭуазар, изыҵахузеи урҵқәа зегьы рызхәыцра, сыԥсыҟәара, бара бшыҟоу. Аха башахеит. Иҳазгәаҭаҙом, ҳрышьҭуам, иаҳхьынҳалоуп иԥсхьоу рынаурқәа. Урҵ, рцәа-ржьы аҭыԥ анылнахлак ашьҭахьгьы, акраамҵа аҭыԥ ԥшааua иашьҭоуп ргәы-рыԥсы, рыхьҙ-рыԥша.

– Мирон, уара дышԥаугәалашәо, дышԥоудыруаз Аруҭан? – иааԥьеишьеит саниазҵаа. – Иумбои ушсыхәаԥшуа! Абахҵахьтә даныхынҳә инаркноуп уареи сареи данаҳгәалашәо…

– Уҽы иатәашьаны ихьӡ злоуҳәаӡазеи.

– Ҷыдала сароу? – ииаԥьасшьеит.

– Ааи, уара. Убзиабара уалхәдаха адәы уахьықәу зхарада? Лан ахьӡ бааԥс лхымҩызҭгьы, угәы иаанагома, Адица Маԥьгана диццон ҳәа? – сызқәымгәыӷӡоз ажәак иҳәеит, Адица, абри ауха Мирон. Егьа исымжәызаргьы сшьа еиланаршыртә аҟара сқьаф уеизгьы иҭан.

– Улҟәаҵ, лыӡбахә сумырҳан Адица ҳәа узҽу! Дасу дзыԥсоу Анцәа иитоит насыԥс, – сҳәеит иаахжәаны, уаҳа уи лыӡбахә алацәажәара иаԥсам хәа аанаго.

– Ахаҵа иатәам, иара ихароу, аԥхәыс лыхҭынҟьара… – дызласымбаӡацыз ала, даацәажәеит Мирон.

– Сара исхараны иубазеи? Исхароу убри ауп, амцхә бзиа дызбон. Аӡын агәҭан аҵыҵындра иеилаҳаз сиҩызахеит, ҳара ҳаамҭазы, ари аҩыза абзиабара… Егьоурым, саргьы сҽеысхәышәтәыхра сыҟоуп…

– Убасҟаноуп иухароуи иухарами иаҳа ианеилукааула,– дхьаҵуамызт Мирон гьы. – Ҳаҟәыҵып уи. Ҩазны ҳалацәажәап.

– Убра уиашоуп. Исзынхаз сара издыруеит – ашьоура.

Аҩы изжәыз иснарҳәаз ԥьишьеит Мирон. Исымаимкит. Даапышәарччеит.

– Ашьоура ануҳәа, – ҩааиҭит иажәа рҭынчны, – ажәак уаҳәатәыс исымоуп. Ишәыхьзеи Алхаси уареи? Ақыҭаҽы ирылаҩуит…

– Ииашаны ирылаҩуит. Иареи сареи еибаҳҳәахьеит, ҳара ҳаибабап.

– Уара уацәажәашьа ыҟамзаап уаха. Адица дануцкәашоз дуцҳама? – алаф иҳәарц иҽеыназикит. – Уара, агаӡа, ачарахь узаазгаз узеилымкааӡеи?

– Иаҳагьы еицәоутәит.

– Уаҟәыҵ. Еилукаахра уҟоуп. Уажәы сызлацәажәарц исҭаху, Алхаси уареи шәус ауп.

– Ишьа иуааит, саргьы сшьапы ԥиҵәааит. Уаҳа ишԥаҟасҵари, иаахтны иасҳәеит, сиаминауаҭит.

– Уи заҳада, издыруада?

– Уи еиԥш ишәзымдырқәо рацәоуп аԥсараа. Иаанкыл амашьына.

Иқәшәазеи ари ауаҩ ҳәа, сџьашьо дышсыхәаԥшуаз, амашьына анааникыла, сынҵытцит.

– Уабацои, уара, араҟа? Угәы нсырхазар, саҵоумҵан... – ицәымыӷхеит Мирон.

– Мап, Мирон, уара уоуп згәы нсырхаз, саҵоумҵан. Сара уск сымоуп. Сымҩахытцуеит Гәдиса ишҟа, – аԥсшәа карҵәаны инаиасҳәан, ҳаааиԥырҵит амҩаҷы. Усҟангьы исызцәырҵхьан, ашьҭахь сгәатцаҷы итәырԥсаз, акраамҵа зыхәаҷера сықәшәаз. Изҿытцызгалакгьы, џьара акы дахырҟьаны, игәы нсырхароуп Мирон. Аиҩызара даԥсамызт ҳәа сзиҳәароуп. Ус иаҳа еиӷьуп.

Имашьына анынаскьоуп иансгәалашәа иасҳәаша акы – сиҳәар акәын сахьынижьыз саб иеимҳәарц.

Аҵаацәа ду анааилатәо еиԥш инаскьахьан аҵх. Анаара ақытан иналыҩуан алашыбжьқәа. Схала амҩаду аҷы санааанха, акраамҵа сынкахәыцуа сгылан. Уаҵәытцәкьа Мирон дыԥшааны, уахатәи ҳаицәажәара ихашҵыртә, ихьасыршшартә сиацәажәароуп. Ииашаны иҳәалоит саб. Ишәиу ауаҩы, иара изыҳәан абзиа зҵаху ҕас дышьҭихуеит. Исықәшәазеи уаха? Меригьы ирымчны слацәажәеит, Мирон иакәзар, игәы нсырхеит. Адицеи сареи ҳаицәыӡра зхароу ҳәа сшазхәыцуаз, изхараӡамызгьы, рызгәаара... Сыҿныскыларoуп. Ииашаны иҟасцома уажәы сахьнеиуа?

Саанаԥшит Гәдиса имаҵурҵахь. Ашә аартын. Амца иацрытцуаз алашара, ашҭа агәҭанӡагьы иарлашон. Иаасгәалашәеит, аԥсаса ахьаҷаз анаарахь ҳаицны ҳнеиуан ҿнак. Илабашьа наиҵарсуа, саԥхьа дгылан Гәдиса. Усҟак илаҕьарамызт анаара. Инхаҟәалан, ишьамхы ҩыҵасит. Снеидыххылеит, сицхрааны дсыргыларц.

– Усҟәаҵишь, дад, усҟәаҵишь, – иҳәеит. Егьи изшьамхыкгьы наирсит. Ихы ҩышьҭихит. Саргьы саанаԥшит наҟ, ашьха ҳаракқәа рахь. Еилаарцыруа, игәышьҭыхгаха, игәыҵҟьагаха иааԥшуан Ерцахә.

– Шәымш аабзиахааит, сынтәанахыс ҳаиԥырҵит шәарҭ, ашьхақәеи сареи. Шәымш аабзиахааит, шәымш аабзиахааит!

Даарыцҳасшьеит аҭаҳмада. Ҳанышьхыҵгьы, шаԛаѡы иреиҳәазеи, ишьамхы дазнымкылакәа, адгьыл ианықәс инаркны, уаҳа дшымцо ашьхаԛа.

Зхы зҭаху ихы рыдиныҳәалартә иԛоу ҭаацәароуп. Иҷкәынцәа, иҙгабцәа, иҵацацәа, имаҭацәа…

Ишысҧылаз, схәы шдырхиаз, сшиныҳәақәаз зыбҭахузеи. Ибасҳәап, санрыҳәа, ҳхала ҳанеизынрыжь, амца агәгәаҳәа еиқәҵаны, аҵх ашарахь инықәлаанҙа уи, аҧсараа иҧсхьоугьы зыҧсы ҭоугьы аҙәыр ижәытә иҷатә еилукаарц уҭахызар, иреиґьу архивк иаѡызоу аҭаҳмада исеиҳәақәаз, зегьыҵәԛьа ракәымзаргьы, акык-ѡбак.

– Даду Гәдиса, суҳәоит, умыццакыкәа, акакала иугәалауршәарц абри еиҧш. Аибашьра иалагаанҙа, Аруҭан иус анырҙбауаз, шаҳаҵцәас шәыԛан Аҧҭеи уареи. Архивтә документқәа срыхәаҧшхьеит, ишәҳәақәаз здыруеит.

– Усԛан, дад, Алаҳәа Еиқәаҵәа ҳәа ишьҭан, араион аҷынтә аҙәы даалон. Уара узыҳәан сара ацәгьа сҳәаазшәа, сара сзыҳәан уара уашшызшәа ашәҟәқәа леиқәдырҷаҷеон. Ауаа шәаны ргәы иҵоу рызҳәомызт.

– Аҧҭагьы уаргьы ишәымҳәақәаз ыԛоуп… – исыԛәшәа сыздыруам, Адица, аҙәы сиеиґо, иаҳаҵыр збо сыԛамызт. Сгәанала, сшьара сықәырҟьеит ачараҷы, бара, сыпсықәара, ҧаса аҵкысгьы беиґьханы, быҧшҙаханы, арахь сара быстәымкәа бахьызбази, нас, исҳәо гәнаҳароуп, аха бхаҵа исабҳәахьеит аегоист ҳәа, шьыцрак сызцәыртцит, абасԛак насыҧ лыманы дахьызбаз Мери. Деиҳабуп, игәы шаҭатәуп Гәдиса… Акымзаракгьы. Згәы шаҭатәу аиаша заҵәыкоуп. – Ашьха шәеицыԛан Аҧҭеи уареи. Шьхабжьхәын аҷкәа рыла иаажәгеит ашә. Аҳәынҵқаррахь иалашәцеит. Шәанцоз иамхны ижәгар акәын шәѡызцәагьы шәаргьы шәҧара.

– Уаҵәы амѡа ҳақәлараны иахьеиҧш аусҳәарҵаҷы ҳаҧшны ҳгылан, – илабашьа, ахәышҵаараҷы дахьтәазгьы иван, иаашьҭихын, ахәышҵаара инхәыҵишьаа-хәыҵишьит. Игәаларшәаны еиҵасҳәеит ашьха ҳаныԛаз исеиҳәақәахьаз, шықәсыкахьтә уахыки-ҷенаки ауаѡы дшаанижьуа аҧсыцкьа, дшитәу аџьныш-қаҷаа. – Издыруада, дад, шәѡык рахьтә аҙәы илшозар

иаѡсҭаахә иҽеицәыхьчара? Усҟан Аԥсара ақыҭан арахә рацәаны иаҳзанын. Ҳрацәаѡын ахьшьцәагьы. Гәнаҳа сҳәозар, сара исымаз. Еилыскаарц исҭахқәаз исырҳәаанӡа инарцәымѡа дықәлеит, дҭахеит Аԥҭа. Схаҭагьы исзеилымкаақәаз... Уара иаҳарак еилукаартц иуҭаху иарбану дад?

– Уаҵәы шәхынҳәны ашьхаҟа амѡа шәықәлараны, иахьеиԥш аусҳәарҭа ашҭаҧы акассир шәизыԥшны шәгылан. Урҭқәа здыруеит. Ауха.... Шәеицызма Аԥҭеи уареи убри ауха?

– Ҳаицӡамызт, – иҳәеит иаарымчны, харак идысҵаны, мамзаргьы гәѡарас дҟасҵазшәа.

– Ауха дахьыҟаз уздырҙом?

– Мап, исыздыруам.

– Адырѡаҽны шәанбеиқәшәеи?

– Шаанӡа снеит иѡны. Иара иоуп исазҳәаз аусҳәарҭаҧы иҟалаз.

– Суҳәоит, даду Гәдиса, цқьа иугәаларшәа, уи акырӡа аҵанакуеит. Ашьжьымҭан уаннеи дгылахьазма, дызҧыз, дышԥоубеи?

– Ибзианы исгәалашәоит. Арасаҭра дыҵаланы дааиуан ажыга кны. Нанҳәа мза азыҳәан ажыга зуҭахузеи, шәыр узеиҭаҳауам, утра узбаҳауам анысҳәа, аԥсшәагьы еибаҳҳәаанӡа, дшанхашәа даасыхәаԥшит, сажәақәа ицәымыӷхеит. Ажәытәан, иудыруеит, аныҳәа ҳаԥшьақәа ыҵарҵон абаҳчақәа рҧы. Ирасаҭраҧы убас аҳаԥшьа жызаарын. Иҵхны еиҭаганы ижызаап.

– Еиҭаганы ижит уҳәоу?

– Ааи, аҳаԥшьа хәыҷы еиҭаганы изжит, аҳәақәа ачычеит иҳәеит. Ашьҭахь, исгәалашәоит, данҵаха, ахьшьцәа ирасҳәан, дахымныҳәакәа, шьак камҵәакәа иахьыҵихыз азыҳәан ҳазшаз дизгәаait рҳәеит.

– Арасаҭраҧы ҳаԥшьак акәызма иҵаз?

– Мап, акы шԥакәыз. Уаҟа иахьагьы иҵақәоуп, иҷкәын Мирон аѡы рҵеиҭәалоит. Аҽеныҵәкьа дҭаркит Аруҭан, ҳаргьы аҽеныҵәкьа иҳаԥхьаны ҳаргеит шаҳаҵцәас. Мчыбжьыкгьы мҵыцкәа иҳаҳаит Аруҭан иҧиқәшаҳаҭхеит ҳәа. Ҳамцаӡандаз ашьхаҟа, иахьагьы иԥсы ҭазаарын Аԥҭа. Изқәикыз, ихы иҭашәаз ҟаимҵакәа дхьаҵуамызт. – Иныҵакны инациҵеит, –

Араҟа абзиа ҳҳәааит, аха ацәгьа ихы иҭашәаргьы... Амала, исгәалашәоит, иԥсаҭа бзиахааит, рыцҳа, иҳаԥхьаны шаҳаҭцәас ҳанырга, иԥшшәы леихыггеит, убасҟак игәы цеит, сицәшәеит, ианиазҵаауаз иԥсы маҷхар ҳәа. Иаарҳәоз дақәшаҳаҭхон. Ашьхаҟа ацара азин анҳарҵа, амҩа ҳахьықәызгьы, уаҟа ҳаннеигьы ишьара дзыкәломызт, уахынла дцәырҳаны дааԥшуан. Иубалап, Гәдиса, ҳанышьхыҵлак Алаҳәа Еиқәаҵәа ҳаргьы ҳҭаимкуазар иҳәон. Аҧа ҳадубалома шаҳҳәоз... Ихаҭа иаԓьал ааины иҟазаарын. Аруҭан иеиԥшҵәҟьа, ҳаргьы ҳалкылахәаша ҳдырҙуан Апҵа дҭамхазҵгьы, иара иԥсрала ҳара ҳаиқәирхеит. Аиаша уасҳәап, сара ҳаиуаныжәқәак схы сызрыхҭынҵагәышьомызт. Асыԥса иқәлазар, ма иқәҵрын, ма иҵахарын. Иҳалшоз иара изы? Ихьҙ ҭаагеит. Аҽены Апҵа идын рыхьчара ҳҳәеит. Урыԥхьеи усҟантәи агазеҭқәа иара изыҳәан шаҟа ҳҳәаз уаҟа ианып. Исгәалашәоит, рыцҳа, ԥҳәыс дааигеижьҭеи шықәсык аҟара акәын иҵхьаз.

– Мирон дгарантҵан.

– Уахынла данызмыцәалак, уԥҳәыси ухәыҷи гәхьааугеит ҳәа алаф илырхуан ахьшьцәа.

Сзыстҵаауаз аҭаҳмадеи сареи ҳаиԥырҵаанҙагьы исеиҳәақәаз еиҽыршәшәо рызхәыцра салагахьан. Ирацәан исызцәырыргаз азҵаарақәа. Аныҳәа ҳаԥшьа еиҭаганы изижызеи? Амҩа данықәгылаз, шаанҙа убри далазыргазеи? Шаҳаҭс иԥхьазар, цәгьарас иамааз, ишьара усҟак дзыкәҟьазеи? Ицәа зҭынчымыз ашьха дахьыҟаз? Иара изыҳәан узазҵаалак, агазеҭ ианубарц урыдгылоушәа, еиқәыԥхьаҙаны аҳәара иналагоит иҽхәаԥхьыҙқәа. Ус иахәҭоуп, ус иҳәалатәуп. Ишәҳәогьы саҳауеит, ибзиоуп, аха ҳәа... Аԥсараа рныхачаԥак иакәпалаз уиҩызахоит, ухы кны уқәцыр акәхоит. Апҵа изы-ҳәан бзиарамзар цәгьара шааумаҳауа еиԥшҵәҟьа, Аруҭан изыҳәан цәгьарамзар бзиарак машәырынгьы аҙәгьы иааиҽыҵшәом. Аиқәыԥхьаҙара иналагоит уи иуаҩымраҚәа. Сара, Адица, хықәкыс исымамызт алаҳәа еиқәаҵәа апҟа шкәакәа иаҩызастәырц, мамзаргьы апҟа шкәакәа лаҳәа еиқәаҵәастәырц. Ибасҳәахьеит сыԥстазаара ззыскыз.

Маԛк еихысшьалап. Срылагап аҙәаҙәала. Аԥҭа. Бзиарамзар цәгьара аҙәгьы иҳәом уи изыҳәан. Зегьакоуп, санизхәыцуа исызцәырҵуа азҵаарақәа ирацәаны рҭак ҟаҵам. Аруҭан. Дзакә уаѽыҵәкьаз, дызусҭадаз абри? Аусҙбарҭа адокументқәа, ашаҳаҵцәа…

Иԥшра-исахьа еиԥшҵәкьа, ииуаз-ииҳәоз, иҟазшьа уҳәа, зегьрыла дзыхшаз ианҵәкьа аарла дылдыруа дхынҳәит абахҭаҷынтә. Гәаартыла уаѽԥсы диацәажәомызт, ѽыза димамызт игәра ганы игәҭыха зеиҳәоз. Лафк иҳәозаргьы аԥышәырччараҵәкьа ицәыцәгьан, илахь еиқәын инеиԥынкыланы. Дықәҵны дцарц далагеит. Иан илымуит. Убасҟан дцазҭгьы, агәра ганы иҟоуп иаҳәшьцәа, иааҟалаз акгьы ҟаломызт. Избан, дыкәҵны дцарц зиҭахыз? Ақыҭауаа ианармыжьзар, дрыдрымкылазар? Ирҳәазеи абыргцәа? Ажәа бзиа иарҳәеит: «Ихьымзҕумшьан. Шьацәхнысларак ухьзаргьы, аазаб ухугеит. Унха-унҵы, ҳацәгьа-ҳабзиа еилаз». Абри ашьҭахьгьы ақыҭа рыцәгьа-рыбзиа иҷалаимырхәт. «Пҳәыс даага», – дыхҭаркуан иҭынхацәа. «Исыхшо, аԥсараа зырҳәыз иԥацәа ҳәа рзырҳәаларц» – инарацеикуан. Абри азыҳәан мацара акәзушь ԥҳәыс дзааимгоз? Дызҷыз ақыҭаҷы дахьыҟаз? Аҭаҭын ааирыхуан. Ихала еиҵеиҳауан, ихала иҷихуан, имацара аказарма дыҵатәаны ирыԥхуан. Ииашаҵәкьоумашь иаҳәшьа илҳәаз? «Ианҟәыԥшыз бзиа еибабозаргьы, дихашҭхьан сашьа. Сара издыруеит, Мсыгәда лыԥсы ҭазаргьы иҭамзаргьы иара изыҳәан зегьакакәын. Лара лакәын ҭаха изымҭоз. Избеит зны лара дҵәуо иҭаҵынырҵа дҵыҵны дышцоз. Слымҳала исаҳаит, сыбла бҷабмырбан ҳәа шлышьҭаиҳәоз. Убри ашьҭахьгьы ҳаѽны днеиуан лара. Аѽны даннеилак, ишԥаҟаиҵарыз, сасык леиԥш дидикылон. Ақыҭаҷы ишакәым рыхьҙ анга, ҳарҵ, аиеҳәшьцәа ҳиашьапкит, ҳиҳәеит ԥҳәысс дга, аамҭала шәықәҵ ҳәа. Диҭахымзу, ирызмырҷееиу, исыздыруам, димгазеит. Амала лыԥшаара даҷын, лара дырҵәахит».

Схаҷы исзаагомызт акы, Адица. Егьарыла иуаѽра аԥсахзаргьы абахҭа, зынҙаск ихашҭрымызт аԥсараа ҳҵас. Иара ихьыз аѽыза зыхьыз, мышкы иадамхаргьы, дышԥалагылои ақыҭа. Пҫҭбара ҟамлазҭгьы… Бареи сареи насыԥ ҳаманы

ҳаҟазаауан ҳәа басҳәо ԥьыбшьазар? Мап, Адица, уи ҟалашьа змамыз усын, иаҭәанашьомызт аԥсабара. Дара, ауаагьы иҳанарыжьуамызт усеиԥш анасыԥ. Абз ҳазымгаргьы, алаԥш ҳадыргон.

Шәыѡнаҭа ахьымʒг анахыла, иара, Аруҭан ақыҵа далҵны ицара азыҳәан иаҳәшьа аусеилкааѡ иалҳәаз бзианы иханарҭәаауеит саби сареи ҳаицәажәара. Ибдыруеит, ԥсҭбара ҟамларц ишәыбжьаҟазақәоз дрылан иаргьы.

– Абыргцәа шәхеидкылагьы башахеит, саб. Ахҟа рыбжьалаанʒа ишәырҽеиуазароуп акәымзар, зныкгь ашәақь анҭҟьалак ишәҳәо акыр иаԥсоума?! Баша акрыфараз, акрыжәараз шәеизоит, – сҳәеит сажәа шҳамқәак налаҵаны.

– Ауаѡы ибызшәа змаҳауа убасоуп ишихьуа! Аруҭан иқәнагаҵәҟьаз изиуит Баʒ. Ишԥаҟарҵеи, сара исзууазеи, аха аҟәыҕацәа, акыр инасеиҳабу абыргцәа? Саргьы срылан ишудыруа. Хҵәара-былрак аҵкыс еицәаха Мсыгәдеи иареи рыхьʒ – аѡыцьагьы рыхьʒ ыцәо Анцәа иуирбааит! – ақыҵа ианналаѡ, аҽенытҵәҟьа, сара ишԥаҟасҵеи? Сцеит иаразнак сѡыза Арсана иҽы. Иаргьы саргьы, ҳидқәыланы днаҳкылеит иҷкәын Баʒ. Арсанеи сареи ҳаныхәыҷыз аахыс, аишьцәа реиԥш ҳшеибабо зегьы ирдыруеит. Иара ихьымʒг саргьы исыхьымʒҕуп. Уажәы ѡынтәынгьы исыхьымʒҕуп, избанзар, ишудыруа, иара динвалидуп, ишьапқәа ихәом, ихы изыхьчом. Сара аҽенытҵәҟьа сцеит аусҳәарҭахь. Ҳқыҵа анапхгаѡцәеи сареи ҳаицәажәеит. Иҳаʒбеит иҟаҳҵашаз. Абыргцәа ҳхеидкыла иалоу рыдагьы, хар змам ҳәа иҟақәаз еизаагеит. Раԥхьа ҳнеит Арсана, ахьымʒг здыз иҽы. Лара, акаҳԥы дауцәыртцыхуаз.

– Арсана иҽы ҳәатәыс ишәымаз?

– Уи иаҳҳәаз ажәа аҵкыс еиҳау иарбану! Уара ухьымʒг ҳара иҳахьымʒҕуп. Ҳара ҳадгылоит ҳәа иаҳҳәеит. Ашьҭахь ҳиацәажәеит ичқәын Баʒ. Ажәа иҳарҳәеит, дҳарқәит абџьар шьҭимхырц. Аус дуҵәҟьа ҟаҳҵеит!

– Иабатәи ус дуу, саб, ауаѡшьра ишәзахмырԥазар?

– Изхарада?! Аруҭан иѡны ҳнеины, учеиџьыка ҳҽеаҳарҟьашьуам, умаҳагьоуп, ақыҵа уалҵ ҳәа иаҳҳәаз наигʒазҭгьы, иахьагьы иԥсы ҭазаауан.

– Иузымдырҙои дзымцаз? Лҽылҭәахыма, дырҭәахыма, ишакәхалак, Мсыгәдеи иареи еиқәшәашьа, еицәажәашьа рзыҟамҭеит.

– Уи уидгыланы узцәажәозеи, уара?

– Сара аҙәгьы сидгылаҙом. Аиаша еилыскаарц сҭахуп.

– Аиаша ҟазцаз Баҙ иоуп.

– Уара уеиныршәаѡу, уеичырчаѡу, саб?! Ақыҭаҷы хәышҭаарак мыцәандаз, ԥсҭбарак ҟамландаз ҳәоуп, абыргцәа зыҟоу. Арахь уара, урҭ ирылоу, ауаѡы илаигәыдҭаны дызшьыз аиаша ҟаиҵеит ҳәа… – сҳәашьа убас иҟалеит, бареи сареи ҳаицәыҙра зхарақәоу ҳәа гәѡарас искқәахьаз рыгәҭаҵәҟьа дналасыргылеит иаргьы. – Акгьы сзеилкааум…

Сеилыркаара иҽагьазимкит саб. Бара, Адица, ухы мацара уашьҭоуп бҳәеит, саб ухазгьы акгьы уаԥсам, ухы уаҕаны Анцәа уишеит ҳәоуп ишсеиҳәо. Баҙ иҟынҙа уара уабаҟоу ҳәа аанаго, сыжәѡа днас-насын, дцеит иусқәа рахь. Инаишьҭасҳәеит сгәанала: «Уажә шәызбама аԥсараа. Иԥсхьоуи зыԥсы ҭоуи ус бааԥсык еицырузар, ҳшьамхы иахысаанҙа иаҳауеит, аха ҳәа шәналаганы, зыԥсы ҭоу дыхьчауа, ихароугьы ихарамгьы иԥсхьоу инаиқәшәыжьуеит». Ихароугьы ихарамгьы шынаизырҳәо, уажәы ҽырҵысра змам, зхаԥыцқәа еихаргәгәааны изычҳауа Аруҭан иҭынхацәа, ахаҳә уршыргьы иԥжәоит… Ибдыруеит ҳара, аԥсараа ҳакәҙами изҳәало ашьажә бауам иԥсуам ҳәа? Ҳаԥхьаҟа, мышкызны ҳшьа ҳуроуп ҳәа Аруҭан ижәлантәқәак ѡагылар, уи ашьҭахь ашьа зыдхало еиҵа… Ҭакәажәык ацуҵа зегьы лхьаан, лара аҙәгьы дигәалашәомызт ҳәа, сеибганы уаҳа Анцәа исумырбан ҳәа икажьны сықәҵаргьы, ауаѡы ихәычра дшазхьаауеиԥш, имцаха, ихьу-хьууа сгәаҵа иааҭалалоит ҳқыҵа. Уахык, сыцәарц саннышьҭалоз, слымҳа инҭаѡит, ԥсаҵа шкәакәа, санду ацәа лҽанамалдоз илымаз аныҳәаԥхьыҙ: «Улԥхаугәыԥха ҳаҭ ҳазшаз, иаҳзымдыруа ҳаҵанаумҵан». Азхәыцра сналагеит; ҳамдырра акәу, ҳачҳара ахьмаҷу акәу ҳрыцҳарақәа зыхҟьо? Издыруада даҽа «чмазарак» ҳамазар? Ихәыларкааит ҳгәылара Дали Ҵабали иҵанхоз Маршьанаа. Дара-дара анықәибахуаз Аԥсны иахәашаз акыр

ҟарҵар, хьӡы бзиак ма ирыҭнымхоз. Иршьқәашаз маҷ-ѡызма. Иааргәыдҵо иршьындаз, иқәырхындаз Чачаа. Изхыршьаауазу? Дара, Маршьанаа ахьеичдырчоз, ашьоура хаҵароуп ҳәа иахьазыҟарҵоз азыҳәан, егьырҭ зегьы ракәым, ишьтәӡамыз асабицәа ҕьычны, амшын нырцәҟа рыҭира азин ахьыҟарҵаз азыҳәан мацарагь?! Дарбану, дызусҭада ҳаиҭахызшәа иҷеыҟаҵаны, ахьымӡг хәыпсас иамоу ашьа заҵәыкоуп ҳәа раԥхьаӡа изҳәаз? Ахы зықәшәаз аҳәагыла даѡызартәит иныхәаҷа ыжәуа Баӡ идтәалақәаз. Аха иара, ԥьаҳаным зҭыԥхаша Аруҭан? Ақыҭа далҵны дзымцазеи? Даҷеа зҵааракгьы. Ихы зыԥхьаимкызеи? Баӡ иҟаиҵаз иашоуп, иқәнагон ҳәа еиҳарак ақыҭаҷы идзырҳәаз, Аруҭан ашҭа дахьҭымҵызоуп. Базыӡырѡы, ахы иқәшәан, ахәышәтәыртаҷы даннарга, аусеилкааѡ даниҷеҩажәоз ихаҭа ииҳәаз: «Адәқьан ашҭаҷы дызбеит Баӡ. Игылан иҵегьы нхацәақәак. Урҭ рышҟа иҷынеихеит. Данаарыдҵуаз, инапаҷы ицырцырит атапанча. Ааи, исылшон адәқьан аѡнытҵҟа сҷеысҵәахыр, мамзаргьы ашьҭахьҟала сдәылҵны сцар. Избан сзыбналарыз? Ирасҳәеит сықәны, ирасҳәеит аҟәыҕацәа-абыргцәа, сара сан хатәы ԥҳәысс даасхәааит уи аԥҳәыс лҷы ус сымазҭгьы! Ақыҭа салҵны сцазҭгьы, ирзырҳәаз иашамындаз дыбналозма рҳәон. Убри акы, ѡбагьы, лара, ииашамкәа ахьӡ баапс зхырҵаз аԥҳәыс, дкажьны сызцомызт. Сышьра… Баӡ имацара иакәзам сара сызшьыз. Насгьы уажәакәзам сара иансеихсыз. Уажәы уи арԥыс дхыс-дымхыс сара сзыҳәан зегьакакәын. Ахьымӡг ииргеит, дихыччеит, уигьы азмырхакәа, ибла дыхгыло, диԥырымҵуа, дымхысыр ада ԥсыхәа имоуа аҟынӡа днеигеит, зегь зхароу Аруҭан иоуп ҳәа анҵа. Рыԥсы ршьап аҵсараагьы. Сара сыхьчара акәым, дара рхы рзыхьчахуам».

Арҭ, аҵыхәтәан иациҵаз ажәакәа, усҟан, санаԥхьаҵәҟьа, схахьы иаасымгазеит. Ариаҟара ианиаз иакәым, сараҵәҟьагьы егьарааны аҵсараа рзыҳәан саҕьхьеит. Иҵегьы еиҕьзар иҵахыноуп, уаҳа акгьы. Уажәы даҷеакала срызхәыцуа салагеит урҭ ажәакәа. Гәѡарас искит даҷеакгьы. Убри бара базхәыцхьоушь? Мсыгәда лхаҵа, бара баб…

Аибашьрахьтә даныхынҳә, шықәсқәакгьы, уажәеиԥшҭцәҟьа ихы дзамыхәо дыҟамызт. Лабҷашь хәыҷык кны дныҟәон, аха аамҭа цацыԥхьаӡа, ахәра имаз иаҳа-иаҳа аҿаргәгәо мацара, алабақәа иѡыҵра иҵакымкәа ашҭа дызҭымҵуа аҟынӡа днанагеит. Ҳаргьы уи еснагь динвалидызшәоуп ҳашихәаԥшуа, еснагь дҭаҳмаданы, ижакьа игәышԥы инахькьысуа ҳхаҷы дшааиуеиԥш, иаҳҳәап, Толстои. Еилкааны, агәра ганы салгеит, Мсыгәда данқәыԥшӡаз инаркны, бзиа дшылбоз Аруҭан. Ус анакәха, уи бзиа дылбомызт бара баб, Арсана. Иаргьы мдыршьа имамызт бзиа дшылымбоз. Қәрала лара латҵыс деиҳабын, иеилкаара иаҳа иҟан, дзигазеи? Ихы имч ақәымхазар? Уажәы лабада изымныҟәо ауаѡгьы, зны деибгамыз, иҭәымҭа дҭагыламыз зны, баша ақәтәара акәым, аҿы урагьы анибжьалоз аамҭак ыҟамыз. Изхысҳәааua, дымҵаирсзар? Уамак иаҭахыз лымҵарсра. Хыбрак аҵаҟа уахык ирзеицыршар, уаҳа аҭахӡамызт. Дцар дызҭахыдаз. Иаҳҳәап, ихы имч ақәхан, – иҟаимҵеит уи аѡыза, дымҵаимырсит. Уаҳа иреибагашьахазеи? Лара лҭаацәа дирҭазар? Усеиԥшқәагьы ҟарҵон ажәытәан аҧсараа. Аԥҳәызба зынӡаскгьы илазҵаауамызт. Уаҳа? Иҟамкәа, иҵегьы иҟақәоуп. Дангараз лгара рҽаҟәазар?

Абарҭ азҵаарақәа ҭаха сырҵомызт, Ахеивҟьа ичара ашьҭахь, иѡны саннеи, ҳшеицәажәоз, ашара адәы иаақәлоны, Гәдиса иашҭа сынҵытҵны, шаанӡа, ақыҭа амѡаду саныланы саннеиуаз.

Егьа слакѡакзаргьы, исгәаҕьит шәыѡныҟа амѡахытҵра.

Шәашҭа санынҵаԥш, Адица, исгәалашәаз басҳәар быс-хыччап.

Ҽнак, шәыѡны сшыҟаз, ашәҟәы саԥхьозшәа ҟаҵаны, сцәыҵыԥшны сышбыхәаԥшуаз:

– Алиас, ирыхьи уӡамѡақәа? – иҳәеит баб.

– Акрыздыруоу, ирыхьзеи?! – сҳәан, сыѡнапык рыла сӡамѡақәа ааныскылеит.

– Идыршыз акыцхыр еиԥш, амгьал ақәҵаны иуӡып, – аниҳәоуп сӡамѡақәа, ииашаҵәҟьаны амца анрықәла.

– Игәнаҳа уқәымшәааит, уиҟәаҵрауазеи, – лҳәеит бан дԥышәырччо.

– Даҟәыцҙеит бымбаҙои ашәҟәы аԥхьара!

Ԥсҭазаарак захҭнумҵарызеи, Адица, убас сҙамԝаҟәа аныхәацыхәаԥшьхоз аамҵа хынҳәырц азыҳәан!

Изҭахыда, сыблаҟәа цәшәа-цәыԥхашьарак рыхҙамкәа, зыгәхьаа укҙам рҵаԝык иеиԥш иацәажәара, аха уимазҵаакәа ԥсыхәа ыҟамзар, ишԥаҟауҵо. Ҭаны, исзынхеит арыцҳашьара, тәымуаԝык, еиҳабык иеиԥш, аҳаҭыр иқәҵара. Абас сшыҟазгьы, ибцәыззом, сшьамхқәа кәадахеит, Адица, шәашҭа агәашә анаасырт. Ԥаса зныкыр сахәаԥшхьазу шәынхашьа? Рыԝны зеиԥшроузеи ҳәа аҙәы дсазҵаар, ишԥасҳәоз? Ишԥахәаԥшуеи ажәҵыс, шықәсык аԥхьа иннажьыз, изааҙаз аҭра ашҟа ианыхынҳәалак? Цәала-жьыла мацара узааҙаз аума, ухатәы ԝны? Ирҳәоит, ауаԝы дызшьыз, ашьра ахьыҟаиҵаз аҭыԥ ашҟа, мчык иханы днанагоит ҳәа. Дышԥаҟалоишь убри аҭыԥ аҿы даннеилак? Абри ашҭаҿы иит, абраҟа егьыршьит сара сыбзиабара. Шәкәасқьа снагәыдыԥшылеит. Маҟҿаҳәаранҙа иԝышьҭыхны, ахьатә-ҕәы иалхны, аԝны ԥшҙа замана. Инагҙа-аагҙаны иамоуп абарҵа. Ԥсаатәқәак рсахьақәа ҭаԥҟаны иануп, абарҵа аханы иаҿыкәыршоу арашьиа. Аҽеноуп ианеилыскаа, баб инапала иширгылаз, аибашьра дцаанҙа дшуасҭоз. Илаба иааигәа икыдыргыланы, ацәарҭаҕәы, иҽынкыдҵашәа, дықәтәан.

– Ҭакар, Ҭакар! – ҿиҵит шәла сеишра ианалага. Схахьы имааиҙеит алаба шыктәыз. Ԥаса, шәыԝны саннеилоз, бара ибеишуаз аҳа, саргьы исеишуамызт азыҳәан, лаба мкыкәа шәашҭа аҭалара сашьцылахьан.

Сааигәара иааиуан аҽааннакылеит. Садырит, Адица, ихабҵару?!

Ԥаса, бара хаҵа бцаанҙа ишсалхәалоз еиԥш акәымкәа, иаҳа иаархьшәашәаны аԥсшәа насалхәеит бҭаца, ҳахьеиуацәамхаз зхароу сара сакәу ҷыбшьап.

Шәҟәык даԥхьозаарын баб, агазеҭ акәыршаны, наҟ инаивеиҵеит. Гәамҭашьа имамызт, сҙамԝаҟәа ҟаԥшьра ҳәа акы шаарықәымлаз. Баҙ ихабар иҟоузеи, ишәыхьқәаз сгәы иалоуп ҳәа, иҳәатәыз, иахәҭаз шыздыруазгьы, ибцәыззом, сзаламгеит аҽехырцәажәара. Имарианы ихы ансиҭа, инахара-

ны гәалашәарақәак еилыскаарц исҭахыз иадҳәалаҙамызшәа, сҽынарыласхалеит:

– Иахантәарак ҳаицәажәон Гәдисеи сареи. Бзиа избоит, ажәытә ажәабжьқәа здыруа рацәажәара, – Мсыгәдеи иареи реибагашьа атәы инаркны, иара, Арсана иҭоурых зегьы уи исеиҳәеит ҳәа гәɯарас икыр, издыруада иаҳа иаартны дсацәажәар.

– Иуеиҳәақәазеи? – днасазҭааит. Абас дсазҭаар, аҭак иҟасҭаша сазымхәыцит. Схала ашьацҳәа сшьапы аҿасыршәит. Анкьа исеиҳәахьаз ҷьара акы сгәаласыршәароуп.

– Исеимҳәакәа… Ажәабжь ссирк сеиҳәеит. Схы иҭыҵуам. Нарҭаа ракәым аха аҵан роуп аԥсуаа ҳазхылҵыз иҳәеит.

Иабаазгеи, иабасыҙбеи бҳәарауеи!

– Ус убахьоу! Убриаҟара ҳуаа-ссақәоума?! – иааԥьеишьеит Арсана. – Иианкыл фырԥьанк. – Инапы нақәикит, ахыжәлақәа адыргыланы, бҭаца иаалгаз ауатка.

– Саргьы убасҵәҟьа сгәы иалсит азныказыҳәа. Аҭырас иқәланы иказҿоз аҵан ҳашԥархылҵи сҳәеит. Аха иара изхиҳәаазеи? Нарҭаа раҵкысгьы иуаа-ԥагьақәан аҵан иҳәеит. Уаагьы нцәагьы аҙәгьы иҿаԥхьа рхы ладырҟәуамызт аҵан, арахь рхаҭақәа рымч маҷны аниҳәа, иаҳа иаахьашшеит сгәаара. Уажәы убри аҭаҳмада дысгәалазыршәаз, изныкымкәа исеиҳәахьан, ауаɯы шықәсык зны деиласуеит, уахыки-ҽнаки аԥьныш-қаҷаа дитәуп ҳәа. Егьиашаҵәҟьаны, заɯсҭаахә дызԥырхагамхац иҟада, – игәасҭеит, ахшыɯцак амацара акәымкәа, сҳәашьагьы акырҙа ишеиԥшхаз Гәдиса ицәажәашьа. Акыр игхазар, насгьы Мсыгәда илыхьыз хьаршшашьак амазар… Сара исаҳахьан ирҳәо, алым уеиԥшхарц азыҳәан, амɯа уахьықәу, зынгьы убгахәыҷхароуп ҳәа. Аха ирҳәонгьы исмаҳацызт, аиаша еилукаарц азыҳәан, зны угызмалхароуп, уҽурмашьцароуп, амцҵәҟьагьы ухы иаурхәароуп ҳәа.

– Ауаɯы иқәыҙбара мариоуп, дад, иеилкаароуп ицәгьоу акәымзар, – изеилымкааув дыҟамызт сажәа ахы ахьхаз. Ихала дналагеит. – Лара, лахьыцәгьа, лара лаҟарагьы ала-мыс лымоуп ҳәа ззырҳәодаз, аха…

– Уажәшьҭа, усгьы даргамахеит, аиаша зумҳәозеи?.. – сҳәеит. Даасыхәаԥшит. Иблақәа ирхызбаалеит бангьы бар-

гьы шәыблақәа знык иадамхаргьы ирхысымбаалаз. «Ахара сыдуп, Алиас, уара уҽаԥхьа, ахара сыдуп убзиабара нагʒара ахьамоуз».

– Аиаша зегьы уаҕоу иҳәеит. Ҽаʒәы изыҳәан акәым, схаҵа исызку аиаша зегьыҵәҟьа саҳаргьы сҵахым. –Иаашьҭихын, инеихирԥхьеит ашәҟәы. Днаханы инықәиҵеит. – Иучысхәым уашьҭалар, сара исыхьыз аҵкыс еицәоугьы ухьуеит. Сҩыза бзиа, уара уаб сизхәыцызҭгьы… Думган, уара улҭахны акәʒам дызуццо иҳәеит. Саргьы исзымдыруа сыҟамызт ус шакәыз. – Сара сахьыҟаʒамыз, наҟ, ашьхақәа рахь даанаԥшит.

Уажәадагьы, хымԥада, ихазы иҳәақәахьан арҭ ажәақәа.

– Шәыбзиахәха шәыҟан, аламысда Аруҭан дшәыбжьамлазҭгьы… – ԥьара акы ҳәатәын. Иаақәыспҭаан, инҭасырпҟеит фырԥьанк. – Уԥкәын, уҭаца, ашкол исыцҭаз уԥҳа… – быхьʒ сымҳәеит. Еилыбымкааи банхәыԥҳа лыхьʒ зысымҳәаз, уи лыхьʒ аҳәара иаԥсам ҳәа аанаго, бҭаца сналыхәаԥшит. Сгәыҕуан дсыдгылоит ҳәа. Цәымҕрала даасыхәаԥшит. Дынхьаҳәын, ашҭаҷы ихәмаруаз ахәыҷы иахь дцеит.

– Иҟоуп иҳәатәым аиаша.

– Акгьы ыҟаʒамкәа, ауҳәансҳәан…

– Иҟаҵәҟьаз сара саҟара издыруада, аха хьчашьа лымаʒам. Дсыхьчарц салагар, иаҳагьы исхыччоит. Зегьы зхароу сара соуп, аха сыламыс злацкьоу, Аруҭан абахҭа дҭытҵны данаа, уажәыгь бзиа дыббозар, ҳаилытцып уаҩҵас, бицца ҳәа ласҳәеит. Уара иухароузеи, узкасыжьуазеи лҳәеит. Илымуит. – Убри аамҭазы, Адица, еидкыланы снарызхәыцит Мсыгәдеи иареи. Аҵыхәтәан илыхьыз ахьымʒҕ ҳхаҳаршҭыр, Анцәа гәнаҳа сумырҳәан, аха уи баб диқәнагагәышьомызт. Еивагыланы изланыҟәоз, лҩытԥраҷынʒа дымнаʒаʒо. Иажәа инацитцеит. – Иуасҳәап, дад, цкьа еилукаарц азыҳәан. Уи аԥҳәыс сара сылҭахымызт, дсыццаанʒагьы, данызга ашьҭахьгьы. Дызласыццазу? Уаҳа ԥсыхәа лымамызт. Улацәажәар, лара иуалхәон. Изакә усыз, изакә аамҭаз… Сыԥсҭазаара ашәарҭа иҵаргыланы, лара леиқәырхара… – дынхьаҳәит еиҵа. Игәаҵа иҵаԥсоз алабжышқәа дырцәыԥхашьеит. Мсыгәда лцәымҕра убасҟак самҽеханакит, исҳәеит сгәанала: «Ииашоуп, лара лакәын иишьышаз зҳәақәо!» иажәа инацитцеит. – Иҳақәшәира

изцәырҭааит, иҳақәшәира игәаҭәахы акааит сара исымаз абзиабара аҩыза… Удам здам аҳәгьы иасымҳәац абри аҩыза ажәа…

– Абзиабара азыҳәан асеиԥш рҳәауа… Иҳақәшәиуа дуныҳәахите… – Сааԥышәырччашәа зуит.

– Иахылҭыз умбои дад, сара убри аԥҳәыс дышқәыԥшҳаз, саҩсҭаахә дыспҵырхагахан, ахы ҭашәартә, сгәы ахьлызцаз. Лара даниз, сара ҳқыҭаҷы аҷеыҩ сақәтәан, убасҟак ҳабжьоуп қәрала. Илхыҭуан жәаҩа, жәаха шықәса, раԥхьаҳа сгәы данҭашәаз. Сзықәгәыҕуаз ҳәа акгьы сымамызт. Сара ԥшькласск абраҟа, ҳҳаблаҷы саналга, ԥьаргьы сымцеит. Ақыҭаҷы саангылеит. Бзиа избон анхара-нҭыра, аибашьра мыжда алабақәа сыркны адәы сықәнаҭеит акәымзар, нхаҩык ишьҭахь сгыларц сгәы иҭамызт.

– Ишәыбаргузеи, шәхыбраӷәа бзиоуп, шәбаҳча еихашьшьы, шәырахә-шәышәахә, Анцәа ишиҳәара…

– Лара, иудыруазар акәхап, ашкол даналга, Аҟәа дҭалеит. Сгәыҕраӷәа зынҳаск инасыҵаҟәалан, сышьны саман, илыцҭаз… – ихьҳ аҳәара шиҭахымыз анызба:

– Аруҭан, – сҳәеит.

– Аԥҳәыс илхымҟьо ҳәа иҟоузеи! Аҳәынҵқаррақәа ықәибахуан, ахацәа нибарҵәон аҳәса ирыхҟьаны. Аԥҳәыс убас угәы лызцар ауеит, ухьҳ-уԥша, уламыс, ууаҩра мацара акәым, уԥсҭазаара ахаҭагьы акапеи кылҵәа еиԥш имԥхьаҳакәа илыхҵнуҵар ҟалоит. Сара аҳызлан ԥҳәысс даазгаз сиҩызахеит. Лара латцкыс иара, Аруҭан сиқәгәыҕуан, ихы иаҭәаишьом сҳәеит, аха иаргьы ихарагәышьаз. Ишьа иуит…. Иара иитәыз, дины данынкашәа насыԥс думаз ҳәа аԥсабара адәы иқәнаҵаз… Димпыцызхыда? Аԥсараа ҳазегьы. Усҟангьы агәра сызгомызт, иахьагьы агәра ганы сыҟам, Аруҭан ииашаны, ихараны дҭакын ҳәа. Сара саҟара издыруада уи Мсыгәда шаҟа бзиа дибоз. Сара издыруеит абзиабара закәу. Асеиԥш ацәгьоуреи асеиԥш абзиабареи гәык аҷы… Исызхаҵом уи. Изысымҳәазеи, сзымцазеи иус анырыҳбауаз усеиԥш ҟаиҵомызт Аруҭан ҳәа? Акгьы ихараҳамкәа иҳуаз дысгәалашәо сыҟазма, сшымгәыҕоз аеҵәа кыдшәаны сыкәа ианташәа. Сара сзырлашәыз акыҟан,

аха ирыхьзеи егьырҭ? Издыруада иҷы иқәыпҵеит анырҳәа агәра ргазар? Уаҳа умпсит. Ауаа узжьаӡом. Урҭ амшын аӡ хыланы ицар, ашьҭа дырхоит. Зҷырымҭзеи? «Иаргьы акгьы иҳәом, изҳәогьы баша…» Уи ламысызма? Уажәы иаҳҭаххеит ҳаламыс дықәныҟәар иара, Аруҭан. Мсыгәдоу? Мсыгәда аҧсра иацәшәаз ихьыз, лыхьит. Аҧсра иацәшәаз, абзацәа ахьыржуаз днанагеит иҳәеит. «Сара сымацара сакәым, саб, сашьцәа зегьы ақәӡуеит!» Ашәыргәында ихырқьиагоу ажәақәоуп. Иаҳҳарамыз акгьы ҳмыхьӡеит ларгьы саргьы. Дшызбоз, сшылзыҟаз уасҳәеит, уажәы иуасҳәап уи атҟысгьы иԥьоушьаша… – маӡажәак сеиҳәозшәа, ихы даахеит. Сара издыруан аҧсараа ҳҟазшьа хадақәа руак, ацәанырра шаҟа иҩҩәоу аҟара, иаҳагьы атцәахра. Пытк саныхьшәашәоуп саргьы ари ашәҟәы аѽра сылшо саныҟала. – Шьацҳәа мыждак ҳакит, жәытә ҵас бааҧсҷәак, инаҧшуа иаҳзырҳәозеи ҳәа ахәыцра, акәымзар… Уҷы иааҭыхны аӡәы ианиоуҳәа, сунаҧхеиҵ, схыччара иалагоит. Ишихыччоз еиҧш сыҷкәын Баӡ, Аруҭан дишьырц игәы иахьҭаӡамыз азыҳәан… Ихауҵару?.. Иланасыжьуан…. Аус рымаӡазаргьы иланасыжьуан… Аѽныҟа дсырхынҳәуан. Рыхьӡ бааҧсны ианга аухатцәҟьа дыҚәҵны дзымцазеи? Дысмышьҭит. Ауаѽшьраҵцәҟьа аныҟала… – иҵегьы ажәақәак сеиҳәарц игәы ишҭаз, бҭаца акыр шәҭахума ҳәа дааин, иҷеананикылеит. Сажәа саҧыѽланы ибасҳәап санцоз, агәашәаҷы снеихьаны, иныҵакны бҭаца исалҳәаз: «Мап ацәкрақәа узымариоуп, ҳаргьы мап ҳцәумкуазар, уааила, убара дшеигәырҕьаз убоит аҭаҳмада», – Қьышәқәҵарала даасыхәаҧшит. «Мап зцәыскхьада, бара?» «Дуздыррымызт!» – иаахылҵәеит. Иажәа инаципеит баб:

– Уҷкәын ахьымӡг ухихит рҳәоит. Аӡәгьы издыруам иҟалаз сара иахьынӡасхароу. Абахҭа дҭытцып, дынхап-дынҵып Баӡ, аха ибзиоума, дад, ауаѽы дышьны адәы ақәлара. Ашьажә бауам иҧсуам зырҳәо ашьоура азыҳәан мацара акәу ԥьушьома. Издыруада ианҳахьӡо, иахьҳахьӡо. – Пытрак игәы дҭахәыцуан. – Уара иутәым, иуҷаҵахәым, ахала уаҧхьа икашәаргьы, ишутәым удыруазар, ишьҭумхын… Убасҟаноуп, иабаҟоу акәымзар, ахаҵара анаҭаху…

– Иухароузеи, анасыԥ зҭахымда…

– Аʒәы инасыԥдара ухы иархәаны, уара унасыԥ узычаԥом. Уажәы акәʒамызт, саргьы сналыдкыланы, убасҟан, ҳанеибагаз акәын ақыҭа ҳаналцатәыз. Иаԥсам урҭқәа зегьы рҳәара… – сзыхькьысыз ахәра шаҟа ихьааигаз збан, иҵегьы сызиазҵаарц исҭахқәаз, исзеилымкаақәаз шыҟазгьы, сыҽныскылеит.

Еилыскааз еихысшьалап. Мсыгәда дзыццаз, бара баб, бзиа дылбомызт. Дицымцар амуа дзықәшәаазеи? Ажәлар рыбзгьы еибнаҭахьаз, Аруҭани Мсыгәдеи ракәын. Ус ирҟазшьоуп аԥсараа-бзиа еибаба акәым, еибамдырʒозаргьы, арԥыс бзиак дѡагылар, ԥҳәызба ссирк ақыҭаҷы дыҟазар, еидкыланы рыʒбахә аҳәара иалагоит урҭ раҟара еиқәнаго абаҟоу, убарҭ еибыҭатәуп ҳәа. Ашықәс здыруеит, аха иарбан мзоу, иарбан мшу Мсыгәда хаҵа данцаз, баб данигаз? Сгәы иаанагон уи аилкаара уадаѡхоит ҳәа, избанзар, ибдыруеит, усҟан акәым, уажәгьы, маʒала ибнало, мамзаргьы ақьафураз ныҟәара ицо ракәымзар, ахшара дроуны, ииз аҵеи ашәҟәы данҭаѡтәхалакоуп, бжеиҳан, хаҵеи ԥҳәыси ҳәа рҽанҭарыѡуа аԥсараа. Ақьаад аҵкыс инеиҳау даҽакы иахьчоит аҭаацәара ҳәа ирыԥхьаʒоу. Убри азыҳәаноуп аилыҵрагьы зыцәгьоу. Бысзымгәаан, Адица, бани баби азагс аныҟарҵаз сахьашьҭаз, инасымѡатәны акыр сеимдеит Маԥьганеи бареи азагс шәымоу ишәымаму еилыскаарц, азагс шәымамзар акыр исыхәошәа. Ибымбои, азагс ҟашәымҵаʒеит, инеиҳау даҽакы шәеиднакылазаап шәаргьы. Иҟалазеи, иарбан ʒу ирыҵалаз Мсыгәдеи Арсаней, иаразнак азагс ҟарҵартә еиԥш. Гәѡарас иукыртә иҟоуп даҽакгьы. Урҭ азагс аныҟарҵази, Аруҭан данҭаркызи хымш заҵәыкоуп ирыбжьысыз. Арҭқәа зегьы еилыскааит Арсана сиацәажәаны санца, мчыбжьык аҟара ааҵхьаны. Ибамҳәакәа ибжьасыжьыз… Убасҟан, сҽырмашьцаны баб саниацәажәоз, сшымгәыҷоз… Ибгәалашәома, Ахеивҟьа ичараҷынтә Мирони сареи ҳашцоз, Гәдиса игәашәаҷы санаанижьуаз, иасымҳәеит уаҟа сшынижьыз аѡны, сани саби иреиҳәарц. Аҵхыбжьон, аѡныҟа сымцаʒакәа, арбаҕьқәа рҷыҭыбжьы наѡуа, дсықәлам, дысѡызам, симацәажәар ҟалом

ҳәа атԥла-ҳәысҭа иҿы сымԥахыҵра… Ҳәарада, сахьыћоу саб иеиҳәеит Мирон. Ашьжьымҭан дсышьҭалеит… Шәара шәҿы сыштәаз. «Аԥшәма уҟоума?» – иҳәан, ашҭа агәҭантә ибжьы аагеит. Схьаԥшаанҙагьы ибжьала дыздырит. Бареи сареи ҳус анхыбгала инаркны, ҳахьеицәыҙыз зхароу сара сакәымшәа, маԛк ҳаицәыхьшәашәеит, ҳаицәыхарахеит акәымзар, ԥаса аиԥызцәа реиԥш ҳаизыћан саби сареи. Издыруан иԥыза иԥҳа ҭацас дшигәаԥхоз. Ибжьы анаасаҳа, цәгьарак шызуаз сакәикызшәа, иаасцәымыҕхеит. Иԥьасымшьаҙеит шәыԥны дахьнеиз, иԥьасшьаз шәла ићанаҵазоуп. Уажәраанҙа уабаћаз, угәхьаазгеит аҳәозшәа, ишьапқәа ирықәҵәиаашон, иԥаны игәыдпалон. Дамшә аасгәалашәеит. Ауаа қьиақәеи ауаа ҳарамқәеи ҳәа Дамшә ишеилнахуеиԥш, ари ала иадыруоушь, ауаа еилнахуоушь?

Иԥьасшьеит, Адица, даҽеакгьы. Дааразҙа исгәамԥхеит бҵаца, Баҙ иԥҳәыс саб дшиԥылаз, аԥсшәа шиалҳәаз. Амардуан днаҽалартә дааихьаны, ус иапуп, исуалуп лҳәазар акәхап, амаҵурҵа даадәылҵит, иара ишћа зынҙаскгьы дымнаԥшҙо, ашәаԥьҳәаԥ иныћәашьа лыҵаны, днаиԥылеит.

– Бышԥаћоу, дад, сҵаца хәыҷы? Анцәа бнаигҙааит, – лхы днагәҙит. Лара ллакыҵа ччаԥшьк ыҵамшәеит. Амаҵурҵа дындәылћьан, дыԥны иҿааихеит ахәыҷы. Саб иԥьыба камфеҵк аатҳигеит. Дналывћьоны, ахәыҷы днаимҵасит. Даашьҭылхит, акамфеҵ сҵахуп шиҳәоз, длыманы дцеит. Ићалаз дашьцылахьазу, имбаҙазшәа ћаиҵеит Арсана. Уи деигәыргьеит иԥыза иааира. Шаћа иуаԥроузеи саб ићаиҵо, ихы дамыхәо даныћала, иԥыза дкаимыжьит ҳәа сгәы сынҵахәыцит.

– Уабаћаз, умцаҙаци азауад ахь? – иҳәеит, симбеижьҵеи уамак мҵуашәа, цқьа аԥсшәагьы сеимҳәеит. Сара еилыскаауеит уи игәы акы ҭаны, даҽеакы аниҳәо. Ицәажәашьа сыҽенақәыршәаны:

– Аԥнынтәи сшаауаз, сныдгылап сҳәан… Шәара шәеиԥызцәоуп, аха саргьы Баҙ дысԥызан, ихабар еилыскаарц… – исҳәоз зегьы ԥсажәан. Сшынеиҿаԥшыҵәћьаз, еилыскааит исаашьахаз бзиаҙаны ишидыруа.

– Ԝыза ичараҽы уҟазма? Ачара бзиа шәзиуит, – аччара дналагеит.

– Ԝыза дарбану? – илабақәа наицирхыраан, изқәа кыдҭаны днатәеит Арсана.

– Ишҧа, ԝыза дузымдырʒои? Иацы ачара зуаз, Ахеивҟьа, уаҳа дарбан!

– Ҳаи, афы умысааит, иумҳәо ҳәа акы шҧаҟам, Алҭыкә, ианбыкәыз Алиаси Ахеивҟьеи анеиԝызцәаз!

– Еиԝызцәамзар, ҳаиуацәам, ичараҽы дназгазеи! – Амцабз ԝасыхҟьеит. Арсана снаихәаҧшит. Уигьы иааицәымыҷхеит, ицәымыҷха акәым, саарыцҳаишьеит. Убри аамҭазы даҽакгьы нхызбаалеит иблақәа. Уи дымчыдан саб иҽаҧхьа, дымчыдан сара сатҵкысгьы. Гәҭахәыцрала, гәалашәарала, ианаҭаху агәамчгьы наҵаҵо исацәажәоз ауаԝы, уара иахьуҳәо сыҟоуп, сԝыза, уара иуҳәозаалак сақәшаҳаҭуп ҳәа акәын дышихәаҧшуаз.

– Сшиасуаз саадгылеит. – сара исҳәаз ажәақәа аҵәы нарылаиҵеит, баша ишысҳәаз шидырыз насеилиркааит. – Шәышҧаҟақәоу, Арсана? Ариабжьарак сзымааиʒеит, – гәылацәақәак рыхьʒ неиҳәан: – иуарҳәазар акәхап, амҽы узҧаҳҟеит аʒынра иузхаша. Ара ҳаҟоуп, акы уацәымшәан. Уҷкәын иʒбахә саҳауан уажәааигәа. Дхынҳәып. Уамак нымхеит. Ишҧаҟоу ухьаа? – ичымазара хьааганы днаиазҵаait. Инапгьы наирххан, Арсана ишьамхы инахьишьит, иара згарҭа имамыз амч ҧытк аҟара уи инаилаиҵар иҵахызшәа. Сара снаҵашьыцит урҭ реиԝызара.

– Уара иуасымҳәар изасҳәода, сусқәа маҷк иҽеим. Аҧҟара сықәшәар ҟалап. Абзарбзан аҧҽыхоума, Анцәа идырп, сыгәчама ахаҽыҵәҟьа иалоуп. Иалахгьы, ԥьарак иаангылондаз, иныҟәоит. Ишҧоуури! Алҭыкә, иҟазушь ажәытәанʒа аамҭак, уареи сареи ҳанеиҧхныԝлоз?! – мчыла дааҧышәырччеит Арсана. Ишьапқәа инарықәикит инапқәа. – Арҭ ахьаа рымаʒам, аныҟәара сцәыцәгьоуп акәымзар.

– Умшәан, уҧырымҟар амур, узгап, уаазгап, хьаас акгьы ҟаумҵан! Анцәа иԥьшьоуп, асеиҧшгьы уахьааз, шаҟаԝы алаʒыз умдыруеи аибашьра!

– Уара исзыҟауҵахьоу маҷума, Алхас. Аешьа гуакьа иҟаимҵара абзиарақәа сзуухьеит.

– Убас саҳауеит, азаҵ ҟалоит ҳәа. Иудыруазеи заа доурышьҭыргьы Баʒ. Исхашҭыз, Аҧҵа иҧа дааихьазар? Ҳаицәажәаны ҳаҟоуп, иузҧаҳҟаз амҿы узааигарц. Итрақтор алафеҵ ѡацраҳәаны, сынтәа аʒынра иузхаша зныкала иузааигоит. Иаҳа-иаҳа дысгәаҧхоит ҳапредседател ҿыц. Шықәсык мҵыц дҳарҵеижьҭеи, маҷ ҟаиҵахьоума, ақыҵа ахьеизалаша, иахьеицәажәалаша, Ахан ҳаргылоит иҳәан, - ашьапы ркит хыбра дуʒʒак, уахык афымцалашара еиҧымкьац, арадио абжьы ықәыѡуа, аусҳәарҵаҿы унеир, ууалахҿыххоит, – алацәажәара иналагоит аколнхара, ақыҵа уҳәа аусқәа. Сара сѡыза Мирон снаизхәыцит. Аҧҵа иҧа иҳәеит саб уи изыҳәан. Иаб ихаану зегьы усоуп ишишьҭоу. Ҧаса иаҳагьы сеигәырҕьон сѡыза, ихьʒ ҳәаны акәымкәа, иаб ихьʒала ианиҧхьоз. Шьыцра бзиала, маҷкгьы ситɑшьыцуан. Изакә малузеи, уи иҷкәын изыҳәан инижьыз. Сѡыза Мирон иакәым, уи ихшогьы, урҵ ирыхшогьы ихыҽхәалашт. Аусҳәарҵаҿы Аҧсадгьыл ахьчаразы иҵахаз рпатреҵқәа шкыду еиҧш, иаргьы ипатреҵ кыдуп. Аҧҵа иҷкәын анырҳәалак, сызлаҟоу аҵкыс иҵегьы сеиҕьхароуп иҳәозар акәхап Мирон игәанала. Абас схәыцуан ҧаса, гәѡарақәак соуаанʒа. Саби Арсанеи еицәажәо ишнеиуаз, еиҵах Аҧҵа иҧа ҳәа ианаарҿыҵшәа:

– Аҧҵа иҧа хьыʒ имаʒами? – сҳәеит, сажәа гәааракгьы наҵаҵаны.

– Иумбо, иѡыза ихьʒ ахьумҳәаз, игәы иалсит, – иҳәеит дааҧышәырччан Арсана. – Уҷкәын аиаша иашьҭоу уаѡуп, ибзиараха Анцәа иҧигалааит дызҿқәоу, – сара ихы насыкәикын, – ииашаны иҳаҽҧнуҳәеит.

– Ҳара ҳзыҳәан Мирон макьана Аҧҵа иҧа иоуп, хьыʒлаҧшала иаб иаҵкыс деиҕьхар, иаарҳәны, Мирон иаб ҳәа изаххәо ҳалагоит Аҧҵа. Аха уи даара ицәгьоуп, – ихаҵагьы игәаҧхан, иҽеноужьны дааччеит саб, – Издыруада уара иузымдыруазар аб ихьʒ аҧа дшалаҽхәо, ус акәымкәа, аб хьымʒгы бааҧсык идзар, аҧа изыҳәан ишыбҕаҧҵәагоу?! Иузымдыруазар, иаа? – Сара сакәын изеиҳәоз, аха иѡыза дихәаҧшуан. Уара иудыз ахьымʒг уҷкәын иухихит, уажәшьҭа

уҧкәынгьы уаргьы, умаҭагьы хьымʒԍы шәыдым ҳәа аанагон иԥшышьа. – Издыруада, исаҳәишь, уажәтәи аҽ̧ар дасу ихьʒгьы ихьымʒԍгьы иара имоуп, иԥсы анҵоу далаҽхәоит, данԥсуа ицыԥсуеит ҳәа шәхәыцуазар, иаа? Иубо сѡыза ишьапқәа шыҟоу? Иахьзеи? Акәытҵара дҭаркноума алабақәа иҵшьуа адәы дзықәу? Аԥсадгьыл ихьчон. Абас хьʒи-ԥшеи змоу ауаѡы маҳагьак ихьʒ ирцәар… Ихаҵкы сцароуп Баʒ! Арҧ, – иѡыза инаиқәикит инапы, – уажәшьҭа хьымʒԍгы рымаʒам, Арсана иԥа, Арсана иԥҳа, Арсана имаҭацәа… Дарбану иаламыҽхәо… Сыццакуеит, – дѡагылеит. Иблақәа рыцәгьаны днасыхәаԥшит. Снеиҵаҷәҷәеит. – Уаала, уск ҳамоуп, усҭахуп.

– Анцәа уирманшәалааит, Алҵыкә! – димҵаныҳәошәа, иѡыза днаихәаԥшит Арсана. – Дабацеи сҭаца? – ҳнаскьалгар иҭахын. Аҭаца лзыҳәан, лгәы иалоу умдыруеи ҳәа блала иааибырҳәеит. Аиҳабацәа сара исарымҳәо егьа маʒа рымоуп. Егьабасҭаху рымаʒақәа. Аха Баʒ иԥҳәыс, ҳара ҳабиԥара иаҵанакуа, иарбан гәалоушь илымоу? Лабхәа дыҟамкәа дааизҭгьы, хымпада, саб ашҭа дҭылцон. Избан?

– Иҵегьы акыр еилукаақәарц уҭахызар, усцәыԥхамшьан, – иҳәеит саб. Сануцәыԥхашьоз аамҭа цахьеит. Суцәыԥхашьом, амала урыцҳашьаны сызуазҵаауам ҳәа иасҳәарц сҭаххеит, аха сааннакылеит саб илаԥш.

Ашҭахь ҳанылбаа, игәыдпало, ишьапаҧы аҿкаршәуа, еиҭа ахәмарра иалагеит ала. Иҟанаҵо збандаз, шьыри, Дамшә, иара шсыдгылоу саб иацәажәара салагар? Саб изыҳәаншҵәҟьагьы абасеиԥш сгәы иҭашәартә аҟынʒа сназгазеи? Саҟәыҵроуп, сызҿқәоу зегьы сырҟәаҵроуп. Лара, Адицагьы наҟ дысхасыршҭыроуп. Цәгьамзар бзиара сзаазымгаз… Иарбан? Абзиабароу? Абзиабара мацара акәушь абарҧқәа зегьы узырҟаҵо? Издыруада даҿа мцазар? Иаҳҳәап, уахьатәарымбаз, ухы уамхабзиара… Ихәаҿтәуп, убарҧқәагьы хәаҿтәуп. Изҿузеишь иахьа, амҿышаха, Дамшәи Петровичи? Ицәцар, убра сыҟоу ҷьшьа, ишзахәо иѡуеит азауад ахь. Ифѡышәо исышьҭалоит. Фриц бзиа дызбақәо, даҿакала иуҳәозар, Фриц иҷьыба иҭатәақәаз аʒәы ианааиба, ахы ԥҿены илкаижьуеит. Саб иасҳәарыма Фрици сареи ҳус? Цәыргашьас иҟасҵаша… Ибгәаламшәои, Адица, шәгәашә анаѡс, анаара

унҭалаанҙа, ҙынгьы-ԥхынгьы амҵа цәҕәыхаа иқәгылоуп ахьаца-ҵла. Арахә тәарҭас ирымоуп уи амҵа. Шаҟантә уаҟа сышгылоу, бара бааиаанҙа мѡасѡык санибалак: «Иҟаутозеи, уара, уаҟа, арахә рыгәҭаны?» – аниҳәалак, «Акамбашьқәа амҵқәа рҟәысцоит», – сҳәахьааз.

Аҙынра шааигәахозгьы, уажәгьы ишаабац, ҭынч ижаҳәо итәан ажәқәа, акамбашьқәа... Амахәқәа хаххала, бҕьыц цыракгьы ҽаршәымкәа ирхагылан ахьаца. Уахь днымѡахы-ҵит саб.

– Изакәызеи, уара, узҽқәоу?! – ибжьы аҵкысгьы ила-кыҵақәа рыцәгьаны ҽааиҭит. Сшьамхқәа аакәадахеит. Ҽы-сымҭҙеит. Изҵаара сара исызкҙамызшәа ҟасҵеит. – Уабаҟаз иаха?

– Сабаҟаз... Бақьыр ичараҽы сыҟан, – исымҳәаҙеит Ахеивҟьа ҳәа. Ухаҭа уоуп ахеивҟьа иҳәон.

– Исмаҳац, ауаѡы иахьиаҳәам ачараҽы днеиуа! – Мирон иаҳаҭыраз акәушәа сызцаз, насгьы ахаршә шысшәаз уҳәа, акы неиласҟәаҟәеит.

– Ухаршәгьы рԥхашьагоуп, уаргьы уцәарҙгоуп. Ҩызара изиуан Мирон! Уи маҳәра дцозма?! Ус уара умсааит Мирон ѡызара изуурц азыҳәан ушцаз?! Алажә еиԥш дышьны, лаж дшыржыз умдыруеи Аруҭан?! Убри уԥеиԥшхоит уаргьы! – Иҳәалааит, саб иоуп. Иаҳа иҿееаирҭынчит. Иаасгәалашәеит, Баҙ данхыс ашьҭахь, ҳара, ашколхәыҷқәа ҳаибарыѡны ҳаннеи, ԥьоукы ҳәҳәон, ԥьоукы рылабжыш дрыцкьон. Акгьы ҟамлаҙазшәа, мамзаргьы иахәҭаз акы ҟалазшәа, иҿырҭынч дгылан саб. – Иаха аѡныҟа узымнеизеи? Узыҟаз Гәдиса иҿы?

– Ҳхәычра, ҳқәыԥшра, ҳаицныҟәарақәа ҳгәалаҳаршәон Гәдисеи сареи! – сеигәыргьеит, исцәыҙхьеит ҳәа сгәы изаанагоз ацәажәашьа, иаалырҟьаны иахьсзыхынҳәыз. Аганахьгьы саанаԥшит. Абан адгьыл иахьалыҳәҳәо Адица дзықәтәалоз адашәпа, зны иҭаԥҟаны лыхьҙ аныстцарц сызҽыз. Ачақы нақәкны «А» ҳәа аныстцахьаны данааи, иҟаутозеи, ауаа сыхурччома лҳәан саақәылхит.

– Уаақәымҵҙакәа узышьтоузеи?!

– Уара узыцәшәо акыр умоума? – саҕәра сымпытҵьеит, аха сеидара, иԥьабшьаша, иаҳа иааласхеит.

– Сзыцәшәо убри ауп, ухәда аарҵәаины аҙәы уишьуеит. Баҙ Аруҭан данишьыз аҿны, уаҟа игылақәаз, ууанҙа акрыфар-

ҭаҽы идтәалақәаз, аҳәаҳәала ураҵҭаауан, ашәкәы ианыҵон рхәеит, иуҭахузеи? Баҳ иус рыҳбахьеит, иалгахьеит, даҽа ѡышықәса рыла далганы дхынхәуеит! Издыруада, Аруҭан дызшьыз даҽеаҳәуп ҳәа угәы иаанагозар?

– Ихысыз Баҳ иоуп, аха дызшьыҵәкьаз даҽа ԥьоук роуп.

– Ахьымҳг шиду Баҳ игәалазыршәаз ракәзар зыҳбахә умоу?

– Урҭгьы налаҵаны.

– Ари дахьызбақәо дыкаҳамзаап. Уаҳа дарбану, уара, Баҳ Аруҭан дизыршьыз? Мамзаргьы, уара уҳәашьала исҳәозар, Баҳ дхысит, аха Аруҭан дызшьыҵәкьаз Баҳ ахьымҳг баапс ихихырц азыҳәан, атапанча ааҭыганы, аҵыкьхәа длаиеихсны, амаҳагьа дышьны дылкаижьырц изҭаз иоуп. Издыруада ииашамкәа икаиҵеит угәахәуазар? – днеины днықәтәеит бара бахьықәтәалоз адашәпа. Сгәы иааҵаххит, уакa умтәан, угыл ҳәа иасҳәарц.

– «Атапанча ааҭыганы»... – иҳәашьагьы нықасҵеит. Исхаштит саԥхьа итәаз дызусҵаз. – Иабантәҭигоз атапанча?! Сарочка заҵәык ишәын, ачабраҵәкьа зҭамҳоз иԥьыбақәа... Аԥсуа маҭәала шәеилаҳәаны, ауапақәа шәышәҵаны...

– Ааи, араион ахь ҳцараны ҳакан. Ҳѡызцәа ашәаҳәаѡцәа ҳзыԥшын араион аҽы.

Уи иашан. Иахьагьы уи ансамбль далоуп.

– Шакаѡы шәыкадаз? Хѡык. Шәыхѡык днашәыдыххылеит Баҳ. Ус акәзами?

– Ииашоуп, ҳкамақәа дрымҵасит, иаҳамҭеит.

– Атапанча имазҭгьы, акама дзашьҭалазеи? Аусаҽы дызлоушьыз атапанча абааугеи ҳәа ианиазҵаа, дсыздыруам, аҳәы дсықәшәан, имысхәааит иҳәеит. Мцуп ииҳәаз.

– Уаанҽас... Уаанҽас... – ҭаҭынк ааҭиган, днаҽыхеит. Снапы насырххеит аҭаҭын саргьы исыҭ ҳәа, аха схы аҭыԥ аҽы ианааи, саԥхьа итәаз дызусҵаз... Снапы баша исырххазшәа ныкасҵеит.

– Сара убас аҳәы ахьымҳг сиргазҭгьы, сшьа узурызу?

– Акгьы ухарамзар. Уара абжьаказаѡцәа, аинышәаѡцәа... Уахь акы ҳәауа, арахь... Адәқьан аԥхьа игылаз абыргцәа шәыхѡык шәахьтә шәуаҳәык Баҳ атапанча ииҭеит. Убри иоуп Аруҭан дызшьызгьы.

– Сгәы шуцәкаҳаз еиԥштцәҟьа угазамзаап… Угәатцәа рымфазтгьы, издыруадаз акы ултцыргьы, – ихы игәы ақәыбзиахан, ирхәмаршәа днаҽыхеит иҭатын. Скылкааны дсыхәаԥшуа ҽааиҭит. – Ари убома? – уажәгьы ауапа ишәны, аԥхьа ааимирҟьозшәа, инапқәа руак даанахеит. – Абас смаҟа иаавцыхны, атапанча наисыркит Баз. Уажәшьта еилукаама, уҭынчхама?! – Иԥьасшьо-илакәысшьо акәымкәа, ииҳәаз сара сзыҳәан иҽыцзамшәа, ууанзагьы издыруазшәа ҟасцеит. Унхалеит узкыдыз абгацымкыра. Убасҟаноуп уаназхәыц, изысцахузеи, сызхалазеи? Иабасыхәо атапанча изыркыз дахьеилыскааз? Абар сахькылнагаз… Саахьаҳәын, ашьшьыҳәа сҽынасхеит. Саб дѡатҟьан, смахәар нтарсны, саахьаирԥшит. – Сара иашьак иеиԥш избо сѡыза, Арсана, аибашьраҽы ашьа анкаиҭәоз, Аруҭан, иԥсҭазаара шәарҭак амазамкәа, длеи-ѡеиуа Сибра абнара дылан.

– Дабрагьѡымызт, дтакын.

– Ихаразамкәа дтакын угәахәуазар?! – Имасымкзеит. – Ҳаазқәылаз аибашьра ҟалаанза иҭаркқәаз зегьы хара рымазамызшәа рыхәаԥшра иалагеит. Иашоуп, изхарамкәа иҭаркқәаз ыҟоуп. Аха Аруҭан иҟаицаз ҟазцаз усҟангьы дтактәын, уажәгьы дтактәуп.

– Агәра ганы уҟоума иара иакәцәҟьоуп ҳәа аԥсараа ҳкасса рҳәны ҳусҳәарта зыблыз?

– Изакәызеи, уара, ари ииҳәо! Ахеивҟьа Бақьыр иеиԥш, ухшыбаѡ аарҳәны иҭоума?! Уара агәра умгазои?

– Сара аҙәгьы игәра згазом, акгьы агәра згазом.

– Исымҳәахьеи, ухы уаҩаны Анцәа уишеит. Аруҭан иҵкәынраан ихьыз ианарыжьит, ааҙаб ухугеит, уажәшьта уҳалагыл ҳәа иаххәеит. Дегьҳаламгылеит, еиҭахгьы маҳагьарала дҳазныҟәеит. Аибашьрагьы далахәзамзаайт Арсана. Аха уи сара дысѡызоуп, Ихьымзг саргьы исыхьымзгуп… Иаххәаз дазхәыцны, дықәцны дцазтгьы Аруҭан…

– Сара уи аԥхәыс лҿы ус сымазар ҳәа дахьшәыдкәылаз мцымзар?

– Уца, ираҳәа… Баз атапанча изыркыз дсыԥшааит, Аруҭан ихаразамкәа дыршьит… – инапы ҟьаны иаԥхьаҵәҟьа инкеижьит иҭатын цыблааха, хәымгарак икәаҳауазшәа, имагә

ашьхәала инаирҟьыцит. Ииашамкәа сшеиликааз, исҳәарц исҭахқәаз… Сҽааныскылеит. Аԥсыцкьақәеи аԥсыҳарамқәеи ишырҭаху еиҭанеиааиларц аӡиас иагзырхаз, ауаагьы еилибамкаауа, рыгәра еибамго иҟаҵаны далгахьеит.

– Уажәшьҭа еилыскааит Арсана иҭаца, Баӡ иԥҳәыс, ашҭа уанҭала инаркны лгәалаҟара зыбжьысыз, узлыдлымкылаз, – сҳәеит.

– Баӡ илеиҳәеит. Лхаҵа ахацәа дрыласыргылеит, илзеилкаауам акәымзар. Убри лкәал уҭагылоуп уаргьы. Сара сѡыза Арсана…

– Аиѡызара, аиѡызара!.. Уара дуѡызоуп Арсана, аха… – аҳәаха исымҭеит. Сыԥсы сыхәда икылахеит. – Иҟамлаӡои уѡыза ихарақәоугьы ыҟазар? Сара Аруҭан дсыхьчарц сашьҭаӡам. Дыҵарҟәаҟәо Анцәа иуирбеит! Уара иудыруазма уѡыза Арсана Мсыгәда дигаанӡа Аруҭани лареи бзиа ишеибабоз? Иудыруан. Уиаҟара уѡыза бзиазҭгьы…

– Уѡыза бзиазҭгьы… Сѡыза ихьымӡг ихыхра азыҳәан мацароума Баӡ атапанча зисыркыз?! – убас дсықәыцәҟьеит, саҟара сыгхеит. – Уара, абзамыҟә! Арсана иԥҳа… Игәоумҭаӡоз, дҵацаны сыѡны дыѡнанагалар, сара исҵахызу исҵахымзу?

Сгәы иааҵаххит исҳәарц: «Ҭацас дуоурц уҵахындаз, ҳанасыԥ ацҳа уҽаҟәомызт». Анцәа иԥьшьоуп иахьысымҳәаз.

– Баба дбыкәыхшоуп ҳәа Адица лхы сагәӡуа… – ихаԥыцқәа аҽҿа ѡарыҵгеит. Усҟан еилыскаартә сыҟамызт иарбан мчымхараз уи дызҭашәаны дыҟаз. Аха сыззыԥшӡамыз, ажәѡан еидараха сыжәѡа иқәҳазшәа, икәадахеит сшьамхқәа. Сыбла иаахгылеит… Схәыҷуп, сыхәмаруа ҳашҭа сыкәуп. Акраамҭа дыҟамызт, дхынҳәит саб. Ашҭа данааҭала, сиԥыларц убас сыѡт, аҽыҵра далагеит, уаангыл, умааин ҳәа. Скаҳар баѡԥҵәак сылалон. Иҷеаалаирҟәит, инапқәа наирхахеит. Саашьҭиԥааит. Ажәак мҳәакәа, ихәда снапқәа накәсыршеит. Убасҵәҟьа ссабихеит уажәгьы. – Уара, уаргьы сузхәыцит Баӡ атапанча анисыркуаз. Арсана, ахьымӡг бааԥс здыз иԥҳа… Мышкызны цқьа еилукаап. – Дѡагылеит. – Даара сеигәыргьаны атапанча исыркыз ԥьушьозар уѡашьеит. Уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт. Уца аѡныҟа, сара аусҳәарҭаҽы уск сымоуп. Ԥьоукы еинҳаршәароуп. Иаха Гәдиса иҽы ушыҟаз лаҳан, сара азауад

аҽы сцаны дсымбакәа, аҩныҟа дааиҙом лҳәан, дыгәжәажәо ашҭа дыкәуп уан.

Сеидара иара иахьгьы ииасу, ишьапқәа хьанҭаҙа еихго, ибҕагьы маҷк иаарԥьыҟәны, ашьшьыхәа иҽынеихеит. Гәынхәҭыстәала еилыскаауан ажәақәак шиаҳәатәыз, аха... Исыздыруамызт иарбан ажәақәаз иԥшаатәыз. Асеиԥш сҽаҳәаны сҟамлацызт. Еилыкка схаҽы иааит уаанҙагьы знык-ҩынтә сзызхәыцхьаз. Арра саныҟаз, исуалыз аҽҳәара анын-ҵәа, срыҳәаны иҵегьы саангылар акәын.

Аҩны уан дузыԥшуп хәа исеиҳәаз ажәақәа сгәы ишықәыҩуаз, азауад ахь схы насырхеит. Аҙәгьы илабара стахымызт. Саахьаԥшны снахәаԥшит ҳахьаца. Быҕьқәак ҽаҩашәа инханы иҽазаарын, инҽышәшәан, амахәҵақәа ирынҟьа-рынԥо иалшәшәаны икаԥсон. Амш ашьыбжь ѳхыҵхьан. «Изыстахыз, садызцалаз, сызиазҵааууаз саб?!» Инахьхьи, дгьыли-жәѳани рышьхәа ахьеивҵало, амшын иѳҭыҵын, иҳәазо ажәѳан иаҵаланы рҽаархеит, ласа хаҽерак иаҟараха, ҽыҵ-ҽыҵ иԥыжәжәаз аԥҵақәа. Истахым, сла-нарҟәуеит, издыруеит, Адица, аха усгьы мчы ҳәа акгьы рымам, ахәшә мацара ҵаԥсаны ухысыр иаѳызоуп сажәақәа, изысымҳәарызеи... Шаҟа сеидара сцәыхьанҭахоз, убасҟак былабара саргәаҟуан. Абжьааԥны, ма аусураҽы сыштәоу, мамзаргьы Аԥсарагьы, баргьы, зегьы схасыршҭырц, Дамшә сыманы ҳаѳны ааигәара абаҳчаҽы сышныҟәо, хьаа бааԥсык анузцәыртуеиԥш, иаалырҟьаны былабара саргәаҟуа сшалагало еиԥш акәмызт, Адица, уажәы бызбар шыстахыз. Бызбарц стахын сбазҵаақәарц. Акгьы ҳабжьам ҳәа саҳәаны банцоз... Уаҳа акгьы ҳабжьам аиѳызара аамышьтахь бымҳәеи... Ус анакәха, аиѳызара ҳабжьоуп. Снабазҵаар ѳызаҵас... Бара бҽала исабҳәар иаҳа агәра згоит. Абыржәаҟара истахны сҟамлац быцхыраара. Адәхәыԥш агәҵан, ладантәгьы ѳадантәгьы аԥша аҙывасуа игылан ҳахьаца. Сгәанала сбацәажәон... «Даҽеа ҷьоукы срышьтахуп, арахь схаҵа... Ҳара, (еиҳараҙак сара) ҳахьыҕәгәамыз иахҟьаны, Адица, иаҳзымыхьчеит аԥсабара ҳамҵас иаҳнаҵаз. Ахеивҟьа ичараҽы ҳанеицыкәашоз... Акәашара ҳаақәыҵны, ҳнапқәа

ҩеибаркны, ашьапа ҳҩытцытц ҳабналар…» Ибаҳама саб ииҳәаз? Ҳаинасыԥхар иҭахын, аха ахьымʒг зду аҭаацәа рыԥҳа ҭацас… Бара дышԥеилыбкааyеи? Шәҭаацәара ахьымʒг анадла, рыʒбахә сумырҳан, уи аҭаацәа ирылҵыз ҭацас сара сыҩны дыҩнасыргылом ҳәа дыкәымгылеит. Рыхьымʒггьы рхысхуеит, рыԥҳагьы ҭацас даазгоит ҳәа… Бара бакәу, сара сакәу игәҭыха дахьызмыгʒаз? Иара ишеиликаауала, ахьымʒг шәхыхны, бареи сареи ҳамҩа ааиртит.

Сазхәыцыр, даҽакала акәымзар, иара, дызҿыз ауп саргьы сызҿу. Ибдыруазеи сахькылнагаша зеилкаара саҿу, изаҳауада, сыгәрагьы згода акәымзар. Исылоуп, Адица, сара исылоуп саб ишьа… Бара, изакә шьоузеи бара ибылоу? Ииашоума, хаҵа банца, изаԟаразаалак хьаас иԟамҵаʒакәа, изаԟаразаалак ԥьара акала иԥьамшьаʒакәа, дааԥышәырччашәа, ҭынч: «Лан лшьа лылами, Мсыгәда лыԥҳа уаҳа ишԥаԟалҵоз!» – ҳәа сан ибзылҳәаз? Ԥшра-сахьалагьы шаԟа шәеиԥшу, уаԟа ианысзацлалак…

Сгәазхара саҕьны, аʒыблара салҵны, хыԛәк сшаақәгылалак, даҽеа гәалашәарақәак рыцәқәырпҵа саашьҭнахуеит. Урҭ агәалашәарақәа ирылкааны исаҳауеит, иахьа-уажәгьы инагʒаны зҵакы сзеилымкаац Мери лажәақәа:

– Алиас, уара насыԥ умазарц азыҳәаноуп Адица хаҵа дызцаз.

Аҭак ҟасҵеит заа сазхәыцны, ирмазеины исымазшәа:

– Сара насыԥ сымазарц бҳәоу? Аҵәа ҷаларц азыҳәан, ашьапы иҵырҟааит аҵәаҵла, ҳа-ҳа! Сара исмаҳац, Мери, насыԥ умазарц азыҳәан, бзиа иубо уара укажьны, даҽеаʒәы диццо!

Хәаданы сыҩхалеит. Инахараны иаансыжьит бареи сареи ҳахьацаҵла. Убриак сзынижьыр саб… Уажәшьҭа, уи аҭып аасгәалашәацыԥхьаʒа, саби сареи уаԟа ҳаицәажәара слымҳа инҭаҩлоит. Уаҳа сышьҭахьҟа схьамԥшит. Ахәада сахьыԛәгылаз, Аԥсара салаԥшуан. Шаԟа игәыԥсыршьагахоз, зегьы ираҳартә, реиҳа ирацәаны иахьеиланхо схы ҩарханы иҷыстыр: «Сара истахым издыруазарц шәара хьʒыс, хьымʒгыс ишәшьо! Ишәаҳауама?! Истахым издыруазар Аламыс

ҳәа шәара шәызҿу!.. Изҭахыда аламыс, бзиа еибабо еицәнарҙуазар. Уахык шаанҙа ахыбра ҳаицыцатәаны ашара исыцаԥылаз»... Баргьы балырцааит ақыҭа. Баша хәыцроуп. Сгәанала, излеиԥшым ҳәа егьыҟам ашьамҭлаҳәқәа ишьаҵаны абахҭа иҭакуи ишьапы дақәиҭны адәы иқәу, аха зҿы асаԥаҭ аҿарҵази. Исзаанхеит акызаҵәык, исҳәалап сгәанала: «Шәарҭ, апсҭазаара сыҭаны сынасыԥ абас иазныҟәаз, аԥсараа, шәсабрадақәа аашәҿыхны, шәзакәыцәҟьоу лсырдырып, сара мап сыцәкны, шәара шәышҟа ииасыз Адица»...

Амца уаҭәҳәаны ишузмырцәо еиԥш, сызҿыз аус иаҳагьы сашьҭымҵуа сҟанаҵеит саби сареи ҳаицәажәарагьы. Издыруан сан аѡны дшысзыԥшыз. Лгәы аасыжьжьарц ахьыстахыз, насгьы ус иахьсуалыз азыҳәан мацара акәмызт уажәы аѡныҟа ацара зыстаххаз. Лазҵаатәқәак сымоуп. Амҿыша ауха бара хаҵа бцараны, иахьеиԥш, асабшаҿны, Адица, ибгәаламшәои, ашкол ҳаноурышьҭ, ҳхала ҳаиццон аѡныҟа. Ишҵыхәтәантәихоз ҳцәа иалашәазшәа, ҳзеиԥырымҵуа, акраамҭа ҳаицын. Аѡны санааи, сара сышьҭахь акыраамҭа набжьысхьаноуп дшааз сан. Амра нҭашәахьан, дабацеи асҟаамҭа ҳәа агәамҵра даҿын саб. Дахьыҟаз уигьы издырҙомызт. Ибзианы дызлеилаҳәаз ала, ҳҳабла дналҵны, инахараны ҷьара дыҟан. Данааи, абылра далҵызшәа, лхы-лҿы зегьы амцаԥшь ықәын. Сцәа иналашәеит ҷьара акала Адица илыдҳәаламзааит абри дахьыҟаз ҳәа, избанзар урҭ амшқәа рзы ақыҭаҿы иаакалоз, иаарҳәоз зегьы шәара шәыѡнаҭа иадҳәалан.

Лкасы аалхыхны, иршәны ацәарҭаҩы инықәлыршәын:

– Ашкол шәаноурышьҭлак, шәышиашоу аѡныҟа ишгәарлатәу шәзымдырҙои? – лҳәеит.

– Аѡнынҙа днаскьеигазар, цәгьарас иамоузеи?! Аруҭан иҭынхацәа, ибдыруазеи... Ииашаны иҟаҵеит, иухәҭан, днаскьоугазаait Адица, – иҳәан, днасыхәаԥшит саб. – Уан ус зылхәо, машәырк шәыхьыр ҳәа дшәыцәшәеит ауп...

– Машәырк рыхь акәым, ашәақьқәа еиларҵоит! Дызусҭада Аруҭан ишьа зуа?!

– Зегьакоуп, днаскьеигазааит, еиѡызцәоуп, ашкол еицҭоуп, – иҳәеит саб.

– Дзынаскьеигазеи сымҳәеит. Шьыбжьон иаурышьҭит, ихәлахьеит… – ашә нкыджьылан, лҽылыԥсахырц, егьи ауадахь дыԝналеит. Абасҟак аамҭа цахьаҵәҟьоумашь ҳәа, мраҭашәараҟа саанаԥшит. Егьиашаҵәҟьаны, амш ахәлара иалагахьан. Сааԥышәырччеит. Сан дзыргәамҵуаз схахьгьы сгәахьгьы инасмышьҭӡеит. Имчыз ажәеи ишҳамыз аблеи сара сҽы имчыдан усҟан. Ишьа аура даԥсам ҳәа егьа ирҳәазаргьы, зегьакоуп, издыруада, Аруҭан ԥьара ҭынхак… Дҳацәшәаны, даҳԥыларц дцазҭгьы убасҟан сан? Дзаҳамбазеи? Аха ҳабалбоз, шәыԝны ааигәара ҳаннеи, даҽеа мԝахәасҵак ала, ҳнымԝахыҵны, ҳаатгыло, ҳаицәажәо…

Баргьы ибымдыруеи сан дшыбзыҟаз…Ашҭа банааҭалалак, лнапы ыргьежьуа дыбԥылон. Ҵаны, бан ахьӡ бааԥс лхылеижьҭеи ҳаԝнгьы бымнеицызт, адәахьгьы шәеиқәымшәацызт лареи бареи, баргьы бааҟәымҵӡакәа бсазҵаауан уан илҳәозеи, иҟалаз шԥалыдылкылеи ҳәа…

Ҳаԝныҟа бымнеицызт сҳәахит, бнеиргьы… Сан лакәым, былахь неиҵыхны, бԝызцәаҵәҟьагьы брацәажәомызт Баӡ Аруҭан данишь инаркны… Абылра иацәыбналоз иеиԥш, иаразнак хаҵа бцашьа… Зегь реиҳа исзеилымкааyа бацәажәашьас иҟаиҵазеи Маԥьгана?

Саби сареи ҳаицәажәара ашьҭахь, амԝа сахьықәыз, убашәақәа сназхәыцит. Ииашаҵәҟьаны, даҳԥыларц азыҳәан мацара дцазушь убасҟан сан?

Уамак бжьамызт, ахәы быԝхалан, бахьаахаҵәиуаз, шәгәашә бнадгылон. Ҳаиԥырҵит.

Амԝан санаауаз, дзысымбазеи сан? Дабаҳзыԥшыз?

Сназхәыцит даҽеакгьы. Аԝны санааи, ԥытрак анҵоуп данааз лара. Иалылдыраазеи ашкол сшоурышьҭыҵәҟьаз аԝныҟа саау, мамзаргьы… Ус анакәха, былбеит бара аԝныҟа баннеиуаз… Издыруада, шәеибабазар? Еибышәҳәарыз шәеиқәшәаазҭгьы?.. Сан ацәгьарахь даниас, ацыҕ аҵкыс деицәахоит. Исгәалашәоит, арбаҕьк ҳаман. Асас даҳҭан. Саб дыҟамызт. Аԥьықәреи амҵалыԥсеит, илыргәыбзыҕит, иамуит, илзымкит арбаҕь. Ма ахаҳә агәыдҵаны исызшьуазар ҳәа сашьҭалеит. Сан ашырҳәа аԝны дныԝнашылан, ашәакь

аадәылылгеит. Ишьҭхысаа инеиуаз арбаҩь, ааида инықәпалоны, аҵықьхәа ашәақь аатҟьеит. Еиҵхәаа инкаҳаит. Ашәақь лнапаҷы илкхьеит ҳәа сгәы иззаанамгазоз аҧхәыс, лнапы инықәырсны дахьхысыз, иахьақәлыршәаз аҵкыс иџьасшьаз, арбаҩь анылшь, лҷеырҭынчны, ашьшьыхәа ашәақь аахалырҟәалеит, апатрона аатылхит, агәыцә дынҭатәхәеит. Аѡныҟа днықналан, аҭып аҷы иныкналхаит. Абарҵқәа сгәаларшәо, акыр еидысхәыцлеит. Схынхәрыма, сцарыма аѡныҟа? Сан уаѡҵас слацәажәартә, слазҵаақәартә сыҟамызт. Иахьынзацқьаз, иахьынзахәашьыз сыздыруамызт, аха сҭәын, азы иҭыршьыз акәапеи еиҧш.

Амѡа сахьықәыз еихысшьаалон. Арсана дымҵаимырсит, лҭаацәа дирымҭеит Мсыгәда. Лхала диццеит. Уи еилкааун. Дызиццазеи? Рпатреҵқәа еицҭыхуа, еицныҟәо, Аҟәа аҵара иахьҭазгьы, лассы-лассы еиқәшәоз Аруҭани лареи ракәын. Изеиҧырҵзеи? Баша, ргәы еихшәазар?.. Усеиҧш егьаџьара иҟалахьеит. Ари адунеи аҷы, издыруада, шәѡык рахьтә азәы игәҭыха ссирқәа назахьазар, егьырҭ зегьы адәы ҳақәуп ҳагәҭыха азыҳәан агага ҳаѡызаха. Агәра ганы сыҟазамызт Адицеи сареи ҳаҧсы ҭанаҵы…

Иҟалоит даҷеакгьы. Дыҷкәынан, Гәдиса иҳәашьа, иаѡсҭаахә диҧырхагахеит, ихы изнымкылакәа, аҧсараа ҳкасса рҳәны, аусҳәарҭа иблит Аруҭан. Бзиа илбоз, зыгәра лгоз ауаѡы асеиҧш ахәымгара анықаиҵа, дышҧаҟалоз аҧхәызба? Лгәы ихшәеит. Дышѡашьоз лбеит. Аха ииашаҵәкьаны бзиа дылбозушь иаарласны даҷеазәы диццазар?

Азәгьы игәра згом, акгьы агәра згом уҳәеит, Алиас. Уаҟа дзаҵанамкызеи Аруҭан? Уи ииҳәаз агәра умгазеит, иара изыҳәан даҷеа џьоукы ирҳәазоуп иаҳа зыгәра угаз. Иара иакәыҵәкьамзар акасса рҳәны аусҳәарҭа зыблыз, иҷы иқәпҷеызар, иҷагылада, шаҳаҵцәас иҟадаз? Руазәк, Аруҭан иус аҷы раҧхьа зыхьз ану… Дынхаѡын, аусҳәарҭа иацәыхарамкәа дынхон. Дыҧсхьеит. Убри ииҳәазалоуп раҧхьа Аруҭан дшыркыз. Базыҙырѡы адокумент иагәылызѡааз: «Ҳкасса рҳәны ҳусҳәарҭа анырблыз ауха сыжә гәарымлеит. Ишхьара иҟан. Абнаҷы ихьарыдеит, аҳәыс абгақәа ирфоит

сҳәан, аухантәарак сашьҭан. Аҵх агәы еиԥнашахьаны, амԥахәасҭақәа снарныс-аарнысуа, саатҵгыланы сзыргуа, сшеимдоз, шьапышьҭыбжьык саҳаит. Абнара снылсит. Амза ҭҭәааҙа икыдын. Санынаԥш, аҙәы изқәа сынкыдыԥшылеит. Пыҵк днаскьахьан. Ибзианы исбарҭан, асарочка шкәакәа ишәын. Ашлиапа ихан. Идуцәамыз шәырак икын. Снаԥшны, харантә излазбаз ала, еиқәаҵәан. Зыгәҭыха наҙаз, амыргәырґьа зхы иҵаз иныҟәашьа иман уи. Излаздырзу? Дааҵгылан, дацәажәарц иҵахызшәа, амза днаҵаԥшит. Ишлиапа наихихын, аҙәы иирбозшәа, инаиҟьа-ааиҟьеит. Иныҵакны атрышә сасит. Даахьаԥшит, аха сышҟа дмааикәа дцеит. Убри аамҵазы, аусҳәарҭа шыҟаз ахысыбжь геит, ажәԥан ҵылашааит. Аусҳәарҭа амца акхьазаарын. Дхысуан, ҿиҵуан аҟарул. Саргьы уахь сыԥит. Ааигәа-сигәа инхоз еизеит. Ашара адәы иқәлаанҙа убра сыҟан. Ашьжьымҭан араион аҟнытә инеит амилициа. Зегьы иҳазҵаауан. Ирасҳәеит асарочка шкәакәа ишәҵаны, ашлиапа ихаҵаны, шәыра еиқәаҵәак зкыз аҙәы дшызбаз аҵхыбжьон. Исыздыруам дызусҭоу, аҙәы дахьгылаз, усеиԥш зҽеилазҳәо Аруҭан, астудент иоуп иҳәеит. Сара избазоуп исҳәаз».

Егьиашаҵәкьаны, Адица, уи анхаԥы, иԥсаҭа бзиахааит, иибаз акәгәышьоуп ииҳәаз. Алаҳәа Еиқәаҵәа... Ԥыцьа ахацәарԥар, акомҿарра иалаз, ақытаҿтәи ақтивистцәа, ицны днеит Аруҭан иԥны. Амра ԥхалахьан. Аҭаацәа гылахьан. Дымгылацызт, дыцәан Аруҭан. Аҟәардә азқәа ихшьын асарочка шкәакәа, астол иқәын ашлиапа, иаԥхьа игылан ашәыра еиқәаҵәа. Зыжә иашьҭаз анхаԥы ииҳәаз иашан.

Иҟадаз убасҟан кассирс? Аибашьра дҭахеит. Иԥшраисахьа гәышьҭыхгаха, аҳаҭыртә ҭәаҿы икыдуп ипатреҭ. Уи дызлақәымҙызеи, ихы злаҿихызеи? «Араион аҟнытә исыманы сааит шәи ԥажәа нызқь. Аусҳәарҭаҿы исзыԥшын ԥыцьа ахьшьцәа, Гәдисеи Аԥҭеи. Аусурамш нҵәахьан. Аведомост ҟаҵамызт. Ашьыжь шәааи ҳәа расҳәеит. Ҳшеицәажәоз, дааҳадгылеит Аруҭан. Ушәыра иҵоузеи, сшәыра иҵоузеи ҳәа алафгьы еибаҳҳәеит. Сшәыра шаҟа мааҭ ҭоу аниасҳәа, сара исымазҭгьы, аинститутгьы аспирантурагьы салнаргон

иҳәеит. Исылшозҭгьы иусҭон иҳәеит Гәдиса. Даҽеакгьы иацыстцо, Аԥҭа ус ҷааиҭит: «Ушԥахәаԥшуеи, Аруҭан, аԥара зҭоу ашәыра! Имҭарсны умыѡааит?!» Маатқгьы рхымхыкәа, аԥарақәа акасса иҭастцеит. Ауха сара сахьыҟаз…» Дахьыҟаз, дызцыз, шаҳатцәас имаз ирҳәақәааз абаҳҭаху, аус злоу, иара дыцқьаҙа далҭцит. Гәѡарас дузкуам Гәдисагьы. Иаанхада? Аруҭан изыҳәан шаҟа ибзианы иҳәаазеи Арсана! «Сара издыруеит уи Мсыгәда дшибоз. Адунеи маахәызар, ҟалашьа амам, иалшом, еицҭаҙома гәык усеиԥш абзиабара дуи усеиԥш ацәгьара бааԥсы». Ари ахшыѡцак азнык сыхнахит, аха нас сгәалашәара иалагеит ихзырбгалашаз аҷырԥштәқәа. Амузыка итҟәаны иамаз, аскрипка азырҳәоз иакәҙами аныхабаа-хьыҵәцара ссир амца лацраҵаны изыблыз? Уара? Уара ухаҭа, Алиас? Уԥсықәара хаҵа дышцаз уаҳаны, ашкол агәашә уанҭыц, уанаанаскьа, умѡахыцны, аҙәгьы уахьимбоз уаннеи, аккарахь унымѡахыц, аҵла ашьапы уҷеадырҟәыҟәла ушыгәынқьуаз изырхәлаз, хымш чаҕьа зҷахьы иназымгаз, уара, излоуҳәо ала, ихышхыҵәаны згәаҵа ҭәыз… Уара уакәҙами?.. Алхас иҙамѡақәа, инапқәа ирыхьшьыз ашьа сыбла иаахгылеит. Сеиқәхеит. Алхас имацара иакәҙам, разҟыла саргьы сеиқәхеит убасҟан. Схы ацәызгар акәын уажәгьы. Иашоуп, аха сара исзырҟаҵаз… Уи зумҳәозеи? Усеиԥш инарҟаҵартә Аруҭан… Имамызт, уи аѡыза ҟаҵашьа имамызт. Аха… Ус акәзар, ацәгьара бааԥс иара иҟаимҵазар, аҵх аҷанеиѡшахьаз, аусҳәарҭа ааигәара уиасны уцеит, уара уанцаҵәкьоуп амца анакыз, уангьы илҳәеит, ашамҭазоуп аѡны уаннеиз, уабаҟаз ҳәа ианиазҵаа, изимҳәаазеи дахьыҟаз? Макьаназ инагҙаны дырқьиам, инагҙаны дыриашам уи. Уаҳа? Иҵегьы иаанхада? Издыруада уи иаҳа…

Ҳаицәажәахьан Мирон иҷы сныдгыларц. Аҟәаҟа цатәыс иман. Иааимѡатәны саанижьуеит азауад аҷы. Дансзыԥшыз аамҭа акыр иахыԥеит. Снеир, уабаҟаз, узҷыз унзырхазеи иҳәар… Дысмазҵааҙаргьы, ҳаиѡызцәазар… Сахьыҟаз, сызҷыз, еилыскаақәаз… Иасҳәар? Мап, уск сыман, сынхеит, саҭаумҵан сҳәап. Избан, сзышьҭаҵәкьоу зысымҳәарызеи? Абранҙа сааихьеит, аринахыс ҳахшыѡ неилаҳҵап, ҳаицхыраап ҳәа…

Изакәызеи иуҳәо! Ари аус Мирон иалархәышьас иҟоузеи?! Узыхшаз уаб гәɯарас дсымоуп ҳәа…Угәɯара иашамхар,уɯыза дуцәыʒуеит. Ииашамхар… Аха ииашахар? Ииашахаргьы дуцәыʒыр ҟалоит. Мап, ииашахар, иаб ихаразар, Мирон дызлаздыруала… Иҟалаҵәҟьаз аиаша еиликаар… Схаҷы иааздгеит. Иɯны снеиуеит. Дгәырғьаҵәа дыспылоит иан. Иара ажәакгьы иҳәаʒом. Иблақәа исарҳәоит шаҟа дсеигәырғьаз. Ачеиҧьыка ҳнахатәоит. Шаҟаɯы идуржәхьоузеи уара ухаҵа, ҳаɯнаҵаҷы ус иапуп, иудыруеит, иакуазеи, аҵәыцакоуп иара ихьʒала… Иаасиркуеит иаб иныҳәаҷа. Исҳәахьеит… Исҳәон ииашаҵәҟьаны, гәыкала. Уажәы, арахь маʒала… Уажәнатә иҷапхьа харак сыдны избеит. Ицәыпхашьон сгәы. Бара игәабҭахьоу угәы аныпхашьо ушыҟало? Ублақәа узцәырымго уалагоит. Урҭ реипшхоит абғаларҵа инҭапшыз аҷеы. Аҟамчы ахуҟьоит, иауам, ицом уҷеы. Илашьцоуп, уара иубаʒом, аха уҷеы иабоит ушыбғало. Зны ажәɯан ахь, даҷеазны адгьыл ахь иԥшуеит, рҷеахьыртәаахыша иашьҭалоит ублақәа. Ируам, ирылшом даҷеа блақәак рхыԥшылара. Мирон иоуп иузышьҭымкааua, егьырҭ, аԥсараа ртәы зумхәозеи? Аԥҵа, ныхачаԥак иаɯызартәхьоу, уажәы уара ууалаганы… Схала салҵит, исҵахым Аԥсара шуҳәо, убас уалырцап, Мсыгәда латқыс иутҵаҟьаны, узқәа ҭыпгьы ҟамло…

Аусҳәарҵа азааигәара аибашьра иҵахаз рзыҳәан зыргылара иаҷу абаҟа савсны снеиуан. Ааигәа иббахьоума? Мап, исхамышҭʒеит, иқәцны ицаз сара шсакәу, бара Аԥсара бшынхо, аха изласаҳауала, бхаҵа иашҵа бҭытцʒом. Данбахынҳәуеи ҳәа баакәаымцʒакәа агәашәахь быԥшуазар акәхап.

Абаҟа ахьыкәдыргыло ахәаԥа, аҳәаццышәла ихырсазшәа, акәаԥра рбганы ианеиҟарартә, нхаɯы бзиак иашҵа еиԥшхеит. Апостамент гранитла иҟаҵаны, иқәдыргылахьеит аԥҳәыс леиҷартәышьа. Аԥсараа ирҳәоит, аскульптор Маҵкәа длыхәаԥшны, лхаҷсахьа еиԥшны иҟаиҵеит ҳәа. Исыздыруам, саҷаԥшны исымбеит,аха иҵаҳәҳәааны,ишкәакәаʒа иахьгылаз, ииашаҵәҟьаны Маҵкәа дысгәаланаршәеит. Илеиԥшны иҟаиҵазар, лцәа-лжьы иагуп акәымзар, ибымдыруеи, лхы-лҷы ԥшʒоуп Маҵкәа. Лԥынҵа хәычы иашахәҵәаʒа, лʒамɯақәа

аахәхәаны, лыблақәа ҭбаа-ҭбааҙа, данухәаԥшуа, агәырԥа мыжда рхыҳәҳәыла имцозҭгьы… Ииашаны исымҳәаҙеит, урҭ ирхытцәкьоу гәыргьа-хәмарроуп, ччара-кәашароуп, аха уи агәыргьа-хәмарра, ачча-кәашара уара ублақәа ирхырҵоит убасеиԥш хьаак… Ҳашьхақәа наҙаҙа анаћәоуқәа шрықәу еиԥш, уи лыблақәа лыԥсы ҭанаҵы… Сгылан, сахәаԥшуан абаћа. Иалымгац. Афанера ианып аибашьра иҵахаз рыхьҙқәа, рыжәлақәа. Снаԥхьеит Маҵкәа лашьцәа рыхьҙқәа: «Аиныкәба Арушьан Бида-иԥа. Аиныкәба Ардашьыл Бида-иԥа. Аиныкәба Арзаћан Бида-иԥа». Дасу иҵаћа иаҵаԥуп даниз, данҭахаз ашыкәсҟәа. Ааигәа-сигәа икаԥсан акьыр ԥеыхақәа. Ихаҳәха иќаз ҽытк аашьҭысхит. Лашьцәа рыҵаћа инанысҵеит: «Аиныкә-ԥҳа Маҵкәа Бида – иԥҳа». Исымамызт акәымзар, убарҭ Аԥсадгьыл зхы ақәызҵаз аԥсараа ҳҵеицәа рыгәҭаҵәћьа лпатреҭгьы кыдысҵон Маҵкәа. Дымԥасны ицоз ҭаҳмадак, саниба, даатгылеит.

– Изакә ԥшра-сахьақәаз ирымаз, иалыԥшааны, иргозшәа… – сҳәеит иҵахаз рпатреҭкәа срыхәаԥшуа.

– Абарҭ рпатреҭкәа изыҵизҭгьы, ҳақәлара изыгәағьуамызт Гитлер, – иҳәеит аҭаҳмада. – Усоуп ҳшаауа, иааиҵагыло иналћәшәааны Аԥсадгьыл рхы нақәырҵоит.

Аҳаҭыртә ҭәы хыбуп, асаркьа ҭасоуп. Ганк аҽы аибашьра иҵахаз, егьирахь – ареволиуционерцәа, аколлеқтивизациаан ақтивистцәа, ажәакала, аԥсараа ҳахьҙ зларҳәо ҳәа иҳамоу. Абар, рыгәҭаҵәћьа ипатреҭ ахьқыду… цқьа ҳнаԥхьап: «Аԥҵа Ҵарна-иԥа Тыћәба». Ихыҵуаз ашьха данҭахаз? Ԍажәи жәохә шыкәса. Илахь иҵаршьшьны ихоуп ахҭырԥа. Ауапа ишәуп. Иԥшышьа убас иќоуп, аашьышь аца иҵалошәа. Абри аиҽырԥшра схаҽы ианааи, сыблақәа аҙәы ихибаалар ҳәа сшәозшәа, саанаԥшы-ааԥшит. Ицәаԥеыгаз ажәа бааԥсык жәлары ираҳауа сԍыза Мирон изыҳәан исҳәазшәа… Ахра сызлаҽысша лабашьак снашьҭалеит. Уи дарбану? Бара. Шаћа сыбзаҕьуа… Сыћазаарын зегьы шыћоу. Бзиа ибалатәу абри иоуп рҳәар, сыԥсы дысзалымхуа, бзиа дызбаларын. Абри дуцәымыҕха, дыԥсахԍуп рҳәар, иахьаасылшо ихьҙ ҵәаҕәо сҽынасхарын. Ахеивћьа сиԍызазтәыз Адица лоуп. Бзиа иубо бзиа дбатәума? Иуцәымҕу уиашоума дахьуцәымҕу? Бара

бхатцацара сара сыпстазаараҽы изеипшрахаз… Сгәалашәара иналагеит амҩа сахьыкәыз. Итынчʒа, аҽеикәархә иианы, итахәахаа ицәан Дамшә. Ацех аҽы аҕәы рхуан. Амаԥка ԥьаԥьа ианнианаго ақьаад инаныстцон. Цьоукы алада иниасуан, цьоукы – аҩада. Шьтыбжьы иарҿыхомызт, фҩы бааԥс аҽасуамызт Дамшә. Иԥалазеи, иақәшәазеи иаапкыша? Изырҿыхазеи, итзырԥьазеи Самсон Григорич ишьапы анааиргыла аԥхьатәԥьа?! Сырԥәатцып сызҿқәоу акәымзар, Дамшә аҕра итасыз ашьапы иаҩызаха, сгәатцәахы… Иааркьаҿны ашәԥәы лзызҩып Адица: «Сыпсыкәара, бара ибхароу, сара исхароу, уажәшьтан еилхаргалап. Иҳахьыз арҽеишьа амоуп. Бшызбоз бымдыруеи? Иаҳа-иаҳа иҕәҕәахоит уи «ачымазара». Бхынҳәы. Уаҳа акгьы. Адунеи лашара ашԥа ихәытцытцыр аʒыхь, изатахузеи иахьынтәааз амҩа ашԥа ахьапшра.»

Абас сышхәыцуазгьы, исҳәаз башан. Мирон иҿы сахьнеиз дыԥамызт. Издыруан ипҳәыси ихәычи ахшараурта иштигахьаз. Лани лаби рҿы дыԥан. Аҩныԥа днеизтгьы дынхеит, дааʒом иҳәан, сааныжьны дцеит хымпада. Иан дыԥоума аҩны? Ҷыстит. Ашәқәа аркуп. Уи длиешьароуп, дегьыргәылоуп Ахеивԥьа. Иахьагьы мцашьа лымамызт ачарахь. Исгәалашәоит, ааигәанʒагьы ирызгылан иаб итынхаз аганыҩны. Матцуртасгьы, шьталартасгьы ирымаз убриак акәын. Шаԥа икәасқьа пшʒоузеи Мирон иргылаз. Шиферла ихыбуп, ишкәакәаʒа ишәуп апенцьырқәа. Анцәа ииталааит зыпхʒашала инхо. Рбаҳча еихашьшьы, атцәақәа, аҳақәа. Зегьреиҳа ахәыҷқәа ҳазчычаз араса акәын.

Ажәытәра игәаланаршәаларц азыхәаноума, имырбгакәа изынижьыз аҩцара? Ахәажә быцала ишшуп, ахыбтцәԥьагьы имҏсахит. Асаба накәҳауа, аʒаʒа накәҳәуа, амра асуа мацара, ашыцламтә зқәиааз ахыб, баԥьарзу, тырасызу узеилымкааua, акыц иаҩызахеит. «Аʒәы сибаргьы, атцәыцак ааныскыларц, аҳапшьақәа ахьжу сашьтоуп сҳәап, сыгәра зымгода!» Сынкылпшны аҩцара снықнапшит. Анышәқәа рықәыхәҳәаны ижуп аҳапшьақәа. Атʒамц аҿы инаʒа-ааʒо икҿàгылоуп аеҳәа. Мирон ҽыс имоу атракторн имашьынеи роуп, ахаан аҽы дакәтәаны дсымбац, иаб итәызар акәхарын, асаба ақәтата, атʒамц аҿы икнаҳан жәытә кәадырк. Араԥа ижу

аҳаԥшьақәа зегьы, рыхқәа рҭаҳәҳәашьа злаҟоу ала, даарàʒа идуқәоу ҳаԥшьақәоуп. Мирон аԥа даниоу ихиртлазар акәхап, ҳаԥшьак хыртлоуп, акәапеи ахаҽы иқәуп. Ашә абарқәам адкнаҳаламызҭгьы, снышналан, егьызжәыцәҟьон кәапеик азна аɯы.

Арасаҭра… Аныҳәа ҳаԥшьақәа ахьыцарцо арасаҭраҽоуп. «Ашьха данҭаха, иаасгәалашәан, ҳɯызцәа ирасҳәон, дахныҳәаны, ишаабац акәымкәа, иатәамбакәа, аныҳәа ҳаԥшьа ыцихит, еиҭаганы ижит абрахь амɯа ҳанықәлашаз», – сгәы иныкәɯит Гәдиса иажәақәа.

Абар, аганқәа ҭарҷаҷаны, ижәытәʒатәиу баатә қәабк ахɯаны, иахьыцоу ныҳәа ҳаԥшьак. «Аҳаԥшьа ытцхны даҽаԥьара ижызаарын, анышә еимаиԥсон ашьыжь саннеи…» Хымԥада, иҵихызгьы ҳаԥшьа хәыҷын. Иара усгьы, аԥсараа ныҳәа ҳаԥшьас иржуа, ҳаԥшьа хәыҷқәоуп. Ианыҵих, аɯцараҽы ижуамызт. Ҽыц анышә ԥҟаны, иара ашьхаҟа дцон, аʒәы ибар… Даҽеа ҭлак амҭан ижызар? Уаҳа ааигәа-сигәа ҭлас…

Ирҟазшьоу бдыруеит аʒынҵәақәа. Уара еиҭоуҳар, умаҭа иианоуп ишҽалара ианҽало, аха кыраамҭа ишазҳауеиԥш, егьажәʒом, ɯынɯықәра ннаҵуеит. Ҵәак амҭан, ашьапыцәҟьа азааигәара, анышә иалалахьаны, иҟьаԥс ҭаɯаҽашәа, хаҳә шкәакәак шьҭан. «Издыруада, абраҟа ижны, ахаҳә ахиɯазар?»

Сахеит. Аҵхра акәым, зынʒаскгьы исызмырҵысит. «Ари ахаҳә араҟа ишьҭоуижьҭеи шәышықәса иреиҳауп, убасҟак анышә иалалахьеит». Агәаҭ, агәхьаагара, аԥхашьара, ишынеибаку зегьы наҟ инасԥырҵын, Адица, самҽеханакит агәыҭҟьара, ашәаʒыʒара. Ахаҳәгьы сахон ишсымчыз, арахьгьы сымч ақәхар, иҵысхыр ҳәа сшәон.

Сеигәыргьеит уаҟа акгьы шыҟам, ахаҳә аʒәгьы имырҵысʒакәа, ҭыԥк аҽы ишьҭоуижьҭеи Мирон иаб Аԥҭа иакәым, Аԥҭа иабдугьы дахааным ҳәа агәра анызга.

Ачабра насыҷшьны, аԥхʒы насҽасырбан, ахаҳә снықәтәеит.

Абаҳча сыҵаԥшуан. Арасаҭра анаɯс, амхырҭа аҵыхәан, сара сышҟа аҽехьырнааны игылан аԥьҵлак. Иҟаларын уи анкьа зны абнаршәыра агәҭа игылазҭгьы. Аԥҟара иацәаашьоу,

иаакәыршаны ихыртит, имхырҭахеит, иара, ихыжәжәарахҙа, хаԥыцк ззыҵагылоу аҭлаҳәысҭа иеиԥш, иазынхаз амахәҭак, иаахжәар, Мирон имхырҭа иналаҳауа, игылоуп дгьылгьы жәԥангьы ирҭахҙамкәа. Аԥь еиԥш дыгәгәоуп рҳәоит, арахь аԥь аҟара игәаԥахо ҵла ыҟаҙам ҳәа Ахеивҟьа ииҳәалогьы аасгәалашәан, схала саапҵышәырччеит. Абар, ари аԥьгьы унҭагылартә игәаԥоуп.

Унҭагылартә игәаԥоуп…

Иҵуазеишь абас игәаԥоуижьҭеи?

Сԥагылан, аԥь ашҟа сҿынасхеит. Аԥсы ҭаны, еиқәырханы изкузеи, шәанаԥьалбеит. Убасҟак игәаԥоуп, ацәеи ажьи аарла еикәыршоуп. Рахәык тәарҭас иамамкәа иҟам, аҭырас рҿены иҭан. Ихы неиҵыхны, аҙәгьы дҭамгылац. Абызкаҭаҳақәа лаҟәҙаны икнаҳауп. Урҭ иԥьоуҳарха ирықәыԥсоуп ацәыцә, ԥьара-ԥьара ихьыжәжәа-ԥыжәжәоуп. Ари аԥь абас игәаԥаҙа игылоижьҭеи… Азнык иаасхыԥсааз агәыҭҟьара, ашәаҙыҙара, еиҭаасызцәырҵын, убасҟак самҿеханакит, сшьамхқәа аҵыс-ра иалагеит. Анышәынҭра зырҳәуа сиеиԥшха избеит схы… Аԥсараа ркасса рҳәны, русҳәарҭа зыблыз иаҵкысгьы, згәылара амаҳагьара зыхьыз, алеиԥш дышьны, лаж иржыз Аруҭан иаҵкысгьы… Дарбаныз сзеицәамыз…

Арасаҭра снытҵсны, ааида сынхытҵит. Амԥаду снангылеит.

Саахьаԥшит. Еиҕрыкка, ԥьаҳаным гәашә еиԥш иаатны, исыхәаԥшуан аԥь гәаԥа. Исылымҵгәышьозаап Шерлок Холмсра. Уи атапанча иҿоукыргьы ибла аԥыҷь ҵысуамызт. Аиаша ашьақәыргылара азыҳәан, аҙәгьы игәы ишаҭомызт. Издыруадаз, сазааигәахазҭгьы, аха… Хырԥьара – хырҿхәароуп, сара сгәыҭҟьара, сшәаҙыҙара зынҙаск даҿа гәыҭҟьаран, даҿа шәаҙыҙаран. Усҵәҟьа сшәыргәындам. Схаԥыцқәа аныҵих, сааныркылеит акәымзар, Фриц иҵыԥан сара сҭатәазаарын абахҭа. Сгәанала, раԥхьа абԥьар зыҙбаз, ахаҳә раԥхьаҙа ишьҭызхыз, реиҳа имчыдаз иакәын.

Абаҳча сытҵсны, ааида схытҵырц саннеиуаз, Мирон сибазҭгьы, хымпада, сыԥсы маҷханы скаҳауан. Ситҵашьыцуа, снаизхәыцит саб. Баҙ атапанча ахьиркыз, дахьынҙаиашоу акәым уажәы сызҿу. Иара ихаҭа, аиԥызара иднаҵоз ауалԥшьа дызлахәаԥшуаз ала… Аибашьра иалагаанҙа, Арса-

неи иареи анеицныҟәоз атәы ҳамҳәаргьы, Арсана динвалидны даныхынҳә инаркны… Аибашьра аветеранцәа ианырԥыло, ақытаҽы акәым, араион ахь днарыԥхьаргьы, саб дымѡаԥигон. Имахәар даҵагылан. Дихцәажәон. Иажәа хиркәшон: «Абасеиԥш иҟоу ауаѡи сареи еишьцәак реиԥш ҳахьеибабо насыԥс исшьоит» – ҳәа, «Данбзиаз, ихьʒ-иԥша уаналаҽхәоз, ешьас дуԥхьаʒон, ахьымʒг бааԥс анидхала, иабацеи шәеиѡызара, шәиешьара?!» Рцәажәашьа уажә избама аԥсараа, аԥхыʒқәаҵәҟьагьы, дара ртәалоуп ишызбо. Изхысҳәааua, аиѡызара азыҳәан саб… Анцәа иумҳәан, аха уи иѡыза ауаѡы дышьны димазар, ибла неихамҟәыскәоуп дшиҵәахуа.

Изакәызеи сара сызҿу? Саб иҳәан еиԥш, Ахеивҟьа схаҵа сакәыҵәҟьазар? Шәҟәык аҿы саԥхьахьеит, абзиабара иазкын. Уаҟа излаҳәо ала, абзиабара амра ашәахәацқәа ирѡызоуп. Ԥсы зхоу зегьы арҟәымшәышәуеит, иарқьиоит, иарҳалалуеит, иаршәҵуеит амра. Агәы азыҳәан убас иҟоуп, иҳәеит, абзиабара. Ари иашазар, сара абзиабара акәым, ацәымгроуп исылоу. Сара икасмыжьит аха, иахымшаз аҳәыс аҵоуҵар, наҟ ишаҵнацо ажә, исыцәхасны салнацеит Аԥсара. Исцәыʒыз архынҳәра аҵкыс, исымоу ахьсцәымʒыша сашьҭалар иаҳа еиґьуп…

Сахьыѡноу ауадахь снеиаанʒа, Петрович иахь снымѡахыҵит. Ахәлара ашьшьыҳәа инахатәон ҳзауад аҳабла. Ашҭақәа рҿы ихәмаруан ахәыҷқәа. Афымца лашарақәа аалацәҟәысшьацәҟәысны инакуан абаҟәқәа рҿы, инарылԥхон аԥенԥьырқәа. Петрович иуада ашәхымс сегьынхыҵит, Дамшә убасҟак игәырґьаны иѡаҵҟьеит, алыцәхә срылашәааны, сыԥсы рцәызгазшәа. Петрович иаҳауан, сыԥхашьеит акәымзар, иаасгәыдыҳәҳәаланы, уаѡԥсҵас ацәажәара салагон. Уара иудыруоу, Дамшә, ауаѡы данызаҵәу шаҟа ицәгьоу! Уамак сҵахʒам, гәаартыла сзацәажәаша…

Иара иеиԥш апенсиахь ицахьоу иԥшәма, нас имаҵа ҷкәына хәыҷи роуп рыѡны иҟоу. Саннеилак, бзиа иаабоит ҳҿеынаԥхьакны, ахәыҟаҵарҵа уада хәыҷы аҟны аҵаҵын ҳахо, ҳаибаныҳәо ҳхала атәара. Сыгәҭыхақәа иасҳәоит

сҳәар бызжьеит. Еиҳарак ицәажәо иара иоуп. Гәаартыла узацәажәаша думамзаргьы, гәаартыла уара иуацәажәо дуоур, уигьы акыр иаԥсоуп. Иҟоуп убас еиԥш ауаа, ирҳәо убасҟак уцәа-ужьы иалалоит, уанҽажәкуа аҳыхь уқьышә иатԥаукыр еиԥш. Аҳәара данналагалак, ухы ухашҭуеит, уиманы дцоит даҽеа дунеик ахь. Рхы иҵҳәааны, иҟам-иным аҳыбра изашьҭоузеи ҳашәҟәыѡԥцәа, Петрович иааиҳәо неиҽкааны инанырԥар… Аѡажәатәи ашәышықәса ианнала-га инаркны, иахьа уажәраанҳа Аԥсны иаатҟалахьоу ахҭыс дуқәа, уи изымдыруа егьыҟам. Иаб иеиҳәақәоз мацарагьы шаҟа игәалашәозеи. Иара дыҭцәрышкәаҳа, иаб, арратә чынуаѡы, диманы Аԥсныҟа данааз, қыҭак аҽы ҭаацәак, ѡ-ҭаацәак рыда уаҳа аҳәгьы днымхаҳо, Аԥсны агаҽа ккаҳа ишҭацәыз, абнара рхиааны ишгылаз аѡнқәа, ақьаԥҭақәа, иҵахаз рыжра ианамыхәа, зыԥсы иақәыпшыз, ыкәҭит, ицеит мҳаҧырра… «Сара схаангьы урҭ рҳаԥшьақәа аахуртлар, аҭәца ашәуа, иааҭугон аѡы. Афасарақәа ирылагылан ашь-хымҳаҭрақәа». Ихаҭа дызлахәыз, ибзианы иидыруа, 1918 шықәса азыҳәан Кәыдры ацҳаҽы иҟаз аибашьра атәы, алаф наҭатҵо, даналацәажәо баҳар, имфа-имжә сазыҳырѡландаз бҳәап. Ихгьы алаф алихуеит аҟнытә, аԥсуаа ҳзыҳәан алаф алаҭаны ииҳәо угәы иалсҳом.

Мирон ибаҳча еимданы саныхынҳә ауха, сара исҭахын, зегьы схасыршҭырц. «Исхасыршҭып, исхасыршҭып, симацәа-жәаҳеит, исмаҳаҳеит Арсана ииҳәақәаз. Зѡыза иҭаҕьычыз сиеиԥшха, сгәамгәамуа Мирон ибаҳча сыҭамызт. Сыҟамызт, сымцаҳеит иахьсаҳәамыз, Ахеивҟьа ичарахь»…

Асеиԥш иҟоу ахәыцрақәа ансыслак, исхасыршҭырц азы-ҳәан, иреиҕьу хәшәуп ажәытәра… Петрович агәалашәарақәа днарылазгалеит.

– Аԥсуаа усгьы зегьы шәеиуацәоуп. Уҳырѡла. Жәаа шы-қәса раан, ишудыруа, Аԥсны Асовет мчра шьақәгылеит, уамак азнымҭит, ирхәаҽеит акәымзар. Убасҟан, аменшевикцәа анықәырцоз, Гагра, Гәдоуҭа уҳәа иалцаны, иԥхаҭаны ишаа-ҳцоз, Кәыдры ацҳа ианнықәс, рҽырҕәҕәаны иаатәеит. Ныцә дара, аарцә – ҳара. Уажәы-уажә аҟәҟәаҳәа ашәақь

неилаҳҵоит. Ҳахьынаԥшуа, нырцә анхацәа, аменшевикцәа ирыдымгылаз, рыѡнқәа амца ѡарылҟьоит, аҳәҳәабжьқәа нҵыѡуеит ашҵақәа.

– Сабду иҳәо саҳахьан, Петрович, ҳара ҳқыҵан арахәашәахә рцәыргон, аѡнқәа ирыѡналаны идырҳәуан ҳәа…

– Уи иаадыруоуп. Уҙырѡла, узырччаша акы уасҳәоит. Уарччап, аха уархәыцыргьы ауеит. Аԥсуаа зегьы еиуацәоуп ҳәа алаф алаҳхуеит, аха, издыруада, аԥсуаа еиқәырханы измоу ажьрацәара пату ахьақәырҵо акәзаргьы. Уҙырѡла. Кәыдры еибах-еибафо, иҳабжьыѡрны ицоит. Сганаҿыҵәҟьа диану, ахысра даҿуп аԥсуак. Дегьхысуеит, ибжьгьы ѡыҵцаны ҿиҵуеит. Убасҟак ибжьы ҭәҭәоуп: «Абџьар аҵкысгьы аха-ҵа ибжьы иаршәоит», – саргьы сааԥышәырччоит. Аҭабиа жны ҳҭатәоуп, ҳшәарҭазам. Ҿиҵлааит, иаҳмыхәозар, иаҳԥырхагам сгәахәт. «Аԥсны шәықәҵ, алахшақәа!» – ҳәа ибжьы ҵаҙаны даҽеазнык ианааҿиҵ, убасҵәҟьа ибжьы ҵаны, аҙиас нырцәынтәгьы ҿыҵыбжьык ааѡит: «Уоора! Уоора!» – ирган, ашырҳәа дѡаҵкьеит абри саԥсуа. «Иҟауҵозеи, уеилагама, уҽекажь, уршьуеит!» – сҳәан, икәымжәы аҿацә снамҵасит, ишсымчыз сихеит. Ахымѡасқәа ҳаԥхьа ишьҭасуеит, иаҳҙывасуеит. «Соушьҭ, уаҟәыҵ ахысра. Сара дсуоуп нырцәынтә ихысуа. Сыбжьы идырит, уара иудыруама уи дзакә ҵынха бзиоу!» – иҳәеит. «Дабатәи ҵынхоу, аменшевик!» «Аменшевик абольшевик сара исыздыруам, дсуоуп, сара дыстәуп, сицхраароуп!» – иҳәеит. Сшыԥшыз, дууаҙа дыԥан аҙы иҽеналаижьит егьи, нырцә ҿызҵуазгьы. Аҙиас агәҭаншәа урҵ еиқәшәеит. Ҳара ҳахь ируеит ҳгәахәт ҳара. Егьырҵгьы дара рахь инеиуаз ԥьшьаны иԥшын. Дара аҙиас агәҭа рҽаҵаны рҿыѡархан, шаҟа иаґьу, шаҟа иласу удыруеит Кәыдры, ҳанхьаԥшны ҳаахьаԥшааншҙа ицеит ицаҙеит, уаҳа егьыҳамбеит.

Ауа-аҭынха, ажьрацәара, ан, аб, дзыхшаз бзиа изымбо Аԥсадгьыл инаԥхоит ҳәа, ажәа ҳаракқәа налаҵо, ҳашцәажәоз, фырԥьанқәак изжәызгьы нарыцлан, сабиҵас, сан лыгәхьаагара сгәаҵа иныҵалеит, лыгәхьаагара акәым, дымбакәа сахьааз… Иҟасҵаз закәызеи?..

– Петрович, бзиа иумбои Дамшә? – снаиазҵааит.

– Исымбац ари аҩыза ала. Ауаҩԥсы иаҟара иҟәышуп. Ахьʒ умҳәан, абарҵаҿы аҿырҵынчшәа итәоуп. Уцо ԥьнашьоит, – инацәкьыс иқьышә инадикылеит.

– Петрович, ҳамҭас иусҭоит Дамшә. Ашьжьымҭан усура санцо сҿамырбакәа сцалоит. Уара иумаз. – Сҩагылан, аԥенԥьыр снадгылеит. Сгәы иааҭашәеит, иацы, иахьа, сахьынʒаҟамыз, лымацара аҩны дыҟазушь зыҟны сыҟоу аҧхәыс? Исҭахымызт уи азхәыцра.– Аиаша аԥшаара… Иашас адунеи аҿы иҟоу акызаҵәыкоуп Петрович, ауаа ирыбжьазааит аҳаҭыреиқәҵара, ауаҩы имазааит агәҭынчра.

– Амц агәҭынчра унаҭозар…

– Ишсоуҳәара, Петрович, аԥьныш дызшада? Амаалықь дызшаз иоуп. Изҭахыда… – Сажәа насмыгʒеит. Сгәы иааҵалеит ҳаҩны, ҳашҵа, исзыԥшу сан… Ҳашԥеиԥырҵи саби сареи… Бара ибаҳауазма, Адица, Ахеивҟьа ичараҿы быргк ииҳәаз аныҳәаҿа? Иԥаҵақәа кыдыршала, икәымжәы иҵаԥсаз акаламқәа рышкәакәарала иаарҳәны, снаҩс дтәан. Сныҳәаҿа анааникыла дҩагылеит. Иԥьасшьеит.

– Уара узыҳәангьы сгылар иауазеи, дад, аха сызгылаз уаб изыҳәаноуп, уи иаҳаҭыраз. Уаныкәашоз суазҵааит, дызусҭада абас ибзианы икәашо ҳәа. Узԥоу дсарҳәеит. Ани иеиԥш иҟоу ахаҵа аҵеи бзиа дихылымҵыр ҟалозма сҳәеит. Ахаҵа бзиа уихшеит, дад нагʒара уоуааит. Сара уаб ихы иҵыхәа бзиан издыруеит. Жәытә хаҵоуп, убас иныҟәигеит аиҩызара. Уаб иакәмызҭгьы, иахьагьы ахьымʒг идзаарын Арсана. Уаԥсахааит, дад, уаб иҵеира уаԥсахааит! – Уажәы, абри анысгәалашәа, саби сареи ҳаицәажәара…

– Усҭ, – аҭаҭын аасиркит Петрович.

– Иснаҭазеи, иабасзеиҕьхеи, Петрович, Самсон Ҕригорич Фриц ҳәа ахьихьʒысҵаз?! Саныччо, амҳаԥьыраа анықәҵуаз аʒыхьқәа шыржәагәоз еиԥш, сыччаԥшь хәаҿуа, сқьышә снапы наԥыракуа, адәы сықәуп. Зыбз хааз асыс, иаинызгьы ацәеит, иаинмызгьы.. Уаргьы ихьчала, Петрович, Дамшә, иаргьы уара уахьчоит, – сҳәан, сцарц саахьаҳәит.

– Уца, уца, уаҵәы ҳаицәажәап. Уажәазы иуасҳәо, Самсон Ҕригорич иеиԥш зеиԥшу рымацара ракәʒам азауад аҿы аус зуа, убри удыруаз! – иҳәеит маҷкгьы даагәааны.

Дамшә сҽамырбакәа, ашьшьыҳәа сындәылҵит.

Ауха аҟара бзиа дсымбац, зыҟны сыҟоу аҧхәыс. Санааи, дышьҭалахьан. Ашә анаалыртыҵәҟьа, Дамшә ицумашь ҳәа, сышьҭахьҟа дынхьаҧшит. Ишыҟамыз анылба, дааҧышәырччан, сҙамԝа днагәҙит. Аҧсаратәи аҳәынҵәа смагәқәа иҟаҧшьҙа иахьрыхьтатаз азыҳәан, акгьы ансалымхәа, сгәырҕьаҵәа, снапқәа аалыкәсыршеит. Маҷк аҟара илыццәагәышьоуп. Дышьҭысхырц салагеит, аха сымч анымха, снапқәа шлыкәыршаз: «Бара, бара быда… Бара ибеиҕьу…» шысҳәоз, ларгьы: «Иухьзеи, уаангыл, зны уҽеилых», – ҳәа дшаҷыз…

Аҧсҭазаара иунаҭарц уаҳа иуҭаху иарбану! Аҙы зҵабаз алу сеиҧшха, схьанҭаҙа, сраҳаҭха, сҭынчҙа аиарҭа сахьыкәиаз хәыцрақәак схы инҭеибаҳәеит: «Уара уеиҧшҭәҟьа, ахаҧыцқәа ыҵхзар акәын, аҵәа аа҂ыхны, ҳазхылҵыз ан илзыркыз амаҭ. Дабаҟаз, иблақәа хԝазма, аҧхәыс дшылжьоз имбаҙеи, ҳазхылҵыз ҳаб?! Ацәгьа, абзиа, аҧсыцқьара, аҧсыҳарамра… Маҭы заҵәык ҳаблақәа аахтны, даҽа мԝак ҳныкәнаҵеит. Маҭы заҵәык иалшеит ҳамԝахҟьара…»

– Саргьы исаҳалартә иуҳәалар, – лҳәеит, ҳабзиабара ашьҭахь, зган саваршәыз аҧхәыс.

– Изакәызеи исҳәо? Аа, амаҭ аҙбахәу? Ҳқыҭаҧы сахьыҟаз, амаҭ збеит. Ишаҟара маҭыз бдыруоу… Аарла сыҧсы ацәызгеит…

– Уҧсы ахьынҙаҭоу узлыцәцом, – ҳханы икыдыз афымца лампа налыркын, лхы дааԝаханы, днасҷаҧшит. – Сара иансаҳауа, амаҭ дзадукылахуазеи, абжьааҧны, уанааҧшуа акәым, уаныцәоугьы лыхьҙ ҳәаны, убарҧьеиуазар…

– Саҭабымҵан. Уажәшьҭа сацәцоит. Уамак сыгым. Ԓьоукы шхәыҷу иажәуеит. Даҽа ԓьоукы, ианажәлакгьы, рхәыҷра изалҵуам. Хәыҷы чымазароуп. Сымацара сакәым, ауаатәыԝса зегьы убас ахәыҷы чымазарақәа ирхысуеит, – Анцәа идырп еиласҡәаҡәаз. Иаҳа адгьыл ахь сналбааит. – Ҳцап азагс ахь, уаҵәыҵәҟьа. Ахшара ҳауп, ҳхәыҷқәа рнапы ианкны, сасра ҳцалап. Нас неихаркәа ҳамамкәа ҳажәып, амаҭацәа ҳауп, убарҭ ҳааҙалап…

– Сыхаара, изуҭахузеи урҭ ажәа ҭацәқәа… Иҳамҳәахьеи уи атәы, ҳаилибаамкахьеи… Иахьынҙауҭаху уҟаз сара сҷы.

Ууалафахәгьы уара иумаз. Исзыԥатԥа бзиара заҵәык – уаҳа абрахь иааумган ула.

– Уажәы сшааиуаз Петрович иҽы снеин, аҵәыцақәакгьы аажәит…

– Петрович иҽы сыԥан уҳәама?! – иаалцәымыҷхеит. – Уи, хымпада, зегьы уеиҳәон…

– Ишпасаимҳәоз, уи маӡоума, иара идагьы шаԥаѡы ирдыруазеи, – сҳәеит, исеиҳәоз, зегьы ирдыруаз закәыз ҳәа, акгьы шысзымдыруазгьы. Абраԥа исыхәеит Мегре изку аромаиқәа.

– Даасналан, саатқгьы дыԥамызт…

– Дарбан? – сҳәеит зыӡбахә лымаз дшысгәалашәазгьы. Изаԥаразаалак хыбаарак сгәатԥаҽы имҽыхеит.

– Уара усцәымгәаан. Думдыруеи…

– Иҭаацәароу ахаҵа…

– Еиҭа уалагахма, – анылхәа, иаасгәалашәеит убри иӡбахә раԥхьаӡа ҳаналацәажәоз. Ауадақәа руак аҽы хазы сыѡнан. Знык аԥара ашә изаасыртит аҵәҵәа асшьас имаз анысзымдырцыз. Уинахыс иҵәҵәа абжьы шаагалак, сара суа дахь снысналон. Аԥшәмаԥҳәыс лҽы иааиуа ицо сара сусс иалоузеи. Ашьҭахь, ҳашнеиуаз, мзақәак аатҳьаны, аҳәаақәа ҳшырхысыз аҳәара заҭахузеи, уадак ахь ҳаниас, уи иҵыхәала хыбараҵас ҭыӡшәақәакгьы ныԥасҵеит. «Дҭаацәароуп, иареи бареи шәеиқәшәоит, ари ламысдароуп!» «Паса акәын, уажәшьҭа акгьы ҳзеилам». «Дзауазеи?» «Ѡызак иаҳасабала». «Бара ихбырбгалоит аҭаацәа». «Зегьы лдыруеит иԥҳәыс». «Агәра сызгом». «Уажәшьҭа акгьы шаҳзеилам иԥҳәыс илдыруеит»… «Акгьы шәзеилаӡамзаргьы, хаҵак бзиа дбауа, даҽа хаҵак иԥны аус быманы, ари ламысдароуп». «Изцырфозеишь убри, аламыс ҳәа узҽу! Сара сыԥоуп ишыҵаху. Бзиа ҳаибабон. Иара ихара, сара исхара, изуҭахузеи, ҳаинасыԥымхеит. Исзынхеит сыбзиабара азыҳәан агәалашәара бзиа, иаргьы убас. Мызкы ѡымз рахь знык-ѡынтә ҳаиқәшәоит. Уара дуԥырхагам. Уаргьы ухы уақәиҭуп, саргьы». Убасԥан илҳәаз абарҵ, еиҳарак аҵыхәтәантәи ажәақәа, сара сгәы иахәаны сыԥан.

Адунеи зегьы ҳхаршҭны, ҳабзиабара реиҳа ҳаналаҭхаԥьуа аламҭалазы, ажәа ҟәымшәышәқәа рҳәара даналагалак, сгәанала, дысмышьцылаait сҳәон. Амц исҳәоз схаҭагьы агәра згоу, еиҭасҳәахит уажәы.

– Азагс шыҟаҳҵалак, аҕба ҳалҭалап, ҳақәҵып мызкаҟара.

– Амцхә ужәит, уцә, сыхаара…

– Ибҭахызар, уаҵәгьы ибасҳәоит. Схы сақәиҭуп. Уаҵәыҵәҟьа ҳаибагоит.

– Уҽушьуазаргьы суццаʒом. Закәанла аҭаацәара, закәанла ахаҵа-ԥхәысра… Ҳазшьаҳақәо ҳзымхошәа, изаҳҭахузеи, ахақәиҭра зҭахымыз ирыʒбаз ашьамҭлаҳәқәа… Уҟанаҵ уҟаз, угәы ишаҭаху. Егьа цәгьа уеиҳәеит уаха Петрович. Сѡыза данындәылҵуаз, ашә аасыртит, алымҳацәқәа ркьацәны, ашә илагылан ула. Сцаны, Петрович дааганы, наҟ игаанʒа, сысас аѡны дыздәылымҵит.

– Сара Петрович акгьы сеимҳәеит… – сара саныҟам, убри ауаѡ даҽеазны абра данааи ҳәа ажәақәак сҳәарц скьышә иныкәыххит, аха убри аамҭазы, сыбла иаахгылеит Ахеивҟьа ичараҽы ҳанеицыкәашоз, банаасыхәаԥш… Иаанагозеи, уара насыԥ умазарц азыҳәаноуп, Адица Маԥьгана дызиццаз ҳәа Мери исалҳәаз? Ари ахшыѡҵак актәи ахәҵа – сара насыԥ сымазарц – еилыскаартә сыхшыѡ азхагәышьом, аха аѡбатәи ахәҵа…

Ачараҽы ашәаҳәара, акәашара… Шаҟа иԥшʒаны деилаҳәаз гәабҭоу Ахеивҟьа? Исхашҭуам ииҳәаз: «Шәара, зыхшыѡ аарҳәу аҧсараа, амаҟарацәа цаанʒа, сыхьʒҵәҟьа шәҳәала, мамзар шәҵаца дырхынҳәны дыргоит». Сыцәап, сыцәап, ииашаʒам Мери илҳәаз, исхасыршҭып… «Уара насыԥ умазарц…»

Ашара акыр агын, Дамшә ԥхыʒ избан, сааԥшит. Сиан сыԥхыʒ сазхәыцуа иаацәылашаанʒа. Пхыʒла избеит Дамшә сара исеишуа. Ашьац кашьшьы шҵа ԥшʒак иқәгылахуп. Сыхынҳәра иазыԥшуп. Ус сгәы иаанагоит. Сласны агәашә снадгылеит. Иаасыртырц сҵахуп. Агәашә анаасыртлак, уҵамлан ҳәа исзыҵҟьоит Дамшә. Аҕьеѡҳәа иныдсыкшалоит, еиҵа аартра сналагоит, еиҵа иѡасзыҭрысуеит. Ахьʒ анысҳәалак, иаҳагьы игәааны ашра иалагоит.

Абарҵа снықәгылан, ашьхаҟа снаԥшит. Ариабжьарак зхызҽ̌ы ҭаҳәҳәааз ашьхақәа, уажәы рыҽхыртын, ԥьаргьы ԥстҳәацк рҽ̌аршәымызт. Иҽ̌ыцны иаақәнаршәшәызар акәхарын, убас ишкәакәан, убас ицырцыруан ашьхақәа ирықәжьыз асы, ублақәа хнакуан. Исɷсхьоу амшқәа реиԥштҵәҟьа, инасхасыршҭит иахатәи сыԥхыʒгьы. Сласʒа, ашоура бааԥс ашьҭахь ақәаршɷы иаʒәʒәаз аҵиаа саɷызан.

Аԥшәмаԥҳәыс ашьыбжьышьҭахь акәын лхәыҷбаҳчахь данцоз. «Шаҟа ҟәышраны иҟалҵазеи, иахатәи сыбарԥьеира дахьазымхәыцыз… Ахақәиҭра аҵкыс еиґьу иҟоузеи адунеи аҽ̌ы…»

– Шаҟа исылшоз сышьҭыбжь рхәыҷны, амардуан сналбаан, Дамш сызламбашаз ала аɷны ашьҭахьҟа сындәылҵит. Снаскьаны саахыкәшан, амɷа ианыршәла сҽ̌ынасхеит азауад ахь. Ишыстахʒамыз, даасгәалашәеит ахьча-ҭаҳмада Гәдиса, аха ирласны наҟ дысҟәысцарц иара изыҳәан сгәанала аґьра салагеит. Уара бзиа улбозшәа дуҽ̌аччауа, Маԥьгана дышизхәыцуаз еиԥш Адица, уара акы ануеиҳәоз, бжеиҳан, игәы даҽеакы ҭан убри аҭаҳмадагьы. Иаанагозеи, ауаатәыɷса Анцәа дрымухыр, аɷстаа дынцәартәуеит ҳәа иихәақәоз? Уи зеиґьаҟам ала идыруан, Аԥҵа иҟаиҵаз шхаҵарамыз. Иарбану ихаҵаразы…

Наҟ днаспҵырысцеит аҭаҳмада…

Даацәырҵит… Дгьежьы-хынҳәуа ақыҵа далоуп Аруҭан. Ихы ахьигара издыруам. Дызбалак, алаапк рԥылазшәа, рҽ̌еыԥхьаркуеит. Мсыгәда диԥшаарц, диманы дықәтцны дцарц иҵахуп…

Имаҟахы иаавҵихын, иуапа инцәыҵцырҳәҳәаны Баʒ атапанча наиркит саб.

Аԥҵа инышәынҵраҽ̌ы ажәеинраалақәа ҳрыԥхьоит, ашәҵқәа ыкәаҳҵоит…

Сара исхарагәышьоузеи, иара иитәымыз амашьына дақәтәаны дызцазеи Алхас…

Иԥсыцкьақәоуп ҳәа зхы зыԥхьаʒоз ахацәа, аԥҳәыс лас лымахцә данкны днаргеит ҳазшаз иҽ̌ы. Аʒәгьы изымгәаґьит ахаҳә аашьҭыхны лгәыдҵара…

Бгәы иаанамгааит, Адица, асеиԥш иҟаз агәҭацәажәара ауаатәыѡса сгәы рыхнаршәеит ҳәа. Аҵеџь аҵа ккаҙа иубар, аҙыхь ажәра уаҟәыҵуама? Сгәы рыхшәара акәым, аҙәгьы сегьизымгәааит. Ус ҳшоуп, ус ҳаҟоуп. Узмырҭынчуа науқәублаар… Шаҟа ибзианы иҟасҵазеи Петрович иахьисҵаз Дамшә. Ахаан сҟамлацызт абри ашьыжь аҟара сқьианы, сраҳаҭны, схы сақәиҭны. Адгьыл ласхеит, ажәѡан ҳаракхеит. Иҭып дықәҵамкәа исзынханы иҟаз аҙәызаҵәык иакәын. Анцәа дшаҳаҭуп, схаԥыцқәа анытцихыз а҆ейнгьы ашшыԥхьыҙ сара исмыѡзеит, уимоу, адырра ҟазҵазгьы сара сакәҙам. Ицәнымхо адиреқтори иѡызцәеи дҽырхааит. Имҳәеи апаркеттә цех абригадир, ѡынѡажәижәаба, ианеиҳаха шәкубаметрак абна дҳазтәоит ҳәа… «Абза дашьуеит, аԥсы даргылоит», – инацәақәа неихьшьны инасирбеит аԥара азыҳәан. Анцәа иԥьшьоуп, амыждараз сан ислыркыз уи аласба, уи инацны Аԥсара, нас иаланхо неидкыланы… Убриаҙәк, Фриц, мап, Самсон Григорич заҵәык… Абыржәы, азауад а҆ҽы сышнеилак, Фрици иареи рѡызцәа «аклиаузник» зыхьҙырҵаз, апарторг схы имырбакәа сыѡналап адиреқтор иҽы. Ателефон аақәиԥаауеит, инықәиҵоит. Усоуп ҟазшьас ишимоу, икабинет ушаа҆ѡналалак, ателефон аақәԥааны, илымҳа инадкыланы, «ффу-ффу!» ҳәа дынҭатәҳәоит, инықәиҵоит. Ирыздыруамызт абырзенцәа ателефон, мамзар Антеи амч илазҵо адгьыл ауп ҳәа алегенда анаԥырҵоз, хымԥада, адгьыл аҭыԥан, ателефон рҳәон. Уахьынҙаиацәажәогьы знык, ѡынтә, абжьы мгаҙаргьы, иаақәԥааны, инықәикшоит. Сшыны҆ѡнашылалак сара иаақәԥааны, слымҳа инадыскылар ателефон? Исзыҟамҵо зысҳәарызеи. Иҟасҵаша убри ауп, ҳхала ҳаицәажәар сҭахуп ҳәа, ашә насыркып икабинет. Уааишь арахь, аԥенџьыр аҟынҙа. Иубома абанҭ ашьхақәа? Згәахы ҵааршәны игылоу, асы зқәыжьу ракәым, урт ирыҵагылоу, ауапа дҭашьшьы игылоу амаҳә иеиԥш, иҭалаҳа аеҵәара зҽиаау? Убарҭ ашьхақәа рыҵаҟа ишьҭоуп сқыҵа Аԥсара. Убри уахьнавсуа, ԥсҭа еиѡыхаараны унҵалоит. Аккара унытҵалоит. Ашәҵлақәа, ҵыхәаԥҵәарада ашәҵлақәа, ахьақәа, аџьқәа… Ихараны уааназкьар, наҟ, Ԥсҳәы азааигәара ииуеит аа-ҵлақәа. Изакә

ҭлоу, аԥҟара шыҟамло умдыруеи аа-ҭла? Уаангыл, ателефон шьҭумԥаан, изуҭахузеи, сара схаҭа иуластцоит амч. Саргьы аҳәыҳәа сышәзацлар, уи мчҳами? Уара, Самсон Григорич, шәѡызцәа, еимтцәаны аҭира шәаҷуп. Дгаҳазма Хәаԥьа Шьардын? Иԥьмақәа еимырҭәо ианалага, иаргьы акы ахы кны дахеит ҳәа ихыччоит. Иарбану изихыччатәу?! Хыкгьы изалымгар иаҳа еиҕьызма? Абас ҳаицәажәап. Аминауатра шьҭастцап, ашәҟәқәа зѡып, сашьҭалап, уаргьы усыцхраа, доуҳашьтып Самсон Григорич. Шықәсык аатцаанза, исхатәны снақәшәыртәоит… мап, «Победа» сҭахҳам, «Москвич» сызхоит. Матцкәа лхаҭа дшалагыламызгьы, ахәра бааԥсҟәа лзыннажьзар аибашьра, Фриц ихароузеи! Иаҳагьы ихатцараҳами, алемсаа равчаркақәа дырзымфа-кәа дхынҳәызар? Иумдыруеи, сызлытцыз ақыҭа кҷаха? Уаҳа акгьы ҳаиднамкыло, ҳаилгеит иацы, иаха. Уаҳа егьыҟам сышьҭахьҟа, ԥхьаҟа, ԥхьаҟа сыԥшлароуп…

Абас схәыцуа, игәыргьахәха ажәѡан ахь аѡеира иаҷыз амра егьцацәамкәа, егьыхьшәашәамкәа исхалашо, азауад агәашә сынҭалеит. Аҟарул, «Самсон Григоричраа» ирҭынха гәакьоу, дсымбаҳазшәа ҟатцаны абжьааԥны сзывслоз, снеиҷаччан, снаиеихырхәеит.

– Ухшыѡ, ҭашәазаап, уажәшьҭа ууаѡхеит, – иҳәеит иаргьы. Снапы аанкыланы аԥсшәа сеиҳәарц, инапы ахьѡышьҭихыз, идысызшәа иаанхеит, иқьышәқәа ирықәлаз аччаԥшь неиқәыцәеит. Иҟалазеи? Сышьҭахьҟала ҳақьыԥсықьыбжьык саҳаит. Мцабзк нкыдыӄӄалазшәа, сызқәа аачыхә-чыхәт. Схьаԥшаанҳа, исгәыдпалахьан Дамшә. Анцәа бҟаимтцааит алатцәкьагьы аблақәа рхыԥшылара бцәыцәгьаны. Аԥхьатәи ашьапқәа руак изыкәгыломызт. Петрович актәи аетаж аҟны ауп дахьынхо, аԥенцьыр, ааиртызҭгьы икылпеит. Мап, исанажь, саҭанаумтцан, уснаԥхеит ҳәа ахаҷы ашьышьра, сгәыдыҳәҳәалара саламгеит. Асаркьа саныԥшылазшәа… Убасҟак сазгәааит, сацәхасит шьапҧыкәла.

Санынаскьа, уажәшьҭа исзытрысыргьы ишәарҭам, ашә аркра сахьҳоит ҳәа иҳбазар акәхап, зҽызтцәаххьаз аҟарул, абудка ашә аартны, ихы нытирҳәҳәан:

– Еи, аҩыза, адирекҭор дуԥхьоит! – иҳәеит.

– Дабатәи дирекҭору! Иумбаҙои, Дамшә ашьапы хҳәыцит!

– Унеишь уаҟа, унеишь, Дамшә сыздыруам, аха ухаҵа ушьапқәа бзиашәа ихирҳәыцып адирекҭор. Агәашә дшаатҵалалак дысзынашьҭ иҳәеит. Аҩыза, сара «плеват хотел» уара уиаша, сара абри сҵахуп, аа, иубома, абри, ԥара-ԥох-ԥул! Ацех уҵамлан акәымзар, иухьчо абна укәыба алхра ҳақәшәоит. Апремиа зцәыҙыз аусуцәа ахьархь унаҷарҵоит, ҳе-ҳе-ҳе! Ани деибгазар, Самсон Григорич даатыганы, иҵыԥаҷы укәапҙа уара унҵаиртәап! «Освободить по собственному желанию!» Ҳе-ҳе!

Сынкажьцәеит. Ахәда ааныскылан, иаасшьышьит Дамшә. Аҵра инҵаскит. «По собственному желанию» Аԥсара сықәҵхьеит. Исызхоит.

Ашә анаасырт, адирекҭор дызбаанҙагьы, ибласаркьақәа насҷаҷҷеит апарторг.

– Ма амаҙаныҡәгаҩ илазҵааны, ма ашә иасноуп ишыҩнало, дикарь! – иҳәеит адирекҭор. Апарторг дҩагылеит, ажәак мҳәакәа, снапы рыгәгәаны иааникылеит. Сымч инацлеит. Днеин дахьтәац, адирекҭор иаԥхьа астол днадтәалеит. Игәасҵеит, апарторг убра дшыҡаз сахьнеизоуп адирекҭор дзыргәааз.

– Уажәшьҭан сааип, – сышьҭахьҟа сынхьаҵит.

– Уаанҷас, – иҳәеит апарторг. Адирекҭор ишҟа дынхьаҳәит. – Сгәанала, араҟа маҙа ыҡам?

– Ааи, ҳәарада, мап, ԥьоушьҭ, амаҙа абаҟоу… – ибз неилаԥаҵеит адирекҭор. – Уара дуԥырхагазар сҳәан… – ателефон ашҟа инапы аҷынаирхеит, аха ашырҳәа даахеит. – Аҩыза… Аҩыза… Иухьзузеи? Алиас. Иаарыцҳаит. Срочно Аҟәаҟа уцароуп. – Апарторг днаихәаԥшит. – Амҿышаха, иацы, стелефон ԥшааны, апрокурор ихаҵа дысзасит, ашьыжьымҵан сара сҷы дыҡазароуп иҳәеит. Сара иасҳәеит, сусуҩы зынҙаск дашшҙом ҳәа… – даасыхәаԥшит. – Иашами, Алиас исҳәаз, уара уашшҙом, усами?

Сара ҷысымҵзеит. Уажәы снызкылаз зынҙаск даҿакуп. «Игәаҕ умазар, ухаԥыцқәа ыҵихызар, уашшноума ушьа шууа? Уи хаҵароума, ус акәызма уабацәа ишыҡарҵоз?!»

– Еисра хәыҷык азыҳәан абриаҟара аус алхра абаҭахыз? – апарторг иакәын арҭ ажәакәа зызкыз. Иԥьасшьеит, иаахтны уи иаҳәара ахьизымгәаҕьуаз. Иҟазаап даҽа мчык, «самсонгригоричраа» зыцәшәо. – Иасҳәеит апрокурор, ҳара иҳашәҭ, азауад ахь, товаришьчески суд ҟаҳҵоит ҳәа…

– Самсон Григоревич иус товаришьчески суд ала изалымгар ҟалап… – иҳәеит апарторг. Исзеилымкааит, схаԥыцкәа ахьыҵихыз товаришьчески суд азхом ҳәа акәу ишиҳәаз, мамзаргьы…

– Егьирахь, уаҳа?.. – дахьтәааз даашаҵәышаҵәит адиректор, еиҵа инапы аҿынаирхеит ателефон ашҟа. Ишьҭиԥаауеит, уинахыс нкылашьа иоуам. Днамҵасуаны, иҽааникылеит. Адгьыл данаҟәыртха, имч наилӡаait Антеи.

– Егьирахьгьы, уара иузымдырқәо ыҟоуп. Ҳагәꙋарақәа шьақәнарҕәҕәеитоуп уажәы иҟалаз, – зынӡаск исзеилымкааит апарторг ииҳәаз. – Даҽа органқәак азҿлымҳауп ари аус.

– Исыздыруам, сара издыруа убри ауп, дҭаркижьҭеи ҳаплан каҳаит.

– Иара дышдиреқтору, амҳәыр инапы ишаку ҳирдырырц иҵаххеит.

– Сара отвечат ҟаҵсоит, сара сымацара снапы аҵазꙋит, – уара унапы аҵаумꙋит, аха ҳәа аанаго апарторг днаихәаԥшит, – исышьҭит ихарактеристика. Иҿырԥшыгоу усуꙋуп. Даншоферыз ашоферцәа раԥхьа дгылан Самсон Григорич. Бригадирс данықаҳҵа, ибригада абригадақәа зегьы раԥхьа игылеит. Иара иҟаиҵо аꙋыза аснабжениа дарбану аҟаҵара зылшо. Шаҟа узхуа хла, иеиқәижьуан ақды… – ашәақь зхоу аҧсеиԥш, акалам зкыз инапы, ашьшьыҳәа ашьхаҟа аганахь инаирхеит, абнахьынтәи акәын Самсон Григорич абна ахьаҳзааигоз ҳәа ҳаиҳәарц. – Сгәы изыԥжәоит, уара, абри… Дзакә уаꙋузеи апровокациа ззиуз, – усҟан ада исмаҳаӡацызт ари ажәа, аха ишыбзиамыз аҟара уеизгьы издырит, – апровокатор, уаҳа акгьы. Абарҭ ҳашьхақәа, ҳашьха гәакьақәа рҿы данааи, атәра хҭеиҵарц ианақәик афашист шьажәꙋы, хацәынмырха диҿагылеит апатриот иаша Самсон Григорич! – атрибуна дықәгылазшәа, инапы еиҵыхны даалеиꙋеит икабинет аҿы. Инаҵәкьара ҭахәқәа насықәикит.

– Ҳара иаҳуалуп абри иеиԥш иҟоу аклиаузникцәа, честни коммунистцәа рцәа ԥызҽеуа, ҳсоветски обшьчество ралцара. – Икресла дныкәтәеит.

– Успокоитес! – иҳәеит урысшәала апарторг. – Зегьы еилкаахоит. – «Атрибуна» даалбааит адиреқтор. Ҳәыркьирак-гьы иблақуа ирхылан, даасыхәаԥшит.

– Уара, амыждараз абнаршәыра илҵыз, иҟалазеи, еимашәкызеи?! Уан, хорошаиа крестианка, абра дыҟан, дсыҳәеит, усзихылаԥш, ида дҳамаҙам ҳәа. Убри лаҳаҵыразоуп акәымзар, за клевету абахҵа уҵасыртәон, уҟаҙамшәа… – иҵаҷкәым убас астол иқәырҕәҕәаны иқәирҵәиааит, Анцәа иԥьшьоуп, астол схәыцазыжьыз иара иҵаҷкәымқәа ахьракәмыз, мамзар, ари иҵаҷкәым акәызҵгьы… Исызнауаз бымбои, сахьымаара сашьҭуан.

–Успокоитес! – иҳәеит еиҵах апарторг. Иҳәашьа убас иҟан, уҽенумкылар, уус иаҳа еицәоутәуеит, ушыбзиоу уаангыл. – Сара иуасҳәахьеит, Самсон Григорич ихы-иҵыхәа цқьа еилыркаарц ашәҟәы алазҵаз дарбану.

«Шәеиԥшуп Фрицгьы уаргьы. Ишәырхит, иқәышәхит, ишәҭиит ҳабнақәа. Афашистцәа раҵкыс шәеицәоуп». Бызжьар акыр исыхәома, арҭқәа акгьы сзымҳәеит икабинетаҽы сангылаз. Иахьнеитәу, насгьы иарбан саатҭу саннеиша аамышьҭахь акгьы сзымҳәагәышьеит. Сгәы иҵоу сҽы исзарҳәом бжеиҳан. Издыруада, Аруҭан данҭарк, уи усеиԥш ҟаиҵомызт ҳәа аныхаҽы иноугаргьы иқәуаз, ргәы иҵаз иаахтны ирызмырҳәаз аҟәыцәа хәыҷык, аҙыхь асырҙы аналало еиԥш, саргьы сшьа иалазар?! Иахьҙузеи исызмырҳәо?

– Мап, акгьы мап ацәыскҙом, – сҳәеит аусеилкааѡ иуҳәаз акыр мап ацәукуама ҳәа дансазҵаа. Схаҭагьы иԥьасшьеит шаҟа снақәыҕәҕәаны исҳәаз. Уԥсы уақәыԥшыр, узқәымгәыҕҙо мчык узцәыртцуазаап. Апрокурор иахь снеиаанҙа аханатә сус знапы ианыз аусеилкааѡ иҟны сныдгылеит.

– Иугәаласыршәоит иуҳәаз, унапы зцауѡыз: «Гәѡарас дсымоуп. Аконцлагер аҟны дыҟан. Афашистцәа дрыдгылеит».

– Исҳәеит. Амаҭ зыршьуа абз азыҳәаноуп… За клевету…

– Дарбан?! – исзеилымкааит дызхыччоз. Ижә аҵша аризшәа, гәырҕьараха исит. – Иудыруама иара, Самсон Григорич

Ҟәланқәыл, абас уеиҳәама ҳәа саниазҵаа ииҳәаз? Мап икит. Ижәны ҳаҟан, баша еимакык ҳауит иҳәеит.

– Ииашану?!– саагәырҕьеит. Ауаѡ бзиа ицәа ԥысҿезаап, сажәа сақәзыр иҵахымзаап сгәахәт. Схы сназгәааит. Егьиашаҵәҟьаны, исымҳәазар? Сахьазхәыцуаз аҟнытә исҳәаз ԥьысшьазар? Аха ажәа «аконцлагер» анысҿыцҟьаҵәҟьа акәзами схаԥыцқәа… Сусеилкааѡ игәалаҟара бзиа сара сахьгьы иниасит. Аҙы иагоз дыччон ҳәа, сааԥышәырччеит.

– Иҟалеит, аха изакәызеи иҟалаз!

– Сара сахьиз ақыҵаҿы дынхоит, Ахеивҟьа зыхьзырҵаз аҙәы. Акы аауҳәар, иаарҳәны уазхәыци иҳәоит. Аԥсараа ирҳәо аарҳәны иаҳауеит. Уи иеиԥш, сара исҳәаз иара инарҳәыаарҳәны иаҳама? – амҵақьақьара злыжжуаз сҧышәырччара сқьышә иныкәбеит. – Ала анизыҵрыс, ахәыцха имоуҙакәа, Фриц иавчаркақәа… Иуасымҳәахьеи. Урҵгьы мап рцәикма?

– Мап ахьырцәикызоуп иаҳагьы еиҕьхаз, – ихы-иҿы иқәыз алашара инацлеит. Раԥхьа дансацәажәозгьы; игәасҭахьан, игәы иахәаша акы аниаҳалак, амра зҵаԥхаз ажәѡан еиԥшхон ихы-иҿы. – Иааркьаҿны иаҳҳәозар, аѡыза Ҟәланба, аусҟәа злацо ала, амакарич узыҟаҵара сыкәшәоит.

– Асҟак пату сыкәҵаны сышҭаркуаз здыруазҭгьы… – асаркьа саныԥшылозшәа избеит сыблақәа еиҵа ирхыҳәҳәылаз амҵақьақьара. Схы сцәымыҕхоит, исызнымкылакәа, усеиԥш ианрыԥшышьоу сыблақәа.

– Амедал аҵатәуп ула. Акәты ашьыга ашьаԥхыц итнахуеит. Иуԥхьада зугәахәуа? Нхыҵ-Қавказтәи арратә прокуратура ахаҵарнакцәа ѡыцьа.

– Аоркестр ҟамлаҙои санҭаркуа?

– Ишԥеиҳәеи, уара, Ахеивҟьа? Инарҳәы-аарҳәны иҳәама? Сара исҳәо уара инарҳәы-аарҳәны иуаҳауеит, – шаҟантә дсыҷцәажәахьаз, дсазҵаахьаз, дсыԥхьаны сааигахьаз, уахь, азауад ахь шаҟантә днеихьаз, аха уажәы еиԥш дысмацәажәацызт. Инаԥшуа агәра зымгарыдаз, арҭ еиѡызцәоуижьҭеи акрааҵуеит ҳәа. Сызқәа днас-насит. – Амакарич узыҟаҵара сыкәшәеит, амакарич! Уара иубзоураны изакәу усу иааԥшыз!.. Иузыԥшуижьҭеи саатк еиҳа ҵхьеит. Араҟа уаатәа, еилыскаап. – Акабинет аҿы сааныжьны дындәылҟьеит. Аҭзамц аҿынтә

дсыхәаԥшуан Зержински. Саалеи-ԥеин снеины, сусеилкааԥ, иҭып аҽы снатәеит. Қьаадқәак снарыхәаԥшуеит, саԥхьошәа, арезолиуциа аӷәсыԥуашәа, аручка ааныскылоит, наѣ иныӷәысҵоит..... Сшьапқәа рҽынтә аҽаанахан, ашьшьышышьыхҳәа инеиуа, инеиуа мацара, схацәӷәанӡа иаасылсит исымбаӡацыз, исзымдырӡоз мчык. Адәахьы санагәыдыԥшылоз, сгәаҵа аҵаа хьшәашәа ҭазҵоз аԥны, араѣа, аԥныҵѣа уаныԥнатәоу... Ателефон слымҳа инадыскылеит. «Шәабаѣоу, иахьа жәантә сышәзасхьеит. Сабантә асуеи бымбои, Адица, скабинет аѣнытә!» Днаухәаԥшыр, угәы иҵоу идыруан рҳәеит, абни, Зержински. Шьыри, знык аѣара Самсон Ԍригорич дихәаԥшызшәа дыѣандаз... Дааԥнашылеит сусеилкааԥ. Уажәы иаҳагьы ашьхақәа ирхытҵны, иаҳагьы ажәԥан ҵнарлашаахьан илакыҵақәа ирытҵҳаауаз амра.

– Уаҵәы ашьжьымҭан, асаат жәба рзы иузыԥшуп. Араѣа, сара сҽы ууаи, усыманы снеиуеит. Уагымхароуп, еилукаау? Арратә дисциплина. Иухумгахьеи арра?

– Танкист первого класса! – Схы смырҽхәар, уаҳа сзырҽхәода.

– Азауад аҽынтә узаарым. Уаха уаала сара сахь. Ашахмат ҳасып. Ҳаицәажәап. – Даасыхәаԥшит. «Аԥныѣа сганы, сыргәыбзыӷны, иҵегьы сирҳәоит, нас иаарҳәны... «Самсон григоричраа» игәы ѣарҵаӡазар ѣалап. Изысзыѣамҵарызеи амакарич...» – Иԥьашьаны узсыхәаԥшуазеи? Ала ижәҵаны, дыршәаны Самсон Ԍригорич иурҳәаз ласҳәан, дшыччоз лкьатеиах ҧҵәеит сыпшәмаԥҳәыс. Акриминалистикаҽы иҽыцӡоу методуп лҳәеит...

– Шаѣантә ишәасҳәахьоузеи специально ала ичсмырчеит ҳәа...

Ателефон абжьы анга, иаакәиԥааит. «Сыргәыбзыӷны шьацҳәак саҽаиршәуеит...» Ателефон ыкәиҵаанӡа снаиеихырхәан:

– Иҭабуп, учеиԥьыка иазҳааит. Уаҵәы ианухәаз саиуеит, – ҽагәыбзыӷра ччаԥшьк сԛьышәқәа инарыкәҵаны сындәылҵит. Ирҳәоит, ауаԥы ибз зимоу игәы иҭаҵәѣоу алаиҵәахырцоуп ҳәа. Ус акәзар, сара сыхшыԥ мацара акәым, сыбзгьы аарҳәноуп ишсыхәлоу. Аҵәахра ацымхәрас, сгәы иааҭаҵәѣоу

зегьы аҳәоит. «Уара сара сузжьо џьушьома, асҟак узысҽаԥхаҽаччо «самсонгригоричраа» чамсҟәыл дук уҽыршьит…»

– Уаала, уара, уаха аҩныҟа, – иҳәеит еиҭа, ателефон наҟ даанаханы.

– Иҭабуп, Аҟәа џьарамкәа-ҩыџьарамкәа сахьнеиша сымоуп, – ианысҳәаҵәҟьа схы иааҭашәеит, икалам аанкыланы, ишыҟаиҵац, иабанхои удырцәа, ирыхьӡузеи, ирыжәлоузеи ҳәа дсазҵаар исҳәозеи ҳәа. Аха убри аамҭазы, ииашаҵәҟьаны аҩныҟа снаиԥхьозар, сусҟәа цәгьамзар ҟалап ҳәа сгәы иааҭашәаазоуп Аҟәа сахьыԥхьаша сымоушәа сзырҳәаз. Баша ирҳәоит, амцҳәара зхылҵуа ашәыргәындароуп ҳәа. Агәырҷьарагьы амц анунарҳәо ыҟазаап.

Ателефон ныҟәиҵеит. Снапы аасымихит. Сҟәаҟәа днаснасит, убҕа риашала ҳәа аанаго.

– Уаҵәынӡа! Ровно жәба рзы.

Сындәылҵит. Арахь санаауаз аҵкыс иаҳа иласын ажәҩан. Абасоуп ушҩашьо, Алиас. Ишԥеиҳәеи Самсон Григорич? Аҩыжәра иахҟьаз баша еисроуп, сцәа ԥызҿыша акгьы сеимҳәеит, сгәаҕ иман апарторг, убри иоуп зегьы еиҟәзырҿаҿаз иҳәеит. Бзиарамзар цәгьара сзызымуц ауаҩ, Алаҳәа Еиҟәаҵәа ҳәа Аҧсара зыӡбахә рҳәо дидкыло… Сыхшыҩ аарҳәызар, сусҟәагьы мнаҳәы-ааҳәышьас ирымаз… Иахьагьы уҟәгылеит урҭ ажәакәа иасҳәаҵәҟьеит ҳәа. Арратә прокуратура…

Амардуан сналбааит. Атротуар сахьныҟәгылаз, ҵла дук снапы надкыланы саангылеит. Аԥшахь анысҿас, насгьы ани, схы сгәы ахзыршәоз амҵақьақьаратә ччаԥшь, аҩны аҩныҵҟа ианынсыжь, сшьара саакәлан, иаҳа суаҩны схы сыԥхьаӡо салагеит. Изакәыз ажәала еиҭасҳәартә исыздыруам, аха исзыхынҳәит, сцәыӡра иаҿыз бзиарак.

Басла ацҳа иҟәҟьаны, аҵлеи сареи рхы ҳақәк икәалааua зҿаазхоз амашьынақәа, ианаахҳзааигәахалак, инхаҵәиааны анаара инаҿашәкәа ицон. Убасшәа сгәы иааснаҭеит. Саб иашҭа аԥынҵаҿы, ҳца аԥхьа сгылоуп. Иааилашәшәуеит. Ахәылԥҵарақәа ажәҩан иалхәхәа, аца рхы ақәкны ишааиуа, ианаадыххылалак, рымҵәыжәҩа ԥшандага еиҟәаҵәақәа хьарнаауа, инаваԥырны ицоит еиҭа ажәҩан ахь. Реиҳа ила-

ҟәуа схы инықәсуеит. Сара, сеиқәа кьаҿ сышьаҵаны схахәы ҿыц ирҟәыдны сгылоуп. Схәыҷзоуп. Сцәа сынҭаҙыҙоит, аха сеиҭаҵуам, схала сгәы сырҕәҕәоит. Абар, иаауеит ахәылпҵарақәа. Сымшәароуп. Сышьҭахьҟа иганы сызнапык ала ирыҕәҕәаны искуп егьи снапы. Бзиа избон саныхәыҷыз, схала, исылшо аԥышәара. Исыхәоу исмыхәоу убри саныѡеидас… «Сахьцо сымоуп ҳәа иаҳәаны, иараби, дзызжьазеи?! Дәыпсшәамкәа, гәыкала исеиҳәазар, уаала уаха аѡныҟа ҳәа?»

Акраамҭа ақалақь салан. Астудентцәа рзеиԥшынхарҭахь сцарц сыҙбеит азнык азыҳәан. Сназхәыцит. Бареи сареи ашкол алгаха ҳаузҭгьы, аинститут ҳҭалон, сынтәа ҳалгон. Ус анакәха, иҳацҭақәаз ҳѡызцәа… Ииашаҵәҟьаны, азеиԥшнхарҭаҿы урҭ рацәаѡны иѡноуп. Уаха снарылаԥхьап.

Аулица ианыршәланы сҿыѡасхеит.

Мап, Адица, сымцаҙеит уахь. Исыздыруам еилыбкаартә ишбасҳәара. Убри аҽны бара бысгәалазыршәо дарбанзаалак аҙәы ибара акәым, бхаҭа бцәаара снахьыԥшыргьы сҽысҵәахуан. Акласс аҿы иҳадтәалакәаз дарбаныз бареи сареи ҳаизыҟазаашьа ззымдыруаз. Шаҟантә аандақәа рҿы, мамзаргьы аклассгәаҿы «Адица+Алиас = абзиабара» ҳәа ананырҵалак, ҳнапқәа ахьшьуа, сара сыԥсахы ԥыжәжәо, бара былабжышқәа хаҟәҟәало, иаҳрыцкьахьаз. Азеиԥшынхарҭаҿ снеир, саазбалак ицәырыргоит быҙбахә. Аԥсараа усгьы гра бааԥсны иҳамоуп, шәышықәса рышьҭахьгьы аҙәы дызцәыԥсыз, игәаларшәаны, идашшылара. Иҟан даҽеакгьы, аԥсаратәык дызбарц зыстахымыз. Ибаҳахьазар акәхап. Уажәы аԥсараа ирылаѡны иҟоуп амашьынаныҟәцаѡ Алхас имашьына дшақәтәаз иахьбгалаз сара ишысхароу. Иҟалоит, Маԥьгана иакәзар ирылазҵаз, уи хымԥада иеиҳәон Алхас. Аха Маԥьгана усеиԥш ажәабжь рылеиҵеит ҳәа гәѡарас иансоулак, сиашам ҳәа зысҳәо, дгаҙамзар, ҳәашьас имоузеи, ибгеиҵарц иитахыз сара сакәын ҳәа? Уара ушԥабгаиҵоз, узыхирҟьоз? Усҟан ишԥаиҳәо? Бзиа иибоз аԥҳәызба уажәы сара сыԥҳәыс лоуп иҳәозма? Ус иҳәар… Бара, Адица, бхаҵа иамҳәашьас иҟабҵазеи бареи сареи хыбрак аҵаҟа ашьыжь шара ҳшаԥылаз? Уажәыгьы ҳмаҵурҭаҿы икнаҳауп саб иуа-

па… Уи шаҳатра ауеит. Сҩыза Мирон исеиҳәеит саби иареи Алхас изызуз аʒбахә ала ишеицәажәахьоу.

Ибзианы акраафаны, сцап абиблиотекахь. Ирымсхып ашәҟәы «Мегре иҭатыныжәга». Аҩны аԥхьара саҷын. Исгәалашәоит сахьаангылаз. Иацҵаны саԥхьалап абиблиотека ашә адыркаанʒа. Абаҳчақәа рҷы игылоу арымʒ, мамзаргьы адәыґба аанҷасырҭа… Сахьԥхьаша сыԥшаап.

Шықәсқәак уажәаԥхьа, Адица, ауаҩы иеилкаара иаҳа исзымариан. Снаихәаԥшуан, уаҳа сҭахʒамызт. Ма цәаныррак ҟәандаʒа сгәатҵа инҭалон, мамзаргьы уи ауҩ изыҳәан сгәатҵа ашә накуан, иакʒон. Уинахыс абзиара сзыҟаиҵаргьы, иауамызт, иаатуамызт уи ашә. Ииашаҵәҟьаны Дамшәи сареи ҳаиԥшуп убри аҟны. Изхысҳәаауа, уажәы, сгәатҵа ашәытақәа ананыла, схаԥыцқәагьы аныҵыҟьҟьа, иаҳа сҟәыґахеит аныс-гәахә, ауаа реилкаара иаҳагьы исцәыцәгьахеит. Дуаҩы цәгьоу дуаҩы бзиоу, иаҳҳәап, сусеилкааҩ? Раԥхьаʒа Самсон Григорич данҭарк, дхагәыбзыґ-ҷагәыбзыґуа, дзыдгылоз сара сакәзу, схаԥыцқәа ыҵызхыз иакәзу сзымдыруа, исҳәарц исҭахʒақәамызгьы сирҳәеит. Ашьҭахь убас дсықәыґәґәаны дсацәажәон, сара сакәызшәа зҭаҷкәымқәа мҩанызҵаз, сара сакәызшәа Фриц иавчаркақәа сырзымфеит зҳәаз, сара сакәушәа, шьапык ҧуҟар узқәызуа аа-ҵла астудебеккер дуʒʒала икылганы, ихны изҭиуа. Иахьа, деиқәԥсышәаха, амакарич узысуроуп, уаха аҩныҟа уаала, усасны усҭаз иҳәеит. Дзыргәырґьоз? Сара исыбзоураны уи димԥыхьашәеит Самсон Григорич. Иаҳҳәап, аибашьра дахьыҟаз иҵҩақәа цқьоуп. Схаԥыцқәа рзыҳәангьы «асрок» иқәшәар ауеит. Убри аус адыркырц азыҳәан, Самсон Григорич иҭаацәеи иҩызцәеи аԥсараа ҳкасса андырҳәыз иргаз аҟара, иаҭаххар, мышкала еизыргоит. Сусеилкааҩ инаирҭап. Уи иахьеиҳау даҽеаʒәы инаииҵап. Иахьеиҳау аҭып ахь имҩа каххаа иаасыртит. Зны амашьына аанкыланы Маԥьгана днаивасыртәеит Адица. Снапала днаисҵеит. Уажәы… Ҳәарада, амакарич сзыҟаиҵароуп. Ишыҟалалакгьы, иара изеиґьу аҷы икылсуеит. Исгәалашәеит, шәҟәык аҷы саԥхьеит. Анасыԥ – амра иаҩызоуп, амра адгьыл зегьы знык ала иазырԥхаʒом. Ганк иа-

нақәыԥхо, егьи аган еиқәылашьцоуп. Аҳәы ишьамхқәа итԥ-ԥрааua даннеиуа, егьи ажәѡан лаҟәны иқәыҕәҕәалароуп. Сара схаԥыцқәа уи аусеилкааѡ изыҳәан…

Зны схы сазгәааua, ҽазны ахәыцра зынҳаск саҟәытԥны, иныtцак сшәышәуа, снаԥшы-ааԥшуа амшын иацәыхарамкәа, улицак ианыршәланы снеиуан. Ауаѡы иакәзаап ауаѡы ижәѡан лазырҟәуа, идгьыл зырхьанҭо. Сбызхәыцуамызт бара, сизхәыцуамызт алаба наитԥшьуа зашҭа иқәу Алхас, срызхәыцуамызт Аруҭан, Мсыгәда, Аԥҭа, саб. Исхашҭит сан дымбаҳакәа сшаазгьы. Исыздыруам уатԥәы иахьсыԥхьо исзыԥшу, аха иахьа, Анцәа иԥьшьоуп, схы сақәиҭуп. Есышьыжь уаныѡагылалак, Алиас, узышьҭақәоу уаарҟәатԥны, амрагыларахь ухы рханы, Анцәа иԥьшьоуп, ажәѡан аҵаԥшра, амшын агәиатԥәара ахыԥшылара, адгьыл ақәныҟәара иахьакгьы иахьсаҭәахаз уҳәалар иаҳа еиҕьуп, избанзар, дад дукәыхшоуп, есышьыжь иаагыло амра, уара узыҳәан итԥыхәтәантәихар алшоит. Ауаатәыѡса уара рыцҳа уакәым, дара рзыҳәан дкыдҵаны ашьра иақәшаҳаҭхаз, рыгәнаҳарақәа ишьала изшәозшәа, игаҳарала, агәра згаз, акгьы илымшеит. Зегьы иреиҕьуп ауараш жәырҭа асамыкьҭан. Ачехцәа руараш анузыԥшаа…

Ҳаи, шәанаԥьалбеит, амѡа иахьықәу егьа аҵаа иакыргьы, егьа абжьымра ақәцеиргьы, амшын аҟны ишнеиуеиԥш аршаш, реиҳа сҽынаҟәыҵханы, реиҳа сацәыбналеит анысҳәоз аамҵазы, Аԥсара агәҭаҵәҟьа сышԥананагеи! Зегь реиҳа зылабара сақәымгәыҕзоз!..

Аҭҳамц зегьы саркьаԥсараха, акыдыршәылақәаҵәҟьа амаҳамкәа иҟаҵаз ѡнык савсны снеиуан. Амш алашара рзымхозар акәхарын, афымца лампақәа рацәаҳаны иахьаркыз уада ҭбаак сныѡнаԥшит. Астолқәа, аҳахыга машьынақәа… Ахалаҭақәа рышәҵаны аҳәсақәа, аҭыԥҳацәа қәыԥшцәа… Аҳәса аныраҵәоу, зегьы уара ианухәаԥшуа, игәасҭахьеит, иухәаԥшуеит хыччашақә, рқьышә уқәҵашәа. Ухы ахьугара узымдыруа уқәдырхоит. Уахь сымԥшҳозшәа, исымбошәа сылаԥш нарҟәызгеит, аха ишысҭахҳамыз еиҭах сынхьаԥшит. Илаԥшҵашәароума? Адица араҟа дабаанагоз?! Быблақәа

сырхыԥшылазшәа… Лара, быԥшра зхыскааз, аԥҳәыс данаасыхәаԥш, сыԥшышьа ԥьалшьоу, сылдыру, дшанханы лылаԥш насыдхалеит. Схы ааласырԓәит, изулак исаркьаԥсараз аҭҙамц снавсит. Егьараан исҳәаахьазаргьы уажәаԓаратԥәԓьа ихьанҭамхацызт ажәѡан. Схаҷы иааит. Амц уҳәап, Адица, акыр иухәозар, аха уаргьы иумыхәо, иаргьы мцны изуҭахузеи. Уи аԥҳәыс дызусҭаз схаҷы ианааи, быԥшра ахьылхыскааз азыҳәан сгәыргьеит, сгәаҵа зегьы ҭәит бзиабарала ҳәа баҳәаны бсызжьагәышьом. Ашьоура!.. Иԥьабшьашт ари ажәа ахьысҳәо. Иабатәи шьоуроу бымбои!.. Исылшозҭгьы, иԥԓаны ишьҭысхуан убас еиԥш закәанк, абзиабара зшьуа аус иарҭаларц, уаѡшьрак ԓартԥазшәа ахара рыдҵаны. Ларгьы сгәалҭазаарын, даадәылҵын, атротуар днангылеит… Мсыгәда, бара бан. Сзымцеит. Лҷанаалха, сылԥыларц саахынҳәит. Блеихаԓәысрак иалагҙаны сыбла иаахгылеит сахьак. Шәыѡны ааигәара, амѡа нымѡахыҵ, иааҳәыгәраны иахьыԓоу, акәаԥраҷы ҳҭәоуп, адунеи зтәу, бареи сареи ҳхала. Амѡаду даныланы дааиуеит бан. Аҳәыгәра ҳаҷенаваԓкит. Ҳхы навырҳәҳәаны ҳнаԥшуеит, еиҵа ҳҷеаҳҵәахуеит. Днаҳавсуаны: «Шәсымбо ԥьышәымшьан, уиаҵкыс шәҷеыбҕашәымҵан!» – анылхәа, бара сара бысзыҵԓьеит: «Ахьажь еиԥш, ухахәы ԥыԥхьҙа, уара уоуп зхы цәыҵырҳәҳәаны илзырбаз!» – схы аԥахә аақәбыргеит. Слымҳа иҵаѡит уажәы: «Шәсымбо ԥьышәымшьан!»

Лҳәашьа қьиа сгәы иқәыѡуа, убри агәалашәара хәыҷы сыбла ишыхгылазгьы, ԥхашьара, мамзаргьы гәашаҵара марцхалк сыблақәа ирхымкәа, ҷымҵ сналыдгылеит. Ибҭахузеи, ҳәатәыс ибымоузеи сара сҷы. Быԥҳәысуп, аԥсшәа сабҳәарц бандәылҵ, сбывсны ацара схы исзаҵәамшьеит. Аԥсараа, ишыбдыруа, «шәара» ҳәа зарҳәо анхәеи абхәеи роуп, сара сани саби «шәара» ҳәа бышрацәажәоз еиԥш, саргьы, ибгәалашәоит, бани баби «шәара» ҳәа расҳәон. Мшыбзиа хәлыбзиа акәымкәа, «Бышԥаԓоу, Мсыгәда?» – сҳәеит.

– Сшыԓамзаара иԓоузеи?

– Ус быԓазарц бҭаххан, быԓоуп, мчыда…

– Иуҳәартә уақәшәеит.

Зегьы еибыҳәаны иалгахьоу реиԥш, акраамҭа ҳгылан ҳаиҿаԥшуа.

– Сгәы иамуит уанызба. Иуԥсҭазаашьоузеи? – лылабжышқәа ѡхаҟәҟәалеит.

– Аус зуеит азауад аҿы.

– Уи саҳахьеит.

– Пҳәыс даазгеит. Ахшара рацәаны исымоуп. – Саԥхьаҟа азыҳәан акгьы исыхәомызт, аха уажәазы иҳәатәыз мцын. Аҟәыҷахара саҿыми! Амц ахьҳәатәу, уԥхамшьан, иоушьҭ амц. Аиаша ахьҳәатәу, угәырҷьаҵәа, иҳәа аиаша. Исҳәеит насыԥ сымамкәа сыкәахазаргьы жәбеит быԥхагьы баргьы ҳәа аанаго.

– Уара ухаҵоуп, ухәы ҭаурхарым, зынасыԥ зҿаҟәаз Адица лоуп акәымзар, – лҳәеит.

– Илуазеи Адица?! Ахаҵа замана длымоуп, лара илхымшазаргьы, ран леиԥш дырбоит лыԥҳаԥсацәа…. Баʒ итәы бҳәар даҿакуп…

– Баʒ ихьзеи?

– Ауаѡы дышьны абахҭа иҵаку изыҳәан ихьзеи ҳәа иҵаауа смаҳац, – сыбжьы аархәыҷны, ажәѡан снаҵаԥшшәа, инацыстеит, – насгьы изҳәо дызустада, ауаѡы дызхишьааз, дзыхшаз иан!..

– Мап, нан, Баʒ дхьааʒам. Даҿа ѡышықәса роуп изынхаз. Абахҭа дааҭыҵыр, аԥсараа днарылагылап.. Хаҵара дук ҟазҵаз иеиԥш ихәаԥшлап…

– Дегьаԥсоуп, – сҳәеит. Иҿыхеит, ҿнаҭит саб ишьа, аха уажәы ус сзырҳәаз, лара диқәʒбуазшәа ахьеилыскааз ауп.

– Ааи, ааи, даԥсазар акәхап, – лылабжышқәа ѡхаҟәҟәалеит. – Уара, нан, уажәазы ухахьы иааугашам макьаназ гәаɣла уҭәуп, аха иухоумыршҭыр, мышкызны еилукаап, ауаѡы изыҳәан угәы иҵаҵәкьоу аиаша аҳәара шаҟа ицәгьоу, убри ауаѡы, иухшаз ихаҭа иакәзаргьы. Ианакәзаалак ицәгьоуп аиаша аҳәара, аха иҟан аамҭақәак уи мыцхәы ианыцәгьаз… Издыруеит, аамҭа аныхьанҵоу ауп ауаѡы дзакәыҵәкьоу иаҳагьы ианеилукааруа. Сара исхароу аамҭа иақәсыжьырц, схы сыриашарц акәым. Сара исхараз, сара исыхьʒеит. Аха шәара, Адицеи уареи зиааира шәылымшаз…

Ах, нанхеит, асҵәҟьа ушҧамчыдахеи… Шаҟа сшәеигәырҕьоз, шаҟа сшәыҵашьыцуаз! Сара сзылхәдахаз, шәара Анцәа ишәаҭәеишьеит ҳәа сшыҟаз… Шәаҧсамхеит, нан, абзиабара иашаҵәҟьа сыҧҳагьы уаргьы шәаҧсамхеит. Ларгьы бзиа илымбаʒо, зыҧҳацәа лара илаҟароу ахаҵа дидтәалаз, уаргьы, ишҧоуҳәеи? Сыҧхәыс, сыхшара… Иабатәи ҧхәысу, иабатәи хшароу… Уахьыҟоу, ушыҟоу сара соума иззымдыруа! Сара хьʒы бааҧсык схылазар, лареи уареи иабашәҧырхагаз! Сара сыхьʒ-сыҧша азыҳәан акәызма сыҧҳа узлышьҭаз?!.

Исҳәара сҽамшәо, сгачамкны слыхәаҧшуан. Арахәыцқәа зхьынҳалаз, лхалаҭ цәиқәара-цәиаҵәа аӷьыба ҭбаа ду иҵакыз лнапы ааҭылган, нацәхыҧк иаҟараны, ишкәакәаʒа, хәшәык лҽы инҵалҵеит.

– Абасҵәҟьа акәхарын усҟангьы уҽыббаʒа ушгылаз!

– Исзеилымкааит, ианбыкәыз сҽыббаʒа сангылаз?! Исзыбухьоу азымхошәа…

– Шәанаӷьалбеит, сара скәал шәара шәышҧаҭагылеи, шәара, Алаҳәа Еиқәаҵәа зыҧхыʒгьы даламшәац. Иҳәатәыз, иутәыз Адицагьы уаргьы ишәзымдыруа, шәсабицәаханы… Сара сцәырҵуамызт. Сыззыҧшыз зуҭахузеи. Иан илҳәаз базымхәыцын, аус злоу иара иоуп, бца, дыҧшаа Алиас, шәыбнала ҳәа дахьузынасышьҭыз… – лыблақәа ирхыз алабжыш ѽхыҵын, лʒамѽақәа ирхьыкәкәаны аҽаанахеит.

– Акгьы сзеилкаауам? Сара исхароушәа…

– Сара соума нас изхароу Адицеи уареи шәахьеинасыҧымхаз?! – Убриаҟара иӷьасшьеит илҳәаз, игәыблраз, игәыҧжәараз, адунеи акы сыламкәа, инасҧырҵит. Бара, аламысда, ахаҵа дышбымаз, абзиабаѽ, дышьҭызхыз, ауаѽпсы дызхыршьааз, ақыҵа иалырцаз боума, ахара сыдҵаны исацәажәо ҳәа шҧаласымҳәеи!

– Уара иҟоуҵашаз узымдырит, аха лыҷкәын инасыҧ ма дазхәыцындаз уан… Шәызегьы!

– Сбыҳәоит, иҟалозар, сара сан… Уи лыхьʒ аҳәара, ба-ра!.. – сыбжьы сыхәлашәеит. Дсыхәаҧшуан сан лыҧшра ҳәа акыр сымазарц еилылкаарц лҭахызшәа.

– Иҟалҵаз ацәгьара бзияраха илҧылааит уан…

– Бара излабҳәо ала, ҳара ҳауп изхароу? Сара сан лоума?.. – сыҽнеыскылеит.

– Сара исхароу заманалатцәҟьа издыруеит. Аха уара хатца ғәғәак уакәушәа, узыхшаз аԥҳәысгьы гәнаҳарак ҟалымтцацшәа... Шәара шәахьеицәлырҙыз атцкыс еиҳау иарбан гәнаҳароу?! Исыхшаз реиԥш пату уқәыстцон. Уздыруаз ԥьысшьон. Бзиабарала угәатца ҭәызшәа, абасҟак аҽеырмашьцара!.. Адица лакәмызт, аха ухакәын бзиа иубоз! – узлаԥхамшьоит ҳәа аанаго, даасыхәаԥшит. Лыблақәа (исҳәарц акы аасыгымхеит быблақәа ҳәа) санырхыԥшыла, зынҙа исыхәлашәеит сыбз. Аԥхьа ақәыԥьма аагылазҭгьы Дамшә, абжьы ахәлашәарызушь? Издыруада, алақәа ақәыԥьма анырԥылалак, рыбжьы зрыхәлашәо, ԥсахрак ҟарцахьаны, харак рыдзар? Лгәы инадлырҷәҷәалеит лнапы. Хьаак налҽықәлеит. – Сара сахаанымхаргьы, издыруада, ҳақ ыҟазар, мышкызны аиаша ааԥшыр... – зацәажәара сатәасымшьоз аԥҳәыс, уацәажәара иаԥсам ҳәа аанаго, лнапы аалҟьан, дхынҳәны, аҙахырҭа уада дныѽналеит. Сыԥсахы ԥыжәжәо сгылан ԥыҭрак. Сналышьҭаххны снаѽналан, шәааҙырѽы абраҟа аус зуа, ари дыжәбома, абри аԥҳәыс, абри иҟалцахьоу... Сыбжьы ѽыҭцаны... Аԥсара дшалырцаз еиԥшҭәҟьа убри ауадагьы ддәылырцартә иҟасцар...

Асаат снахәаԥшит. Жәаѽа ҟалахьан. Акино ахь сцап, мамзаргьы ресторанк снытцаланы... Шаҟа сзыфо ыфаны, шаҟа сзыжәуа зжәып.

Уигьы баша исыҙбақәаз иреиуахеит. Аҙәыр дысзыԥшызшәа, снықәашәа иацҵаны, амшын ахықә ахь сҽынасхеит. Сшьамхқәа кәадахон, сыхшыѽ еилаԥатон. Дзакә ԥьнышузеи! Лшьамхы арсны, лабжышла икәабоу ажәақәа рыла сҽаԥхьа аминауатра ашьҭатцара ацымхәрас, дааҳәны, сара исхаратәны, сан лзыҳәангьы... Ччаԥшь еиқәатцәак сқьышәқәа инарықәлеит. Сцап азауад ахь, аѽныҟа. Шаанҙа саагылар, сахьҙоит. Иахьа сзагхаз, цәажәарала сыхҭеикит аҟарул, насгьы адиректор иҕрагәаз ашҳам схьишьаанҙа симышьҭит. Сцар аѽныҟа... Сахьнеиуа данбахынҳәуеи ҳәа, дыгәжәажәо аҙәыр дыԥшушәа... Илыкәыршәны сцар Гәдиса иахь? Уи уажәы имбеит сыхәышәтәра. Ажәабжьқәа сеиҳәалап, иѽны снаиц-

храалап, сыҟаз уаҟа. Гәдисамыхкәа, дуԥшааит амаалыкь ԥсыцкьа. Аԥҵа бзамыҟәарала дышҵахаз, иҟаиҵаз зынʒаскгьы ишхаҵарам, заманалатцәҟьа идыруеит, даналацәажәо, игәоумҭаʒаци, ублақәа дырхыԥшылаʒом, ихаҵа иакәʒами изхәааз, урҟәаҵ, ус аʒәы дрымазароуп аԥсараа ҳәа? Арахь Аԥҵа дынцәазтәқәаз раԥхьа дгылоуп. Изыҟаиҵозеи ус? Ихаҵа изеиҕьын азыхәан. Иаргьы иҩызцәагьы рхы алаҷырхит…

Амшын ахықә саваланы сышнеиуаз, афатә афҩы ансаҳа, схәыцрақәа наҟ инасԥырҵит. Акрыфарҵа снықналеит. Егьа ажәҩан иалаларгьы, адгьыл ахь ихнымҳәыр шамуеиԥш аԥсаатә, егьа ус урышьҭазаргьы, дад, Алиас…

Акрыфара сшаҷыз, аԥенџьыр салԥшны саанаԥшит. Аулица ахьааихуҵәо игылан ԥшь-етажкны еихагылаз хыбра дук. Ашьаҟа ԥшьыркцақәа абарҵа ҭбаа иаҵагылан. Ахыбра ахаҵа ахыц еиԥш аҷеырхәаны… Избахьоушәа… Иабазбахьоу?

Сандәылҵоуп иангәасҵа. Ашьауардын амҵәыжәҩа еиԥш, аҷеырхәаны ахыб аҷы ианын «Абхазиа» хәа. Асасааирҵа… Абри асасааирҵа… Амшын аганахьала, аԥхьаҵәҟьа рфотоқәа еицҭырхит. Абраҵәҟьа игылан. Асасааирҵа рызқәа еиархан. Абрирахь, иармарахьала (издыруан аԥсараа рҵас, аеҳәшьа ахаҵадиваиргылоитиарҕьарахьала,иармарахьала иваиргыло иԥҳәыс, ма бзиа иибо лоуп) Аруҭан ишҟа лҷеаарнаашәа дгылоуп Мсыгәда. Афото иаҵаҩуп ашықәс. Аибашьра ҟамлацызт, аинститут иҵан. Абри мацарагьы лаҷеԥныхәаны… Дышԥасацәажәеи! Уаҳа акы аасызламҳәаʒакәа!.. Снаԥшны, Аԥсара зшьапаҷы ишьҭоу ашьха збауа акәым, адунеи аҵыхәахь сықәҵны сцаргьы, аԥсараа ҳҟазшьак сзаҵәымцозаап. Ҳгәы иҵаҵәҟьоу иаахтны аҳәара ҳцәымҕуп. Мҩасҩык даҳбар, даҳҵахʒамзаргьы, умҩахыҵ, аҵәыцақәак наҳкылап ҳәа дыхҵаҳкуеит. Дуцәымҕуп, аха дсасуп. Иууалуп. Даԥсамзар? Илаҳәатәын. Иабатәи патуқәҵараз, ԥхашьараз, иабатәи гәшаҵараз… Адица лыблақәа!.. Усҟан акәмыз иаҳагьы ианҳәатәыз!

Абиблиотекаҷы сышнеиз, Аҟәа уҵаҩʒам ҳәа ашәҟәы шсырымҵаз, ашәҟәқәа рацәаны имҵаҵаны, аҩра-аԥхьара иаҷыз арԥыск снаиватәан, ииҵахымыз шәҟәык имхны, саԥхьозшәа ҟаҵаны сшахәаԥшуаз, амш нҵәааныʒа сызҷыз, еидысхәыцлаз

зыбҭахузеи. Мсыгәда уажәшьҭа аѡны дҟалоит анысгәахә, сҽынасхеит лара лышҟа. «Басла ацҳа уқәгыланы ааанаҧшыр, лашҭа хәыҷы унҭаҧшуеит». Иаасгәалашәеит анышәынҭраҿы дназгаз ашофер ҭаҳмада ҧатҵа-кьатрацә ииҳәаз. Исхашҭыз, абиблиотекаҿы сантәаз, аҧсаратәык сибандаз, аҵара иҵозаап, ишьапы даҳзықәымҟьазаап иҳәарын ҳәа санхәыцуаз, философиатә зҵаара дуқәак рҭак зыҧшаауа ихәыцшьа сыҭаны, сыцламхәа снапы аҵаргәа, сыблокнот инанҵо, иеиқәсыршәеит Мсыгәда илысҵаша азҵаарақәа. Азҵаарақәа раҵ-кыс, алекциа иаҧхьо итезисқәа иаҳа иреиҧшын, избанзар исыʒбеит, сҽазыҟасҵеит, ацәажәаха лымҭакәа, сгәы иааҭоу зегьы лаҳәаны сындәылтҵны сцарц. Шәара, ҳзыхшаз абасеиҧш иҟашәҵақәахьоу ирыхҟьаны, ҳара!.. Санааҿахо сыблокнот снахәаҧшлап.

Зынʒаск сырхымҧшылап лыблақәа. Исҳәап, исҳәаʒап!.. Саналго уеизгьы-уеизгьы ихсыркәшап абас: «Бара бхаҵаҧсаҵа лоуп быпҳа! Бара ибдыруама, уии сареи уахык шаанʒа хыбрак аҵаҟа ҳшеицыҟаз?! Ааи, ааи, ашьыжьшара ҳаицаҧылеит, ахәышҭаараҿы амца еицеиқәаҳҵеит!» Иарбану сызлеигʒо, ма сызцәыҧхашьо. Амра иацәшәаноуп анышә изхәыҵало ацәыслампыр. Амра,зегьы ҧсыс ирхоу. Анасыҧ ҧсыс иахоузеи? Аиаша. Усгьы ҳамѡасыѡцәоуп, ҳцаанʒа уахь, хынҳәышьа ахьамам, еиҕьуп, Адица, ара ҳшыҟоу, уи амра аблақәа ҳарҭаҧшыр, мамзар уажәшьҭан, аҧсараа ирҳәар ҟалоит, ҳадгьыл ацәа ҳзыпҿеуам, шәызқәаҭыҧ ҳамам араҟа ҳәа. Абас дхәыцноуп хымпада, уи ауха луаз ажәа зсалҳәаз Мсыгәда. Ҭаны, лара лызқәаҭыҧ Аҧсара изыҟамлеит, аха зызқәаҭыҧ аҧсамыз…Лыпсҭазаара аҵкыс инеиҳаз – лынамыс ахҭнылҵеит, амра налпхарц днахеит, иашак абасҟак шықәса ихызѡоз аҧта.

Бахьынхо, ақыҵа мацара акәым, аҳабла, уахь мѡахыҵырҭақәас иамоу, зегьы ақьаад иантҵаны ианисҵа, атаксист шәаԥьҳәара данца, саахынҳәын, лашҭа хәыҷаҿы стәан акраамҭа. Џьанаҭ баҳча иантицоз ҳани ҳаби, гәаҟрала, хьаацәгьала ахшара боулааит ҳәа ҳан данлықәшәиуаз, ԥхʒашала иҿаҵахәы ааирыхларц ҟәадас иаиқәиҵоз ҳаб, даҽа шәиԥхьыʒк-

гьы нарышьҭеиҵеит аѡыцьегьы. Аиаша хәыԥсас иазԥиҵәеит ашьеи алабжыши. Ареволиуциақәа, аибашьрақәа... Уахьынӡа ҳазцарызеи...

Мсыгәда лыҷкәын сакәыз ԥьшьаны, иааины иансыдашшылоз, сара сзызхәыцуаз зынӡаскдаҽакын. Схы самхабзиан. Исымазаап, аусеилкаара азыҳәан ииашаны абаѡхатәра. Сгәы иааҭаз зегьы лара лаҳәара ацымхәрас, лара лгәы иааҭаз зегьы лсырҳәеит. Хәыҷы-хәыҷла, далахало... Ҳәарада, аиурист исаҽԥниҳәаша ҟасҭагәышьеит, аха... Иаҳҳәап, аусеилкааѡ азин имам, иҭиҵаауа ауаѡы, игәра игартә джьаны, нас иаарҳәаны убри агәрагара ихы иаирхәар. Зегьы еилыбкаар иԥьабшьашт, дсыздырӡомзаарын бҳәашт. Сызлабдыррызеи, ҳаицәыӡижьҭеи хәышықәса ирықәуп, насгьы ҳанеицаныз мѡак аҵыхәтәантәи аѡышықәсак, бара бзыҳәан сара аҿаҳа сиѡызан. Ах, Адица, еилыскааз убриоуп, исыздыруам изакә мчу, аха мчык иҳананажьуам иахырҟьацәаны абзиабарагьы, иахырҟьацәаны ацәымԓрагьы. Аӡиас ишамоу еиԥш, инҭытцыр ҟамло, ахатәы зышьҭра, ҳаргьы зышьҭрак ҳҭацалоуп. Ҳантцыр – ҳаахьнархәуеит. Егьоурым. Уаҳа ԥсыхәа ыҟамзар акәхарын. Аӡахәа ашьапы хыблаар ишахылҿиаауеиԥш ашьаҟар, ԥьоукы рыцәгьара иҭанархаз ҳабзиабара иахыл-ҿиааит акы – аԥсараа ԥытѡык рыбла хнатит.

Бан ашҭа данҭышәца инаркны, дахьыѡназ, дшыѡназ бхаҭа иббеит. Иббеит, аха сара ишызбаҵәҟьаз акәым. Атакси Аԥсара инеиааӡа, шәара шәахьынхо ԥшааны, бара биманы даанӡа, аԥҳәыс мацкьашьацкьа, аԥҳәыс еиқәҷаб, аҭаца луада шылмырхиара, илахҿыхӡа ирхиаз луада, еиԥшхахьан аԥсы дахьыкҿоу – банааиз ишыббаз. Цкьа бахәаԥшу аѡны ахаҭа? Аҭаҳмада ԥаҵа-кьатрацә, Мсыгәда машьынала Аруҭан инышәынҭраҿы дназгалоз, лгәыла, ашҭаҿы ҳахьтәаз исеиҳәон убри аѡны аҭоурых. Амҳаԥьырра иагаз аӡәы итәызаарын. Ҟәара хаҳәла иҟаҵоуп. Аҭӡамцқәа ѡҳаракны, етажкоуп иҟоу. Шаҟа шықәса уаѡ дыѡнамыз, ашьҭахь, раԥхьаӡа иѡналаз дарбану, зегьы идыруан аҭаҳмада ԥаҵа-кьатрацә. Ашьхымӡаҭра ҭацәыр, ашхырцәаҕь ишыркуеиԥш, иаазымԥыхьашәоз зегьы ѡналон.

Аҩныцҟа уаҳа амкуа ианҭәы, амҿтәы шьаҟакәа нарс-ны, рхыбракәа ҷкьаза, аҿаԥара хәыҷкәа, акәымракәа аҿаԥшьра иалагеит. Ашьҭахьҟа, аԥхьаҟа, аганқәа… Уимоу, ахыбраҿгьы ауада хәыҷкәа ыкәкарҵеит. Еиԥшхеит уи аҩны абардра иаҵәахыз аҵла. Абас иаҿаҟаҵаз кәымран бан дахьыҩназ. Адәахьала унахәаԥшыр, ҩцарасгьы иуаҭәаушьарымызт. Аха луада уныҩналар, ахыҕәра шәны, аҭзамцкәа ақьаад кыдцаны, аԥенџьырқәа иҳарџьԥсараха, акыдыршәылақәа рыдкнаҳаланы… Уахьындәылҵуаз, иббеит, лашҭа акалҭ инадсыло, ииасны ицоит Басла. Амҵәыжәҩақәа хьадышьшь, агәашәаҿыцәкьа игылоуп аԥслыш. Аҩнгьы дзахлозаарын. Убас илырҳазалоуп Аруҭан инышәынҭра злаҟалҵаз. Лыҙахра бзиа аԥара мацара акәым, агәылацәагьы алалырҳаит. Бара бананаи, иҟалаз ианышәахьан, рыҿдырҭынчхьан, ибымбеит, дыԥсаанҙа, лыԥсы аиқәырхаразы урҭ иҟарҵоз, данԥсы шаҟа иҵәуоз. Иаҳҳәоит, изылшахьада акәымзар, аџьныш-қаҷаа иҵкыс уиааины уаҵәы узыхьхәыша аус иахьа иҟаумҵароуп ҳәа, аха дарбану изаҭәеишьахьоу уи аҩыза анасыԥ. Схазоуп изысҳәо ари. Схы сазгәаан, аҿенынтәарак чаҕьа сҿахьы иҩасымгеит. Мсыгәда исымҵалыргылаз ачеиџьыка сахьацәхасыз, бчеиџьыка сҿасырҟьашьуам ҳәа…

Ибасҳәап аханатә.

Аԥсра иацәшәаз абзацәа ахьыржуаз днанагеит ҳәа аԥсараа ирҳәо ажәаԥҟа, лара лзыҳәан ирыҙбазшәа изнаалоз уи аԥҳәыс, бара баннеи дахьыкҿаз луада хәыҷы ашәхымс санынхыҵ, али-ԥси рыла схәы рхианы инықәлыргылеит иҟәашҙа астолқәыршә ыкәыршәны, ауада агәҭаҵәкьа игы-лаз астол гьежь хәыҷы. «Беседа за круглым столом», – ҳәа бзамыҟәракгьы насҳәеит. Иҟазаап шышкамс хкык, знызаҵәык акәтаҕь ҵаны иахԥсаауа. Сыламыс иаԥыраскуа, исыздыруамызт луаз ажәа аҳәара убри ашышкамс дшеиԥшнатәуаз. Сара исыздыруамызт, аха, сгәанала, илдыруан лара.

Дахьынхоз ԥшааны, иахьатәи ҳаицәажәара наҳагҙар сҭахуп ҳәа саннеи, убас дсеигәыргьеит, зегьы ланажьны, лышәхымс дхыҵызшәа лыҷкәын Баҙ, бнеизшәа, сан боуп ҳәа лабҳәаазшәа бара.

– Акрыфаны сыҟоуп, – сҳәан, ашәсақәа зныз асаан наҟ снахеит, абысҭа анызба сгәы аҵшьаара ишалагазгьы. Шәыԥны саннеилак ишылҳәалоз еиԥш:

– Ҩаҵақәак унарыцҳа, нан, – лҳәеит. – Ҷыдала уара узыҳәан афатә ҟасымҵеит. Иацы, амҿыша, Баʒ, заԥхьа ԥсра соуша, ихәы сыманы сцеит. Идимкылеит. Ԥаса изынасҭилон Адица лыхьʒала. Иҭабуп, саҳәшьа ҳәа ашәҟәы ааишьҭуан, – атумбачка амгәа иааҭылгеит шәҟәы бгьыцқәак, еиқәырчаҟәа, акыр зхыҵуаз салам шәҟәқәак. Наҟ инҭалҵеит. – Уажәы сара шсакәу идырзар акәхап, «не принимает» рҳәеит, иргьежьны иааргеит. Унацҳа, нан…

– Исфаʒом, ибзеилымкааʒои, бчеиԥьыка сфом! – сҳәеит иаахжәаны. Абжьааԥны ажәа ԥьбарак анысҷыцҟьалак, иҳәаны салгаанʒа сахьхәуан. Уажәы сахьхәы акәым, иҵегьы иԥьбараз ажәақәа ҳәатәын сгәахәт. «Бара, ибыхшаз зчеиԥьыка имфаз, сара соума бчеиԥьыка иабырҟьашьуа, бара боума сара лас сзыԥхьаʒо!»

– Уиашоуп, нан, уиашоуп, сара счеиԥьыка уаҕоу ифааит, – асаанқәа неидкыланы астол иаақәылхит. Арыжәтәи аваза ианыз арасеи, аԥьынԥьыхәеи аанлыжьит. – Иахьа уанызба, сгәалақәа хыжжын, ишакәым суацәажәеит, аха исҳәаз… Насыԥ шәымазар сҵахын, нан, насыԥ! Сара сзылхәдахаз, ма сыԥҳа илоуп сҳәан, аха… Сара сакәым, уигьы илыхьʒеит. Мчыла ухы узшом.

– Зегьреиҳа сгәы иалсыз, акыр лхароушәа, сан далаҵаны бцәажәеит. Саб изыҳәан ибҵаху ҳәала, избанзар уи… – сыҷныскылеит, исамхаҳәарц акы аасыгымхеит Баʒ атапанча ииркит ҳәа. – Сан акы лзызҳәаз!..– Аҭаҵын аасырҟаҵымыҵын, еиҵа сԥыба инҭасҵеит.

– Уаха, уԥхамшьан, – игәасҵеит еснагь илҳәоз ажәа «нан» шацлымҵаз. «Иаҳагьы еиҕуп. Имцу апатуеиқәҵара шаҟа хара ҳацәцо, аиаша иаҳа ҳазааигәахоит».

– Скоумыжьын, мчымхарак санақәшәалак. Абжьааԥны, зегьрыла санбзиоу, сызшаз ибзиабарагьы сызхоит. Сара сзыҳәан акәызма сыԥҳа ҵацас дзылгәаԥхоз уан?! Адицеи уареи шәеицәыʒра зыхҟьаз аилкаара уашьҭоуп, усами? Ус анакәха, иаачҳа, уʒырҿы. Илхароуп, ирацәаʒоуп илхароу уан.

Ланаԥьалбеит, ларгьы дыԥҳәысуп, сара исыхьыз, исыгхаз схаҵа сшагаз лбон, сыԥҳа ус дылзымныӄәар акәын. Сара сакәым, Аԥсара иахаӄырлоз Алаҳәа Еиӄәаҵәагьы дналаҵаны, дызлаҳаиҕьузеи шәара абас ишәызныӄәаз, лара лхаҵа…

– Сани сареи мап лцәаҳамкит Адица! – Сегьыѡагылеит. Имцабзха исыцралалоз аԥхашьара гәаҕла иааҳәит. – Сара ишсаҳауаз: «Бара насыԥс бзауз иԥсы шҭоу ԥьанаҭ дцоит», – ҳәа леиҳәахьан Маԥьгана. Ларгьы!.. Ашкол ҳшалгалак ҳаибагарц ҳшыӄаз, зегьы лхаршҭны, ахаҵеиба, илыкәлацәоу аԥҳацәа змоу!.. – Уҽынкыл, иуаҭәам, ухаҵа уланарӄәуеит сҳәон сгәанала, аха иауамызт, хынкылашьа сымамызт. – Сылжьон! Дидтәалаз ахаҵеиба!

– Уара акгьы узымдыруоу, гаʒас сыԥхьаʒаны сацәажәара уаҽу?

– Иарбану издыруазарц ибҭаху? Асабшаҽны дшызбац дыӄан, ҳаицын. Амҽыша ашьжьымҭан шаанʒа днеин, дсыԥхьаны, уаҳа ԥсыхәа ыӄам, ҳаиԥырҵуеит лҳәан, даакәгьежьаан, уаҳа акы аасамҳәаʒакәа, дцеит, дцаʒеит.

– Уаҵәуха хаҵа дцараны иахьеиԥш ҳаѡны ааигәаранʒа днаскьоугеит?

– Ааи, ахәы ҳанынхыҵ, шәыѡны унадыԥшыло…

– Шәара шәанеиԥырҵ аʒәгьы дылзыԥшны иумбаʒеи? Ма аѡны даннеи иуалымҳәаʒеи? Сара иӄасҵаз ацәгьара атҟыс еитҵаʒам уара уангьы иӄалҵаз, еитҵаʒам! Убасҵәкьа сызлаҳәа. – Дѡагылеит. Мап, Адица, уи длеиԥшны дсымбеит илзышьҭымхыша агәырѡа хьанҭа иаҵоу, зӄар хҽеу. Мшқәак анҵы, саназхәыц еилыскааит. Гәнаҳара дук ƀаиҵеит, иакәымк импыҵӄьет ауаѡы, идыз ахара ишәарц азыҳәан иахҳниҵеит иламыс. Уинахыс ихы азин аиҭазаап ҷыҕәҕәала ацәажәара. Дысхагылан, дсыхәаԥшуан. – Уара уԥсыҽреи уан луаѡымреи роуп Адициеи уареи шәеицәзырʒыз. Асабшаҽны шәыбзиахәха шәеиԥырҵит, амҽыша ауха хаҵа дцеит, уаҳа акгьы уздырʒом? – Таблеткак лҷы инҭалыршәын, аʒы нашьҭалҵеит. Схахьгьы имааиʒеит агәыхьхәшәы шылжәыз. Уи сазхәыцыртә сыӄамызт. – Уʒырѡла. Уани уареи ацәгьа шәыбжьасҳәарц акәым, аиаша удыруазар, иӄалоит, уаԥхьаӄа

ԥьара иухәар. Асабшаҽны Адицеи уареи шәанеиԥырҵ, аҩны дааиааҧа уани лареи еиқәшәеит. Дылзыԥшын. Убас длацәажәеит, лымала лҽылзымшьуа аҟынҙа дналгеит. – Сан лыбжьы лхаҵаны рҽаалырхеит изалҳәоз бара бакәызшәа. – Алиас иабгьы саргьы ҭацак леиԥш баҳбон. Бара биаанҙагьы гхак лыхьхьан бан. Уи ланаҳажьит. Мап ицәылкхьан бзиа илбоз…

– Исзеилымкааит. Дарбан? Адица диаанҙагьы бара?.. Мап зцәыбкыда?

– Сара мап зцәыскызи, дара, аԥсараа рыламыс мап шацәыркызи уажәшьҭан ҳалацәажәап. Уҙырҩла. Уи ланаҳажьит, лҳәеит, бан. Ахьҙ бааԥс анылхылагьы, уҳәан-сҳәанк еиԥш ирхашҭып, уи азыҳәан ҳаҷкәын игәы ҳазхәуам ҳҳәеит, аха, ишыббо, бан ауаҩы дылхыршьааит. Ҭынхеи-ҭынҵи, ҳабреи қыҵеи ҳазрылҵуам, ҳаҩны баҳзыҩнаргылом Мсыгәда лыԥҳа. Ҳаҷкәын ида дҳамаҙам. Ԥҳәыс данааимга, даным-ҷиа, инеихәлацәеит ҳҳәышҭаара. Анра-хшара мчы аманы иҟазар, иаахәаны сбыҳәоит, доушьҭ, доушьҭ Алиас. Иаби сареи ҳаԥсы ҭанаҵы бшьапы ҳашҭа иҵабыргыланы иаауам… – ашәҟәы даԥхьозшәа сан лажәаҟәа рҳәара дшаҷыз:

– Лара… Адица… Уаҳа акгьы лымҳәаҙеи лара? – лажәа снаԥыҩлеит.

– Илҳәаз акызаҵәыкоуп. Уара узын ииҳәозеи ҳәа днаглазҵааит. «Иаби сареи ҳидкәылахьеит, аҷа иҳарҳәахьеит» лҳәеит.

– Уи мцуп! Егьсыдымкәылеит, аҷагьы сыдмырҳәеит.

– Зны длыҳәеит, длашьапкит, даҽазны аҽеԥныҳәа далыргеит…

Аҽеԥныҳәа… Лара лзыҳәан зегь реиҳа ихьанҵаз ажәа!.. Сара саҟара издыруада Адица лхыламырҟәра.

– Лыԥсы еивҵахо аҩны днеит Адица. Аухантәарак убас дҵәуон, лгәы кыдшәоз ԥьысшьеит. Акгьы лхарам, нан, Алиас иан акгьы лхарам, зегьы зхароу сара соуп ҳәа, сшьамхы арсны, лкаруаҭ аԥхьа сгылан… Сыԥхазаҵә лынасыԥгьы нахҵныстҵеит, зны иҟастҵаз. Ианааша, иаҳа маҷк данаатынчха, слацәажәеит Адица. Иан ус анбалҳәа, егьырҵ иҵынхацәагьы быжәлоит. Ԥстазаара шәырҵараны иҟаҙам. Адица, нан,

аиаша саҳәа, бара бзиа бибаҭәҟьома Алиас анысҳәа, бхаҧы егьзлаабгаҙазеи убри аѡыза азҵаара, уи иҧсы ҭоуп сара сзын, аха излалҳәаз ала, иара насыҧ имазарц азыхәан… Илҳәаз зуҭахузеи. Ус акәзар, бзиа бибаҭәҟьозар, бца, дыҧшаа, шәыбнал ҳәа ласҳәеит. Дсышьҭит уара уахь. Пыҭрак ишәызхаша ҳәа ҧарақәакгьы лысҭеит. Дааит аѡныҟа дхынҳәны. Уаҳа ишҧаҟалҵоз. Уҧымҭрала, шәеиҧырҵра уакәшаҳаҭхеит. Маӌьганеи лареи иеибырҳәаз, лҭагылазаашьа шеиликааз, зегьы зуҭахузеи, сара санықәырца аухаҭәҟьа диццеит…

– Адица илҭахны диццомызт Маӌьгана. Ибҳәо иашаҙам, ииашаҙам! Ма дымҵаирсит, мамзаргьы шәара дишәҭеит, – зынҙаск исхашҭит изасҳәоз бара бан шлакәыз. Сҭаҷкәым астол инықәсыкшан, сыҧсы еихәлахо, абарҵахь сындәылҵит. – Усоуп шәшыҟоу еиҳабацәакәак, шәыгәнаҳарақәа анҳахьҙалак, харак ҳамоушәа, ҳара иҳақәшәыжьуеит. Ишынеибакәу зегьы зхароу бара боуп. Бара бакәмызҵгьы, Адицеи сареи, ҳанасыҧ ҳалагәырҧьо, адәы ҳақәзаарын.

Саахынҳәны снышнашылан, ауатка нҭаҭәаны, ажәак мҳәакәа, изжәит. Убриаамҭазоуп ианызбаз, лгәы лнапы адырҧәҧәала, лҿырхәааны дыштәаз. Рыцҳашьарак сгәаҵаҷ иҧыхеит ҳәа басҳәар бызжьеит. Ах, анаӌьалбеит, аҧсҭазаара ианарцәымсалак угәы, убзгьы шаҟа ихаамхозеи! Алхас дахьуаѡыбжастәыз аамышьҭахь, ҧыҧәҧәала сзымцәажәартә еиҧш…

Днасыхәаҧшит. Уажәы зынҙаск еиҧшымызт шәыблақәа. Бара быблақәа, агәaареи ахьааи нархыларгьы, изыхҵаалаз аҙиа ишаҵаҵәаху еиҧш аҙыхьцкьа, ҧхаррак рыҵыҧхаауеит. Сгәы хаҳәханы стәан акәымзар, гәаҵәа зызҭоу дарбаныз згәаҵа ҭнамшьаарыз, уи аҧхәыс лыблақәа ирхыз ахьааи, ҳәаа змамыз агәырѡеи. Схы саиааины, исылсыршаз акызаҵәыкоуп, ажәак сҧыҵмыршәакәа сылзыҙырѡит. Исхашҭит аблокнот иануыстҵаз азҵаарақәа. Илҳәаз мацара акәым, ибаҳар акәын лхәашьа. Усҟан иаҳа рыгәрагьы бгон, иаҳа бгәаҵаҧгьы инеиуан. Лҳәашьа уеизгьы исылшом бзанҵара, ибзеиҭасҳәап схы-сгәаҧы ишышьақәгылаз, ауха ислырбаз асалам шәҟәқәа рыла ишьақәырҧәҧәоу, уи луаз ажәа. Ибзеиҭасҳәап лара лажәақәа ныбжьаршәуа.

Аԥсҭазаара ахаҭа иреиԓьу афантаст иахьизымыʒбуа аҟнытә, ҳалагап уи, шарԥиеҵәеиԥш иҩыҵхаханы, хәылԥиеҵәеиԥш инҭашәаз абзиабара аʒбахә, ишалаго еиԥш алакәхәаҩцәа ражәабжь.

Геи-шьхеи еимаркуа ишьҭаз қыҭа бзиак аҿы, хар змамыз ҩ-ҭаацәарак рыҩнаҭаҿы иит, ирызҳаит арԥызбаки ԥҳәызбаки. Дара рыԥсҟәа еихәлаҭәҳәаанʒагьы, инаԥшуаз ақьиақәа еиларҵахьан урҭ рынасыԥ. Ҳқыҭаҿы иҟам даҽа ԓьоукы, урҭ аҩыԓьа, уи ахәʒеи, уи афыʒеи раҟара еиқәнаго рҳәон. Изҭахыз реигәырԓьон, изцәымԓыз ашьыцра еиқәаҵәа иарцәомызт. Аҵлеи аʒахәеи ҿеикәдыршарц азыҳәан дгьылк еицықәиааны, мҩак, ҩадаҟа, амра ашҟа аҩеира шыруалу еиԥш, арԥызбеи аԥҳәызбеи, ишыхәыҷыз мҩак еицықәлеит. Рқыҭан ашкол иҵалеит, ианалга, рхы дырхеит иахьынеиҳаз, изыхшаз дыргәыргьарц, излыҵыз ирыхәарц. Аԥҳәызба даҽа хаҵакгьы игәы лызцахьан, ҵаны, лара лаҵкыс қәрала акыр илеиҳабыз. (Заа ибдыруаз, Адица, заԥхьаҟа бара дбабхараны иҟаз. Ҵаны, бара бзыццаз иеиԥш, дхаҵеибамызт). Иԥьоушьаша, ари ақыҭан наԥьнатә аахыс бжеиҳараҩык мҩас изқәылоз – хаала иамуазар, мчыла ҳәа амҩа данымлеит уи ахаҵа. Дыҟан, гәыԓрада дыԥшын.

Уажәы маҷк ҳалзыʒырҩып лхаҭа: «Ахьҭа цәгьеи аарҩара ԓәԓәеи роуп, нан, аҵиаа иалшо узырдыруа. Даҽа ԓьоукы ирықәыжьны, мамзаргьы аамҵа иахаратәны схы сыхьчарц саҿым. Исыду ахара сшәарц азыхәан сыламыс ʒатәс иҟасҵеит, уигьы азымхеит умҳәозар. Убас ишыҟоугьы, ар ирнымиаз дхаҵа ԓәԓәоуп. Реиҳа ианышәҭуа ашәырҵла ахьҭа баапс асыр… Ахьҭа, аха убасеиԥш иҟаз хьҭан, дарбаныз згәаҵәахы амырҵаарыз. Уара уԥсҭазаара заҵәык акәзар, уеигʒарым, иахҳнуҵап, аха уара унапаҿы ианыҟалалак даҽеаԓьоукы рлахьынҵа!.. Ибҭахызар бнапала ишьы, ибҭахызар еиқәырха сыҷкәынцәа, бара ԓрак ибыцҵшааз башьцәа ҳәа лшьамхы арсны уан уаԥхьа дангылалак, ԥсҭазаарак иаҩсуа уаб илабжышқәа анубалак, ухаҭа, аҳәагәаҵәа узҭамзар, ухы ухаштуеит, уԥсҭазаара быбыцк иаԥсамкәа иубоит. Алакә аҿы аʒбахә рҳәоит гәылшьапк. Мызкы, ҩымз рахьтә знык аҭыҩра

иааҭыҵуан. Ауаѡԥсы днарҭон. Ицон ихынхәны. Ҳара ҳқыҵа иаҭааауаз ихьӡцәкьа Самсон акәын, хьыӡшьарас ирҭахьан Алаҳәа Еиқәаҵәа ҳәа»…

Амцаԥшь ѡасыхкьан, сцәа сынҭаӡыӡааит, Адица, уи ихьӡ… Исаҳауан илҳәоз: «Уи ихԥша убасҟак ицәгьан, даауеит уҳәар, уаҳа рҭахӡамызт, рыбз рыхәлашәон. Иҽаҵахәхаз раҵкыс еиҕьхомызт руаѡра рцәырӡны адәы иқәирхоз. Афырҭын ҳхысны ицап ҳәа зхы лазырҟәуаз…», аха сахьтәаз сзымгыло, сшьамхқәа кәадахеит. Сқьышә иныкәыххит. «Самсон дарбану? Самсон Григоричу?» – ҳәа слазҵаарц. Ҷысымҭӡеит. Мшқәак анҵы, Мсыгәда лынарцә мѡахь днаскьаганы, баргьы бхаҵа иахь банца, убасеиԥш снахәыцит. Избан, Фриц ихьӡ анылҷыҵкьа, акгьы зысымҳәазеи? Аа, иббома, иабаҟоу схаԥыцқәа ҳәа сналагар… Исымҳәеит, избанзар иареи сареи ҳус ахькылсуаз сыздыруамызт ауха. «Имцуп. Иумҳәеит, избанзар убжьы ухәлашәеит ихьӡ ануаҳа. Аханатәгьы улагьы уаргьы шәицәшәаноуп уи… Угәыҭкьара аҵкыс уиааины иузҳәаазҭгьы. Сара исхара, лара илхара, даҽа мҵәыжәѡа еиқәаҵәак иарлашьцама, ишакәхалак, ҳаинасыԥымхеит быԥҳаи сареи, аха уеизгьы бара дахьбыхшаз азыҳәан Адица, сара исылшеит акызаҵәык – ибзаазгеит агәыргьаҷҳәаша. Самсон Григорич абахҭа дҭакуп». Иузҳәаазҭгьы абарҭ ажәакәа, издыруадаз лаԥьал иахурԥаргьы. Аҳалал анаҳҭиуа иаҳҳәо ажәа бзиакәа иԥсы анҵоу изаҳамҳәозеи?..

Инацҵаны, илҳәо ҳазыӡырѡып:

– Аԥхынраз аԥсшьарамшқәа ҳаман. Ҳқыҵаҷы ҳаҟан. Иара иҳаблеи сара сҳаблеи еицәыхароуп, аусҳәарҭа ҳабжьоуп. Амра аҭашәаразы ианаалаҟәлак, сан сналҷаччар уаҳа лҭахӡамызт, сахьцоз лдыруан. Агәашә сынҭытҵуан. Иаакәыршаны ашәаԥыԥьаԥ еихашьшьы, ҳара ҳҳабла акалҭ аҷы иҟоуп дәҳәыԥшк. Ауаѡызаҵә иашҭа иаҟароуп. Амѡасѡы днымѡахытцны иԥсы ааиҭеикырц, аус зуа днатәаны иԥхӡы наилаирбарц, адәҳәыԥш аҟны жәынгьы-ҷангьы ршьапқәа арсны игылоуп арымӡқәа. Убри адәҳәыԥш аҟноуп, ачара аҟнытә ишаауаз, агитара кны, иѡызцәа ицны, ашәа рҳәарц, иаатәарц иахьнымѡхытцыз Баӡ, сыцкәын иѡыз-

цәеи иареи... Абасҟак шықәса анҵы ашьҭахь, аҵыхәтәан ҳахьеиԥырҵыз знызаҵәык сацәажәара ихы иаҭәаишьарц сиашьапкуа саниҳәа Аруҭан... Уи, исықәнагоз ансыхьӡаз атәы уажәшьҭан ҳалацәажәап. Исгәалашәоит, амза ҭҭәааӡа икыдын. Арымӡ ҳақәтәоуп иареи сареи ҳхала. Ҳахшыѡ ԥыруа, ажәѡан иналалоит. Ҳналаԥшуеит ҳаҵаҟа ишьҭоу ақыҭа. Ихы-иҷы ихаччо, длафмацараха, ус ҷааиҭит: «Бгәы иааҭаху, бҷы иааҭшәо ибзыҟасымҵо ҳәа егьыҟам. Иҳәа, уаҳа аҭахӡам. Ахәылпаз абрахь, ҳаиқәшәарҭахь санаауаз, сахҭан шәыра дуӡӡак азнаҵәҟьа аԥара кажьны избеит». Илаф сыҷенақәыршәаны, саргьы инаицсырҷызит, ашәҟәқәа ҭаҵаны изласзааигаз ишәыра снапы ақәкуа: «Акалбаса аамышьҭахь акгьы зҭамлацыз абри ушәыра итоуҵазар акәхап?»

Ахаҵа имаӡа леимҳәозароуп аԥҳәыс. – Иҳәеит иара. – Исҵәахит ҵѡа змам аԥара. Ҳалацәажәап иалҳхыша.

– Аѡны ҳаргылап. Аԥенҵьырқәа ҭбааны, ѡбаны еихагыланы, – сҳәеит сара.

– Баанҷас. Аѡны ҳаргылааӡа, нарҭаа рчара уханаршҭуа ачара ааурооуп, – иҳәеит иара.

– Уигьы бзиоуп, иашоуп, сыԥсахаара, аха даҷеакгьы хәыцырҭас исымоуп. Ныҟәара ҳцап. Аӡәгьы ҳахьизымдыруа, иаҳамбац ақалақьқәа!.. – сҳәеит сара.

– Иаҳамбац атәылақәа, аҳәынҵқаррақәа! Ҳшаахынҳәлак иҳаргылоит аѡны. Бышьқьыруа, ауадақәа бнарыѡныссаарыѡнысуа брыѡноуп. Ахәычқәа аӡәы ашҭаҷы дыхәмаруеит, даҷеаӡәы ҷыц аныҟәашьа иҵоит, ахԥатәи дкьаасуеит агараҷы... Уажәшьҭа уи зегьы ҟаҵаны ҳаналга, астипендиа ансоулак, еицааҳхәап галстукк, избанзар абрахь санаауаз, нан, уан дукәыхшоуп, абри агалстук ухәда иахоуижьҭеи иҵуазеи лҳәеит сан.

– Иабаҳҭаху аԥара!.. Иабаҳҭаху аѡны... Иабаҳҭаху атәым тәылақәа!..

– Сгәы иахәоит аиаша аныбҳәо... – иҳәан, инапқәа... Ашьҭахь акыр шықәса сыхәда, сӡамѡа иахькьысуазшәа избоз инапы... Шаҟантә сахьхәызеи инапы сахьнахаз. Избан, изысымузеи сгәыдикылар... Знызаҵәык сгәыдикылахьазҭгьы...

Уаҩы имыхәаҙо ҳҧаҳәаны ҳазмаз… Ибзианы исгәалашәоит, аҵх иалхәхәа ԥсаатәк аҧыҵыбжьы ааҩит. Аԥхынра агәазы акәын, апҟақәа…

Лажәа снаԥыҩлан: «Нанҳәа мза азыҳәан акәын. Иаашар нанҳәа ҩажәан,» – сҳәеит. Иԥьашьаны даасҧаԥшит.

– Ииашоуп, иаашар нанҳәа ҩажәан. Уара иалудыраауазеи?

– Адокументқәа. Исзеилымкааua, Аруҵан данҵарк изимҳәазеи ауха дахьыҟаз? Бзиа избози сареи ҳаицын, шәлазҵаа иҳәар… Алиби ҳәа иашьҭоуп, уи еиҕьыз алиби абаҟаз иара изыҳәан.

– Сара саҟара иаргәаҟхьада уи азҵаара. Зны абас сгәы иаанагоит.Аҵх агәы еиҩнашаанҙа,ааигәа-сигәа уаҩднымхаҙо, адәхәыԥш аҧы ԥҳәызбак лымацара, арԥыс… Убасеиԥш хьҙы бааԥсык схыларын, уажәы иара дзымҵәуаз иаҳәшьцәа рашҭа сҭарыжьломызт. Сыгәнаҳа игароуп, изимҳәазеи, сзихьчазеи.. Сцәа ԥнаҿындаз, димоуп рҳәандаз, иаҳа исзеиҕьын. Даҿазынгьы убас сгәы иаанагоит, исҳәаргьы акгьы исыхәом, ларгьы баша дсырҙуеит, ма лара адәы дықәзааит иҳәазар… Сыхьҙ-сыԥша ихьчама, сыԥсҭазаара ихьчама, ишакәхалак, сара схы сазынижьит.Сара схала снеир,исҳәар…акасса рҳәны аусҳәарҭа анырыблыз асаатҵ… Иареи сареи ҳанеиԥырҵыз… Сара сшаҳаҵуп, иареи сареи ҳаиԥырҵит асаат хҧа рзыҳәан. Шәиазҵаа акарул, аусҳәарҭа амца акны иблит асаат аказы. Уаҳа акгьы. Ҳаҙуазар, ҳаицыҙуан, ҳаиқәхозар, ҳҩыҧьегьы ҳаиқәхон. Ауха сахьыҟаз здыруаз сан, Аруҵан дшыргаз анлаҳа… Иаԥсам аҭаацәа ҳшеилалаз аҳәара. Урҵқәа аҭәыц иаҩызоуп, аҙы иаго дызхьынҳалаз аҭәыц. Аруҵан иҧыхра азыҳәан реиҳа шаҳаҭра зураны иҟаз ҷысымҵзеит. Сан, саб, сашьцәа ракәым, урҵ дара ртәала ихәыцит, аха улазҵаа уан, уара узыхшаз, уажәы сыԥҳа ҭацас дзаҭәазымшьаз, лара лакәҙами исазҳәоз, иашаны иҟабҵеит Арсана бахьиццаз, Аруҵан акгьы бихәомызт, баша бхы быргуан, бҵынхацәагьы бықәҙуан ҳәа?! Сахькылнагаз убоит. Аԥсра иацәшәаз, абзацәа ахьыржуаз днанагеит. Сара, акгьы шихарам зыблала избаз, издыруаз сакәым, иныҵак ҳқыҭаҷы ҳәатәыс ирымаз,

аҙәгьы агәра шимгоз, Аруҭан уи аҩыза ацәгьара шыҟаимҵоз акәын. – Ажәа «иныҵак» анылхәоз, лыбжьы аалырхәыҷит, уи ажәа зызкыз рҳәашьа ҟалҵозшәа. – Усҟан мацароума, акыр шықәсагьы, шаҟаҩы слымҳа иҭарҳәоз, харада дыҙгәышьоит, ҳкасса рҳәны, аусҳәарҭа зыблыз, иԥаҵа далаччо адәы дықәуп ҳәа. Бламысдоуп ҳәа ақыҵа салызцада? Акгьы зхарамыз ауаҩы данҭарк дыззымыхьчаз ракәҙами? Издыруеит, нан, егьа сҳәаргьы, акгьы ишысмыхәо. Сара аҙәыр сиқәҙбауа сыҟахума!.. Сара сзықәшәаз еицәагьы сақәшәахгьы, Аруҭан ииашара ааԥшуандаз! Знык акәҙам уи сара данысшьыз. Уԥсы шԥанхоз сҳәозшәа, ҩынтәгьы… Ихарамкәа дҭакын зҳәозгьы, уажәы, ахьҙ бааԥс, амаҳагьа ҳәа ахьҙ анихыла… Уажәтәигьы анацла, аханатәгьы иҷеимыз уаҩызаарын рҳәеит. Ихызҵада, аԥсра аҵкыс еицәоу, ахьҙ бааԥс?.. – Абыржәы заҵәык лҙам-ҩақәа инархьыкәкәеит лылабжышқәа. – Сара схаҵа, ухаҷы, иузаагашам, аха, сара схаҵа агәра дсыргеит… Иуаҳазар акәхап, ашьакаҵәара ҟамларц, бзиараха Анцәа ирԥигалааит, абыргцәа неины иарҳәеит Аруҭан, ақыҵа уалҵ ҳәа. «Хара сыдым, шәанаԥьалбеит, сан хатәы ԥҳәысс даасхәааит убри аԥҳәыс лҷы ус сымазар», – иҳәеит. Ирҳәо рҷамшәо еилахеит абыргцәа. Ашьҭахь…

– Уи сара издыруеит. Аҳәса алырхит бара ибазҵаарц. Бара ибҳәаз зынҙаск даҷеакын… Хаҵеи ԥҳәыси реиԥш шәыҟоушәа, агәаԥхеибашьара ду шәыбжьоушәа. Исзеилкаауам, избан, ус зыбҳәазеи? Иарбану ииашоу?

– Ҳаиқәшәаны, ҳаицәажәараҵәҟьа иҵахымызт иара гәаҟ. Санхәыцуа… Иараби, адунеи мыжда, шаҟа рыцҳара аҕрагәоузеи. Ишиҵахҙамыз, мчылаҵәҟьа днеиртә иҟасҵеит убри, анкьа зны ҳахьеиԥырҵыз адәҳәыԥш аҷы. Ууаҙырҩы. Сашьцәа, сан, саб акыр рыхьыр ҳәа сшәама, сыбзиабара рыхҵныстама, ирыхҵныстама сыԥстазаара аҵкыс инеиҳаз, схы аиқәырхара сашьҭалама, уи зегьы уара иабоуҭаху. Ааҙаб еиқәаҵәа ихыганы дхынҳәит. Исгәалашәоит, сара, аԥхамшьа, аҭаҵынырҵа дшалаз снеит. Сара егьа сҳәазаргьы, иара зҵаара заҵәыкоуп исиҵаз: «Сара сзыҳәан уажәшьҭа зегьакоуп, Мсыгәда, аха уеизгьы исаҳәа аиаша, баргьы агәра бгама

исхараҵәҟьаны сҭаркит – ҳәа?» Иасҳәоз, сара, абзамыҟә, дызжьарауааз, агәра згеит ҳәа иасҳәарауаз. Иаҳа еиҕьын. Убри ашьҭахьгьы уаҳа изаҭахыз ҳаиқәшәара, ҳәатәыс исымаз, аха…

Абарҭ ажәақәа анылҳәа, сқьышә иаақәыххит исалҳәарц, избахьаз документк. Бара ибзанысҵап уи, Адица: «Иаауа асабша ауха, амра анҭашәалак инаркны, ҳадәҳәыпҵш аҿы сузыпҵшуп. Суашьапкны суҳәоит, саат заҵәык иадамхаргьы унеи. Издыруеит, абзиабара акәым, ацәымҕраҵәҟьагьы сапҵсам, аха абри, аҵыхәтәан сызуҳәаз анынаумыгҙа, уанымнеи, сара уаҳа уинахыс акгьы сызнымхеит…» Лхы иазылуа ҳәа илҳәаз абабҭаху, иахьаантҵәо лыхьҙ лыжәла аҵацѡуп. Сгәанала, ашәҟәыбҕьыц иџьыба изҭахаз уиоуп, ианизылѡы инаркны ахҭысқәа убас ицон, уи игәалашәартә дыҟамызт. Иҵырҟа џьыбаҿы иаҳәшьцәа ирбеит. Дызшьыз иус анырыҙбуаз, аусеилкааѡ ирҭеит.

– Ҳанеиқәшәа, – лажәа инацылҵеит, – сара ажәак сҳәаанҙа, ҳаиқәшәара сзашьҭаз изымдыруа дыҟазма, иара сыҟажара далагеит: «Баҟәыҵ, бҿырҭынч, иҟалаз ҟалеит, ибхаршҭ. Бхаҵа дыҟоуп, бхәычқәа, убарҭ брызхәыцла». Ииҳәоз саҳауазма! Сара уснаҧхеит, саҧсамхеит убзиабара, егьарыла суцәымыҕхаргьы уиашоуп, сҳәан, сшьамхқәа нарсны иҿаҧхьа аминауаҭра анышьҭасҵа, ишҧаҟаиҵоз, дхаҵан, ламыс иман, сѡаиргылеит. Снапқәа наикәсыршан, лабжышла дкәабо… Саҭаумҵан, Алиас, нан, аха уаҳа аҙәыр иасҳәап ҳәа уҟоума, сынарцә мѡа иқәызгаларц сҭахым. Аҧсгьы аҙәы дгәыдикылахьеит, Аруҭан, сҳәан, сгәыдикыларц сиҳәауа, ихәда снапқәа анаакәсыршоз, аҵх иалыѡны, анаҧхара ҟазҵаз дахьзырхәуа бжьха, ажәѡанахьтә иааѡуазшәа: «Бара аламысда!» – игеит абжьы. Ҳазбаҵәҟьаз ѡыџьа ракәын. Сыҷкәыни иаб иашьа иҧеи, аха урҭ рышьтахьҟа иааиуан рѡызцәа. «Ҳаи, сахьҭакыз сыхнымҳәҙандаз, абри аѡыза ҟамлакәа!» – иҳәагәышьеит иара гәаҟ.

– Иаҳагьы еиҕьуп, Аруҭан, иаҳагьы еиҕьуп, уажәшьҭа, иубалап мап уцәыскуазар, – сҳәеит акыр исыхәозшәа.

Уинахыс баргьы ибдыруеит, Адица. Шәиешьара еизеит, ақыҵа ирылаѡѡит. Аха иҟоуп ибзымдыруа. Избанзар, уи

аицәажәара анымԥаԥысуаз, Адица илаҳама ҳәа слазҵаан, илаҳазҵгьы лаб дидгылон, уи дыҟамызт лҳәеит. Дзымцазеи бан аҽеныҵәҟьа дыԥәҵны? Мап, дзымцазеи акәым, дзыԥәимцазеи, дызникылазеи лхаҵа, бара баб? Еибырҳәаазеи хаҵеи ԥҳәыси? Базыʒырԥы, бхаҷы ииаг абри еиԥш.

Шәиешьара ражәа ҳәаны, ари уԥны дыԥнагыланаҵы уаҳа ҳаиуам ҳәа шәашҵа инҵыҵны ицеит. Лылабжышқәа лыкәааша дҵәуомызт, лхы злалырқьиаша ажәакгьы лҳәомызт Мсыгәда. Аҟәыҷа инарцә мԥа дшыԥәло еиԥш, ҵынч, ашьшьыхәа лыматәаԥәа реизгара дналагеит.

– Иҟабҵозеи? – дналазцааит Арсана.

– Ахьымʒг усыргеит, уашьцәа ирҳәаз саҳаит, еицәоугьы сыхәҵоуп…

– Бымацара бакәʒам, сара исхароугьы рацәоуп. Наҟ, рҵыԥахь иҟаҵа быматәаԥәа. Урҵ дара ртәы рҳәеит, аха ирзымдыруа ыҟоуп. Бара, ииашаҵәҟьаны?..

– Аҵабырги амци реилыргара зуҵахузеи… Уи уажәшьҭа акгьы аҵанакуам.

– Баатәа. Ажәак басҳәоит. Бансыццоз исзымдырʒоз?..

– Сумгар акәын. Бзиа илбоз ауаԥы мап ицәызкыз… Уара иаҳа уҟәыҷан, уеиҳабын…

– Иухәыцша шыҟаларыз ухи умчи еиԥәхондаз.

– Сара усхырҟьаны иакәым уаԥәшәар ҟалон. Аилкаара мариан Аруҵани сареи ҳаизыҟазаашьа. Усҟан уаргьы… Уара, усҟан сеиԥәзырхаз… О, сыгәнаҳа рзымгароуп сара абасеиԥш сҵазыргылаз!..

– Сара? Аҧычра идыԥхьаʒаланы иҵашәкуа дзакә арԥысузеи, ҳшәыцхраап, дҳаԥшаап ҳзырҳәыз, ари ихарам ҳәа.. Исҳәама иахьахәҵаз скылсны? Исзымдыруа ҷьыбшьома иҳәатәыз, иутәыз. Ҳаинасыԥхараны ҳаҟазар ҳмыццакып, ҷьаргьы иҳацәцом, уажәы ҳзызхәыцша Аруҵан абахҵа иҵыгароуп ҳәа ҵыргәас сыбзыҟалар, убри акәын изахьʒыз ауаԥра. Ишсыхьыз, изакә мчымхароу исзызуз басҳәеит ҳәа акыр иаԥсоума.

– Убла ахыԥшылара сылшом, уԥнаҵа аԥнагылара саԥсам…

– Аруҵан биццома?

– Сызҭахыда… Ушьапы аҳәҳәарҭа сыҭ сҳәар иааигәара снаишьҭуама…

Илабақәа иҵшьуа, ауада дындәылҵын, адәахьала ашә наиркит Арсана.

Инасыгҳап, иацҵаны сҷынасхап, мап, салаҳсо снеилап, иарбан хықәу сахьнанаго сзымдырҳо, сзалымҵуа сызлахаз аҳыблара.

Ауада ԥшҳа хәыҷы сындәылҵит. Ашҭа сықәгылан. Ашьхарахь иааимыггон ажәѽан. Иҟәызгаҳа итәазу, ииасны ицозу аилкаара уадаѽын Басла. Ԥсыҳкѽызар акәхарын, анышь дақәтәаны, ажәѽақәа натҵшьуа, аҳиас дхыланы днеиуан аҳәы. Қьырса мзаха, ажәѽан егьа ицқьазаргьы, аҳауа хьшәашәан, иԥсасиин. Бара дыббахьоума агәаҕ, агәыблра, ацәымҕра, агәхьаагара уҳәа, ауаѽы дуаѽны дҟазҵо иарбанзаалак акгьы иҕрамкәа, дыккаҳа иҵацәу? Убри ауаѽ сара сакәын убри ашамҭазы. Астол дадтәалан Мсыгәда. Лтәашьала мацарагьы ишпҕасзымдыри ацхыраара шылҭахыз, далахаланы исырҳәацәаз уи аԥҳәыс. Сааѽналан, ажәак мҳәакәа, фырԥьанк ауатка нҭатәаны изжәит еиҵа. Схылпа аашьҭысхын, бзиалаҳәагьы ламҳәакәа, сындәылҵны сцеит. Ҷаны, агәашәаҷы снеиуаны, иҟасҵо ламысдароуп, бзиала ҳәа лаҳәатәуп ҳәа сгәы инҭашәеит. «Сусҷәа маншәалахар, ма араҟа, ма аус ахьылуа сныдгылап… Уажәы исылшом»… Аԥҳәыслас лымахцә данкны, иҟалҵаз дахьырхәтәуп ҳәа дназгаз срылазҭгьы, ахаҳә ыршәны исзылгәыдҵарызушь? Урҭ ахаҳә дыршәыр, иааҳәны дара рхаҭақәа ишраахоз рдыруан.

Амшын уаламлан, уҙуеит рҳәозшәа, ҷәииу-сииуҳәа еиқәҷыҵуа, Басла амшын иахьналалоз иахаԥыруан аӄнышқәа. Амшын аатуан. Еимыггон ажәѽан. Аевкалипт ашьапы иадгылаз рымҙк снықәтәеит. Мраҭашәарахьала ҷыҵха-ҷыҵха, ркалҭқәа хьыжә-кәыжәҳа, амшын иѽалҵын, ажәѽан иѽаҵеибаҳәа иѽеиуан аԥҭақәа.

Ахьҭа санакы, сеиԥьыԥны стәан. Абаҳчаҷы ала ирхәмаруан хаҵак. Иааԥьасшьеит, иацижьҭеи зынҙаскгьы иахьысгәаламшәацыз Дамшә.

Уажәы ианысгәалашәагьы, усҟацәак агәхьаагара салам-геит, иаха иаасаҳаз иара акыр ахаразшәа. Азауад ахь сшаа-

хынҳәлак, сыматәакәа сарҭмаҟ инҭасҵап. Дамшә ахәда амаҟа нахатҵаны иианыскылап. Ҳабацои? Ашьхаҟа. Ҳцалап, ашьхаҟа ҳхы рханы. Ҳнавсны ҳцап Аԥсара, аԥсҭа, адәы цкьа, ԥсаатәи шәарахи раамышьтахь уаҳа акгьы ахьыҟам… Дамшә, сара, уаҳа аҙәгьы… Сылацәа нҭаазаап…

Ианаамҭаз снеит аусеилыргаѡ иҿы.

– Иухьзеи, Алиас, уқьышәқәа хиатҵәааҙа? – сыхьз амацара уажәада имҳәацызт. Саб ихьз нациҵон, мамзаргьы «аѡыза» ҳәа дналагон. Сыхьз амацара ахьиҳәаз, ҟәандарак сгәатҵа инҭысит. – Ухы шьҭыхны уԥшлароуп. Иахьатҵәҟьа ҳцоит аресторан ахь. Зегьы уаҳәара азин сымам. – Ибжьы ааирхәыцҙеит. – Уара иубзоураны «благодарность» соуеит хыхьынтәи. Уи иаанаго удыруама? Еиҳау аҭыԥ, еиґьу арҭ, – ижәѡахыр днас-насит. – Уаала, ҳдәықәҵа.

Сусеилкааѡи сареи ҳаицны кабинет дук ҳныѡналеит. Итәан хѡык. Ѡыцьа избац аиуристцәа реиԥш иеилаҳәан. Ахԥатәи арратә иустициа полковникын. Убри санынаиҿаԥш, аҙәы иԥшра наихыскааит. Дарбану? Дабазбахьоу? Апатреҭ аҿы… Ааи, ихатаԥсаҵа. Аибашьра иҵахаз рпатреҭкәа… Матцкәа лашьцәа рахьтә реиҳабҙа… Абар, иблакәа, иԥынҵа, иԥьымшь еиқәатҵәа жәпакәа кыдыршала… Шаҟа еиԥшузеи рыԥшышьа. Агәамчи агәаґьреи рхыҳәҳәыла…

Лашьа даниеиԥшнысшьала, арратә прокуратура аполковник, лара, Матцкәа лхатагьы сыбла даахгылеит. Уи данызбалак, мамзаргьы данысгәалашәалак, агәаґи арыцҳашьареи ракәын еснагь сзымҿхазкуаз, уажәы сшьамхқәа убас иҭәґәахеит, убасеиԥш агәаґьра сызцәырҵит, иара, арратә иустициа аполковник сҵынха дук иакәушәа схы збо сааҟалеит.

Бысхыччашт, аха ибасҳәап. Еимадазаап, Адица, ушьамхқәеи убз ашьатеи, ишеимадоу еиԥш атҵла аԥашәқәеи амахәҵақәеи. Аҳәаха рымҵакәа, сажәақәа еишьтарххны, Самсон Ґригорич изыҳәан иааздыруаз зегьы аҳәара сналагеит.

– Аибашьра ҟалаанҙа абасеиԥш иҟаз ауаѡы, аибашьра анеилга ашьҭахь, шықәсык ҵхьаны, даныхынҳә, аус ахьиуқәоз, шәазҵаа, сара еилыскааит, цәгьамзар бзиа ҟазымҵаз, азауад аҟны акәзар… Агәра сызгом, убри ауаѡ ишиҳәо еиԥш, аибашьраҿы афырхаҵарақәа ҟаиҵеит ҳәа. Насгьы

аибашьраҽы иҟасҵақәаз ҳәа ииҳәо еиԥшӡам. Фриц иавчаркақәа… – абраҟа санааи, иччара изнымкылеит аполковник. Сара сышҟа иҽааихеит. Сыжәԝа днас-насит. «Шьыри, иблақәа дырхыԥшылазшәа дыҟандаз Маҵкәа, лашьа дылбар аҟара лгәаҵа арԥсасиуан».

– Сара сеигәырҕьоит, аԝыза асержант еиҵбы, абас угәы уҽеахьану.

– Иахьагьы ҳқьыҵаҽы, ахәыҷқәа дыршәарц анырҵаху, ихьыӡшьара наҳәааны, дарауеит, уигоит рҳәоит. Даноушәышҭ, ишьапы данақәиҵха!.. Сара, уи изызуа…

– Суқәшаҳаҵуп. Зхы ззымыхьчо иԥсадгьылгьы изыхьчом. Иаадыруеит. Аибашьра дыргаанӡа дызҽызгьы аадыруеит, аибашьраан иҟаиҵазгьы еилаҳкааит. Предатель он, изменник! Сара суԥхьеит, чтобы выразить вам благодарность, аԥсахԝы иԥшаара, иеилкаара аус аҽы уахьҳацхрааз азыҳәан!

Иабасызцәырҵи аԥсараа ргәалашәара. Ҳқьыҵа салҵижьҭеи, убасҟан ада самеилаҳацызт аԥсаратәык ибара, иацәажәара. «Еизганы исымазар абыржәы аԥсараа зегьы… Изасҳәарыда иахьаҵәҟьа, абыржәыҵәҟьа?..» Лхы-лҵыхәа зегьы насхашҭын, дшаԥсаратәу заҵәык сназхәыцит Мсыгәда. «Асаат абанеихьоу? Жәаба ҟаларц егьагым. Усура дцахьазаргьы, лыԝны аҧхьа сниасып, аус ахьылуа сцап»… Снеиуан сгәырҕьара агәыхшәара налаӡԝо.

Санынаԥш, бан лгәашәаҽы «Скораиа помошьч» адгылан.

Лажәагьы цқьа далгаанӡа, ацәылашамҭаз, бзиала ҳәа ламҳәакәа, дааныжьны санцоз дшааилаҳәаз деилаҳәаны, дыхәхәаӡа акаруат дыкәын. Аҳақьымцәа, хаҵа быргки, ҧхәызба қәыԥшки, рхалат шкәакәақәа рышәҵаны, еихьысеиԥысуа илхан. Ахәшә афԝы иахәаҽеҳьан, илаҳа-лаҳауа ауада ԥшӡа хәычы иԝназ, адухь афԝы.

– Ахәышәтәырҵахь даҳгап, ахәышәтәырҵахь, – сҳәеит сыбжьы рдуцәаны.

– Иаҵахӡам… Шаҟа иԥхыӡ бзиоузеи… – лҳәеит лара, аарла лыблақәа аахылтын.

Амедицинатә еиҳәшьа смахәар аанкыланы, адәахьы сындәылылгеит.

– Иабатәи хәышәтәырҭоу… Дызлоузыӄоузеи? – днасзҵааит.

Исҳәара сҽамшәеит азнык азыхәан.

– Санхәа лоуп, – сҳәеит ашьҭахь.

– Анхәа бзиа ан дылԝызами… Жалко, молодаиа женшьчина, – лҳәеит.

– Уара, лымаҳә уда, уаҳа аʒәгьы длымаʒами? Лыԥсы ҭоума уԥҳәыс?

– Лара лзы дыԥсхьеит. Баӄәыҵ, уи бара ибзеилкааузам…

– Изеилысымкааузеи, иааибуам?

– Ишәымам хәшәык ԥшаатәызар, ԥьаракыр ицатәызар… Ианамуʒахгьы, ма мышӄаак, ҵхӄаак… Иҟалозар слашәырцәажәа… Бара иабабдыруеи! Лаҳәатәык сымоуп, – амедеихәшьа слывсны сҽынасхеит. Саархынҳәны сындәылылгеит.

– Уԥхамшьаʒои, ауаԝы дыԥсуеит, уара амал, азавешьчание уазхәыцуеит. Уиаӄара улыцәнымхозҭгьы, аԝныӄа дугарауз, умаҳәымзи, уажәраанʒа уабаӄаз, с больным сердцем лхала дыԝнан, – лҳәеит лхалаҭ аԥьыба ҭбаа лнапӄәа нҭаршьшьны. – Ԥаса зынгьы убас ҳаан, дыԥсраны дахҳарԥеит, аха уажәы…

Наӄ сналыдҵит. Сыԥсы ѡеин сыхәда икылагылеит. Ааида иахагылаз аԥслыш, аԥсрахьы инеиуа аҳәсақәа рыхцәӄәа ԥыртланы рызӄәа ианкыдырҵо еиԥш, амахәҭа пақәа кахәхәа-кахәхәа, бжакы араӄа, ашҭаҽы асаара ишьҭасуан, даҽа ԥыҵкгьы, рҽыларӄәʒаны, аʒиас иныхкьыслон, анасыԥхәык убри аʒыхәашь иагоны, иамнахырц иацрыхозшәа. Аʒиас сышхыԥшылоз, иаасгәалашәеит… Ахьча Гәдиса сицны ашьха саныӄаз, инапсыргәыҵа азна ааирҭәын, гәыблрала днахәаԥшит аʒыхь, инапсыргәыҵаҽы аҵыс ԥшӄа икызшәа. «Ари ԥсҭазаароуп, дад. Амра аамышьҭахь, даҽеакы иузадкылом аʒы. Ирҳәоит, ан, аҵеицәа зхылҵыз, лыԥсҭазаара даналҵлак, анышә иалабоит, нас, ʒɡаб хәыҷык данилак, еиҭа аԥсы ҭалоит, иаацәырҵуеит ҳәа аʒыхь». Уи сыздыруам. Сыбла иабаз, снапала иҟасҵаз даҽеакуп. Аԥшацәгьа згәыдчылаз аҵла, абаԝӄәа иахьынʒарылшо аҽарнаауеит. Иаанхоит убас акраамҭа. Аҽариашар, аԥша иауам. Изацәцом, иҵегьы аҽархәар, уаҳа алшом. Убри аамҭазы ԥсаатәк нықәтәаргьы иазхоит. Сзыхькьысыз лыхәра… Шьҭыхшьа амоуа ихьанҭаз,

алаҳәа еиԥшыз аԥсаатә… «Иласҳәароуп, иласҳәароуп!..» ауадахь еиҭа сҷынасхеит. Ашә аркны даасыԥгылахт амедеиҳәшьа.

– Шәара илышәҭо ахәшә аҵкыс еиґьуп сара иласҳәо… – мчыла ашә аартны снықнашылеит. Сзымқәацо саанхеит.

– Са-ҭа-наум-ҵан, нан, – лажәа лцәеиԥхьытто, лыбжьы аарла иааҭылкаait Мсыгәда. – Иҭабуп, иҭабуп уахьааз.

– Ди, ани, дышәгәаламшәои, ахьʒ шьара зышәҭаз, Алаҳәа Еиқәаҵәа… Убри иакәымызҭгьы… Уи уажәы…

– Арԥыс, арԥыс, уаҟәыҵ ацәажәара, – иҳәеит иқьышә инапы адкыло аҳақьым уақ-бырг.

– Шәара… Сара дсыԥшаауеит, ажәа шәысҭоит, дсымԥшаар суʒом… – ибасҳәеит ҳәа акыр иаԥсоума, изаҳәатәыз исызламхәазар.

– Урҟәаҵ, нап, зегьы урҟәаҵ… Сара схы иазысымуз… Исанажь иулшозар… – дқеихан, дынхықәтәалеит. – Абраҟа, нан, анышә ԥызҟо ируҭашагьы, ҭоубыҭыжәк ахәгьы… – лыхчы иаҵалҵарц лҭахын лнапы, ианаалыҵылх, дынхьадышьшьит.

– Арԥыс, иҟалозар… – аҳақьым-бырг смахәар даахан, сындәылигеит.

Амасар ааида снадгылеит. Ақәа цәыкәбарқәа хтәалозшәа, акакаҷқәа хылеит Басла. Сеиҵакьызқьызуа убас аҵәуара салагеит… Бсызжьом, аԥсра иацу агәырқа мацара иахылҵыз лабжышқәамызт урҭ. Еилалеит зегьы, сыхшық исанаҳәон, аҵәуара мчымхароуп, ахаҵа иаҭәам ҳәа, иауамызт, сгәыкьуа…

– Уҵәуа, уҵәуа, уи ԥхашьараʒам, – сышьҭахьҟа ԥҳәысбжьык саҳаит. Сызқәа лнапы нкыдылшьылеит. Саахьаԥшит. Деиқәышла ԥҳәыс быргк лакәын. – Сара абраҵәҟьа сынхоит, лареи сареи ҳуадақәа аҭʒамц рыбжьоуп. Уара узыҳәан акәхарын, ҳанаатәалак, сыҷкәын иацы аусураҽы днеин, иаха даан, сбаны дцан, иан дикәыхшоуп лҳәалон. Аҭʒамц дасит ианаацәылашоз, деиҭасит. Илыхьзеи ҳәа санааи… Аҳақьымцәа срыԥхьеит, уаҳа иҟастҵагәышьоз… Уԥсы дузалымхуа…

– Иҭабуп, иҭабуп, – сҳәеит.

Атақсист истаз ашәҟәыбґьыц, ишыббаз еиԥш, сыхьʒ аҵасмыкʒеит. Ус зыҟастҵаз… Ибасҳәара сыздыруам. Иҟалап, уба-

сҟангьы еилыскаауа салагахьазҭгьы, бара ибхарастәуаз изхараҵәҟьаз сара шсакәыз. Изакәытә мцабзыз иахькьысыз сзымдырӡо, сгәаҵаҷы убри аамҭазы ихыблаа-ҷыблааны иҟан схы самхабзиара. Сшьара сықәланы, схы-сгәы ахымшәо, сшыҟац еиҭа сҟаларц азыҳәан, иаҭахын аамҭа. Баара сазыҧшын, сшыҟоу баарҳәагьы сшәон. Мсыгәда лгәылацәа, лѡызцәа сыдашшылон, сара даҽеа хәыцрак сҭанагаланы саман. Ибашоуп, зегьы башоуп. Изуҭахузеи иара, уаҳа гәыргьара узаазымгаз, Адица лышҟа иумоу абзиабара?! Ишлыҵшәадоу уажәыгь агәра умгаӡаци? Уеизгьы-уеизгьы лҵшәак аиуроума. Избан, схала, мчыла изсырѡарызеи сыпҵазаара апҵашә. Уи иаҕацәоу нарцәы иҟазааит, аарцәы исышьклаҳәуазааит. Аӡәгьы симеигӡакәа… Сара уи ашьа зулоит аӡәгьы симеигӡакәа! Ианажьтәым зыпҵсы ҭоу иакәым, иҧсхьоугьы. Уи азыҳәан сара исымоуп зеиҧьаҟам ахыхьчага. Дара, баргьы саргьы ҳазхылҵыз, зшьа ҳалоу аҧсараа ракәӡами, игәарҧханы Гәдиса исеиҳәаз, абри аѡыза ажәабжь ссир зыӡбаз…

…Деигьызеиҧьым хаҵак амѡа даныланы днеиуан, иҳәеит. Уи дыцҳаражәҳәаѡын. Бзиа еибабоз рынасып зыӡбашаз ажәа рыбжьигон. Дара ҏ҉ала рыгәҭыха еибырҳәартә еиқәшәашьа, еицәажәашьа рымамызт. Еибагарц азыҳәан аҧхәызба дахьнеиша, нас иарбан мшу… Абри ажәазаҵәык, ҧсҭазаарак, хәышҭаарак алахьынҵа зыӡбуаз, иналеиҳәараны дыҟан ацҳаражәҳәаѡ. Иҟама, итапанча, жәытә хаҵак дшаабац деилаҳәоуп. Дышнеиуаз, имѡа дааҧгылеит мѡасѡык.

– Еи, уарбану, збырфын хҭырпа шкәакәаӡа, зкәымжәы акалҭқәа ҧхьаршәҭны уццакы-ццакуа уаҟа инеиуа? – Ҷиҭит амѡасѡы. – Уцашьа сгәаҧхом.

– Цәгьара сгәы иҭам. Ҧсҭазаарак аҵыхәала амѡа сықәуп, – иҳәеит ацҳаражәҳәаѡ.

– Изакә усу угәы иҭоу соумҳәакәа усышьҭуам, – днеиҷагылеит амѡасѡы.

– Аҳәара азин сымам. Ҭоуба сухьеит уаѡпсы ишиасымҳәо ала. Ари аус аҷы сыдам здам дамаҭәам, соушьҭ, сымѡа уаҧымгылан, – иҳәеит даагьаҵәыгьаҵәын ацҳаражәҳәаѡ. – Насыҧк алахьынҵа аӡбуеит сажәа.

Иаҳагьы даҽаапкит амҩасҩы. Иҟама ааҭиԥааит. «Издырит уара уцарц ахьуҭаху, уԥсы ҭаны усышьҭуам» ҳәа днаиҽагылеит. Абар, дишьуеит. Ауаҩ ишьра акәым, ауаҩы изыҳәан ҳарамрак згәы иҭазымкыцыз ацҳаражәҳәаҩ, иҟаиҵагәышьоз, итапанча ааҭиԥаан, имҩа иаԥгылаз дышьны дынкаижьит.

Ари аҩыза ацәгьара ҟаҵаны, сахьнеиуа исҳәо ажәа акыр иаԥсоума, сажәа бзиа ахылҵраны иҟоума иҳәан, ишьҭахьҟа даахынҳәит.

– Уаанҽас, – игеит, иҳәеит, хыхьынтәи абжьы. – Ухынҳәны, инагӡа узқәыз амҩа.

– Сшамкәа сызшаз, ашьа касҭәеит, нагӡашьа сымам сымҩа, – иҳәеит ацҳаражәҳәаҩ. – Дысшьит уара иушаз.

– Уара зыбзиара уацхраауаз дырԥырхагахарц,еицәирӡырц амҩа дықәын уи, згәахәтәы хәымга иахьумыгӡаз. Уца, гәнаҳа умам, уара иушьыз дуаҩымызт, – игеит, рҳәоит, ажәҩанахьтә абжьы.

Убри, ажәҩанахьтә игеит ҳәа ззырҳәо абжьы акәӡами, Адица, дара, аԥсараа рыбжьы?

Баара сазыԥшру сазымԥшру ҳәа шаҟа еидысхәыцлаз зыбҭахузеи. Лхаҵа Маӆьганажә длыцны ашҭа дааҭалар, игәы далсызшәа, ди рыцҳа, ди ҳәа дҵәуошәа ҟаҵо, нас сара снеины сидашшылошәа… Избан сызцара! Сибааит ара сшыҟоу, ианидашшыло, саргьы снеины сидгылап. Иҳадашшылалаait ҩыӆьа амаҳәцәа. Лара, иԥсыз ан, амаҳә ҳәа раԥхьаӡа дарбаныз дызхәаԥшхьаз, Маӆьганажә иакәу сара сакәу…

– Ҭынхас илымаз уара уакәзаарын, Алиас, – аныбҳәазгьы, сара ахәыцраҟәа сзеилаланы сгылан. Срызхәыцуан ҩба: урҭ аҩымшк избази исаҳази, нас, бара банызба, ҳаибабара зыхҟьаз, уи исызцәырнагаз агәырҩеи агәыргьареи. Аԥша исҽанагаланы исымҳәеит ажәа «агәыргьара». (Базхәыцхьоу иара ажәа заҟа иажәа ҕәҕәоу – агәы аргьара). Быззааз, иҟалаз схашҭын… Маӆьгана дахьбыцмыз уи аҿены, схы сгәы уамак анамҳәеит. Аҩны дыҟамзаарын, Адица сышәҟәыбгьыц дшаԥхьаҵәҟьаз дааит. Аха аԥсыжра аҿынгьы Маӆьгана данысымба… Илабжыш даԥсамкәа иԥхьаӡеит. Дбывамгылеит. Дызусҭада Мсыгәда дзымҵәуаз? Аԥсы деилызхыз

иатқыс дызлеиҕьузеи, сара сыԥсы апара баны бара бнасымпытцыкәкәаа…

Баша ибасымҳәеит ахаҳә сзыршәрызушь сара ҳәа. Ибымбои, хатцеи ԥҳәыси ацәгьа шәыбжьаҳәара салагеит.

Ихәтаа дақәдыршәеит Самсон Ґригорич, лыԥстазаара ахтнылтцазаргьы, лажәа ҳәаны, лиаша ааԥшит Мсыгәда. Иаҳагьы сеигәырҕьатцәа, сгәы азтаны инасыгзалар… Аха иԥьабшьаша, урт амшқәа рзы рыхьз саҳаргьы стахымызт Шерлок Холмс, акомиссар Мегре… «Асишьчикцәа» рышәҟәқәа анаасхәоз зны, адәқьанаҷы атыԥҳацәа, абригьы унаԥхьар утахзами, иҷыцны иҳауит, ухәыцқәа ирызга ҳәа, алаф нацтаны, шәҟәы хәыцык сыртеит. Бара игәабтахьоу ахәыцқәа ирызку ашәҟәқәа рыԥхьара шаҟа иссиру? Дызустадашь ари ашәҟәы зԥыз? Дқәыԥшзаап. Ҳгәыларатәи ақытантәизаап. Изызкузеи ашәҟәы? Аԥынҷа, азыцәа, ауарба ҳәа апсаатәқәа дышрылацәажәо, уаҳа ииҳәо имоуа данықәхалак, дрылагоит аԥьымшьы, анаша, акырпыжә ҳәа аутратыхқәа. Ианаԥьалбеит, даанаԥшы-ааԥшыр, иблақәа цқьа иаахитыр, иҟоу имбари. Апсаатәгьы хтахуп, аутратыхгьы ҳамфар ауам, аха аус злоу ауаԥы иоуп, ауаԥы. Ауаԥы ихата атцыс даԥсамкәа, атцыс аҟара пату иқәымкәа дҟаларц уамак шагым иԥыр…

Ахьантара азышьтымхкәа ихжәазар атцла, акыр хьаас иамоума апсаатә, ицоит иныкәпраа.

– Сара ара сыҟанатцы, Дамшәгьы абра иҟалоит! Ҳанцо ҳаиццоит, – сҳәеит, апсыжра ашьтахь, схынҳәны, зыҟны скыдтәалоу апҳәыс луада сшааԥналаз. Исышьтапало исыцын Петрович иҟнытә иаазгаз Дамшәгьы.

– Убри бзианы иацутцеит, шәеиццоит, – лҳәеит ларгьы иааркьаҷны. Аха ауха лажәақәа лханарштит ҳаидызкыло ахақәитра анаиу… Агәеитцыхра ушьамхқәа рымацара ракәымзаап измадоу. Даҷаҳәы, лара дызтахзам бзиа дшылбо, сара араҟа ԥардак сшаԥызоу, зегьы схаштит саргьы. Ауха иаххәоз ажәа ҟәымшәышәқәа рыла, ианаашо азагс ахь ҳзымцарыз. Бара, Адица, бхатцеи бареи убас шәалатҳаԥьуоу атцх? Иабахтаху абзиабара ҳәа акы зԥаны… Дарбану убри ҟәаданы иҳақәызтцаз!..

Дамшәи сареи азауад ахь ҳанцоз ҳныкәашьа шыказ ббазҭгьы адырԥаҽены, Фриц исабрада аниҿыхха… «Бравыи солдаҭ Швеик» дыбхасыршҭрын. Азауад аҿы акәым, зыкны сыкоу аԥҳәыс аус ахьылуа ахәыҷбаҳчаҿгьы инаԥхьан, илыдырныҳәалахьан сара саанҙа. Еилыскааит раҳашьас икалаз. Ашьжьымҭан адиректор аҭел дасзаап апрокурор иахь. Самсон Григорич дааҭыгыланы, сара сҭаиртәарц дахьасыз… Ҳазцәымгу зегьы зашәа ираҳалаша усеиԥш ажәабжь…

Азауад агәашә санынҵалоз убас сҽеыкаҵаны аԥсшәа иасҳәеит акарул, иара ихаҵа иакәым, дызхылҵыз иабгьы слакарулс дамазшәа. Ишԥазури, Адица, исылагәышьоуп ахышьҭыхра, ибасымҳәеи, иҿакәоу аҵла аныҵдыргәо еиԥш, сгәы камҳарц, ҵыргәас инасҵалоит ахырҽхәара.

Иниасит ԥымшка. Аҙәгьы дсаҕьуам, дсацәҳауам, ҽыԥныхәа сиҭом, аха абзиа аҳәарагьы рзыгәаҕьуам. Ираҳаз иашамхар? Дҭаркит, ашьауҕа иқәырҵоит шырҳәо, ани, алемсаа ирзымшьыз, деибга-деизԥыда дхынҳәыр, иҭыԥ аҿгьы даанымгылакәа, директорс дкарҵар, ашәкәы изалазҵаз апарторги Алиаси нак иқәырцар… Ас имхәыцуаз макьаназ иныҵакны исарҳәон: «Иҳаздыруам, аибашьраҿы икаиҵаз, аибашьра калаанҙа дызҿыз. Аха араќа, азауад аҿы икаиҵахьоу мацара изхоит дҭаркырц, уиашоуп, Алиас».

Дамшә сшьапаҿы инасыртәеит. Сымҿтәы метр нықәҵаны, заќа ҕәы, заќа сантиметр икьакьоу, ажәпара заќароу… Санаахашәало, стетрад жәпа аацәырганы, бацәажәара сналагоит. Аха стетрад мацара акәу ҷьыбымшьан изыԥуа. Аҭзыгазеҭ ианысҵеит статиак. Петрович ихҳәааны изԥит. Ареволиуциа иалахәыз… Аибашьраҿы ашьа казҭәаз… Аԥьа аветеран… Шаќа исылшоз ирԥшҙаны инаҵазԥит Алиас Аҟәланба ҳәа.

Иаалырќьаны азауад аҿы икалеит амитинг.

– Важное сообшьчение! Чрезвычаино важное сообшьчение! – ҳәа алафгьы наҵаҵо, ҿытуа днаҳалсит акадрҟәа рыҟәша аиҳабы. Уи, Анцәа иумҳәан аха, аибашьра ќалеит, уршьуеит ҳәа иоуҳәаргьы, алаф алызхуа уаԥуп. Африкатәи ҳәынҵқаррак иадгылатәыз ҷьысшьеит, сҭаҷкәым раҵәаны заа исырмазеит, шәықәҵны шәца ҳәа ҷьоукы рзы смақарырц.

Ус агәашәахь саанаԥшит. Сусеилкааѡ сылаԥш анынаиқәшәа, иҟалаз еилыскааит.

Ацехқәа зегьы рҽынтә аусуцәа ҳаизыргеит азауад ашҭаҿы.

Ахьархь, ашьалашьынырҭа, ашьҭыхга кранқәа уҳәа, зегьы ааныркылеит.

– Аѡызцәа! – ҳзауад ашҭаҿы иҟаҵаны иҟоу асценаҿынтә ҿааиҭит ҳдиректор. Ипапка кны ҿымҭ дивагылан сусеилкааѡ. Ѡыцьа апрезидиум аҿы ианеидтәалоу, мамзаргьы асценаҿы ианеидгылоу, цқьа бнарыхәаԥшыр, Адица, иаармарианы дыбдыруеит руа дарбану реиҳа амчи абҕеи змоу. Мшқәак уажәаԥхьа, Аҟәаҟа иансыԥхьоз, иажәа аҵкыс игәышԥы ргыланы, игәышԥы аҵкыс ихы ҳаракны, ажәѡан заҵәыкоуп сара схыхь иҟоу ҳәа иҟаз ауаѡ, уажәы иҟар хҿены, ицәа дҭалон дҭыҵуан, сусеилкааѡ дахьивагылаша, иарбан гану издыруамызт. Ажәак аниҳәалак, исҳәаз иашоума ҳәа уи ишҟа дынхьаҳәуан. Ачабра наиҿишьит, дааҳалаԥшит. – Ҳара иҳазгәакьаҙоу, так сказат, ҳкоммунист партиеи, иҳазгәакьаҙоу аиҳабыреи ирыбзоураны, аусуцәеи анхацәеи ауҕә ҳахәда иқәхны, ҳажәѡахырқәа еибыҭаны, так сказат, акоммунизм амѡаду ианыршәланы впериод ҳанцо, нынешнее поколение, так сказат, акоммунизм агәашә инҭалараны ианыҟоу аамҭазы, ԥьоукы-ԥьоукы ҳара ҳаԥсадгьыл аҕа ирҭарц иаҿуп. Иностраннаиа агентура иашпионцәоуп. – Ииулак имгәацәа нхаирҟәалан, сусеилкааѡ ихы наидикылеит. Сусеилкааѡ ишьапқәа днарықәгылан уи илымҳа акы нҭеиҳәеит. – Ааи, ииашоуп, иностраннаиа разведка акәым, аха родина предателра азыруеит, изменникра иаҿуп, так сказат, ажәлар ираҕацәоуп! – Иҭаҷкәым раҵәаны иѡышьҭихит. – Ҳара дҳамбароуп ажәлар раҕа! – Ачабра ду наиҿишьит. Иҕәҕәаҙаны исымҳәеи ҳәа ихы рҵысуа, аусеилкааѡднаиҿаԥшит. «Хымԥада Самсон Ҕригорич аибашьра ҟалаанҙа Аԥсара даннеилак абас акәын дышцәажәоз», – сҳәеит сгәанала. – Адирекциеи, азанаатеидгылеи, акомҿарратә организациеи рыхьҙала, так сказат, иҵабуп ҳәа иасҳәоит активныи комсомолец Алиас Аҟәланба изменник дахьааирԥшыз. Сара ианакәзаалакгьы дысцәымгын Самсон Ҕригорич Ҟәланқәыл. Сааигәара даа-

сышьҭуамызт. Аха ҳаргьы акыр ҳагзар замечание учтиом, так сказат. Ҳажәԝа еибыҭаны впериод ҳцалап! Ура! – анааиҳәаҵәҟьа, аху-хуҳәа ашра иԝалагеит Дамшә. Еиҭах даҽа ʒыбларак саланажьуеит, Аԥсара сышьклаҳәуа ишсышьҭоу еиԥш, ари алагьы уаҳа иаасԥырҵуам схәан, қәгыларақәак рышьҭахь саргьы ажәақәак сҳәарц ишсаҵәажәахьазгьы, ашьшьыҳәа снарылҵит. Иауамызт, исзеиқәыкуамызт Дамшә. Ҳдиреқтор ԓьшьара дыргала инҵәо ҳәоук ааиҳәацыԥхьаʒа, Самсон Григорич Фриц ифԝы наҽасуазшәа, алымҳақәа ркьацәны: «Аақ! Аақ!» аргон.

– Уаала, Дамшә…

Уажәаааигәа ҳусураҽы дааит Петрович. Игәы азыбылуеит изауад.

– Изакәызеи, Алиас, уаақәымҵʒакәа утетрад иануҵо, уаҳа инымҵәаʒо? – иҳәеит алаф сылхуа. – Даҽа фрицкгьы уишьҭалама? Анцәа шәиныҳәароуп, ҳпарторг, уара шәеицхырааны!.. Ахәымга, егьараан абарҭ снапқәа рыла инапы скхьан. Ухы апату акәҵара, иҟалап, унапқәа рыла иалагозар. – Арымʒ ҳнеицықәтәеит. Ахьархь аус ауʒомызт. Ақыдқәа нҵәан, иԝнаргалон. – Дырмит Гәлиа ишәҟәык аҽы саԥхьахьеит. Иҵас бзиан ажәытәан аԥсуаа ишәымаз. Аԥсшәа иаҳәаразы ауаԝы инапы шәымкʒозаарын.

– Ишԥаҟаҳҵоз, ҳиеихырхәозма?

– Умбои аҵәы шалоуҵо?! Шәхырхәозҭгьы иаҳа ишәзеиҧьын, иаҳа шәрацәаԝызаарын иахьа, аха уи даҽакуп. Ишԥарҳәоз аԥсшәа? Иарҧьа напы ԝышьҭихуан. Инапсыргьыҵа дныҵаирԥшуан. Сгәы аартуп, абԥьар скым, бзиала уаабеит ҳәа аанагон. Сара исылшозар, ауаа ԥсыцқьақәа ааизганы, ишәыхьчала, ахәымгақәа идышәмырклан шәнапқәа ҳәа расҳәон, избанзар, иудыруазеи, ихәамгоу напык ануклак, ахәымгара ацәыкәбарк уара ушҟагьы ииасуазар.

– Иашоуп, Петрович, аха, рыцҳарас иҟалаз, ахәымгақәеи аԥсыцқьақәеи убасҟак еилысхьеит, реиԝдыраара зылшо дсыздыруам. Иумбои, зҵаара заҵәык аҭак сыԥшаауеит сҳәан, шаҟа тетрад сыԝхьоу. – Абарҭ ажәақәа анаасҳәоз, дааҳадгылеит апаркеттә цех аҽы аус зуа ерманык.

– Иантцала утетрад, иантцала! – иҳәеит стетрад акарандашь шаҭрастцоз аниба. – Ишәзанымтцац зегьы анышәтца аҧсуаа.

– Зыхшыɯ кьаҷу иажәа ауп, салам шәҟәык зɯып сҳәан… – наҟ сыстол амгәа инҭасцеит.

– Узлацәажәо зеиҧшроу еиҧш. Иҟоуп убасеиҧш иауу ажәа, аҳәара уалагар, Алиас, уҧстазаара зегьы азымхо, – иҳәеит Петрович. – Анкьа зны, уара, – аерманы инапы наиқәикит, – уара ууа ҷыда, аҭырқәа…

– Ус шәеиуацәахааит иаргьы уаргьы!..

– Аҧсуаа ргәы ҧиҭәаҳазаап аҭырқәа. Арахь аурыс ҳәынҭқаргьы дрыҕрымҳааит. Лыхны ашҭаҷы еизан, аҭырқәагьы даҳҭахым, аурыс ҳәынҭқаргьы наҟ даҳҧырихааит, ҳхатәы ҳәынҭқарра ҳҭахуп рҳәазаап…

– Уаҳа акгьы рҭахҳамыз?! Асабицәа, ақьыҧшцәа! Ари еиҧш адгьылаҷы, дара рхала, ираҭәазшьодаз… Ҳара, аерманцәа, ахаҳәра ҳшыланхозгьы иҳамаркуане…

– Уаанҷас, уажәы аерманцәа шәтәы уаламган. Ирҳәоит, убасҟан Лыхны ашҭаҷы уаɯы иимбац ашьакаҭәара ҟалеит ҳәа. Еиҳарак ирыцҳарахаз, ибҕаҧҭәагахаз, аҧсуаа дара-дара еиҷагылеит. Урыстәылоуп ҧсеиқәырхагас иҳамоу, ажәытәтәи ҳдинхаҭара, ақьырсианра уи икаимыжьыц, ҳидгылап рҳәеит ҷьоукы. Даҷеа ҷьоукы, ҳара ҳамсылманцәоуп, аҭырқәа дҳамазаait, аҳәы инапаҭаҟа ҳаҟамзар анамух рҳәеит. Шьаарҭәырала рықәгылара хәаҷены ианалга, ианиҳәа, дцәажәазаап нхаɯык. Аҭырҷьманцәа аҳәы данааҧсалак, даҷеаҳәы днаиддыргылон. Изхысҳәааua, уи, жәлары ргәаҟра зҳәоз, уажәа уррацәеит ҳәа иаҷеҧнызҳәода?! Еҳ, ашәҟәы иантцаны инхазҭгьы уи анхаɯы ииҳәаз…

– Ашәҟәы анҭара здыруа аерманцәа ҳауп. Ҳара ҳаҟара дызусҭада зҭоурых дуу, – днахыҷхәеит.

– Шәара шәаҭкыс ҭоурыхла еиҭаҳам аҧсуаа, аха рыцҳарас ирыхьыз, рышәҟәɯыра рцәыҳит, рҭоурых еиқәымхеит, – иҳәеит Петрович.

– Ҳара аурыс генерал иаҳзиҳбеит анбанқәа, – сҳәеит.

– Уи азежәтәи ашәышықәсазы, аха ууанҳа?

– Ууанҳа аҷьмақәа ҳрыцын. Баша ирҳәо ҷьушьома аҧсуа иҭоурых аҷьма иафеит ҳәа, – сҳәеит саахыхәмарны. Аҧсараа

ҳцәажәашьа аасгәалашәеит. Реиҳа бзиа иаабо ауаҩы аҵәы илаҵаны ҳихцәажәоит.

– Убас шәхы алаф алышәхуа мацара, шәызҵахым шәхыччо иалагеит, – иуамызт Петрович. – Шәара ашәҟәҩыра аерманцәа раԥхьагьы ишәыман, аха уи аҙыблара иалаҙит. Абԥьари акалами напык иампыҵамҙеит. – Аерманы ишҟа дынхьаҳәит. – Аҭырқәа шәнимырҵәеи?

– Хыԥхьаҙара амам шаҟаҩы ишьыз, – гәаґла даақәыпсычҳаит аерманы.

– Шәара шаҟаҩы шәыҟази шаҟаҩы ишьызи, аԥсуаа шаҟаҩы ыҟази, шаҟаҩы рыԥсадгьыл иқәырцази еидкыли, изакә цифроу иуоуа убап. Зынҙа иқәҙааз аублаа раамышьҭахь, первое место ааныҙкыло аԥсуаа роуп. Убриаҟара…

– Исыздыруам, Петрович. Аԥсуаа ҳҭоурых ҳәа ашкол аҿы акгьы ҳадмырҵеит. Иагьабасҭаху ажәытәан иҟалахьоу. Сара слымҳала исаҳаз убри ауп, сабду ԥсаҭа шкәакәа даацәажәар, ҳхәыцқәа ґьычны изҭиуаз ҭауади-аамсҭеи ҳаҟаҙамкәа иааҳалгон аурыс иакәымзар иҳәон.

– Уашьҭалеи шәҭоурых, уашьҭалеи, узыԥхьо адетеқтивқәа раҵкыс уанамҳәозар убап.

– Аԥсуаа зегьы ҳҭоурых сара иахьысыԥшаауа егьыҟам, Петрович, аха саргьы уск аԥашәқәа рыԥшаара саҿуп.

– Убригьы цқьа иузеилкааҙом ажәытәеи шәҭоурых узымдыруазар, – иҳәан, дѡагылеит Петрович. Дзааз сзымдыруа сыҟазма. Дамшә иахаз аҷапырхәа наисыркит.

– Уца Матенадаран, аԥсуаа шәҭоурых аерманцәа иҵәахны иҳамоуп, – иҳәеит аерманы.

Урҭ шцаҵәкьаз, стетрад аартны акарандашь нақәыскит. Схаҿы иаазгеит абасеиԥш сахьак. Салгахит бареи сареи ҳаицәыҙра зыхҟьаз зегьы аартны. Бара ибыгхаз, сара исыгхаз, нас адәныҟантә иҳасыз аԥшацәгьа уҳәа зегьы ҳариааихит. Ҳажәны, ҳхаҟа-хаҟәҙа, ҩнак ашьыжь еицеиқәаҳҵаз ахәышҭаара ҳаҿеҳәатәоуп. Иҳакәаґґа иҳавагылоуп ҳмаҵацәа. Ишәымбои, дадраа, изхаразаалак, ҳаицәыҙны ҳаҟан акыр шықәса, аха зегьакоуп, ҳхәышҭаара ҳмырцәеит, зегьы ҳариааины ҳәа ҳналагоит, инеимда-ааимдо,

ихшыѡырҵаганы… Зыԥсы ҭоугьы иԥсхьоугьы џьаҳаным рҭыԥхароуп бареи сареи ҳиаанӡагьы ҳхәышҭаара аӡы ақәҭәара иалагаз!.. Сыԥан абас, Адица. Шаԥа игәышьҭыхгоу бдыруоу ухы анужьо! Узгәык иадыруеит амц шуҳәо, аха, зегьакоуп, егьи азыбжак амҵәыжәѡа аанахәоит.

Ҳзауад аҷы нхарҵа ѡын дук аргылара иалагоит. Арзаҳал зѡит.

– Иуаҳҭоит, уаԥсоуп, – иҳәеит адиреқтор, ажәа «уаԥсоуп» ҵакы маанак наҵаҵаны. Иара ҵакыс иеиҵазаалак сара исаҳаз сгәы иахәеит. Усҵәԥьа дуаѡы баапсым. Ҳәарада, издыруамызт аибашьраан афашистцәа дышрыдгылаз Самсон Григорич. Егьи, иара ихаҭагьы «снабжениа» ахьизиуаз, уи нас уажәы ус… Иабасҭаху, сусс иалоузеи… Сара уажәы сзызхәыцша Дамшәи зыԥны сыԥоу аԥҳәыси ахьеинсыршәашоуп. Урҭ хыбрак аҵаԥа изеицыѡнало иԥалар, ауада шаасоулак, арахь, дахьҭаѡу лхаҵа длыманы дхынҳәааит баҳәшьа, бареи сареи ҳцап ҳәа… Дызгап дсыццозар, мап анакәха, сара сцеит сҳәап.

Сыԥшаарақәа сырԥәамҵыр… Аԥҳәысласы ахаҳә лгәыдҵара, сара сакәым, сызхылҵызгьы ирылымшозаап. Сызхылҵыз сҳәахит. Бара, Адица, баԥхьаԥа Анцәа дыбԥигалааит, аха сара макьаназ сиқәымшәагәышьац ахаҳә иршәыр, иааҳәны схы иаахоит ҳәа имшәо. Иазсырхар сыбзиабара иасҵаз аҳалал?

Бысхасыршҭит, Анцәа иџьшьоуп, «счымазара салҵит» ҳәа сшыԥаз, сыбла иаахгылеит… Изысымҳәарызеи, сыбла баахгылеит. Амра иацны ишаауеиԥш ашара, ибыцны иаацәырҵит былабара аҵкыс еиҳамзар еиҵамыз гәалашәарак. Иџьабшьашт иарбану басҳәар. Сназхьит…

…Аҳабла ахәыҷқәа ҳахьеиқәшәоз ахәадақәа, ампыл ҳахьасуаз адәқәа, реиҳа изычҳауа ҳәа ҳазҵагылалоз аӡыхь хьшәашәа, ашколахьтә ҳанаауа, ҳаҿӡаны маӡала иҷаҳхлоз ашәырқәа, ҳаныѡеидас, зымҵан ҳтәалоз ҳахьаца-ҵла… Зегьы наҵарӡны, снамҿеханакит ашәа анаҳҳәалоз, ҳаныкәашалоз агәаларшәара. Илахҷыххон ажәѡан, иҭабуп ҳәа ҳаҳәо, ихырхәон ашьхақәа, аҳабла аҷар ҳаизаны

шәаҳәарала, кәашарала ргәы анҳарҷыхалак. Ашәаҳәара, акәашара уазхьызар, уахьыԥоу ушәаҳәала, укәашала, аҙәыр дуԥырхагоума бҳәашт. Иҳамоуп араҟа аклуб, аха Адица, ашьхаԥа рымҵан ишьҭоу ҳара Ҳқыҵаҷы ушыкәашои, ушышәаҳәои, иауам, узышәаҳәом, ус узыкәашом даҽеаԥьара. Иҟазаап убасеиԥш ашәыр ххԥәа, иааҵхны агәылара еиҭоуҳаргьы, акымзарак ҷалаҙом, уи гылазароуп иахьиз. Сгәанала, Аҧсара зцәыӡыз, раԥхьаҙа ицәыӡуеит ашәаҳәареи акәашареи. Адунеи аҷы иреицәоу ацәгьоурақәа иреиуоуп иузгәакьоу ашәеи уареи шәеицәыӡра…

Адица, знықыр ибызцәырҵхьоу, ихәыжжаҙа еибаку аԥырҕы снапаҷы иааныскыландаз ҳәа агәаҳәара. Иуҷаԥха-ҷаҧҧоит, ахьҟәыршәа иаѡызаха икәалыкәаԥьоит, харантәи уарԥхоит, иаанукылар уабылуеит. Убасшәақәа ҳаизыҟалеит Аҧсареи сареи. Даҳгап Мери. Дызбалар, слацәажәалар сҭахуп, аха дшаазбалак, ишысҭахҙам, сгәаҵаҷы исырцәарц сызҷу амца неибакуеит. Исызгәамҭаҙакәоуп ишеибалыркуа. Мироницәа изыҳәан агәырҕьара аныҟаиҵоз, слакѡакзаргьы (иаб гәѡарас дахьыскыз, ицәа длашәны дахьиз харак сыдушәа, сара избо алашара схы ахыбааua), сцеит инықәыршәны. Иаасымѡатәны сныдгылеит Мерираа рҷы. Ҷысҭит агәашәаҷы. Амаҵурҭа даадәылтцит лкалҭ сабик дахьынҳаланы. Иҟоуп аарыхра азыҳәан Анцәа иишаз адгьыл. Мери Анцәа дишеит ахшароуразы.

– Мери ԥшҙа, Мери ахцәы қамыз, бара банызбо, бара «подруга днеи моих счастливых», сара сшыҟало басҳәап? Бсымбар ахьҭа сагоит, бызбар сбылуеит. Бызцазеи бара хаҵа? – сыбз ашьшьыҳәа атра иҵаскызҭгьы, исаҳаз саҳауазма.

– Аҧсаратәыми рыцҳа, иумбои. Пушкин ихшыѡҵак нархәы-аарҳәноуп ишуҳәаз! Мои друг бесценыи, ахацәа зегьы нҵәаргьы, сара уара суццомызт, – лҳәеит, ибаҳац лыччабжь ала, акыркыр дыччо. Сара исмаҳац убри лыбжьы аҟара ашәа зҵыѡуа абжьы.

– Избан аԥшҙа-ссир, убриаҟара сбааԥсума? Сыԥшрассахьа!..

– Уԥшра-усахьа зыстахузеи, иаацәгьарахар сызуқәымгәыҕуазар.

– Арбаҕь хынтә ҷнаҭаанʒа мап бцәыскуеит?

– Хынтә акәым, знык ҷнаҭаанʒагьы, – илҳәоз шаҕьызгьы, ашәа шатɯыц аҵыɯра иаҷын лыбжьы. – Сара аказы суҳәоит, уара даҷеакы уашьҭоуп. Ахеивҟьа ишаҳзиҳәаҵәҟьо уҟоуп. Апҵа ипатреҭ аакыдхны Маҵкәа лпатреҭ кыдышәҵа иҳәеит. Убри иаҳа даԥсоуп. Апҵа аԥьмақәа ҭахар ауал ҳақәшәоит ҳәа асыԥса дыԥәлеит, уи ихьʒ шәамҵаныҳәоит, Маҵкәа лыԥсы ҭасгьы шәыҟаʒам, шәара, ахшыɯ-ааҳәқәа иҳәеит.

– Аиаша иҳәеит Ахеивҟьа.

– Алиас, уара ауаɯы иаҳа иахьихьшоуп уахьақәпало. Анцәа дыҟамызҭгьы, ҳара ʒбатәыс дҳауан иҳәеит философк. Апҵа дрыʒбеит аԥсараа. Ахеивҟьеи уареи шәидызцалазеи. Уара узызхәыцша, иуɯыша… Улымҳа уаахи. Ирлас уара, абзамыҟә. Ирласны ашәҟәы лызɯы Адица. Ахеивҟьа ичараҷы Мирон узнеигаз ашәа шуҳәо, ушыкәашо лурбарц азыҳәаноума?! Днаскьаԥхьаны, уҷы ааихых, уаɯҵас акы лоуҳәарауаз.

– Убри акәын исыгыз. Аруҭан ишизыруз еиԥш сышьны сылкажьны, лара, лан леиԥш ақыҵа далцаны… Аха уеизгьы, Мери, бара ианыбҳәах, даҷеа еилкаатәқәак сзынхеит, ишааилыскаалак, изɯыз набыҵаны, саргьы насыԥк снашьҭалап.

– Даҷеа насыԥдарак ныҟауҵап, – зегьа коуп ашәа аҵыɯуан лыбжьы.

– Ишыҟоу бымбои, «подруга днеи моих счастливых», анасыԥ зшаз убасҟак имаԛны ишеит, зегьы ирызхом. Бца, бхәыҷы иҵәуабжь аɯуеит, – уаҳа бзиала ҳәагьы нарамҳәакәа, абарҭ ажәақәа шаасҳәаз, сымɯа инансыршәлеит.

Мирон иашҵа санынҵала инаркны, абаҳча сыҵыԥшны, сааҟәымҵʒакәа аԥь гәаɯа еиҕрыкка иахьгылаз сыԥшуан.

Хәыц еиқәаҵәа зламыз ауаса шкәакәа ишьит.

– Акрызлаҳфаша, ҳазлеибабаша ачанаба бзиа ҳауит, – Мирон ихаҭагьы алаф алихуан. Аʒәгьы далацәажәомызт асаби иблақәа ишырымбоз.

– Умра каӷӷара, ужәɯан гәыцкьа, ушьха ҳаракы ԥшʒақәа, умшын гәиаҵәара… Абарҭ зегьы ушеит ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, абри асаби, агаранҵа, сара суҳәоит, убарҭ зегьы рбара далыхәдаумтәын, – даҷын аныҳәаɯ. Саргьы сгәанала сицныҳәон. Ауаса агәи агәаҵәеи ахаҵаны арасатә ҵәы икын.

Арасатә цәы… Арасатра сыцыпҵшны, еиҭах абаҳчахь саанаҵшит. Аҩы зҭабаз аеҳәеипҵш, аҩнытцқа зегьы ҭиқәатцәааҙа иааҵшуан аџь гәаҩа. Слымҳа иҭаҩуан Гәдиса иажәақәа: «Ашьжьымҭан саннеи, абаҳчаҷы аҳаҵшьа ытцхны даҷеаџьара ижызаарын, анышә аимаҵсара даҷын». Аҩцараҷы Мирон аҩы анхитуаз даара срыхәаҵшит, аха иныҳәа ҳаҵшьоуп ззуҳәаша, ҳаҵшьа хәыцы ҳәа акгьы ытцам.

Сааҡәымтцҙакәа сахьыпшуаз гәеиҭан: «Аҙәыр длаҵшыхәны думоума, Алиас, убраҡа?» – иҳәеит.

– Уахәаҵш, ихыжәжәарахҙа, игәаҩаҙа, абнахьхьи игылоу аџьажә. Наҡ итцхны илкаужьыр, аҙахәа зқәутцаша ҭлак, ма шәырк еиҭауҳар ауеит.

Раҵхьа ианысҳәоз заа сазхәыцны, цәгьарак атцатцаны исымҳәеит. Сҷы инҭшәеит, ҧшахь хәыцык насыр ишҷшәо еипш зышьаҭа ҷҩаахьоу абгьы. Уимоу, итцҳәаны иахьысымбо иганы икаижьыр, сҩызеи сареи иҳабжьахаз џьара лашьцарак наҳабжьытцрашәа збеит. Аха ашьҭахь, атцәыцақәак анызжә…

– Саргьы иаақәыскқәахьан, Алиас, итцысхырц. Аха ирыцҳасшьон. Аҩнытцқа иҭаланы тәарҭас ирымоуп ҳлақәа. Аха уара ианухәа, иубалап иазызуа. Иаатцхны аҭып аҷы ухьҙала атцәа еиҭасҳауеит.

Ҳгәыргьеит, ҳаччеит, саргьы, гәыкала, сазыразны асабигьы иаргьы бзиарас иќоу зегьы нарзеиҕьашьаны ашҭа санҵытцуаз, аџьажә гәаҩа снапы накәкны еиҭах:

– Ажәа суҭеит, Мирон. Наҡ итцҳәаны икажь абни. Сара сыхьҙала акәым, аха уҷкәын ихьҙала, сара снапала иааганы шәыртцлак еиҭасҳауеит уаҡа, – сҳәан, сыгәтыхак наҙазшәа, иныцак ашәак аацәырызгеит. Сцарц сҭахын Мирон иблақәа сырхымпшылаҙакәа. Агәашәаҷынҙа сааскьеигеит. Ҳанеиҧыртцуаз, цқьа сазырхәыцны, ус ҷааиҭит: «Алиас, уаби сареи уск ҳгәы иҭоуп. Иаҳҳәо уахымпароуп».

– Пҳәыс дысзаажәгома?

– Алаф ҷазны иуҳәалап. Уқьаф ҭоуп, аха исҳәо ухоумыршҭын. Цас бзиак ҳаман ажәытәан. Ашьашәара.

– Сара аҙәгьы ишьа сыдым.

– Иудуп. Заманалатцәҟьа иудыруеит иуду. Аԥсараа иуанарыжьуам.

– Сара иранасмыжьуа сымаҙами убартҟ, аԥсараа ҳәа узҿу?!

– Уаҟәытц. Уазхәыцла. Ажәа бзиа иалымшо егьыҟам.

Сшааиуаз анышәынҭраҟәа саарывалеит. Снымҩахытцит. Шаҟа гәыбылрала иҟаитцазеи аграниτ ҭаԥҟаны, Аԥҭа ибарелиеф ҟазтцаз. Ирҳәоит, иҭынхацәа маатк дмыршәакәа, напеилаԥса ҟартцеит ҳәа анхацәа. Абар уи иваракҿытцәҟьа Аруҭан… Ииашоушь уи изыхәан Мсыгәда илҳәаҟәаз? Ҳәарада, бзиа илбоз, илхыршьааз ауаҩы хшла икәабара дашьҭан, слызжьоз ҷьылшьеит. Илхашҭит ауаҩы игәы иҭоугьы ибз иԥәкугьы акоуп ҳәа саныҟаз ашыԥәсҟәа сшырҭысхьаз. Уиτцашьыцыртә дыҟоуп Аԥҭа ибарелиеф ҟазтцаз аскульптор. Ибаҩхатәра акәым, иҟаларын, иԥсҭазаарагьы ихҭнитцар ифырхатца. Издыруада, убри акәзар анасыԥ зыхьҙу?!

Сыццакуан ақыҭа салтцырц. Даҿеаҙәы ихароу ихарам, дахьиашоу дахьиашам аилкаарақәа ратцкыс, ухаҭа, Алиас, иуду ахара… Иумаҳаҙеи Мирон иуеиҳәаз? Иҟатцатәузеи, Алхас бзиарас изутәузеи?.. Иарбану ажәас иаҳәатәу? Схы ласмырҟәуаны акәым.Исхароуп,сшьамхгьы асырсыпиҭахызар. Уи ԥхасшьом. Аха ишԥасҳәо? Дзыхурҟьазеи, дзыбԍоуҵоз иара, Маԥьгана ҳәа аҙәы дсазҵаар? Иҟоу аиашатцәҟьа сҳәар… Иарбану аиаша зысҳәара! Аиаша иҳәома, абырг бзиа, аҟәыԍа ҳәа ҳаҭыр зқәыртцо Гәдиса? Аныҳәа ҳаԥшьа еиҭаганы изжит аниҳәа Аԥҭа, уаҳа акгьы еибырымҳәаҙеи? Иҵхны аиҭагара акәым, ауаса шьны, иахымныҳәакәа аҳаԥшьа ахыртларатцәҟьа шҵасым заманалатцәҟьа идыруан. Аҵх иалагәаны еиҭаганы иужыртә узыниазеи ҳәа дышԥаимазҵааи. Исгәаласыршәо салагеит даҿеакгьы. Ацәгьара зуз имацара иакәым, ацәгьара иуит ҳәа гәҩарас думаны, данеиҭоумҳәа, ухаҭагьы уақәҙуан зҳәада? Гәдиса. Аруҭан иус анырыҙбуаз, шаҳатцәас ирыԥхьеит. Ишԥеиҳәеи Гәдиса? Шаанҙа аусҳәарҭаҷы снеит ишеибаҳҳәахьаз еиԥш. Иԥсы иахимырҙааҙеит ашьжьымҭан шаанҙа Аԥҭа иҷы дышнеиз, уаҟа иибаз. Ацәгьара еицырузар? Иара ихаҭа дыбԍеиҵазар Аԥҭа? Убри азыҳәан

акәзар шеишықәсеи рыбжьара знык деилагоит ауаҩы ҳәа даақәымҭҙакәа изиҳәо? Ҳаиқәаҵып аҭаҳмада. Диашоума Мери? Уара иухароума, лара лоума изхароу ишакәхалак, шәара уажәшьҭа шәымҩақәа хазы-хазы ицеит, иҟалаз ҟалеит. Ишубо, Адица дҭаацәароуп, уаргьы ухы уахәа, насыԥк ԥшаа ҳәа лҳәар… Убри акәҙами аиҩызара зыхьҙу? Лара раԥхьаҙа ауаҩы дзырҩашьаз аԥьныш-қачаа диеицәаха, иаҳа-иаҳа салалхалоит аԥсараа реиҳа иламысдароуп ҳәа ирыԥхьаҙо.

Ауаҩы игага ицымзар ԥсыхәа шимам еиԥш, Дамшә ада ԥсыхәа шсымам агәра анылга, аҩны иахьыҟоу данышәагәышьеит, лгәы калыршәит иаргьы саргьы зыҟны ҳкыдтәалоу аԥҳәыс. Лара илычҳауеит, аха иабаҟоу, абнатә рбаҕь аҩнатә рбаҕь дәылнацон ҳәа, иара иамуит, илнымшәеит. Афатә аналҭалак, инафҩы-аафыҩуеит, иаалыхәаԥшуеит, иацәшәаацәшәо афара иналагоит. Рыбҕьыцқәа зынҙаск иааԥжәеит, ҽенак, сара сыҟамкәа, «лҩыза гәакьа» данааи данаанамышьҭ. «Иахьырыпҟоз абжьы саҳауан», – иҳәеит Петрович. Ацәгьарагьы ахашҭуам, абзиарагьы. Иҟалап, сара сеиԥш иаргьы иацәыҙыз, изылхәдахаз ахьырацәахаз иахҟьаны, гәаґк азцәырҭызар. Ҳгәылара ԥина лаԥск рымоуп. Еихәмарлоит. Аԥсабаратә гәаҳәарақәа анҽыха, Дамшә агәаԥхазаап аԥина. Иҭыхәаршәшәо Дамшә амгәацәа иҭагьежьит, иҭахәмарит, аха бара сара сҟынҙа бзымҩаҙозар, сара сшьамхы сзарсгәышьом аҳәан, Дамшә агәаҳәара неиқәыцәеит. Агра бааԥсқәа иреицәоуп, ашьжьымҭан шаанҙа, усура ацара анҳақәымгьы, иара ҳарҿыхоит. Ашә иадхоит. Адәахьы иумгар, ақьаԥҭа иқәхазшәа, иҟууа ашра иалагоит. Ҳааиуан ус, аха ари ашьыжь, иара, ԥсаҭа шкәакәа, зынҙа ианаамҭаҙамыз, реиҳа аԥсы ҙаны иантәашаз…

Баҳәараҵәҟьа сылшом. Еидикыло закәызеи бҳәашт, быс-хыччашт, аха сара сааизар сҵәуахьеит ҩынтә. Знык, ибасҳәахьеит, уаҳа уахь сыҩнамло акласс сдәылтцны санцаз, егьи – Дамшә анҭахаз. Аха ари, аҩбатәи сҵәуара лаґырҙыда, иаҳагьы еицәан. Иҟалап, ала мацара акәымкәа, еилалақәаз рацәазар. Сара исыхьыз сзымхозшәа, ажәа кьынаак сазымхәацыз Петрович: «Иузеилкаауазар, ахы ухҭнаҵеит», – иҳәеит. «Уара насыԥ умазарц азыҳәан Адица хаҵа дцеит», –

ҳәа Мери исалҳәаз иаѡызахеит аригьы. Ушәшьырада ԥсыхәа сымам сҳәар, аҵлаҵәҟьа хѡаауазар акәхап. «Ахы ухҭнаҵеит…» Иҟалаз, ишыҟалаз басҳәап, нас бара ҳаилырга.

Уаҵәы иаашар Дамшә ҭахараны уахеиԥш, еиҭах рыгәқәа нибархазар акәхап аԥшәмаԥҳәыси иареи, аҵх цахьаны санааи, имгәырґьеит, имҵыхәаршәшәеит. Хәылпазык ҳаман. Убри аухоуп ианызба узеилаҳаша аҭыԥҳацәа шыҟоу ҳзауад аҿы, ашәа шырҳәоз, ишыкәашоз ббандаз. Сшаѡналаҵәҟьаз афатә наслеит Дамшә. «Иҭабуп» ҳәа самҳәаҙакәоуп ишафаз. Аԥшәмаԥҳәыс дышьҭалахьан. Сара суадахь сышьҭалазҭгьы…

– Уцә, аҵх цахьеит, – лҳәеит лара, сшынышьҭала ҽырҟәымшәышәраха иансыс. Сеаарҭынч, схы снапаҿы иаазгарц, даҽеакы азхәыцра салагеит. Сыбла иаахгылеит ақыҭаҿтәи ҳмаҵурҭа. Агәҭаҵәҟьа амца еиқәуп. Архнышьна иадҵәаҵәалоу алѡақ, акәиц анналашәалак, иаакәеицеиуеит еҵәаҵас. Иара убасҵәҟьа, икыдшәаз еҵәаҵас инҿыцәаауеит. Арымʒ иқәтәаны убри иахәаԥшуеит арԥыски ԥҳәызбаки. Акәицқәа рхала ианымѡеилак, амца инхәыҵарықшоит алаба.

– Раԥхьа иакуа аеҵәа уара иутәуп, – лҳәоит лара.

– Мап, бара ибысҵоит. Сара сиеҵәахә бара ибымаз, – иҳәоит иара.

– Ҳахәаԥшып зиеҵәахә иаҳа ннаҵуа.

– Бара бтәы иннаҵааит.

– Мап, уара уеҵәахә…

Ԥхыʒ бзиак иаѡызаха… Саанарԥшит Дамшә ахышҿышыбжь. Алышькьантыр уагааит, изакә ԥхыʒузеи сызлухыз. Ԥхыʒзу, гәалашәаразу?.. Абарҵахь ашә аасыртын, Дамшә снақәыцәҟьеит ашьшьыҳәа итәарц. Сганаҿы ииаз лышҟа саанаскьеит. Лара ацәа дахьынʒалҵуаз, сара аҵарақәа рашәаҳәара сазыʒырѡуан. Ҳԥенӌьыр аҧхьаҵәҟьа игылоуп ҭәаҵлак. Ҳханы, аԥшьбатәи аетаж аҟынʒагьы инаʒоит амахәқәа. Уаҟа иқәтәаны ашәаҳәара хдыртлеит аҵарақәа. Хымԥада, убарҵ аҵарақәа рашәаҳәароуп аҵла апытҟәырқәа зырҿыхо. Алакар унапы наԥыракны иаушьҭыр, ишԥацои аʒыхь? Аҵарақәа рашәаҳәара убри иеиԥшын. Инкыланы измаз аʒын амч анмачха… Иаашарккон…

– Ажәақәак насоуҳәар, – лҳәеит, ажәада ҳзеилибамкаа-уазшәа. – Ахәыҷы сцәа далашәар ишҧаҟаҳҵо?

– Иныкәыршәны ҳцоит азагс ахь.

– Бзиа избоит алаф ануҳәо. Умшәан, ахшара дсоур, сара схала дсааҙоит.

– Сара сабацои?

– Ԥхыҙла узацәажәоз лахь.

– Сара исҵаху бара боуп. – Зынҙаск дмиҙеит, адгьыл ишьапы ыкәимыргылаҙеит Самсон Григорич. Дыҟамызт Мсыгәда. Иҟамызт Аруҵан, аҧсараа, архнышьнаҷы икәеицеиуамызт аеҵәа хәыҷқәа, иҟамызт Аҧсара ахаҵагьы…

– Уаапкит! – снаҵаҟьеит.

– Уҧсы иасҵеит! – ашә иавҵхоз Дамшә ашыбжьи лара лыҵәаабжьи неилаҙѡеит, ашырҳәа дѡаҵҟьеит.

– Дамшә, Дамшә, – сыргеит. Ахьҙ зысҳәаз, уҷеынкыл, убжьы умырган ҳәа акәын, аха усыцхраа ҳәа ҷысҵыз ԥынашьеит.

– Иусырбап ашышьа зеиҧшроу! – лҳәан, ахәыҟаҵарҵа уада дныѡнаххит. Ашвабра аашьҭылпааит. Ашә аалыртит. – Удәылцқьа абыржәыҵәҟьа! – Дасырц ашвабра анаалырхха, самҵасны иааныскылеит. Аха индәылҟьон еиҧш дѡахьҙан, дасит. Иаразнак ашә алмыркызҵгьы, убас илзыҵҟьеит, дааихнахуан. Маҵәақәак насышәхасырҧан, аимаа чхьарпқәа сышьхарпаны, сындәылҟьеит.

– Уаанҷас, ухынҳәы! – аҷыҵра саҷын. Иҟуҵәуо, амардуан илбааны инеиуан. Петрович иуада ашә аҧхьа санниаҟьоз, Дамшә аҵәаабжь иаҳазар акәхарын, ашә шааиртуаз збеит. Ашҵа ааихнаҵәеит. Ихьаԥшкәаԥшуа, аҵыхәа ашьҭарҷеыла, азауад ахь акәымкәа, наҟ, ашьхаҟа ахы рханы ицон.

– Ухынҳәы! Ухынҳәы! – ҷысҵуан. Сыбжьы анақәсыргалак, имҵысҙо иаангылон, ахаҳә ыршәны иашьклассҵазшәа, иаахьаԥшуан, нас еиҵа аҷыѡанахон. Уаҳа иаанымгылаҙакәа, акаҵран мѡаду ианыршәла аҷыѡанахеит. Саангылозшәа абар, иаргьы ааҵгылон, сҷанынасхалак, еиҵа аҷыѡанахон. Сахьырпшны сагон. Амѡа архәараҷы инеиуаны, ишсылшоз сыбжьы ѡҭысцан:

– Дамшә, ухынҳәы! – ҳәа ҷысҵит. Иааҵрысын, иааҵгылеит. Иаахьаԥшит. Иҟанаҵара азымдыруа, иаалак-ѡакит. Убри

аамҭазы, «полутарка» машьынак архәара иаавҟьеит… Сыблақәа алашьцара анырхаҳала, ишсылшоз сыҳәҳәеит:

– Уца! Уца наҟ! Да-мшә! – Сыблақәа хызԥеит. Уи акәхеит. Сгәыҭҟьара иардагәоу слымҳақәа, изаҟаразаалак ҵәаабжьы ҳәа акгьы смаҳаит. Хаҳәк схы иаахараны сыԥшызшәа, сеиҳәҭҟәыҟәла стәан ԥытрак. Ашьшьыхәа, сеидара сатцақь сԥагылеит. Сшьамхқәа убасҟак икәадахеит, сызмыԥит.

Акаҭран мԥаҷы еиҵыхәхәаа ишьҭан Дамшә. Аҟәараҳәа сеиҵас сқыԥьқыԥьуан. Снапы наҵаҵаны ахәда ааныскылан, ахы ԥышьҭысхит. Аблақәа, ақьышә, ахахәда, снапы рыхьшьуа, исшьышьуан.

– Саҭаумҵан, сашьа, – дааҳадгылеит ашофер. – Лашәарыцазма?

– Уи зеишәарыцоз, изнымшәоз… – сыԥсы сгәы икылахеит.

– Игәасҭазҭгьы маҷк заа… – иҷеаларҟәны, иаргьы инапы нахьишьит. – Игәасҭеит, инапы анахькьыс, акгьы ҟанамҵеит Дамшә. – Амԥаҷы ԥсы зхоу акы сымшьыцызт смашьына иаҵашәаны…

Аблақәа аахнатит. Изшьыз инаихәаԥшит. Игәабҭахьоу амра аҭашәамҭаз амшын ианхықәгыло изеиԥшроу? Амч ацәыӡны, игьагьаӡа ԥытрак иаанхоит. Аиԥыртцра рцәыцәгьахоит адунеии иареи. Ԥаса, Адица, аӡәы инаихәаԥшны, сара сахь ианаахьаԥшлак, аблақәа ирхызбаалон уи ауаԥы изыҳәан «агәы иаанагаз». Агәаҭ, агәыбзыҭра, дуаԥԥсы бзиоу, дуаԥы цәгьоу. Изаҟаразаалак акгьы рхысымбалеит уажәы. Урҭ ирхын акызаҵәык – анышәара. Абасҵәҟьа иҟан Мсыгәда аҵыхәтәантәи лыԥшышьагьы. Издыруада, раԥхьаӡа ҳабла анхаҳтуеи, аҵыхәтәанӡа ианхаҳԥои еиԥшызар… Гәхьаагарагәынқьраҵас бжьык нахәылҵит, нас, аеҵәа анҷыцәаауеиԥш ихәычхо, ашьшьыхәа иаахнаԥеит.

– Аԥсаҭа бзиахаait! – иҳәеит дсышьҭаланы иаауаз Петрович данааҳадгыла. Сыблақәа дырхымпшыларц наҟ сынхьаԥшит. Ацәыкәбарқәа реиԥш акакаҷқәа ахьныссы, иԥежьӡа ашьхақәа иаарывҵит амра. Амшын афԥы алышәшәо, ицәаакӡа, агаҷантәи инасит аԥша.

– Исшьит, сара исшьит…

– Аԥсы ухҭнатҵеит. Усҭ, уеимаакәа ушьатҵа, амҩан уахьаауаз иушьхшәеит. Сара ажыга аазгоит, – аҩныҟа дцеит Петрович. Сыԥхашьаны сылабжышқәа зцәысҵәахуаз аҳәгьы дыҟамызт…

– Аԥсуаа ишәымоуп лакәк, иаасгәалашәеит, – ҷәааиҭит Петрович, амҩа нымҩахытҵ, ашьацраҷы Дамшә анышә иамаданы ҳанаауаз. – Ауаҩы нарцәыҟа данцо, цҳакы днықәлоит. Дзықәсыр, дцоит ҧьанаҭ, дықәҵәраар – ҧьаҳаным дҭаҳауеит. Ацгәы неины ацҳа иныкәнашьуеит, иҳәеит, ашша, ауаҩы дықәҵәраарц. Ала неины, убри ашша ықәнарбзаауеит.

Исҭахымызт аҳәгьы ибла аҭаԥшра. Аҩны ааигәара ҳааиуаны:

– Уабаҟаз иаха? – иҳәан, днасазҵаait Петрович. Анышә ҟаԥшьҙа иаҷататан иикыз ажыга баҳа. – Ахәылԥаз ашҭаҷы стәан. Ҩызак длымами, зыҟны уҟоу аԥшәмаԥҳәыс… Даҿа хаҵарԥыск дицны, ҩыцьа аҭыԥҳацәа рыманы, лара лышҟа иныхәнеит. Ауада иҩнамлац сҳәоны, Дамшә аҳәы дасит. Ҧьара кампаниак ахь ицозар акәхарын…

– Ус еизалоит, аамҭа рхыргарц.

– Лысасцәа аҩныҟа инеир амуит, арахь ирыздәылымцеит…

Иуадахь ҳнеит. Ҳахьтәалац ахәыҟаҵарҭа уадаҷы ҳнатәеит.

– Петрович… Максим Петрович, шәысмыруадаҩуазар, шәара шәҷы сыԥхьар ҟалару? Даҿаҧьара уадак сыԥшаанҙа…

Аҳәара ицәымґны, игәы данҭахәыц ашьҭахь, ус ҷәааиҭит:

– Уиашазар ҟалап. Уи, – хыхь, сахьыҩназ ауадахь инапы наирххеит. – Уара иудыруеит, сара исҳәарҭам..

– Схы сақәиҭҙам сара схаҭа…

– Шаҟаамҭа уҭаху ҳара ҳҷы уҟаз. Амала сабшала мҿышала аҩны узыҩнагылагәышьом. Смоҭацәа зегьы аауеит, хылагәыла ҳаиларҵоит…

– Уи иаҳагьы еиґьуп.

– Иуасҳәар угәы иалымсуазар… Алиас, ақыҵахь, уани уаби рахь ухынҳәыр…

– Ишԥаҟанаҵои зуҳәаз ацгәы? Ҧьанаҭҟа ҳазлацо ацҳа ашша ықәнашьуама ҳақәҵәраарц? Убри ацҳа, Аԥсараҟа сызгоз!..

Петрович иԥшәмаԥҳәыс, ԥаса, апенсиахь дцаанʒа азауад аҽ̆ы апаркеттә цех аҟны аус зуаз, слыхәеит, хыхь дынхаланы, аԥшәмаԥҳәыс илалҳәарц, сыматәаҟәа аалтиааит, уаҳа уахь снеиуам ҳәа.

– Дамшә ауасиатгьы убри акәын, – иҳәеит Петрович. – Егьи, ацҳа ҳәа узҽ̆у. Аԥсараҟа узго ацҳа уқәымʒәраарц, Дамшә ахы ахʒнатцеит. Макьана иуцәыцәгьоуп аилкаара, аха уаԥхьаҟа, ахшара ануоулак… Еиɣьу ҟаҳʒо ԓьшьаны, ҳахшара рзыҳәанʒәҟьагьы… Аԥсҭазаараҽ̆ы ацәгьеи абзиеи аилыргара… Уаб уизымгәааројп. Сара деилыскаауеит уи.

Хымшҟа анаатɂ, ибзысыѽхьаз атетрад абɣьыцқәа неихсырԥхьан, убас сыʒбеит. Акәаԥ насыргылап. Саҟәыʒып. Иазхоуп. Илʒахызар лара лхаҭа иацылʒааит. Иацылʒааит сҳәахт… Изʒахыда, ҳхаҭақәагьы иабаҳахәо. Илыблааит амца илақәыжьны. Амца иахәхааит абраҟа иааҳәо амҽеирақәа, ауаѽымрақәа. Иазхоуп схала схы ахьынʒажьоз. Идагәан, уажәрааиʒа идагәан сыгәлымҳа. Абри акәызʒгьы исанаҳәоз Дамшә аԥсымʒаз аԥшышьа? Уи аблақәа ирхын анышәара. Уанышәа уаргьы. Сықәʒны сцап схы ахьынахо, сцап аԥсараа иԥсхьоу рыʒбахә ахьысмаҳауа, зыԥсы ʒоугьы сыбла иахьамбаша. Шаҟаԥьара аргыларақәа, азауадқәа, афабрикақәа… Мап, ашьхаҟа, зны Гәдиса сахьигоз… Кәыдры иалалоит Аʒɣара ҳәа ʒиаск. Аихатәы цҳа хуп. Ацҳа быԛәсʒом. Иаваршәны ашьхаҟа бҽ̆ынабхоит. Аʒиас иаҳа-иаҳа иɣɣарахоит. Уамак ҳамнаскьакәа, амѽаԥгаѽ ибжьы нарыԛәиргеит аԥсаса. Иаархынҳәны, анаара инаҽ̆еиʒеит. Иалагеит ашьхақәа. Шаҟаамʒа ҳаҽ̆аз уи, раԥхьатәи ашьха, шаҟа ҳаргәаҟыз, бара базхәыц, ашьыбжьон иаҽ̆алаз, амра нʒашәан, ианаалашьцозынʒа ҳазхамлазар. Ҳахьыѽхалаз, ииашароуп, дәуп.

– Уаҳа шәымцан, ишәымбои, адамыɣ зну абни аʒла инаркны иалагоит Ахәырʒлаɣь лқьаԥʒа, – иҳәеит амѽаԥгаѽ.

– Амцхәгьы ҳазааигәацәахеит, рышьʒахьҟа иԥхьашәц аԥсаса.

Абга иақәтәоу, амшә иааʒаз, ауарбажә иаанагаз ҳәа, шаҟа лакә саҳахьоузеи, аха убри, Ахәырʒлаɣь илыххәааау алакә азыҳәан аҟара ииашаʒәҟьазар ҟалап ҳәа, аказы сгәы мбжьажьац.

Аҳәаа ҳхымҵкәа, лынхарҭа ааигәара ҳанҧхьа, ҳавсны ҳанцоз:

— Абан иахьыҟоу лыѡны аҭып, – инапы нирххеит Гәдиса – Иумбаҙои лхәышҭаара ахьыҟаз. Икылеиқәаҵәааҙа иахьагьы ҳаскьын ииҙом. Убас иҟан уи лымца. Адгьыл агәаҵәаҟынҙа икылнаблаait. Уажәшьҭа иусырбап лутра ахьыҟаз. Абан еиҭалҳаз акама. – Егьиашаҵәҟьаны, ѡныргәык аҟара аҵанакуа ижәпаҙа игылан акама. – Иубома ани аҵла? Абиа. Ахәырҭлаҕь лшәырҳәа иашьҭоуп, лыҧшрагьы амоуп. Иахыҵуа Анцәа идырп, иахьагьы иҷалоит. Лашҭа арахә ҭалар, абиаҷы икнаҳаны, рцәа рхылхуан. Ауаѡы дҭалар – ашьапы дадҷалҳәалон. Амла аҧсра далагон. Абиа анифалак, лара леиҧш дхәырҭлаҕьхон. Дааухәаҧшыр, уаҳа аҭахҙамызт, улгон уҭҟәаны, ауаа рышҟа ухнымҳәуа уҟалҵон. Ирҳәоит, дхәырҭлаҕьны дмиҙеит, ауаатәыѡса лгәы ндырхан, дрылҵит, насоуп данхәарҭлаҕьхаз ҳәа. Иахьагьы лымчхареи лыҧси ыкәуп лашҭа, иумбаҙои ахьшьцәа харантә ишавсуа…

Қәахьк насыргылап, суаѡпсхар сҭахын, ишәымуит ҳәа, иааҷыхны исфап абиа. Изылшо шәыҟаз уахь. Иаҳҳәап, Адица, бара инабиркит ахаҳә. Ибзыршәрызу? Сара сеиҧш баргьы аршәра бзымгәыҕьуа… Ҳашҧазныҟәеи бареи сареи дгьыли жәѡани иҳартаз, иҳатәаршьаз аҵх? Иахьаҳҭыҧмыз ажәѡан ахь ҳхаланы акәымкәа, адәы иқәу ауааҧсыра реиҧш иаҳҳыганы, ауааҧсыра шаҧыло еиҧш, ҳаҧылазҭтьы убри ашьыжь шара… Избан, ҳуааҧсызар ҳзымхаҙоз… Хатҵеи ҧҳәыси зҳакәымхазеи, Адица, убри ауха. Аҧсабара иҳаднатҵаз мап ацәкны, иарбан ламысыз иаҳахьчоз…

Снашьҭалеит сахьыѡналаша уадак. Исыҧшааит. Азауад маҷк инаҵәыхароуп. Иҭынчроуп, амшын ахықәаҷыҵәҟьоуп. Иаҳа-иаҳа схы сгәаҷы аҷарҕәгәо мацара, сазкылсит уск ҙбаны, егьынасыгҙеит. Иааркьаҷны ашәҟәы изызѡит Мирон: «Иҵумхын, сѡыза, уқәатҵа аҵыхәан игылоу аџь хыжәжәарах. Аганаҷы уҷкәын ихьҙала сара еиҭасҳауеит аҵәаҵла. Ианаз-ҳалак, аҧашәыжәқәа шыҵоу, ашьапы иҵаҳҟаауеит аџь гәаѡа». Ашәҟәы сҵырҟа ҷьыба инҭасҵеит. Аусурамш анынҵәалак, адәқьанаҷы сныдгылап, усеиҧш иҟоу ашәҟәқәа уаҳа исызнышәымкылалан ҳәа нараҳәаны аҭыҧхацәа, аса-

лам шәҟәыбгьыц аԥошьҭа инҵасыршәып. Уи уиала салгап, ихсыркәшап. Ишԥарзызуеи ари, асҟак Адица илзызԥыз? Уаҳа рыцҵара аҵахым. Мери дшаазбалак илыстәп. Ибҳәаз схамыштит Мерика-Америка, исзынамыгзеит, аха… Уаҳа истахым. Саҟәытцит. Сара насып сымазарц азыҳәан хатца ицаз, бԥыза илыҵ, даԥхьааит сзыхьзаз. Араҟа ианҟәоу бара ибалхәашеи ибалымхәашеи лара илызбааит. Ԥардак абжаранза снахеит, агәагьра змоу днахааит итцегьы. Уи абжаранзагьы иаатырц азыҳәан иахҵынҵоу еиҳауп иаҵныцыз аҵкыс. Итцегь аапшырц итцегь ахҵынҵара сара исылшом, зынзаск схы сзырхәуам.

– Абзиараз! А. А.»

Сгәы иаатцаххит бҵаацәараҧы насып бзиа бымаз ҳәа ацыстцарц, аха санеиԥхьхәыцаа… Асҟак аиаша анҵаны, аҵыхәтәан…

Абринахыс иануспо бара ишыбдыруагьы, ианыз, иаххамышҭырц.

«Абзиараз А. А.» (Алиас Аҟәланба ҳәа аанаго) ианаҵазԥы, «Ацәгьара зуа ихьымзар ауам» ҳәа Самсон Григорич иус азбара иазкны уажәаааигәа агазеҭ ианыз астатиа наргәылаҵаны, қьаадк нарыкәсыршеит стетрадқәа, шашәала иаа-ҧасхәеит. Аусураҧы сызхатәоу астол амгәа ацаԥха акуеит. Инҵаҵаны истцаахит. Ашьыбжьышьҭахь сцаны аԥошьҭа иастарц акәын Мирон изызԥыз ашәҟәы. Аҽены иаххуаз ақыдқәа убасҟак ишәпан, сԥагыланы аметр шеибгоу иақәсымҵакәа исызшәомызт аҧәы шаҟа иҟьаҟьаз. Ҧыц иԥырҟазаарын, убасеиԥш фԥык рхылҵуан, уԥынҵа иантаслак, убз уҧытца иадҷаблон. Амаҟа ҟьаҟьа адәахьы иандәылнагалак, ашәымҭак иԥежьуп аҧәы, нас хәычы-хәычла аԥшшәы ахаҳауеит, зымаза зыҵырдырааз иеиԥш. Ажәԥан еилыграан, зны иаақәарԥссон, нас амра аакылпхон. Март шыббац иҟан. Снаԥшызар, азауад агәашә даатцалан, шьал касыла лхы-лҧы ҭаҳәҳәаны, лпалта еиқәаҵәа асаара ишьҭасуа, дхарахаԥшуа дааиуеит ԥҳәыск. Избахьоу аныҟәашьа… Хыхь ихыбны, асаркьа итасаны, амԥа аҧықәаҧы игылоуп ҳаҵзыгазеҭ. Убри аԥхьа даатгылеит. Изыбцәызҙозеи, сгәы иахәоит, харантәгьы улаԥш иташәартә, иҟаԥшьза иԥу сыхьзи сыжәлеи аҵзыгазеҭ аҧы ианаԥхьо.

Акраамҭа дадгылан. Адицагьы даԥхьазшәа дыҟандаз уаҟа иану сыстатиа! Днадҭын, ашьшьыҳәа лҷаалхеит. Снеилазыҙааит. Иашоуп, сан лоуп. Дабаҟаз? Уажәааигәагьы дааны дыҟан рҳәеит. Бзиароумашь? Сгәы ахәра иаанылҭаз, схәыҷра иацыз агәыԥшқара… Дтәымуаҵызар, иубаргәузеи, илоуҳәашә зузымдырхуеи…

Усуҵык сҭыԥаҷы днасыртәеит. Сшьамхқәа иаҳа-иаҳа икәадахо, сан снапылеит. Зыхшара акраамҭа изымбац анацәа рнапы ыргьежьуа, рылабжыш хаҟәҟәало… Иҟалап, лара латқыс сара исызцәырҭызар агәыкра. Лыблақәа сшынархыԥшылаз, агәалашәарақәа… Гәалашәарас иазцәырҭраны иҟаз ашамҭаз апытҟәыр иагәылҭыз абҕьы…

– Џьара ҳнатәап, ҳаицәажәар сҭахуп, – лҳәеит дшаасыдгылаз.

– Еибаҳҳәозеи? Бара ибҳәашаз… – шәымҭақәак ахытцит апытҟәыр иагәылҭыз абҕьы, аха сыҷеныскылеит. Ҳцеит «Красныи уголок» ҳәа изышьҭоу ауадахь. Акреслақәа ҳнарықәтәеит. Сгәы сынҭахәыцит: «Изхысҳәааз заманалатцәҟьа еилылкаауеит. Исҳәап».

– Уҭынха гәакьа иузиуа ацәгьара уаҕагьы иузиуам.

– Уеизгьы-уеизгьы цәгьарак узиурц азыҳәан акәымзар ишихьыз? – лҳәеит сцәажәашьа лыҷенамаданы, лажәақәа зҳәаз зынҙаск даҷеаҙәы лакәызшәа. Ажәа «ишихьыз», иатцазшәа збеит ахьхәра. Аха исзымариамызт сгәала аиааира. – Уажәааигәа зны саан, аха…

– Еиҭа адиреқтор инапы саныбҵарц акәхарын?.. – Илмаҳазшәа ҟалҵеит.

– Аҟәаҟа ԥсрак ахь дцеит рҳәеит. Уаби сареи ҳганахьала иуҵәуаша ҭынха дҳамам Аҟәа. Дызусҭада, ҳара даҳзым-дырзо, иуҵәуоз?

– Дыбдыруеит, ҭынхас даныбшьозгьы ыҟан. Мсыгәда, Адица лан дыԥсын, анышә дарҭон.

– Аԥьабараҷы угылазар акәхарын?

– Ааи, сгылан. Исыдашшылон.

Мап, дыҵымҟьеит, еидара хьанҭагьы лыкәымлеит . Дынкахәыцуа дтәан.

– Анцәа иимшаз уара мчыла дузшом, – аҩныҟа дхынҳәны, саб иалҳәозшәоуп лҳәашьа шыҟаз. Зынʒаск сара дсыхәамԥшʒо, инацылҵеит. – Асабшаҿены аҩнынʒа унеирц сааишьҭит уаб.

– Уи иҳәар иаҳа снеиуама? Сара сзыҳәан шәҩыцьегьы аʒәы шәоуп, – шәҩыцьегьы сзыхшаз шәоуп ҳәа акәымкәа, даҿеа ҵакык аҭаноуп ишысҳәаз. Зегьакоуп аʒыҕь даҽамгылеит. Сгәанала уи усҟан лҽымҭрала илҳәеит, акыр шыкәса анҵлак, сара сзызкылсраны иҟаз: «Ухала уахьхәып».

– Ақыҭаҽы уаннеилак, уаби уареи шәнеицәажәааны, сара сымбаʒакәа, убналаны уаауеит. – Ҽԥныҳәаҵас акәмызт ишылҳәаз. – Асабшанʒагьы унеир цәгьамызт.

– Ишәыхьзеи?

– Иаахбыцны фара-жәрак ҟаҳҵароуп.

– Аҭаца дшәызнаргозар? – уажәшьта саатқәак нахыҵын, иаҳа ирацәахеит абҕьы иагәалашәашаз. Даасҿаԥшит. Лыблақәа ирхызбаалеит: «Аҭаца дуоурц азыҳәан аԥа думазароуп». Зегьакоуп, илымуит, даҿамыʒсеит аʒыҕь. Ихьасыршшар акәхеит.

– Бзиароума?

– Ууаʒырҩи, чеиҷьыкак ҟаҳҵароуп. – Иԥшʒагәышьам иахьысҳәо, аха ишԥаҟасҵари исгәаланаршәазар. Мсыгәда леиԥш, сангьы лыблақәа инархызбаалеит аҵыхәтәанʒа ажәҩан ианаҵаԥшуаз Дамшә иаԥшышьаз. Анышәара. Аха иарбану дызнышәаз? Сҩашьомызт акаҽы. Саԥхьа дтәамызт лнапқәа схы иалшьуа, сылгәыдыҳәҳәала сгәыдызкылоз ан. Дыҟамызт ашәақь аакынԥааны, лыблақәа неихамырҟәысʒакәа, аҧсаатә иеихсыз. Лҳәашьала, гәҩарас искит ачеиҷьыка ҳәа дызҽыз сара ишсызкыз... Мап, бнауаҩрак цәырыргап, ажәытәан еиԥш, исзымҵааʒакәа ԥҳәыс дысзааргап ҳәа сыгәгьы иҭамшәеит. Уи аганахьала урҭ гәнаҳа сызрызҳәом.

– Сара сыҟамзар амуʒои?

– Иауʒом. Уара уқәҵны уцеит, уԥсы угеит, аха уаби сареи ҳаԥсы шҵоу ақыҭа ҳазрылҵуам.

– Ишәыхьзеи?

– Иаҳзууз ҳахьит, уаҳа иҳахьуаз. – Маҷк днаҽаʒсеит аʒыҕь.

– Аԥьашьатә, иумаҳара иҟоузеи! Аҽы иаҳәаша акәадыр иаҳәоит ҳәа, сыкәымҵыр амуит, уажәы бааҳәны, уқәҵны уцеит ҳәа... – сыԥсы сгәы ианкылаха, сажәа сзынамыгʒеит. Аҵаагьы асхьан, ашоура бааԥсгьы ахнагахьан апытҟәыр иагәылҵыз абԥьы.

– Изакәызеишь акәадыр иаҳәараны иҟоу?! Ацәгьара умпытҵҟьазар, иуҳәар, макьана ҳаԥсы ҭоуп, арҽеира ҳашьҭамлоз. Ари уаароума, убналаны уҽуҵәахит. Усоума уажәтәи аҽар ишыҟарҵо? – Лажәақәа агәкаҳара ахьрыҵаз акәхарын изыхҟьаз, абыржәоуп иангәасҭа ԥшра-сахьалагьы шаҟа лҽылыԥсахыз. Лхахәы, ҵаны, Аԥсара сықәҵаанʒагьы ашлара аланаԥсахьан, аха асҵәҟьа! Лʒамѡақәа еиԥшын аҽшәара зҽазыҟазҵо аҵла абԥьы.

– «Уажәтәи аҽар»... Уажәтәи аҽар ракәым, урҵ ирхылҵуагьы арҽеира иамыхәартә аҟара... – исҳәеит сара схазы, сыбжьы ныҵак.

– Умаҭацәагьы урҵ рмаҭацәагьы ирыдхало иарбану уасҳәап, нан? Ашьакаҭәара иҟауҵаз. Ашьа ҳадуп, ашьаԥса ҳшәароуп. Еилукааy?!

– Сшьапы ахә сышәҭ иҳәама Алхас?

– Иумбои ушцәажәо! Алхас иҟынʒа уара уназгода?! Ауаа анинаҳҵа, ишԥааури, цас исзимуит ҳәа ааицҳаит.

– Шәара ишәазҳәада?

– Ҳара ҳакәым, ақыҵа зегьы ирдыруеит, – ушьапы нкыдҟьар, зылабжышқәа хаҟәҟәалоз, лычҳара днахыҵыр, лыблақәа неихамҟәысʒакәа ихысуаз, аѡыԥьегьы неилалеит уажәазы. – Ауаѡы дыбжамҽамны адәы дықәуҵеит, ҳара игәхьаа ҳкʒамшәа ҳтәоуп. Уаб иаҳаижьҭеи цәамѡахә имам. Мирон дауеит, днаиацәажәоит... Шәычқәын дхынҳәырц шәҭахызар, убри ала шәалага иҳәеит. Уара ухнымҳәʒаргьы, Алхаси ҳареи иҳабжьалаз ашьа ҳабжьаҳхыроуп. Уаб иуеиҳәап иуҳәаша, ишуҳәаша...

– Сара Алхас сиацәажәахьеит. Иаахтны иасҳәахьеит.

– Иазхом. Ауаа ишраҳауа иҳәатәуп. Ауаа ишраҳауа аминауаҭра шьҭаҵатәуп. Еилукааy? – аҵʒамц дынкыдыԥшылеит. Уаҟа икыдыз алозунгқәа дрыԥхьозшәа ҟалҵеит. – Лан ахьʒ

бааԥс анылхыѡ, уаргьы уналатԥаны, Адица мап лцәаҳкит ҳәа акәын ақытаҷы ишырдыруаз…

– Ҳазҭахыз ииашаны иҟашәҵеит рҳәон. Уажәы… Маԥьгана дҭаирхарц азыҳәан… Дзыхурҟьоз, уара, Маԥьгана? Адица лакәзаап дказыжьыз рҳәеит. Ус рҳәартә иҟауҵеит. Уажәшьҭа зегьы рҽеитәуп. Изуҭаху уѡызцәагьы ираҳәа. Инеиааит асабшаҽены. Шәычча, шәыхәмар. Рыччаԥшь еиқәатҵәахароуп уашәаҳәара еиԥызҟьаз!

– Баҟәытҵ ашәира, баргьы баланакыр ҟалоит.

– Ауаа ухыччалар еиҕьызма? Уԥҳәыс уаалхылаԥшла, лан лҟазшьақәа ҵылгар ҟалоит ҳәа….. Уара, нан, ишԥауземилымкаауеи, ҳара ҳзыҳәан уи закә гәырѡаз, – деиқәышьшьы даақалеит. Ҳарҭ, аԥсараа зегьы ҳаиԥш, аригьы дызшьаҳауаз, дызҳәынҷоз ҟалагәышьеит. Ишыцәгьароу дырны, ацәгьара узызуа, ушизныҟәаша удырп, аха ушԥаизныҟәо, ишиҭахҙам, узықәтәоу амахә зҿақәо? Еиҳараҙак уусқәа уадаѡхоит, усеиԥш узызуа, унапсыргәыҵа акәтаҕь ануҧьыларгьы, зҳаҟ узымшәо лакәзар.

Дарбануарҵқәа зегьы дыриааины, зыбзиабара аиқәырхара зылшахьоу?

Снапы аалшьышьит сан. Сымнахаҙеит.

– Иуԥстазаашьоузеи, нан, араҟа? Ахеивҟьа ичараҿы ашәа уҳәеит, укәашеит рҳәеит. – Зегьы здыруеит ҳәа аанаго, даасыхәаԥшит. – Уаҟа узцыкәашоз… Мирон, нан, ианаумшьартә, бырг бзиак иеиԥш ауп дышхәыцуа. Уаби иареи рымаҙақәа еилоуп. Ҽнак акраамҵа еицәажәон, нас иара данца, ибасҳәо баҳауама иҳәан, ҿааиҵит уаб. Абраҟа, ҳкампаниаҿы дааираны дыҟоуп аҙәы. Дзыԥхәу, дзыԥхәысу ҳәа акы анаабҿытҵҟьа, мамзаргьы блаҵыхәала банаалыхәаԥш, бнапала бхәышҵаара аҙы шақәыбҭәаз бдыруаз иҳәеит. Исҳәагәышьоит… Мирон гьы ҳамҵа бзиак изҳархиеит. Иҵабуп ҳәа иаҳәатәуп абри зегьы ахьеиҿикааз азыҳәан.

– Иара, Алхас ишәҭозеи?

– Аҽыкәаша. Уи аѡыза аҽы, Аԥсара акәым, араион аҿы иҟам. Акәадыр нақәҵаны иаҳҵоит.

Ашьыжь шара ианаԥылаз, гәалашәара ҳәа акгьы змамыз абҕьы, агәалашәарақәа иахнагаз амш иазыннажьит. Иаҵахын

акызаҵәык – агәахьы иныкәлаанӡа, ҭынч иахьынҳалазарц амахә гәакьа. Аха зымш ҭынчым, изыраҳаҵхом иҵхгьы.

Асабшанӡа шаҟа еидысхәыцлаз зыбҭахузеи. Сымаҭәакәа исымаз иреиғьыз насшәыстцеит. Ашлиапагьы насхастцеит. Иҟаларын, данҭаркшаз аламҭалаз ашлиапа зхаз Аруҭан иаамышьҭахь, уи аѡыза ашлиапа ҳқыҭаҷы изхазҵахьоу сара сакәзар.

Ибасҳәахьеит, аӡәы имшира анықоу, асасцәа анаҳзааиуа, ҳзауад ааигәара инхо бырзенк аѡы имаҳхлоит. Мирон изыҳәан изѡыз, исмышьҭыкәа сҧьыба иҭаз ашәҟәы ҧжәаны инкасыҧсан, убри анхаѡы иҷы снеит. Издыруан уи аиҭаҳатәқәа шиааӡоз. Аӡахәаҟәа хкы-хкыла, ашәырқәа иааууҭаху, амандарина…

– Аҵәа еихаҳа сҭахуп, иумоума? Сѡыза бзиак апа диоуит, ихьӡала еиҭасҳарцоуп.

– Аҧсуа ҵәа аҵкыс еиғьу абаҟоу!

– Аума аамҭа иазҳауеит, акыр шықәса иҷалаӡом. – Саб иҳәо саҳахьан.

– Ииашоуп, аха знык аҷалара ианалага, умаҭацәа, урҭ рмаҭацәа иҷыхны ирфалоит, иажәӡом…

– Ҳара ҳтәы ҳара иҳамаурҿхәоит…

– Ауаѡы ицәгьарақәа мацара ракәу ҷьушьома, ибзиарақәагьы анимбо ҟалоит.

– Уи бзианы иуҳәеит.

– Уажәыҵәҟьа, уаасзыҧшы, – Ауҭра дынҭалан, иаатцихит еиҭаҳатәык. Ашьапы анышә амышәшәаны икамҧсарц, апашәқәагьы ҧырхага рмоурц цахак акәыршаны, шашәала иҷеиҳәеит.

– Уи ҵас бзианы ишәымоуп аҧсуаа, аҵеи данилак, ихьӡала ашәырҵла аиҭаҳара. Усҭ, ѡышықәса ахыҵуеит, снапала еихасҳаит. Абни убома, инахьхьи, сымхырҭа аҵыхәан игылоу? Амҳаҷьыраа ирҵынхаз ҵәаҵлоуп. Убас иҷалоит, амахәқәа ирызнымкыло. Убри амахәҵоуп еихасҳаз, иухшогьы, умаҭацәагьы ҧшӡала ирфалааит, – дныҳәа-ныҧхьон. Иаргьы, ииашаҵәҟьаны, убас еиҭаҳатә бзиан, уеилаҳарын.

Автобус аҷы Мирон игәыла ҷкәынаки сареи ҳаиқәшәеит. Шаҟа сѡыза бзиоу, Мирон иакәым, ихшазгьы сышизхәыцуа

исырдырырц, салаҽхәарц, убри арԥыс иасҳәеит аҵәа еиҭаҳатә Мирон изыҳәан ишаазгаз.

– Иааг, Алиас, уаҵәы ашьжьымҭан Мирон исҭап, еиҭеиҳап, – Автобус дынҭытҵуаны:

– Сара иназгоит, сара исҭоит, – ҳәа наизҿысҭит.

– Шәара уаҵәы, асабшаха, акампаниа шәымоуп, ари аҵиаа шәгәалашәо шәҟалом. Ашьыжь инаисҭоит, инеиҭеиҳауеит, – аиҭаҳатә иманы дцеит Мирон игәыла ҷкәын. Сгәаҳәара сацныҟәан, автобус сынҭытҵны, иааимсхыр, аиҭаҳатә, иԥҵәаны инкасыршәыр, мамзаргьы аѡныҟа изгазҭгьы, адырѡаҽены азҵаара сиҭомызт убри, Мирон игәыла ҷкәын: «Аиаша саҳәа, Алиас, иудыруазма, цасҳәа изуума?» Ҷысымҭзеит.

Ахәаша ауха аѡны саннеи сызбаз, асабшаҽены ашҭа иааҭалоз, инеицҿакны ирҳәоз акакәын: «Асасҵәҟьа абар дахьыҟоу! Уа бзиала ууабеит!» Рбаԛьк аазгаз гәыла ԥҳәыскгьы, уцәгьамыцәгьара иара иагааит ҳәа лафк налҳәан, схы иакәыхшаны иноулышьтит.

– Быгәнаҳа рзымгароуп ԥсым-бзам адәы быԛәзырхаз,– лҳәеит сан, афархьԛәа лгәыдырҟәыҟәла иааиуаз Маҵкәа данылба. – Иааг, арахь иааг, – ҳамҭа бзиаҙак аалгазшәа иаалымылхит. Дшыббац, иналхалыршәуеит, лыжәѡахыр иныԛәлыршәуеит аҭаца касыш. Сан уи лмахәар ааныл-кылеит.

– Ибҭахызар, Маҵкәа, анаҟа, аҳәса акәытԛәа ахьыдрыцқьо бнеи. – Длыманы дцеит. Сара уи сшыналыхәаԥшыз, сыбла даахгылеит лашьа иеиԥшнысшьалаз арратә иустициа амаҵзуѡы. Зегьы ираҳауа убас ҿаасҭыр: «Бара башьцәа ршьа зуит сара. Дкыдҵаны ашьра иԛәырҵеит Фриц!» Аха уи иҙбахә цәырызгар, ачараҿы ауау зҳәаз сиѡызахон, убас ргәалаҟара шьҭиххьан Ахеивҟьа. Уи уажәшьҭа шәарҵ, аԥсараа зегьы шәеиԥш саргьы схы стәуп, шәарҵ шәеиԥшоуп сшыҟоу иҳәар, ицәаԥеыгоу ажәа реиҳәазшәа ргәы иалсуан, убасҟак ргәы иахәон, иеигәырґьон ихы иадиҵаз ароль. Аус злоу, Адица, аԥсабара дасу изалнахыз ароль иарбану еилкааны, дақәшәаны инаигҙалар акәзаап. Агәы умоуп убри ароль наҟ инышьҭаҵаны, даҽеа сабрадак науҿаҵаны, даҽеа рольк ахәмарра уалагозар!

– Уара, Алиас, ауаа бзиақәа абахҭа рҭакра уалагеит, рхәеит, ирымаукзеи? – сара даасыхәаԥшит. – Ишәмаҳаҙаци ари иҟаиҵаз? Азауад аҿы деловои мужик дҭеикит. Зны ала иирцҳаит, нас апровокациа изиуит, ихаԥыц иҵирхит, шәахәаԥши иаԥхьатәи ихаԥыцқәа ѡба ыҵагылазар шәбап! Ихаԥыцқәа лахҭынҵаны, абахҭа дылҭаикын, ихы-иҵыхәа аилкаара иналагазар, дҟырруа, имахцә данкны даацәыҵиҳәеит Алаҳәа Еиқәаҵәа…

– Убжьы, уара аҽада! – ихамыждараз ҿааиҭит Гәдиса.

– Сара усыҵашьыцла, Гәдиса, сараҙәк! Шаҟа сигәаԥханы сишазеи сызшаз! – инапы ѡышьҭихит Ахеивҟьа. Ихьыжәкәыжәҙа иҟаз ихамы амахәараҿы иаԥыҳәҳәааз цахак ам-хны инкаижьит. Убасҟаноуп саназхәыц, ауаѡы ииҳәои иҽеилаҳәашьеи еиԥшызар акәзаап. Инапы ажәѡанахь инышьҭихит. – Ухы аҭып иқәуп, уҟәыҷоуп ҳәа аҧсараа урыҧхьаҙоит, Гәдиса, усами? Сара иуасҳәо убриоуп, аҟәыҷа ҳәа урыҧхьаҙо, аиаша узымҳәозар аҵкыс, аҧсараа зегьы ахеивыс ҳәа иушьҭаны, аиаша уҳәалар иаҳа еиҷуп. Ишәмаҳаи, Алаҳәа Еиқәаҵәа дҟыруа Алиас даацәыҵиҳәеит анысҳәа, убжьы, уара аҽада иҳәеит. Аҽада! Сара сҽадоуп, уара уҽызаait, Гәдиса. Реиҳа игаҙоу иарбану, аҽы акәу, аҽада акәу? Шәахәаԥш на интерес, ламҵк ақәтәазар, паҿа цырак ашьа ажәуазар жәбап аҽада. Амҧан инанашьҭуам. Аҽеканажьуеит, ибылгьоит, афасара иасуеит, ихәаауеит, иауам, ламҵыз, паҿаз акгьы амҧан инанашьҭуам. Шәахәаԥш аҟәыҷа ҳәа ишәшьо аҽы аблақәа ирҭапапаны, апаҿақәа, алаҳәаҵа… Абас шәыҟоуп, сызкәыхшаша, аҧсараа. Абз зиҵаз, ахшыѡ шәымихит, ахшыѡ зиҵаз, аҿаԥа шәҿеиҵеит, еилыргашьа шәмоуа, хылагәыла шәнеилаҵаны иара, есс, Гагарин иеиԥш дналашәкәа дцеит. Саанижьит сара,сараҙәк. Шәҙырѡы,шәҟәыҷахар ҳәа шәымшәан. Анкьаҙа дыҟан, иҳәеит, ҟәыҷа дук.

– Уара уеиԥш, – игәы аҧсы наиршьеит аҙәы.

– Схаҭаҧсаҭа. Убасҟак дҟәыҷан, иҳәеит, ҳазшаз ихаҭа имаикуа. Ажәлар Анцәа дырхашҭит. Ари ауаѡы иххәыцуа иалагеит. Игәы иахәару, ҳколнхара ахантәаѡы, ҳҟыҭаҿы иара иатҵкыс даҽеаҙәы изыҳәан иаҳа дҟәышуп, иаҳа ҳих-

хәыцуеит ҳәа рҳәо иалагар? Дықәицоит. Саргьы егьараан сықәырцахьазаарын схы еивԥьоушәа сҿеыԥасымҵазҭгьы. Уи иазыжәуазеи. Уҿынкыл, ухшыѡ цәырумган, уахьсырхәуеит, иҳәеит, Анцәа, аха сара сҿы акгьы улшом, уара ажәлар ужьоит, сара аиаша расҳәоит, иаҳа исыцныԥәоит иҳәан, имуит аԥәыға. Еимаркит, еибаргәааит. «Ибзиоуп, аԥәыға аиааира уара иумаз. Уаҵәы ашьыбжьон ауаа адәы ианықәу, амра каххаа ишыԥхо, иаалырԥьаны аԥҵа ʒлачқәа нхылоит, ақәаԥсата леиуеит, цырак назықәҵәо, ихшыѡ, ааҳәуеит. Абри сажәа заҳаны еиҵазҳәо, иԥсы ҭанаҵы ажәак изымҳәо, ибз акааит!» – иҳәан, дцеит итәарҵахь ҳазшаз. Иахьимаикуаз дахьирхәырц, гызмалрак шиҵаигалоз аԥара игәы ѡеит аԥәыға, аха иԥаиҵара изымдырит. Ишиҳәаз еиԥш, адырѡаҿны ауаа амхырҵақәа ианырҵаз инақәыршәаны, амра каххаа ишыԥхоз, ажәѡан иааҵалеит аԥҵа ʒлачқәа. Дшаҵәышаҵәуеит аԥәыға. Уажәымзар-уажәы илеиуеит ақәаԥсата. Иҳәар, дҿаҳахоит, имҳәар, рыгәҵа дышгылоу даанхар, қәацк наисыр, ихшыѡ наҳәы-ааҳәуеит. Уаҳа иԥаиҵара анизымдыр, дыѡит, аҳаԥы дхәыҵаланы иҿиҵәахит. Ихааʒагоуп рҳәан, иаҳагьы еигәыргьо ақәаԥсата ицәын ауаа. Рызегьы рыхшыѡ наҳәы-ааҳәит, шәара, аԥсараа шәеиԥш. Аҳаԥы даахәыҵыҵит аԥәыға ажәѡан аныцкьаха. Уи ихшыѡ, шыԥац иҟоуп, иаҳагьы дҟәыгамхазар иагимырхеит, аха иалухуазеи, иааиҳәо зегьы нарҳәы-аарҳәны еилыркааua иалагеит иуаажәлар. Дара зегьы неидгылан иԥарҵазеи? – игәы инапы надикылеит. Дааҳалаԥшит. Зегьы ҧышәырччон, сҧышәырччон саргьы. – Исашәҳәеишь, саашәхаҵкуп, иԥашәҵазеи? Исыхьʒышә-ҵазеи? Ахеивԥьа!

– Сара саҵьал ааиааиʒа сыԥсуазар, сгәы ҧжәаны сызшьыз абри иоуп, – иҳәагәышьеит Гәдиса. Сара сахьгылаз, Адицеи сареи ҳҵәы, илзызѡызгьы, атетрадқәа исзырнымҵазгьы, шьыри, Ахеивԥьа идыруандаз, иаахтны иреиҳәон, иагьианарыжьуан сгәахәт.

– Егьа ҟәыгара ҳәаны, егьа ажәѡанахь шәхаларгьы, шәызегьы шәыԥсы зҵоу сычуаноуп, сцапишь сбыста ҵаблааиʒа, – иҳәеит амҳабыста аҿы ҟьаԥьаʒа изкыз ҳгәыла, ахаҵа еилаҷых.

– Уара усиааиит, – иҳәеит уи иахь Ахеивԥьа. Зегьы ччараха ирысит. Уажәадагьы, шаԥантә схы сханаршҭхьоузеи рыччабжь. Иԥалап, ҳзауад аҳаблеи аԥсарааи злеиԥшқәам иреиуазар рыччашьа ҳәа сгәы сынҭахәыцит. Амаԥ азы-ҳәангьы араԥа иргәарԥханы убас еицыччоит, дара рҳәашьа, аԥсгьы ддырччап. Арҭ санрылҵ, сара сыччашьа… Срызгәааны исҳәақәахьоу… Ацәыʒ зцәыʒыз шәы-гәнаҳак, изгаз – гәнаҳак…

Агәашә ианааҭала, рхаҭақәа узымдырʒозаргьы, раашьа, реилаҳәашьа мацаралагьы иудыруан ишааз ҳаззыԥшыз асасцәа.

Ашьҭахь, адырԝаҷены, ҳанеилгақәа, аҳамҭақәа ҳарбара даналага сан, лафк наламҵакәа, саб ус ҷәааиҵит:

– Изакә ҵасузеи, иараби, аԥсараа иҳамоу. Ауаԝы ишьапы ԥаҳҵәеит, дҳаруаԝыбжеит, ҳаҭанаумҵан, иҳанажь ҳәа иҷәаԥхьа аминауаҭра шьҭаҵаны, ашьаԥса ҳшәеит. Ҳара иаҳҭаз аҵкыс аҳамҭақәа ааигеит иаргьы.

– Ҳара иаҳҭаз иахьʒуп ашьаԥса, иара иааигаз даҷеа хьʒык амоуп. Ешьас сԥазҵаз, сара исымҭаны ҳәа…

– Ираʒынԥсараха, ари амаԥа чаԥа, ажәытәаи аԥсуа маԥа… Бԥа иоума изымҭазҵо, асеиԥш амаԥа? – иҳәеит саб.

Ашҭа изҭалаз аус, Адица, хаир злаз усмызт, аха убри наухаршҭны, раашьа уахәаԥшыр, аиаша басҳәап, иузымдырʒозаргьы, гәышьтыхрак узцәырҵрын. Раԥхьа игылан аҳәса быргцәа, аҳәсахәыҷқәа, иԥхашьа-ԥхаҵо, аԥсараа афыʒақәа ҳәа изышьҭоу аʒгабцәа ҵәрышкәақәа. Урҭ ирышьҭаланы иааиуан ахацәа. Абыргцәа ирхан ахҭарԥа шкәакәақәа, ркәымжәқәа ирҭаԥсаз акаламқәа, ашкәакәара аԝада ирхан, март мзаха, аҳәынҵәа уламԥалакәа ныԥәашьа шыԥамызгьы, агәашә иҭалааныʒа, ршьапқәа дрыцқьоу, рызегьы ршьаҵақәа цырцыруан.

Ҳәарада, уи зегьы иаанагоз акакәын – пату рыԥәырҵоит ауп сани саби, еиҳарак, дара ирҳәон еиԥш, рыцәгьеи рыбзиеи рҷы зхы иамеигʒо саб. Алхаси сареи ҳакәым, сзыхшази сареи иҳабжьалаз аицәыхьшәашәарагьы дырʒыҵит иаарымԝатәны. Сзыхшаз зегьрыла иаԥсаратәқәоуп. Ирыгугьы, ирыбзоугьы…

– Уа мшыбзиаҟәа, аԥшәмацәа! – раԥхьаҟа дааиасны, илабашьа кны ҽааиҭит быргк. – Шьапы мшла шәашҭа хҭалалааит! Иахьа аешьара зыбжьазҭарц згәы иҭоу, шәиешьара хаир ақәлааит! – шәиешьара абас иҭәҭәаҙа адгьыл иқәгылааит иҳәарц иҭахызшәа, аҽыԥхәа илыҵаиршьшьит илабашьа.

– Бзиала шәаабеит, шәылабара ҳаигәырҕьоит, – ҳәа дналаган, иахәҵаз ажәақәа ҳәаны, Гәдиса асасцәа раԥхьа игылаз абырг ихы иқәкны:

– Наҟ икажь, наҟ, улабашьа! Ианбыкәыз, уара, аԥсцәеирымга, алабашьа укуа, уаншьхауаҩыз. Лабажәк аанкыл, лабажәк! – ишьҭахь игылаз рахь ихы наирхан, – Абри иеиҕьыз дышәмоуҙеи?! – иҳәеит.

– Еиҕьыз мцеи еиҕьыз рахь, Гәдиса! – иаргьы дауаҵахахуаз.

– Абас ҳаихлафуа, абас ҳаблақәа ччо аринахысгьы ҳаибабалааит! – Гәдиса днеин, алаф злихуаз, реиҳабы даагәыдикылеит, нас сара сахь даахьаԥшит. – Дабаҟоу ҳгаҙа, унеи, Алхас унеиԥыланы дгәыдкыла. Аминауаҵра уажәшьҭан, ачеиҷьыка ҳанахатәалак, ишьҭоуҵалап.

– Иауазеи уажәшьҭан, уажәшьҭан ииҳәашагьы ыҟоуп, аха уажәгьы иҳәатәу иара идыруеит, – иблақәа рыцәгьаны даасыхәаԥшит саб. Абас акәхарын уи иԥшышьа шыҟаз Баҙ атапанча аниирқуаз аасгәахәт. Схы сгәалашәозар аахыс, Адица, аҙәгьы имаҳаҙо, схала заҵәык абнаршәыра сылагылоушәа, ишаасҵахыз сҽоужьны, сцәажәахьеит знызаҵәык. Уи, ҳус аилкаараан, Самсон Ґригоричи сареи «очнаиа ставка» анаҳзыҟарҵазоуп. Иҙырҩуаз ракәым, иара, «Фриц иавчаркақәа ирзымфаз» ихаҵагьы убасҟак дшанхеит, ииҳәаша, исымаикыша ажәак иҷамшәеит. Ҵаны, усҟан еиԥшҵәкьа сажәақәа еишьҭархххны исыздәықәымҵазаргьы, иуҳәарц иухәҵақәоу ҳәа саб исеиҳәақәаз, ирыгсырха акәым, иаҳагьы иацыстҽеит.

– Аҩсҭаацәа дрымфазҭгьы, акы илҵыргьы здыруадаз, – иҳәеит саб ибжьы ныҵак.

Саси ԥшәымеи, алаф неилаҵо, аԥсшәа еибыҳәара иалагеит. Сара сеиқәырхаҩ Гәдиса саанаскьеиԥхьан: «Уажәоуп

ианеилыскааз уара иухьыз. Ашьхаҟа уанызгаз аҳәы улхычмазаѡханы уҟамыз? Даалбааганы адгьыл днықәыргыл. Узшаз иҭыԥан лара днаргыланы, ларагәак лызхәыцра уалагар, иуанаижьҳом». Ииҳәозгьы саҳауан, аха: «Издыруада, Адица даалгарц дахьцаз дынхазар Мери» – ҳәа сгәы сынҭахәыцит.

Агәыҵха исымаз инациҵеит ҳгәылак:

– Ахан ргылан, аѡныҵҟа иѡнамлаз иеиԥш, ари аус зегьы аԥшьиган, ихаҭа дмааҳеит. Ихьзеи, мшәан, Аԥҭа иҷкәын?

Бара бҭашәахьоу убри аѡыза аҭагылазаашьа? Аиаша аапшыр уҭахуп, аусгьы азуухьеит, аха иааԥшырҳәагьы ушәоит.

Иҟалаз раԥхьа иҳалазҳәаз, иҳәашьоуп иԥьабшьаша. Иаҳдыруаз ԥьишьазар акәхап. Астол ҳахатәаанҳа, адәахьы ҳаицәажәо ҳахьынҳагылаз, акгьы имҳәаҳеит. Ачеиԥыка ҳнахатәеит, ҳнапы аҳаркырц ҳаԥшуп. Зны ажәа иҳәар акәын ҳара ҳҟынтә еиҳабык. Ишиҳәаҵәҟьаз зыбҭахузеи. Иажәа ахшыѡҵак абас иҟан. Еилибамкаарак иахҟьаны, машәыр ҟалеит. Аҟәыҷа дарбану? Агаҳа ихьыз ианазыжьыз иоуп. Ҳаҷкәын гаҳарак ихьит. Аха усҵәкьагьы угәы злаицәымцаша, игаҳара ихала иеилкааны, Алхас, дад, уҽаԥхьа аминауатра ахьышьҭеиҵаз, уигьы акыр ҳанаҳәоит. Зегьы зырманшәалаз, ҳзыркееиз, уара уоуп, Алхас. Ажәаны абас уаххәоит. Ахәшә ахьыҵырхуагьы ԥыка цырак кадыршәуеит. Ихьыз, уара ууаѡрала иахьианаужьыз, насгьы аринахыс аишьцәа реиԥш шәҟаларц ахьеибышәҳәаз азыҳәан, сыхьҳала имазааит ҳәа иуанаишьеит аҽы, акәадыр ақәҵаны. – Сара ишбасҳәо еиԥш акәымкәа, Адица, иҵегьы ирԥшҳаны, аххьа акәыршаны абырг иажәа ҳәаны дшаалгаз, саб днеин, даагәыдикылеит, нас хырҳагас иуоуааит, хьҳы алоугааит иҳәан, аҟамчы наииркит.

– Шәеигымхааит!

– Шәеибабара ԥкымзааит! – инеиларԥсеит. Абри ашьҭахь, ианаатынчраха, иажәа аҳәара анихәҭаз изымдыруа дыҟазма, асасцәа рахьтә еиҳабыс ирыцыз дѡагылеит. Саб иакәын изеиҳәоз.

– Уара ушҟәыҷаз уажәадагьы иаабахьан, ухьз згеит, Алҵыкә! Шықәсҁәак уажәаԥхьа ауаѡшьра иҟалаз хымԥада иҟаломызт, уажәа дазхәыцызҭгьы… Изаауазеи, ихьҳ уаҩоу иҳәеит…

– Иашоуп, Алҵыкә ианиҳәаз ақыҵа далҵызҵгьы, иахьагьы иԥсы ҭазаауан Аруҭан, – иҳәеит асасцәа рахьтә даҽаҙәы. – Ииашагьы ааԥшуан, – аҵыхәтәан иациҵаз ажәақәа усҟанҵәҟьа аҙәгьы ҳазымхәыцҙеит.

– Изхысҳәаауа, – иажәа инациҵеит реиҳабы, – уҟәыҷара иахьадагьы иаабақәахьеит, Алҵыкә. Аха иахьа иҟауҵаз ҷыдала ҳзеигәырҷьо убри ауп, ахара унаԥшит. Ишәыбжьухит Алхаси шәареи ишәыбжьалаз агәынҷыхь. Ашьажә бауам иԥсуам рҳәоит. Издыруада мышкызны иахькылсшаз. Уҷкәын ихьымҙаргьы, умаҭацәа ирыхьҙар ауан. Аа, ишәымбои уажәы иҟалаз…

– Иҟалазеи, хса?! – иаалцәымыҷхеит сан.

– Иҷкәын ишԥаизиуи, иҵарҟәаҟәаша Аԥҵа?! Иара дыԥсит, далгеит, аха иҷкәын Мирон, арк иреиҷьыз арԥыс, ѡыцьа ахьеидгылоу дызцәырымҵуа…

– Ииуазеи, уара, Мирон?! – убасҟак ицәымыҷхеит, иҟаиҵара анизымдыр, ихылпа ааихихит саб. Амца ѡасыхҟьеит.

– Ишпашәмаҳац?! Аха ишәазҳәодаз, ҳара ҳҳаблаҷынтә, ҳара ҳада иахьала уаѡ дмаацзар. Иѡызцәакәак ашьыжь иѡны инеит, абрахь еицаарц. Иҟалашоуп акәымзар, дадызцалаз, уаҳа иахьеиҵеиҳашаз дгьыл имамызшәа. Уск сымоуп, шәааи, иаакҳаҳҵап, ҳахьнеиуа Алиас иаҳҳәар, ҳамҵак изаѡызахоит, шәаасзыԥшы иҳәан, атрақтор усгьы иѡны ааигәара иргылоит, имхырҵа аҵыхәан ҵла хыжәжәарахк илаирхан, иаатҵиҳәеит. Иаб ибаѡқәа атрақтор иаатҵнахыр ибаргәыз…

– Ҳаи, нанхеит, изакә ажәа бааԥсузеи иуҳәо! – лҳәеит ҭакәажәык.

– Еиҷьын, ди, иаб ибаѡқәа аатҵнахыр иаҳа изеиҷьын, убри аѡыза маапшыкәа. Аҵла хыжәжәарах иаатҵнахит ҳапшьа хәыцык. Аҳапшьа аахдыртлазар, ҳатҳәыжәк аатыргеит. Аҳатҳәыжә иҵаз зышәгәахәуа?! Азнаҵәҟьа ақьаад ҧара. Ирыԥсаххьеит, уажәшьҭа ибгьыжәхахьеит. Маатк ахымхкәа, аибашьра ҟалаанҙа идырҳәыз ҳкасса…

– Аруҭан дызқәыҙыз…

– Сыцкәын иҿыхра саҿыхуп, усҟан сара схаҵа… Аруҭан инышәынҭраҿы инаганы ауаса шьны, сшьамхы ѡарс… – ибжьы каҳаны ҿааиҵит, данеиԥхьхәыцаа ашьҭахь, саб.

– Уара иухароузеи?

– Исхароу сара саԥара издыруада! – саб снаивагылар сҭаххеит убри аамҭазы.

– Уара умацара уакәҙам, – иҷыцәаауа ахәышҭаара аԥхарра шмаӄхо еиԥш, иажәа амч маӄхо ҷааиҭит Гәдиса. – Алеи аҳәеи уҵырхаait Аԥҵа, зегьы ҳаламыс шԥаҳурԥьашьи, аԥьныш дмаалыӄьны дԥаҳҵазаарын…

– Инышәынҭраҷы ажәеинраалакәа ҳрыԥхьо! – иԥсахы ԥыжәжәо ҷааиҭит арԥыск. – Ибаԥакәа ргыло, ипатреҵқәа кыдҵо!..

– Иаҳзымычҳауа ибаѡқәа ҳнышә иахьамадоу ауп. Егьирахь, ихьҙ-иԥша, иҳакәшәира усеиԥш ахьҙ-аԥша иҵынхааит. Унеишь инышәынҭраҷы, ибаԥа акәым, дахьжу узымдыруа, иршьаԥьеит, излахкааз аанда ԥәыбаса иқәырҵеит Аруҭан иаҳәшьцәа. Ашәы ршәырҵеит, дырҵәуеит. Шәашьеи сареи аус ҳамамызт ҳәа лыԥсымҭаз ашәԥәы лѡызаарын Мсыгәда, уигьы цәырыргеит. Исхарамкәа сҭакын аниҳәалак игәра шышәымгоз акәын араԥагьы ҳәа… Ирҳәартә иԥалеит.

– Дызхаҳшьааз аԥҳәыс ҳнапала днаганы диаҳҭар акәзаарын, – иҳәеит саб. Абас иԥар хҿены дсымбацызт.

– Сара ишәасымҳәоз шәыхшыѡ аарҳәны иҵоуп ҳәа, – иқьышәқәа аччаԥшь рықәыхх, ҷааиҭит Ахеивԥьа. – Анцәа сныҳәа, ухьышьаргәыҵа сакәыхшааит абарҭ среиԥшымкәа сахьушаз! – Аҵәыцак нҵаирпԥеит, ачеиҷьыка инапы наиркит. Ҳазегьы убас хыччашаӄә дааҳҷаԥшит, шәабаԥоу ашышкамсҟәа ҳәа ҳаиҳәарц иҵахызшәа. Снаизгәааит. Избан зегьы аҙәы изииҭаз! Сыхәда изкылсуамызт ачеиҷьыка. Ашьаԥа сыҵыҵны сцарц сҷанынасхоз, Маҵкәа лыбжьы слымҳа инҵаѡит.

– Ашәа шәҳәар, еинышәԥьар, акәашара гәхьааганы сыԥоуп, – лнапқәа рхахо дааиуан. Акасы лхых, лыжәѡа иныкәыршә, днакәаша-аакәашо, лшьапқәа неихылга-ааихылгеит, нас лхы аасыдылкылан. – Хаҵаѡызас уара узгоит. Иумбаҙои, сгацәа ааины иԥоуп… Ха-ҳа-ҳа! Сара издыруан сашьцәа шыхынҳәуаз, ачара сзуны… – ашьшьыҳәа иналыхаз аԥҳәыс дналызхьаԥшит. – Баангыл, аҙәыр бааԥсы иасҳәама?!

Сыԥхатɕо шәызсышьҭоузеи?! – аԥҳәыс лнапқәа Маҭкәа лʒара инакәлыршан, даалгәыҭалыҳәҳәеит.

Ашҭа сықәланы сышнеиуаз, арԥыс ҭәрышкәак даасыхьʒеит.

– Абнаҟа, агәашә анҵыҵ, амашьынаҷы ԥьоукы узыԥшуп.

Аԥҳәыс лоуп аруль зку, хаҵакгьы длыватәоуп.

– Харантәгьы издырит «Победа» зтәыз. Илыхьзеи, амашьына дызҭымҵуазеи? Аѡныҟа дааиуам, ус анакәха, ус хьанҭак лымоуп. Аха дсыхәаԥшны дҷаԥха-ҷаччеит. Исҳәеит даҷазнык сгәанала: «Аҵиаа азыҳәан ишыҟоу еиԥш ақәаԥсата, ауаѡы изыҳәан иҟоу анасыԥ, бзиабарала еидкылоу анасыԥ акәзаап. Иаҳа-иаҳа дқәыԥшхоит ари Мери». Иныҵакны даашәышәын, лнацәа харҟәало, арахь ууаи, абраҟа, сышьҭахь амашьына уҭатәа ҳәа наслырбеит. Илыватәаз лхаҵа иакәын.

– Мери, ибмаҳаʒеи иҟалаз? Мирон иаб Аԥҵа…

– Уаҟәыҵ, издыруеит. Аʒәы дыҵырхып, ҷаʒәы дыржып, аԥсцәа ртәы алацәажәаха ҳамам!

– Мери, изакәызеи ибҳәо!..

– Аҳыҳ, шьҭа уалага! Исоуҳәарауазеи, анасыԥдара аҵкысгьы анасыԥ бзиа ауаѡы ихшыѡ аршаҟәоит, игәаҵәа арыжәпоит… Ус акәзааит, сыхшыѡ, цагәит, сгәаҵәа жәпахеит… Ҳѡыза ихьыз…

– Мери, бара ибдыруама уи иаб иҟаиҵаз аарԥшра сара сшалахәу?

– Уи ушашьҭаз ақыҵа зегьы ирылаѡхьан. Усгьы уаҟәыҵуам Мирон итәы. Абыргцәа рхеидкыла далами уаб?

– Далҵхьеит. Баʒ Аруҭан данишь инаркны далҵит.

– Ихаҵа далҵзаргьы, иалақәоу идыруеит. Ҳқыҵа анапхгаѡцәа неит, иарҳәеит. Ҳбыргцәагьы иарҳәар… Ҳарҵ, иѡызцәагьы ҳнаивагылап. Мамзар ақыҵа далҵырц, дыкәҵны дцарц аҷеибыҭара даҷуп Мирон.

– Снапала амца ацраҵаны, нас снеины арцәара… Сара…

– Уара уакәымхаргьы, зегьакоуп мышкызны иааԥшуан иаб иҟаиҵаз. Ҳаҟәыҵып уи уажәазы. Иҟалаз умаҳаʒеи? – сҭылҵааузшәа, акраамҭа днасыхәаԥшит. – Уаҳа акгьы, акымзаракгьы уздырʒом? Иабаҟоу «Исповедь сына века?» Шерлок Холмс несчастныи… Иааѡыз амца илақәыжьны иблы!

– Дызбыргәаҟуазеи бара! – ҽааиҭит лхатәа, иаҧсаратәымыз, аха Мери данига, Аҧсараҟа нхара иааз, зегьрыла ҳара ҳаиҧшхара иаҿыз. – Ари ахҭҟьеи уареи шәеиԥызцәазар, сгәанала, саргьы аԥыза ҳәа уаҳәара азин сымоуп, иҟалаз уиоуп, аԥыза…

– Ҽумҭын, агәырҵьаҿҳәаша сара соуп изиҭо, сыблақәа шааҧшуа, уара исцәугоит. Шаҟа ԥьабаа адызбалаз удыруама уи… Имариаз ԥьушьома уҧхәыс улҭахым, уи бзиа илбо даҽеаҙәуп ҳәа Маԥьгана иаҳәара… Улымҳа цәымҟырыжә уаахи, Алиас. Дабаҟоу, угәанала Адица? Лхатәа иҿы дыҟоуп ҳәа угәы иаанагозар?

– Даҽеаҙәы диццама?

– Убри акәыҵәҟьан иуқәнагоз! Маԥьганеи лареи неидтәалан иааицәажәан…

– Ацәгьа анрыбжьабҳәа ашьҭахь, – инацитцеит лхатәа.

– Ҭынч, ҭыҙшәада, ашьшьыҳәа иааилытцит. Иара бзиа дибагәышьоит аха… Лымаҭәақәа ааидкыланы лаб иԥныҟа дхынҳәит…

– Лаб иԥныҟа дааҳгеит, – иҳәеит лхатәа.

– Иумаҳаҙои? Шәанеиҧырҵуаз еиҧш уажәгьы уҷаҳахама? Уу, рыцҳа, ари дагьдагәахеит… Уҙырԥи, иҟауҵақәаша нас ҳалацәажәап. Сара анеиха сымам, абри схатәа ҧшҙа хәыҷы, умаҳә, уԥныҟа днаганы, патук наиқәтәа, сара сцароуп, ахәыҷқәа рхала иҟоуп. Иаарласны шәнеи, ҳаиццап Мирон иахь…

* * *

Абраҟа иаанҵәеит ахатцарԥыс иантцамҭақәа. Ҳахшыԥ неилатцаны иҳаԥхьаҙап. Иантцамҭақәа данрылга иатцаиԥыз ашықәси, сара иансиҭази ирыбжьысит шықәсык. Исцәахы ҳәа, сахҙыҙаауа, кассак иоуҭастцах, снахәаҧш-аахәаҧшын, шәындыҟәрак инҭажьны сцеит атцарахьы. Аԥсҭазаараҷы иҟалаз акәым аус злоу, ибзианы ухы иҵуҳәаазоуп ашәҟәы иантцалатәу ҳәа акәын усҟан сышхәыцуаз. Ирыкәыршаз ақьаад ԥежьҙа, разҟыла, имыҙкәа, иахьынҵастцаз ашәындыҟәра иҵан. Шаҟа шықәса? Жәохәҟа роуп, уаҳа ҵуам. Асҟак шықәса маҷума зҳәогьы дубап. Имаҷуп. Алиас иантцамҭақәа рҿы зыҙбахә

далацәажәо ауааԥсыра, хымԥада, макьана аҳәырԥы рыԥсы ҭоуп. Иҟалоит џьоукы рыхәрақәа артлар, аиҕарара рыбжьанаҵар, џьоукы рзыҳәангьы шьаԥсак ашәара иаԥызахар алшоит аха… Убри аҟнытә, иансиҭоз ишиҳәаз еиԥш, зыхьҳ ала иԥыз лаамышьҭахь, егьырҭ рыхьҳқәа сыԥсахит. Исыԥсахит ақыҭа ахьҳгьы. Уи азыҳәан ахшыԥ бзиа ҳнарҵоит ажәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭа. Иҟалахьоу ажәабжь акәыз, ихыҵҳәаау акәыз, иалагоит зегьы ирзеиԥшу ажәақәа рыла: «Қыҵак аҿы дынхон…» Шаҟа аԥсараа ирцәажәашьоузеи! Ацә иақәкны – ажә. Ухала ухы дыр. Аха араҟа, аԥхьара иаҳа имариахарц азыҳәан, ақыҭа иахьҳысҵеит Аԥсара ҳәа.

Аамҭа цацыԥхьаҳа, иаҳа-иаҳа даҽеакала сазхәыцуеит, даҽеакала исзаатуеит, иԥсаҭа шкәакәахааит, аламыс азыҳәан сабду ииҳәаз ажәақәа, усҟан, ианиҳәаҵәҟьаз исыдсымкылаз. Ишәгәаласыршәап: «Аламыс, дад, ақәыцьма иаԥызоуп. Ақәыцьма иаҵаххалак, иабалак азыфо џьышәшьома?! Ашьабсҭақәа рырҳаны иԥханаҵоит. Дара цоит, иара рышьҭоуп, ишҳашьҭоу еиԥш ҳаламыс. Згәи згәаҵәеи уашәшәыроу ашьабсҭа, хара изцом. Инахьҳоит…»

Сабду ас аниҳәа, ҳгәыла иаҵеикызгьы ухауршҭыртә иҟам: «Урҭ еидкылашьа рымамзар ҟалап, аха уара уеиԥш иҟоу аҟәыға иаништәа… Ибзиоуп, иаххәап, аламыс ақәыцьма иаԥызазааит, аха рыцҳарас иҟоу, ашьабсҭақәа анырҳалак, згәи згәаҵәеи еибгоугьы бҕалар, ишакәым имԥахҟьар алшоит».

– Шәара, исҳәаз заҳауа, уи ақәыцьма шәара шәзы ишәарҭамхартә, шәызшаз шәацәихьчааит, – иҳәеит дааҳахәаԥшын сабду.

– Арҭ анҵамҭақәа ирыԥхьоугьы, – нацыстап сара.

1980–1984

АСЫҨСЕИ АЗИАСИ

Иҟалатцәҟьаз

1

Хаха-хымш ҭуан иаахымкәаҙакәа ақәа ауазижьҭеи. Убасҟак икыдхаҽа илеиуан, аҙыршеиҧш ахылԥа-ҧсылԥа ахылҭуан. Арԥашқәа хыҵит ихәашьҙа. Адәқәа ирҭатәеит аҙытҟәақәа. Урҭ ахымшкгьы Ҭабзала ақыҵа иакәыршаны иахагылоу ашьхақәа рмаҟҽаҳәара ԥахыс иумбаҙо, рыхқәа аҧсҭҳәа ҙлачқәа ирыларшьшь ирылагылан. Идыды-мацәысны ианааиқәтәалак, хаҳә дук нарылаҳаны иааимҟьазшәа, инеилыԥры-ааилыԥруан аҧҭақәа. Усҟан, аеҵәара убла агәы ԥнаҟо, иааԥшуан игәаҟхьаз ажәԥан. Ианараҙомызт ажәԥан ҽыти адгьыли ргәазхара аибабаха. Зымҭәыжәԥақәа ԥыҵәҭәоу шьауардынҵас, ркалтқәа хьадышьшь, ашьха иқәҳәазо, агаҽантәи еиҵа рҽаархон аҧҭақәа. Еиҵах ажәԥан еимаҷыԥны, амацәыс ҭары-ҭаруа инхыҷҷалон Бзыԥ аҙиас. Уи аҧсы ҭанаҵеит ақәоура. Аԥаԥқәа кҽрыцқьааua, еилахәашьҙа илеиуан.

Ааԥынра шәтыкакаҷуа иқәлахьеит Аԥсны агаҽа. Араҟа, Ҭабзала арахә рхәыҧсы еиларгыло иасуеит аԥшахь. Итҟәацны ианыдыдлак, амра зқәыҧхаз цәыслампыртцас, анышә ҭаԥаҽарақәа ирҭанацалон, ахаҳә еиҟәыҧҧарақәа ирыбжьаланы, рыҧсы хәымгақәа рҵәахуан аҳәазақәа.

Ҭабзала ақыҵан иаланхо ауаа реиҧш, ашәарахгьы, агыгшәыггьы ирдыруан ишааигәахоз ашьха Ԥаҳа иқәжьу асыҧса атҟәацра. Амшцәгьа иаанагаз кәыкәбаатцас, ахыцәқәа сыла иҵаҳәҳәааны, иҵакнаҳаҙа ҭаҟа иааԥшуан. Иаразыҳәан иԥсҭыхган адгьыл аԥхарра. Инеидгылалак: – «Уаха ма уатҵәы» – рхәон, рыхҭарԥақәа ирыҵыҧшны Ԥаҳа иатҵаԥшуа.

Хаха-хымш ааԥынтәи ақәа ԥха анау ашьҭахь итцысит уи. Ауааԥсыра уеизгьы рҽаздырхиахьан ашьҭыбжь цәгьа.

Зцәазтәымыз аҳәса гәыҭҟьарак рмыхьырц, рыԥсы аиҭакраз ианықәиозгьы, иаракәын изызхәыцуаз. Ихжәазшәа ҭԥа дук, аҭәаабжь налѡит ақыҭа, нас ахра Ԥаҳа ахаҭа бганы еилаҳар аҟара, игәахы рҭысыганы аҷаанахеит асыԥса атҟәацбжьы. Асаби дахьыцәаз дырҳан дҷыхеит, инапқәа иан лыхәда инакәиршеит. Аҷеқәа еибаркьыркьырын, ицеит абнара иасны. Изеишуа рзымдырʒо, рыԥсахы ԥыжәжәо ишуан алақәа. Рылахь-рыԥьымшь рʒатәит, рыбҕа архәо ақәра рацәа иаҭаз аҭаҳмадцәа, ушәеит, сшәеит ҳәа, алаф неибырҳәеит аҷар.

Аҭх еимаҳаны илашьцан. Икыдхаҷа илеиуаз ақәа агәхьаа мкыкәа, рқәахь ѡнқәа инардәылҭны ашьха Ԥаҳа ашҟа инаԥшыз, аҭх иналырбааит, ныхаԥаарак ажәѡан иагәыҵсны иаауазшәа, акәша-мыкәша зегьы ырлашо, иҟәашʒа ашьха ахақәцәарахьтә илбааѡрны иаауаз асыԥса. Ашәҭла ҟьантазқәа ианыргәыдҳалалак, аҷыжхагьы рамраʒакәа, ихыжәжәаны амгәацәа иныҵагәо, аасреи ашымҳареи шьаҟьо, ирхыѡрны, аангыламѡак амоуʒо, ибганы иѡҭаҳаит Бзыԥ аʒиас.

Аҭх баапс иалҵыз ашара, аԥсы ахыгга, ицәышҳабиʒа адәы ианаақәлозынʒа асыԥса зҷыѡрыз ашьхантә уажәыуажә аҟәҟәаҷҷаҳәа рышьҭыбжь ааѡуан, ацәаакыра рышьаҭа анаркәада, ибҕалоз ахаҳәқәа. Урҭ еиқәаҵәа-еиқәаҵәаʒа асыԥса иахьныкәҳаз уазԥшыр, алаҳәа хыҵны иқәтәаз ԥьушьарын. Аҭла қәыԥшқәа, иԥыҵәҵәаз аваҭарақәа реиԥш, иахьхыжәжәақәаз, имасар рҷаха иалҳәҳәон.

Макьанагьы ԥсы зхоу рлымҳа иҭаѡуан асыԥса ашьҭыбжь. Ашьхақәа «ршьара» иқәымлацызт. Иаашоны, ақыҭа аҭыхәан ԥьоукы рашҭаҷынтә: «Иаа-ууи! Иаа-ууи! Шәгәышәҷеаныз, шәгәышәҷеаныз! Алаапк неиуеит, алаапк!» – ҳәа инеиҵыхны, иҷацаʒа хаҵак ибжьы аагеит. Инақәырццакны аҷыҵбжьқәа иааиларыԥсеит. Абгыʒ ақыҭа иалалазшәа, иҵәааны ишуан алақәа. Аҳаиуанқәаҵәкьа, иҟаз рцәа иалашәоу, рҭыхәақәа аҳауаҷы ихҵа, рхы ахьынахо афасара иасны рыԥсы рʒон. Иҟаларын, алаапк, ашьха ашьапаҷы аҷыҵәахны ишыҟаз, асыԥса абгара иҵцаны иарырҳазар. Ԥьоукгьы ус иақәырҵеит: асыԥса абгара иахароуп, ала зынʒаскгьы имаапкʒеит, ахы ҭҟьаны, иҟанаҵоз аздыруамызт хәа. Уи иазхәыцуадаз! Ала-

бақәа, ашәақькәа, ижжа-жжаҙа амца зыцраз акәасҭхақәа ҽыхәпаа, зегьы ашьҭалеит убри ала. Иара ажәҙы аҿыҵны илеиуа, абз ҭхәа, аҽеаҵәахырц, ахы шхаз аѡнқәа ирыжәлон. Ахьчала бзиақәа змаз, уи иамҟьашьырц, ахыбрақәа ирыѡнаркуан. Алаба иарганы гәашәк иантырцалак, аблақәа ашьа рхыҵәало, иаазпаҳалаз ишынеигәыдлара аҽеырхиа, даҽа гәашәк ахь аҿынанахон.

Ууанҙа абна агәҭа амҿы еимазкуаз, адәышшапаҿы изеивымскәа зыгәқәа нибархоз, ахҿа рыбжьоушәа еизыҟаз, аҙәы даанымхакәа, Ҭабзала иаланхоз зегьы уажәы еидгылан, убри ала иашьҭалт. Иԥхеибарс, рлабақәа, ршәақьқәа рхарззала иахьашьҭаз, аҳәсаҵәҟьагьы еибырҳәон дасу шаҟантә алаба ашьклалҵаз, шаҟантә иақәшәаз. Иҟаларын, даҽа ԥытк изынаскьар, аԥсы рцәагаргьы. Усҟан иареиԥш, шаҟа ла араапкрыз, шаҟа қыҭа хыла-гәыла еиланаҵарыз! Гәашәк иахьнадыххылоз, ажәлар рышьҭыбжь аниаҳа зҽеырхианы итәаз аҙәы, ишәақь аҵа дынкылыпшын, ихысга нацәа наирҵысит…

– Уф, гәышьа!

– Анцәа илԥха иоуроуп!

– Иуцҳама?

– Иабаанагеи иара?

– Ила ҟьалоуп. Даҽа қыҭак аҿынтә иааит. Абна илазҭгьы, асыԥса анлеи, ирҳаны арахь илҵит.

– Аԥсымҭаз изыцҳар, ԥьанаҭ ицарашәа абазар акәхап.

Ақыҭа зегьы зырҿыхаз, зегьы уажәы абраҟа иааидызкылаз алаапк аҙбахә иалацәажәо, ԥьоукгьы уи аицәажәара алаф налаҵо, рыѡныҟакәа ихынҳәны иаауан. Зны ашаца-шацаҳәа иҿынаханы раԥхьаҟа дниасуан, нас дхьаԥш-кәаԥшуа, рыжәпара иҽеналакуа, убарҭ дрылан Мырзаҟәыл. Шықәса ҩажәижәаба ирҭагылаз хаҵак иакәын уи. Иԥынҵа ҵаҕа, акәтрыхьшь ац еиԥш, ақә ырхәа, иԥьымшь еиқәаҵәа цыѡ-цыѡқәа жәпаҙа, уаѡы дшымгәыгҙо амѡаҿы днеиԥаҳалар, ихәы-ижьы ҩеилагыларын, убас имчын иҿанҧшылара. Алашьцара дагәылахазшәа, ибла еиқәаҵәа гәыҵбаақәа мыцхәгьы ишамшамуа ихтын, аха блеихаҟәысракгьы инеиԥынкылан уаѡ ибла дхыԥшыломызт.

Амца қьоуқьадха ишиҕраз убон. Ар хыҵны ишьҭоушәа, аҳәы даниацәажәо, дхьаԥш-кәаԥшуан, иблақәа шаҟь-шаҟьон. Данцәажәоз, игәыжәлацәгьара зкәыҳәҳәы изқәыз иқьышә ҵаҕақәа ихаԥыцқәа нарықәирҕәҕәон, иааникыларц иҵахушәа. Уажәы ихы-ихшыѡ назышьҭны дназхәыцит алаапк: «Дара ирыгу зегьы убри алаапк акәызшәа изхараз, убри аныршь нахыс ирԥырхагоу зегьы наҟ иныркәырблааузшәа, шаҟа еидгыланы иажәлазеи, уҳәарауеи, уаа мыжда! Ари уаѡы ихы иаирхәаша, инарҵауланы уаѡ дзызхәыцша, ааи, ааи, уаѡ ихаҷы иааигаша акоуп иара. Еиҳараҳакгьы сара сзышьҭоу, сара сыззықәпо аус аҷы», – иқьышәқәа қәацқәацон, абас игәы дахьҭахәыцуаз. Дызлагыланы днеиуаз ауаа рҟнытә аҳәыкѡыцьак, знык-ѡынтә ибақәахьан акәымзар, дизааигәаны аҳәгьы диздыруамызт. Иҟан ари ақыҵаҷы, иахьуҳәо ҳахиоуп, уара узыҳәан ҳаԥсы ҳаигҳом, избанзар уара ухьаа ҳаргьы иаҳҳьаауп, уара уззықәпо ҳара ҳзынгьы иԥсеиқәырхагоуп ҳәа иазҳәақәахьаз. Аха урҭ бжаѡык хьшьцәан, ҙынгьыԥхынгьы рыжәлари рқыҵеи ирҟәыган. Егьырҭ, дара ираҕаҵәҟьоу дырзымдырҳо, изҭагылаз аамҵа ианымшәарц абна рҿамардахьан. Убарҭ, абна ѡныс-гәарас иалызхыз, рхыргәы аҵалара иаҳа изымариан Мырзаҟәыл. Изхомызт. Урҭ маҷын. Иара иҵахын абарҭ, Аԥсны ақыҵақәа зегьы хахахымш нықәа ирцәыхараны, ашьха аѡыҵра иҵак ишьҭоу ақыҵа Ҭабзала иаланхо, «азѡа ҷкы» ҳәа иара дзышьҭаз, аус рызегьы аҷагыларц, уи арахь иааир аҵкьыс аԥсра еиҕьашьо иқәгыларц. «Аа, абар, уажәы рызегьы абни алаапк аԥсы шаатырхыз еиԥш», – дҵахәыцуан игәы. Аҳәаҳәала икылкааура дрылаԥшуан. Игәеиҵон ихы нарыдкыла, уажәшьҭан зегьы анааимплак дзацәажәаша аҳәыр дысзыԥшаауазар ҳәа. Иара дызмадақәазгьы ус акәын иаҳа ишеиҕьаршьоз. Аха уажәы иаҳа-иаҳа ихышхыҵәон иҵаҵәоз аҙы. Лыхцәы шәпақәа лыгәчамах иқәхәмаруа, лаба шәпа дук кны, ажәлар дрылагыла инеиуаз аԥхәызба Шьазина уаѡҵас лзыԥшыхагьы имамызт уажәы.

– Шаҟаѡы рыԥсы еиқәирхазеи уҳәарауеи, алаапк зшәақь аԥынҵа иаҷазкыз! – иҳәеит Мырзаҟәыл, аҳәгьы ихы

иқәымкыкәа. Дзышьцылахьаз акәын, изгәамҭазакәа, ицацхаҽы иеиқәа амаԥа иавҵаз итапанча неимарҕәҕәа иааникылеит.

– Дад, ҵаара ԥхашьарам, абри уара уабанзатәиу? Зныкɷынтә узбақәахьеит, аха уазҵаарҭа смоуит, – иҳәан, дкылкааны Мырзаԥәыл днаихәаԥшит Мардасоу захьзыз уаɷ быргк. Дшымгәыҕзоз ас еиԥш азҵаара анирҭа, ғьычрак иақәыркыз аҙә иеиԥш, ииҳәара иҽамшәо даашанхеит Мырзаԥәыл.

Амш каххаа еилган, ауаа рыɷныԥақәа иццакуамызт. Излацәажәашаз уск ахы шыҵнахуаз гәарҭан, инхьаԥш-аахьаԥшуа, азәазәала иааҭгыло, рызегьы ҏеикәыршаны иааикәагылт. Аҵиаа ԥата амцаԥшь адыԥхалар иаɷызаха, Мырзаԥәыл ицәа дҭаҵәиаауа, дареиҷьит алаԥш рацәа иаахоз. Ус данааԥала, блеихаԥәысракоуп, нас, иблақәа цымцымит, инархылеит ижьышоз агәаҕ. «Издыруада сара дсышьклаԥшуазар. Цқьа сиҽаԥшыроуп ихы-иҽы схамшҵырц», – мацәысеимԥьарак аԥара иласны ихы инҵашәеит ари ахшыɷҵак.

– Агаҽынтәи ууаижьҵеи акыр ҵуоу? – иара раԥхьатәи азҵаара аҭак ԥаиҵаанза, уи агаҽынтә дшааз аԥара заҳахьаз, издыруаз аҙәы диазҵааит.

– Сара соума узҽу? Аа, аиеи, сара ииашаҵәԥьаны агаҽатәуп. Уахьынтәи сааижьҵеигьы уамак ҵуам, мзақәак роуп! – иблақәа шаԥьо днарылаԥшит. Еиҭах илаԥш дныҵашәеит зыпшзара даҵаҿырбо игылаз Шьазина. Уажәы лаԥш ԥәандала иара дихәаԥшызшәа игәы инарбеит. Идыруан Ҭабзала инхоз ауаа рԥазшьа, знык иазҵаара ианалага, аламала доурыжьуам. Иажәа инаицҵеит: – Сара Асҭартәуп. Қыҭа бзиагәышьан, уажәшьҭа иԥсыз акы иаɷызоуп акәымзар. Мырзаԥәыл сыхьзуп. Арԥәыць Ԥасҵеи сиԥоуп. Иҙбахә шәмаҳацкәа шәыԥам, шәарыцара Ҭабзалаԥа даалон. Араԥа инхон иуацәақәак, уажәы сара сахьаангылаз. Дыԥсгәышьахьеит саб.

«Ишәасҳәаз шәызхап. Шәара, дунеи лашара зымбац абнауаа, арҭ ишәасҳәақәазгьы шәцәымцхәуп. Ибзианы схы иҭашәеит саб араԥа ауацәа имазшәа. Ианбыкәыз саб данышәарыцалоз, аха арҭ рԥны реиҳа пату зқәу уи ауп», – иҳәеит уи игәанала, икәшаны игылаз Ҭабзалатәи анхацәа дрылаԥшуа. Дара ҷымҭ ихәаԥшуан, рылаԥш иҵса хьанҵаха игәы иҭаҳауан. Иара, Аԥсны агаҽан дахьиз, дналс-ɷалсны

қыҭақәак ахьибахьаз аҟнытә, арҭ, ашьха қыҭа ԥхьак аҿы инхауа, бнаурааны иԥхьаӡон иара иаасҭа.

– Уаанҷас, дад, уаанҷас. Бегьлар иқьаԥҭа дахылт аӡәы, агаҷантәи даан, аҳәыҳәкцәа реиԥш, ихала дыкәтәоуп ҳәа иҷуп, убри, дад, уара уоума? – ҷарааиҭит ихҭарԥа ихыхны, илабашьа иахаркьакьо Мардасоу.

– Сароу? Ааи, ааи, ус акыр уаҳазар сара соуп. Иҟоу уиоуп, сара уаҟа… Уаҟа сыԥхьалоит, – иҳәеит Мырзаҟәыл иажәақәа ԥыҵәҵәо. Иҳәаны далгаанӡа, имыцхәу акыр самхаҳәамашь ҳәа иажәақәа днарызхәыцит.

– Нхара ууазар, иузаԥсам, дад, уаҟа. Иужәуа зы уоуӡом ааигәа-сигәа, насгьы, уҩнаҵа абзиара Анцәа иҟаҵа, аха иахьа шар хәлаанӡа уқәгыланы уҳәҳәозаргьы, изаҳауа гәыла ааигәа дынхаӡом. Анкьа уаҟа ҳабла ҭҭәаан. Зегьы ыкәҵит. Аа, убри аҳабла иалҵыз лоуп Хьыса, – иҳәан, Мардасоу ҭакәажәы хачақьа хәыҷык ихы налыкәикит. Иара Мырзаҟәылгьы дгәеиҭақәахьан уи аҭакәажә. Лыхцәы шла кьаҷ ԥыртланы, иԥыԥхьӡа илхагылан. Акәны рахәыц иалхны иԥаз акасеицарса анылхалҵалакгьы, лыхцәы арахь иаҵыҳәҳәо, лыбла хәыҷқәа ҵкәеит-ҵкәеитӡа ирыҵыԥшуан. Мардасоу ииҳәаз лхахьы иаамгаӡо, уажәы-уажә Мырзаҟәыл Шьазина дшылзыԥшуаз гәалҭон. Аҭаҳмада иажәа инаиҵеит:

– Ухала заҵәык ақьаԥҭа уахызар, арсҟак Ҭабзала инхо аҭыԥҳацәа аӡәы уаалых. Ҳаргьы чарак наҳҷоуҵап.

Ҭыԥҳацәақәак рӡамҩақәа аҟаԥшьра нықәлеит. Иара изаҟаразаалак уи ихахьы имнеиӡо, иԥсахы еилало дгылан.

– Ақьаԥҭа ихала дахым. Иҩызцәа изнеилоит. Амала, излацәажәақәо сыздыруам акәымзар,– иҳәеит иажәа маҷк-гьы аҵәы налаҵан, зқьышәқәа аччаԥшь рықәыз арԥыск.

– Ҩыза дызмам уаҩ дыҟам, уххь згеит. Егьи, ҳазлацәажәо ҳәа узҷу, иуаҳарц уҵахызар, унеи, бзиала уаабеит, – иҳәеит Мырзаҟәыл ихы инапаҷы иааго, иҷынкыланы.

– Исаҳандаз ҳәа саргәаҟуам. Заманалаҵәкьа издыруеит шәызлацәажәо.

– Унеины ааҵра уавҵагылар аринахысгьы иаҳҳәақәо уаҳалап! – иблақәа гәаҧла инҭҭәааит Мырзаҟәыл.

– Уажәақәа урызхәыцны уцәажәар узеиҕьын! Сара аатҵрақәагьы срыҵагылом, зқыҵа иалырцазгьы среиуам, – иԥилта шәақь агәыцә хәхәаҙа, ихы иахыҳәҳәо дгылан уи арԥыс. Изаҟаразаалак ԥхьагьы шьҭахьгьы дымҵысит. Мырзаҟаыл игәахы ԥжәара иарҵыс-ҵысуан инапқәа. Инацәкьарақәа дара-дара еилаԥаҵо, ашырҳәа рҽынаирхеит итапанча ашҟа, иара убасҵәҟьа ирласны иҽааникылеит.

«Аԥсны агаҽа иавоу қыҵеи қалақьи хыла-гәыла еилаҵаны, саргьы саб ихәышҭаара сацәзырҙыз азѡа араҟагьы ирылалахьеит убама! Аҙәык, ѡыцьак роуп, хымԥада, ус иҟоу. Ахыкәалаа игәаҵаҳара иҵартәатәуп абни арԥыс. Иаарласны, цьара мѡак наизкны. Усоуп нахьхьигьы ишҳахьыз. Ҳкаххаа ҳацәан, ҳацәа! Абри иқәлацәа, аҽыҙәҙәашьаҵәҟьа ззымдыруаз, инцәыҵацәажәа-аацәыҵацәажәо, аизарақәа ҟаҵо, рхы рымакәачаха ақыҵа ишалаз аабон, ҟамчык нархаҳҟьар, рҽааныркылап, ршьа шуеит, иҟарҵо ирдыруазеи, ирызхап, иҟәышхап шаҳҳәоз, абар, уажәы ҳахәда инықәтәеит. Аԥсны зегьы рытәгәы нахыршьит. Арҭ аҟамчы иабжьом. Ахы цаҳәцаҳәоуп, ахы цаҳәцаҳә! Акгьы алшом ауаѡы ибызшәа! Ачыцмасса ҳаркит, ачыцмасса!» – игәы инҭеиҳәеит Мырзаҟәыл, иԥсахы еибакны аҕәра зҽааркшаз аҽееиԥш, иқьышәқәа қәацқәацо. Зыблақәа ҙыжьцас дрыххало ани аҧхәызба, абарҭ дрылганы димазар, даамҵԥааны дигарын ихы ахьынахоз. Дзыԥхадашь лара? Иара, қыҵак зыматҵ руаз Арҟәыць Мырзаҟәыл иеиԥш, ашьацқьа злоу дреиуоумашь! Ус акәымкәан, нхаѡык диԥхазар, рацәа дымѡаныфа бзиоуп! «Аҵакәажә… лыԥшышьа злаҟоу ала, аԥара лурбар, аҙыршы иалаԥало аҙәы лоуп абни, зыхцәы еиларбабаны игылоу аҵакәажә!»

Убри аамҵазы, ҵа змаҙам хра ҭакнаҳак дынхықәгылазшәа, иоуразоуроу имцабзха инаилсит гәыҵҟьарак. Убасшәагьы игәы иааинаҵеит, абыржәы дызлагыланы днеиуа, ҙбахәыла ада, дырзааигәаны изымдыруаз Ҭабзалаа днарылҵны иҽынеихар, рызегьы иара ишьразы инаишьҭаларашәа. Уажәраанҙа, дасу имԥыхьашәоз шьҭԥаа, алаапк ишашьҭаз еиԥш. Иара ихаҵагьы урҭ дрылаланы ала еиқәаҵәа ду дахьашьҭаз ааԓьеишьеит.

«Издыруада, уи зынʒаск иаапкʒамызҭгьы. Асыԥса ԥжәаны алеира ахы аҭып иԥәнаҟьаны, ԥьара аԥсы ахьаҵәахышаз аԥшаарц аԥыҵа иалалазар? Убри азыҳәан акәзар ѡнык иѡналаны ахы аҵәахырц изаҷыз? Шаҟа аԥсеивгара рнаҭазеи аԥсы ахьҭырхыз. Зхымѡас иаҷаҵахәхаз, дынцәаха дылбааны, рызегь гәылшьапк иаҷыҵихызшәа, ишьапы изамгәʒит, уаҳа акгьы рыгымхеит».

– Сара акы сзеилымкааит, иԥыҵа бзиагәышьан, аха уажәшьҭа иԥсыз акы иаѡызоуп ҳәа зуҳәазеи, дад, аԥхьан Асҭар азыҳәан? Амҳаԥьырра азыҟалазшәа… – иажәа намыгʒакәа иҷееаникылеит Мардасоу.

– Амҳаԥьырра уҳәоу? – аҭаҳмада ииҭаз азҵаара ԥсеиқәырхагак еиԥш днахьынҳалеит Мырзаҟәыл. – Амҳаԥьырра уаҩоу изыҟалеит, уанʒаҵәкьа имнеиц макьана. Уи сҳәаргьы, иаҳа ирзеиҧьзаргьы ҟаларын мшынк инхыʒлар.

– Ирылалазеи, ирыхьзеи?

– Азѡа ҷкы, азѡа – иҳәеит Мырзаҟәыл игәахы дахаԥжәо. Иара иажәа иациҵаанʒа, уааиʒа ажәа имазкхьаз арԥыс ҷәааиҭит:

– Уаҟа, Аԥсны агаҷан, аамҭақәа даҷеакала рҷеырпсахит, ҳара ашьхақәа рыбжьара абна ҳалахеит акәымзар. Ус мацара ицарым, ҳара ҳашҟагьы иаахра иҟоуп уи!

– Уаангылишь, дад, Уахсиҭ, – арԥыс днаиқәыцәкьеит Мардасоу.

«Уахсиҭ ауп ихьʒу. Илымҳа дуқәа хахаʒа, ибз аҭра иахьҭасҟәаҟәаша дышԥасымԥыхьамшәари. Иахьаҵәкьа еилкаатәуп дахьынхо. Ари иеиԥшыз сҷеышькыл акра раҭәасшьомызт»

– Сызуазҵааз соумҳәаʒеит, Мырзаҟәыл. Асҭар уара узыҳәан иԥсу, мамзаргьы, ииашаҵәкьан рыцҳарак иақәшәоу? – даҟәыцуамызт аҭаҳмада.

– Сара сзыҳәан мацара акәʒам уи зыԥсыз, ԥсыцкьа зхоу зегьы рзыҳәан иԥсит, ԥсыцкьа зхоу! Аԥсреи аʒреи инаганы инхыӷәдыргылеит Аԥсны зегьы. Абзацәа ԥсны, аԥсцәа ангылоз аамҭа ҳахаанхеит! – ишҳамха иҷыҵуан ажәақәа. – Адгьыл еимакны анибарҵәара иаҷуп. Уи иахырҟьаны,

адгьыл нышәынҭрас ирзыҟалеит ԥыҭѡык! Еиҳабы еиҵбы дырзымдырӡо, аҧыҷмасса ҳақәланы ҳаркит.

– Уара, дадхеит, абзацәаҵәҟьа ԥсызар, аиаша уасҳәап, уи хәарҭагәышьам, амала, ани адгьыл атәы ҳәа иуҳәаз шыҟоу умбои, адгьыл атәы хәыҷык ицәгьоуп, афаст!

– Адгьыл араҟа, ҳара ишҳамоу еиԥш акәӡам Аԥсны агаҽан анхацәа ишрымоу. Ҳара, изакуи, уеизгьы-уеизгьы уҕәс ҳахә-да иқәузеи, шәымҳәои? Ииашоуп, Ҭабзала Ҟазылбакь итәуп, ихьӡ ахуп. Шықәсык ахь ахьыӡ ҳәа ԥьмақәак наиахҭоит, уаҳа акгьы. Ус иҟам Аԥсны агаҽа иавоу ақыҭақәа рҽы, – даҽаӡәы иажәа нарылеиҵеит.

– Адгьыл зцәыргаз уреиуоу, мамзаргьы измамыз урхыҧхьаӡалоу?

– Измамыз дреиуандаз, уаҟа даангыларын…

– Иԥьоушьаша, ԥаса ҳқыҭа адунеи ианup ҳәа иҟаӡамыз ауаа, уажәы иҳацәнымхо арахь идәыҟәлеит. Иацы изакәытә қәаз икыдхаҽа илеиуаз жәбон, папык, иара иеиԥш, рԥаҵақәа ргәаҵағаранӡа инеиуа, ѡыԥьа аҷкәынцәа ицны, нахьхьи арѡаш аҭаҽҽараҽы иаасҧылеит. Урҭгьы агаҽантәи иаауан. Бзиарак иаанацарымызт аранӡа, хаха-хымш уахьзымаауа…

– Уара, Аԥсны ус еиԥш акыр ҟалақәазар, ҳаргьы Аԥсны ҳатәӡами?

Инеимдо еихырҳәаалон иахьаауаз.

– Сара ишәасҳәо убриоуп, – ҿааиҵит ишилшоз ихы инапаҽы иааганы, иҽырҭынч Мырзаҟәыл, – Аԥсны, агаҽан, ирыхьыз шәаргьы ишәмыхьын, мамзар шәырахә-шәышәахә абас шәеихбаалан шәынхо шәзыҟалом. Шәыччаԥшь еиқәаҵәахап. Аешьеи аешьеи рыбла анҭибахуа аамҭа ҳахаанхеит. Ԥыҭѡык ахы цаҳә-цаҳә иаргатәуп, ахы цаҳә-цаҳә!

– Иаҳԥырхагаҵәҟьоу даабар, ахы цаҳә-цаҳә азыҳәан ҳаиҵахарым. Аурыс ҳәынҭқар, Аԥсны мацара акәым, Кавказ нхыҵгьы-аахыҵгьы импыҵахаланы даналга ашьҭахьгьы ҳара, Ҭабзалаа ахақәитра шҳамац иҳаман. Ҳашьхақәа дырхыҵны дааҳмышьҭит. Ҳарҭ, ари иубо мацара ҳакәу ԥьумшьан иҟоу. Ԥьоукы арахә рыма ацәҳәырақәа рахь ицахьеит, даҽа ԥьоукы рышьхымӡагәарақәа рыхьчоит. Хысбжьыкоуп иаҭаху, зегьы ара ишыҟоу убап! – иҳәеит Мардасоу.

Бзыԥ аҳиас аԥшаҳәа иазааигәахеит. Ԥыҭѡыкгьы рыѡныќакәа имѡахыҭхьан. Мырзаќәыл цқьа длызкылԥшны, дымѡашьартә игәеиҭеит аҭакәажә Хьыса дахьҭалаз агәашә. Зегьы рылаԥш назырышьҭит иаха ибганы аҳиас иалаҳаз асыԥса. Амш шеилгахьазгьы, макьанагьы еилахәашь илеиуаз арѡашқәа рышьҭыбжь алыѡуан ақыҭа. Ахаҳә-мҷыхә еигәыдҭо, акы иазынкылап ҳәа агәы иҭамызт аҳиас. Имҭысҳо, иаԥырахаз асыԥсагьы еиқәыцәашь, аҭсеиԥш акәын ишеилашәыгәыз. Иахыҽҽон, иҭыҳәҳәааua иарбгон. Уажә иамбеит усеиԥшқәа. Иќалап, ашьха ҳиас иаҳагьы еиҕьанашьозар ԥынгылак анаиоулак. Усќан иԥнашәоит амч-алшара. Иԥнашәоит акаршәрахь, амшын казказ ду ахь ацаразы агәаҳәара ахьынҳагҕәҕәоу.

Алаапк ақыҭа ианалагьежь еизнагаз ауаа днарԥырҭын, иԥхьарҭа ашќа иҷынеихеит Мырзаќәыл. Агаҷан, иара дызлыҭыз ауаа иреиԥшқәаз араќагьы иԥылеит уи. «Уахсиҭ захьҳыз, ани арԥыс лымҳа хаха, ицәажәашьа злаќаз ала, агаҷан хыла-гәыла ҳаилазҭаз азѡа араќагьы ирылалахьеит. Заќаѡы ушьуада? Иќами, уаагьы дрымшьҳакәа, иарбанзаалак закәанк аххәыцра ахьыртахымхаз аќнытә, наҳаҳа зыԥсгьы зыбаѡгьы абна иамаздаз. Анҭ, сахьыԥхьало ақьаԥҭаҷы уажәы ааигәа иаақәаз рѡызцәа. Абольшевикцәа закәу, изустцәоу, рзакәан шхырҭәагоу, ҳарҷагыланы ҳшықәпаша ҳәа уахыки-ҽнаки рхы аҭагалара саҷын. Дара: «Уажәы иќоу азакәан шаҳҭахым еиԥш, урҭгьы рзакәан ҳҭахым. Ҳаԥсы ҭанаҭы, закәанк ҳаххәыцраны ҳаќам, – рҳәеит. Абгыҳқәа реиԥш, абна инылабга ицеит».

Анаара иаҷганы инагаз амѡахәасҭа имацара заҭәык данылаы дышнеиуазгьы, аҳәы дизыҭкьозшәа, итапанчахь инапы аҷыѡаирхон уажәы-уажәы. Ихала данаанха, еиҭах ихәы-ижьы еиларгыло инаилсит, алаапк ршьижьҭеи иахьантәарак ҭаха инамҭо ишьҭаз… Алабақәа, ашәақьқәа зкыз аҳәаҳәала ибла иныхгылеит. «Издыруада, Асҭарќа сылбаар еиҕьзар?.. Схы егьзлаҭашәаҳеи уи аѡыза? Сыржьеит, сырнаԥхеит уаќа еидкыланы исымаз ауаа. Саарымԥыхьашәар, мышкы шьыбжьаанҳагьы сыԥсы наргом. Сара дыстәызҭгьы

лыхцәы кьларуа зыгәчамах иқәыхәмаруаз Шьазина… Изакәытә блақәоузеи илхоу! Мап, уи анхаѡы диԥҳахарым. Ма лан ҭауадк длыҷцаауан… Уахаҵәҟьа длацәажәарц аҭакәажә дыл-зынасышьҭып. Иаур – хаала, иамур – мчыла…»

2

Ари ақыҵаҷы аʒәи-аʒәи еихыраaʒалазшәа акәын ианыхәыҷыз аахыс ишеибадыруаз. Иқәрахь днеины, шәарыцареи хьыʒрацареи днықцымҵуа, аѡны дахызар, иара ишидыруа еиԥшҵәҟьа, есхәылпазы ирыԥхьаʒошәа, ирдыруан шаҟа шьамаҟа изгәарло, шаҟа ԥсаса изану. Уинахыс ихшыѡи идырреи раамышьҭахьгьы, цәгьак-бзиак аныҟала, унеишьуааишь ҳәа злаиарҳәоз, аʒәыс иуаажәлар дызларылагылоз убри акәхон. Мамзар, иуҳәо ажәа ҟәыҕақәа зыԥсоузеи уѡны имѡахыҵыз иқьышә ашша ықәыҵәҵәо данузымшьҭ. Асасдкылара араҟа ауаѡра, анамыс ԥышәагас ирыман.

Хьыʒрацара ҳәа рышьхақәа инархыҵны, Аԥсны агаҷатәи ақыҵақәа ирызцозгьы убарын, аха Ҭабзала ақыҵан арԥыс игәымшәара, иласра, ифырхаҵара ахьеилкаахоз ашәарыцараҷы акәын. Ашәарыцашьақәагьы еиԥшымызт. Уиаҟара хьʒыс иршьомызт, аапынра асы ырʒыҵны, аиаҵәара агәыҵаҳәҳәа ианааилак, алʒынрак ахрақәа згәы кыдыԥҵәалаз ашәарах аԥсҭахьы ианылбаалак рышьра. Ус ҟазҵаз: «Амгәацәа иаҵақь, бҕаԓьмак аарла аԥсы аманы ишнеиуаз ибан, ахьаха аимраʒеит», – ҳәа, алаф илхуа, уаҳа шәарыцара игәамԥхо аҟынʒа днаргон. Хьʒи-ԥшеи згоз, ажәеиԥшьаа рашәагьы ззырҳәоз, напышьашәала амшә иаԥылоз, мамзаргьы ахра ҵәцарақәа дрызцаны, аб ажьала зҭамҳа зыртәуаз иакәын.

Ҭабзалаа рҭыԥҳа арԥыск дизырҳәозар, лыԥшреи лсахьеи иалацәажәааншагьы, иаацәырыргон аласа шылхахо, шаҟа ирласны дысуа, дʒахуа, акәымжәи акабеи рзыҳәан аҳәынҵәра шеилалҵо ҳәа, лара дзыԥсоу аанарԥшуаны ирыԥхьаʒоз. Лыцкьара – алацәажәара ахәҭангьы ирыԥхьаʒомызт. Уи, лыблақәа шааԥшуеиԥш, лхы ахцәы шықәу еиԥш иԥхьаʒаз усын. Издыруада, ашьоура хәышҭаара рцәага инаваҟәыло, ари аҵас ԓьбара Ҭабзалаа ԥхьаҟатәи рԥеиԥш шаҟарыла

абԛа иатԥасыз… Ахатԥа изыҳәан ирҳәозар «иаииашьа ихатԥашьоуп», иазхәыцыр ауан, зыпсҭазаара зегьы шәы еиқәарала иаауа аҭакәажә Хьыса изакәытә мчымхараз дызҭашәаз. Акыр лҽазылкьеит уи ахьʒ данымшәарц, аха ауаԝы илшома игага иԥырицар…

Инеиԥынкыланы х-ԥхынрак еибашьуан Ҭабзалаа. Ашьаʒагәаʒа кашуан рԝашҭас, аԥсцәа рыжра иахәомызт. Аибашьра убри аҟынʒа инеиуан, аԛа ир иалаз асолдатцәа ари аԝыза агыгшәыгра ргәы ианазымчҳалак, рабԥьар кажьны, Ҭабзалаа рышԛа ииасуан. Ргәырԝа даргьы ирхьааны издызкылаз, шьала-дала ирҭынхацәаханы шаҟаԝы рыланхозеи иахьагьы. Аԥхынра иаанагон абԥьаршьҭыхра аамҭа. Аԥхын иаанартуаз амԝа – агәырԝеи алаԛырʒи ирымԝан. Аʒын, ашәакь аҵа икылԥшыртә, иԝеидасуаз рҵеицәа аԥхын инахәларыԥсон. Ари шаҟантә! Ашьац иатԥәара ҳаҭгәын ԝычагахеит, ахәрақәа ирҿыʒәʒәаарҭахеит аʒыхь казказқәа. Ацаҟьа аиҟәпараҿы иҵаҟаҵоу ашьауардын атреиԥш, ашьхақәа ркалҭаҿы ишьҭаз Ҭабзала ақыҵа ҳаҭгәын мацаран инархатәеит жәытәнатә аахыс уа иҵабзазан инхоз. Ԛ-ʒиас дуқәак реиҿасра иалахәашо аҿааанахеит аʒыхь хәыҷы. Атәра аҵкыс – аԥсра. «Аԥсра иацәшәоз, абзацәа ахьыржуаз днанагеит», – абри аԝыза ажәаԥҟа ҟәыԛа аԥызҵаз, дара рхаҭақәа рхаҿы иааганы… Аха агәыԛра мыжда! Адунеи зегьы асҵәкьа иҟаларым, ҭынч ухы нықәҵаны аԥсырҵа ахьуоуша дгьыл ҿаҵак шԥаҟамлари! Аԥша араҟа, уеизгьы, асра иаҟәыҵуамызт. Иҵысит ажәлар еихьыԥшны. Рыхцәқәа ԥыртла, ашәы еиқәара рхьыссы убасҟан агаҿаҟа икылсыз дреиуан Хьыса. Аҭырқәа иканԥьа шәымкьаҭхеит лаб изыҳәан. Аʒбеи амлеи изихымгеит. Ианыʒхыҵ, лани лареи рзыҳәан ихныкәгагахеит ашәырҭаҭа иаԝызаз лара лцәа-лжьы.

Акыр ҵхьаны, ауадалықьаҿы дшыҟаз, Хьыса илаҳаит лыхраҭ мԝа дшықәлаз лан. Усҟан лара иналыгʒеит, ма бараʒәк бхынҳәы Аԥсныҟа ҳәа, иахьагьы-уахагьы дызлыҳәоз. Амшын даныʒхыҵуаз, илыцыʒхыҵт ахьʒ еиқәаҵәа – ауадалықь ԥҳәыс. Убри акәхап изизхымгаз лара дгьычны дыʒхызгаз ахаҵагьы. Наʒаʒа зцәеи-зыбаԝи абна иамаздақәаз днары-

лалт иара. Уаҳа ихабаркгьы лмаҳаит. Данымшәеит амҳаԥьырра дахьнанагаз дызҭашәаз атәра, иара изыҳәан ԥсҭазаарамызт уаҟа иуаажәлар зҭагылаз. Даҽеа мѡак ыҟамызт, абна алалара аамышьҭахь. Ашьха акатцәара, аҳаԥқәа… Лара Хьысагьы иақәҷылҭуам, Ҭырқәтәылантәи иаауаз аҳәы амѡан гәмырҷыгьгас дааигеит ҳәа анылзырҳәалак. Ахәаҷынтә днарԥшны иналирбеит дахьиз, лҭәымҭа дынҭалоны дызлыцыз Ҭабзала ақыҭа. Ланшьцәақәак аанхан, рхәышҭаараҷы макьана алѡатцә ѡеиуан. Амҳаԥьырра илзаанагаз аԥсра, аҳра, ашьа, алагырҳ, уаҟа дахьнанагаз лцәа-лжьы аԥҽера, абарҭ лзымхазшәа, иналзацлеит даҽеакы, – Аԥсныҟа даазгаз ахатца адәагәҭаҷы дныжьны дахьылпыртцыз. Дматцуѡын ланшьцәа рыѡны. Аԥашьа иуадалықь ҳәсақәа дызларыликаауаз лцәа-лжьы шәырҭата уаҟа иѡнакыҷны иныѡнаҳит. Ларгьы дгьыли-жәѡани, ԥсы зхоуи зегьы дрызгәаазшәа, уаѡы игәатца итцәымґха иалакшо ажәақәа аламҵақәа дцәажәомызт. Ихәышҭаарарцәагоу абз лҷоуп анылзырҳәагьы, изаҟаразаалак акгьы ҟалымҵеит уи ахьҳ бааԥс лхылхырц. Уимоу, дзықәшәахьаз зегьы рыцкы убриала илуазшәа, иаҳагьы амца атцалҵон. Акызатцәык лара дзызҟаказ, арԥызбеи аԥхәызбеи реибытара напы аналалк, еибылҭон, ууанҳа урҭ уасеи бгеи реиԥш еибабозаргьы.

Хьыса илдыруан шьыжьла, хәылпҳазыла Шьазина уаѡы дахьибоз. Ажәқәа ԥхьалцарц агәашә дынҭытцуан, усҟан длықәымшәар, лацәажәарҭа еиҳа иманшәалоуп аирыҳ лыманы аҳыхьаҷ даннеиуа. Егьи абжьааԥны, Нана-Гәында лашҭаҷы тәарҭас илымоушәа, лацәажәарҭа уаѡы изыԥшаауам. Лашьцәа, Ҭарсхани Аруҭани, аныхачаԥа иаѡызаха, ибаагәаран илывагылоуп. «Амшә напыла изкуа анҭ, уаґоу изкашәааит!» Раԥхьаҳа абриоуп иалхәаз иаха Мырзакәыл ари аус атцыхәала данылҭаа. Руаҳәк, Ҭарсхан, ҙынгьы-ԥхынгьы аԥсаса иманы дҭоуп ааԥҭра, егьи усгьы даниуаз ашәақь ициит, абџьар имахәар ишьҭнахыртә дѡеидасзар аахыс ахрақәа дырҷоуп дшәарыцо. Ес-ѡымш, ес-хымш аҳәы ахшхырцәы лых ҳаҭала иааигалап, егьи – ашәарах жьы. Баѡлашала дырзырчом раҳәшьа затцә, уаҳа егьрыгым.

– Уажәшьҭа, издыруада, ажәѡан ԥыҭраамҭак ихәашьымхар. Асыԥса агәаҕ икны иагон, аапынра аанамышьҭуа, идамбаха иаԥырагылаз ԥьушьап. Изакә ԥхасҵоузеи абна ианаҭаз! – лхәеит Шьазина, асыԥса зҿыѡрыз ахра дназыԥшын. Агәашә алыкә нылыршәан, ашҭа дынҭытцит. Шаанӡан. Агәашә аԥхьаҵәҟьа ииасуаз амѡаду ааихҵәаны, урытцаԥшыр, ухылпа ухшәо, ишшәыр-шшәырӡа еилагылаз алтцлакәа рымтцан итәаз ажәқәа рахь лҿыналхеит. Ааигәа лнапала илсыз ҵкык лцәа иадшәаланы, илнаало илшәын, араҵла иалхны аҟаԥҟаԥқәа лышьан.

Лааигәаҵәҟьа ииасуан, ахш ашәах иаѡызаха, ашәах зыхчылаз Бзып. Ибганы иалаҳаз асыԥса, ахаҳә-мҿыхә агәыдҵо акыр итԥнашәаахьан. Дгьылгьы ӡиасгьы ишкәакәаӡа ирхылҵуан ахылѡа-ԥсылѡа. Ихьшәашәаӡа шьыжьтәи аҳауа ҿыхаа лцәа-лжьы иналсит Шьазина. Аԥсабара иашо аԥшӡара, иара ахаҭа аршанхо аԥсы ҭазар, уажә зҭыԥҳара аҭәымта итагылаз Шьазина лыԥшӡара иаршанханы, ашьхақәа иахьаарывҵлашаз иаангыларын амш ашара. Аӡиас ахықә аҿы игәиҿеанӡамкәа ашьыжь шаанӡа зылаԥш лыкәшәалак, егьарыла згәамч ҭәгәоу хаҵазаргьы, зызлан дибаз ԥьушьаны, игәы меиҭасырц залшомызт. Ларгьы лыхцәы ԥыртланы, лӡара аҟынӡа дыхнаѡо лызқәа икыдыԥсалан. Аурыла Шьазина акыр дааҳаракын, доуцәаны акәым, ус, аԥсуаа реиҳараѡык зышьцылахьоу аура аҵкыс деиҳаноуп.

Аԥсны акаршәарақәа рҿы инхои ари ашьха қытан инхои злеиԥшым акырӡа ирацәоуп. Акаршәра иааӡаз аҭыҳацәа уаѡы дрыдикылар, Шьазина илзимхәарц залшом: «Деиѡаҳаҳа, доуцәоуп акәымзар, егьирахь зегь рыла шаҟа Анцәа дигәаԥханы дишазеи!» Уи азыхәан араҟа, Ҭабзала ақытан, лыкәлацәа днарылкааны лыӡбахә имхәацызт аӡәгьы. Псрак, чарак аҟны ԥытѡык ахьааиқәшәаз, дызлеибадырбоз лцәалжьы аԥшралеи, лыжәѡа ҧеаҿаны, лӡара апашьеи рыла акәын. Уи лыԥшреи лсахьеи Ҭабзала ақытан анҵытцгьы инаѡхьан. Акәымжәы аԥшьқәа амаҕ бардреи аасра еилачыреи шаҟа иацрыханы ицәыркәыкәааз, иқыҭа дналҵ, шаҟа хара дцаны аԥхәыс диҳәаз, даааигаз, хьӡи-ԥшеи анамаз

аамҭақәа ракәызҭгьы, Аԥсны аҵыхәан инхо ԥьара Бесланк иҽеи икәадыри лара лзыҳәан инеиқәиҵахьазаарын. Аха уажәы акаршәрақәа ирымаз аԥсуа қыҭақәа рыԥсҭазаара аҽеаԥсаххьан. Ахаҵара даҽеа усқәак рҿы ирбо иалагахьан агаҿа-уаа рарԥарцәа.

Адгьыл «қәыԥсычҳауа» аԥхарра иазыԥшын. Иаауан иаргьы, агаҿантәи амшын ихыҵуаз аԥша иаманы, иаауан аԥсҭа еиѡыхаақәа ирҭысны, ииаҵәаҙа аҽееилаҳәо, ахаҿы аха-ччауа... Иазҳауеит аҟәараса атра ишыхтәалоу, амҵәыжәѡа ҕраҷкәынқәа ҕәгәахоит. Аԥырра – абри акәхоит иара абзиабара, иара аԥсҭазаара. Ахра ҭакнаҳақәа дыркыдзар акәхап иара, ибырфын хҭарԥа шәыршәыруа. Аҽеырыѡраан аԥхьахә иманы дҭалеит, лаҳәаҵас адгьыл аҽееиуатәны иҽеы шнеиуаз, днышьҭасын, иаашьҭиԥааит нацәхыԥк иаҟараз аҟәрышь. Урҭқәа изымхазар акәхап. Дарбан уаѡы гәымбылѡу убри раԥхьаҙа изыҙбыз: ихьҙ зларҳәаша хаҵарак ҟамҵакәа аԥҳәызба ажәа лынҵарагьы дақәиҭымкәа... Игәазымҭоз иакәмызт лыԥшышьа. Лашьцәа еиқәных илыкәшаны игылан, лацәажәарҭа абаҟаз, иара ус, иааимѡатәшәа дналывсуаны: «Бсыԥшаауеит... Бахьыҟазаалак», – иҳәан, аԥсаатә мѡас иаҿыҵшәаз жәлаҵас, ѡажәак неиҳәеит. Издыруада, лара лакәҙамзар урҭгьы зеиҳәаз... Шаҟаѡы гыладаз уаҟа лара лѡызцәа! Аешьа дызмам – нцәа дызмам диѡызоуп рҳәахуеит. Урҭ – рхаҵкы рыԥсаҵкы, аха асҵәҟьа убахьоу! Аҙәы наиацәажәашьа ыҟам...

– Ҳе-ҳе-ҳе, – цәыҵаччабжьык аалаҳаит. Аҟәараса амҵәыжәѡақәа еидыԥсаланы адгьыл ахь иналбааит. Шьазина лхәыцра дналҵны данаахьаԥш, лабҷашь хәыҷык лыҵарсуа дааиуан Хьыса. Дшаалбац лыхцәы еилажәжәа иаҵыԥшуан лкасы. Абжьааԥны аҵкыс иахьа иаҳа лыбҕа хәазшәа лбеит Шьазина. Ахәышҭаара арцәага абз лҿоуп, аҙәы цәгьарак абаизызури ҳәоуп адәы дшықәу ҳәа, бзиарак шылзырымҳәозгьы, Хьыса лышҟа цәанырра ҟәандак еснагь лгәаҵа иҭан Шьазина. Иҟаларын, амҳаҷьырра дшагаз, ауадалыкь аҟнытәи лыԥсҭазаара, уинахысгьы илхылгакәаз ахьлалҳәауаз ирхылҵзар уи арыцҳашьара злаҙѡаз агәыбыл-

ра. Ишыҟазаалак, Шьазина лылабжыш хаҟәҟәалон, аҭакәажә хәыцк лҽашәазшәа, уажәы-уажәы дынкажьцәо, дзықәшәақәахьоу данрылацәажәоз.

– Ашарпаз амра ашәахәа иазцәырҭма ақәасаб? Қәыцьмак иафоит, ақәыцьма, ҭфу! Ҳе-ҳе-ҳе! – лҳәеит Хьыса, икамҵсакәа иаанханы иҵагылаз лхаҧыцқәа нышәҧшшәылаҙа лқьышә кыҷқәа ирҭыҳәҳәо.

– Бабаҟаз ас шаанҙа, нанду Хьыса? – лхы-лҽы лхаччо дналпылеит Шьазина.

Лҙамҩақәа еилҧхаауа, деихышәашәо лаҧхьа игылаз аҧҳәызба данлыхәаҧш, шьыцрак налылсит Хьыса.

– Сабаҟаз бымбои, сшәарыцоит, ҳе-ҳе!

– Нанду Хьыса, баныҙгабыз ашәақь бнапы иныкәырсны бхысуан рҳәоит, ииашаҵәкьоума?

Иҟәандаҙа лгәы иныкәлеит «нанду» ҳәа ахьлалҳәаз. Рқыҭаҷы абри аҧҳәызба лаҟара дразны аҙәгьы длацәажәом.

– Сегьхысуан, аҿгьы сақәтәон, акгьы исмыхәеит бымҳәозар. Сара сыхәмарҙом, Шьазина, сшәарыцарц аҩны сдәылҵыҵәкьеит…

– Шаҟа бкьатеиах ҧҵәагоузеи, нанду Хьыса! Блабҷашь алоума бызлашәарыцо? – лҳәан, Шьазина аҭакәажә ллаба аалымпыҵпаан, илхыкны ирхәо, дкәашозшәа дныкәгьежьааит.

– Сзеишәарыцода? Бара! Ус былақәа ҭыршашаны бсыхәамҧшҙан. Сара бара бзыҳәан, ҭфу, иахантәарак смыцәазт, сылацәақәа ҭакәаҳа сҩагылеит ашьыжь, ҳе-ҳе, ҭфу! – лыхцәышла еимбҕыжәаауаз, уажәы-уажәы лкасы инавҵалыцьгәон.

– Сара сзыҳәан бмыцәану, нанду Хьыса?

– Ааи, ааи, бара бхаҭаҵәкьа бзыҳәан. Ииашаны ирҳәоит ажәытәуаа, аҙгаб ианлызҳа, ма аҙәы диҵ, мамзаргьы анышә даҭ ҳәа. Шаҟа агәырҕьара лыцу, убриаҟара дегьхаҧыц хьааруп.

– Аҙәы сирҭар иаҳа еиҕьзар ҟалап, нанду Хьыса, анышә сарҭар аҵкыс! – лҳәеит Шьазина, акыр-кырҳәа лыччабжь шьыжьтәи аҳауа ҷыхаа иналаҵо. Лцәа иалашәеит аҭакәажә цьара акы лалҳәарц дшааиз, уи азоуп днахыкәша-аахыкәшо

дзалагаз. «Издыруада, шәарыцарантәи дхынҳәызар, ибырфын хҭарпа шәыршәыруа. Зегьы рҽын ус дыҟоушь, ихы дѡаханы, иҽеырпагьа… Инаимѡатәны акәхуп дышцәажәо..»

– Акы сбазҵаашан…

– Изакәызеи, нанду Хьыса?

– Башьцәа аҳәыр дыҟоума аѡны?

– Иҟаҳам. Нана лоуп иҟоу, баала аѡныҟа. Ажәқәа ашҭа иҭасцалар ҳаиццап, – лҳәан, Шьазина аҵлақәа рымҵан итәаз ажәқәа рышҟа лҽыналхеит.

– Уахь снеиҳом. Бан Мактина уиаҟара сшылҵахқәам бдыруеит, уажәы сышбацәажәо лбар, лхы лыхнахуазар акәхап. Уи иазаауазеи… Бара ажәак баҳәатәыс исымоуп. Бааишь, араҟа ҳнатәап… – зцәа зхыпҵы икажьыз ауахәа дныҚәтәеит Хьыса. – Шьазина, сара бара быстахымзар, ҷьаҳаным гыларҵас исоуааит. Ани бымбои, адәаҽы иқәиааз ашәҵ, – дәышәҵк лнапы нақәлырххеит, – ааԥшра иасакьаҳәымҵанаҵоуп афѡы хаа анаху. Ишнеиуа, аамҵа цахуеит. Саргьы еснагь абас сыҟаз ҷьыбшьома. Аҵәаԥшь бҽыбшьуеит рҳәон, сыгәра ргомызт, убас ашьа ԥхеиԥхеиуа ирықәын сҳамѡақәа, уажәы бахәаԥшишь, аҳаҵарҵә иаѡызахеит сцәа-сжьы. Ибаҳахьоума зныкыр ҳҕабк лашьцәа баҳԥырҵны хаҵа бца ҳәа ларҳәеит ҳәа. Урҵ дара ртәы рҳәоит. Ибыцәшәоит хьҳы бааԥсык бхымландаз ҳәа, уаҳа акгьы. Даԥсаны башьцәа ирывагылаша уаѡԥсуп иара.

– Сара ахаҵацара саргәаҟуазаргьы быздыруам, нанду Хьыса. Мап скыр ҳәа бзацәшәозеи! Исаҳәа, дызусҵада иара? – дыччон Шьазина.

– Бара алаф албхуеит, иара иԥсы бнапы ианиҵоит. Сара ахацәа абзиабара иаанахәо збақәахьеит, аха уи бара дшыбҽынҵәааua еиԥшҵәҟьа аҳәы деиланагахьаны смаҳацт. Ишьамхы арсны скалҵ дагәҳуан, сбацәажәарц азыҳәан мацара. Иацы, аҳабла зегьы ҳаԥхеибарс ҳзышьҭаз алаапк анаҳшь, нас, ибгәаларшәеи ҳхынҳәны ҳанаауаз, ахацәа дрылҷҷааua ирылагылаз ани, ахаҵа ҳара еихытар? Ашьацкьа дшалҵыз мѡашьо..

Аԥсыцкьа зхоу ԥааимбарк иҳбахә далацәажәозшәа Мырзаҟәыл ирҽхәара дналагеит Хьыса. Иаалҳәоз зегьы лара

лхаҭа агәра ганы дыҟан. Дааҭгыланы еиқәыԥхьаҙо, лыблақәа рыла илбаҭәҟьазшәа, дрылацәажәеит иҵуахьад, аа, ааигәаҭәҟьа зыкьхы ианреиҳаха, иԥсаса шәкы аарылырхын абна ишыларҵаз, шаҟа ҭзы иара ихәы аарго.. Илхалмыршҭит иара иуаѡышьа ҟәымшәышә атәгьы. Иҿаԥсшәа убас ихаауп, убас дуаѡы гәыԥшқоуп, убла дхызар дхухрым. Уажәы аамҭалашәа араҟа, ҳаԥы лашьцарак иаѡызоу ақыҭаҿы даанагазар, ахаҵа дызқәымшәо иҟоузеи! Уаа тәитәыхқәак Асҭар ақыҭа хыла-гәыла еиларҵан, иара ихы рыламгалакәа, наҟ дырԥырҵит. Уи аамҭалоуп, аҙгьы ахьышьҭрахь игьежьуеит. Ауаѡы, зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу дишазар аахыс иаԥиҵан, ԥсахшьа амам, иаԥуп. Аҵлақәаҭәҟьа, дгьылкоуп изқәиаауа, мракоуп ирхаԥхо, арахь урыхәаԥшыр, акы ашәшьыра егьи ыҵагылазароуп. Даҳкәажәха, лматцуҷәа лымаҵ ауха рибамҭо илымазарц зҭахым дарбан ԥҳәысу.

– Иқыҭан акы иалаҟоу уаѡхап уи, нанду Хьыса. Аҭаҳмада Мардасоу иҳәон, ижәлала, ииашаҭәҟьаны ашьацқьа иалҵыз аҙә иоуп ҳәа. Дышуаѡ ҕарым, иеилаҳәашьа, ичаԥашьа рылагьы уаѡы ибоит, – аҭакәажә, лықәра аҳаҭыр бауа, дыԥхашьа-ԥхаҵо даацәажәеит Шьазина. Дназхәыцын, аҳәара шылцәымҕызгьы, инацылҵеит: – Нанду Хьыса, сара ибхыбгахьоу агәырѡа ҳаҭыр ақәыстоит, қәрала ибхыҵуа саԥшуеит, ас еиԥш гәҭыгьгьаала бзыхцәажәаз ауаѡы изыҳәан аҳәара саҭәам, аха санынеиҿаԥш, сгәы иааҭашәаз сызбыцәҙом, – аҭакәажә арсҟак ибзианы дзыхцәажәоз ауаѡы изыҳәан лара лгәы иаанагаҵәҟьоз лҳәар, иԥшҙахарымашь лгәахәын, даалакѡакит. Мҳәашьагьы лымам. – Бара дыбҭынхазаргьы сыздыруам, Хьыса…

– Мамоу, нан, жьрацәара ҳабжьам. Иара ус, уаѡышьала дысгәаԥхеит, – лҳәеит аҭакәажә, кыцхыр мгьалк ҭаҙартә лыҵкы иҿаз аџьыба лнапы нҵалҵан, илцәыҙзар ҳәа дацәшәо, иаалырҟәыҷит ақьаад ԥара ҟьаҟьа. Иаха Мырзаҟәыл ианлиҭоз изакәытә ажәа хыркқәоузеи, уҳәарауеи, иациҵаз: «Ахәшә ахьыҵырхуагьы ҷыкацк кадыршәуеит, бара быхәшәхароуп сара сзыҳәан!»

– Иҳәа, нан, иҳәа, иара изыҳәан бгәы иаанагогьы сабҳәароуп, насгьы ажәас изыбыцҳауа, – лҳәеит Хьыса, лызхара лџьыба аԥара анҵалырҟәыҷы ашьҭахь.

– Иацы, цәажәарала даныхҭарк, иара иԥшышьа злаҟаз ала, илшозҭгьы, урҭ ауаа зегь ифарыз ҷьысшьеит, – убри анаалхәа, иара зынʒаск лгәы дышҭаʒамызгьы, лаԥхьа даагылазшәа лбеит бырфын хҭарпа. Маʒак ицәылҭәахуаны дақәикызшәа, лʒамѡақәа ааҽыҟаԥшьааит. «Дара урҭ аѡажәакгьы сара сакәʒамзар ҟалап изеиҳәаз… Ааи, ааи, сара сакәʒам, нас иарбану уи сизхәыцны ари ауаѡ ас еиԥш зизысҳәо. Наҟ, аҳаԥы иаѡызоу ҳқыҵа сналҵны Аԥсны аҟьаҟьарагьы сныкәымԥшри…»

– Изакәызеи, нанхеит, ибҳәо! – дааицрашәеит Хьыса. Ашырҳәа дѡагылан, лыбга аариашаны Шьазина дналыҵаԥшит. – Асыс мариала изауз, ари лоумашь ҳәа, аҵыхәа шьҭыхны дахәаԥшуан.

– Бара уиаҟара бхы изақәыбҵазеи, нанду Хьыса?

– Иауазеи схы иақәымҵакәа! Бара, нхаѡык иԥха, акьалантар иаѡызоу аҭауад ҷкәын ажәа бниҵан, ибҳәо баҳауеит.

– Сынхаѡызар, сеиԥш зеиԥшу аʒәы синасыԥхап.

– Бызгалакгьы ҳәоума ишыҟоу, бара гаʒа! Аус злоу, абзиабароуп, абзиабара. Сара сгәы ҭацәны сыԥсҭазаара зегьы шымѡасыз еиԥш бҟалар бҭахума? Аԥашьа ѡажәаѡык аҳәса ҳиман. Мызкахьы знык сара сҟны дааирушь ҳәа сыԥшын. Саргьы суаѡын, бхаҵкы сцеит. Сыʒгабын, сцәа-сжьы шуан. Иара сара сыгәхьаа икызма? Ус дзыҟаз зыбгәахәуа? Игәы ҭацәын сара сзыҳәан. Убас, бара быстахʒам ҷьара аʒәы бигар…

– Уажәы, Анцәа иԥьшьоуп, амҳаԥьырра ыҟам.

– Аԥҳәыс лзыхәа еснагь мҳаԥьырроуп. Уахь ҳагаргьы ахацәа ргәы аҟаҵароуп ҳзызку, арахь ҳаҟазаргьы… Быстахьык изыбуларц, ихәычқәа изыбааʒаларц аʒәы бигар атқыс, бара дыбҽынҵәааны ихагахо ауаѡы быԥсы имабдар, аԥсҭазаара қьаф алабуп, – лҳәеит аҭакәажә, инақәыргәгәаны. Лара иаалхәоз лхаҭа агәра гаҵәкьаны дыҟан. Убас ихы лирбеит Мырзаҟәыл. Шьазина уи деиҵанаизхәыцит. Иабаанагеи, уҳәарауеи.. Ус еиԥш аʒәыр изыҳәан лгәы иҭашәахьазу… Абар, ала ҵганы иԥхарс иаарцоит ақәыҷьма. Икарахеит уаҳа налымшо. Иакәшаны иркит амаҵуар лақәа. Афасара иасны

цашьа амам, агәашә иара ҭарыжьлом. Аандак аҿыкҽаргәгәаны игылоуп. Ишҧа рылаҧшуеи амаҭуар лакәа? Еиҳараҙак Уахсиҭ захьҙыз ажәак аниҳәалак... Лара данлыхәаҧшуаз илаҧш ҟәандахон. Зегь акоуп, ҵаа ҧҿеыханы, лцәа-лжьы лхырбзаауа лгәы инҭаҧхон.

Аҭакәажә дхәацыхәаҧшьха деицрашәаны дѡагылан, ллабҷашь нытцакшо лҧыѡалхеит.

– Бара бгәы иалымсын, нанду Хьыса! – лҳәеит Шьазина, лыбжьы нытцакны.

– Ибзеиҧьу ибдыруаҳа. Анцәа бахьимырхәааит, ҭфу! Баб рыцҳа иҧсы ҭазҭгьы, баанджҽаҳәаланы иахьаҵәкьа биитон. Ҭауад дуҙҙак бара бҟны ихы аннеига, еицәоугьы инаалон! – дҟәындҟәындуан Хьыса. Абриаҟара мыкәмабара лхылгахьан, ауаѡы уҽаҿы иуеиҳәои игәаҵа иҭаҵәахуи шеиқәымшәало иахьа уажәгьы илыздыруамызт. Лшьаҿақәа сса-ссаҙа еихго, архәара днаваҵәин, даҧьуа, дшәиуа дцеит лыѡныҟа.

Иҟалап, Хьыса диашазаргьы. Изҭахым дызусҭада, лҧы иааҳәо зегьы лыманы, лмаҵуцәа еихҟьашо, даҳкәажәха, апсҭазаара қьаф алоура. Хынҭаѡынҭарақәак ҟаланы иқыҵа дналҵзаргьы, аамҭала акәхап. Аҳкәажә, бхаҵкы сцеит ҳәа, рыхҭарпақәа рхыхны илымҵахырхәо. Ишпаҟарҵои араҟа Ҭабзала ажьыз зырҭо данырбалак? Ѡнаҭацыпхьаҙа дахьнеиуа ацәқәа каҟьҟьа иршьуеит, шәаҳәароуп, кәашароуп. Даҽеакала ауаа ирыхәаҧшуазар Мырзаҟәыл иблақәа... Цқьа ирхыҧшылатәуп урҭ аблақәа. Усҵәҟьа иҟаларым. Иабаанагоз ҧсышьацәгьа зауз алаапк, издыруада, убри ишьара дықәнаҟьан дыҟазҭгьы раҧхьа данылбаз...

– Шьазина, ажәқәа ашҭахь иҭацала, ажәқәа! Бынзырхазеи уаҟа? – лыбжьы лыргеит Шьазина лан. Абаҧьар хыб алѡақ иашәны еиқәаҵәаҙа изқәыз амаҵурҭа абарҵа дыҵагылан уи. Шықәса ѡынѡажәижәаба лхыҵуан, лоура дуцәамкәа, лпынҵа шәпа ақә ырхәаны, ҧхәыс ҷьбарак, ҧхәыс еиҷамск лакәын лара. Илыхшаз шхәыҷқәаз, ларгьы лқәыпшра дышҭагылаз деибахеит. Мышкы шьыбжьаанҙагьы лыѡны-лгәара ианылмырпшит ахаҵа инапы шагхаз. Лыцәмаҭәа лытцаршьшьны лнапала дцәаҕәон, асас дымѡахытцыр, лыҷьмақәа

хык аарылхны илкажь ишьны, лмахәҽакәа еилҳәа, ацәа нахлырҭәарауан. Убри азыҳәан, ақыҭаҽы еимакык ƙалар, ма џьоукы ажәа бааԥс рыбжьысыр, аинышәараз ахацәа анеизоз ларгьы днарыԥхьон. Аха Мактина еиҳарак дызлардыруаз даҽеакгьы далаƙан: ахшара зауаз аҳәса еиллыргон…

Анрагьы абрагьы ззылуаз лыхшара мыцхәы дырхыбарауан. Лҧы иалырҳәомызт акәымзар, лгәаҭан дазхәыцлон, илҭахын лыԥҳа Шьазина уажәшьҭа џьара лхы лырхар. Иудыруазеи, аҭыԥҳа зегьы зеишәарыцо ақәасаб даѡызоуп. Илыԥсам аʒәы дигоу, аѡны дшыƙоу хьʒык лхырҭауоу… Хҭырԥа зхазҭо арԥыс бзиак дигәаԥхар, уа мшыбзиақәа ҳәа иаахтны дымѡахыҭааит. Сасҭас дҳадаҳкылап, иуаѡышьала лара дылгәаԥхар, ҳара ихы-иҵыхәа ҳнаиазҭааны днаиаҳҭап. Леиԥш зеиԥшу. Лара зегьы дреиґьым, зегьы дышреицәам еиԥш. Аиҳабы, аиҵбы дылдыруа, исылшоз ахәыҷала дсааʒеит. Аѡсҭаа илымҳа џьгәоуп, Шьазина лакәзаит, сыԥкәынцәа, Ҭарсхани Аруҭани ракәзааит, аʒәгьы сҳәатәы дахыԥагәышьом. Ианыхәыҷыз исыцәшәон, уажәшьҭа рхы апату, рынамыс аƙнытә, саҳаҭыр рбагәышьоит. Лашьцәа шԥамеигәырґьои иаԥсоу, дара ирывагылаша амаҳә дроур. Акы рҳәар сара избарын, амала, иара ихҭарԥа ихоу даԥсаны ихазар, иаахтны дҽыжәҭааит ҳаѡны. Ҳаѡнаҭа ианакәзаалак иацәымґуп ацәыҵацәажәара. Згәаҭа цкьоу, иблақәа аартны ублақәа дырхыԥшылоит.

Шьазина лан дшааиуаз анылба, дызцәыԥхашьашаз маʒак лан илыҵылдыраазшәа, иаалцәымыҷхеит. Хьыса бзылҭахыз, ибалҳәоз ҳәа длазҭаар, илҳәаша дназхәыцит. Дзылҭахыҵәƙьаз аахтны, аиаша лалҳәар? Баша амала лгәы ԥнажәоит, усгьы акгьы злымҵуа усуп, изхәатәузеи? Иƙоуп иԥшьоу амаʒа, ангьы – дануп, аха иара убригьы илаҳәатәым. Алаԥш акып аʒәы илыҵидыраар бырфын хҭарԥа иблақәа илыцрарҵаз амца. Ерцахә ахаҭа даҽалама, иарбан хроу шәарыцара дахьцаз асƙаамҭа дынхартә? Ажәеиԥшьаа рашәа ҳәауа инеиԥылап даныхынҳәлак. Амашәыр дацәыхьча, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп.. Иара… Иара ихы шьҭых, иҽырԥагьашәоуп ауаѡы дышихәаԥшуа… Уи азыҳәан, иаҳагьы агәазҳара инамҭозар, аʒәыр ицәымыҷхахьоума, абарҭ

ашьхаԛәа! Урҭ раԥарагьы зхы шьҭыхны иааԥшуада… Бара, Нана-Гәында уи иблакәа бырхыԥшыл, ибхагылоу ажәѡан ус иҵаулам, тәарҭас иахьбымоу ашҭаҿы аҙыхьқәа ус ицқьам. Иара имаԥьар иазқәынҵа ахраԛәа дырҿоуп, иидыруазеи, уажәы, абра, иахьа ашьжьымҭан, Бзып аҙиас ахыԛәан ажәак ишаҙбуаз анасып, алахьынҵа. Ибырфын хҭарԥа шәыршәыруа, изымхаҙои ашәарыцара! Дылбааны даар абрахь… Убри изыҳәангьы, инҭыкәкәа ицаз арѡаш ашьҭыбжь шкацәо еиԥш, наҙаҙа имаҙахап, иҙып иахьатәи аицәажәара. Иҙып хьаас иԥаимҵарц. Лара лхаҵа лхы дыҵҳәааны длыҙбазар? Дасу игәы иҵоу иаҳауеит, дара урҭ, лакәушәа исаҳаз, аѡжәакгьы ҙбоуп, алакә иалхуп. Иара убри алакә ԥшҙоуп уи аҿы дақәыртәаны аԥхьахә изыргаз, нас ажәеиԥшьаа рашәа изырҳәартә дзышәарыцоз. Шаԥа лакә ссир аанагозеи аапын! Аиаша, уи аапын ааимҵазы асыԥса абгароуп, нас Мырзаԥәыл иԥшышьа, аҵакәажә лҷала иааицҳаз ажәақәа… Аҙы хыҵраны ианыԥоу, ацәаҳәа хәашьқәа налсуеит, урҭ аҙы ацқьара иалаҙыҵит, акгьы рылшом, нас иаҳа-иаҳа ирацәахоит ацәаҳәа хәашьқәа. Шьазина алакә хәыцра ԥшҙақәа даарылырхуеит аҵакәажә илҳәақәаз анылгәалашәалак. Иаанагозеи лцамҵазы лымақарра? Иара убри амацара рызхоит лашьцәа ираҳар. Ашхырцәаҕь иацыҵԥьо ауаа ҷьбарақәа. Аиҳабы иԥсы рыхҵниҵоит арахә, ма иара итәындаз, аҵауад ирахә, ихьчоит ауп, уаҳа акгьы. Аапҵра дышҵац дҵаҙоуп, иныҵыѡ-аацыѡны изларҳәақәо рыла, аҵаацәара далаларц игәы иҵазаап. Ирласны дааигандаз, ҭацак иаалырлашарын рыѡны. Аиҳабы дҵышәынтәалап. Уиадагьы, уи Ҭабзала ақыҵаҿтәи аҿар бзиа ирбо Уахсиҵи иареи еиѡызцәоуп, рымаҙақәа еилоуп. Лашьа еиҵбы иоуп аус злоу. Шаԥа цәашьы кыдҵаны илбылхьоузеи иан! Иара уаҳа дзаԥәымҵит, рахәыс имоу шәарахуп, ахра цыѡцыԛәа роуп ѡнысгьы ихагылоу.

Лашьцәа гәадурала дышрызхәыцуаз, иахьаанага лзымдырҙо, асыԥса иаҵсыз ԥшаҵас ихьшәашәаҙа, лыбла иаахгылеит Мырзаԥәыл иԥшышьа. Ииашаҵәԥьаны лгәы иҵашәеит раԥхьаҙа данылбаз. Уи иԥшышьа амаҵуар лақәа икҿарцалаз ақәыцьма аԥшышьа еиԥшын. Ахьычпаԥыр амҵәыжәѡа-

қәа амца иахькьысыр ихнаблаап. Ааԥынра мшазы акырцх алеира иаҩызаха, ллакә хәыцра ԥшʒакәа рцәа иҭаҟәаҟәо, цәалашәара бааԥсык налылсит Шьазина.

3

Иахьеиқәшәашаз заа еибырҳәахьан. Зегь реиҳа ианшәалоуп Сҭеԥан иҩны. Уи абарҭа аҟнытә унаԥшыр, акыр инахараны иубоит, аʒиас аԥшаҳәаҿынтә иҩкыдланы, анаара иаҿганы иаагоу амҩахәасҭа. Аҩны ашьҭахьҭәкьа аҿышьҭнахуеит ахра. Уаҵаԥшыр, угәахы нҵыԥсаап. Акьышәкьышәра шьауардынқәак ныкәымтәозар, уаҩԥсы ишьапы изаҿаргылом. Аʒиас аԥшаҳәаҿынтә иаауа амҩахәасҭа заҵәык ауп Сҭеԥан иҩнахьы неишьас иамоу. Араҟа еиқәыршәарҭас иалырхаанʒа, Уахситʲ ихаҵа дааины игәеиҭеит. Агәаҿанызаара ҕәҕәаны иаҵахуп. Иҿы зардагь дақәтәаны, ишькылқәа гьало, ақыҵа дналс-ҩалсит ауриадник. Иара иаҳа дучҳап, уи иҿы иҭаԥшуа роуп уаҩы изихымго. Ааҵрақәа инарывҵаʒырҩуа идәықәуп. Иаазқәылаз, ԥаса-ԥаса аҵкыс еицәахеит, аԥсшәа раҳәаны унарывсыргьы, аҟыҿыҳәа ицҳауа игәамҵуеит. Ашхырцәаҕьҭра алаба ҭушьыр иаҩызоуп… Илаԥшықәырҵаз, иҩнаҵа ашә адыркаанʒа ицрыҵуам.

Ари еиԥш иҟаз аус азыҳәан иара аԥшәма Сҭеԥан ихаҵагьы игәарагара зцәуадаҩхаз ҟалақәеит. Аха, Мардасоу дназлаз уҳәа, уи изыҳәан бзиарамзар, цәгьарак аʒәгьы имҳәеит. Ихы-иҵыхәа бзианы ирдыруан Ҭабзала ақыҵан. Иҳаҩсыз ашәышықәса анҵәамҵазы, абри ашьха қыҵаҿы даанагеит уи иаб. Иеибашьыга маҵәақәа рҳәынҵәрақәа цырцыруа, унеигәыдԥшылаанʒа иудыруан асолдаҵцәа дышреиуаз. Бызшәала еиқәшәомызт. Ирыздыруамызт игәҭыхаз, дзыргәаҟуаз. Дахьныдгылоз аҩнаҵаҿы, акриҿарҵон, акридыржәуан, дсасуп, ус иаԥсуа ҵасуп ҳәа. Иара ҵасс иман, дахьныҡәыргаз аҩнаҵа иџьабаак надиҵар акәын. Амҿы рызԥиҟон, аандақәа икуан. Ԥыҵракгьы ҷьоукы рыԥсаса ихьчон. Иара аԥсшәа аниҵоуп иаашьахаз анеилыркаа. Иҟәаҟәа-чаҟәаны иҳәон Петербург дышиз, дшааʒаз, афицар ҵара шимоу, иара дыз-

лаз ар Ҭабал ақыҭа ццышәтәуа ианалала, иполк кажьны дшыбналаз. Аамҭа ҧыҵк аныбжьыс, ииҳәоз шиашаз агәра анырга, напеилаҧса ҟаҵаны ԥьаргәал ѡнык издыргылеит. Дышнеиуаз, Ҭабзалаа данрымаҳәха, иааигаз аҧхәысеиба лҭынхацәа акгьы ахырымҳәааит. Убарҭ ирхылҵыз иоуп Сҭеҧан. Аҭзамцаҿы икыдуп, дизгәдуны зыҙбахә иҳәало иаб ипатреҭ. Иара, Сҭеҧан ихаҭагьы, ҭабзалаа рҳәашьа, жәлары дызлархамышҭыша абаҟа ҟаиҵеит. Ашьхақәа рынхыҵ, Ҟәбинаҟа дцаны иааигеит акартош. Ууанҙа уи араҟа уаѡы илаимҵацызт. Ихаҭа илаҵаны иааирыхцыҧхьаҙа, ԥьамла ишаны агәылацәа инариҭо, уажәы уҧшыр, ашәҭ ѡежьҙа, уҭрацыҧхьаҙа улаҧш нақәшәоит. Ахақәиҭра иашьҭаз иаб дахьынхаз, ари ашьха қыҭа ҧсадгьылс иҧхьаҙон Сҭеҧан. Иара ихшазгьы аҧсуа ҵасҟәа, аҧсуа милаҭ рыбзиабара рылаиааҙон. Убри аҟнытә акәын иҧҳәыс Селымхан аурыс биццеит ҳәа уаѡы излаҿԥнимҳәоз. Абарҵаҿы дыкәтәан лара уажәы. Гәыргьарак лыманы, ашәала илымҳәар лзымычҳауашәа, агитара лнацәкьарақәа аҽархәмаруа дацшәаҳәон. Ашҭаҿы ихәмаруаз ахәыҷқәа иԥьаршьон илзыҟалазеи, изакәытә мыргәыргьароузҿи ҳан лхы иҭашәаз иахьа ҳәа. Лара уажәы-уажәы днаҧшуан агәашә ахь. Ашәа шьҭытҵуан... Агәашә иҭалоз налеихырхәаны аѡнаҵаҟа иныѡналон. Ашәа иарҭәуан ашҭа...

Ҭынч еицәажәон аѡнаҵаҟа еизаз:

– Иахьа ҳзеизаз, аѡызцәа, ҳагәҭыхақәа неибаҳҳәап, ҳқыҭа иагу, иабзоу ҳалацәажәап ҳәа ауп, – иҳәеит Сҭеҧан. Уи иҭахын реиқәшәара еизараҵас акәымкәа, ҭаацәашәала еицәажәарак еиҧш имѡаԥысырц. – Раҧхьа ажәа имазааит Уахсиҭ, қәрала иҵкыс иеиҳабацәоу ыҟазаргьы...

– Уи иажәа далагаанҙа, Сҭеҧан ухаҭа аказы суазҵаауеит сара, – ҿааиҭит абырг Мардасоу. Уи уаѡ ҟәыҕас дыршьон, иагьиххәыцуан Ҭабзала ақытан.

– Издыруа акы акәзар, Мардасоу... – иҳәеит Сҭеҧан, игәиҿеанҵаны. Цәгьак-бзиак рылацәажәарақәа раан дизыҙырѡқәахьан Мардасоу. Идыруан уи иҟазшьа. Азҵаарақәа рылоуп дшалаго. Дзацәажәо цқьа дҭиҵаароуп, игәаҵа дҭа-

ԥшыроуп, насоуп иара игәаанагара аниҳәо. Аҭаҳмада иажәа ахы абаирхаришь ҳәа иааицәымԍхеит Уахситԍьы. «Ҳара ҳус азыҳәан акырʒа аҵанакуеит Мардасоу данҳадгыла. Иара иахьиҳәаз иццоит анхацәа», – иҳәеит уи, гәаныла.

– Уара аҭынхацәа умоуп, уантәи ашәҟәқәагьы уоулоит, рҳәоит. Уаб иԥсадгьыл ауп Петербург. Аҳәынҭқар дахырҳәеит рҳәоит, ииашоума? – иҳәашьала иубартә иҟан аҭак иара ихаҭа ишидыруаз.

– Дахырҳәеижьҭеи акрааҵуеит уи, ухьь зғеит, Мардасоу, – иҳәеит еснагь еиԥш, иажәақәа ырԥшқаны.

– Иашоуп, крааҵуеит дахырҳәеижьҭеи. Уи здыруеит. Исзеилымкааура, дахызҳәаз зуст͡цәада?

– Аусуцәа. Ахәура зғәы ԥнаҵәаз аусуцәа рабԥьар аашьҭыхны аҳҭынра илажәлан, дахҳәаны дылкарыжьит.

– Нас ҳаргьы убас ҟаҳҵароума ишәҭаху? Дара аусуцәа ҳамаʒамеи, иабаагои? – Мардасоу Уахситԍ иахь днаԥшит дԥышәырччо.

– Аусуцәа ҳамам, аха анхацәа ҳаҟами. Ҳара ҳуааʒами! – иҳәеит иаарымчны ууанʒа ҽымҭ итәаз аʒәы.

– Сара аурыс ҳәынҭқар сидгыланы акәым ишысҳәо. Аԥсуаа ҳаҟарагьы зшьа ижәхьадаз уи. Ҳажәлар ахганы амҳаԥьырра икеицеит, абԍа азеиҵымхуа иҵаирцәит Аԥсны. Иҳәынҭкарра дахырҳәа акәым, дыҵарҟәаҟәо Анцәа исирбааит! Сара исзеилымкааура, ҳәынҭқар дахагыламзар, аҳәынҭкарра ҟалашьас иамоузеи? Ишәҳәеи, шәара шәтәы шәҳәалеи, сара исзеилымкааз уиаҟара ихьаам…

– Даҽеакыс иарбану ҳазлацәажәо. Убри, уара Мардасоу, исзеилымкааит ҳәа узҽу ауп ҳқыҵаҽы ирацәаѡны ирзеилымкааура. Ауаѡы амѡа дықәлозар, дахьцо заа идыруазароуп, – абас дналагеит Уахситԍ. Ҷара дук змаз аʒәы иакәмызт иара. Аҟәа даарган ашкол дышҭаз, иаб данԥсы, иҵынхацәа дҵыганы дыргеит. Инеихшьаланы шәҟәыԥхьарак идыруан аҡароуп. Ус, ԥсабарала «анцәа иитан», ахшыѡ змаз аʒәы иакәын. Дарԥыс еилҟьа-еилгәыцәын. Аҭыԥҳацәа маҟарас дыргон, арԥарацәа маҳәѡызара рзиуан. Ишизхәыцуа зыцәа еиԥҟьалоз аҳәсахәыҷкәа инарҳәа-аарҳәақәон Уахситԍ араҟа, Ҷабзала ақыҵан

аҙәгьы дызлыхәамԥшуа, Аҟәа ашкол данҭаз инаркны аҙәы бзиа дибоит, ашьхақәа днархыҵны, убри лбара дцалоит ҳәа. «Дхәыцын ашкол данҭаз, аха бымбои, акәиц еиԥш, убасҟан игәы инҭашәаз, уаҳа дааихамышҭҙеит. Аҙы шыцәаз илымбеи бхаҵкы сцеит, уи аҭыԥхагьы». Егьиашаҵәҟьаны, аԥхынра иналагҙаны ѡынтә-хынтә днабжьысуан Аҟәаҟа. Аха иара дызцоз ԥхәыс усмызт, зынҙаск даҽакын…

Аҭаҳмада Мардасоу иҭаҭынжәга, аарѡара еиҟәнажәжәаз адгьыл еиԥш, амса аҵаланы еиҟәыԥҵа иҟаз инапсыргәыҵа ԥахә-ԥахәҳәа ианҟьо игәы дҭахәыцуа дтәан. Аԥсны агаҽахь иҟалаз аиҭакрақәа иаҳахьан иара. Аамҭагьы ауаагьы рҽеиҭаркуан. Убри акәын дзыцәшәозгьы. Игәахы ашьа ааннакылон данқәыԥшҙаз дызлаԥшыз ихаҽы ианнаигалак. Уи игәалашәон, инеиԥынкыланы х-ԥхынрак, алаҳәа реиԥш, ар акәшаны ианрықәтәаз Ҭабзала иахагылоу ашьхақәа. Нхыҵҟа узымцо, агаҽаҟа узышьхымҵуа, амѡақәа кын. Уахынла амамызт, ҽынла амамызт, шәақь-мца еилаҵаран изҽҙаз. Аҳәса рыхцәқәа ԥыртла ирықәыԥсаны, ашәеиқәара рхьыссы, ѡнаҭак аҟнытә даҽа ѡнаҭак ахь рҽынархон. Аҽы аҕәра акра злымшоз ахәыцқәеи дара аҳәсеи ракәын аԥсцәа анышә иазҭоз. Ԥсеиқәырхаган аҙын ааира. Асы леины амѡақәа акааанҙа, ар цон наҟ инхыҵны. Аха ахԥатәи аԥхынраан аҙынранҙа ирызнамгеит Ҭабзалаа. Дара дызлеилыркааз ала, Аԥсны аҳгьы чарҳәара рзиуит, иҵиит. Шәаҟәыҵ, шәабџьар шьҭашәҵа ҳәа реиҳәарц дааит ихаҭа. Убасҟан ауаа, абнақәа рыгәҭа еизо, аѡнқәа рҽы рҽеиқәдыршәо, маҙала агәыԥқәа ҟаҵаны еицәажәон. Иҟарҵаша рыҙбауан. Дырмоуит ахара ихәыцшаз напхгаѡык. Абар иалҵызгьы – амҳаԥьырра. Аԥсуак адәы дықәнаҵы, аԥсҙы иаҳазшәа, игәахы ҭнашьаалап ари ажәа. «Ҳаидымгылара иахҟьазгьы рацәаҙоуп. «Амҵәышә аҵан амца анацрала, аҕәарҕәал ахыччон». Ицәгьоуп ажәлар рус, даараҙа ицәгьоуп. Уажәы мачк хҵышәынтәалашәа ҳаныҟала, даҽа рыцхарак ҳақәымшәандаз. Аԥсуа дгьыл уеизгьы аԥсуа изыҳәан ишәиуп. Ҳшьа нықәымҭәар иҽажәкуа агәахы ҭаѡоит. Аԥсны агаҽаҽ еиҭах ашьа ақаҭәара иаҽуп, рҳәоит. Ҳара-ҳара ақәибахра ҳалагазар, зынҙаск хҵыхәтәа

ааԥҵәап», – абас игәы дҭахәыцуан Мардасоу. Иблақәа ааихмырсыҕь дизыԥшуан ацәажәара иаҿыз Уахсиҭ. Ихаҭа абасҟак дқәыԥшны «ажәлар ԥхьаҟатәи рԥеиԥш», «ажәлар рхақәиҭра» ҳәа, ас еиԥш иҟоу ажәақәа рҳәара абаихәҭоу ани макьана. Иумбара иҟоузеи. Зегь раҵкыс иԥьоушьаша, ииҳәо шиашоу, убри аамышьҭахь, даҿа мѡакы шыҟам, иара ихаҭа убасҟак агәра игоит, уахьиго узымдырӡозаргьы, иахьиҳәо уиццап. Уи идыруазар акәхап, аӡәырѡы ирзымдыруа ԥьара акы.

Ашьыбжь агәы инхыҳәҳәон. Ашьхақәа инарывҵалеит амра. Аҭашәаразы акыр агуп макьана. Ахра ҳаракқәа рхыцәқәақәа дырцырцыруеит ашәахәақәа. Акәасқьа абарҵаҿы агитара арахәыцқәа ирҿахәмаруеит Селымхан лнацәкьарақәа. Лашәа иазыӡырѡырц аҭахушәа, ашҭа иахыкны иԥыруеит ашьауардын. Аӡиас аԥшаҳәантәи иаагоу амѡахәасҵа ккаӡа иҵацәуп. Ҭынчрамызт аҕәтәы ѡны аҵаҟа. Иблақәа амца рхыҳәҳәыла, аӡәаӡәала еимданы дырҿаԥшуа, ацәажәара даҿын Уахсиҭ. Аҭатын иахоз, рҭатын рҳәқәа рҿахьы аѡагара рхашҭны, ихыблаауан. Иажәа даналгоз ус еиԥш дразҵааит:

– Ишәымбаӡои? Иаҳамбаӡацыз ауаа рыла иҵәит ҳқыҭа. Изусҵцәада?

– Иуҳәаз иашоуп. Изусҵцәада?

– Иабаанагеи?

– Ахаан иҳамбаӡацыз ауаа!

– Ишәгәаламшәои, ҵыԥх аԥхынразы, иԥаҵақәа аужьны, ҿаҳа-дагәак абра дҳалан.

– Аҭакәажә Хьыса длыдкылашәа илымазу?

– Ааи, убри.

– Ииуазеи?

– Шәара дышԥажәдыруаз?

– Ҿаҳа-дагәак иоуп, уаѡ рыцхауп ҳамҳәеи.

– Ишәымбои шаҟа имарианы ҳаижьаз. Ҳарҵ, аԥсуаа ԥьара-ԥьара ҳуаа гәыԥшагьаҭҳақәоуп. Ауаѡы ииҳәо акәу ԥьаҳшьоит.

– Ҳчеиԥьыкоуп изхароу. Ааи, ааи, иԥьашәымшьалан, ҳчеиԥьыкоуп зегьы аазыхҟьо.

– Асасдкылара акәхап узҽу?

– Рыѡбагьы акоуп. Дызусҭзаалак уѡны иааиз дсасуп, пату иқәҵатәуп ҳәа акы ҳдыруеит. Шәазхәыци иапеиԥшхо ашьхыц, исасуп ҳәа аҭра ашхырцәаҕь ҭанажьлар?

– Уи иашоуп! Ииуазеи нас ани аҽаҳа-дагәа?

– Аҽаҳа-дагәа уҳәоу? Уара уҵкысгьы ибзианы иаҳауан. Иҿеырмашьцаны дҳалан абелогвардеец. Ишьҭаланы иаакылсын, деиқәпах дҽаҳәаны дрыма ицеит. Ауаагьы ишьхьазаарын, ара иҿеыҵәахны дыҟан.

– Иаадыргәышьоз, илахь ианым, ҳара цәгьара ҳзимуит.

– Ашьамҭлаҳәқәа инапқәа ианынархарҵа, шаҟа аӷҷаҳәа дцәажәаз шәаҳандаз!

– Уи дҳалыргеит, аха абарҵ апапцәеи адикәанцәеи ҳалзгода?

– Иашоуп иуҳәо!

– Ҳара ҳтәқәа ҳгәахы кыдыррхьан. Урҵ ҳзымхозшәа, Аԥсны агаҽынтәи папы дикәан ҳәа аҙәыр дыҟазар, азакәациа ззыҟалаз ирѡызаха, рымаҭәажәқәа аатцәа иҭажь, рҟәаҟәа иқәҵаны, ҵыхәаԥҵәара рымаҙамкәа аара иаҿуп.

– Рхала иқәҵны иаауеит угәахәуама?

– Иқәырцеит, урҵ уаҟа, иқәырцеит!

– Зегьы шԥақәырцоз уара?

– Мчыбжьыкҟа уажәаԥхьа, Дау ахыҵырҵаҽы сшааиуаз, сыԥшызар, ржакьақәа иршьаҳауа, рнапҳарқәа ирҵапҳало, ѡыцьа еишьҭагыланы иаауеит. Шәабацои ҳәа сразцаан, Ҭабзалаҟа ҳцоит, рҳәеит. Ҭабзала мышәҭыѡроу ҷыышәшьома, уаҟа зегьы рҿеырцәахуа, сҳәеит. «Антихрист! Антихрист! Антихристцәа рыла иҭәит адунеи. Анцәа уаҭанаимҵааит! Ихьышьаргәыҵа ҳакәыхшоуп!» – ҳәа рылахь-рыцьымшь аҙатәра иалагеит. Ашәақь ларҽакны рышьҭахьҟа исырхынҳәып сгәахәт. Аха снеиԥхьхәыцаан, уаѡцас Анцәа иашьапкуеит, цәгьара сзырымуит, срыдызцалазеи, сҳәан, сырҟәаҵит.

– Умбои ҳашхәыцуа, сара цәгьара сзырымуит, срыдызцалазеи…

– Схада хәыцырҵа сымамшәа сумԥхьаҙан.

– Ухы изақәуҵеи, уара узыҳәан мацара исымҳәеит. Иашоуп, амѡан ҷьоукы уԥылазар, ухагахазшәа ашәақь абарҽоукрыз.

– Урҭгьы аҳәы ҳәа инарыцлеит. Ҳқыҵа гәамкажьырҭоу ԥьушьап…

– Ибзианы иуҳәеит – агәамкажьырҭа. Амала, уи баша гәамым, ижәдыруаз. Убас еиԥш иҟоу гәамуп, азѡа ҷкы ахылҵны иҳалалара ҳаҟоуп, ижәбалап…

– Иахурҟьацәеит, ус убахьоу…

– Ааи, ааи, убасҵәҟьа акәхоит. Ишәхашәмыршҭын сажәа…

– Папгьы дикәангьы рдаракәыц ыҟаҳамкәа уахыкала иузынсыртҵәап, иуҳәаз ажәак иадамхаргьы иаиашаха!

– Угәы иаанагома дара рнапала цәгьарак ҟарҵоит ҳәа?

– Анцәа дылбааганы дҳажәыртҵару?

Шаҟа иргәаԥханы иччазеи! Ииашаҵәҟьаны, Анцәа дхазҵо аҳәыр дрылазҭгьы, хымԥада, дрыцәгәаауан. Изҳәаҟәаз ҟалеит уажәгьы: «Анцәа шәаҭанаимҵааит», «ихьышьаргәыҵа ҳакәыхшоуп» – ҳәа. Убарҭгьы шьцылара ҵасуп акәымзар, игәаҵанҳа илатҵәаны адинхаҵара аҳәгьы иламызт. Жәытәнатә аахыс убас иҟан ҭабзалаа зегьы. Арахә рыманы, итҵегьы, дара рнаѡс, ашьха цәҳәыраҟәа рахь ицоз ахьшьцәа, ахәышҭаара ахаҳә ааршны амгьал лаҟәыжь ирзырҳуан. Уи арахә-ашәахә рынцәахәы Жәабран имгьал акәын. Шьтәа бзиак шьны, агәаҵәаҟәа неидырбон. Шьашәы, Ажәеиԥшьаа, Аиҭыр, Нана-Гәында, Ҙиуау уҳәа ажьаҟәеи акәытҟәеи инадыркны зегьы рныҳәаҟәа рзаԥын. Иҟаҟәан, хазы-хазы рыҟаҵара ргәахы анаҟәԥҵәа, амшаԥ аҿены акәзаргьы, мышкы урҭ анцәаҟәа рыхьҳала кәакәарк-кәакәарк ныҟаҵаны, рызегьы зныкала ирымҵаныҳәаны иалгаҟәоз. Ашьҭахь қьыр-сиангьы ԥсылмангьы неилатәаны рԥьаф ҭарҵон ѡылеи уаткалеи. Абас ишыҟазгьы, ақыҵа агәҭаны, ахәы ҳаракыраҷы игылан ауахәама. Уамак идуцәамызт. Аҭҳамц иадҭыхланы иҟаҵаз Христос исахьаҟәа, ацәаакыра иахҟьаны ианкыдыԥԥа, арамаҟәа ирҭасаны ана-ара инкыдырҵа-аакыдырҵаҟәеит. Лакәҵас ирҳәоит ажәытәанҳа ауахәама аԥшҳашьеи изакә мчызи иамаз. Иахьагьы ҭабзалаа аҭаҳмадцәа аҳбахә аныр-ҳәалак, алԥха-агәыԥха шәоуааит, изакәыз жәдыруама анкьа ҳәа нацырҵоит. Уажәы амч згази, гәнаҳа ҟазҵаз ихы изамысуа, ҕыч дазымкуа избашахазеи ҳәа уразҵаар:

«Аҭырқәа иҟьашьит, дад, аҭырқәа, уи иԥсылманра иманы данӡхыҵ инаркны ҳуахәамақәа ртәы башахеит», – рҳәоит. Уаѽы иԥьеишьаша, ақьырсиан динхаҵара алаф алызхуаз шеиҳазгьы, апапцәеи адикәанцәеи ирылшоз рацәан Ҭабзала ақыҵан.

– Шәгәы иаанагома урҭ дара рнапала цәгьарак ҟарҵоит ҳәа, – иҳәеит уааӡа излацәажәоз инацҵаны аѽны аԥшәма Сҵеԥан, – уажәы иаабама анҭ. «Аби ԥеи пату еиқәышәҵала! Аешьцәа шәнапы еикәырша, бзиа шәеибабала» – ҳәа рылахьрыԥьымшь рӡатәлашт. Аныҳәара ашьҭахь ихәыҵхәыҵуа ирацәажәоит ҳара ҳтәқәа.

– Ирарҳәозеи?

– Иаарҳәны ҳара иаҳҿадыргылоит.

– Ииашоуп. Маӡала аизарақәа ҟарҵоит. Ирҳәоит, абна илоу ауааи дареи еимадоуп ҳәа.

– Абна илоу шәара шәырцәымшәан. Урҭ рацәаѽым, сара издыруеит. Ишәҳәа, аӡәыр цәгьара шәзырухьоума?

– Ацәгьароума, ажьыӡ ахьимшәоз азыҳәан, Адгьац дырбаандаѽны дшыргоз, амѽа аарзыркын, дрымхны иѽныҟа ддыргьежьит.

– Ҳара иаҳԥырхагоу аӡәгьы абна дылам. Аамҵоуп дара заӷоу, аамҵа, азакәан. Ԥьоукы ҿымҵ-ԥсымшьа ҳтәоуп, аха урҭ уи ианымшәеит.

– Уаѽцас рхы иҵагаланы ирацәажәо данықала, сара агәра згоит абна ишылҵуа.

– Уаҵәыцәкьа аизара ҟаҵатәуп ақыҵаҿы.

– Уаҵәы иазууазеи, аха ирластәуп уи.

– Ирашәҳәозеи еизыжәго?

– Иалцатәуп ҳқыта иаланагалаз ауаа ҟьалақәа.

– Ҳаӡгабцәа ирхьынҳалап, ҳаҳәсақәа ахьӡ рхырҵалап, иазхоуп ари уажәшьҭа!

– Азакәан иаҳоу дыбналар – ҳара ҳахь дауеит, маҳагьарак ҟазҵаз иқыҵа далырцар – ҳара ҳахь иҿааихоит.

– Дызусҭада ҳәа сшәазцаауеит, Мырзақәыл ҳәа Асҭарнтәи дааны Бегьлар иқьаԥҵа иахылаз. Дызусҭада?

– Иара ииҳәазоуп, уаҳа ихы-иҵыхәа уаѽцас аӡәгьы иҳаздыруам.

– Уаҟа иҽырҭынч ақьаԥҵа даху ԥьышәшьоит акәу? Ихы зланыҟәигозеи? Ҳауала дчома? Ҳаҵауад Ҟазылбақьи иареи еимадоуп.

– Сара иԥьасшьо, ҳаҵауад Ҟазылбақь иҟоу имбаӡои, зҽимҭуазеи?

– Иара иԥырхагоу ҳқыҵа аӡәыр даланагалама?

– Иԥырхагоу уҳәоу? Иԥырхагоума, урҭ иаҳагьы ихәоит. Иара ииҳәо ауп имҩаԥырго.

– Анхацәа ҳәа иҟоу заҟаҩы идгыло жәдыруоу Ҟазылбакь! Ԥьоуки иареи ааӡара рыбжьоуп, даҽа ԥьоукы дыҩнардахьеит, ажәакала, бзыцәашьреи хәыԥҳареи рыла еилысхьеит. Аиаша шәасҳәап, Аԥсны азыҳәан уамак иҟарҵаз сыздыруам, аха дара рхазыҳәан, ҭауади-аамсҭеи цәгьа иҟәыҷақәоуп. Аԥсуа дшыҟоу, умбои, аҟамчы лаихҟьаны, дыршәаны ахәура дузҭацалаӡом. Ус уизныҟәар, аҟама науҷырҳәаны, абна дныламшәкәа дцоит. Ҭауади-аамсҭеи ишыҟарҵо шәазхәыци, рхәыцы ааӡара дрырҵалап, ныҟәара ианцо, ҩызцәас анхацәа рыҷкәынцәа шьҭырхлап, нас ҳара ҳтәқәагьы рыгәқәа ԥшқаханы иҩнардалап. Ажәакала, дареи ҳареи убасҟак ҳаилысны ҳаҟоуп, еилыргашьас иҳауа сыздыруам. Ианбыкәу, мшәан, Ҟазылбақь инхара анҵ абна илоу ҳабрагьқәа анақәлаз?

– Ҵыԥх мес азыҳәан ами. Инибарҵәа иҵеибаҵарц акы аарыгымхеит.

– Деиқәзырхада Ҟазылбақь? Анхацәа! Ицәгьоуп, дадраа, ҳара ҳтәы, даара ицәгьоуп. Амҳаԥьырра шаҟаҩы агазеи убри иахҟьаны. Ҭауадк, иҽы ахьымааҳәра дцартә, дыхҵәаны Ҭырқәтәылаҟа иҽанынеихалак, ҳахәыԥҳа дахьцо ҳара ҳаангылома ҳәа, ԥьоукы наишьҭалон. Иаргьы санаӡӡеи дышԥансыжьуеи, иҳәон. Иаиаӡӡеи анхаҩы диԥҳәысын. Уи ахшара лыман, ран дахьцо илыхшаз налышьҭалон. Ихшаз ихыҵны раб дзынгыломызт, уи даныхҵәа, ҳашьа дықәҵны ҳара ҳазланхозеи ҳәа иашьцәа наишьҭалон, нас – раншьцәа, раншьцәа – рашьцәа, нас урҭ рҭынхацәа. Ажәакала зегьы еихьыԥшуан…

– Уигьы ыҟамкәан, аха амшә иакыз баба, баба, иҳәеит, ҳара уаҟагьы ҳаанымгылеит. Амҳаԥьырра ҳара ҳхаҵақәа иҳахҟьазшәагьы аҳәара ҳалагеит. Ҭырқәтәылан амшын қа-

шьуп анырҳәа, рхала иқәҵны ицазшәа егьизшәа… Умч анымхалак, иухыччо урылаччароуп.

– Уи уаѡ ианаҳәо рацәаҙоуп, аха аамҵа аҽеиҵакра ааигәахеит. Аԥсны иҟалақәаз арахьгьы имаап ҳәа шәыҟоума? Анхацәа ҳхы-ҳаԥсы ҳақәиҵны ҳаныҟалалак, иахагыло рзоуп изысҳәо. Аѡеигәылацәа рышьтәа шьышьа еиԥшым, рҳәоит. Даҽеаԥьара ишыҟоу мацара ҳәа ҳқыҵан, Ҭабзала ианалага, сшәоит, аусқәа ҽеимхар ҳәа.

– Урҵқәа сара исыздыруам, сусс алам. Сара исҳәац еиҵасҳәахуеит. Ирыцкьатәуп ҳқыҵа. Ҳнышәынҵрақәа ирҵагәыгәуа, ҳҙыхьқәа ћьашьуа иҳалоуп ауаа ћьалақәа. Уаҳа ҳзычҳауам, ирыцкьатәуп ҳқыҵа.

Еиҳабы-еиҵбыла еибарԥшны еицәажәон. Ажәак-ѡажәак ныбжьаиршәуан Уахсиҵ. Аԥенԥьыр азааигәара дтәаны, дасу ииҳәоз акакала еиҽыршәшәо дрызхәыцуан. Ууанҙагьы иидыруаз ракәын ара иҟаз зегьы, аха уажәы иаҳа иааԥшны ибон дасу дахьынҙаиқәгәыҕша. Аҵыхәтәан Аҟәа данықаз уажәы ааскьаҙа, ани ахаҵакьаҿ ихаҵа дидикылеит. Ииҳәара дақәымшәо акәын дышихәаԥшуаз, убасҟак дицәыԥхашьон. Абасҟак бахҵеи шәақь мца еилаҵареи зхызгахьоу, зыхьҙ неимырћьа ирҳәо ауаѡы ҽыҕәҕәала диацәажәартә иҟаиҵахьоузеи иара, ашьха қыҵа ҳарак иааҙаз арԥыс? Иибахьоузеи, иҟаиҵахьоузҽеи фырхаҵарас? Дагьзланеизеи уи ахаҵа-кьаҿ дахьтәаз. Ҭаҳмада шлаҕәаҕәак дыѡналазшәа днеихаҵгылан, иаԥхьа днаиртәеит. Шаћа иҳәарц иҵахыз Уахсиҵ! Ажәақәаҵәћьагьы ирмазеихьан: «Нестор, сара Ҭабзалантәи сааит. Иҟоуп убас еиԥш аԥсуа қыҵак, хаха-хымш ныҟәа бжьоуп Аҟәантәи. Сааит иуасҳәарц уара иахьаауҳәо ҳшыхиоу!» Дызусҵада «ҳара» ҳәа дызҿу? Иареи ѡыџьа-хѡык иѡызцәеи. Имаҷҙоуп. Мап, «ҳара» – ҽеим. Сара сшыхиоу иҳәар? Ус еиԥш егьаѡы иарҳәахьеит ани, Аԥсны зегьы еиҳабу! Узусҵада ҳәа диазҵаар? Ҭабзалатәуп. Ҭабзала егьаѡы иихьеит, иҵәы-иԥха иааҙахьеит. Уиала иеиҳәогьы егьыҟам. Зны иаҳәатәуп ақыҵа ахи-аҵыхәеи, насгьы иара ахьыҟоу. Ҳархашҵны ҳанхеит. Аԥсны аигәылацәа шеицәыхароу еиԥш ауп ақыҵақәагьы шеицәыхароу. Ҳмаҷра акәгәышьоуп изыхћьо. Аа, ҳабаћоу

ҳара? Реиҳа иаҳзааигәоу ақыҭа Гәманҙа ԝаха-ԝымш рылагьы узнеиуам. Шьауардынк ҳҙаны ҳаанагазшәа, уахьԥшлак, рыхқәа қәацә-қәацәҙа, игәырҷыҵгаха иааԥшуа ашьхақәа раамышьҭахь, акгьы ҳамбаҙо ҳҵәаахеит араҟа». Ииҙбқәаз зегьы наимпыҵышшеит уи ахаҵа-кьаҷ данынаиҷаԥш. Акы заҵәык иҟаиҵаз, иаԥхьаҵәҟьа днаганы данынаиртәа, ашырҳәа дԝаҵҟьан: «Нестор, сара Ҭабзалантәи сааит. Иҟоуп убас еиԥш аԥсуа қыҭак...» – аниҳәа, ахаҵа-кьаҷ, маҷк алахьеиқәра зхыз ибла гәыҵбаақәа ааччеит. «Ииашоуп, иҟоуп убас еиԥш аԥсуа қыҭа» – хынтә раҟара иҳәазар ҟалап... «Асы шьҭытцны, амԝақәа шаатлак, ацхыраара шәызҭаша ауаа шәзынаҳашьҭуеит. Ууанҙа уԝызцәеи уареи ауаа шәрацәажәала, рхы иҵагаланы ирашәҳәала изакә ԥсеиқәырхага аамҭоу Аԥсны иазылԥхаз». Дхәыцхәыцуа усгьы нациҵеит: «Ҳара ҳус аҷы акы ҳалшараны ҳаҟам иҳаҕоуи ииашаҵәҟьаны иҳадгылоуи цқьа ианаҳзеиԝымдыраа». Ас еиԥш зхиҳәааз изеилымкааит азныказ Уахсиҵ. Ииашоуп, дқәыԥшҙоуп, имшәхәы амихижьҭеи уамак ҵуам, аха уи иаанагом, ареволиуциа иадгылои иаҕацәоуи изеиԝымдырааашәа. Уахсиҵ ихаҵа дынхаԝуп, анхаԝы иҵаацәара далҵит. Иан, иаб, иаҳәшьа, ажәакала, иара ишьҭра ахьынаҙааҙо ираҕоу иоуп аамҭа ҷыцгьы иаҕоу. Уаҳа иарбан, уамак дыррас иаҵахузеи! Аха уи уҳәаргьы, иҟоупеи ашьацқьа злоу ҳәа ззырҳәақәо, ани ахаҵакьаҷ идгылақәаз?.. Ҭабзала ақыҭа зымпыҵахаланы измоу Ҟазылбақь еишьарала изааигәаҙоугьы убас аҙәы дыҟоуп. Ирҳәоит, еиҳараҙак уи дицәшәаноуп арҵ аԝышыкәсак Ҭабзала дналҵны агаҷаҟа дзымылбаауа ҳәа. Иазҵаар, абра, саныҟоу сгәы аԥсашьоит иҳәахуеит. Игәы аԥсы замшьарызеи, шәарыцаԝ дахьзымнеиуа ахраҷы зҷеызҵәахыз агыгшәыг даԝызоуп араҟа. «Ҟазылбақь данаауа амза», – рҳәон ԥаса кәыркәа мза азыҳәан, ашыкәс ԥхьаҙара ҷыц Христос даниз инаркны ишалагауеиԥш. Иҷааихон иара, агәгәаҳәа иматцуԝцәа ицрыԥсса. Шаҟаԥьара аҳҵынрақәа имаз здыруада уахь. Аа, уажәы ԝышыкәса ҵуеит дзыхьчо икәыршаны араҟа дтәоуижьҭеи. «Ҟазылбақь данаауа амза..» – Аччара уакып, ҳазлаҟақәоу зегьы урызхәыцыр.

Абас игәы дҭахәыцуа дтәан Уахсиҭ. Еицәажәоз иаҳа-иаҳа еидшылон. Иҵегьы еибырҳәалааит рыгәҭыхақәа. Уажәшьҭаншәа иара иреиҳәап дасу дахьиашоу, дахьиашам ҳәа иара игәааанагара, иреиҳәап аҵыхәтәан Аҟәа данықаз ани ахаҵа-кьаҿ дышидикылаз, уаҟа еибырҳәақәаз, Ҭабзала иалҵны ицеит ҳәа иршьақәо ѡыцьа ауаа «Кьараз» ишалаз. Иреиҳәақәаша рацәоуп.

Абри аамҭазы абарҵаҿынтә иааѡуаз Селымхан лгитара абжьы ааиқәтәеит.

– Аҳәы дауеит!

– Сҭепҷан, уара уаҧшәымоуп, ундәылҵ.

– Ҭарсхан иоуп. Гачба Ҭарсхан, иаҳәшьа Шьазина дицны дауеит, – иҳәеит Сҭепҷан дындәылҧшын.

– Ишпаҟаҳҵо?

– Урҭ шәарҭам.

– Ииашоуп, ҳара иаҳтәу ууп.

– Шьазина дахьицу хәарҭам. Дуаѡпсы бзиоуп лара, аха, егьа умҳәан, дыпҳәысуп…

– Аҳәсагьы зегьы еиҧшым. Ари, лхаҵа дшыҧшҳоу еиҧш, лгәаҭагьы бзиоуп.

– Аҧшҳара азыҳәан Аҧсны ақыҭақәа еисозҭгьы, Шьазина дахьҳамоу, қыҭак ҳаҧхьа иҳаргыломызт! – иҳәеит Ҭаҳмадак.

Еицәажәарц еизаз шыжәаѡыкыз инархаҵгылеит ешьеи еҳәшьеи анааѡнала. Иҧсҭазаара ззикыз аус аамышьтахь адунеиаҿы даҿакы ықоуп ҳәа зхахьы иаазгарц згәы иҵаҳамыз арҧыс Уахсиҭ, Шьазина данынаҧлҿаҧш, амцабз шеишеиуа, иҿаҧхазшәа, ихы-иҿы былуа даақаҧшьхеит. Ихьыз аҳәыр игәеиҭазар ҳәа дацәыҧхашьо даанаҧшы-ааҧшын, иҟаиҵо цкьагьы дазымхәыцҳо, днеины аҭыҧҳа лнапы аанкыло аҧсшәа налеиҳәеит.

– Уаҟа излацәажәо саргьы издыруеит, лҳәан, илымуит даасымгар, – иҳәеит лашьа Ҭарсхан, аарак идызшәа, ихы рқьиауа. Ихәамсисҳа, аԥьмацәа иалхны иҟаҵаз ихьатра днаҵыҵын, дахьааѡналоз аѡны акәакьаҿы инышьҭеиҵеит. Иоура-иҵбаара наҳа-ааҳаны, ѡажәи фба шықәса ирҭагылаз

арԥысын уи. Ибла еиқәатҵәа дуқәа иуарҳәон агәаҕьра злоу, ианаҭахха дшәаны хьатҵра ззымдыруа аҳәы шиакәыз.

– Ууаишьа злазбо ала, ажәабжь ҽыцк ҳзааугазар ҟалап, Ҭарсхан. Абарҭ еизаны иубо зегьы, Уахсиҵи сареи ҳагәра шугауеиԥш, зыгәра угаша уууп, – иҳәеит Сҭеԥан.

– Ус анакәха, шәеицәажәара саԥырхагахеит, аха саазцаз шәзыргәырҕьаша усуп, ишәасҳәап. Ианызбаз, ҳахьеицәажәаз, исацәажәаз зегьы шыҟалаз зышәҭахузеи! Иаахыҵыр ҳқыҵа иналало, ар ааны итәоуп Дау ашьха амҵан.

– Ирҭахузеи?

– Иаазгазеи?

– Иҳабашьырц иаауама?

– Шәаангыл, аҳәаха ишәҭ.

– Иҳақәларц иаало ар иреиуам урҭ. Иаауеит ахақәиҵра ҳзааргарц! – иҳәеит Ҭарсхан.

– Нестор иааишьҭит, хымԥада, Нестор иааишьҭит! – иҳәеит ибжьы неиҵыхны Уахсиҭ.

– Ҳанзырхо уааума? Уаҩҵас иҳаҳәа, дад, Ҭарсхан, – ҿааиҵит Мардасоу.

– Сышәзаарышьҭит. Ҷыдала шәыхьӡ рҳәеит Сҭеԥани Уахсиҵи. Изықәгәыҕуа ауаа ирарҳәааит, уаҵәы ашарԥаз рабԥьар шьҭыхны иқәгылааит, иҳәеит реиҳабы, нас ҳаргьы ҳалалоит ақыҵа, ажәлар ирыларҳәааит ахақәиҵра шрызнааго, иаҳԥырхагахазгьы ҳшимеигӡо идыруазааит, рҳәеит.

– Абар ақыҵа зрыцкьо ахьааз.

– Сахьшәыхәо акрыҟазар, саргьы сыхиоуп, – лҳәеит Шьазина.

– Баргьы бахьхәарҭоу ҟалап. Бахьааз бзианы иҟабҵеит. Ҳахшыҩ неилаҵаны цкьа ҳазхәыцып, иаашар иҟаҳҵаша, иаауша, – иҳәеит Уахсиҭ. Шьазина лышҟагьы даанаԥшит.

Абарҵаҿы абжьы гон агитара.

Амра ҭашәеит. Алашьцара ақыҵа иахатәаанӡа, ашьхақәа иҩарывҵит амза хьшәашәа ҭҭәааӡа. Алашбыжьқәа алыҩауан ақыҵа. Ажәқәагьы ҷьара иҟаауан. Ҧаса аасҵа ашьҭыбжь цәгьан асыԥса ҵшәааua зӡышьҭра зрыцкьоз Бзыԥ.

4

Ахымш рыҽены…

Аҭауад Ҟазылбақь, уи идгылоз, ақыҭа иҭәны иалаз апапцәа, адикәанцәа, аменшевикцәа, ажәакала, ахыҵәахра азыхәан Аԥсны агаҽантәи ибналан иааны, зҽеыԥхьакны Ҭабзала иҟаз зегьы еидцала, ашьха ихца иқәырцахьан. Даанханы дыҟан Мырзаҟәыл. Уи баагәараҵас дақәгәыҷуан ари ақыҭа, аха ар шалалаз аниаҳа, идырит шәақьымцала рԥылара шхыдараз. Идгылодаз араҟа? Закәанк иахымхәыцзо абна илаз абрагьцәа, ууанӡа ирацәажәахьазар акәхарын, ар ирыдгыланы нхыҵҟа ицоз рымɷа ркит. Иабаихәоз ақыҭан аҙәык-ɷыцьак иара итәкәа иаанхаз. Иара иԥишәахьан, ибзианы идыруан изакә мчыз ашьха ихыҵыз. Араҟа аҵкьысгьы адгылаɷцәа иман ихатә қыҭан, аха башахеит, акгьы рылымшеит.

Егьа иҳәаргьы, абрахьгьы ишьҭаланы иаап ҳәа дгәыҷуамызт. «Уажәраанӡагьы иахырымҳәацкәа, аиҳабыра рымпыҵахаланы изланхазеи? Иахызҳәода, рҭыԥ иқәызҵода, абзацәа ԥсит. Шаҟа рыҽҳәара кьаҽхазеи жәаа шьыкәсазы. ɷынɷажәа мшы заҵәык Аԥсны абжак рымпыҵахаланы ирыман. Ашьҭахь ашьацкьа иалҵыз ҳшьа кәапеишәа иаҳтеит. Амыцхә инхацәеит уажәы! Амцхәӡа инхацәеит. Даҽа ԥыҵк ианынха, иҵадырбгоит Аԥсны. Аа, абар, арахьгьы иааит ашьхақәа ирхыҵны…» Ақыҭа ишалалаз аниаҳаҵәҟьа, Мырзаҟәыл, амаҵуар иԥхадырсыз қәыцьмаҵас, дыҽҟьаса иҽынеихеит Ҟазылбакь инхара шыҟаз. Дцон уи уахь, ԥсеиқәырхарҭак еиԥш дақәгәыҷуа. Убасҟак игәаҽы агәаҭ еилашуан, иԥсы ҭаҷкәымшәа аҿараҵәа иааины игәы икылахон. Даазыкәшәаз зегьы зхароу аҙәык-ɷыцьак налкааны идыруазҭгьы, амца қьоуқьад иалаибылрын. Ижьышон иблақәа. Ахҭынраҽы дахьнеизгьы, амцаԥшь рыжәлазшәа, еилагьежьран, ҳәҳәаран, ҟааран. Аҳқәажә хымаԥсыма ашәындыҟәра иҵалгәеит лыматәақәа. Илымԥыхьашәоз лышәхалгәон, ианылгәамԥхалак, наҟ илыршәуан илшәхԥаа. Ахҭныҳәсахәыҷқәа иҟарҵара иақәымшәо илывагьежьуан, раҳцәа ар ҳақәлоит, ҳаршьуеит анырҳәа, даргьы аланакуаз ҷьышьа, рылабжышқәа рыкәаашон. Иара, Ҟазылбақь ихаҵа,

азныказ дыбналарц, ашьхақәа иҽерымеидарц иақәикит. Аҟәынақәа раʒынԥсараха изыркәадырит иҽеы, аха убри аамԥазы дхынхәны дааит ԥшыхәра иишьԥыз ақьаҳиа. Уи излеиҳәаз ала, нхыԥгьы-аахыԥгьы амѡақәа ркхьан. Ԥабзала, уеизгьы, неирԥас иамоу урԥ аѡ-мѡа заԥәык ракәын. Ихаҽы иааигеит абрагьцәа рымѡа ҳәа зыʒбахә рҳәо даҽеа мѡакы. Уи амѡа Риԥа ахахьы ишыҟоу икылсуеит, нас агаҽаҟа ацара мариан. Уахьынтәи амшын ԥсеиқәырхагас изыҟаларын, дцарын аҳәааанхыԥҟа. Далԥып наҟ. Аха абрагьцәа рымѡа аҽеы заҽысуам, иара шьапыла Риԥанʒагьы дызнеиуам. Арԥ зегьы анеидихәыцла, иԥсы илшәшәеит Ҟазылбақь.

Мырзаҟәыл имаҟа иавԥаз атапанча ԥарс икны, аҳԥынра данынысѡнашыла, Ҟазылбакь ацәарԥаҕәы дықәжьын имгәацәа ҳаи-ҳаиуа, қьаҳиацәак аʒы иҽархәхәо, еилаѡ-еиласуа ихан. Башан, зхаԥа аԥааҟарылара иаҽыз Мырзаҟәыл дабаихәоз.

Идгылашаз, ицхраашаз ауаа дрышьԥан дыҽҟьаса. Аха дзықәгәыҕшаз аʒәгьы димбеит. Ақьаԥԥахьы деиԥахынхәит ихы икәажь. «Аʒеибафара зҽалазыжьыз, днахәлабга дцоит. Уажәазы уаѡ дахәом ари иҟалаз. Аҳәахәдеиԥш абжьаʒра – бзамыҟәроуп. Иааԥштәуп маԛк аҟара. Иааиқәтәақәап. Ас мацара ицарым. Ирбахра иҟоуп ижьаны иҳажәыртаз анхацәа дара рхала рхы шықәырхыз. Адунеи Анцәа ишазар аахыс аʒәы ихьыхь даҽеаʒәы дгылан, аʒәы имаԥ даҽеаʒәы иуан. Ҳара ҳамаԥ аура иԥыԥзар, даҽеа ԥьоукы рхәура иԥалап, ашәиккақәа. Иахьхәышт, аха убри амш аҟынʒа анеироуп аус злоу. Хыдарала иныҟәеит аҕба зҽақәыжьны амшын ныркәҟа ицаз. Аԥырқәа иара амла дагоит, уара уныҟәиго дыҟоума! Аус злоу абраҟа аԥшроуп, абраҟа ашьацҳәа уҽаҽамыршәкәа аԥшра. Уи ԥсыхәас иамоузеи? Ираҳәатәузеи, идырбатәузеи?»

Чуанқәак, саанқәак еидигалаз кыдҟьо, ихала дцәажәо дыѡнан ақьаԥҵа иқәхаз аԥьаргәал ѡны. Абаԥьар хыб алѡақ «агәатцәа» иалсны убасҟак иашәхьан, лаҳәа мҵәыжәѡа дук ахарпаз ԥьушьарын. Аҭуан ҵыдмыршәшәеижьҭеи итцуаз здырхуада, алѡаққәа шьашьалха, ихәхәа-хәхәаʒа икнаҳан… Ауахәақәа цәны, еихасаны иҟаҵан аҭʒамцқәа. Имаҵуцәагьы ираҭәашьаны иѡналомызт иаҳҭынраҽы акәызҭгьы. Араҟа уи

ада хыԥхьакырҭа имамызт Мырзаҟәыл. Амшәцәа ахәы алпып ицо иқәыршәын ацәарҭаҷәы. Убри акәын иарҭас имаҳазгьы. Аҳәынаԥкәа ианкылырҭәа, аҭәа зҭыҳәҳәоз амарҭак, ихы иаҵаҵаны дықәиеит. Иаарласны акы ҳбатәын. Аҭакәажә илиҭаз аԥара баша аҳы иналаиԥсеит. Дабацеи лара Хьыса? Лыцқәа ҵыжәжәараҳа, лыхцәы аҵарақәа алаԥхьазшәа, еилар-быҭәны, абниҵәҟьа лнапы ианԥшылаз дшыбзаз дымԥси. Уара нхаѡ ҭыԥхак лҟны ухы анноуга, иахьуҳәо унапаҷы дыҟоуп ҳәа схы дынҭалан, сылжьеит, сылҟаҭәеит. Дхынҳәит ахәгыа-ҷгьы сықәылмырԥшит ҳәа. Лыбзиабара сеиланагаҳошәа лзысыцҳаит. Дазымааир дабацоз Шьазина, лыргәыбзыҕха, лацәажәаха аамҭа змада акәымзар.

Шьазина шаҟа длызхәыцуаз, иаҳагьы деиланаго игәы дыҵалон. Дызларылиаазеи абни леиԥш ассир! Аҳкәажә! Анцәахша! Лцәа ҟәымшәышә нхаѡык дахькьысьыр, ишәытаха иаанхалап. Данухәаԥшлак, афы усызшәа, ухы иаркны ушьапанынҳа унеилууаа уцоит, убасҟак игәыкуп лыблакәа. Аҵбаараҷы ашәҭ ҭиаауеит ҳәа, дабарылиааи, ани леиԥш ассир. Мап, сара сыбла шааԥшуа уи аҳәы иѡнаҭа даныѡнагыла, ииашаҵәҟьаны, исзыхгом. Сызлацәажәакәо закәызеи! Сара – лдухь афѡы лаҳалаҳауа, аҳкәажә Ҳанифа лҷеансгәыдлыршәылалак, мѡа харак сымоушәа, аҷеыҵга ԥшааны илԥырҵуаз, – уажәы лҟаԥҟаԥқәа дырҭаԥало, арахә руацфѡы зхышәшәо анхаѡы шьап ԥаҟьа иԥҳа лоума сгәы зызцаз! Анхаѡы иԥҳа… Уаанҷас! Абри цқьа иазхәыцтәуп. Издыруада, абраҟа итәахызар сара сеиқәзырхо ԥьара акы? Иҟалоит ауаѡы ҭәиц хәычҳакгьы акы ианихәо. Аамҭала, ԥсеивгарак ҟалаанҳа… Нас? Нас, абри ақьаԥҭажә лара илымазааит. Ибзианы схы иташәеит. Забԥьар шьҭыхны иқәгылаз дрылан лашьеиҳаб Ҭарсхан, егьи, аитҵбы Аруҭангьы, ирҳәоит, арԥыс еибагак иоуп ҳәа. Дара наԥьнатә аахыс араатәқәоуп. Раншьцәа, риеишьара, рҭынхара… Анхацәа сцәымҷындаз, уацәас схы рылазгалозма, сҳәап. Ԥсеивгагас исзыҟалап уажәазы. Ишԥазури? Сыԥсадгьыл кажьны сзықәымҵит. Уажәазы… Алыцәҳа реибафара иаѡызоуп уажәык. Знык, сыкра иашьҭоу сыцрыҳааны, аамҭа маӄк

исызгар, нас... Имԥсыша аԥьма аматцә азылаҟәуеит ҳәа, ибзианы дысгәалашәеит Шьазина. Уи лыда ԥсеиқәырхаѡ дсымам. Уаѡцас илзымҳәазар акәхап илзынасышьтыз аҭакәажә. Сыԥшра, ссахьа, сыжәла ду... Пҳәысс дызгозар уаҳа илҭахузеи! Иахьатцәҟьа дыԥшааны сара схаҭатцәҟьа слацәажәароуп.

Аамҭа шьҭахьҟа игьежьны, шықәсқәак уажәаԥхьа дшыҟаз деиҭааҟалазшәа аҟара ихы иҭашәааз деигәыргьеит Мырзаҟәыл. Игәиҿеанӡамкәа, дахьымгәыгӡоз аҭып аҿы ашәарах зылаԥш итцашәаз ашәарыцаѡ диѡызахеит. Ашырҳәа дѡатцҟьан, акалтқәа хьыжә-кәыжәӡа иуапа наишәхаирԥеит. Иныҟәигон ауапа иара ус, ҽыхѡагас. Иаԥхьа иааимкьаны унеигәыдԥшылар, ублақәа хкрын, убас иуҿаԥхон икәымжәы иҭаԥсаз акаламқәа, иаԥсуа маҟа па иақәыпсаз аҟәынақәа, иҟама араӡынҭра. Акәмызцәа рыхьшьуа итцегь ирцырцырит изиацк ԥынҵа хәхәақәа. Итапанча апатрон ҿыцқәа лҭеиҵан, дласӡа, дцеит дындәылҟьаны.

Шьыбжь агәы инхыҳәҳәахьан. Анаҟа-араҟа ашәшьырақәа рҿы, рыгәқәа каршә ижаҳәо игылан арахә. Инахараны ԥьара еибаркьыркьыруан қьаф уа, зхы иақәиҭны адәы иқәыз аҿқәа. Иҿеыԥхьакуа аҳабла далсны дышнеиуаз, аԥьаргәал еихажьны иҟаҵаз аандак днавалеит Мырзаҟәыл. Алакациа ҵәѡанқәа шәпа-шәпаӡа, иаанда акышьала мацарагьы иубон нхаѡы бзиак шиакәу араҟа инхо. «Дынхап-дынҵып, уаҳа хьаас имоузеи. Ҟазылбақь идгьыл иахьықәынхо, рырахә ахьықәҳәуа азыҳәан, ашықәсан зны ажьыӡ ҳәа рахәабаақәак наирҵон, убриоуп ирызхымгаз. Ишныҟәиго аабап уажәы рқыҵа сҭаршынс иарҭаз анхаѡы шьап ԥаҟьа. Ҳара ҳауп ишынеибаку зегь зхароу, ҳара ҳхы иазаҳамуз аӡәгьы иаҳзимуит. Иҳахшоз ааӡатәыс ирыҵо, ѡызара ҳцозар, иҳацҿыжәаҳҵо, ҳхы иқәҳартәан, аа, уажәы иаҳзыруз. Ауҕәоуп ацәура зыбжьо, ауҕә! Мамзар, ақьаф анҵалалак, атәыѡа лауҕырҳәа ушьны улканажьуеит. Иумбои, акыр даԥсоушәа, иҿеырпагьа дгыланы дшынаԥшы-ааԥшуа ани. Имхырҵа шаҟа ыҟоу гәеиҵозар акәхап... Уеигәышә аҿы ҟьаҟьаӡа! Убри

ҟьала, убри. Убриоуп шәара шәаниуаз ишәыциз! Ажәлар рхагылара шәара ишәусым. Шәахьзымѡамҙо шәшьапы кыдшәыргылеит. Аашьышь анцәыцәлак, абгахәыҷы акырц идәыкәлоит…» Дҟәынд-ҟәындуа, ԥсҙык иаҳазшәа, дыҷҟьаса, аҳабла агәарабжьара дыбжьысны, аҭакәажә лынхара шыҟаз днеиуан Мырзаҟәыл.

Ашҭа аҵыхәан итцыҵуаз аҙыхь азааигәара ирхьархьаруа ачуан аҙәҙәара даҷын Хьыса. Лхала лакәын уажәы аѡны иҟаз. Мырзаҟәыл ашаца-шацаҳәа ашҭа дыкәсны днеин дналыдгылт, аԥсшәа аҳәахагьы лымҭакәа:

– Хьыса, сбыҳәарц сыбзааит, – иҳәеит. Шаҟа датәамбакәа длацәажәоз иҳәашьа ианыԥшуан.

– Уабасзаанагеи, саҳ, иухьша сара сагааит? – лҳәеит Хьыса. Гәахәа дус иҟалҵеит аҭакәажә, Мырзаҟәыл иеиԥш иҟоу арԥыс лара длыҳәарц дахьнеиз. Арҭ ахымшк ҭауади-аамсҵеи уаҳа иҟалом ҳәа акы рҳәакәоит ақыҭан. Ҟазылбақьгьы дыкәганы дыргеит. Урҭкәа лдыруеит, аха башоуп зегьы. Уи дахганы дыргазар, даахуеит даҽеаҙәы. Ҭауади-аамсҵеи ажәлар ахы рырҭаларц, дара тәаны рыматҵ ԥьоукы ируларц ишеит зегьы зшаз, уажәшьҭа уара уаҷагылар иулшозеи!

– Сызбыҳәац азыҳәан сеиҭабзааит, – иҳәеит Мырзаҟәыл. Акәапеи ду ахәы хәхәаҙа, алакар иантәарааны иааиуаз аҙыхь инатҵеикын, дзышо итыркәкәаны ижәит.

– Уааи, нан, аѡныҟа, какалк ноусыркып, нас ҳалацәажәап уусгьы.

– Мап, сыццакуеит. Акыр бсыхәауоу, бысмыхәауоу? Аа, бысҵ, абри бԥьабааԥсоуп, – еиқәырчаҟәа иԥьыба аԥарақәа ааҭиган, хпаҟа цыра аалхны, еидыԥьгәала лыпраҳәа аԥьыба инҭаиԥьгәеит.

– Иаҭахым, хьи-хьи-хьи, иаҭахым!

– Сус сзыҟабҵар, хәдацәанҙа ахьы баласыртәоит…

– Узсыҳәацоуп нас уззааиз?

– Ааи, ааи, убри… Лара, Шьазина…

– Уаҟа акгьы сылшом. Сыламыс сзыҟьашьуам, усҵ упарақәа. Пасагьы изумсхыз, акыр сзыҟатҵоз ԥьысшьаноуп, – аԥарақәа лԥьыба иааҭыхны иналырххеит.

– Уахь бџьыба иҭатца, уахь. Иҵегь бҭахызар ибысҵоит. Џаса ишбасҳәаз акәым. Иара ус, џьара ҳаиқәшәартә иќатца, сара сҷала слацәажәоит.

– Уи ќатцашьас иамоузеи? – иара иатцкыс лхы дазҵааит Хьыса, аџарақәа наќ лџьыба иҭатцо.

– Дахьыќоу џшаатәуп.

– Лыџшаара мариоуп, лацәажәароуп ицәгьоу акәымзар. Лыџшаара... Лыџшаара... Ҭалҳәыз аҳаблаҷы лаб иуа ҙгабк хатца дцоит иаарласны, убрахь днабжьыслоит.

– Иабыкәу? Дабанабжьыслои?

– Ҭалҳәыз аҳабла ҳәа иашьҭоуп Бзыџ ацҳатцәры уанықәслак нырцә.

– Уаќа дабашәанхои зыќны днеиуа?

– Уаѡцас улацәажәозар, иуасҳәоит.

– Ауаѡы зыда џсҭазаара имам дышџалацәажәари бара бтәала?

– Ааи, аха лымҵарсра иақәкны уќазар, иуасҳәаҙом. Ҳқыҭаҷы лараҙәзатцәык лоуп сара уаѡџсыс сызшьо, нанду ҳәа саҳәо, срыцҳазшьо..

– Ааи, ааи, уаѡ қьиак лоуп... Иакәым ажәак лазҳәаз, Анцәа ихаҭагьы ианаижьрым.

– Уи бзианы иуҳәеит, ухатцкы сцеит. Агәра згоит, гәыкала ушылзыќатцәќьоу. Ацҳа унықәсны уахьынаҷало, уамак унаскьом. Раџхьа уназыдгыло аѡноуп. Схы сеиҙом, слацәажәон сцаны, аха башоуп, илуам. Ахәылпаз, аѡныќа данықынҳәуа...

– Дхынҳәру аѡныќа?

– Есуаха аѡны дыќоуп. Џьара даангылар луҙом лан.

– Ибзиоуп, уи зеиҕьаќамоуп! – ишьҭахьќа даақәтцәиаан, дыццакы-ццакуа иҷынеихеит.

– Данымҵаурс, мамзаргьы ишакәым уанлызныќәа, шәиџхьыҙ шугсмырхо удыруаз, – инаишьҭалҳәеит Хьыса.

– Бышәиџхьыҙ бхы иҭашәаны, баманы ицо Анцәа исирбааит! Аччиа хша! – аҕьеѡҳәа агәашә нкыдижьлеит Мырзаќәыл, аҭакәажә илмаҳартә дќәынд-ќәындуа.

Аҵх лашьцара аҷалакны инеиуа ақәыцьма, рахәык абжьы алымҳа инҭасыр, ишаатгыло еиџш, иаалырќьаны дааҭгылан,

илымҳа кыдҭа днаӡырԝоит. Ашьхаԛәа гачамкны ирзыӡырԝуеит уҳәарын, убас игәытҟәагаха аҳабла иалыԝны игон ашәаҳәабжь. Ус ҟазшьас ирыман Ҭабзала ақыҭан, ашәарыцаԝ ажәеиԥшьаа ддырманшәалар – шәаҳәаран, аарԝара бааԥс ҟаланы, ӡиуоу илашьапкуазар – шәаҳәаран, ауаԝы дыхәны дышьҭазар – ашәа хьаа хҿыган. Убри акәӡан жәытәнатә аахыс гәҭыха ҳәагас ирымаз. Ԝыԥьа-хԝы анааиқәшәо, шьхеи каршәреи шәаҳәабжьыла иаадырлахҿыхуеит. Изыхҟьаз здыруада, уажәгьы, рымхы заа иҟалазшәа, рашәаҳәабжь иамҿеханакит ақыҭа. «Ҭауади-аамсҭеи ргәыҵырхын, ирымшаԥшараханоуп ишыҟоу ари амчыбжьык. Амшә иакыз иргәыбзыҕуан, уаҳа ишԥаҟаиҵоз. Зашҭа сҭоу рашәа рыцысҳәошәа ҟастцароуп. Шьазина… Убри лыда арҭ рылалашьа ыҟам, аихатә гәара рыкәыршаноуп ишеибарку».

Ашәаҳәабжь ахьгоз ихы ақәкны днеиуан. Агәашә ааигәара иҿааникылан, аӡәы дибар иҵахымкәа, даахьаԥшкәаԥшны, ашҭа дынҵаԥшит. Аԥьтә ҟауарла ихыбны иҵагылан аԥсуа кәасқьа. Уи абарҵаҧы еикәшаны итәан аҧкәынцәа, аӡҕабцәа рацәаԝны. Аӡәы лшьамхы иқәкны, лнацәкьарақәа аҧархәмаруа агитара алырҳәон, егьырҭ уи иацшәаҳәон. Акәасқьа иавагылаз аԥацха ашш икылпҳон агәгәаҳәа еиқәыз амца алашара. Ижьҵаазу, иҧыцшьыразу, кәацкгьы афԝы иԥынҵа инҵасит Мырзаҟәыл. Игәҭакқәа шырацәазгьы, уаԝҵас акыршимфац, амла дшакуа игәаларшәо, иҧыҵа аӡы аанагеит уи афԝыхаа. Изымгәырҕьозеи, аӡы шыцәаз ирымбеи анхацәа. Уаԝы ицәшәом, ицәыԥхашьом. Аҿенышьыбжьон шәаҳәароуп, кәашароуп изҧу. «Адгьыл алабахагьы амоуцт ҳара ҳшьа икаҭәаз, арахь уԥшыр, дара..» Иԥсахы ҧыжәжәо дынкажьцәан, аҧар ахьышәаҳәоз абарҵахь цқьа днаԥшызар, абар дахьыҟоу лара. Илуацәазар акәхап, иаҳа аԥшәымас лхы лыԥхьаӡоит. Афырԥьанқәа асаан ианыргыланы, шҵопк ауатка лкуп. Аԥацха аҟнытә акәасқьахь дынхалеит. Арыжәтәгьы рызҵалҭәоит, ашәагьы рыцылҳәоит. «Аԥшра-асахьа азыҳәан усгьы дрылҧҷаауеит, аха ашәаҳәарагьы лылазаап. Шаҟарыла аԥсабара дагәаԥханы дашазеи! Анхаԝы ишьа лыламызҵгьы, иарбан ҭауад ԝнаҭаз илмырԥшӡарыз. Дхахоит, дыкәҵоит,

дʒахуеит, уныҟәылгоит, уара ухы уамыхәо уиазаргьы ҳәа, шаҟа рыла длырҽхәара лыздыруам аҭакәажә Хьыса. Знык уаѡцас лацәажәарҭа соур, ани арыцҳа илѡызцәам зхы ҭысҟьахьоу. Нхаѡ ҭыԥҳак лакәым, аҳкәажә Ҳаниф акыр лыҽелырххеит, аха ашьҭахь лнапқәа сыхәда инакәшеит. Исхашҭзом анхацәа рҟазшьа: иргәыбзыґны рхы-ргәы аашьышьыр, нас ушьапқәа неиҵыхны рыхәда уқәтәаз. Уажәы изыдгылаз ҳара ҳаҵкыс ирыжьжьеит азыҳәаноуп изрыццаз. Аригьы уамаʒак лакәушәа лырбаны дыжьжьатәуп, дыргәыбзыҵтәуп азнык азыҳәан. Илеиҽеырбогьы аʒәы дыҟазар акәхап, ларгьы лгәы ԥьара аʒәы изымцацкәа дҟаларым. Илҭахызаргьы, Бзыԥ аʒы лҽалҭартә диҽхагахозааит. Ма сара дыстәхароуп, мамзаргьы…»

Амѡа аҭшәарраҽы иҽыԥхьакны дыԥшын Мырзаҟәыл. Сҭеԥан, Уахсиҭ, аҭаҳмада Мардасоу рыҽқәа рыҵаҽырбо ақыҵа иналс-аалслон. Ԥьара рылаԥш наиқәшәар, ишьҭахьҵәҟьа бна еилачыроуп, шьаҽақәак днеиҭаԥар, бжьасҵас дцап днылапҟа. Ирмуʒакәан Ҟазылбақь ишизыруз еиԥш, ддырбаандаѡырц иалагар, аʒәык, ѡыԥьак ахы цаҳә-цаҳә ргәаҵа аирблып.

Ашыцламшә рхьыссы, иаԥхьа игылаз ашыцқәа днарыхаааарыхо аʒәыр дауазар гәеиҭарц амѡа данԥшылон. Амра аҭашәара акыр агын макьана, аха араҟа, Ҭабзала ақыҵан, уи заа аҽаҵәахуеит ашьха ҳаракқәа инарывҵаланы. Ажәѡангьы ахәашьра иалагеит, агаҽантәи ибба-ббаʒа иаауан аԥстҳәақәа, зны аԥша еимбґьыжәаа иацҟьон, нас еизцо инеиланацалон. Амш цәгьахааит, еимаҳаны илашьцааит аҭахызаргьы. Егьараан Шьазина дмааргьы, дылзыԥшырц иʒбеит Мырзаҟәыл. Аха иара дшацәшәоз аҟара аԥшра иқәымшәеит.

Цәыкьанаҵ, лѡызцәа ааныжьны, дыццакы-ццакуа аѡнықа дауан Шьазина. Архәара дшаавҵыҵәҟьаз, илаԥш лықәшәеит. Ҭкы ҵаґак, баҳҵ-баҳҵ иақәыԥсаны, лцәа иадшәаҟьала илшәуп, лыхәда иакәырша, аҽацәқәа лкуп лкасы еицарса. Иабалдыруеи илызхоу, дкылкааны илыхәаԥшуа аблақәа шаҟа иблаҟыблаҵәо. Егьарааны данысхьеит ари амѡа. Абґаԥьма ахра иацәшәараҳа, дшәом-дырҳауам. Дызлыҵыз лашьцәа, рыбжьы ашьхақәа ирныруа ашәаҳәара, акәашара иаҽуп. Ларгьы гәыла-ԥсыла уахь дрылазар акәхап, лыбжьы ныҵак-

ны ашәа лҳәоит амҩа дахьану. Иара ишҟа дааскьацыԥхьаҙа, игәы аисра иацло, раԥхьаҙа зыԥсыхаара дылԥыларц инеиуа арԥыс иеиԥш, деиларҙызо цәаныррак наилсит Мырзаҟәыл. Илеиҳәаша, лаҳәашьа дақәымшәар ҳәагьы даацәшәеит. Аха урҭкәа зегьы бзиабара дук иахылҵыз ракәмызт. Ус еиԥш иҟоу ацәанырра дамҽеханакуеит ашәарах ацәаара збаз ашәарыцаҩ. Иԥсҭыхгоу ишәақь изаҽамкуа ицәцар ҳәа дшәоит, адық-дыққәа еисуеит игәы.

Иҽыԥхьакны ашыцра дахьылатәаз даалҵын, лаԥхьа амҩа днангылеит, иҙара еиҩаҳаҳа, ихҭарԥа еиқәаҵәа илахь иҵажьны. Шьазина уи данигәыдпшылаҵәкьа, лылаԥш нақәшәеит икәымжәы акаламқәа реиқәаҵәарахьала иаарҳәны ишҭаз. Џьара гәырҩак дақәымшәакәан дыҟам аалгәахәт. Абри ашьҭахьоуп лымацара абраҟа, ааигәа-сигәа уаҩ дахьнымхо амҩа ҭшәарраҽы абри ауаҩ дахьылпылаз анылцәымҷха. Илбац аблақәа… Мшқәак уажәаԥхьа, иаапкны ақыҵа иалалаз ала аныршьыз аҽены… Ус иԥшышьа, ибла знык ихыԥшылаз акраамҵа ихашҭуамызт. «Сашьцәа џьара аҙәы ҳимбандаз, ҭыҙшәак рылибахыр ҟалоит. Уажәы аҩыџьагьы аҩны иҟоуп, цәыкьанаҵ срымбар исышьҭалоит…»

– Мшыбзиа, аԥшҙа блахкыга! – иҳәеит Мырзаҟәыл, ччаԥшь хаарашәагь иқьышә акы ныкәлеит. Излаилшо ала, иҽынкыла-ҽынкыло, ирԥшқаны длацәажәароуп. Иамуҙар, илеиҳәап лара лыда ԥсҭазаара шимам, аха ихамышҭыроуп иара ашьацкьа дшалҵыз, ишакәым ихы лаимырҟәыроуп.

– Бзиара убааит! – лҳәеит ԥхашьарак лхы-лҽы иныкәлан Шьазина. Днаивсны дцарц лҽыналхеит, аха лаԥхьа днагылан:

– Баамыццакын иҟалозар, ажәақәак басҳәарц сҭахуп. Бахьыҟаз аҭакәажә Хьыса исалҳәан, абра сыбзыԥшуп иахьантәарак, – иҳәеит Мырзаҟәыл.

– Издыруеит иуҳәо! Аҩныҟа сыццакуеит.

– Иршьуагьы ажәак ирҵоит, сыгәҭыха аҳәаха сыҵ.

– Иуасымҳәеи, исоуҳәарц иуҭаху здыруеит ҳәа. Хьыса исалҳәеит…

– Сара сыгәҭыха схаҭа сҽала цқьа исызҳәом, даҽеаҙәы лҽала акәым.

– Егьа ирԥшҙаны иуҳәаргьы, аҵакы акоуп.

– Шьазина, бцәажәашьала, бгәы сзынхоушәа збоит. Сыхьҙала ибацәажәааз аҭакәажә иакәым акыр балҳәазар, саҭамзааит. Сара схаҭа сбацәажәарц сҭахын, аха ԥьаргьы бсымбеит.

– Уи ажәа хәахәа салымҳәеит. Уаҩа дуаминауаҭхааит.

– Сара исылшаҵәкьом уаҳа. Схы схашҭуа аҟынҙа снеит. Банызба аҿены инаркны, сыцәа ыҙит, сгәы аҭып иқәкьеит.

– Сара сакәхарушь гәҭыхас иумаҙоу? – лыблақәа ыргызмалшәа дааԥышәыррчеит Шьазина.

– Адыд-мацәыс срыхәхааит, бара быда даҿеаҙәы сгәы лызцахьазар..

– Даҿеаҙәы лакәым сара сызҿу. Иаҳҳәап, даҿеа усҟәак. Аԥҳәыс лыда ус имамкәан дыҟоума ахаҵа, еиҳаракгьы асҟак аиҵакрақәа анымҩаԥысуа аамҭазы?

– Анҵ, ҳара ҳазҭахым брылоума баргьы? Ҳара ҳәа сызҿу, ҭауади-аамсҭеи ҳауп.

– Уи еиԥш иҟоу аусҟәа рҿы сара исылшозеи, аха сашьцәа срыцхрааует изласылшо ала.

– Шьазина, аҙы ахьышьҭрахь игьежьуеит. Бара аԥсҭазаара бзиа боуеит сара сҿы. Иббалап, иаарласны агаҿаҟа ҳалбаауеит, уа иҟоуп сара сқыҵа, сыжәлар, смаҵуцәа. Бара бнапаҵаҟа иҟалоит зегьы.

– Уеизгьы-уеизгьы снапаҵаҟа аҙәы дҟаландаз ҳәа хәыцырҵас исымам. Угәы иалымсын.

– Аԥсҭазаара бзиа иазымхәыцуада? Бара сааигәа баныҟамла, сара сзыҳәан илашьцеит адунеи.

– Сара исҳәацоуп исҳәо, – лҳәеит Шьазина. Убасҟан лыбла даахгылеит лхәыцра иалаз – барфын хҭарԥа… Иҟалазеи, илахь еиқәушәа лбоит. Уск аҿы еиҵахара ззымдыруа, игәы изырхьзеи? Убри, иара дшыҟаҵәкьаз акырҙа иацҵаны, аԥшреи, асахьеи, иҟазшьа ссири зегьы иҵо, лара лхы-лгәаҿы илшаз дышизхәыцуаз, мчык лыханы диднагозшәа, Мырзаҟәыл днаивсны, лымҩахь лҿыналхеит.

– Ус бҵыхәа сҿаҟьаны бымцан, саргьы суаѽуп. Ҳацәажәара шәаҭәашәымшьо аҟынҙа шәԥагьахахьоума анхацәа? – иҳәан, дналыхьҙаны, лмахәар нҵарс даахьаирԥшит.

– Дасу ихьаа далацәажәоит акәымзар, сара ухылҵшьҭра акәмызт сзызхәыцыз, – лҳәан, лмахәар ашьшьыҳәа инаимпыҵылхит.

– Сыԥшра-ссахьоума ибзышьҭымкааз?

– Ухаҭагьы иудыруеит уи аҟны уқәлак ишьҭахь ушымгыло.

– Нас, исыхьзеи, Шьазина? Снапы быԛәыргыланы бныҟәызгоит. Бымцан сныжьны! Сыԥсы бнапы иануп... Шьазина, адунеи лашара бмырлашьцан. Сара ибҭахызар, абыржәы, бара ибҳәар, аа, абар, бҷаԥхьа сшьамхы арсны сгылоит. Амала, бара бнапы сыҵ, бнапы... сыԥсҭазаара, бара быда ԥсҭазаарам! – иԥсы аҷыхразы Анцәа димҵаныҳәозшәа, иаалырҟьаны аԥҳәызба лаԥхьа ишьамхы наирсын, инапқәа ҵыс-ҵысуа, лнапы аанкыланы агәӡра далагеит. Шьазина иҟалҵара дақәымшәо дшанхеит, гәыҵҟьаракгьы налылсын дамҽеханакит. Азхәыцха лмоуӡакәа, лнапы иара ахала ихҭарԥа шьышьуа, ихахәда инахьысит, нас, амца иахьккыысызшәа, ашырҳәа днахеит. Илзымдырӡо ԥьара аӡәы ихәҭам, иаҭәам уск дақәшәар дышрыцҳалшьареиԥш, абри ауаѡ ишҟагьы илызцәырҵит рыцҳашьарак. Мѡасѡык ибар ҳәа дацәшәаны даанаԥшит амѡахьгьы. Аӡәы имбондаз... Аӡәы рышьҭыбжь имаҳандаз... Абри мацара рызхоит абызҳәацәа... Ииҳәоз лзеилмырго дматанеиуан Мырзаҟәыл. Аҵаакәрылара дшаҷеу ақды зымԥыхьашәаз ауаѡы диеиԥшын уажәы уи.

– Иҟаумҵан! Ус ҟаумҵан! Угыл, угыл, – лымшын Шьазина. Длыргыларц дѡаихеит ижәѡа кны.

Аларқача ихьны инаихыԥсаазшәа, маҷк дааҭынчхан, ииҳәо-ииуа цқьа дазхәыцыртә ишьара данықәла, ишьамхы арсны дышгылаз, ихы ѡышьҭыхны дналыҵаԥшит дшамшамуа ихагылаз аԥҳәызба. Иара, ашьацқьа иалҵыз, зышькыл акырҭа роур анхацәа насыԥс иршьоз, иара, аԥсшәа анреиҳәоз иаҭәашьаны нхаѡык инапы имзымхуаз, уажәы убарҭ ршьа иалҵыз лҷаԥхьа ишьамхы арсны дышгылоу, уи шаҟа дланарҟәуа, ицәа ԓнаҷеуа зегьы неидихәыцлеит абырсаатк. Аматанеира зхыз иблақәа убри абырсаатк азы рҽеиҭаркит. Урҭ данырхыԥшылаҵәҟьа, лыбжьы лызҭымкааua,

агәыҭҟьара дамҽеханакит Шьазина. Лнапы наимпыҵжәаны аѽра, лыԥсы ааивганы ацхырааразы аҳәҳәара, акы лмаʒеит. Блеихаҟәысрак иалагʒаны, изнапык лыцламхәа инадгәаланы инеихаирҕәҕәеит, егьи инапы лʒара иакәыршаны даашьҭикәыцәааит…

Аҳауа ԥхарра иалаʒѽон игәахы рхьшәашәагаха игоз аԥҳәызба лгәынқьыбжьы. Лыбжьы лызҭкаауам, дхәаҽуеит. Алашьцара рхаҳалоит лыблақәа. Димпыҵаԥсʒозаргьы ибо, еиликааua ҳәа дыҟам иара. Зәыр изыҳәан гәаҕ имазар зегьы еизыркәкәааны, имч зыԛәхаз илхигон. Иԛәыцьмара убасҟак иуаѽра аҵкыс иииааит, дгьыли-жәѽани бганы еилаҳауазаргьы, иаҳауамызт. Уаҳа лылшом, иԥсыдахеит лмахәар-шьахәар. Аҟама лыҕришьызшәа чҳашьа змамыз хьаа цәгьак налылсит. Ршьапқәа ирықәыҟьҟьаны ицо, илхагьежьаауеит аҵлақәа. Ажәѽан лашьцахоит, ицәышхоит, иеҵәахоит. Лылаԥш иҵашәо зегьы шыгьежьы-хынҳәуа, аʒы зымҵәаз аʒлагара алуқәа реиԥш, хәыҷы-хәыҷла ршьапы иԛәгылоит. Убас иҭынчроуп, аҳәҳәабжь иазԥшу цьушьап аԥсабара зегьы. Мацәыс еимҟьараҵас лгәы иаалнаҭеит: «Адунеи аныҵра… Мап! Ашьоура! Аѽны аҭʒамц аҷы икнаҳауп ашәакь!»

Иҟалаз зегь раԥхьа илаҳаит аҭакәажә Хьыса. Илаҳаны акәым, лыблала илбеит. Мырзаҟәыл амѽа дыԛәылҵан данца инаркны, лара ашҵаҷынтә дыԥшуан Бзыԥ ихыз ацҳаҵәрахьы. Агәды-мыдыҳәа еицәажәо, еиҷаԥшны еибарччо ацҳа иаақәлап: арантәи дырзыԥшуа днарықәныҳәап. Абриаҟара ауаатәыѽса дышрызгәаахьазгьы, даҽеа цьоукы насыԥ шрымоу анылбалак, гәахәарак ҟәандаʒа инҵысуан лгәаҵа. Еиҳаракгьы ари, ақыҵаҷы зегьы реиҳа лара ҳаҵыр лықәызҵо Шьазина. Абан ацҳаҵәры даақәлеит уи. Лымацара дыҡоуп. Ацҳаҵәры ҵысҵысуеит, игарыгаҽуеит. Агәхьаа лкым. Лхы лцәымыҕхазшәа…

Рыцҳарак шыҟалаз лцәа иалашәеит аҵакәажә. Иҟалҵарыз лзымдырызт, лцьыба ҭбаа ду аҵаҵын ааҵылган, ирҳәны иналҷалкит. Аихымцеи ашьанҵеи неихьлырсит, лнапқәа қыцьқыцьуа.

Ацҳа дныкәсын, амѽахәасҵала ахәахьы дыѽхалеит Шьазина. «Дышԥаауеи, ʒибнаҟа, аԥсʒы лаҳазшәа», – аалгәахәт

аҭакәажә. Лыхцәы еилажәжәа иԥыртланы илыԛыԥсаны, алаҕырʒ иабылуаз лыблақәа ҭытцны ицон. Лытцкы ахәдаҷы, лмахәарқәа рҷы еиҟәыжәжәа иҟан.

– Иҟалазеи, ибыхьзеи, Шьазина? – аҭакәажә лгәаҵанʒа дрыцхҳалшьеит уи.

– Сааигәара бмааин, бара аԥьныш! – лхәеит лыԥси-лыԥси еивҵахо Шьазина.

– Иҟалазеи, цәгьарас ибзызузеи?

– Бара бами иазҳәаз сахьыҟаз, дахьԥшышаз? Иабымҳәеи? Егьаɯы егьа бзырҳәаргьы, сара уаɯыс бысшьон. Ибзырҳәо аҵкыс беицәоуп!

Длывсны данынаскьа, аҭакәажә игәалҭеит Шьазина лытцкы еиларҟәыҷы ишыҟаз. Лнапы қыцьқыцьуан аҭакәажә, илкыз аҭаҭын былуан, длышьклаԥшуан илҳәара лҷамшәо, лыԥсахы еилало.

– Ԥьаҳаным сҭыԥхааит, ԥьаҳаным! – лхәеит, лыԥсы лгәы икылахо.

Лԥьыба иҭаз аԥарақәа еиларҟәыҷны иаанылкылан, иршәны наҟ иҷалыԥсарц лҷыналхеит Мырзаҟәыл ԥхьарҵас имоуп ҳәа ахьлаиҳәаз ақьаҵҭахьы. Дыздыруаз аʒәы дылпылар иԥьеишьарын, агәаҕ убасҟак иарласит лныҟәашәа. «Уаҳа сылымшаргьы, сиҷажьцәап. Исылшозҭгьы, дысшьуан илеигәыдҵаны. Ишыԛәырхызоуп шәыжәла... Шәдаракәац адунеи ианыʒаароуп.. Дуаɯыз ԥьысшьан... Ахы сҷашәароуп, изиасҳәоз, димбаргьы здыруадаз... Ала ҟьалеиԥш дшаҟьо дышԥаҳалахеи! Ԥсышьацәгьа зауша! Лыгәнаҳа нарцәы саргылом. Снапала дысфеит... Лашьцәа, аҳәагыла иацәымшәо, акаамеҵқәа! Ианааираҳа... Рмаҳашьасгьы иҟоузеи!..»

Ақьаҵҭа иқәханы иҟаз, аɯныжә ашә ааимԥааны дныɯнашылеит Хьыса. Имҵыхьашәоз имаҭәақәа еидгәаланы аҳаҭа аҭагәара даҷын Мырзаҟәыл. Ашә анаатыцәкьа, итапанча имаҟа иавҵԥааны инхаиршалеит.

– Хьыса боума?

– Угәы дықәгылааит Хьыса! Ууаɯума уара! Ақәыцьма! Ушпалызныҟәеи аҳәыхә иаɯызаз аԥҳәызба? Усҵ, аа, уԥарақәа, уеишәамаҭәа алаархәо Анцәа исирбааит! – аԥарақәа

лыршәырц лнапы анаалырхха, алаапк анытҟьо аиԥш, Мырзаҟәыл дааиҭаԥан:

– Иазхоуп! Бысԥыртц, афыѡгара! – иҳәан, лыжәѡа кны данлыцәхас, аҭакәажә лшьапы днықәҟьан, дбырбыруа дцаны акәакь днықҿаҳаит. Иара иԥси-иԥси еихьымʒо, инапқәа қыць-қыцьуа, имаҭәақәа аҳаҭхәыжә рҭагәара далагеит.

– Уан духагылааит, уан! – ашәира даҿын аҭакәажә.

– Сан дахьыҟоу бнаргааит!

– Амаҭ лыхшеит уи, алақәа итцырхыша, амаҭ!

– Быбз бҿы иҭакы, бара, зегьы еимдырххоз ауадалықь ԥҳәыс! Быбз бҿы иҭакы, мамзар беихаскуеит! – аҳаҭа аашьҭпааны ижәѡа инхишьит ддәылҵны дцарц. Аҭакәажә деихеигәо дѡагылан, ахәышҭаара дныҽҳәасын, иааҽҳәылԥааит алѡа зхылббуаз кәазҭхак.

– Ажәлар еизызгап сара! Сыҳәҳәо срылаланы ажәлар еизызгап. Ԥсышьацәгьа урҭап! – акәызҭха аҿаныналырха, Мырзаҟәыл длымпыҵасны иаалымпыҵиԥаан, адәахьы дындәылпеит. Агәашә хьанҭа аҕьеѡҳәа иныдижьлан, ацаԥха ныларшәны инаиркит.

– Ажәлар еизыбгап уажәшьҭа ибзиашәа! – иҳәан, алѡатцә ахылббуа иикыз акәызҭха аѡны абаԥьар хыб иналаиршьшьит.

Амца қьоуқьад иамҽеханакыз аѡны идәылѡуаз аҭакәажә лыҳәҳәабжь наʒаʒа еиқәтәааншәа, Мырзаҟәыл дыбналарц дахьцаз абнахьтә инеиқәырццакны иааѡит ахысбжьқәа знык, ѡынтә, хынтә…

5

Ақыҭа иалсны ианынаскьа, рҿаԥхьа зыҽенышьҭызхыз ахәада инаҿалеит. Адәы ҟьаҟьара ишықәжьыз ашьац зқәиааз хаҳә дук иеиԥшын ахәаԥа. Аҽеқәа аԥхʒы ргәыдшыла, шьарда иааԥсахьан. Аринахыс уаҳа ааигәа-сигәа аʒәгьы дынхомызт, раԥхьаҟагьы уаҳа қыҭа иалсраны иҟамызт. Иргәыдыԥшылон ашьхақәа, ак аҵкыс егьи еиҳаны, убас мацара, инахьхьи, рханʒа, еиқәцәашь асы иқәжьу иаҵақь игылоу Ерцахә

аҟынӡа. Шарԥазаахыс акәадырқәа зқәырымхыцыз аҽеқәа, рааԥсара атԥкысгьы, рымгәырхақәа кәадахо амла иакхьан. Ицәхәны, асаба цәышӡа изынтәалаз ақыҭа мѡа ианыҵны, уажәы ршьапқәа ашьац татара ианылагыла, рқьышәқәа нышьҭыршьырц ирыхон раҕәрақәа.

Аҽуаа руаӡәк, иаҳа ашьҭахьҟа зҽынкыло инеиуаз, иҽы аҕәра наҽархны дынҽыжәԥан, акәадыр аҽы ахәдахь даахо, аҽеԥырха ҟьаҟьа рыхханы инеибаиркит, нас иѡыза днаишьҭалеит апҟараҳәа. Иахьада дақәымтәацызг иҵакәашо дназгоз аҽы. Ааигәа ишырыбжьаз ѡашьомызт, аҕәра цқьа иамышьцылацызт. Алымҳацәқәа ҵар-ҵарӡа, ҽы еиқәа цыѡцыѡк акәын иара. Ахы иоуижьыр, иаԥхьаҟа инеиуаз иѡыза днаиаԥыҟьон. Дыццакуамызт. Иѡыза иҽықәтәашьа, иеилаҳәашьа цқьа днарзыԥшын, аччаԥшь неиҽықәлеит. Дихәаԥшуан, абна даалҵны бнауаѡык иаԥхьа даагылазшәа. Адунеихаан дазымхәыццызт, ихахьы имааицызт ашәҵатәы абас ауаѡы дузымдыруа аҟынӡа деиҭанакуеит ҳәа. Иԥаҵа еиқәаҵәақәа аноуижь, асабрада иҽоушәа, иаҵәахуан ихыиҽы. Егьиашаҵәҟьаны, аԥхьаҟа инеиуаз аҽуаѡ асабрада иҽан. Анапы еибаркра ҟаҵаны, ҽаѡраҭагалан шьҭахьы, ақыҭа зегьы ныҳәас ирымоу амза кәашарақәа раан, аҳәсахәыҷқәа ахацәарԥар ирҽарҵо ауапцәа лых сабрадақәа иреиуамызт уи. Ииашоуп, акраамҭа далақьи мыркатыли анахьымс, еимассы, ихәда иҵалан, илымҳақәа аҵәахуа иқәыҧсаз ихахәы, унацәкьарақәа налшьны ишуҭаху иаанукылартә еимиаахьаз ижакьа уҳәа, иқаруа ԥшшәылоу иблақәа ирышьцылахьоу аӡәы иакәымзар, дизымдыруа ихы-иҽы еицаркит, аха убригь акәмызт Билал Лоуба сабрадас иҽаз. Уи исабрада зынӡаск даҽеакын…

– Исыздыруамызт аԥсуа маҭәа ас ишунаалоз, – иҳәеит ашьҭахь инеиуаз, Мурат захьӡыз аҽуаѡ. Даатцысыр, ирыѡуа ҷьышьа, аҕәра ахара иалагон иҽы.

– Усхыччоит акәу? – иҳәеит дԥышәыррчо Билал. Уи ишьапқәа еимыртаҕа иҽықәтәашьала иубон, уамак аҽы иашьцылоу аӡә шиакәмыз.

– Ииашаҵәҟьаны иуасҳәоит, иунаалоит. Иушәқәоу асҟак ихьыжә-кәыжәмызҭгьы, зынӡаск ублахкыгахар ҟаларын, –

иҳәеит Мурат. Ихырымшәаҙакәа, атлаҿы ишыкнаҳаз, аҿыттара иалагаз аԥҳәажә иаҧызан аԥсуа маҭәас ишәыз, убасҟак иажәхьан, ихьыжә-кәыжәын. Билал дзазҵаакәоз Мурат иԥьеишьон. Ҭабзалаа рыкрыфашьа, рцәажәашьа, ргылашьа, ртәашьа зегьы идыруазарц иҵахын. Дазҵаауан: «Ари ашьха анаҧстәи ашьха иахьҙузеи? Бзыԥ ацҳа уаннықәслак, мҧахәастақәоума иҟоу? Амҳаԥыраа рҙыхь ҭабатцәкьама? Ашьха Дау мҧакоума хытцхырҵас иамоу?» Уи аҭыԥқәа рзыҳәан мацара, ауаа рҵас, рыламыс азыҳәан изҵаарақәа иаҳагьы еиҳан. Мурат уажә ибазма Ҭабзала ақыҵа. Аԥсаатә бзиа амҵәыжәҧақәа неитцнахыр, наҟ-ааҟ иркыдсылоит. Ашьхақәа убасҟак еизааигәаны, иаҿыкәырша иаҿеԥынгылоуп. Бзыԥ аԥшаҳәаҿы ԥхьарҵас ирымоуп ахьшьцәа зегьы. Шьхацан, шьхыҵын аҳәымцақәа жжаҙа аҵх иналаҷҷоит. Хьчак дрыгны ашьха ихалар, ҭабзалаа разҵаауеит деибгоума, дзымаазеи ҳәа. Убасҟак еизааигәаны еибадыруеит.

Мурат аҳәара даҿуп ахсаала ианҙам, Билал зыҙбахә имаҳаҙац мҧакы. Дара ҭабзаалагьы зегьы ирыздыруам уи амҧахәасҵа. Ахьҙ ҷыдагьы амоуп – Абрагьцәа рымҧа. Нхыҵҟа, аҟарачқәа рахь уагоит, Риҵа ахахьы, Ауадҳараҟагьы уалахыҵуеит. Амҧа ҳәа азуҳәартәгьы иауҟаху. Арбаҷь аика уахагылоушәоуп ушаҿысуа. Уаҧ дахәо иҟам, ашьха зыҿԥызшәахьоу аҙәы иакәымзар. Анцәа ицәымыҷхаз, ауаа ирцәыбналаз абрагьцәамзар анаҟа иаҿысуада. Дыбналаны уи ақыҵахь ицаз ар хытцны ишьҭазааит рҵахызар, ацыҷ напыла иукраҳа, уаҧы дизкуам. Дара, уаҟа инхо рҟазшьа уанақәшәа, рыкәа уҭаршәноуп ушырҵәахуа. Ииашоуп, урҵгьы аԥсуааup. Абарҵ ҳаиԥш, ахьхьаҳәа аԥсышәала ицәажәоит, аха уамак ҳаилаҳәуам. Ҳарҵ, агатәылан инхо аԥсуаа, иаҳзымбатәбарахаша аҵасқәа, аҟазшьақәа рымоуп.

Мурат ииҳәо ажәак иаҧиршәом Билал. Еиуацәоу, ахҟа зыбжьоу, иара ус, ҭыҙшәак рыбжьысны амца еимызымдо зегьы дразҵаауеит. Иара еиҳарак ииҵахыз, аишьцәа Ҭарсхани Аруҭани бзианы идыруан иҧыза. Урҵ ртәы даатгыланы диазҵааит:

– Иаҳа злеишәа цәгьада?

– Аитцбы, Аруҭан. Дааизар дшәарыцаѡын. Даныцәоугьы, ашәакь атцхарҭа инацәа атцакуп, – иҳәеит Мурат.

– Уиаҟара ибзианы дудыруама?

– Ахьшьцәа зегьы дырдыруеит.

– Аҳәыр дирҳәхьоума?

– Иара ихаҭа аҳәгьы диқәлаҳом. Иузынаицҳауеит, еилахарак сымоуп, шьтәакәак сзааҭи ҳәа.

– Иеиҳаби иареи шпеизыҟоушь?

– Рҳәоу еиқәшәозаап, ариаҟара еицрымшәо ианеицыла. Угәуҷеаныз, џьара иуҧымҳалааит. Унапы уѡах анырҳәа, аҷеырххара – ҷешьроуп. Убла еихаҟәысаанҳа ухы наухырхуеит. Зызланд ылѡызоуп раҳәшьа. Зызлан ахацәа мчыла, бҕарҵахьы драқәпаны илгозар, ари илгәаҧхаз ахаҵа дхылхуеит лыпшра-лсахьала, – иҳәеит дпышәырччо Мурат.

Аҷеы шьацәхныслан, аҕәра наимпыҵшәеит Билал. Ахәада иаҳа-иаҳа инаарахон, ахалара азыцәгьахон аҷеы. Иҳақьпсыкьуан, аҧсы еихәлахо. Ажәѡан агәахьы иѡеин, убла агәы пнаҟо икацеиуан амра.

– Ахәаџа ҳаѡхалар, ҳаҧсы ааиҭаҳкып, – иҳәеит Билал, аҳаиуан рыцҳаишьо инапы аҷеы ахәда инахьишьит, аҧхҳы ақәирбарц.

– Ҳамѡа хароуп, – иҳәеит Мурат, иажәа ааркьаҷны.

– Уажәоуп мес хәыҷы анысѡагылаз, абасҟак ишпашоурахеи?

– Лбааҟа, архақәа рҷы, аҧшыжәла ҟьо, инарҵалахьеит амхырҵақәа. Аҳауа зеиҧшроузеишь уаҟа, Ҭабзала?

– Аа, унаҧшы, ашьхақәа ирхыку, ажәѡан цқьоуп икаххаа.

– Аус злоу, асы шьҭытцны, амѡа аатхьазароуп. Асы ацамҵазы уаҕоу дыланыҟәааит.

– Аѡхаақәа рҷы имҳытыцт, хымпада, аха амѡан уара иуҧырхагахарым. Шықәсык, итцегь санычкәыназ, ашьха сцахьеит уажәааны, – иҳәеит Мурат.

– Уажәы уҷкәынамшәа, афы умысааит! Итцегь уанычкәыназ, усабихын, уаҳа узаҟарадаз! – иҳәеит дпышәырччо Билал.

– Уара изхәо, аума ухымцуеи! Шықәсык ала усеиҳабуп. Шықәса ѡажәижәаба қәроума! Арѡаш ҭаҷеарҵанҳа ҳнеироуп уаха.

– Уи абыкәу? Сара издыруашәоуп ишуҳәо! – иҳәеит Билал.

– Ашьха Дау ашьапаҧытцәкьоуп. Уи уахьынхытцуа, уналаԥшуеит Ҭабзала ақыҭа.

– Исызхап убранҙа снаскьоугар, уинахыс сышԥакьалари?

– Ахыцәқәанҙа ухагалатәуп, амҩахәасҭақәа рацәоуп, уҟьалоит.

Аиҩызцәа шеицәажәоз, иҩхалеит шҭа бзиак аҟара ииашараз ахәаԥа ахыцәқәан. Араҟа иаҳа ихьшәашәаҙа, ахәхәаҳәа инарысит, аҿага зку арашәаҩ, аиха зҟьо ауасҭа, зегьы рзыҳәан иԥсеивгагаз аԥша. Амахәҭа дуқәа еилачны, ааигәа-сигәа уаҳа шәаԥыцьаԥ гылаҙамкәа, аҙәы инапала еиҭеиҳазшәа, хьацатцлак ыкәгылан ахәаԥа аиашараҧы. Инаскьагаҩ ишимуазгьы, ашәшьырахь иҧынеихеит Билал. Дзыкәтәаз акәадыр аӷӷаӷӷа алго, араҙын ҟәынақәа еилаарцыруан. Аҿы ааԥсан. Иаргьы аԥсеиҭакра иҭахын. Убри адагьы, Билал игәы аҳәон агаҧаҟа, арха акаршәрахь анаԥшра, шаҟа аамҭа дырԥырҭуаз изымдыруаз, дызԥырҭуаз убарҭ, изгәакьоу аҭыԥқәа, уажәы, абрантәи бзиала ҳәа реиҳәарц иҭахызшәа.

– Ашьха закәу рдыруан азыҳәаноуп, ҳабацәа уахь ицаны иааз уахьца уаалеит ҳәа изиԥылоз, – иҳәеит Билал.

– Рымҩа ныҳәаны ашьтәа рымшьуаз, – иҳәеит Мурат.

– Сара сан аныҳәагатәы лықәылтцеит, уск сымоуп, Ҭабзалаҟа сцоит, шәысцәымшәан анысҳәа.

– Уара уахьынтәи, ԥшҙала, уеибга-уеизҩыда уаныхынхәуа, уахьца уаалеит акәым, узгаз рымшра ааугааит ҳәоуп ишуаҳәатәу.

– Сеибганы сзыхынхәыр, усами?

– Иаҳҳәа, иааҙа, даараҙа ишәарҭоу усуп.

– Аԥсра акәзам ишәарҭоу, баша аҳәаахәдеиԥш абжьаҙроуп.

– Мап укыр ҟамлаҙоз, Билал?

– Мчылатцәкьа аҙәыр иоусыдитцах.

Аҿқәа рымгәырхақәа аадыркәадан, ишьаҳаны ианоурыжь, аҳаскьын ԥсыла инылалеит аԥыжә-ԥыжә иҳәуа. Амла иакуан аныҟәаҩцәагьы. Ашәеилатца, ацха кәакәарқәа аапырҟкан, иаармарианы акы инацҳаит. Агаҧанҙа ирбарҭоуп арантәи.

Алҩақ ҵаҕаҙа иахатәоушәа, аиқәара ахыҩло ишьҭоуп абна. Уи акалҭ иаҿашьқьыруеит, амра ахьхыԥхало, асаркьа агәеиԥш ицырцыруа амшын. Афҩы ҵааҙа инаиҿасуа, уи ахыҟә аҿы имҩасит Билал ихәычра. Изҿузеи уажәы, имажәҙо ауаҩаԥшь зыхьҙырҵаз иаб Лоу Ҳабыць, аԥьабаа атқысгьы, лычкәын ибла аҭаԥшра ахьлыцәмаҷхаз иахҟьаны зыхцәы ҟәашҙа ишлаз иан Хьфаф? «Билал даниуаз ихатәы еҵәа ицгылеит. Имҩагьы уи аеҵәа инарбалап. Зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу дихылаԥшлап, ҳашә-гәашә амкырц ҳзыкәгәыҕуа ҳаҵәҩаншьап заҵәы». Абас лҳәалоит иара изыҳәан ан, ацәашьы кыдҵан данныҳәауа. Ииашоуп, илаԥш дыҵмыршәо зыхшара ирышьклаԥшуа дреиуам иаб Ҳабыць. Аха иаамҭаҙами маҷк иҿникылар? Аамҭақәа рҿырԥсахит. Иара иҳәашьа, дыззыкәпоз аус марымажахеит. Аҩныҟа ихынҳәра реиҳа данакәгәыҕуаз, амҩа хара сымоуп, ԥытрак сынхаргьы, шәысцәымшәан, хьаас сҟашәымҵан, иҳәеит. Умцан, иузхоуп иҟауҵахьоу, еснагь амҟәыба аҙы аанагом, ухы ашәарҭа иахьынҙаҭаургылахьоу уцәмаҷума ҳәа, иаб иҳәарц ихәҭақәаз, ԥьара ажәак ааиҿытԥимыршәеит. Ииашоуп, мдыршьа амамызт шаҟа ицәымҕхаз. Иԥшшәы наихырган, гәаҕ бааԥсык цхлымуа инархылеит иблақәа. Иҟаларын, аҧкәын иаҵкьысгьы асеиԥш уи амҩа бааԥс дыкәызҵаз ракәызҭгьы иаҳа дзызгәааз. Рыҷкәын Билал иҩыза, амаҵура дахьалоу еиҳабыс имоу, рыҩны данаайилак, сани саби реиԥш пату шәыкәысҵоит иҳәахуеит. Аҩы инарҳәоитоуп, уаҳа акгьы. Ԥсаҭала иуҳәозар, иқьаф ҭанаҵартә еиԥш аҩы имжәыц знымзар-зны. Ичынқәа еилаарцыруа, аныха чаԥа даҩызаха, ашәа иҳәоит, дкәашоит, аха аԥсреиԥш ибоит аҩыжәра. Убри ачын ҕьазҕьаз иоуп, Хьфаф лгәанала, рҭаацәа зегьы уаҩҵас иҵышәынтәаланы иахьыҟам зыхҟьаз. Аҭыԥҳацәа ссирқәа ааиуеит агәыларантәи, дара еицны ианаалак. Уззымамуагьы роума! Лыҷкәын усгьы мраԥхарас илызкыду иоуп, аха егьи, иҩызагьы – аблахкыга, қәасабҵас иблақәа ҭыԥхаауа, иҙара амацәаз икылуршәап. Аҭыԥҳацәа рацәажәахагьы рымам. Даҿа уадак иныҩнеибагалоит дара ахҩык: лыҷкәын, лыҭахмада Ҳабыць, нас, ани, зегьы рхы дҭаланы, нхара-

нҵыра рымбо ишьақәызҟьаз. Шаҟантә иақәылкхьоузеи, уаҳа абрахь уқәымлан, уаҳҟәаҵ, пҳәыс улыхшазар, ҳхы ныҟәҵаны уаѡҵас ацәаха ҳаҵ ҳәа иалҳәарц. Избанзар, иара дааны данцалак, лыҵаҳмада Ҳабыць мчыбжьыкгьы ишьара дыҟәлаҙом. Уахынла дныҵашьшь цьара дцалап, ҽынла, илымбаҙац цьоукы аѡны иааганы драцәажәалап… Абарҵҟәа рзыҳәан, иалҳәаша ажәа цьбараҟәа ырмазеины, ллакыҵагьы усҟак имырччацәакәа диҧылаҟәахьеит уи, лыҷкәын иѡыза, ачын ҕьазҕьаз. Илыҙбуеит, иахьылзымҳәаз лгәы дахаҧжәо лара илзынхоит, уаҳа акгьы. Узлаиҵаҟьарызеи, илаҧш пҳаҙа инаулсуа, агәашә дшааҵалалак, инап дуқәа рхаханы: «Бышпаҟоу, сан?» – ҳәа уаагәыдызкыло. Ҽнак, уеизгьы, лгәы аҟычартә аҟара, пыҵк иалымҳәар лымуит.

– Нан, шәусгьы бзиоуп, аха анхара-нҵыра ҳәа акы ыҟакәоуп, иудыроу? – лҳәеит, лыблақәа ыргызмалны дихәаҧшуа. Лара лгәанала, ибзиаҵаҟьаны аҵәы илалҵеит уи, лыҷкәын иашьак иеиҧш иибо иѡыза, ачын ҕьазҕьаз.

– Ҳус ами, Хьфаф, нхара-нҵырас иҳамоу, – иҳәеит иара, илакыҵа ҵылашаауа.

– Аусхымкәа.. Уара уѡыза Билал, дины дынкашәазар аахыс, ихы ҭҟьан, сыпсып, машәыр сыхьып издырҙомызт. Уара уакәын, нан, иаҳа сзықәгәыҕуаз. Иухьзеи, уаргьы узеиҕьымхеит иара иатҷкыс?

– Ҳҟалоит, ди, бара ишыбҭаху ҳҟалоит иаарласны. Уамак нымхеит уажәшьҭа.

– Ианба, шәанбаҟалои уаѡҵас шәынхо-шәынҵуа, уаѡы иибац аҧсҭазаара шәыманы? Сара сгәы шәыцәцеит.

– Ҳусҟәа ҳшаарылгалак, ди, ҳусҟәа, – иҳәеит иара иччаҧшь ҧшҙаҙа дҧышәырччо. Аѡны дантәоугьы, ихәда иҵарххны икьаҽ цәыш аҳәынҵәраҟәа еибаркуп.

– Акраҳҽабҵар, ди, нас абра ҳаангылоит, уаха цьара ҳцом, – иҳәеит лыҷкәын, иѡыза иеиҧш иаргьы иқьышә аччаҧшь еиманакуа.

– Аҳәынҵқараа рус нҵәара ақәҙам. Шәара шәыхәжәап, нанраа.

– Уажәык еилахараҙоуп, бымбои…

– Анхаԥыжәлар ахаҟәиҭра рзааҳгеит, шәымҳәеи, аамҭа ҷыц мааи, нас уажәшҭагьы иҟалазеи?

– Асаби диит, аха уи дыхьчатәуп. Даара ҭәҭәала дыхьчатәуп, – иҳәеит иара, Хьфаф лаҳәара аҵкыс, иара ихазы.

– Шәара шәхаҭақәа шәсабицәахуп, афы шәмысааит! Шәара шәхаҭақәа дшәымпыҵамҵсааити, асабиҳәа узҷу! – иҵегьы лгәы лҟычарц, даҭьқәар лҭахын уи аҷены, ас ҧытрак иаанхаҩны рымариа анлоу. Аҭьрахьы дкылсырц лара аҷеырхиара дшаҷыз, данынаҧш, изкәа, аҭзамц икыдҵаны, ацәарҭаҭәы дшыкәтәаз, ацәа дагахьан дынҭаҳәахаа. Хьфаф амарҭак изаалган, сабик дҷыхар ҳәа дицәшәозшәа, ашьшьыхәа дныкәлыриеит. Егьи ауадахь дныԥналан, иҧсы ишьарц дцеит лыԥкәын Билалгьы. Иаха идыршазар акәхап, аҷенышьыбжьон ас ацәа ианага. Еиҭах рҷынархоит амра шынҭашәалак. Фатә ҧхак рхьысыгзап.

Хьфаф, лычуан аҙәҙәара дахьаҷыз, гәаныла дцәажәон: «Уажәы зегьы рытра иҭҟьаны, ибыжкноуп ишыҟоу. Даныхәыԥыз зынзаск даҳмышьҭзандаз Аҟәаҟа. Уԥыза днаувшәар дахьуцәыҙыз умбазо, изаҳҭахыз ақалақь. Аа, абан, ҷышәрак рыздырҙом Жьи Дыргәын ихшаз, аха акыр рыхьма уи азыхәан. Анцәа ишиҳәара инхоит-инҵуеит. Рҷеагақәа ҟьаҟьаҙа ианырашәо убар, мфара-мжәра срыхәаҧшландаз уҳәап. Аԥсҭаа илымҳа ҷьгәоуп, уахьихәаҧшуа, деилаҟацаҙа дыҟагәышьоуп с-Билалгьы, аха егьа дыҙәҙәазаргьы, ари иахәода! Имшәхәы имсаҙацызт Кәыдры ацҳаҷы аибарҧсра баапс иҟалаз даналахәыз. Иҵхьоузеи уи аахыс? Аибарҧсра анысҳәалак, аибарҧсра акәым, нан, ахақәиҭраз аибашьра иҳәахуеит иара. Урҭкәа зегьы схы иқәыскрын, уажәы абри амԥа дыкәымлазҭгьы. Ҭабзала ақыҭа аҵыхәала дзазҵаалак, уаҟа унеиаанҙа, ма алашәага урфоит, мамзаргьы абрагьцәа уршьуеит, рҳәоит. Егьизеиҙым ахацәа, гәыпԥык еицымкәа, уахь амԥа иқәлом. Иара!..»

Аныҟәаԥцәа рыҷкәа бзианы ианҳәы, даргьы рыпсы аныршьа, иԥеибаргылан инҷыжәлеит. Амра шьыбжьагәы ианхыҵ, иаҳагьы икашуан, иаҳагьы иҟәыкын аҳауа. Хәадак иқәсны, инаҷалон даҷеа хәадак, аҷкәа аарла ршьапхыц акуа. Дасу ихатә хәыцраҟәа дырҭанагаланы дрыман. Ари амԥа

дыԛәларц аҽазыԥатцара далагеижьҭеи, хәыцра заҭәык акәын имаз Билал. Ас еиԥшҭәԥьа иԥаз аус инапы ианырымҭацызт. Агәра изымгеит, аиҳабы диԥхьаны ианиеиҳәа. Диацәажәон ԥыҭрак днахыкәша-аахыкәшо. Билалгьы днахыхәмарит, ажәа знырҭо аҭыԥҳа даназыԥарҭо еиԥш, изаҭахузеи асҟак сазырхиара ҳәа. Егьа иҳәаргьы, инаигʒац дҭак иеиԥшыз ԥьишьон.

Араҟа иаҭахын уааиʒа иара иԥимшәац, иԥаимҭац аҟазара. Дузымдырʒо иҽеиҭеикуеит асцена иԛәу артист. Асабрада иҽеиҭоит, ибжьыҭәԥьагьы иԥсахуеит. Иара ихаҭа ихы шаҟа ихашҭуа, убриаҟара ибзианы дыхәмаруеит ироль. Ҳәа-рада, ибаѡхатәроуп иԛәҽиара зыбзоуроу. Аха иԥоуп убраҟа акырʒа зҵазкуа даҽеакгьы. Иҧалап, убри акәзар иаҳагьы ихадоу. Уи – артист игәы-иԥсы аҭынчроуп. Араҟа, Билал «ихәмарраҽы» зыиʒаск даҽеакуп. Ацаҟьаҽы икнаҳауп иԥсы. Баша амала ирҳәоит, ахаҵа акы дацәымшәозароуп ҳәа. «Напызаҵәла амшә ҭыѡра дҭалоит, гәышԥыла ахызаҵә да-ԥылоит ҳәа ашәагьы ианырҵалоит ԥьоукы. Ауаѡы, аԥсра дацәымшәозар, нас дзыцәшәозеи? Уаҳа ԥсыхәа аныԥамлалак даҽеакуп, насгьы, уара уԥсы даҽеаʒәы изыхәан еиԛәырхагазар. Агәыҭҟьара иаиааиз иоуп агәымшәа зыхьʒырҵаз. Баша амала аҽҭархара…» Аҽеы нышьацәхныслан, аҕәра наҽаирххеит Билал. Агәеизҳара инаҭон, иааикәыршаны иибоз аԥсабара. Ашьхаҟа инаскьацыԥхьаʒа, аԥарда иаҳа-иаҳа иаатуазшәа, ихтуан уи аԥшʒара. Анаҟә ҵаҕа ҭатәаазшәа, улапш налаʒуеит аԥсҭа еиѡыхаара, уи аҭацәыра ду, ахәылпаз, амра аҭашәамҭаз, ажәѡан мыцхәы иантҵаулоу, ианыҳараку иаѡызоуп. Уԥсы аивгара уцәуадаѡхоит уахьыԥшуа. Билал даҽеа тәылак аҟнытә даазшәа акәын уажәы абарҵ аҭыԥқәа шибауаз. Ашьха ухалааиʒа иахьынʒаҳараку аилкаара уадаѡуп, аԥшʒарагьы ула иацәыԥхьакны иагәылаҵәахуп аѡныҵҟа. Дахьцо имѡа, уаҟа дахьнеиуа изыԥшу аус хьанҵа, ари аѡыза адҵа анирҭоз иарҳәаԛәаз, изакәызаалак акгьы азхәыцра иҭахымызт уажәы Билал.

Акреиликаауа данышеидас, ажәабжь лакәс иааиаҳауаз зегьы ирылан ашьхаԛәа. Ашәарыцаѡ иѡыза деиԛәирхазар, абарҵ ахраԛәа роуп дызҽигаз. Хаҵа-ихаҵак иԛыҵа рҳәны

ицоз ақәылацәа драбашьызар, абарҭ ашьхақәа рҿоуп дахьрыхьҙаз, итҟәаны иргоз ауаажәлар абрантәи ауп иахьиргьежьуаз. Арҩаш ашьҭыбжь шузацрымхуеиԥш, аԥсуа ихәыцра, ицәажәара ашьхақәа иузрыҟәгом. Нас урҭ, рцәеижь амҳаԥьырра иагартә, ирызҵысыз афырҭын, изакәытә мчы ԥсҭыхгаз иамаз, анаԥьалбеит! «Ааи, ааи, – иҳәеит Билал игәанала, – рцәеижь мацара. Избанзар, ари аҳауа знык илбааздаз, арҭ аҙыхьқәа зҟырҟы дырхәхәыз, рыԥшҙара згәаҵа ианхалаз, уи, дахьцалак, ицәеижьы заҵәыкоуп ииго. Иԥсы ықәҵуам, инхоит араҟа. Иара имацара иакәым, атәым дгьыл аҿы, иара ихшогьы, урҭ, урҭ рнаҩс ииуа ирыхшогьы. Иҟалап, раԥхьаҙа ари адгьыл Аԥсны ахьҙызҵаз ауаҩы, хара даҟәыганы иагаз аҙәы иакәзар, уи иҳәозҭгьы сыԥсы ахьынхаз атәыла ҳәа...»

– Мураҭ, усхыччаргьы, абыржәы сзызхәыцуаз уасҳәап, – иҳәеит Билал иҩыза иахь даахьаҳәын, дзызхәыцуаз инаҵҵаны. – Сара Аԥсны здыруаз ҷьысшьон иахьа уажәраанҙа. Исымбаҙацзаарын уи. Изакәызеи, уанаԥьалбеит, ара иҟоу. Шәҟәык саԥхьахьеит, абасшәақәа аҳәон уаҟа, хра цыҩ-цыҩк ахаҳә цәҳәқәа сыргәыдыԥшылар исарҳәо аҵкыс санаҳәоит иҩежьхаз аҵла абҕьыҳәа. Уи зҩыз, ҳәарада, иҟәышыз уаҩын, аха сара иԥьасшьоит, акгьы шԥаианамҳәеи ахра данагәыдыԥшыла! Аа, уазԥшы ани ахра, ҳҵоурых зегьы аҙамҩа иаҿысызшәа, ашәахсҭақәа анпыҟҟала... Аԥсҳа шәҟәаҿы зыҵбахә аҳәо ацаҟьақәа иреиԥшуп зынҙаск. Амала, урҭ раҵкысгьы излеиҕьу ҳара ҳахракәа, ҳацаҟьақәа ирылҿеа илеиуеит арҩашқәа. Аҙы ахьыҟоу, уеизгьы, аԥсҭазаара ҟалоит, ихҩааз аҵла иаҩызоуп аԥсҳа шәҟәы зыҵбахә аҳәо ахәадақәа. Зны-зынла, ҳҵоурых саназхәыцлак, саҕьуа, сгәааны, аԥсуаа ԥсадгьылс даҿа тәылак ҳаурауааз, сҳәалоит. Алакә аҿы иҟами, бжь-мҩак ахьеихагылоу, бжь-ԥшак ахьеиҿасуа ҳәа, иумаҳахьеи? Убасҵәҟьа иахьыҟоу аҭыԥ аҿы днеины ианхалаз ҳаиҩызоуп ҳара. Лаба зкны лада ицогьы, ҩада ицогьы, ҳхы иныкәсуа ҳаауеит. Шаҟаҩы ирабашьрыдаз. Ҷьоукы ықәахцеит шырҳәо, даҿа ҷьоукы ныкәҳауан, алаҳәа иаҩызаха, ижьышо.

– Уара, ҳәарада, сара саԥкыс унаԥшы-ааԥшхьеит, акыр убахьеит, акыр уаҳахьеит, Билал. Иуҳәо мцым, – иҳәеит Мураҭ. – Иахьагьы, уахагьы, уаҳа ԥсааивгарак намҭазо аӡиас, ма амшын ацәқәырԥа агәыдсылозар, егьа аҿышьҭыхны игылаз, егьа ихра ҕәҕәаз, итԥшәаны, ихәаш-хәаша еиланамыжьырц залшом. Уара иуҳәан еиԥш, лада ицозгьы, ԥада ицозгьы ҳ-Аԥсны инықәсны агәахы ахьҭаԥырҿра акәын изышьҭаз. Урҭқәа зегьы идыру усуп. Сара сызлацәажәарц исҭаху даҿакуп. Уазхәыцхьоу, ҳарҭ аԥсуаа ҳхаҭақәа шаҟа ҳхароу?

– Уигьы ыҟамкәа. Ҳҿыжәԥып, Мураҭ. Абраҟа ҳашҿыжәу аҿқәа заҿысуам.

– Иаҿысуеит, араҟа уажә избама! Ҳара, аԥсуаа, ҳәарада, ҳара ҳхаҭақәа ҳзықәгылоу амахә акырынтә иԥаҳҟахьеит. Аламыс ҳәа акы ҳамоуп, нцәахәԥас ҳзамԥаныҳәом, уаҳа акгьы ҳагым. Иара еиҿрышәшәо уахәаԥшуа уҿааухар, исҭоубоуп…

– Уара ҳаԥсуа ламыс уазгәааны уҟазаап, – иҳәеит Билал.

– Мап, ԥьоушьҭ! Ус сеилумкаан. Уи анҳамам, ҳаеԥәахә кыдшәоит ауп. Аха исҳәарц исҭаху, ацәгьеи абзиеи, уи иамоу такә еилыхтәуп. Егьырҭ зегьы акәым, уамак аԥанамкуашәа иубаргьы, сара ибзианы издыруа ҿырԥштәы хәыҷык уасҳәоит. Ҟәараш ақытан дынхон ԥҳәызба ԥшӡак. Лаб дыпсхьан, лани лареи рымацара ракәын аѡны иахыз. Ааида ахьылаҟәу зегьы хымԥуеи, дзыцәшәашаз уаѡ дышлымамыз ибан, арԥыс намысдак дижьан, лыламыс иҟьашьит абри аԥҳәызба. Ԥшра-сахьала лара иаҳа-иаҳа дыбзиахон. Лцәа-лжьы шуан. Дазгәыҳәуан абзиабара, аха иабаҟаз! Дызгәаԥхоз арԥарцәа, илыхьыз анраҳалак, иналԥырԥны ицон. Иамҳәакәа аӡәы диццар, дышкаижьуаз лдыруан, иаҳагьы лхы лраргамон, хьымӡгын. Дыҟагәышьан. Исыхьыз сылахь ианызаарын, лҳәан, лҿаанылкылеит уаҟа. Аха аԥсабара иара атәы ҟанаԥоит. Илыхьыз ламысдарас изымшьоз, ахатәарагьы ԥхазымшьоз аӡәы длыдылкылеит. Дтәым милаҭын иара, аха ахаԥа баґьа замана, лгәы бзиа, лхы бзиа, лцәа дҭыԥхаауа аԥҳәыс даниоу, убас аҿиара далагеит, уи аҳаблан, зегьы еидкылан ирыхшаз аҟара иара ихала ихшеит. Уажәы унеишь, иҟоу убап. Иԥҳацәа хаԥа ианца, иааганы иара иванирхеит, ичкәынцәа аҳәса

ааргеит, иваҕҕа аѡнқәа дыргылеит. Иара итәхеит уи аҳабла… Сара сыламыс дууп ҳәала уажәшьҭа уара!

– Адинхаҵареиԥш, убри аламысгьы ҷьоукы рхы иадырхәон, убри акәгәышьоуп иҟалаз. Аԥсуаа ԥсҳа шәҟәыс ирымаз аламыс акәын,– иҳәеит Билал.

– Уара антихрист,дад, Билал Лоуба,амыцхә иуҿахацәеит уи аԥсҳа шәҟәы аҙбахә, – иҳәеит Мураҵ, иажәа аҵәы налаҵауа.

– Уара изҳәогьы Анцәа имҵаныхәо аҙә уакәҙам…

– Сара ақыҭаҿы маҵура хәыҷык салоуп, «Зылԥха ҳауша» писаруп. Аарла ҷышәрак здыруеит. Уиаҟара уаѡ ибла сыхгылом, уара уоуп…

– Сара усазҵаауазар, исҳәо убриоуп, уаҕа бџьарс имоу цқьа иузымдыркәа узиабашьуам. Ҳәаҭыхлеи шәақьымцалеи ақәԥара аамҭа, Анцәа иџьшьоуп, ицеит. Уажәшьҭа ақәԥара аҭахуп даҽакала, зынҙаск даҽакала. Ақәԥара, ауаѡы иԥсы азы… Ақәԥара, ҳара ҳиашара ауаа рхы-ргәы иҭаҳҵарацы. Агәызҳәа ухысны ауаѡы ишьра уамак ахшыѡ зҭаху усым.

– Ииашоуп. Ухаҭа ус уҟамындаз, иахьа уахьцо амѡагьы уқәломызт. Амала, маҷкгьы ухы уеиҷаҳалар цәгьам. Ахысрада акгьы злам ауаа, ирызныҟәымгоз аҭыԥқәа ныркылеит. Аҕа диҵәаахуеит, дихьчоит ҳәа хҭынҟьак урымҭаait. Сара схаҭагьы, сшымгәыҕзоз снанагеит, писарс аусҳәарҭаҿы сахьыҟоу. Изхысҳәааua, сара стәы мариоуп, уара уоуп…

– Ухы абзиара аҟнытә иуҳәоит. Уара уаҟарагьы ари аамҭа ааира иазықәԥада!

– Усышьҭаланы уааила, ахаҳә дукәа ҭажьуп, аҽы ахҟьашар ҟалоит, – иҳәеит уажәы аԥхьаҟа инеиуаз Мураҵ.

Агәгәаҳәа еилаҽеон арѡаш, ашәах хчыла, ихәашьҙа. Рыбжьы еиныѡуамызт иеицәажәо амѡа иқәыз. Арѡаш алҽеан иахьаауаз инаркны, аѡхаа зегьы ахәхәаҳәа иҭасуан аԥша. Агаҿан, аҳауа ҟәыкҙа иахьшызынтә иаауаз, ари ашьха ԥшалас гәырҷкәынгаха инарылсит. Аҽеқәа гәаҵаҕаранҙа аҙы рхьыҵәҵәа, арѡаш ирны ианынаскьа, ус иажәа инациҵеит Мураҵ:

– Аҙәы игра иҙап, сара схатәоуп исҳәо. Сахьыҟоу аҭыԥ аҿы машәыршәа снанагазшәа схы збоит зны-зынла. Аамҭа ҿыц иааиуаз ахы ахьцо-иахьаауа еилыскааua сыҟамызт.

Шәҟәык снаԥхьо, ҷышәрак сҵазаргьы, сызҿыз ԥьмахьчаран. Ажәлар рус ҳәа, сҽазҵәылхны акгьы сашьҭамызт.

– Уашьҭазамызт? Ҳа-ҳа-ҳа! – ибжьы ҟәандаза даччеит Билал.

– Усхыччома?

– Ааи, ааи, сахыччоит, иуҳәаз сахыччоит! Ари аамҭа иашьҭаз среиуазам уҳәарцоума иуҭаху? Даҽеазәы иҳәар даҽеакын. Схы сгәалашәозар аахыс уздыруеит сара. Ҳаблак ҳаицалҵит, ҳхәыҷра еицымѡасит.

– Нас, ҳамѡақәа хазы-хазы ицеит…

– Усшәа иубоит акәымзар, мѡак ҳаицықәуп. Цқьа уазхәыци? Ак уасҳәашан, жәаа шықәсазы, Кәыдры ацҳаҿы, ахаҳәгәара даваианы аменшевикцәа ирылахысуаз дарбану? – иҽеы аҕәра наҿархханы даахьаҳәын, иѡыза днеиҿаԥшит Билал.

– Урҭ ашәақьымца рыласҵон, ииашоуп. Саншьак дынхоит Баҕлан, амшын аԥшаҳәаҿы. Уҳәа далам, ууы далам, ашьац зшьапы иаҵазмырҟьыцуа уаѡ ҭынчк, уаѡы ныхгыла-аахгылак иоуп. Игәнаҳа рзымгартәы, убарҭ аменшевикцәа Аԥсны иахаԥаны ианыҟаз, уахык илеины илаиқәлан, иѡны, иказарма, икәытҵара, хыбрак ааизаанмыжькәа амца лацраҵаны, илықәыццышәаа иргеит. Аамҭа ҭагалан акыр инахысхьан еиԥш, ацәҳәыра аҟнытә аԥсаса ҳаманы ҳалбаан, хьаа-баа ҳамамкәа аԥсҭа ҳҭан. Саншьа изыруз ансаҳа, сашьа гәакьак илеигәыдҵаны дыршьызар аҟара сгәы иалсит. Убас сгәааит, сыԥсы ааины сыхәда икылахо.Сшәақь, стапанча, сҟанҭаруаз сыкәыршаны сҽааибыстан, амѡа снықәлеит, саншьа рыцҳа ишьа зурц. Ҵабал салсны, Маҷара ацҳа ахьху снаҙон еиԥш, санԥшы, ԥьоукы еиқәных иаауеит. Ирацәаѡуп. Ԥьаԥҳаныла ишеибыҭаз ала, бзиарак згәы иҭам ԥьоук шракәыз здырит. Снымѡахыҵны сҽааԥхьаскырцгьы сыҙбеит, аха сзықәтәаз аҽеы ҽы-ццышәк акәын, итрысны аҿынанахеит дара рышҟа. Абрагьыѡҵас сеибыҭаны санырба, сдырбаандаѡырц рыҙбан: «Уабԥьар шьҭаҵа!» – ҳәа ршәақьқәа ѡасықәыркит. Удырбаандаѡыр – хьымҙгуп, уԥсыр еиҳа еиҕьуп. Сара сҵахоит, аха сыԥсы мариала ишәыстом, сҳәан, сыԥан сын-

ҽыжәԥан, ҭлак ашьапаҿы сыҽлавакны: «Ламыс шәымазар, шәысԥырхагамхан, сара сшьа зурц сцоит. Санышәмышьҭ, ԥыҭѡык шәласышьҭуеит!» – сҳәеит. «Дызусҭада зышьра уцо?» – ҿиҭит аҳәы. «Саншьа дыхдырҭәеит аменшевикцәа. Аҭаҳмада ихыччашьа зеиԥшроу дсырбарц сцоит!» – сҳәеит. «Уара ҳара уаҳтәызаап. Аменшевикцәа рабашьра ҳцоит ҳаргьы!» – ҳәа ҿырҭит дара. Схәыцын, схала заҵәык қәылара сызцарызеи, исыццаша ар еиқәных ишгылоу, сҳәан, срыцны Кәыдры ацҳа шыҟаз сҿынасхеит. Уаҟа, ишудыруеиԥш, ҳаибарԥхақәеит шәақьымцала. Кәапеила истеит саншьа ишьа..

– Уаншьа инхара зыблыз рықәхра уашьҭан, уиала еиқәурхон, Мураҭ, уара ухаҵа унхара. Ибзиоуп, ҭаҳмадак ихыччаны иахьцаз мацара угәы ԥнажәазааит. Ишсоуҳәара, ҳҟыҵа Аԥсара абольшевикцәа Асовет мчра анышьақәдыргылоз урмыцхрааҙоз?

– Абольшевикцәа адгьыл шәаҳҭоит анырҳәа… Адгьыл атәы цәгьоуп, умбои, афаст.

– Уажәы сара уахьсыцу?

– Ари даҽеакуп. Уареи сареи ҳаиѡызцәа бзиақәоуп. Ҳшыхәыҷыз ҳаибааҙеит. Аԥсреи аҙреи урықәгыланы, амѡа хьанҵа уанықәла, сумыцхрааузазар, уаҳа санбаухәо, Билал. Исҳәар, ҳәашьа сымам акәымзар, даараҙа ишәарҭоу, ихьанҭоу амѡа уқәуп, – иҳәеит Мураҭ.

– Уаҳа ԥсыхәа ыҟам, – иҳәеит Билал, игәы дҵахәыцуа.

– Ус акәхап, аха ашхырцәаҕьҵра унапы аҵшьра…

– Унапы зҵушьуазеи? Уаргьы ушхырцәаҕьханы, рыҵра уҵалар?..

– Сара ибзианы издыруан урҭ аишьцәа. Аиҳабы ауаѡы ҟәымшәышә ззырҳәоз иакәын. Аԥсаса ҳаманы ашьхаҟа ҳанцоз, ҳанаауаз шаҟантә ҳамѡахганы пату ҳакәиҵахьаз. Раҳәшьа, ран, зегь рыла Анцәа игәаԥханы иишаз ҵаацәаран. Зегьы леиқәыбга ишԥацеи! Сара данызба зынҙа дқәыԥшҙан раҳәшьа, аха убасҟангьы дшыԥшҙахара дыԥшҙахахьан. Лашьцәа шԥалыкәзи! – иҳәеит Мураҭ.

– Илхарагәышьоузеи? Излаздыруала, лара лхаҵа дылшьырц иакәылкызаап лцәа ԥызҽыз. Ашәақь кынԥааны

дышнеиуаз, лашьцәа лыхьʒеит. Иҟалаз анеилыркаа – уи акәхеит. Иаразнак ихьʒаны дыршьит. Иара аҭакәажә аѡны далаибылхьан. Иҷкәынцәа бзиақәан, аха знык абна ианылала, абна иара атәы ҟанаҵоит. Рыкразы ицақәахьеит, ирыкәшахьеит, аха кышьа рмоуит.

– Уара ухалазаҵәык уабарыхәагәышьо..

Ашьха ацара-аара иашьцылахьаз ҽын Билал дзықәтәаз аҽы. Маҟаҵас ипаʒа, џьара иҭахәало, џьара аҽыриашо, анаара иаҷганы иган аныҟәаѡцәа зныз амѡахәасҭа. Уи амѡахәасҭа, аʒы анҭаба, ашьац зҭиааз аʒышьҭра еиԥшын. Шьхацанынʒа, ишәаԥырҳаԥуа шәарахк нанымсуазар, уаҳа шьапы иакәаҳауам. Иааукәыгәгәартә иҭынчын ашьхақәа. Ахәларагьы, аѡхаақәа ҭырлашьцаауа, ашьшьыҳәа ашьхақәа рықәцәахь аѡеира иаҷын.

– Иуцәызʒар акгьы иаԥсам, удам здам даҽеаʒәы инаскьагаразы саауамызт абрахь, – иҳәеит Мураҭ.

– Ушәома?

– Сзымшәарызеи! Урҭ аишьцәа абрагьцәа цқьа рыʒбахә умаҳацзар ҟалап. Уаҕоу-саҕоу иԥылааит амѡа ҭшәараҷы Ҭарсхани Аруҭани.

– Акыр бжьоума уаха ҳахьԥхьонʒа?

– Ҳахьналбаауоуп. Шьхылан, шьхыҵын ахьшьцәа ԥхьаҧас ирымоуп уаҟа. Амца аиқәцарҭа маншәалоуп.

– Уара ашьжьымҭан шаанʒа аҽқәа уманы ухынҳәыроуп аѡныҟа, – иҳәеит Билал.

– Унарԥшны иусырбап дара аишьцәа ахьынхо, нас аѡны уахыкәшаны анеишьа, уара уазхәыц. Рымариа шубалак – урылга!

– Исҭаххозар исыцхрааша ѡыџьа ыҟоуп уи ақыҭан. Уахсиҭ Канбеи аурыс Сҭеԥан Максимови.

Адәҳәыԥш агәҭаны иқәгылан амҵан еиқәырҵоз амца зган цәнарббыз ахьаҵла. Аныҟәаѡцәа рыҷқәа акәадырқәа рықәырхын, иҳәларц ишьаҳаны иноурыжьит. Ахы неихәларкит амца. Рыҵаҟаҵәкьа аѡхаақәа ирыбжькьа, ахаҳә дуқәа ирынкьа-рынԥо, ишәах мацараха илеиуан Бзыԥ.

Шьхатәылан раԥхьатәи иҵх далаʒырѡуа, ауапа икәыршаны диан Билал Лоуба.

Ҭабзала ақыҭан иахагылоу ахра ахыцәқәантә асыпса рбганы хынтә иларышьтхьан х-ааԥынрак. Ес-ааԥынра ацәа ҽыц рхало рҽеиҭаркуан дәи-бнеи. Акырҙа аҽеиҭанакит ауаа рыԥсҭазаарагьы. Еиҵеиуа, жәла бзиа, жәлада ҳәа «иаҳҳылаԥшхәу» уаҳа еилимхуа, алаба рыхнашьылеит аамҭа ҽыц.

Амра ашьхақәа ишрывҵуеиԥш, уи аҽеиҭакра амш, Аԥсны агаҽантәи ашьхақәа ирхытцны, Ҭабзала ақыҭа ианалаԥха, мшқәак аатҳьаны, Шьазина илшәылҵаз ашәы иахьа уажәгьы илшәуп лыԥшҙара хнашьааua. Арҭ ахышықәсак ирхымҵуа лыблақәа ирху алахьеиқәҵара, дааузымдыруа, еицанакит лхы-лҽы.

Абар хышықәсоуп ишәаԥыр-ҳаԥуа, аҵх лашьцара рҽалак, мызкы-ѡымз рахьтә знык-ѡынтә рыѡны иааины, ашара адәы иқәлаанҙа, еиҭах аҳаԥы лашьцарақәеи абнатоуреи рыҽерымардоижьҭеи Шьазина лашьцәа Ҭарсхани Аруҭани. Урҭ раб игәараҭа иацәыҙит. Шьазина лакәзар, лыблақәа ирыхбалеит анасыԥаз лгәыґрақәа, лхәыцра ссирқәа. Дышқәыԥшҙаз дыԥҳәысеибахан, зыбз ада зыхәламыз хѡык ахшара лымацара заҵәык иааҙаны ршьапы иқәлыргылеит, иуаалтәит ран. Амаҳҽ гәазырҳагеи аѡнаҭа зырлашо аҭацацәеи рзыԥшрада хьаа анлымамыз аамҭазы, иаалырҟьаны ибгаз ахреиԥш, лгәыґрақәа зегьы мышкы иналагҙа ихәаш-хәаша инеилаҳаит. Лыԥха лыпату аԥҽра, лыцқәынцәа зықәшәаз ауаѡы ишьра лыбла ишабоз лхәышҭаара аиқәыцәара, арҵқәа зегьы лзылхымгеит. Ааԥынра анаaиуа ашьац ԥшқа нықәиаауеит, абаҳча аҵыхәан, раб ивараҽы дахьжу лҳаҭгәын. Инавсуа усгьы нарҳәоит: «Былахь егьанымызт акәымзар, бхы аԥьыка ықәхны ибааҙаз быцқәынцәа бхагыланы бымѡахь бнаскьагазҵгьы, ԥьанаҭ бымцоз!» Шьазина, уи аҳаҭгәын аҽы амыткәма анылҳәоз, лан лызхьра адагьы, илҵәуон лхаҭа лынасыԥдара, лашьцәа рлахьынҵа, рԥеиԥш.

Ԥаса ирымаз арахә рацәа уажәшҭа избодаз, насгьы изҭахыдаз. Инырххьан. Жәхьа заҵәык рызгәарлон. Шьазина лыблақәа заҵәык ааԥшуа, касы еиқәала лхы-лҽы ҭаҳәҳәа,

ашәы лхьыссы ажә лхьарц дааиуан аныга лыманы. Ақыҭа аҭынчра ахазыртәаз ааилашәшәра, даԥштәыкны далазѡон.

– Изысҵахузеи ажә исхьо, баша амала аҳәыс иаԥсырхоит ахш. Иацтәи ахырҵәгьы абԥәыл иҭаҵәыҵәит, – лҳәан, агәашә аартны, ашҭахь инҭалыжьлеит ажә. Аҳәыс гәыргьаҵәа, аҵыхәа авиҳәа иԥьо, ан инаҵалеит. Аҳәы дылԥылар, лхы-лҷы ибар ҳәа дацәшәаны, лкасы иҵегьы иналҷыкәлыршан, адәахьы дынҵыҵит. Ԥшахьк налҷалырсыргьы лҭахын. Аҽынтәарак, адәахьы даадәылымҵҳакәа, лашьцәа рзыҳәан амаҭәа асра даҷын, лхы хьанҭаҳа, дкараха дыԥан. Лыбла аатнахҳеит асра. Изырҵахузеи лашьцәа ариаԥара, аха лара лызаҵәра алалхылгоит, насгьы, уаҳа иԥалҵарызеи лара урҭ рзыҳәан? Шаԥантә дахьхәуа илгәалашәахьоузеи, усҁан, уи амш мыхәла аҽены, лхы иҭашәаз адунеи аныҵра – иара убасҁанҵәҟьа иахьыналмыгҳаз. Анцәа дырзылԥханы инхозаарын-инҵуазаарын лашьцәа. Аха уи ҟалҵар, хыдараны илбеит. Иԥаҵа далаччо дцон уи. Лшьа лурц лҭахын лара лнапала. Иамуит.

Дәи-шьхеи агәыҵаҳәҳәа, иууаҳа ирхатәаз аҭынчра иалѡуан, ашшы ахга Бзып аҳиас ашьҭыбжь. Арҭ ахышықәсак илхылгахьоу, дызлаԥшхьоу агәырѡеи алаґырҳи идырѡаз, лгәы иԥәандаҳа цәанырра ԥхак нҵысит абыржәы. Еиқәцәашь, еимгәашәы, инахьхьынтә иааԥшуа ашьхақәа рыжәѡа иқәу анаҟәгьы инакьыслоит амшын ахьтә иԥәандаҳа иаауа аԥша. Уи аԥшоуп Ҭабзалатәи ашәаԥыцьаԥ зырҷыхо, ашьамхы зыртҵаруа, абґацамкыра дәкаршәраны иазыҟазҵо ақәасаб. Лгәы иҵысыз аԥсҭазаара аԥхарра хра бґаларҵак дынхықәгылазар аҟара даршәеит Шьазина. Изакәызеи? Иабаанагеи? Абасҁак дызлаԥшхьоу ашьҭахь, лашьцәа рымѡа аԥшреи лан лҳаҭгәын ахылаԥшреи рҷыдахаз, иарбану хәыцырҵас илоураны иԥоу?

Лыԥсҭазаара мѡасроуп, Хьыса ԥсаҭа шкәакәа леиԥш, азаҵәра лышьклаҳәуа ишлышьҭоу. Егьырҵ зегьы ракәым, убри аҭакәажә лыԥсы мацарагьы ҭыԥ лнаҭарым. Шаԥантә лхы агәра алыргарц лҷеылшәахьоузеи аҭакәажә лҭахара лара ишылхымԥьаз, лара ишылхарам, лынамыс уи азыҳәан ишыцқьоу. Иауам. Убригьы лызхәыцра мчыдахеит уажәы.

Ацәахаа дҭахәхәа дшалоу, ԥхыӡ ссирк даашьтнаԥаалоит ауаҩы. Дцоит дәи-бнеи, шьхеи-ԥшаҳәеи дырхыԥрааруа. Иара ахала инҵәаанӡа, иԥхыӡ абара дзаҟәыҵуам. Дымчыдоуп ауаҩы усҟан. Абри иаҩызан Шьазина илызҿыхаз агәаҳәара. Ихышхыҵәаны иаауан нкылашьа лзамҭо, дытҟәаны дышьҭыхуа. Амцаԥшь иаблыз аҵиаа еиҭах илнагарцу ажәҩани амреи ирзыгәышьуа абҕьы иаҵәа?.. Дцароуп наҟ иаарласны, дцароуп аҩныҟа. Дныҩналаны лҿеылҵәахып, ҳаҭгәынҵас дацәшәо, илцәымҕу аҩны ҭацәы. Алампа ҭааӡа иаркны, лашьцәа аӡәыр аԥенԥьыр днасуама ҳәа дшыԥшу илыршап, мамзаргьы илыргьежьлап лдырдха гәыԥҵәага.

Издыруада дааир лгәыла зҕаб Алиса. Ишеицәажәо ԥыҵк аҵх ргап. Мап, лыҩныҟагьы дашьҭуам лгәаҵан иҿыхаз. Бырфын хҭарԥа… Изхәыцрагьы даҟәыҵхьеит. Урҭ аҩажәакгьы имҳәаӡазшәа, иҿеыныԥхьеикит ашьшьыҳәа, акамаршша ацәа ианҭалауеиԥш. Лхы дыҵҳәааны, лакәҵас дыӡбуа, аҟазшьа ссирқәа илҭақәаз зегьы наимнахын, дзакәыҵҷҟьаз аахтны иаанарԥшит, ҿенак лара илшәылаз ашәы. Анасыԥ азхәыцшьас илымаз лара, аха иара итәы иҳәандаз. Убригьы изымгәаҕьит. Дыҟаӡамызт ус еиԥш ауаҩы, лара длыӡбеит, лара дагьылышьҭит бла дахьамбо. Шаҟа илцәымҕхазеи, жәаха ҿенак ҿыла дшаауаз данаалԥыла. Аҩы дашьызшәа, лшьаҷақәа еилаԥсеит. Икаууа ԥсҭа еиҩыхаак инҭаҳаны ицеит лгәы. Ԥхыӡ бзиак иаҩызаз хәыцрак лгәаланаршәеит уи аиԥылара. Уаҳа акгьы. Лҟәыԥшра ҿыркхыла иаалԥылан, иналывсны ицеит иныҵаба. Изылҭахузеи иара убри агәаларшәарагьы?

Аа, абар, шаҟа иласу Бзыԥ ихыхәхәала иасуа аԥша. Аҵәгәырқәа рҵаҳара иаҷуп ҷкәынцәа хәычқәак, аилашәшәара рҿалак, нас уаха иахьиоу иазхәыцлап, ашьжьымҭан ишаҟара ԥсыӡқәоу аӡы иҵырго. Еиқәҷыртып: «Акалмаҳа! Акалмаҳа!» Дасу иааикуа, уеизгьы, аҕлам иаҟароуп. Агәыла зҕаб Алиса даарушь? Длашьапкуа длыҳәароуп уаха аҩны дылзаангыларц. Ишыҟарҵац, уажәы ԥьара еизаны ашәа рҳәозар, икәашозар акәхап лҩызцәеи лареи. Иларҳәақәахьеит лара Шьазинагьы днеиларц ус иахьеизо. Лыбла ихырбаалоит ҳәа лара игәнылго аҵкысгьы, еиҳарак дзымцо, лхы ахылбаауеит. Лашьцәа рылымкаа…

Аҳиас ахықәаҧы днеин, лада-ԝада амԝа даԥшуан Шьазина, аҳәы иааира дазыԥшушәа. Аԥша, рхыцәқәақәа еиннаҟьон, ихәхәа-хәхәаҳа еилагылаз алҵлақәа. Ихжәаны икажьу ани ауахәа арҵ ахышықәсак рыла иаҳагьы ибажәхеит, иаҳагьы анышә иалалеит наҟ иалаҳырц. Аа, абри ауахәа дықәтәан аҵакәажә Хьыса, убасҟан, раԥхьаҳа Мырзаҟәыл иҳбахә анлалхәоз. Иҟалап, иара убасҟан акәзар ахы аныҵнахыз иаԥшәымаха лыблақәа ирыххалаз алахьеиқәҵара. Издыруада, алаапк ақыҵа ианалалаз аҧены, уи ауаԝ даныналҧаԥш, абыр-саатк азыхәан акәзаргьы… Шаҟа ииашаны изылхәаземи: «Илаԥш аԥарԥалыкь амҵәыжәԝақәа хнаблаауеит!»

Ажәԝан ахәашьра иаҧуп, уаха амш цәгьахар Аруҵан, ма Ҭарсхан руаҳәык даалыдымҵаалар руҳом. Алисагьы дмааит, аҵх маԛк ианаанаскьалак, алампа аркны, азал астолаҧы иқәлыргылап. Уи ала еибадыруеит. Шәарҵа ыҟамзар, аԥенџьыр аҕәышәқәа аалыртуеит, харантәи алашара рбарц. Аҳәыр дсасны дырҵаазар, мамзаргьы аԝны акәша-мыкәша ала шуазар, усҟан иалыркуеит аԥенџьыр аҕәышәқәа. Ахәаҧынтә алашара анырымба, рышьҭахьҟа инагьежьны, шәарыцаԝгьы иахьимбаша ахрақәа, ма амшә ҭыԝрақәа ирызцоит.

Аҳәыс аҵхны ажә амԝаду ахь инҭылцан, амца ахы злеихәлалкыша фархьқәак лгәыдкыла лҧыналхеит еиқәылашьца игылаз аԝнашҟа. Ацха кәакәарқәа рзылжәышан уаха, аҳәыр дшаауа лдыруазар. Ашыла ҷыԛны илырмазеихьеит. Усоуп ацха кәакәарқәа шыҟаҵатәу, нас ԥхасҵахара рықәҳам. Ԥаса убас иҟаҵаны аҳаҵа хәыҷы азна ирзылгаз, мызкы наҟьак ирызхеит. Иахьылдырбахьаз аҭыԥан, ахра ашьапаҧы, ахаҳә еиҟәырпҳа иныбжьаҵәахны дааит.

Ажәԝан иаҳа-иаҳа аимаҷыԝра иаҧын. Ашьхақәа рахь аԥша ҭысызар акәхарын, ауу ахга иааԝуан арԝаш абжьы. Ацәа иҵанагалон ақыҵа. Еиқәҧызҭуаз арбаҕьқәа, рыгәҭыхақәа еибырҳәаны иалгеит. Лашбыжьқәак уарла-шәарла иналыԝлоит. Амза шеишеиуа, иҵҭәааҳа, ашьхақәа иԝархыкны иаацәырҵит, аха ақыҵа алаԥшыха амҵакәа, рҿынаҧажьны ихырԝеит аԥҵақәа. Ақәа цыра шәпақәа, аԝны абаџьыр хыб иахьыкәкәашоз рышьҭыбжь гон. Ашҵа анҵытҵ, ахкаа-

ра аҵыхәахь ихараны ишит ала. Иабазеишь уажәааны? Ашәындыҟәра ааигәара акәакьаҿы икҿагылан хызаҵәла еиҵаз ашәаҟь. Лашьцәа аҳәы аҵх иҿалакны дааиуазар, ала нхыш-ҿышны, нас игәыбзыҕуа иааҟәыҵуеит. Тәымуаԝык дабозар, ашра иаҟәыҵҳом. Ус акәымкәа, агыгшәыг афԝы аҿасзар, ма иабазар, усҟан ашышьа зынҳаск даҽеакуп. Шаҟа ҵхы наскьалгахьоузеи, ллымҳа кыдҵа алашыбжь дазыҳырԝуа. Ицәажәозар аҟара, ашышьала «абызшәа» лҵеит рлеиқәаҵәа ду. Агыгшәыг гәанаҭаны ишуазар, дхысуеит, ашәаҟь ахы аԥенԥьыр инылакны, нас атрышәбжьқәа гоит агәыларантәи, ма ԥьоукы ыԝны иаауеит иналхылаԥшырц.

Ирҳәо лаҳахьеит ашәарыцаԝцәа рҟнытә аԥхынра ааимҭазы, ахьшьцәа анышьхыло, мыцхәы рыҿедырцәгьоит ҳәа ақәыԥьмақәа. Рҽеибаркны идәықәуп, алашәага еишьҭоуп. Дныҟәызго лыжәзаҵә аҵкысгьы, машәыр ахьырҳәа дацәшәоит ала. Лымацара данықоу акәым, бԥьарла еиқәных, рҟанҭаруазқәа еилаарцыруа лашьцәа анааиуагьы иароуп изықәгәыҕуа. Ашәарах ус иазкрым ашәарыцаԝ ихԥша, аԝны аҳәы данахаԝа, иара ишгәанаҭо еиԥш.

Ашәаҟь ныкҿылпаан, аԥенԥьыр лхы нкылакны цқьа дазыҳырԝит алашыбжь. Иашышьоузеи? Агәылацәа аҳәыр дааиуазар, лхала дшықоу зегьы ирдыруеит, дымшәарц, харантәи ҿырҵуеит, насгьы агәылацәа ала иадыруеит, ас дыхҵакны аҳәгьы иеишуам. Аҵхгьы, цас иауашәа, еимаҷыԝны еимаҳаит уаха. Иҟьалаз аҳәы амца лашара ибазҵгьы, дымԝахыҵзар ҟалап. Издыруада, Аԥсны агаҿантәи арахә рыманы аара иалагазар ахьшьцәа. Жәытәнатә аахыс урҵ араҟа мԝахыҵырҵас ирымоуп. Агәашә ааигәара, алраҿы рырахә надыртәоит, аҳәымца анеиқәырҵалак, арахә уаҟа иааныжьны, дара аамԝахыҵуеит. Сасык ишиԥылац еиԥш иахьырпылоз адагьы, урҵ излареигәырҕоз, уимоу, рышьхнылара, раараира иззазыԥшыз даҽеакгьы ыҟан. Рҳаҵхәыжәқәа ирҵаԥсаны инаргон аԥьыка. Уи араҟа, ҭабзалаа рҳәашьа, акапан ахьы иаԥсан.

Хымпада, убас ԥьара аҳәы дымԝахыҵит уажәы. Урҵ ахышықәсак имааиц хьчахап. Издыруам, ҭынха ааигәак

иакәымзар, ԥҳәыск лымацара дахьаху аҩнахьы иԥхьарцы амҩахыҵра ишаҟәыҵхьоу амҩа хара иқәу. Адәахьы, ҵлак амҵан измыршартә аҟара, ақәа кыдҵәаны илеиуам. Аҩны зхы ақәкны иаауа аʒә иоуп. Еимырдарц акәзар, дашьцылахьеит, имариоуп, иныҩнаԥшы-ааҩнаԥшып, аҭуан иныкәыԥшып, уаҳа акгьы. Иабалҵәахгәышьо лашьцәа аҩны аҩныҵҟа. Абар дааиуеит, алашбжь ааигәахоит. Ибжьы иргап… Уажәымзар-уажәы…

– Уарбану? – аԥенџьыр лхы нкыллырҳәҳәан, ҷылҭит Шьазина. Лыбжьы аҵх лашьцара иналаʒит. Аʒәгьы илаҭеимкит. Бзиара згәы иҭоу уаҩызар, аҩны ашьҭахьала дзааиуазеи? Ала шуеит аҷеидцаланы, идҵәаало, дтәымуаҩуп.

– Бымшәан, Шьазина, – ибжьы ныҵакны иргеит иааиуаз. Ахаан илмаҳацт ибжьы, иабеидыруеи лыхьʒ?

– Уаасышьҭуам, уарбану умҳәакәа!

– Цәгьара згәы иҭоу уаҩым. Бшәақь бнаха наҟ. – Уаҳа аҳәаха лмаʒакәа, ашә ааиртын дааҩнашылеит. Лгәы нҭыԥсаait Шьазина уи данынаихәаԥш. Ишәыз аматәа зегьы ажәмыжәын. Илахь иҭаршьшьны ихан ахҭарԥа. Иуапа анааимкьа, лылаԥш нақәшәеит, лашьцәа реиԥшҵәкьа, аҟанҭаруазкәа еилаарцыруа икәыршоуп. Дшааҩнашылатҵәкьаз, џьоукы ишьҭаны дырбар ҳәа дшәозшәа, дласны ашә наиркит.

– Исҵоубоуп, цәгьара сгәы иҭаны сшымҩахымҵыз.

Шьазина ашә ааимԥааны дындәылкьа дцарцгьы лгәы иааҭашәеит, аха ицәажәашьа лгәаԥхан, лҷеааныл кылеит. Ԥҳәыск лхала дыкоуп, исцәагозеи, мҩаныфак даҩызоуп ҳәа дхәыцны дымҩахыҵзар, игәы дажьеит.

– Уааи ахәышҭаарахьы, унатәа, уаныҩналах…

Ихахәы, иԥаҵа, деимиааны, хымԥада, дабрагьуп, мамзаргьы абна даалымҵʒо арахә ирыцу хьчоуп. Ихҭарԥа анааихих, иблақәа цқьа днархыԥшылеит. Урҵ лгәаҵа инҭаԥхеит иҟәандаʒа, аапҵы мшык иаҩызаха.

– Ара, шәара шәкны, амца макьанагьы ихаауп, – иҳәеит аҵх зҷалакны иааз асас иҷеырԥхауа.

– Уара уабанʒатәиу?

– Аԥсны агаҷатәуп.

– Адунеихаан сымнеицт, – лшәақь лабашьаҵас илыҵарс илкын Шьазина.

– Бара аҕацәа бымоума?

– Изхуҳәаазеи?

– Ашәақь кны бсыдгылоуп. Сзыхбырҟьагәышьозеи?? Исышьҭоу сзымхошәа!

– Ишҧа, уркырц иушьҭоума?

– Шықәсык ҵырц егьагым уажәшьҭа, иарҭак схы нылаҵаны смыцәеижьҭеи.

– Узыниазеи, уабрагьѡума?

– Среиҧшʒами абрагьцәа? Иаҳҳәап, башьцәа?

– Сашьцәа уҳәоу? Урҭ уара иабоудыруеи?

– Рыʒбахә саҳахьеит. Хацәа бзиақәак роуп, рҳәоит. Ҳаиҧшуп даргьы саргьы лахьынҵала.

– Абзиара уҧеиҧшхааит, – Шьазина лшәақь наҟ инықҽалыргылеит. – Сара соуп сашьцәа зыхҟьаз. Сара соуп изқәыʒыз.

– Ибхарагәышьоузеи амчымхара бақәшәеит. Ахаҵа изыҳәангьы ирҳәоит, иаииашьа ихаҵашьоуп ҳәа.

– Сыгәнаҳа Анцәа илықәимыршәааит сан. Сшьапқәа лыҿрыкәыршаны аҳәҳәара далагеит, сылмышьҭит.. Сара снапала силгон. Сашьцәа рыѡны иахызаарын иахьа! – лара хьаа дуны илымаз, асас данахькьыс, иара изыҳәа атқыс лхазы иаҳа илҳәеит. Ашьҭахьоуп даназхәыц, изалҳәо ауаѡы урҭқәа абеидыруеи, иуссгьы ирылоузеи ҳәа. Илаҭәамыз акы ламхаҳәазшәа, лҿеанылкылан, усгьы днаиазҵааит:

– Изакәызеи, мшәан, уара изуасҳәо?

– Сара сыгәра ганы исабҳәаз, анышә иаҵаны ибҵәахыз акы иаѡызоуп, – иҳәеит асас, дааҧышәырччан.

Шаҟа иқьиоузеи, иараби, ари ауаѡ иччаҧшь. Дҧышәырччоит, арахь лахьеиқәыра хәычыкгьы илакыҵа итубаауеит, анаҟә ҵаҕаʒа инеиҿысызшәа. Игәҭыхақәа рацәазар акәхап.

– Аҧхәыс уаҕоу лыгәра игааит. Ҳара иаҳхымкьо иҟоузеи! Ухьʒҵәҟьагьы сыздыруам, арахь шаҟа уасҳәахьоу убоит.

– Сара Билал сыхьʒуп, Лоубоуп. Аҧсны агаҿан Аҧсара ҳәа қытак ыҟоуп, убратәгәышьоуп, уажәшьҭа исалоузеи акәымзар.

– Аамҭа ҿыц иааиз уаҩаны уи иацәыбналаз уреиуазар, угәы иалымсын, уахьрыдыркылашаз ѡнаҭам уахьымѡахыҵыз, – лҳәеит Шьазина. Лара лхаҭагьы, иџьалшьеит лцәажәашьа. Ианбыкәыз ас дырҽагыланы ахацәа данрацәажәахьаз? Зынʒаск лхы лымпытҵьаʒеит, лыҿенылкылар цәгьамызт. Аха арҭ ажәакәа ҳәатәын. Ииашоуп, лашьцәа абна илоуп, иабрагьцәоуп, аха ақыҭа ишаҟьо иалоу аҟьалацәа, апапцәа, адикәанцәа ирхыҵәахырҭам рыѡны. Асыҧса аналаҳа, иагәыдчыло мацара, амч еизганы Бзыҧ илажәлан, аʒышьҭра кеикеиуа ишарыцқьаз еиҧш, хышықәса рышьҭахь, ргәахы ҧызҵәаз рқыҭа иалырцеит, идрыцқьеит ҭабзалаа, аха уиаахыс еиҭа иаақәеит. Ҧасеиҧш рыҿрыцәгьаны иҟамзаргьы, уеизгьы рыбз аҭра иҭагылом. Ари асасгьы урт дреиуазар, игәы иалымсааит…

– Аамҭа ҿыц иааиз, быхь згеит, Шьазина, сара исцәымг акәым, Анцәа илбааҧшреиҧш, уи ааира амш сазҧшын аха, иалыбхгәышьоузеи, иара анааи, дук мырҵыкәа, сара сыбналар акәхеит.

– Убасҵәҟьами сашьеиҳабгьы ишихьыз. Аиҵбы еснагь маҷк дуаѡхыласын, аха аиҳабы, Ҭарсхан, дуаѡ ҭышәынтәалан, ҳқыҭа зтәыз аҭауад иҧсаса дрыцын. Убарҭ срыцрыҵны, схы-сыҧсы сақәиҵны дунеи лашарак збандаз хәа дыҟан. Сара, џьаҳаным зҭыҧхаша, дсықәымʒызҭгьы… – лылаҕырʒкәа ѡхаҟәҟәалеит Шьазина. Иараби, цәажәараха ишҧалыси уаха, лгәы чны, сыгәҭыхақәа засҳәарыда ҳәа дыҟазма…

– Сара исабҳәо, Шьазина, аҧхьан исҳәан еиҧш, ашәындыҟәра инҭаҵаны ацаҧха абыркыр иаѡызоуп. Аʒәы иасҳәарц сҭаххаʒаргьы, изасҳәода? Ауаа сырцәыбналаны абна сылоуп…

– Узыхҟьазеи?

– Ауаѡы дысшьит.

– Цәгьарас иузиузеи? Шәыжәла хьымʒг аиргама? Уаҕоусаҕоу ауаѡы дишьааит! Иҧсыз дыҧсит, аха инхазгьы ҧсҭазаара бзиа иоуам. Сашьцәа агәашә инҭҟьан, шьоура рҽанынарха, ҳан ҧсаҭа шкәакәа, арҵәааҳәа дыхәҳәан, дрыҧхьеит игьежьырц, илылшоз акәымзар. Ацгәы аҧсы схоуп, сыҧсуам

акәымзар, убасҟан мацара сгәахы ԥжәаны сыԥсыр амуази. Ҳара ҳгәаҟра аҭоурыхгьы ианҙалом. Угәы ԥыстҵәеит, ухатҵкы.

– Иахьбасҳәогьы ԥшҙам, Шьазина, аха ҕәгәала амла сакуеит. Уаҩы иҩы инҭеиҵаша акыр бымоума?

– Уртәаны сышԥаухәаԥшуеи, сара афаха змауша! – лхәеит Шьазина. Илҭааз асас излеиҳәаз ала, иара иԥстазаареи лашьцәа рыԥстазаареи акырҙа еиԥшуп. Убри азыҳәан мацарагьы пату иқәҵара луалны илыԥхьаҙеит. Фатәыжәтәымзар илымоузеи. Лашьцәа реиԥшҵәҟьа дихылаԥшып. Аха ишԥалыԥсыхәоу, иаҳәашьас иҟалҵарызеи, уаха араҟа иаангылара шшәарҭоу. Лашьцәа рыкразы аҩны еиҵах иақәлар, еимырдахыр ҟалоит. Уи адагьы, дара лашьцәа еилыркаар, иахырҳәаауазеи? Еимабгааит, икыдхаҽа алеира иалагеит ақәагьы. Араҟа, усгьы, амш аныцәгьаха, ишеилгаша аздырҙом. Уаҩы ибартә иҟоуп дышуаҩ хәыдам. Аҟьалаԥалацәа реиԥш изныҟәара – намысдароуп. Асас изыҳәан рыҩнашә анакы – нас зынҙаск ицәаз акы иаҩызоуп рхәышҭаара. Иамҳәашьасгьы илымоузеи! Ииашаҵәҟьаны, акрааҵуазаап кыримфеижьҭеи, икрыфашьа уахәаԥшыр, уаргьы иугәаирԥхап.

– Шьазина, – иҳәан, ҽааиҭит Билал, – аҵхыбжьон ԥҳәызбак бхала бахьыҟаз саait, издыруеит, иԥшҙам, аха изыбцәыҙарызеи, уаҳа ԥсыхәа сымамызт. Ус дук азыҳәан сбацәажәароуп.

– Исылшо акы акәзар…

– Бхы иалбыршароуп. Бара быда даҽаҙәы игәра ганы исызидҵом. Убри азоуп шәыҩнаҵа схы ақәкны сзааизгьы. Аԥхьан ибасҳәеит, сеиҵақәыхуеит, исҭоубоуп цәгьара сгәы ишҭам. Мышкызны сеилыбкаап. Ибасҳәо ажәак баҩбмыршәан. Башьцәа исызрабҳәароуп…

– Сашьцәа ахьыҟоу сара исыздырҙом!

– Ибыԥшаароуп.

– Урҭ рыбла сҭамԥшижьҭеи хышықәса ирықәуп! –лхәеит инаҽаршәны Шьазина.

Мдыршьа имамызт Билал уажәы аԥҳәызба иаалҳәоз зегьы аҙәыр дбазҵаауазар иҳәа ҳәа лашьцәа иларҳәаз шакәыз.

Дыршәаны даҽеакы лырҳәашьа ыҡамызт. Лашьцәа рзыҳәан, иахьатәҡьа иатаххар, деигʒом лыпʃы, насгьы Билал идыруан, лашьцәа рыкра иашьталақәахьаз лара дыршәааны, иахьыҡоу лдырҳәарц ишалагахьаз. Башан, амца дақәтцаны дублыргьы, ажәак лыхәлшәом.

– Итцуазеи ибымбеижьтеи?

– Иуасымҳәеи, хышықәса ирықәуп. Иҡалап, урт нхытцҡа ицазар... – Уажәраанʒа деиқәапсышәаха иҡаз апҳәызба, зыхшара шәарҭак итагылаз ан леипш, абырсаатк лҽеиталкит.

– Псыхәак бызуазар, сажәа дара рҽынʒа инеиртә иҡатца. Ууанʒа шәыԝны сышдәылымцуа бдыруаз. Сыбнапхар, зысас дызнапхаз атаацәа ҳәа, хьымʒгны ишәыдлап.

– Иутахузеи сашьцәа ираҳарц?

– Ауаԝы дысшьын абна сылоуп шықәсык аахыс. Сзатцәуп. Срыдыркылаайт, ешьак иеипш сырзыҡалап. Дара ршьыр – сыршьып саргьы, – ҳанхар – ҳаицынхап, – иқьаса ааҭиган, итатынжәга неитцеитцеит Билал. Игәеитеит, ллымҳакәа азышьтны, адәахьыҡа шьтыбжьык гарушь ҳәа дшыʒырԝуаз, дышшәапырҳапуаз. Игәеитеит, акәакьаҽы икнаҳаз ачуан ааигәа фатәык штаҡартцаз. Данаайуаз ара иҡазтгьы, шәақьымцала ипымлакәа даарышьтуамызт. Ус анакәха, ма иааираны иҡоуп, мамзаргьы рхәы ҡалтцеит ирзылгарц.

Иахьа Степани иареи анеиқәшәа излеиҳәаз ала, урт уажәы Ҭабзала ааигәа-сигәа ашьхақәа рҽы иҡоуп. Апхынра агәахьы иныкәланы, ахьшьцәа анышьхнылалак ицоит наҡ, хараʒа акатцәарақәа рахь. Усҡан, ҳәарада, иаҳа ицәгьахоит рыниара. Уаха иааир, аусҷәа ҽеихом, ажәак аҳәахагьы имтаʒакәа, илеигәыдцаны дыршьыр ҡалоит. Абԥьарла иаргьы деибытоуп, аха уиала урт узынкылом. Ус ианеилала, зегь рапхьаʒа ари, Шьазина, ма дҽаҳәаны днышьтоутцароуп, мамзаргьы душьыроуп иналгәыдцаны. Лашьцәа ратцкыс лара дшәарҭаха дузыкәгылоит.

Деибганы абыржәы абри аус далтцыр, наҡ даақәытцны, иан лҳәашьа, ашьшьыҳәа анхарахь-антцырахь дниасрын. Ус заҡантә иҳәахьоузеи! Баша ихы ижьоит. Агәышьтыхра инатоит иус аниқәманшәалахалак. Иаҳагьы игәы-иԥсы аҭаны

иҽыѡеихоит анаѡстәи адҭахьы. Уамак дманшәаламхар, иԥышәа, идырра азымхакәа, изынамыгҙар, усҟан ихы дазгәаауеит, урҭ игхаԛәа анаѡстәи аусаҽы ишимыхьша рызхәыцра далагоит. Абас мацара, имшәхәы адалаԛь анаиркьысыз инаркны. Абар иҭәымҭа дҭагылоуп. Иаргьы иҭахуп аԥсҭазаара ҭынч, абзиабара, аҭаацәара. Игәы цәымсам. Афы исызшәа, лылаԥш наилымсҙеи, ашәхымс даахыҵны, раԥхьаҙа данынаԓҽаԥш абри, акранифа иеишәа рыцқьаны акнаҳара иаҽу аԥҳәызба? Ҙызлан дамоуп ахьырҳәо аҙыжь ахь анеира згәаґьуа, уи лԥылара иҿазирхиоит заа.. Аишьцәа абрагьцәа раҳәшьа лыԥшҙара атәы маҷымкәа иаҳахьан. Арҭ ахышықәсак гәырѡала иҭәу ас даныԥшҙаха, дзеиԥшраз арыцҳара дақәшәааиҙа… Илхыршьааз Мырзаҟәыл, ииашаны, лыԥшҙара ихы еиланагеит. Ианықәҙаашаз аламҭалаз изакә шәҭузеи амаҭ зыцҳаз. Усҟан, Асҭар Асовет мчра анышьақәгылоз, уи ауаѡ дрызкызҭгьы, иахьа игәырґьахәха инхоинҵуа иҟазаарын ари аҭаацәара. Саргьы, аишьцәа рышьра сықәшәауоу, дара сара сыршьуоу сзымдыруа, абрахь, амшә тәарҭа иаѡызоу ақыҵахь сауамызт. Убасоуп адунеиаҽы зегь шеидҳәалоу. Усҟан, ԥьоукы Асҭар иҟарҵаз агха иазҳауа, ацәгьара ахылҵуа аҽынанахеит, абар иахькылсыз.

Сишь, инахараны амхырҭа аҵыхәахь иаахышҽышит ала. Асҟак илцәымґханы, лыблақәа шаҟьо аԥенҷьыр ахь дзыԥшызеи Шьазина? Аѡны шәарҭак ыҟоу, иҭынчроу злардыруа ԥьара еибадыргак рымамкәан иҟаларым. Аԥенҷьыр аґәышәқәа ыҵарбаҟа иаркуп. Алашара зцом адәахьы. Жәытәнатә аахыс абрагьцәа еибадыргас ирымоу лашароуп. Аҙәыр дааины аатԥраҽы давагылазаргьы, шьҭыбжьы уаҳауам, убас икыдхаҿа илеиуеит ақәа. Аԥсуа ҵасла, аѡны иааиз асас, илеигәыдҵаны ишьра акәым, гәынҷыхьажәа иарҳәом, дырҵәахуеит драґазаргьы. Уи бзианы идыруеит, лассылассы игәалашәоит Билал. Иара ибзианы ихәо ҵасуп. Аԥсуа дызхымпо ламысуп уи. Ус рҳәоит зегьы. Аха араҟа зегьы еилалеит. Мыцхә игәиҿаниҵар, инымԥшыр залшом, гәѡарас дҟалҵоит, ибла ахьааҵыслак игәазҭо Шьазина. Иҿырѡашьаны даait ҳәа знык лгәы иантәашәа, нас иманшәалахом

аусҟәа. Зегь раԥхьаӡагьы хьаҳәхьачарада агәра лгароуп, раҳәшьа лхаҵа.

Ус хьанҵак ӡбатәыс ишиоулак днаиазҵаауан, ачын ҕьазҕьаз ҳәа иан иззылҳәало иҩызаа. Дабаҟоу уи, иабаҟоу егьырҵ иҩызцәагьы?.. Зегьы дҵак-дҵак рымоуп. Ҭынч ихы ныҟәҵаны дыцәам аӡәгьы. Атҵла аиҵаҳара атҟыс, уи нахыс ааӡара иаҳа ицәгьоуп. Асовет мчра азныказ аиааира аргара атҟыс, уинахыс ахьчара иаҳа иуадаҩхеит. Иҟалозаап убас еиԥш, ауаҩы иара ихаҵа изеиҕьу мчылаҵәҟьа иумырҟаҵар анамуа. Дзазҵаауада? Ихала заҵәык инапы иакуп, раԥхьа иргыланы иара иԥсы, нас дзышьҭоу абрагьцәа рыԥсы. Ииашамкәа ажәак аниҳәа, шьаҿак иашамкәа ианыҟаиҵа…

Дабацеишь Шьазина дындәылҵны? Иаарласны акы ӡбатәуп. Аҿеҳәа ныршә игылаз арымӡ ҟьаҟьа дназыԥшит. Итапанча, игәышԥаҿы еихышьны икәыршаз иҟанҭаруазкәа зегьы ааиҟәнихын, ацәарҭаҕәы иныкәиҵеит. Арымӡ амцахь даахан дныкәиеит. Дсасуп, абӷьар икым. Урҵ азымхозар, диоуп, дыцәоуп. Лашьцәа аӡәыр длыцны дааҩналар, цәгьара рылибахуам…

Акраамҵа дыҟамызт Шьазина. Ақәаӡы лхьыкәкәа данааҩнала:

– Ажә ҭаскырц сцан, сынхеит, сатамыз, сасык ухала унсыжьит, – лхәеит. Билал ашырҳәа дҩатҟьеит.

Лыгәтыхақәа рацәахан, илхашҭит, уажәааны, арахә рытра ишҭарымкуа. Драцәажәаны дааит, хымԥада. Иҟаларын, аҩны ааигәараӡа иааины иҟазҭгьы. Мчыбжьы наҟьак ниасны ицеит. Шьазина лҩызцәа иаааиуаз, ицоз аӡәгьы димбарц, ҿынла иҿеиҵәахуан Билал. Уахынла «ииарҵа тата» дагәылаиарц дцон аҭәаҩа зыҩнажьыз аказармахь. Ари амчыбжьык ала, Шьазина акырынтә ажәа рыбжьылгеит лашьцәеи иареи. Уи дақәшаҳаҵхеит дышлышьклампшуаз агәра анылга. Макьана изаарыцҳауаз акы акәын – ихы иҵахызар дыкәҵны дцарц.

Иҟаиҵара,ииӡбара изымдыруа,агәаҵәаблыга иҵатынжәгеи иареи еизынханы ишыҟаз акәымкәа, уахык Шьазина иалҳәеит ашара такә шагу Билал дцаны дахьԥшышаз. Уаҟа днеиуеит ларгьы. Иабӷьар аҩны инижьроуп. Усоуп лашьцәа

ишларҳәаз. Лхаҭа дшәаны дҵысуа инацылҵеит, аҭаҭын дахарц иҭаххаргьы, лашьцәа аҙәы даниба нахыс, инапы иԥьыбахь аҽынеимырхарц.

Бзыԥ аҙиас ихыз ацҳаҵәры дѡыкәсын, иахьылҳәаз аҭыԥан, ахаҳә ду иҽавакны дыԥшын Билал. Дааит ларгьы, аҙа-ҙа лыхьшы, хаҵа маҭәала лҽеилаҳәаны. Дылхьырԥшны, анаара даҽаланы лҽыѡалхеит. Ицон акраамҭа. Ашьха иааҙаз аԥхәызба, дәы иашарак дыкәызшәа акәын длас҃а дышцоз. Билал длыхь҃омызт. «Рыѡны сахьынҙаҡаз срысасын, асасдкылара ишаҵанакуала исызныҡәар рҭахызар акәхарын. Аѡны иацәыхараны сызнарыԥхьаз убри иахҡьаны акәхап. Сабԥьар нысмыжьыр рымуит. Аԥсуа хаҵас зхы зшьо, аб-ԥьар зкым ауаѡы ишьра иҽазикуам. Ари ажәытә ҵас еиҳарак иҕаҕәоуп абрагьцәа рыѡныҵҟа, жәытәнатә аахыс ус иҡан, иара убасҵәҡьоуп уажәгьы ишыҡоу. Аригьы Билал дааскьазгоз иѡыза Мураҭ иеиҳәакәаз, иирҵақәаз иреиуан. «Уара умшәакәа, иузыгәаҕьуазар, абрагь бԥьарда уиԥылар иаҳа еиҕьуп, иаҳа дшәаргаҙам. Иумбахьеи, алаба зкым уи аҡара аҽиднацалом ала», – иҳәеит уи. Аҳәара мариоуп. Алаба укымзар… Иубап убас еиԥшгьы иҡоу ала, алаба уку, иукыму азхәыцхаҵәҡьагьы узымҭо».

Иаԥхьаҡа инеиуаз аԥхәызба илымбартә, иҙараҽы ихьшәашәаҙа ицәа иадыз итапанча инапы нахьишьит, уа ишыҡаз даҽазнык агәра ганы, игәы алаирҕәҕәарц. Блеихаҡәысрак дадхалом иҵԥааны ахысра… Макьаназ ибла дамжьац. Ахысраҽы гәуп иҡоу, игәы анымытрыс… Маҷк дшыѡхалалак, даатгыланы дхьаԥшуеит Шьазина. Иашьцылахьоу аҙәы иакәымзар, уаѡ дзаауам арахь. Шәарахкгьы миасцзар ҡалап. Шьҭак убом, махәык ԥьара иԥҵәам. Аасра инылсыр, ашымҳа еилачыра иныла҃оит. Ашәҵла дуқәа рхыцәқәақәа рахь убриаҡара еизааигәаны еилачуп, улаԥш нарылсны, маҽак иадамхаргьы, иубашам ажәѡан.

Рѡаш дук иазкылсын, ахыҷә иаваршә ицон ҧытрак. Уи анаанҵәа, ушьапы узаҽамыргыло ахылаҕьара инаҽалеит. Аҙыхь ссақәа, анаара ажьы ҧырҡазшәа, иалыжжуеит анаара. Ижәцәеимаақәа рытҵа аныцәаак, рыланыҡәара уадаѡхеит,

иԛәҭәрааyеит, аҭаа дыԛәгылоушәа. Ишилшо ирҕәҕәаны инаирсуеит илабашьа, дыɯхалоит иҽанҭаны. Ирласны дашьцылеит уи. Шьазина ианилҭа имгарцгьы иаԛәикит. Иарада ныҟәашьа ыҟазамзаап. Анаара унаҷыɯрны уцоит алабашьа уннамкылар. Иɯызцәа ирдыруазар, алаф илхуа, ргәазхара иччарын.

Ашьха ацәҳәырахь икылсит. Ухы назвоукыша ҭла заҭәыкгьы улаҧш иҭашәом. Ажәɯан иалҟьаны иԛәҳазшәа, ахаҳә дуқәа еиҟәыжәжәа иаҷажьуп анаара. Шьамханынза инеиуеит аҳаскьын қашәқашәо. Аҧша ахьасуа, мшынҵас ицәқәырҧо ԥьушьап. Раҧхьаҵәҟьа ахаҳә инавҵыпраait акаҧкаҧ. Амҵәыжәɯақәа еинҟьо, икаркаруа иахьынаскьаз, даҽа хаҳәык иныкәтәеит, ахәда ҵәырмаҧс ҭҳәаны иааҧшуа. Инахаран ашьхақәа убарҭан. Иаҳа ихьшәашәахеит араҟа аҳауагьы. Ацәҳәыра анаанҵәа, еиɯхаарак ибжьаланы рҷынархеит. Уамак имнаскьацкәа даангылеит Шьазина.

– Бааҧсама? – аҧҳәызба дналазҵааит Билал, ихаҵа иҧсииҧси еихьымзо.

– Мап, уаҳа ҳцазом.

– Уаҳа царҭагьы амамшәа збоит.

– Икәараҵаны ицоит ари амɯахәасҵа.

– Мɯахәасҵа ҳәа сара акгьы збом. Шәарахк мɯамсыцзар, уаɯҧсы ишьапы иргылахьеит ҳәа сыҟам араҟа.

– Ашьха ушымаац ɯашьом. Абра ҳнатәап. Сыҧсы шааиҭасклак, схынҳәны сцоит сара, – лҳәеит Шьазина. Лыблақәа заҵәык ааҧшуа, сабрадаҵас лхы-лҷы иакәыршан ахҭарпа. Лзамɯақәа ҟаҧшьза иҵыҵәраа ицон. Изакәытә бла гәыкқәоузеи, изакәытә бла ҭбаақәоузеи илхоу! Иашаҵәҟьаны, ихы ихалыршҭит Мырзақәыл.

– Билал, сара схынҳәны сцоит аɯныҟа. Уара абраҟа уҧшыз.

– Скажьны бцоит, ахәыҷқәа абна илазыҧсаз анҧса леиҧш.

– Алакәқәа зегьы ралгашьа бзиоуп, – лҳәеит Шьазина дҧышәырччо. – Абраҟа уҧшыз. Сашьцәа руазәк дауеит дуацәажәарц. Цәгьарак угәы иантоук, сара сшьы раҧхьа. Рҟазшьа ҷеанақәуршәа, аишьцәаҵас иузыҟалап. Ирҳәаз

ражәа – ҳәоуп. Рыбзиарақәа раԥхьа игылоуп убри. Знык ианужьа, шәеиԥацәоуп уинахыс.

– Ирҳәаз ражәа – ҳәоуп. Уи бзианы исабҳәеит.

– Рыԥсы ҭаны ражәа еижьом. Сашьцәа роуп, иахьсырҿехәо ԥшӡам, аха убриак азыҳәан исырҿехәоит. Ма иԥсыроуп, ма ирҳәаз нарыгӡароуп, ус ҟазшьас ирымоуп. Сара сцеит, уԥшыз, иааилашәшәаанӡа руаӡәк дааиуеит.

Шьазина дцеит анаара дынҭаланы. Иуапа хәылда нкаршәны днықәтәеит Билал. Инахараны иаашуан акаԥкаԥ абжьы, арҩашгьы ԥьара агәгәаҳәа иҭаҿҿеон. Еиқәыӡырҩуа, иууаууаӡа игылан ашьхақәа.

Аԥҳәызба димбаӡо данца, имацара адунеи ҭбаатыцә даларшәны ихы ибауа, азатцәра иахылҵыз гәхьаагарак наилсит Билал. Иарбан цәанырраз, ишазиҳәашаз иаргьы издыруамызт. Иара ус, еиҭа дибарц иҭаххеит дныжьны ицаз аԥҳәызба. Иҟалап, луаҩышьа игәаԥхазар, иҟалап, аамҭа кьаҿ иалагӡаны длышьцылазар…

7

Ашьха ҳаракқәа рхыцәқәан инықәҳаз аԥҭа, уаҳа иаархымҵӡо ирхатәан. Улаԥш нарықәшәон ианааимҟьалак, ибыбышӡа, ҿыц иқәнауаз асы. Рцәа иҭалан, рышьҭыбжьқәа хәычхеит арҩашқәа. Аԥшахь наслон, ԥсы зхоу зегьы рцәа иҭарӡыӡо.

Аӡынра ааигәахон.

Ирластәуп…

Ахьшьцәагьы ашьхыҵра иалагеит. Иҭацәит ацәҳәырақәа. Асы каҳар, Билал агаҿаҟа дзышьхымҵуа амҩа акуеит. Знык уанҭанасы, нас аӡынра ниасаанӡа, аҳаԥы иҭаиоу амшә уаҩызахароуп. Билал излеиликааз ала, абрагьцәеи иареи рҿыцәахны иахьыҟоу ашьхақәа рҿы акәым, иара, Ҭабзала ақыҭангьы, уаҩы ишәара илахысуа асы леиуеит.

– Акы суазҵаашан, Ҭарсхан, – ҿааиҭит Билал ҟамч хәык иаҟараны лабак ҟыцәҟыцәуа дахьтәаз. – Аӡынра анааилак, ишԥаҳаԥсыхәоу?

– Абна ҳалымҭуеи, – иҳәеит Ҭарсхан.

– Ахьҭа ҳакыр аҩныҟа ҳамцои, – уи инаициҳәеит Аруҭан. Аҩыцьагьы иргәарԥханы иааибарччеит.

– Агаҷан абна улазар, зынӡаск даҷеакуп. Уахьырзымдыруа ҩныкаҷы уныдгылоит. Араҟа уабацои? Ҭабзала ҩнаҭацыԥхьаӡа шәырдыруеит, – иҳәеит Билал.

– Сырдыруазар, изласҵырхагоузеи? – иҳәеит Аруҭан, иблақәа цымцымуа, гәағк аархыланы. Уи ҟазшьас иман, иашьа диацәажәозаргьы, итапанча ааникылон аҭра ишҭиԥаара. Уаха даныцәоугьы цьаԥҳаныла деибыҭоуп.

– Уахьнеиуа урдыруазар, урымнаԥхои? – иҳәеит Билал.

– Синаԥхар дабанӡацои! Адунеи игәы ахшәазар, синаԥхааит.

– Аиашазы, сара абна сгәы ылаԥҵәеит, – иҳәеит Билал. Ииҳәо шрыдыркыло цқьа еиликаарц, икылкааны аишьцәа рыблақәа днархыԥшылеит.

– Итҵуазеи уара абна улоуижьҭеи? – иҳәеит Аруҭан.

– Шаҟантә иуеиҳәарызеи! Арахь дааиӡа, шықәсык агаҷан абна сылан, имҳәеи. Еиҭа иазҵаара уалагахт, ауаҩы дызхушьаазеи, данбоушьи, дышԥоушьи, дызлоушьзеи ҳәа. Уара аусҵбарҭаҷы усеилыргаҩыс уҟаҵазар акәын. Ҭынч утәа убра! – иашьеиҵыб днаиқәцаҟьеит Ҭарсхан. Иара иаҵкыс дахьеиҳабу, аԥсуа ламысла пату иқәиҵарц, иҳәатәы дахымԥарц ахьиуалу аҟнытәоуп даниқәцаҟьалак ҷымҭкәа иҷеызникылало.

Аиҳабра-аиҵбра дазымхәыцуазар, дшәаны ибла аԥыцьгьы ҵысуам. Уажәадагьы игәеиҭахьеит уи, Билал. Ҩнак ажәақәак еимаркит. Итапанча дахеит Ҭарсхан. Аруҭан дѳагыланы дааин, ихаршаланы иқәкыз атапанча ашьшьыҳәа инхаирҟәылеит. Уажәгьы даниқәцаҟьа, хыччашақә дааԥышәарччеит, нас ибжьы рхәыцны, ҭынч ҷааиҵит:

– Уеиҳабуп, сатамзаait, аха абна илоу ашәарах анҭахо уасҳәап? Ҳәырҭас, царҭас, аарҭас иахьамоу аҭыԥқәа ирышьцылоит. Знымзар-зны уаҟа шәарҭак анамбалак, агәы канаршәуеит, араҟа сзыцәшәо акгьы ыҟам ҳәа. Убриаҟара агәы арҭынчуеит, инаҳәы-ааҳәуа, амра ашәахәа аҷеаҭаны игылоит,

ашьац татара илаианы ицәоит. Иахашҭуеит ашәарыцаѡ иахьагьы-уахагьы дшашьҭоу. Убасҟан ахыкәалаа агәатҵаҳара инҭашәоит.

– Изхуҳәаазеи? – днаиазҵааит Ҭарсхан.

– Цқьа ухәыцқәар, изхысҳәааз уара ухала еилукааует.

Аилкаара уадаѡмызт уи Билал иқәкны ишиҳәаз. Еснагь агәаҽанызароуп ашәарах. Усоуп ишиҳәаз. Иара убасҵәҟьа игәиҽанызароуп абрагьыѡгьы. Иабҧьар харшаланы икызароуп. Аруҭан гәѡарас дикызар? Гхак ҟасҵамашь ҳәа ахәыцра далагеит Билал. Мышқәак уажәаҧхьа иара аиашьеиҵбы дицны аҳаҧы иныҵыҵын, ахәы аҳаракырахь иѡхалеит. Амш каххаа еилган, убла агәы ҧнаҟо, ицқьан аҳауа. Адунеи аҭынчра утҟааны уагарын. Руапақәа каршәны, ахәы акьышәкьышәраҽы иқәтәан. Ажәақәа шеихырҳәаалоз, аҳәса рыʒбахә цәыригеит Билал. Абзиабара еиҧьу акгьы шыҟам, аҭаацәарада ҧсыхәа шимам ауаѡы, гәырҧарас иҟоу зегьы ишреиҳау ахәыҷқәа иурҭо агәырҧара, акакала дырзаатгыло, ихазын мацара иҳәозшәа, далацәажәон Билал. Аҧхәыс лылабара иазгәышьуаз Аруҭан ари аицәажәара акырʒа игәы арҟәандеит. Ибла иҭассы ихаз ауасцәа хылпҧа акырынтә ихыхны адгьыл ианикьеит. Иааигәара даҽеаʒәы дыштәоу имбозшәа, ихашҭʒазшәа, ажәѡан ҵамҵамра даҵаҧшуа, даҽын Билал ицәажәара гәыҭшьаага. Блаҵыхәала днаизыҧшуан Аруҭан. Ихы иқәыжь, ахәыцра дҭанагаланы дтәан арҧыс. Нас, ашәарыцаѡ ихҧша зҽасыз бжьасҵас, ашырҳәа дѡагылеит. Акгьы имбаʒозшәа, иажәа анагʒара даҽын Билал. Аасра иажәжәахьаз имаҭәақәа хьыжә-кәыжәʒа, инапкәа имаҟа иавҵаҵа длеи-ѡеиуан. Игәы зызцахьоу ҧҳәызбак дыҟамкәа ҟаларымызт. Убри лгәалашәара акәхарын мцаҵас ицраланы дызбылуаз. Иахьынʒаиҭахыз игәы ирҧсаҳәан, абна алҵра атәы далацәажәарц Билал ианақәикуаз аамҭазы, Аруҭан ибжьы рҽацаны ус ҽааиҭит: «Аашьышь анцәыцәлак, бгахәыҷкра идәыкәлоит. Ҳаҧсы еиқәханы абна ҳахьылоу ҳазҳархап, иаҳа еиҧуп, мамзар!»

– Ҳдәыкәҵа наҟ! Амцхә ҷьара ҳтәацәеит, амра ҳасын, ҳахшыѡ аршаҟәеит, уиоуп иҟалаз! – ишәақь аашьҧааны

ижәԝа инхишьит Аруҭан. Билалгьы дԝагылан, анаара иҭалаҵы рҽынархеит.

Хымԥада, убри реицәажәара игәалашәеит уажәы Аруҭан. Раԥхьа данрыдыркылазгьы, мышқәак ибла ааиҵыхны дҭаимырԥшит. Еиқәшәарц ахьизынарыцҳаз аҭыԥаҽы Шьазина Билал данналга, диацәажәарц инеиз аешьеиҳаб иоуп. Аԥхʒы рылеибахит раԥхьатәи реиԥылараан. Шьыбжьагәазы иалагаз, аҵх агәахьы инаскьаанʒа «еибашьуан» ажәала. Рхаԥыцқәа еибаҽеит. Аха Билал уи агәра ииргеит ауаԝы дышьны имацара абна дшылаз. Уи агәра анига, иашьеиҵыбгьы акгьы ахимҳәааит. Ичҳаит ихаԥыцкәа еихарҕәҕәа. Аруҭан ус, хԝык еицылар, ԝыцьа раасҭа иахьырацәахоз аҟнытә иҭахымызт.

Ҿырцәа ћаҵаны дырзыʒырԝуан уахык. Рыбжьы ныҵакны, иара деимакны иеицәажәон. Аиҵбы, Аруҭан, иашьа иаҳәара даҽын дырԥырыргар шиҭаху. Ихәда абжьы иргон Билал дахьиаз. Аруҭан аҳәара даҽын: «Хызаҵәыкгьы нысхуам иара изыҳәан. Деиқәпах дҽаҳәаны, иҽы акы нҭасыцьгәоит. Ҳнаԝс иҟоу ахраҽы дсыршәуеит. Сгәы ҭынчхоит иаҳа. Дабаҳацранагалеи! Насгьы ҳахьырацәоу иаҳагьы еицәоуп. Шаћантә иуасҳәахьоузеи! Уара угәы ԥшагьаҭҳара ҳақәʒуеит знымзар зны. Аʒәы даганы дҳадуҳәалеит. Инапқәа ћәашәћәашәʒа, сгәанала, адунеихаан амҳабыстаҵәћьа имкыц. Ҳаркырц иҳакәшар, иҟаиҵо убара уҟоуп. Ашәақь агәыцә дҭаԥшаанʒа инапы дԝахоит. Дшыцәоу умбои, иаб иѡны диоушәа, игәы каршәны. Иара итәала, даара дҟәышуп. Ихы ҳирхьчоит. Еиҕьуп, сҳәатәы хаҵа, наћ даҳҵыраагап. Уара ианухәа угәы сызныхом акәымзар, дкәалаауа ахра дынҭасҵоит уахаҵәћьа!»

Ашәарах иахаԝо шәарыцаԝҵас, иԥсы ʒаны, дымқәацо диоуп Билал. Иара деимакны иеицәажәоит. Ихәда абжьы иргоит ишгац. Ақәаб иҵатәоушәоуп аҳаԥы аѡныҵћа ишылашьцоу. Адәахьгьы уи аҵкыс уамак еиҕьым. Иблақәа ашьшьыҳәа иаахтны, ашә ахь днаԥшлоит. Усћан абԥьар ирымҭацызт. Ицәа иадҵаны имаз атапанча, Ҭарсхани иареи раԥхьаʒа ианеиқәшәа, ицырцыруа инаииркит. Ус иаҭахын. Иҳәар акәын: «Аа, усҭ! Уаҳәшьа исалхәеит бԥьар шьҭысымхырц. Ус лоуҳәахьазаа-

рын. Угәра згеит. Аха ҳахьаауаз амҩан ишәарҭан. Снапыдазшәа схы збон бԥьарда. Уажәшьҭарнахыс уара сусасуп. Сабԥьаргьы уара иумаз. Аишьцәа шәыʒбахә саҳан, сышәзааит. Сымацара абна сгәы ылаԥҵәеит. Ҩызас сшәыдышәкылар, ешьара шәзызуп. Аа, усҭ!» Иара дшаҟәгәыгҵәҟьоз иҳәеит усҟан. Атапанча аниита, иеиҳәара иҷамшәо даанхеит.

Уи ихы иаирхәеит Билал. Ауаҩы дҷарҳәоит ажәала. Гәҩаракгьы имамкәан игәра игартә иаҳәара даҷын. Диҷаԥшуан иблаҟәа ааихмырсыгь. Идыруан, раԥхьатәи реиԥылара, раԥхьатәи рԥибашәара шакәыз. Игәра игар акәын дара рзыҳәа цәгьара игәы ишҭам, дшынаԥхаҩым. Уи акырʒа аҵанакуан, аха уи мацара азхомызт. Ирбар акәын, насгьы гәыла-ԥсыла, ҩнытҟала агәра ргар акәын. Убри – ахаҵара, агәымшәара – аҟынгьы ишԥибашәоз рдыруан аҩыџьагьы. Аҵх агәанынʒа... Уашхәа мақьаԥсыс рибарҳәо.. Уинахыс ҳаҭыр иҟәиҵо, иабџьар зегьы ырхынҳәны иитартә игәра иго дахьыҟалаз, ҳәарада, раԥхьатәи рԥибашәараан Билал иигаз иааироуп. Ҟазшьас ирыман аишьцәа, аҵх рыҷеналакны, раҳәшьа иналхылаԥшырц, аҩныҟа ианнабжьыслоз, рҩыџьагьы еицны ицомызт ахаан. Аҳаԥаҷы даангылон аʒәы, мамзаргьы инахараны дихаҩон. Билал усгьы рыҩныҟа неитәыс имамызт. Аҳаԥаҷы иаанхоз иаргьы дицаангылон. Убас ианеизынхалак, иакәикуан Аруҭан иеиҳәарц, «адунеи лашара, адунеи ҭбаа» аҭыʒшәа, уи ашҟа акылсшьагьы мҩас иҟоу. Аха ишәарҭан, агәаҧра цәгьан.

Ақыдсаҟәа дықәтәаны, аʒаʒ ала инкылҵәо, ажәцәеимаа аʒахра даҷуп Ҭарсхан. Убриаҟара аимааʒахра дазҟазоуп, ианузиʒах, ушьапы ҭаҟаца, ашьыгрын еимаа иаҩызахоит. Зегьы рзыҳәан шәагакоуп имоу, имаҷа ҟьаҟьа накәҵаны иааирссоит. Имаҷа аҵкыс инеиҳаны, имаҷа инадшәало, инеиҵаны. Иара, Билал, изиʒахызгьы знык днахәаԥшны ишәеитоуп. Ишьамхы иқәкны аачԥ ирссоит Аруҭан. Амаҟақәа, акәадыр азыҳәан амгәырхақәа, агарʒганқәа дырҷуп егьараан дубаргьы. Аҳаԥы аҭʒамцқәа рҷы, уахькыдԥшылалак, ихәхәа-хәхәаʒа икнаҳауп. Зцәа аадырҳәыз ҳаҭа еилыҧраак, ҳаҭа хәбабисак иаҩызоуп, убас иаакәыршаны ихҟьоуп

ацәаԛәа рыла. Амшәԛәа, ақәасабԛәа, аѡны рахә… Урҭ зегь рыбаѡ, араҟа икаԥсазар, иҭәрын аҳаԥы. Еицыршьуаз уиаҟара аххәаатәы роуамызт. Хазы-хаз иҭадырхаԛәаз зегьы, уахык изладыршаша, мышкы зладырхәлаша ажәабжьԛәа рхырҳәаауан. Ргәы ахшәахьан аишьцәа ишеибырҳәоз. Билал данрыцла – идырҷыцит. Ахьшьцәа ирыцрырҟьаз ѡны рахәызар, уи ахьча дышҷабырҳацәыз нацырҵон. Иргеит, амца еиԛәҵаны, ирахә икәаӷӷа дыштәаз. Издыруамызт, абзамыҟә, иблақәа шыхнакуа амца алашара. Шәарахзар… усҟан иаҳагьы ихырҷехәаган.

Абҕацамкыра иахьаҷаз, ауаѡԥсы иакәым, ацыҕ знеиуамызт. Ухлахаҵ гьежьрын, иалҟьан иахьҭаҳаз унаԥшыр. Ачуанԛәа, ақәабшьҭ хәыҷԛәа, ахмаҷырԛәа инадыркны, еиҷарԥа-еиҷарԥа, еиԛәатәаҙа ахәышҭаара иахакнаҳау архнышьна аҟынҙа, аҳаԥаҷы еизгоу зегьы рхатәы ҭоурыхкҭоурыхк рымоуп. Хаала ирызҭаз, уадаѡс ихы рыҭауа зыҿзырххаз, ианицәыргоз дҭахәхәа ацәа иалаз… Урҭ зтәыз рыҙбахә анырҳәоз, ԥьоукы ииашаҵәҟьаны урхыччарын, ԥьоукы рыцҳаушьарын, даҿа ԥьоукы… Аха аус злоу, уара ухаҵа ауаа ушырзыҟоу ауп.

– Аҙынра шаҟа ирласны иаауазеи араҟа, шәышьхаԛәа рҷы. Ҳара ҳҟны, агаҷан, макьана амхԛәа ҭарымгалаҙаҵ. Ажь ҭааны иалгазар акәхап, аҵәаԛәа ҟаԥшь-ҟаԥшьҙа ирҷоуп макьана, – иҳәеит Билал, зны аҳаԥы ишхәыҵатәаз.

– Игәхьааугазар? – ҿамыршьагала дҵааит Ҭарсхан.

– Иахагьы, уԥхыҙ иалазар ҟаларын, уҟәынд-шәындуашәа, акы уҳәаԛәозшәа саҳауан, – иҳәеит Аруҭан. Билал иангьы зны иалҳәахьан, ԥхыҙла уцәажәоит ҳәа. Арҭ бзианы ицәаанҙа дмыцәалароуп иара.

– Сыԥхыҙ иалазар ԥхашьарам. Шәара абарҭ ашьхаԛәа шәрышьцылоуп, сара – акаршәра, амшын агаҷа.

– Абри аус ҳаԛәымшәазҭгьы, иҟаларын, агаҷаҟа нхара ҳалбааргьы, – иҳәеит Ҭарсхан.

– Иҟаҳҵоз, уара, агаҷаҟа ҳалбааны? Сара исымбацт, аха, ирҳәоит, уаҟа баарроуп, арахә аҵәыбзы иагоит, ауаа ашыҙ рыхьуеит ҳәа. Арахәҵәҟьа урыхәаԥши, ҳара ҳтәԛәа рцәа

цырцыруа, рызқәа уқәианы уцәап, дара, арахь ҳашьхақәа рахь иаарцо, рыбаԥқәа ԥаԥаҙа ирылҳәҳәо, реихадақәа ирыхҟьашоит. Мап, сара саҙәыкны сыԥсы ҭанаҵы Ҭабзала салҵуам, – иашьеиҳаб инаимеикит Аруҭан. – Ҳара иаҳзууазеи, ҳара ҳанхара-ҳанҵыра атәы ҙбоуп уажәшьҭа. Рахәыс иҳамоу – шәарахуп, нхарас Анцәа иаҳзишаз – ҳаԥуп, амала, аиашазы, длахьыцәгьахеит ҳаҳәшьа Шьазина. Дзықәшәаз аҵкыс еицәоу дҭагылоуп уажәы. Абз дагоит, лхала аԥны дахуп. Убри агаҷаҟа дышьҭызар цәгьамызт.

– Лхала ԥьаргьы даҳзышьҭуам.

– Нас дыҟазаait ус, ҳара усгьы абна алҵшьа ҳамам. Ак шәасҳәашан, аҙынра ааигәахоит ҳәа ҳаидашшыло ҳтәоуп. Уиаҟара изацәшәатәузеи аҙынра? Билал араҟа аҙынра ихимгац, иҟалоит ииашаҵәҟьаны дшәар. Аха уара, Ҭарсхан? Уара иаҳагьы уеигәырґьоз ԥьысшьон аҙынра ааира. Аҙынра шаҟа ицәгьахо – иаҳагьы иаҳзеиґьуп. Иухашҭма, – иашьеиҳаб иахь дынхьаҳәит Аруҭан, – аԥхынра анааилак акәмыз, ҳара ҳзыҳәан ианымшымыждахоз? Ҭыԥхтәи аԥхынразы, – Билал иахь дынхьаҳәит уажәы, – даҷеаԥьара тәарҭас иҳаман. Мырзаҟәыл данаҳшь аҷеныҵәҟьа убри атып ҳазцеит.

– Даара иԥхьаку ҭыԥуп уаҟа. Иарбан закәанзаалак закәанк ҳтахым, егьҳадаҳкылом ҳәа Ҭабзалатәқәак абна илалан, акыр шықәса рҷеыԥхьакны иҟан, рыҙбахә уаҳахьоу сыздыруам, – Аруҭан ииҳәоз инациҵеит Ҭарсхан.

– Исаҳахьеит. Аха урҭ абна илҵит.

– Ааи, илымҵи. Адгьыл шәаҳҵоит, шәынха-шәынҵы, шәҭаҳкуам, ҳашәԥырхагам ҳәа анрарҳәа, абна илҵит. Исгәалазыршәаз, убарҭ тәарҭас ирыман убри атып.

– Убра ҳаҟан ҳҷеыҵәахны, – иажәа инациҵеит Аруҭан. – Аҙәы ҳаинаԥхазар акәхап. Нанҳәа мза аҷеааԥнашоны, ҷенак иҳакәшеит. Ауха шаанҙа иаҳхаԥозаарын. Ашарԥаз еилаҳҵо ҳҷеааҳхеит… Ашьа кашрагьы ҟалеит…

– Шәызларыцәцазеи? – дразҵааит Билал. Иара аус ицызуа иԥызцәагьы рылан усҟан. Акгьы рылымшакәа ианыхынҳә, ирҳәақәози уажәы дара рхаҭақәа ирҳәоз ахьынҙеиқәшәо ибон, насгьы изларыцәцаз аиашаҵәҟьа еиликааuан.

– Маанала ҳрыцәцеит. Руаҙәк дхысуан атапанчақәа ԥба рыла. Ҳԥыцьегьы уаҟа ҳаҟоу цьыршьон. Усҟан аҙәы ахылаҕьара иҿеаҵаны дцахьан. Пытк дцахьеит дшәарҵам анигәахә, ахысра далагеит шәақьк ала. Аҙә даҳшьит ргәахәит дара. Ауапа қьалаҵас иргыланы иҳаман.

– Иҟасҵеит, умҳәои…

– Ааи, сара ауапа қьалаҵас иргыланы, анаԥс ахаҳә сҿавак сахьынҙарылахысуаз, Ҭарсхан иԥсы игеит. Ауапа ус ишгылаз, ахылаҕьара сазцеит сыԥаны. Иаанхазгьы даҳшьит ргәахәт дара. Даҿа ԥытрак аҟәҟәаҳәа иагәыдырҵон ауапа. Ргәы андырҵынч, даҳшьит рҳәазар акәхап, инеины ауапажә аашьтырхит. Ҳа-ҳа-ҳа! – ихаԥыцқәа аарԥшуа дааччеит Аруҭан.

– Иаҳҳәап, шәуаҙәк ддырбаандаԥызҵгьы, ма дыршьызҵгьы?..

– Ҳуаҙәык днымхоз! Уи ишьтуазма рыԥсы ҭаны. Убас еиԥш ҭыԥқәак ыҟоуп, аҙәы имацара арк дыриааиуеит. Ахраҿы укылатәаны ирылаҵала ахи ахәшәи умҵәаанҙа, ма дара урылгаанҙа. Шьхылагасгьы шьхытрасгьы иҟоу мԥакоуп. Амхаԥьырра иагаанҙа, ҭабзалаа иагьаԥы рабашьыргьы ирыхәомызт. Изла? Амԥа акырҭа рдыруан. Сыԥсы ҭаны, дарбан хаҵоу сзырбаандаԥуа? Абрагьԥы игәымшәара мацара изхом, агызмалрагьы илазароуп.

– Ииашоуп иихәо, ҳара макьана мааналоуп ҳашрыцәцо. Ақәыцьма ҳаиԥшыми…. Ақәыцьма уахык бжь-қытак еимнарҟьоит, рҳәоит. Қытак азымхо цьушьома! Ашьҭа арҙуеи-тоуп. Ҭабзала иаланхо аҙәгьы дызҳашьтамзеи зугәахәуа? Акы, ҳшақәшәаз рбоит, ԥбагьы, Ҭабзалатәык ухахьы уцьымшь ыҟоуп ҳәа иаҳамҳәац. Узлытцыз уҳабла, уқыҭа ушԥарԥырхагахои! Ухаҵазар, уца, ушьхытц алада, Аԥсныҟа, ухытц аԥада, аҟарачқәа рахь, ашәуаа рахь. Ҳара макьана Аԥсныҟа ҳмылбаацт, – иҳәеит Ҭарсхан, нас инацитеит: – Нхытц аҳәса блахкыгақәагьы ыҟоуп.

– Нхытцка уаҳа ҳцо убарым. Абрагьԥы иԥсра ааины изқәа ианкыдтәалалак, аҳәса гәхьааиго далагоит. Егьызеиҕым ахацәа шаҟаԥы ҭахахьоузеи аԥҳәыс илыхҟьаны. Абрагьԥы

изыҳәан аԥҳәыс ашьацҳәа даѡызоуп, дыԥьнышуп. Ишәымбахьеи, аԥьыка шафо, иамбаʒакәа арахә ашаха ахадыршәуа? Убасоуп аԥҳәыс зхы-згәы лызцаз абрагьѡы дышҭахо. Билалгьы жәаха ҽенак аҳәса рыʒбахә цәыриган, еимаҭәаны дзымҵәуеит, уаҳа акгьы игымхеит. Сыԥсы ҭаны, шәѡыԥьегьы Нхыҵҟа шәымѡа шку жәдыруаз.

– Уеиҵбызар, убз маԛк иааҭакы..

– Уиашоуп, аха исымҳәаргьы ауам. Ҳаҟәыҵып уи алацәажәара. Аʒынра ааигәахоит, ҳзызхәыцша рацәоуп.

– Аѡны амҽы-амца адгалатәуп, арахә аҟашәа рзырхиатәуп. Қәак ауааиʒа еизгатәуп аҭәа иҳархыз, – иҳәеит Ҭарсхан.

– Улафгьы бзиоуп, аха аʒынра ҳазлаҕыҵсша ҳазхәыцқәар цәгьам.

– Иҟаҳҵарц иуҭахузеи?

– Ҳафатә рхиатәыми, уажә иубама. Аʒынра ҳаиҕыҵало ишыҟаҳҵац.

– Ари маԛума? – аҳаԥы лаԥшыла иааимидеит Билал. Ашәахақәа, ашәыршақәа ҟаԥшь-ҟаԥшьʒа икнаҳан. Амцаҽы идырѡахьан, алѡақ иашәны, ѡба-хҧа ʒынра иуҵәахыргьы, акгьы амыхьуа ирѡан. Ианшоурахалак, ашша алҵәҵәаны икаҭәон ажьҵаа. «Шьазина лакәхап ирзыҟазҵаз, ҭʒамцк еивҵарыԥхны икнаҳан аԥьаныьыхәақәа. Аҳаҭақәа ҭәын шылала. Иҟәыкып ҳәа ишәарҭамызт, иҧыҷын. Ԥырхага амамкәа аԥсабара иазныжьу ауаѡы изыҳәан, игәыԥсыршьаган ари аҳаԥы барақьаҭ. Абас рхы ныҟәыргозар акәхарын, закәанс иҟаз зегьы ирцәыбналаны абна илаз Ҭабзалатәқәа. Ирԥырхагамхаз – цәгьара изыруамызт. Уаҳа хацәгашьа амамызт атәра. Ус абна ҏеамардандаз амҳаԥыырра иагаз. Дегьызмаха еимырҵәо ақьаԥҵа иаѡызахаʒомызт ҳазқәыʒыз ҳадгьыл хәыҷы. Абас игәы дҵахәыцуан Билал аҳаԥы дахьыҵаԥшуаз, нас иихәоз ажәа инаиҵеит:

– Ҳара ҳаиԥш егьаѡы ирызхап ари афатә! Сара ныҟәгатәыс сшәоуит…

– Уара уиаҟара ухьаам. Уԥьабаақәагьы ыҟоуп ара. Ҳара ианаагоз уара аҳаԥы умыхьчоз, – иҳәеит Ҭарсхан. Рыхѡыкгьы ааибарччеит. Ииашаны иҳәеит, игәра рымгоны акәым, ацар-

ҭа-аарҭақәа ҳара иаадыруеит ҳәа, дара «нашәа-аашәарц» иаанылҵыҵлоз, иара аҳаҧы ихьчаларц дынрыжьлон.

– Аҧсны агаҷа иаԥызам араћа аʒын. Ианеиҵаха, ԥшьымз уеизгьы ишьҭоуп асы. Уинахыс ҳџьықәреи шәуа џьушьап. Ахьшьцәа анышьхныло ҳәоуп аамҭа шыԥхьаʒатәу. Ашылеи аџьыкеи уеизгьы иҳазхаргалап,– иҳәеит Ҭарсхан.

– Атапанча рҷакра аҭахʒам. Ҳафатә еиԥћьеит, уахь ҳнеиуоу, арахь иаҳзаашәҭиуоу ҳәа рзаҳацҳауеит, уаҳа акгьы, – иҳәеит Аруҭан.

Лафшәа, хәмаршақәшәа акәын Аруҭан ишиҳәоз. Аха уи иаанарԥшуаз рацәан. Ихы иамхаԥагьахан, ахьшьцәа имаҵуцәоушәоуп дышцәажәо. Акгьы иеиҳәаʒом иашьеиҳабгьы. Егьизиамҳәозар акәхап. Уамак еиѽыргогьы егьыћам. Аиҵбы иаахтны иҳәоит, уиала уигәылаԥшны ибара мариоуп, уаҳа акгьы. Хышықәса ҵуеит абџьар иныћәнагоижьҭеи. Рахәыс, ҽагас ирымоу иароуп. Аҧсра иʒаарԥшыланы, афатәажәтә змырхуа ас еиԥшгьы рыхцәажәара! Баша агәыԥшқара ћаиҵоит Билал. Адҵа шимоугьы усоуп, иара ихала ишиʒбуа, иаҳа ииашаны ишиԥхьаʒо…

Ирласны иʒбатәуп. Афы рыст, иуааԥсы бзиахар ауан. Дара реиԥштцәћьа деиқәных деибыҭоуп иара Билалгьы. Ихала имч рықәымхоны ибозар, ианиҳәа, ацхыраара иоуеит агаҷантәи. Ашәћәы ѽны иитап Сҵепан, ма Ҭабзалатәи ақытсовет амаʒанықәгаѽ Уахсиҭ. Уаћа ианиҵап ацашьаашьа, аҳаҧы ахьыћоу рыԥшаартә ахсаала ҭыхны иациҵап. Усћан еиҭаћалахуеит ашьакаҭәара. Арҭ рыԥсы ҭаны рнапы иѽахом.

– Ахьшьцәа рхала афатә ҳарҭоит ҳәа, ҳшьамхы еиқәыршәны ҳазтәом. Иара усгьы, аѽсҵаа илымҳа џьгәоуп, сынтәатәи аҧхынразы аʒәгьы даҳԥырхагамхазт, зынʒаск аашьараха иҳасит, – иҳәеит Ҭарсхан, ажәцәеимаа ииʒахуаз иртатарц ирћәыҷуа. – Аҧсцәаҳа иаара ҷҳәарак амазар есышықәса, ауаатәыѽса шҧазыԥшуеи? Анцәа иашьапкуеит уи амш мыжда ирхарарц. Ажәытәан аҧхын ааира убас иазыћан ҭабзалаа. Аха амра ҭамшәааит, имшааит, имыхәлааит ҳәа Анцәа уиҳәалар, акыр унаҵома? Аҧсабараҷы ус иапҵуп, ишоит, ихәлоит. Аʒынра иацааиуан аҧхынра, уи инашьҭархххны ишаҳәша-

ҳәуа иаакылсуан ԥсы зхоу рзыҳәан иԥсеивгагоу аԥхынра. Ԥсы зхоу, ауаатәыѡса аламҵакәа иуҳәозар. Ауаа рзыҳәа ашьа агәыдшыла акәын аԥхынра шаауаз. Аҳәса ацәмаақәа надыркны, ахацәа абԥьар аашьҭырхуан. Амѡақәа шаатлак, ар хыҵны рҽаархон, еибашьрахон. Жәытәнатә аахыс ҳара усгьы ҳадгьыл ҳахыршьаауеит, ҳахырбаауеит. Уи уаргьы иудыруеит, Билал. Уажәы ажәлар ирыбаргәузеи! Аԥхынра зыԥсцәаҳахаз ҳара ҳзоуп акәымзар.

– Алаԥш Анцәа иҳаумыркын. Сынтәатәи аԥхынраз ҳҭынчуп.

– Сара сымшьҭа бзиан, – иҳәеит Билал, дԥышәыррчо.

– Умшьҭа Анцәа ирбзиахаайт! Сгәанала, иҟалаз уиоуп, аилахарақәа рацәахеит. Аҽыцынхаѡ иѡызоуп аамҵа ҽыц иааиз. Ариаҟара Аԥсны аилыхарақәа иҟоу, ҳара рыцҳақәа ҳазгәалашәода. Знык-ѡынтә иалагеит ҳаркырц, ианаҳмыхәа, ргәы ԥцәар рхала илҵып рҳәазар акәхап, иаҟәыҵит. Ҳара усгьы зыԥсы ҭаны зхала илҵуа ҳакәҙам. Алҵшьас иҳамоузеи? Ҳара ҳаб дыԥсит ҳшыхәыҷыз, ҳан рыцҳа иаҳлырҵаз зынҙаск даҽакын. Аҙәы итәы шәамеилаҳан, аҙәы итәы шәымган шылҳәоз, лынарцә мѡа дныкәлеит. Уажәы иҳаԥсҭазаашьоу убоит. Ишԥааури, Анцәа иузиуа зегьы бзиоуп. Даҽа мѡакы ҳакәлеит, ҳамԥсыкәа шьҭахьҟа гьежьышьа ҳамамкәа. Амала, ииашаҵәҟьаны, уара Билал, умшьҭа бзиан. Уҳацнагалеижьҭеи, иубоит, аҙәгьы даҳԥырхагамхац. Аҙынра ҳазгьыҵалар – нас угәы каршәны уцәа. Ҭабзалатәқәак, рымч ҳакәхо ҷьышьа, газарак рмыхьуазар, агаҽантә аҙәгьы дзаауам. Мышьҭа бзиала ушԥаҳаднагалеи! – иҳәеит Ҭарсхан.

– Аринахысгьы аҙәгьы даҳԥырхагахом, убас сымшьҭа бзиоуп сара. Хаҵа ицо аҭыԥҳацәа, агәашә ианынҵыҵуа сырԥыларц исыҳәалон, – иҳәеит игәы дҭаччо Билал.

– Ахәмарра-ччара бзиоуп, аха ииашаҵәҟьан ак збатәуп. Ҳҭәашьа башоуп, – иҳәеит Ҭарсхан.

– Убри уҳәар саҳаит. Ахьшьцәа шьхыҵуеит. Ҳаблақәа шааԥшуа амал ҳавыѡрны ацара иаҽуп, – уи инаицирҙызит Аруҭан.

Билал идырит урҭ рцәажәара ахы ахьхаз. Ажьҵаа рыманы, ашәрѡақәа рыла раҳаҭақәа рҭәны, агаҽаҟа илбаауеит

ахьшьцәа. Аԥсҭа иахьҭоу «ирысасыргьы» ирԥырхагоузеи! Мамзаргьы имѡасны нхыҵӄа ицо ҷьоукы. Уажәаааигәагьы урҭ роуп зымѡа ркыз. Рыҽӄәа аидара иаҵақь амѡа иӄәын. Аматәа-ѡыҭәа, афатә, аԥара… Еиҭах уи амѡа ақәлара… Аҙы иаго ҳәҳәабжьы иаҳауам. Аха уажәшьҭа акы ҙбаны иалхтәуп. Итапанча амгәа дынҭаԥшит Билал. Еивҵарыԥх иҭан апатронақәа. Ари аус ахь ишьапы еихигазар аахыс иароуп иику. Дамжьацт. Иаргьы иныӄәигоит ахәша ахьшьуа, бааҙарак ахьмыркьысуа. Аишьцәа дрыхәаԥшуа, итапанча наӄ имаӄахы инавҵеиҵеит. Уаҵәы акәхап, ма мѡасцәақәак, ма ахьшьцәа ианырхадырцәо. Уааиҙа… Уаха…

Амра ашьхақәа ишынарывҵалаз, аѡхаақәа, алѡа иашәыз чуанҵас, инҭылашьцааит, нас аԥша иаанагаз наӄәаҵас ашьхақәагьы инархаҳаит ижәпаҙа. Инахараны, аѡхаа аҵахь еибарҽыҷуеит амшәқәа, иналаршә-ааларшәны, рыбжьқәа гәыкҙа еиқәҽырҵуеит акаԥкаԥқәа. Хыхь – ҵа змам ажәѡан лашьца, ҵаӄа – абнара, ахаҳәра, аѡхаақәа, арѡашқәа, ашьхақәа рнаѡс ашьхақәа… Шьҭыбжьы цәгьак аҵкыс ианыхьанҭахо ӄалоит аҭынчра. Даҽеа мышқәак ихабар анидмырҳа Аӄәа, хымԥада, ишьҭарҵоит. Иааицҳауазеи ҳәа днаразҵаауазар акәхап аиҳабы.

Ашьха ҳаракқәа рханҙа ашьшьыҳәа инавҵит амза. Иттәааҙа иааԥшуеит. Дымқәацаҙо, иҽеырҭынч амшәцәа дықәиоуп Билал. Иҵахәхәа ацәа иалоуп аишьцәа аѡыԥьагьы. Иахьиоугьы абԥьар рыӄәнуп, иӄалап, арҭ ахышықәсагьы, рҽеилыхны иарҵак иламиацзар. Ашәақьқәа рхы иаҵоуп. Дааҳәны, инапы ихы иаҵаргәа, акраамҵа дрыхәаԥшуан Билал. Амза аҳаԥы аҷышәҵа илаԥханы ирықәԥхоит рхырҷӄәа. Исашьцәандаз, исҭынхацәандаз зымҳәарыда, зҭәымҵа иҵагылоу, жәѡахырла арк ирылукааша ахацәарԥар.

Ашьшьыҳәа иҙараҷ имаӄа иавҵаз итапанчахь инапы аҷынаирхеит Билал. Жәѡахырла арк ирылукааша. Насгьы, рақәшәашьа… Аха иара, Билал ихаҵа? Асыԥса алеира даҵагылар иаѡызоуп уи аѡыза урҭ раҳәара. Шаӄантә шаӄарыла ишәахьоузеи, изахьоузеи! Ѡ-хы заҵәык… Ишыцәоу инеиқәикуеит. Уи азыҳәан иара ичын иаҳагьы иацлоит…

Дԥагылан аҳаԥы дныҵыҵит. Имаҭәажәқәа ирылсны, ихьшәашәаҙа ицәеижьы ааимнадеит аԥшахь. Амза шамшамуа иаҳа-иаҳа жәԥангәахьы ихалон. «Ҷҟьыжь-ҷҟьыжь» – амшын ашәҵла агәаԥара иҵаз ахәыԥшқа. Абжьы аргалон уи есуаха. Абрагьцәагьы Билалгьы ашьцылахьан. Иҵаҭыныжәга неиҵеиҵан, ахара далагеит. Иҵахәхәа ацәа иалоуп аишьцәа. Амза ыҵаԥхоит аҳаԥы аԥныҵҟа. Длеиԥеиуеит, хьаа бааԥсык згәы иҵалаз диԥызаха.

Аҭыԥ ашә днылагылан, акраамҵа дрыхәаԥшуан. Имаҟа иавҵаз атапанча ашьхәа иақәкын инапы.

Аҵла амҵахь днеин, ашьыцламшә ақәиааны адгьыл иалҳәҳәоз аԥашә днықәтәеит. Алабыҵә ԥақәа, афархьқәа ааизиган, амца нархьирсит. Алԥақ хәхәаҙа иналалт аҵх. Афархьқәа ақәиԥсеит иҵегь, алашара иахьынҙаинарбоз ишьҭаз амҿқәа ааганы иақәижьит. Инапқәа изакәызаалак ԓьара уск дируларц иҵахызшәа.

– Ҳаи!

– Иҟалазеи?

Ахысыбжь ус иацыҵҟьарым ашәарах. Рабԓьарқәа харшаланы аҭыԥ индәылҟьеит аишьцәа.

– Уеилагама, Билал!

– Иҟоуҵозеи, уара?

Билал ҿиҵуам. Иҵаҭынжәга дахоит.

– Аҵхыбжьон амца еиқәҵаны..

– Ҳадуркырц уаҿума?

– Уаргьы ухы уацәымшәаҙои?

– Ихы ицәымҷхеит.

– Зҿумҭуазеи, уара?

– Шәаатәа. Уаҟәыҵ, Аруҭан, амҿқәа ақәумхын амца.

– Иухьзеи, Билал? Амца шԥасмырцәои, ихараны икаҷҷар…

– Аҙәгьы даҳԥырхагахом, шәымшәан, – Билал ҭынч дтәан.

– Ихы еилагеит ари ауаԥ!

– Шәаатәеи, шәаатәа. Ажәак шәаҳәатәыс исымоуп, – иҳәеит Билал.

– Иабатәи ажәоу?

– Аԥхыҙ бааԥс ибама?

– Ибзианы иуҳәеит. Иашаҵәҟьаны иудырит, Ҭарсхан.

– Ԥхыʒымш убааит, аха амца ырцәаны аҳаԥахьы ҳатԥалап, нас шаҟа ԥхыʒ уҭаху ҳәала.

– Алашара, егьа хара икаҷҷаргьы, иаҳԥырхагам. Шәабџьарқәа наҟ рхы шәырха, машәыр руеит. Аԥхыʒ ҳәа ассир збеит, – дналагеит Билал, аишьцәа аѡыџьагьы еимданы рыблақәа дырхыԥшыло. – Сахьныкәиаз, ус ԥхыʒ збеит: дгьыл ԥшʒарак ҳақәланы ҳнеиуеит шәаргьы саргьы. Ҳабла дук ҳналсит. Иаҳԥылогьы иҳавсуагьы ҿаԥха-ҿаччо аԥсшәа ҳарҳәоит. Рыѡныҟақәа ҳнарыԥхьоит ҳамѡахыҵырц. Ҳаргьы џьара ҳнымѡахыҵын, ҵәыцак аанаҳкылоит, нас даҽеаџьара ҳныдгылоит, амшаԥ ныҳәа аҽены ахәыцқәа аҳабла ишалсуа еиԥшҵәҟьа. Ҳшәом-ҳарҳауам.

– Уара иушьызгьы, ҳара иаҳшьызгьы рыԥсҷәа ҭалахит!

– Ааи, иҳамшьʒазшәа. Ақыҵа ҳалсны ҳашнеиуаз, Ҭарсхан угәашә ҳанҭалеит. Еибарѡуа иааҳԥылеит ахәыцқәа. Ашьҭахь ҳцеит Аруҭан уахь. Уаҟагьы убас.

– Уара уахь ҳамнеиʒеи?

– Иара дхараны дынхон.

– Арҭ ашьхақәа шәанырхыҵло, саргьы сыѡныҟа шәнымѡахыҵлап. Араҟа шәчеиџьыка исфаз ацкы сызур жәбап, – аԥхыʒ днаҟәыҵын, иахьа-уаҵәы иҟало уск еиԥш ацәажәара далагеит Билал. – Уажәраанʒа, араҟа ҳшеибабоз аҵкысгьы еиґьны, еишьцәаҵас ҳаицыҟалап. Саргьы сабиԥазаҵәуп, сани саби аҭаца лыла исыргәырґьап, шәаргьы иахьа аиқәыцәара иаҿу шәаб ихәышҭаараҿы алѡаҵә ѡашәышьҭып.

– Уара аԥхыʒ иубаз аҳәара уаҿу, мамзаргьы аԥхыʒ уалоу?

– Дматанеиуеит, ашоура имоуп, рыцҳа!

– Ашоурагьы сымам, ԥхыʒгьы салам. Абри исҳәаз, ҵабыргхар шәҭахума?

– Алашә иуҭахузеи ҳәа уиазҵаар, ишԥеиҳәари угәанала? – иҳәеит аешьеиҳабы.

– Уаѡҵас ак ҳаиҳәоз џьысшьон, егьи дцәамҭхьаны акәзаап ари дызгылаз. Хыкәалаак ухы иҵадыршәаанʒа, амца ырцәаны, ушьҭал наҟ унеины. Сара сцеит шьҭалара, – иҳәеит аиҵбы.

– Уаангыл, умыццакын. Ишәҭахума абри ԥхыʒла избаз ҵабыргхарц?

– Мырзаҟәыл иԥсы ҭоуҵар, иҵабыргымхои!

– Иҟалаз ҟалеит. Ԥхьаҟа ҳхәыцроуп уажәшьҭа, – иҳәеит Билал.

– Ҳалҵып абна. Уиоума иуҳәарц иуҭаху?

– Ииашоуп, иудырит. Шәылҵ абна, – иҳәеит Билал ибжьы рҽацаны.

– Уара? Уара абна улазаауама?

– Сара сызхалало ҳәа акгьы сымам…

– Иуҳәо закәи, уара, Билал, ухы еивысма уаха? – иҳәеит аешьеиҳабы. .

– Сара иуасымҳәеи, ашоура имоуп, дматанеиуеит, рыц-ҳа! – иҳәеит аиҵбы, нас Билал дкылкааны дихәаԥшуа инаицҵеит. – Издыруада, ахыкәалаа гәхьаанагазар ашоура зҭалаз ухы?

– Сара уаҩ дсымшьит, бнагьы сыламызт…

– Ҳаужьама?

– Шәара шәзыҳәан.

– Иуаашьахазеи ҳара ҳахь?

– Шәара шәзыҳәан сааит!

– Исзеилкаауам, ҳара ҳзыҳәан ишԥа? Ҳбара умҩахыҵма?

– Иудыруазеи дҳаншьазар…

– Сегьшәаншьам, сегьшәаҳәшьаԥам. Аха сааит шәызбарц. Ҳаицуижьҭеи иҵуа жәбоит, иаахтны ҳаицәажәартә ҳаибадырит.

– Иҳауҳәозеи?

– Шәылҵ абна!

– Уи уара уусс иалоузеи?

– Ахшыҩ ҳирҵоит, рыцҳа!

– Шәылҵ абна!

– Уара, издыруада, ҳурбаандаҩырц уҭахызар?

– Иаахтны иҳәа.

– Шәырбаандаҩрагьы сҭахым, шәышьрагьы сашьҭам. Сааит ҭынхара шәзызурц. Сара счекиступ.

– Иуасымҳәоз, иҽеиу уаҩым ҳәа. Угыл! – блеихаҟәысрак иналагҙаны ишәаҟь ҩхаиршалеит аешьеиҵбы.

– Уаангыл, ишьра ҳахьҙоит.

– Ииашоуп, сышьра шәахьҙоит. Шәгәы ишԥаанаго, сымшьҭа абзиара иахҟьаҵәҟьоушь, сара сшәыцнагалеижьҭеи шәык-

ра уаҩ дахьашьҭамлаз? Шәгәы ишҧаанаго, шәыдсыркырц сҭахызар, шәахьыҡоу аҭып анызба нахыс ишәыкәлартә исзыҡамҵаҙоз? Даҽеакгьы. Иҵуазеи ҳаицуижьҭеи! Шәара шәкаххаа шәаныцәоу, сара смааԥшҙаци? Шәысшьырц сҭахызар, уаха шәаныцәаз шәышьра акраҭахызма! Шәазхәыц! Сара ишәасҳәо абриоуп: шәылҵ абна. Ииашоуп, ауаҩы дышәшьит. Аха шәшакәшәаз, иара ишәшьыз ауаҩы дызусҭаз, насгьы, аҭакәажә аҩны дшалаиблыз, зегьы рдыруеит Аҟәа. Саргьы смаҵураҡны ԥыҵк сылшартә сыҡоуп. Сшәыцхраап. Шәҭаркышт, ҳәарада. Аха уамак шәыкәырҵом. Шәарԥысра шәышҭагылоу ишәхыжәгап. Шәаҳәшьа ахьымҙг баапс дақәшәеит. Лшьа жәуит. Шәхы еиҭашәҳәап. Саргьы ибзианы шәыздыруеит, сышәхашшаап. Шәылҵ абна! Шәазхәыц, шәанбанҙалоу? Ахәра ахәшә ақәумҵар, иаҳа-иаҳа иазҳауа, имжьыжькуа ицоит. Шаҡа шәылахо, иаҳа-иаҳа шәагәыланахалоит абна. Усоуп уи шыҡоу. Ацәгьарақәа иҵегь шәамхаҡаҵара шәыҡоуп шәышнеиуа. Усҡан шәус иаҳа ицәгьахоит.

– Уара ма ухы еилагоуп, мамзаргьы ииашаҵәкьаны ҳазҭаху аҙә уоуп. Ҳхы аҟара угәра ҳго хҡаҵаны… Уаҳшьып ҳәа умшәаҙои? Изакәызеи уара иугәагьыз!

– Имшәо – абзамыҡа иоуп. Шәара шәзыҳәан ацәгьеи абзиеи зҭаху еиҩыжәдырааueит, избоит. Сызхышәшьаарызеи? Ишәасҳәаз шәазхәыц. Сара сышьра акәым изызхәыцтәу. Шәара ишәзеиґьу шәазхәыц. Шәқыҭан бзиа шәырбоит, ҳаҭыр шәыкәырҵоит. Шәымшәо-шәмырҳауа шәнарылагылап. Ҭарсхан, уара ҳаамҭа ҿыц ушадгылоз, уи азыҳәан иулшоз шыҡауҵоз бзианы ирдыруеит Аҟәа. Убригьы иазхәыцып.

– Егьа ирызхәыцыргьы, ауаҩы даҳшьит. Ҳдырҙуеит. Сибраҡа ҳхырҵоит.

– Абахҭа ҳҭаԥсыр аҵкыс, абна ҳалаԥсыр еиґьуп!

– Ирҳәоит, удырҳәацәоит, иааусуа урыпҡоит ҳәа. Супҡар аҵкыс, сушьыр еиґьуп, хьымҙгыда сыԥсып, – иҳәеит Аруҭан.

– Мап, сыгәра жәга. Аҙәгьы дшәыхькьысуам. Уамак шәҭахарым абахҭа. Шәаб игәараҭахь шәхынҳәып. Шәмыццакыкәа, цқьа ишәа-изаны шәазхәыц. Ишәҭахызар, уаҵәы иаанаашалак амҩа ҳаицыҡәлап, мап шәҳәозар, шәыҡаз ԥытрак. Аҿҳәара ҡаҳҵап…

– Уҳашьазар аҟара ухы бзиа иҳарбаны…

– Ухаҵазар, уабӷьар шьҭых!

– Уҽынкыл, уара! – иаарымчны иашьеиҵбы днаиқәыцәҟьеит Ҭарсхан. Ажәақәак иҳәарц иҵахын Билал ихы наиқәкны, аха ицәуадаҳын. Иашьагьы иаргьы рзыҳәан акырза рыҵаркуан урҭ ажәақәа. Идыруан абыржә ишыʒбахоз ԥхьаҟатәи рԥеиԥш зегьы. Ҩ-мҳакы ахьеихагылоу инанагаз ауаҳы диҳызан. Амҳақәа руак – арҭ ахышықәсак ианын, иалаз, изеиԥшраз зегьы ԥыршәахьан. Ишәарҭазаргьы, ишырҭаху ршьапы иақәиҭын. Аха уи ауаҳытәыҳса изыҳәан ишоу хақәиҭрамызт, ус еиԥш ахақәиҭра зҭаху ашәарах роуп, агыгшәыг роуп. Егьи, аҳбатәи амҳа, иара изыҳәан иаҳа еилкаамыз мҳан. Џьара, ихшыҳ аарла инаʒартә, инахараны, ицәырҟьа-цәырасуа ацәаара днахьыԥшуеит, хышықәса уажәаԥхьа дзызхәыцқәоз рахь дкылнагарашәа ибоит. Иара, Ҭарсхан, иашьагьы иаҳәшьагьы дызлареиҳабыз ала, абыржәы ииҳәо ажәа, иара иԥсҭазааразмацара акәымкәа, урҭ аҳыцьа рзыҳәангьы шаҟа аҵанакуаз, шаҟа ʒбахоз идыруан. Ас еиԥш иҟоу аус ʒбатәыс иқәымшәацызт бзанҵык. Дааизар аԥьа збоз, ауғә зқәыз ицәеижь акәын. Иаргьы ибаҳ дацәымаашьацызт. Аха ихшыҳ!.. Ас еиԥш аидара хьанҵа иаҵамлацызт ихшыҳ. Аʒыблара далаҳаны дыргьежьуа дамоушәа акәын зегьы еилагьежьыхынҳәуа ишизеилалаз. Илазҵаатәуп Шьазина. Уи илҳәо иазхәыцтәуп. Ихала днартәаны диацәажәап иашьеиҵбы. Уигьы ииҳәо шәатәуп-изатәуп. Иара ихаҵа? Иара ихаҵа изыҳәан иʒбны далгахьеит. Иршьыз ауаҳ иҟаиҵаз дагеит. Ишьрада даҽеакала хҿыхшьа имамызт. Уажәшьҭа даргьы иҟарҵаз азыҳәан рықәнага иақәшәароуп. Иаха, еибаршʒаны ианеицәажәоз, Билал ишьраҵәҟьа ианақәырк: «Сара санышәшьоуп изхарам дызшьыз иеиԥш шәаныԥхьаʒахо. Мышкызны абахҵа шәанҵашәалакгьы, ашьаус зшәыкәшәо убри азыҳәан акәхоит. Уажәраанʒатәи шәус уиаҟара ицәгьам, уи даҽеакалоуп ишахәаԥшуа. Азакәан иҟанаҵашаз шәара иҟашәҵеит, уаҳа акгьы!» – иҳәеит. Ҳалаижьарц, убри ала абна ҳалигарц иҳәазар? Ауаҳы ишьра адагьы, иҟаҳҵахьоу маҷума? Уиаҟара ҳарххо, иҳазҵааура, ҳагәхьаа зкыда. Илаҳгәыдҵаны

ииааҳалгоит. Уажәы ауаѡы ишьра мариахеит. Аха абнагьы ҳанбанʒалоу?

Аиҧаԥшра рцәуадаѡын. Ирласцәаны адәы иқәлеит ашара. Даҽа ԥытԥрак илашьцазар, даҽа ԥытԥрак досу ихы дазынхон. Иҟан лашара дукгьы. Уи алашара зыцрытԥуаз иакәын цәымгшақә изхәаԥшуаз аишьцәа. Аʒы иамухуа уицәымыгхоит, уҧаԥшраԥцәҟьагьы иԥахым азныказы, аха нас? Иара, аʒы иагаз дамызхызгьы, деиқәзырхаз игәахы изыԥжәоит, ишьара дықәлаанʒа.

Иааԥсазшәа, ицәыш-цәышʒа ажәѡан икыдхалаз аеԥәақәа, ԥсшьара ицозшәа, ажәѡан рҽагәыԥарʒуа рҽырԥәахуан. Акрааԥуан амҧқәа еилабылны иҧыцәеижьҭеи аҳаԥы аԥхьа еиқәыз амца. Амза иақәшон. Аблақәа ҭыгга, ашьхақәа инархык, амраҭашәарахьтә иааԥшуан. «Гәшәиу-гәшәиу!» – рымшын, ашьхақәа еигәнырыѡны изырҧыхоз акаԥкаԥқәа.

Дѡагылан, агаҧаҟа даанаԥшит Билал. Ажәѡан ҭыʒәʒәааʒа ицқьан. Ршәакьқәа рыварс, ргәышԥқәа ԥьаԥҳаныла ицырцыруа, аҳаԥы аҧышәҭаҧы итәан аишьцәа.

Аʒәгьы ҧиҭуам. Уаҳа ажәак ҳәатәыс имам иара Билалгьы. Шьыжьнаҭы ддәықәлар, ашьха ахыҵырԥаҧынʒа днеип уаха. Ибзианы игәалашәоит, арахь данаауаз иѡыза Мураҭи иареи ахьыԥхьаз. Уажәгьы уаҟа дыԥхьап. «Рымариа шуоулак – урылга» – Мураҭ иажәақәа ааигәалашәеит уажәы Билал. «Урылга!» Ахәыштаара арцәара мариоуп, алѡаҵә аѡашьҭроуп ицәгьоу акәымзар. Хәышҭаарак еиқәзырхаз, уа-ҳа ҟаимҵаʒаргьы, убриак изхоит. Зажәа еижьо уаам арҭ. Ирҳәаз – ҳәоуп. Аѡнынʒа дзынаʒандаз, мши-ҵхи еилых ҟамҵа, иарԥа татак днылаианы, изхара дыцәарын. Ашԥа данынҭалалак, хынтә дикәшап иан. Ԥытраамҭак дынханы даныхынҳәлак, ус ҟалҵоит. Уажәаҟара днымхацызт. Лара леиԥш, иаргьы илаҕырʒ нхаҟәҟәалар ҟалап уажәы. Хара дгылан, игәырҕьара нкыло, днеизыԥшып иаб. Ажәақәак роуп усгьы еимырдо. «Уманшәалахама?» – днаиазҵаап, шәарыцара дыҟаз ԥьушьап. Иҵкәын дааԥышәырччан, ихы наирҵысыр, уаҳа иԥахʒам, нас, игәырҕьара ихала иҽеиԥарц, дизыгәдуны дизаҕьуа, абаҳчахь иҧынеихоит. Абрахь данаауаз еиԥштҿьа, деиқәных иҽеибиҭеит. Иааимѡатәны дныдгылар, бзиала ҳәа

леиҳәап Шьазина. Уиадагьы, дазырхәыцны, лхы иҭагаланы илеиҳәақәаша рацәоуп. Дыԥхәыс еилыххоуп. Еилылкаап лашьцәа еиқәзырхо абнаршәыреи аҳаԥқәеи шракәым. Дрыцны днеиааит, илҭахызаргьы. Рус далатәан дазыҙырѡып. Лара лыԥсҭазаара зҿаҟәаз ауаѡгьы ихы-иҵыхәа цқьа илаҳап уаҟа. Абарҭқәа зегьы леиҳәап. Ацәажәара илшар. Убасҟак даркареит, ашәақьымца аилатцара аҵкыс еицәаз «аибашьра». Блеихаҟәысрак игәы мытрысыр изхоит ашәақь иатцхо. Ари шаҟаамта!.. Шықәсык аҵкыс еиҳаз иахатәи аҵх!..

– Унаскьазгап, – иҳәеит Ҭарсхан, Аруҭан ҿиҭуамызт.

– Егьоурым. Схала сцоит.

– Уаангыл. Аԥаҵхь бзиақәа рылҵуеит уҳәалон абарҭ аб тәыѡақәа. Иумаз, ига уахьцо. Амса баауам, иԥсуам, иугәаланаршәо рацәахап, – аҳаԥы аѡнытҟа хаҳә еиҟәыԥԥараҿы иавҵаркьакьаз аб тәыѡа дуқәа ѡба ааиган, Билал инаиркит Ҭарсхан.

Аԥаѡқәа кҿыҙәҙәаан, аҙышьҭра ҭгәыхаа ианарыцқьа, ашьҭыбжьгьы иаҳа ирҭынч, зыхьҵас ицқьаҙа илеиуан Ҭабзала ақыҵа иагәылсуа Бзыԥ аҙиас.

1970

АДРАМА

ЕС-ИИУА ИРЫЦИУА

Ф-хәҭаки ф-сахьаки змоу адрама.
Жәлар рҳәамҭа амотивқәа рыла

Иалоу ауаа:
Саҭанеи Гәашьа
Нарҭ Сасрыƕәа
Аинар-жьи
Ажәаҳәаѡ
Аԥьныш ҭакәажә
Гәындаԥшʒа
Ханиа – Аиргьаа рҭыԥҳа
Елдыз Шьаруан – Нарҭаа раншьа
Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа – Сасрыƕәа иԥхәыс
Аҳәҳәаѡ
Нарҭ Дыд
Нарҭ Сиҭ
Нарҭ Сиҭ-иԥа Уахсиҭ
Нарҭ Башныхә
Нарҭ Кәын
Нарҭ Қьеҭуан
Ажәлар рыбжьы

АКТӘИ АХӘҬА

Актәи асахьа

Аԥарда анаатлак, инахараны ашьха ҳаракʒакәа ҳарҷаԥшуеит. Илбааны иааскьоит аиқәара аазхыѡло ахәаԥақәа. Қәацә ѡнқәак аабоит, қыҭак ҳалаԥшуеит. Нарҭаа рган ѡны ду еихҳәа-еиҵҳәа игылоуп. Хаҳәтә гәарала икәыршоуп. Инаскьаганы, иҳаракны, анаара иаласоушәа иаҷаƕаҵоуп ахан хьыҵәцара. Асцена аганахьала даацәырҵуеит зықәрахь инеихьоу, аԥсуа маҭәала деилаҳәаны, алабашьа зку Ажәаҳәаѡ, илабашьа нарсны, хәыцрала, иккаʒа иҵацәу Нарҭаа рынхара дахәаԥшуеит, иажәа дналагоит.

А ж ə а ҳ ə а ԝ

Анкьа зны иҟан уаа ныр̆ҳаԛəак,
Урҭ ирышьҭан Нарҭаа дуԛəа ҳəа.
Нарҭаа аԥсацəан. Аԥсны инхон,
Ԥшралеи сахьалеи мыцхəы еиҷкаан,
Аʒə дубар, аʒə духашҭуан,
Дара зегьы анкы илхылҵыз ракəын,
Рыжəԝахырԛəа мыцхəы иԥҷаҷеан,
Улаԥш рцəуʒарын, мыцхəы еиҷкаан.
Нарҭаа ыҟан, рҳəоит, аишьцəа шəԝык
Урҭ дрыман еиҳəшьа заҵəык.
Нарҭаа рынхара хаҳəла икəыршан,
Иахьагьы иԝашьом, уамашəа ишан,
Урҭ ирыкəыршаз ахаҳə гəара,
Иҵыҷҷа-ҵыҷҷа ианын аԝыра.
Аиаша иашьҭан Нарҭаа зегьы.
Дахьдырхəуан ацəгьа, иахьиниалак,
Еигʒара изыруамызт, дызусҵаалак,
Нарҭаа уаԝышьас убас ирыман:
Ацəгьа иҷы урҭ цəгьан,
Абзиа иҷы урҭ бзиан.
Аду дрыԛəшəар, урҭ дуун,
Ахəыҷы иниар, урҭ хəыҷԛəан.
Дасу ирнаало ажəа рҷан.
Раҳəшьа заҵə леиԥш акəын ишырбоз Нарҵқыҵ,
Дшырыхьчоз еиԥш раҳəшьа, ирыхьчон иаргьы.
Нарҵқыҵи Гəындеи ирышьҭаз рацəан,
Адоуцəеи аԥьнышқəеи дара ираԍацəан.
Рыжəԝа еибыҭанаҵ, рымца лашон,
Рхыԥша мацара аԍа дархəəашон!

Нарҭаа рынхарҭа дныԛəыԥш-ааԛəыԥшны дцоит. А и н а р - ж ь и и С а ҭ а н е и Г ə а ш ь е и еицны иааиуеит. Нарҭаа ран, зҷаҳəатəы ҟало, амчра зегьы зымпыҵаку аԥҳəыс, гəыҵха хьанҭак лымоуп. Аинар-жьи диҳəо аҟынʒа лхы лалырҟəуеит. Аҵла амҵан иааҭгылоит.

А и н а р - ж ь и (*длымҵаныхәошәоуп ишиҳәо*). Ахьышьаргәыҵа Сатәанеи Гәашьа, дунеи лашара зыхьӡ-зыԥша ахыҵәахьоу Нарҭаа дуқәа ран, бара бымаӡа атәаахышьа идыруеит Аинар-жьи. Бара бгәы рмаԛны банцәажәа, ргәахы ҭзыӡаап ашьха ԥагьақәеи амшын ҵаулеи. Бара адунеи иқәу аҳәсақәа зегьы реиҳа бгәырҕьалартә быԓоуп. Акыр баргәамҵзар, Аинар-жьи имахәҽеи ихшыѡ хәыԛи дреигӡом, ижьаҳәа мазеиуп, иԥсынгьыри еиқәхаԥс игылоуп, иаҕа шьашәы рымца аҽыдыдуеит. Ибҭаххазеи, бызсыԥхьазеи?

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а (*илҳәо аӡәыр иаҳарымашь ҳәа днаԥшы-ааԥшуеит. Имаӡаны, аха мчылагьы ишидылҩо удырыртә илҳәоит*). Сгәы ҭынчым, аԓәыҕа ду, Аинар-жьи, сгәы ҭынчым! (*Иаҳа лыбжьы рхәычны.*) Ԥхыӡла убас избеит, абарҭ ахра дуқәа еилаҳаны, ихәашхәаша исыԛәҳауазшәа. О, мап, сыԛкәынцәа мчымхарак иақәшәар ҳәа сшәом. Урҭ ԥырхага роуам, сҳәатәы иахымпҩо, сыбла рыхнаҵы. Хьыӡрацара амѡа ианыԛәлоз, адоуҳа рзыԓкасҵеит. Уи иахьчоит.

А и н а р - ж ь и. Иаҳа-иаҳа иӡбахә ҕәҕәаны иго далагеит Нарԥьхьоу…

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Уи аԥьныш дзышьҭоу сара амчра сымпыҵхроуп! Мап! Адунеи еиқәыбгап акәымзар, дҟалом даҽеа уаѡԥсык, сара сажәа атқыс зажәа иаԥхылнадо! (*Лыбжьы нкаҳаны.*) Рыхынҳәра сахыццакуеит сыԛкәынцәа, арахь иаарҳәагьы сшәоит, ишԥарасҳәо…

А и н а р - ж ь и. Хьыӡрацара ицаны, макьаназы хьӡыдаԥшада ихнымҳәыц. О, изакә насыԥузеи иамоу Нарҵқыҵ, убарҭ реиԥш ацеицәа ахьазгылаз!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Нашанала издыруеит, хьыӡрацара иахьцаз, хьыӡ ду рыманы ишыхынҳәуа, аха сара…

А и н а р - ж ь и. Аиааира ганы быԛкәынцәа рыхынҳәра атқыс еиҳау гәазырҳага абаҟоу? Нарҭаа дуқәа хьыӡ рыманы ихынҳәуеит, Аинар-жьигьы ишихәҭоу дырԥылап. Ԥшьынѡажәи зеижә ҽеы ирыԛәнагахаша аҽеимаақәа сырмазеироуп. Аԥыр ҽеимаақәа рыла рыҽԛәа ршьапқәа учаԥаргьы, ныҟәарак азыҳәан ада уаҳа ирызхом. Афрангь асақәа ахәыц еиѡырҵәо идуркыргьы, рыбжаѡык расақәа, иахьеибашьуа, раҕацәа ирылаԥыҵәҵәаны, иҽаԥха-ҽаччо иаагәарлоит. Аха Нарҭаа

дуқәа дрымоуп Аинар-жьи! Аҽеқәа аҽееимаақәа рытцыҟьҟьалааит Нартҟыт аҕацәа пхатцаны иахьнарцо, расақәа цагәлааит, иԥытцәтцәалааит адоуцәеи аԥынышқәеи рыхҟәа ахьхырссо, имазеиуп ажьаҳәа, имазеиуп сыԥсынгьыри, уи азыҳәан акәзар сылабара зыбҭахыз, ахьышьаргәытца, Сатәанеи Гәашьа?..

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. О, мап. Даҽеакуп, зынʒаск даҽеакуп сызмырҭынчуа…

А и н а р - ж ь и *(лажәа алгаха лымҭакәа, иаалырҟьаны)*. Сишь! Ашьхақәа ирныѡуеит аҽышьҭыбжьқәа. Сара зшьапы счаԥаз аҽеқәа рышьҭыбжь харантәгьы издыруеит. Ихынҳәны иаауеит быцкәынцәа, Сатәанеи Гәашьа! Рашәа! Бʒырѡы! Иааѡуеит, Нарҭаа рашәа ааѡуеит! Ахапа зҳәо Қьеҭуан иоуп.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(дуалуашоит, лгәыԥха иаҳа-иаҳа иазҳауеит).* Ишԥаҟасҵари, сыцкәынцәа ирасҳәарызеи, ажәа ҟәыгақәак насабжьга, Аинар-жьи. Дара ахьынʒаҟамыз диит, изҳаит сыцкәын аиҵбы Сасрыҟәа. Шықәса шәкы зхыҵуа, ҳаб ахымхәа дшихымшаз аадыруеит, иаб дызусҭада ҳәа исазҵаар, аҭакс ирыстарызеи?

А и н а р - ж ь и. Ихьаагатәым хьаас ишьҭыбхуеит, ахьышьаргәытца. Бара ибҳәо иҟабҵо брықәиҭуп. Дарбан уаѡԥсу бара лахь быҭара зылшо! Дгьыл аҽғьы жәѡан аҽғьы бара, ан боуп иҟоу.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Иаазқәылаз сыххәыцра усҟак иргәамԥхозшәа збо салагеит сыцкәынцәа. Сшәоит, рыхшыѡ атцкыс рымч аиааир ҳәа.

А и н а р - ж ь и. Абар, иааигәахоит даргьы. Игоит игәышьҭыхгоу, аиааира иатәу Нарҭаа дуқәа рашәа! (*Сатәанеи Гәашьа лгәы иҟычырц.)* Сара ирасҳәап рашьа еиҵбы ихуиҵыхәоу. Ирасҳәап уи иишьа уаѡԥсы иишьа ишеиԥшымыз, уи изҳашьа уаѡԥсы изҳашьа ишеиԥшымыз.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Уласы, Аинар-жьи! Сыцкәынцәа ҽыжәԥны, рыԥсы ааиҭаркаанʒа, арахь дааумышьҭын Сасрыҟәа. Иазыҟасҵап, нас дыдҳарбап. Дара ахьынʒаҟамыз ирзыссыз рыматәақәа сырмазеип. *(Аган ѡны дныѡналоит.)*

А и н а р - ж ь и. Дабацеишь Сасрыҟәа? *(Илахь инапы аԥыракуа дыԥшуеит.)* Абан адәышкәаҕьаз аҵыхәан дахьыхәмаруа. *(Дцоит.)*

А ц ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(Нартҭаа рхыԥша дыԥхаҵаны даанацоит. Лытәгәыбжьара ибжьҳәаны, арбагь сахьа атәаны, алаба дақәтәоуп. Аматԥшь ҟамчыс илкуп. Лхы лшьапы умбо, матҭаеиқәаҵәала деилаҳәоуп).* Ҳаршьит! Ҳаршьит! Ҳандыр-ҵәеит! Инҵәаша, здаракәац ыҟазамкәа иқәзааша Нарҭаа! Аԥьнышқәа ҳаҟазамкәа ҳаршьит, ҳандырҵәеит! Ашьазагәаза фԥы сыхлахатц аргьежьуеит. Деиқәыбгароуп шәара шәзыхшаз аԥҳәыс! *(Инаҳаракны дыԥшуеит. Аарла иааԥуа Нартҭаа рашәаҳәабжь лаҳауеит.)* Сыцкәынцәа ныртцәаны, игәыргьатцәа, ашәа ҳәо иаауеит. *(Днатәоит, дхәыцуеит.)* Ишԥаҟастцари? Рдаракәац ыҟазамкәа иннартцәартә ирытцазгаларызеи? *(Лтԥцкәымқәа рыла лхы дасуеит.)* Уалга, уалга, ԥьара акы зба! Аҳаа! Иҭашәеит, схы иҭашәеит! *(Дԥаиҟьоит).* Аԥьнышқәа ҳакәымзар, адоуцәа бзамыҟәқәа, адунеихаангьы рхы иҭамшәашаз бзиак схы иҭашәеит! Ауаԥы иԥсы ахьҭоу удыруазароуп уаниааиуа. Амч рызҭазеи Нарҭаа? Аԥьнышқәеи адоуцәеи ҳармыхәо иҟазцазеи? Аидгылара! Напык иамоу анацәкьарақәа шеиламцәара еилатцәаны ианеидгыла, рымч иааишьа змам ҭацкәымхеит. Ус анакәха, анацәкьарақәа еиламло иҟатцатәуп. Иқьаԥҭахароуп сызқәыԥшуа шәашҭа! Дида! Дида! Иаауеит, иаауеит! Саарԥыхьашәар, амца сыҷеҳәацаны сҟаԥшьза сырзуеит. Уԥры, уеиха, шьашәы рарбагь! *(Лҷеылҵәахуеит. Ашәаҳәабжь иаҳаиаҳа иааигәахоит, рҟамчышьтыбжьқәа дыдраҵас ирго иааԥуеит Нартҭаа.)*

Г ә ы н д а - ҧ ш з а *(ахан хьыҵәцара дылбааҟьаны даауеит. Зтәымтҭа итагылоу ԥҳәызбоуп.)* Сашьцәа дуқәа, сашьцәа хазынақәа, шәаҳәшьа дшәыкәыхшоуп, шәеибганы шәхынҳәыма?!

Н а р ҭ Д ы д. Хьзи-ԥшеи ҳаманы ҳхынҳәит, гәыс иҳазҭоу, блас иаҳхоу, ҳаҳәшьа ԥшза! Бара бышԥаҟоу, азәыр биргәамцма, бааигәара ҳахьынзаҟамыз?

Г ә ы н д а - ҧ ш з а. Шәхатақәа сааигәара шәыҟамзаргьы, шәхыԥша сахьчон, сашьцәа дуқәа. Азәык-ԥыцьак мԥахытцқәеит сымцадырсырц, аха сԥыза Ханиеи сареи алаба иаҳаргеит урҭ.

Н а р ҭ С и ҭ. Шаҟа бзыфо ашәарах рбаԥлаша бзаагеит, Гәында. Аибашьрахьтә ҳхынҳәны ҳшаауаз иааҳамԥатәны

ҳнымԥахытҵит шәарыцарагьы. Дабаћоу ҳан, ахьышьаргәытҵа Сатҭанеи Гәашьа ?

С а т ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(аган ԥны аћнытә ҷылтҵуеит)*. Уажәытҵәћьа, нанраа, уажәытҵәћьа! *(Аматҭаақәа еидыҳәҳәала икны даадәылԥуеит.)* Сыҷкәынцәа, шәан дшәыкәыхшоуп! Нашанала издырхьан шәахьыћаз хьыӡ ганы шәшыхынҳәуаз, шәааноӡагьы шәфырхатҵара аӡбахә ааԥхьан Нартҟыҵ. Шәызегьы акәымжәқәеи акабақәеи шәзылсит шәан.

Н а р т С и т - и п а У а х с и т *(маҷк инамыцхәны дыҥехәацәома уҳәартә)*. Аџьнышқәа иаҳшьуаз ҳшьит, иаанхаз, Нартҟыҵ ршьапы аладмыргыло, иқәаҳцеит, ахьышьаргәытҵа ҳан.

С а т а н е и Г ә а ш ь а. Аҭырас егьа иурхыргьы, хәыҷык иадамхаргьы адгьылаҷы адац анынха, еиҭах итәырԥсаны иԥагылоит. Убри иаԥызоуп аџьнышқәагьы. Урҭ еиҭах ҏееибырҭоит, сыҷкәынцәа. Шәыћазароуп еснагь рабашьразы шәыхианы. Шәасақәа рыбжаранӡа рытҵақәа ирҭыхны шәныћәалароуп, шәара шәеиԥш аеҳәшьа дызмоу.

Н а р т К ә ы н. Гәытҵхас иҳамаз ҳаҳәшьа заҵәи бареи шәакәын, ҳан. Уажәшьҭа шәарҭгьы ԥырхага шәымамкәа, аччаԥшь шәҷықәыхх шәанаҳԥыла, ҳарҭгьы хьыӡганы ҳаныхынҳә, убас еиԥш фара-жәрак ҳәа ҭаҳҵароуп, Нарҭаа рчараушьа ҳәа адунеи ыћанаҵ ирҳәалартә!

С а т а н е и Г ә а ш ь а . Уажә ааигәа шәаҳәшьа Гәында-ԥшӡа дигарц, мԥасԥык дымԥахытҵит, аха лҷаҭахьа шәымдыруеи, исиаииуа иҷыдахаз аӡәгьы сиццом лҳәахьеит…

Г ә ы н д а - ԥ ш ӡ а. Ихы имагәхьха дцеит уи ашҭа дынҭытҵны!

Н а р т Қ ь е ҭ у а н. Амԥахытҵраҵәћьагьы злеигәаҕьызеи! Сишьҭалоит. Амра аҭашәара иԥсы ацҭасыршәап. *(Ићама дахоит.)*

Н а р т Б а ш н ы х ә. Уҷееанкыл! Икаҳаз уихымыччан. *(Г ә ы н д а лахь.)* Ҳаҳәшьа, абри аҳатҭарҵә иҵоуп абаԥлаша, аа, быст. *(Илитҵоит.)* Бхан хьытҵәцарахь бынхал.

Г ә ы н д а дцоит. Сатҭанеи Гәашьа лыҷкәынцәа ирызлырхиахьаз аласа маҭәақәа рыдылшәалоит. Дреигәырҕоит. Ашҭа анҭытҵкагьы дыԥшуеит, Сасрыћәа дахьыћоу, дызҷу лбарц.

Н а р ҭ Д ы д. Ԥсышьацәгьа лаҳҭарц ҳашлышьҭаз, шьашәы рарбаҕь днақәтәан, амаҭапшь ҟамчыс икны, дҳацәцеит аԥынышқәа ран, аҭакәажә хәырҭлаҕь!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Шәыжәԥа еибыҭанатԥ, шәан лҳәатәы хашәҭонатԥ, шәарҭ аҳәгьы дзышәиааиуам, шәаҳәшьа-заҭәгьы дшәарҭам. Ашәа шәхәа, шәкәаша, хьыҳла ихынҳәыз сыԥкәынцәа! (*Абарҭ ажәақәа лҳәоит лара аныс мацара акәымкәа, хадас дышрымоугьы лныԥшуа.)*

С а с р ы ҟ ә а *(дыԥны дааиуеит. Арԥыс ӷәрышкәак иоуп. Имаха-шьаха еилаҟацаҳа дыҟоуп. Ҷитуеит. Хаӷа наҳак имч илалахьеит)*. Сан, сҿы абаҟоу? Уажәшҭа сҿыжәларц сҭахуп!

Н а р ҭ С и ҭ. Ҳаи, шәанаԥьалбеит, дызусҭада, ҳара даҳзымдырҳо, сан ҳәа, ҳан илацәажәо?

Нарҭаа неихәаԥшы-ааихәаԥшуеит. Рызегьы иааиз арԥыс дӷьаршьоит. Ҟьалак днанагазшәоуп ишихәаԥшуа.

Н а р ҭ К ә ы н. Дад, уара уабатәиу, уабаанагеи?

С а с р ы ҟ ә а. Ҳаи, ишәҳәашьоузеи, Нарҭаа дуқәа, шәашьеиҵбы уабатәиу ҳәа шәышԥаиазҭаауеи? Ҳан ишәалҳәахьаз ҷысшьон сыҳбахә.

Н а р ҭ Д ы д. Уагьхәыҷны, аҿехырцәажәарагьы уланы, изакәызеи иҳауҳәо? Аешьа дҳамазар ҳара иҳамдыруеи… ихәы аахьеит ҳара ҳашьеиҵбы!

Сатанеи Гәашьа ажәақәак лҳәарц лҿыназылкуеит, аха Сасры-

ҟәа аҳәаха литом.

С а с р ы ҟ ә а. Баанҷас, сан. Уҳашьоуп рҳәартә еиԥш хаҵара ҳәа акгьы ҟасымҵац. Ибзиоуп, Нарҭаа дуқәа, сыԥшра ссахьала сышәзымдыруазар, ма абри алагьы сышԥашәзымдырри. *(Дыԥны дцоит. Иҟаиҵозеи, дабацоишь ҳәа ихәаԥшуеит. Ран иҟалҵара дақәшәом.)*

Н а р ҭ С и ҭ *(Сасрыҟәа дахьцаз дыԥшуа)*. Ҳаҿқәа ахьҷаҳәаз днарыдыххылеит.

Н а р ҭ Д ы д. Рҵыхәақәа иртларц дцеит, хымԥада.

Зегьы ччоит. Ран илцәымыӷхоит.

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Баша ҳаччоит. Шәыԥшы, шәыԥшы

иҟаиҵо! Ампыл еиԥш ҳаҽкәа шьҭыхны, акакала иршәуеит. Аѡны иахыруууаны ишьҭуеит.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Алалабатә аабоит, шәанаԥьалбеит! Нарҭаа цәгьарак ҳԥеиԥшуп. Ҳаҽкәа ыршәны, ҵаҟа икаҳаанӡа дрымҵасны икуеит.

Н а р ҭ Д ы д. Ҳабла иабо бзиарак иазҳәам.

Дхынҳәны дааиуеит С а с р ы ҟ ә а. Ирҳәара рҽамшәо еилагылоуп аишьцәа.

Н а р ҭ С и ҭ. Нарҭаа дуқәа, ишәыхьзеи, шәгылоуп шәеиҵаҕәҕәа? Ҳара ҳаҽкәа рхала мацарагьы иахыҵон аѡны, митәык ҟаимҵеит!

Н а р ҭ К ә ы н *(Сасрыҟәа иахь)*. Ҳаиуанжәқәак шьҭыхны иуршәзар, фырхаҵарак ҟауҵаз ԥьумшьан. Уиала уҳашьоуп ҳәа уаҳзыԥхьаӡом.

Нарҭаа икәшаны Сасрыҟәа ихәаԥшуеит. Асцена аганаҽы даацәырҵуеит А ж ә а ҳ ә а ѡ.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Уҽы убарц уҭахын, Сасрыҟәа. Уара уаниуаз арашь маркаԥа уцины иҟоуп, ауаа дәықәысҵеит, икәадырны иузааргоит уажәыҵәҟьа.

А и н а р - ж ь и *(бжьаҟазара ажәала)*. Иаҳагьы шәыхьӡ ҭызгаша, иаҳагьы аиааирақәа шәзыргалаша аешьа дшәоуит. Уи иишьа уаѡԥсы иишьа еиԥшымызт. Дины данынкашәа, напык наркӡаны дазкуамызт. Аԥырҕы еиԥш, ицәа-ижьы ҟаԥшьын. Амца аҵкыс имаха-шьаха мцан. Иҟырҟы дырхәхәарц агәыԥҳәы аниҽарклак аҳәсақәа, «Ҳаблит, ҳаблит!» – ҳәа, арҵәааҳәа иҳәҳәаны, идәылҟьон. Иара дҵәуомызт-дыхьуамызт. Акы дазыԥшызшәа дкаршәын. Абас, асаби даниз ауха, агәыла ҳәсақәа еилагьежьуа иангылаз, агәылара ҽанкгьы ҽҵыск ариит. Уи аҽҵысгьы ҽҵыс еиԥшымызт. Ирыхьчеит, ирааӡеит уи аҽҵыс.

Н а р ҭ Д ы д *(иаҳауа агәра игоу-имгоу узеилмыргартә)*. Напы дазымкуазҭгьы, дани дызлашьҭышәхзеи, дызлашәкәабазеи?

А и н а р - ж ь и. Арыҭәа дыбжьакны дышьҭысхит. Ажьираҽы дызган, аҽҽеаҳәа аԥыр аилашра иахьаҽыз дналасыр-

шәит. Аҙырҟәанда дҙаазшәа, днаҳәы-ааҳәуа аихаршы дҙаа-ршәылан аҿены хәлаанҙа. Џырла дсыҙрыжәит. Арыҭәа дыбжьакны данааҭысх: «Сан, амла, амла!» – иҳәеит. Аихатәы џьам аақәпааны, аихарҭәа инаҵысшьын, ирҟас-ҟасо, аԥшқа иқьышә инадыскылеит. Дымлаҟы-млаҵәо, аҟәырқь-ҟәырқь-ҳәа аихарҭәа нылбааидеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а . Ажьираҽынтә дыҙрыжәны данаар-гаҵәҟьа: «Сан, сабабырио, сгара збаҙомеи?» – иҳәеит. Уара уиаанҙагьы угара ҟаҳҵахьан, уажәыҵәҟьа иааргоит, сҳәан, Аинар-жьи иҟаиҵахьаз, аихатә гара аargарц ауаа сышьҭит. Агара аҙәгьы изышьҭымхит.

А и н а р - ж ь и. Убасҟан асаби ус ҽааиҭит: «Сан бырҟәаҵ урҭ! Ирылшом, ирымабкузеи, сара сцоит, агара сара иааз-гоит. Адәы снықәлар, хәыҷыкгьы сшьапы ааиҵысхып!» Агара ааганы, афырҳәа дахьынпашалан, ашьшьыҳәа днан-иалеит. *(Дахыҿхәаны.)* Нарҭаа дуқәа шәжьи убасеиԥш иҟаз агара ҟаиҵеит, шәашьа данынаниала, иара ахала аҵысра иналагеит.

С а с р ы ҟ ә а. Сан, уажәгьы изаарымгацзеи сҿы?

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а . Уажәыҵәҟьа, нан, уажәыҵәҟьа иааргоит.

А ҳ ә ҳ ә а ѡ *(дыҿны, иԥси-иԥси еихьымҙо дааиуеит)*. Ахьы-шьаргәыҵа Саҭанеи Гәашьа , инабышьтыз ахаҵа, Сасрыҟәа иҿы амԥынҟа дықәнамыжьлеит. Аҟәараҕ ахасыршәуеит ҳәа даналага, иҵыгьны ихы ԥыххаа иханаҵеит! Иннарҵәоит, амԥын инеиз зегь шьны иканажьуеит!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(дшаамбаҙац ала деилашәоит, лыбжьы тылцоит)*. Ҳаит, алаҙахша! Иацы ииз аҿҵыс аҕәра изахамҵо дыҟазар, иқәнагаҵәҟьа ихьит.

А ҳ ә ҳ ә а ѡ. Уара аҟәараҕ узахамҵазар, сара искуеит ҳәа иҿынеихеит даҿаҙәы. Ааигәара даннеи аԥынҵа убас фақьк кылҟьо иалагеит, амца рҳәы еиԥшын. Иахьынаицрасыз, деиҷрыблаа, драцәазу, дуаѡызу узымдыруа днықәнаҵеит. *(Дцоит.)*

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(ишылҳәац еиԥш, иара убасӣәҟьа дгәааны)*. Афуҟаражә! Ацәарҭәа далхызма, аҿы аԥынҵа икылҟьоз афақь ца шынеигәыдсылаз еиԥш дышԥеилаҳаи!

С а с р ы ҟ ə а *(иан лгəы жьжьауа)*. Ибуазеи, сан, бгəы ԥыжəжəо сҽы ахьыҟоу сара сзымнеиуа сыҟоума схалагьы сцап… *(Аҳəыр дсыццома ҳəа иашьцəа дрылаԥшуеит. Урҭ аҳəгьы игəхьаа икҳом.)*

С а ҭ а н е и Г ə а ш ь а . Ҳаи, нан, ухала ушԥацои? *(Иашьцəа аҳəгьы ицныҟəара шыртахым лбоит.)* Ианақəукых, уан дукəыхшоуп, уҽы аҕəра унапы лҭарԥаны уца. Уҽы ада ҽы шухəарҭам зегьы ирдырп, убжьы нақəургар, икьыркьыруа иаауԥылоит.

Сасрыҟəа иашьцəа еиҵа днарылаԥш-аарылаԥшуеит аҳəыр дсыццарымашь ҳəа. Урҭ аҳəгьы дахьгылоу дҵысҳом. Ихала дцоит. Аишьцəа ахəадахьы иѡхаланы, Сасрыҟəа изыԥшуеит.

А ж ə а ҳ ə а ѡ

(Ууанҳа иҟалоз иаргьы дахəаԥшуа дгылан. Иҽыртынч, илабашьа иҽанӡаны, иажəа инациӡоит.)

Дақəтəеит арашь, дақəтəеит Бзоу.
Иаразнак акəхеит, ахьшь еиԥш иԥрит.
Ахьшь еиԥш иԥрит, аха адəы иқəымлеит.
Уи ԥрит ҵəѡанҵəыҟа, ишиашаз ажəѡан ахь,
Уи иаҵахын Сасрыҟəа ажəѡан даннаҟьарц,
Аха ажəѡанаҷы ишиашаз ианнеи,
Сасрыҟəа дааҳəын аҽы амгəа дыҵалеит,
Усҟан иаҵаххеит адгьыл даннаҟьарц,
Аха Сасрыҟəа дааҳəын аҽы абҕа дықəтəеит.
Уаѡы изымбжьоз, имцабзыз арашь.
Иашьцəа ишырбоз ибжьаны дақəтəеит Сасрыҟəа.

Н а р ҭ Д ы д *(ахəы днықəгылан, изара ҭкəыцəаа икны, ибла иабо агəра изымго ҷитуеит)*. Уаа, ҳан, бабаҟоу? Ҳан, бааскьеишь арааҳа!

Н а р ҭ С и ҭ.
Ҳабла иабо дызусҭада,
Бажəа ҳазыԥшуп.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ə. Нарҭаа ҳтəык шилоу уажəашьҭа агəра аагоит, аха Аинар-жьи ииҳəаз ҳазхом.

Н а р ҭ С и ҭ. Дабаанагеи?

Н а р ҭ С и ҭ-и ԥ а У а х с и ҭ

Ҳаб, аҭаҳмада, ачымазаԝ, алашә,
Шәышықәса раахыс аҽеҳәа иҽеҳәатәоу,
Ари дшихылымҵыз ҳамԝашьо иаадыруеит.

Н а р ҭ К ә ы н . Ари еиԥш ахьбаҳҳәо гәыбҕан ҳабымҭан, ҳан, аха ҳаргьы уажәшьҭа ҳсабицәам, аиаша аадыруазарц хҭахуп.

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Дызхылҵда, дзыжәлада ҳабла иабо арԥыс? Ацаћьа далхны дшәааҙазаргьы, жәлак дахылымҵыкәа дћаларым!

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Аин ианахшо илашәуп аласба. Нас, ишнеиуа, аблақәа хтуеит. Абыржәада, дгьыл ҳақәнагалазар, гәрамгарҭас бћаҳамҵац, ҳан, аха ҳаргьы уажәшьҭа…

С аҭ а н е и Г ә а ш ь а

Шәан лзыҳәан шәгәы еиҭамсын,
Хьҙи-ԥшеи зғым сыԛкәынцәа.
Шәара ихьымҙғышәшьаша ешьа дшәымам,
Бзоу зыбжьаз арԥыс шәара дшәашьахаҭаҵәћьоуп.
Уи Нарҭаа дшәеиҕьымхозар дшәеицәахараны дыћам,
Шәыжәԝа еибышәҭар, иаҳагьы шәыҕәгәахап.
Аԥьнышқәеи адоуқәеи рҽаархар, аиааирақәа жәгап.
Н а р ҭ Д ы д. Ҳнашәышҭ аԝныћа.

Рган ԝны иныԝналоит. Ианааиҵәћьаз агәырҕьареи агәышьтыхреи ирымаз хәашьрак налалеит. Аишәа рымҵалыргылоит Саҭанеи Гәашьа. Рхәы ықәлыргылоит. Ашҭаҽы имацара дгыланы дыԥшуеит Сасрыћәа.

А ж ә а ҳ ә а ԝ
Нарҭаа рыԝнқәа мыцхәы идуун,
Хаҳә еиқәҵала урҭ ћаҵан,
Рыкрыфарҭа еиҵҳәа игылан,
Рыԝцара акәзар, иҵегь еиҳан,
Рҳаԥшьа ду Ԝаҙамакьат ахьҙын.
Нарҭаа зықәтәоз рымҙк рыман,
Уи рыԝны ахышәара-ҵышәара иахьҙон.
Иреиҕьу аиха иара алхын.

Еиҳабы-еитҵбыла еиватәа иқәтәон.
Ууаи ҳәа иарымҳәеит Сасрыҟәа,
Ашҭаҿы даанрыжьит ихала.

Нартҭ Дыд. Ҳан, ҳаҳәшьа лыбла ҳҭамҧшуа, ачеиҧьыка напы аҳаркуам.

Сатҭанеи Гәашьа. Уажәыҵәҟьа слыҧхьоит Гәындаҧшʒа.

Нартҭ Сиҭ. Мап, баанҿас. Башныхә, уара уҳаитҵбуп, унеины иҳазлаҳәа, ахан дылбааны ҳара ҳҿынʒа дааиааит ҳаҳәшьа.

Сатҭанеи Гәашьа. Иауазеи Башныхә дшәеитцыбны. Абан дахьгылоу исыхшаз ишәеитҵбу. *(Сасрыҟәа лнапы наиқәылкуеит.)*

Нартҭ Сиҭ *(иан илҳәаз имаҳаʒазшәа)*. Уара уҳаитҵбуп аирак, Башныхә, ахан унхаланы, ҳаҳәшьа дылбаарц ҳазлаҳәа. Уи сҳәеит ҳәа, абар лара дахьаауа.

Амардуан дылбааны дааиуеит Гәындаҧшʒа.

Нартҭ Дыд. Аиргьаа рҭыҧха Ханиагьы длыцуп.

Иаааиуеит Гәындеи Ханиеи. Гәында абжьааҧны атцкыс уажәы иаҳа еицәаны, лхы дацкламҧшыкәа деилаҳәоуп. Лыматәаақәа ажә-мыжәуп. Лхахәгьы цқьа иҳәам.

Гәындаҧшʒа. Шәаҳәшьа дшәыкәыхшоуп, сашьцәа дуқәа, ачаҕьа шәнапы ашәыркы.

Сатҭанеи Гәашьа. Ҳаҳәшьа лыбла ҳҭамҧшыкәа ачаҕьа ҳнапы аҳаркуам, рҳәан, ибзыҧшын, нан.

Аиргьаа рҭыҧха Ханиа. Еснагь хьʒи-ҧшеи шәыманы шәхынҳәлаайт, Нарҭаа дуқәа!

Нартҭ Дыд. Ҳаҳәшьа леиҧш иаабо Аиргьаа дуқәа рҭыҧха Ханиа, бзиала баабеит!

Аишьцәа акрыфара иалагом. Гәында-ҧшʒа илыхәаҧшуеит. Лааишьеи леилаҳәашьеи ргәамҧхеит.

Нартҭ Кәын. Ҳаҳәшьа, беилаҳәашьа цқьа иаҳгәаҧхом. Ҧасеиҧш пату ҳақәбымҵаʒои башьцәа? Бгәы нзырхаша кыр ҟаҳҵама? Ибыхьзеи, бхы ацклаҧшра баҟәымҵызаайт?

Нартҭ Қьеҭуан. Быҧшʒара хыбшьаар, быхьʒ-быҧша ланарҟәыр ҟалоит, ҳаҳәшьа.

Г ә ы н д а - ҧ ш ʒ а. Шәара шәҟынтә гәеизҳарада, гәала сымаʒам, сызкәыхшоу сашьцәа. Ииашоуп, схы ацклаҧшра саҟәыҵит. Изыхҟьогьы шәара мыцхәы бзиа шәаахьызбо ауп. Сызлаҟамгьы инацҵаны, сыхьʒ ахара инаѡит... Ахьʒ мыцхәгьы шәарҭоуп, шәаҳәшьа дшәыкәыхшоуп.

А и р г ь а а р ҭ ы ҧ ҳ а Х а н и а. Гәында-ҧшʒа дымҵарсны дигарц, шәара шәанықамыз имѡахыҵыз, дгьыл хараʒакахьтә ииаз уаѡын. Ҳара ҳтәыла аҿынʒа инаѡхьеит Гәында лыҧшʒара аʒбахә, иҳәеит.

Н а р ҭ Д ы д. Уи еиҳау гәадурас иҟоузеи башьцәа ҳзыҳәан. Быхьʒ ахыҵәааит адунеи зегьы.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Ҳаргьы ҳбылаҿхәалап.

Г ә ы н д а - ҧ ш ʒ а. Усҵәҟьа сыʒбахә гар, сшәоит, сашьцәа, шәаҕацәа рхыҧхьаʒара иацлар ҳәа.

Х а н и а. Аилаҧ иалатҵаны, Гәында-ҧшʒа амацәаз зылҿарҵазеи аҳәса гьангьашқәа? Дганы атҿеҧь дызҭарыжьзеи, сѡыза гәакьа? Шынеибаку зегьы зыхҟьо лыҧшʒароуп. Алхәыз ҷкәын, ашәарыцаѡ, иаҳәшьеи иареи, насыҧла, дрымбазҭгьы, атыша дынҭаҧсы дцон Гәында. *(Гәында даалгәыӷалыҳәҳәоит.)*

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Алхәыз ҷкәын маҳәыс дысгәаҧхеит. Дахьыжәбо пату иқәышәҵала. *(Лычқәынцәа днарҿаҧшуеит исҳәаз аʒәыр иамашәкуама ҳәа аанаго. Аишьцәа ҿымҭ иақәшаҳатҳоит илҳәаз.)*

А и н а р - ж ь и. Гәында-ҧшʒа адау дицәышәыхьча! Адау дигарц длышьҭоуп. Шаҟантә иҿазикхьоузеи. Ахҿақәа лыжәиҵон. *(Дцоит.)*

Гә ы н д а - ҧ ш ʒ а *(иламхаҳәоит)*. Убарҭ ахҿақәа дырҿагылеит Алхәыз ҷкәын.

А и р г ь а а р ҭ ы ҧ ҳ а Х а н и а. Гәында илдыруеит убарҭқәа лыҧшʒара ишахҟьо! Уи дызбаз, иҧсы налылахоит. Лыдлаҧса адәы сықәзар атҵыс, лшьапаҿы ма сыҧсып, иҳәоит.

Г ә ы н д а - ҧ ш ʒ а. Усҟак сыбмырҿхәан, сѡыза гәакьа. Бара ибышьҭоу аҷкәынцәа маҷушәа, ҧшра-сахьала сатҵыс беицәоушәа. Дызусҭада Хәаша Бырзыкь ихы зыхҵниҵаз? Аиргьаа рҭыҧҳа Ханиа-ҧшʒа лакәʒами?

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Аҳы! Аҿырпын зыʒбаз, ашәаҳәара апызҵаз, ҳашьа Нарҭ Қьеҭуан, ицәырга Нарҭаа ҳашәа.

Ашьхақәа ирныԥааит, ажәлар ираҳааит, аиааира ҳаманы ҳшыхынҳәыз!

Н а р ҭ С и ҭ. Ҳаҵацәа аҳәыр дынханы дыҟазар, ҳашәаҳәара гәыԥжәагахааит иара изыҳәан, ҳара ҳазцәымҵу, рыԥны амыткәма дәылԥааит. Ҳаҳәшьа заҵәы иҵегьы лыблақәа лхаччалааит!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(аԥнашәаҷы днеины игылоу Сасрыҟәа иахь)*. Ашәа рыцхәа уашьцәа, урыцгәыргьа, насҭха умгылан, уан дукәыхшоуп, Сасрыҟәа.

Ашәа рҳәоит, аиааира иргаз еигәыргьоит. Раҳәшьа илыкәшаны икәашоит. Реиҳа ргәыргьара халаны иаанаҟоу аамҭазы, дқьыԥаха, деихьыжәеикәыжә, дышзахәо дыԥны дааиуеит А ҳ ә ҳ ә а ԥ.

А ҳ ә ҳ ә а ԥ. Иаа-ууи! Иаа-ууи! Шәабаҟоу, Нарҵаа?! Шәабаҟоу? (Ашҭа даақәыххуеит. Иблақәа амца рхыланы дыҟоуп.) Адауцәа, адауцәа ҳақәлеит! Гәында-ԥшҙа дышәҵәахы, Гәында-ԥшҙа! Адау дхыҵны ддәықәлеит дымҵаирсырц. Ҵԥа рымам иԥызцәа. Иршьуа ршьуеит, ииаанхо ахцаны икарцоит. Зцәа зтәым аҳәсақәаҵәкьа иреигҙом. Асақәа рҕырҳәааны икарыжьуеит. Ргәы дырхаауеит ҳасабицәа ржьала! Нарԥьхьоу, уаԥҵсы дызмыхәо Нарԥьхьоу иоуп!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Сыҷкәынцәа, шәгыл! *(Уажәраанҙа илызцәырҧлоз аҟәымшәышәара, анра-ԥара иацу агәыԥшқара, зегьы лхаштҵны, ҳәаа змам амчра зымпыҧаку ԥҳәысны лыҷцәырылгоит.)* Рыҭрақәа ирҵышәх шәасақәа! Дгьылижәԥани ахьеимадоу иаҙәу сара, сажәа шәазыҙырԥы! Уажәакәын аԥьнышқәа шәыриааины шәаныхынҳәыз. Лгәазхара шәлымбацызт шәан. Еиҵах шәасақәа рыҭра иҵышәхыр акәхеит. Шәарҵ шәеиԥш аеҳәшьа дызмоу, иаса абжаранҙа аҭра иҵыхны адәы дықәзароуп. Еиқәшәырха Нарҵқыҭ! Дшәыхьча шәаҳәшьазаҵә Гәында-ԥшҙа! Дабаҟоу Аинар-жьи?

А ҳ ә ҳ ә а ԥ. Санааиуаз дызбон, аҷеқәа ршьапқәа рычаԥара даҷын. Уи ирмазеихьеит шәасақәа.

Н а р ҭ Д ы д. Ҳаҳәшьа, бԥызагьы баргьы ахан ахь шәынхал. Шәыҟаз шәгәы ҭынчны. Акы шәацәымшәан. Аҳы, шәца.

Г ә ы н д а - ԥ ш ҙ а. Хьыҙла-ԥшала шәхынҳәааит, сашьцәа дуқәа! Баала, Ханиа.

А и р г ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а Х а н и а. Хьыʒла шәхынҳәааит!

Г ә ы н д е и Х а н и е и цоит. Урҭ дрыцны, ахан абарҵахь дхалаҩны, лыҷкәынцәа-гәазырҳагақәа дырзыԥшуеит Сатәнеи Гәашьагьы. Нарҭаа рҟамчқәа рҟьоит. Расақәа рытрақәа иахьҭарҵо-иахьҭырхуа ашьҭыбжьқәа гоит. Рҽынархоит.

С а с р ы ҟ ә а *(дыԥшын, уаала ҳәа сарҳәоит ҳәа)*. Сашьцәа, уаала ҳәа зсашәымҳәозеи? Шәсырԥхашьар ҳәа шәшәома? Шәара шәеиԥш ахатцарақәа ҟасымҵацзаргьы…

Н а р ҭ Д ы д *(даатҳылоит, иаҳаз ԥьашьашәа даахьаԥшуеит, тәамбашақә иқьышә днықәҵаны)*. Ишԥоуҳәеи уара? Даҽазнык иҳәеишь уажәраанʒа иуҳәаз?

Н а р ҭ С и ҭ. Сашьцәа, иҳәеит! Ҳа-ҳа-ҳа! Сашьцәа! Иабаҟоу уара уашьцәа? Ишсоуҳәара, уашьцәа ҳәа аʒәыр дубома араҟа? *(Дыччоит.)*

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а Уахсиҭ. Иумаҳара иҟоузеи? *(Иааигәара днеины, блала деимданы дихәаԥшуа.)* Уабатәида уара, узусҵада, уʒырга-ʒырго иҳашьҭоу?

Н а р ҭ К ә ы н. Ҳара, аишьцәа ара иҟоу ҳаҟоуп, иаанхаз Нарҵқыҭ аҵыхәан иаҳзыԥшуп. Уаҳа даҽеа ешьак дҳамоуп ҳәа ҳаздыруам.

Н а р ҭ Д ы д. Уаҳԥырҵ, уара анашԥа!

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а У а х с и ҭ. Нарҭаа дуқәа ираҭәоума, анашԥа дрыцны хьыʒрацара амҩа ақәлара?

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә *(егьырҭ Нарҭаа рылымкаа, иаҳа С а с р ы ҟ ә а дидгылоит)*. Амҩа шәарҭа ҳаԥхьа ишьҭоуп, сашьцәа, даагап Сасрыҟәагьы. Уигьы ԥьнышк, ма даук ихы нхисаргьы шәыздыруам. Ҳара дҳашьоуп, ҳан длыхшеит.

Н а р ҭ Д ы д. Иуҳәо ԥьасшьоит, аҟәыҵа Башныхә. Ари дызхылҵыз ҳаб иакәʒам. Унатцаа-аатцаақәеишь, дызхылҵыз ҳәа ирҳәақәо уаҳап. Аԥхьарца ианырҵахьеит.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Ииашоуп, ҳаб иакәʒам дызхылҵыз. Иаб Зырҭыжә иоуп, аха зыҵра дытшаз ҳан лакәʒами?

Н а р ҭ К ә ы н. Дцаны дицхьчалааит иаб Зырҭыжә! Дихылаԥшлааит, ахырҵәы дицәашьыр ҟалоит. *(Дыччоит)*.

Н а р ҭ С и ҭ. Аҩны дыҟаз, ҳәасабаақәак иҟәшәалап. *(Дыччоит.)*

Нарҭ Сиҭ-иԥа Уахсиҭ *(Сасрыћәа иахь)*. Аҳәасарҭ афараҽоуп уара уахьфырхаҵоу. Ҩабаак убжьеит ҳәа, уи хаҵарам.

Сасрыћәа ихәаԥшны зегьы еибарччоит. Дҳашҳатәарахазшәа дымҵыс-зо дгылоуп Сасрыћәа. Аћамчы шьҭыбжьқәа гоит. Аҽышьҭыбжьқәа аашуеит. Агәақьҳәа иҽыжәланы еибашьра ицоит Нарҭаа.

Аҷәаҳәаш
Зегьы ангылоз иаргьы дгылагәышьеит,
Иҽеы ирыцқьеит, икәадырит.
Аха акреицаҳфап ҳәа уашы иеимҳәеит,
Дара рћамчқәа анышьҭырхуаз, иаргьы ишьҭихит,
Ма унеины уҽеыжәла ҳәа иарымҳәеит,
Идәыкәлеит Нарҭаа агәырқьҳәа рашәа цәырганы,
Аха Сасрыћәа иԥсы ҭасгьы дрымԥхьаҙеит.
Дара цоит ԥшаласҵас иқәпрааны,
Дара цоит хьыҙрацара, ахаҵара рылдыршарц,
Сасрыћәа заҵәык дынхоит инапы игәыҵаԥса,
Амба еиԥш дадырсызшәа дгылоуп ашҭаҽы,
Аҳәарақәа гәархла ҳәа даанрыжьма Сасрыћәа?!
Ахьажьқәа ршәала ҳәа даанрыжьма Сасрыћәа?!

Аԥарда

Аашбатәиасахьа

Актәи асахьаҽы иаабац адекорациа

Аҷәаҳәаш
Мрада дкаԥхоит,
Мзада дкаҷҷоит,
Саҭанеи Гәашьа.
Шәашык ахшара лара илыман,
Анацәа насыԥла лара дреиґьын.
Дарбанзаалак лыцкәынцәа иреиуоу,
Инапы ихы иаҵаргәа,

Аԥсшьаразы уи данышьҭоу,
Иреиҳау ацгәы аҵыхәа шиашоу
Аҩада ирха, иламырҟәзакәа,
Иаҵсуан, ибга иакьымсзакәа,
Урҭ рзара убас ипан,
Рыжәҩахыр, рыгәчама мыцхә иԥеаҽан,
Улаԥш рцәузарын убас еиҷкаан,
Нарҭаа зеикануаз рацәаҩын,
Урҭ зыхдырҟьозгьы рацәан.
Адоуцәа ажәлар ираҕацәан,
Урҭ ирыкәлон, еимҵәацәан.
Хаҵагьы ԥхәысгьы ууажьыфацәан.
Адауцәа ахьакәлоз атәыла,
Малгьы рахәгьы еидцала,
Ԥхәыс, саби еилацала,
Ихырҵәа икарцон мҩа дула,
Ргәы дырхаарц саби жьыла.
Геи-шьхеи Нарҭаа ирзеиԥшын,
Бзыԥи Ҟәбинеи дара ирзқәан.
Рыжәҩа еибыҭанаҵ, рымца лашон,
Рыхԥша мацара аҕа дархәашон. *(Дцоит.)*

А ц ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(дшақәтәац, шьашәы рарбаҕь дақәтәоуп, аматԥаԥшь ҟамчыс илкуп)*. Инҵәаша! Инҵәаша! Ффу-чыффу! Анапсыргәыҵа хәыц ықәу аҳа, шәдаракәац ыҟамкәа, шәҟьашхароуп Нарҭаа…. Шаҟа исшәиуа, дара иаҳагьы иҷиоит, иҕәгәахоит. Уахьынаҵыслак Нарҭаа… Адыгаа рҷы уцар – Нарҭаа! Ашәуаа рҷы уцар – Нарҭаа! Рызбахә ада збахә ыҟам Нхыҵгьы Аахыҵгьы. Иҟаз маҷызшәа, даҽеазәы дгылахт Сасрыҟәа ҳәа. Уик иаабахьоу дреицәоуп. *(Лылаԥш наиқәшәоит, ихы имагәхьха, ицламҳәа инапы аҧаргәа итәоу Сасрыҟәа.)* Аҳаа, абар иаргьы дахьыҟоу! Сишь, илахь еиқәушәа збоит. Шьашәы рарбаҕь, наҟ уҽыныԥхьакишь! Имаҵаԥшьу сҟамчы, смаҕра унҵалишь. Сҽеарҽеины ихы сҵало, игәы сҵало, имаза исырҳәап. Нас иԥсы ахьҵаҵәҟьоу скып. Инҵәаша, инҵәаша! *(Дхәыцуеит.)* Иҟам, исызбаз еиҕьу акгьы ыҟам! Дара-дара рыхәдацәақәа ҵибакааны еибахәыруа

еичырчатәуп. Аџьнышқәа ҳрыхәом, адауцәа бзамыҟәқәагьы акгьы рылымшеит. *(Лҽеиҵакны, лҽырҟәымшәышәны, дхырхәа-хырхәо, зхы зымагәхьха итәоу Сасрыҟәа иахь днеиуеит.)* Иухьзеи, гәыҵхас иумоузеи, арԥыс ԥшʒа? Зира ишьа иеиԥшымыз, зызҳашьа зҳашьа иеиԥшымыз, уаҩы изымбжьоз арашь зыбжьаз, Сасрыҟәа иаҭәоума илахь еиқәҵаны ахәыцра? Ухы уқәыжь узтәоузеи?

С а с р ы ҟ ә а. Быстыҳә! Шьашәы бҭарблаait, бабаҟаз аџьнышқәа ран? Быбз аныхааy иаҳагьы бшәарҭоуп.

А ҷ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(аганахь)*. Имч ада, ахшыҩгьы имазаап ари. Сидырит убоу. *(Сасрыҟәа иахь.)* Уара, уины уанынкашәа инаркны, зыхьʒ-зыԥша агара иалагаз, ҷьара акала сухәарц сҵахуп.

С а с р ы ҟ ә а. Бароу? Нарҵаа ҳаҕацәа ран боума абзиа сабжьызго? Бызласыхәарц быҟоузеи бара? Быстыҳә абыржәыҵәҟьа, мамзар, бхы бхысыцҟьаауеит *(Иаса аҭра иҵирҭәрааyеит.)* Бахьԥҳәысу бразҟы иаҵанакит, аха аџьнышқәа ран, дыԥҳәысзаргьы, дыцьнышуп, дышьтәуп!

А ҷ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Аа, сумшьын, сумшьын! Уаса наҟ унаха! Сара иуасҳәоит уашьцәа уахьраҭәарымшьо зыхҟьо.

С а с р ы ҟ ә а. Иҳәа! Мцык аныбҳәа, абри аса быҕрысҳәоит *(Иаса аԥынҵа ҵарыра лгәаҵәахы иадикылоит.)*

А ҷ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Анашԥа ҳәа зуарҳәазеи уашьцәа? Уара уазхәыцу анашԥа ҳәа зуарҳәаз? Уашьцәа ухыччоит, ураҭәарымшьеит.

С а с р ы ҟ ә а. Срывагылартә хаҵара ҟасымҵац. Знык хаҵара дук сзыҟаҵар, ешьас срыԥхьаʒоит.

А ҷ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Уара агаʒа! Шаҟа абзиара ҟауҵо, иаҳагьы иуаҕацәахоит уашьцәа!

С а с р ы ҟ ә а. Аҩеишьцәа ацәгьа рыбжьазҳәо бара, аџьнышқәа ран, абри аса бҕырҳәаны!.. *(Еиҵах аса лгәаҵәахы иҵаикуеит.)*

А ҷ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Уара агаʒа, уашьцәа анцоз ирҳәаз цқьа иумаҳаʒеит. Ацаҟьа уалԥҟааны ажьираҷы урʒрыжәызшәа, уашьцәа алалжьарц уан илыʒбаз иашоу ҷьушьома уаргьы? Дызусҵада уара уаб? Ирҳәаз умбаʒои уашьцәа? Хнышь иакәу ҷьушьозар уаб? Неихаркәа змам, аҭаҳмада

Хнышь… Сара изысурҳәозеи уаб дызусҭоу. Аиаша еилукаарц уҭахызар, уан улазҵаа. Лырҳәашьас иҟоу сара иуасҳәап. *(Илымҳа дынҭахәытҳәытҵуеит.)* Еилукаау? Иаразнак ала илҳәоит. Баша ухәыцуеит, Сасрыҟәа. Сара ишуасҳәаз иааҟоуҵар, аҟыԥҳәа лымаҳа аалурҳәоит Саҭанеи Гәашьа. Ҳара даҳгароуп Гәында-ԥшҳа. Сцап, иҟақәоу наиасҳәап Нарԥьхьоу. Шәиу-шәит! Абзацәа ԥсны, аԥсцәа гыло аамҭа ҟалахра иҟоуп. Абан, ихы икәаҽ дахьтәоу Сасрыҟәа, исҳәаз игәаҵәахы ҽнакааит. Уеиха, шьашәы рарбаҕь! Алалабатә аабараны ҳаҟоуп уареи сареи. Шәиу-шәит! *(Лҟамчы ҟьаны дцоит.)*

С а с р ы ҟ ә а *(дҩаԥҟьаны)*. Сан! Бабаҟоу, сан!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(аханахьтә, даацәырԥны)*. Ара сыҟоуп, уан дукәыхшоуп. *(Ахан дылбааны дааиуеит.)*

С а с р ы ҟ ә а *(ихы дымҩахакәа, ибжьы каҳаны)*. Сан, сашьцәа зегьы ыҟәцит. Урҭ амҩа иқәлеит хьыҙрацара. Сара ҩныхьчас снырмыжьзар, сзырымгазеи, иҟалазеи, исыхьзеи? Исарҳәаз иашоума? Сара сызԥада?

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Нарҭаа зегьы шәан сара соуп. Хыс ишәымоугьы сараҙәк соуп.

С а с р ы ҟ ә а. Издыруеит, аха… Цқьа еилкааны исаҳәа сашьцәа сызраҭәарымшьаз.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Уан дукәыхшоуп, урҭ уеиҳабацәа ракәын, уаала ҳәа шԥауарҳәоз. Уашьцәа ахьцоз уаргьы уцароуп.

Г ә ы н д а - ԥ ш ҙ а *(ахан абарԥа даақәгылоит)*. Иҟалазеи, сашьцәа реиҵбы, иухьзеи, убжьы цәгьахазшәа саҳаит?

С а с р ы ҟ ә а. Сашьцәа сзырымгаз аиаша здыруазароуп. Сан, аилаҵь сызу, амла сакит. Аилаҵь сеилаҳаит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Уажәыҵәкьа, уан дукәыхшоуп.

Г ә ы н д а - ԥ ш ҙ а. Сара иузызуеит, сашьа.

С а с р ы ҟ ә а. Ишԥабҳәеи, Гәында? Даҽазнык иҳәеишь абыржәы ибҳәаз ажәақәа, цқьа исаҳарц сҭахуп.

Г ә ы н д а - ԥ ш ҙ а. Аилаҵь сара иузызуеит, сашьа, сҳәеит…

С а с р ы ҟ ә а. Иҭабуп, Гәында, сашьа ҳәа ахьсабҳәаз. Баҕацәа баҭабуа иҟасҵап сара. Ҳан лнапала аилаҵь уны исзаалгар сҭахуп.

Саҭанеи Гәашьа аган ҩны днықналоит аилаҷь лурц.

А и р г ь а а р ҭ ы ԥ х а Х а н и а *(Гәында длышьҭаланы дцәырӷуеит)*. Гәынхарак умоуп, Сасрыҟәа, иуҳәом акәымзар. Уашьцәа уахьынрыжьыз угәы иалымсроуп. Урҭ унрыжьит Гәында улхылаԥшларц азыҳәан.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Аиргьаа рҭыԥҳаи сареи ажәабжьк уаҳҳәарц ҳҭахын, сашьа, аха ублақәа ҵархәны, уԥшышьа злаҟоу ала, уажәы уи аҩыза аҳәара иаамҭам. Иаҳҳәарыма, сҩыза гәакьа, Ханиа?

А и р г ь а а р ҭ ы ԥ х а Х а н и а. Иаҳҳәаʒом! *(Илзымчҳакәа.)* Уара угәы зызцаз Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа, ларгьы… Иаҳҳәарым…

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Иҳәаны балгахите… Уи уамеигәырӷьаʒои, сашьа? Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа латцкыс иԥшʒоу, леиҵкыс иҟәыӷоу дгьыл дыкәнамгалаʒац макьана, сашьа!

С а с р ы ҟ ә а. Хатцас сзыццо дызусҵада, зашьцәа ираҭәарымшьаз иоума лҳәар, сара иласҳәарызеи? Мап, уи лымԥан анеира саԥсам.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Анык ҳлыхшеит ҳазегьы, сара сашьцәа уреиӷьасымшьозар уреицәасшьом.

А и р г ь а а р ҭ ы ԥ х а Х а н и а. Саргьы сашьцәа реиԥш узбоит, Сасрыҟәа. Сҩыза гәакьа лашьа саргьы дсашьоуп.

С а с р ы ҟ ә а. Саргьы убас сыбзыҟоуп, Аиргьаа дуқәа рҭыԥҳа Ханиа.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Сара зегь реиҳагьы суқәгәыӷуеит. Уаала, Бзып аԥшаҳәахьы уҳацылбаа.

С а с р ы ҟ ә а. Шәара шәца.

А и р г ь а а р ҭ ы ԥ х а Х а н и а. Ҳхала ҳшәоит.

С а с р ы ҟ ә а. Сара сыԥсы ҭанаҵы аʒәгьы шәицәымшәан.

Г ә ы н д е и Х а н и е и цоит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(аган ҩны даадәылӷуеит)*. Аилаҷь аailасыгʒеит, уажәыцәҟьа иҟалоит.

С а с р ы ҟ ә а. Усҟак амца ахакнаҳара аҭахым. Иааилабыгʒазар, исзааг.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(аилаҷь лыманы дааиуеит)*. Бзиа ишубоз, ирҟәымшәышәны, ашә рацәаны иалатҵаны иузызуит.

С а с р ы ҟ ә а. Сан, бнапала даҽеа ашәсақәак сзалабҵар сҭахуп.

Аилаҷь ашә анналалтҵо, лнапы даамҵасны, абысҭа цара иналаршьшьны икуеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Аа, сыблит, сыблит! Иоужь снапы, иҟауҵозеи?

Лыҽелырххоит, аха лнапы рыҕәҕәаны икуп, ишьҭуам.

С а с р ы ҟ ә а. Абыржәыцәҟьа исабҳәароуп Зырҵыжә иҧа ҳәа Нарҵаа зысхыччоз? Исабҳәароуп дарбан хаҵоу зшьа сылоу.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(мчыла лнапы имылжәоит)*. Уара, сыҕра иҵшаз уакәым, адунеи аҿы дмиӡац хаҵак, Сатәанеи Гәашьа иҟалҵо илуа дақәиҭызымтәуа, зҳәатәы дахымҧо! Исыхшаз анысгьы абысгьы ишәымоу сара соуп, сараӡәзаҵәык. *(Уажә уи анра-ҧара лхаштҧы, амчду зымпыцаку ҧҳәысуп.)*

С а с р ы ҟ ә а. Сатәамыз, сан, ахьышьаргәыца Сатәанеи Гәашьа. Аџьныш дыспырхагахеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Дыжәга шысҳәоз, ууаныжьны ицеит уашьцәа. *(Адоуҳа ҟалцоит.)* Сҳәатәы иахыҧаз, уаргьы уҧсы уҽазҵаз, узатәазымшьаз Нарҵаа, рхы иамыхәо, уда ҧсыхәа рымамкәа Анцәа исирбааит! *(Идыды маҷәысуеит. Аҧшатлакә ашьтыбжь ааҩуа иалагоит.)* Уабаҟоу аҧша, уабаҟоу адыд, уабаҟоу амацәыс? Шәарҵ ишәылшоит иахьшәырхәырц, сара сҳәатәы иахыҧаз. Адгьылаҿы дыҟоуп ан, ажәҩанаҿы иҟоуп ан лцәа, лыхҧша, лҳаҟ!

Адыд-мацәыс иаҳа-иаҳа иҕәҕәахоит.

С а с р ы ҟ ә а. Сашьцәа сратәарымшьеит, аха сара амҩа сыҟәлоит урҵ рышҟа. Ашәарҵа иантәагылоу Нарҵқыт, ахаҵа иатәам ихатәы гәалақәа рызхәыцра.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(адоуҳа иҟалҷаз инаҷцаны)*. Сыҷкәын еиҵбы игәы ҧызжәаз шәарҵ аишьцәа, шәахьнеиша шәнеиаанӡа убас мшыцәгьак шәыхьӡааит, қәа еицәа қәа ауа,

ԥша еицәа ԥша асуа, кырцх еицәа кырцх леиуа, сы еицәа сы ауа, Сасрыҟәа ида ҭынха дшәымамкәа шәҟалааит!

Адыд-мацәыс ашьҭыбжь иаҳа еиқәтәоит.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Сан! *(дласны даауеит).* Сан, Ханиеи сареи Бзыԥ аԥшаҳәахьы ҳалбаарц ҳашнеиуаз, ҿышьҭыбжьк убас агара иалагеит, ашьхаԛәа ргәахы ҵысыртә. Сишь, абан, быԥшы, ашҭа аҵыхәан хаҵак дҿыжәҵит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Иааишьа злаҟоу ала, абзиара згәы иҭоу аҳәы иоуп.

С а с р ы ҟ ә а *(ажәылара иҿазырхианы дгылоит)*. Ацәгьара игәы иҭеикыр, бзиа изалгарым. Сыхҿа камшәац макьана.

Иааиланы, уаѽы нырҳак, цәгьарак дацәшәаны шьҭахьҟа дхьаҵуам ззырҳәо хаҵак дааиуеит. Деиқәных деибыҭоуп аибашьра дазыхианы, аха уажәы агәырҵьара иҿықәуп, абзиара игәы иҭакны дшааиуа убоит.

Уи Нарҭаа раншьа Елдыз Шьаруан иоуп.

Е л д ы з Ш ь а р у а н. Уа мшыбзиаԛәа, саҳәшьаԥацәа, Нарҭаа дуқәа!

Сасрыҟәа ҿитʒом, гәрамгарҭас дҟаҵаны дихәаԥшуеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Сара сашьцәа Елдызаа, рҵыхәтәа ыҟамкәа инҵәахьеит. Адауцәа иԛәыррхьеит. Ахаҵа иаҭәам агызмалра, амцҳәара. Иҳәа иаахтны, узусҵада, насгьы узымѽахыҵзеи Нарҭқыҭка?

Е л д ы з Ш ь а р у а н. Баша гәрамгарҭас сҟабҵеит, ахьышьаргәыҵа Саҭанеи Гәашьа . Елдызаа рцынҵәарах соуп сара. Саб адауцәа дҭадырхеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Сашьцәа рахьтә аҵыхәтәан иҭахаз хшара димамызт.

Е л д ы з Ш ь а р у а н. Ииашоуп ибҳәо, саҳәшьаду. Саб данҵахоз сара амгәарҭа сҭан. Сабԥса сиааʒеит. Саныхәыҷʒаз инаркны, сан исалҳәон Нарҭаа дуқәа рыʒбахә. Урҭ рыхьʒрыԥша гәазырҳаган лара лзыҳәан. Схы здыруа саныѽеидас инаркны, хәыцырҭас исыман саҳәшьаду илхылҵыз збандаз ҳәа. Аха сабацәа ршьа сымукәа, пату зқәышәҵо шәаншьа заҵә ииухьоузеи иабацәа ршьоуразы ҳәа аҳәы дшәазҵаар,

шəыԥхамшьартə сымԝахытцыр стахын. Ашьоуразы амԝа санықəлоз, сан ус ҽаалтит: «Нан, сыԛкəын, иахьа уажəраанʒа ахатəы хьʒы умамкəа уааиуеит, иахьа уара аус ду уҽаԥхьа ишьтоуп – уабацəа ршьоура. Иуқəманшəалахааит, убри аус иахаршалазааит ухьʒ – иухьʒызаайт Шьаруан», – ҳəа.

С а т а н е и Г ə а ш ь а. Агəра згеит, ииашатцəкьаны сашьцəа ршьа шулоу. Иуеиҳау сасы датамаац Нартаа ргəаратə. Уаҳəшьаԥацəа еибашьра иҟоуп, ишухəтоу ҳауԥыларц азыхəан, уртҵ рыхынҳəра уазыԥшыр акəхоит.

Е л д ы з Ш ь а р у а н. Апату ҳақəибатцара ҽазны ҳахьʒап, уажəы аус дуқəа ҳаԥхьа ишьтоуп. Инагʒаны сыхьʒ саԥсахарц азыхəан, сабацəа рҳəатҳа сырхынҳəыроуп.

С а с р ы ҟ ə а *(гəрагарала)*. Шьакоуп иҳалоу уаргьы саргьы. Исылшо акаҽы усмеигʒан, сара ешьара узызурц стахуп, убри ахьʒ, уан иухьʒылтцаз, ииашатцəкьаны иуқəнаго хьʒны уҟаларц азыхəан, ҳаншьа Елдыз Шьаруан. Дара удыруама?

Е л д ы з Ш ь а р у а н. Сабацəа нзыртцəаз Ххəыцаа срылгахьеит. Ацҳаҽы амԝа аарызкуа, аʒəаʒəала итасырхеит. Урҵ рышьра усҟак иуадаԝымхеит, избанзар, еицныҟəомызт аишьцəа.

С а с р ы ҟ ə а. Убарҵ ажəақəа сашьцəа ишраҳауа иуҳəарц стахуп: «Рышьра уадаԝымхеит, избанзар, еицныҟəомызт».

Е л д ы з Ш ь а р у а н. Даʒəымкəа ирҳəо саҳахьеит, Нартаа риааишьа амам, избанзар, еидгылоит ҳəа. Усоуп шəыʒбахə шнаԝхьоу ҳара ҳахь. Исшьыз Ххəыцаа рҽы инханы иҟоуп сабацəа рҳəатҳа. Убри сырхынҳəыроуп. Иуцəуадаԝымзар, убранʒа ҳаицныҟəап, Сасрыҟəа. Уи сҳəаргьы, еибашьрас иабаҟоу зыхьʒ адунеи иахытцəахьоу егьырҵ саҳəшьаԥацəа?

Г ə ы н д а - ԥ ш ʒ а *(уаанʒа лҽыԥхьак, ҽымтҳ дгылан)*. Сашьцəа хьыʒрацара иҟоуп, ҳаншьа ухатцкы. Адауцəа ҳақəларц иаауеит ҳəа аҳəҳəаԝ дааит.

С а т а н е и Г ə а ш ь а *(даагəжəажəоит, дуалуашоит, адоуҳа иҟалԥаз дахьхəыма уҳəартə)*. Нашанала издыруеит, сыԛкəынцəа уадаԝрак иақəшəеит. *(Сасрыҟəа иахь.)* Уара уда ԥсыхəа рымаʒам, Сасрыҟəа. Уца, уашьцəа рыԥсы еиқəырха. Сашьцəа дуқəа рцынтцəарах, Елдыз Шьаруан игəахəтəгьы нашəыгʒа иаашəымԝатəны.

С а с р ы ҟ ə а *(Елдыз Шьаруан иахь)*. Уабацəа рҳəатҳагьы аагоит, сашьцəагьы ҳрыцхраап, ҳдəықəтца!

Расақəа ҭкəыцəаа, еицны рҽынархоит.

С а ҭ а н е и Г ə а ш ь а. Шəааныҽас, амҩа уадаҩ шəанықəло, ажəак шəасҳəоит. Амҩан шəышцо, шьхатəыла еимабгома уҳəо, адыд-мацəысра иалагараны иҟоуп. Уи иаанаго, аԥьныш-қəеи адауқəеи жəылаʒеит ҳəоуп. Шəгəы шəҽаныз, хьыʒла шəхынҳəааит!

Г ə ы н д а - ԥ ш ʒ а. Хьыʒла шəхынҳəааит!

А ԥ а р д а

А х ԥ а т ə и а с а х ь а

Цəхəыра бааԥсуп. Идыды-мацəысуеит. Аԥшатлакə асуеит.

А ж ə а ҳ ə а ҩ *(дахьцəырԥыц, асцена аганаҽы даацəырԥны)*. Раншьцəа рцынҵəарах Елдыз Шьаруан дицхраait Сасрыҟəа. Уи иабацəа рҳəатҳа дырхынҳəит, ахьʒ Шьаруангьы инагʒаны даԥсахеит. Уажəшьҭа ҩнықа ухынҳəы, уан дургəыргьап, сара сцоит, сашьцəа срышьҭалоит, урҭ схала срыцхраарц сҭахуп иҳəан, ишимуаз, Елдыз Шьаруан дирхынҳəит Сасрыҟəа. Иашьцəа мап ицəыркит, аха урҭ дырхымхəыцит. Ауадаҩра ишақəшəаз анидыр, амҩа дықəлеит. Амш бааԥсын, анаатə иасуаз абахəқəа еилаҟəыбаса иканажьп уҳəарын. Асымҟəыл еимаҩны аура иаҽын. Анаҟə еилаҳанто ихчылан.

Аха Сасрыҟəа – Сасрыҟəа иакəын,
Сасрыҟəа гəымца, Сасрыҟəа хаҵа,
Ажəҩан ҳарак хыбрас иман.
Адгьыл хьшəашəа цəарҭас иман,
Ихҽа мҩас бжьы аршəаа ахылҵуан,
Иаҳəа цырцыр иармацəысуан,
Имиц, имшəац дрықəгəыҕуан,
Шьамхы ԥьбара Сасрыҟəа хаҵа!

Асцена иаҳа иаалашоит. Ацəҳəыра дықəланы дахьцо, ицəаара аабоит Сасрыҟəа. Днаԥшы-ааԥшуеит, деимдоит.

С а с р ы ҟ ə а. Иабаҟоу, иабазбари, ирыхьзеи сашьцəа? Аибашьра ашьҭахь еиқəтəеит. Адауцəа раҵкыс дара иааизар, уаҳа мчымхарас изықəшəазеи? Ажəѡан иаҳа-иаҳа еилго иалагеит. Абан, аеҵəақəа цəырҵит. Ҳаи, иараби, ишпаҵаауеи! Анаџьалбеит, адгьыл еиѡнажəома аҵаа! *(Иапҳьаҟа инахараны дыпшуеит.)* Сишь, инахьхьи, еидҳəыпɡлан, асарақəа реипш, џьоукы рцəаара збоит. Ирыхьзеи, изусҵəада? *(Ицегь днаскьоит.)* Сашьцəа ракəушəа! Еи, шəарбанқəоу уа иҟоу?

А ҷ ы ҭ б ж ь ы. Ҳара ҳауп, Нарҭаа ҳауп, Нарҭаа! Уара уарбану?

С а с р ы ҟ ə а. Сасрыҟəа соуп, Сасрыҟəа! Сааит сшəыцхраарц. Ишəыхьзеи, иарбан мчымхароу шəзықəшəаз?

Н а р ҭ Д ы д. Аа, Сасрыҟəа! Ҳахьынҵəо умбаҙои, абаапс!

Н а р ҭ С и ҭ. Уҳацхраа, Сасрыҟəа! *(Ҷитуеит ици-ишəи еихамгыло, дрыхьҭшьны дшыҟоу удырыртə.)* Сасрыҟəа! Уара уагьҳашьоуп, уагьҳаиɡьуп! Уҳацхраа, ҳанҵəеит уара уанҳмыцхраа!

С а с р ы ҟ ə а. Шəымшəан, аҳаҳаи, сашьцəа! Шəгəы шəырɡəɡəа!

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а Уахсиҭ. Ахьҭоуп ҳазго, абаапс, ахьҭа!

С а с р ы ҟ ə а. Ишəычҳа ижəулак, маҷк иаашəычҳа! Сара ишəзаазгоит амца.

Н а р ҭ К ə ы н. Иҳахəаҙом, амца иаразнак аҙы иарцəоит.

С а с р ы ҟ ə а. Сара ишəзаазгоит адунеихаан аҙы иамырцəо амца. Сара исымҭаны ишəымазааит. Ажəлар арԥхалааит. Абан, ишеи-шеиуа ажəѡан иахькыду. *(Ахҷа агəыдиҵоит иреиҳау еҵəак. Уи шап-шапуа, ижжаҙа ишаауа, иашьцəа рыгəҭа инкаҳауеит.)* Сашьцəа! Шəара абри аеҵəа шəакəшаны шəаагыл, шəыҷешəырԥха. Сара сцоит ишəзымшьыцкəа иаанхаз адауцəа рабашьрахь. *(Дцоит.)*

Асценаҷы ишылашара иаалашоит. Амш каххаа еилгоит. Аишьцəа рыпсы еиқəхеит. Аха рҟар хҷены, рылахь еиқəышьшьы иҟоуп. Иаабац Нарҭаа ракəзам.

Н а р ҭ Д ы д. Сашьцəа! (*Даатҭылоит, иашьцəа цқьа ирзырфны.)* Ҳара шьоук еиқəҳархоит ҳəа ҳаҷуп, арахь ҳхаҭақəа ҳапсы еиқəирхеит Сасрыҟəа. Шəазхəыцу ари иаҵанакуа.

Н а р т Б а ш н ы х ә *(иаҳаз усҟак ихахьы иаамгакәа)*. Ишаҳә-шаҳәуа, шаҟа иԥхаз аеҵәа! Ҳашьеиҵбы ҳаԥсы еиқәирхеит! Сгәаҵәахы шәны, сыԥсхьазаарын убри аеҵәа деихсны икыдимыршәазҭгьы.

Н а р т С и т. Уажәшьҭа убри иҟаиҵаз ҳәа инеихаргыло, иҳәо-еиҭаҳәо, ажәлар шәрылала. Иаҵанакуа шәазхәыцыр еиҕьын, сашьцәа, иаҵанакуа. Ҳашьеиҳаб Дыд ииҳәаз шәмаҳазшәа зыҟашәҵозеи?

Н а р т К ә ы н. Ажәлар ираҳаны иалгахьеит. Сасрыҟәа ихҿа ааханы, ижжаʒа аеҵәа кыдшәаны ианаауаз шаҟаҿы ирбазеи!

Н а р т Қ ь е т у а н. Амца ҳауит ҳәа еигәырҕьаҵәа ацԥхьқәа ргеит.

Н а р т Б а ш н ы х ә. Ҳаргьы ҳахьʒ иаҳагьы ишьҭнахит.

Н а р т Д ы д. Убри аеҵәа анкыдиршәаз, ухьʒ иаҳагьы ишьҭнамхит, аха ухьʒ-уԥшагьы кыдыршәаны далгеит, уазхәыцуам акәымзар, абзамыҟә! Нарҵаа дуқәа, Нарҵаа дуқәа ҳәа ҳамырк-амыршьҭуа ҳашрымаз, рацәа икабеит, аʒшәах еиԥш, ҳахьʒ бзиа!

Н а р т Б а ш н ы х ә. Ишьаҭарʒгоуп ишәҳәо, сашьцәа. Шәҿы излаҭәашәшьазеи ари аҿыза ажәа. Аешьа дзыҟоу аешьа дҿихырц азыхәаноуп. Џьнышк иакәымзар, ҳашьа ҳахьҿихыз азыхәан, дарбан иаҳхыччо?

Н а р т Д ы д. Издыруада, уаргьы ҳахьʒ арʒра уашьҭазар, Башныхә? Ма, издыруада, ҳашьа Цәыцә иеиԥш, ухьʒ зынʒаск иухухырц уҭахызар? Уи ахьʒ-аԥша акәым, сыхьʒцәҟьагьы уаҿы идыруазарц сҭахым иҳәан, Бжеиқәа Бжашла ҳәа ахьʒшьара шьҭихит. *(Башныхә иахь.)* Уажәадагьы уара Сасрыҟәа уидгыланы уцәажәақәахьеит. Ишҳауҳәара, иаанагозеи уи?

Нарҵ Башныхә икәшаны иаагылоит, раҕак дрыланагалазшәа дыԥхьаʒаны ихәаԥшуеит.

Н а р т Б а ш н ы х ә. Аʒә ихьʒ иаҳа игеит, даҿеаʒәы ихьʒ еиҵахеит ҳәа ахәыцха ҳамоума, ашышкамс реиԥш, ихыҵны аԥьнышқәеи адауқәеи ҳанырк, ҳаҳәшьазаҵә ашәарҵа данҵагылоу аамҵазы?

Н а р т Д ы д. Ҳара ҳаибашьлап, ашьа каҳҭәалап, даҽеаҙәы ахьҙ игалап, усоума? Убриоума иҳауҳәо?

Н а р т С и т. Сара адәы сзықәу ахьҙи ахьымҙԥи рзыҳәаноуп.

Н а р т Б а ш н ы х ә. Хьымҙԥыс иамоузеи, уашьа ихьҙ уара ухьҙ атцкыс еиҳахазар?

Н а р т Д ы д. Сасрыҟәа данымҩагыла инаркны, ҳара ҳахьҙ ахьирцәашоуп дзышьҭоу. Сара сыхьҙ аныцәо аҽены, иаҭахызар, ахаҳәгьы леиааит.

Н а р т С и т - и ԥ а У а х с и т. Иара абри Башныхәгьы ҳара дҳашьамзар, уара? Издыруада, Башныхә, уаргьы унашԥазар?

Зегьы ччоит.

Н а р т К ә ы н. Башныхә ииҳәо хьҙырцәагоуп. Сасрыҟәа ас мацара дандәыцәла, ҳахьҙ акәым, ҳхаҭақәагьы ҳҭаимырхар ҟалом. Иԥсыхәозеи?

Н а р т С и т. Нкылашьас имоу акы заҵәыкоуп…

Н а р т Сиҭ - и ԥ а У а х с и т. Мамзар уаҳа ԥсыхәа ыҟам.

Н а р т Б а ш н ы х ә. Аҩсҭаацәа шәԥырхагахеит, сашьцәа. Ишәҳәо иаҵанакуа шәазхәыц! Шәазхәыц цқьа!

Н а р т Д ы д. Еиҳабы диздыруам, еиҵбы диздыруам. *(Башныхә ииҳәаз агәхьаа мкыкәа.)* Сара издыруеит уи хәшәыс иамоу… Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа дигәаԥхоит. Убри лбаразы дцалоит. Амҩан ацҳа-ҵәры дықәымсыкәа неишьа имаҙам. Ҩ-бахәык еиманадо, ихуп уи ацҳа. Аҵаҟа иҵамҵамуа аҙмыжь ҭатәоуп. Ацҳа ҳҽаҟәап. Даннықәлалак…

Н а р т Б а ш н ы х ә. Лажәа лҳәааит ҳан. Ҳахьҙ ыцәозар, лара лаҟара издыруада. Ҳлазҵаап, шәаала аҩныҟа.

Н а р т С и т. Аҩныҟа уццакишь, уццакишь. *(Аԥәы илаԥаны.)* Аҩны уахьнеиуа, ҳаб дидтәалоуп угәахәуазар ҳан?

Н а р т Қ ь е ҭ у а н. Убжьы! Сасрыҟәа изыҳәан иуҳәалакгьы, ҳан лзыҳәан ажәа бааԥсык уҳәо ансаҳа! *(Иаса дахоит.)* Уи лыхьҙ – хьҙы ԥшьоуп ҳазегьы ҳзыҳәан.

Н а р т К ә ы н. Уҽеаанкыл! *(Ҭынч, еимакы ҟамлаҙазшәа.)* Уаса ҭкәыцәаа ҳан лыхьчаразы угылоуп, ишсоуҳәара, Қьеҭауан, узхылҵыдашь уара ухаҭа?

Нарҭ Қьеҭуан. Уажәа уазхәыц! Уажәа! *(Дыцқьоит.)*

Нарҭ Кәын. Зны исырҳәа сажәа. Уара уаниуазгьы, ихаҭара ихашҭхьан, ҳаб ҳәа зыхьӡ ҳху, алужә еиԥш ахәышҭаара иҿеҳәымҵуа…

Нарҭ Сиҭ. Ҳаимак зыхқьаз Сасрықәа иоуп. Ухахьы уԥьымшь ықоуп ҳәа еибаҳамҳәацызт. Убри дҳаланагалазар аахыс апату еиқәҵара ҳцәыӡит.

Нарҭ Дыд. Ҳдәықәышәҵа иаҳҿаҡәап ацҳа.

Нарҭ Башныхә. Сасрықәа иакәым, аха ҳара ҳхоуп иҭаҳархо! Иихәазеи Нарԥьхьоу? Ишԥаҳзааицҳаи? Сасрықәа дысԥырхагамызҭгьы, Гәында дызгахьазаарын иҳәеит. Ҳара ҳзыҳәан хьӡуп уи!

Нарҭ Дыд. Ахьӡ заҳҭахузеи? Ҳқыҭа ҳадгыларц. Иқаҳҵо зыԥсоу рдырырц. Ахьӡ-аԥша зҭахым иԥсхьоу иоуп. *(Башныхә иахь.)* Уара ухаҭа иуҭахӡами ахьӡ бзиа? Ухьӡ неимарқьа иахьырҳәо угәы иамыхәаӡои? Арахь уамак ќаҵаҳьахындаз!

Нарҭ Башныхә. Уара уаҵкыс уеизгьы иқасҵахьеит!

Нарҭ Дыд. Иқаҵаҳьоузеишь, иҳаҳәишь, иқаҵаҳьоузеи ахшыѡ ҳурҵалартә еиԥш?

Аԥьныштакәажә *(ахәадахьала даацәырԥуеит, шьашәы рарбағь дақәтәоуп)*. Убас, убас! Иалагеит! Азѡа ҿкы рылалеит. Ҳа-ҳа-ҳа! Шәыхәдацәақәа ҵибакаа, шәыхәдацәақәа!

Нарҭ Сиҭ-иԥа Уахсиҭ. Ааи, ааи, иқаҵаҳьоу аха-ҵарақәа наҳаҳәишь?

Нарҭ Башныхә. Ахаҵа иаҭәам, ихаҵарақәа дырхыҿхәо аҳәара. Аха ианышәымух, шәара ишәхашҭзар, ишәгәаласыршәап. Ҳағацәа ҳқыҭа иақәлан, асабицәа еизцаны, аҭираз ианыргоз, рымѡа ԥҵәаны ирыхьӡада, асабицәа зырхынҳәыда? Нарҭ Башныхә сакәӡами? Ҳқыҭа еимҵәаны, иршьуаз шьны, ииаанхаз тҟәаны ирыма ианцоз, абжьымѡак ахьеихагалоу амѡа кны, ҳағацәа уашхәамақьаԥсыс дзыр-ҳәада? Нарҭ Башныхә сакәӡами? Усҟан шәабаҡаз шәара? Шәыхҿақәа мѡанҵо, шәарах жьыла шәчо, абғацымкыра шәаҿан. Мышгаран шәызҿыз.

Нарҭ Дыд. Шәиқәаҵ. Диашоуп. Башныхә ихаҵарақәа, ииашаҵәҟьаны, ирацәоуп. Иаадыруеит.

Н а р ҭ С и ҭ. Иаадыруеит уҳәоу? Издыруада, ҳазегьы ҳаҵкыс ахаҵарақәа иара иҟаиҵахьаны, ҳҳаԥшьа Ҩаҙамакьат иара иқәнагоит ҳәа уҳәарц уҭахызар?

Н а р ҭ К ә ы н. Ҩаҙамакьат шәаламцәажәаан, уи зегьы иаҳтәуп, иаҳзеиԥшуп.

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а У а х с и ҭ. Башныхә ҳара, хазыхаз аҙәаҙәала иҟаҳамҵац ҳәа акгьы ҟаимҵеит. Ишәшьырагьы ҳара ҳаҵахом. Ауаа зызхьаҳәыз, ҳара ҳаварханы, ргәы иаҳа иалнахыз Сасрыҟәа иоуп. Уи иҟаиҵеит, рҳәеит, шәарҭ, Нарҭаа аҙәгьы ишәзыҟамҵацыз. Уи иаҳзааигеит, рҳәеит, наҙаҙа ҳагәқәа зырԥхалаша амца.

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(дшеилаҳәац, алаҳәа асахьа лытҧаны, ахәада даақәыххуеит)*. Еҳе! Нарҭаа дуқәа шырҳәоз, шәыхьҙ акацәара иалагама? Аеҵәақәа каҧҧо ишкыду, амра аныҨагылалак, рызегьы рыԥсы нархыгго, иаацәышханы, ажәҨан ишалаҙуа еиԥш, Сасрыҟәа дымраха дангыла, ирцәеит шәыхьҙ. Ҳа-ҳа-ҳа! Шәыхьҙ ирцәеит, шәыхьҙ!

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. О, бара аԥьныш хәырҭлаҕь, аса быҕрысҳәап!

Н а р ҭ Д ы д. Ууанҽас! *(Башныхә днаиԥырагылоит.)* Аԥсы дахьықәу ахҽа игәыдуҵар иаҨызоуп, аҭакәажә душьыр.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Ари илҳәо даракәац ырҙгоуп!

Н а р ҭ С и ҭ. Ишсабҳәара, аԥьныш ҭакәажә, избан, амра злаԥхаз аеҵәақәа реиԥш ҳахьҙ акацәара изалагазеи? Аеҵәақәа быжьба еидҵәаҵәаланы иахьыҟоу, Нарҭаа риеҵәақәа ҳәа ҳахьҙ рхырҵахьеит ажәлар.

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Ицәеит, Еҵәаԥьаагьы ҷыцәааит амра аныҨагыла!

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Ушԥалацәажәо уаҨԥсыс дыԥхьаҙаны, ҳаҕацәа зхылҵыз аԥьныш хәырҭлаҕь! *(Днарылҟьаны, иаса аҷы цырцыруа, лыхәдацәа илыҷеикуеит.)*

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Аа, сумшьын, сумшьын! Сара сыда ԥсыхәа шәымамкәа, сышәҭаххара шәыҟоуп.

Н а р ҭ С и ҭ. Доушьҭ, аҭакәажәцәа ршьуеит Нарҭаа ҳәа ахьҙ бааԥс ҳҳуҵоит.

Н а р ҭ Д ы д. Доушьҭ наҟ!

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә. Сара ишәасымҳәакәа, Сасрыҟәа иҭархашьа ахаан ишәдырраны шәыҟазам. Сара соуп уи иԥсы ахьҭоу здыруа, сара. Уеиха, шьашәы рарбаҕь! Фуучфуу! *(Лнапсыргәыԥа дықәытәҳәоит.)* Абраҟа хәыц ыкәу аҳа, шәдаракәац ыҟазамкәа шәынҵәароуп! *(Дцоит Шьашәы рарбаҕь дақәтәаны.)*

Н а р ҭ К ә ы н. Дабаҟоушь уажәы иара, амра иадыркыло Сасрыҟәа? Ихы ҳаҭәашьаны дҳалагылозар шәымбои! Нарҵаа шеиқәсырхаз ҳәа дыҽхәо, Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа длыдтәалазар акәхап.

Дааиуеит А и н а р - ж ь и.

А и н а р - ж ь и. О, хьӡи-ԥшеи згым, Нарҵаа дуқәа! Ишәеихырхәааны иҭабуп ҳәа шәарҳәарц ишәзыԥшуп ауаа. Адауцәа ишәшьуаз шәшьит, иаанхаз ықәышәцеит. Аинар-жьи иасакәа аус дшәыруеит, шәхатцкы-шәыԥсатцкы сцароуп. Дабаҟоу Сасрыҟәа? Уик иҟаитцеит ԥсы зхоу иҟаимҵацыз! Аеҵәа кыдпааны, ишәзааигаз амца, ихәажжаҳа, ѡнаҭацыԥхьаҳа аиқәҵара иаҿуп. Бзоу ашьапқәа счаԥароуп ԓыр ҽеимаала. Ашәа шәҳәароуп, шәгәыргьаларoуп. *(Рыԥшышьа ицәымыӷхоит.)* Шәеиқәышьшьы шәызгылоузеи? Шәҳаԥшьа ду Ҩаҳамакьат ххартларoуп!

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә *(Аинар-жьи иахь.)* Сасрыҟәа знык акәындаз, ѡынтәгьы иаҳзааигеит амца. Знык аеҵәа кыдиԥааит, ашьҭахь амцаҵәҟьа адау ицәигеит.

А и н а р-ж ь и. Убастцәҟьа рҳәоит ауаагьы. Шәыхьӡ ҭигеит шәашьа!

Н а р ҭ Д ы д *(Аинар-жьи иахь)*. Уаҳа ирҳәақәозеишь умҳәои урҭ? Нарҵаа уажәшьҭа иҟарҵо егьыҟам, Сасрыҟәа заҵәык иоуп иҟоу рымҳәаҳои?

А и н а р - ж ь и. Сасрыҟәа дналыркааузаргьы, Нарҵаа шәыхьӡ еиҳагьы иҭнагоит уи. О, анаԓьалбеит, адауцәеи аԓынышқәеи ақәымло, аѡнытцҟа иаҕраланы иҭаҳаҳа ирымфо, ахи аԥси еиқәиҭны иҟаларушь мышкызны Нарҵқыҵ? *(Нартаа дрылаԥшуеит, дреигәырҕьоит.)* Нарҵқыҵ шәагымхароуп Нарҵаа дуқәа! Сцапишь, ахьышьаргәыҵа Сатаneи Гәашьа илыдысныҳәалап. Быҷкәынцәа еиҭах хьӡы ганы иаауеит ҳәа

ласҳәап. Гәында-ԥшʒа Нарԥьхьоу дизгом, шәара шәеиԥш аишьцәа лыманаҵ. Џьаҳаным иҵыԥхароуп Нарԥьхьоу аԥырԥаҵа! *(Дцарц иҿынеихоит. Уи днаишьҭаланы днаскьоит Нартҳ Башныхә.)*

Н а р т Б а ш н ы х ә. Иҵабуп, Аинар-жьи, аҟәыға ду, уажәаҟәа рзыҳәан!

А и н а р - ж ь и дцоит.

Н а р т Д ы д *(инапы надырбаны иашьцәа ааидиԥхьалоит)*. Ишәаҳама, Сасрыҟәа изыҳәан ҳжьиҵәҟьа ииҳәаз? Ажәеиԥшьаа рҵыԥҳа лҟынтә даныхынҳәуа ацҳа дыҟәымсыр ԥсыхәа имаʒам…

Н а р т С и т. Иҿаҟәатәуп!

Н а р т К ә ы н. Агәҭаҵәҟьа ҿаҟәатәуп!

Н а р т С и т - и ԥ а У а х с и т. Ҳазегьы ҳзаҭахузеи, ѡыцьахѡык шәазхоит. *(Иашьцәа аʒәык-ѡыцьак инапы нарыҟәикуеит.)* Уара, уара, нас уара, шәца. Агәҭаҵәҟьа шәҿаҟәа!

А ҳ ә ҳ ә а ѡ. Нарҭаа дуқәа *(Асцена даақәыххуеит.)* Нарҭаа дуқәа Ҳаиқәзырхаз Нарҭаа! Ауаа еизеит, ишәеигәыргьаны ишәзыԥшуп. Изыԥшуп Сасрыҟәа. Шәаала дшәыгәҭылакны (Рыԥшышьа, ргылашьа ицәымыӷханы, ииҳәара иҿамшәо даанхоит).

А ԥ а р д а

АѠБАТӘИ АХӘҬА

А ԥ ш ь б а т ә и а с а х ь а

Сасрыҟәа иқәацә аҿоуп. Уи Нарҭаа рҟәацәҟәа инарылкшәа игылоуп.

А ж ә а ҳ ә а ѡ
Уа, ҳара ҳашьҭахь ииуа аҵкәынцәа,
Ҳашьҭыргәа шәаднакылоит,
Шәышықәса анҵы шәыҵнаргәоит,
Ауаа рыцәгьа рҟәызго

Шəыцəгьа шəыҟəнагааит!
Аиргь рызҳара шəызнарҳааит,
Ажəа ишəҳəо
Аиреи аԥсреи ҽыԥныҳəа рымоу аҳа,
Уаҳа ҽыԥныҳəа амамзааит!
Ахҭылҵра еихылҵра шəызнарҳааит,
Шəышьҭахь ииуа пату шəыкəырҵааит,
Ашьыцра бааԥс шəҟəыблаазааит!

А ж ə е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а *(Сасрыҟəа иахь)*. Хахахымшуп ҷаҵак уҷеы инҭоумҵеижьҭеи. Уаҕацəа ргəырԥса уқəшəар уҭахума?

С а с р ы ҟ ə а. Изусҵəада уаҕацəа ҳəа бызҷеу?

А ж ə е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Иуҵаашьоузеи, Сасрыҟəа? Ужəлар ираҕоу уаргьы иуаҕоуп, уашьцəа ираҕоу – уаргьы иуаҕоуп. Аԥьнышқəа, адауқəа. Уаҳа дарбан?

С а с р ы ҟ ə а. Сара зегьы сцəеилаѽашьеит. Исаҕоугьы дсыздыруам, исҭынхоугьы. Уаҕа уанижəло, уҭынха уиқəгəыҕуазароуп. Сара усеиԥш лахьынҵас исымамызт. Исаҳəа, аԥҳəыс ҟəыҕа, Ажəеиԥшьаа рҭыԥҳа, дгьыли жəѽани сара исаҕахартə еиԥш цəгьарас иҟасҵазеи?

А ж ə е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Абасҟак ахаҵарақəа ҟазҵахьоу, аҕацəа ахьимоу зыхҟьо изымдыруа дҟаларым. Сасрыҟəа, уи аилкаара зынʒаск имариоуп. Абзиара ҟауҵацыԥхьаʒа, уаҕацəа рхыԥхьаʒара иацлоит. Иуцəызʒом, иара саргьы уѽызара сылымшо аҟынʒа снеирц егьсыгым. *(Иаалырҟьаны, илзымычҳакəа)*. Ухы зыхҭнуҵо зегьы урҟəаҵ, нас имаҷхоит уаҕацəа, нас иуцрыҵуеит. Саргьы ашəы сшəысхып. Уареи сареи ҳанеинасыԥха, шықəсызаҵəык сынасыԥ салагəыргьон. Уинахыс исхьыссы ашəы сшəуп.

С а с р ы ҟ ə а *(ицəымыҷханы)*. Ажəеиԥшьаа рҭыԥҳа, сарԥьажəѽа, сыԥҳəыс. Сара хьыʒрацара амѽа санықəло, еснагь бара бгəадура сыман. Иахьа уажəрааиʒа саанагоит алашара зыцрыҵуа бнацəкьыс. Уи амѽа снарбоит. Аибашьраҷы сеиқəнархоит бара бдоуҳа.

А ж ə е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Иахьа уажəрааиʒа угəы ахьсырҕəҕəаша сашьҭан. Аха сара уаҳа сылшом. Аҳəса зегьы

реиԥш, саргьы исҭахуп исыхшо срылагәырҕьаларц. Саргьы исҭахуп анра-хшара иацу анасыԥ нагӡаны избарц. «Ԥсра быԥәым, дгьыли жәԓани ыҟанаҵ, баргьы бҟалоит», – ҳәа сеиҳәеит Ажәеиԥшь Жәеиԥшьырҟан. Ԥсра зҟәым, игәаҟрақәагьы ҵыхәаԥҵәара рыԥәым. Аԥьал сымазааит, аха анасыԥгьы салхәыдамзааит. Сара срыҵашьыцуеит, срыҵашьыц, ҽҳәарала адәы иԥәу аҳәса. Уара уакәзар, ҕрак иуцҭшааз, уашьцәа уаҕацәоуп. Ас мацара иахәода, иахәода!

С а с р ы ҟ ә а. Аԥьнышқәа ргәы иаахәап бажәақәа раҳар. Нарҵаа рыԓныҵҟа иҽеимзаап рҳәап.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Сара бзиа узбеит уара, ауаԓы. Аԥсра зԥеиԥшу ауаԓы, аԥсра. Сара адәы уқәыстцоит, дгьыли жәԓани ыҟанаҵ, сара сеиԥш, уаргьы ԥсра уқәымкәа. Уақәшаҳаҵха иуасҳәо!

С а с р ы ҟ ә а. Иҟасҵарц ибҭахузеи?

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Ажәԓан иацәугаз аеҵәа наҟ ирхынҳә, урыцрыӡаа, урыцрыӡаа аԥьнышқәеи адауцәеи.

С а с р ы ҟ ә а. Аԥсреи хьымӡгьыла адунеи ақәзаареи руа иалухуазеи ҳәоуп быштцаауа. Зегьы мап рыцәкны…

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Уашьцәа цәгьала урызныҟәа сымҳәеит. Ахьҭа иаго, анҵәара иана҄ыз, аеҵәа рызкыдуԥааит. Уи азмырхакәа, адау ицәганы амца рзааугеит. Убарҭқәа ирыхҟьаны, уара узыҳәан иҳарамхеит ажәԓан дуӡӡа. Уи уара иуқәшәиит. Ашәиԥхьыӡ анаӡара иа҄уп. Иҳахшаз аӡәымкәа ԓыԥьамкәа иумпыҵаԥсхьеит. Уара унапала… (*Уаҳа лзымычҳакәа)*. Уара иумпыҵаԥсит, уара!

С а с р ы ҟ ә а. Ишԥаҟасҵари? *(Дгәаҟуеит, дхәыцуеит.)* Бажәақәа амцхә иԥьбароуп, Ажәеиԥшьаа рҭыҧха, уаҳа алаӡом сара сгәы.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Уашьцәеи ужәлари ҕашақә урзымныҟәан, аха абзиарақәа ирзыҟауҵахьоу азырха уажәшьҭа. Ухы уазхәыц, уҵәԓаншьап уизхәыц.

С а с р ы ҟ ә а. О, Ажәеиԥшьаа дуқәа рҭыҧха, бнеи, шьхеи, ԥсаатәи, гыгшәыги нцәахәыс ирымоу сшыбзоу сыԥсыр аҵкыс, еиҕьуп ауаа зегьы шыԥсуа, ԥсышьа бзиала адунеи саныӡаар. Сашьцәа схы анырхызбаа,сыжәлар агәаҟра иантагылоуаамҭазы, сара ахәышҭаара саныҽеҳәымҵ, ишәҭаху рзыжәу, еимҵәаны

ижәга Нарҭқыҭ ҳәа аҕацәа ианрыста, нас сара иқәысхуазеи адуней!

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Уашьцәа… Сара сахьнеигаааигас ихыз ацҳа зҽаҟәада? Уашьцәа ракәзами? Ацҳа уалҟьаны, быжьрабыжьтцәа уцеит. Иухашҭма? Узлаазеи арахь? Уаазгазеи?

С а с р ы ҟ ә а. Бара бнапаҵаҟа иҟоу аԥсаатә иреиуоу, исзынабышьҭыз ауарбажә абҕа сықәыртәаны саанагеит.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Сара исмазҵаакәа уаагаразы инеирызу уи?

С а с р ы ҟ ә а. Издыруеит, сыԥсы еиқәбырхеит, Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа. Бара бнапаҿы иҟоуп еиқәбырхаз сыԥсы. Ианаабҳәо ибыхҭнысҵоит.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Иуҳәаз ҳәазар – иҟаҵа сызуҳәо! Уқәпарақәа зегьы урҟәаҵ. Иаԥсам иззыҟауҵо, иаԥсам. Ауаатәыѡса амца руҵеит. Рықәхга руҵеит, рықәхга. Егьырҭ зегьы ракәым, ҕрак иуцҭшааз уашьцәа гәакьақәаҵәҟьа уара уҭархара иашьҭоуп.

С а с р ы ҟ ә а. Мап! Мап! Сара сҭадырхарц азыҳәан акәмызт ацҳа зырҿаҟәаз.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Ҳа-ҳа-ҳа! *(Хыччараны дыччоит.)* Адыд-мацәыс знапаҵаҟа иҟоу, Афы афрангьа-аса ицәызгаз, ажәѡан аеҵәа кыдызԥааз, адау амца ицәызгаз афырхаҵагьы, асаби даниѡызахо ҟалозаап. Уара асаби уиѡызоуп, Сасрыҟәа, асаби! Ҳа-ҳа-ҳа! *(Дыччоит.)*

С а с р ы ҟ ә а *(ихаҵагьы ихы дахыччоит)*. Асаби… Ииашаҵәҟьаны исзыбҳәеит. Баангыли, алакә басҳәоит. Уажә ааигәа сабиҵас схы сыԥхьаʒо сҟалеит. Лалабатәык сақәшәеит, исҳәар, сшәазшәа, иԥхасшьоит. Исымҳәаргьы, сшазхәыцуаз, сыхшыбаѡ аркареит. Бара, издыруада, измааноу сабҳәаргьы. Акы ишамааноу гәѡарас исымоуп, аха, цәгьароу бзиароу иаҳԥеиԥшу сыздыруам.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Иаҳзыҟалахьоу аҵкыс еицәоу иаҳзыҟалараны иҟоузеи уажәшьҭа. Уеизгьы абзиара иазҳәазааит. Иубазеи лалабатәыс?

С а с р ы ҟ ә а. Ааныҽасра бабраа, Ажәеиԥшьаа дуқәа рҿы бахьыҟаз, баазгарц саннеиуаз, амѡан ʒиас дук сныҿԥынгы-

леит. Аʒы агәҭан иахьеиҟараз ѡ-ҭыҧь хык ртәыѡаҟәа ыршаны, арахь хәамц рымаʒамкәа, ахаҳә иқәибацала, атах-сахҳәа аисра ишаҿыз збеит. Акраамҭа сгыланы срыхәаԥшуан. Снаԥшит, сааԥшит, снаʒырѡит, сааʒырѡит, аха аʒәгьы ихабар збом.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Убриоума узырхәыцуа, гәаҟрас иумоу? Аʒы агәҭа иалажьыз ахаҳә аҿы ѡ-ҭыҧь хык шеисуаз анубаз, ҵѡа змамыз алаҳәа ԥырны, ажәѡан иаҵаланы имнеиʒоз?

С а с р ы ҟ ә а. Рҟырбжьы слымҳа ҵнахуан. Ицон ажәѡан хҟьаны. Абзиара ҳԥеиԥшума, иаанагозеи?

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Уи змааноу еибашьроуп. Уара уқыҭа ар еиқәаҵәа ақәларц ицон. Иҟалап, уажәшҭа иақәлахьазаргьы, ууаажәлар рырахә-рышәахә, акы аанмыжькәа, еимырҵәахьазаргьы. Алаҳәа шҵоз убеит, аԥсаатә анҳхьатәоз аамҭазы. Уи змааноугьы уи ауп, урҭ ақәылацәа ԥынышқәоуп, аԥынышқәа ауаа анқәыло иқәылаʒом, угәы уҽеанʒамкәа уаныҟоу иқәылоит. Аʒы агәҭа иалажьыз ахаҳә аҿы ѡ-ҭыҧь хык еисуа иубаз, цқьа уазымхәыцит акәымзар, измааноу еилукаартә иҟан. Уи аʒиас илеиуаз аԥынышқәеи Нарҭааи шәҳәаа акәын. Аҵыхәтәаны шәанеибашьуаз, убри аʒы ҳәаас иҟаҵаны аибашьра шәалгеит. Наҟ-ааҟ ҭоуба жәуит, убри аҳәаа шәшахымсуа ала.

С а с р ы ҟ ә а. Ҭоуба аныҟаҳҵоз даргьы уасак ршьит, ҳаргьы уасак ҳшьит. Ргәаҵәакәа ҳрыхныҳәеит, ржьы ҳфеит, рхыбаѡқәа наганы, наҟ-ааҟ аʒы ныркә-аарцә аҵәѡанқәа ирхаҳарԥеит.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Уажәы, ишубо еиԥш, аԥынышқәа рҭоуба еиларгеит. Уи аҭоуба аилагара, ауаса хыбаѡқәа атах-сахҳәа еинарсит. Еиҭах аибашьра, еиҭах уаныхынҳәуа ҳәа аԥшра!

С а с р ы ҟ ә а. Даҽа лалабарак збеит, убригьы змааноу саҳәа, издыруада, уи абзиара иазҳәазар. Избаз ԥьашьо, илакәшьо, Ажәеиԥшьаа шәтәарҭахь сышнеиуаз, адәы шшараҿы ҵла дук збеит. Уи аҵла иқәибаҳәа иқәлон, илбаауан ашьаҵақәа.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Ашьаҵа ҿыцқәа аҵла ақәцәахь иқәлон, ашьаҵажәқәа аҵла илбаауан, ус ами?

С а с р ы ҟ ә а. Ааи, ааи, ишыбҳәаҵәҟьазоуп.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Аригьы змааноу еибашьроуп. Уи аибашьра убасеиԥш еибашьрахоит, бџьар шьҭызхуаны иҟоу, уара иувагыло зегьы ҭамхар ауам, убри азоуп ашьаҵашьыхқәа ҵаҟа изылбаауаз. Аха угәы мцакәа, уеибашьуа уҷыноухар, уара уиаауеит, избан акәзар, уара иухьӡараны иҟоуп аҷәар, убри ауп ашьаҵа ҷыцқәагьы аҵла изыкәлоз.

С а с р ы ҟ ә а *(инарԥауланы дқәыԥсычҳауа)*. Дгьыли жәԝани ыҟанаҵ, ҭынчра ауам, аҩацәа аҩрыӡаауам Нартҟыҭ бҳәар саҳаит. Даҷеакгьы сбазҵаарц сҭахуп, Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа. Убарҭ избаз алалабаракәа, ирхысҳәаара сзымдыруа сышнеиуаз, башьцәа рашҭа сынҭалеит. Шәашҭаҷы иқәианы ицәан алаԥс еимгәа. Убри амгәарҭа иҵаз аласбақәа аҷыҩцыҩа ҳәа сеишра иалагеит. Уи змааноузеи, Ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа, ԥырхага ҳауама, ҳҵыхәтәа иацлома Нарҵаа?

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Уи змааноугьы уи ауп, аибашьра аҵыхәа ԥҵәашт. Иҟалап, урҭ ауаа цәгьақәа, аибашьра еиҵызхыз, ҭахар, аха уиала инҵәом ҳаԥхьаҟа ауаа цәгьақәа ргылара. Алаԥс еимгәа амгәарҭа иҵаз аласбақәа ануеишуаз, Ажәеиԥшьаа ҳаҳҭыԥҳәыс алаҳәараҷы алу лыргьежьуан, ахәыӡ алагара даҷын. Уи лыбаԝ лтәымызт. Лымгәарҭа иҵаз ахәыҷы: «Маҳ! Маҳ! Иҟашәҵозеи?» – ҳәа аласбақәа уҟәицон. Ҳаԥхьаҟа ауаа цәгьақәа, ауаа хәымгақәа шгыло еиԥш, ауаа бзиақәагьы гылараны иҟоуп.

С а с р ы ҟ ә а. Еидгыло, рҳәатәы еиқәшәо иҟалондаз, анаҵьалбеит.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Урҭ хыԥхьаӡаралагьы ирацәахоит, мычлагьы иҩҭәахоит. Ауаацәгьақәа ракәзар, рҵыхәтәа мышкызны иԥҵәашт. Урҭ раҵкыс ауаа бзиақәа миааирц залшом. Аҳҭыԥҳәыс лымгәа иҵаз ахәыҷы, аласбақәа ахьуҟәицоз змааноу убри ауп. Сара сзызгәаҟуа акгьы умҳәац макьана, Сасрыҟәа, акгьы! Мап рцәукуама?..

С а с р ы ҟ ә а *(аԥыхәтәантәи лажәақәа илымҳа инавыжьны)*. Ауаԝы агәаҟра данҭагылоу аамҭазы иаҟара амч иванаргылоит агәыҩра. Даҷеа лалабатәыкгьы збеит, аха уи баҳәара сҭахым. *(Адәахьыҟа дӡырԝуа.)* Шьҭыбжьы бааԥсҟәак

рҽыѡуеит ҳашьхақәа. Сашьцәа еиҭах абԥьар шьҭыхра иақәшәазар ҟалап. *(Ддәықәларц аҽеибытҭара далагоит.)*

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ х а *(ииҳәаз лмаҳазшәа, цәажәарала ԥытҭрак днылкыларц)*. Абарҭқәа зегьы рышьҭахь, аѡны уанааѡнала, сара субеит, аха сышԥоубеи? Убриоума иуҳәарц иуҭахым, сфырхаҵа? Субеит сара схы схагылаҙамкәа. Ари змааноугьы уи ауп, уара аҧсреи абзареи урыбжьагылоуп. Уара уаншәа, угәы анца, ауаѡы гәысгьы шьамхысгьы имоу амшәароуп, уҭахар ҟалоит. Сара хыс исхагылоу уара уоуп, уара уанҭаха, нас сара ахы сызҭода? Аха умшәан, Сасрыҟәа, уара уиааиуеит, амала угәы уҽаныз.

С а с р ы ҟ ә а. Бҙырѡи, Ажәеиԥшьаа рҭыҧха! Ашьхақәа ирҽыѡуа ашьҭыбжьқәа иаҳа-иаҳа иҭәҭаахоит.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ х а. Исыздыруам нцәахәыс дарбану изылшо, шәарҭ ауааԥсыра шәеинышәара…

С а с р ы ҟ ә а. Ажәеиԥшьаа дуқәа рҭыҧха, ҳарҭ Нарҭаа, адунеихаан қәлара ҳамцац, уаѡԥсы дхаҳмырцәац, еснагь ҳара иҳақәлоит, еснагь ҳара ҳазҽу Нартқыҭ ахьчароуп. Аа, уажәгьы, аҭацәа ҳақәлазар, сара сцыхәтәыдахоит ҳәа сшәаны, араҟа сызлатәарызеи?!

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ х а. Сара акы сҳәоит, иара даҽеакы дазхәыцуеит. Урҟәаҵ иҟауҵахьоу, ахьҙ иурҳахьоу узхоит.

С а с р ы ҟ ә а. Ахьҙ арҳара цәгьоуп, аха арҙра мариоуп. Ар ҳарҽагыланы ҳанеибашьуаз, дшәаны зыѡны издәылымҵыз, зыԥхәыс илԥырымҵыз ҳәа сзырҳәап. Нас бара дзыбҭахузеи ус еиԥш ззырҳәо ахаҵа?! Сыѡны-сгәара қьаԥҭажәбымтәын сара схынҳәааныҙа. *(Иҽынеихоит. Лнацәа рыхханы амҩа лырлашоит, аиааира игарц азы адоуҳа изыҟалҵоит ҳәа дыԥшуп.)* Сыбзыԥшуп, сымѡа сыкәҵа, бнацәкьыс ала ирлаша сымѡа.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ х а *(дылмышьҭыҵәҟьарц дихьынҳалоит)*. Иазхоуп иҟауҵахьоу. Адауцәеи аџьнышқәеи изныкымкәа урабашьхьеит. Ухазыҳәан бзиарас иалухызеи? Узеиканыз, адоуҳа узыҟарҵеит, урыҕрыҙаанҙа ҽиара умоурц. *(Илзымычҳакәа, лыбжьы рдуны, гәыԥжәарала.)* Ҳасабицәа! Иабаҟоу сыҕра иҵшааз ҳасабицәа? Ишԥауаҳаи ажәѡанахьтә абжьы? Анцәақәа зегьы иҳаиҳау, Афы ибжьы акәын. Уи ибжьы уанацымныҟәа, ԥсышьацәгьа уԥеиԥшхоит.

С а с р ы ҟ ə а. Баҟəыҵ, сгəаҟракəа зегьы сгəалабмыршəан.

А ж ə е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Хшара дҳаун думпыҵаԥсит, даҽеаҙəы дҳаун, аҳəызба шукыз дахаҳаны дыԥсит. Уашьцəа ирызкыдуԥааз аеҵəа ажəѡан ахь иурхынҳəаанҙа, адау ицəугаз амца наҟ иуҭаанҙа, ухшара абас мацара иумпыҵаԥслоит. Урҟəаҵ узҿқəоу. Ҳхы-ҳахшара, зегьрыла ҳаҭəны хҟалоит. Ухаҭа уакəзар, дгьыли-жəѡани ыҟанаҵ, аԥсра уаҵəыхьчахоит. Сара сеиԥш нцəахəык уиѡызахоит. Зегьы урҟəаҵ. Уҙырѡы, снапаҵаҟа иҟоу аԥсаатə, уара иуеигəырҕьаны ашəа шузырҳəо! Уҙырѡы, нахьхьи, ахраҿы ихəмаруеит ақəасабқəа, агыгшəыгқəаҵəкьа уара иуеигəырҕьоит, урҭ зегьы уаргьы саргьы ҳнапаҵаҟа иҟалоит. Ажəа заҵəык уҳəар, ажəа заҵəык!.. *(Сасрыҟəа алак-ѡакра даналага, ихы дацəшəаны днаскьоит, Ажəеиԥшьаа рҭыҧха лшьамхы арсны, лнапқəа ишьапқəа ирыкəыршаны, дылмышьҭырц далагоит.)* Иҟауҵахьоу узхоит. Иҭабуп ҳəа уазҳəода? Уашьцəаҵəкьа уара иуаҕацəоуп. Ацҳа уҵаԥҟаны убҕарҵеит, быжьра-быжьҵəа урышьҭит. Уаҳа усзеиқəырхом, сара исылшом даҽеазнык уеиқəырхара, саргьы сҭаурхоит, аха уаргьы уҭахоит. Уаангыл, умцан!

Сасрыҟəа длак-ѡакуеит. Дцарц иҭахуп, аха лдоуҳа имамкəа дызцом, насгьы игəы дашьҭуам, бзиагьы дибоит, дегьрыцҳаишьоит, гəырѡамзар, гəырҕьарак ззааимгаз аԥҳəыс.

А ж ə л а р р ы б ж ь ы.

А к т ə и. Аҕацəа дəықəлеит ихыҵны. Нарҵқыҵ ашьаарҵəыра илагылоуп!

А ѡ б а т ə и. Сасрыҟəа дабаҟоу? Сасрыҟəа ида аҙəгьы дрыхəом аҕацəа!

А х ԥ а т ə и. Дабаҟоу Сасрыҟəа, дабаҟоу амца ҳазҭаз?

А ԥ ш ь б а т ə и. Амца иҳауҭаз еиҭах адауцəа иаҳцəыргеит.

А к т ə и. Нарҵқыҵ амцахə ыцəоит, Сасрыҟəа мап анацəик.

С а с р ы ҟ ə а. Ибаҳауама абжьқəа иго? Ажəеиԥшьаа рҭыҧха, сыԥхəыс гəеицамк, бнацəа ахышə инкылырԥхан, сымѡа ырлаша, сымѡа сықəҵа. Былԥха сыҵ. Сашьцəа рҿы снеип, урҭ гəынхарак рымазаргьы, наҟ иаҳхаҳаршҭып. Ҳаицны ҳцап ҳаҕацəа рабашьра. Соужь!

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ып ҳ а *(дҩагылоит, иаҳа агәагьреи агәамчи лылаԥаны)*. Абраҟа сцәа иалоу уҵеи даахәаны суҳәоит, уаҟәыҵ! Еиҭах еибашьра уанца, еиҭах ҳҵеидахоит. Егьырҭ исыхшаз реиԥш, дҭахоит, ԥсынҵры иоуам аригьы. Уара уҵыхәтәадахоит.

С а с р ы ҟ ә а. Ахҿа иаҩызаха, сгәаҵәахы иалаҟацоит бажәақәа. Сара сыпсы зыхҵныстцо, сыззыԥо акзаҵәыкоуп – Нарҵқыҵи Нарҵааи ҳаипымхарц. Ҳадгьыл ҳахырбаауеит.. Сыԥхәыс ҟәыга, Ажәеиԥшьаа дуқәа рҭыԥха, иҳахшо ҳаҕацәа дмаҵуѽны дҟарҵар аҵкыс, дымгылазар иаҳа еигьуп. Сбыҳәоит, бнацәа ахышә инкылырҳәҳәаны, сымѽа ырлаша, сымѽахь сышьҭы. *(Ишьамхы арсны дгылоит лҿаԥхьа.)*

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Сара уаҳа сылшом, исылшом!

С а с р ы ҟ ә а. Бара Ажәеиԥшьаа дуқәа бырхылҵит, ибылымшо егьыҟам.

А ж ә е и ԥ ш ь а а р ҭ ы ԥ ҳ а. Ажәеиԥшьаа ҳаҵкыс еиҳау анцәахәы дыҟоуп. Уи дургәааит уара. Сасрыҟәа сара дсеиканит, ауаа сара ирысымҭоз амца риҭеит исыцәганы, иҳәеит. Амца рыҭатәымызт ауаа, ирыҭатәымызт!

С а с р ы ҟ ә а. Нарҵаа нцәас иҳамоу аҙәы лоуп – ҳан, Саҭанеи Гәашьа . Адәы ҳзықәугьы ҳаҳәшьа заҵә Гәында – ԥшҙа лыхьчаразоуп. Соушьҭ сымѽахь, соушьҭ, сшыбзоу сбымшьын!

Сасрыҟәа ишьамхы арсны длыҳәоит, имѽа ырлашаны доулышьҭырц. Ихы лгәыдкыланы, лылабжышқәа хаҟәҟәала, ахышә дкылыԥшны дыԥшуеит Ажәеиԥшьаа рҭыԥха.

Аԥарда

Ахәбатәи асахьа

Нарҵаа рынхарҵаҿоуп. Аишьцәа дрыгәҭылакуп ран, Саҭанеи Гәашьа. Аҳәатәеиқәымшәара шрыбжьалаз удырыртә иҟоуп.

Н а р ҭ Д ы д. Аԥьнышқәа ҳариааир, адауцәа рҿаархоит. Урҭ ҳашрабашьуа, еиҭах аԥьнышқәа ҿиахуеит. *(Игәахы ԥӡәаны, дгәамӡуа.)* Ладагьы-ѽадагьы ацәқәырпақәа згәыдсыло ахра иаѽызахеит Нарҵқыҵ. Цәқәырпак хьаҳцеит шаҳ-

ҳәо, иаҳагьы еицәаха, даҽа цәқәырпак наҳажәлахуеит. Ас мацара изылшода, ҳгәахы пҵәеит?

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(дуаҩы ҟаымшәышәаханы, гәыбзыҕрала)*. Ус умҳәан, уан дукәыхшоуп. Сара шәзысхылҵыз, Нарҵқыҵ ахьчаразоуп. Хьыҕрацара амҩа шәанықәло азыҳәан, аласа иалхны, шәызегьы амаҭәа ҷыцқәа шәзысҵеит. Шәызегьы шәымаҭәақәа еиҧшны…

Н а р ҵ С и ҵ *(игәамҧхакәа, аӡәы налаӡаны)*. Еиҧшны, иагьеиҟараны…

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(илгәамҧхеит ииҳәаз, лыблақәа гәҩарак нархылоит, лҷаҳәатәык ҟамлазшәа)*. Иуҳәаз сзеи лымкааит, Сиҵ? Иаанагозеи уажәақәа? Издыруада, даҽа ласа пшқак иалхны, даҽакала, иаҳа еиҕьны иҧаны, уара узыҳәан ирхиатәын ҳәа угәы иаанагозар? Издыруада, уара даҽа анык улыхшазар?

Н а р ҵ С и ҵ. Уиаҟара бзацралазеи, сан? Анык ҳлыхшазаргьы, хаҵарала ҳаиҧшума ҳазегьы? Еиҧшны амаҭәақәа заҳшәаҳҵарызеи?

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Шәызегьы ускоуп шәыззықәпо, ускоуп шәызҷу.

А и н а р - ж ь и. Шәызегьы анык шәлыхшеит, шәызегьы еҳәшьак лоуп ишәыхьчо!

Н а р ҵ С и ҵ - и ҧ а У а х с и ҵ. Анык ҳлыхшеит, аха абык ҳаихымшеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Ҷумҵын! Сара усыхшеит, убриакоуп уара иудыруазарц иухәҭоу. Уаб дызусҵоу уара уус алам!

Рызегьы ирцәымыҕханы, рҽынкыланы итәоит.

Н а р ҵ С и ҵ *(иан илҳәаз наивжьны)*. Сара издыруазарц сҭахын акрааҵуоу, уара Нарҵаа ҳжьи, ахшыѡ ҳарҵара уалагеижьҭеи? *(Иашьцәа даарылаҧшны, еиҳарак ран лзыҳәан ишиҳәо удырыртә.)* Иара усгьы гәашәтахьоу, реиҳа зымч маҷу, реиҳа дыхшыѡрҵаѡха даақәгылоит.

Н а р ҵ Д ы д. Еснагь ҳсабицәаны адәы ҳақәу ҷьыршьоит..

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(лара илықәкны ишырҳәоз лдырит, аха даҽаҙәы иахь ииалгоит)*. Шәиааирақәа рҷы ибзоуроу маҷума

Аинар-жьи? Уи иакәымзар, шәыҽқәа шьаҽак рзыҟаҵомызт, уи иакәымзар, иабаажәгоз адауцәа рыхқәа рыхсага рыҽқәа цырцыруа имѡанышәҵо асақәа? Сасрыҟәа заҵәык Афы ицәигеит иҟәну аса, шәара иабаажәгеи? Ишәҳәеи?

Н а р ҭ К ә ы н. Еиҭах Сасрыҟәа! Баргьы уи итәы балага!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(уажәы уи анра-ҧара лхаштҵы, рхада лоуп, ажәа лымакра згәаҕьыз, дҳашҳатәараха дыкәлырхоит адоуҳа ҟаҷаны)*. Уара, абас ажәа сымакра, абас ирымчны сацәаажәара згәаҕьыз!

А и н а р - ж ь и. Ахьышьаргәыҵа Саҭанеи Гәашьа, даҭабымҵан, адоуҳа ҟабымҵан! Иҟабымҵан!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(адоуҳа ҟалцарц лтҳахны, лнапы шьтҳых, лажәа инацылҷарц дналагоны, лылаҧш наиқәшәоит ашәхымс иаахыҷыз Сасрыҟәа. Иааишьа лгәамҧхакәа, лгәы неитҳасны, лнапы аалалырҟәуеит, лажәагь неиҧхьбоит.)* Иҟалазеи, Сасрыҟәа, иуааишьоузеи?

С а с р ы ҟ ә а. Сан! Сашьцәа! Еиҭах ҳаҕацәа ҵысит. Аҧынышқәеи адауцәеи ршеибырҭеит. Нарҵқыҭ иалаларц егьрыгым. Абҧьар шьҭаҳхроуп.

Н а р ҭ Д ы д. Урҭ раха ҳамам уажәы.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Нарҵқыҭ ахьчара атқыс еиҳау усс иҟоузеи?

Н а р ҭ К ә ы н. Ҳхы зқәаҳҵо, дасу ҳазқәиҭу аадыруазароуп.

С а с р ы ҟ ә а. Ҳхы зқәаҳҵо ҳадгьыл гәакьоуп, Нарҵқыҭоуп.

Н а р ҭ Д ы д. Кәын ииҳәаз иашоуп. Дасу ҳазқәиҭу, иаҳтәу аадыруазароуп.

Н а р ҭ С и ҵ. Нарҵкыҭ Нарҵаа зегьы иаҳтәуп.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(уи ииҳәаз днеигәырҕьаны)*. Ииашоуп, зегьы ишәтәуп. Шәызегьы еицышәтәуп иааҳамоу зегьы.

Н а р ҭ С и ҵ. Аҳәаха сыҵ зны. Нарҵқыҭ Нарҵаа зегьы иаҳтәуп, шәѡык аишьцәа. Шәѡык еицыртәу акәым, сара схала истәу здыруазарц сҭахуп.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Ус шәҳәома егьырҵгьы?

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Абра иҟам, егьырҭ ҳашьцәагьы убри ауп ирҳәо.

Нарҭ Қьеҭуан. Дасу ҳабхәҭаақәа ҳдыруазар цәгьамызт, *(аҧәы налаҧаны)* ахьышьаргәыҵа Саҭанеи Гәашьа . Уи бара бгәы иалымсыроуп.

Саҭанеи Гәашьа. Ус акәзар, раҧхьа ажәа имазааит Сасрыҟәа.

Нарҭ Сиҭ. Уара узыҳәозеи, Сасрыҟәа?

Сасрыҟәа. Ҳажәԥа еибаҳҭап, сашьцәа. Ҳҳәатәы еиқәыршәаны, абҧьар еицышьҭаҳхып. Нарҭкыҵ еиқәҳархап. Уаҳа акгьы сҭахым.

Нарҭ Дыд. Уаҟәыҵ ахшыԥрҵарақәа. Уҧхамшьакәа иҳәа узыҳәо!

Нарҭ Сиҭ-иҧа Уахсиҭ. Ҳалгап ирласны. Дасу ҳтәыҳамаа еилҳаргап, нас ҳамԥа ҳақәлап.

Сасрыҟәа. Ибзиоуп, ирласны ҳалгап, ишәымуазар. Уаҳа абхәҭаа ҳәа акгьы саҳәом, акгьы шәымаскуам, арахә, амал, шәара ишышәҭаху ишәша, иҟалозар, ҳҳаҧшьа Ԥаҙамакьаҭ сара исымаз. Убриак сышәҭ.

Нарҭ Башныхә. Баша судгылон еснагь. Сгәаҵәахы ахҿа алоуҵеит. Саргьы Ԥаҙамакьаҭ саҳәарц акәын.

Нарҭ Сиҭ. Убриак умҳәан, Сасрыҟәа. Ҳҳаҧшьа Ԥаҙамакьаҭ аамышьҭахь, уаҳа даҿакы сҭахым саргьы.

Нарҭ Дыд. Саҧхьа ишәҳәеит. Ԥаҙамакьаҭ сара еснагь сеилаҳауан, шәгәы иалсыргьы, аҙәгьы исызшәыҵом.

Нарҭ Башныхә *(иаса ҭкәыцәааны дҩагылоит)*. Абри снапы иахьынҙаку, Ԥаҙамакьаҭ ампан аҙәгьы шәнасышьҭуам. Уи аҳаҧшьа аҵан иҵәаху жәдыруеит. Ажь жәлақәа ҵәахуп. Ахьи абырлаши ираԥсуа, ажь рыц агәаҕьқәа!

Расақәа ҭых, аҳаҧшьа еимакны еиҿагылоит.

Сасрыҟәа. Ҳара ҳаимак зхароу, утәы-стәы ҳабжьазҵаз, Ԥаҙамакьаҭ акәзар, сара аҭыҧ иқәысҵоит. *(Днарылҟьаны дцоит. Аишьцәа ирура рзымдыруа еилахоит. Инаишьҭаххны ахәаҵа иҩхаланы иҧшуеит.)*

Нарҭ Сиҭ. Иҟаиҵозеи, уара?

Саҭанеи Гәашьа. Аиашаҵәкьа ҟаиҵоит.

Нарҭ Дыд. Аҳаҧшьа ыҵихит.

Нарҭ Кәын. Клыхәра акаҵәараҿы иқәиргылеит.

Н а р т Қ ь е т у а н. Ҳдәықәышәҵа, машәыр ҟаиҵоит.

Н а р т Си т - и п а У а х с и т. Аа, аҳапҵшьа дагәҭасуеит… Уҽааанкыл! Уа иргыл, уа иргыл аҳапҵшьа!

Н а р т Д ы д. Ҳан, быбжьы иқәырга.

С а т а н е и Г ә а ш ь а. Уи иҟаиҵо пҫеиқәырхагоуп.

Н а р т С и т. Аҳапҵшьа бҩеиҵоит.

Н а р т К ә ы н. Ибҩеиҵеит! Далгеит!

Ишанханы еилагылоуп. Инеиҿапҵшы-ааиҿапҵшуеит. Ашьшьыҳәа, акгьы ҟамлаҙазшәа дааиуеит С а с р ы ҟ ә а.

С а с р ы ҟ ә а. Клыхәра акаҵәара инықәыргыланы, ишсымчыз сагәҭасны иандәықәыстҵа, ихаууала ицаны, Нарҵқыҵ агәҭа инкаҳаит Ҩаҙамакьаҵ.

Н а р т Д ы д. Ипҿеыма? Уаҟа иҭаҵәахыз удыруама уара?

С а с р ы ҟ ә а. Ипыххааса ицеит иахьынкаҳаз. Аҵан иҭаҵәахыз агәаҕьқәа аҙахәа рхылҵып. Ирымазааит ажәлар. Убри азыҳәан акәын изыстахызгьы.

Н а р т С и т. Ажәлар рықәхга руҵеит, рықәхга!

С а т а н е и Г ә а ш ь а *(ууанҙатәи лгәалақәа лхаршҭны, лыҷкәынцәа дрылабжьо)*. Акыр ззеилоу, акыргьы еимаркуеит нан. Гәалақәак шәоузаргьы, наҟ ишәхаршҭны, шәабџьар шьҭышәх, сыҷкәынцәа. Ажәлар шәзыпҵшуп, ҧызара рзыжәу.

Н а р т Д ы д. Ҩаҙамакьаҵ иҭаҵәахны иҳамаз ажь агәаҕь жәлақәа анриҵа, уажәшьтак иара ида ҧсы зхоу даҽеа Нарҵк дыҟоуп ҳәа иҟалашам ажәлар.

Н а р т С и т. Дырныҳәаларц азыҳәаноуп ажь жәлагьы зриҵаз. *(Сасрыҟәа иахь.)* Рхы аҵып иқәҟьаны, ирҳәо ируа рзымдыруа ишеилоу убап.

С а т а н е и Г ә а ш ь а. Иазхоуп уажәшьҭа! *(Иаарымчны.)* Аҕацәа ақәлеит Нарҵқыҵ. Ауаа шәзыпҵшуп, ҧызара рзыжәу!

Н а р т Д ы д. Урҵ ҧызара рзаауп, аха ҳара, Нарҵаа ҧызара ҳзызуа даадырырц ҳҵахуп.

Н а р т Б а ш н ы х ә. Ҳара хыс иҳамоу Сатәнеи Гәашьа лоуп. Уи адоуҳа иҟалҵо ада ҧыза даҳҵахҙам. Ҳан лоуп ҳара ҳхада.

Н а р т С и т. Ҳан, уара уеиҧш саргьы пату лықәыстҵоит. Пату лықәыстҵоит анык леиҧш. Аха аҧҳәыс дыпҳәысуп.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Уи иаанагозеи?

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Бгәы иалымсын, ҳан, аха иаанаго, аԥҳәыс ахаҵа хыс данимаз аамҭа цеит, ахаҵа иара ихы ихагылазар бзиа ибоит ҳәоуп.

Н а р ҭ К ә ы н. Аԥҳәыс лажәа анбалҳәари ҳәа уаҳа сзыԥшуам сара.

Уи ииҳәаз аҳәыр иамеикуама ҳәа лыҷкәынцәа дырҽаԥшуеит Саҭанеи Гәашьа. Аҳәгьы ҽиҭҳом.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Ахҽа рҭашәандаз слымҳақәа, абарҭ реиԥш иҟоу ажәақәа смаҳакәа!

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Бҳагымхааит, бара быда ан дҳамаҳам, ҳбыхшеит, ҳбааҳеит! Уи маҷым.

Н а р ҭ Д ы д. Аԥҳәыс илызхоит дахьану.

Н а р ҭ К ә ы н *(аҿәы алаҿаны)*. «Мрада дкаԥхоит, мзада дкаҷҷоит, Саҭанеи Гәашьа !» Хадас иҳамоу! Хыс иаҳҳагылоу!

Еибарччоит. Пытҩык ишахдырҟьацәаз дырны иԥшуеит. Сасрыҟәа ҽымҭ ицәымыҕханы дгылоуп.

А и н а р - ж ь и. Шәыхшыҩ аҵкыс шәымч аиааира иаҽуп. *(Аҳаҵырқәҿареи ахыларҟәреи ихашҭны.)* Иахьакәым шәкылнагоит уи, ишәҳәо цқьа шәазхәыц! *(Игәалашәеит дзацәажәо зустцәоу.)* Шәазхәыц, Нарҭаа дуқәа.

Ахан дылбааны дааиуеит Г ә ы н д а - ԥ ш ҳ а.

Г ә ы н д а - ԥ ш ҳ а. Сызкәыхшоу, баагәарас исымоу, сашьцәа дуқәа, амҩа хьанҭа шәанықәло аамҭазы, ишыҟашәҵац еиԥш, ашәаҳәара, акәашара хшәыртлозар, саргьы снашәылагәырҕьар сҭахуп. Акыс сыԥхыҳқәа ҽеим, сгәы аасхасыршҭып.

Н а р ҭ Д ы д. Ԥхыҳымш ббааит, ҳаҳәшьа. *(Гәында дналыдгылоит.)* Бара быԥхыҳ змырҭынчыша хьаа цәгьа боуам, ҳара ҳаԥсы ҭанаҵы.

Г ә ы н д а - ԥ ш ҳ а *(аишьцәа еимакык шрымаз дырны)*. Иҟалазеи? Шәыԥшышьақәа сгәаԥхом. Акыр шәыхьма?

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Гәында-ԥшҳа, ҳаҳәшьазаҵә, бара боуп ҳара ҳашәаҳәара, ҳакәашара. Уахь быҟаз зны. Ҳара, ахацәа, акы ҳалацәажәоит.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Ацәалашәара бааԥс соуны сыћоуп. Издыруада Хәажәарԥыс машәырк дақәшәаны исашәым-ҳәозар? Адауцәа игәаҕ рыман.

Н а р ҭ К ь е ҭ у а н. Деибга-деизѡыда абҕацымкыраҷ дшәарыцоит, бара быԥсықәара. Бгәы рҭынч ҳаҳәшьа.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Шәаҳәшьа изылцәыжәʒозеи ишәыхьыз. Ишәҳәа иаахтны.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒа. Ирыхьзеи, сан?

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Башьцәа утәы-стәы ҳәа еихеит. Насгьы аиҵашьыцра бааԥс рыбжьалеит.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а *(бжьаћазарала)*. Гәында-ԥшʒа лашҭа, Гәында-ԥшʒа лхан, Гәында-ԥшʒа лʒыхь рҳәоит, убас сашьцәагьы хазы-хаз рыхьʒқәа џьара акы иахызар рҭахуп. Уи мариоуп, сан!

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Ажәлар ѡагылан, абасћак абзиара ҳзызухьоу, аишьцәа рыхьʒ ахызааит ҳәа Еҵәаԥьаа рыхьʒ рхырҵеит, уаҳа ирҭахузеи? Уи рнысычҳап, аха нычҳашьас иамоузеи, ран лҳәатәы харымҵо иахьалагаз? Убри азоуп, баргьы быԥхыʒқәа зҽеим. Цқьа ираҳәа ԥхыʒ иббаз.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а *(лашьцәа реиҳа изалҳәара длыздыруам)*. Схы ахьныкәысҵаз, убас ԥхыʒла избеит: ҽыхәҵәыла ҳаиха-тәы гәашә данас, ҳгәашә ҿаʒамкәа иҿжәаны илкаижьит хаҵа уамак. Дуаѡызу ддаузу, мамзаргьы дыԥьнышзу цқьа еилкааны исымбеит. Агәашә анҿижәа, ахан даа ѡнаххын, саамҵԥааны, ашьауардын асыс ԥшқа шамгара, иҽыхәда сыкәжьны сигеит. Сшыҳәҳәоз, сцәырҳаны сааԥшит.

Нарҭаа ираҳаз рцәымыҕхан, инеихәаԥшы-ааихәаԥшуеит. Зхы ҵнагаз реимакаҷы ихьаҵыргьы цәгьа ирбом, аха уажәшьҭа иадхьымʒҕылеит.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Хәажәарԥыс бахьизхәыцуа, ихынҳәра бахьахыццакуа ауп ус аԥхыʒқәа зыббо. Нарҭаа ҳазгәаҕьуа макьана дмиʒац, дихьазаргьы дымшәыц. Бца бхан ахь, бгәы рҭынчны быћаз.

Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а. Сцәалашәарақәа ҽеим, сашьцәа сшәыкәыхшоуп. Есааира иазҳауеит ҳаҕацәа рхыԥхьаʒара. Зегьы сымҵарсра иашьҭоуп. Сыԥшʒара, сызлаћаʒам ала

иацҭаны, ахара аʒбахә наѡуа мацара, ишәарҭахеит. Аха шәара шәыжәѡа еибыҭанаҵ, сара акгьы сацәшәом.

Гәында дыргәыбзыҕны лхан ахь дрышьҭуеит.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а (*аҷымтра ашьҭахь, лымпыцҟышшара иалагаз ахадара лҷеанмыршәо, ԥаса ишылхҳаацыз еиԥш, агәамч аҧаҧаны)*. Адоуҳа ҟасҵеит, аиааира шәзыԥшуп. Шәабџьар шьҭышәх, Нарҭаа дуқәа.

Аʒәык-ѡыџьак ақәпараз рыҷедырхиоит, даеа џьоукы рыҷедырҵысʒом. Илҳәаз агәхьаа ркуам.

Н а р ҭ Д ы д *(иаса атра итҧирҧәрааyеит)*. Абри иалымшо, акгьы алшом бара бдоуҳа. Сара ахьʒ-аԥша сызҵо абриакоуп.

Н а р ҭ С и ҭ. Ииашоуп ииҳәо. Ан лцәа шәхыркааyанаҵы, ан лдоуҳа шәыманаҵы ҳәа ҳарҳәо мацара, ҳарѡашьны ҳрыман. Еснагь ҳсабицәам. Нцәас, доуҳас иҟоу мчуп.

С а с р ы ҟ ә а. Ан лдоуҳа ҳаиднакылоит, убриоуп уи мчыс иамоу. Амѡа ҳақәышәҵа, сашьцәа.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Шәзааʒаз агәыԥҳәыхш аахәаны сшәыҳәоит, шәабџьар шьҭышәх. Аҕа дааигәахеит.

А и н а р - ж ь и. Шәан илҳәаз ажәа даараʒа ихьанҵоу ажәоуп.

Н а р ҭ К ә ы н. Ҳара абџьар шьҭаҳхуам ҳамҳәеит…

С а с р ы ҟ ә а. Бажәа ҳәа ҳан. Адоуҳа ҟаҵа. Амѡа ҳақәлоит.

Н а р ҭ К ә ы н. Шәизыʒырѡи! Ҳара зегьы ҳаҵкыс иара ахаҵара илоуп ҳәа ахьиԥхьаʒо аамышьҭахьгьы, еиҳабы еиҵбы дизымдыруа, ахшыѡгьы ҳарҵара даҟәыҵуам Сасрыҟәа. Ҳара ҳаибашьлап, аџьнышқәеи адауцәеи нҳарҵәалап, уара ахьʒ угалап… Ус акәу?

А и н а р - ж ь и *(дазымхәыцʒакәа, еилазкшаша ажәа иамхаҳәоит)*. Еиҳабы-еиҵбыла акәым ахаҵареи ахшыѡи шыҟоу. Дшәеиҵбызаргьы ажәа бзиа иҳәеит Сасрыҟәа.

Н а р ҭ С и ҭ *(Аинар-жьи иахь)*. Иаҳхашҭыз, уара, ҳжьи уакәҵәҟьами ацаҟьа данызхыз… Ишԥасҳәари, ацаҟьа дагәылԥҟаны адәы дықәызҵаз! Нас ишԥаҟауҵеи? Аа, аиеиҵәҟьа,

аԥыр рҭаны ихәлаҭәо, иҟырҟы урхәхәеит. Уи зегьы даараҙа ибзианы иҳауҳәеит. Ҳаргьы агәра аагеит. Аха, ишсоуҳәара, аҟәыҷа ду, Аинар-жьи, иабааигеи аԥхьарцарҳәаѡы, иԥхьарца иантҵаны, ажәлар ырҙырѡуа, ииҳәоз ажәакәа?

А и н а р - ж ь и. Иарбан ажәакәоу, сара акгьы смаҳаит.

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а У а х с и ҭ. Уара иумаҳац, жәлары зегьы ираҳахьеит. Аа, уҙырѡи, инеимда-ааимдо ирҳәакәо уаҳап.

А ж ә л а р р ы б ж ь ы *(аҙәаҙәала ицәырԥны ражәакәа рҳәоит)*.

А к т ә и
Уаа, зыбжьы газ Гәашьа боума?
Быбжьы збыргаз сара сзоума?
А ѡ б а т ә и
Бара бакәзар, Гәашьа хәаша,
Снеины бызбар ҟалауама?
А х ԥ а т ә и
(Аԥҳәыс лыбжьы ихаԥаны).
Ааи, сара соуп.
Игәыҷьны зыбжьы уара уахь изыргаз!
А ԥ шь б а т ә и
Ари еиԥш заҳаз Зырҭыжә,
Ныркә дахьгылаз игәы аатҙыҙеит.
А к т ә и
Ажәа заҵәык басҳәоит, бааҙырѡишь, – иҳәеит.
Быхцәы жәпа аатҵакишь, – иҳәеит,
Бсахьа аасырбеишь, – иҳәеит.
А х ԥ а т ә и
Иуҭахыз абри аума? – ҳәаны,
Иара иахь даахьаҳәны даагылеит лара,
А ѡ б а т ә и
Дгылеит, аха дышԥагылеи лара
Мрада дкаԥхо,
Мзада дкаҷҷо, Саҭанеи Гәашьа.

Ажәлар рхаҭарнакцәа, ишааиз еиԥш, ашьшьыхәа ицоит.

Н а р ҭ Д ы д. Ҳара ҳзыхшаз, згәыԥҳәыхш ҳааҙаз ҳан абасеиԥш аԥхьарца дантҵаны, ажәа цәаԥҿыгакәа лзызҳәаз,

уара, афуҟаражә сҳәан, сҟама ааҭпааны ихы неихыскәыцәааит! Аха ииҳәашаз иҳәахьан, ажәлар ираҳахьан.

Нарҭ Сиҭ. Ҳара аб дҳамоуп, уи ида даҽеазәы длыздыржом ҳан ҳәа раҳҳәеит иҙырԥуаз.

Сатаней Гәашьа. Шәара ишәхашҭит сызусҭоу. Ицәгьамызт убри цкьа шәназхәыцыр! Сара исҳәо изуа сакәиҭуп. Хыхь, ажәԥанаҷ – ан лцәа, лыхпша, ҵаҟа, адгьылаҷ – ан лхаҵа, уаҳа аҙәгьы дыҟазам! Ан илеиҳау уаҳа аҙәгьы дыҟазам! Абри шәхашәмыршҭын.

Аԥьныш ҭакәажә *(ахәадаҷы даацәырҟьоит дшеилаҳәац, алаҳәахҙеипш еиқәаиҩоу маҵәала деилаҳәаны, Шьашә рарбағь дақәтәаны)*. Аҳа! Сгәарпса бықәшәара иаҷуп аԥхәыс хамаԥагьа – Сатанеи Гәашьа! Рыбла хтуа иалагеит ахацәа, рыблақәа! Ршьамхқәа хыжәжәахьан ишбымҵаныҳәоз. Ажәԥанаҷ ан лцәа, адгьылаҷ ан лхаҵа! Анысгьы абысгьы Нарҵаа ирымоу Сатанеи Гәашьа ! Егьырҵ анацәа бызлаҳаиҩьузеи? Рыблақәа хыстит быцкәынцәа! Шәхәатәы еиқәымшәо, еиҳабыеиҵбы дышәзымдыруа, шәыхәдацәақәа ҵибакаааны, шәыкәибахуа збароуп. Ҳа-ҳа! Уеиха, Шьашә рарбағь, уеиха! Ҳара хтәы иагоит иаарласны. Абзацәа ԥсны, аԥсцәа гылараны иҟоуп. Шәи-иу, шәит!

Сатанеи Гәашьа. Шәыԥшы, Нарҵаа дуқәа, аԥныш ҭакәажә дшышәхыччо!

Нарҭ Кәын. Изхарада?

Азҵаара ԥытрак ҷымҭ еиланархоит. Уара иухароума, сара исхароума ҳәа аанаго инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшуеит.

Сатанеи Гәашьа *(убри илхаратәуа, азӡаара зызкыӡәҟьоу лара шлакәу лзымдыруашәа)*. Быстыхә, аԥныш ҭакәажә, шьашәы иҵарблыша!

Аԥьныш ҭакәажә. Уахьынаҵыслак улымҳа ҵнахуеит: «Анацәа зегьы Сатанеи Гәашьа дреиҩьуп! Ахьышьаргәыҵа Сатанеи Гәашьа! Адгьылаҷ Сатанеи Гәашьа! Ажәԥанаҷ Сатанеи Гәашьа! Ахацәа шәабаҟоу, ахацәа? Дахышәхәа! Шәхадара лымпыҵышәх! Ҳа-ҳа-ҳа! Ажәлар рҷы аԥхьарца данҵаны илхыччо иалагахьеит ахьча Зырҵыжә длымоуп ҳәа! Ҳа-ҳа! Убас, убас, шәҷыха ахацәа, шәҷыха!»

С а с р ы ҟ ə а. Быбз ҭахысҵəап, амышьҭаҵəгьа!

Н а р ҭ Д ы д. Уҽааанкыл, Сасрыҟəа. Лыҷкəынцəа ирмыхəазт аҭакəажə дыршьит ҳəа ахьʒ бааԥс ҳхумҵан.

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ə а ж ə. Уеиха шьашə рарбаҕь! Уареи сареи иаҳтəхоит Нарҵкыҭ. Дкашəкаҷо аԥьнышқəа ҳаѽны дыѽнагылап, Гəында ԥшʒа. Уеиха, сарбаҕь! Шəииу-шəит! *(Дҵоит.)*

С а ҭ а н е и Г ə а ш ь а *(дахымԥо иʒбаны, ирԥьбараны, Нарҵаа дшырхадоу рдырыртə)*. Шəааʒырѽы, сыҷкəынцəа! Ишəхашəмыршҭын ишəасҳəо ажəа. Шышкамс хкык ыҟоуп, абажə ианалҵуа, амҵəыжəѽақəа амоуп, нас иара ахала иҿнафааузит амҵəыжəѽақəа. Изымԥырʒо, иҳəарсалеиуа адгьыл иаақəхоит. Шəара мҵəыжəѽас ишəымоу аидгыларуп, аҳəатəеиқəшəароуп. Иахьанʒа сара сажəа шəаанагон шəеидкыланы. Сара сышəхылаԥшуан.

Н а р ҭ Д ы д *(лажəа днаԥыѽланы)*. Ахьышьаргəыҵа Сатанеи Гəашьа, бара ҳан боуп, уи аʒəгьы мап ацəикуам. Бахəаԥш, абҕацамкыра иахаԥыруа ашьауардын. Убригьы аԥацəа ирхатəаны, ирхылаԥшуа иааʒоит, ишнеи-шнеиуа, ашьауардын хəыҷқəа духоит. Урҭ ирҭаххоит, ран амҵəыжəѽа иныҵԥрааны, рхала иналалар ажəѽан.

С а ҭ а н е и Г ə а ш ь а *(иаарымчны)*. Сажəа сырҳəа! Ԥсаатəыз, шəарахыз, ԥсы зхоу зегьы ирымоуп аԥхьагыла, аԥыза. Уара, Дыд, снаурԥшуан ашьауардын ахь. Сара унасырԥшуеит абанҭ, ииасны ицо апҟақəа рахь. Урыхəаԥш урҭ шыԥыруа. Акы раԥхьа игылоуп, егьырҭ уи иашьҭоуп. Иахьа уажəрааанʒа сара шəаазгеит. Аиааирақəа шəсыргеит. Ахьʒ ду шəырҳаит сдоуҳа иабзоураны. *(Даатҵыланы, дахымԥо иʒбаны.)* Сажəа иахымхəыцыз, сдоуҳагьы далыхəдастəуеит. *(Лхы шьҭых, ахада ишлыхəҭоу еиԥш, лҿырԥагьа, ахан ахь дынхаланы дҵоит. Аишьцəа уи илышьклаԥшуеит, ирҳəара рзымдыруа еилахоит азнык азыҳəан.)*

Н а р ҭ Б а ш н ы х ə. Ҳан ишакəым шəлыхцəажəаны, лажəа шəахымхəыцуа, ҳхадара лымазкыз, сара ешьас дсызшьом. Шəара уи анык леиԥшгьы пату лыкəҵара шəаҟəыҵит. Шəареи сареи акгьы ҳзеилам. Егьырҭ ҳашьцəа ахьыҟоу сҵоит. *(Дцарц иҿынеихоит.)*

С а с р ы ҟ ə а. Уаанҽас, Башныхə. Уараҙəк уоуп сара ешьас сызшьо! Уара уанҳалҵ, саргьы сцоит схы ахьынахо. *(Зегьы даарылаԥшны.)* Ҳаҟəыҵып ҳаимак. Ҳажəԝа еибаҳҵап. Шəара ишəҵаху дҳамазааит ԥызас. Сара ишəҳəо сақəшаҳаҵуп.

А ҳ ə ҳ ə а ԝ *(иԥсы игəы икылахо, дыԥны дааиуеит)*. Нарҵаа! Нарҵаа, шəабаҟоу, Нарҵаа! Шəҳацхраа! Иаҳа-иаҳа рымч маҷхоит аҕацəа ирабашьуа ар. Ажəлар еилыршьааит. Шəеиха, абԥьар шьҭышəх хатҵа уҟазар! Аԥынышқəеи адауқəеи ҳақəлеит. Шəҳацхраа! Шəҳацхраа! *(Дыҳəҳəо дцоит.)*

С а с р ы ҟ ə а *(аҳəҳəаԝ, ибжьы днацыӷьаны, иҟаиӷо цқьа дазымхəыцкəа)*. Шəабԥьар шьҭышəх! Шəаала, сашьцəа! *(Иаса ҭԥааны, дцарц иҷынеихоит, азəгьы дышишьҭамлаз анибалак, иҟаиӷара изымдыруа даанхоит.)*

А и н а р - ж ь и. Шəҿы ҭоуҕанқəа ршьапқəа счаԥеит. Шəаса дуқəа шəкəадырқəа ирыхшьуп.

Н а р ҭ Д ы д *(С а с р ы ҟ ə а днаиҷагылоит.)* Уара ҳахьчажə иԥа уоума ҳара, Нарҵаа дуқəа ҳаԥхьа угыланы, ԥызара ҳзызуа? Уара уоума еибашьра ҳазго?

Н а р ҭ С и ҭ *(аӷəы налаӷаны)*. Дызпоу иоуп иуҳəо, даҿа хьҙы бааԥсыкгьы ихуп, иҳəом акəымзар.

С а с р ы ҟ ə а *(дыӷьоит деилашəаны)*. Анык ҳалхымшазҭгьы, иусырбарын ҷҭыҙəҙəаала сацəажəашьа зеиԥшроу! Иарбану сара хьымҙгыс исымоу, исаҳəишь?

Н а р ҭ С и ҭ *(ҭынч, Сасрыҟəа иӷьара агəхьаа мкҙакəа)*. Ишԥаузиуи ацəаҕəаԝ? *(Иашьцəа рахь.)* Шəара ишəаҳахьоума ацəаҕəаԝ иԥхəыси иареи Сасрыҟəа изыруз?

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Иаҳмаҳаҙац, иҳаҳəишь!

Н а р ҭ Сиҭ - и ԥ а У а х с и ҭ. Иҳаҳəишь, иҳаҳəишь.

Н а р ҭ С и ҭ. Ишԥашəмаҳац, зегьы ирдыруеите. *(Сасрыҟəа длазырҟəуа, иҟар хызҿуа акоуп ҳəа иԥхьаҙаны, деигəырҕьаны.)* Лхы акəҭаҕь ықəҭаны деихсуа, ҳаи, анаӈьалбеит, сара сыда, хатҵа дҟаларушь ҳəа аҿхəара данаҟəымҭҙа Сасрыҟəа, сара сыда хатҵа дыҟам ҳəа иуцəажəашьоузеи, уара рыцҳа моу, уара уатҵкыс шəынтə алшара змоу ауаагьы ыҟоуп лҳəеит ҳан. Ари захаз Сасрыҟəа, сытцкыс иаааиуа дызбаанҙа сшыхнымхəуа ҳəа амԝа дықəлеит.

С а с р ы ҟ ə а *(иҽыртԥынчны, ихатԥагьы ихы алаф алхуа)*. Уиоума узҿу? Уамак уҳəоз ԥьысшьан. Уи шсыхьыз схаҭагьы ишəасҳəап. Ииашаҵəҟьаны, маԛк сахнаԥаацəаны сыҟан…

Н а р ҭ Д ы д. Маԛк акəым, иҧəҧəангьы…

С а с р ы ҟ ə а. Иҧəҧəангьы акəзааит. Аҳəы игра иҳап, ииашаҵəҟьаны, сахнаԥаацəаны сыҟан. Ҳан лхы аҵыс кəтаҧь ыкəҵаны сеихсуа, сыда хаҵа дыҟам ҳəа аҽхəара санаҟəымҵҳа: «Уиаҟара ухаҵазар, абри амҩа уаныланы уцала, ушнеиуа, уда хаҵа дыҟамзар убап», – лҳəеит. Сцо, сцо, сышнеиуаз, аҳəы аҽеадақəа ҵаҳəаны ацəаҧəара даҿын. Ацəшьхəа убриаҟара иҵаиҵоит, анышəгəалқəа иҵыԥԥо ҩнык-ҩнык иаҟароуп. «Уа, бзиа ууит!» – сҳəеит, аҽышькыл снангыланы. Ацəаҧəаҩ зынҳаскгьы имаҳаҳеит. «Мшыбзиа, бзиа ууит!» – сҳəеит еиҵа. Дхьаԥшынгьы дысмыхəаԥшит. Сатəеимбеит сҳəан, ихьымҳҧысшьеит. Схамыждараз, Бзоу сышьхəа аасырбан, ҽыҳəҵəыла сисит. Уаҳа ажəак мҳəаҳакəа, инапы ааирххан, сыҽгьы саргьы ҳаидгəаланы ҳаашьҭихын, нышəхəарԥк аарҳəны ҳнаҵеиҵеит. Иара ахəхəаҳəа еиҵа ацəаҧəара дналагеит. Ашьыбжь агəазы, ацəаҧəаҩ иԥҳəыс, цак иаҟараз гəаблаак лхы иқəыргыланы, лхаҵа ихəы лыманы даакылсит. Акрыфа акрыжə даналга, иԥҳəыс аҩныҟа данцоз, ус ибжьы налыкəиргеит: «Ҳаи, бара, абна анышəхəарԥ уаҩ ччиак иҽгьы иаргьы аҵасҵан, аҩныҟа дыбгар, ахəыцқəа илахəмарлап», – иҳəеит.

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а У а х с и ҭ. Ушыбзаз уишьит, уанаԥьалбеит.

Н а р ҭ Д ы д. Убри иакəҵəҟьан ахаҵа!

С а с р ы ҟ ə а *(иаҳагьы ихы дахлафуа)*. Иара духалыршҭып иԥҳəыс. Сыҽгьы саргьы анышəхəарԥ ҳааҵхны, асаара ҳнанлыртəалан, аҩныҟа ддəыкəлеит. Асаара лхы иқəгылоуп, лара аффаҳəа дхахо дцоит. Дышнеиуаз, ккарак днытҵалеит. Днаваларц лҵаххан, сыҽгьы саргьы асаара ҳаҵахҩаны, абардраҿы лҽааԥхьалкит.

Н а р ҭ С и ҭ. Уаҳа узаҵымҵҳеи асаара?

Зегьы ччоит.

С а с р ы ƙ ә а. Сара сакәым, Бжеиқәа-Бжашла ихаҭа дыҵахѡазаргьы, акгьы илшомызт. Ана садсылт, ара садсылт, напышьашәала сҳәеит, ҽыҳәҵәыла сҳәеит, аха асаара сызмырқәацеит. Ԥыҭрак ашьҭахь дааин, еиҭах асаара ҳаныргыланы, лхы инықәлыргылеит. Аҵлақәа еихашьшьы, амѡа рыҵганы игоуп. Ус, ҵламахәык аасымԥыхьашәан, сҽы сытәгәыбжьара илыбжьарҕәгәаны, амахә снахьынҳалеит. Аԥҳәыс уи лызгәамҭаҙакәа, лыѡнынҙа дцеит. Схы сымагәыхьха, саргьы саахынҳәит.

Н а р ҭ Д ы д. Ҳаи, рацәа иухыччеит ацәаҕәаѡ иԥҳәысгьы иаргьы.

Иргәарԥханы иччоит зегьы. Сасрыƙәагьы дрылаччоит.

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Аԥҳәыс асаара дыҵахылѡеит, асаара!

Н а р ҭ К ә ы н. Аԥҳәыс асаара иҵахылѡаз уоума, ҳара еибашьра ҳанцо, ԥызара ҳзызуа? Шәаала, сашьцәа ҳәа иаса ҭкәыцәаа ддәықәлахт! Ҽышькылкѡыс уҳацыз, ҽышькылкѡыс! Ҳа-ҳа-ҳа!

Зегьы ргәы иахәоит уи ииҳәаз, иргәарԥхаҙаны иччоит.

С а с р ы ƙ ә а *(дгәааны, ҽыԥныҳәаҷас)*. Маҙала ацҳа ҷаƙәаны, ауаѡы ибҕаҵара иаҳа ихаҵароуп шәгәахәуазар? Ишәҳәеишь, хаҵароума уи?

Ирҳәо рҷамшәо еилахоит.

Н а р ҭ Д ы д. Изакә цҳаузеи зыҙбахә умоу?

С а с р ы ƙ ә а. Ажәеиԥшьаа рахь неига-ааигас исымаз ацҳа ҷаƙәаны, быжьра-быжьҵәа сзышьҭыз шәара шшәакәу сзымдыруа ԥьышәшьозар? Ҳгәалақәа рылацәажәара иаамҭам. Нарҭқыҭ ашәарҭа иҭагылоуп. Сара аԥызара сашьҭам. Ҳан лхәатәы ацныƙәара ҳаƙәыҵзар, дахаҳҳәазар, ԥызара ҳзиуеит, аирак иҳаиҳабу.

Н а р ҭ К ә ы н. Қәрала аиҳабра акәым аус злоу. Ус ҳалагар, зегьы дҳаиҳабуп ҳаб. Сара дыздыруазар аахыс ахәышҵаара дыҽҳәымҵҙац. Реиҳа ахаҵара ƙазҵахьоу, убри днаҳаԥгыланы иҷынеихааит.

Н а р ҭ С и ҭ. Издыруада уи уара уакәхоит ҳәа угәы иаанагозар? Зегьы ҳаиҳагьы ахьҙ-аԥшагьы уара уаԥсоуп

ҳәа агәра ганы уҟазар? Ишсоуҳәара, сара иҟасымҵац иҟауҵахьоузеи абри уара?

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н *(Нартҭ Ситҭ иахь)*. Иҟауҵахьоузеи ҳәа уи узиҿагылазеи, зны уара ухаҵа иҟауҵахьоу ҳаҳәа. Издыруада, ҳара иаҳзымдыруа, абаа хужәахьазар? *(Дыччоит.)*

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Шаҟаҩы иаҧсаҙамкәа ахьҙ-аҧша рымоузеишь?

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Дызусҵада, Башныхә, зыхьҙ даҧсамкәа иубаз? Ухаҵа узеиҧшроу уасҳәап? Акәыбры! Ааи, ааи, акәыбры! Улымҳашьаҵаҿы имҵәааҙаци акәыбры? Ахаҵа марцхалк иҟаҙамкәа, алым аҟара абжьы ахылҵуеит акәыбры. Ухаҵа уамак ҟаумҵаҙакәа, ухьҙ адунеи иахурҵәахьеит! Ҳа-ҳа-ҳа!*(Дыччоит.)*

Н а р ҭ С и ҭ. Акәыбры.. Ҳа-ҳа-ҳа! Акәыбры! *(Икьатеих ҧ̄ҙо дыччоит.)*

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә *(Нартҭ Ситҭ иахь)*. Уара шаҟа угәы иахәазеи уи. Сара акәыбры сеиҧшми, аха уара, уиаҟара иччо, ухаҵа узеиҧшроу уасҳәап, Ситҭ. Амра аҵашәамҵаз уахәаҧши аҿада, ахаҵа маҟҿаҳәаранҙа имааиҙо, иацрыҵуа агага, шьха гыларак иаҟароуп. Ухьҙи уареи убасоуп шәшеизыҟоу. Ҳа-ҳа-ҳа *(Пытҧык ччоит.)*

Н а р ҭ С и ҭ - и ҧ а У а х с и ҭ. Иашьа гәакьа уакәзаргьы, саб аҿада дадкыланы ацәажәара згәаҵьыз! *(Иаса дахоит.)* Ухы ухысцҟьаап!

Н а р ҭ С и ҭ. Уаанҿас, сыҷкәын! Ажәала уишьырц иаҿу, уаргьы ажәала душьыроуп. Сшьа сара изуртә сыҟоуп, уааамыццакын зны.

А ц ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(ахәадаҿы даацәырҟьоит)*. Убас, убас, шәыхәдацәаҟәа ҵибакаа! Шәыҟәибах! Шәеиҵашьыцла! Шәыхуаадаха! Уеиха, сарбаҵь! Нарҧьхьоу иаҳҳәап, Нартаа дара-дара еибакит, уара иуҧырхагам ҳәа. Шәиу-шәит!

А и н а р-ж ь и. Сызхаанхазеи, исаҳауа закәызеи? Шәан дшәырхынҳә. Ҳаҵабымҵан, быхшыҩи бдоуҳаи ҳагыбмыжьын ҳәа лашәҳәа!

Н а р ҭ Д ы д. Доуҳала акәым аҵацәа излариааиуа, ҳжьи ухаҵкы! Амчоуп, амч! Аҵа днызкыло амч заҵәыкоуп. Аа,

иубома? *(Аса атҩра иҭырҧәрааны иирбоит.)* Иамуҙозар, ҳаб ԥызас дҳамазааит.

С а с р ы ҟ ә а. Аҽны издәылымҵуа алужә еиԥш, ахәышҵаара аҿеҳәышьшьаарада акгьы злам иоума узҿу?

Н а р ҵ Д ы д. Издыруада, уара уаб, ҳахьча Зырҵыжә деиҕьуп угәахәуазар? «Сара сыԥҳәысуп, ухаҵазар уара!» – ҳәа изҿылҵит аԥҳәыс. Дызцу аҳаиуанҟәа реиԥш, дбыҽҽуа, ныркә аҟәара дыҟәхеит. Аԥҳәыс лзыҳәан аҙы дызмырит, ашәаргәында.

С а с р ы ҟ ә а. Уара, саб Зырҵыжә ихыччо, ишсоуҳәара, узԥада уара ухаҵа? Уара уаб зынҙаскгьы дуздырҙом. Иҵых, иҵых уаса, ухаҵазар!

А и н а р - ж ь и. Шәҿеанышәкыл! Шәаҕацәа Нарҵқыҵ азааигәахара ианаҿу аамҵазы шәызҿу закәызеи? Аҭра иҵаҵа уаса, Сасрыҟәа.

С а с р ы ҟ ә а. Саб ицәа ԥызҿуа!

А и н а р - ж ь и. О, Нарҵаа дуқәа! Шәанеидгылаз, шәҳәатәы анеиқәшәоз, изакә иааирақәоу ижәгахьаз шәгәалашәыршәа. Далшәх аԥыза. Амҽа шәықәла.

Н а р ҵ С и ҵ - и ԥ а У а х с и ҵ. Дасу иҟаиҵахьоу иҳәааит. Реиҳа ахаҵарақәа ҟазҵахьоу, убри ԥызара ҳзиуааит.

Н а р ҵ К ә ы н *(Нарҵ Сиҵ-иԥа Уахситҵ иахь).* Издыруада, уара иуҵахызар ԥызара ҳзуурц? Аҙәы акы аниҳәалак, иҿаԥарада акгьы улаҙамкәа, иҟауҵахьоузеи уара хаҵарас? «Нарҵаа рыфҽы. Иабаҟаз араҟа Нарҵаа рыфҽы?» – ҳәа иаҳхыччоз адау сииааит ҳәа уҽхәо уааит. Душьызар, мамзаргьы уашхәа мақьаԥсыс иурҳәазар убри адау?

Н а р ҵ С и ҵ - и ԥ а У а х с и ҵ. Еицәаз изызуит. Ешьас сҟаимҵар ада ԥсыхәа имамкәа дҵасыргылеит. Ишьра аҵкыс еиҵоу хаҵароума, уаҕа дыршәаны, ешьас уҟаимҵар амуа дҵаургылар?

Н а р ҵ Д ы д. Дымшьыкәа даанужьит, ачеиҷьыка науҿеиҵан, уаахихит. Уаҵәы дҽагыланы, ухаҵа ушьны улкаижьуеит. Саҕа дыршәаны, ешьас сҟаимҵар амуа дҵасыргылеит, иҳәахт. Иҷьоушьаша, ауаагьы ахаҵара иуит ҳәа дрыԥхьаҙоит. Уи хаҵарам!

Нарҭ Сиҭ-иԥа Уахсиҭ *(Нартҭ Дыд иахь)*. Саб иашьа уоуп, насгьы аирак уреиҳабуп, убарҭкәа рҟнытә пату уқәысцоит акәымзар, уара ухаҵа иҟауцахьоузеи хаҵарас? Нарҭаа ҳгәылацәа бзиақәа, аҕацәа анҳақәло арҕьажәӡас иҳамоу, Лыʒаа дуқәа еиқәсырхеит, Аҟәлан Аҟәланқьари урҭ рдаракәац ыҟаʒамкәа иқәихуан, амӡа изкны дсырҭаслымит акәымзар уҳәеит. Ус ами?

Нарҭ Дыд. Ииашоуп Лыʒаа раҕа, Аҟәлан Аҟәланқьари сара дҵасырхеит.

Нарҭ Кәын. Ахшыӡи ахаҵареи қәрала иҟам, дыҷкәыноуп, аха, Уахсиҭ ииҳәо иашоуп *(Ҵәалаҵарала, Нартҭ Дыд иахь.)* Хаҵара дууп иҟауцаз, ус акәу? Шәихәапш, уара, ахаҵара ду ҟаиҵеит абри ауаӡ! Дшәыргыл, Нарҭаа ҳапхьа днаганы дшәыргыл! Издыруада, Лыʒаа зеиқәурхаз Нарҭаа иахьҳадгылоз, ҳаҳәшьа лыхьчараз иахьҳацхрарауаз азыҳәан акәзар? Уара бзиа иубоз Лыʒаа рҭыԥха Аҟәлан Аҟәланқьари дымҵарс дима дандәыкәлоуп, уҵыббы уанишьҭала, данурҭаслымыз. Нарҵқыҵ акәзу, уара ухакәзу иаҳа узызхәыцыз?

Нарҭ Сиҭ. Насгьы, Дыд, уара умацара думырҭаслымит Аҟәлан Аҟәланқьари. Дахьыҵаслымхаз аиҳарак зыбзоуроу лара, Лыʒаа рҭыԥха лоуп. Аҟәлан Аҟәланқьари иабԥьар ихызпаада? Лыʒаа рҭыԥха лакәʒами?

Нарҭ Башныхә. Ҳа-ҳа-ҳа! Ипҳәыс лыла акәзаап ари дызлаҽхәоз! Ипҳәыс иҟалҵаз ахаҵара, иара иҟаиҵашәа реиҳәеит ауаа. Ҳа-ҳа-ҳа! *(Иргәарԥханы иччоит зегьы.)*

Нарҭ Дыд. *(Башныхә иахь)*. Усҟак зкьатеиах ҧҵәо иччо, уара Башныхә, ухаҵа иҟауцахьоузеи хаҵарас? Абжьымӡак ахьеихагалоу уцаны амӡа укит. Ауаа ғьычны изҵиуаз ирымухит. Иазымхәыцуа изыҳәан, хаҵара дууп уи. Нарҭаа ҳҳәаақәа ладагьы-ӡадагьы иурҭбааua мацара, ахьчара ҳамч ақәымхо иҟауцеит. Ҳаҕацәа рхыԥхьаʒара иазурҳаит. Убри аамышьҭахьгьы, ауаа амал рылаужьын, иаҳхымхәыцуа иалагеит.

Нарҭ Кәын *(дҽаӣкьаны)*. Башныхә уакәзаап изхароу, иааҟәымҵʒакәа аҕацәа ахьҳақәло! Ухала уцаны уеибашьла! Уара уоуп аҕацәа ҳақәызҵаз, уара!

Еимданы: «Уара уоуп изхароу, уара!» – ҳәа, ражәа хҽаҟәа игәыдырҵоит.

А ц ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(инахараны, ахәадаҽынтә)*. Убас, убас, шәыхәдацәаҟәа ҭибаҟаа! Ҳа-ҳа-ҳа! Ашьыцра азѡаҽкы иаѡызаха ишәылалар шәыкәибахып. Убас, убас, шәарашәара шәеибакы! Ҳа-ҳа-ҳа! *(Алаҳәа еиқәаҧәа еиԥш, хыхь дыкәтәаны дырзыԥшуеит.)*

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә *(Зегьы еицырзеиԥшны)*. Шәааҙырѡы! Сара аҵәы схьышәшьит, аха саргьы аҳәатәы сымоуп. *(Н а р ҭ К ә ы н иахь.)* Егьаѡы егьа рҳәаргьы, ѡыцьа ахацәа ахьеидгылоу блас ицәыругозеи абри уара?

Н а р ҭ К ә ы н. Уажәаҟәа урызхәыц, уажәаҟәа! Усашьазаргьы, арҭ реиԥш иҟоу ажәаҟәа!..

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә *(ҭынч)*. Иаачҳа зны, уиаҟара ухаҵазар. Ууаѡы мшны уҳалоуп ҳәа урыԥхьаҙоит. Уҙырѡишь, ишырҳәо уаҳап. Нарҵаа дуаѡы мшны дрылоуп Нарҭ Кәын, рҳәоит. Ауасақәа урыцуп. Ииашоуп, ауасақәа ирықәухуа аласалоуп ҳшеилаҳәоу Нарҵаа зегьы. Абри аамышьҭахьгьы, бжьахабжьымш адауцәа драбашьуан, убас дхаҵа ҭәҭәоуп ҳәа ухьҙ неимырҟьа ирҳәоит. Узакәыцәҟьоу аиаша рыздыруам, убри ауп иҟалаз.

Н а р ҭ К ә ы н. Иҟасымҵац ажәакгьы ацҵаны ирымҳәац. Сара, ииашаҵәҟьаны, бжьаха-бжьымш адауцәа срабашьуан. Уара мап уҳәарызма?

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Ииашоуп, урабашьуан. Аха ушԥарабашьуаз? Иҳәеишь?

Н а р ҭ К ә ы н. Сышԥарабашьуаз, ахҽаҟәа ргәыдҵо срабашьуан.

Н а р ҭ Б а ш н ы х ә. Уабаҟаз ахҽаҟәа аныргәыдуҵоз? Аласа уагәылатәан. Ирҳәааит, хаҵароу, ахаҵа иаҵәаму…

Н а р ҭ Д ы д. Ҳа-ҳа-ҳа! Маҙала ицҳауа алеиԥш, иҷеыҵәахны деибашьуан.

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н *(Нарҭ Дыд инаицырҕызны)*. Шаҟа мыцла ахьҙ дырҳауазеи ԥьоукы!

Н а р ҭ К ә ы н *(Нарҭ Қьеҭуан иахь)*. Усҟак иччо, уара ухаҵа ахьҙ шԥаурҳаи умҳәоишь, уара ухаҵа? Наҙаҙа абаҟа

ҳзыҟаиҵеит рҳәоит ажәлар рҽы ууаҙырԝыр. Аҽырпын зыҙбаз, ашәаҳәара аҧызҵаз, ҳгәыргьареи ҳгәаҟреи ашәала иаҳҳәо ҳҟазҵаз Нартҳ Қьеҭуан ҳәа ухьҙ рылатҵаахьеит ажәлар.

Нартҳ Қьеҭуан. Ииашоуп. Ашәаҳәара дсырҵеит. Аҽырпын рзысыҙбеит. Иҟасҵазоуп ирҳәо!

Нартҳ Кәын. Ашәаҳәашьа дурҵеит? Аҽырпын рзуҙбеит? Ус акәу? Ишпаҧуҵеи ашәа? Шәарыцара уахьыҟаз амаҭ уцҳаит. Узымныҟәо ушьапы чит. Адунеи хәшәы хкыс иҟоу зегьы здыруа, Аиргьаа ран, ухәышәтәны далгаанҙа, угәаҟуа, ууазыруа уахьиаз «Рарира, Раида, Рашьа» ҳәа, шәаҳәароу, мамзаргьы ҭызроу, уаԝы изеилмырго убарԥьеиуан. Ҳабжьы ныҵак, иуцҳарҭгызуа мацара, убарԥьеира ашәа алаҳҳит.

Аинар-жьи *(деигәырҭьаны)*. Уи бзиами нас. Ишәымбои, шәҳәатәы анеиқәшәа, аҙәы ихьаа зегьы ианышәхьааха, иҧсеиқәырхагаз ашәа аҧышәҵеит. Аҳы, иазхоуп шәеимак!

Нартҳ Кәын *(Аинар-жьи иахь, уаанҙа уи ииҳәаз ихахьы иаамгаҙакәа)*. Аа, аҟәыҷа ду, Нарҵаа ҳжьи, уара уҽала иуҳәеит, ашәа аҧышәҵеит ҳәа. Ус ами ишуҳәаз? Аҙәы ихьаа егьигьы ианихьааха, иҧсеиқәырхагаз ашәа еицаҧышәҵеит, уҳәеит. *(Нартҳ Қьеҭуан иахь.)* Нас избан, ашәаҳәареи аҽырпыни ҳзаԥиҵеит Нартҳ Қьеҭуан ҳәа, уара умацара ухьҙ захуҵаз? Умацара иуҙбама ашәа?

Нартҳ Дыд. Иаашаҵәкьаны, уажәоуп саназхәыц. Иарбану ашәа аҧызҵаз уара уоуп ҳәа ухьҙ заху? Уара иаҧуҵаз агәынқьреи аҕызреи роуп. Ашәаҳәара ашҟа икылызгаз ҳара ҳауп, ҳара!

Нартҳ Кәын. Уаҟагьы даанымгылеит Қьеҭуан. Шәырзыҙырԝы, ауаа изырҳәо даҽеакгьы шәаҳап.

Ажәлар рыбжьы
Актәи
Нарҵаа рашьак Қьеҭуан ҳәа дыҟоуп,
Иашьцәа зегь реиҳа дшәарыцаԝуп.
Уи дхаҵа ҭәҭәоуп, шәара иқәым.
Ихҽа баша икашәаҙом.
Аԝбатәи
Аҵыс мԝас абла ҭихуеит.
Геи-шьхеи изеиҧшуп, ишьамхы ҵаруп.

А х ԥ а т ә и
Аха еиҳарак уи ихьӡ злагаз,
Аҽырпын ахьаԥиҵаз азы ауп!
А к т ә и
Ԥхнын, Қьеҭуан ауаса иман ашьха дықәын,
Шьыбжьонк Қьеҭуан ирахә антәа,
Хаҳәык ихы надиҵан, илацәа нҭааит.
А ҩ б а т ә и
Иара ус, изгәамҭаӡакәа, ацәа дынҭанагалеит,
Иара даныцәа, ауаса ҩагылан,
Ҽырпынраны ишьҭаз хыҷҿо иныламлт.
Убрадагьы аҽырпын ԥьаргьы игыломызт.
А х ԥ а т ә и
Ус, ԥхыӡла бжьык игәы иаакәҩит.
Ҳаит, иухьзеи, Қьеҭуан,
Ухьыӡ змырӡша акы ыҡан,
Угыл, ауаса иуцәырфеит, умԥшын!
А к т ә и
Ахьышәҳәа Қьеҭуан даақәтәан,
Ауасақәа рахь днаԥшызар,
Иалоуп ихырҿҽауа аҽырпын.
А ҩ б а т ә и
Ауаса иаҽастцом ҳәа икны данлаха,
Ауасашьтәа уи лаҽахжәеит.
Аха ахаԥыцқәа ахьнақәнарҕәгәаз,
Аҽырпын гәаҩа аԥша анҭас,
Ахы ахьеидҡьаҡьалаз ианызкылымс,
Ашәаҵас иалагеит аҳәара.
А х ԥ а т ә и
Қьеҭуан ари уамашәа ибан,
Иаҳәызбала инаиҽаҡәа-ааиҽаҡәан,
Нас инаиҽыҵак дынҭаҵәҳәан,
Ауасарҳәыга арҳәо даарылагылт.
А к т ә и
Абринахыс аԥсуаагьы,
Нарҭ Қьеҭуан иҽҵааны,
Иадырҳәо иалагеит аҽырпын.

А ҩ б а т ә и
Ашәаҳәара аԥиҵеит Қьеҭуан ахаҵа,
Аҽырпын ҳзиҙбеит Қьеҭуан ахаҵа!
А х ԥ а т ә и
Ҳагәҭыха ҳирҳәеит Қьеҭуан ахаҵа.

Инахараны иааҩуеит ауасарҳәыга. Аҽырпын аҙәы иаирҳәоит.

Н а р ҭ К ә ы н *(иажәа инаиԥаны)*. Ишәаҳау? Абан, шәҙырҩы, Қьеҭуан ихьҙ ахҵаны, ахьча иаирҳәоит аҽырпын. Ауаса, аҳаиуан ахаԥыцала икылнаҵәаз ҵиаак «ћәыжж-пыжж!» ҳәа иааирҿыжын, аҽырпын аԥысҵеит ҳәа, ихьҙ адунеи иахирҵәеит.

Н а р ҭ С и ҭ - и ԥ а У а х с и ҭ. Ԥсаҭала иаҳҳәозар, аҽырпын зыҙбаҵәћьаз ауасашьтәа ауп. Аҳаиуан иарҳаз ахьҙ Қьеҭуан иацәигеит.

Н а р ҭ Д ы д. Ахьҙ акәым, ахьымҙг ухы иахуҵеит! Аҳаиуан ићанаҵаз иара ићаиҵазшәа! Аа-ҳа-ҳа! *(Дыччоит, икьатеиах ԥԥәо.)*

С а с р ы ћ ә а *(ирҳәо рыциҳәом, ицәымыгханы дыԥшуеит, иахьакәым ишкылнаго ибагәышьоит)*. Ашәак еицызҳәо, хҭак еиҵтадыршәуеит. Ашәаҳәарагьы, аҽырпынгьы ҳаидкылара иацхрауеит. Ҳаиднакыларц азыхәаноуп изыћоугьы. Далкааны Қьеҭуан идыркылозаргьы, Нарҭаа иаҳцәызгода, ҳахьҙоуп иаху, ҳажәлар роуп изтәу. Сашьцәа дуқәа, иҳазгәамҭаҙакәа, згьы бааԥсык ҳаанахәеит. Ҳаћәыҵып ҳаимак. Ҳцәажәашьақәа злаћоу ала, амрагьы иара ахазы аҿарԥхаларц азыхәаноуп изыԥхо ҳәа аҳәарахьы ҳкылсуеит.

А и н а р - ж ь и *(изымычҳакәа)*. Шәызегьы шәаҵкыс ахаҵарақәа ћазҵахьоу, изныкымкәа аҕацәа нзыҵәахьоу, уара, Сасрыћәа ухаҭагьы уԥсы еиқәзырхахьоу Нарҭ Цәыцә иоуп, аиашаҵәћьа шәҭахызар. Аха уи ҿиҵуам, ихы ҙыригом.

С а с р ы ћ ә а. Сара сеиқәзырхаз Нарҭ Цәыцә иакәым, аха Бжеиқәа-Бжашла акәын ихьҙыз.

А и н а р - ж ь и. Уаҳа хьҙы имаҙами Бжеиқәа-Бжашла аамышьтахь? Дубар – дудыруоу узқәаҿ адамыг анызҵаз? Дуздырҙом, избанзар еснагь асабрада иҿоуп. Асабрада

ааиҽухыр, уан Сатәанеи Гәашьа илыхшаз, Нартә Цәыцә шиакәыз убон. Уи убасҡак дыхҙырымгоуп, хатцарак аныҡаитцалак, ихьҙцәҡьа иҳәаҙом.

С а с р ы ҡ ә а *(уамашәа иџьашьаны)*. Сыпсы еиқәзырхаз, абасҡак ахатцарақәа ҡазтцахьоу Бжеиқәа-Бжашла ҳәа иаадыруа, Нартә Цәыцә иакәну? Сара еснагь исҳәоит Бжеиқәа-Бжашла иҡаитцахьоу ахатцарақәа рыбжагьы аҙәгьы иҡаҳамтцац ҳәа, аха сара уи днартуп ҳәа сгәы иаанагомызт. Реиҳа ианшәартоу, реиҳа уанымгәыҕзо, даацәырҡьаны, аиааира наурганы, дныцахәаша дцоит. Ҳашьа Нартә Цәыцә иакәну убри? Дабаҡоу иара уажәы?

А и н а р - ж ь и. Уи дыҡоуп ахацәа уажәы иахьыҡоу – аибашьра ахьеилашуа адәаҿы. Ахатца иатәамкәа иԥхьаҙеит утәы-стәы ҳәа амалыжә аимакреи, реиҳа ахатцара ҡазтцахьоуи ҳәа ахатцарақәа ргәаларшәареи.

С а с р ы ҡ ә а. Уиашоуп…

Н а р т ә Д ы д. Ҳаимак зыхҡьаз, хыла-гәыла ҳаилазтцаз уара уоуп, Сасрыҡәа.

Н а р т ә К ә ы н. Ииашоуп, Сасрыҡәа иоуп изхароу.

Н а р т ә С и т ә. Уара уҳалиаанҙа, ҳабзиахәха ҳаҡан, Сасрыҡәа.

Н а р т ә С и т ә - и ԥ а У а х с и т ә. Уара уоуп Ҩаҙамакьаҭ ҳамазкыз!

С а с р ы ҡ ә а *(ииҳәара иҿамшәо, дцару даангылару изымдыруа, дшанханы дрыхәаԥшуеит. Изгәамтазакәа, уажәраанза дызқәыҙбуаз ашҡа дианагоит ихатагьы.)* Цәгьарас ишәзызухьозеи? Шәызегьы ҭас ишәыԥхьаҙо сара соуп, ус акәу? *(Аҙәаҙәала днарыдгыло дразцәаауеит.)* Уара, исаҳәа, цәгьарас иузызухьоузеи? Издыруада, уара цәгьара узызухьазар? Уара? Ма, уара? *(Аҙәгьы ҿитҙом.)*

Н а р т ә Д ы д. Уҙырҩы, ажәлар рҿы иузырҳәақәо уаҳап. Ҳара акы ҳаԥсамшәа, зегьы уара иҡаутцазшәа… Иҡаутцахьоузеи ухьҙ абриаҡара ирҳәалартә?

Н а р т ә Қ ь е т у а н. Уҙырҩишь…

А у а а р ы б ж ь ы. Аҙәаҙәала ицәырцуеит.

А к т ә и. Уаҩы изымбжьаҙоз арашь ибжьеит, Сасрыҡәа хатца!

А ԥ б а т ә и. Афы иацырҟьаны аҳәааццышә ҟаиҵеит Сасрыҟәа хаҵа!

А х ҧ а т ә и. Раншьцәа ршьа рымуцкәа, ашьа рыдхаланы иҟан Нарҭаа, раншьцәа рцынҵәарах Елдыз Шьаруан дицырхырааны, Нарҭаа рыхьымʒг рхихит, раншьцәа рҳәаҭҳа ааигеит Сасрыҟәа хаҵа!

А ҧ ш ь б а т ә и. Ажь жәла ҳазҭада, ажәлар?

А к т ә и. Сасрыҟәа хаҵа!

А ԥ б а т ә и. Арыц ҳазҭада, ажәлар?

А х ҧ а т ә и. Сасрыҟәа хаҵа!

А ҧ ш ь б а т ә и. Ҳазфоз агәылшьап ишьит, аеҵәа кыдҧааны амца ҳзааигеит, Сасрыҟәа афырхаҵа!

А к т ә и. Уи амца адау ианаҳцәига, ихы хсаны амца ҳазирхынҳәит Сасрыҟәа!

Урҭ рхаҭарнакык Сасрыҟәа иҟаиҵахьоу хаҵарак аниҳәалак, иашьцәа руаʒәк иаса абжаранʒа аҭра иҵихуеит. Убас мацара аишьцәа зегьы расақәа абжара-абжаранʒа рыҭрақәа ирҭыррхьаны, Сасрыҟәа аҵыхәтәантәи ифырхаҵара – аеҵәа шкыдиҧааз, амца адау ианырцәига, ихы хсаны амца ширхынҳәыз ҳәаны ианалгалак, ариҵәҟьа ҳзычҳауам рҳәаашәа, рызегьы расақәа рыҭрақәа ирыҭдырҵәрарауеит, исра иалагоит.

Н а р ҭ Д ы д. Аса арахь инҧоит, илалом!

Н а р ҭ К ә ы н. Саргьы саса арахь инҧоит!

Н а р ҭ С и ҭ. Сара саса аҷы цагәит баша! Ахаҳә даԥызоуп, баша ҳисуеит! Дымҵысʒо дгылоуп!

Н а р ҭ Қ ь е ҭ у а н. Шәаангыл! Ишәгәалашәома аԥьныш ҭакәажә иҳалҳәаз? Сара ишәасымҳәакәа, Сасрыҟәа иҧсы ахьҭоу ахаангьы ишәзеилкаараны шәыҟаʒам, лҳәеит. Уи илдыруеит иҧсы ахьҭоу.

Н а р ҭ Д ы д. Дабаҟоу аԥьныш ҭакәажә? Дыҧшаатәуп, илазҵаатәуп.

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(ахәаҷы даақәыххуеит)*. Абар сахьыҟоу! Рацәа сышәтаххеит. Ҳа-ҳа-ҳа!

Н а р ҭ С и ҭ. Бҳацхраа, аԥьныш ҭакәажә!

Н а р ҭ К ә ы н. Ацҳа ҳҷаҟәан, быжьра-быжьҵәа дылҭабга дцеит. Ижьы ҭаҧҟаны иаҷаҵо, ауарбажә дақәтәаны дхынҳәит.

Н а р т С и т - и ԥ а Уахсиҭ. Ахаҳә ду рбылгьаны, абахә аҟнытә игәыдаҳҵеит. Шьамхыла дасны ахаҳә ду ԥиҿеит. Аса аҽы иара илалом.

Н а р т Д ы д. Аԥынышқәа ран, бара была Сасрыҟәа иҵархара анҳалша, аишьцәа зегьы анаӡӡеис бҟаҳҵоит.

А и н а р - ж ь и *(дыҳәҳәаны)*. О, ҳазхаанхазеи, ҳазхаанхазеи! Реиҳа ираҕацәоу, реиҳа Гәында-ԥшӡа лымҵарсра иашьҭоу, аԥынышқәа ран илыҳәоит, рашьа иҵархашьа ралҳәарц. Сымаха-шьаха ԥыҵәҵәароуп сара уаҳа Нарҵаа шәзыҳәан сжьиуазар! О, мышмыхәла шԥаҳзыҟалеи, мышмыхәла! Схы ахьынахоу сцоит сыкәҵны, схы ахьынахоу! *(Ихы кны, дыҳәҳәо дцоит.)*

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(Аинар-жьи дишьклаԥшуа)*. Ҳа-ҳа-ҳа! Уара, Аинар-жьи, уҟәыҕареи сара сыгызмалреи ириааизеишь еиҳа? Уца! Уца! Сатәнеи Гәашьа дыргәырҕьа уцаны! *(Нарҭаа рахь.)* Шәзырԥы, Нарҵаа дуқәа. Шәара шәыхьӡ зырцәаз Сасрыҟәа иоуп. Ахҽа дазгом, аса аҽы илалом уи. Шәихәаԥш игылашьа. Дышәшьырц шәахьаҽу азыҳәан дышәхыччоит.

Сасрыҟәа дгылоуп дыршьыргьы дрымшьыргьы иара изыҳәан зегьакакәушәа. Сшьа еиднакылап ҳәа игәы дҭахәыцуеит. Уи еиликааит ууанӡа изеилымкаацыз.

Н а р т Д ыд. Иҳаҳәа, аԥыныш ҭакәажә, иҵархашьа ҳаҳәа!

Нарҵаа еицырҳәоит: «Иҳаҳә! Иҳаҳә! Ҳбыҳәоит! Ҳбыҳәоит! Иабаҵоу иԥсы? Сасрыҟәа иԥсы абаҵоу?»

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(Ахәада дналбааны, лҽырԥагьа, днеи-ҩеиуа дрылоуп, ран лара лакәушәа.)*

Ҳаи, Сасрыҟәа, Сасрыҟәа агызмал,
Маанала дышәиааизаап ижәбома Нарҵаа.
Сасрыҟәа иарма шьап еихатәуп, ижәдыруаз,
Иара убри алоуп ахаҳәгьы злаԥиҿуа,
Уи таруеит, еихаӡоуп, акгьы ахьӡом,
Аха Сасрыҟәа иарҕьа шьап ԥыруп.
Ижәдыруазааит, Сасрыҟәа данысабиӡаз,
Аинар-жьи арыҵәа дыбжьакны даниӡрыжәуаз,
Арыҵәа ацҵып зрыжәымкәа иаанхеит,

Уи аҭыԥ ахьаанхаз иарԥьа шьапаҷы ауп.
Сасрыћәа иԥсы ахьҭоу иара убраҵәћьа ауп
Шәис, шәис, дҭашәырха!
С а с р ы ћ ә а *(ихазы)*. Издыруада сшьа шәеиднакылар…
Н а р ҭ Д ы д. Ҷумҭын! Ҳахьʒ зырцәаз, анашԥа!

Нарҭаа Сасрыћәа иԥсы ахьҭоу иласны дҭадырхарц рҷаархоит. Иааикәшоит расақәа кны. Драбашьуам, аԥсра иҷазырхиа, дымкәацаʒо дгылоуп. Иԥсы ахьҭоу иарбаны, икшарц рҷаадырхионы, аћәћәаҷҷаҳәа шьҭыбжьы баапсык гоит. Уи инашьҭархны, дыдрабжьык иеиԥшха, ћыррыԥ-ћыррыԥҳәа аҷышьҭыбжь аашеит. Уи Нарԥьхьоу иҷышьҭыбжьоуп. Ҷыхәцәыла агәашә дасны иԥижәоит. Аҳәса рыхьусу бжьқәа гоит. Инарылкьны: «Шәсыцхраа! Шәсыцхраа!» – ҳәа дыхәҳәоит Гәында-ԥшʒа.

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(ахан даадәылћьоит, деилажәжәа, лыхцәы ԥыртланы илықәыԥсоуп)*. Сыԥха! Сыԥхазаҵә! Дигеит, Гәында-ԥшʒа дымцарсны, иҷыхәда длықәыжьны Нарԥьхьоу дигеит. Сыԥха! Гәында!

Деиҵақьызқьызуа дкаҳауеит. Ирзыћалаз рзымдыруа, ицәырҳаны иаапшызшәа, расақәа ахьыргара иақәымшәо еилагылоуп Нарҭаа.

С а с р ы ћ ә а. Саҳәшьа! Саҳәшьазаҵә! *(Дрылҵәрааны дцоит.)*

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а. Ашәеиқәаҵәа сшәызцаз сыцкәынцәа, ашәеиқәаҵәа! Сыԥха, сыԥхазаҵә! Бышԥаҭынхадахеи, Гәында-ԥшʒа, бышԥаҭынхадахеи! *(Дцоит.)*

Ићарҵара иақәымшәо, ирзыћалаз макьанагьы цқьа ирзеилым-каацкәа, еилагылоуп Нарҭаа.

А ԥ ь н ы ш ҭ а к ә а ж ә *(дахьцәырҏлац ахәаҷынтә)*. Сара, сара шәсызхәыцла, сара шәсырманшәалоит, Сасрыћәа иԥсы ҭанаҵы шәара бзиара шәақәшәараны шәыћам. Ҳара даҳтәуп Гәында-ԥшʒа, ҳара! Уеиха, уԥры, шьашәы рарбаҕь! Ҳицхраап Нарԥьхьоу! Ићалоит, Гәында-ԥшʒа дҳәаны дзыҵтәаз Хәажәарԥыс иаҳаны дишьҭалар, мамзаргьы Сасрыћәа дихьʒаны димихырц далагар. Ҳицхраап Нарԥьхьоу ахаҵа! Нарԥьхьоу аԥырпаҵа! Шәиу-шәит! *(Дцоит.)*

А ԥ а р д а

Афбатәи асахьа

Актәи асахьа аантәи адекорациоуп. Иҟалап, иаҳа аеҭымра аҟәнубаалозар Нарҭаа рынхарҭа-рынҵырҭа, рыѽны-ргәара ақәҙаара ишаҿу аныԥшуазар. Ууанҙа игалоз афырхаҵареи аиааиреи рашәа уажәы иаҳа алахь еиқәылеит, игәыҵшьаагахеит, игәҿеанҵагахеит.

А ж ә а ҳ ә а ѽ *(илабашьа наирсуеит, иаҳа ибжьы каҳаны дыҟоуп, иҟалаз игәы иалоуп)*. Аҿыхәда длықәыжьны, Гәында-ԥшҙа дымҵарс дандәыцәла Нарԥьхьоу аԥырпаҵа, хацәынмырха уи дишьҭалеит Хәажәарԥыс. Акгьы димыхәеит. Гәында-ԥшҙа дизимымхит, иаргьы ихы налықәиҵеит. Нарԥьхьоу димыхәеит, зымацара уи ишьҭалаз, зашьцәа здымгылаз Сасрыҟәагьы. Убасҟан Нарҭаа ран, зҿаҳәатәы ҟалоз, ахьышьаргәыҵа Саҭанеи Гәашьа даақәгылан адоуҳа ҟалҵеит абас еиԥш…

С а ҭ а н е и Г ә а ш ь а *(ахәада дықәгылоуп)*. Сыԥхазаҵә насыԥ лызымҭаз, уи дҳәааны дзыстәаз, бзиа илбоз Хәажәарԥыс иҵәаабжьы ажәѽан аҟынҙа инеиуа изыргаз, Нарԥьхьоу, ѽадагьы акы уамкуа, ладагьы акы уҵаргәамкәа, уҿегьы уаргьы, Гәында-ԥшҙа абыржәы дуѽыҵрак дшуку, дмақьа ԥшқаханы, уара ухаҵа уҳашҳатәараха ухаҳәцәараххаait! Акаамеҭ аҿенынҙа, акы уазымго, аҳауа уалакнаҳаны уаанхаait! Згәы хәашьны, напы мыцқьала аринахысгьы Нарҵқыҵҟа имѽахыҵуа, ихәышҵаараҿы аҙы ѽеиааит, ихы-ихшара деикәанҵәо, ҿиара имоуааит! *(Дцоит.)*

А ж ә а ҳ ә а ѽ
Нарԥьхьоу ахаҵа,
Нарԥьхьоу аԥырпаҵа,
Ирашь ахәда дықәкны Гәында-ԥшҙа,
Қлыхәра акаҵәараҿ дҳашҳатәарахеит.
Сасрыҟәа дадгылоуп ари ақьашана,
Дунеи аҿы иҟаимҵара иҟоузеи,
Иаҳәшьазаҵә лыԥсы шҭало идыруазар.
Аха ԥсыхәа шизамҵо анидырлак,
Ихы имагәхьха аѽныҟа ддәыцәлоит.

А ж ә л а р р ы б ж ь ы *(аҳәаҳәала ицәырԥуеит)*
Актәи
Дааиуеит Сасрыҟәа дмида-гәидаха,
Дааиуеит аԥныҟа, иашьцәа Нарҭаа рышҟа.
А ԥ б а т ә и
Иқыҵа далалеит шьыбжьы анхашлоз
Аха шәаҳәабжьык, ччабжьык ԥьара иаҳашам.
А х ԥ а т ә и
Ус, Нарҭаа рашҵа данааҭала Сасрыҟәа,
Иашьцәа еилаҕәаа, еиқәышьшьы итәамзи.
А ԥ ш ь б а т ә и
Иааиз дҳаиуанзу дуаԥԥсызу ҳәа аҳәгьы дизхьамԥшҳеит.
Ажәак рыхәлымшәо, рхы рыкәаҿ итәамзи.
А ж ә а ҳ ә а ԥ
Ҳаит, уара анашԥа, Зырҭыжә ақамса ихылҵыз,
Игәаҕьны ҳамԥан узлақәлаҳазеи,
Дабаҟоу ҳаҳәшьа, зда дҳамаҳамыз,
Дабаҟоу ҳаҳәшьа, дурхынҳәызар акәхап,
Ҳабла шааԥшуаз уара ҳахәда ԥуҟеит.
Ҳаҳәшьа дҭазырхаз уара уоуп, Сасрыҟәа, рҳәеит,
Уареи ҳареи ҳмеибашьыкәа еилгашьа ҳамам, рҳәеит.
А ж ә л а р р ы б ж ь ы
Актәи Ахаҳә ду харгалеит абахә ҳаракыра,
Уасны иԥыххаа, рҳәеит, уарҕьа шьапала,
А ԥ б а т ә и
Сасрыҟәа дахьгылаз акыр игәы дҭахәыцит,
Дышҭахоз идыруан, аха дақәшаҳаҭхеит.
А х ԥ а т ә и
Ахаҳә ду шеибгаз икәымпылуа иҭарҵеит,
Исыхьлак сыхьааит ҳәа, Сасрыҟәа днаԥылеит.
А ԥ ш ь б а т ә и
Иарма ныжьны, иарҕьа шьапала дасит,
Аха ԥахьа еиԥш ахаҳә ду хәашхәаша имцеит.
А к т ә и

Ацԥхь далагыла, ԥыхьа еиԥш дымѡеит,
Сасрыҟәа иуаҭәа ԥыххаа ицранаҵеит.

Аҳәаҳәала ашьшьыҳәа рышьҭахьҟа инаскьо, иҳазгәамҭаҳакәа, иныҵаба ицоит.

С а с р ы ҟ ә а *(алаба иҷеанӡаны, изшьапык имыхәо, аарла дааиуеит)*. Ааҳ! *(Даагазҽеазуеит. Агәараҳәа дкаҳауеит.)*
А ж ә а ҳ ә а ѡ
Адгьыл дныԛәҳаит Сасрыҟәа игәы ѡарханы,
Адгьыл ажьы ахьызшәа убра иаатцысит.
С а с р ы ҟ ә а *(ибжьы аарла итԛкааua)*.
Хьыʒла дҭахеит, аҕа дышиабашьуаз иҭахаз,
Афцырҟьа саса аҭраҵәҟьа иҭысымхит.
Ааҳ!
Ахаҳә еиѡнаҵәеит. Иҷыҵит, иҷыҵит сшьапы.
Рацәа хьʒыда-ԥшада сашьцәа сҭадырхеит.
Сара ҭынхада!
А ж ә а ҳ ә а ѡ
Нарҭаа иангәарҭа, Сасрыҟәа дышҭахаз,
Агәырԛьҳәа иҷеыжәлеит убраҟа дара,
Сасрыҟәа иԥырҵит ихала дааныжьны,
Иԛәҵит аишьцәа ргәыхәтәы нагʒаны.
Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а л ы н а у р
Иухьзеи, уабаҟоу, сашьа Сасрыҟәа?
Уѡнаатцраҷ уԥсырҭа ҟалараны ушԥаҟаз,
Уара уашьцәа рзыҳәан аеҵәа кыдуԥаахьан,
Адауцәа-ауаѡжьыфацәа аѡ иҵоуцалахьан,
Нас иҟалазеи, иухьзеи, уѡагыл сашьа фырхаҵа.
С а с р ы ҟ ә а
Саҳәшьа, саҳәшьазаҵә, бысзымыхьчеит,
Саҭабымҵан, саҳәшьа!
Бара бхаҳәханы сара адәы сызлаԛәларызеи!
Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а л ы н а у р
Ашәыртцла бзиа еиҭоуҳар, ашәыр бзиа ҷалоит,
Ахатцара бзиа зуз, анасыԥ бзиа изацлоит.
С а с р ы ҟ ә а
Саҳәшьа ԥшʒа, саҳәшьа,

Сара убарҭ зегьы срылыхәдазар акәхап.
Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а л ы н а у р
Уҩагыл, Сасрыҟәа, сашьа фырхаҵа!
Умца неиқәҵа, срыхьҭашьит, сашьа!
Бзоу унақәтәа, аеҵәа сызкыдԥаа, сашьа!
С а с р ы ҟ ә а
Сымца ҵәахуп, ашьанҵа иаластҵеит,
Дԥырха иахьҟьысыз, изылашап сымца.
Бзоу абаҟоу, сарҕьажәҩа адунеи иқәʒам,
Саҳәшьа, ҳашбышьҭаз, амҩан иҵахеит.
Сыԥшәма лакәзар, Ҟубина данасыԥхеит,
Сашьцәа еиқәсырхарц ажәҩан аеҵәа ацәызгеит,
Исызгәааит сзеиканыз ажәҩан,
Уи ашәи сықәшәеит, исыхшаз сымҟәыҵаԥсит.
Саҳәшьазаҵә, бара быда, бара агәыԥшқа,
Уаҳа сгәы нызкыло бара бҷыдахаз,
Хыхь ажәҩан, ҵаҟа адгьыл, аʒәгьы дсымаʒам.
Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а л ы н а у р
Ҳан дышԥаҟоу, ахьышьаргәыҵа Саҭанеи Гәашьа ?
С а с р ы ҟ ә а
Лыҷкәынра ҳаԥсамхеит, агәырҩацәгьа даҳаргеит.
Г ә ы н д а - ԥ ш ʒ а л ы н а у р
Сашьцәа ԥшʒақәа, сашьцәа дуқәа,
Ишԥашәыхьи абри аҩыза ахыдара?
Ақәыцьма ишамгара асыс ԥшқа мҵарсны,
Акәҷышь хәыҷ шамгара ауарбажә шьҭасны,
Нарҧьхьоу сигеит, сыпату ԥиҿеит,
Сашьцәа шәакәзар, шәыхьʒ-шәыԥша хиҿеит.
Шәыжәҩа еибыҵан, сашьцәа, мышкызны шәҟалар,
Иалшоит убасҟан Нарҧьхьоу сицәцар.
Схаҳә кәылʒы, изырхьшәашәаз сгәы,
Убасҟан исшәыхны, снықәлап адәы.
Бзиала уанʒа!

Лынаур ныҵабоит.

С а с р ы ҟ ә а *(дықьуеит, дгәаҟуеит)*
Саҳәшьа! Саҳәшьазаҵә, бара бгәаҟра

Саргылом, сарҭынчуам нарцәгьы.
Саҭабымҵан, саҳәшьа,
Уаҳа сылымшеит.
Иаҭабымҵан егьырҭ башьцәагьы, ргаʒарала…
Ааҳ! Ҳашпаҭахеи!
Аԥьнышқәа ргәырпса шпаҳақәшәеи!
А ж ә а ҳ ә а ѡ
Еехʷ, Сасрыҟәа, Сасрыҟәа фырхаҵа,
Апсра дазыпшуп уажәы уашьҭан ҳәа,
Адунеи азна ахаҵара зухьаз,
Адунеи азна абзиара ҟазҵахьаз,
Ҭахыда, ѡызада иԥсра қәнагазма?
А ж ә л а р р ы б ж ь ы

Инаѡсан, инахара-нахаран, ишцәырҵыц, аʒәаʒәала инцәырҵны, ражәақәа рҳәоит, имѡаԥысуа ахҭыс уажәы иаҳа иалахәуп рҳәашьала.

А к т ә и
Ҳаи, ҳаи гәышьа, Сасрыҟәа фырхаҵа,
Иахьа уажәраанʒа адунеи зыхьʒ аныѡуаз,
Уасиаҭк иҳәашазаргьы изеиҳәарыда?
А ѡ б а т ә и
Адауцәа змыхәаз, имч илʒаара иаҷуп.
Иблақәа алашара рцәыʒра иаҷуп.
А ж ә а ҳ ә а ѡ
Убасҟан ҳәыҳәқәак ԥырԥыруа ажәѡан иаахалеит,
Сасрыҟәа иханы амахә иныкәтәеит.
Аҳәыҳәқәа убасҟан уаѡԥсҵас ицәажәеит,
Иухьыз ҳгәы иалсит, Сасрыҟәа фырхаҵа, рҳәеит.
Гәнаҳарала уашьцәа ушҭадырхаз аабоит, рҳәеит.
С а с р ы ҟ ә а
Иҵабуп, аҳәыҳәқәа, абзиара ахьысзыжәуз,
Шәара шәшааиуаз ашьа шәылаԥалеит,
Шәшьапы ашҵақәа зегьы ашьа иашәит.
Дунеи ауаатәыѡса ргәаҕ еиманаҵы,
Шәшьапқәа шыҟаԥшьыц сшьала иҟаԥшьызаait,
Ауаатәыѡса еинаалан, агәаҕ анрыбжьыҵлак,

Шəшьапқəа ԥыхьа ишыҟаз еиԥш иҟалааит,
Сара сзын иахьа шəшəаԥьҳəаɯцəоуп, аха,
Аринахыс шəахьнеиуа агəырҕьаҽҳəаша нажəгалааит!
Ашьанҵа иалаҵан исҵəахыз сымца! Ааҳ!
(Иԥаргəаз инапқəа наиԥҟьоит, ҽыцха дкаҳауеит,
иԥсы ааихыԥуеит.)
А ж ə л а р р ы б ж ь ы
АктəиСасрыҟəа дабаҟоу, Сасрыҟəа бзиахə,
Наʒаʒа илацəа неиқəыԥсеит.
А ɯ б а т ə и
Адгьыл еиужь цəарҵас имоуп.
А х ԥ а т ə и
Ажəɯан цеицеи хыбрас имоуп.
А ԥ ш ь б а т ə и
Аҳəыҳə ласқəа ишəаԥьҳəаɯцəоуп.
А к т ə и
Ашəапқыԥаԥ иԥьабацəоуп.

А ж ə а ҳ ə а ɯ Убасҟан, Сасрыҟəа ихы-иԥсы зыхҧнитҵаз, иуаажəлар ɯагылан, убас еиԥш адоуҳа ҟарҵеит.

Ауаа ааиуеит, аʒəы дрылҵуеит.

Р у а ʒ ə к. Абыржəы мзаҧəымҧоуп. Амза ашьха иавҵны агылара иаҽуп. Ҳара зегьы ҳаҳəоит, абарҧ зегьы, хəыҷидуи ҳаиқəзырхаз, ҳанацəа ашəы ршəызхыз, аԥьнышқəеи адауцəеи Нарҧқыҧ иқəызцаз, иԥсеиқəырхагоу амца ҳазҧаз, ифцырҟьоу аҳəа ахыхьчараз иаҳзыркыз Сасрыҟəа фырхаҵа, имаҵуар ла иармарахь ивагыланы, иарҕьарахь иҷеы аҕəра кны, нашана сахьаны, адунеи ахаан данымҵуа, ҳапхьаҟа игыло ауаатəыɯса деибадырбо, амза данылааит! *(Ивагылоу ицырҳəоит: «Амза ианылааит зхы ҳақəызԥаз! Исахьа амза ианылааит!»)*

А ж ə а ҳ ə а ɯ. Ажəлар ирҳəо усгьы иҟалоит. Рыԥсадгьыл ашəарҧа ианҧагылоу, ианыԥшлак, армарахь ила ивагыланы, иарҕьа напала иҷеы аҕəра кны, дызҧаху рзы дгəышьҭыхгаха, дызцəымҕу рзы дгəыҭҟьагаха амза дахьану, исахьа рбоит

Сасрыҟәа фырхаҵа.Абас ауп ишыҟоу,дадраа,ес-иԥсуа ирыцыԥсуа, ес-ииуа ирыциуа, ихшыҩрҵагоу Нарҵаа дуқәа ражәабжь. *(Илабашьа иҧарс, Нарҵаа рынхарҵа дықәыԥшуеит.)*

Аԥарда

1975–1979

АПУБЛИЦИСТИКА

АДРАМА "ЕС-ИИУА ИРЫЦИУА" АЗЫҲӘАН АЖӘАҚӘАК

Уажәаааигәа, шәҟәыѽѽык иаҳасабала сзыргәырҕьаша ажәабжьк сзааит Франциантәи. Парижтәи ашәҟәтыжьырҧақәа руак ахы иаднаҵеит сыдрама "Ес-ииуа ирыциуа" ижәытәҙатәиу афранцыз бызшәахьы аиҵагара.

Убри аҟнытә, исгәалашәеит, адрама "Ес-ииуа ирыциуа" ажурнал "Алашара" (№ 9, 1980) иананыла ашьҭахь, аҧхьаѽцәа рҟынтә ирацәаны ашәҟәқәа исоуз. Аҧхьаѽцәа абас рыбжьы ахьақәдыргаз, сара напҟазара дук аасырҧшны акәымкәа, аҧхьаѽцәа ажәлар рҳәамҭа иахьазҿлымхау, бзиа иахьырбо, ишакәхалакь уазныҟәаргьы ахьырымуа иабзоураноуп ишысыҧхьаҙа.

Асалам шәҟәқәа исоуз иаарылукаартә иҟоуп Хәаҧынтәи иаарышьҭыз. Гәыпѽык еилатәаны адрама иаҧхьазаап, иалацәажәазаап. Аѽымҭаҿы иргәаҧхаз, иагны ирбаз, насгьы зҵааракәас ирызнарҵысыз уҳәа анҵаны, акыргьы инеиҵыхны ирѽит ашәҟәы.

Угәы иахәартә иҟоуп, аҧсуа ҧхьаѽцәа аҧсуа шәҟәыѽѽцәа ашәҟәқәа рзыѽра атрадициа ашьақәгылара иахьаҿу.

Ашәҟәыѽѽы изыҳәан ари акырҙа аҵанакуеит.

Исыҙбеит адрама ахаҵеи, уи злысхыз аепоси рзыҳәан, сгәааанагаракәак нанҵаны, аҧхьаѽцәа аҵак рыстарц акьыҧхь ала.

Дыҟам аҧсуак Нарҵаа ражәабжь змаҳац, иззымдыруа, убасҟак уи аҧсуа милаҵҭа епосуп. Аха нарҵтә епос Нхыҵ-Кавказ инхо ажәларқәагьы дара ирхатәны ирыпхьаҙоит.

Аҙиас Дунаи, цыхаҙык иаѽызаха, ҳәынҵқаррак аҟны ахы нытҵнахуеит, нас иаҳа-иаҳа иацло мацара, быжьба-ааба ҳәынҵқарра рыдгьыл ырпсаҳәауа, ҧсы зхоу аҧстазаара рытауа ирылсны ицоит. Зехьынҧьара ирымоуп дара ирхатәны.

Нхыҵ инхогьы Аахыҵ инхогьы Кавказ ашьхақәа шаҳ-

зеиԥшу еиԥш иаҳзеиԥшуп, еицаҳтәуп Нарҭаа ражәабжьқәа.

Убас ишыҟоугьы, сиужетқәак инарҭауланы рыҵцаареи, аиҧырԥшратә анализ азуреи ирыбзоураны аҵарауаа ирҳәоит, аԥсуаа рҧоуп ари аепос раԥхьа ахы ахьыҵнахыз, раԥхьа иахьиз ҳәа. Амала, рыцхарас иҟалаз, егьырҭ ажәларқәа рҧы ааста, ҳара ҳҧы акырҙа ихьшәаноуп ашәҟәы анҵара, аҙыргара ишалагаз.

Ҳара ҳҧынҙа иааҙаз, еиқәханы иҳамоу асиужетқәа, ҳәарада, хра дуҙзак аԥеыхақәа ирҽызоуп.

Уаҽы иԥьеишьартә иҟоуп, ҳфольклор ашәҟәы анҵара Нарҭаа ражәабжьқәа рыла иахьаламгаз.

Уажәааигәа Аԥсуа интитут аҟны архив шырблыз еиԥш (ишырблыз зысҳәо, иахәҭаз ахылаԥшра ахьамамыз иахҟьаны абылреи, цасҳәа абылреи, уазхәыцыр, уамак рыбжьам, аҽбагьы зыхҟьо ихараны амхәыцроуп), ҳҭоурыхтә документқәа изныкымкәа иҙхьеит, амца иалабылхьеит.

Нарҭаа ражәабжьқәагьы ақьаад ианырҵахьаны, залымдарак рыхьзар ауеит, мамзаргьы, иҟалоит, афольклор анҵаҽцәа Нарҭаа ражәабжьқәа зынҙаск ихазу, насгьы аҙра азыҳәан ишәарҭам акеиԥш иахәаԥшны уи иашьҭамлазар.

Исгәалашәоит, санқәыԥшыз, уахык ҳаҽны дахьааиз:

– Ҵарауаҽык даан, иахантәарак ҳашцәажәоз иҟьаҟьаҙа иааҳаршеит, – иҳәеит ҳауа бзиа диҧцәажәарц, ԁеыжәланы, изныкымкәа Иуа Коҕониа дызҭаахьаз, ажәабжьҳәаҽ ду Кәыҵниа Таиия.

– Ишәҳәоз? – днаиазҵааит саб.

– Алакәқәа дрышьҭан, ашәҟәы ианиҵон.

– Нарҭаа ражәабжьқәа иоумҳәаҙеи? – днаиазҵааит саб. Идыруан ажәлар рҳәамҭақәа зегьы реиҳа Гәлиа бзиа ишибоз Нарҭаа ражәабжьқәа.

Ахаан исхашҭуам убасҟан Таиия ииҳәаз:

– Аҵарауаҽ дзышьҭаз алакәқәа ракәын. Нарҭаа ртәы лакәым, ииашаҵәҟьаны иҟалеит.

Изхысҳәаауа, анхаҽы уахьадк аҿқәа изанызаргьы, аҿыҽ иалкааны ишыҟәиго еиԥш, рҷаԥыцтә ҳәамҭақәа зегьы ганк ахь иргыланы, иреиҧьу аҭыԥаҷы, ган ҷыдак аҷы идыргылон

Нарҭаа ражәабжьқәа.

Иҟалап ҳфольклор ашәҟәы анҵара дара рыла иахьаламгаз убригьы иахҟьазар.

Изыхҟьазаалакь, 1962 шықәсаҵа хазы шәҟәны иҭымҵыцызт Нарҭаа ражәабжьқәа. Раԥхьаҵа иҭыҵыз ари ашәҟәгьы ихарҭәааy, еидкылоу академиатә ҭыжьрам. Уи еиқәзыршәаз, абаҟа ду ҟазҵаз ҳҵарауаагьы усеиԥш хықәкыс ирымамызт. Ари – есҽнытәи аԥхьаразы иҭыжьy, ипопулиартәу еизгак ауп.

Абас ихьшәаҵаны Нарҭаа ражәабжьқәа ашәҟәы рантҵареи рҭыжьреи ишалагазгьы, ари агха ду иаарласны аԥыхразы иахьынҵахәҭоу аусура мҩаԥысуам. Иарбан милаҭу абри аҩыза абаҟа рыманы пату ақәзымҵара, иахымыҟехәаша, иахьҵырыргара иашьҭамлауа.

Аха ҳара иҳамоу абзиа ианакәзаалакь иахьынҵахәҭоу пату ҳзақәҵам, избанзар, ҳкультура ахьыҳаракым иахҟьаны, иҳамоу зыԥсоу цкьа иҳаздыруам.

Уаҩы иԥьеишьартә иҟоуп даҽеакгьы. Аепос нхарҭәааны, асиужетқәа зегьы неизганы рҭыжьра аҵкыс, иара иазку аусумҭақәа раԥҵара иаҳа хшыҩзышьҭра азуп.

Аԥхьаҩ аепос ахаҵа иаҳа иҵахуп уи иахырҳәааз аҵкыс, иахырҳәаазгьы шымыцхәымгьы.

Абасала, раԥхьа иҭыҵыз ашәҟәы, аепос асиужетқәа зегьы знылаз шәҟәым. Акырҵа зҵазкуа асиужетқәа анымлакәа иавахеит.

Иаҳҳәап, ашәҟәаҧы иаҳәом Нарҭ Сасрыҟәа аҳәаццышә Афы ишацәигаз атәы. Афырхаҵа хада ихаҧсахьа ахарҭәааразы ари асиужет акырҵа аҵанакуеит.

"Асас дахь шәиԥыла, Ҩаҵамакьат иҭышәтауа аҩала шәыхмаҷыркәа рҭәны" – ҳәа, асасдкыларазы инижьыз ауасиаҭ аамышьҭахьгьы, аҕацәгьа дааиуазар, шәыԥсадгьыл злашәыхьчаша ҳәа аҳәаццышәгьы диркызаарын уи ижәлар.

Даҽеа ҧырпштәык.

Ашәҟәаҧы инамҩатәшәоуп ишҳәоу ахаҵа иԥхашьара акульт (культ фалла) атәы.

Ари асиужет иуанаҳәо даара ирацәоуп, даара иҵаулоуп,

еиҳарак аԥсуаа ҳҭоурыхҭцааѡцәа рзыҳәан.

Аепос қәрала иахыҵуа аилкааразы, насгьы ажәытәҙатәи аԥсуаа рдоуҳатә культура аҵцааразы, акырҙа аҵанакуеит.

Хыхь зыҙбахә сымаз, Аҭара инхоз ажәабжьҳәаѡ Кәыҵниа Таииа, ахәыцра данҭанагалалакь, иблақәа ныхѡауа, иҭаҵынжәга инапсыргәыҵа иныҵакшо, ахәышҭаара дыҿеҳәатәон. Шаҟантәыз здырхуада, еиҭах дрылацәажәон Сасрыҟәа иҟаиҵаз афырхаҵарақәа.

– Ҟәбина аҙы нырцә ашәшьыраҷы дианы дыцәан Нарҭаа рыхьча Зырҭыжә. – дналагон Таииа. – Иааигәа-сигәа иҳәуа иқәын ашьамаҟа. Ашәшьырахь инеит ацә, адомбеи иаѡызаха. Алахь абҕырц аҭаххеит. Зырҭыжә иԥхашьара алаԥш нақәшәеит. Инеихагылан, атәыѡақәа рыбжьара ахьча иԥхашьара ашырқь-шырқьхәа иахьшьуа абҕра иаҷын. Убри аамҭазы, Ҟәбина нырцә даақәгылеит Саҭанеи Гәашьа. Дцәырҳаны дааԥшит Зырҭыжә ахаҵа… Илаԥш налықәшәеит мрашәа икаԥхоз, мзашәа икаҷҷоз Нарҭаа ран Саҭанеи Гәашьа .

Урҭ рылаԥшқәа анеиқәшәа нахыс иҟалақәаз ҳәа Таииа ишиҳәауази зыҙбахә сымоу ашәҟәы ишануи еиқәшәоит, аиҭаҳәара аҭахым.

Инабжьаршәшәа исҳәап. Ԥсшьара арахь Латвиаҟа, Иурмала санаауаз, исыманы сааит абри ашәҟәы. Арахь мацароума, аӄьырсиан дахьцалак ишимоу еиԥш абиблиа, сара убас ԥьара санцо, есӄьынагьы изгоит ари аизга. Ҭыԥқәак рҷы ҷырҳәала ишыстахьоугьы, еиҭах иаартны саԥхьалоит.

Инацлоит даҷеакгьы.

Сѡыза ду, Латвиатәи ашәҟәыѡѡцәа инарылукааша Марис Гаклаис, ууанҙа ацыԥҵәахақәа еиҭеигахьоу иҵегьы инацҵаны еиҭеигарц иҭахуп. Схатәы ѡымҭақәак санырхашәалалак, Нарҭаа ражәабжьқәа нбанҵакыла еиҭазгалоит саргьы.

Аҭоурых иадыруеит ажәларқәа, ажәытәанҙа, ахаҵа иԥхашьара аԥсҭазаара адацс иԥхьаҙауа, абаҟа аздыргылауа аҟынҙа акульт ҕәгәаны измақәаз. Иҳаранамкуазар, рҭоурых ланарҟәуам. Ҳарҭгьы ажәытәанҙа уи акульт ҳамазҭгьы, аҳәамҭақәа ирылхны изкаҳажьрызеи?

Диашазма, аԥсуаа ахаҵа иԥхашьара акульт рымамызт

зҳәоз аурыс етнограф Чурсин?

Ҩажәак еихысҳәаалоит. Аԥсны акырынтә иаахьоу, днылсҩалсны избахьоу аҵарауаҩ қәыԥш Галина Старавоитова ус дсазҵааит:

– Ишудыруа, аԥсуаа зегьрыла издыруазарц сҭахуп. Иахьуасҳәо саҭаумҵан, аха, ишсоуҳәара, аԥсуа ҳәсақәа аҩнытҵҟатәи ацәамаҭәа ршәырымҵаҙои? Ашәҟәы ианып, ажәытәан рцәа-маҭәа рнапала ирсуан ҳәа. Напыласыра цәамаҭәак ԥьаракыр, машәырла, инханы, адәахьы ицәны избозар ҳәа, акыр снаԥшы-ааԥшит, аха анапыласыра акәым, иарбанзаалакь аҳәса рцәамаҭәак ԥьара шҭакаҧы ицәны исымбеит. Ма ҳахьнеиуаз, мамзаргьы ҳавсны ҳахьцоз, анхацәа рашҭақәа рҧы шаҟаԥьара избазеи амаҭәа ҟәашҙа иҙәҙәаны ицәны, аха ԥьаргьы сылаԥш ақәымшәеит аҳәса аҩнытҵҟатәи рцәамаҭәа.

– Иршәырҵаҙом. Европа тәылақәак рҧы амодницацәа уажәы ҵасс иаԥшьыргаз, аҵкы амацара рышәҵара, аԥсуа ҳәсақәа рҟнытәоуп ишыргаз, – сҳәеит лафны.

Аурыс етнограф ииашаҵәҟьаз ԥьылшьеит. Сыԥшын, ақьаад анҵара даҧуп. Сааччан, илзеиҭасҳәеит, днымҩасны акәым, реиҳа аҳәса ахьырацәоу аҩнаҧы дырҭааргьы, ашҭаҧы аҳәса рцәамаҭәа цәны ишылымбауа, уи маҙак ишаҩызоу, атәым блеи ахацәа рыблеи ишырцәырҵәахуа, асас ашҭа данааҭало аԥхәыс лцәа иаду амаҭәа ибла ианаахгыла, аԥшәмаԥхәыс деилыхны дибазар аҟара ишыԥхашьароу.

Даара дархәыцит, даараҙагьы илгәаԥхеит ари аҵас ԥшҙа.

Абри аҵарауаҩ илыхьыз ихьит, хымпада, Чурсин.

Иҟалаз уиоуп, Чурсин аԥсшәа издыруамызт. Дзацәажәоз абыргцәа асеиԥш иҟаз асиужет, акы, иарҳәомызт, ҩбагьы, аиҭагаҩ еиҭеимгазар ҟалоит. Уи алацәажәара – аԥсуа жәлартә медицина иаҩызоуп, имаҙоуп, иҵәахуп.

Хыхь иааҳгаз аҿырпштәы аамышьҭахьгьы, ахаҵа иԥхашьара акульт аԥсуаа ишҳамаз бзиаҙаны ирҳәоит иҭыҵыз ашәҟәы иагәылоу ацәаҳәақәак. Шаҟа иҩҩәаны иҳәоузеи уаҟа, шаҟагьы аҵанакуазеи уи аԥсуаа рсахьаркыратә хәыцра аилкаара азыҳәан.

Абриала мацарагьы Нарҵаа репос нарывагылоит иреиґь-

ʒоу адунеитәи аепосԛәа.

Зыʒбахә сымоу, Сасрыԥәа иишьа шыԥалаз атәоуп.

Ԥәбина аʒиас нырцә дыԛәгылоуп ахьча Зырҭыжә, аарцә – Саҭанеи Гәашьа .

Игәы еибафо,

Ишьа еибафо,

Ҷымҭ-ԥсымшьа дгылан ҳамҭакы,

Нас ахьча имч зегьы неизакны:

– Уа, инеит, инеит! – ҳәа ибжьы наиргеит,

Иԥҭаԥәаха – ихҷагьы аҷынаирхеит,

Амацәыс еиԥш иара цырцыруа,

Адыд еиԥш адгьыл ырхыцхыцуа,

Ахҷа наԥәҵас адунеи инахаԥеит.

Ҵыхәаԥҵәара шрымам еиԥш Нарҭаа ражәабжьқәа, ҳәаак, шәашьак рымам уи иагәылоу ахшыѡҵакқәа. Арк ирызхаша аʒыржәтә хмаԛырк иузаркраҳа, аепос ду иагәылоу ахшыѡҵакқәа зегьы адрама агәылаҵашьа амамызт, сҽагьазысымкит, егьаҭахымызт.

Иаахтны, мамзаргьы инықәырԥшшәа акәзаргьы, аепос иамҳәауа асиужет ануаҳалакь, изыххәааy ухала еилукаартә, ухала уазкылсыртә иԥам, хшыѡҵакык иадамхаргьы, сара исхатәны, иҷыцны акгьы агәылам адрама. Иара убасҵәԥьа, иагәылам аепос аԥны зыʒбахә смаҳац ахаҷсахьагьы.

Сара сҽазыскит, иахьынʒасылшаз шәара ижәбап, аепос иагәылоу афырхацәа, адрама иаҭахны избауаз, рԥазшьақәа иаҳа инарыҵшьуа, иаҳа ингәылырҭәааy, саарыханы иаҳа раарԥшра.

Адрама уажәы ишыԥоу аԥны инеиааʒа, ҳәарада, иаман авариантқәа рацәаны. Урҭ зегьы араԥа рылацәажәара аҭахым. Аха вариантк сгәаласыршәарц сҭахуп, избанзар уи ианыԥшуеит, маӷк иаҵубааyеит аҵыхәтәантәи авариантгьы. Адрама афырхацәа, аишьцәа Нарҭаа, уажәы, адрама ахьналаго инаркны, аханатә рхатәы хьыʒқәа шрымоу еиԥш акәымкәа, Актәи, Аѡбатәи, Ахԥатәи ҳәа, рыхьʒқәа рцымхәрас хыԥхьаʒарала иԥан. Ус ицон адрама аҽеиѡнашаанʒа.

Избан?

Ишдыру еиԥш, адрамаҷы аконфликҭ ауп афырхаҵа иԥаз-

шьа аазырԥшуа. Аиҧагылара "аҳәатәеиқәымшәара" анықамла, афырхацәа егьѡымкәа, егьзымкәа, иҟәызгазаз, азәгьы ихатәы хаҧы имазамкәа даанхоит.

Зхатәы ҟазшьа змам иоуам ихатәы хаҧгьы.

Нарԥаа рҳәатәы еиқәшәауа, хԥак еицҭадыршәуа, рыжәѡа еибыҭан иахьынзаҟаз, рызегьы неибанеиԥшын, азәы ииҳәауаз иҳәар ҟалон даҽеазәы.

Хаҧык еицрыман.

Хаз-хазы хаҵарақәак ҟарҵахьазаргьы, Нарԥаа рхаҵарақәа ҳәа акәын ажәлар ишырзырҳәоз, азәы иҟаиҵаз ахаҵара зегьы еицырзеицшын, еицыртәын.

Ишнеиуаз, рыѡсҭаахә данырԥырхагаха, утәы-стәы ҳәа ианеиха, аиҵашьыцра зѡаҧкы баапсха ианрыбжьала, амалмазара шшатәхаз еиԥш, ишатәхеит ахьз-аԥшагьы.

Дасу ихаҵара дналкааны иара ихьз ахызарц иҵаххеит.

Абарҭ азѡаҧкы баапсҟәа утәы-стәы ҳәа аихареи ашьыцра баапси ақыцбажә ахәарҿ шалҵуа еиԥш, иахылҵит ишьаҭарзгахаз – ахуаадара.

Ахуаадареи аҳәатәеиқәымшәареи усгьы еицуп. Ишеицу еиԥш мшиҭхи. Ажәакала,аишьцәа еиҧанагалааназа,аконфликҭ роуны, дасу дзакәу рҟазшьақәа ааԥшра иалагаанза, Нарԥаа ҳәа инеибанеиԥшны иҟазҭгьы, уинахыс рцәажәашьақәагьы еиԥшымхеит, рыхьзқәагьы ҳәатәхеит. Еиҭасҳәахуеит, убри авариант зысгәаласыршәаз, аҵыхәтәантәи авариант аҟынгьы адрама аҿеиѡнашаанза дасу ихатәы цәажәашьа имам, ихатәы ҟазшьагьы инубаалом.

Аконфликт анцәырҵлакь инаркны зынзаск даҿеакхоит.

Аепос уазызырѡыр, Нарԥаа шәѡык аишьцәа ыҟан ҳәоуп ишаҳәауа. Араҟа ахыԥхьаҙара аҵкыс амч акәзар ҟалап иаҳа иҟоу.

Рыжәѡахыр шаҟа иҵбааз, иааишьа рмоуа рҿеибыҭаны, мчылагьы хыԥхьаҙаралагьы уаѡ дрыхәом ҳәа аларҳәарц азыҳәан акәзар ҟалап ажәлар убри ахыԥхьаҙара бзиа изырбаз.

Рхаҵарақәа ҳамбозаргьы,функциақәас инарыгзауа ҳзым-

дыруа иаанхаз рацәаҩхазаргьы, инарҭқәоуп ҳәа аепосаҿы рыхьӡ ҳҧылоит, раҳәшьа Гәында-ҧшӡа днарылаҵаны, ҩажәихәбаҩык инареиҳаны.

Ҳәарада, аригьы маҷзам. Убарҭ рахьтә ииухьаз ахаҵарақәа даҽеа хаҵарак иаламҩашьо иаҳбо быжьҩык-ааҩык иреиҳам. Адрама иалоугьы убарҭ роуп, Нарҭ Цәыцә даалхны. Уи, ахӡырымгаҩ Цәыцә, захаҿсахьа аишьцәа зегьы рхаҿсахьақәа инарылукааша, утәы-стәы, хьӡи-ҧшеи ҳәа ахәыцра зымҧангьы иҟам, ахаҵа ихаҵа, адрама иалаҵашьа сзамҭеит, иаарбышьа амоуит. Ихӡырымгара ианаалоз асценахь ицәырнамгар акәхеит. Ус иӡбахә рҳәоит.

Асценаҿы дцәырҵны даҳбаӡом Нарҧьхьоугьы, аха дналкааны ҩбаҟа ажәа ихҳәаатәуп.

Уи ихаҿсахьа ҳазааҭгыланы ҳазхәыцыр, аепос зегьы аилкааразы иҳанаҳәо шьарда ирацәахоит.

Нарҧьхьоу Нарҭаа ражәабжь аҟны д-Нарҭны даарҧшуп. Драшьоуп. Ҧьарамзар-ҧьара ибааҧсны ихцәажәам. Арахь иҟаиҵо маҳагьароуп. Нарҭаа драшьазар, Нарҭаа раҳәшьазаҵә Гәында-ҧшӡа иара диаҳәшьаӡами? Иаргьы диаҳәшьазар, дымҵарсны дышҧеиго, лыпату шҧаҧиҿуеи?

Аешьеи аеҳәшьеи еидкыланы ирылацәажәозар, ҳҿы иҵамӡара Анцәа иҳаумырҳәан ҳәа уеизгьы-уеизгьы инацызҵо, амаҳагьара зыхьӡыз, ижәла ихыхны ақыҵа далызцо, аҧсуаа репосаҿы ҟалашьас иаиузеи абри аҩыза ахаҿсахьа?

Гәында-ҧшӡа лхаҵагьы, лашьцәа зегьы еиҧшны рбара ацымхәрас, иаҳа дреиҕьылшьоит, дегьалылхуеит Сасрыҟәа.

Абарҭқәа урызхәыцыр, ма Гәында-ҧшӡа драҳәшьамызт, мамзаргьы Нарҧьхьоу драшьамызт угәахәуеит.

Ишҧеилкаатәу?

Иҟалазеи абраҟа?

Акыр зқьы шықәса зхыҵуа абаа аҭӡамц ҳаамҭазтәи ҩнык инахаургылар иаҩызахеит абри асиужет. Ижәытәӡатәиз асиужет иацҵахеит, иахаҳахеит, аҿатә аамҭазтәи аламыс.

Ҳәарада, реалисттә ҩымҭак еиҧш ҳазнеиуам афольклор, аха афольклор аҿы иаҳагьы ииааҧшуеит ажәлар ретика, цәгьарас бзиарас иршьауа иарбану.

Нарҭаа драҳәшьазма Гәында-цшӡа? Драҳәшьан. Нарҧьхьоу

Аԥыр ԥатԥа дызусҭадаз? Уигьы драшьан. Хатԥаралагьы Сасрыҟәа иааимаикуан. Нас иҟалазеи? Иҟалаз уиоуп, Нарҭаа раҳәшьа деимаркуеит ииаааиуа дигарц хатәы ԥҳәысс. Аԥсуа иахьатәи иламыс ала ҳазнеир, ихаҷы изаагом ари аѡыза амаҳагьара. Аха ажәытәанӡа, иҟан аамҭак, ауаатәыѡса ҭынхатынҭыла, еишьа еиҳәшьала аизыҟазаашьа, апатуеиқәԥара анрыбжьамыз, ианырзымдыруаз. Ҳәарада, уи аетап иахысит аԥсуаагьы. Ашәҟәѡыра змаз, ажәларқәа рҭоурых иҳанаҳәоит аешьеи аеҳәшьеи реибагара ҭасны ишрымаз. Иаҳҳәап, ажәытәтәи аурымцәа рцезарцәеи, ажәытәӡатәи мысратәи афараонцәеи раҳәшьцәа ҳәсас иргон.

Ҳзагәылаларызеи усҟак ихараны аҭоурых, ешьарала еизааигәаз, жәлак еицызхыз ҭауади-аамсҭеи рарԥарацәеи рыҳәса хәыҷқәеи хатԥас ԥҳәысс еибагалон аԥсуаа ҳҷгьы, аѡажәатәи ашәышықәса аналагамҭазынӡагьы.

Аамҭа цацыԥхьаза, ешьеи еҳәшьеи ахатԥеи аԥҳәыси реиԥш аихәаԥшра иаҟәыҵцыԥхьаӡа (ус иҟамларгьы ԥсыхәа ыҟамызт, избанзар аԥсҭазаара ахаҭа иднарбеит шьак злоу рхылҵшьҭра шшарамшахоз) аепосгьы иаҳа-иаҳа иацәыӡуан Гәында-ԥшӡа ԥҳәысԥас дшеимаркуаз иаахтны изҳәоз ажәакәа. Аха еиқәханы иахьанӡагьы иааӡеит лара деимакны аишьцәа шеиҷанагало ахьаҳәауа асиужетқәа. Еиҳараӡак уи аапшуеит Нарҭ Нарԥьхьоу Гәында дымҵарсны дахьиго атәы зҳәауа ановеллаҷы.

Иҳанаҳәоузеи, ҳзалацәажәазеи ахатԥа иԥхашьара акульти ажәытәанӡа ешьеи еҳәшьеи реизыҟазаашьеи атәы? Иҳанаҳәо убри ауп, аепос ақәра иаҳагьы иарҵаулоит, иаҳагьы иардууеит. Ҵарауаақәак ирыԥхьаӡоит, аепос аниз аматриархат хыбгаланы апатриархат анааиуаз аамҭазоуп ҳәа. Сгәанала, аепос хараӡа еиҳабуп. Иааҳгаз аҷырԥштәқәа иаҳдырбоит ус шакәу.

Иахьатәи аԥсуа иламыс шьаҭанкыла иахьацәтәымыз аҟнытә, адрамаҷы Нарԥьхьоу даарԥшуп Нарҭаа драшьамкәа. Аепосаҷы иаадыруа Нарԥьхьоуи адрамаҷы зыӡбахә ҳаҳауеи ахьеиқәымшәо рацәоуп, аха уаҳа ԥсыхәа амамызт, насгьы ҳарҭ аепос аинсценировка ҟаҳҵомызт.

Ажәақәак Сатәанеи Гәашьа лхаҷсахьазы. Атарауаа ишаз-

гәарҭахьоу еиԥш, ари ахаҷсахьа аҵҭәаамҭа аамҭала иаҵанакуеит аматриархат ианасакьаҳәымҭаз. Ан лкульт аԥсуаа рҿы ажәытәан даараҙа иҭәҭаан. Уи ахԥша иахьагьы инханы иҟоуп. Ан илымҵаныҳәон. Агәааанагара ыҟоуп ажәа "анцәа" "ан лцәа" аҟнытә иаагоуп ҳәа: Зан дзыԥхахьоу, ҟазшьалеи ԥшра-сахьалеи иан илеиԥшнишьало аԥҳәыс дибар, сан лцәа лхыскаауеит иҳәоит. Ан дылѡызахарц, анра рзиурц рҧахын Анцәагьы "Анцәа" ҳәа ианизырҳәоз ҳәарада, араҟа иазхәыцтәуп "анцәа" инарҭбааны аҵакала.

Аепосаҷы ан лҷаҳәатәы ҟалоит. Латҵкыс еиҳабу аҙәгьы дыҟам. Амчра зегьы лара илымпыҵакуп. Илгәаԥхаз ахаҵа лара дылтәуп. Зырҭыжә дышизхьыз лара лоуп раԥхьа изҳәауа.

Усгьы наиқәҷылҭит: – Ааи, сара соуп,
Игәаҕьны зыбжьы уара уахь изыргаз,
Аха сыбжьы зсыргаз арстәи исызуаҳәом,
Аранҙа уааир, нас иуасҳәап!

Лыхшара рабацәа хазы-хазуп. Илыхшаз лара лыда аҳ дрымамкәа ишаааиуаз, ашьауардын аԥацәа анаҵԥрааруа еиԥш, лыхԥша иацәцо, лҷаҳәатәы иахыԥо иалагеит. Апатриархат амчра аргара, зегь реиҳа иаарԥшуп Нарҧьхьоу ихаҷсахьала. Гәында-ԥшҙа дымҵарсны данига, Сатәанеи Гәашьагьы, амчра, ахадара лымпыҵихит, избанзар дылмазҵааит, лара илгәамԥхаз ҟаиҵеит. Лара, иангьы еиҳарак дзылшәиуа, хымԥада, убри азоуп.

Ҳазааигәахеит Нарҵаа рытрагедиақәа руак – Ан лаҳра лымырхит.

Аматриархат хдырбгалеит. Аха апатриархат амчра макьана инагҙаны ирымпыҵарымкыц. Абригьы иахҟьаны аишьцәа хуаадахеит.

Абаагәара андыргылои ианыбгои рзоуп ианшәарҭоу, иҭәҭәаҟацаҙа иангылоу, шәарҭарас иамоузеи!

Ианхуаадаха, хазы-хазы еихеит. Хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, амал-мазара еимаркит, иара убасҵәкьа ишатәхеит ахьҙаԥшагьы. Еиҟәышьшьаз абаагәара анышә шыбжьало еиԥш, аиҵашьыцра рыбжьалеит. Арҵқәа зегьы лбоит Сатәанеи

Ґəашьа , аха акгьы лымчым. Лара ԝба деимаркуеит: ахадареи анреи. Зны уи амчра зегьы зымпытцаку, илымпытцлыжьырцгьы згəы итам, лымчра лымпытцырхыр атцкыс, илыхшаз тахар рыгəхьаагьы зымкуа пҳəысуп, аха даҽеазных, анра-апара иацу агəыбылра, ан лцəанырра дҽанаҳəоит.

Ишсылшаз сыздыруам, аха абас, ԝ-цəаныррак деимаркуа иаасырпшырц стахын уи лхаҽсахьа.

Сазхəыцноуп атцыхəахь сшаахо аепос афырхатца хада, Нартаа ираԥхьагылоу Сасрыћəа избахə аҳəара. Дызлиааз ртəы заа иаххəар, ихата иеилкаара иаҳагьы иаҳзымариахоит, азиас ақазшьа аилкаара шаҳзымариахо еипш иахьынтəаауа анаҳдыруа.

Стцасымчла, акырынтə сазхəыцхьеит абри ахаҽсахьа.

Ирҳəарц иртахыз апсуаа абри ауаԝ ила?

Христос изкыз ажəабжь хшыԝрцагақəа, (апритчақəа), неизакны ашəћəы иананырта, иалтцит абиблиа. Ашəћəқəа зегьы ирышəћəу ари ашəћəы, адинхатцара ишазкугьы, мышкызны, адинхатцара анықəзаалакгьы, иара аанхоит. Иаанхоит ахшыԝ ду, ахшыԝ ћəыға иарҽиамтаны, ићазаратə рҽиамтаны ишаанхаз еипш, аматанеира иахьаћəытцхьоу аныхабаақəа. Изхысҳəаауа, апсуаа ҳзыҳəан библиак иаԝызоу шəћəны ићалон Нартаа ражəабжьқəа жəытəнатə аахыс ашəћəы иантцаны ирыма иаауазтгьы. Ҷырҳəала мацара ишааргозгьы, ҳажəлар рԥьамыға мԝаҽы Нартаа ражəабжьқəа шаћа ирыхəаз, рапсуара ашьақəыргылара, рмилатра аиқəырхара шаћа иацхрааз аҳəара уадаԝуп. Будда, Магомед, Христос уҳəа инцəартəыз апророкцəа рхаҽсахьақəа ҳрызхəыцны, Сасрыћəа даҳгəалаҳаршəар, иаҳбоит урт ићартцаз абзиарақəа, урт ртəыкртəык иара ишилаз. Христос ауриацəа рҽы данцəыртцыз, Сасрыћəа, ишырҳəо еипш, кəрыжəаа дрықəлахахьан. Христос ихаҽсахьаҽы реиҳа ихадоу иарбану? Ауаа иԥсы рыхтынтцара, рхатцкы ацара. Уаћа урт аԝыцьа еизааигəаҙоуп.

Ԝбагьы, Христос дтазырхо атəымуаа ракəзам, иара итəқəа рнапала дкыдтцаны дыршьуеит. Иашьцəа роуп Сасрыћəагьы ишьапы итцахжəаны дызшьуа.

Даҽеакгьы.

Христос идыруан итцаѡцәа руаҙәк дшинаԥхоз, идыруан дышҭахоз. Дзыбнамлазеи, ихы зимыхьчазеи? Уи идыруан: ихаҭа иакәмызт уажәшьҭа ирҭахыз, иудеиаа ирҭахын иара ишьа. Ишьа заҭәык акәын реидкылара зылшоз. Абар Сасрыҟәа изыҳәан аԥсуаа ирҳәаз: "Дышҭахоз идыруан, аха дақәшаҳаҭхеит".

Афилософиа – ахаҵа дышхаҵоу дҭахароуп – ианаалоит аҕацәа рҽаԥхьа, аха аишьцәа рыбжьара – сҭахозаргьы схьаҵуам – иаҭыԥым, насгьы еиҳабы еитцбыла апатуеиқәцара акульт асҟак иахьыгәгәоу аԥсуаа рҽы. Ара иҟалаз ууанҙа иаҳҳәаазоуп. Иашьцәа иԥсы шҭаз ианизеидымкыла, еидакылар акәын ишьа.

Ҳҽынаҳхап. Дкыдҵаны дшыршьызгьы, данеиҵаи ашьҭахь, дкыдҵаны дызшьыз рзыҳәан, бзиарамзар, цәгьара ҟаиҵом Христос.

Ишьапы итцахжәаны, аԥсрада гәыҕырҭа имамкәа дкажьуп Сасрыҟәа. Иарбанзаалак ажәа кьынаак иҽыҵшәом дҭазырхаз иашьцәа рзыҳәан. Издыруада абраҟа акәзар иахьыҵәаху аԥсуаа адинхаҵара азыҳәан иахьфанатикцәамыз зыхҟьоз амзызқәа руак? Аныхачаԥа рхы ахҭныртцауа изамҵаматанеирыз, дара ргәаҵаҽы дныхачаԥаха, "исахьа аныҙтгьы", анцәахаҵара аамухыр, егьирахь ҷьара акала Христос ишьҭахь имгылоз дара рҵеи, Сасрыҟәа.

Аԥсуаа динхаҵарак иаҳзаѡызоуп аԥсуара, нцәас уи адинхаҵара иахагылоуп аламыс. Арҭ аилкаара дуӡӡақәа ԥашәдацс ирымоу, ицәуа, ишьалашьынуа, ихьҟәыршәаны иҟазҵаз, ажәлар рҳәамҭақәа роуп. Хазы-хазы ҳрыхәаԥшуазар, аҳәамҭақәа, шамахамзар, зегьы иналкааны, акы иазкуп. Аԥсадгьыл ахьчара, аиѡызара, абзиеиба-бара уҳәа, ҷыдала цәаѡак, ма ѡ-цәаѡак рааҙара атәоуп иаҳәо. Аиҽырԥшрала иаҳҳәозар, ҳәамҭак ҙиаск ианеиҳаха, еилалаз ѡ-ҙиаск ирѡызазар, Нарҵаа ражәабжьқәа еиԥшуп аҙиасқәа зегьы злалаз амшын. Аԥсуак зыблала дзымбацгьы Нарҵаа ражәабжьқәа ҭиҵаар, аԥсуаа здыруеит иҳәартә ргәы-ргәаҵәа дҭаԥшуеит.

Сара сҿазысымкит аепос шааҟоу еиқәырханы, диалогла

иааԥыҽҽны апиеса алхра. Иахьынӡасылшаз сыздыруам, аха исҭахын, ԥсыхәа ахьынӡамоу, иахьынӡалшо, адраматә закәанқәа иахьынӡарылаӡо, аепос иагәылоу ахшыѡҭак хадақәа мырӡкәа, хырхарҭақәак нарыҵо, схы – сгәы иҵыхны, сшьа – сда, иалхны, сзыргәаҟуа хшыѡҭакқәак зҳәауа, схатәы ѡымҭак аԥҵара.

Адрама аѡраан ауадаѡрақәа зегьы раԥхьа игылан аформа аԥшаара.

Ишыжәдыруа, аепосаҷы афырхацәа зегьы хазы-хазы ановеллақәа рызкуп, еидҵоу рҷиамҭакны ицом. Дасу ихаҵара атәы ҳәатәын. Излаҳәашьас иҟасҵарыз? Дасу дгыланы, иҟасҵақәахьоу ҳәа ихала изҳәомызт. Аӡәы дѡагыланы абри абас ҟаиҵахьеит ҳәа аибарҽхәара иалагар, акы, иԥшӡахомызт, ѡбагьы, игәырҷыҷьгахон.

Акыр шықәса саргәаҟуан аформа аԥшаара. Аҵыхәтәан, аԥсуаа ҳцәажәашьа иабзоураны, иазыспшааит, сара сзыҳәан иҷыцӡаз аформа. Аԥсуа хаҵа реиҳа изааигәоу ауаѡы, иаҳҳәап, иҷкәын дихцәажәозар, дшыбзиоу, иҟаиҵаз ҳәа иаахтны ирҽхәара далагом, иҷкәын бзиарак ҟаиҵазар, иҟаиҵаз иҳәоит, аха иҳәоит уамак акәымшәа, иааларҟәны. Сазхәыцит аԥсуа абри иҟазшьа даҽакалагьы. Изааигәаӡоу ауаѡы дизгәаатцәҟьаны дыҟазар? Уи иҟаиҵаз абзиарақәа имҳәар амуазар, аха иҳәарц иҵахымзар? Ишпаҟаиҵо усҟан? Абри амѡа сықәланы сшазхәыцуаз, сазкылсит абри еиԥш. Нарҭаа аӡәы ихаҵара иҳәоит даҽеаӡәы, аха иҳәоит, дреигәыргьаны акәымкәа, аҵәы рхьишьырц. Изаҳауа еиликаауеит, зыӡбахә иҳәо ауаѡы иҟаиҵаз ииашаҵәҟьаны ишхаҵароу, аха иагьеиликаауеит, урҵ ахаҵарақәа иашьцәа пату шақәрымҵо. Убасала иаарԥшхоит дара рхаҵарақәа, егьааԥшуеит реидымгыларагьы, адрамагьы иаиуит аконфликҵ.

Ҳәарада, даҽа шәҟәыѡѡык хшыѡзцарак иаҳа ахадара наҭаны, аепос ихы иархәаны иѡыр илшоит даҽа ѡымҭак.

Убригьы Нарҭаа репос гәыцәс измоу ѡымҭахоит. Сара еиҳарак сырзаатгылеит абарҵ: ахуаадара, аиҵашьыцра, ажәлар ринтересҷәа раҵкыс ахатәы интерес наҳаракны аргылара, аӡәы иҟаиҵо аус бзиа аҵәы ахьшьра, апатуеиқәымҵара

уҳәа ирыхҟьауа.

Аҧсуаа ҳзыҳәан, ипроблема хадақәоу ируакхеит, аамҭа иқәнаргылаз зҵаара духеит ҳҭоурых аҭҵаара, уи адырра. Дызлыҵыз амилаҭ рҭоурых ззымдыруа ауаҩы, аинтеллигент наҙа ҳәа акәым, акультура злоу, иааҙоу ҳәа узизҳәом, убасҟак дуаҩыбжоуп. Ус анакәха, ҳдоуҳатә ҭоурых ашҟа ахьаҧшрагьы ҳуалҧшьақәа ируакуп.

Латвиа, Иурмала, 1982

ЕИҦЫЛАЛАРОУП Ҩ-ИАШАК

Актәи алагамҭа

Ауаҩы иҩныҵҟатәи икультура шаҟа иҳараку, доуҳала дахьынҙабеиоу иашәага-загақәоу ируакуп ихы дшазыҟоу. Культура дуны иҧхьаҙоуп ауаҩы ихы алаф аналихуа, маҷк иуморла ихы даназыҟоу. Ицәажәашьа арҧшҙоит, иналаршәҩаларшәны, ихгьы нҵәылихлар, ихы дахлафлар, насгьы инаҧшуа анихлафуа, ианихыхәмаруа, дымгәаакәа, иаргьы дрылаччалар. Абри акәхап ииаанаго ажәаҧҟагьы: «Иухыччо урылачча». Аха, ҳәарада, алаф, аихыхәмарра уҳәа зегьы ҳәаакҳәаак рымоуп. Игәашәҭахьеит, реиҳа еизгәу, реиҳа еибаҭаху, апатуеиқәҵара бзиа зыбжьоу роуп алаф еибызҳәауа.

Аҧсҭазаараҿ еиҧш, алитератураҿгьы, алафи аиумори ирымоуп дара рхатә ҳәаақәа, рхатәы закәанқәа. Урҭ аҳәаақәа ианырҭыҵлак, ииасуеит агротеск ашҟа. Уи алитератураҿы, аҧсҭазаараҿы алафи аиумори аҳәаақәа ианырҭыс, аиҕара арҵысуеит, ицәаҧеыгахоит. Заҕәра зымпыҵҟьаз аҿуаҩ диҩызанатәуеит изҳәогьы. Аҿы иахьаҭаху дагоит, дагьарҧхашьоит.

Аҩбатәи алагамҭа

Асахьаркыратә рҿиамҭа, ишыжәдыруа, иамоуп ахатә иаша. Аҧсҭазааратә иашеи асахьаркыратә иашеи анеиқәымшәо, уимоу, ианеиҿагылогьы ҟалоит. Ҩымҭак ҳаҧхьаны ҳанал-

галак, агәра ҳгоит, иҳанаҳәаз ииашаҭәҟьаны аҧсҭазаараҿ ишыҟалаз, ҳхаҭакәагьы абри аҽыза ҳакәшәахьазар ауеит. Аха ииашагәышьам, ирҭабыргым уи сахьаркырала, изалымҭит асахьаркыратә ҽымҭа. Иҟалоит инарҳәы-аарҳәны, араҟа ҳзыҧхьаз аҧсҭазаараҿ ҟалашьа амам, ихыҵҳәаауп, аха ҳгәы иахәаны, ихшыҽрҭаганы ҳаҧхьеит, избанзар, сахьаркырала ииашоуп анаххәауа. Иреиӷьу аҽымҭа убри ауп иҳанаҳәо сахьаркыралагьы ҧсҭазааралагьы ииашазар, урҭ аҽбагьы алҽакы амцабзи реиҧш иузеицрымхуазар.

Ҳцәажәашьа хшыҽрҭагаха иахьыҟалаз азыҳәан, аҧхьаҽ иҿаҧхьа аҭамзаара нышьҭаҭаны, ҳалацәажәап абарҭ алагамҭақәа зхаҳҳәааз.

Салагарц сҭахуп аҿырҧштәы ала.

Усҟан ашкол сҭан. Аиҳабыратә классқәа рахь сҽеихьан. Ашколаҿы ҳазхысуаз аамышьҭахьгьы, ҧсуа шәҟәыс иаасымҧыхьашәоз самыҧхьакәа исаҽсыжьуамызт. Аҧсуа шәҟәқәагьы усҟан уамак иаурацәахыз, иҵасхәым чыск иаҽызартәырц иаҿын ҷьоукы. Шәҟәыҽҽцәакәак рҽымҭақәа рыҧхьара акәым, рыʒбахә аҳәараҭәҟьагьы уақәʒуан.

Ҳашнеиуаз, аʒыхь егьа иухәаҿыргьы, ҷьара ишхәыҵыҵуеиҧш, насыҧла, урҭ рыхьʒқәа алитература иазырхынҳәхеит. Рҽымҭақәа ҵәахны измаз, имшәакәа ацәыргара иалагеит. Акьыҧхь аҿгьы ицәырҵит. Алитература азыҳәан игәеиҵыхра дуун уи. Арҵага шәҟәқәа ирнымызгьы ирылацәажәон, ҳаҧхьаларц иааганы иҳарҭон ҳарҵаҽцәа. Ашәҟәы абзиабара инацлон ашәҟәыҽҽы дзықәшәаз, илахьынҵахаз ҳәа ҳарҵаҽы иаҳзеиҭеиҳәоз, ибиографиа иҳазнарҵысуаз агәблыра.

Убас зыхьʒ-зыҧша ырхынҳәыз аҧсуа шәҟәыҽҽык иҽымҭа ҳҵарц иҳадиҵеит ҳарҵаҽы. Ихаҭа ашкол данҭаз дахысуазаарын, иара ишидырҵәкьоз иаҳзеиҭеиҳәон ҳаргьы.

Иаҳҵарц усҟан ҳарҵаҽы иҳадиҵаз аҽымҭа аҵкысгьы хараʒа еиӷьқәаз, ҭоурыхлагьы ииашаз, сахьаркыралагьы навалашьа змамыз арҿиамҭа бзиаʒақәа имазаарын уи ашәҟәыҽҽы, аха урҭ санрыҧхьа, ашкол саналга, саныҽеидасоуп. Уажәазы ҳарҵаҽы, бзиа ибаны, ишысҳәаз еиҧш, иара ишидырҵаз еиҧш иаҳзеиҭеиҳәон аҽымҭа. Убри ауп рыцҳарасгьы иҟалаз. Аиаша амацара акәымкәа, ахәахәагьы

иамазаап аестафета. Ауаҩы даныхәыҷу имцу иашоушәа агәра иургар, аҙәык-ҩыцьак налшәар сыздыруам акәымзар, аиҳараҩык, убри амц шрыцу мацара, ражәра инҭаргалоит. Уи мацара акәындаз, рыԥсы ахьынҙаҭоу, убри амц, иашак еиԥш, ауаа инарарҳәалоит. Аха урҭқәа анеилыскаа, ашьҭахь, акырҙа анҵоуп.

Ҳаԥсуа шәҟәыҩҩраҷы иреиӷьҙоу ҳашәҟәыҩҩцәа дуқәа дреиуоуп зыҙбахә сымоу аҩымҭа аԥызҵаз, убри аҟнытә, ихьҙ нҭкааны исҳәоит. Аха аҩымҭа аламцәажәашьа амам, избанзар, уи ишьҭнахуа апроблема, излацәажәо азҵаара, алитературатә рҿиамҭа арамкақәа ирҭысуеит. Милаҭ зҵаароуп. Асеиԥш иҟоу азҵаараҷы дыклассикзааит, акалам ҷыц иаашьҭызхыз шәҟәыҩҩзааит, аиаша данавагыла, игха-ԥха мҳәакәа иааныжьлатәым. Уи иаанагом ихьҙ ҳҵәаҙәарц ҳашьҭоушәа. Иаҳагьы дахьчоит. Ишԥааури, иреиӷьҙоу аҵәаҵлагьы иааҷало аҵәақәа зегьы неибанеиԥшны иҟаԥшьуаркалеиуам, насгьы, ҵәак ҽеины иҷамлеит ҳәа, аҵәаҵла зегьы зыԥсоу ланарҟәуам, бзамыҟак иакәымзар, ашьапгьы аҙәгьы итиҟаауам.

Зыҙбахә сымоу аҩымҭа, имшәыцыз ҳахшыҩ қәыԥшқәа изларанаҳәоз ала, гәаҟра дук иаҟәымшәаҙакәа акәзаап аԥсуаа амҳаԥьырра ишцаз. Ишыржьаз инаҵшьны иҳәар, ижәлар дрыдгыланы, раҕацәа дрықәыҙбуеит ҳәа агәра ганы иҟаз ҳарҵаҩы, ашәҟәы инапаҷы иаанкыланы даҳзаԥхьон: «Шәара, ҳашьцәа ашьхаруаа, шәгәы иаҭахызар, бзиала шәаабеит. Ҭырқәтәылан бзиарас иҟоу зегьы шәзыԥшуп, ԥьанаҭ адунеи аҷы ижәбашт.Уи анаҩс, адгьыл иахьреиӷьҙоу шәнаганы шәықәынҳархап, урҭ реиԥш адгьылқәа Ҭырқәтәыла ҵҩа змам ыҟоуп. Уа, ҳа ҳҷы, зегьы хәмарра-ччарада гәхьаа уаҩы имамкәа, акы рыгҙамкәа ауп ауаа шынхо, аҿадақәаҵәҟьагьы шьақарла ичоит, ҳҟабаққәа ракәзар, урҭ рыԥеыхақәа аҙы иаарҵатәо акамбашьқәа ҙаатәаланы рыҿедырхьшәашәоит ашоура цәгьақәа раан. Убас ҳадгьылқәа ираажоит ашәыр, аутраҵых уҳәа, абеиара зынҙа икажьҙоуп». Абри ацыԥҵәаха ҳарҵаҩы данаԥхьалак, инацҵаны иҳаиҳәон, амулацәа ирарҳәаз аԥсуаа агәра шыргаз, амшын нырцә ассир ҳзыԥшызар, араҟа ҳзаангылом ҳәа илықәҵны ишцаз. Абринахыс, ҳарҵаҩы далагон адинхаҵара ақәыҙбара.

Ажәакала, хьаада-баада акрыфарҭа ыҟоуп ҳәа зарҳәаз ажәлар, (уаѡы иазгәеиҭаша, акрыфара акульт адунеихаан измамыз, адгьыл кәаза, адгьыл барақьаҭ – Аԥсны ԥсадгьылс измаз, аԥсы – адгьыл, аԥсы зыда ԥсыхәа амам адгьыл ҳәа Аԥсадгьыл иахьҙызҵаз ажәлар), арахә реиԥш, еибаргәытәны, еес, амшын инхибаҳәала ицеит.

Ашәҟәыѡѡы исеиҳәаз инацнаҵон сара схәыҷтәы фантазиа. Иқәҵны ицаз убарҭ ауаа аҕба рҭалашьеи, аԥьыка анрырҭо, аԥьмақәа аеҳәа ранибагәалашьеи уамашәа еиԥшны акәын ишызбоз.

Абас иаармарианы иҟалеит, аҳәеит, убри аѡымҭа, амҳаԥьыраа рыцәҵшьа. Ашәҟәыѡѡы наҟ далацәажәон урҭ аҕба ианҭала изыцәшәаз арыцҳарақәа, агәаҟрақәа. Иара итәала, аԥхьаѡ даараҙа ирыцҳаишьар акәын урҭ. Ииашаҵәҟьаны, амшын рхылашьа, рыцәҵшьа шыҟалаз ҳәа ииҳәоз уамыԥхьакәа, ианыцәҵ инаркны изыцәшәаз налкааны уаԥхьар, арыцҳашьара мацара акәым, гәаҵәа зызҭоу, инеимаҭәаны дарҵәуарын.

Ашәҟәыѡѡы ихаҭа ишиҭахҙамыз, агәаҟра дуҙҙа иашамкәа иааирԥшит. Ишиҭахҙамыз зысҳәаз уи ауп, иара иаииааз, аҵоурыхҭҵаара, аҵоурыхдырра дараҙа илаҟәын. Сахьаркыратә баѡхатәратә цәалашәарала, интуициала, насгьы афырхацәа рҟазшьақәа рыла, аиаша аԥшаара иҿазимшәеит. Иалҵызеи? Шәыԥсадгьыл аҵкыс иахьеиҕьу аҭыԥ ыҟоуп ҳәа аншәарҳәа зыԥсадгьыл казыжьыз, амшын агәҭан азѡа ҿкы ахьшәылалаз, шәзыцәшәаз арыцҳарақәа раҵкыс еицәоугьы шәыцәнагоит, сҳәон ари аѡымҭа афырхацәа рзыҳәан. Ирыцҳасшьоз ѡыԥьа заҵәык ракәын. Ан мчымхеи уи илымпыҵаԥсыз асабии. Амаалыкь рыцҳа, аѠеидасха ирымҭеит, дзыхшаз абзамыҟәқәа. Егьи, данԥслак, игәы иқәрыԥсарц уаԥсҵәык анышәнап згоз аҭаҳмада, убри анышәнапгьы даԥсамызт.

Аурок аан, аѡымҭа егьа инеиҵыхны ҳалацәажәаргьы, уеизгьы-уеизгьы ихҳаркәшар акәын ахшыѡҵак хада ала: аԥсуаа жьаны иргеит амшын ныркәа. Ицәаԥҿыгаз ари атеориа, аԥсуак иаҳасабала, иара суаѡыбжанатәуан. Милаҵс сзеиуоу ажәлар, ақьафураз зыԥсадгьыл казыжьуа, иахьеиҕьу

рбар, иқәҵны ицауа ԥьоукы ракәны иснарбон.

Аҩымҭа исанаҳәоз шхасҵозгьы, гәыҩбарак сызнарҵысуан, схазы алкаагьы ҟасҵон: «Абарҭ, иқәҵны ицаз, ахәылакқәа, ԥьанаҭ дгьылуп амшын ныркә ҳәа зыʒбахә рарҳәааз адгьыл аҷы ицаны иаахьаз, зыблала избахьаз, дара зыгәра ргашаз уаҳа аʒәы даарыҡәымшәаʒеи, аҭыҩра иҭакызма?» Аҭаҳмадцәа иҳарҳәоз ажәабжьқәеи асахьаркыратә литератураҷы ҳзыԥхьози рыла акәʒан ҳара усҟан ҳҭоурых злаадыруаз. Еиқәшәомызт дара убарҭ аҩба заҵәыкгьы. Амҳаԥьырра азыҳәан аԥсҭазаараҷ исаҳақәоз зынʒаск даҷеакын. Ҳара ҳаҩнаҭаҷгьы уи иазкыз ажәабжьқәа рацәан. Сабду, саб иаб амҳаԥьырра дагахьан. Аҭара ақыҭан иҳажәлантәыз ҭʒы заҵәыкгьы аанымхеит. Рынхара-рынҵыра ықәыццышәаа ианырблы, иршьуаз аныршь, иқәцаны икарцоз атҟәацәа дрылацаланы, дышқәыԥшʒаз, амҳаԥьырра дшагақәаз, уаҟа дахьнанагаз дзықәшәаз, даныҩеидас дыбналаны иаашьахаз, дахьааиз идгьыл дшахырбааз уҳәа сабду ихааныз атаҳмадцәа ирҳәоз ажәабжьқәа ҵыхәаԥҵәара рымамызт. Урҭ зегьы араҟа иабаҭаху. Ашәҟәаҷы сзыԥхьози аԥсҭазаараҷы исаҳауази абас, мши-ҵхи еиԥшу аҳа, ишеиԥшымызгьы, зегьакакәын ашәҟәы иаҳәоз иаҳа агәра згон. Акыр саныҩеидасоуп ианеилыскаа, ауаҩы ицәажәараҷ еиԥш, акьыԥхь аҷгьы амц иҳәар шалшауа. (Усҟан акьыԥхь ианылоз зегьы иашаз ԥьысшьон.)

Аԥсуаа жьаны амшын ныркәҟа иргеит ҳәа атеориа цәаԥҷеыга иахылҵыз арҷиамҭа, сыгага еиԥш, сахьцалак исышьҭан. Сҩеидасцыԥхьаʒа, ԥаса амҳаԥьыраа рзыҳәан уи иснаҭоз агәаҕ, уажәы иааҳәуан ирԥхашьагаха. Ааи, ууанʒа урҭ срызгәаауан, уажәы иԥхасшьо салагеит. Ауаҩы дзыхшаз, иаб наԥхара бааԥсык ҟаиҵазар, ишиаҳауа, абри ауаҩ диԥоуп анырҳәалак, ишицәымыɣхо еиԥш, иԥхасшьон, ишсаҳауа амҳаԥьыраа рыʒбахә иалацәажәар. Ҵаны, иҟан даҷеа сахьаркыратә ҩымҭак, уи иаҷагылоз, аха иахьынʒаҷагылоз инагʒаны еилкааны исымамызт акәымзар. Уи ажәеинраалала иҩын. Ашәа иантҵангьы ирҳәон. Саргьы ҷырҳәала исҵеит. Абри ажәеинраала хәыҷы уазхәыцыр, роман дук аҟара уанаҳәоит. Амала, инагʒаны еилукаарц азыҳәан, акырʒа уазыҟаҵазароуп. Аҭоурых адыррала уазыҟаҵамзар, еилкаашьа узаҭом, иаҳҳәап,

абри ацәаҳәа: «Аԥша анырзас ҕәҕәалашәа, ртәыла хәыҷы рымнахырц...» Иаанагозеи, исахьаркны, поезиа бызшәала абраҟа иҳәоу? Изакә ԥшоузеи ирзасыз? Ирымазкыда ртәыла? Атацԥәа ҳакәым, шамахамзар, арҭацԥәа рзыҳәангьы ԥшаашьа амамызт арҭ азҵаарақәа рҭак ҟазҵашаз алитература. Ишысҳәаз еиԥш, иҟан акызаҵәык, аҭаҳмадацәа ражәабжьқәа. Аа, абасшәақәа. Саби иареи шцәажәоз, уахык, амхаԥыраа рзыҳәан абас ҿааиҭит ажәабжьҳәаԥ ду Кәыҵниа Таиия: «Амҳаԥыраа гәаҟқәа, хьчак иԥызоуп ирыхьыз. Хьчак ацәҳәыра дықәнакит. Аурҭ бааԥс ҵысит. Длаҳәит. Ихы ахьигара изымдыруа, дгәаҟуа ацәҳәыра дықәхеит. Ииулак, ҭыԥрак иԥшаан, иҿҭаижьит. Аҭыԥра мышәтәарҭазаарын, алахьцәгьа, дылкагәа амшә дафеит». Итрагикомедиоу абри ажәабжь сгәаладыршәон, апоет ицәаҳәақәа. Араҟа, Аԥсны ахьҭа, атҵаа аныцәгьаха, аԥша ҕәҕәалашәа ианас, илыкәҵны, иаҳа иахьыԥхарроу атәылахь ишцоз, амԥан амшын цәгьахеит. Ԥыҵԥык ҭахеит, иаанхаз амшын илырны, рхы ахьынахоз ицеит. Сара сзыҳәан уаҳа акгьы рҳәомызт: «Аԥша анырзас ҕәҕәалашәа...» Акгьы рҳәомызт, избанзар, ишысҳәаз еиԥш, ажәеинраала исанаҳәоз аҵоурых адыррала ишьақәырҕәҕәамызт. Аҵоурых адырра ҳара ҳалахәдан. Арахь ииашамыз аҵоурыхтә информациа ҳнаҵон асахьаркыратә литература. Уи аиааира ус имариамызт.

Ицәырҵыр акәын уи иаҿагылашаз, ихзырбгалашаз даҿа сахьаркыратә ԥымҵак.

Егьцәырҵит.

Ажәабжьын. Иахьʒын «Агәаҟашәа». Аригьы ԥуижьҭеи акырҵуазаарын, аха аамҵала аԥхьаԥцәа ирцәыҵәахны иҟан, изԥыз ихьʒ аҳәара ахьыҟамлоз иахҟьаны. Акырʒа шықәса ҵхьаны, уажәааигәа еиҵах абри ажәабжь санаԥхьа, аҳәоуқәа гәылыршәаны рышьақәгылашьеи, рыркьаҿшьеи, еилыхха аԥышьеи, адәахьала «уахьынагәыдпшыло» иажәабжь ласушәа, арахь, аԥныҵҟа иаҕроу атрагедиеи рыла уҳәа, ҳаԥсуа шәҟәыԥԥы иԥышьа дараʒа исгәаланаршәеит Хемингуеи истиль. Америкатәи ашәҟәыԥԥы заа иԥхьаны, ҳҭәылаҿы еиҵаргахьаны, нас аԥсуа шәҟәыԥԥы иажәабжь аԥиҵазҭгьы,

хымԥада, ҳакритикцәаҟәак, Хемингуеи диҽыԥшны иѡит ҳәа наҳарҳәон. Изхысҳәаауа, убас зегь рыла ҟазара дула иѡуп абри ажәабжь. Араҟа еилагам аҭоурыхтә иаша, ирҵабыргуп сахьаркыралагьы. Дегьырзымжьеит, амҳаԥьырра игәаԥхангьы дымцеит ажәабжь аперсонаж. Амшын данху, данааԥшлак, ибылны, иццышәноуп ишибауа имч мырхакәа дзылганы дыргаз ишьха қыҵа.

Абри аѡымҵа инашьҭархҳны иҵыҵит даҽеакгьы. Уи иахьзуп «Сара схәышҭаара». Ари апоема зѡыз, Анцәа иумҳәан, аха убри ада имыѡзаргьы, дышәҟәыѡѡы дузҙаны, ижәлар дырҽахәҳәаѡны наҙаҙа даанхон. Ашьҭахь, акыр ҵхьаны, еилыскаait, изѡыз, ҳѡыратә культура ахәышҭаара еихәлазкыз, зыҿны икалам аашьҭихыз инаркны, инаимпыҵшәаанҙа, аиаша мѡа дшаныз. Еилыскаait ҳашәҟәыѡѡцәаҟәак реиԥш, иахьа ус ирзеиҕьзар акы ҳәауа, уаҵәы даҽеакы рзеиҕьзар, даҽеакы ҳәауа, ашәиаҟ-ԥсыз еиԥш инаҳәы-ааҳәқәоз дшыргызамыз. Иԥсҭазаара зегьы иашарала ишымѡаԥысыз еиԥш, аиаша ҵаҵгәыс иаман ипоемагьы. Ихҵәаны Ҭырқәтәылаҟа ицарц разҳәаз афицар абар иаҭаикуа ашәҟәыѡѡы иаб:

– Дад, абра ҳахьыҟоу ҳара ҳзы даара ибзиоуп,
– Ҳаԥхоуп, ҳабзазоуп, ҳзышом ҳара абра,
Абарҵқәа ҳнаҭоит ҳхәышҭаара.
Иаҳҵахым хәышҭаарак даҽеаԥьара ҳара,
Иаҳҵахым ҳара!
– Ишәысҭоит сара ҿҳәарас саатбжак!
– Ҳазцом!
Нас афицар инарҕәҕәаҙаны
Инаиргеит ибжьы:
– Ижәблы аѡнқәа!
Асқьарқәа, амцабз зкыз ацәашьқәа
Рыма иназыҵкьеит ахыбра.
Аха саб убра
Зназы имшьҭит асқьар убрахь…
Ашәақь шьхәа ихы инаадырхан, дынкаҳаит убра.

Уаѡы еиликаартә, еиҕьны ҳәашьа амам. Ашьҭа збази ахаҭа збази еимаркуан ҳәа, нас иабааигеи ҳаамҵазтәи аԥсуа шәҟәыѡѡык истатиаҽы ҳзыԥхьаз абарҵ реиԥш иҟоу ацәа-

ҳәаҟәа: «...Амц ишыржьаз анеилыркаа, Гәлиа иҭаацәа маӡала рыпсадгьыл ахь ихынҳәит.» Гәлиа иани иаби дырхаанны, ирыҷцәажәаз ҳәа аӡәгьы дҳаздыруам, иара, Дырмит ду ихаҭа, ԥьаргьы имҳәеит сани саби жьаны иргеит ҳәа, нас ҳара ҳѡагыланы, иахьеиґьу ыҟоуп ҳәа нароуҳәар, иужьар, зыпсадгьыл кажьны ицоз ани аби дырхылҵит ҳәа изаҳҳәар, пату абанӡаиқәаҳҵеи ҳлитература ашьаҭаркѡы?

Ажәакала, иклассикатә рҷиамҭахаз ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргарашәеи», игәыҭшьаагоу ажәабжь ссир «Агәаҟашәеи», аԥсҭазааратә иашеи асахьаркыратә иашеи еиқәыршәаны раарбраҷы, зеиуа хкы ҳлитератураҷы имаҷӡоу апоема «Сара схәышҭаареи» ирҳәақәози, аклассаҷы, гәыблрала ҳарҵаѡы иаҳзеиҭеиҳәоз аѡымҭа иаҳнарҵози еиҷагылон. Ишеиқәымшәоз аҟара акәын ҳара иаабоз. Ҭоурыхла иаҳа ииашаз иарбаныз ҳдыруан ҳәа шәасҳәар, шәызжьеит. Акызаҵәык, арҵ, ашьҭахь ҳзыԥхьаҟәаз, иаҳа излаҳгәаԥхоз, уаҟа аԥсуаа уаѡы ижьомызт. Амчымхара иақәшәаны иаарԥшын. Уи зынӡаск даҷеакын. Аҟармаҵыс уазгәаар ҟалома, иаҳҳәап, алаҳәа аҵкыс узымиааизеи ҳәа. Узызгәааша аҟармаҵыс хәычы зҷеақәзыжьыз алаҳәоуп. Ажәакала, аҵыхәтәан ицәырҵуа иалагаз аѡымҭақәа рҷы схылҵшьҭра зынӡаск даҷеакала иаарԥшын.

Аԥсуаа иҳазкыз ҭоурых бгьыцк самыԥхьацызт.

Ауаѡы шаҟа дарґаруазеи, шаҟа икультура бжанатәуазеи иҭоурых анизымдыруа. Аҭоурых адырреи Аԥсадгьыл абзиабареи еимадоуп, ишеимадоу еиԥш адгьыл аԥсылареи иҷало ашәыри. Даҳзааӡараны ҳаҟаӡам апатриот иаша, уи иаҳмырҵакәа ижәлари иԥсадгьыли рҭоурых. Ажәытәра шаҟа иудыруа, убасҟак еилукаауеит аҷатәра, аҷатәра шаҟа еилукааua, убасҟак иузымариахоит изыпсоу адырра, ахә ашьара. Ужәлар рҭоурых узымдыруазар, ашәҟәыѡѡы ихы иҭҳәааны иаԥиҵаз асахьаркыратә ѡымҭа акәым, ибжамҷамноуп ишеилукааua афольклоргьы. Ԥшькьаҷ-иԥа Манчеи Кьахь Ҳаԥьараҭи реиԥш иҟаз жәлар рфырхацәа ирыххәааy аҳәамҭақәеи аҭоурыхтә-фырхаҵаратә легендақәеи ракәым, иахьынӡахәҭоу иузеилкааuам алакәқәаҵәҟьагьы. Аҭоурых бзианы иҵҵааны, нас алакәқәа ҳрыԥхьо ҳҷааҳхар, араҟа

иаҳәо лакәҙамзаап ҳәа ахьаҳҳәаҟәаша рацәаны иаҳԥылоит. Ус акәымкәа, аҭоурых узымдыруазар, аҭоурыхтә фақт иахылҵыз асиужетқәа, аиҿырԥшрақәа, ажәақәа, ихҭҳәааy лакәк еиԥшоуп ишҳаҳауа. Иаҳҳәап, ҳаныхәыҷыз шаҟантә иҳаҳахьаз: «Шьап цәы, нап цәы, ахьуардын дақәтәоуп, шьапеибга напеибга ауаргьала дақәтәоуп» – ҳәа лассы-лассы иахьеиҭарҳәауа алакә ссир. Ауаҩы ишьапы цәышьа шамам еиԥш, ахьуардынгьы ақәтәашьа умам, избанзар иҟам ус еиԥш. Лакәуп, уаҳа акгьы. Ус сгәы иаанагон. Аха, абар, уамак ҵуам, аҭоурыхҭцааҩцәа иаадырԥшит, аԥсуаа ажәытәан ииашаҵәҟьаны ахьуардын шрымаз.

Ауразоуроу ихьӡыркын. Сахьаҭыхҩыкгьы убри ауардын асахьа ҭиххьан, ибахьан. Ахьы иахьалхыз мацара акәым иԥьоушьаша, ҿык-бзык иазымҳәо иҟазаратә рҿиамҭан уи. Ашьҭахь иӡит. Аамҭа аӡыхәашь-цәқәырԥара иалаӡит. Ирҭима, қәылаҩцәақәак иргама, иргьычма, Анцәа идырп иахьагаз. Алегенда излаҳәо ала, иагеит Англиаҟа.

Шаҟа лакә алагозеи: «Аҳ иԥа», «Аҳ иԥҳа», «Аԥсҳа», – ҳәа. Ирыҵаҵәахузеи абарҭ ажәақәа, насгьы иарбан аамҭоу ианиз? Ихыҵҳәааy лакә ажәақәоума, мамзаргьы аиашара иагәылҵу? Уажәааигәа академик И. Ԥьавахишвили иусумҭақәа аԥшьбатәи атом аҟны саԥхьеит: «Около 992 года было написано также ныне утерянное сочинение «Цховреба и Абхазҭаи» («Жизнь или история абхазов»), которое принадлежит перу царя Баграта III и заключает в себе историю 22-х цареи» – ҳәа. Цқьа ҳазхәыцып. Ҩажәи-ҩыԥьаҩык аԥсуа ҳәынҵқарцәа ҟалахьазаарын. Хҵоурых афальсификаторцәақәак ахьӡ ҿыцқәа азырԥшаарц иашьҭоуп Аԥсуа ҳәынҵқарра, аха егьа азырыӡбаргьы, аиаша еилагашьа амам. Ҩажәи ҩыԥьаҩык аҳәынҵқарцәа зхагылахьаз аҳәынҵ-қарра шаҟа шықәса иҟаз шәара шәазхәыц. Иҵуазеи уиаахыс? Зқьы шықәса рҟынӡа. Ус анакәха, аҳ иԥа, аҳ иԥҳа, аԥсҳа ҳәа алакә иаҳәо ажәақәа иашаҵәҟьазаап. Ианбаии арҭ ажәақәа? Зқьы шықәса инареиҳаны уажәаԥхьа.

Аҭоурых узымдыруазар, иузеилкааyам, баша иажәа ҭацәхоит, уимоу, аԥышәырччара уздырҵысыр ҟалоит абарҭ реиԥш иҟоу ажәаԥҟақәа: «Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа», «Амшын ахықәан,

ацгәы аҩны ахыб инықәлар, иааҟәымҭӡакәа ашьханӡа ицон, убасҟак ирацәаҩны еиланхон аԥсуаа» – уҳәа реиԥш иҟақәоу. Аха ибзианы иудыруазар Аԥсуа ҳәынҭқарра аҳәаақәа ахьынӡаҟаз, иудыруазар, изныкымкәа-иҩынтәымкәа аимпериа дуӡӡақәа Аԥсны ишақәлахьоу, усҟан арҭ ажәаԥҟақәа угәы-уԥсы иранаҳәо рацәахоит.

Зԥа дымԥсыц уԥа диумырҭәуан рҳәоит, ҭарада иҟәышыз ажәытәуаа. Егьырҭ аҭоурыхтә мыҟәмабарақәа ҳарҟәаҭыргьы, амҳаԥьырра мацара аангьы аԥсуаа зықәшәаз иақәымшәац, ҳгәырҩа аилкаара ицәуадаҩхоит, убасҟак игәырҩа дууп убри.

Аԥсуаа ҳаиԥшҭәҟьа, асулҭан иимпериа ахлымӡаах иақәнаршәахьеит аерманцәа. Рыжәлар ҭҩа рымамкәа ирҟәаҟәеит, иаанхаз аҳәырҩы иахьа уажәгьы иԥсаҟьаны атәым тәылақәа ирылаԥсоуп. Аха аерманцәа аԥсуаа ҳаҵкыс лахьынҵа бзиас ироуз, ианамуҳахгьы, изыниаз еиҭазҳәашаз, ашәаԥьҳәаҩцәа роуит, Ҭырқәтәыла имҩаԥнагоз агеноцидтә политика шәҟәыбыҕьшәыла ишьҭыхны еиқәдырхеит. Еиқәдырхеит ԥхьаҟатәи абиԥареи адунеи ажәларқәеи ираҳартә. Ҳарҭ, аԥсуаа, ҳхы ашәаԥьҳәаҩра ҳзазымуит, ҳхатәы бызшәала ашәҟәыҩцәа ахьҳамамыз иахҟьаны. Иаҳдыруа амаҷгьы злаадыруа атәымуаа ранҵамҭақәа рылоуп. Амҩасҩы, ҳаамҭазтәи еиҷырпшрала иуҳәозар, адәыҕба дақәтәаны ииасны ицаз диҩызоуп. Наԥшыхақә ауп зегьы шибауа. Убас имҩасны ицаз нықәаҩык излеиҳәауала, амҳаԥьырра ианашыкьымҭаз, агаҷан ишьны икажьыз аԥсцәа рыфҩы ианықәнамыргыла, абзацәа ықәҵны ашьхаҟа ицеит. Уажәшьҭа шәазхәыц, уи ашьаарҵәыра аҩнытҟа иалагылаз, иалахәыз, аха еиқәхаз аԥсуак ианҵамҭақәа ыҟазҭгьы иҳарҳәауаз. Џьанаҭ дгьылахь ҳцоит ҳәа рхала, аҕба иҵеибаҳәа иқәҵны ицозҭгьы, ишьны аҟәара иқәыжьны ишԥаибоз амҩасҩы?

Анаҟә анхытҵлак, аиҩхаа ахьынӡаҵаулоу шааԥшуа еиԥш, аамҭақәа аныманшәалаха, ҳҵоурых иаҳа-иаҳа иааԥшуа ианалага, амҳаԥьырра зыхҟьаз, ишыҟалақәаз ккаӡа иааԥшит.

Аԥсны Урыстәыла иадлаанӡа изныкымкәа иахаԥахьан аколонистцәа.

Ҳара ҳашықәсҵхьаҙара ҟалаанӡа, амшын мыжда иҙыхна-

геит абырзенцәа. Уажәы Аҟәа ахьыҟоу аҭыԥаны урҭ иҟарҵеит ақалақь. Дара рықалақь. Иахьзырҵеит Диоскуриада ҳәа. Абарҭ рышьҭахь амшын изыхнагеит аурымцәа. Урҭ Диоскуриада ахьз рыԥсахит Себастополис ҳәа. Аурымцәа анықәцаха, аԥсуа жәларшьҭрақәа (племиақәа) еидҵаны, еиҿкаахеит Аԥсуа ҳәынҭқарра. Уи анхыбгала, ҳажәԝа еибыҭаны ҳҟалар, ақәылаԝцәагьы рымч ҳақәхарым ҳәа Аԥсни Қырҭтәылеи рҽеидырҵеит. Зегьакоуп ақәылаԝцәа ирмыхәеит. Қырҭтәыла иахаԥеит зны аԥьамцәа, нас – арабцәа. Аԥсны импыҵеихалеит аҭырқәа. Уи аԥсуааи ргәыларатәи ажәларшьҭрақәеи еичирчон, аҳәаҭыхла еижәиҵон. Дырмит ду иҳәан еиԥш, рнибарҵәара иалачон. Кавказ иқәынхо ажәларқәа реигәыдҵараҽы, аиҕарара рыбжьаҵараҽы, аҭырқәа имԝаԥигоз аполитика, иахьа уажәраанзагь аҵарауаа цқьа иҭырымҵааац. Ҳаамҭазы америкатәи аимпериализм Африкатәи аҳәынҭқарра маҷқәа дара-дара шеибанаршьуа еиԥшҵәҟьа, асултан иимпериа аан Кавказтәи ажәларқәа аиҕарара рыбжьеиҵон аҭырқәа. Убри аамышьҭахьгьы, Аԥсны зыршьабоз иаиуан даҽеакгьы. Ауаа ҕьычны рыҭира. Ирҭиуадаз? Ахәыҷқәа. Шаҟаԝ рҭиуаз хыԥхьаҙара амамызт. Абга ааҙаны излыҵыз абгақәа ианрыжәырҵо еиԥш, Кавказтәи ажәларқәа рҵеицәа ааҙаны, нас, иаарҳәны, дара, зшьа иалҵыз ажәларқәа ирыжәырҵон. Урҭ, аныда-абыда иааҙаз аианичарцәа, ишыхәыҷыз ауаԝы игәаҕ ддыркуан. Иԥсылман фанатикцәан.

Адәахьтәи аҕацәа рымацара ракәмызт Аԥсны иацрыхоз, иахыкәласуа, аԥашәқәа ҵзырԝаауаз. Ахуаадара иахҟьаны, уи иара аԝныҵҟагьы иаҕран ахырҵәагақәа, ишьаҭарҙгаз аҵас бааԥсҟәа. Ҳарҭ ҳамҵаныхәауа, ақьырсианцәа абиблиа шрымоу еиԥш, ҳауаԝра зыхьчо, ҳмилаҭтә хаҽра еиқәзырхо аламыс ҳәа «нцәахәык» ҳамоуп. Абри «анцәахәы» абзиарақәа реиԥш, ҳаҽиараҽы иаҳԥырхагахаз ацәгьарақәагьы рацәаны иалагәышьоуп. Убарҭ раԥхьа игылоуп ашьоура.

Ԝажәак еихысҳәаалоит. Аҭара аганахьала Кәыдры ахықә унықәгыланы Аҟәаҟа уааԥшыр, Шаумиановка ҳәа ашьҭахь изыхьзырҵаз ақыҵа, ҵаҟа, лбаанҙа, ԝадахьы, ахәы уахьынхыҵуанҙа, ашьхаҟа аганахьала, Наа Амыҟәреи Аԝыраҙареи

натҵанакуа, Маршьанаа Рхәы ҳәа иашьҭан ажәытәан. Убри ақыҭа азыҳәан аҭаҳмадцәа иахьа-уажәгьы Маршьанк днымхазо, изгазеи ҳәа уразҵаар: «Иқәибамхи!» – ҳәа, ииааркьаҷны, ажәак ала аҭак ҟарҵоит. Ашьа рыдхалар зымуаз, уаацәгьақәак ракәын ҳәа, идырҿехәо ҷьшьаны, инацызҵогьы дубап. Дали Ҵабали иҭанхоз Маршьанаа анықәибахуаз арҵгьы аланагалама, урҵ рықәибахра ажәлар ргәалашәараҷ иаҳа иаанхама, ишакәхалак, Маршьанаа Рхәы иқәынхоз рықәибахра атәы уамак ирзымдырзо, арахь қыҭак уаѡ днымхазо, ианеибарҧсуаз еибарҧсит, иаанхаз хибарҵәеит. Уи жәлак, уи қыҭак аҷы. Ус шаҟаҷьара. Абри акы. Ѡбагьы, уаѡы иҷьаишьаратә иҟоуп, ҳара ҳаҟара анҵәара иақәшәахьоу амилаҭ рҷы ахшара, аҵеи икульт ахьыҟам. Уажәгьы инханы иҟоуп, аха ажәытәан хыпашьа амамызт. Арҧыс ҧҳәыс дааигар акәын шықәса 30–35 рҷы даннеилак. Ари ақәраҷы, шамахамзар, уаѡы ибзиабара иины, игәаҵа ҭыблааны, ихьшәашәаны далгахьеит. Ҧҳәыс даагатәуп ҳәа дхәыцны, уалҵас аҙәы дааимгозар, бзиа-бара ҳәа дзырхагаша уамак егьимам, насгьы ихшаз иааҙаанҙа иара дажәуан. Аҵкыс еицәоу, иахьагьы инханы иҟоу, ишьаҭарзгоу «ламысуп» ахшара дызмам аҭаацәа реилымҵра. Ҳәарада, ҧсабарала дҟалоит ахшара дызмоуа, ҳара уи иаҿеԥнаҳҳәом, аха иаҿеԥныхәара азин ҳамоуп аҙәгьы дахьимаазо. Ахшара дызмоуа, аҙәгьы дзааҙарцгьы зҭахым, дыпҳәысыз, дхаҵаз, уи ауаѡ сыпсы ҭанаҵы, схазы сыҟаз ҳәа ихәыцуа, аегоист иоуп. Асаби дганы иааҙара – аҳәынҵқарра зыдгыло усуп. Ираа҃ашагьы дрырҵоит, амаҙагьы рҵәахуеит. Ахшарадара аҳәынҵқарра ақәызбуеит, ахшара рацәара – аҳәынҵқарра адгылауеит, иацхраауеит. Амшын анқашьха аҧсуа амҳаҵә имоуит ҳәа, абасҟак ҳажәлар реизҳаразы аҭагылазаашьа бзиа аныҟоу аамҭазы, ҳара убри ахархәашьа ҳзақәымшәозеи? Иҟоуп ажәларқәа, иаҳҳәап, ауаѡы иаҳәшьа хаҵа дцеит, дахьнеиз ахшара дылмоуит ѡба-хҧа шықәса. Лашьцәа нкылсны, рымаҳә иарҳәоит, ҳаҳәшьа дыргьежьны аѡныҟа дҳаҭ, уара уҵыхәтәы лырзыр ҳҭахым, уара ҽаҙәы даага ҳәа. Лара илхаразар ахшара дахьырмоуа, егьа бзиа дибагәышьозаргьы, ашьаҭамырзга аҵеи иоура, ибзиабара

аҵкыс инаҳаракны иргыланы, раҳәшьа дриҵагәышьоиг. Ҳара ҳҿы хшара дылмоузаргьы, аҙәгьы длааҙарц лҵахымзаргьы, раҳәшьа заҵа дыргьежьны дрымгара, дкаижьыр, рымаҳә ҕацәгьас дышьҭырхуеит.

Ҳаҿиара шаҟа иапырхагоузеи, иаҳҳәап, ҳгәыжәла ԥьбарара иахҟьаны, ауаҩы иҧсра иахырҟьацәаны агәныгареи, инахырҟьацәаны ашәы ашәҵареи. Ҳәарада, гәаҵәа зыҕроу, игәнызымго дызусҵада аҭынха иҧсра, аха убригьы хынкылашьак амазароуп. Аира зшаз аҧсрагьы ишеит анаҳҳәа, аира ҽынкыларала ҳшеигәырҕьо, уимоу, ҳгәырҕьара мыцхәцәак ишааҳмырԥшуа еиԥш, хырԥашьа змам, аҧсрагьы мыцхәы аҿхагахара аҭахымзар ҟалап, избанзар аҧсҵазаараҿ иҟалалоит аҧсра аҵкысгьы еицәоу данақәшәо ауаҩы. Шықәсыла инеиԥынкыланы ашәы аныҟәгара ҵас бааԥсны ишҳамаз, уи акажьра ацымхәрас, уажәы инацлеит аҧсы ипатреҭ ргәаҿы акыдҵареи, зыбаҩ зтәым аҧҳәысгьы ашәы лышәҵареи. Арҭ ҩ-ҵаск аҧсуаа иҳамамызт ажәытәан. Абааԥс, срыцҳашьа рҳәошәа ԥьоукы-ԥьоук апатреҭқәа раԥхьа икыдҵаны идәықәуп, иаарԥылогьы ргәы бжьыхуа. Иапсуа ҵасума уи? Иҵасым ҳәа, зцәазтәым аҧҳәыс, егьа лҭынха гәакьа дыпсызаргьы, ашәы лшәырҵомызт. Медицинала шаҟа ииашоу ҵасыз абри.

Иҟоуп аҳәсақәа, ашәы шыршәу мацара зыпсҵазаара абжеиҳарак зегьы мҩасуа. Неихарқәа змам аҵаҳмада дыпсыргьы – инеиԥынкыланы шықәсык – ашәы, агәлымҵәах дыпсыргьы – ашәы, агәакьа дыпсыргьы – ашәы, ауа-иуа кьынтыжә маҟа дыпсыргьы – ашәы… Милаҵҭа цәа шәҵатәхарц егьагым агәкажьга аԥшшәхәы змоу абри амаҭәа. Инахырҟьацәаны ашәы аныҟәгара, изшәу лымацара лакәҙам изусу. Уи аҧырхага бааԥс рзылуеит иаалҧыло, лыкәша-мыкәша иаақоу зегьы. Уи иаанагом, ауаҩы дыпсыр ҳамгәырҩароуп, ашәы мышкы ишьҭаҳамхыроуп ҳәа сҳәошәа, сара сызҿу ахырҟьацәароуп. Ахырҟьацәара ажәытәангьы иҟан, уажәгьы иҟагәышьоуп. Аизҳараҿы, аҿиараҿы ари даараҙа иԥырхага дууп.

Абасала, адәахьынтә иаауаз, қәыларала инахыкәласуаз аҕацәа раамышьҭахьгьы, аҩнытҵатәи амҿеирақәакгьы ашьапы ишықәнаҟьауаз, аҙыблара ишалаз, аҵоурых мыҟәмаба-

рақәа иргәылсны иааит Аԥсны азеижәтәи ашәышықәсанӡа. Абри ашәышықәса маҷк иаҳа иазаатгылатәуп, избанзар, убасҟан Аԥсны бжьымҩак ахьеихагылоу инеиз аныҟәаҩ иҩызахеит. Иреиґьыз аԥсуаа рҵеицәа ахәыцра иалагеит рыԥсадгьыл еиқәырхашьас иамоузеи ҳәа. Иамазкуаз рацәаҩхеит, арахь мҩа заҵәык акәын иҟаз – Урыстәыла адлара. Абри аҭоурыхтә хҭыс дуӡӡа ҳалацәажәааанӡа, еиҵах ҳанхьаҵып ҳашьҭахьҟа, ажәытәрахь, нас иаҳа еилаҳкаауеит амҳаԥьырра иаҟалашьахаз.

Ажәлар рҭоурыхтә мҩа аныԥшылашьа амам, еилкаашьа ҳзаҭом, урҭ рдинхаҵара адәахьы инаважьны. Аԥсуаа ҳлахьынҵа аӡбараҽы адинхаҵара иҟанаҵаз ацәгьарақәа, уи рольс инанагӡаз даараӡа ирацәоуп, гәаҟра дук иақәымшәаӡакәа, аԥсуаа жьаны амҳаԥьырра иргазшәа аҳәара шымцу еиԥшҵәҟьа, имцуп аԥсуаа адинхаҵара рыламызшәа, иарбан динзаалак акгьы ргәаҽы адац азымҳазшәа аҳәара. Ииашоуп, иахьагьы инханы иҟоуп анцәа рацәара. Аха убри инаваргыланы аԥсуаа ҩ-динхаҵара дук иргәылсит.

Ҳарҟәаҵып аҭоурыхтә нҵамҭақәа, урҭ маҷымкәа ишыҟоугьы. Ҳрыхәаԥшып ҳныха баақәа. Ақьырсиантә динхаҵара аԥсуаа ирыдрымкылазҭгьы, абасҟак ныха баа ссирқәа ргылашьа роурызу Аԥсны? Атәымуа аакылсны, мчыла иргыланы, нас илкажьны ицама Драндатәи, Мыкәтәи, Пицундатәи, Бедиатәи, Лыхнытәи, Елыртәи уҳәа жәабала зеиуахкы маҷу ҳныхабаақәа? Аԥьықәреи ахьнарымго аӡлагара аусура ишаҟәыҵуа еиԥш, адинхаҵара злоу ауаа ахьымнеиуа аныхабаа неиқәыбга ицоит. Аԥсны иаборигенцәоу аԥсуаа рыжәлашьҭрақәа зегьы еидҵаны, Аԥсуа ҳәынҵқарра аныҟаиҵа Леон Аҩбатәи, иаразнак напы заиркызеи аныхабаақәа рыргылара?

Ақьырсиан динхаҵара иҷәгәаны аԥашәқәа ашьҭхьан. Ажәларшьҭрақәа еиднакылон, идеологиа хадас иҟаиҵеит. Абри акы-ҩбагьы, Аԥсны Византиатәи аимпериа иалан. Уи, ишдыру еиԥш, қьырсиантә империан. Ҳәарада, Византиа иамчыз зегьы ҟанаҵон аԥсуаагьы ақьырсианра рыдыркыларц, ирылаҵәарц.

Ҳазхәыцып даҽеа хшыҩҵакыкгьы. Зқьы шықәса инарыцны

Аԥсны официалтә идеологиас иҟаз ақьырсиан динхаҵара акәын. Зқьы шықәса Аԥсны зымпыҵазхалахьаз Византиатәи аимпериеи асулҭантә империеи динхаҵарала еиҕацәа бааԥсҟаан.

Аԥсуаа ҳҭоурых ҭҵаашьа ҳзаҭом инарҵауланы иҭаҳамҵаакәа арҭ аѡ-империак рҭоурых, ридеологиа, рколонизатортә политика.

Ҳара ҳҿы еиқәымхеит, шәҟәы-быҕьшәыла ишьҭыхзаргьы ибжьаҙзар ауеит, асулҭантә империа иампыҵанахалоз атәылақәа рҿы ажәларқәа зықәдыршәоз. Убри аҟнытә, ҳара иаҳҵар Ҭырқәтәыла иампыҵанахалаз егьырҭ атәылақәа рҭагылазаашьа, аԥсуаа ҳтәгьы ҳанаҳәоит.

Адинхаҵара иахҟьаны ажәларқәа рҭоурыхаҿы ирацәаны ашьакаҭәарақәа ҟалахьеит, аҳәынҭқаррақәа еилаҳахьеит, иқәҙаахьеит. Дарбан уаѡ хыдоу уи азыхәан ажәлар аҿԥныхәа рызҭауа. Уи азыхәан изқәыҙбатәу иара, арѡышьыга, адинхаҵареи уи амаҵ азызуази роуп.

Аԥсылманцәа ахьнеиуаз, ақьырсианцәа ма дара рдинхаҵарахь мчыла иааргон, мамзаргьы, ианырмулак, икыдҵаны иршьуан. Амала, официалтә динхаҵарамкәа, иара ус, ԥсымбзам иҟазар, цәгьам-бзиам ирычҳауан. Абас ишрызныҟәоз ала адокументқәа уԥылоит балкантәи атәылақәа рыжәларқәа рҿы.

Адунеи иадыруеит акымкәа-ѡбамкәа аимпериақәа. Аԥсны еиҳараҙак анырра рыман абырзенцәеи аурымцәеи римпериа. Архитектураҿы, акультураҿы урҭ ныррақәак ҟарҵеит.

Иҟалап, адунеи ауаатәыѡса рҭоурых аҿы иҟамлацзар даҽа империак, асулҭан иимпериа аҟара ажәларқәа, акы, ашьаарҵәыра иҭазыргылахьоу, ѡбагьы, акультура аганахьала изаҟаразаалак ԥьара акы назымгац. Раҳәызба хәхәақәа ркын, уаҳа хшыѡк дара ирыцмызт, доуҳатә малк дара ирымамызт. Ауаѡы ишьра, ауаѡытәыѡса ишьа акаҭәара, ауаѡытәыѡса иргәаҟра, иныҵәара аганахьала, аҭырқә ианичарцәа аесессовеццәеи дареи хҭак еицҭадыршәуан. Иугославиатәи ашәҟәыѡѡы Иво Андрич излаиҳәауала, зцәа зтәым аԥҳәыс ашәақь аԥса лҕырҳәаны лышьра, ауаѡы иԥсы штоу аҵәѡан иахаҵара, арахә ацәа анахырхуа еиԥш, ауаѡқьырсиан

ицәа ихыхра, аианичар-ԥсылманцәа рзыҳәан гәыршшагак иаԝызан.

Абас иҟаз аимпериа Аԥсны иахаԥеит ажәафтәи ашәышықәса азыҳәан. Еиҭасҳәахуеит, усҟан аԥсуаа ақьырсиан динхаҵа официалтә динхаҵараны ирымеижьҭеи зқьы шықәса ҭхьан. Акыр шәышықәса ҭхьан, иахьа ҟазаратә рҽиамҭак аҳасабала, адунеи иадыруа ҳныхабаақәа ишырҭахыз, ԥырхага рымамкәа аус руазижьҭеи.

Ажәакала, ажәафтәи ашәышықәса азыҳәан аԥсуа дгьыл аҿы еиҿаҳаит, ҙи мцеи еинышәараҳа, еинышәашьа зқәымыз адинхаҵарак. Хәыцра дук, фантазиа дук аҭахҙам уи иахҟьаны иҟалаз ухаҿы иааугарц азыҳәан.

Ԝажәак еихысҳәаалоит. Шықәсқәак уажәаԥхьа Болгариа сыҟан. Ишыжәдыруа, Болгариагьы хәышә шықәса аҭырқәа исаса иҵакны аҟаҟара даҿын. Велико Тырнова ҳахьнеиз, аҳҭынра ахьыҟаз, аныхабаақәа ҳрыхәаԥшуа ҳашгылаз, аекскурсиа мԝаԥызгоз аҳәара далагеит аҭырқәцәа Болгариа ианахаԥа иҟарҵақәоз. Ҩырԥштәыс иааигеит ауаа еизцаны, рнапала анышә дыржны, рыԥсы шҭаз шәԝыла ԥьарак еикәаржуан ҳәа. Сара исгәалашәеит археологцәа Тҟәарчал ирыԥшааз аԥсыжырҵа. Ԥьарак еиқәыжьын шәи ԝынԝажәаԝык. Аибашьраҿы иҵамхеит. Рыбаԝқәа ԥытҵәҵәамызт. Аԥсыжра аамҭала иаҵанакуан Аԥсны аҭырқәцәа аныҟаз. Ирыхьзеи, иҟалазеи, ԥьарак иҵажьны изыржзеи шәи ԝынԝажәаԝык? Сгәанала, Болгариа ишыҟарҵаз еиԥш, рыԥсы шҭаз иржит абраҟагьы.

Ажәакала, ишаҳҳәаз еиԥш, еиҕацәаз ԝ-динхаҵарак еиҿаҳаит. Сабшала, мҽышала ақьырсианцәа еицхрашьшьы инеины аныхабаақәа ирҭалахуа, ақьырсиантә ныҳәарақәа мԝаԥыргауа, аԥсылманцәа абарҵқәа зегьы рбауа, аха акгьы мҳәакәа, иранарыжьуа, ҟалашьа амазу? Импыҵаихалаз тәылак аҟны иҟаимҵаз ақьиара, ачҳара аԥсуаа рзыҳәан иҟаиҵарызу аҭырқәа? Аколонизатор еилых димаҙам. Уи иполитика зегьыныԥьара акоуп. Убри азыҳәаноуп Балкантәи атәылақәа рсахьаркыратә рҽиамҭақәа ҳанрыԥхьауа, аԥсуаа иҳазкушәа изаҳбауа, убри азыҳәаноуп «Ацынҵәарах» дара ирхатәы ԝымҭоушәа раԥхьаҙа изеиҭаргаз асулҭан иимпериа

ашьаарҵәыра иҵанаргылахьаз ажәларқәа рҽы. Урҵи ҳареи ҭоурыхтә лахьынҵала ҳаиԥшуп, ҳаизааигәоуп. «Ацынҵәарах» иаԥхьахьоу, асулҭан иимпериа ахлымʒаах ҳақәнаршәеит ҳәа заҳҳәахьоу, аԥсуаа жьаноуп амҳаԥьырра ишыргаз ҳәа зҳәауа наганы инарымҵаҳҵар, ишԥаƙалои, иеиҳа ииашоуп ҳәа зыгәра ргарызеи?

Ҳзызкылсырц иаҳҭаху ахшыѡҵак хыркәшауа, иƙаҳҵап абасеиԥш алкаа.

Адинхаҵара азыҳәан, сгәанала, абас ҳҳәар иаҳа аиаша ҳазааигәахоит. Аԥсуаа Кавказтәи ажәларқәа рыѡныҵƙа ақьырсиан динхаҵара раԥхьаʒа издызкылаз ажәларқәа иреиуоуп. Аԥсуа жәларшьҭрақәа зегьы еидҵаны, аԥсуа ҳәынҭқарра еиҽызкааз, раԥхьатәи Аԥсҳа Леон аныхабаақәа рыргылара дзашьҭаз, динхаҵарак злаҵәоз ажәларшьҭрақәа жәларыкны реидкылара иацхрааруан. Хышә шықәса инарзынаԥшуа иныззҵыз аԥсуа ҳәынҭқарраҽы официалтә идеологиас иƙаз ақьырсиан динхаҵара акәын.

Уи адинхаҵара апрогрессивтә роли ареаӄционертә ҵаки рылацәажәара даҽа зҵаароуп. Ашьҭахь, аԥсуа ҳәынҭқарра анхыбгала, акыр аатҳьаны, ажәафтәи ашәышықәса азыҳәан, Аԥсны аҭырқәа данахаԥа инаркны, аҽиара иалагеит аԥсылман динхаҵара. Абри инаркны ақьырсиан динхаҵара зымч каҳаз, иофициалтәымыз динхаҵарахеит. Аныхабаақәа иадыркуаз адыркит, иаанхаз ыƙан ԥсымбзам. Реиҳарак амца рыѡнаҵаны еиɣрырыблааит.

Хышә шықәса инарыцны Аԥсны еиҽагылан ѡ-динхаҵарак.

Ақьырсианцәа рныҳәақәа рыѡны имѡаԥырго иалагеит. Аԥьаамақәа ргыланы, анамаз ркуан аԥсылманцәа. Аԥсуа жәларшьҭрақәа еиƙәшахеит. Ԥьоукы аԥсылманра рыдыркылеит, ԥьоукы ирулак рқьырсианра еиқәдырхеит. Даҽа ԥьоукы ишмырҵаҵцәаз иаанханы иаауан. Абас, адаґьи амаҵи реиԥш, ѡ-динхаҵарак шеишьҭаз иааит, хыхь зыʒбахә ҳҳәаз, азежәтәи ашәышықәса. Ақырҵуа ҳәынҭқарцәа Иракли Аѡбатәии Соломон Актәии ишыƙарҵаз еиԥш, аурыс император диҳәаны, Аԥсны Урыстәыла иадиҵеит Аԥсны иахагылаз Қьалышьбеи Ачачба. Урыстәыла жәытәнатә аахыс

қьырсиан ҳәынҭқарран. Аҧсуаа раҳ Ачачба, Урыстәыла гәы-кала дшазыҟоу аирдырырц, насгьы аурысҷәеи аҧсуааи реизааигәахара иацхраарц, аргама идикылеит ақьырсианра, иҷкәынцәа руаҙәкгьы хәдыҷәҵас Петербургҟа дишьҭит. Ажәытәаанҙа аҧсуаа ирымаз адинхаҵара ирхынҳәит. Иануҭаху алада иаатуа, иануҭаху аҩада иаатуа иҿоуҵар ҟалоит агәашә, аха ус иҟам адинхаҵара. Излаҿыз илцара ус имариам. Ихы-ихшыҩ убасҟак иатәнатәуеит, ауаҩы иҧсҭазаара иара азыҳәан дамеигҙо аҟынҙа дарҩышьуеит.

Аҧсуаа знык ирзыҟалахьаз еиҭарзыҟалахит. Анкьаҙа зны рхы-рыҧсы ақәҵауа ақьырсианра зыхьчоз рхылҵшьҭрақәа, уажәы аҳәаҭыхла аҧсылманра хьчауа, ақьырсианра иаҿагылеит, Амдыр Анцәа дирыцҳауп зырҳәаазгьы абри азоуп. Урыстәылан иҟаз аҭагылазаашьақәа ирыхҟьаны, Аҧсны уи ианадлаҵәҟьа, ар ааины, аҳәаақәа рыхьчартә изыҟамлеит. Ҭырқәтәылатәи аимпериеи аҧсуааи еизынхеит, еиҿаҳаит. Ҳаинаҧхеит, ҳаиҭиит Ачачба, амыцқьа, агьааур дааигеит рҳәеит аҧсылманцәа, аҧсуаа жәытәнатәаахыс иҳамаз ақьырсианра акәын, уи ҳазирхынҳәит, иҧсеиқәырхагоу аҳәынҭқарра ҳадиҵеит рҳәеит, хара инаҧшуаз, зықәҵа баны зшьапы еиҵызхуаз ақьырсианцәа. Динхаҵарала мацара акәымкәа, политикатә хырхарҵалагьы аишьцәа еиҿанагалеит. Аҩыцьагьы зызхәыцшаз ахада дара дырмоуит. Абри аҭагылазаашьа ахы ианархәеит ҭырқәтәылатәи аимпериа. Иҩызцәа иманы дыҙхыҵит, ҧсылман динла иааҙаз Қьалышьбеи иҧа, Асланбеи. Уи инапала иаб гәакьа дишьит. Ачарҳәаҩ, ҳәарада, иаб иҵыҧгьы дашьҭан, аха убри азыҳәан мацара иаб дишьит ҳәа аҳәара, инагҙаны аиаша амҳәароуп иаанаго. Адинхаҵаратә фанатизмгьы алаҙѡан уаҟа. Уи абзамыҟә агәра ганы дыҟан убри ала еиқәирхоит ҳәа Аҧсны. Раҳ деимакны еиҭах аҧсуаа дара-дара еиҿанагалеит. Ари уажәшьҭа шаҟантәыз Анцәа идырп. Хышыққәса ҵхьаны заб ишьала знапы ҟьашьыз ахәымга дахҳәаны дкарыжьит. Петербург иҟаз Қьалышьбеи иҧа аиҵбы дырхынҳәны даа-ганы Аҧсны дахадыргылеит. Еиҭа иаҳгәалаҳаршәап. Ар аашьҭны Аҧсны аҳәаақәа набыцра рықәымкәа иркыртә иалаҟамызт Урыстәыла. Аҧсуеи аҭырқәеи еизынхеит. Арахь

иаахтны еиҕацәан. Еиҭах аҟәыҕацәа рыжәлар рхы-ргәы иҭаргалон Урыстәыла ада ԥсыхәа шрымам, ишеиқәырхагоу, амулацәеи аԥсахыɯцәеи иҳәаркьиуа ажәлар ирылан агьааур даар шәықәихуеит, ҳара ҳзыдгылаша аҭырқәа иоуп ҳәа.

Хшыɯзышьҭра азутәуп даҽакгьы. Ақьырсиан динхаҵара азежәтәи ашәышықәса азыҳәан ихынҳәны, иофициалтә динхаҵараны еиҭах аԥсуаа рҽы ианааи адинхаҵара иахьхьан аметаморфоза ҕәҕәа. Ари адинхаҵара раԥхьаӡа иит, ицәырҵит ананамгацәа, агәаҟцәа, атәцәа ирдинхаҵараны, ирхыхьчараны, ирфилософианы. Иит аурымцәа римперија реиҳа иаргәаҟуаз – ауриацәа рҽы. Раԥхьатәи ашықәсҟәа рзыҳәан уи хшыɯҵакы хадас иамазгьы ананамгацәа рҽеидыркыларц, рхақәиҭразы иқәԥарц, атәцәа ахьыԥшымрахь икылнагарц, еиднакыларц акәын. Ишнеи-шнеиуаз, ҕарра-беиарала ауаа рҽанырша, римтәи аимператор Константин ихаан, официалтә динхаҵараны ақьырсианра анрыдыркыла, аԥааимбарцәа иашақәаҵәкьа, ақьырсианцәа гәтылсақәа шьны, инырҵәаны, рдинхаҵара аарҳәны, дара, иаԥызҵаз ананамгацәа рхаҭақәа ирҿадыргылт. Хыхьчагас ишьҭырхыз алаба, ауҕә аалхны, рыхәда инықәырҵеит. Уи адинхаҵара ахшыɯҵакқәа руак – ауаɯы иԥсы ахьынӡаҭоу иԥсҭазаара арбзиара, иаарҳәны, ауаɯы иԥсы ахьынӡаҭоу шаҟа дгәаҟуа, шаҟа ичҳауа, убасҟак данԥслак изеиҕьуп, иԥсы ахьынӡаҭоу иԥсҭазаара ҷьаҳанымзар, данԥслак иԥсҭазаара ҷьанатхоит ҳәа иҟарҵеит. Аныхабаа амаҵзуцәа абри агәра дыргара иалагеит ақьырсианцәа. Ҳәарада, ас иааҳәхьаз адинхаҵара уажәшьта иаҳагьы ирыцәтәымхеит аԥсуаа.

Ҳазааигәахоит аԥсуаа Лыхнытәи рықәгылара ду. Аха абри, Аԥсны наҟ-наҟтәи алахьынҵа аӡбараҿы ҳәашьа змам аҵакы зауз ақәгылара аҟны ҳнеиаанӡа, иара ақәгылара зыхҟьақәаз, итҟәацыз ахаҳә зыршқәаз иҵегь ҳрылацәажәап, ҳаиҭазхәыцып. Ишаҳҳәаз еиԥш, Аԥсны еиҿаҳаны иҟан ɯ-динхаҵарак. Еиҿаҳаны иҟан ɯ-хырхарҵак, ипрогрессивтәыз, иԥсеиқәырхагаз Урыстәыла адлареи, иреакциатәыз, Аԥсны азыҳәан ихырҵәагаз Ҭырқәтәыла ахьынҳалареи. Авассалтә ҳәынҭқарраҿы, ианакәызаалак, амчра рымпыҵаркуеит ауаа

ԥаршеицәа, избанзар урҭ рхатәы интересҟәа рзыхәан рыжәларгьы рыдгьылгьы иреигʒом, рымгәажәи ртыԥи азыхәан зегьы рҧиуеит. Ижәлар рхы иҭагалауа, шьакаҭәара ҟамҵакәа, Урыстәыла аҿазааигәатәра иаҿыз Қьалышьбеи ихылҵыз амаҭаԥшь, инапала данҵаха инаркны, аԥсуаа еидызкылашаз, изызхәыцшаз уаҩ дрымамкәа, ихуаадахеит. Ахуаадара, ишдыру еиԥш, иахылҵуеит аҳәатәеиқәым-шәара, аҳәатә еиқәымшәара иахылҵуеит цәи-мҵи реиԥш аихара, цәимҵи реиԥш аихара иахылҵуеит амчымхара. Ицәыҵагыланы аиҿажьыҩцәа, аичырчаҩцәа рча иит, аамҭа дара иртәхеит. Урҭ аԥаршеицәа, аԥсахыҩцәа, аҭиҩцәа ҕьычны изҧиуаз ашьажәыҩцәа инарыцлеит ахәаԥьацәа, амулацәа, апапцәа. Арахь иаҳа-иаҳа ихьанҵахон Урыстәыла имҩаԥнагоз аколониатә политика. Аҵәгьы мбылуа акәацгьы ʒуа ҳәа, ҟәыҕарак ақәныҟәара ацымхәрас, ахаҳә аршра акәын изҿыз. Убри ахаҳә тҟәацит Лыхны ашҭаҿы. Иҟалеит зеиуа ҟамлацыз ақәгылара, ашьакаҭәара, анибарҵәара. Ҳаԥсы ҭаны аурыс иколониатә политика ҳанышәом, ҳдинхаҵарагьы ҳаԥсахуам ҳәа иқәгылеит ахуаада гәаҟҟәа далаа, ҵабалаа, ахҷыпсаа, асаʒқәа, абжьаҟәаа. Егьырҭ зегьы ракәым, хашҭшьас иамоузеи ԥсҳәаа рытрагедиа. Аԥсны зегьы Урыстәыла ишадлара иадлеит. Аԥсуа ҭауадцәа ракәыз, аурыс ихаҭарнак иакәыз, уаҩԥсы ихымхәыцуа, рхатәы «ҳәынҵқарра» ҟарҵеит ԥсҳәаа. Агаҿаҟа иианы иқәыланы ихынҳәны ицон реибашьыҩцәа. Ауаа рныртцеит ҭынч рҿынкыланы иҟазарц. Ҳамҩа аадыртааит, ҳақәҵуеит рҳәеит. Аԥсны ахырхарҵа ҿыц ишьҭнахыз шаҟа ипрогрессивтә мҩаз ахьырзеилымкааз аамышьҭахьгьы, урҭ рыцәҵра аусаҿы аԥсылманра иахараз рацәан.

Аҭоурых иадыруеит имаҷымкәа убасеиԥш аҿырԥштәқәа, апрогрессивтә хәыцра рыхганы, иааиуа аамҭа ҿыц рҿырзақәмыршәакәа, ирзеилымкаакәа, ашьаарҵәыра иҭагылалоит ажәларқәа. Акаамеҭ ҟалоит анырҳәа, ахәац аблақәа ҭнахуан ҳәа, ианшәа ирҳаны рыԥсадгьыл кажьны иқәҵлоит. Хара ҳцарым. Иаҳхысыз аибашьра анеилгоз аламҭалазы, Асовет мчра анышьақәгылоз, хыԥхьаʒара рацәала иқәҵит алатышцәа, алитовцәа, аестонцәа. Аамҭа набжьысит. Иқәʒаауеит

ҳәа икарыжьыз рыдгьылқәа рҿы рыжәлар еизҳазыҵеит, ироуит рхатәы економика, иҿиеит рмилаҵтә культура. Дара, аемигрантцәа, алаҟьалақәа ирԥызаха, инкыдыгәгәало идәықәын атәым тәылақәа рҿы. Абасҵәкьа, алаҟьалақәа ирыдкыланоуп урҵ дышрыхцәажәо еицырдыруа алатыш шәҟәыԥԥы Р. Езера.

Абарҵқәа рыдагьы, аԥсуаа жьаны амҳаԥьырра иргеит ҳәа аҳәара, амра каххаа иԥхон, иҵхы лашьцан уҳәар иаԥызоуп, избанзар иара, ажәа «амҳаԥьыр» иқәырцаз (изгнанник) ҳәоуп иааиаго. Иқәҵны ицаз иакәым, иқәырцаз.

Абасала, аԥсуаа жьаны ишырымгаз, гаҙарала рыдгьыл гәакьа шкармыжьыз еилаҳкаазар, уажәшьҭа ҳҿазаҳшәап ицәаԥҿыгоу атеориа – аԥсуаа жьаны амҳаԥьырра иргазшәа ирҳәауа иаишьахаз аилкаара.

Сҵасымчала,акырынтә сазхәыцхьеитабриатеориаабаанагеи ҳәа, аха иналкааны сазааҵгылартә акы сзазкылымсит. Амала, авариантқәа рацәоуп.

Акы. Усҟантәи аамҵазы, ахеиқәырхаразы, ҳара аҙәгьы ҳақәимцеит, мчыла ԥьаргьы ҳимгеит, ҳшьа аҙәгьы икаимҭәеит, бзамыҟәқәак ыкәҵны ицазар, ижьаны иргеит рҳәар, иаанхаз иахьрыхәоз ыҟазар ауан. Амшә иакыз баба-баба иҳәеит. Рхы иақәыҙбар, рхы иахарартәыр иаҳа иԥсеиқәырхаганы иҵагылазар ҟалоит.

Ԥба. Гәаҕшақә, аԥсуаа зцәымҕыз иаԥыртцазаргьы ҟалоит.

Хҧа. Иҟалоит, зыԥсадгьылаҿ иаанхаз иқәҵны ицаз ирызгәааны, шәырҟәаҵ наҟ, уахь иаҳа еиҕьуп ҳәа анрарҳәа, иқәҵны ицеит ҳәа, бзиа иубауа ауаԥы ушизаҕьуа еиԥш, ирзаҕьны ирҳәазар, аха ишнеи-шнеиуаз, аамҵа аныбжьыс, иашак еиԥш иаанхазар.

Ԥшьба. Ииашаҵәкьаны амулацәа, ахәаԥьацәа, ажәакала, агитаторцәа аԥсуаа ирылаҵаны ирыман шәаала Ҭырқәтәылаҟа, уаҟа шәыԥсҭазаара ԥьанаҭхоит ҳәа разҳәоз. Ҭырқәтәыла иаҵахын атәцәа. Иаҵахын аибашьыԥцәа. Урҵ ирҳәоз шымцу шырдыруазгьы, агәра ргазшәа ҟарҵон изаҳауаз. Уаҳа ԥсыхәа аныҟам, ииашоушәа, лак-ԥакрада агәра ҳгазшәа, егьараан амц ҳақәшаҳаҵҳахьеит.

Хәба. Иаҳгәалаҳаршәап аԥсуа даҽа милатк диламԥашьо

дҟазҵаз иҟазшьақәа руак. Уи дзықәшәаз егьа игәырԝа дузаргьы, уамак ҟамлазшәа, иаармаԛшәоуп ишиҳәауа. Иара хьаас имоу изаҳауагьы хьаас иитарц иҵахым. Насгьы уамак ҟамлазшәа ҳәауа, ихаҵагьы ихы алаиҟажоит, игәырԝа иаҳа далаиааиуеит. Иҵахым, ицәымгуп ахзыргара. «Сара сзықәшәаз аԝыза адунеиаҷ уаԝпсы дақәымшәацшәа, ԥхашьароуп…» – апсуа ицу философиоуп абри. Игәашәымҭахьеи, зҵеи дҵахаз аб, адашшылацәа умацара уакәым, ҳазегьы дҳаԥхеит, аҵеи бзиа дуцәҵахеит ҳәа аниарҳәалак, шәааԥсара ани дабаԥсаз, газажәк изыҳәан аранза шәышԥаауаз, шәираааԥсеит ҳәоуп ишиҳәауа. Уи иҳәом сара сзықәшәаз аԝыза иақәшәахьада, исцәызыз аҵеи иԝыза дызцәызхьада ҳәа. Уимоу, ауаа ишырбо, ихы даасуа, игәы даасуа диҵәуазом. Агәырԝа дугьы, абзиабара еиԥш, ажәала еиҵаҳәашьа амазам. Ргәы камҳазарц, зынзаск адгьыл ианымзаарц азыҳәан, ирзыҟалаз амшмыхәла иаарԥсыҽшәа, инахлафшәа, изыниахзеи, уамак иауақәшәах амҳаԥьырра иагаз, уахь еиҧуп ҳәа анрарҳәа, ииашаҵәҟьаз ԥьшьаны, иныкәҵны ицеит, уаҳа уамак ҟамлеит ҳәа нарҳәа-аарҳәазҵгьы, ишнеи-шнеиуаз, игәеиқәҳәалагаз аҷаԥсшәа, Хәаԥьа Шьардын имц ихаҵа агәра анигаз еиԥш, ҳашәҟәыԝԝцәақәаки хҵарауаақәаки агәра рган, аҵабырг еиԥш, иааганы иҳарҳәо иалагеит. Сгазажә дышҭахаз сызҳәа, иара даԥсамызт, аха рхабзиара аҟнытә дысзырҵәуааит ҳәа, зԥа дҵахаз, иишьҭыз ашәаԥьҳәаԝ, дахьнеиуа, абригьыабригьы ауаа ҷкәын газажәк диман, иаԥсамыз азәы иакәын, аха шәнеи, дышәҵәуа ҳәа разҳәаз ашәаԥьҳәаԝ иԝызахеит урҭ.

Аҟәыҧацәа ирҳәоит, ҭаҳмада бзиак иԥсра, библиотекак абылра иаԝызоуп ҳәа. Уи азәы иԥсра. Иабанаҙои жәларшьҭрак рыкәзаара. Ажәытәзатәи аҵоурыхԝԝцәа изларҳәо ала, Аԥсны ага инхон агениохцәа (сгәанала, ага инхо ҳәа иахьрышьҭаз аҟнытә иаауеит рыжәларшьҭра ахьҙ) ҳәа изышьҭаз жәларшьҭрак. Урҭ злеишәа цәгьаз, амшынаҷ ақәыларақәа мԝаԥызгоз, хыларҟәра ззымдырҙоз ԥьоукы ра-кәын. Анцәа идырп аҵоурых аҭагәҭасраҷ иарбан аамҵоу урҭ аналазыз. Ҳәарада, убарҭ рыкәзаара инацны ицеит амшынтә фольклор аиҳарак. Ԥсҳәаа, ахҷыпсаа, асазқәа, далаа,

ҭабалаа, абжьаҟәаа, ҭҟыбынаа, дәҳәыбынаа, гәмаа уҳәа аиланхарҭа дуқәа аныкәзаауаз инарыцны иқәзааит ҭԥа змамыз ажәабжьқәа, алегендақәа, ашәақәа, акәашарақәа. Амҳаԥьырра иахҟьаны, хыԥхьаҙарала ҳшыбжатахаз еиԥш, ҳабжатахеит доуҳатә маллагьы, адоуҳатә баҟақәа рылагьы. Уажәы иаҳзаанхаз, акырҙа ихьшәаны иантҵоу ҳфольклор ал-агьы, иарбан милаҭтә фольклорзаалак акы ашьҭахь ҳгылартә ҳаҟам. Иаҳцәыҙыз ҳцәымҙкәа ианаамҭаз иантҵазҭгьы иахьынҙанеиуаз шәазхәыц.

Аамҭа иқәнаргылаз зҵаара дууп, азҵаара хадақәа ируакуп ҳхы-ҳҵыхәа адырра, ҳҭоурых аҭҵаара. Асовет уаа ҳхықәкы хада ашҟа ацара, уи амԥа лаша ҳахьықәу, иаҳагьы ихәарҭа духоит ажәытәра адырра. Ари аус аҟны амилаҭқәа хыԥхьаҙарала имаҷу, ирацәоу ҳәа еилых рымам. Асовет уаа зегьы зинла ишеиҟарам еиԥш, зинла еиҟарам ажәларқәагьы. Ауаатәыԥса рҭоурых аҿы зеиԥш ҟамлаҙацыз хреволиуциа дуззa шьаҭанкыла иаԥырнамхит ауаа социалла реиҟарамра. Аха уи иаанагом, убри аҿены инаркны иқәзаазшәа абзамыҟәра. Изхысҳәаауа, иаҳԥылалоит ҵарауаақәак, абасшәа ихәыцуа: хыԥхьаҙарала имаҷу ажәлар рҭоурыхгьы дуум, хыԥхьаҙарала шаҟа ирацәоу, убасҟак идууп рҭоурыхгьы ҳәа. Ари аԥыза атеориа иқәныҟәо аҵарауаԥ, ашовинизм дадгылоит ҳәоуп иаанаго.

Имԥсыша аԥьма амаҵә азылаҟәуеит ҳәа, аԥсуа жәлар гәаҟрас иҟаз зегьы рыхгауа, лабак шьҭырхыртә зҿааибызҭоз аимпериақәа дара ишынархыкәласуаз, рыдгьыл ҿаҵа ишынахырбаауаз, рыдгьыл гәакьа ршьа шныкәдыркьасоз, ирызгылеит ишьаарҵәырахаз аԥажәатәи ашәышықәса. Ари ашәышықәса ҟалеит марксизм-ленинизм иагаз аиааира иашәышықәсаны. Ақьырсианра, аԥсылманра, анцәа рацәара уҳәа иарбан динхаҵаразаалак ишынеибакәу зегьы рыхшыԥҵак хада акакәын: амҵахырхәара, ауаԥы иуаԥра аларҟәра, уара ухы уаԥшәмам, уара ухыхь дыҟоуп аҙәы, уара ииууалу уи иҿаԥхьа ахырхәароуп, уԥсы ахьынҙаҭоу шаҟа угәаҟуа, шаҟа аԥьамыҷәа цәгьа ухугауа, убасҟак қьаф ууеит, ԥьанаҭ уцоит удунеи ануԥсахлак. Абри еиԥш иҟаз аидеологиа аҭыԥан иааит ауаԥы дышуаԥу иазҳәауаз аматериалисттә

философиа. Ажәыртра улсны адәышкәаҕьаз уанаақәгылалак, уцәашәҵатәы иахьынҳалаз амыҕқәа, амыркыцькәа наҟ уматәа иалхны ишкаужьуеиԥш, цәгьамзар бзиа рзаазымгацыз адинхаҵарақәа зегьы наҟ рҟәыблаара, иаарласны аҿерыцкьара иалагеит аԥсуаагьы. Абри апроцесс мѡаԥысуан хьаа дук ҟамҵакәа, хылҟьа-ҽылҟьа дуда, шьакаҭәарада.

Аԥсуа иԥсадгьыл аԥсабаратә беиарақәа, уи аҳауа зѡыда, адгьылкәазарауҳәаирыбзоураны,убасишоууаѡуп,дҽазҳәауа, длазырҟәуа, иарбанзаалак акгьы игәаҵахь инеишьҭуам, идикылом. Ишьамхы заирсрыз, амла иара дакуамызт, амалмазара ианакәызаалак мыцхәы дашьҭамызт. Арахә-ашәахә шаҟа иҵахыз иман. Агәыхә азыҳәан арыц ахьынкаиршәуаз имарымажаха ииуан. Ауаѡы иҿшьуа аус иуеит, аус имукәан хныҟәгашьа имамзар. Аԥьабаа тәыс ихы зеиҵарызеи, ԥьабаа мыцхәык мбаӡакәа ихы ныҟәигартә идгьыл дныҟәнагартә иҟазҭгьы иҵагылазаашьа. Изхысҳәаауа, ԥсабарала анхаѡы ицәтәымын классла аиҟарамра, ԥсабарала ицәтәымын адинхаҵарақәа.

Даҿеакгьы. Жәаа шыҟәсазы Асовет мчра аиааира агеит Аԥсны. Уи ѡынѡажәа мшы заҵәык ракәын еиҟәханы ианыҟаз. Ихәаҿхеит иара аԥсуаа ирыдрымкылакәа акәым, Аԥсны анҵытцтәи амчқәа рыла, адәахьтәи аҭацәа рыла. Аҭоурыхҭцааѡ иҳәоит иҟалаз афақт, аха ашәҟәыѡѡы иҟалаз аҭоурыхтә фақт мацара изхом, уи еиликаарц иҵахуп иҟалаз зыхҟьаз, мамзаргьы ус акәымкәа, даҿеакалагьы иҟалар шалшоз. Изхысҳәаауа, избан, Кавказ егьырҭ ажәларқәа зегьы рҟны ааста, аԥсуаа рҽы Октиабр Ду аидеиақәа еиҳа иаарласны аиааира загазеи? Изакә дгьыл чашәрахазеи Аԥсны, урҭ аидеиақәа анынкашәаҵәҟьа, имарымажаха иѡагылартә еиԥш? Иҽажәкуа аныҟәаѡ, аӡыхь днахагылар иаѡызахеит аԥсуаа рзыҳәан Октиабртәи ареволиуциа аидеиақәа. Иақәгәыгит ирнаҵоит ҳәа зқьышықәсала аԥсуаа ззықәпоз – амилаҭтә хьыԥшымра. Октиабр аидеиақәеи адинхаҵареи, шьакаҭәарала изеиҽамгылазеи ҳара ҳҽы? Аԥсуаа адинхаҵара дунеихаан ирыламкәааны, мамзаргьы аԥсуаа шынеибакәыз зегьы Октиабр аидеиақәа ахьеи-

лыркаази ирыбзоураны акәым ус изыҟалаз. Убригьы аиҳарак изыхҟьаз, ҳгәанала, адинхаҵарақәа реиҭныҧсахлара иахҟьаны, дара адинхаҵарақәа дара-дара ахьхибашьаахьаз, дара-дара рымчқәа ахьеибармаҷхьаз ауп.

Ҳиашахом, ҳарҭ, аматериалисттә дунеихәаҧшра иааҙаз, иахьатәи ҳаамҭа аҳаракырантә ҳнаҧшны, шәшаҟәыҵра, аҧсуаа ианакәызаалак динхаҵара ҳәа акгьы рыламызт ҳәа ххәар. Ари иаанаго ҳҭоурых ма азымдырроуп, мамзаргьы цасҳәа аилахәароуп.

Иҟоуп ҷьоукы, аҧсуаа ажәытәан адинхаҵара рылан ҳәа роуҳәар, аҧсуа жәлар лаурҟәызшәа згәы иаанаго. Қьырсианразааит, ҧсылманразааит, иарбан динхаҵаразаалак акгьы ргәаҵахь имнеизар, сгәанала, урҭ уаа машьцақәан, ибнауаан. Афранцызцәа, аиталианцәа, абырзенцәа уҳәа Европатәи ажәларқәа иуаа шьҭахақәоума? Адунеизегьтәи аҵакы змоу ацивилизациа зырҷиаз жәларқәоуп. Аматериалисттә дунеихәаҧшра цәырҵаанҙа, урҭ ажәларқәа зегьы официалтә идеологиас ирымаз ақьырсиан динхаҵара акәын. Ибнауааума Мрагыларатәи аҳәынҭқаррақәа рҷы инхауа ажәларқәа? Ацивилизациа дуҙҙа зырҷиаз жәларқәоуп. Урҭ ҧсылманцәан. Адинхаҵара зыҿены иааҵысыз аҿены инаркны, атеизми иареи еиҷагылан, шьаарҵәырала еинымшәо иаауан, убри аиҷагылара иаиааины ауп аматеариалисттә философиа ажәларқәа рхы-ргәахьы ишнеиуаз.

Иарбан жәларызаалак инҭырҳәыцааны рҭоурых ѽхарц азыхәан, ражәа рҳәахьазароуп археологцәа, аетнографцәа, аетимологцәа, аепиграфистцәа, антропологцәа, аҭоурыхдырыѽцәа, аҟазараҵцаѽцәа, афилологцәа уҳәа еиуеиҧшым аҵарадыррақәа знапы рылаку аҟазацәа. Мышкызны, иахьынҙахәҭоу иҵцааны ҳҭоурых аныѽхалак иҳаҭәазымшьақәогьы, ирымхәар ҧсыхәа рмоуа иҟалоит аҧсуаа рҭоурых аисберг еиҧшзаап ҳәа. Аисберг аҙы иҵыхәхәауа, убла иабауа маҷкоуп, аиҳараҙак ҵәахуп аҙаҵаҟа.

Ҳагәҭахәыцрақәа ҳанрылагоз алагамҭақәа ѽба ҟаҳҵазар, убас иагьххаркәшап.

Актәи алгамҭа

Ауаҩы ихы дахлафуазар, ихы маҷк иуморла дазыҟазар, изаҳауа рҿаԥхьагьы дарԥшʒоит, ихаҭагьы аԥсҭазаара ахьаҭара ашьҭыхраҿы акырʒа ицхраауеит. Аха ауаа сырччоит, мамзаргьы,сызҭахым ргәы ҟасҵоит ҳәа алафи аиумори ирцәыхароу иҟам-ианым аҳәара далагар, изаҳауа ихнарччоит, ицәа ԥнаҿуеит. Ухаҭа ухы аҳаҭыр ақәҵареи ужәлар рҭоурых ламыс цқьала азнеиреи аҩбагьы акоуп. Зҭоурых иашаны иззымдыруа, ирхәанчаны издырҵаз, изыцәдырʒыз ауаҩы, зыԥсадгьыл иалхәдартәыз диҩызоуп.

Аҩбатәи алгамҭа

Еиҭаҳҳәахып еицырдыруа ахшыҩцак. Асахьаркыратә иашеи аҭоурыхтә иашеи акы акәым. Урҭ аҩбагьы ирымоуп рхатәы иашақәа. Зегьы иреиґьу – урҭ аҩ-иашак анеиԥылалак, ҩ-рҩашк еилаланы ʒиаск анрылҵуа еиԥш, иашак анрылҵлак ауп. Ҳәарада, ҭоурыхтә фақтк ихы инархәаны, ихатәы фантазиа нацырхырааны, ахҭҳәаара азин имоуп ашәҟәыҩҩы, аха уи ифантазиа, ихҭҳәаа ицәаԥҿыгахартә еиланамгозароуп ижәлар рҭоурых. Абас ицәаԥҿыганы еилагоу, ирҩашьоу ҭоурыхтә фақтны избоит амҳаԥьырра атема шьарда ирацәаны ҳаԥсуа сахьаркыратә ҩымҭақәа рҿы. Ҳашәҟәыҩҩцәақәак уаҟа иеиԥшхеит зхылԥа ыршәны ирылазҵаз.

Аҩажәатәи ашықәсҟәа раан иаԥҵаз аҩымҭақәа рыла ҳналаганы ари азҵаара ҳзалацәажәаз, аԥсуаа жьаны амҳаԥьырра иргазшәа, ихҭҳәааy атеориа цәаԥҿыга иахьа уажәгьы имҏʒац азыҳәан ауп. Ҳшымгәыґʒо ҳазқәымгәыґʒо ашәҟәыҩҩцәа, аҵарауаа, ажурналистцәа раԥҵамҭақәа рҿы инцәырҟьа-цәырасуеит. Асеиԥш иҟоу жәлары еицырзеиԥшу азҵаара ду аҿы, нцәагьы дыҟамзароуп, ныхагьы ыҟамзароуп. Ҿыц ицәырҵыз, иҩыҵхахаз ақәыԥш ихьзар уи агха, дад, ухы уахыччарц уҭахызар, уи уара иуусуп, аха аԥсуаа рҭоурых ахыччара азин умам ҳәа иаҳәатәуп, абырг ихьзар, уажәымҭыҿха узнылаз амҩа абґаларҵахь укылнагоит ҳәа иаҳәазар, иаргьы ҳицхраауеит, ҳаргьы иаҳзеиґьуп. Асеиԥш

иҟоу азҵаара ду аҽы иҟазароуп авторитет заҵәык – иара ахаҵкы Аиаша. Аҭоурыхтә иаша, асахьаркыратә иаша.

1981

АСАС ИБЛАЛА

Арҭ анҵамҭакәа рҟны аԥхьаѡ ибом астатистикатә цифракәа, ибом абри ахҭыс ҟалеит абри ашықәс азы, абри амш аҽены ҳәа иазҳәо арыцхәақәа. Урҭ реилкаара мариоуп амѡақәҵагақәа рыла. Иааҳартрым усеиԥш иҟоу ашәҟәқәа, уамак ҳаизыҙырѡрым аекскурсиа мѡаԥгаѡгьы. Ҳрыхәаԥшып ҳтәыла ҭбаатыцә ду ареспубликақәак, аобластқәак, аревролиуциа шәҟәыла издыруа, аибашьра ахәшәблы зҽамсыц ауаѡ қәыԥш иблала.

1964 шықәса август мза аналагамҭаз шарԥазык Москва Белоруссиатәи авокзал инадҵит Вильниусҟа ицоз адәыҕба. Абри адәыҕба авагонқәа руак ашәаҳәара, агәырҕьа-ччабжь ааихымсыҕьуа иҵыѡуан. Уаҟа иҵан Москва, Ленинград, Ташкент, Казан, Уфа уҳәа ҳтәыла ақалақь дуқәа рҟнытәи, еиҳау аҵараиурҭақәа ирҭоу астудентцәа. Милаҭ рацәала, еиуеиԥшым ақалақьқәа ирылҵыз абарҭ аҽар еиқәнаршәеит, «шәца, ижәба шәыҏсадгьыл» ҳәа раҳәаны амѡа иқәнаҵеит еицырзеиԥшны ирызгәакьоу «ахәышҭаара ду» – Москва. Убарҭ астудентцәа ртуристтә гәыԥ салахәын саргьы, абарҭ ацәаҳәақәа шәзызѡуа.

Адәыҕба Москва иацәыхарахацыԥхьаҙа ҳҳәыцрақәа рызцон ҳаԥхьаҟа иаабараны иҟоу акымкәа, ѡбамкәа ақалақьқәа, ақыҵақәа, машьынала, дәыҕбала, шьапыла, нышьла иаҳзыԥшу аныҟәара.

Адәыҕба нықәсит Москва-аҙиас ацҳа. Абар Фили ҳәа изышьҭоу аанҧасырҭа. Абраҟа ауп «Филитәи аилацәажәара» ахьҙны аҭоурых иазынхаз, М. И. Кутузов хадас дрыманы Москва алахьынҵа аҙбаразы аурыс генералцәа имѡаԥыргоз аилацәажәара ахьымѡаԥысыз. Уи аилацәажәара ахьымѡаԥысыз анхаѡы Фролов иѡнаҧы уажәы

амузеи еиҽкаауп. Агәашәаҿы игылоуп М. И. Кутузов ибиуст. Аанҽасырҭа Фили ахьыҡоу аҟыҭа Кунцево аҭоурых иадыруеит акырынтә араҟа В. И. Ленин дахьаахьаз алагьы.

Кунцево аамҭала инхон, аҩымҭаҟәа аԥырҵон аурыс культура акорифеицәа, ашәҟәыҩцәа: А. С. Герцен, И. С. Тургенев, Л. Н. Толстои, Ф. М. Достоевски, акомпозитор дуззаа П. И. Чаиковски, асахьаҭыхыцәа: И. Н. Крамскои, В. Г. Перов, А. К. Саврасов уҳәа аҙәырҩы. Араҟатәи аҭоурыхтә хҭысҡәа, аԥсабара аԥшҙара, ԥаса ишҟыҭа кҽахаз, уажәы ишҟалақьу, аметро шнагоу уҳәа урылацәажәааны, абраҟа мацара иазкны изумыҩрызеи инеиҵыху аочерк, аха ҳара иаҳзыԥшуп амҩа хара. Аа, абри ҳҳәонаҵы ҳдәыҕба аадгылеит аанҽасырҭа Перхушково. Егьа ҳаццакуазаргьы, араҟа маҷк ҳаанымҽасыр, «аслан зымбаз» ҳаиҩызахоит. Москва-аҙиас арҕьаратәи ахыҟә иаваршәны ҳҽынаҳхап. Ҳахьынаскьо ҳнадгылоит уамак идум ҩнык. Абри аҩнаҟны дынхон, иԥсҭазаарагьы далҵит А. М. Горки. Абри анаҩсан ишьҭоуп даҽеа ҳаблак, уаҟа иҡоуп раԥхьатәи аурыс ԥхәыс – ахимик И. В. Лермонтова лынхарҭа. Уи анхарҭа дсасны даҭаауан, анаукатә усурақәа мҩаԥылгон еицырдыруа аматематик С. В. Ковалевскаиа. Еиҭах ҳаанҽасцәеит. Ҳцалап. Аанҽасырҭақәа, ақыҭақәа: Жаворонки, Кубинка, Тучково, Дорохова… Ҳцалап? Мап, араҟа авсшьа ыҟам. Абронза далхны ахаҳә дыҟәгылоуп иқәыԥшҙоу ԥхәызбак. Лнапқәа ырҵәины лышьҭахь иҽаҳәоуп. Лхы хтуп, лшьапы хтуп, дыргәаҟуп, аха улзааигәахацыԥхьаза лдоуҳатә мчы иаҳа-иаҳа иуныруеит, лыбла ихубаалоит шәара зқәым агәы шлызҭаз – ари, иахьа абас ҳгәыргьо-ҳаччо Ҳаԥсадгьыл ду ҳара иаҳтәызарц зыԥсҭазаара иамеигҙаз Зоиа Космодемианскаиа илзыргылоу абаҟа ауп. Уажәгьы илҳәошәа угәы иқәыҩуеит уи анемец фашистцәа лыхәда ашаха анынахадыршәуаз илҳәаз ажәақәа: «Шәымшәан, шәықәпҵала, аҩызцәа!..» Уамак инацәыхарамкәан иҡоуп Асовет Еидгыла Афырхаҵа Зоиа Космодемианскаиа лзы аҩны-музеи.

Ҳавсны ҳцоит аанҽасырҭа Шаликово. Иззымдыруада В. И. Ленин ашәарыцара бзиа ишибауаз. Дцон абнахь абҵьар аашьҭыхны. Аха уи дызцоз ԥстәык, ԥсаатәк ашьразы акә-

мызт. Анхацәа рацәажәара, анхацәа ргәаҳәарақәа зеиԥшроу аилкаара азы акәын. Аа, абри ақыҭа акәын уи дыззаалоз. Изныкымкәан дрыҷцәажәахьан, «шәарыцаѡ» сасны дырҭаахьан авожд дуӡӡа абраҟатәи анхацәа.

Адәыгьба ажәытәтәи аурыс қалақь Можаиск ааныжьны ишнеиуа ашьшьыҳәа инадгылоит ааԥҷасырҭа Бородино. «Бородино» – абри ажәа заҵәык иҳанаҳәоит фырхаҵара дуӡӡак аҭоурых. Ашколхәыҷқәа инадыркны зегьы ирдыруеит ари афырхаҵара иаххәааау М. И. Лермонтов иажәеинраала. Ашьшьыҳәа ҳнадгылоит аурыс еибашьцәа рзы иргылоу абаҟа. Абан иахьынтәиаауаз Наполеон ир. Абар иахьынтәирԥылоз аурыс ар, Кутузов напхгаѡыс дызмаз. Абраҟатәи амузеи иазынхеит Наполеон Москва иқәиргыларц иитахыз ибиуст. Хыԥхьаӡарала ирацәоу абаҟақәа иаарылукааует агранит иалхны иҟаҵоу аобелиск. Уи изкуп М. И. Кутузов. Аобелиск иахагылоуп абронза иалху ашьауардын. Уи амҵәыжәѡа дуқәа еиҵыхны, ашьаԥхыцқәа адаԥа-бгьы иалху авенок рымпыҵакуп. Улаԥш иабо уахашәалан ахәыцра уаӡар иугәаламшәарц ҟалом Александр Невски иажәақәа: «Кто с мечом придет, от меча и погибнет». Шаҟа ибзиаз абарҭ ажәақәа ргәаладыршәозар анемец фашистцәа. Урҭ абри адгьыл иақәлеит. Ииашоуп, иагьрымпыҵархалеит акыр. Аха уи аамҵала акәын. Цәгьарала ииаз цәгьарала иҵахеит. Наполеон ир рыԥсышьа рыԥсышьахеит. Еиҵаиит анемец фашистцәа иқәрыблааз ақыҭа. Даҽа знык адунеи ианардырит аурыс дгьыл атәра ишҭамло. Бородинотәи адәаҿы, Кутузов ибаҟа уамак инацәыхарамкәан игылоуп иҿыцу абаҟа. Уи рызкуп фырхаҵарала абраҟа иҵахаз асовет еибашьцәа.

…Ҳдәыгьба цоит ԥхьаҟа, амраҵашәарахь. Аԥенԥьыр ҳалԥшны ҳахьынаԥшуа ҵыхәаԥҵәарада дәеиужьроуп, каршәроуп. Ҳалаԥш акыр инацәыхараны ҳамѡа иаваршәны ицоит абна. Ҳаԥшуп уажәымзар-уажәы абна аихамѡа иазааигәахоит ҳәа, аха ишацәыхарац иацәыхароуп. Ҳѡызцәа руаӡәк изымычҳазт, ҳамѡаԥгаѡ диазҵааит:

– Адәыгьба иацәшәошәа, абас мацара ихараны изавоузеи абна? – Ҳамѡаԥгаѡ иҟаиҵоит аҵак:

– Анемец фашистцәа абри аихамѡа рымпыҵархалеит.

Ҳар хьаҵуан аамҭала. Аха араҟа аибашьра еиқәтәамызт. Апартизанцәа анемец ир амҩа рзыркуан. Аихамҩа ԥхасҭартәуан аҕацәа решелонқәа зықәымныҟәарц. Убасҟан афашистцәа абри аихамҩа ду зегьы иаваршәны наҟ-ааҟ хәакилометрк иацәыхараны абна аиуа ыҟамкәа иқәдырхааит, иқәрыблаait.

Адгьыл, абна, ауаа – иҟам акгьы аҕа хәымга ишҳам зхьымʒаз ҳәа. Ҳаргьы ҳрызцоит анемец-фашисттә мҵарсҩцәа рҟнытә рхы иакәиҵхеижьҭеи ҩажәа шықәсхыҵра азгәазҭауа ареспубликақәа.

Ицоит адәыҕба Смоленсктәи аобласт иаҵанакуа акаршәра иқәпраа. Иугәаламшәарц залшом К. Симонов иажәеинраала ацәаҳәақәа: «Ты помнишь, Алиоша, дороги Смоленшьины…» Смоленшьина… Уи аҵоурых иадыруеит аибашьратә фырхаҵарақәа рыла. Уи адунеи иадыруеит ахьʒ-аԥша ҭызгаз аҵеицәа рыла. Ари адгьыл рыԥсадгьылуп еицырдыруа анықәаҩы Н. М. Прожевальски, аҵара ду змаз аҵиааʒаҩы В. В. Докучаев, акомпозитор М. И. Глинка, ҳаамҭазтәи апоетцәа А. Твардовски, М. Исаковски, аскульптор С. Т. Коненков… ус шаҟаҩы!..

Ҳаццакып ҳамҩа харахь. Аанҽасырҵақәа акы, даҽакы… Сишь, абраҟа ҩ-ажәак ҳамҳәар ҟалом. Ари аанҽасырҵа Гжатск ауп. Егьараан дыҩуа абри аанҽасырҵаҿ даахьан ма аʒәы диԥыларц, ма иҵынхак днаскьеигарц, егьараан ихаҵагьы абраҟа адәыҕба дақәтәахьан уажәааигәа Гжатск аʒбахә адунеи зегьы иахзырҵәаз аԥырҩы – акосмонавт И. А. Гагарин.

– Аа, абри амҩа уаныланы ушнеиуа унадгылоит Гагарин дахьиз аҩны, – инапы рыхханы иаҳирбоит ҳамҩаԥгаҩ. Аʒәы иаацәыригоит акосмонавтцәа рашәа. Ашәа иамҽеханакуеит авагон. Ҳдәыҕба надгылоит ақалақь Виазма аҿтәи аанҽасырҵа. Абри ақалақьгьы рымпыҵахалан анемеццәа. Абраҟантәи Гитлер адырра иҵан: «Ақалақь Виазма наʒаʒа адгьыл ианыхуп» ҳәа. Шаҟа ирзымдыруази анемец фашистцәа асовет уаҩ дзакәыз. Ҷоҵкгьы ашьа камҭәацшәа, ԥенԥьыркгьы асаркьа ԥымҽыцшәа иқәпраа ицо игылоуп ари ақалақь иахьа. Абри аҩыза ублала ианубалак, ууаажәлар рыбзиабара

иацлоит угәаҽы.. Абри ауп изахьзу Аԥсадгьыл адыррагьы.

Иааигәахоит ахәлара.

Уатцәы ашьжьымҭан ҳналагылоит аешьаратә республика Литва аҳҭны қалақь – Вильниус.

Ҳахыԥарым иаҳҳәахьоу аԥҟара. Абри ақалақь ашьапы ркит абри аамҭазы, абарҭ реиԥш иҟаз ахҭысқәа ахнагеит абарҭ ашықәсқәа рзы ҳәа арыцхәқәеи ацифрақәеи еиқәаҳаԥхьазарым.

Шаҟа иажәаԥҟа ҟәышузеи ҳаԥсуа жәаԥҟа: «Бла иабо-хы иаԥсоуп». Иҟалап, ари ажәаԥҟа раԥхьаза изхәаз абла иабо зегьы абз ишазеиҭамхәо агәра анига акәзар иаиҳәаз. Азбахә исаҳахьаз ала сгәы иаанагон Вильниус аулицақәа ҭбаа-ҭыцәза, ахан дуқәа етажрацәала еихагыланы, еихҳәа-еиҵҳәа иҟоу қалақь дуп ҳәа. Заа еиқәсыршәахьаз агәааанагара аахнарбгалеит сыла иабаз. Реиҳа иҳараку аѡнқәа ԥшьба-хәба етаж роуп иахьеихагылоу. Уажәы аргылара иаҷуп ѡны затцәык жә-етажкны еихагылоу. Ари аѡны уажәнатә ахьзшьара арҭахьеит «ахацәа затцәқәа рыѡны» ҳәа. Ас зазышәҳәазеи ҳәа ҳиазцааит ҳамѡаԥгаѡ, Виқтор Пиотр-иԥа Ужкальнис.

– Ҳақалақь иаздырҙом алифт. Ас иҳаракны шьапыла дзыхәном аԥҳәыс хьанҭа. Убри аҟнытә, уи аѡнаҷы аҳәса змам ахацәа нхалааит ҳәа иаҳлафуеит, – иҳәеит даапышәырччан.

Ҳаиҟәатцып амѡаԥгаѡ. Ҳалаланы ҳҷынаҳхап ҳхала. Иашоуп, архитекҭурала иахьеизааигәоу рацәоуп Ригеи иареи, аха Вильниус архитекҭуратә стильқәа хкы рацәала еилаԥсоуп. Араҟа иуԥылоит аготикатә, убас абарокко, аренессанс уҳәа, шамахамзар Европа иаакалахьоу астилькәа зегьы рыхкык-рыххык. Абас ишеилаԥсоугьы, ақалақь аизҳараҷы иҙбаны ишьҭыхыз ԥҟарак шықамызгьы жәытәнатә аахыс ари ақалақь ҷиауан ауаѡы гәыла-ԥсыла иԥсшьара зегьрыла иазхәыцуазшәа. Убас иласуп, иманшәалоуп. Иаагап ҷырԥштәык. Шәара ишәҭахуп иаашәхәарц агазеҭкәа, ма ажурналқәа, аха ишәҭахуп иаашәхәауа заа иааихшәырԥхьарц, шәнахәаԥшырц. Шәыѡнал амагазин – аԥхьарҭа. Амагазин агәҭа игылоуп еихых-еиҵых астол. Аҭзамц аҟны иҟоу авитринақәа рҷы иқәуп ҳтәылаҷи, асоциалисттә тәылақәа рҟны иҭытцуа агазеҭкәеи ажурналқәеи. Ишәҭаху аақәхны шәахәаԥш, шәаԥхьа. Ишәгәаԥхақәаз шәыманы шәанцо шаҟа

рыхә жәгауа акассир иналаҳәан, ахә налыҭаны шәцоит. Иаҳҳәап, ахәылпаз усурантәи шәаауеит, шәахьымзеит агазеҭ аахәара, хьаас иҟашәымҭан, атроллеибус, ма автобус аҟны акондуқтор аблеҭқәагьы лҭиуеит, агазеҭқәагьы.

Уаѡы иџьеишьаратәы иблахкыгоуп Ленин ихьз зху ашҭа ҭбаатыцә, аҷар еиҭарҳаз, ираазаз, рыхьзқәа зху абаҳча. Ашьхақәа, аҟәапа-ҷапарақәа ирышьцылоу азәы шәакәзар – шәыхәна Гедиминас ихәахьы. Ари ахәы иаашәгәаланаршәоит Баграт ибаа ахьықәгылоу Аҟәатәи ахәы. Уи шәнықәгылар иаашәыкәыршаны шәыҭаҟа инышьҭалоит Вильниус. Ақалақь ацентр ахь шәхы аашәырха. Шәарҕьарахьтәи араион асоциалисттә Вильниус ҳәа иашьҭоуп. Уаҟа имѡапысуеит аргылара ҷыцқәа. Шәармарахь – ажәытәтәи Вильниус. Абрантәи ибзианы ижәбарҭоуп «гашьа амазар снапсыргәыҵа иқәыргыланы Парижҟа изгон» ҳәа Наполеон иззиҳәаз аготикатә стиль ала иргылоу Анна лкостиол (уахәамоуп).

Ашәаҳәареи акәашареи бзиа избауа азәы шәакәзар,Литва мыцхәы ишәеигәырҕьоит. Араҟа жәеизаѡык рахьтә азәы дшәаҳәаѡуп. Шәымшәан, ашәаҳәарҵа шәмоур хәа. Аиндустриатә раион шәалсны шәҷынашәха абна-баҳча Вингис ашҟа. Араҟа ижәбоит 20 нызқьѡык знык ашәа еицырҳәартә иҟаҵоу аконцерттә естрада.

Арҭ анҵамҵа хәыҷқәа ҳанрылагоз иаҳҳәеит аҭоурыхтә хҵысқәа ҳрыламлакәа ҳахәаҧшып ақалақь иахьа ишыҟоу ҳәа. Аха егьа пҟара ҟаҳҵаргьы Аџьынџьтәылатә еибашьра гәаламыршәашьа амам. Улашәызароуп уагьдагәазароуп уи азбахә умаҳарц, иугәаламшәарц азыҳәан. Иҧшьоуп рыхьз ҳабацәа, ҳанацәа, ҳашьцәа, ҳара, иахьа абас ҳгәырҕьо-ҳаччо, ақалақьқәа ҳанрылс-аарылсуа, ҳамшәо-ҳмырҳауа, Ҳаҧсадгьыл ҳара ҳақәиҵны ҳаҟазаарц азыҳәан зыпсҭазаара иамеигзаз. Ҳхылпақәа ҳхыхны ҳаҵаланы ҳнеиуеит еихашьшьы-еиқәышьшьы игылоу абаҳча. Ҳнадгылоит асовет еибашьцәа рҳаҭгәын. Араҟа шәѡыла акәым, зықьѡылоуп ишырацәоу анышә иамадоу рхыҧхьазара. Иаркуп наза имыцәауа амца. Апост иқәгылоу асолдаҭцәа реиҧш, ауаѡы иоура иаҟараны радла игылоуп аҵлақәа туиа ҳәа

изышьҭоу. Ашәҭқәа, ашәҭқәа... Иахьагьы-уахагьы абраҟа иқәырҵоит ашәҭқәа... Ҽымҭ-ԥсымшьа ҳгылоуп еицу аҽар, дасу игәанала иуеит аҭоуба: Аԥсадгьыл иаҭаххозар абра анышә иамадоу рыхьʒ даԥсахарц иаргьы... Абри аибашьра иахҟьаны 700 нызқьҩык аԥхеит Литва. Шаҟа қалақь, шаҟа қыҵа ықәырхызеи афашистцәа абри адгьыл аҽы. Абри аҟара зхызгаз ареспублика, иахьа ишыҟоу уанахәаԥшлак иԥьоумшьарц залшом уи ажәлар рымч-рылшара.

Ари адгьыл иқәсны ицоит еицырдыруа аʒиас Неман. Аурыс изыҳәан – Волга, аԥсуа изы – Кәыдры, алитовец изы – Неман. Ирацәоуп иблахкыгоу абна ԥшʒарақәа, улаԥш зхьымʒо акаршәарақәа, сабшала, мҽышала вильнусаа ԥсшьара иахьцо Тракаитәи аʒиасҟәа рҟны. Нышьала ҳархын ҳаргьы мышкы абарҭ аʒиақәа, нас ҳцеит литватәи адгьыл ибырлашха ақаруа аақәзыԥсо амшын Балтика ашҟа... Мап, акгьы ихамыштит ауаҩы изыҳәан ари, литватәи адгьыл «зшаз!». Есҽны иазҳауан уи агәыблра, абзиабара ҳгәаҵа иҵалаз. Ҳахьнеилак иҳаигәыргьаны иаҳԥылон уи амилаҭ.

Ҩажәиҩыԥьаҩык еицыз ҳҟнытә дыҟамызт аʒәгьы абраҟа иҵегьгьы аанхара зҭахымыз. Ахәымш рҽны апаранхьча ипаран ала ҳныригеит аʒиас Нерис. Ҳаԥхьаҟа иаҳзыԥшуп атурист имҩаҳәа ззырҳәаҵәкьо амҩақәа: Белоруссиатәи абна-ккарақәа, урҭ рʒиақәа...

* * *

Аԥсадгьыл адырразы иазхом ауаа рбара, рыҿцәажәара, ишынхо-ишынҵуа аилкаара. Иазхом ақалақьқәа, ақыҵақәа дәыгбала, ма машьынала рылсра.

Аминуҵқәа реиԥш ицоит асаатқәа, аметрқәа реиԥш – акилометрқәа... Акилометрқәа шәкы, ҩышә, хышә... Иласуеит амашьына иахьынʒалшо. Арныҟәаҩ инапқәа мырҵысʒо ҭынч аруль икуп. Лассы-лассы иуԥылоит асовет еибашьцәа рҳаҵгәынқәа, рбаҟақәа. Абар ҳаавалеит баҟак. Ҳаатыҵуеит амашьына, ҳахәаԥшуеит абаҟа. Апостамент ҳаракы иқәгылоуп, имҵәыжәҩақәа еикәаԥсаны ашьауардын еиԥш дԥыррашәа иҟаҵоу афырхаҵа М. Ф. Гастелло ибиуст.

Ари адгьыл (Белоруссиа)аҟны афашистцәа ахәра знырым-

ҵаз ҳәа акгьы аанымхеит, Аҙиасҟәаҵәҟьагьы рҙышьҭракәа еилаган.

Ҳамԥа макьана нҵәашьа ақәым ҳәа ҳгәы каршәны ашәаҳәара ҳшаҷыз абнеиужьра агәҭа иаангылеит ҳмашьына.

– Ҳааит, шәылбаа.

Ҳмашьына агәы нҳархазшәа, иаақәгьежьаан илықәхәаша ицеит. Абнара… Ҳахьынаԥшы-ааԥшлакгьы бнароуп. Алакә аҟны ишырҳәо еиԥш, абна агәҭа ҳнартәаны ицеит.

Ҳарҭмаҟкәа ҳнарыҵалеит. Ҳахьаанаскьаз абнара ҳнылсит. Рыгәра сзымгеит сыблақәа… Абнара ҳахьнылсыз ахықә сымбаҙо сынхыԥшылеит… амшын.

– Абри ауп аҙиа Нароч. Абелорусцәа Каспиа хәычы ҳәа изышьҭоу, – иаҳзеиҭеиҳәеит амԥаԥгаԥ.

– Аҙиа анышәҳәа, иаабац ҙиак иаԥызаз ԥьысшьон, ари заҟароузеи!..

– Иаабац ҳәа узҷу Кавказтәи у-Риҵа акәхап. Умыҵ-хәаҙан, ҳаргьы иҳамоуп уи аԥыза. Убас иагьахьҙуп: Белоруссиатәи Риҵа.

Адырԥаҷены, ҳара ҳзы ирхианы иԥшыз анышьқәа ҳнарықәтәеит.

– Белоруссиа иамоуп 4 нызқь рҟынҙа ҙиа. Уажәы ҳара ҳхылоит аҙиа дуқәа руак – Нароч…

Иасуеит аԥша. Мшынҵас ицәқәырпҵоит аҙиа.

…Нышьак аҟны ҳақәтәоуп ԥшьԥык: ԥыԥьа аҳәсеи, ԥыԥьа ахацәеи.

Ус иаԥуп араҟа. Аҙиа ацәқәырпҵара иацәшәаны, мамзаргьы иаашьаз, ахықә иқәгыланы иаҳзыԥшуп. Ҳнаскьаргоит.

Игоит акоманда ҳазҭо абжьы. Ашыԥсыԥ ҳәа ҳнышьқәа рыжәԥақәа нарыҵаҳшьуеит. Ҳаԥхылеит.

– Амшын еиқәа иааҙаз, иҳарба нышьала аҙсашьа!

– Уара узааҙаз Балтика мшынымшәа…

– Каспиа сышәхашҭма!.. Амшынқәа среиҵаны сышәшьозар ишәсырбап сара!

Дасу дахьиз, дахьынтәиааз иҟоу аҙиас, ма амшын ахьҙ ихьҙуп.

Апалатка, афатә, аиарҭа маҭәақәа, ԥшьԥы-уаак нышьак азыҳәан еидара хьанҭоуп. Ҳаԥхьаҟа ишьҭоуп хәаха-хәымш ҳзықәхауа амԥа. Амԥа сҳәахт, амԥақәа аанхеит адгьылаҷ.

Араҟа ацәқәырпақәа, аԥша, ажәҩанаҷ – аԥҵақәа, уаҳа акгьы.

Ашьыбжьышьҭахь хыкәк аҟны ҳныдгылеит.

– Иахьа уаҳа ҳазсарыма? – иргызмалны дҳазцаауеит ҳамҩаԥгаҩ.

Азәгьы ҷаҳҵуам.

– Уаҵәы, ҳашьцылар маҷк… – ҳааибарччоит.

– Еиҵышәх апалаткақәа, иахьала иазхоуп.

Ҳныҟәара ахпатәи амш аԥсызкра иазкын. Изҵахыз рыцәгәырқәа нхыршәло азиа инхыкәтәалеит, ҷьоукы анышьақәа ҳнарыкәтәан ҳцеит азиа аԥсызкразы ихыз атраулерқәа рахь.

Аԥсызкцәа хрыцхраауан акаҵа аҳараҷы. Абраҟа акаҵа иалашәан иаҳкит Амшын еиқәа иҵам аԥсыз-угри. Ари аԥсыз амаҵеиԥш, икәымпылны ихәхәаза иҟоуп. Изсоит хылагьы цыхәалагьы. Уахынла азы иҵыцны, амаҭ еиԥш, адгьыл аҟны аныҟәара алшоит. Ирҳәоит аутрақәа ирԥырхагоуп ҳәа. Иҷьоушьаша даҽеа ҟазшьакгьы амоуп ари аԥсыз. Иара аԥсадгьыл – Мраҵашәаратәи Америка аҷтәи аокеан аҷыкә ауп. Убрантәи аԥсыз кәтаҕь ааганы абраҟа игәылхны ираазоит, нас иҵарҵоит азиа. Аԥсызкра аамҵазы, уи, ишаадухалак, зыԥсы зызгаз ыкәцны ицоит Мраҵашәарахьтәи Америка аокеан аҷыкәқәа рахь. Уаҳа егьыхынхәуам. Аԥсызцәҟьагьы иамазаап аԥсы зыхҵнаҵо аԥсадгьыл.

Ҳхынҳәит ахәымш ҧены. Илашьцахьеит. Амца нахьҳарсуеит атуристтә барбаньҷиа. Амузыка. Абаза адиректор азәазәала ҳнапы ҳамхуа иаҳиркуеит «СССР атурист» ҳәа зну азначокқәа. Аҵх ашарахь инеиуеит. Аха еиқәтәом ашәаҳәара, акәашара. Иааигәахоит ашара. Иааигәахоит иаҳзыԥшу амҩа ҷыц. Иашоуп, ҳарҵмаҟкәа ҳаиҵанарыцалоит… Аха ари аныҟәара иақәым хашҵшьа!

Ҳақәлеит амҩа еиҵах. Ҳмашьына ахы хоуп Минскҟа. Акыр километр ҳныҟәеит Белоруссиа абнаккарақәа ҳаарылымцзакәа, акыр зиас ҳархыԥшылеит, акыр зиа ҳрырит, иаабеит ақыҵақәа, аҳаблақәа. Абар Белоруссиатәи аешьаратә республика ахҵнықалақь Минск. Сара исҵахуп абелорус жәлар «ргәеисырҵа» абара ҳалагарц амузеи ала. Аха, Минск

ирацәоуп амузеиқәа. Урҭ зегьы рҟнытә раԥхьа иаабаша ҳәа ҳара иалаҳхит Аԥьынџьтәылатә еибашьра амузеи.

…Абар, аибашьра ҟалаанӡатәи Минск. Афотоқәа иаҳдырбоит акыр шәышықәса зхыҵуа ақалақь. Еилаарцыруа игылоуп етаж рацәала еихагылоу аѡнқәа, улаԥш рыдхалоит архитектуратә баҟа ссирқәа, ауахәамақәа. Абар Минск аибашьра аан. Уаҩеимшхара, изықәгылаз адгьыл тҟәацызшәа, иҟәыбаса, иццышәха еилажьуп. Ҳнеиуеит азалқәа ҳнарыѡныс-аарыѡнысуа.

Ҳаиҵанарыхәаԥшуеит аибашьра анеилга Минск шыҟаз ҳзырбо афотоқәа. Ҳхы иҵагьежьуеит ацифра ҩаасҵа – аибашьра иалагаанӡа ақалақь иаланхон 240 нызқьѡык, аҩа данықәырцоз ари ацифра 25 нызқь рҟны иааихьан. Уи қалақьк аҟны. Аха шаҟа қалақь, шаҟа цуҵа, шаҟа қыҵа ҟәыбаса иқәиҵаз.

Ҳагәқәа гәаҩла иҵәны ҳаадәылҵуеит амузеи. Ҳалаланы ҳҩынаҳхоит шықәса ѡажәа рышьҭахь иԥыххаа еилажьыз ақалақь. Ҳналалоит аулица хада – Ленин ипроспеқт. Уи ҭбаатыцәӡа, аура 10 километр раҵкьыс ыҟоуп. Аѡны еихагыла дуқәа, атеатрқәа, акинотеатрқәа, ацирк, еиҳау аҵараиурҭақәа ирызку аѡнқәа акымкәа, ѡбамкәа. Угәы иаанагап абри ақалақь ашьапы ркызар аахыс ҧырхагак амоуцт ҳәа. Аха аибашьра аҿугәаланаршәоит лассы-лассы. Абар, Минск ахы ақәиҵтәразы раԥхьаӡа ақалақь иалалаз асовет танк. Уи шьҭыхны иқәгылоуп ахаҳәтә постамент. Иҵахеит уи атанк иҵаз аибашьцәа зегьы. Иахьагьы еилкаам урҭ афырхацәа…

Ҳахьаанаскьо ҳнықәлоит Аиааира ашҵа. Уаҟа игылоуп аибашьраан иҵахаз асовет еибашьыѡцәеи апартизанцәеи рзыҳәан абаҟа – аобелиск. Иаркуп наӡаӡа имыцәауа амца. Аиааира ашҵа ҳақәсны ҳахьааскьо ладараны ҳналбаауеит. Ахыб ҳнықәыԥшуеит ҕәтәы ѡны хәыҷык. Абри аѡны хәыҷы аҟны имѡаԥысит РСДРП 1-тәи аизара ду. Аибашьра авымсит ари аѡны хәыҷгьы. Аха уи еиҵашьақәдыргылеит ԥаса ишааҟаҵәҟьаз. Ари амузеи аабаны, аӡиас ацҳа ҳнықәсны абаҳча ҳныҵалоит. Абраҟа избеит Аԥсны изҳамамзеи абри аѡыза ҳәа сзеилаҳаз ѡнык. Уи ҭагылоуп абаҳчаҿы. Адәахьы уахьнадыԥшыло мацарагьы иунардыруеит ҳаҭыр зқәырҵа-

уа, бзиабарала изхылаԥшуа акы шакәу. Ари абелорус жәлар рпоет Ианка Купала имузеи ауп. Амузеи иамоуп ауадаҟәа рацәаны, уаҟа еизгоуп апоет ишәҟәҟәа, инапѡымҭаҟәа, иара изы иҟаҵоу аскульптураҟәа, апатреҭҟәа, афотоҟәа. Саҵашьыцуеит изҳамамзеи Аҟәа абри аѡыза аѡны-амузеи Д. И. Гәлиа изыҳәан ҳәа.

Егьа ҳгәыҕыргьы ҳгәы иаанагомызт Минск иҟоуп хәа абас ибеиоу асахьаркыратә музеи. Ҳгәыҕуамызт, избанзар, ақалақь агәаҷеанҙамкәа дақәлеит аҕа. Ирласынгьы импыҵеихалеит. Аха минскаа ирылшеит хәы змам асахьақәа аҕа ицәыҵәахра. Ари амузеи аҟны иҟоуп: Матвеев, Аивазовски, Шишкин уҳәа ҳтәылеи аҳәаанхыҵтәи асахьаҭыхыѡцәа дуқәеи раԥҵамҭақәа – аоригиналқәа.

Аԥхын-мра ашоура канаршуеит. Акакала иаабоит афабрикақәа, азауадқәа. Ҳаҟан иахьҭрыжьуа асамосвал машьынақәа, еицырдыруа атрақтор «Белорус», иахьыҟарҵауа ателевизорқәа, амотоциклқәа, амаланыҟәақәа, асаатқәа. Ашоура аҷаргәгәоит, иҳахьҙоит ааԥсара.

– Изыԥсоузеи шьыри амшын, – иҳәоит ҳѡызцәа руаҙәы.

– Амшыну? Азамана, ҳцап амшынахь, – иҳәоит ҳамѡаԥгаѡ. Лафны иҳәаз ҷьшьа, иажәа хырѡа аҳҵаҙом.

– Сыхәмарҙом. Ҳдәықәышәҵа амшын ахь.

– Иаба, Балтикаҟоу, Амшын еиқәа ашҟа акәу?

– Мап. Минсктәи амшын ахь.

Минсктәи амшын… Ииашаҵәҟьаны, изламшынымзеи акатерқәа хыҙсалозар, игәаан ианыцәқәырԥо анышьа аанархәуазар, аханы угыланы аҵыхәа умбозар. Иҵадыртәеит уи амшын ауаа рнапала!

Минск ҳаҟазаара ахәымш руха, дәыҕбала амѡа ҳақәлеит Брестҟа. Брест… иҟалеит абри ажәа асовет уаа рфырхаҵара иасимволны. Аибашьра анцоз аамҭазгьы уаҟа иҟалаз атрагедиа легендахахьан. Ирҳәон легендаҵас, избанзар, ицәгьан агәра агара. Аҙәаҙәала иаҳгәалаҳаршәоит Бресттәи абаа азыҳәан ҳзыԥхьақәахьоу. Иззымдыруада ашәҟәыѡҩы С. Смирнов Бресттәи абаа афырхацәа рыԥшааразы, рыхьҙрыԥша ашьақәыргыларазы изакә усура дуу имѡԥигахьоу. Уи

ибзоураны иахьа ажәлар ирзырхынҳәуп афырхацәа аҳәырԥы рыхьҙқәа.

Ҳгылоуп Ҳаԥсадгьыл иақәкыз ахымԥас раԥхьаҙа изаахаз абааш аҭҙамц аҟны. Ҳамԥаԥгаԥ, Брест ахы ақәиҭтәра иалахәыз ауаԥ бырг, амаиор иаҳзеиҭеиҳәоит ари атрагедиаҿы иҟалаз ахҭысқәа.

Ҳҭалоит абааш аподвалқәа рахь. Ицәгьоуп агәра агара ублала иумбакәан абраҟа ҳара иаабаз. Планла х-саатк рыла инапаҿы иааигарц акәын аҕа абри агарнизон. Иреиґьыз арратә техникала, еибыҭаны иажәлеит. Х-саатк рҭыпан 29 мшы рзы еиқәтәеит аҵыхәтәантәи ахысбжь. Еибашьрак аҟны уаԥы иимбац, аҭоурых иазымдыруаз, ари аибашьра атәы рԥуан афашист игазеҭқәаҵәҟьа. Мчымхарала абрантәи иҭҟәаны игаз асовет еибашьԥцәа, аибашьра ашьҭахь еиҭарыхьҙеит усҟантәи анапхгара агәрамгара ирымаз. Абри азалымдара иалацәажәон ҳара Брест ҳаныҟаз ашәҟәыԥԥы С. Смирнови акинооператор Р. Кармени имԥаԥыргаз аиԥылара аан.

Ҳныҟәара ԥымш азаҳкит ҳара Брест абаа амацара абара. Абаа аԥныҵҟа иҟоу амузеи аҟны ҳахәаԥшит адокументтә кино «Бресттәи абаа». Ашәҭқәа ықәаҳҵеит уи аибашьцәа рҳаҭгәынқәа рҟны. Шәҟәыла акәымкәа, еиҭах блала иаабеит асовет уаа рфырхаҵара, ажәларқәа риешьара. Бресттәи аепопеиа иалахәын амилаҭқәа рацәаԥны.

Ахымш рыҿены ҳцеит ақалақь Кобриноҟа. Етажкны еихагылоу ҭәтәы ԥны хәыҷык ҳнадгылеит. Ааигәа-сигәа игылоу аԥнқәа излареиԥшым ҳәа акгьы ыҟам. Амала адәахьтәи адыԥшылара мацарагьы иунардыруеит аԥны акыр шахыҵуа. Агәра узгом абри аԥнхәыҷы аҟны дынхон ҳәа агенералиссимус А. В. Суворов. Уаҟа еиҿкаауп аполководец изку амузеи. Аибашьра аан анемеццәа абри аԥны ҿҭрас иҟаҵаны ирыман. Ақалақь Кобрино ауаа ирдыруеит даҿа хҭыс дук алагьы, М. И. Кутузов напхгара зиҭоз ар раԥхьаҙа абраҟа ааха ҭаҭәа рырҭеит Наполеон ир. Аидыслара ахьымԥаԥысыз аҭып аҟны игылоуп абаҟа. Аҿны акыр аамҭа ҳаҵан Суворов ибаҳча. Уаҟа иахьагьы иубоит аԓь-ҵлақәа аполководец ду

ихаану.

Ҳмашьына аулица ианыршәланы ицоит. Алымѡанык ҳарҭаԥшуеит абаҳчакәа, ҳрыкәыԥшуеит акаршәракәа. Ҳнеиуеит Беловежатәи абна ду аҟны. Уа иҟоуп еицырдыруа азаповедник 75 нызқь геқтар зҵазкуа.

Брест инҵәеит ҳныҟәара аамҭа. Амѡа ҳақәлоит дасу ҳаѡныҟақәа рахь. Ҳәарас иаҭахузеи, сара араҟа ари мызктәи аныҟәара аан иаабаз шәыцьара ишаны хәҭакгьы сзанымҵеит.

Ииашаны ирҳәоит, аныҟәара аан убла иабо аҵкысгьы иумбац акы уанахәаԥшуа иуоуз агәааанагара, иузцәырҵыз ацәаныррa ауп аус злоу ҳәа. Ѡежәиѡыцьаѡык ҳахьеицыз, ҳәарада, дасу иман ихатә гәааанагара. Аха акаҷы ҳазегь ҳаиԥшын: ҳгәаҷы акырҙа иазҳаит Ҳаԥсадгьыл ду азы абзиабара. Абри еиԥш аныҟәара ашьҭахь, цьоукы-цьоукы аҳәааанхыҵтәи атәылақәа рбаразы ицало еиҳа ухы нарықәкны иуҳәарц уҭаххоит: шәца, ижәба зны Ҳаԥсадгьыл, ижәбап уи шаҟа иссиру ҳәа!

Уаҵәы иаҳзыԥшуп «ҳхәышҭаара ду», ари амѡа ссир ҳақәызҵаз Москва.

Брест-Москва
Оқтиабр 11, 1964

АХЬА-ҬЛАҚӘА ШӘҬУАНАҴЫ

Киев агәҭа иагәылсны ицо амѡаду Крешьчатик ҳаныланы, Днепр аҙиас шыҟоу ҳнеиуан. Аапынра иасакьаҳәымҭоуп. Ацәа ҷыц ахалоит, еиҭақәыԥшхоит, қәра змам аукраина дгьыл. Сымѡалаѡ, акинорежиссиор Никәала Машьченко далацәажәоит ижәлар ржәытә рҷатә. Ибоит ари ақалақь аԥшҙара схыхны сшамоу. Саатгыланы саанаԥшы-ааԥшуеит. Ҳҷынаҳхоит дасу ҳгәы ҳтахәыцуа. Иара изыҳәан араҟа акгьы ҷыцым. Дазхәыцуазар акәхап иаарласны Аԥсны зҭыхра далагараны дыҟоу акино. Сара исгәалашәоит, санықәыҷыз, ҳқытан, Аҭара гәылак дҳаман Кадыр ҳәа Хәырхәмалк.

Дҧьыҟәын. Иқәрахь днеихьан. Иԥсаҭа шкәакәахааит, уаѡы ҟәыҷак иакәын. Агәарԥ данааҭалалакь, днаԥшы-ааԥшуа, дԥышәырччашәа ус ҽааиҭуан:

– Угәыла игәарԥ уқәыԥшыр, уара угәарԥ иагу иабзоу убоит.

– Ҳара ҳгәарԥгьы иагу умбакәан уҟам, аха ухы абзиара аҟнытә уара утәахьы иааугоит амзар, – иара убасҵәкьа дԥышәарччо уи инаиаҭаикуан саб.

– Уара угәарԥ иагу сара сҽы унеир иумбои, – иҳәон Кадыр, иажәа ѡ-ҵакык шамамыз агәра уиргарц днақәыҷәҳәаны.

Абри сгәалашәеит уажәы, Аԥсны инаҟәыҵханы адгьыл хараҽы сшыҟаз. Исгәалазыршәаз уиоуп, Киев аҭоурыхтә баҟақәа, ҳаамҭазтәи аргылара ҽыцқәа, алитературатә, аҟазаратә уҳәа амузеиқәа санрыхәаԥшуаз, сара срызхәыцуан урҭ Аԥсны инадкыланы. Зегьыҵәкьа ракәым, аа, абар ҳаԥхьа игылоуп жәа-етажкны еихагылоу аѡны. Даҽеа қалақьк аҟны уаѡы иимбац акгьы иалаҟам. Ус угәы иаанагоит раԥхьа уахьынагәыдыԥшыло. Уахәаԥш аганаҽтәи аҭзамцаҽ. Уаҟа мозаикала иаласаны иҟаҵоуп амилаҭтә лахҽыхѡыра. Ԥсыхәа ахьынӡамаз киеваа рықалақь ацәырыхьчеит астандарттә ѡныргыларақәа. Сара исгәалашәон, хырҵәарҭак иааҭыргазшәа еиѡдыраашьа змам аҟәатәи аѡнеихагылақәа, насгьы ақалақь азыхәан ицәаԥҽыгаха, аѡнқәеи абарҵақәеи ирыбжьдоу амаҭәарбарҭа, ацәарҭа амра аҭарҭа ашахақәа. Инхо ауаа ирхарагәышьоузеи!

Шаҟа шәышықәса ахыҵуазеи сызныланы снеиуа амѡаду Крешьчатик. Алегенда излаҳәо ала, абжьаратәи ашәышықәсақәа раан, аславиан жәлар ақьырсиантә динхаҵара рыдыркыларц азыхәан, Днепр аӡиас иҵшьны ирнаҭуан. Убрахь мчыла изланарцоз амѡа иахьыӡхалеит Крешьчатник (Анаҭырҭа) ҳәа. Сара абри сазхәыцуан. Сымѡалаѡ ус иасҳәеит:

– Шаҟа ибзианы иҟашәҵазеи киеваа, абри ахьӡ мԥсахкәа иахьеиқәшәырхаз!

– Излархәо ала, уи ахьӡ аԥсахра изныкымкәан иақәыркқәахьеит. Адинхаҵара иахҟьеит ҳәа ҽарԥас иарҭон. Ирымуит киеваа. Ари ҭоурыхтә хьӡуп. Ажәлар рҭоурых урӡыр

ҟалома! – иҳәеит уи.

– Аԥсуаа ажәытәан ирыман ҵаск, – сҳәеит сара, – ауаҩы аԥсуа ламыс иатҵанамкуаз акы ҟаиҵар, маҳагьарак иур, ихьӡ ижәла ихыхны Аԥсны далырцон.

– Иҵас бзиан, аиашаз. Цәгьарак рузшәа, зыхьӡқәа рыԥсахыз ҟалақәеит, аха насыԥла еиқәхеит Крешьчатик, – иҳәеит сымҩалаҩ дԥышәарччо. Сара сгәы ҭахәыцуан. Исгәалашәон аԥснытәи қыҭақәак ажәытәи аҿатәи рыхьӡқәа.

Ацәашьы шкәакәақәа рнапсыргәыҵа иандыргылазшәа, ахьатҵлақәа рымахәқәа быбышӡа ишәҭуп. Урҭ еивҵарыԥхаа еиваргыланы инашьҭуп наҟ-ааҟ амҩаду иаҿықәҵаны. Рыфҩы лаҳалаҳауа амаҷар-ҩы ужәызшәа уҟаҵауа, ушьауда ирҭанатҵоит ааԥынра. Иара усгьы, милаҭ дук сабик деицыраажәошәоуп араҟа атҵиаақәа напы шрыдкылоу. Сара Асовет тәылаҿтәи ақалақьқәа маҷымкәа избақәахьеит. Абна агәҭа аакылырхааны ақалакь ҟарҵазшәоуп ишыҟоу Брест, апарк еиужьрақәа рымоуп Ленинграда Мински, ф-нызқьҩык зныкала ашәа ахьеицырҳәо абна-парк рааӡеит Вильниусаа. Ирацәоуп уаҩы игәалашәаша аҿырԥштәқәа. Егьа срызхәыцыргьы, Киев еиԥшҵәҟьа аеҵәара иҵалаҳа, шьаҿацыԥхьаӡа атҵла рымахә еихашьшьы уахьныҵало даҿа қалақьк сымбацт.

Иаҳҳысыз аибашьраан Киев иахнагаз, аукраина жәлар зҭагылаз ззымдыруада. Уи акәым сызлацәажәо. Ауаҩы ишьапышьҭа ахьанылаз адгьылаҿ иаҭаххоит ауаҩы инапгьы. Иҟәышу анапқәа. Аԥсабара ма уахьымкьысҷароуп, уанаалакьысх, ахирург бзиа уиҩызахароуп. Аҳаԥы иҵымҵыц иоуп атҵлақәатәҟьагьы ауаҩы инапы шырҭаху ззеилымкаауа. Киев ақалакь агәҭаҿыҵәҟьагьы иубоит, уаҩытәыҩса ишьапы ахьымгылац еиԥш ицқьаны еиқәырхоу абна ҿыгәқәа. Анс-арс акәымкәа, иашатҵәҟьаны абна хаҭа еиԥшқәоу. Урҭ аихатәы гәарарында рыкәыршам, ирывгоуп амҩахәасҭа хәыцқәа. Уаҳагьы иитахузеи уахь ишылалатәым идырырц азыхәан, аԥсы зхоу зегьы раҵкыс дҟәышҵәҟьазар ауаҩы. Сара урҭ сахьрыхәаԥшуаз исгәалашәон. Аҟәа ақалақь аҟнытәи апарк цәгәыхаақәа, Аԥсны аԥсабара. Убасеиԥш сгәы иаанагеит: атҵла ԥашәла игылазар, ауаҩы аԥсабара далаӡсо,

ԥсыс иханы, иԥсҭазаара ԥашәс иамоу аҵла ахаҭоуп. Идыру усуп, аҵлакәа ахьыкәҙарауа, аҳауа шьаҭанкыла аҽешаԥсахуа. Ари ас анакәха, Аԥсны иқәынхо ауаажәлар ҽаԥсыра шаӄа хыдарала аԥӄара иаҿуазеи рыԥсҭазаара зыкәгылоу амахә. Иӄалап, аа, абас ахьаҵлакәа шәҭуанаҵы, аԥсабара аԥсы аханаҵы акәзар адунеи дахьынҙакәу ауаҩгьы.

Амилаҭкәа еснагь ирымоуп, ршьа-рда иалоуп еицырзеиԥшу, еиҳараҙак еизааигәаазтәуа ӄазшьа ҷыдак. Иӄалоит уи рысасдкылашьа акәзар, иӄалоит рыԥсадгьыл иакәлаз аҕа иԥылашьа аӄны акәзаргьы. Ҳәарада, мчыбжьы за-ҵәык аукраин дгьылаҿы аӄазаарала еилкашьа амамызт, иарбан ӄазшьа ҷыдоу аукраина жәлар егьырҭ амилаҭкәа ирылазмырҩашьо, насгьы иарбану еиҳараҙак изларзааигәоу. Урҭкәа, инықәырԥшны акәзаргьы, реилкаара азыҳәан иаҭахын иҵегьы аамҭа. Амала сара сымҩашьо избеит акы. Аукраина жәлар ссиршәа иаманшәалоуп алаф аҳәара, ҵыхәапҵәара змам аҙыхь иаҩызоуп риумор. Уаӄатәи ауаа быргқәа алаф еибыҳәо ианаатәалак, чарак, ма ҷаԥшьарак аӄны аԥсуаа ҭаҳмадцәа ааиниаз ҷьушьап. Урҭ рыччабжь шаӄа агәышьтыхра, аоптимизм алыжжуазеи!

Днепр ахықәахь ҳналбааит. Ԧьара-ԧьара аҿынеиҩшаааиҩшо, ҳашьха ҙиасҟәа ирыдкыланы иуҳәозар, ашьи-ашьи еиқәҵо, аукраина жәлар ргәыҭбаара иаҩызаха, иҳалалҙа, иқәышьшь инеиуеит абысҡак ашәа ссир ззаԥырҵахьоу аҙиас ду. Уи ҳхыԥшыло, Никәала Машьченкои сареи иаҳгәалаҳаршәоит аԥсуа қытан Ачандара ҳахьыӄаз иаабаз, иҳаҳаз хҭыск. Ҳсасцәаны ҳаиҭан аԥсҭазааратҿ акыр збахьоу, изаҳахьоу ауаҩ бырг Царгәыш Арзамеҭ. Аԥсуа ҵасҟәа рзыҳәан еилаҳкаарц иаҳҭахқәаз ҳаҳәаны даналга астолахь ҳнарыԥхьеит.

– Сара дызбеит зыԥсы ҭаз Цицерон, – иҳәеит Никәала уажәы уи дигәалашәауа.

– Иуеиҳәазеи уиаӄара? – снаиазҵааит сара, усҡан еибырҳәаз шыздыруазгьы, еиҵа иҳәар сҭахны.

– Астол ҳнахатәан, раԥхьатәи аҵәца анаашьтаҳх, сара даараҙа сазхәыцны, ус ҿаасҭит: «Ҳара, иахьа исасцәаны ишәҭоу украинатәи аҵеицәа, ишәзааҳгеит Днепр аҙиас ду

агәыҭбаара, ишәзааҳгеит уи ацқьара. Убас гәыкала ҳашәзыҟоуп!» Аҭаҳмада, иара убри аминуҭ азыҵәҟьа, иҙбаны имазшәа: «Унарзыҧшишь абанҭ иаҳхагылоу ашьхақәа. Иубома? Цқьа уазхәыцма урҭ ахьынҙаҳараку? Аа, убарҭ рхы ламырҟәра, убарҭ раҳаракыра шәаҳҭоит ҳара» – иҳәеит уи. Еиҕьны ҳәашьа амамызт.

Убасҟангьы, ашьхақәа рымҵан ҳтәаны Аҷандара ақыҭан, акраамҭа ҳалацәажәон аукраина жәлари аҧсуа жәлари жәытәнатә аахыс реизыҟазаашьа. Аиашаз интересс уаҩы иикыша акоуп. Макьаназ аҭоурыхҩҩцәа, алитература ҭцааҩцәа уҳәа аҙәгьы иҿазҵәылхны иҿазимкыц. Уи, ишдыру еиҧш, аҧшьбатәи ашәышықәсаан, Пицунда иҟан аепископат кафедра. Ус анакәха, ақьырсиантә динхаҵара Аҧсны ашьаҭақәа аҳахьан. Ҳәынҵкарратә динхаҵараны уи рыдыркылеит афбатәи ашәышықәсазы. Абрантәи ауп уи адинхаҵара аславианцәа рыдгьылахь ишцаз. Издыруада, уи иабзоуроу рацәазар, жәытәнатә аахыс аҧсуааи аукраинааи еиҩызарала, еишьарала иахьеизыҟоу. Аҭоурых иадыруеит арҭ аҩмилаҭк рҳәынҵқарцәа шьалагьы аиуара шрыбжьарҵахьаз. Абраҟа иаҳгәалаҳаршәап ажәытәтәи аурыс литератураҟны иҟоу ажәытә жәабжьқәа ҩба – «Вавилонтәи аҳәынҵкарра иаххәааау аповестқәа» ҳәа хыс измоу. Шаҟа ҳаҭырқәҵара дула, шаҟа бзиабарала аҧсуаа ирыхцәажәозеи арҭ аҩымҭақәа рҟны! Иара убасҵәҟьа акырҙа зҵазкуа еиҩызаратә баҟақәоуп Мыкәтәи ҳаҧсуа уахәама. Аҭоурыхҵҵааҩцәеи аҟазара еилкааҩцәеи излархәо ала, Мыкәтәи ауахәама андыргыла ашьҭахь, уи аргылара иалахәыз аҧсуа уасҵацәа алархәны идыргылеит Софиатәи ауахәама. Ииашаҵәҟьаны, уахьынаргәыдыҧшыло иаразнак убла иҵашәоит арт аҩуахәамак архитектурала ишеиҧшу. Напык иҟанаҵеит уҳәартә иҟоуп, қәралагьы, уамак рыбжьам. Амала, изааҙарызеи, иаҳа напы адкыланы еиқәырхагәышьоуп. Анапы ахьрыгхаз адагьы, сара сгәанала, Бедиеи Мыкәи ауахәамақәа рҽы афрескақәа рыҧхасҵахара Аҧсны аҳауа ахьыцәааку иахароу рацәаҙазар ҟалап.

Рымахәқәа аҙы инҙаакьысло, Днепр ихықәгылоуп ахьаҵлақәа. Сымҩалаҩи сареи урҭ ааныжьны ҳнеиуеит. Рыхьтәы хыцәқәақәа амра ахьрықәпхауа иаҳагьы иҩежьханы,

еилаарцыруа иааԥшуеит Киево-Печератәи алаврақ҃ы иқәгылоу ауахәамақәа. Хыхьынтәи Днепр схыԥшылоит. Срызхәыцуеит Аԥьынԥьтәылатә еибашьраан аукраина дгьыл ахы ақәиҭтәразы иқәԥоз апартизанцәа ирылаз аԥсуа фырхацәа. Днепр а҃ы ажәылара аныҟарҵоз уи ирыз аԥсуа еибашьыѡцәа, насгьы ҳәарада, раԥхьаӡа иугәаламшәар ауам наӡаӡа араҟа бг҃а ҭыԥс изауз аԥсуа ҵеицәа. Иара убасҵәҟьоуп Кавказтәи ашьхақәа рхы рақәиҭтәразы ишықәԥоз аукраина жәлар реибашьыѡцәа гәымшәақәа. Сазхәыцуеит уажәы, аҭынчра аамҭазы, аԥсуа жәлар ирызкны киевтәи акинематографистцәа иҭырхраны иҟоу акино.

Ҵѡа рымам Аԥсны иаҭааua асасцәа. Ԧьоукы ааyеит рыԥсы ршьарц, амра р҃еадыршәырц амшын ахықәан, да҃еа ԥьоукых – аҭыԥ ԥшӡақәа баua, қьафла раамҭа рхыргарц. Шамахамзар, урҭ зегьы Аԥсны ашҟа етнографиатә интересуп ирымоу. Ҳамшыни ҳашьхақәеи рыԥшӡара наԥьаршьа-ааԥьаршьоит, ҳаҭаҳмадцәа рықәра ахьдуу инеигәырг҃оит. Уиакәхоит. Аччара, аԥшӡара мап рцәызкуада. Аха уи мацарала инхоинҵуам аԥсуаа. Урҭ ирымоуп рыѡныҵ҃катәи рхатәы гәырг҃ьара, рхатәы гәырѡара, р҃еаԥхьа иқәгылоуп имаҷымкәан ауснагӡатәқәа. Инарҵауланы абарҭ ирзымхәыцыз, уи згәы ахьаа ҭанамҵаз ашәҟәыѡѡы, егьа иѡыргьы, ииѡуа цәаҳәак агәра узгом, егьа кино ҭыххаргьы баша аамҭа гагахоит. Абасеиԥш иҟаз сгәааанагарақәа иасҳәеит уи акино ҭызхуа арежиссиор. Ҳәарада, сара сҳәатәада ԥсыхәа имамызшәа акәым ишеилкаатәу. Иара ус, уи акино аҵыхәала ҳг҃әааанагарақәа еибаҳҳәарц акәын ҳзеицыз. Абарҵқәа рышьҭахь акраамҭа ҳалацәажәон аԥсуа жәлар рҵоурых. Агәра згеит зқьышықәсала иааиуа ҳаѡжәларык реиѡызара ишазнархауа уи акино.

Ари ауха аҵх акыр инаскьаанӡа ҳалан Киев. Иаашар амѡа сықәлон Аԥснык҃а. Мчыбжьык ала збара сахьӡаз акакала срызхәыцуан. Алитературатә музеиқәа, ацәыргақәҵақәа, аҭоурыхтә бак҃ақәа... Урҭ зегьы злоуҳәарызеи, шаҟа ирацәоузеи! Сара сеигәырг҃он аукраина жәлар ржәытәра абас ҳаҭырқәҵарала иахьазныҟәо. Уахынла, афымца лашарақәа анагәыддырԥхала, аҳаракыра иаҳагьы идухан, иаҳагьы

иԥшӡахеит Мыԛәтәи ауахәама аиашьеитцбы Софиатәи ауахәама. Нас игылазааит урҭ, ҩ-жәларык реиҩызара ду иасимволны.

Киев–Аҟәа
Июун 15, 1970

АШӘҞӘЫҨҨИ АԤХЬАҨИ

Иҟалап, аӡәы игәы иалсыргьы, иаахжәашәа иахьысҳәо абраҟа сызлацәажәарц исҭаху. Аха аӡәи ҩыԥьеи ргәы ахьнымхаша акәым изызхәыцтәу. «Азҩа зӡаз иан дагеит», – ҳәа, имҳәакәа высшьа змам иалацәажәатәуп.

Еицырдыруа акоуп аԥсуа имилаҭ шаҟа бзиа ибо, шаҟа дазыгәдуны дахцәажәо. Иарбан столу, иарбан чароу иамырԥшӡац, жәытә-натә аахыс: «Аԥсуара Анцәа иныҳәааит», – ҳәа иапу аныҳәаҷа.

Аԥсуа аԥсуара аниҳәа, уаҟа иалоуп иламыс, ичеиԥьыка, ипатуқәцара, иԥсадгьыл абзиабара, ажәакала, иуаҩра иаҵанакуа зегьы. Сара абраҟа салацәажәарц сҭахуп абри ажәа иаҵанакқәо рахьтә акы. Уи амилаҭҭа литература абзиабара, аԥсуа шәҟәи аԥсуа ԥхьаҩи реизыҟазаашьа азҵаароуп. Иабанӡеизааигәоу абарҭ иахьа, ҳазҭагылоу аамҭазы?

Еицырдыруа усуп, атеатр аҟны ақтиор егьа ибзианы дыхәмарыргьы, уаҩы иимбац баҩхатәра ссирк ааирԥшыргьы, арежиссиор егьа ибзианы аспеқтакль ықәиргыларгьы, атеатр аҟны ахәаԥшҩы данымнеи, урҭ зегьы рԥьабаа башахоит, аӡымлага иаҩызахоит. Иҟалап, абри иацәыхарамзар ашәҟәи аԥхьаҩи реизыҟазаашьагьы. Аԥхьаҩ дызмоуз ашәҟәы амҿы зқәырхыз амца иаҩызаха баша инеиқәыцәа ицоит. Ашәҟәы автор иапиҵоит, уи алахьынҵа рыӡбауеит ауаажәлар ҳәа иҩуан афранцыз шәҟәыҩҩ ду Виқтор Гиуго.

Збызшәа ҳаҭыр ақәызҵо, змилаҭ бзиа избо ауаҩы иара ибызшәала ахьхьаҳәа иацәажәо, иара итәы ианаҳәо шәҟәык аҭыҵра, сгәанала, ныҳәаҵас дазыԥшызароуп. Изааӡарызеи, асеиԥш иҟоу аԥсуа ԥхьаҩцәа рхыԥхьаӡара еиҳазар ҟалон. Ҳәарада, аҩажәатәи аҩажәижәабатәи ашықәсҩәа раан аҵкыс хараӡа еиҕьуп. Аха аамҭа ԥхьаҟа ицоит. Есааира ирацәаҩ-

хоит аԥсуа школқәа ирылго, аинститут аҟны аԥсуа факультет иҵнажьуа астудентцәа рхыԥхьаӡара. Ус анакәха, есааира ирыцлозар акәын аԥсуа шәҟәы иаԥхьогьы. Шәахәаԥш аԥсуа шәҟәқәа ртираж шаҟа ихәыҷу. Ажәеинраалақәа реизга тиражла зегьы иреиҳау зқьи хәышә рҟынӡоуп иахьынаӡо. Апрозатә, алитературатә-критикатә, анаукатә шәҟәқәа ртираж иаҳагьы еиҵоуп. Иара уи атираж маҷгьы неимҵәа иргондаз! Ашәҟәыҵирҭа магазинқәа унарыҵалар, ԥьара-ԥьара аԥсуа шәҟәқәа рацәаны кьыс рымаӡамкәа, уаҩы иахьимбо иқәгылоуп. Изыхҟьозеи, мзызс иаҵоузеи абри? «Аҩымҭа бзиақәа аԥырҵар иааҳамхәои», – рҳәоит ԥьоукы. Ииашоума абасеиԥш зҳәо? Ашәҟәқәа рхаҭабзиароума изхароу? Ииашоуп, изааӡарызеи, иԥсыҷеу, аԥхьаҩ, зинтерес имкыша ашәҟәқәагьы ҭыҵлоит. Иабыкәу усеиԥш иахьыҟам. Абзиа ахьыҟоу ацәгьагьы ҟалоит. Урҭ ракәым зыӡбахә ҳамоу.

Ақәра ахьынӡамаҷу, иара убри ақәра маҷгьы, иалагӡаны иахнагахьоу, аха иахьатәи аамҭазы аҿеахьынӡашьҭнаххьоу акакала еиҷыршәшәаны иазхәыцыз, аԥсуа литература агәеизҳара инамҭарц залшом. Ииашоуп, аԥхьаҩ иусс иалоузеи алитература қәрала шаҟа ахыҵуа, уи амыҟәмабарақәа иахнагахьоу. Аԥхьаҩ иҭахуп иахьатәи иара игьама иаҵанакуа, иара идоуҳатә беиара аазырԥшуа аҩымҭақәа. Усеиԥш иҟоу аҩымҭақәа ҳамоума ҳлитератураҷы? Иҳамоуп! Аԥсуа жәлар рыӡбахә ахара инаҩхьеит аԥсуа литература иабзоураны. Аԥсуа шәҟәыҩцәа рҩымҭақәа Асовет тәыла иқәынхо амилатқәа рбызшәақәа рахь мацара акәым, акымкәа-ҩбамкәа аҳәааныркәтәи абызшәақәа рахь еиҭаргахьеит. Амилаҭ дуқәа дара рбызшәала иҩуа рышәҟәыҩцәа рышәҟәқәа анҭыҵуа атираж шаҟа ыҟоу аҵкыс еиҵамкәа иҭыҵхьеит аԥсуа шәҟәыҩцәагьы рышәҟәқәа. Ус анакәха, аԥсуа шәҟәы ахаҭабзиара мацара акәым ари зыхҟьо. Уажәы ааигәа аԥсуа шәҟәыҩцки сареи қыҭак аҟны ҳаҟан. Сызцыз ашәҟәыҩцы ари ақыҭаҷ ииз, иааӡаз аӡәы иакәын. Ҳнеит анкьа иара аҵара ахьиҵоз ашколаҷ. Араҟа макьанагьы аус руан аҵара изырҵоз арҵаҩцәа аҙәымкәа-ҩыԥьамкәа. Рҵаҩцәас аус руан иара убас уи ашәҟәыҩцы аинститут ицалгаз иҩызцәа. Ашкол аҩналаха ҳамраӡо, игәыргьаҵәа иаҳԥылеит. Дыззымдыруаз

дыддырдыруан абасеиԥш наҳәаны:

– Ари ҳара ҳашкол далгеит, ҳара ҳқыҭа далҵит. Дышәҟәыɯɯ духеит, ихьӡ Аԥсны анҭыҵгьы ирдыруеит. – Рҵаɯцәаҟәакгьы инацырҵон: – Сара ҵаɯыс дсыман, анбанҟәа рɯышьа анисырҵоз иахьеиԥш исгәалашәоит. Аа уажәы, иара ихаҭа ашәҟәҟәа ɯны иҵижьуеит...

Иагьиашаҵәҟьаны, ари згәы иамыхәарыдаз. Асовет мчра ааиааиӡа арзаҳал зɯышаз ауаɯы цәашьыркыла дахьузымԥшаауаз ақыҭаҷ, аа абар, уажәы дара рқыҭа иалҵыз аҵеи еицырдыруа шәҟәыɯɯны дҟалеит. Иɯымҭақәа акымкәаɯбамкәа аешьаратә республикақәа рҷы иҵрыжьхьеит. Саргьы агәеизҳара снаҭон сɯыза абасеиԥш иахьиеигәыргьоз.

Агәыдеибакыларақәа, икарҵәаӡаны аԥсшәа еибыҳәаракәа рышьҭахь, уи ашәҟәыɯɯи сареи уаҟа, ақыҭа агәҭан игылаз амагазин ҳнытҵалеит. Уаҟа акыҕараҷы еивҵарыԥх иқәгылаз аԥсуа шәҟәқәа ирылагылан ари ашәҟәыɯɯы ишәҟәгьы. Цырак аақәысхын:

– Абри ашәҟәы шаҟа цыра шәоузеи? – сҳәан снаиазҵааит аҭиɯ.

– Жәохә раҟара соуит, – иҳәеит иара.

– Акыр ҵуоу ишәоуижьҭеи?

– Ԥшьба-хәба мзы нҵәеит.

– Акгьы шәзымҭиӡеи?

– Цырақәак аархәеит. Уаҳа ргом, сара ишԥаҟасҵагәышьари, – иҳәан ахырқьиара дналагеит аҭиɯы. Иара акыр ихаразшәа.

Аиашазы, даараӡа иԥьасшьеит шаҟа иҷаԥсшәа башаз уи ашәҟәыɯɯы ирҵаɯцәагьы иɯызцәагьы иарҳәоз аԥсшәа! Сара агәра згеит, урҭ, реиҳараɯык, рҵаɯы рқыҭа иалҵыз, изхыҷхәоз рҵеи дышәҟәыɯɯуп ҳәа ҳәан-ҳәахла ираҳахьан акәымзар, ишәҟәык аақәхны ишамыԥхьацыз. Издыруада, иɯымҭақәа рыԥхьара иаԥсамзар? Ус иҟазар, егьырҭ абызшәақәа рахь еиҭаганы, тираж рацәала изҭрыжьзеи? Аурыс критик ду В. Г. Белински иɯуан: «Без публики нет литературы» – ҳәа. Ари иаанагом, ҳәарада, аԥсуа шәҟәы аԥхьаɯцәа амаӡамшәа. Ус иҟазар, ацәажәарагьы иаԥсамызт, избанзар

аԥсуа литература ҳәа акгьы зыҟаломызт. Аха иахьынӡахәҭоу ирацәам. Ашәҟәыҩӡи аԥхьаӡи аӡлагара алуқәеи, изырлаго аӡи реиԥшоуп ишеизыҟоу.

Ашәҟәыҩӡы ишәҟәы анҭыҵ, аԥхьаӡ иҟынӡа иахьынӡаназ идыруазарц иҭахуп. Агазеҭаҷы ианылалоит аԥсуа шәҟәыҩӡцәа рҩымҭақәа ашколаҷ, ма аклубаҷ ишеилдыргаз атәы зҳәо аинформациақәа. Уи уаӡ дзеигәырҵьаша акоуп, ихәарҭа дууп. Аха ҩынтәны ихәарҭахоит аилыргарахь автор днаԥхьазар. Уи иаанагом, ашәҟәыҩӡы ахьӡ-аԥша дашьҭоушәа, мамзаргьы дышдырҷехәо иаҳарц иҭахушәа. Ашәҟәыҩӡы иаҳарц иҭахуп аԥхьаӡ идикылои идимкылои. Усеиԥш аицәажәара наҟ-наҟтәи иусураҷ ихәоит, насгьы иԥьабаа шбашам, изҭаху ауаа шыҟоу инарбоит. «Изҭахыда исыҩуа» – ҳәа ашәҟәыҩӡы игәы ианҭашәа – даараӡа илахьеиқәҵагоуп.

Ҳалацәажәап даҷеа фақтк атәы. Ҩы-шықәса раԥхьа аԥсышәала иҭыҵит Миха Лакрба иҩымҭақәа реизга актәи атом. Раԥхьаӡа акәны аԥсуа ԥхьаӡ иоуит еицырдыруа ашәҟәыҩӡы ду иновеллақәа еизакны. Уаҟа ианылеит уаанӡа акьыԥхь зымбацыз аҩымҭақәа рацәаны. Ашәҟәы апрофессор Ш. Инал-иԥа иифыз аԥхьажәа бзиа ацҵаны, адәахьала уахьахәаԥшуагьы ууаигәырҵьартә еиҷкааны иҭыжьуп. Еиҭасҳәахуеит, иҭыҵит ҩы-шықәса раԥхьа. Иахьауажәгьы ари ҩажәибжьба рҟынӡа адунеитәи абызшәақәа рахь еиҭагоу ановеллақәа зну, аԥсуа шәҟәы амагазинқәа рҷы иубоит. Иашоуп иаархәақәеит, аха зықьҩык аԥхьаӡцәа амоуӡеит абри ашәҟәы! Иҟалазеи? Изыхҟьозеи, изыҵахозеи аԥсуа шәҟәқәа амагазинқәа рҷы? Ажәлар идеиала рааӡарҷы алитература аҵакы шаҟа идуу иазхәыцны, иахьауажәгьы ҳара ҳҷы асахьаркыратә литература апропоганда азураҷы агхақәа рацәоуп. Изыхәҭоу аорганизациақәа иахьынӡарыхәҭоу аус руам. Уи аума изхароу? Аԥсуа жәлар злацәажәо абызшәеи асахьаркыратә ҩымҭақәа злаԥҵоу абызшәеи еицәыхарахама? Аахәаӡцәа ахьыҟоу ашәҟәы зымнеиуама? Шаҟа зҵаара цәырҵуазеи! Ҳахшыӡ еилаҵаны абри иазхәыцзар, иалацәажәазар, сгәанала, акырӡа ихәа-

рҭахоит ҳмилаҭтә гәадура, ҳдоуҳатә беиара ду – ҳлитература ашьҭыхразы.

Сентиабр 17, 1970

ИААУГОЗЕИ?

Илахҿыхʒа, ақәыԥшцәа аҟәныҳәҳәы, ашәхымс иаахыҵит ашықәс ҿыц. Усеиԥш ҵасс ирыман аԥсуаа ажәытәан, уа_ ѡы дзеигәырҕьаша ҵасын иара. Ашықәс ҿыц раԥхьатәи амш азы,ашьжьымҭан шаанʒа, аҭаацәа зегьы шышьҭоу, аѡнаҭаҿы қәрала иреиҳабу дѡагылон. Афатә хаақәа рыла ирҭәуан иԥьыбақәа, ԥьамк ианԥсаланы ахырҕ икын, наҟ-ааҟ иѡыҵракәа ирыҵакын, ʒынгьы-ԥхынгьы зыбҕьы камԥсо ашымҳа махәҭақәа. Урҭ зегьы акака ирсимволын. Афатә хаақәа – ашықәс иааиз хьаада-баада, ажәлар ргәы ахаа шықәу, гәырѡада амѡасра, ахырҕ – ачаҕьа, имарымажаха аҿаѡра барақьаҭ аира, абҕьы етҵәа – аизҳара, ишәҭыкакаԥны аинҭәылара, еснагьтәи ақәыԥшра.

Ашә ааиртуамызт иара ихала. Адәахьынтә ҿиҵуан:

– Ашә аашәырты!

– Иааугозеи? – изҵаауан аѡны аѡныҵҟантә.

– Агәабзиара-ахабзиара шәызназгоит. Ашә аашәырты!

– Иааугозеи?

– Ақьиара, агәыразра, абзиеибабара шәызназгоит. Ашә ашәырты!

– Иааугозеи?

– Шәацақәа аҿҿа-аҿҿа рылго, шәҿы уахьад ҵѡа рмоуа, шәыԥсаса шәзымԥхьаʒо, шәшьамаҟа шәгәара иамкуа, абарҭ зегьы шәызназгоит. Ашә аашәырты!

– Иааугозеи?

Акраамҭа даарышьҭуамызт, ашә дылакны дрыман. Дара зызхьуаз, ирымазарц ирҭахыз зегьы идырҳәон, нас акәын ашә анизаадыртуаз.

Абри аҵас ҳгәаларшәаны иаҳҳәозар, дасу азин имоуп, иаҳтааз ашықәс ҿыц дазҵаарц: «Иааугозеи?» – ҳәа. Аха убасҵәкьа азин амоуп иара, ашықәс ҿыц иааизгьы:

«Исзынужьзеи?» – ҳәа ииасыз ашықәс иазҵаарц.

Иҟоуп амилаҭқәа, ашықәс ҷыц ауха, рыѡнымаҭәажәқәа аѡны идәылыруууаны ркажьра ҵасс измоу. Уи мариоуп. Иабаҟоу, ус ркажьра мариам ауаѡытәыѡса дзышьцылоу, ишьа-ида иалсны илаҵәахьоу аҟазшьа бааԥсқәа. Аха дара убарҭгьы ҷҳәарак-ҷҳәарак рымоуп. Аԥсҭазаара ԥхьаҟа инаскьацыԥхьаӡа, ауаѡы ишьклаҳәуа, иԥырхагахақәо хәыҷы-хәыҷла ихы рцәигоит, иҟәиблаауеит. Еснагь иҟоуп, инхоит ахшыѡ иарҷиаз, анапы иалшаз абзиарақәа. Шықәсык аѡнуҵҟала, аҭоурых наӡаӡа иазынхартә, шаҟа хҭыс ду ҟалазеи ҳтәылаҷы. Шаҟа ирласны иҷиоузеи анаука, атехника! Иара убасҵәҟьа иазҳаларoуп ауаѡы доуҳала ибеиахаразы.

Ииасны ицеит даҽа шықәсык. Дасу ихы дазҵаауеит, игәалаиршәоит ихамышҭыртә изыннажьқәаз уи ашықәс. Убас схы сазҵаауеит саргьы. Усҟан зегьраԥхьаӡа исгәалашәоит ҵыԥх (уажәшьҭа ҵыԥх ҳәа азаҳҳәалап, иацынӡа сынтәа ҳәа ҳазҷыз ашықәс) украинаа Аԥсны иҭырхыз раԥхьаӡатәи аԥсуа кино. Иахьанӡа ҳара иҳамамызт, аԥсшәахь еиҭаганы акәымкәа, ажәақәа аԥсышәала иѡны, ихәмаруа аԥсуа уаѡны, иаҳәоғьы аԥсуаа иҳазкны иаԥҵаз кинок. Уи ҳреспублика аиубилеи амшқәа раан миллионѡыла ахәаԥшыѡцәа ирбараны иҟоуп. Москвеи Киеви акинодырѡцәа иахәаԥшыз изларыдыркылаз ала, агәра згоит, зегьы иргәаԥхап ҳәа. Исҭахуп, ашықәс ҷыц рыдныҳәалауа, иҭабуп ҳәа расҳәарц акино «Арҷиара» аҭыхраҷы аԥьабаа збаз зегьы, раԥхьа днаргыланы, хәы змам аус ду ҳзыҟазҵаз арежиссиор Николаи Машченко.

Анхаѡы заа идыруеит иарбан мзоу, иарбан мшу имхырҭа дынҭагыланы аҳәиҵәҳәа ажәла аниҟьо. Аҽаѡра барақьаҭ ҭеигаларц азыҳәан имхы напы агижьуам. Аус злоу, аҳауа абзиахароуп, аҭаҳмадцәа рҳәашьа, ажәѡан изылԥхароуп. Ашәҟәыѡѡы издыруам, аҽаѡра зхылҵраны иҟоу ажәла игәаҵа ианҭашәаз, издыруам, иахылҵуа аҽаѡрагьы зеиԥшрахо. Аха уигьы имоуп иара ихатә ҳауа, ихатә гәалаҟазаара, убри акәхоит изыбзоурахо иҽаѡра абарақьаҭхарагьы.

Абзиарақәа имоу ҟәнызшьо, урҭ пату рықәҵашьа, рыхә ашьашьа иақәымшәо, еиҳау иоу акәым, ууанӡа имазгьы неимпыҵышша ицәцоит. Ҳәарада, еиҳаны иалшаргьы ҟалон, аха иаԥҵоу аѡымҵақәа рылагьы, ҷыгәгәала иаҳҳәар

ҳалшоит, иаҳҳысыз ашықәс иалагҙаны ҳаԥсуа литература иаланагалаз аѡымҭа бзиақәа маҷым ҳәа. Есааира Аԥсны аҳәаақәа ирхытҵны инаскьоит ҳҿахәы ҳәага, – ҳажәа сахьарк. Слымҳа иҭаѡуеит:

– Ашә аашәырты!

– Иааугозеи?

– Дасу инапы злаку аус бзиақәа импытҵаманшәалахартә агәабзиара, ажәѡан цқьаҙа, аҭынчра аамҭа, иқьиоу аамҭа, агәыҭбаара шәызназгоит. Ашә аашәырты.

– Бзиала уаабеит, ашықәс ҿыц!

Ианвар 1, 1971

АЛИТЕРАТУРА ЗДА ҨСҬАЗААРА АМАМ

Абиԥарак иаҵанакуа ашәҟәыѡѡцәа ирылшом милаҭк рлитература арҿиара, азырҳара. Аҙиас ҭамбарц азыҳәан, есааира иалаҭәозароуп арѡашқәа, аҙыхьқәа. Убасоуп алитературагьы. Уи есааира иаҵагылозароуп абаѡхатәра змоу аҿар. Абаѡхатәра – ԥсабарала ауаѡ ициуа, ишьаида иалоу кәицуп. Акәиц хәышҭаарак мырцәо, алѡаҵә хәхәаҙа иѡанашьтыртә, ауаа рыгәқәа арԥхартә еиқәылар алшоит. Усҟан зегьы алаҿхәо, зегьы рзыҳәан хәы змам малхоит. Ианаамҭоу напы анадкыламхагьы, иахьныҵхахаз, изеибамкҙакәа инеиқәыцәоит. Убри аҟнытә, абаѡхатәра аиуак злоу, иааиԥмырҟьаҙакәа ицхраалатәуп, амѡа иаша дықәҵалатәуп.

Абри аусҧшьаҿы Аԥснытәи ашәҟәыѡѡцәа реидгыла иҟанаҭо шьарда ирацәоуп. Араҟа иааиз ашәҟәыѡѡы қәыԥш иѡымҭақәа неимда-ааимдо, иаҳа аԥышәа змоу ашәҟәыѡѡцәа аԥхьоит. Ибзиарақәа иддырҿхәалоит, гәшаҭарала иарҳәоит игхақәа, иаԥсоу аѡымҭақәа акьыԥхь рбарц азыҳәан иацхрааӡеит. Автор далахәны, ашәҟәыѡѡцәа рацәаѡны иадыԥхьаланы, еиҿыркааӡеит ашәҟәыѡѡ қәыԥш иѡымҭақәа реилыргара.

Иҟоуп ацхыраашьа даҿа формакгьы. Еицырдыруа ҳаԥсуа

шәҟәыԝԝцәа рхы аладырхәуеит ақыҭақәеи ақалақьқәеи рҟны еиҿҟааy алитературатә кружокқәа. Уаҟа ашәҟәыԝԝы алитературатә ԥсҭазаара далацәажәоит, рԝымҭақәа еилиргоит.

Сынтәа Москва Алитературатә институт иалгеит аԥсшәа аҟнытә аурысшәахь аиҭагаԝцәа ргәыԥ.

Ҳара ҳлитература аҙыргаразы, уи Аԥсны анҵыцгьы ирдыруа иҟаларц азыхәан, даараҙа аҵанакуеит, усеиԥш иҟоу аиҭагаԝцәа разыҟаҵара. Имаҷым Москвеи Қарҧи уҳәа иҵыцхьоу аԝымҭақәа. Аха сара сызҿу, еиҭагоу реиҭагашьа ахаҭабзиароуп. Зны цәаҳәа-цәаҳәала еиҭаргоит, нас шәҟәыԝԝык, ма аԥсшәа ззымдырҙо еиҭагаԝык еиҭеигоит. Абасала, ԝынтә-хынтә инадырҳәы-аадырҳәуеит. Аус злоу, иара злаԥҵоу абызшәаҟны ишыҟоу, иахьынҙазалшо еиқәырханы аиҭагароуп. Абри зегьы хшыԝзышьҭра азуноуп Алитературатә институт аҟны изеиҿыркааз аиҭагаԝцәа ргәыԥ. Ҳгәы иаанагоит, уаҟа иалгаз алитераторцәа, рмилаҭта литература аҿаԥхьа ирыду ауалԥшьа анагҙаразы аԥьабаа рбап ҳәа.

Абри агәыԥ далахәын Геннади Аламиа. Уи ихатә хәыцшьа, ихатә дунеиқәыԥшылашьа иманы, иҵауланы ихәыцуа поет қәыԥшуп. Апериодикатә кьыԥхь аҟны дықәгылақәа_ хьеит ихатәы жәеинраалақәа рыла. Уажәааигәа иҵыҵит иажәеинраалақәа реизга хазы шәҟәны. Г. Аламиа ипоезиа атехника аганахьалеи, иажәеинраалаҟны ииҳәарц ииҭаху аԥсуа ԥхьаԝ еиликаартә аԝраҟны иҩҭәаны ихы аус адиуларoуп.

Ацентртә журналқәеи агазеҵқәеи лассы-лассы лажәабжьқәа рнылоит урыс бызшәала аԝра иалагаз Еҵери Басариа. Макьаназ зхатәы ԝышьа форма шьақәзмыргылац шәҟәыԝԝы ԥҳәысуп уи. Аха аус злоу абаԝхатәроуп. Абаԝхатәреи уи иақәнаго адырреи лара илымоуп. Аҵла ԥашәда изгылом. Сгәанала, амилаҭта ҵаҵгәы зцәыҙыз аԝымҭа, егьа напҟазарала иҟаҵазаргьы, дгьыли жәԝани рыбжьара икнаҳахоит. Еҵери Басариа иҵегьы дазҿлымҳазароуп лԝымҭақәа иргәылазартә амилаҭта ԥсихологиа.

Аиҭагара аусураҿы ақәҿиара бзиақәа имоуп Денис

Чачхалиа. Уиаʒə заҵəык иоуп, ишиашоу аԥсшəа аҟнытə аурыс бызшəахь аԥсуа жəеинраалақəа еиҵазгахьоу. Ари даараʒа ихəарҭа дууп. Иҟаиҵашагьы шьарда ирацəоуп.

Ԥбаҟа шықəса роуп иҵыз раԥхьатəи иажəеинраалақəа иманы ашəҟəыԥԥцəа реидгыла ашə даахыҵижьҭеи апоет қəыпш Рушьбеи Смыр. Иажəеинраалақəа араҟа акырынтə иаԥхьахьеит, еилдыргахьеит. Раԥхьатəи ишəҟəгьы хазы шəҟəны иҭыҵит. Р. Смыр аԥсшəа цқьаны, ибзианы идыруеит. Ажəлар ирҽаԥыц ҳəамҭоушəоуп иажəеинраалақəак шцəажəо. Аха апоет ихы аус адиуларуп илитературатə гьама, идырра, иеилкаара иҵегьы арҭаулараҽы.

Ашəҟəыԥԥцəа реидгылахь рԥымҭақəа рыманы иаауеит, аԥсышəала мацара акəымкəа, аурыс бызшəалеи қырҭ бызшəалеи иԥқəогьы. Урҭ рхыԥхьаʒарагьы маҷʒам. Есышықəса ақырҭуа шəҟəыԥԥцəа ҿарацəа ражəеинраалақəа, ражəабжьқəа хазы шəҟəқəаны иҭыҵуеит. «Атəылаҿацə иатҵəа» ахьʒҵаны ҵыԥх ашəҟəҭыжьырҭа «Алашара» аҟны иҭыҵит урыс бызшəала иԥуа, Аԥсны инхо апоетцəа ражəеинраалақəа еизакны. Ари аизга ахəшьара бзиа аиуит, ацентртə кьыԥхь аҟны. Сгəы иаанагоит, иаамҭоуп ҳəа урыс бызшəала алитературатə журнал, мамзаргьы альманах аҭыжьра азҵаара ақəыргылара. Аурыс бызшəала иԥуа рымацара ракəым, аԥсуа литература азыҳəангьы даараʒа ихəарҭахоит усеиԥш иҟоу ажурнал. Иреиґьу аԥымҭақəа зегьеидгылоутəи аԥхьаԥ ишҟа анагаразы, ҳаԥсуа литература апропаганда азуразы уи ацхыраара ду ҟанаҵоит.

Еицырдыруа усуп, ашəҟəыԥԥцəа ҿарацəа реиҵааʒаразы изакə ҷьабааз ихы иаирбоз М. Горки. Шəкыла, зқьыла рхыԥхьаʒара рацəоуп уи аҽар рԥымҭақəа ирызкны ирзиԥуаз асалам шəҟəқəа. Баԥхатəрак зманы иибоз дицхраауан, аха акгьы илҵуам ҳəа ииԥхьаʒазгьы, иаахтны иеиҳəон иузаԥсам, уаҟəыҵ, даҿа уск уалага ҳəа.

Абаԥхатəра змоу аҽар ирыцхраалатəуп ҳҳəеит. Аха абаԥхатəра сымоуп, шəааи, шəсыцхраа ҳəа, зшьапқəа зыҵхны итəаз, акгьы илҵуам. Ицхраалатəуп дҳаҵҳаҵо, збаԥхатəра азырҳара иашьҭоу, алитература шыхəмаргам, изакə ус

дуу еилызкааyа. Ашәҟәыѡѡы адырра рацәаны имазароуп. Аҭоурых, асоциологиа, адунеиаҿы имѡаԥысуа алитературатә процессқәа уҳәа инарҵауланы идыруазароуп. Уажәы алитература иаҳа-иаҳа иаанахәоит афилософиатә хырхарҵа, ауаѡытәыѡса иԥсихологиа инарҵауланы агәылаԥшра.

Ашәҟәыѡѡы – академик Микола Бажан истатиа аҟны иҳәоит, ахьы ҟәырҷахақәа иԥшаауазшәа Украина ахи-атцыхәеи шаҟантә еимидахьоу абаѡхатәра ҿыцк збозар ҳәа. Уаҟа иҳәоит, шаҟаѡы ашәҟәыѡѡцәа ҿарацәа иԥшааз, шаҟа напѡымҭа даԥхьаз. Зыхьʒ-зыԥша ахара инаѡхьоу, аԥхьаѡцәа, рҟны авторитет змоу ашәҟәыѡѡцәа дуқәа, ҿыц аѡра иалагаз аҿарацәа ирыцхрааyеит, аԥхьаѡцәа рышҟа иʒырыргоит. Урҭ ирҳәоит абаѡхатәра ҿыц ацәырҵра шаҟа еигәырґьо. Ҳәарада, усеиԥш изыхцәажәаз, иаразнакала дышәҟәыѡѡханы дзыҟалом. Аха аиҳабы иажәа ахьихәо рацәоуп. Игәы шьҭнахуеит, иҭакԥхықәра ҳаракхоит. Ибаѡхатәра агәра иго далагоит, ихы аус адиулоит. Ибзиан абри атрадициала иҟалар ҳаԥсуа шәҟәыѡѡацәгьы.

Алитература зда ԥсҭазаара амоуа даҽеакгьы сҳәарц сҭахуп. Аԥсуа литература ԥхьаҟатәи аԥеиԥш, уи алахьынҵа ахьырыʒбауа аԥсуа школқәа рҟны ауп. Аԥсуа литератyреи абызшәеи дзырҵо арҵаѡцәа азҿлымҳазароуп ахәычқәа рбаѡхатәра. Ажәабжьқәа, ажәеинраалақәа зыѡуа ҷыдала игәцаракны ирыцхраалатәуп. Зегь реиҳа ихәарҭа дyуп абраҟа алитературатә кружок. Инаҭозеи уи атцаѡы? Аʒәыр баѡхатәра имазар иаанарԥшуеит, ашәҟәыԥхьара агьама инаркуеит.

Иаҳҳәап, ахәычы ихшыѡ азцоит, бзиа ибоит афизика. Убасҟангьы иара изыҳәан ихәарҭа духоит асахьаркыратә литература. Достоевски иѡымҭақәа сара сзыҳәан ицхыраагʒа дyун стеориа аԥцараҿы иҳәеит Еинштеин. Аҳаԥшьа ҭацәызар, егьа акәапеи ҭушьыргьы, акгьы азаагом. Ауаѡы даҽеа цьоукы акыр риҭарц азыҳәан, иара ихаҭа доуҳала дбеиазароуп.

Аԥснытәи ашколқәа рҟны акырԥьара еиҿкаауп алитературатә кружокқәа. Уаҟа атцаѡцәа рымчала иҭытцуеит аҭʒы газеҭқәа, анапылаѡыратә журналқәа. Урҭ акружокқәа

ирылахәу аҳәырԥы рԥымҭақәа рнылахьеит ажурналқәа: «Алашара», «Амцабз», агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь».

Аринахысгьы иазырҳалатәуп урҭ акружокқәа рхыԥхьаҙара, еиґьтәлатәуп русура.

Ашәҟәыԥԥцәа реидгыла, еицырдыруа ҳашәҟәыԥԥцәа рхаҭақәа, арҵаԥцәа, агазеҭқәеи ажурналқәеи русзуԥцәа уҳәа, зегьы напы анадыркыла, ҳлитература есааира иалало иалагоит уи зыда ԥсҭазаара амам абаԥхатәра ҿыцқәа, ашәҟәыԥԥцәа ҿарацәа.

Оқтиабр 18, 1973

АԤҬАҚӘА РАХЬ ШЬАПЫЛА

Аидарақәа ақәҵаны, амардуан хәыҷы ҳхаланы ҳагьынҭатәеит, ишьҭхысаа ашьҭԥрырҭа цәаҳәа инықәлеит аҳаирплан. Уажәымзар-уажәы инышьҭыԥрааугеит, нас хыхьынтәи ҳнарыхәаԥшып, ишьҭымԥраацкәа аеропорт аҟны игылоу аҳаирплан дуқәа, аԥнқәа, ашышкамсқәа ираҟарахап ауаа, иҳаҵыҟьҟьа рҿынархап ашьхақәа. Хаха-хымш ныҟәа ахьыбжьоу Ԥсҳәы ҳнанагап саатыбжак ала…

Сара аԥырԥы Кәасҭа Кәыҵниа изқәа аҟьаҟьара скыдыԥшыло, аихатә рымз сҿықәырґәгәа стәан. Агәеизҳара снаҵон иареи сареи қыҵак ҳахьеицалҵыз, абасҟак дқәыԥшны, аҳаирплан аштурвал ахьикыз. Сара исгәалашәоит уи иаб ашьха данигоз.

Игәахы ҭыԥсауан Кәасҭа хәыҷы ашьхақәа раҳаракыра данаҵаԥшлакь. Убарҭ зыцаҟьақәа цәҳәны, зынаҟәоуқәа еиқәцәашь игылаз абґацымкырақәа ирхыкны рымҵәыжәԥақәа ахьыцырцыруаз иблақәа хкуа, инаихыԥрааны ицон аҳаирпланқәа.

– Аҳарақәа ԥхьаца, ахәы иныхшәар иаҳцәызуеит!

– Иаасараҳа, саб. Уахәаԥш ажәԥан иагәыҵаланы инеиуа ани аҳаирплан.

– Аҳаирплан цеит иԥырны, аха ҳара шьапыла ҳцаларoуп.

Ихы иқәыжь дхәыцуан Кәасҭа. Ицаҵәҟьама аҳаирплан

пырны, хьӡашьа амамкәа?

Итцуазеи уи аахыс? Шықәсык аҟароуп ицаз. Абар, аҳаирплан аштурвал икуп Кәасҭа.

Уажәымзар-уажәы ҳашьтыпрааугит...

Аҳаирплан аақәгьежьаан, пасатәи атыпаҷ иааины иаагылеит.

– Амш цәгьахеит Псҳәы. Иаалырҟьаны ишәшьит, идыдны амацәыспа иалагеит ҳәа аарыцҳаит. Ҳаапшыроуп, – иҳәеит Кәасҭа. Шаҟа еипшузеи аби пеи рыччапшь! Ахьшьцәа агәышьтыхра рнатон уи иаб иччапшь, апа иччапшь иарлахҷыхуеит аҳаирплан итоу апассаԥьырцәа.

Ашьхақәа мацара акәымкәа, Аҟәатәи аеропортгьы инахаҳаит апҵа ӡлачқәа. Арахь иааит уахь ҳамышьтырц. Ҳҳаирплан адгьылаҷ ишьтарҷәҷәаны иакит, аха шьапыла ҳдәықәлар уахь, напыла апҵақәа уахьрыхькьысуа ашьхаҟа?

– Иахьа хымшуп ҳапшны ҳтәоуижьтеи, – лхәеит дгәамҵхамҵуа пҳәыск. Асаби дылкын, ацәа лыгын, убас иҟан лыблақәа.

– Бара бымцаргьы акгьы быхьрым, аха сара санзымца, ауаа амла иагоит. Ишпаҟасцари? – зегьы дааҳалапшит, агеологцәа рхәы згоз ақыртуа. Уи Чамҳашьхаҟа дцон.

Ҳнеидашыло ҳаидгылан мѡабжара иқәхаз.

– Псҳәыҟа уцома? – снаиазцааит дытцәрышкәаӡа игылаз арпыс хыш.

– Сцаны сааит. Аҳаирплан сахьтытцыз умбеи! – дгәамҵны даацәажәеит уи.

– Авиациа анықаӡамызгьы ҳабацәа ашьхаҟа ицон. Уареи сареи убасҟак ҳажәхьоума, Валери, ҳшьамхы иалымшеит ҳәа ҳагәтыха намыгӡакәа аѡнықа ҳхынҳәыртә еипш? Угәы ишпаанаго, ҳабацәа, урҵ рабацәа зланықәоз ала ҳзымцари?

– Унықәахьоума ашьха?

– Уиазцаа ҳапырѡы. Иаб, иара, сара аԥьмақәа еицаҳаҳьчахьан шьхатәылан. Уажәы, умбои, шьхатәылаҟа ҳаирпланла дцоит.

– Ритцаҟа шәахьымѡахытцуанӡа сара шәызгоит, – иҳәеит Едик Смыр. Уи автобус дақәтәан. Идәықәлара аамҵа дазпшын.

Уаҟа ҳманшәалахеит. Автобус ҳақәтәаны амѡа ҳахьы-

қәызгьы ҳгәы ҷыҕьуамызт. Ажәытә ажәабжьқәак ҳаиҳәон ҭаҳмадак. Ицәажәашьа даараҙа иԥшҙан. Калдахәаратәын, Барцыцын. Далацәажәон амҳаԥьырраан иабду изакә мыҟәмабароу ихигаз. Ҭырқәтәылаҟа дшагаз, уахьынтәи дыбналаны, Аԥсны дахьааиз, идгьыл гәакьаҷ ишьапы ықәиргылар шырымуз, уаҳа иҟаиҵара анизымдыр, абна дшылалаз, шаҟа шықәса дабрагьуаз…

– Уажәы уабаҟаз арахь, Аҟәа аеропортаҷы? – снаиазҵааит.

– Маҭа хәыҷык дсымоуп, аҵара дҭоуп, адехәҭыр ҵара. Даду, уара аѡны Калдахәара унеиаанҙа, сара Ленинград снеиуеит ҳәа сеиҳәеит. Уиаҟара иааигәазар, дад, шьапыла умцо, ԥшакгьы науҷамсри ҳәа иасҳәеит саргьы. Аурысцәа аҵара идырҵоит, даҳзыраҙагәышьоит смаҭа хәыҷы.

Аҭаҳмада ииҳәаз сшазхәыцуаз, иаасгәалашәеит Иалта ақалақь. Шықәсык уажәаԥхьа, убраҟа аѡқәа ргьама ахьгәарҭо азал ҳныѡналеит латвиатәи апоет Марис Чаклаиси, абашкыр поет Муса Галии сареи ҳаицны.

– Уабатәиу? – днасазҵааит адегустатор еиҳабы.

– Аԥснытәуп.

– Уԥшрала уздырит. Убриоуп сызуазҵааз. Аԥсуа ѡы усыржәып иуҭахызар?

– Аԥсуа ѡы араҟа, Крым иабаанагоз?

– Аԥсуа ѡы ҳәа ҳашьҭоуп иҟазҵаз дахьаԥсуоу азыҳәан. Иахьҙыҵәкьоу «Черныи доктор» ауп.

– Ахьҙ уаҵәшәартә иҟоуп, – иҳәеит Муса Гали.

– Ииаг, ҳахәшәтәааит нас убри аҳақьым еиқәаҵәа, – иҳәеит Марис Чаклаис ибласаркьақәа амхуа.

– Ажәытәан аҭаҭарцәа иҟарҵон, убас зыхьҙыз ажь хкы иалхны. Урҭ аѡы уахәшәтәуеит ҳәа ирыԥхьаҙон. Ашьҭахь уи аѡы аҟаҵашьа арецепт ыҙит.

– Нас уажәы излаҟашәҵазеи?

– Аԥсуа ҷкәынак, нԥьныр-технологк иҟаиҵеит. Агьама жәба, уи еиҕьу ѡы ыҟаҙам Крым.

– Ихьҙузеи иҟазҵаз аԥсуа? – снаиазҵааит сара. Сѡызцәа иахьраҳауаз сгәы иахәеит.

– Игор ихьҙуп. Арԥьениоуп.

– Дыздыруеит, иара иқытан Лыхны ашкол ҳаицҭан, –

сҳәеит уии сареи ҳахьеиԝызцәаз сахыҽхәауа.

– Ԝыҟатцаԝы хадас Феодосиа азауад аҿы аус иуеит, – иҳәеит адегустатор. – Иныҳәаҿа аажәып.

Ритцаҟа ицоз амԝа ахьналагоз, Бзып ацҳаҿы даҽеа машьынак ҳнақәтәан, Ауадҳара ҳаԝхалеит. Ауадҳара апансионат адиреқтор Михаил Шамба ҳаҳәара даҿын сезонк ала шаҟаԝы рыпсы ршьо, апансионат иҵегьы арҭбаара ргәы ишҭоу, убриаҟара ирацәаԝны апсшьаԝцәа шаауа, иҳаиҳәеит апансионат ауадаԝрақәас иамоу...

– Анхацәа, аусуцәа, аинтеллигенциа иаиуо зуахкы уҵаху рыпсы ршьоит, асовет уаԝ ибзазара, игәабзиара ахьчара – ахьчара – абриоуп ҳара ҳуалпшьа, – даҿуп Михаил Шамба.

– Башоуп, ашьхаҟа ҳаирпланла ацараҳәа заԥшьыргаз, – сҳәеит сара.

– Уиада ԥсыхәа ыҟазам. Ԥсҳәаа уиакоуп макьаназ транспортс иҳамоу. Амала урҭ, «кукурузникқәа» даҽакала иҟатцазар акәын, – иҳәеит сымԝалаԝ Валери Бычков.

– Уи шпа иара?

– Аԥстҳәа аныхчылоугьы иԥыруа иҟатцатәуп. Иаҳҳәап, ахәылпҵыс еиԥш. Ахәылпҵыс арадарқәа амоуп. Акгьы иаахазом.

Амзатцлақәа ҳхы нарытцаҳкуан ақәа зынзаск ианаргәғәалакь. Гәрыпста ҳалбаанза, инеихашәа ихәлеит. Қәабк ҳанҭыршьызшәа ҳбааҙан.

– Ҳаԥхьап мзатцлак амҵан, – сҳәеит сара.

– Ҳцалар?

– Гәаҟрас иҳамоузеи, ҳаԥхьап.

Амца еиқәцаны амзатцла амҵан ҳтәоуп. Акәҷарақәа ирхатәоу аҟәарҭ еиԥшоуп уи атцла амҵәыжәԝақәа хьадышьшь ишаҳҳагылоу. Алашьцара ҳәызбала иԥуҟартә ижәпоуп. Сара исгәалашәеит киножурналк. Уаҟа комбаин машьына дук адәы иашара иқәланы инеиуан, иара ахала анышә ажуан, иара ахала аԥсатцла хәычқәа нҵаргыланы, анышә надыпсаланы иакәаҳауан. Мышкала еиҵанаҳауан ԝба-хпа нызқь шьапы. Абнаԥҟацәа иԥырҟоз атцкыс акомбаин еиҵанаҳауан. Ус анакәха, абна иагхомызт уаҟа, Сибра. Аха араҟа? Шаҟа шықәса цхьоузеи абна ԥырҟоижьҵеи арт ашьхақәа рҿы! Ша-

ҟа нызқь кубометр ҭыганы иргахьоузеи! Арахь ҵла шьапык аҳәы иныҵаимыркьакьац.

Иаацәылашон санааԥш… Иаха саниоз исыҵасҵаз амзаҭла амахәқәа, ҵаҟа икажьыз абҕьыжә, зегьы еизыҳәҳәааны, исыкәыҳәҳәааны схәыҵаиан. Сымԥалаԥ иахь санынаԥш, қыдсаҟәак кажьыз ԥьысшьеит, ихы ишьапы ҳәа акгьы убомызт, убасҟак абҕьыжә иқәыҳәҳәан уигьы. Амзаҭла амҵәыжәԥақәа снарыҵыҵын, ажәԥан снаҵаԥшит. Иаҳхыччарц ахаԥыцқәа аанарԥшызшәа, аеҵәақәа кыдыԥсалан, икеикеиуа, ицқьаҳа иаҳхагылан ажәԥан.

Алымԥанык иаҳԥылон атуристцәа. Ана-ара икаԥсаны иаҳбон арԥыс қәыԥшык исахьа зныз абҕьыцқәа. Уаҟа иаҳәон, ԥыԥьа аишьцәа, Дегтиароваа, Нхыҵынтәи шьхала ишаауаз аҳиасҟәа Ԥсыши Бзыԥи ахьеилало иааиуаны ишҟьалаз, аиҳабы амԥа иԥшаарц дахьынаскьаз, уаҳа дшыхнымҳәыз, дшыҳыз, аитҵбы, жәиԥшь шықәса зхыҵуаз арԥыс, ԥшьымш ҵхьаны ахьшьцәа дшырбаз, иԥсы шеиқәдырхаз. Ибжьаҳыз арԥыс иҵаацәа аҳәара ҟарҵон ихабар аҳәыр ибозар адырра ҟарҵарц.

– Ашьхақәа ртәы цәгьоуп, – сҳәеит сара.

– Ашьхақәа амшын иаԥызоуп. Амшын унҵалар, иуханы агәахьы уагоит, ашьхагьы знык унаҷалар, иаҳа-иаҳа уагәыланахалоит. Иара ахала ахрақәа урҷанагалоит, – иҳәеит сымԥалаԥ.

– Ашьхақәа рхатә дунеи рымоуп. Рхатә ҵасҟәа, рхатә закәан. Уи ззымдыррыз дҵахеитоуп, – сҳәеит сара.

Ашьхақәа рахь снаԥшуан. Урҵ гылан рыхҟәа шьҭыхны. Срызгәаауан. Аа, абарҵ ашьхақәа рҟазшьоуп ҟазшьас ирымаз абраҟа инхоз аԥсуаагьы. Ашьха бганы еилаҳап акәымзар, ахы ланарҟәуам. Урҵ аԥсуаагьы ақәҳаара еиҷьыршьеит, дара ишеилыркаауаз ала, ршьамхы арсны агылара аҵкыс. Дҟалазҭгьы иразҳәашаз ишыҟаз ԥ-Урыстәылак, дҟалазҭгьы… Уажәшьҭа иуҳәеит ҳәа иабаухәо?

– Аԥсуа дҵанхома уажәы Ԥсҳәы?

– Инхоит, ишԥанымхо, – иҳәеит Валери. – Ԥсҳәы рыжәлоуп еишьцәақәак нхоит. Кәаҳбак дынхоит, дшәарыцаԥ дууп, фԥык аԥацәа имоуп, нас Балҭа… Балҭа думдыруеи? Балҭа

Дармилов. Уи зегьы дырдыруеит. Уԥшы, уԥшы иахьааyа!

Агаҽаԟа снаԥшит. Дау ахәадара инахыԥраан, аҳҵас еиԥш, амҵәыжәҩақәа хахаҳа иԥырны иааyан аҳаирплан.

– Зегьакоуп ҳара аԥхьа ҳааит, – сҳәеит.

– Баша амала уаҕьуан авиациа азыҳәан.

– Абар иара, Балҭагьы. Мшыбзиа Балҭа! – аԥсшәа наиаҳҳәеит.

– Бзиа убааит, – аԥсшәа насаҳәаны, сымҩалаҩ иахь дынхьаҳәит. – Иԟоузеи, Валери, иудсныҳәалома?

– Ааи, исыдуныҳәалар ҟалоит. Сҭалеит, срыдыркылеит.

– Изакәызеи узҭалаз? –снаиазҵааит сара.

– Аԥырцәа ручилишьче.

– Иаба?

– Кременчук. Ани, уара уҩыза Кәасҭа Кәыҵниа дахьалгаз?

– Изумҳәазеи, уара,ҩымш раахыс амҩа ҳахьықәу?

– Иабасҳәоз, авиациа азыҳәан угәааны уԟан.

– Уара иҳба аҳаирплан аԥҭа анхугьы ашьхаҟа иԥыруа… – сҳәеит сара. – Ахәылпҵысеиԥш иԥыруа.

Аҳаирплан Быръышьха инаҵаԥрын, ихагьежьааны иааин итәааныҳа ԥытрак ҳаицәажәон Балҭеи сареи. Уи данцәажәоз, ауаҩы иҽаԥшра аҵкыс, ашьхақәа рахь аԥшра иаҳа бзиа ибон. Азныказ сгәы иамыхәеит, аха нас сгәы иаанагеит уи ашьхақәа рацәажәара дашьцылахьеит ҳәа. Ижакьа ҟәашъа, амонголцәа маԛк иааугәалаиршәо, ихы-иҽы ҟьаҟьа аиқәара ахыҩло, иблақәа рытбаашьа, имаха-шьаха реиҽартәышьа уҳәа, зегьрыла ашәҟәыҩҩ ду Хемингуеи диеиԥшын.

– Уабанҳацо? – днасазҵаait.

– Ҵаҟа, Быҭәаа рқьаԥҭажә, Рашаҩа аҳабла азааигәараҟа сцоит уаха, нас, мчыбжьык аҟара сыԥсы аашьаны, ахьшьцәа рахь сдәықәлоит, – сҳәеит.

– Аа, Рашаҩа… Решеveи ҳәа иашьҭоуп аурысцәа. Убраҟа Лакоба ахьҳын ԥаса.

– Нестор Лакоба идҳәалоума?

– Аиеи, Нестор Лакоба ихьҳ ахын. Нхыҵынтәи «кьаразаа» иманы данаауаз, убраҟа дгылан акраамҭа. Нестор данҭаха, иаҳатыр азы Рашаҩа аҳабла Нестор Лакоба иҳабла ахьҳын.

– Уара шьҭрала уабанҳатәиу? – снаиазҵааит.

– Схаҭа сахьиз Нхыҵоуп, аха сандуи сабдуи Мархьаултәқәан. Аҟәа азааигәара, Мархьаул ақыҭа иалҵит. Санду Абыхәпҳан. Уигьы мархьаултәын. Уажәы Ажара ақыҭа ҳәа иахьашьҭоу дынхон сабду. Убри зегьы ҭырҵәааны ҳарҭ, ашәуацәа ҳҭанхон. Иахьҙыз ажәытәан Ажара?

– Исыздыруам.

– Ахьҙ абантәаагоу?

– Аҵла ажа аҟнытә иаагазар акәхап.

– Аџыр-иԥа идгьыл ахьҙын. Аџыр-иԥа Данаҟеи ҳәа аԥсуа хаҵа гәымшәак дыҟан, даараҙа дуаѡы цәгьан. Багада ацаҟьа умдыруеи? Убри ахыцәқәан абааш ықәгылоуп, Аџыр-иԥа Данаҟеи убри абааш дықәгыланы дыԥшуан агаҷаҟа. Аҕацәа ааузазар, ар еизганы амѡа икуан. Нхыҵ дыҟоуп шәҟәыѡѡык Жиров ҳәа. Уи убри Аџыр-иԥа Данаҟеи дихылҵышьҭроуп.

Слымҳақәа кыдҵаны сазыҙырѡуан, шықәса хынѡажәижәаба ирҭысхьаз аҭаҳмада ииҳәоз. Ҳшеицәажәоз аҳаирплан ааины иаатәеит. Дҷаԥха-ҷаччо даатыҵит аԥырѡы Кәасҭа Кәыҵниа.

– Амш еилгаанҙа уԥшыр акәын.

– Дасу дзышьцылазоуп, насгьы шьапыла аныҟәарагьы цәгьам, – сҳәеит.

Иаахагьежьаан ииаины иаатәеит даҷеа ҳаирпланкгьы.

– Ари аҳаирплан иаҟәтәоу аԥырѡгьы даԥсуоуп, – иҳәеит Кәасҭа.

– Ижәлоузеи?

– Ԥкьынуп. Леонид ихьҙуп.

– Ԥаса Урыстәылаҟа аус иуазма? Аҙәы иҙбахә саҳахьеит.

– Мап, уи иаб иашьа иԥа иоуп. Аѡыџьагьы ԥырѡцәоуп.

– Аԥсуаа шьапыла аныҟәара шәаҟәыҵзаап, – сҳәеит сара саахәмарны.

– Ажәѡанахь, ажәѡанахь! Иазхоуп ҷыла, шьапыла, ашьхақәа ҳахьынҙарҷаз! – иҳәеит Кәасҭа. Уи илаф агәадура аҵан.

Иааҳакәыршаны шьхаран. Аҙиасҟәа Бзыԥи Гәриԥсҭеи ахьеилалоз рышьҭыбжь ааѡуан. Ҳаирпланымзар даҷеа транспортк змам ԥсҳәаа «равтобус» аҭалара иаҷын. Ихма-

ҷыр имаҟа иадҳәаланы хьчакгьы урҭ днарыцҭалеит. Уи ҳихәаԥшны ҳааԥышәырччеит Кәасҵеи сареи. Ҳѡыцьагьы иаҳгәаланаршәоз рацәан.

Быҭәаа ркьаԥҭажә аҳаблахь схы рханы снеиуан. Акакала сгәалашәара иаҷын амѡан арҭ аѡымш избаз, исаҳаз. Киноны иҭыхызҵгьы, уажәы уи акинолента ааургьежьыр… Абар, автобус анаангылалакь, апассаԥьырцәа зырлахҷыхша ажәакәак реиҳәоит уи арныҟәаѡ Едик Смыр. Макьана дқәыԥшуп иара. Иаԥхьаҟа дхәыцуеит иавтобус кажьны, анҵьныр ҭара дҭаларц. Аѡнқәа иргылаларц иҭахуп. Аҭаҳмада Барцыц далацәажәоит амҳаԥьыраа рытрагедиа ду. Ленинград аҳақьымҭарахь инаскьеигаз имаҭа иҙбахә анаацәыригалакь, илакыҵақәа аалашоит. Ипансионат аҟны зыԥсы зшьауа, згәабзиара еиҕьызтәуа рхыԥхьаҙара иҵегьы еиҳахарц иҭахны ацәажәара даҷуп Михаил Шамба. Аԥснытәи ашьхақәа рҷы амѡа аҷигоит ақырҭуа Иасон Чаргеишвили. Нахьхьи, Крым, аѡы хкы ҷыц ахьиҙбаз азыҳәан иныҳәаҷа ркуп лыхнытәи арԥыс Игор Арԥьениа. Ашьхақәа рыгәҭа иааины иаатәоит аҳаирпланқәа ѡба. Урҭ ркабинақәа иаарҭыҵуеит ақәыԥшцәа зыҟәныҳәҳәы ицо аԥсуа ԥырѡцәа. Урҭ азыгәдуны ирҳәоит «амҵәыжәѡақәа» рызҭаз аукраин жәлар рыҙбахә. Уаҟа, Кременчук ақалақьаҷоуп аԥырра училишьче иахьалгаз. Анхаѡы Балҭа Дармилов дигәалаиршәоит Нестор Лакоба. Акинолента агьежьра иаҷуп. «Ажәларқәа реиѡызара, реицхыраара, реибарбеиара… Аинтернационализм иашаҵәҟьагьы абриоуп» – ҳәа ажәакәак рҳәара саҷуп сара.

Изҳәогьы дубап асеиԥш аихшьаала ду аҟаҵаразы имаҷуп арҭ афақтқәа ҳәа. Сара афақтқәа рыԥшаара сҿазҵәылхны сашьҭамызт. «Виа ест вита» – (амѡа – ԥсҭазааруп) рҳәеит, ажәытәтәи римлианаа. Сара избаз исаҳаз ақьаад ианысҵеит. Насгьы цәыкәбар хәыҷык адунеи зегьы анубаалар алшоит ҳәа. Ишдыру еиԥш, амшынгьы цәыкәбарла еибаркуп.

Оқтиабр 24, 1973

АЧАРА ЗЛАԤШЗОУ

Уаанʒатәи астатиаҽы ҳара ҳалацәажәеит реиҳа зыхькьыс-ра, зылацәажәара гәаҭьуацәаз, аха, ҳгәанала, ҳаламцәажәар зымуаз – агәырԥа бааԥси уи ирԥшʒаны амԥаԥгашьеи ртәы. Абраҟа аԥхьаԥ, дҳацырхырааны, ҳрылацәажәарц ҳҭахуп иаҳа илахҿыху, игәышьҭыхгоу аус ду – аԥсуа чарақәа рымԥаԥгашьа.

Еиҵа ҳхы иаҳархәап ажәаԥҟа ссир: «Ачара ԥшʒоуп шәаҳәарала, аԥсра – ҵәуарала». Маҷк ҳазаатҵыланы ҳаз-хәыцып аԥыжәразы аицлабрала акәым, меиґзарахда аԥара ашәарала акәым, ҵԥа змам ауаа иахьраҳәоугьы ала акәым, шәаҳәароуп ачара зырԥшʒоу ҳәоуп актәи ахәҵа иҳанаҳәо. Иахырҟьаны аҳәҳәарала, иахырҟьаны ашәы еиқәаҵәа ашә-ҵарала, ихырҵәагоу аиныхрала акәым, игәыҭшьаагоу, агәы-блра зҵоу ҵәуаралоуп аԥсра шыԥшʒоу ҳәоуп ажәаԥҟа аԥ-батәи ахәҵа иҳанаҳәо. Уажәшьҭа иааҳгап ҿырԥштәқәак, абри, аԥсуа изакәанқәа зегьы еидызкыло, аламыс ҳәа ииаркьаҿны дзышьҭоу агәҵа игылоу ажәаԥҟа ҳахьынʒазықәныҟәои ҳа-хьынʒацәыхҟьақәази ачара аураҿы.

Еицырдыруа аԥсуа қыҵак аҟны, арԥыс бзиак ԥхәыс дааигеит. Агәырґьара роуит аҵахцәа, аҵаацәа, аешьара, ажәа-кала, ҳарамк иакәымзар, зегьы зеигәырґьаша аус ду, аус бзиа ҟалеит. Ашҵа ҳанҵалеит арԥыс иԥызцәа ԥыҵԥык ҳаицны. Ирыдҳамныҳәалацызт аҵаацәа, идҳамныҳәалац зынасып зыԥшааз ҳԥыза. Иʒамԥақәа ҿыҟаԥшьааʒа, арԥыс шаҵлаҟьак даахԥылан:

– Арахь шәымԥахыҵ, саашәахаҵкуп, – иҳәеит. Ҳнаԥшызар, агәашә аганаҿыҵәҟьа столк рхианы игылоуп. – Аҵәыцақәак аанышәкыл, – инациҵеит ҳназыԥхьаз.

– Ари иаанагозеи? – дҵааит ҳԥызак. – Зны ҳааибабап, ҳнеидтәалап, ҳаицәажәап, нас аԥыжәрагьы ҳахьʒап. Астол ҳшахагылоу ижәны, аԥшәмацәа рахь ҳнеиртә ҳзыниазеи?

– Қьабз ҿыцны убас иаԥырҵеит, ашҵа иҵалаз зегьы аҵәыцақәак дҳаркуеит, – иуамызт зыблақәа аԥы хыҵәа-лахьаз арԥыс.

– Сара гра бааԥсык сымоуп, ухху згеит, снапы мыʒәʒәакәа

ачеиԥьыка скʒом, – аҵәы алаҵаны ҽааиҭит ҳѡызцәа даҽаҙәы.

Сара сахьгылаз ччараха исысит.

– Ҳчеиԥьыка ус шәахымыччан иҟалозар, – иҳәеит иаҵәца ҟас-ҟасо икны, алаф изеилымкааua, аѡы иааанахәаахьаз арԥыс.

– Ҭыʒшәак ҳалихуеит ари ауаѡ, уи аҵкыс еиҕьуп иааажәгәышьап, – ххәан, астол ҳнадгыланы, аҵәыцақәак аанаҳкылеит.

– Уажәшьҭа ахаршә ашәара иаҳа ишәгәанарԥхоит, – иҳәеит, лафны иҳәозу, ииашаҵәҟьаны иҳәозу узеилымкааua, аѡы ҳзыржәыз арԥыс. Сара еилыскааит ҵакыс иамаз.

– Акыр ҵуама абри аѡыза аԥшьыжәгеижьҭеи? – снаразҵааит сара.

– Уажәааигәоуп. Иус бзиоуп. Ауаѡы игәалаҟара шьҭнахуеит, – иҳәеит зқьаф бзиаʒаны иҟазҵахьаз аʒәы. «Ицәаԥҽыгоу усуп», сҳәеит сара сгәанала. Уеизгьы-уеизгьы дымлашьуа, акрыфареи акрыжәреи рзыҳәан акәым ауаѡы ачарахь дызнеиуа. Ус анакәха, ашҭа дшынҵалалакь аѡы иқьышә иқәктәым, егьиашаҵәҟьаны, дырԥхашьаны, иқьаф ҭаҵаны ахаршә ашәараҽы ԥара ԥыҵк ицәызгап ҳәа ʒбаны иумамзар.

– Ачароура хәаахәҭрахеит, – иҳәеит уажәааигәа хаҵа бзиак. Ҳәарада, инеиԥынкыланы зегьыӈьара абас иҟоуп, ачарақәа зегьы убри азыҳәаноуп изыруа ҳәа аҳәара бзамыҟәроуп. Аҕба ду иадҷаблоит амыдаҕьцәақәа. Ауаѡы игәыҵгара, ихы-игәы дақәгәырҕьо аҟаҵара иазкуп ачара.

Чарақәак, гәырҕьарақәак, изааʒарызеи, еиқәаҵәаханы ианымѡаԥысуа ҟалалоит. Ҳалагап аханатә, хаҵа ицо аԥҳәызба лымѡаԥгара аҟнытә. Ииашамкәаны амаҷхара, ҳцәыʒра иаҽуп ажәытәан иқьабз бзианы иҳамаз – аԥҳәызба аргама хаҵа лцара, аргама лҳәара, лбацәа аргама лыѡны рнеира. Асоциалтә еиҟарамра аныҟаз аргама реибагара аԥынгыла аиур ҟалон. Иаԥырхагахон иара убасгьы адинхаҵара. Уажәы иаԥырхагоузеи? Сгәанала, уи узыгәҭасша қьабзым. Аха узыгәҭасша, уацәыԥхашьаны икаужьша қьабз бааԥсуп,

ажәа аҵакы бааԥсы аҭаны иуҳәозар, артистроуп ахаҵаѡыза аҭаца илыцитцеит ҳәа ажәа зхырҳәаауа аԥара. Хаҵаѡызас дылгоит лҭынхак, луак. Уи мап узаҷәкуам, егьҵас бааԥсым. Аԥҳәызба дахьнанаго ибап, амаҳә иуаҷәа-иҭынхаҷәа днарылаԥшып, дрыцгәыргьап, дрыцкәашап. Дхаҵаѡызазар, лынасыԥ мѡа ԥшʒахь днаскьаигазар, дызлалгәалашәалаша ҳамҭакгьы лыцитцааит, харшәкгьы литцааит. Уи иара иусуп. Аха шаҟа иҵас ччархәузеи, иаҳҳәап, инеиго аԥара, ажәа ду аххәааны, нас ԥытк нацҵаны иааргьежьны шьҭахьҟа иҭара. Аԥсшәа аххәааны, иԥьыба иҭыхны инадиркуеит, аҭаца дызланагалазгьы, аԥсшәа нахҳәааны, ԥытк нацҵаны, иааргьежьны инаирҭоит. Ари наʒын ԥарахеит.

Еимак-еиҷакык аҳасабала ҳалацәажәап абраҟа даҷеакгьы. Шаҟаԥьара ачараҷы снеины аҭаца, бжеиҳан амаҳәгьы дымбаʒакәа схынҳәхьоузеи. Ажәытәан, ҭацабара инеиуаз, аҭаца луадахь днеиуан. Ахаршә иишәозгьы ҷыхтыпсас ҳәа акәын ишахьʒыз. Ачараҷ аҳамҭа анагара милатс иҟоу зегьы ирымоуп. Иԥшʒаны иҳаман ҳаргьы. Иаазқәылаз аҭаца лбара зынʒа иаҟәыцит. Абрахь, ԥьара уадак ахь, мамзаргьы шәшьырҵак аҟны астол ргыланы, «ауалылхцәа» ахьтәоу унеины ухаршә ушәоит. Аҭаца дубом, амаҳә дцәырҵуам. Уара узнеиз урҭ рзыҳәан акәʒами? Иабаԥырхагоу ачара уаа ахьтәоу днаргар аҭаца? Иабаԥырхагоу зынасыԥ еилазҵаз еидгыланы зегьы еицырбар? Избо реигәыргьап, ирыԥаныҳәап. Иаԥсуа ҵасым ҳәа иҵнарҟьо дҟалашт, аха сара агәра згоит, аамҭа иҵегьы ианцалакь, акультуреи ацивилизациеи иҵегьы ианҳалслакь, убраҟа ҳашкылсуа.

Сынтәа зны аѡны, ақытан сыҟан. Амашьына лас «Жигули» агәашә иаадгылеит. Ԛыԥьа арԥарцәа аатытцит. Сиа дуʒʒак иԥьыба иаатигеит руаʒәк. Хьʒык, жәлак иҳәан, убри иԥа ԥҳәыс дааигеит, ачара шәаҳәоуп иҳәеит.

– Ичара далагәыргьаait, дад, ижәлоузеи, ихьʒузеи зуҳәаз? – днаиазҵааит саб. Арԥыс еиҭа иҳәахит. Ачара зҳәоз анца, аҭаацәа аизҵаара ҳалагеит ачара зуа зустцәоу аҙәыр дыжәдыруама ҳәа. Ашьҭахь еилаҳкааит, ҳҭаацәара еиуаз аҙәы, ҷенак шәарыцара дахьцаз, машәыршәа ишеибадырыз.

Убриаахыс иахьааиқәшәо, харантәыла мшыбзиа хәлыбзиа шырзеилоу. Уаҳа акгьы. Иаҳаны игәы иалсгәышьаргьы, иаахцәаны иуҳәозар, аматериалтә интерес, дахьааиуа харшәк ишәап хәа акәын уи ачара зҳаиҳәаз. Ас ԥхашьароуп. Уѡнаҵа агәырҕьара аныҟала, ииашаҵәҟьаны уара иузааигәоу, иабатәи чароу, дабатәи ҭынхоу ҳәа узызымҳәаша ракәзами изаҳәатәу? Урт зуст҇цәада? Жьрацәарала иузыҟоу, уѡызцәа гәакьаҟәа, нас иузааигәаҙоу угәылацәа. Убарҵ егьарыла ирацәаѡны иумазаргьы, сара саҙәыкны дсыздыруам, ԥшьышәхәышәѡык змоу. Уԥшыр, ууазықьѡык иахьраҳәоу ачарақәагьы убап. Уи чарахагәышьом.

Аамҵа аритм иаҳа-иаҳа иацлоит, иласхоит, иццакуеит. Атехника аҿиара ауаѡы ашьцылара ицәуадаѡуп. Ѡахахаха ауаа сасра ианцоз аамҵақәа мѡасит. Аигәылацәаҵәҟьа машьынала еиҵааруа аҟынҙа инеирц егьрыгым. Дааит, ииҵахыз науеиҳәеит, дындәылҟьан, имашьына днақәтәаны дцеит. Ухаҵа сасра унеиргьы, ажәабжьҳәарақәа, агәылацәа еизаны, хәылпҭазыла ашәаҳәарақәа, акәашарақәа маҷхагәышьеит. Ма ателевизор иахәаԥшуеит, мамзаргьы баша аѡыжәраз инеидтәалоит. Ԥаса ауаѡы ѡымш-хымш амѡа дахьықәхоз, уажәы ѡба-хҧа саат рыла днабжьҟьоит имашьына днақәтәаны. Аха ажәытәан аасҵа иаамҵа шеиҿкаахазгьы, иара ихаҵа, ԥаса аасҵа, иаҳа аццакра далагеит. Ирацәахеит иусҟәа, игәҭыхақәа. Ԥаса дахьҙарц, иҟаиҵарц хьаас иимкуаз, уажәы дахьҙарц, иҟаиҵарц иҵахуп. Имаҵура дагхоит, иус еиԥҟьоит, дцоит, дыццакуеит. Шаҟаѡы ирҳәо уаҳауазеи «ҳхы амца аркызар арцәаха ҳамам» ҳәа. Егьа убас иҟазаргьы абри зегьы зхысҳәааруа, саҙәыкны садгылаѡуп, ачараҿы амыццакра. «Снеины ахаршә аашәаны саауеит» ҳәа мацара ачарахь ацара, ачарахь узцо изыҳәангьы, уара ухаҵа узыҳәангьы цәаԥҿыгоуп. Амыццакра анысҳәа, мчыбжьы наҟьак аус-ҳәыс кажьны, ачара зуа диҵаз ҳәа акәым иаанаго. Аха сабшак, ма мҿышак зхы иақәиҵым усуѡ дыҟам. Ачара акрыфареи акрыжәреи рымацара ракәым изызку. Ачара – шәаҳәароуп, кәашароуп, ачара – арԥызбеи аԥҳәызбеи иреиҿырбарҵоуп, ирлафҳәарҵоуп, ажәлар рҟазара иаарԥшырҵоуп.

Ирԥхашьагазар ҟалап аҵамада иалхшьа ҿыц иаԥшьыргаз.

Ҳахәаԥшып ишыҟаз ажәытәан. Ҭамадас далырхуан ажәа бзианы изҳәоз, асасцәа ишрыхәҭоу рацәажәашьа здыруаз, ашәа зҳәоз, икәашоз, ажәакала, ажәлар рҟазарақәа реиҳа излаз ауаҩы, насгьы рапҳьаҙа иргыланы иазхәыцуан иқәра. Ихы дамыхәо иажәҙахьоу изууазеи, аха аҭамада (аҭарауаа ирҳәоит ажәа «аҭамада» «аҭаҳмада» аҟнытә иаагоуп ҳәа) иқәрахь днеихьазар акәын. Аҩы ижәуан аҩыжәга ҭәыцақәа рыла. Уамак изымжәуазаргьы, агәхьаа ркымызт. Уара унаҧыхәала, уажәа ҳәала, ҳара иаажәлап рҳәон. Шаҟа хьымҙгы бааԥсыс ишьаз аҩы аҿаршьра! Иаазқәылаз ԥьара-ԥьара ачарақәа рҧыҭамадас иалырхуада? Маҵурала инарылыҳәҳәо. Ирацәааны аҩы зжәуа. Зегьраԥхьаҙагьы шәага-загас иҟалеит убри – ирацәааны ажәра. Ашәа изҳәом, дзыкәашом, алаф хаа иара иҧам, аха далырхуеит ҭамадас. Уи ачара изырԥшҙом. Аурысцәа ирҳәоит ажәаԥҟа бзиак: «Ицыҙәҙәарах днадкыланы асабигьы адәахьы ддыршәит» ҳәа. Ажәытә қьабз бааԥсқәа инарыдкыланы, абзиақәагьы ҳамхакажьуа ҳахьалагаз уаҩы игәы инархьуеит. Иҵас бааԥсума ҳцәыҙра иаҧқәоу, иаҳҳәап, аиҳабы иҟны аҭаҭын амыхара, аизыҙырԝра, аиҳабы аҩы имакны амжәра? Зегьрыла хәарҭара бзиа злоу қьабзқәан абарҭ. Аха ҳаамҭа ианымаало икажьтәу акоуп, иаҳҳәап, аҭаца лымҷәажәара, лымтәара.

Аԥсуа қыҭа бзиак аҟны, хышықәса амшын ихыз аҵеи ихынҳәра иазкны агәыргьара рыман ҭаацәак. Агәылацәа, аҭынхацәа еизаны астол иахатәан. Уаа ԝынԝажәаҩык иреиҳамызт. Астол мԝаԥызгашаз аҭамада далырхит. Хар змамыз аҭаҳмадцәа рыдтәалан. Абарҭ ацәаҳәақәа зыԝуагьы срылахәын убраҟа. Аҙәгьы аҩы дашьны, иакәым иҳәо, иакәым ҟаиҵо дсымбеит. Ашәа рҳәон, икәашон. Зегьрыла иԥшҙан акампаниа. Аха убарҭ абзиарақәа зегьы бжьнахит акы – аизымҙырԝра. Аҙәы иихәоз ҿаҙәы иаҳауамызт. Ныхәаҧак аҙәы иҳәаны даҿаҙәы илымҳа аҟынҙа изымнеит. Уазхәыцыр, аныхәаҧагьы икажьтәу, имцхәу қьабзым. Аныҳәаԝ бзиа уиныҳәар, ухы-угәы ақәыбзиахоит, ушуаԝԥсу унардыруеит.

Абри адгьылаҧ смыцхәымзаап уҳәоит. Узлаҟаҵәҟьам

абзиарақәа удкыланы иаиҳәалакь, убарҭ абзиарақәа срылаҟаҵәҟьандаз ҳәа ухәыцуеит, ухы уаланарԥшуеит.

Ақыҭақәа рҽы уаннеилакь аиаша еилкааны иззымдыруа, ачарақәа ирҟәырхит ҳәа уарҳәоит. Ауаѡы иԥсҭазаараҽ иҟало ахҭыс гәыргьара ду – иԥҳәысаагара – иазкны ачароура аҳәгьы иаҟәихҳом. Аха иаҟәыхтәуп ачара хәаахәтраны аҟаҵара, ҵѡа змам ауаа ираҳәаны реизгара. Зықьѡык ауаа ачара разҳәаз, игәы иалымсгәышьааит, акыр сзаанагоит ҳәоуп ачара зреиҳәо. Гәыргьарахап, ччарахап, счара чараҵас имѡаԥысып ҳәа дазхәыцуам.

Ҳажәа ххаркәшап ҳазлалагаз ала. Ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп. Аԥсреи абзареи – рыѡбагьы еицашеит аԥсабара. Урҭ мши-ҵхи реиԥш еицгәышьоуп. Аѡбагьы дырзыхиазароуп ауаѡы. Хырԥашьа змам агәырѡа иашҭа ианҭалагьы, ихы мырԥхашьакәа даԥыларoуп. Агәырѡа ианахдырҟьацәалакь, инаԥшуа ахыччара аҟны икылнагоит, ачарагьы ишчароу, иара ишаҵасу ианымѡаԥыслакь, агәеиҵыхра, агәыргьаччара заҵалом.

Ибаапсу, ҳаамҭа иақәнамго каҳажьып, аха шәышықәсала ҳабацәа «ишьалашьынны», имилаҭ рԥшʒаганы иааргаз ақьабз бзиақәа иахьеихаххаша ҳазхәыцлап, иҽыцу ақьабз бзиақәа ҳаԥшаалап.

Июун 24, 1976

АГӘЫРѠА ҬШƷЕИ АГӘЫРҦЬАРА ЕИҚӘАҴӘЕИ

Зылацәажәара даараʒа иуадаѡу, зыхькьысра агәаҕьра цәгьоу темоуп ҳара абраҟа ҳазлацәажәарц иаҳҭаху. Аха, азѡа зʒаз иан дагеит ҳәа, аламцәажәашьагьы ыҟам. Адунеи иақәлахо уаѡ дыҟам. Мши-ҵхи реиԥш ауп аԥсреи абзареи шеицу. Аешьа, аеҳәшьа, ан, аб, ахшара уҳәа, ауаѡы иԥсҭазаара иадҳәалоу, адәы иқәзаара ԥашәс, уасхырс иамоу иԥсра, ҳәаа змаʒам гәырѡа дуʒʒоуп, игәаҵәахы рѡагаха, имца қьоуқьадха ауаѡы исуеит. Аʒәы агәырѡа баапс ишьапы дықәнаҟьа-

ʒоит, зԥашә зытɕɷааз атɬла еиԥш, уаҳа иҽааизеитɬымхʒакәа, иха-ҭагьы инарцә мɷа дныԛәлоит. Абас еиԥшԛәа раан шаҟа атɬанакуазеи ауаɷы игәыгәҭамыжьра, ицхраара, дкамыжькәа ивагылара, ԥсыхәа ахьынʒамоу имацара иаанмыжьра.

Аԥсрагьы абзарагьы рԥылашьа, ишахәҭоу рымɷаԥгашьа азыхәан аԥсуаа шәышықәсала иаԥɬо, еицәоу нкажьны, еиԓьу аашьҭыхуа иааргеит изхымԥаша атɬасԛәа. Ҳашьцылашәа, иаҳа ақәыʒбара ахьымариоу азыхәан, Иҽеим атɬасԛәа зегьы рзыхәан, ажәытә цәынхаԛәа, ажәытә ҭас бааԥсԛәа ҳәа рзаҳҳәоит. Егьиашатɬәҟьаны, абуржуазиатә ԥсихологиа иахҟьаз, ҭауади-аамсҭеи анхацәеи реизыҟазаашьа иаԥнаɬаз, аԥсабара астихиатә мчԛәа уҳәа ирылтɬыз, иахьа уажәгьы ауаа ирылаҽны инханы иҟоу атɬасԛәа рацәоуп.

Шықәсԛәак уажәаԥхьа аԥсуа қыҭак аҟны сара сақәшәеит абри еиԥш афақт. Пҳәыс қәыԥшк лацала дыԥсит. Асаби иаби иареи рхала иаанхеит. Дызбодаз ахәыҷы, лара ааʒатәыс даалгеит. Уи дзааʒоз аԥҳәысгьы ааигәа акәын хаҵа данцаз. Лара лхаҭагьы ахшара длоур, анра-аԥара иацу агәырҕьара, анасыԥ ду лԥеиԥшхар ҟалон. Лабхәа, ланхәа уҳәа, ауаа лзыркуа, рыҷкәынгьы иацәажәо, уи аԥҳәыс қәыԥш анра далыхәдартәит.

– Избан, ус зыҟарҭазеи? – сназҭааит сара.

– Ҳɬас мыждақәа рами, дад, – иҳәеит исазҳәоз абырг… – Ажәытәан анхаɷы иԥҳәыс тәым хәыҷык длааʒонаҭы, лхаҭа ахшара лоура дақәиҭʒамызт. Лхаҭа ахшара длоур, илааʒо дыԥсуеит ҳәа ирыԥхьаʒон.

Акыр сархәыцит сара абри, амилаҭ ртрадициақәа зыхҟьо атɬасԛәа ируакыз. Ҭауади-аамсҭеи рхәыҷқәа ааʒара анхацәа ирыртон. Акы, уиала ҭынхас дҟаиҭɕозшәа, анхаɷы далаидиԥхьалон, ɷбагьы, асаби иааʒара иацу аԥьабаа иԥҳәысгьы иаргьы рҽацәырхьчон. Убригьы азмырхакәа, рыхшара дзааʒоз аԥҳәыс, ахшара длоур, дара рхәыҷы напы иглыжьыр ҳәа иацәшәаны, лхаҭа анра далыхәдаартәуан, аɷнаҭагьы ҵеидартәуан. Издыруада уи иахҟьаны шаҟа хәышҭаара ыцәаз…

Ааи, абри еиԥш иҟоу атɬас бааԥсԛәа ҳарҽагылоит, ала-

мыс иашаҭәҟьа иацәтәымуп. Аха иҟоуп, ажәытә ишыҟаз акәҙамкәа, ашьҭахь изыхҟьазаалакь, иаҳа еицәахаз, иаҳа ицәаԥҽыгахаз аҵасқәагьы. Иаҳҳәап, аиныхра. Аҙәырѡы аҭаҳмадцәа сразҵаахьеит сара абри аҵас аҵыхәала. Абар аҙәык-ѡыцьак рҳәамҭақәа ианыслаз.

– Уажәы, дад, аиныхра иаҟәырхит. Ииашаны иҟарҵеит. Избанзар, аиныхраҽы иахдырҟьацәо иалагеит. Асаби гәлымҵәах дыԥсызааит, шықәсышәк ирҭысхьаз аҭаҳмада идунеи иԥсахзааит, иԥсхәы руеит, аԥсхәраҽы аҭамада далырхуеит. Уи аҵәацақәа ааидкыланы ижәуеит. Аѡы зжәыз уара угәырѡа аҵкыс, иара ихатә гәалақәа, игәҭыхақәа иаҳа игәалашәоит. Аисра, аҳәызба ҟьара, аԥсраҽы ашәа аҳәара ҽаасҭарас иҟоу зегьы иара иахҟьо иалагеит.

– Насгьы изларжәуазеи аѡы? – иҳәеит даҽа быргк, ачеиҵәыцақәа рыла аԥсхәраҽы аѡы ржәуеит. Изаҳахьадаз ачеиҵәыцала аԥсхәраҽы аѡы ржәуа, избахьадаз аҭамада далырхуа.

– Иара аиныхра ахаҭагьы анбаҟарҵоз? – иҳәеит ахԥатәи аҭаҳмада, – изахьзузеи, дад, ажәа аиныхра? Деинырхит, имаз, ихзыз рфеит, иршеит, иргеит абри ауп иианаго. Уи анбаҟарҵоз? Аѡнаҭа ахәышҭаара аныцәалакь, аԥшәмацәа рахьтә аҵыхәтәан иԥсыз анышә днамаданы, аѡнаҭа ашә наркны ианцоз акәын. Ишнеи-неиуаз аиныхра ахькылсыз жәбоит. Иԥсыз дыԥсит, аха ииаанхаз хнарҵәо аҟынза икылсит. Аԥсра – ԥара рҳагахеит, крыфагахеит, ѡыржәгахеит. Хаҳәык налшәар, даҽеакы инааханы, абахә анбго еиԥш, знык ианеилагаха ҵас бзиак, уи инадҳәаланы, еилагахеит ҳҵасқәа иреиҷьыз даҽеакгьы. Ишәаҳахьеит ажәаԥҟа: «Напы еилаԥса уаѡ дааҙоит, лаба еилаԥса уаѡ дашьуеит» – ҳәа. Ианбаҟарҵоз напеилаԥса? Ауаѡы абылра дақәшәар, ҙхыцрак иҵалар, бахәык бганы дыхнарҵәар, иешьара, иҳабла, иқыҭа дасу ирылшо неилаԥсаны деиҭандырхон. Аԥсхәра ианахдырҟьацәа, ҭаацәак рхала рымч ақәымхо аҟынза ианнеи, иныҵак-ааҵакны аҭынхацәа аицхыраара иалагеит, ишнеиуаз уи аицхыраара иаланагалеит аҳабла зегьы. Уаҟагьы иианымгылеит, жәла-жәлала аилаԥса аҟаҵара

иалагеит ауаа.

Агәырԥа еиқәатҵәа иҭааит рҳәоит акәымзар, изаҳахьада агәырԥа ԥшʒа ҳәа. Убас ишыҟоугьы, ҳара ҳанҵамҭақәа ирыхьʒаҳҵеит агәырԥа ԥшʒеи агәырґьара еиқәатҵәеи ҳәа. «Ачара ԥшʒоуп шәаҳәарала, аԥсра–ҵәуарала» – аҳәоит ажәаԥҟа. Ажәлар рхаҭа ирҳәоит атҵәуара ԥшʒа ҳәа. Иҟоуп гәалсрала, гәыԥжәарала, агәырԥа ду иалтцыз атҵәуара заҳаны, гәатҵәа зыґроу згәы иалымсра дызустада. Аха иҟоуп баша, бжьыла, ҽырбашақә атҵәуарагьы.

Ԥыҵԥык ҳаилагыланы ԥсрак ашҟа ҳнеиуан. Ҳазцыз аԥхәыс лабхәа иашьа, зықәра зфахьаз ҭаҳмадак дыԥсны дыкҽан. Агәарԥ ҳазааигәахо ҳаналага, ҳазцыз аԥхәыс илыдгылаз даҽеа ԥхәыск ус налыҵалҳәеит:

– Аҳы, балага, шьҭа балага, – ҳәа. Абри анбалҳәо ҳәа дыԥшызшәа, дазыҟатҵаны дыҟазар акәхарын, алымԥанык автобус аҟны ахьхьаҳәа дыччо, иҳацҭаз аԥхәыс, убасеиԥш ҳәҳәабжьык ԥҭылцеит, уи ашҭа акәым, ақыҭа зегьы инахыԥыртә. Цәгьамзар бзиа уаԥ дахыччом ҳәа, алахьеиқәҵара ацымхәрас, ԥыҵԥык уи аҳәҳәабжь ҳқьышә аччаԥшь ықәнатҵеит, избанзар агәыблра иахылтцыз ҳәҳәабжьымызт. Уи ҽырбара бааԥсын, хәмарран, артистран. Убри, аҽеырпшʒаразы иҳәҳәози, шаҟа ҳаҳәҳәо жәбома рҳәарызшәа, рыхқәа шьҭыхны, уи илыцыҳәҳәози, илыцзыргызуази уҳәа ирылыԥны, аарла иуаҳартә ҵәуабжьык слымҳа иаатҭасит. Дҵәуон ԥҳәыс қәыԥшк. Иԥсыз иԥҳа лакәзаарын. Уи дмыҳәҳәакәа, сышҵәуо жәбома ҳәа лыбжьы ҭымцацәакәа, убасҟак гәыблыла дҵәуон, лаб изыҳәан убас игәыҭшьаагаз ажәақәак алатҵаны амыткәма лҳәон, сара, уи ауаԥ дызҭынхаʒамызгьы, сылабжышқәа аҳәҳәыҳәа рҽаархеит. Убри, атҵәуара, аҳәҳәара суалуп ҳәа дымхәыцкәа, артистрала, хәмаррала акәымкәа, гәыблрала иҵәуоз лакәын аԥсра зырԥшʒозгьы.

Зцивилизациа заа иҽиаз, апрофессионалтә музыка аԥҵараҽы ԥхьаҟа ицаз ажәларқәа рҽы, аԥсы дахьыкҽоу илахьеиқәҵагоу амелодиа, ареквием адырҳәоит. Абри рыцәтәыммызт жәытә-натә аахыс аԥсуаагьы. Ауарґан музыка

рымамызт, асимфониатә оркестрқәа ыҟамызт, аха иҟан, акомпозиторцәа дуӡӡақәа рапҵамҵақәа иреиҳамзар иреиҵамыз даҽакы: амыткәма аҳәара. Ауаҩы ихы-игәахьы имнеиуа баша гәаҵаӡамкәа, бжьыла аҳәҳәара иаҩызамызт уи. Илахьеиқәҵаган, ирхәыцган. Абри ажәа инаҵшьны исҳәарц сҵахуп – ирхәыцган. Здунеи зыпсахыз уизнархәыцуан, иугәалашәон уи иҧсҵазаара, иусқәа, иугәаланаршәон иччаҧшь, ицәажәабжь. Убарҵ зегьы анугәалашәалакь, дуҵәуон ма лаґырӡыла, мамзаргьы гәыла, лаґырӡыда. Уара ухатә ҧсҵазаарагьы уазхәыцуан. Иакәымк ҟауҵахьазар уахьнархәуан. Доуҳала уарыцқьон.

Мызқәак уажәаҧхьа, иаалырҟьаны машәырла дҵахеит ажәлари аҳәынҵкарреи рзыхәан акыр иапсаз, иапҳьаҟагьы апеиҧш бзиа змаз арпыск. Иан, аҧхәысеиба, иара ида хшара длымамызт. Адунеи лхалашьцеит уи аҧхәыс. Аҧсы даннаага ауха, аҵх анынаскьа, иааигәаӡаз агәакьацәа рыда зегьы анца, аҧсыжра иадҳәалоу аусқәа рылацәажәара ианналага, убри ан илҳәаз ажәакәа, сара ҩынҩықәра ныс-ҵыргьы исхашҵуам. Сара сыблаҽы лаҟара лызҳаит уи аҧхәыс. Лхы лнапаҽы иааганы, лгәырҩа ду даиааины, ус ҿаалҵит:

– Сара сыцкәын даҧсуан. Аҧсуа ҵас бзиақәа ишрыхәҵоу ишырҳәо дымҩапыжәгарцгьы сҵахуп, сшәыкәыхшоуп. Ихшыҩ хәыци илшареи ижәлар рзыхәан иҵахын. Сара издыруеит уи ицәымґыз аҵасқәа, издыруеит бзиа иибозгьы. Иҧсы ҭоушәа дыҧхьаӡаны, игәы иацәымґыз ҟаҳҵарым. Сара стәы уажәшьҭа егьыҟам, аха иара дсырҧхашьар сҵахым. Сшәыҳәоит иҵынхацәа, дыцкәыназ, дыӡґабыз, шәашьа иакәын, ашәы аамҵала ишәшәышәымҵар амуазар акәхап, аха ишәшәышәымҵан аҿыртлах. Ацкәынцәа, ахацәа аӡәгьы шәмахәар ашәы ашәымҵан, шәылахь ацаха еиқәаҵәа акәыршаны иҿашәымҳәан.

– Апатреҭ хәыцқәа, раҧхьа иарҵаша ҟаҳҵар ҳҵахуп, бгәы иацәымґымзар, – иҳәеит аӡәы.

– Иаҵахӡам, нан, убригьы. Аҧсуаа иаҳҵасым. Иаргьы ицәымґын уи аҵас. Баша ҽырбароуп иҳәон, – лҳәеит иан.

– Аҧсыжра аҽны, ашәымкьат аханы ихьӡи, ижәлеи, дани-

зи, данԥсызи ашықәсқәа анҵаны ашәы кнаҳҳарыма? – дналазҵааит даҽеаҙәы.

– Иаҵахҙам, нан, убригьы. Аԥсраҧы дааиуеит сыԥкәын дыздыруаз. Баша мѡасѡык исырбарц азыхәаноума изкыдыстҵо? Амшасѡы дцааит иара имѡахь. Абарҵқәа рыдагьы, сшәыхәоит, аоркестр аҙәы иааимгартә исызрашәҳәа. Иаҳәалааит ареквием. Аԥсы дзырԥхашьаша ҟаҳҵарым, – дѡагылан дныѡналеит лԥазаҵә дахьыкҧаз ауадахь.

Абасоуп артистра злам, ауаѡытәыѡса игәырѡа ду захьҙу шыҟоу. Иамуҙакәа, лахьынҵала уи аѡыза зҭаагәышьаз, ауаа сырбомашь, иҟастҵо гәарҵомашь ҳәа аҽырбара дашьҭалаҙом.

Ԥсшьара иаауа, ма исасцәаны иаҳҵаауа иԥьаршьоит, милаҵтә шәҵатәума ҳәа иазҵаауеит ашәы. Убасҟак ирацәаѡуп уи зшәу аҳәса. Сара исгәалашәоит, аԥсуа рҵаѡцәа дуқәа иреиуаз, аҵара бзиа змаз Давид Лакоба иуасиаҭ ажәакәа:

– Сара сзыҳәан мышѡынѡажәа иреиҳаны аҙәгьы ашәы шәшәышәымҵан. Аиныхраҳәа акы аԥшьышәымган, – иҳәеит уи. Ауаѡ ҟәыға идыруан, ашәы шаҟа ауаѡы иԥырхагоу. Ашәы зшәу дыччар, алаф иҳәар, инаԥшуа дихыччоит. Еснагь илахь еиқәҵаны дныҟәалароуп. Иара илахь еиқәызар, ашәы ишәызар, инаидгылалакгьы, дзықәшәаз аԥсра наигәалаиршәалоит. Иацәажәогьы дыччо дызиацәажәом. Уигьы игәалаҟара бжьысыр акәхеит. Шаҟа угәы унархьуазеи зцәа зтәым аԥҳәыс ашәы лшәны данубалакь. Иашагәышьоуп, агәырѡа ду дақәшәеит, аха дрыцҳами лцәа иалоу асаби. Зцәа зтәым аԥҳәыс шаҟа лгәы ҭыганы дыҟоу, шаҟа дыччо, дыхәмаруа, шаҟа лгәы ԥылымжәо, убасҟак иираны иҟоу ахәыҷы ихәоит ҳәа ирыԥхьаҙоит амедицина аусзуѡцәа. Иашоуп, аԥсуа, иара егьырҵ Кавказ иқәынхо амилаҵқәагьы, мыцхәы иуаа гәыцыхцыхқәоуп, аемоциа ғәғәаны ирымоуп, рыхшыѡ аҵкыс рцәанырра аиааилоит. Аха ԥсыхәа ахьынҙамоу ҳҽынкыланы ҳҽанҳаршәароуп, ауаѡы даниуаз ициз – аԥсра. Абзара зшаз аԥсрагьы ишеит рҳәоит. Акаамеҵ ҟалазшәа, адунеи еиқәыбгазшәа ирыдыркылом аԥсра, иаҳҳәап, Европатәи ажәларқәа. Иазхәыцлатәуп иаанхаз иԥсҭазаареи уи игәабзиареи. Абзиа уақәгәыға, аха ацәгьа

уазыхиаз зырҳәазгьы абри азыҳәан акәхап.

Икаҳажьып аҧсы имыхәо, абза ихырҵәагоу, ирҧхашьагоу аҵас бааҧсҟәа!

Мau 8, 1976

АМШЫН, АҬОУРЫХ, АҦЕИҦШ

(«Болгариатәи амшынҵа» аҟнытә)

Аныҟәарақәа раан иҟарҵало анҵамҭақәа, шамаха, зегьы алагоит амҩа иқәларц азыҳәан аҿеиқәыршәара ишаҿыз, ирҭаххақәаша ишрышьҭаз, ишырҧшааз, ма ишырмоуз, нас, ҳгәы архьухьурц азыҳәан, рҭынхацәеи дареи реиҧырҵра иналацәажәоит. Уи аиҧырҵра еиҳарак имҩаҧысуеит аҳаиртә баҕәазаҿы, мамзаргьы адәыҕба аанҿасырҭаҿы. Абри, ишьақәгылахьоу атрадициа, ицәгьоуп ма ибзиоуп ҳәа ахымҳәаакәа, ҳара иаҳҭахуп, аешьаратә хәынҵкарра Болгариа иҟаҵоу анҵамҭақәа ҳрылагарц иара уаҟа, ҳахьнеишаз ҳаннеи инаркны. Уи мацара акәымкәа, еилаҳгап даҿа традициакгьы. Ҩы-мчыбжьа ҳахьыҟаз иаабаз, иҳаҳаз абзиарақәа зегьы рҳәара ҳаламгакәа, иаҳгәалаҳаршәап иналкааны мышкы, иналкааны ҭыпк. Убри аҭып арбану? Болгариа збахьоу ма шәҟәбыҕьшәыла издыруа, ҳәарада, Софиа ауп иҳәашт, избанзар, сасра уахьнеиз, аҧшәма думбар иаҩызоуп, уахьнеиз атәыла аҳҭнықалақь авсра. Араҟоуп жәытәнатә аахыс амилаҭ идырҿиахьоу аматериалтәи адоуҳатәи культура ахьеизаку, иахьубарҵоу, иахьуаҳарҵоу. Мыкә ауахәама угәалазыршәо ауахәама ахьгылоу, Софиа анакәымха узлацәажәо, хымпада, арҭ анҵамҭақәа Варна иазкуп, избанзар еицырдыруа қалақьуп, еицырдыруа курортуп иҳәашт. Мап, аҧшʒа ссир Софиа, аеҵәара иҵалаҳаны, ажәытәтәи архитектуреи аҿатә архитектуреи узеиҟәымҭхо еинрааланы иахьеиларсу, аʒыцәақәа тәарҵас иахьрымоу Варна абаҳчақәеи ааныжьны, ҳанҵамҭақәа, ҳагәҭахәыцрақәа рзаҳкырц хҭахуп Албена.

Ахьʒ анаҳҳәаҵәҟьа, ҳажәа ҳапыҩланы, иаҳгәалаҳаршәап,

уи ахьʒ иадҳәаланы хәылпԥазык абраҟа иҳамаз аицәажәара. Абнаккара инагәылахаланы, хыбрас ажәѡан ҳхагыланы, «Староблгарски стан ресторант» аҟны ҳтәан еицырдыруа ашәаҳәаѡы, «Ахьтәы Орфеи» ѡынтә изанаршьахьоу Михаил Белчеви ҳареи. Уи игәаларшәаны далацәажәон Аԥсны данықаз игастрольтә концертқәа шымѡаԥысыз. Даҳхагьежьуа ҳаматԥ луан ахәыҵаѡ ԥҳәызба. Лыԥшра-лсахьа мацара акәым, лԥышәырччашьалагьы уи дараʒа дреиԥшын аԥсуа ҳәсахәыцкәа. Дҽаԥха-ҽаччо, фатәы-жәтәы ҳәа уаҳа акыр шәҵахума ҳәа данааҳадгыла:

– Абас ибзианы ҳаматԥ ахьыбуа азыҳәан баҳныҳәарц ҳҵахуп, – иҳәеит Михаил. Лафҳәаѡык иакәын иара.

– Дабаҳныҳәо, лыхьʒ ҳаздырʒоме, – сҳәеит сара.

– Сара Албена сыхьʒуп, – лҳәеит лара, лныҳәаҽа ахьаажәауаз лгәы иахәаны.

– Ҳкурорт қалақь ахьʒ шәыхьʒызаап, – сҳәеит.

– Иара ахьʒ сара исыхьʒым, аха сара сыхьʒ иара иахьʒуп, – лҳәеит ларгьы лажәақәа алаф рыԥатԥаны. Сара, уи лафны илҳәаз ԥьысшьеит, аха ашьҭахь еилыскааит, ииашаҵәҟьаны реиҳа имилаҵҵә хьʒыс аԥҳәыс хьʒы шахьʒырԥаз ҳара ҳаамҭаз ииз ари ақалақь, иԥшʒоу хьʒуп, алирика аҵоуп.

Сара сазхәыцуан Аԥсны аҳҭнықалақь. Аԥсшьаѡцәеи араҟа инхо ақалақь ууаи реизыҟазаашьаҽ изызхәыцым шьарда ирацәоуп. Ааглыхра ахьҽио, акультура иахьазҳауа, административтә центр ахьыҟоу ақалақь аҟны асҟак ирацәаны аԥсшьарҭа ѡнқәеи атурбазақәеи рыҟаҵара иашамзар ҟалап. Ԥсшьара иааува иҵахуп амузыка, акәашара, зынгьы ибжьы нҵыганы ашәаҳәара, игәы аԥсы ашьартә иаамҭа ахгара. Уи иԥырхагоуп араҟа инхо, иаашар усура ицо аԥьажәлар. Аҟәа ақалақь аҟны аԥсшьаѡцәеи инхои иахьеилаҳаз иахҟьаны, адәқьанқәа урзыѡналом, автобусҟәеи атроллеибусҟәеи узрықәтәом, аочаред уахәом, аԥшыха уара иумам, избанзар уԥсшьаѡым, усура уццакуеит. Абарҭқәа уамак зҵахымыз ибзиаʒаны иазхәыцит аболгарцәа рҽы. Акурорт қалақь – акурорт мацара иазкуп. Акурорт аматԥ азызуа раамышьҭахь уаѡгьы дынхом уаҟа, аа, иаҳҳәап, ишыҟоу еиԥш ҳара ҳҽы

Пицунда. Аболгарцәеи аԥсуааи, ҭоурыхла ҳахьеиԥшқәоу рацәаҙоуп. Уи зыхҟьаз раԥхьа игылоуп Амшын Еиқәа. Аԥсуаа ҳаиԥш,аболгарцәа рзыҳәангьы акырынтә аҕацәа ҙыхнагахьан амшын. Аԥсреи абзареи иҵадыргылеит аҭырқәцәа. Шәышықәсала Болгариа иахаԥан Османтәи аимпериа. Уи ирзаанагаз ашьеи алаҕырҙи аԥсуаа ирзеиҵаҳәатәым, избанзар ҳаргьы иаҳхаагахьеит. Иҟалон аболгарцәа, Христо Ботев ишиҳәаз еиԥш, иҟаҙамызшәа адгьыл ианыҙааргьы, аурыс ҳәынҵқарра акәмызҵгьы. Аурыс ир ҟалеит аболгарцәа рзыҳәан иԥсеиқәырхаганы. Абри сазхәыцуан сара Шипка ахәаԥа санықәгылаз. Араҟа иқәгылоу абааш ҩ-жәларык риешьара иасимволуп. Ҳаҵыр ду рықәҵауа, аболгар жәлар ирхадыршҭуам аурысцәеи дареи реиҩызара зырҕәҕәоз иналукааша аҵеицәа. Урҭ рзыҳәан иргылоу баҟак анызбалакь, сара исгәалашәон Аԥсны Урыстәыла адҵара зхы ақәызҵаз аԥсҳа илахьынҵа…

Болгариа атырқәцәа ирымпыҵҵижьҭеи шәышықәса ҭит. Милаҭҭа ныҳәа дуны иазгәарҭеит абри ахҭыс. Ахақәиҵра азыҳәан рықәпара иазкны акино ҭихит Николаи Машьченко. Иазгәоуҵаша, убри арежиссиор иоуп изҭыхымҵоу раԥхьатәи аԥсуа телехәаԥшратә фильм «Арҿиара». Абри афақҭ иҳанаҳәо рацәоуп. Амилаҭ дуқәа, зылшареи зкультуреи иаҳа иҿиаз, амилаҭ маӷқәа рахь иҟарҵо ацхыраара аҟны акәхап раԥхьаҙа иргыланы иахьааԥшуа аинтернационализм, иахьааԥшуа ленинтә милаҭҭа политика.

Ҳазыхынҳәып Албена. Шәахыччаргьы, избаз, исаҳазоуп исҳәо. Ашара адәы ианаакәлоз, аҽада аҟаабжь саанарԥшит. Алу Қьааба иугаргьы, лагара агхом ҳәа, араҟа сахьааизгьы, аҽада аҟаабжьоума исаҳауа сҳәан асасааирҵа аԥенџьыр салԥшны санынаԥш, Ешыратәи ахәаԥакәа иреиԥшыз ахәаԥа анараҿы иҳәуа иаҿан аҽадакәа. Ашьҭахь сыблала избеит убарҭ аҽадакәагьы аԥсшьаҩцәа рыматҵ аура ишазкыз. Аҽадауардын (ус ҲҲәар ауазар) инаҵаркуеит. Абилеҭ ахә шәаны унакәтәоит. Акурорт қалакь аҩныцҟа уцоит иахьуҵаху.

Ахәахьы сыҩхалан, асасааирҵақәа срыхәаԥшуа сгылан.

Избахьоу аҟазацәа ирҳәоит, Европатәи акурорт қалақьқәа иреиғьзакәоу ируакуп ҳәа Албена. Изла? Раԥхьаҙа иргыланы архитектура аганахьала. Хыхьынтәи уанрыхәаԥшуа, ашьха хәаԥақәа иреиԥшнушьалоит асасааирҭақәа. Иаҳа урзааигәахар, Египеттәи апирамидақәа угәаладыршәоит. Зегьреиҳа бзиарас ирымоу, иҙбоуп рхатәы стиль ала, даҽеаԥьара иубом урҭ иреиԥшу аѡнқәа. Ашәҟәыѡцәа аҙәиаҙәи узеиѡымдрааузар, изуҭахузеи ирацәаѡны ашәҟәыѡцәа. Дазхоит аҙәы. Убасоуп архитекторцәагьы. Сара уи сазҟазам, аха акырынтә сазхәыцхьеит Аҟәа идыргыло аѡнқәа рархитектура. Кәтык иаҵаз акәтаҕьқәа реиԥшоуп аѡнқәа реиҳараҙак шеиԥшу. Аа, уажәы лассы-лассы акьыԥхь аҟны иалацәажәоит Аҟәа азааигәара Маиак аҳабла курорт ҭыԥны аҟаҵара. Аҳҭнықалақь, административтә-ааглыхратә центр азааигәара усеиԥш иҟоу акурорттә комплекс аҟаҵара иахьынҙаиашоугьы уаѡ дазхәыцыртә иҟоуп, аха сара араҟа зыҙбахә сымоу, ҷьарамзар ҷьара статиак аҟны иуԥылом уи, идыргыларц иззыкәпо акурорттә комплекс, архитектура аганахьала оригиналла аҙбара, даҽеакы излеиԥшымхаша, ахатәы хаҷы шоуша азхәыцра.

Аекскурсиа ҳзымѡаԥигон арԥыс қәыԥш Пиотр Матев. Иԥьашьаны ҳаизыҙырѡуан, убас ибзианы идыруан имилаҭ рҭоурых, ретнографиа, Болгариа зегьы аекономика. Уии сареи ҳаицәажәарала еилыскаааит ҳарҭ акурорттә республикақәа ҳзызхәыцша акы, Софиатәи ауниверситет аҟны иҟазаап аекскурсиа мѡаԥгара иазыҟазҭо афакультет. Ахԥатәи акурс инаркны, астудентцәа аекскурсиа амѡаԥгара иаладыргоит. Дарбанзаалакь астудентцәа зегьы ѡба-хҧа быздшәа ддырҭоит. Уаѡы изымԥшаар ҟаларын Болгариа иазкны зҵаарак уи зҭак изыҟамҵоз.

Болгариа аамышьҭахьгьы аҳәаанхытҵҟа сцахьеит, аха сахьыҟазаалакь исхамышҭуа ҷыдарак рыдызбалеит аболгарцәа. Уи аҷыдара санықәыҷызгьы игәасҭахьан. Аха сгәы иаанагон усҟан ҟазшьас имоуп ҳәа аҙәы. Араҟа еилыскаааит ишмилаҭтә ҟазшьаз. Аҭара ақыҭан, Аҭара Ахәы ҳәа иахьашьҭоу аҳаблаҷ иҟоуп ҭыԥк-Чачаа рашҭа ҳәа. Аԥсны

аҳцәа иртәарҭан, ирынхарҭан убраҟа. Абри, Чачаа иашҭа аҵыхәахьшәа, Кәыдры ахыҷә иныҟәырххны нхаԥ бзиак иҵанакыша аҟара адгьыл Аболгар иқьаҧҭа ҳәа иашьҭоуп иахьагьы. Ҭаацәарак аболгарцәа нхон убраҟа. Сара исыздыруам урҭ Аҧсныҟа ианыҟәнагалаз. Иҟаларын, аҧсуа мҳаҷьырцәа рцынҵәарахҟәак Болгариа ишнанагаз еиҧш, ҳлахьынҵа злахьынҵаз дара аболгар мҳаҷьырцәаҟәакгьы Аҧсныҟа иқәнагалазар. Сара сихаануп уаҟа инхоз аболгарцәа руаҳәк. Даараҳа уаԥ ҭынчын убри. Дцәажәаҳомызт. Амала данцәажәоз ихиҧы зегьы ихалашаауан. Гәыразрала иҭҭәааауан илакыҵақәа. Исгәалазыршәаз, абри аҟазшьа рыдызбалон араҟа, Болгариа сахьааиз, шамаха, саазацәажәоз аболгарцәа зегьы. Еиҳарак рлакыҵақәа ҵлашаауеит, рқьышә аччаҧшь ҧшҳа ыҟәлоит уахьатәиу анроуҳәалакь. Уи егьҷьашьатәҳам. Асовет ар роуп, афашизм рыххәаны, ахақәиҭра рзаазгаз. Иара абраҟа Албена азааигәарагьы асовет солдаҭцәа шаҟаԥы рнышәынҭраҟәа ыҟоузеи!

Ҳгәыҧ иалаз ԥыцьа Болгариатәи ақалақь Толбухинҟа ицаны иҟан ҽенак. Аҳәаха рибамҭо ус ҽаарҭит ианыхынҳә:

– Атакси маншәаланы ианҳамҧыхьамшәа, хатәы машьынак аанкыланы ҳашцоз, автоинспектор ҳааникылеит. Ашофер аштраф ииршәарц дшаҽыз, ҳара ҳашсовет ууаз иаҳҳәеит. Дҳаигәыргьеит. «Асовет тәылаҽы инхоит сара сызхылҵыз амилаҭ – аҧсуаа» – иҳәеит уи. Ҳара иаҳҳәеит ҳгәыҧ аҟынгьы аҧсуаа шыҟоу. Ижәла ҳаиҳәан абра ианаҳҵеит: – «Авицба» – рҳәеит. Дшырбаз, дахьырбаз, дзеиҧшраз, уаҳа ииҳәаз ҳәа акакала сразҵааит. Аҧсуаа дшырхылҵыз идыруа, аҧсуа жәлагьы ижәланы, дабаанагеи араҟа? Ашьҭахь сназхәыцит аҭоурых. Хҵарауаԥ Г. А. Зиҳариа излеиԥуала, амҳаҷьырра иагаз аҧсуаа ҧыҵԥык Варна иҳхыҵит. Хымҧада убасҟантәи аҧсуаа ирхылҵыз аҳәы иакәын избаз. «Авицба» ҳәа ажәла ыҟам, аха иҟалап, иара ииашамкәа иҳәазар, мамзаргьы ианызҵоз ииашамкәа ианырҵазар. Аԥҳбазар акәхарын. Дшаҧсуоу анидыр, насгьы имилаҭра игәаҽы имыцәацзар, хымҧада Варна, ма Толбухин ааигәа-сигәа ҷьара инханы иҟазар ҟалоит аҧсуаа. Шаҟа еидысхәыцлаз иазаауазеи, адырԥаҽены амашьына аанкыланы сцеит уи

дахьырбаз. Стааит, сыԥшааит, аха иԥшаара злацәгьахаз, акы, ижәлатҵәҟьала ашәҟәы данымзар ҟалон, Ҭырқәтәылан инхо аԥсуаа реиԥш, ѡбагьы, милатс дзеиуоу – аԥсуа ҳәа ԥьаргьы дарбам. Уаҳа дысзымԥшаагәышьеит.

Аресторанаҷ ашәа иҳәон Михаил Белчев. Уи иашәақәа руак изкын аҭырқәцәа дырҷагыланы ақәԥараҷ иҵахаз аболгар ҷкәын. Ѡ-уск рҟны еиԥшызаап ауаатәыѡса зегьы. Агәырѡа зегьы рзыҳәан илагырӡуп. Иччаԥшьуп зегьы рзыҳәан агәыргьара. Аԥсуа ҷкәынак иашьа аҭырқәцәа дыршьыр игәаҟра ашәаҳәарала ишихигарыз, убасҵәҟьа иҟан аболгар шәаҳәаѡ иашәаҳәашьагьы. Уи иашәа исгәаланаршәон аԥсуаа хҵоурых, иаххаагахьоу агәаҟракаҩа. Срызхәыцуан уажәы Аԥсны инхо аболгарцәа. Акыр шәышықәса зыԥсадгьыл иақәиҭымыз ажәларқәа, милатс изеиуазаалакгьы, рашәақәа, ражәабжьқәа, рфольклор, акырԥьара рхәыцшьагьы, рыԥсихологиа уҳәа зегьрыла анык илыхшазшәа еиԥшхоит, еизааигәахоит.

– Абасҟак иҷиаз акурорт шәмилаҭҭа традициақәа ирԥырхагоу? – ҳәа сиазҵааит Михаил, иашәа ҳәаны данаатәа.

– Ҳаҷкәынцәа, ҳаӡгабцәа, изааӡарызеи ибжьнахқәогьы ыҟоуп. Аха уаҳа ԥсыхәа ҳамам. Ҳмилаҭҭа лагала абжеиҳарак ахьынтәаауа акурортқәа рҟнытә ауп, – иҳәеит уи, нас лафны даааччан, ус нациҵеит. – Аа, умбои, абни аҷадагьы ҳара алагала ҳнаҭоит. – Инапы нақәикит «ҟырԥ-ҟырԥ-ҟырԥ» ҳәа ашьаҷақәа рыссаны еихго, илеиѡеирц, иԥшыхьырсырц ауаа зықәтәаз аҷеада-уардын зманы инеиуаз аҷеада. Гха дуны ихьгәышьеит, дызмилатыз изеилымкааua, аԥсуак аҷеада дақәтәаны даауан ҳәа А. П. Чехов иахьиҳәаз. Аԥсуа изыҳәан аҷеадақәтәара аҵкыс еиҳау цәаԥеыга ыҟам.

Акурорт аматҵ аура анаххәа, абраҟа исаҳаз даҷеа ҷыцкгьы салацәажәарц сҭахуп. Софиатәи аконсерваториа аҟны иҟоуп аестрадатә шәаҳәара иазку афакультет. Даҷеа тәылакаҷ иуԥылом ари. Уаҟа иалгаз, еицырдыруа ашәаҳәаѡцәа, жәлар рартистцәа, хәылпҵазыла ашәа рҳәоит аресторанқәа рҷы. Аха иҳәатәуп, урҭ акрыфара-крыжәырҵақәагьы ҳара ҳҟны иахьеиԥшым шырацәоу. Иааԥымҵәаӡо аныҳәаҷакәа дәықәҵо, аѡы еибаршьуам, ажәала ргәы ԥибаҵәом. Игәыԥсыршьагоуп

араҟа аресторанқәеи асамықьҭанқәеи. Иреиғьу аконцерттә зал аҟны иуаҳаша ашәақәа араҟа иуаҳауеит. Аҵх ашарахь инаскьаанӡа, шәтәаны ижәжәуазаргьы аӡәгьы дышәҧырхагам. Абарҭқәа зегьы ианрыцлалакь амшын, ашьха ҳауа цқьа, амра каҧхара, убасҟаноуп уаҩы ианиҳәо аҧсшьара бзиа ҳәа. Гәыла-ҧсыла, цәала-жьыла аҧсшьара бзиа зҭаху дцааит Болгариа.

Ҳаҧсшьара мшқәа ниасит иҳамбаӡакәа.

Мшқәак анаатӡ амҩа ҳақәлеит Румыниаҟа.

Оқтиабр 25, 1978

АГӘЫЛА ИМЦА АҦХАРРА

Вильниус ақалақь салаланы снеиуан. Исзымдыруа қалақьк аҟны саннеилакь, хықәкык сымамкәа, сахьцо-сахьаауагьы цқьа исзымдырӡо, бзиа избоит схала ақалақь аналаҧшаалаҧшра. Уажәадагьы саақәахьеит, аха саацыҧхьаӡа ҿыц иаасыртуеит, ууанӡа исзаҵымдыраацыз ҿыцк аҵыздыраауеит абри, Европа ақалақь ҧшӡақәа ируаку, литваа раҳҭны қалақь.

Ҭагалара аҿааҩнашахьан. Ахьшәашәара налалахьан, амшын афҩы алшәшәо, Балтикантә иасуаз аҧша. Ақалақьи аҧсабареи ракәым, аҧшаҵәкьагьы зынӡаск даҿакалоуп ишасуа араҟа. Игәыҧсыршьагоуп, игәырхашҭгоуп.

Исгәалашәоит, ақыҭан, ҳгәылара Зақара Гәыӌьуа ҳәа уаҩы заҵәык дынхон. Иҩны амца еиқәиҵазом, ахьҭа данаклакь, агәылара дцаны, иҿырҧханы дауеит ҳәа алаф илырхуан.

Убри алаф уажәы зынӡаск даҿакала сазхәыцуан. Амца дарҧхарц азыҳәан мацара акәхарымызт уи агәылара дызцоз. Мҿқәак неиҿаижьыр, амца иаргьы еиқәиҵарын. Даҿа ҧхарран уи агәылара дзышьҭаз. Аҧсҭазаара уадызхало, иҧсеиқәырхагоу ируакуп убри – агәылара унеины, угәы-уҧсы рҧханы ахынҳәра.

Абасшәақәа иҟаз гәҭахәыцрақәак срыланаханы снеиуан.

Иаакәыршаны ашәаԥыцьаԥ ахашьшьы, ашьапаҿы ишьац ԥшқараха Пушкин ибаҟа ахьҭагылоу абаҳчахәыҷ снавсит.

Саԥхьаҵәҟьа рыҽѡышьҭырхит, зеиԥш ҳтәылаҿы имаҷу архитектуратә баҟақәа. Игәасҭахьеит, абаҟақәа излаԥьоушьаша ируакуп урҭ рҽеиҭакра, уахынлеи ҽынлеи реиԥшымра. Ари аныхабаа хымш уажә аԥхьа ианызбаз ҽынлан. Амра ақәшуан. Еилаарцыруан. Усҟан еиԥш акәымкәа, уажәы зынʒаск даеа ԥшшәхәык аман. Ажәѡан иаҳа иазааигәахазшәа, аҳаракырагьы иацлеит. Ахәлара ааигәахацыԥхьаʒа, алашьцара шәацәымшәан ҳәа ауаа иранаҳәарц аҭахызшәа, иаҳа-иаҳа аҽышьҭнахуан.

Аготика… Ари архитектуратә хырхарҭа раԥхьаʒа ицәырҵит, егьҿиеит, Франциа аҳәаакәа ирхыҵит, ирылаҵәеит Европа иреиґьу аҳәынҵқаррақәа. Акырʒа ихьшәаны акәзаргьы, ажәохәтәи-ажәафтәи ашәышықәсақәа рзыҳәан Литванʒагьы иааʒеит. Абар иахылҵызгьы – иреиґьу аготикатә рҿиамҭа – аԥсыцкьацәа Аннеи Бернардинскии рныхабаа.

Сныѡналоит, саадәылҵуеит, сгачамкны сахәаԥшуеит. Сеиҭаѡналоит, сеиҭаадәылҵуеит. Сара Вильниус сынхозҭгьы, мышкы бжьасыжьуамызт абри «ахан хьыҵәцара» снахәамԥшыкәа. Уахәаԥш мыцхәы ухы-угәы анақәбзиоу, уи иугәаланаршәап адунеи аҿы зегьы аамҭала ишыҟоу. Уахәаԥш лымшарак уҭашәазар, ухы-угәы ақәмаԛны, ауаатәыѡса, Анцәа иумҳәан, аха гәыхшәарҭас ишьҭухзар. Уи ишьҭнахуеит угәалаҟара, хәшәыс ирзыҟалоит ухы-ухшыѡ, угәы-уԥсы.

Адунеиаҿ исзеилымкаақәо ҵѡа рымамкәа иаурацәахым, аха аҟазара амаʒақәа рахьтә исзеилымкаақәо иреиуоуп абри: избан, ауаатәыѡса рыԥсҭазааратә ҭагылазаашьа ануадаѡу, раамҭа анырцәыцәгьоу, ианырцәыхьанҵоу, абардра ашәҭ аныліааua еиԥш, убасҟан излацәырҵуазеи ԥсра-ʒра зқәым, азқьышықәсақәа ирхаанхаша аҟазаратә рҿиамҭақәа?! Аҿырԥштәқәа ааҳгар ҳалшоит алитература, архитектура, аскульптура уҳәа аҟазара аххқәа зегьы рҿынтә. Иҟалап, ауаѡы аҵанʒа даннеилакь, имч-илшара рҽыѡбатәны, идоуҳатә мчы хышхыҵәаны ицозар ԥхьаҟа, ахара дарԥшуазар. Издыруада, иаауазар убас мацара ишьҭибахуа: ацәеижьы амчымхара ианақәшәалакь, адоуҳа ҵыргәас иҟалауа, адоуҳа

анааԥсалакь, ацәеижьы маакырас аҽыԟатцауа. Исыздыруам арҭ сыгәҭахәыцраԛәа ахьынӡаиашоу, аха сыбла иабоит, ауаѽы еснагь ԥхьаԟа иԥхьалаша, ауаѽытәыѽса илшара, ихы-ихшыѽ, ифантазиа ҳәаак шамам изырбалаша, ауаѽы ауаатәыѽса бзиа излеибалаша архитектуратә шедеврқәа руак. Ахала исанаҳәоит аготика ахыԛәкы хада – шаԟа ауаѽы ихы-ихшыѽ рхәаҽырц, шаԟа ауаѽы дладырԟәырц иаҽыз аԟара, аготика иаҳагьы ԥхьаԟа, аҳаракырахь иԥхьон.

Литваа ишырԟазшьоу еиԥш, амаӡажәа еибырҳәоушәоуп амѽасыѽцәа шеицәажәо.

Ҭынчроуп. Аныхабаа иахәаԥшыз ауаѽы, дшанханы данаанхалакь, иԥырхагамхарц азыҳәан акәхап араԟа амашьынақәа аиасра изаԟәырхыз сгәахәт. Исгәалашәон, абри, аԥсыцқьацәа Аннеи Бернардинскии рыхьӡала ажәафтәи ашәышықәсазы идыргылаз, ԟазаратә хырхарҭала аготика иатцанакуа, абри, Европатәи архитектуратә шедеврқәа рыӡбахә анырҳәо, раԥхьа идыргылақәо ируаку акостиол дахәаԥшуа, Наполеон ииҳәаз ажәақәа: «Исылшозҭгьы, снапсыргәыҵа иқәыргыла иганы Париж агәҭа исыргылон», – ҳәа. Абас иҳәеит аимператор хамаԥагьа, аныхабаа – изыргылаз ажәлар ираҭәамызшәа.

Ѽ-машьынак аарла еивысуа иҵшәоу, хаҳә цәиқәаарала ичаԥоу аулицала, аныхабаа аганахьшәа снавалеит, убрахьынтәи сахәаԥшырц.

Сылаԥш накәшәеит, хымш раԥхьа абра санықаз еиԥш, уажәгьы иара убри аҭыԥ аҽыҵәԟьа ашәҭҽыцқәа шышьҭаз. Аӡәы диасны дышцоз ицәкаҳаз ԥьысшьеит усԟан. Ҭаны, сазымхәыцит акәымзар, амѽасыѽцәа урҭ ашәҭқәа ишрывсуаз, уи ахьышьҭаз ааигәа-сигәа ршьапы шыдмыргылоз ала, акы ишазҳәаз уаѽы идырыртә иԟан.

Мѽасѽык сиазҵааит. Ҳаицәажәара иҿеналаирхәт даҿаӡәгьы. Руаӡәк акы ицәыбжьахар, егьи инациҵон. Сахьазҵааз ргәы иахәаны акәын ишырҳәоз. Урҭ ирҳәамҭаны исаҳаит, аухаҵәԟьа сымшынҵа ианысҵеит, ԥсраҿенынӡа исхамшҭыша ажәабжьк.

Наполеон ииҳәаз ажәақәа ируакын уи исаҳаз.

Аныхабаа иавгоу аулица аҽықә аҟнытцәҟьа, ашәҭқәа ахьышьҭарҵо, иԥсырҭа ҟалеит акинооператор Иустинас. Уи дышҭахаз абасоуп.

Аҟазара бзиа избоз уаҩын Иустинас. Адокументтә фильмқәа ҭихуан. Зны иҭихыз афильм аҟны игәеиҭеит аныхабаа шҵысҵысуаз. Инапаҽы иикыз акинокамера ҵысуаз ҷыишьан, ҽыц еиҭаҭихит. Еиҭах, зны-зынла иааҵысҵысуан аныхабаа. Дазхәыцит. Акинокамера инапаҽы икымызт. Амашьына иаҟәгыламызт. Изыкәиргылоз адгьылаҽ иарсны иҭихуан. Зегьакакәын аекран аҟны, ҭынч ишнеиуа, ииалырҟьаны иааҵысҵысуан аныхабаа.

Аныхабаа акәша-мыкәша амашьынақәа анымҩамсуаз инақәыршәаны иҭихт.

Игәеиҭеит.

Изаҟаразаалак ҵысра амамызт.

Иустинас идырит иҟалаз. Аныхабаа инадырххыланы иавсуеит аулица. Аидарамҩангага машьынак ииасыцыԥхьаҙа, аныхабаа ҵысуазаап. Уи аҵысҵысра убасҟак ишәарҭан, шыкәсҟәак анаатцлак, ишьшьар, еилаҳар ҟалон аныхабаа.

Иустинас иибаз, еиликааз ашәҟәы ианҵаны аиҳабыра рахь ишьҭит.

Агәра рымгеит. Убасҟан иҙбеит ҷыдала аныхабаа иазкны акино ҭихырц. Акамера иманы аныхабаа иавагылоу аҩны ахыб дыкәлеит. Иҭихуан аулица анҭацәыз. Ианиҵон ашьтыбжьқәа.

Акино аҭыхра дшаҽыз, иразҟыдаҙа, ахыб дҩыкәҵәраан, дҭахеит. Дкаҳаит абраҟа, ашәҭкәа ахьышьҭарҵо аҭып аҽыҵәҟьа. Икамера иҭаз аплионка аус адырулеит иҩызцәа. Иҭыхны иҟаз аадырԥшит. Аекран аҟны иахәаԥшызар, абар аԥьашьахә. Ааигәара машьына анмиасуа, аныхабаа ҵысҙом, иҭынчҙа игылоуп. Ашьтыбжь оумагаха, аидарагага машьынак шаавалалакь, аҵысҵысра иналагоит.

Аинтеллигенциа ирылаҩуит, иахәаԥшын иҟаз рбеит. Аиҳабырагьы рыхшыҩ азырмышьтыр амуит. Акинооператор ииҳәаз шиашаз иԥсрала ишьақәиргәгәеит. Уи иԥсы ахҭынҵаны еиқәирхеит аматериалтә культура абаҟа ссир. Акинооператор иԥсы аҽаԥхьа шәашьа змам ауалԥшьа рыкәны

ирыԥхьаҙоит литваа. Инышәьнтраҷ ибаҟа дыргылеит. Араҟа, дахькаҳаз аҭыԥ аҟны, ашәҭқәа шьҭарҵоит.

Даараҙа уаҩ дзырхәыцша ажәабжьын исаҳаз. Акинооператор иҭахашьа мацара акәмызт игәышьҭыхгаз. Иреихырхәааны иҭабуп ҳәа роуҳәартә иҟоуп ихы зқәиҵаз зыԥсоу дырны, ихьҙ камыршәкәа иаазго ажәлар.

Исгәалашәон аныхабаа аԥшҙара даргачамкны Наполеон ииҳәаз ажәакәа. Акиноҭыхҩы Иустинас иҭахарала аимператор иеиҳәеит аныхабаа иахьахәҭаҵәьоу игылоуп, изыхәҭоу ажәлар иртәуп, иаҭахханы иҟалозар, ахьчаразгьы ҳхы-ҳаԥсы ҳаигҙом ҳәа. Уи ифырхаҵара, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз, аибашьҩы ифырхаҵара иаҩызан сара сзыҳәан. Убри ансаҳа инаркны, даҽеакалагьы сазхәыцуа, сзаҵымҵуа сахәаԥшуан литваа ргенира иашьанаха игылоу архитектуратә шедевр.

Исгәалашәон, ахьҵа данаклакь, агәылара дцаны иҽырԥханы дауеит ҳәа ҳгәылак изырҳәалоз.

1982

АНҴӘАМҴА ИАЛАГАМҴОУМАШЬ?

Ажәытәан, абырзенцәа иахлафшәа, абас еиԥш ажәаԥҟак рҳәон: «Афина дирц азыҳәан, реиҳа ианеиҵаха, иҟазар акәын Зевс ихшыбаҩ». Амиф излаҳәо ала, Зевс ихшыбаҩ дҭиааит уи анцәахәы. Еиҭаҳкып уи ажәаԥҟа. Иҟазарц аԥсуа литература, реиҳа ианеиҵаха, иҟазароуп аԥсуа шәҟәыҩҩцәа. Иҟазарц аԥсуа шәҟәыҩҩцәа, реиҳа ианеиҵаха, иҟазароуп аԥсуа ԥхьаҩцәа, иҟазароуп аԥсышәала ицәажәо, иҟазароуп аԥсуаа рхаҭақәа. Иҟазарц аԥсуаа рхаҭақәа, иԥсуа раҵкыс ииуа еиҳазароуп. Уи азҵаарақәа ирызҵаароуп, апроблемақәа ирыпроблемоуп. Ҳазлацәажәо иарбан культура хкызаалак убрантә аламгашьа амам.

Ҳанхашьа-нҵышьа, амал-амазара аганахьала, уажәы ҳаиҕьны ахаангьы ҳҟамлац рҳәоит абыргцәа. Ҭырқәтәылантәи иааз нхаҩык сицны ақыҭаҷы сыҟан. Агәра изымго дазҵаауан, абарҭ аѡнқәа, анхацәа ирхатәқәаҵәкьоума ҳәа. Шәрыѡ-

нал урҭ аҩнқәа, ижәбап изакә ҩнымаҭәоу ирыҩнагылоу. Ажәытәан шаҟа уардын рымаз аҵкыс уажәы амашьынақәа еиҳауп ақыҵаҷы. Аха абар, ухшыҩ, еилнакааргьы, угәы зҷагыло аԥьашьатә. Иаҳа ианҕарыз, ирыман реиҳа иныркагаз, амалқәа иреиҳаз амал – ирацәаҩны ахшара, ианбеиаха, ирцәыʒит рхәышҭаара змырцәашаз – ахшара рацәа. Ацифрақәа гәкажьгоуп. Исҳәап схазы сзызкылсыз алкаа заҵәык. Сиашамхар – алашә иитаху ҩ-блакы. Абыржәы ҳаҷиашьа шыҟоу ҳцозар, реиҳа ҳанца, ахпатәи азқьышықәса абжаранʒагьы ҳзымнеикәа, ҳазцәымҕу игәырпса наҳақәшәан, ихҩааз, ҟата зҵымииаз аҵла еиԥш, ҳхала адунеи ҳаныʒаауеит аԥсуаа. Ақәʒаара амҩа ишанылаз ажәала раҳәара, рхы аҭагалара аамышьтахьгьы, сгәы иаанагоит, ишьҭыхтәуп ҳәа даҷа қәҵаракгьы. Иԥсуа раҵкыс ииуа ахьеиҳау амилаҭқәа рҷы, ирҭахызар, ирымазааит уи аҩыза азакәан, аха аԥсуаа ҳаиԥш аҷиара зыцәмаҷхаз амилаҭқәа, ииашамхаʒои абас еиԥш азҵаара ыкәдыргылар: аҳақьым ашьауҕа дақәнаршәо, иаԥыхзааит аԥҳәыс лыҷԥыргара азин. Аԥсуа раионк аҷы ашәҟәы рыҷҭаҩны ҩышықәса уажәаԥхьа зыҷезырбгаз аҳәса рхыԥхьаʒара ԥшьнызкьҩык иреиҳауп.

Иаҳҳәап, амилаҭ рыхдырра, рҷиара иабзоураны разҟыла, ақәʒаара амҩа ианыҵит, аҷиара иалагеит аԥсуаа. Убасҟан лахьынҵас иоурызеишь, уажәы ҳашцо ҳцозар икьаҷхарыма ҳлитература аԥсынҵры? Аԥсуаа ҳҷы ажәытәан иҕәҕәан, уажәгьы усҵәҟьа амчхара маҷʒам, ҳабацәа иаҳдырбаз ҳәа ззаҳҳәало, ажәытәтәи, ақьабзтә культура – еиҳабы-еиҵбыла аихаҵгылара, жьрацәарала аибабара, ацәгьеи абзиеи рҷы аидгылара уҳәа, ажәакала, аламыс абзиарақәа рныҟәгара. Аха уажәы ҳазлацәажәо – абызшәа адырреи амдырреи – даҷа аамҭак иқәнаргылаз, даҷа культурак алагьы изызнеитәу проблемоуп. Уи европатәи ҳәа зыхьʒырҵаз, ашәҟәы быҕьшәытә, аҵарадырратә культуроуп. Убри акультура ҳаԥхьаҟа иаҳа-иаҳа иҳаракхацыԥхьаʒа, иаҳа-иаҳа ирацәаҩхоит ахатәы бызшәа зыԥсоу, уи ахә уаҩы ишизымшьо еилызкаауа аҭаацәарақәа. Аҵла ҷарҷар адәахьы, абла иабауа мацарала акәымкәа, бла иамбо, иҵәаху

дац-ԥашәлагьы ишадҳәалоу еиԥш иахьиз аԥсабара, изкәиааз адгьыл, убастцәкьа абызшәа ахьиз, иахьҽиаз адгьыл ҭыԥи иареи еидҳәалоуп. Урҭ еинаалоит амарси амарԛәеи реиԥш. Аԥсуаа иҳаԥсадгьылызҭгьы иаҳҳәап, Балтика ахыԛә, усҟан ҳбызшәа ажәартә фонд убас ишьаԛәгылон, убри адгьыл ахаҽы аанарԥшыртә, агәатцәахы иҭаԥшыртә. Абызшәа, иаҳҳәап, аԥсшәа зҽухыз ауаɯы изыҳәан иушәаҳаит идгьыл аԥшʒара ихы-игәахьы изланеишаз амɯа, ицәурʒит идгьыли иареи злеицәажәашаз, излеилибакаашаз, иԥуцәеит бзиа еибазырбашаз арахәыц. Егьа ибзианы еиҭагахаргьы, даҽа бызшәак ала изцәажәом излаԥцоу абызшәала ишцәажәо еиԥш нарҭаа ражәабжьԛәа. Абрыскьыл иххәааy алегенда, адунеитәи адоуҳатәи баԥаԛәа цәшәа-цәыԥхашьарада инарываргылартә иԥоу ҳҽаԥыцтә рҽиамҭоуп. Иаԥызцаз амилаҭ рбызшәа узымдыруа рдац-ԥашә аԥынтә унеины еилкаашьа узаҭом аԥсуа музыкатә фольклор дуʒʒа. Абарҭԛәа еилкааны избаз хатцарԥыс бзиак, ишсаҳауаз, иан лныҳәаҽа анааникыла, инаиҽытцԥьеит: «Сан, сара сзыҳәан бынцәоуп, аха сызблак ҭыбхыр иаҳа исзеиґьын саԥсшәа ансыцәбырʒуаз аҽены!» Ус аҽеԥныҳәа ԥазцо, агәра згоит, ҳаԥхьаԥа иаҳагьы ирацәаɯхоит.

Аԥсуа литература ҽиаларц, абызшәа иазҳаларц, ишырҳәало еиԥшцәкьа, ишәҭыкакаҷларц азыҳәан, иҵегьы изыргәаԥқәоузеи, реиҳа иаҭахқәоузеи? Азцаара, аҭак аԥатцара ҳҽеазаҳшәарц, уажәшьта аҭоурых иатәхаз, аха иахьатәи амш иашьклаҳәуа аамҭақәак рахь, иааркьаҽены акәзаргьы, ҳхьамԥшыр ауам.

Амца қьоукьад зхысыз абнаршәыра иеиԥшха иаԥылеит аԥсуаа аɯажәатәи ашәышықәса, аха абри ашәышықәса аналагамҭазы урҭ ирылшеит амчхара рыманы, реиҳа рыдгьыли дареи анеиқәиҭыз – Аԥсуа ҳәынҵқарра аангьы ирылымшаз. Ԛ-шьаҭамырʒгак ршьапы иқәдыргылеит, ɯ-мчы ссирк еиԥыргалеит. Урҭ аɯ-мчык, аɯ-хдыррак ҭагалан изҽалаз аарыхра ааԥын ажәла шкарыԥсахьаз еиԥш, ҳәарада, ууанʒа рԥашәқәа рҳахьан, ацәырцра иазхиахьан. Руак – ашәкәы ɯɯроуп. Аԥсуаа рхатәы хаҽы рыманы иаазгоз – аҽаԥыцтә рҽиамҭатә культура инаваргыланы, ирылшеит ашәкәыɯɯратә

культурагьы аԥҵара. Шаҟа ҳанаҳәозеи ҭауади-аамсҭеи ирыхшаз, иаҳа алшарагьы змаз аҳәы иакәымкәа, игәаҟхьаз анхаѡы иԥа иахьиѡыз, иахьҭижьыз раԥхьатәи аԥсуа шәҟәы! Иааҳамѡатәны иаҳҳәап. Убри аҭоурыхтә хҭыс ду ҟалеижьҭеи сынтәа иҵит хынѡажәи жәохә шыҟәса. Есышыҟәса иаҳгәалаҳаршәаларгьы замуазеи, аха ианамуҳах, ма ес-хәышыҟәса ари ахҭыс хымԥада иазгәаҭалатәуп. Ҳаазқәылаз Аԥсны Урыстәыла ианадлаз ашыҟәсхыҵра азгәаҭара ҳхашҭуа ҳшалагаз еиԥш, ҳашәҟәыѡѡратә ҭоурых аҷгьы ахҭыс дуқәа ҳабла рцәыхѡара ҵас бааԥсны иҵаагеит. Ишысҳәаз еиԥш, амчқәа руак – ашәҟәыѡѡратә культура аԥҵароуп. Аѡбатәи – ицәырҵит ареволиуционерцәа. Ԥьоукы теориала, шәҟәыбыҷьшәыла ирдыруан, хара инаԥшны ирбон рыжәлар рԥеиԥш, рымѡа. Даҽеа ԥьоукы, ареволиуциатә теориа рзымдыруазаргьы, рҭахраҟәа уи атеориа иахьаҳәоз аҟнытә «ирзымдырҳо» иацныҟәеит.

Арѡашқәа ѡба еилалар аҳиас шрылҵуа еиԥш, абарҭ амчқәа анеицыла, нас ианазылԥха Октиабр дуҳҳа ԥсхаҵага, ленинтә милаҭтә политика, аԥсуаа иҳауит иҳамхыз – ахатәы ҳәынҵқарра, ҳадгьыл гәакьа иазырхынҳәхеит ууанҳа, амаҳагьа ихьҳ анихырхуа еиԥш, иахыхыз ахьҳ – Аԥсны. Иҟамыҭгьы урҭ амчқәа руак, хазы милаҭуп ҳәа ҳзырҳәо ҟалашьа амамызт. Еилаҭәаз аѡ-рѡашк иаҳа-иаҳа ацыхаҳқәа рылало, иҵҭәааua, имышхәбзазо ишааиуаз, иԥсхаҵагаз анаҟәоуқәа рыҵҳаара иалагеит. Раԥхьаҳа ԥта кәамҟьаны ахы цәырнагеит реиҳа уахьақәымгәыҷҳашаз – ареспублика қәыԥш анапхгаѡцәақәак ирзеилымкааит изакә рольз иаанна-кылоз хатәы бызшәала ашәҟәыѡѡра, уимоу, ахатәы бызшәа ахаҭагьы жәытә цәынхак еиԥш иахәаԥшит. Уи аиааира мариан. Иҟан амчқәа ахатәы бызшәа мап ацәкра, ахатәы хәышҭаара амца ақәҭәара ишаѡызаз еилызкаауаз. Аха, рыцҳарас иҟалаз, уаҟа иаанымгылеит амч еиқәаҵәақәа. Ашәҟәыѡѡраҷы, ѡышьа ԥҟарак инаркны, иҷыцу нбан заҵәык алагалара аҟынҳа иахәаԥшуеит зда царҭа амам культуратә хҭыс дуҳҳак еиԥш. Ҳара ҳҷы шьаҭанкыла анбан зегьы рыԥсахит. Знык акәындаз! Нбанк аԥҵаны, уи анбан ала иѡуа-иаԥхьо абиԥарак шааиҵагылалак, абааԥсы, ҳаҵабгеит,

аԥсуа шәҟәы иаԥхьо иалагеит рҳәозшәа, еиҭа иаарыԥсахуан анбан. Абас ишааиуаз, иубаз еицәа убеит ҳәа, аԥсуаа рзыҳәан иҟалеит зеиуахкы ҟамлацыз – зынӡаск иадыркит аԥсуа школқәа.

Хатәы гәалашәара хәыҷык.

Ҳара ҳҳабла, Аҭара Ахәы аҟнытә, шықәсык-ԝышықәса ҳабжьазаргьы, ҳнеилагыла ашкол ахь еицоз ԝажәаԝык инареиҳан. Убарҭ зегьы рахьынтә исыхҭызгаз аҭагәҭасрақәа зышәҭахузеи, ишакәхалак, санаҟәымҵӡа, ицәгьа-ибзиа сараӡәк соуп иреиҳау аҵараиурҭа сшалгаз ала адиплом зауз. Егьырҭ зегьы рбызшәа гәакьа анырҷырх, рышәҟәыԥхьара неиқәыцәеит. Ашәҟәыԝра, ахатәы бызшәа аҷиара агәаҵәахы аҳәызба аналарҵоз, инарымԝатәны напы аларкит егьи, аԝбатәи арԝаш ссир – ареволиуциатә, аинтеллигенциатә, ахшыԝ-хәыцратә мчы ныҟәызгоз рныртҭәара.

Еиҭах хатәы гәалашәарак.

Саб иашьцәеи иареи ажәлар ираҒацәоуп ҳәа иантҟарк, урҭ рҭаацәа азин ҳамырхит адәқьан аҷы асапыни аԥьыкаҵәҟьеи раахәара. Уи рхы иархәаны, ҳҳаблатәиқәакгьы нкылсын, аӡыржәтә ҳзаамгарц, Кәыдрыҟа илбаауаз амарда ркит. Уажәааигәа абарҭқәа иасҳәеит усҟантәи аамҵа иахааназ хаҵа бзиак. Далаԥшны идыруан аҟнытә, ииҳәоз саҳарц сҭахын.

– Ицәгьоуп, дад, аӡәы ихаҵкы ацара цәгьоуп. Ахахә анлеиуа дасу инапы ихы иқәикуеит.

– Исзеилымкааит иуҳәаз…

– Аплан рықәын, уи удыруоу?!

– Изакә планыз, ачаи аҷыхроу, аҭаҭын аарыхроу?

– Аплан рықәын, дад, ауаа рҭакра аплан рықәын. Абасҟаԝык ырбаандаԝны иаашәышьҭроуп ҳәа рыдырҵон. Иҭаҳкрыда ҳәа ахәыцра иалагон. Аҳәгьы дырзымԥшаар, иҭаркуан рхаҭақәа.

Исаҳауаз ҷьашьо, илакәшьо, сгәы сынҭахәыцит. Ачымазарақәа зҭаҵәахыз ашәындыҟәра ашә аалыртит Пандора. Урҭ ашықәсқәа раан рышәгәашә аатхеит ауаԝ иуаԝымрақәа зегьы. Аусуцәа, анхацәа, аинтеллигенциа иреиҒьыз рхаҭарнакцәа ҵԝа рымамкәа иналахәашеит, аибашьра ыҟаӡамкәа,

стихиатә рыцҳарак ҟамлаҙакәа. Поетк иажәақәа еиҭарсны иуҳәозар, ареволиуциа ахьҙала икыдҵаны иршьуан ареволиуциа ахаҵа. Амалқәа рмал – ахшыҩ, ахәшәқәа рыхәшә – абз бзиа, иреицәоу ҭас ианыԥхьаҙаха, асаԥаҭ анаҧала, аиааира агеит ашәара, агәыҵҟьара, аԥсеиқәырхараз мацара ахәыцра. Абарҵқәа рыцәцара, ахшыҩи адоуҳаи ахақәиҭра рыҭара, асоциалтә ақтивра ашҟа ауаҩы ииагароуп иаанаго, еиҭамгаҙакәа, урысшәала аҳәааанхыҵгьы ирылаҵәаз ажәа «гласност».

Ҳкультура иахнагаз атрагедиа саналацәажәо, исхашҵны акәым Аԥьынҵьтәылатә еибашьра дуззаатәы зысымҳәаз. Уи идырыз, еилкааз, иԥшьаз усын.

Ҳхынҳәып ҳлитература иахьатәи аҭагылазаашьеи уи ԥхьаҟатәи аԥеиԥши ирызкны, еимак-еиҧакык аҳасабала иаартны иаҳҳәарц иаҳҭаху ҳагәҭахәыцрақәа рышҟа. «Иҟоуп аԥсуа шәҟәыҩҩцәа, аха иҟам аԥсуа литература», – иҳәеит шәҟәыҩҩы қәыԥшк. Ақәыԥшраан аҙәырҩы ишҳахьло еиԥш, уигьы амаксимализмра ихьит, аха иажәақәа иашарак рылам узҳәом, иара ҵакыс иеиҭаз уазхәыцыр. Асахьаркыратә шәҟәқәа штыҵуа изымдыруаны акәым. Алитература… Алитературатә ԥсҭазаара… Ашәҟәыҩҩы ҭынч иуада дныҩнатәан ашәҟәы иҩит. Инеигеит аҭыжьырҭаҧ, иркьыԥхьит. Аԥхьаҩ адәқьанаҧ иааихәеит. Днаԥхьан, игәы иахәа-иамыхәа ашьшьыҳәа наҟ иныкәитцеит. Уаҳа иарбан иҳәашт зышәҟәыҩҩра ҵыҵгәыс американтилизм амоу. Ари азхом, иуҳәарц азыҳәан аԥсы ҭоуп ҳәа алитературатә ԥсҭазаара. Алитература ду ҟаларц азыҳәан, ашәҟәыҩҩ имацара дазхом, раԥхьа игылоу иара шиакәугьы. Иҩуеит убас еиԥшкәа иара, алитература ду ҟазҵаша, ашәҟәыҩҩцәа зда ԥсыхәа рымакәам. Аҽыҩ аԥхьахә агарц азыҳәан, аҕәра кны иҽыжәу иаамышьҭахьгьы даҭахуп аҽыҩ, чымазарак ахьыр изхәышәтәуа, ашьапқәа зчаԥо, ажәа аҵакы бзиа аҭаны иаҳҳәозар, аҧыхацәа рыдагьы ԥсыхәа амаҙам. Аԥсуа шәҟәыҩҩы иахьа дицәмаҷзам ақтивтә ԥхьаҩы. Уи ашәҟәы данаԥхьалак игәааанагара иҳәоит, ашәҟәы ҩны ишьҭуеит агазеҵқәа, ажурналқәа рахь, ашәҟәҭыжьырҭа ашҟа. Игәаԥхази игәамԥхази ланҵаны ашәҟәы изиҩуеит автор.

Иақтивтәу аԥхьаҩ иуам имцу аидеиа идыргалар, иуам уажәы ҳаазқәылаз иаҳагьы ирацәахаз, аперсонаж ихьӡи излаҩу абызшәеи раамышьҭахь, ԥьара акала иаԥсуам аҩымҭа иуркыр, иуам аҳәоу аԥсуа бызшәа ианымаало ишьақәгылазар, ажәа иашамкәа иҳәаазар ажәак ала, иақтивтәу аԥхьаҩ иҟамчы кны дгылоуп, избанзар имилаҭ ирҿахәҳәагоу, иреиқәырхагоу абызшәа ахьчара иаргьы ишиуалԥшьоу идыруеит.

Даҽеакгьы. Ауаҩы дзыцәнымхаша ачымазара шимоу агәра аныргалак инаркны ичымазара аӡбахә аҳәара иаҟәыҵуеит. Шәагаала иаҳа имаҷу иаҳҳәап, ажәабжь, ановелла инавсыргьы, ицәырымҵӡазшәа рывсшьас, ацәажәара амырҵысышьас ирымоузеи, ҿыгҳарала ишаанагара иҟоу инаркны, епопеиоума уҳәартә аҟынӡа акымкәа-ҩбамкәа иҵыҵуа ароманқәа. Урҭ хылҟьаҿылҟьак, еимакы-еиҿакык ахьаархылымҵӡаз иҳанаҳәозеи?

Аԥсуа шәҟәыҩҩцәа аӡәи-аӡәи ҳҩымҭақәа рзыхәан ҳгәааанагарақәа реибыхәара иаҳа-иаҳа амаҷхара иаҿуп. «Усыламкьысын – сулакьысуам» апринцип алитература азыхәан иҵарбгагоуп. Арахь уԥшыр, аҩымҭа цәышҳабиқәа рымҩа кымхеит. Еиҳарак уи агәаҭара зыхәҭада? Алитературатә критика. Иҳамоума уи? Иҳамоу ҳазхома? Дызусҭада акритик? Ашәҟәыҩҩы аԥсҭазааратә материали ахҭхәааи еихаҳаны аԥхьаҩ изнеигозар ихшыҩҵак, акритик иус иаҳагьы излауадаҩу – аԥсҭазааратә материалгьы ашәҟәыҩҩы ихҭхәаагьы неицҵаны, урҭ аҩбагьы ҵыҵгәыс иҟаҵаны иара ихаҭа идунеихәаԥшра, ихатәы идеиа, ихаҭа иҳаиҳәарц иитахугьы иҳәароуп. Акритика, ишдыру еиԥш, алитература ажанрқәа ируакуп. Алитература аҩныҵҟа ҩ-жанрк ма хԥагьы аӡәы ицааир, еилеигӡар илшоит. Иаҳҳәап, Пушкин иеиԥш. Аха асахьаркыратә литература иаҵанакуа акәымкәа, даҽеакы инапы алакны, акритика наиҽхьынҳәалашәа иманы дцарц даналага, иусҟәа маншәалахом. Иарбан науказаалакгьы ҳаамҭазы убасҟак иҵбаахеит, иҵаулахеит, уи аҿы уажәа уҳәарц азыхәан ԥсҭазаарак узхом. Иаҳҳәап, абызшәадырра, афольклористика, аетнографиа, аҭоурых уҳәа, даҽеа наукак ахьынӡаҳаракхахьоу аҟынӡа дҩеины дҵарауаҩыҵәкьоуп

уҳәартә ихы аарԥшны, нас даахынҳәны Белински, Чернышевски, Лессинг, Сент-Биови ахьҭагылоу ашҭа дынҭаланы, урҭ рыла ихы-ихшыԥ рбеианы, нас иахьатәи алитературатә критика ахьынӡаԥеихьоугьы днахьӡаны, уаҟагьы иажәа аҳәара, Анцәа дҳаиҭаait аха иахьа уажәазы аӡәгьы илымшац. Абраҟа инацлоит даҽеакгьы. Иахьатәи аԥсуа шәҟәыԥҽы уихцәажәарц азыҳәан, уи имилаҭтә литература аԥышәа заҵәык адырра азхом. Иудыруазароуп асовет литература зегьы аҿы имԥаԥысуа апроцессҟәа. Ҳакритикцәаҟәак аԥсуа шәҟәқәак рзыҳәан акритика рзура иаԥсам, ирзычҳауам, урысшәала иуҳәозар, некритикабельное ҳәа ирыхәаԥшуеит. Зыҿҳәара ааиааӡа ииз асаби шарамша иеиԥшыз аԥымҭақәа ирызкны Белински ииԥыз астатиаҟәа, изызкыз аԥымҭақәа ԥсит, иԥсӡеит, аха акритик истатиаҟәа иахьагьы гәахәарала урыԥхьоит, насгьы адунеитә литература иадыруеит егьырҭ ажанрқәа рҿы аихьӡара дуқәа ҟалаанӡагьы акритика ду аныҟалахьоу, иаҳҳәап, анемец литератураҿы, Лессинг ихаан. Иахьатәи, ҳпоезиеи ҳапрозеи, Аԥсны акәым, ҳҳәынҭқаррагьы аҳәаақәа ирхыҵит. Ҳакритика аԥсуаа ҳашҭа иныкәлеит аҟароуп. Абраҟа инацҭатәуп акритика иазааигәоу, аха иҳацәмаҷӡоу даҽеакгьы. Иҳацәмаҷӡоуп ҳлитература ҳреспублика аԥныҵҟеи уи анҵыҵи апропаганда азызуша. Шыкәсҟәак уажәаԥхьа ҳлитературатә ԥсҭазаара ааҿыхамашь ззуҳәаша хҭысқәак ҟалеит, ҳара ҳхарала уи аус иахьынӡахәҭаз амԥа акәҵашьа, арманшәалашьа ҳакәымшәеит акәымзар. Аԥсны имԥаԥган асовет литература Амшқәеи аԥсуа поезиеи шәҟәыԥԥык ипрозеи рыхәылпаз Москва. Иналукааша асовет шәҟәыԥԥцәа, апоетцәа, акритикцәа ааны иҟан. Иааз иахьынӡахәҭаз ираҳәамызт, идырдырмызт реиҳа ирбарц, ираҳарц ирҭахыз – ҳаԥсуа литература иацы изеиԥшраз, иахьа еихьӡарақәас иамоу, уаҵәы иаԥеиԥшхаша азхәыцра, уи ауадаԥрақәа, проблемақәас аԥхьа иқәгылоу. Ҳара иҳамази иҳахӡызи иааз цқьа ишырмаҳаз еиԥш, дара иааз зҿыз, ирхәыцуаз, ирыгәҭыхаз ҳзеилымкааӡакәа, профессионалтә еицәажәарак ҟамлаӡакәа ҳаиԥырҵит.

Иахьа асовет литератураҿы имԥаԥысуеит узеигәыргьа-

ша апроцесс дуӡӡа. Ркьыԥхьра иалагеит акыр шықәса инкылаз аҩымҭақәа, убриала алитература азаааигәахеит аԥсҭазаара аиаша. Аԥхьаҩцәа ииашаны ирҳәон, изакәызеи ҳашәҟәыҩҩцәа ирыҩуа, аԥсҭазаараҿы акы ыҟоуп, дара даҽеакы рыҩуеит ҳәа. Рыцҳарас иҟаз, ирыҩуаз абзиақәа аԥхьаҩцәа рахь изымнеиуа амҩа кын ауп. Изхысҳәааua, иҟоуп агәааанагара, акьыԥхь аҿы амҩақәа анаат, аԥсуа шәҟәыҩҩцәа иркьыԥхьуаз рмоуит ҳәа. Ҳәарада, аԥсуа литература иаҳәараны иахәҭаз, иазымҳәаз, ҳаԥхьаҟа иаҳәаша шьарда ирацәоуп. Аха уажәы ацентр аҿы зкьыԥхьра иалагаз аҩымҭақәа ртема – ахаҭара акульти аԥшәмадара иахҟьаны атәылаҿ иҟаз аԥырхага дуи – хырҽхәарамкәа иаҳҳәар ҳалшоит, ҳаԥсуа литератураҿы егьырҳәахьан, разҟыла, акымкәаҩбамкәа егьыркьыԥхьқәахьан ҳәа. Аҿырԥштәқәа рацәоуп. Аха уи ишаҳәахьаз зҳәада, иӡырызгада?

Ҭоурых змам, ԥхьаҟагьы ҧеиԥш амам. Ҳлитература ԥхьаҟатәи аԥеиԥш ҳазхәыцуазар, уи иацәымӡыроуп иацтәи амш. Асахьаркыратә усумҭақәа рыла мацара акәӡам алитература аҭоурых злашьақәгылауа. Ихҭыс дуӡӡоуп Дырмит Гәлиа имемориалтә музеи аартра. Аха, уи ҳәарада иазхом. Аҧыхәтәантәи ашықәсҟәа рзыҳәан инарҳәа-аарҳәо излагаз Алитературеи аҟазареи рмузеи анеиҿкааха, ҧакыс иаиуа ахәшьара уадаҩуп. Уааӡа?

Ашықәсҟәа ракәым, амзақәа, амшқәа иаҳцәырго маҷума, хныркәышьа рауа иҟоума! Ҭоурыхла ахәыцра реиҳа иахьыруалу Аԥсуа институт аҿы, уаҟа иананаму, Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгылаҿы, ауалафахәы зауа усзуҩык, ауалафахәы зызиоуа аус даҽеа ҷьоукы инарыдҧаны акәзаргьы иара дазкызар амуӡои абри еиԥш аус ду? Иахьиҧәахлаша еихатә шьқапқ лаиҧаны, иҽеи икәадыри еиқәҧа, иахьагьы уахагьы дашьҭазаait иԥсхьоу ҳашәҟәыҩҩцәа рыԥстынха аизгара. Убри ауаҩ дахьынаҧыслак ицзароуп амагнитофони афотоаппарати. Иаҳа-иаҳа амаҷхара иаҿуп иԥсхьоу ҳаклассикцәа ирхааныз. Урҭ ргәалашәараҟәа ҭаҩтәуп, ақьаад ахь ииаганы, иукьыԥхьыртә иҟоу кьыԥхьтәуп, иузымкьыԥхьуагьы ҧәахтәуп. Цәгьоурак иаҩызаӡами Дырмит Гәлиеи Самсон Ҷанбеи ирызкны агәа-

лашәарақәа иахьа уажәраанӡа иахьҭымҵыц? Рҽымҭақәа рыԥхьара аамышьҭахьгьы, аԥхьаҽ иҭахуп идыруазар рхаҭақәа закә ууаз. Ахаҭара акульт амҵәыжәҽа еиқәаҵәа ҳхаԥаанӡа иазымхәыццызт, иазымхәыцит ашьҭахь алшара аныҟалагьы. Алшара акыр иухәома, уи ианацымла адырреи агәеилгареи. Зыӡбахә сымоу аԥсышәала астенограмма аҟаҵароуп. Иреиӷьу ҳашәҟәыҽҽцәа ҳҵарауаа рыҟәгыларақәа, рԥыларақәа, рырҿиаратә хәылԥазқәа рҟынтә аҵоурых иазынхо акызаҵәыкоуп – агазеҭтә информациа. Иаҳнаҵоузеи жәохә-ҽажәа шыҟәса уажәаԥхьа, иаҳҳәап, Иван Папасҟьыри аԥхьаҽцәеи реиԥылара шыҟаз атәы зҳәо аинформациа? Уигьы аҭахызар акәхап, аха аԥхьаҽ иҭахуп идырырц уи усҟан ииҳәаз, ииӡбуаз, аизараҿы иарбан позициоу иааникылаз, ихшыҽ ахькыдыз. Абраҟагьы астенограмма ҟазҵо дҳауаанӡа еиқәырхагас иҟоу акы заҵәыкоуп – амагнитофон.

Иашоуп, иҽымҭа аԥхьаҽ дшазыԥшу агәра анига, уи еиҳау ҳамҭа ыҟам ашәҟәыҽҽы изыҳәан, аха уи рзымдыруан акәӡам хыԥхьаӡарала имаҷымкәа апремиақәа заԥу аешьаратә республикақәа рҿы. Иҟоуп аколнхаратә, азауадтә, ашәҟәыҽҽцәа реидгылатә, ажурналтә, азанаатеидкылатә, аконкурстә, иҳәынтқарратәым, ҷыдала шәҟәыҽҽык ихьӡ зху уҳәа апремиақәа. Уаҟа ашәҟәыҽҽы иоуа ҟәрышьқәак ракәӡам аус злоу. Аԥхьаҽ данарԥхьоит. Ашәҟәыҽҽгьы иԥьабаа ҳаҭыр шақәырҵаз анидырлак, игәы иахәоит. Иаҳҳәап, колнхарак иамазҭгьы апремиа, изаҭәашьахоз ашәҟәыҽҽы уи ақыҵа аҿаԥхьа уалԥшьак идны ихы иԥхьаӡо дҟалоит. Лассы-лассы уахь дымцалар ауӡом. Рыхьӡ ҭибагоит, рыгәтыха аҳәараҿы еицхыраауан, инеизеиԥшны иацхраауан алитература, ус анакәха, иацхраауан абызшәа, иацхраауан аԥсуара.

Алитература аизҳара иазҳәам, уимоу, иаҳагьы аҿиара иаԥырхагоуп «аԥсуа литература шәҭыкакаҷит» ҳәа мацара акакара. Ииашам, ицәгьоуроуп иҳамоу абзиарақәа, аизҳарақәа рымҳәара аҵәы рыхьшьра, аха аҵкыс еицәоу цәгьоуроуп алитература хьаас иамоу аҵәахра, иахьазҳаша азымхәыцра. Дҟазҵазеи аԥсуа даԥсуаны, ихатәы хаҿы иманы? Уи илшеит ихатәы етика, ихатәы философиа, аԥсышәала иуҳәозар, ихатәы ламыс аԥҵара. Иламысуп иламысдароуп

ҳәа ирыԥхьаӡо абиԥарак рҽынтә даҽа абиԥарак рахь излаиасуаз, изладмырӡуаз, изларцәуаз аҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рыла акәын. Аҩыратә культура анцәырҵ, аҿаԥыцтә рҿиамҭа афункциақәагьы иара ахахьы иамгар амуа иҟалеит. Аҩыратә литература шаҟа ашьапы иқәгылаз, иазҳауаз, убри аҟара хәыҷы-хәыҷла «иажәуа», амчхара маҷхо иалагеит аҿаԥыцтә рҿиамҭа. Ус иҟоуп анаукеи атехникеи иршәышықәсоу ҳаамҭа. Ҳәарада, «иажәуа» ҳәа сызҿу дара аҳәамҭақәа рхаҭақәа ракәым, урҭ заҵа имажәра, иаҳа-иаха рыда ԥсыхәа хмоуа ауп ишышьҭыҵуа. Имаҷхо, имаҷзахо, иалагеит изҳәоз ауаа. Ишнеи-шнеиуа аамҭа убас иҟалоит, иаҳҳәап, нарҭаа ражәабжьқәа ақьаад иантцам, сиужетк иадамхаргьы, иҿыцу акы уазҳәаша аҙәгьы дузымԥшаауа. Аҩыратә литература егьа иҭәҭәахаргьы, ажәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа инарыгзац афункциақәа нарыгзалароуп. Руак иалхәдахаз, доуҳала дымцыркьыр ауам. Убри аҟнытә, ахәыҷ баҳчақәа рҿы, ашколқәа рҿы, аҭаацәарақәа рҿы иааиԥмырҟьаҙакәа ироуларoуп алакәқәа, алегендақәа, аҳәамҭақәа зну ашәҟәқәа. Абраҟоуп иахьалаго алитература ԥхьаҟатәи алахьынҵа. Уи аҟны ҳара зан дызхашҭыз ахшара ҳарҩызахеит. Иахьа уажәгьы иааизакны иҭыжьым аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭа. Аедыгьқәа том рацәала иҭрыжьхьеит нарҭаа ражәабжьқәа. Уажәааигәа афольклортә материал аҭыжьра далацәажәеит Баграт Шьынқәба. Сара схаҭагьы иҭыжьым шәҟәы дук еиқәыршәаны исымоуп иҳәеит уи. Инациҵеит уажәадагьы ишиҳәақәахьоу, аха аҙәгьы агәхьаа шимкыз. Ақьаад иахьануҵаз, еиқәыршәаны, иҵәахны иахьумоу иҭабуп, амилаҭ ус ду ҟауҵеит, иахьуҳәаз адагьы аҭахҙам, аҭыжьразы ҳахиоуп хәа аҳәара ацымхәрас, ашәҟәҭыжьырҭа ахаҭарнакык дҩагылан, ҳашәҟәҭыжьырҭа апартфел аҿы иҭаҙам, ҳнапаҿы иаҳкымкәа аплан излалаҳҵоз иҳәеит. Аргамаду – абиурократизм. Иахьынҙаздыруа, аԥсышәала ашәҟәқәа рҭытцра иаԥырхагоуп аԥсуа шәҟәы алагала ахьыҟанамҵо. Аԥсышәала ашәҟәқәа ҭытцларц азыҳәан, даҽа бызшәак ала тираж рацәала ашәҟәқәа ҭыжьтәхеит. Ари даараҙа ииашам, изхәаԥштәу, аамҭақәак ирцәынханы иаааиуа акоуп. Ашәҟәы ҵара-лашароуп, иааҙагоуп, иламыс зыржәгоуп. Иснаҭозеи ҳәа аламыс

уахәаԥшыр, уѡны мышгарҭахар ауеит. Ҳцәажәап иаҳа хшыѡ хьшәашәала. Аԥсны, иахьынӡаздыруа, аалагала аанашьҭыртә ииуеит ачаи, аҭаҭын, ажь, ацитрусқәа, аалагала аанашьҭуеит атуризм. Афонтәи аҳаԥы иааанашьҭуа аалагала мацара абанаӡои. Урҭ процентқәак нархыхзар, ҳкультура, атрибунақәа рҽы ишырҳәаҭәкьо, ашәҭыкакаҷра амѡа ианылоит. Абри, иахьахәҭоу, изыхәҭоу ауаа зҵаараны иқәдыргылаша аамышьҭахьгьы, исҳәарц сҭахуп даҽа гәаанагаракгьы. Уажәы иҽыцны ихацыркуп ус бзиа дук – асовет культура афонд. Напеилаԥсала акультуратә баƀақәа еиқәдырхоит. Убас ибаƀа дыргыларц иаԥшьыргеит алитературатә персонаж Васили Тиоркин. Иамуӡои убри ҳнаҽыԥшны Аԥсны иƀаҳҵар, абри аѡыза: абанк аҽы иаартызаит асчиот. Иахьӡҵазааит «Аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭақәа рҭыжьразы афонд» ҳәа. Дасу илшо алаигалап. Иазхо анеизнагалак, асчиот адыркып. Ҳҽаԥыцтә рҽиамҭа аҵкыс еиҳау ҳара адунеитәи культураҽы инаҳгауа иарбан баƀоу!

Уи аҭыжьра ыргәагәо ишааиуаз, анапѡымҭақәа ахьышьҭаз Аԥсуа институт архив леимгәаблы ицеит. Ахыбра ареконструкциа азура иалагаанӡа зегь раԥхьаӡа изызхәыцтәыз, иахӡыӡаауа реиҳа ирыхьчашаз ахьгәыгәҭажьыз ауп, ҳәарада, уи амилаҭҭа трагедиа зыхƀьаз. Акьыԥхь ианылахьазаргьы, анапѡымҭақәа ҵәахызароуп. Ианамуӡах уи ухы иқәукып. Харҭәаашьас, шьақәгылашьас ирымоузеи зынӡаск икьыԥ-хьымзи икьыԥхьыз рвариантқәеи. Ҳдоуҳатә мал ахәҭак налаӡын, наӡаӡа ҳарҳәхеит.

Амшын анқашьха амҳаҵә змауз иеиԥш, акьыԥхь аҽы амѡақәа анаат, ҳагхаԥхақәа зҳәаз, акьыԥхь аҽы иқәгылашаз ҳмоуит зҳәауа рыҿԥныхәа ҵытҵгәы амам узҳәом. Иалшоз ахәычала асахьаркыратә литература ԥытк аҳәахьеит, насгьы асахьаркыратә ѡымҭа аԥҵара аамҭа акыр зҭаху акоуп. Иаарласны ҽызҭыша, изҳәаша апублицистика, ажурналис-тикоуп. Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзыхәан ишеиґьқәахазгьы, иахьа уажәгьы иҳамам иҳазхаша ажурналистцәа, ҷыдала уи аҵара иалгаз. Ахаҭара акульт амҵәыжәѡа еиқәаҵәа ҳкультура ианахаԥаз иƀақәаз еилкааԥ, аха иԥьоушьаша, ахаҭара акульт

алагаанҙагьы, уи ашьҭахьгьы, аԥсуа кьыԥхь зыда ԥсыхәа амамыз аспециалистцәа азырмааҙеит. Усҟангьы агазеҭ ԥсыс иахаз, ахьанҭара аиҳарак зыбга иқәыз ашәҟәыѡѡцәа ракәын. Ҳаԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәсҟәа рзыхәан иҟалеит, уи апроцесс аизҳара иаҷуп, еиҭакра дуҳҳак. Уи аԥсуаа ԥхьаҟатәи ҳамѡаҷы даараҙа акыр зҵазкуа акоуп. Зегьрыла иаҳнымԥшыр ауам. Убри аиҭакраҷы ҳаламыс абзиарақәа ҳцәымҙыкәа, ҳхатәы хаҷы аиқәырхара анҳалша, нас ҳамѡашьакәа ҳшыҟоу акыр ихарахоит ҳамѡа. Зыҙбахә сымоу ақыҭақәа рҷынтә иқәԥны ақалақь ахь аара амассатә ҟазшьа ахьаанахәаз ауп. Иахьа аҵла ѡазар, аԥашә ԥцәан иацы. Иҟаҵан ауаатәыѡса рҭоурых иазымдыруа цәгьоурак. Ауаѡы зыда ԥсҭазаара имам арахә ҕас иԥхьаҙан, изламҷиаша ала амѡа иқәҵан. Иаҳҳәап, архарақәа рҷы инхоз аҭаҭын аарыхра (ахш ужәыр аҵкыс аҭаҭын уахар еиҕьзар), ма ачаи аҷыхра уҳәа азеиԥш ус иаԥнарҟәҟәаҵәкьозааит ахатәы рахә рааҙара, аха идурҟаҵоз, рнапы зларкыз аҷаѡақәа рҷы инхоз? Урҭ рхаҭақәагьы рхы излахәоз аҳәынҵқаррагьы излацхраашаз арахә рааҙарала акәын. Ирхамышҭуа ирҳәоит иахаану. Аѡажәатәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы акәын. Имыцхәны ишәымоу аашәцароуп, инышәхроуп анырҳәа, ѡажәихәба нызқь инареиҳаны аԥсаса кылырцазаап Џьгьарда аусҳәарҭаҷы. Акыр мшы рныртцәара иаҷын «ажәлар ираҕаз» арахә. Ааигәанҙагьы анхаѡы дызқәиҵыз арахә хык нарыцлар, ишыхәыҷу инихыр акәын. Асахьаркра ахьынҙасылшаз сыздыруам, аха абри атәы сҳәеит сажәабжь «Акәаш-мца» аҟны. Абраҟа инацыстцап даҿа гәалашәара хәыҷык. Ақыҭанхамѡатә ҵара бзиа иалгаз хаҵарԥыск дахагылан ҳқыҭан аколнхара. Хынѡажәатәи ашықәсқәа рзыхәан акәын. Шаанҙа аҕьбжьык саанарԥшит. Ҳамхырҭа аҵыхәан ишьҭоу аколнхара адәаҷы снеизар, саби аҙәи аицәҳара иаҷуп. Иҿырҕәапны дҿыжәуп ҳколнхара ахантәаѡы. Саб лабҷашьк иҵарс дгылоуп. Еимаркызеи? Ҳхатәы шәишәиқәа аколнхара адәаҷы ишыҳәуаз ибазаап. Уи аѡыза ҟазҵо аҳәынҵқарра даҕазаап, насгьы азин ыҟамзаап ариаҟара ирацәаны ашәишәиқәа ранҵара. Акулакцәа аныкәырхуаз ирцәынхаз уаѡызаап саб. Абарҭ аԥсҭазааратә

фақтқәа уҩыр, уажәтәи аҽар агәра рызгару, ари аҩыза ахыдара ҟалахьеит ҳәа? Уаҟа инацлеит даҽакгьы. Анхацәа рԥьабаа иалҭны акгьы роуамызт. Уимоу, ашықәс анынҵәоз, ианеихыршьалалак, ауал зықәшәозгьы дубарын. Абарҭ реиԥш иҟаз аилагарақәа неицылан, анхаҩы игәы ахдыршәеит адгьыл, ақыҵа.

Ԛ-ажәак еихысҳәаалоит. Сынтәазны Шәачантә саауан. Иреиғьуп ҳәа иԥхьаӡоу Аԥсны ақыҵақәа рҽынтә аҳәса рацәаҩны иақәтәан афымца дәыҕба. Рызегьы ршәырақәа ирҵаз афатә акәын. Аха урҭ афатәқәа зегьы реиҳа, аԥсҭы саҳазшәа, схәы-сжьы еилазыргылаз даҽакуп. Урҭ иаахәаны иааргон ахш. Краснодартәи атәылаҽацә аҟнытә Аԥсныҟа иаахәаны иааргон ахш!!! Егьа гәаҟрацәгьа ҟалахьазаргьы, ари аҩызаҵәҟьа иахаанымхацызт Аԥсны. Изыхҟьазгьы, аплан рыхшыԛ анага, ауаҩы дахьырхашҭыз ауп. Абарҭқәа анеилалоуп зхы изахәоз ықәҵуа, ақыҵақәа ҭацәуа ианалага. Уажәы урҭқәа акыр аԥыхуп, ириаайуп, аха иҟалеит даҽакы. Ирацәахеит ақалақь аҽы идыргылауа аҩнқәа. Иаахтны агәаанагара аҳәара азин ҟалеит. Сара сгәы иаанагоит, Аҟәатәи аҩныргыларатә комбинат иаҟароу, усҟак амчхара змоу Аԥсны иргылатәымызт ҳәа. Амчхара абжагьы аус ауӡом уажәы. Апроекттә мчхара нагӡаны аус ауа ианалагалак, шықәсык шәнызқь метр ԥшьыркца нхарҭа аунажьуа иалагоит. Ус ианыҟала, ганкахьала, уи ус духоит ареспубликазы, даҽа ганкахьала уахәаԥшуазар, ақыҵауаа ақалақь ахь рықәҵра армариоит.

Уажәааигәа Аҟәа аԥсуаа ирацәаҩны аус ахьыруаз фабрикак аҽы инеизан еицәажәеит ақьабз, аҵас, иҳахәо иаҳмыхәо, ақыҵаҽы иныжьтәу, арахь иҳахәоны иааҳгашаз уҳәа рмилаҭтә хаҽы змырӡшаз азҵаарақәа. Ақыҵауаа, аҳаблақәа рҽы ирымаз абыргцәа рхеидкылагьы формак азырыԥшаар рҵахуп. Аҽееиҵанакит аԥсуа чара, аҽееиҵанакит аԥсыжра. Исгәалашәом аԥсуа периодикатә кьыԥхь инеиҵыхны иалацәажәахьан аԥҳәысҳәара, абзиабара, ахаҵеи аԥҳәыси реизыҟазаашьа, анаркомания, акаҳԥра уҳәа иахьатәи ауаҩы гәҭыхас имоу атемақәа. Чафаралеи план нагӡаралеи мацара-

ла иԥсы ҭам ауаԥы. Убарҭ ирылацәажәаша апублицистикоуп. Арахь аԥсышәала акьыԥхь аҿы урҭ атемаҟәа рышьҭыхра асахьаркыратә литература мацара абҕа иҟәлеит. Уи аидара ажурналистика еиԥш, имаҷзаны иамырдоит Аԥсуа институти Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университети. Сахьынзаиашоу сыздыруам, аха сазҵаарц сҭахуп акы. Иаҳҳәап, ҵарауаԥык инаукатә усура зегьы Аԥсни аԥсуааи ирызкуп. Паспортла даԥсуазам. Дызлаԥуагьы аԥсышәазам. Уи изын иаҳҳәоит даԥсуа ҵарауаԥзам ҳәа. Даҽеазәы паспортла даԥсуоуп. Уи инаукатә ҵҵаарақәа Аԥсни аԥсуааи ирызкуп. Аԥсшәа ма зынзаск издырҷом, мамзаргьы аԥсышәала дзыԥҷом. Аха уи изыҳәан агәра гаҵәҟьаны даԥсуа ҵарауаԥуп ҳҳәоит. Исзеилкааум, милатс дызҵарауаԥу аилкаараз апаспорт мацароума аус злоу? Иаҳа иаахтны иаҳҳәап. Аԥсышәала имыԥуа даԥсуа ҵарауаԥума? «Аԥсышәала сзымыԥуоу? Иаԥхьо маҷԥуп», – иҳәеит ҵарауаԥык. Ус рҳәар ашәҟәыԥԥцәагьы? Маҙас иаҵоу абраҟа иҵәахызар аҵыхәтәантәи ашыҟәсҟәа рзыҳәан аԥсуа литературатә бызшәа ацкьара зҵааараны ԥьаргьы иахьаламцәажәац?

– Урыхәаԥш Дырмит Гәлиеи Баграт Шьынқәбеи рԥымҭақәа атираж шаҟа имаҷу. Убри баны аԥсышәала сыԥуеит ҳәа акалам злоукрызеи! – иҳәеит ихьааганы шәҟәыԥԥык. Иаҳҳәақәаз раамышьҭахь, иҟалазеи? Еиҳараҙак иара ахала амԥа иныкәланы, иара ахала аԥхьаԥ даԥшаар акәхеит аԥсуа шәҟәы. Аԥсуа литература иамоу апропаганда азхом. Мап, аҿы нади мацара акәзам заҕәра ианкны иргауа. Аҕәра ианкны, иаваҿырбо ауп аԥьар рахь ишкылырго аҿыццышәгьы. Анапаҵаԥраан иахәҵаз апропаганда ҟаҵазҭгьы, аԥхьаԥцәа ишахәҵаз ираҳәаазҭгьы, агәра згоит, уаҳа иацымларгьы, уажәы иҟоу ртираж аҟара уеизгьы иацлон хыхь сызлацәажәаз ҳаклассикцәа рԥымҭақәа реизга. Ҩырпштәы хәыҷык аагара сақәиҭышәтә. Литературатә еиԥыларак аан ԥхьаԥык дԥагылан: «Иҟалозар, исоуҳәар сҭахын, аибашьра ҟалаанза аԥсуаа шаҟаԥы ыҟадаз?» – ҳәа дсазҵааит.

– Усызжьом, исгәалашәом. Аха уажәааигәа саԥхьан, ибзианы исгәалашәоит аԥсуаа шаҟаԥы ыҟаз 1650 шыҟәсазы. Урҭ усҟан фышә нызқьԥык рҟынза инаҙон. Аԥсны абыржәы

шаҟаҩы ыҟаынхо аҵкыс еиҳамзар еиҵамзаарын, – сҳәеит.

Аиҧылара ашьҭахь, ҧыҭҩык аасыдгылеит.

– Зегьы ишраҳауаз иҳазуамҳәеит. Амц уҟәпҷеыр, уарпҳашьон. Иуҳәаз агәра ҳзымгеит. Иабантәааугеи? – инасазҵааит,

– Дырмит Гәлиа иҩымҭақәа шәрыпҳьоума? – саргьы снарызҵааит.

– Ашкол аҷы, аинститут аҷы уҳәа, схы здыруазар аахыс уи иҩымҭақәа рҵароуп сызҷу, – иҳәеит руаҙәк.

– Ашкол аҷгьы уахысуан, аинститут аҷгьы уахысуан, аха, угәы иалымсын, ииашаҵәҟьаны уахысны уцеит. Уамыҧхьаҙац. Аҩны уаннеилак, иумазар, иаартны уахәаҧш, – сыблокнот ааҭызгеит. – «Число абхазов в 1650 году доходило до 600 тысяч душ» (уахә. Д. Гәлиа иҩымҭақәа, атом 6, ад. 257).

Сара дқырҵуа бзиоуп ҳәа дысзыпҳьаҙом Русҭавели ишәҟәы зыҩны иҩнам. Аҧсуа изыҳәангьы милаҵҭа патриоттә уалпшьоуп Дырмит Гәлиа ишәҟәы амазаара. Исуалуп ҳәа мацара акәҙам уи ишәҟәы зааихәаша. Иуҭахума апоезиа, апроза? Иаарты уи ишәҟәқәа. Иуҭахума уҭоурых удыруазарц, аетнографиатә материал уаҧхьарц? Уцәажәашьа урпшҙарц, уажәа урбеиарц иуҭахҙами ҟәыҷарала иҭәу ажәаҧҟақәа? Иаарты Дырмит ишәҟәы. Уаҧсуоуп, аха убас уақәшәеит, ухатәы бызшәа уздыруам. Зегь акоуп, иумазароуп уи иҩымҭақәа реизга. Уаҟа урыс бызшәалагьы шаҟа анузеи! Сара дыздыруеит аҧсуак Дырмит иҩымҭақәа реизга хпаҟа комплект имоуп. Ариаҟара зуҭахузеи ҳәа саниазҵаа, ас еизакны уажәшьҭа акыр шықәса изҭыҵуам, сабицәақәак сымоуп, иҭаацәарахап, хазы ицап, аҵкыс еиҕьу аҳамҭа абаҟоу, иҳәеит уи. Абриоуп изыхьҙу апатриотизм иаша. Асовет тәыла дуҙҙа ашҟа убзиабара алагоит уаб иашҭа аҟнытә. Еиларҩашьатәым амилаҵҭа гәадуреи аҿалкьра хамакәачреи. Амцеи алҩеи реиҧш ауп ахатәы бызшәа абзиабареи амилаҵҭа гәадуреи шеидҳәалоу. Ашәҟәы зыҩнам аҩны амҟәыба гәаҩа иаҩызоуп.

Аҧсны иҟоуп организациа бзиаҙак – асахьаркыратә литература апропаганда азура абиуро. Уи иҵегьы ҟанаҵандаз, иҵегьы илахҷыххандаз ҳәа сгәы ишаанагоҭьы, иҟа-

наҵо ҟәнушьартә иҟам. Имҩаԥнагоит ашәҟәыҩҩцәеи аԥхьаҩцәеи реиԥыларақәа, автортә, азҵаарақәеи аҭакқәеи, арҿиаратә уҳәа хәылԥазқәа. Аха уи иалшом знык ала зыкьҩыла аԥхьаҩцәа рацәажәара. Уи зылшо акьыԥхь, арадио, ателехәаԥшра роуп. Иаагап ҿырԥштәы заҵәык. Уи иҳанахәоит алитература апропаганда азуразы шаҟа форма ыҟоу. Адунеи иамбац тираж рацәала иҭытуеит Пушкин иҩымҭақәа. Иҵегь ҭытыргьы иаахәамкәа иқәхоит ҳәа шәарҭа ыҟам. Зегь акоуп, Пушкин иҩымҭақәа ирзыруеит апропаганда. Шәҟәыҩҩы бзиак иазҵааит абыржәы узыԥхьозеи ҳәа. «Аԥхьара саҿуп Пушкин ишәҟәы. Шәара ижәдыруеит, шәаԥхьахьеит, ашкол аҿгьы ишәҵон Радишьчев иҩымҭа «Петербургынтәи Москваҟа аныҟәара». Аха шәара шәаԥхьахьоумашь «Москвантәи Петербургҟа аныҟәара» ҳәа Пушкин иихҩыз? Иамыԥхьац, шәаԥхьа. Уи иссирҙоу ҩымҭоуп» иҳәеит. Изызҙарызеи, саргьы самыԥхьацызт, Пушкин ус еиԥш аҩымҭа имоуп ҳәагьы сгәаламшәеит. Аҽеныҵәҟьа саԥхьеит. Иҭабуп, изакә ҳамҭа бзиоузеи исзыҡауҵаз сҳәеит ҳаамҭазтәи ашәҟәыҩҩы изыҳәан, аха «иҭабуп» захәатәыз уи иҿцәажәара анызҵаз агазеҭ ауп. Ҷымҭҙакәа дгылазаргьы, ашәахәаҩ данубалак, гәлымҳала ашәа шуаҳауа еиԥш, ашәҟәыҩҩы ихьҙ, иажәа акьыԥхь аҿы иануԥылалак, шьаҿак ҟаҵоуп ҳзыргәаҟуа ашҟа – апропаганда азууп асахьаркыратә ҩымҭа. Аԥсуа телехәаԥшра макьаназ аинформациатә дырраҭароуп иалшауа. Убри иахаршәаланы, иалшо ала, ҳлитература апропаганда азнаулоит. Аха, сгәанала, даараҙа иус духон лшарак ԥшааны иҟазҭгьы алитературатә ххәаакаҵара, алитературатә диспутқәа, адиалогқәа. Иаҳҳәап, ацентртә телехәаԥшрала ишыҟарҵо еиԥш «Ирнузеи ажурналқәа ҿыцс» ҳәа адырраҭара.

Ираҵәоуп, ираҵәаҙоуп ашәҟәыҩҩцәа раамышьҭахь, асахьаркыратә литература иазҳазыгьаларц азыҳәан зыда ԥсыхәа ыҟақәам. Узеигәыргьаша усуп, аԥсшьара мшқәа инарҷыданы, арҿиаратә мшқәа ашәҟәыҩҩцәа ирырҵо иахьалагаз, избанзар, уажәраанҙа инықәырԥшшәа ишысҳәаз еиԥш, аԥсуа шәҟәыҩҩцәа раамҭа ашәҟәыҩҩра мацара иазыркыртә

алшара ыҟам, егьа ирацәаны дыԥуазаргьы, ишәҟәыԥԥра дазныҟәгом. Илафым, аотпуск соуит, уажәшьҭа усура сцоит ҳәа аԥсуа шәҟәыԥԥцәа ирҳәало.

Гәалашәарак аҿы саԥхьон Жуковскии Пушкини реизыҟазаашьа атәы. Аҳәынҵкар иԥа диабаҙҙеин Жуковски. Аҳҵынраҿы инеирҭа-ааирҭан. Уи азааигәахара ихы иархәаны, Жуковски Пушкин изыҳәан иҟаиҵаз абзиараҟәа, ахьчараҟәа ҟаимҵазҵгьы, Пушкин иицыз акәым, қәрала иниҵыз ахәыҷгьы изнымҵыр ҟаларын. Арахь иара, Пушкин ихаҳа, дицхраауан даҽеаҙәы. Усҟак хара ҳазцарызеи. Хынԥажәатәи ашыҟасҟәа ралагамҭазы, газеҭ быззшәала иуҳәозар, адруҳәа зегьы рнапы ианԥаха, Твардовски заҵәык инапы дымԥахеит Пастернак ашәҟәыԥԥцәа реидгыла иалцаразы. Абаԥхатәра шаҟа идуу аҟара, даҽеа баԥхатәракгьы ахьахьчаша иашьҭалоит. Аус ду аҿы мацара акәым, иус маҷушәа иԥхьаҙоу аҟынгьы. Иҟоуп зхы иахәо ашәҟәыԥԥцәа, уимоу, иаамыцхәны зхы иахәаҟәогьы, аха иҟоуп зԥырхагахара даараҙа имариоу, ишәҟәыԥԥратә баԥхатәра зыхьчаша даҽеа баԥхатәра ҷыдак злам. «Ҭәа збаз ҭәа иҳәҳәеит, хи-ԥси роуп иҟоу» ҳәа аихара анықала, иалгоит, иҵабгоит алитература, избанзар ажәа «литература» иамаҙам азаҵә хыԥхьаҙара. Сара агәра ганы сыҟоуп, ажәаԥатәи ахәышықәсазтәи аԥсуа шәҟәҵыжьратә план аԥсуа прозаик заҵәыкгьы иалкааy иԥымҭақәа ахьаламшәаз, аԥсуа проза аԥсыҿра акәымкәа, изыхәҵаз иахьахәҵаз, насгьы ианахәҵаз аамҭазы иахьырымҳәаз, иахьеиҿырымкааз ишахҟьаз. Шаҟаԥы раԥхьаҟа ирԥырхагахозеи уи, избанзар зны иалкааy иԥымҭақәа ҭымҵыкәа, аизга ҭрыжьуам. Сышәҟәыԥԥшәа сыҟоуп, убри аҟнытә, сызҿу аус шаҟа ԥхьаҟа ицазеи, иацлама, иагхама ҳәа азҿлымҳамхашьа сымам. Ҷыԥх ҳзыҟәсуаз ацҳа сынтәа ҳаҵсымашь? Жәашықәса, жәохәшықәса рыԥныҵҟала ашәҟәыԥԥцәа рхыԥхьаҙара иацлеит. Ҳахәаԥшып ҳашәҟәҵыжьра жәаба-жәохә шықәса уажәаԥхьа аплан шаҟа аныз. Ҷырԥштәык. Ашәҟәҵыжьырҭа «Алашара» 1976 шықәсазтәи аплан. Аҟәша «Апроза аԥсышәала». Иарбоуп 147 кьыԥхь бгьыц. 1987 шықәсазы 78. Аԥсышәала иԥу, аԥсышәала иҵыҵуоуп, ҳәарада сызҿу. Аҿыц иаххәап, ина-

намгеит. Аҽаԥыцтә ҳәамҭақәа ѡба-хԥа томла инарыцҵа иалкаау аԥсуа жәабжьқәа, аповестқәа, адрамақәа. Иҭыжьуп М. Лакрба иѡымҭақәа ахԥатәи атом, аѡбатәи ҭыҵит жәаф шықәса уажәаԥхьа. Иҟоу иарбан мзызу? Ҳаламцәажәар, азѡа зҳаз ихьыз ҳмыхьҙои?

Уажәааигәа аԥсуа қыҵак ашкол аҽы ҳаҟан шәҟәыѡѡыки сареи. Ашкол аҽы аҵарадырра шаҟа иҳараку, адиреқтори арҵаѡцәеи закә уаау еилукаарц азыҳәан, ашкол абиблиотека аҵкыс иуазҳәо егьыҟам. Ашәҟәқәа рацәоума? Иаԥхьауама? Сызцыз ашәҟәыѡѡы абри ақыҵантәеин. Иара акгьы имҳәеит, аха сара аимдара салагеит ишәҟәқәа ыҟоумашь, иқыҵа, ишкол гәакьаҽ ирымоумашь ҳәа. Уи иҭижьхьаз абжа аиҵабжагьы рымамызт. Рыхәаԥшра ҳалагеит Дырмит Гәлиа иеизгақәа. Иѡымҭақәа рҟнытә томк ыҟоуп хәба-фба цыра. Даҽеа томқәак – цырак, ма ѡба. Ԥьоукы рыѡныҟа ирыманы акәҙамзаап изыхҟьаз. «Ҳара ахә ҳшәоит, дара ирҵаху, ишырҵаху аԥошьҵа илаҵаны иаарышьҭуеит. Иаҳҵаху алԥшаара азин ҳамам. Иаарышьҭуа, иаҳҵахҙамзаргьы, иҳархынҳәыр ауам. Убри азыҳәан ауп аԥсуа шәҟәқәа маҷны изҳамоу, аизгақәагьы комплектла изеиқәшәам» – лҳәеит абиблиотека аиҳабы. Ашәҟәыѡѡы иоума аригьы агәаҵара зусу? Азхәыцра салагеит. Шаҟа школа ыҟоузеи Аԥсны? Урҵ рбиблиотекақәа цырак-цырак ргар, ѡба-ѡба ргаргьы замуазеи, аха… Шаҟа қалақьтә, қыҵатә библиотека ыҟоузеи? Урҵгьы убас иргар, нас, аԥсуа шәҟәқәа ртираж зламаҷу ала, шаҟа цыра раҙозеишь адәқьан аҽы инеины иаазхәо аҧхьаѡцәа?

Еиҵа еиҵарсны иаҳҳәап ажәытәан абырзенцәа Афина лзыҳәан ирҳәоз ажәаԥҟа. Иҟазарц ацивилизациа, реиҳа ианеиҵаха, иҟазароуп аинтеллигенциа. Иҟазарц аинтеллигенциа, реиҳа ианеиҵаха, урҵ еицәажәалароуп. Еицәажәаларц, реиҳа ианеиҵаха ирымазароуп иахьеиқәшәалаша, иахьеицәажәалаша. Еицәажәагас иҟоу руак – акьыԥхь ауп. Уи еилкааун. Аха уаҳа? Акаҳуажәырҵоуп. Арҽиара знапы алаку, ихәыцуа ауаа ахьеиԥыло акаҳуажәырҵа «Парнас аҽы аиԥылара» ҳәа иашьҭоуп Парижаа. Аус бзиа аԥшьыргеит акомҽар. Ирзынагҙар, избанзар, сара исгәалашәо, зны-ѡынтә

ихацдыркхьеит, аха ирыцәхыбгалон. Еиҧыркааит иқәыпшу арҧиацәеи аҵарауааи реиҧыларҭа клуб. Иқәыпшым? Идыру усуп, аимак-аиҧак цәырымҵыкәа, еиуеиҧшым агәаанагарақәа еиҧамгылакәа, ԥхьаҟа цашьа амам.

Аҧхьаѡ игәы иаанагар сҭахым ҳлитература, инеизакны ҳкультура зегьы шьҭахьҟа ицеит ҳәа агәаанагара сымоушәа. Иҳамоу маҷʒам, аха иахьа уахьгылоу уанеиҵамҵ, уаҵәы унхоит шьҭахьҟа. Сара сеигәырҕьоит, абра иуҳәақәаз иашам ҵыпх аҵкыс сынтәа ҳахьынʒеиҕьу, сынтәа аҵкыс ҽааны ҳахьынʒеиҕьхо ҳәа афақтқәа ааганы сыгәѡарақәа хырбгалахар, мамзар уажәы ҳазну амѡа ҳшану ҳцозар, ҳкультура егьырҭ аххқәа иныртцыша сыздыруам, аха алитература азыҳәан, аҵса еиҧш, ихьанҭаха, аҭак сзымпшааua, схы иҵагьежьуеит зҵаарак: «Анҵәамҭа иалагамҭоумашь, анаԥьалбеит?!»

1987

АГӘАМЧ АХЫҴХЫРҬА

Рыҧсы сакәыхшоуп зыҧсадгьыл зхы ақәызҵаз!

Рҽаԥхьа схырхәоит урҭ рҭынхацәа.

Амҳаԥьырра анеиқәтәа инаркны, 1989 шықәса, ииуль мза 15–16 рзынʒа Аҧсны ахьчаразы дҭамхацызт аҧсуак.

Аҧсуаа алахәын аурыс империи османтәи аимпериеи реибашьра. Ҧытѡык аҧсуаа аҭырқәа идгыланы аурыс иабашьуан, даҽеа аҧсуаақәак, аурыс идгыланы, иабашьуан аҭырқәа. Ҳәарада, урҭгьы егьырҭгьы зеибашьуаз рыҧсадгьыл хәычы азыҳәан акәын, аха уи ашҟа абзиара, аиқәырхашьас ҳәа иҟоу, дасу иара итәала еиликаауан. Аҧсуаа алахәын аурыси аиапони реибашьра. Убри аибашьра иалахәыз сыжәлантәык, Ҷыжә Аҳәба аибашьра анигәалаиршәоз, аурыс данаҳахьчоз ҳәа акәын ишиҳәоз. Уи аурыс дихьчон, избанзар агәра ганы дыҟан, аурыс ихьчоит ҳәа иара иҧсадгьыл Аҧсны.

Актәи аимпериалисттә еибашьраан арра иргаʒомызт аҧс-

уаа. Аха Урыстәыла ашәарҭа иҭагылоуп ҳәа анраҳа, аҳәынҭқар ҳицхрауеит ҳәа иаҳәаны, аибашьра ицеит аԥсуаа. Аҭоурых иадыруеит урҭ уаҟа иаадырԥшыз ахаҵара.

Иахьагьы уажәгьы иԥхьаҙам, аха сара агәра ганы сыҟоуп, зыдгьыл аҿыцәкьа аибашьра мҩаԥысуаз ажәларқәа раамышьҭахь, ишыҟам даҽеа милаҭк, Аџьынџытәылатә еибашьраан аԥсуаа ҳаҟара иҭахаз. Исзырҳәозеи абри? Инеизакны (всеобшьчаиа) амобилизациа рзуны, аԥсышәала иуҳәозар, абџьар ашьҭыхра аазылшо зегьы аибашьра ргара, асовет тәылаҿы дарбан милаҵзаалак аҙәгьы иҿы имҩаԥгамызт. Аибашьраан Гәдоуҵеи Очамчыреи абри мҩаԥган ҩынтә. Процентла уахәаԥшуазар, аԥсуаа ҳаҟара аибашьра иалахәыз милаҵ дыҟаҙам. Асовет еидгыла Афырхаҵа ҳәа шаҟаҩ ахьҙ рху аганахьала ҳахәаԥшуазаргьы, актәи аҭыԥқәа руак аанаҳкылоит. Уаҟа инацҵа даҽеакгьы. Аорганаа адҵа риҵахьан Бериа (уаҳа даҽеакала еилкаашьа амам, афақтқәа уанрызхәыцлак) ԥсыхәа ахьынҙамоу, аԥсуа еибашьыҩцәа ахьҙ-аԥша рхымҵаразы. Сара мацарагьы издыруеит, знык акәымкәа, ҩынтәгьы Асовет Еидгыла Афырхаҵа ҳәа рыхҵаразы зышәҟәқәа алаҵаз, аха измоуз аԥсуаа. Мархьаул лакраа рмаҵуцәа ирхылҵыз ус зыҟаиҵоз еилкааун. Аибашьраан аԥсуаа иҽеимкәа рхы аадырԥшит, уимоу, Гитлер иԥыларазы аҽазыҟаҵара иаҿын, наҟ иахыгатәуп. Ҳара ҳанахыргалак, араҟа индырхаша, иааганы рнырхара иалагахьан. Урыстәыла ашьаарҵәыра илагылан, усҟан Сталини Бериеи Қырҵтәыла азыҳәан аусҷәа рыҟаҵара иаҿын. Аҩнқәа рзыргыланы Аԥсны иааганы, руаажәлар ндырхон. Ақырҵқәа Урыстәыла иалоуп рхы иадырхәарц. Аԥсуаа ҳакәзар, ҳааҟәымҵҙакәа Урыстәыла ацхраароуп ҳазҿу.

Абарҵқәа зхысҳәааува, ҩышә шықәса егьаагымхо иҵуеит ҳара Урыстәыла ҳалоуижьҭеи. Абри аамҵала имҩаԥысыз аибашьрақәа зегьы рҿы икаҵәеит ҳара ҳшьа. Урыстәыла ахьчарала, иҳахьчон ҳара ҳ-Аԥсыngьы. Аха иналкааны, ҷыдала Аԥсны ахьчара азыҳәан мацара, аԥсуак дҵамхацызт, ишысҳәаз еиԥш, амҳаџьырраахыс. Иҟалаз трагедиоуп, гәаҟрацәгьоуп. Шаҟа ҭаацәа ашәы ршәырҵазеи!

Ҩынтәгьы угәы ԥызжәаша, иууаз џьшьаны, ҳадгьылаҿ

инҳархаз, бзиала шəаабеит асасцəа ҳəа заққəаз, иааҳəны, асасцəа шəара шəоуп, ҳара ҳаԥшəымацəоуп ҳəа иаҳҽагылеит. Уаҟагьы иаанымгылеит. Абԥьар шьҭыхны иҳажəлеит.

Ҳарҟəаҵып аҭоурыхтə документкəа. Ҳабла хаақап, ҳлымҳакəа ҳаԥьгəап. Ҳазхəыцып акы заҵəык. Аалʒга ахыкəан ԛышəхышəԛык аҧсуаа, ажьашьыга абԥьар кны, автоматла еибыҵаз ԛажəа-ԛажəихəба нызкьԛык агрессорцəа ааныркылеит. Аҧсуак иаҳасабала, жəаҳəарада, сара сгəы иахəоит уи зегьы зыбзоуроу аҧсуа игəымшəароуп, ифырхаҵароуп ҳəа соуҳəар. Уигьы ыҟамкəа. Аха афырхаҵара, агəымшəара хыҵхырҵас иамоузеи? Зхəышҵаара зыхьчауеи, даҽаʒəы ихəышҵаара иакəлази рхамеигʒашьақəа еиԥшым. Ақырҵуа ҵарауаа-националистцəа аҧсуа иԥсадгьылаҷ дынхаʒом ҳəа агəра идыргарц егьа аԥьабаа рбаргьы, аҧсуа иԥсы ааихухаанʒа дузжьаʒом. Уи иԥсадгьыли иареи шьала-дала еилысхьеит. Душьыр душьит акəымзар, иԥсы ахьынʒаҭоу ихьчалоит.

Ламыс змоу ақырҵқəа иҟарҵароуп убри еиԥш. Реиҳа хацəынмырхала ирабашьуаз аҧсуаа, аа, ижəбома Аҧсадгьыл шыхьчалатəу ҳəа рыжəлар иддырбароуп. Анемеццəа Брест анрымпыҵархала, уаԛы ихаҷы изаамгауаз афырхаҵара аарԥшуа дахьрабашьуаз азыҳəан, афашистцəа рыр дыддырбон амаиор Гаврилов.

Аҧсуаа рыԥсадгьыл ахьырыхьчоз ирнаҭоз агəымшəара инацлеит даҽеакгьы. Азқьышықəсқəа иргəылсны иаауа ҳпышəа, ажəлар шазыҟоу ахақəиҵразы аҭахара.

Ахьʒ-аԥшазоуп ахаҵа дзиуа. Зыҧсадгьыл зхы ақəызҵаз – ԥьанаҭ изыԥшуп. Уи ижəлар ражəа далоуп, рашəақəа изкуп.

Ииультəи ахҭысқəа рышьҭахь, ацəгьараҷ акəыз, абзиара иазкыз, аҧсуаа ахьааидтəалауа, зыԥсы ҵоу ԥьоукы реиԥш иԥхьаʒаны, раҵəцахə шьҭырхуеит иҵахаз.

Аԥсныҟа шəцаны, аҧсуаа ирықəлаз ампыҵахалаԛцəа, уаҟа шəахьнеиз, атəым дгьылаҷы иҵахаз шəныҳəазаait ҳəа рнационалистцəа рныхəаҷақəа ркуоушь ақырҵқəа?

Рбаԛхатəра Анцəа иациҵааит Аԥсны зхы ақəызҵаз аҧсуа ҵеицəа ирызкны ажəеинраалақəа зԛыз апоетцəа, акьыпхь аҷы ажəа рхызҳəааз апублицистцəа, ашəақəа аԥызҵаз акомпозиторцəа. Аха абра иҟоуп узырхəыцша акы.

Изакə ашəақəоузеи иаԥырҵаз ашəаԥҵаԛцəа? Реиҳараʒак

мыткәмақәоуп. Уаҟа иалоуп ҳмузыкатә фольклор аҽы ишамахаҙамзар иуԥымлауа – ахатца иихәауа амыткәма. Ирзыԥшааупамыткәма ианаалаша ажәақәа.

Зыԥсадгьыл зхы ақәызҭаз, хатцарала иҭахаз ишԥарзырҳәоз ажәытәан? Иарбан ажәақәаз, изеиԥш ашәақәаз урҭ ирзыркуаз?

Абар изырхәауа Наԥҳа Кьагәа:

Инагҙаны иудыруазааит, Кьагәа бзиахә ,
Ухы зқәуҭаз ууаажәлар ушырхамышҭуа,
Ес ииуа асабицәа ухьҙ шрыциуа,
Дунеи иқәнатц уара ушыргәалашәауа,
Иахьатәи амш аҽены еиԥш ишулацәажәауа.

Ара иҟам амыткәма, алабжыш. Иҭахаз иԥсы ҭоушәа иацәажәоит ижәлар. Ҳахәаԥшып Аԥсадгьыл ахақәиҭразы иҭахо, ирзааигәоу рҭынхацәа ирхымҩаԥгашьоу. Абар илхәауа Шарыҭхәа иԥа Мсоусҭ иԥшәма ԥхәыс:

Схатца, Шарыҭхәа иԥа Мсоусҭ,
Хатцарала здыруада дҭахазар,
Уи акеҩхәа ашәа ҳәауа,
Џьанатц абаҳча дҭалахьеит.

Аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭаҽы асеиԥш иҟоу аҽырԥштәқәа шьарда ирацәоуп. Ирацәоуп акәым, иҟаҙоугьы дара роуп. Зыԥсадгьыл зхы ақәызҭаз изкын ифырхатцараз ажәақәа, игәышьҭыхгоу ашәа. Лчамгәыр аанкыланы амыткәма лхәозаргьы ан, уи лажәа иалалтцон гәеиқәҳәалагас ишлымоу лыцкәын хьыҙла дахьҭахаз.

Ҳазыҙырҩып дызгара ахы иқәшәаны, ашҭа иааҭаргалаз афырхатца иани иареи реицәажәашьа:

– Уа, Шьыгә! Усазы суқәгәыҕуамызт, уана.
– Нас быԥсықәгәыҕуаз, сана?..
– Ухы ашьа ууп ҳәа суқәгәыҕуан, уана.

– Акы ибыхәарҭазар, хѡык сшьит, ѡыцьа схәит, сана.
– Уа, урҭ изеиуада, уана.
– Уа, урҭ хылпҵа ҵаҟьараа роуп, сана.
– Уа, ахраҭ усцәымʒааит, Шьыгә хатҵа!
– Уа, сыбзиарак зымбаʒаз, сан рыцхʲа!

Зынарцә мѡа иқәгылоу зыпҿсы ҭоулзыхʲәан бзиарак аҟатҵара дахьахьымʒазоуп игәы иалоу. Адунеи ззеиқәыбгаз ан лакәзар, анарцә усцәымʒааит ҳәа мацароуп иахьиаҳауаз илхʲәаз.

Азқьышықәсақәа дара ртәы ҟарҵеит аҧсуаа рыпҿсихологиаҿы. Иааҟәымҵʒакәа зыпҿсадгьыл ахьчара зықәшәоз, ршьа ахҵнымҵакәа, хәышҵаара змауаз ажәлар, рҵагылазаашьа ианаалауаз аҟазшьагьы аҧырҵеит.

Иааҳгап ҿырпштәык аҿатә аамҵа аҟнытә. Иҳаѡсыз Аџьынџьтәылатәи аибашьра аҧсуаа ирыдыркылеит дара рхаҵақәа рхақәиҵразы имѡаҧысуа еибашьрак акәны. Ус анакәха, уаҟа иҵахаз – иҵахеит дара рхақәиҵразгьы. Иаҳгәалаҳаршәап еицырдыруа аҧсуа жәеинраалак. Атрагедиақәа зегьы иреицәоуп ахатәы трагедиа иҳәеит Лев Толстои. Ҳҳәынҵқарра зегьы ҭагылоуп атрагедиатә аамҵа. Аха абар ихатәы трагедиа даиааины, зыжәлар рус дшазыҟоу аибашьѡы иаб. Ашәаџьхʲәаѡцәа иашҵа иааҵалеит. Урҭ даарҧылеит абасеиҧш иҟоу ажәақәа рыла:

– Ҳаи, абааҧс, ихәарҭам шәааишьа,
Исыхьзеи? О, издырит шәзышьҭоу.
Уи акәым, исашәҳәа иҵахашьа,
Хьʒыла акәу, хьымʒгыла дҵахоу?

Еиқәышьшьы игылоу ашәаџьхʲәаѡцәа аҵак ирҵоит:

– Ахьымʒг… Мамоу, дад, уацәымшәан.
Аҕа иахь изқәа имырхеит.
Иҧсадгьыл дазықәпартә уи дпышәан,
Псра зқәым уи ахьʒ ичаҧеит.

Иҳәашьа иара идырп. Зпа дымпсыц, упа диумырҵәуан.

Аха аб иеилеимгеит аламыс. Инарацеикит:

– Ҳаи, нас ари еиԥш ицәгьарамзар,
Ишәыхьзеи, шәгылоуп шәеиҵаҕәгәа!
Митә ћалама ҷкәынак дҭахазар,
Хьӡы игарцоуп ахаҵа дзиуа!

Ишәцәыӡӡом, ааигәанӡа зынӡаск даҽеакала сазыћан абри ажәеинраала. Атеатралра алыжжуеит. Имцуп, ихҭҳәааупҵ зԥа дҭахаз аб асеиԥш ажәакәа рҳәашьа имамызт. Асовет литератураҿы аҳра зуаз асоциалисттә реализми авульгартә социологизми иахылҵыз акоуп. Иван Папасҟьыр ибаѡхатәра иаԥырхагахаз, ишьақәызћьаз, абри апоетгьы, абри ажәеинраалаҿы иныԥшит. Ибаѡхатәра ду иаҭәаумшьашаѡымҭоуп. Аамҭа ус иаҭахызҭгьы, егьырҭ иѡымҭақәак реиԥш, аригьы аамҭа анцоз иагеит. Абас шазысҳәауаз, апоет ишәћәқәа реиҵаҭыҵраан изныкымкәа ианалеиҵақәа, абра исзымдыруа акы ыћазаап сгәахәт. Иҟалазеи? Аҭак ҵәахызаап аԥсуаа рыԥсихологиаҿы. Урҭ аԥсадгьыл ахьчара ишазыћоу аҿы. Урҭ хьыӡла-ԥшала аҭахареи хьымӡгыла адәы ақәазареи ишырзыћоу аҿы. Убарҭқәа инарыцлеит даҽеакгьы. Агәырѡа дугьы, агәыргьара ду еиԥш, амцхә иҙыригом аԥсуа. Абиблиаҿы иаҳәоит уѡыза дуҵашьыцыртә умныћәан ҳәа. Уи агәыргьараҿы? Аԥсуа иҵоурых мѡаҿы убасћак гәырѡа ихигахьеит, убасћак аԥсреи аҙреи дрықәшәахьеит, аҙәи-аҙәи еихӡыӡаауа, рыгәқәа еибамшаҭар ада ԥсыхәа рымамызт. Сара сгәырѡагьы дзаҵасҵарызеи, ихатәы гәырѡақәа изымхошәа. Ҳрыцҳара агартә, шаћантә рыдашылара ҳақәшәахьоузеи зҵеицәа ҭахаз: «Иҭабуп, ухьхь згеит. Уԥсра акәым, ухыхьгьы сымбааит. Сабик изыҳәан ухы шпаурааԥсоз. Ани изыҳәан аранӡа аара иаԥсазма», — иуаҳауеит аҭак.

Ажәлар рус ихы анақәиҵа инаркны, ихшара иара имацара дитәым, уи дырҵеиуп ажәлар зегьы:

Аҵәуара… О, мап, уи иаҭәам,
Лаҕырӡыла ахьӡ кәбатәӡам!

Абарҭқәа урызхәыцны, ииультәи афырхацәа ирхырҳәааз

мыткәмақәаки ажәақәаки уанырзыҙырԝлак, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ираҭәам ажәақәоуп, ираҭәам, илазырҟәуа ашәақәоуп угәахәуеит.

Игәкажьгоу ажәақәак рҳәараҷы, лаҕырҙыла иҵәу ашәақәа рырҷиараҷы збаԝхатәра аазырԥшыз рышьҭахь инымхеит публицистцәақәакгьы. Лассы-лассы аԥсуа кьыԥхь аҷы иуԥылоит абасеиԥш иҟоу ахшыԝцакқәа змоу ажәакәа: «Иахьа ҳара аԥсреи абзареи ҳанырҭагылоу аамҭазы… Иахьа азҵаара ықәгылоуп – аҟазаареи аҟамзаареи. Иахьа аҟара еицәаны ҳҭагылазаашьа ҟамлаҙац…»

Иааҟәымҵҙакәа ргәы иҵасуа, абасеиԥш, еицлабуашәа, илахьеиқәҵагоу, убасеиԥш игәкажьгоу ажәақәа рҳәоит, адәы ақәзаара иаԥсамзаап, акгьы аҟаҵара аҭахымзаап уҳәап.

Издыруеит, газа — дыччаԝуп. Аха дааҟәымҵҙакәа иҵәуогьы дҟәыҕоуп сызҳәом.

Ҳалаԥш нахаагап ажәытәи аҷатәи. Ҳазқәымшәацыз ҳақәшәеит зҳәауа сахьрықәшаҳаҭқәоу иреиуоуп акы. Уажәы аҟара атәым милаҭ ааны иқәнымхацызт аԥсуа дгьыл. Аха уигьы иаанагом араҟа атәым милаҭ нхомызт, еснагь иҟаз аԥсуаа ҳамацара ҳакәын ҳәа. Иашьагәыҵу ҳара ҳауп, аха шьарда ҙәырԝы ааины ицахьеит. Ҳәоу заҵәык ала иаармарианы ирҳәоит, ажәытәанҙа абырзенцәа ашьаҭа ркит ақалақь Диоскуриа ҳәа. Инарҭбааны уазхәыцыр? Қалақьк ашьаҭа зкыз шаҟаԝы ыҟадаз?! Иабаҟоу урҭ иахьа? Ацаҟьа иаахаз ацәқәырпа хьагәгәаны ишцо еиԥш, ахыбгалара иналахәаша ицеит даргьы.

Уажәаҵкыс ҳҭагылазаашьа еицәазу еиҕьзу ажәафтәи ашәышықәсазы османтәи аимпериа Аԥсны ианақәлаз? Ԛ-динхаҵара дуҙҙақәак еиҷаҳаит. Аԥсуаа рқьырсиантә динхаҵара зықьи ԝышә (!) шықәса реиҳа ахыҵуан. Усҟан қыҵацыԥхьаҙа аныхабаақәа рызгылан. Ԥсышьацәгьа зауша аҕба иҙыхнагеит даҷеа динхаҵарак змаз. Урҭ амсылманцәа, абольшевикцәа аменшевикцәа иаҳа ирычҳауан, ақьырсианцәа ахьынҙарычҳауаз аҵкыс. Даҷеа динхаҵарак змоу данушь – ԥьанаҭ узыԥшуп. Абри акәын рҭарчеи ианыз.

Аԥсуаа ҳҷы абольшевикцәа «рдинхаҵара» ааиижьҭеи шәышықәсагьы мҵыц. Иаҳзаанагаз ацәгьарақәа ҳхаҭақәа шаҳаҭс ҳрымоуп. Зегьакоуп абольшевикцәа рпартиа азыҳәан акы уҳәар, раҳәа ццышәқәа ҵпааны, абольшевизм зхылҵыз аурысцәа раҵкысгьы иеицәаха иааужагылоит

аԥсуаақәак. Амчра рнапаҿы иҟазар, иахьатцәҟьа иузныҟәоит аинквизиторцәа реиԥш. Уажәшьта ҳазхәыцып, зыкьи фышә шыкәса динхатцарак змаз амилат зынӡаск даҽеа динхатцарак анырзааи ишыҟалаз, изташәаз.

Ҳазцарызеи ихароу ажәафтәи ашәышыкәсахь. Ишԥарыхьи азеижәтәи ашәышыкәсазы. Еитах еиҿаҳаит ҩ-динхатцарак. Османтәи аимпериа аҿагылара, аурыс империализм ампытцытцразы акәԥара… Атцла иалыҩрыз, амат ицҳаит ҳәа, адәахьтәи рагацәа рзымхозшәа, аԥсуаа рыҩнытцҟа, дара -дара еиҿагылеит. Рыкәыӡбара мариоуп. Реилкаароуп иуадаҩу. Абасҡак шыкәса шцахьоугьы, иахьагьы иуадаҩуп иаҳа ииашан ҳәа цьоукы налкааны аҳәара: амсылманра иадгылаз ракәу, мамзаргьы ажәытәи ҳдинхатцара ҳаздырхынҳәит, насгьы уажәшьтарнахыс ҳаздылауа аҳәынтқарра динхатцарас иамоу шьтаххыр еиҕьуп зхәаз ракәу.

Убасҡан Аԥсны еимаркит, ишысҳәаз еиԥш, аимпериақәа ҩба. Амшын иӡхытцыз османтәи аимпериеи ашьхақәа рынхытцынтә ииаз аурыс империеи.

Уажәгьы ҩыцьа еимактәыс ирымоуп ҳадгьыл гәаҡ. Атырқәа ҳимпытцихит аурыс. Уажәы аурыс ҳимпытцхны ақыртуа ҳаигарц даҿуп. Аматцуҩы иматцуҩы ҳәа, ақыртуа иара ихата аурыс дидуп, инапы данытцшылоит, арахь ҳара иара ҳидзар итахуп. Стәар уан дысшьуеит, сгылар уаб дысшьуеит, иутаху алх ҳәа зарҳәаз ҳаиҩызахеит. Ари аҩыза алаԥшра ауаҩы идтцара – ламысдароуп. Ауаҩы итахуп иангьы димазарц, иабгьы дигымхарц. Ҳара иаҳтахым аимпериа хәычгьы, аимпериа дугьы. Ҳаԥсадгьыли ҳареи ҳаиқәитны ҳаҡазар ҳтахуп. Аха аԥьунглиақәа рзакәан аҳра ахьауа ҳаԥстазаарақҿы, руак ҳҿадҳамтцар ԥсыхәа аныҡамла, аԥсуаа иалырхит Урыстәыла. Ламысла иаххәозар, аурысцәеи ҳареи ҳатцкыс, зегьрыла иаҳа ҳаизааигәоуп ақыртқәеи ҳареи. Аха Урыстәыла ҳадзар зегьрыла иаҳзеиҕьуп. Урт реиқәыпхьаӡара иапсам, аха акы затцәык, иаххәап, хатала сара реиҳа сгәы ԥызжәауа – адунеи ршазар аахыс аԥсуа дгьыл аҿы ақыртуагьы аԥсуагьы еицынхон рхәеит. Ус рхәеит реиҳа ламыс рымоуп ҳәа иршьауа атарауаа. Аха егьырт уаҡагьы иаанымгылеит. Аԥсуаа ақыртуа дгьыл иқәынхоит рхәеит. Ас уазҳәо ауаҩы ухы злаидукыларызеи!

Ҩыцьа анеибарԥсуа – хыдароуп. Аӡәгьы дҡәышымхеит. Аха ҩынтәны дҡәышымхеит мчыла иеиҳау, иара иатцкыс

мчыла иеиҭоу даниабашьуа. Ԥшьмиллионк рҟынӡа иҟоу ақыртқәа, иааҟәымҵӡакәа аҧсуаа иддырбалар рҭахуп мчыла ишеиҳау. Уиаҟара дыҕәҕәазар ақыртуа, диабашьны диҧырҵрауазеи аурыс. Уаҟа ишьапы арсны дкьақьоит.

Дырмит ду, «Ԥыцьа зцомызт, аӡәк дрыхьӡомызт» ҳәа ажәеинраала аниѡуаз, зыӡбахә имаз Урыстәылеи, Қырҭтәылеи, Аҧсни ракәӡамишь? Урҭ аѡыцьа зцом, ҳара ҳрыхьӡом.

Ақырҭуа иитахқәоу убасҟак ирацәоуп, уизхәыцыр, аччара уакуеит. Иара иитәым Аҧсны, иара итәушәа ҳәаны, аурысгьы мчыла ицәганы аҧсуагьы, ишиҭахым, дахьцо дигарц дашьҭоуп. Изымыхьчо иҳәаақәа, дыздыҵуа аурыс ихьчароуп. Уаҟагьы даанымгылеит. Акриҽеиҵаларoуп аурыс. Абасҟак уи дзаҧсахаз, иара ида аӡәгьы издыруам. Мгәала узхьыҧшу, иуҭахы иуҭахым, хшыѡлагьы уихьыҧшыр акәхоит.

Ирҳәоит, аҧсуаа аӡәы иҽаҧхьа рхы ладырҟәуам, аҭырқәа дара иҽагылан, аурыс империализм иабашьит, иахьа ақырҭуа иҽагылоуп ҳәа. Ҵаҵгәыс иамоузеи ахақәиҭра, ахьыҧшымра, ажәакала, ихала дыҟазар ахьиҭаху? Абга изҭауаируакуп, ихала ихы ныҟәигартә дахьыҟоу. Ақьаҧта иаххалаз аҧсаса ақәыцьмақәа рыжәлар еиҧш, амҳаҧьырра иантәнарцәы, милатс иҟаз зегьы ааины изыкәҳаз Аҧсны гәаҟ, иахьа иаақәынхои иареи еиқәиҭзар, аҵеи гәакьа, аҧаҧса ҳәа неилых ҟамҵаӡакәа, рызегьы ныҟәнагагәышьон, аха усеиҧш азин азҭода. Ажәытәан ажьыӡа аныршәоз еиҧш, ашәахтә рзашьҭлароуп Қырҭтәылеи Урыстәылеи.

Ирҳәоит, аҧсуаа аашьаѡцәоуп ҳәа. Ҳхаҭақәагьы ҳхазы иаххәоит. Аурысцәагьы рхазы ирҳәоит: «Мы ленивы и не лиюбопытны» – ҳәа. Уи уаѡы дзыргәааша акы акәым. Ухала ухы акритика азура – адоуҳатә гәабзиара иамааноуп. Аха ҳахәаҧшып даҽакалагьы. Амцхә ихы аҧьабаа заимырбауаз, инапсыргәыҵақәа еиҟәыжәжәа ицо аҧьабаа тәыс ихы заимҭоз аҧсуа? Дырқьынцыцны дааӡон идгьыл. Иаргьы амал иҧсы азыцәгьамызт. Аҽеилаҳәара, аҽеырбара, ахьӡ-аҧша ракәын дзышьҭаз.

Ҳазыхынҳәып аҳәаҭыхла иҳажәлаз Қырҭтәыла. Аҽы иазымиааиз, акәадыр дасуан ҳәа, аурысцәа рҽаҧхьа ршьамхы арсны, аҟамчы кны ҳара иаҳхагылар рҭахуп. Ақырҭуа националист уанизхәыцлак, ухаҽы иааиуеит абасеиҧш асахьа. Иҽырзажәны, исеиҧьу уаѡ дыҟам ҳәа аанаго дгылоуп. «Сақарҭвело! Ҭависуҧлеба!» – ҳәа дыҳәҳәоит. «Шәҳамбан

аурысцәа, аоккупантцәа!» – ҳәа нацитцоит. Изнапык тацкәымны ираҵәоуп. Ахаҳә икуп. Ишьҭахьҟа иавакуп. Уажәымзар уажәы дыкшоит угәахәуеит. Егьи инапы иапҳьаҟа ирыххоуп. Инацәкьарақәа рхаха, иргәаԥоуп инапсыргәыҵа. Иаабац аҳәыркьиԥы. Генацвалеи, аурыс, амла сумшьын, ҿаҵақәак нанҵа снапы иҳәоит. Апсуа ишҟа дынхьаҳәны инацитцоит: «Аурыс сипырҵуеит. Хазы сцоит. Усыцаала. Хаала усыцымцар, мчыла узгоит». Апсуагьы узыхәо иакәзам. Джьаны дугарц уалагар, дузжьазом. Алаф налаҵаны, духыччауа: «Ибзиоуп, ҳаиццап, хазы ҳҟалап. Дабащҭаху аурыс. Аха, ишсоуҳәара, ҳзыхьчода ҳԥыцьегьы? Уара уакәзамыз аԥьамцәа срымпыҵумхыр сыкәзаауеит ҳәа аурыс иҳәауаз? Ибзиоуп, азәгьы дҳақәымлаait, аха акраҳҿазҵода? Уара акгьы умам. Сара исымоу, ҳԥыцьегьы иҳазхом. Насгьы сара сшыҟоу умбои, адунеи санызаарц сылахь ианызар, зытҟәа хәычык сҭапсыр аҵкыс, ианамузах, амшын сагар иаҳа ихьзуп ҳәа исыпхьазоит», – иҳәоит. Абзыпқәа рҳәашьа, нҵәаԥшыкьк иоуп.

Абыргцәа ирҳәамҭаны исаҳахьеит, ауаԥы шыкәсыкахьтә знык, мышкы деилагоуп ҳәа. Мышкы ихшыԥ иара итәымзаап. Уи наукала иахьынзаиашоу сыздыруам, аха убри атеориа ажәларқәа рышҟа иноугар, уамашәа иԥьоушьаша ахшыԥзцара уазкылсуеит. Ажәларқәа, амилаҭ дуқәа, ацивилизациагьы зегьрыла излысхьоу, иаалырҟьаны, реиҳа иреицәоу рҵеицәа, реиҳа абҕаларҵахь иназгаша ирҳәарызеишь ҳәа рҿы иҵапшуа, амхылдыз иакызшәа, иахьаарҵаху иргауа, иаарҵаху рыларыгзауа, инцәаха инархадыргылоит. Ишпеилкаатәу абри еиԥш! Аурысцәа, Бунин дыкәцаны, рҳәынҵқарра дахадыргылеит Сталин. Анемеццәа Еинштеин рҳәынҵқарра далцаны, Гитлер ҳәынҵқарс дҟарҵеит. Ишпарзуҳәари Муссолини Франкои зхазыргылаз Дантеии Сервантеси рыжәларқәа?!

Азы иаго, ҳәҳәабжьы иаҳауам иҳәеит. Ҿырпштәы заҵәык. 1871 шықәсазы Достоевски ижәлар ргәы рҽаниҵеит, афанатикцәа – ареволиуционерцәа ирҳәауа шәацныҟәар, Урыстәыла шә-миллионк рҟынза ауаа ҭахоит ҳәа. Агазеҭ «Аргументы и факты» (аномер 13, 1990 ш.) излаҳәо ала, ашәҟәыԥы ииҳәаз иашахарц азыхәан, жәа-миллионк азымхеит. Иҳәатәы иазхәыц акәым, иара, Достоевски ихаҭа ихьз аҳәараҵәҟьа иаҟәырхит.

Даҽеа ажәаԥҟак нацаҳҵап. Ашьа ицаша ада иалагылом.

Ҳаԥәытцып зеилкаара ҳалымшауа. Ҳазлацәажәоз ҳазыхынҳәып.

Абыржәы аԥара аԥсуаа ҳҭагылазаашьа уадаѡны, абыржәы аԥара аԥсреи абзареи ҳрыбжьагыланы ҳԥамлац ҳәа игәкажьгоу ажәақәа ҳәауа, згәы иҭасуа сразцаарц сҭахуп. Ҳаԥәытцып, иаҳгәалаҳаршәарым азқьышықәсақәеи ашәышықәсақәеи зхытцуа аҭоурыхтә фақтқәа, иаҳҳәарым ақырҭуа меншевикцәа уажәы атцкысгьы еицәаха Аԥсны ианақәлаз, иахаану шыԥоугьы, иаҳгәалаҳаршәарым аибашьра ашьҭахь, абырзенцәеи аҭырқәцәеи анхырцоз, аԥсуаагьы ҳахгаразы адәгбақәа ааганы ишдыргылахьаз, уаха-уатцәы ҳәа ишыпшыз. Иаҳгәалаҳаршәап аԥсуаа рықәгылара заҵәык – 1967 шықәса. Иашоуп, Анцәа иоума, ажәлар рԥәыҕароума изыбзоуразаалак пстбара ԥамлакәа еилгеит усԥан. Шәақьымцала еиламлеит. Аха аԥсуаа милатс аԥсреи абзареи ирхықәгылан убасԥан. Абџьарла шәаҳшьуеит ҳәа игыламызт усԥан ақырҭуа шовинистцәа, аха урҭ рус ԥарцарц иаҿын даҿеакала. Аԥсуа жәлар мықәпазҭгьы, егьагҙамызт, иҙбаны иалгахьан, иапырырхуан автономтә республика. Ианбыкәу амилаҭ иаҳа ашәарҭа иантагылауа, шәақьымцала ирыжәларц ианаҿу акәу, цәала-жьыла уеиқәырханы, милатк аҳасабала адунеи уаныҙааууа ианыԥарцауа акәу? Иашоуп, дегьзеиҕьым ахацәа ҭахеит. Уи гәырѡа дууп. Аха иаҳхаҳмыршҭып аԥсуаа ҳмилаҭтә ԥазшьа хада – хьҙы игарцоуп ахаҵа дзиуа. Иашоуп, аҙәымкәа-ѡыџьамкәа ирхарамкәа абахҵа иҭакуп. Урҭ агәыла икәытцара иҭамлеит. Ацәгьоура иақәрымкит. Ахақәиҭраз, аиашаз ишықәпоз итԥәаны иргаз роуп. Аԥсуараз, аиашазы ақәпараҿы иакәым иақәшәаз, агәаԥра иҭадыргылаз – аа, убарҭ роуп изызктәу апублицистцәа ражәа. Ажәлар ирдыруазаait, дара рус дахырԥьаны, маҷзак иадамхаргьы, зшьапы кыдԥьахьоу. Абри анысҳәа, иаасгәалашәеит фақтк. Убасԥан, 1967 шықәсазы, ажәлар рықәгылара ақтивла сахьалахәыз азы, абри ауаѡ дудыруама ҳәа иазцаait Ҷыжә ҳәа Агрбак. «Ааи, ибзиаҙаны дыздыруеит», – иҳәеит, усԥак сшизымдыруазгьы. – «Дыздыр акәым, ҳагьеиуацәоуп». – «Дышԥоудыруеи?». «Зегьрыла дарԥыс бзиоуп, аиаша дазықәпоит», – иҳәеит. «Уара уидгылома?» – «Иаҭаххозар, схы иқәысцоит», – иҳәеит. «Ус акәзар, ара уаалеи», – рҳәеит, днаганы абахҵа дынҭаркит. Мчыбжьык дҭакны дрыман. Цәгьамзар бзиа уаѡ дахыччом ҳәа, араԥа узыр-

ччаша, Агрба дҭазкыз аорганаа дзыхҭаркыз исазҵааит абри ауаҩ дудыруама ҳәа. Сара дысхырҟьаны дышҭаку абаздыруаз. «Анцәа дшаҳаҭуп, дсыздыргәышьом», – сҳәеит. Егьиашаҭәҟьаны, дсыздыруамызт. Исгәалазыршәаз, уамак аҵанамкуашәа иҟоу абри афақт хәыҷы инаркны, абџьар кны, Аҧсны иақәлоз агрессорцәа аанызкылоз рҟынӡа рыхьӡ амырӡра, аҭоурых азныжьра, иаҳа еиҧьзар ҟалап ҳақәҙаауеит ҳәа, иҳацәтәыму ажәақәа рҳәара аҵкыс.

Еиҭасҳәахуеит, газа дыччаҩуп рҳәеит. Аха ҳазнымиацыз акы ҳанианы, иаҳзыҟамлацыз ҳзыҟаланы, ҳгәахы ашәы ашәаҳҵартә, ҳаҧхьаҟа анаҧшра иаҳзаҧсамхо еиҧшҵәҟьа аҭагылазаашьа ҳаманы сара избом. Иҳахьыз уиоуп, амилаҭ дуқәа ҳаамҭазы еидарак рықәҳауазар, ҳарҭ, амилаҭ маҷқәа, убри аидара ҩынтәны ихьанҭаханы иҳақәҳауеит. Сталинизм амилаҭ дуқәагьы ашьаарҵәыра иланаргылеит. Милаҭ маҷқәак зынӡаск иахыргеит. Аҧсуаа ҳҽы сталинизми бериевшьчинеи инарыцлеит ақырҵуа шовинизм. Иахьа уажәгьы убри еиҧшшәа даҽакы ҟалеит. Аргамаду аилаҳара иаҽу системак. Имыбгаргьы ҧсыхәа амазам. Шьаарҵәырала иаагаз, шьаарҵәырала ицароуп. Инеизакны ҳҳәынҭқарра зегьы аҽы аҭагылазаашьа даараӡа иуадаҩуп. Сгәанала, даҽеа ҧытраамҭак, иаҳагьы еицәахо ицалоит. Уажәы акаҳара иалагаз алартҟақәеи ахаҳәҵәаҳәқәеи роуп. Ҳазхиазароуп ауасхырқәа бганы ианлеиуа. Убри, асовет жәлар зегьы зҭагылоу ауадаҩра, ахьаа, аџьабаа ду, аҧсуаа инаҳзацлеит даҽеакгьы. Ақырҵуа национализм. Ари зегьы шьҭаҳхыртә ҳара амч ҳазҭада зҳәауа, иаҭаскырц сҭахуп. Ҭакәажәык ацуҵа зегьы лхьаан, лара уаҩы дигәалашәомызт ҳәа, саргьы сахьгәаҟуа, аҭакқәа срышьҭоуп. Исылазҵозеи агәышьҭыхра?

Сара даараӡа агәра згоит, сақәгәыгәуеит аиҭакра апроцесс. Ҳҳәынҭқарра анылеит ацивилизациатә мҩа. Агәра згоит, апартиа акәымкәа, азакәан хадара ауа, амч зегьы аманы ишыҟалауа. Партиа заҵәык акәымкәа, ирацәаны апартиақәа рыҟалара – ахақәиҵра иазҳәоуп. Ҳҳәынҭқарра аҵыҵра иаҽуп абольшевикцәа мчыла ирыдыргалаз, мчыла рыхәда иқәырҵаз ауҵә.

Аҧсны аиҳабыра, қарҭаа ирмазҵаакәа, ҙкатәараҵәҟьа ианымцоз аамҭа, ҧхыҙк иаҩызахоит иаарласны. Ианыҟала ҟамлашьа змам – аекономикатә хьыҧшымра, иҟаланы иалгеит ҳәа иҧхьаӡа аполитикатә хьыҧшымрагьы. Еила-

хәаахәҭрала аизыҟазаашьа, иҳазгәамҭаҙакәоуп амилаҭқәа реизыҟазаашьа шаҙбуа. Иааҳгап ҿырпштәык. Аурысцәа оккупантцәоуп, шәықәҵны шәца ҳәа егьа дыхәхәаргьы ақыртуа националист, акгьы дацәшәомызт, избанзар, СССР Агосплан аҿы дынкылсыр, ма аурыс (ԝыжәԝык) мамзаргьы ауриак днаиацәажәар, шаҟа рҵаху афатә-ажәтә аплан инаирбон. Уажәы аурыс игәы нурхар, асессиаҿы дԝагыланы, аԝызцәа, акырзырҿаҳҵозеи ҳара абас иаҳзыҟоу аниҳәалак, ма ақырҭуа националист ишьамхы арсны аминауаҭра шьҭеитцар акәхоит, мамзаргьы иҩра ҭаҳаҳа аԝныҟа даагәарлоит. Араҟа дахьааиуа, уара ҳухҟьаны амла ҳагеит ҳәа, иара итәқәа ишьацәа данкны днықнарҳар ауеит. Ҳазыхынхәып Аҧсны. Ҳарҭ, аҧсуаа ҳақәшаҳаҭымкәа акгьы азин аҟамҵара аамҭа анааилак, (ус иҟамларгьы ҧсыхәа амаҙам) ргәы наҳмырхап, ргәы нҳархар, ҳхаҭақәа иаҳзеицәоуп ҳәа иҳахәамҧшыр ҟалаҙом.

Абыржәы аҟара аҧсуаа еидгыланы сара сахаанымхац, иашоуп, уажәгьы иҟоуп амаҵуреимакра, аха уи ауаатәыԝса ыҟанаҵ ирыцрымҙаауа чымазароуп. Егьирахь, иаҳҳәап, ақырҭуа национализм азҵаараҿы, ҳазлахаанымхаҙаз ала аҧс_уаа еидгылеит. Ааигәанҙа, шықәсқәак уажәаҧхьа, ақырҭуа националистцәа, ақырҭуа меншевикцәа уҳәар, раҧхьаҙа ҕацәас ушьҭырхуан аҧсуаақәак.

Даҿеакгьы. Абыржәаҟара Аҧсны анҵыҵ аҧсуаа аҭынхацәа ҳаманы ҳҟамлаҙац. Иаҳа-иаҳа рыҧсадгьылахь рҿы дырхәуеит, аиҵанеиааира ҳабжьалоит аҳәаанхыҵ иҟоу аҧсуааи ҳареи. Зегьыҵәҟьа сыздыруам, аха мышкызны ирацәаԝҙаны ишыхынхәауа агәра згоит.

Инацаҳҵап. Ҳҿахәы зхәауа, ҳиаша зыхьчауа ҳәа ҧаса иҳамаз напык анацәақәа рыла иуҧхьаҙозҭгьы, уа-жәы урҭ егьырацәаԝуп, дырралагьы акырҙа иҳаракуп. Исгәаласыршәоит фақтк. Зыҙбахә сымаз 1967 шықәсазы, аҧсуаа рықәгылара ашьҭахь, гәыпԝык Москваҟа ҳрышьҭит. Еицыз санрызхәыц, сгәы каҳаит. Дасу изанаат аҿы иҧхьагылаз уаан. Аха агәра сзымгеит ҳара дҳалоуп ҳәа аҙәы заҵәык идамхаргьы Аҧсны аконституциа, азакәан аанкыланы иаҧхьахьоу, адырра акәым, баша иаҧхьахьоу. Избанзар, уи ҳара аҙәгьы иаҳусмызт. Иахьа ҳара аконституциеи азакәанқәеи рыпхьара акәым, иахьырчаҧо ҳажәа алаҳҵоит. Ххәынҵқарра ду аԝныҵҟа акәым, адунеи зегьы ираҳартә

ажәагьы ҳауеит, изҳәогьы ҳамоуп.

Иқәҳаргылап азҵаара хада. Иалахьынҵахозеи Аԥсны, ирлахьынҵахозеи аԥсуаа, ақыртқәа СССР иалҵыр? Жәаҳәарада, аԥсуаа ҳажәагьы акыр аҵанакуеит, аха изыҙбытҵәҟьо даҽеа ԥьоукы роуп. Уи аҙбуеит Кремль, уи рыҙбуеит аурысцәа. Урыстәыла атқыс иааины, урт ҟәыбаса иқәҵаны, Аԥсны рцәыргар ақыртқәа, ҳәарада, иахьцо ҳаргьы ҳаргоит. Егьирахь, Аԥсны иашьагәыҵу иаҳҵахымкәа, устахым ҳәа иԥыртцуа, уахьцо абри ҳамҵас иумаз ҳәа, Аԥсны ақыртуа ииҵауа, зхы зтәу, ажәоуп ҳәа аҳәара мацарагьы ихы иатәааишьом. Иаҳҳәап, иҟалеит убасеиԥш. Қыртҭәыла хазы ицеит. Ақыртқәа араҟа ирацәаѡны иқәынхон ҳәа Аԥсынгьы уахь ирыртеит. Иҳаԥсыхәозеи убасҟан? Аурыс, ҳаразра изеилымкаакәа, мап ҳцәикыр, чарҳәара ҳзиур, даҳгәалаҳаршәап ууанҙа ҳаздыз – аҭырқәа. Урыстәыла ҳадуижьҭеи ѡышә шықәсагьы мҵыц. Ҭырқәтәыла ҳадын хышә шықәса. Аԥсны анҵыҵ СССР инхозар жәанызқьѡык, Ҭырқәтәылан инхоит шәкыла нызқьѡык. Динхаҵаралагьы ԥытѡык ҳқьыршианцәазаргьы, акы, аԥсуаа дунеихаангьы адинхаҵара азы ифанатикцәамызт, уи динхаҵарас имаз иаԥсуара акәын, ѡбагьы, аԥсуаа амсылманцәа рацәаѡуп. Ҳажәлар реиҳараѡык уара уҽы инхоит, ари адгьыл анкьагьы уара иудын, уажәгьы ҳудкыл ҳәа аҭырқәа иаҳамҳәар амуазар акәхап. Усҟан ақыртуа националистцәа Урыстәыла ршәаны, ириааины Аԥсны шырцәыргаз еиԥш, иршәаны, ириааины аҭырқәцәагьы ирцәыргозар акәхап. Ушыччо укьатеиах ҧҵәап. Еиҽырԥшракгьы угәалашәап. Аҵла шаҟа идуу, мамзаргьы шаҟа ихәычу ала акәҙам аԥашәқәа ирынкны аҵхра цәгьоу имариоу шеилыркаауа. Ҵла жәлакгьы убап, шҵа дук аҟара аҵанакуа, аха аԥашәқәа усҟак иҵауламкәа адгьыл иаланы. Иҟоуп ҵла жәлақәак, дара рхаҭақәа роура, адәахьы шаҟа иубо аҵкыс иеиҳаны зԥашәқәа адгьыл иалоу. Убри ҳаѡызоуп ҳара, аԥсуаа. Ҳхаҭақәа ҳрацәаѡымкәа, ҳԥашәқәа, ҳҵасқәа убасҟак иҵауланы ҳадгьыл иалоуп, даҽеа милаҵк ирхьыԥшу, даҽеа ԥьоукы рнапы ианыԥшылауа ақыртқәа ракәым, уахиҽени амра ҭамшәакәа аҟынҙа зҳәаақәа ҭбааз аимпериақәа ҳақәлахьеит, аха ҳдац-ԥашә ыҟамкәа ҳадгьыл ҳарзанымхит. Сақәшаҳаҭуп, зегьреиҳа ашәарҭа иҵагылоит ажәлар ианыхуаадахалак. Аԥсуаа абыржәы даараҙа ҳахуаадоуп. Аха сара сзықәгәыҕуа исымоуп акы – ажәлар рҟәыҕара.

Аҵыхәтәанҙа, нас убри ала ихсыркәшоит. Исцәыҙхьаз сашьцәақәаки сареи ҳаибаԥшаазшәоуп сара сшеигәырҕауа Нхыҵ Кавказааи ҳареи ҳаизааигәахара. Анкьа-анкьаҙа зны ҳара ԥашәк иахылҵыз ҳауп. Дац-ԥашәк иахылҵызи ҳареи ашьхақәа ҳабжьанаргылеит ҳлахьынҵа, изаҟаразаалак ԥьара акала зԥашәқәа еидымызи ҳареи ҙиаск хәыҷык ҳауит ҳәаас. Ишырҳәо еиԥш, зегьы лахьынҵоуп. Нхыҵ, ҳашьцәеи ҳареи ҳаизааигәахара ахьыҕәҕәахаз, апартократиа аԥсыҽхара иа-бзоураны исыԥхьаҙоит. Урҭ ишыркыц аҕәрақәа, ҳхы ахьдырхац, ҳанзырхо рышҟа акәымкәа, ҳхырҵәара иашьҭоу рышҟа ҳрыма амҩа иқәзаарын. Иахьагьы изларылшо ала уиоуп изҿу, аиҵакра иабзоураны, ирылшо иаҳа имаҷхеит акәымзар. Ишысҳәаз еиԥш, Нхыҵааи ҳареи ҳаешьара ажәытәтәи атрадициақәа рышҟа архынҳәра еиҟәыргахьаз аешьцәа реибаԥшаара иаҩызоуп. Исҳәап зеиҕьашьарақәакгьы иааркьаҿҙаны. Ҳаиҩызара, ҳаешьара ҳаналацәажәауа ҳажәа акырҙа иарԥшҙауеит, иаҳа амч анаҵауеит, ари аҩыза аиҩызара аешьара уажәы иадгылаз абиԥара ҳҟнытә иалагошәа акәымкәа иҳәалазар ишыҟаҵәкьоу. Аԥсуаа ҳдоуҳатә баҟақәа – ҳҿаԥыцтә рҿиамҵақәа уаҩы игәалаиршәар, Нхыҵ ҳашьцәа рзыҳәан ажәа ԥшҙала иҵәуп. Хҵарарауа урҭ рзыҳәан ирыҩхьоу рацәоуп. Ҳаешьара аҵарчеи (абираҟ) аҟны хьтәы нбанла ианҵатәҙами Дырмит ду иажәақәа:

Сара бызшәала сырзааигәоуп, срашьоуп
Аедыгьқәа, ачерқьезқәа уҳәа.

Даҿа зеиҕьашьарак. Иахьынҙазбо ала, иҟаҵатәу ахьырацәоу аҟнытә ҷыдала ԥьоукы азалхны, Нхыҵ Кавказааи ҳареи ҳаизыҟазаашьаз аусура иазкызар еиҕьуп. Ҳәарада, жәлар рфорум ахылаԥшрала, аха рхалагьы аусҟәа рыҙбуа. Ари зысҳәауа убри ауп, Нхыҵ ҳашьцәеи ҳареи иаҳзеиԥшыз амитинг ду Аҟәа ианымҩаԥысуаз, Жәлар рфорум анапхгаҩцәа руаҙәк даараҙа ииашамыз апозициа ааникылеит. Уи алахәра зыхәҵаҙамыз ԥьоукы наҳамҧхьар ҟалом, ажәагьы раҳҵароуп ҳәа дықәгылеит. Аус ду иаҿыз дырԥырхагамзар дырмыхәеит. Урҭ афақтқәа иҵегьы ыҟоуп. Аринахысгьы иҟалалар ауеит. Убри аҟынтә, еиҵасҳәахуеит, зхала иҟоу акы акәны, аха жәлар рфорум апрезидиум, мамзаргьы аправление аҿаԥхьа русура атәы аҳәара рыдны, хазы гәыԥк еиҿкаазар, еиҕьымхаришь?

Ихсыркәшоит. Абзамыҟа изы есқьыңгьы мшаԥуп, иҳәеит. Кашырроуп, еинҟьаны ҳкәашалап сымҳәеит. Угәы казыжьша рацәоуп. «Жестоки век» ҳәа Пушкин иззиҳәаз азежәтәи ашәышықәсеи ҳара ҳаамҭеи еиҷурԥшыр, амаалықьи аԥьныши еидукылар иаѡызоуп. Убла иабауа, улымҳа иаҳауа, угәы казыжьша ахыцәхәыц ыҟоуп. Аха иаҳагьы еиҳауп агәыҕра узҭаша.

Игәкажьгоу ажәақәа зҳәауеи, илаҕырҙырқәақәо мыткәмаҳәаѡцәақәааки иргәаласыршәарц ҁтахуп милатс изеиуоу. Ҳара иаҳтәым уи.

Акаамеҭ ҟалоит аныркәа, ахәац аблақәа ҭнахит иҳәеит. Ажәаԥҟа ѡ-ҵакык амоуп. Ахәац иаҭахымызт аблақәа рыла иабар иҟалауа акаамеҭ. Сыблақәа убри рбар аҵкыс, иҭаҙамзар еиҕьуп аҳәеит. Уи азы ҳаҭыр ақәырҵеит. Аха лафкгьы нацырҵеит. Баша ублақәа ҭухит, уара угәы ишаанагаз еиԥш акаамеҭ ҟамлаҙеит, рҳәеит…

Иашоуп, аҭоурых аҷы ирацәоуп аҷырԥштәқәа ажәларқәа аныкәҙаахьоу. Аха аԥсуаа ҳҭагылазаашьа, нас ҳазну ашәышықәса убас иҟоуп, ҳақәҙаауазар, ажәлар дуҙҙакәеи ҳареи ҳаицықәҙаауеит, ҳанхозаргьы, ҳаицынхоит. Аԥсуаа алкааны рханы икнаҳаҙам Дамокл иаҳәа-ццышә. Уи арахәыц иаркны рханы икнаҳауп ҳапланета иқәынхо зегьы. Уеигәырҕьартә иҟоуп уи милаҭеилых ахьазымдыруа. Убасгьы сгәы иааҭашәалоит, издыруада ақырҵқәеи ҳареи ҳаизыҟазаашьа азхәыцра сыхшыѡ ахьагало иаҳагьы исзеиҕьзар, убри аҟнытә ахы иақәиҵны, егьирахь адунеи зеиԥшроуи, ҳазну закә аамҵоуи рызхәыцра уалагар, иаҳагьы угәы ахшәоит адунеи.

Сара реиҳа сгәы анкаҳауа, иаасгәалашәоит Миха Лакрба иажәеинраала ацәаҳәақәа:

Уԥшишь! Иубома, амра гылоит!
Уажәнатә ицәыҵцыӷӷоит иара…

1990

АХҚӘА

Ароман

Ахаҳә зыршәуа.....5

Аповест

Асыԥсеи аҳиаси.....267

Адрама

Ес-ииуа ирыциуа.....363

Апублицистика

Адрама “Ес-ииуа ирыциуа” азыҳәан ажәақәак.....433
Еиԥылалароуп ҩ-иашак.....446
Асас иблала.....472
Ахьа-ҭлакәа шәҭуанаҵы.....484
Ашәҟәыҩҩи аԥхьаҩи.....490
Иааугозеи?.....494
Алитература зда ԥсҭазаара амам.....496
Аԥҵакәа рахь шьапыла.....500
Ачара злаԥшҳоу.....508
Агәырҩа аԥшҳеи агәыргьара еиқәаҵәеи.....513
Амшын, аҭоурых, аԥеиԥш.....519
Агәыла имца аԥхарра.....525
Анҵәамҵа иалагамҭоумашь?.....529
Агәамч ахыҵхырҵа.....548

Џьума Басариан-иԥа Аҳәба

ИҬЫМҬАҚӘА РЕИЗГА ХӘ-ТОМКНЫ

Аҧбатәи атом

Ароман
Аповест
Адрама
Апублицистика

Джума Виссарионович Ахуба

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ПЯТИ ТОМАХ

Том второй

Роман
Повесть
Драма
Публицистика

На абхазском языке

Аредақтор Гәында Азынба
Атехредақтор Лидиа Анфимова
Компиутерла иеиқәлыршәеит Асҭанда Аҧьыӈьыл

Аформат 84х108 $^{1}/_{32}$. Атирж 300.
Иҟаҵә. акь. бҕь. 17,75. Инықә. акь. бҕь 29,82.
Аҿаҵаԥҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2